

T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Neşriyatından

5

Hak Dini
KUR'AN DİLİ

Yeni
Meallı Türkçe Tefsir

Yazan
Dersiamdan "Elmalı,, ıı
Muhammed Hamdı Yazır

MATBAAI EBUZZIYA
İSTANBUL
1935

İlâhî! hamdını sozûme sertâc ettim, zıkrını kalbime mi'râc ettim,
 kitabını kendime minhâc ettim. Ben yoktum vâc ettim, varlığından
 haberdâr ettim, aşkınla gonlumu bıkârâr ettin. İnyetine sığındım,
 kapına geldim, hıdayetine sığındım lûtfune geldim, kulluk edemedim
 afvüne geldim Şasırtma beni, doğruyu soylet, nes'eni duyur, hakikatı
 öğret. Sen duyurmazsan ben duyamam, sen soyletmezsen ben söyle-
 yemem, sen sevdірmezsen ben sevdіremem. Sevdір bize hep sevdіk-
 lerını, Yerdір bize hep yerdіklerini, Yâr et bize erdirdіklerini. Sevdin
 habibını kâinata sevdirdin Sevdin de hıl'atı risaleti geydirdin Ma-
 kamı İbrahımden makamı Mahmuda erdirdin Serveri asfiyâ kıldın.
 Hatemü Enbiyâ kıldın Muhammed Mustafâ kıldın Salât-u selâm,
 tahıyyât-u ıkramı her türlü ihtıram ona, onun Al u Eshab u etba-
 ına yarab!

Bu duyğuları yaşıyan bu cıgay [1] sabık muderrislerden Elmalılı

(1) Cıgay, «Divan-ı Lügati'türk'te zengin demek olan «bay»ın mukabılı fakir demektir
 «Kırk vıla dek bay, cıgay duz olur» denirmiş

Hafız Muhammed Hamdı, babası Nu'man, babası Muhammed, babası
Hacı Bekir, babası Hasan, babası Bedrüddin :

«عمر الله لهم والمؤمنين وحشرهم مع الصديقين والشهداء والصالحين»

Gördüm ki: gecesı gündüzü ardı ardına biribiriyle doğuşub de-
ğişib gıden şu fanı hayatta baki kalmak için bıçare beşeriyetin
elinde hiç bir tutamak yok. Gordum ki: Onun yer ile gök arasında
maziden istikbale doğru kaynaşan, coşan, coşub coşub çarpışan
dalgaları arasında her dem kendine çağırıp duran ebedi hayatın
mıdâi da'veti çınlıyor. Her dem hak "bana gel,, diye çağırıyor. İnsan
kulak kısıyor, duymak istemiyor, sanki kaçınmak için çırpınıyor.
Fakat çırpınıb çırpınıb âkıbete teslim olmaktan başka ne yapıyor?
Halbuki sevmediğine teslim olmakla sevdiğine teslim olmak arasında
ne büyük fark vardır? Demek ki insan için hakkı sevmek, hakka
hizmet etmek, akıbet cemalı hakka ermekten büyük bir hazzı saadet
yoktur. Lâkin zevkı hakkı duymıyan hayaline mahkûm, tahkiki
bilmiyen taklide zebundur. Allahı bilmiyen Dunyaya sarılır, Dunyayı
bilmiyen hulyaya sarılır, hulyaya sarılan hakıkate darılır. Yiğidi
görmıyen ismine bayılır. Dilberı görmıyen resmine bayılır. Önunu
gormıyen sonunda ayılır. Kanunu tanımiyan kânunda ayılır. Kitabı
tanımıyan hisabda uyanır Kur'anı anlamıyan da tercemesine dolanır.
Bundan dolayı memleketimizde Kur'anı kerim tercemesi namiyle
şöyle böyle ba'zı neşriyyat goruldu, öyle ki içlerinde aslından değıl
de yabancı tercemanlardan terceme edilenler bulundu. Gerçi bunu
yapanların maksadları ne olduğunu Allah bilir. Şu kadar ki zahire
nazaran en büyük saık, hissedilen bir ihtıyac vesile edinerek ba'zı
kıtabcıların ticaret sevdasına düşmüş olmaları goruluyor Bu da
bilerek, bilmiyerek «ولیدوهم ولینسوا علیهم دیهم» vadisinde yurumek olu-
yordu. Buna karşı Türkiye Büyük Millet Meclısı tarafından, Diyanet
İşleri rıyasetine bir vazife tahmil edilmişti. Bunun üzerine bir
teveccuh eseri olarak benden bir tefsir ve terceme yazmam istendi.
Ben evvel emırde i'tızar ettim, çünkü Kur'anı kerimin hiç bir lisana

hakkıyla tercemesi mümkün olmadığını bilmezlerden değildim. Fakat ıktizayı hale binaen mümkün olduğu kadar bir tefsir yazmaya çalışmam ve buna hulâsa olarak bir meâl dercetmem için ısrar edildi. Bunu reddetmek yaraşmazdı. Bil'akis «اتيسه الناس» medlûlunce bu bir vazife idi. Kalemim kırılmış, mürekkebim tukenmiş iken avnı hudaya sığınarak, ve vesilesi rahmet-u mağfiret olmasını umid ederek Tefsire başladım, sonra mefhum tarzında bir meâl yazmaya ıbtidar eyledim. Hemen Cenabı hak rızasına karın ve husnı hitam ile mazarı tahsın buyursun amin [1]

Kur'anı kerimin tercemesi mümkün olup olamayacağı hakkında biraz sonra Fatıhanın âyetlerini sayarken, fasıla bahsinde bir ifade gelecek ve surei Bakarede, "Âli İmran," da, "Hud," da, bahusus "İbrahim," de ve munasebet geldikçe daha diğer yerlerde de izahat verilecek ise de burada da terceme, tefsir, te'vil, kelimeleri üzerinde ta'rif ve teşrih tarzında bazı izahat ile Kur'anın isimlerini ve isimlerinin ma'nalarını beyan ile başlamak munasib olacaktır Şöyle ki

Terceme — Bir kelâmın ma'nasını diğer bir lisanla dengi bir ta'bir ile aynen ifade etmektir Terceme aslın ma'nasına tamamen mutabık olmak için sarahatte delâlette, icmalde tafsilde, umumda hususta, ıtlakta takyidde, kuvvette isabette, husnı edada, uslûbı beyanda hasılı ılımda, san'atta asıldaki ifadeye musavı olmak ıktıza eder Yoksa tam bir terceme değil, eksik bir anlatış olmuş olur. Halbuki muhtelif lisanlar beyinde hututı müştereke ne kadar çok olursa olsun her birini diğerinden ayıran bir çok hususîyyetle de vardır.

Onun için lisanî hususîyyeti olmayıp sırf akl-u mantika hitab eden kuru ve fennî eserlerin kabiliyyeti ilmiyesi te'akkı etmiş olan lisanlara hakkıyla tercemesi kabul olduğunda söz yoksa da hem akla, hem kalbe yahut yalnız zevk u hissiyyata hitab eden ve lisan

[1] Tefsirin surei Fûkâna kadar geldiği sırada idi ki mealin tahririni der'fede etmişim Arzu ederdim ki bitmeden tab olunmasın

noktaı nazarından edebî kıymeti ve zevkî san'atı haız bulunan canlı ve bedîî eserlerin tercemelerinde muvaffakiyyet gorulduğu nadırdır Bunları tanzîr etmek terceme etmekten daha kolay gelir, en basit bir misal olarak Turkcemızın su beytım alalım.

*Geh gozde geh gönülde hadengın mekân tutar
Her kanda olsa kanlıyı elbette kan tutar*

Şuphe yok kî bu mazmunda buna benzer ve belkî daha güzel nazîreler soylenemiştir. Lâkin bu beyt aynı letafetle aceba başka bir lısana terceme edilebilir mi? Hatta şimdiki lehcemizle "her nerde olsa kanlıyı elbette kan tutar," denilse mısraın bir cınası ve telmî hı aceba zayı edilmiş olmaz mı? Boyle her nerede olursa olsun kanlıyı iki kan arasında yakalayıp tutturmak hissini verecek mütcecânısı üç kelimeyi cem'edip bir mısraa dercedivermek kaç lısandamumkin olabilir?

Meshur Turk saırı Fuzulî merhum güzel sözleri yanlış yazı ile berbad edenlere beddua ederek dıvanının dıbasesinde evvelâ şu Arabî kıf'ayı soylemiştir:

عن يد كاتب جلاه محبت
معمورة سب لعمر والادب
ردى من الخ في ارد محبة
سطح العيب عاراً على لب

Bunun nesren meâlî su oluyor Elleri kurusun ol kâtıbın kî o olmasa ıdı ılmı-u edeb ile te'sis edilen hiç bir ma'mure harab ol mazdı Nushasını ifsad etmekte sarabdan daha kotudur ن من bir tağyır yaparak ortaya عیب çıkarmak ister

Goruluyor kî bu meâl harfiyyen terceme gibi gorunduğu halde aslının dengi olamıyor Ahengı nazmı olmadığı için aslı gibi makamına gore bir mesel halinde ırad olunabilmekten uzaktır Onun için Fuzulî b'ını kendisi Türkçeye su suretle terceme etmiş ve güzel bir yadıgâr bırakmıştır

Kalem olsun eli ol kâtibi bedtahrırın

Kı fesadı rakamı sûrumuzu şûr eyler

Gâh bir harf sukutıyla kılar (نادر) (نادر)

Gâh bir nokta kusurıyla (کود) u (کود) eyler

İşte bu kıf'a evvelki kıf'a mazmununun aynı değil, lakin dengi bir tabir ile ifadesidir. Ve binaenaleyh edebî bir tercemedir. Asıl mazmun itibarıyla kıymeti edebîyyece onun yerine konabilir. Evvelkinden bıraktığı cihetleri diğer cihetten ıtmam eylemiştir. İnebi ayb yapmakla sûru şûr, nadırı nar, gözü kör etmek hepsi aynı ifsad u tağ-yır mefhumunun misalleridir. Bununla beraber harfîyyen değil, tanzîren bir tercemedir. Ve tanzîr olduğu içindir ki denk bir terceme olabılmıştır. Edebî eserlerin tercemesi için de bundan başka yol yoktur. Lâkin böyle edebî mahiyette belîğ bir eser sırdan ibaret olmayıp aynı zamanda ilmi, hukukî ve sair bir suretle hukmü dahi havı bulunursa o vakıt bu yolda bir terceme, terceme değil, tahrif olur. Netekim evvelki kıf'ada asıl maksud şarabın haddini beyan etmek veya uzumu bozup şerab yapmanın şer'an cezasını anlatmak olsaydı gozu kor etmek cınayeti onun hiç bir zaman tercemesi ola mazdı. Çünkü vesikâi hukmîyye mahiyetinde bulunan kelâmların, kanunların, mukavelelerin, muahedelerin, vazifeleri ta'yin eden emirlerin nehiylerin, çerçiveleri nasslarıdır. Onun için hukukî bir mukavele veya muahedenin hukmünde ancak resmî metni muteber olur. Tercemesi olsa olsa anlamak için bir vesile olabilir, bir vesikâi hukukîyye teşkil etmez.

Bir de her hangi lisanla olursa olsun bir kelâm, vakı'deki en basit bir hakikatı haber verirken yerine göre muhtelif tarzlarda ifade eder. Meselâ zeyd kıyam etmiş, bu bir hadise olmuştur. Bunu anlatmak için Arabcada bir takım hususîyyetler vardır. Evvelâ kıyama ehemmiyyet vererek anlatacağı zaman "هو زيد" der. Zeyde ehemmiyyet vererek anlatacağı zaman "زيد هو" der. Bir mutereddide karşı tahkik mevkünde anlatacağı zaman "زيد هو" yahut "هو زيد" der. Bir munkire karşı anlatacağı zamanda inkârın derecesine göre "ان زيد هو" "

Arabîdir. Şüphesiz Arabî olan da nazımdır. İşte bu arabî nazımın diğer bir lisanda muâdîlını yapmak mümkün olsaydı Kur'an terceme edilmiş olurdu. Yalnız o terceme Arabî olmayacağı için Kur'an olmaz da Kur'anın tercemesi olurdu.

Lâkin nazmı Kur'an nasıl bir nazımdır? Her kesin bildiği harflerin, seslerin en güzellerinden, yerine göre en güzel nağmelerinden, bütün Arabın bildiği ve dolayısıyla bütün insanların anlıyabileceği kelimelerin en güzellerinden seçilerek, Allahdan başka kimsenin yapamayacağı canlı bir nescile dızılıp dokunmuş, lâfız, manânın manâ, lafzın aynesi halinde namutenahî iltimaatı beyan ile parlatılmış, "haydi bunun Allahdan indirildiğinde şubheniz varsa Allahdan başka bütün güvendiğinizi çağırarak ve hatta İns-u Cın bir araya gelerek bunun, hatta bir suresinin mislini yapın, fakat imkânı yok, yapamazsınız,, diye bütün cihana meydan okuyan gayet basit bir teklif ve gâibden kat'i bir ıhbar ile sahaı suhuda gelmiş her âyeti bir sehlî mumteni olan öyle "i'caz,, kâr bir nazımdır ki hiç Arabî bilmiyen bir kimseye bile okunduğu zaman tatlı ve güzel bir kelâm olduğunu duyurur. Bir az Arabca bilen bir kimse bir âyeti işittiği zaman derhal bir manâ anlar ve anladım zanneder, ben de söyleyivereceğim gibi tevehhüm eder, bir de bakar ki anlamamıştır Çunku nazımının her noktasından bir çok manâlar fışkıрмаğa baslar Taklîdine özendikçe yükselir, derinleşir, ölçusu, mikyası bulunamaz. Âyetten âyete terkibine geçildikçe zevkî tezauf eder Sırrı hayat gibi namutenahiye giden esrarının ıhatası beserî kudretin fevkinde kalır. Eğer öyle olmasaydı bu basit teklife karşı paralar sarfederek, silâhlar çekerek, ordular toplayarak asırlardan beri Kur'anı kaldırmak için harb edip duran munkır beşerîyyet bu zahmetleri çekecek yerde onun bir nazımını yapıvermez miydi? Fakat yapamamıştır ve yapamaz, Kur'anın verdiği haberleri kimse yalancı çıkaramaz

Ne kadar yüksek olursa olsun haysiyyeti edebîyye kazanmış her hangi bir şahsiyyetin uslûbı ifadesi meşk edile edile az çok taklid

ve tanzîr olunmuş iken Kur'anın nuzulu anından beri bütün udeba ve bulegayı Arab belâgatı Kur'anı lisanına nûmune ıttihaz etmiş ve bu sayede Arab lisan ve edebiyat noktaı nazarından yükselmiş olduğu halde nazmı Kur'anı taklid ve tanzîre yanaşabilen kimse zuhur etmemiştir O halde kendi lisanında bile taklid ve tanzîri kabil olamamış olan Kur'anın nazm-u uslûbunu diğer bir lisanında taklid veya tanzîr etmek elbette mümkün olamaz Olamayınca da aynen terceme edilemeyeceği gibi tanzîr sûretiyle hiç terceme edilemez. Çünkü tanzîr edilemedikten başka ilmi haysiyyetinden tağyir ve tahrif de edilmiş, Kur'anda olmiyan seyler Kur'ana katılmış olur

Gerçi Kur'anda ma'nası bulunmıyacak hiç bir kelime yoktur. Fakat ma'nası pek derin olan kelimeler bulunduğu gibi bir kelime etrafında bir çok ma'naların tezahüm ettiği ve ba'zı ifadelerin hepsi de sahih olmak üzere muteaddid vecihlerin, ihtimallerin içtima' ettiği yerlerde çoktur ki bunlar tefsir ve te'vilde tevakkuf eder. Ve ba'zılarını doğrudan doğruya terceme mümkün olsa bile hepsini bütün vucuhıyla tercemeye sığdırmak mümkün olmaz Bunları aynen almak veya ma'nayı edebîsi feda edilerek te'vil ve tefsir tarzında ifade etmek lâzım gelir. Ve bu cihetten Kur'anı anlamakta yalnız dirayeti lisanıyye kâfi gelmez. Sahibinden rivayete veya hâdisatın inkisafına tevakkuf eder. Onun için ba'zan bir hâdis karşısında Kur'anın âyetlerinden o vakte kadar hissetmediğiniz bir ma'na anlarsınız. Ve o anda o âyet o hâdis için nâzil olmuş sanırsınız ki bu da garıbı Kur'andandır. Tercemede bunlar ihata edilemeyeceğinden zayı' olur. Bu cumleden olmak üzere surei Âlî İmranın baş tarafında geleceği vecihle âyetlerin bir muhkematı birde müteşabihatı vardır. Bir âyette hem muhkem hem müteşabih cihetlerin içtimaı da bulunur. Müteşabihat ise «وما يعلم تأويله إلا الله» olduğundan bunda terceme ta'yin edilemeyeceği gibi tefsir ve te'vil de ta'yin edilemez. Ve binaenaleyh bunlar için bir meâl de gösterilemez. Olsa olsa aynı lâfızların muhafazasıyle duyulabildiği kadar

mubhem bir mefhuma işaret olunabilir ki bu nokta çok tehlikelidir Onun için meâl ta'bırımız bile mahzurdan salım denemez.

Şimdi insaf ile düşünelim. Bu şerait altında Kur'anı terceme ettim veya ederim diyenler yalan söylemiş olmaz da ne olur? Doğrusu Kur'anı cidden anlamak, tetkik etmek isteyenlerin onu usulhile Arabî yolundan ve tefası mervîyyesinden anlamağa çalışmaları zaruridir. Kur'anın falan tercemesinde şöyle demiş diyerek ahkâm ıstınbatına, mes'ele munakaşasına kalkışmamalıdır. Bunu imanı olanlar yapmaz, kendini bilen ehli insaf da yapmaz Kur'andan bahsetmek isteyenler onu hiç olmazsa harekesiz olarak yüzünden okuyabilmelidir Maamafih öyle kimseler görüyoruz ki Kur'anı harekesiz olarak şöyle dursun harekesiyle bile durüst okuyamadığı halde onun ahkâm ve maanısından ıctihada kalkışıyor. Öylelerini görüyoruz ki Kur'anı anlamıyor ve tefsirlere mufessirlerin te'villeri karışmıştır diye onları da kale almak istemiyor da eline geçirdiği tercemeleri okumakla Kur'anı tetkik etmiş olacağını iddia ediyor, düşünmüyor ki okuduğu tercemeye âlim mufessirlerin te'vili değilse cahil mufecimim re'yi ve te'vili, hatası, noksanı karışmıştır Bazılarını da duyuyoruz ki Kur'an tercemesi demekle ıktifa etmiyor da "Türkçe Kur'an,, demeğe kadar gidiyor,

Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın?

Kur'an Arabîdir Zira «اما اولاه قرآن عربيا» mansustur Düşünmeli ki Kur'anı tefsir etmek üzere Peygamberin irad buyurduğu hadise bile Kur'an denemez, denirse kufrolur Hasılı terceme Kur'andan mufecimin anlayabildiği kadar bazı şeyleri anlatabilirse de hakkıyla anlatamaz. Anlattığı şeylerde de Kur'an hükmü kıymetini haız olamaz.

Maamafih şunu da unutmamalıdır ki Kur'an anlaşılmaz bir kitab değildir Hatta «ولقد يسرنا القرآن لذكر أهل من مذكر» buyurulduğu üzere manâsını en kolay ve açık bir surette anlatan ve teklellüfsuz, tasan-

İşte bu vazifenin teveccuhu dolayısıyla ben de dilimin döne bildiği kadar bir tefsir ve meâl tarzında bu eseri yazmağa çalıştım. Mealin mümkün olduğu kadar sade ve veciz olmasına gayret ettim.

Bununla beraber şimdiye kadar mukarrer olan Edebiyyatımızda kullanıla kullanıla lisanımızın öz malı olmuş kelimeleri, kılışe haline gelmiş ba'zı terkipleri veya cem'i'leri ıktızasına göre kullanmakta taassuba sapmadım. Meselâ hamde "hamd,, rahmete «rahmet», hıdayete hıdayet» dedim. Zulmete «karanlık» dedimse nur ve zıya yerine «aydınlık ve ışık» demek için ısrar etmedim Gök yerine «Sema»yı tercih ettiğim mevkî oldu. Ekseriya «Gökler ve Yer» dedimse, ba'zan da «Semavat-ü Arz» demek daha hoşuma geldi. «Güneş ve Ay» dedim. Lâkin Güneşi ve Ayı diyemediğimden Şems-u Kameri tercih ettim. Butün halk Rabbülâlemîni tanırken âlemlerin Rabbi demekte faideden ziyade zarar gördüm. "Sıratı mustekim,, yerine mustekim sıratı diyemedim. «Doğru yol» dediğim zamanda sıratın nüktesiyle ıstikametın zevkından bir şey zayı olduğunu hissettim.

Edebiyatımızın yüksek ve cem'iyetli numunelerinden olan ıktıbas, ıradı mesel, mulemma gibi guzel san'atlarından pek az olmakla beraber makamına göre tek tük ıstifade etmekten de hâli kalmadım. Hasılı nassın asıl ma'nasından mümkün mertebe uzaklaşmamak için esası Arabî ve Farsîden alınmış olan kelimeler kullandım. Ve fakat bunları Arabî ve Farsîden ıstı'maline göre değil, Türkçemizin malı olarak ve bizim kullandığımız ma'na ve tarz ile kullandım. Lisanımızda mukabılıni bulamadığım veya başka ma'na ifade ettiğini gördüğüm kelimeleri tefsirine muracaat edilmek üzere aynen ıktıbas eyledim Türkçe söylenen bir sözün şerh-u tefsire değeri olmamak lazım geleceği iddiasında bulunmadım. Gökte bir yıldızı göstermek için bütün içindekileri ortaya dokmek lazım geleceği fıkrını beslemedim Ben halis Anadolulu öz, Oguz, Yazır Turkuyum on beş yaşında İstanbula geldim, Ne Arabistana gıttım ne Turkistana. Ne İranı gordüm ne Frenkistarı Öğrendiğimi bu vatanda öğrendim Yazırın Kayı, Kınık, Bayındır, Eymur, Avşar gibi büyük Oğuz kabilelerinden birı olduğunu da Arabçadan: "Divanı Lûgatıttürk,, ten öğrendim. İranda çıkan yünden, Avrupada bukülen ipten, Turk dezgâhında dokunan halıyı Türk malı tanıdım. Bir bınanın mı'marîsi Turk olmak

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

209

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229

230

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

242

243

244

245

246

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

259

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287

288

289

290

291

292

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

997

998

999

1000

1001

1002

1003

1004

1005

1006

1007

1008

1009

1010

1011

1012

1013

1014

1015

1016

1017

1018

1019

1020

1021

1022

1023

1024

1025

1026

1027

1028

1029

1030

1031

1032

1033

1034

1035

1036

1037

1038

1039

1040

1041

1042

1043

1044

1045

1046

1047

1048

1049

1050

1051

1052

1053

1054

1055

1056

1057

1058

1059

1060

1061

1062

1063

1064

1065

1066

1067

1068

1069

1070

1071

1072

1073

1074

1075

1076

1077

1078

1079

1080

1081

1082

1083

1084

1085

1086

1087

1088

1089

1090

1091

1092

1093

1094

1095

1096

1097

1098

1099

1100

1101

1102

1103

1104

1105

1106

1107

1108

1109

1110

1111

1112

1113

1114

1115

1116

1117

1118

1119

1120

1121

1122

1123

1124

1125

1126

1127

1128

1129

1130

1131

1132

1133

1134

1135

1136

1137

1138

1139

1140

1141

1142

1143

1144

1145

1146

1147

1148

1149

1150

1151

1152

1153

1154

1155

1156

1157

1158

1159

1160

1161

1162

1163

1164

1165

1166

1167

1168

1169

1170

1171

1172

1173

1174

1175

1176

1177

1178

1179

1180

1181

1182

1183

1184

1185

1186

1187

1188

1189

1190

1191

1192

1193

1194

1195

1196

1197

1198

1199

1200

1201

1202

1203

1204

1205

1206

1207

1208

1209

1210

1211

1212

1213

1214

1215

1216

1217

1218

1219

1220

1221

1222

1223

1224

1225

1226

1227

1228

1229

1230

1231

1232

1233

1234

1235

1236

1237

1238

1239

1240

1241

1242

1243

1244

1245

1246

1247

1248

1249

1250

1251

1252

1253

1254

1255

1256

1257

1258

1259

1260

1261

1262

1263

1264

1265

1266

1267

1268

1269

1270

1271

1272

1273

1274

1275

1276

1277

1278

1279

1280

1281

1282

1283

1284

1285

1286

1287

1288

1289

1290

1291

1292

1293

1294

1295

1296

1297

1298

1299

1300

1301

1302

1303

1304

1305

1306

1307

1308

1309

1310

1311

1312

1313

1314

1315

1316

1317

1318

1319

1320

1321

1322

1323

1324

1325

1326

1327

1328

1329

1330

1331

1332

1333

1334

1335

1336

1337

1338

1339

1340

1341

1342

1343

1344

1345

1346

1347

1348

1349

1350

1351

1352

1353

1354

1355

1356

1357

1358

1359

1360

1361

1362

1363

1364

1365

1366

1367

1368

1369

1370

1371

1372

1373

1374

1375

1376

1377

1378

1379

1380

1381

1382

1383

1384

1385

1386

1387

1388

1389

1390

1391

1392

1393

1394

1395

1396

1397

1398

1399

1400

1401

1402

1403

1404

1405

1406

1407

1408

1409

1410

1411

1412

1413

1414

1415

1416

1417

1418

1419

1420

1421

1422

1423

1424

1425

1426

1427

1428

1429

1430

1431

1432

1433

1434

1435

1436

1437

1438

1439

1440

1441

1442

1443

1444

1445

1446

1447

1448

1449

1450

1451

1452

1453

1454

1455

1456

1457

1458

1459

1460

1461

1462

1463

1464

1465

1466

1467

1468

1469

1470

1471

1472

1473

1474

1475

1476

1477

1478

1479

1480

1481

1482

1483

1484

1485

1486

1487

1488

1489

1490

1491

1492

1493

1494

1495

1496

1497

1498

1499

1500

1501

1502

1503

1504

1505

1506

1507

150

kalmıştır Binaenaleyh okuyarlardan tekrar tekrar reca ederim ki Kur'anı bu yazdıklarımđan ölçmeğe kalkmasınlar

Tefsire gelince: — Bir kerre her tefsirde esas gibi olan ve Arabî kavaide taalluk eyliyen elfaza muteallık tahliller çok eksik denecek kadar azdır Elfazdan ziyade manânın tavzih ve teşrihine çalışılmıştır O da her âyetle değil, kısmendir Dikkat edilirse âyetlerin, surelerin munasebat ve irtibatlarını anlatmak hususunda, bir çok yerlerde bariz bir hizmet vardır. Esbabı nuzule nâsîh ve men-suha, bazan mevaiza ve ahlâka, akaid ve a'male, hakaik u ahkâma dair ızahat bulunur Zamanımızı alâkadar eden ulum-u fununa hikemiyyata muteallık hayli bahislere tesaduf edilir Bilhassa bu ci-hetten baska tefsirler de bulunamayacak veya pek güç anlaşılabilircek şeylerde bir hususîyyeti olsa gerektir Mukavelede verilen program su idi

Tarzı tahrîr: Evvelâ âyet veya âyatı kerime yazılarak altına meâlî şerîfi ve bunu muteakib tefsir ve ızah yazılacaktır Tefsir ve ızah kısmında berveçhi atı nikat nazarı dikkate alınacaktır

- 1 - Ayatı kerime beyindeki munasebat
- 2 - Esbabı nuzul.
- 3 Kıraet ki Asereyi tecavuz etmemek lâzımdır
- 4 İktizasına gore terkub ve kelimatın ızahatı lisanîyyesi
- 5 İktatca Ehli sunnet mezhebine ve amelce hanetî mezhe-bine riayet olunarak âyatın mutazammın olduğu ahkâmı dinîyye, ser'îyye ve hukukîyye ictimaiyye ve ahlâkîyyeye, isaret ettiğı veya alâkadar bulunduğı mebahısı hikemiyye ve ılmîyyeye muteallık ızahat, bilhassa tevhîde, tezkî u mevaiza muteallık âyatın mümkün mertebe bast-u ızahı, alâkadar ve vahud munasebetdar olduğu tarihî ıslâm vukuatı.
- 6 - Frenk muelliflerince yanlış veya tahrîf yollu şeyler der-

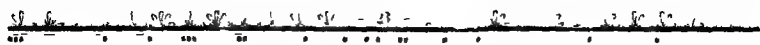
miyan edildiği görülebilen noktalarda tenbîhi muhtevî not

7 — Baş tarafa muhim bir mukaddime ile hakikatı Kur'anın ve Kur'ana muteallık bazı mesaili muhimmenin izahı

Iste ben de bu esaslar üzerinde yurumeğe çalıştım. Onun için bu tefsir, Arabca muayyen bir tefsir kitabının tercemesi değildir. Lüzumuna göre bir çok tefsirlere muraceat olunmuştur. Ebussuud, Kazı Keşşaf, Fahrî razînin tefsiri kebirî, Cessas Ebubekrî razînin Ahkâmı Kur'anı, Ebuhayyanın Bahrimuhit namındaki tefsiri kebirîyle nehrimarid namındaki telhîsî, ibnî Cerîrin tefsiri kebirî, tefsiri Nisaburî, Alusî tefsiri kebirî, hadîsten Kutûbî sitte, nihaye damma nezdinde bulunan me'hazlerdi. Bunlardan maada icabı halinde İstanbul kutuphanelerinde mevcut olan bir çok tefsirlere ve diğer ulûm-u funun kitaplarına da muraceat edilmiştir. İhtilâf naklettiğim noktaları cem,ı caiz olmayacak mesailden ise karıları tereddude bırakmamak için ekseriya bir hall-u tercih ile neticelendirmeye çalışmışımdır. Meşhurun hılâfına bir mutalea serdettiğim veya bir dava dermiyan eylediğim zaman nakil ve rivayete mutavakkîf olan hususlarda me'hazımı göstermişimdir Her halde doğrusunu söylemeğe ozendim Ekser tefsirlerde meshur ve şayi olan her manâ ve mes'eleda me'haz tasrihine lüzum gormedim. İhtimal ki bazı yerlerde kendimi alamyarak sozu uzatmış isem bu da ya mes'elenin ehemmiyyetine veya faidesi umumî olsun diye sırf ilmî istilâhat ile ıktifa etmeyib sozun nerelele kadar mutehammil olduğunu anlatmak için bir numune vermek maksadından ve yahut tenkih için zaman bulamamaktan neş'et etmiştir Yoksa bir çok cihetler muhtasar geçilmiştir. İnşaaallah hitamı mu'yesser olur da tekrar bir daha işlenirse belki biraz daha tekemmul eder, her halde matlub rızâı Hakdır Burada kelâmı İlâhî ile vahye dair de bir mukaddime yazmak ısterdim. Fakat Kur'anın ve tefsirin içinde muhtelif yerlerde bunlara dair beyanat geleceği için onunla ıktifa ettim

Kur'an : — Allah tealâ tarafından Resulî kibriyası Peygam-

Elfurkan: — Furkan da esasen ayırmak manasına masdardır. Kur'anın hakkı ile batılı, halâl ile haramı ayırması itibarıyla bir ismi de Elfurkan olmuştur. الفرقان

lûgatte ıki manâya gelir Bırısı menzile refi'e yanı yüksek rutbe demektir, bırısı de bır medineyi yanı büyük bır şehri ihata eyliyen bır sûr demektir. Bırincisine nazaran Kur'an âlemi semaya ve her sûre semanın yüksek rutbede bulunan manzumelerine teşbih edilmiş olur ki bunun zımında her âyetde bır yıldıza benzer İkincisine nazaran da Kur'anın yer yüzünde yüksek bır medeniyet tesis edeceğine işareten her surrsı büyük bır suru bulunan mustahkem bır şehre, ve bunun zımında her âyet de bır konağa teşbih edilmiş olur. Uzun surelerde Aşr veya Ruku' tabır olunan hatâbeler de vardır ki bunlar, secavend de "ع" isaretyle gösterilir

Âyet: — Aslı lûgatte açık alâmet demektir Mahsusatta da ma'kulâtta da ıstimal olunur. Türkce "belhik, farısıde nişane denilen alâmet-u alem zaten o zahıı sey'e itlak edilir ki onun gibi zahır olmiyan diğér bır şeyin mulâzımı olmakla bır mudrik o zahıı idrâk edince bizzat idrâk etmediği diğér şey'i onunla idrak eyler Çunku hukumde musavıdırlar Bı yol arayan kımse eğer o yolun alâmet lerini bılırsa onları gorduğu vakıt yolu bulduğunu bılır Şu halde alâmet zaten zahır ve açık demek olunca âyet onun daha zahırı demek olur Meselâ bır dağ alâmet ise zirvesi bır âyet olur, gu nes bır gündüz âyeti, ay bır gece âyetdir Camı bır alâmet ise minare onun bır âyetdir

Zuhurundan dolayı yüksek bır bınaya da âyet denilir Netekim كبریا buyurulmuştur Lisanımızda da "koca bır alâmet yapmış" tabırı bını andırır Her şey alâmetiyle tanınır her hakikat âyetiyle bilinir, onun için insanların ılımdaki kabiliyyet ve mertebelerine göre kendisinde yapılacak tefekkür ve teemmul nisbetinde mütefavıt marifetlere sebeb olan alâim ve delâilın hepsine de âyet denilir Meselâ, في كتابي آية دل على واحد beytinde âyet bı manâya olduğu gibi ان في ذلك لآيات لعلهم يوقن gibi bır çok âyetlerde de bu manâyadır Demek ki âyet haddizatında zahır bır alâmet ise de onun bı âyet ve alâmet olması kabiliyyet veya tefekkür ve

teemmulu eksik kimselere hafı kalabilir Meselâ her devletin bayrağı onun bir alâmet ve âyetidir, lâkin bir kimse o bayrağın hangi devlete aid olduğunu bilmezse yahut dikkat etmemiş ise onun bir alâmet olmasına hâlel gelmez. Âyetin manâsında zahır olmak mefhumu bulunduğu halde zuhurun meratıbına nazaran âyet bazan «Bey-yin» olmakla tavsif edilerek «آيات» denilir «وین» ziyâ gibi kendisi açık diğerini de mubeyyin manâlarını ifade ettiğine göre bunun ıkrı vechı vardır Birisi kendisi ve delâletü günes gibi nazardan kaçmı-yacak kadar vazıh ve parlak bir beyyine olmasıdır, mucizelere âyet veya beyyine itlak edilmesi bu mana iledir. «وَلَمَّا آمَا مُوسَىٰ سَمْعَ آيَاتِ يَاق» ikincisi kendisi vazıh olmakla beraber delâletini yalnız aklın değil lisanen de ifade etmesi haysiyyetidir ki bu her mucizede olmaz, işte Peygamberlerin kendileri böyle birer âyeti beyyine oldukları gibi Kur'an mucizesi de böyle âyâtı beyyinatdır. Kur'anda âyet kelimesi yerine göre bu manalardan her birinde kullanılmıştır Ve bunların hepsi lûgatte alâmeti zahire mefhumunun meratıbıdır Bununla beraber Kur'anın harflerinden bir fasıla ile ayrılmış olan zumrelerinden her birine bir âyet denilir ki bunlar Kur'anın nazmında birer cuzu'tam teskil ederler Ya'nı her birı birer Kur'an olan âyetlerdir. Kur'anın âyetleridir Ve işte âyet kelimesinin urfı şer'i'de en hususî ma'nası budur. Lisanımızda da en ziyade mutearef olan budur Âyetlerin ekserisi bir veya birkaç cumleden mutessekkil mustakıl birer kelâmdırlar. Maamafih içlerinde bir cumle teskil etmiyen mufred veya murekkeb muntaz birer sıfat gibi kayıd halinde bulunanlar da vardır Meselâ Fatıhada الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ bu âyetdir, fakat bir cumle değil iki sıfatı muntazedü الرَّحْمَنُ suresinde الرَّحْمَنُ bu kelimedir böyle iken bunlar bir kelâm nes'esiyle mustakillen okunabilirler, üzerlerinde vakıf olunabilir Muddessır suresinde «مَرْ» iki kelime bir cumledir. «مَرْ» dört kelime iki cumledir Bu suretle âyetlerin, kısası, ortası, uzunlu ve her birinin mutearef mertebeleri vardır. Ayetelkursi ve Ayetihuzu' gibi yarım sahife kadar ve daha kısa, ve daha uzun olanları bulunur. Hatta Âyeti

Mudayene tam bir sahfedir. Fasıla harfleri de daima muttarid değil, gâh mahsus, gâh gayrı mahsus farklarla tenevvu' eder, bu gibi sebeblerden dolayı âyetlerin ayrılması ve tertibi, tevkıfidir Ya'ın şîr'in mısraı, sec'in fıkrası gibi yalnız dirayet ile ta'yın olunamaz, rivâyete mutevakkıf olur Meselâ «عسق» ıki âyet olduğu yalnız dirayet ile bılınemez Daha sonra Kur'anın ahkâmı ilâhiyyeden bir hukum ifade eden her kısmına da bir âyet ıtılak edildiği vardır. Meselâ kadınların tesetturu hakkında âyet vardır denılır. Bu ma'naca âyet, ba'zan bir âyet bir âyette bir cumle, bir cumlede bir kayıd olabileceği gibi ba'zan da bir kaç âyet, bir kıssa, bir sure bile olabilir. Bu âyet su sebeple nâzıl oldu denıldığı zaman âyet bu ma'naya olarak ekseriyâ bir kaç âyete samıl olur

Mushaf Ma'lûm olduğu uzere Kur'anın sahfelerini camı' olan Şirazeli mucelledin ismidir ki ıki yanındaki kablalarına «دمى» denılır Kutubı sahfeye sahfenin cem'i olarak «صمى» denılır idise de Mushaf ismi Kur'ana mahsustur Mımunde zamma, fetha, kesre uç hareke caızdır

Zammile “mushaf,, bir araya toplanıb bağlanmış sahfeler, tethile “mashaf,, sahfelerin ıctımaı mahallı, kesr ile “mıshaf,, sahfelerin ıctımaı aleıı manasını ifade eder

Kur'an nâzıl olduğu zaman nuzulu vechile ve ayrı ayrı ter temiz sahfelere yazılıyordu ve bunların hangi sureye ve neresine aid olduğuna ısalet buyuruluyordu Bu sahfelerin hepsı bir arava cıldlenmıyor, nesh melhuz bulunuyordu, yalnız «صحف مكرمه» olarak kemalı tekrım ile hıfzolunuyordu. İstınsah edenler de o suretle yazıb ezberleyorlardı İlk evvel Ebubekrı Sıddık radıyallahuanh Hazretlerinin hılâfetine butun bu sahfelerin hepsı birlıkte yazılıb toplu olarak şirazelendi ve “mushaf,, ismi verıldı ki buna cem'i Kur'an mes'elesi tabır olunur (Surei beraenin âhırında «فما جاء من أدناه من سورة» âyetine bak) ondan sonra Ashabı kıram sahfelerini mushaf haline koydular, Hazretı Osmanın hılâfetine etraf vilâyetlerde bazı ihtılaf

yuz gosterdiginden musarunileyh Hazreti Ebibekir zamanında ilk cem olunan mushafı kiraet eimmesi olan Ashabı kıramın huzurıyle bir daha tatbık ve tedkık ederek sekiz nusha daha yazdırıb yedisini esas olmak uzere Medine, Mekke, Yemen, Bahreyn, Şam, Küfe Basra, gibi merkez olan vilâyetlere gönderdi. birını de kendi yanında alıkoydu ve ondan sonra butun mushaflar bunlara tevfikân yazıldı Bunun için Hazreti Osmanın yanında alıkoyduğu mushafına "İmanı,, tesmiye olunmustur.

Tefsir ve Te'vıl — Tefsir aslı lûgatte تفسر maddesinden tef'ildir Kamusda تفسر الآراء وكتبا المعنى ya'nı fesr ibane etmek ve ortuluğu açmaktır, diyor Bunun zahırı ma'kulden ziyade mahsuse, maaniyden ziyade ecsama a d görünuyor, lâkin Ragıbın mufredatında fesr تفسر ma'kul bir ma'nayı izhar eylemek diye ifade edilmiştir Bunda ma'kul mahsusun mukabılı, ma'na cevher mukabılı olduğuna göre kavıl ve fi'le samıl olursa da izhar olunan şey'in ma'na olması şarttır Bu surette bir lafızdan veya bu işten altındaki ma'navı anlamak veya anlatmak fesr olaçağı gibi bir cisimden bu ma'na çıkarmak bu fesi olabilirse de bu cismin ortusunu açmağa veya tesvih ve tahlilini yaparak diğeri bir cisim meydana koymağa fesr denemeyecektir ve hatta fesi hisse izhar etmekten ziyade akla izhar eylemek olacaktır Fılvakı' تفسر كنهه ودر كنهه ص derıldığı kulliyyatı eblbekada mesturdur Hulusa fesr bir kesf u izhardır ve iste tefsir burdan me'huzdur Ziyade bab zıvade manaya ve tefil tekte de delâlet ettiği için Ragıbın dediği gibi tefsir fesi mubalegası ya'nı kuvvelisidir ki iyice kesf ve izhar ile ıyzaheylemek demek olur. Ebulbeka' kulliyyatında tefsiri tefsir ederken bu kıvveti soyle ifade eylemiştir istibane ve kesf, ve bir şeyden aslının lafzından daha kolay bu lafz ile ta'bir eylemektir ve usulı fıkıh içinde de tefsir hafası bulunanı ızaheyle ta'rif olunur ve beyanın aksarından bir kısmı sayılır Soyle ki ıyzaheyle meram diye ta'rif olunan beyan evvel emirde ilk kısımdır birisi ibtidaen beyan

diğeri de binaen beyandır Bir manâ ilk evvel söylendiği zaman ibtidaen beyandır. Bir nevi ifade sebkettikten sonra yapılan beyana da binaen beyan tabir olunur. Bu da beyanı takrır, beyanı tefsir, beyanı tağyır, beyan tebdil, beyanı zaruret namıyla beş kısımdır. Ve işte tefsir bu beş kısımdan ikincisidir ki اِصْحاح مابيه حواء diye tarif olunur. Nazımda hafanın aksamı da dördtür. Hafiy, muskil, mucmel, mutesabih Tefsirde bu dörtten hafiy müşkil, mucmel kısımlarına lâhik olur. Manayı muradı tefsir edilmemiş olan mucmel mutesabih kalır. Hafiy ve muskil olanlar taleb ve teemmul ve usule muracaat suretiyle dahi tefsir olunabilirse de mucmelin tefsiri ancak sahibinden beyana mutevakkıf olur. Bunun içindir ki Kur'anda hafiy ve müşkil kabilinden bulunanları cihli dirayet ve ictihad olan ulema taleb ve teemmul ve usule muracaat suretiyle beyan ve ızah edebilirler ve buna dahi tefsir itlak olunur ise de mucmelin tefsiri mucmilin beyanına vabeste olduğundan ancak Allah ve resulunun beyanı ile olabilir. Asıl tefsir de işte budur. Yani tevkifidir. rivayete mutevakkıftır. Fihkî ve hukukî manasıyla tefsirin mumtaz manası budur. Bundan dolayı diğerlerine tefsir demekten ziyade tevil fâbir olunur.

Tevil ise تَعْوِيل maddesinden tefildir. Rağib mufredatında bunu şöyle ıyzaç eder: تَعْوِيلٌ اسْلَا رُحُو' demektir. Tevil de bir şeyi ilmen veya fi'len kendisinden muradolan gayeye redd-u irca' eylemekti. İlmisi مَعْرِضٌ لِمَا لَا يَحْتَاجُ إِيَّاهُ âyetinde olduğu gibi, filisi de مَنْ يَطْرُقُ الْإِتِّاعَ لَهُ âyetindeki gibidir. İh meselâ sudan maksud olan gaye hayât olduğuna göre suyu hayâta irca' eylemek bir tevil ve hayât suyun bir meâlî olur. Su lafzından mecazen hayât mefhumunu murad etmek bir tevilî lafzı ve su denilen cismin nasıl bir hayât yapacağını bilmek bir tevilî manevîdir ki bu ikisi tevilî ilmidir. Suyu bilfi'l hayât yapmak ise bir tevilî fi'lîdir. Tevil böyle ilmi ve fi'lî olduğu gibi tefsir de oyledir. Ekseriya tefsir ile tevil muradîf gibi kullanılır, bununla beraber farklı olarak kullanıldıkları cihetleri de çoktur. Meselâ balada isaret ettiğimiz veçhile dirayete taallûk edene tevil, rivayete taallûk edene tefsir denilir. Bunu imam Mâtânî Hazretleri

soyle ayırmıştır. "Tefsirde su lâfızdan murad şudur diye kestirmek ve Allah bu lâfızdan bunu murad eyledi diye Allaha karşı bir şehadet vardır Onun için kat'i bir delil olursa sahih, yoksa rey ile tefsir olmuş olur ki menhıdır. Te'vil ise kat'iyet ve Allaha karşı şehadet olmaksızın lâfzın ihtimalâtından birini tercih eylemektir. 1) Ba'zan tefsir daha ziyade elfaz ve mufredatın ızahında te'vil de müfred cumlelerin ızahında kullanılır şu lâfzın tefsiri su, şu ma'nanın te'vili şu denilir Tefsir gibi te'vil de ba'zı kerre lâfzın kendisinden zahir olan ma'nanın hilâfına bir ma'na ile olur. Bunun başlıca ıki şartı vardır birisi bu ma'nanın evvel emirde lâfızdan muhtemel olmasıdır Binaenaleyh lâfzın hiç muhtemel olmıyan bir ma'na ile te'vile batıl olur İkincisi zahirın murad olmadığına dair bir karine bulunmalıdır Üçüncü bir şart da te'vil olunan ma'nanın ta'yinine akli veya nakli bir karine bulunmalıdır, mutekellim muradını kendi tefsir ettiği zaman bu tefsir aynı karine olabilirse de te'vilin kendisi karine olamaz ve te'vilin kuvveti bu karinenin kuvvetine göre mu teber olur. Bir lâfzın hakikatını bırakıb da mecaz veya kinaye ile tefsir veya te'vili bu hilâfı zahir kabıldendendir Eğer karineı mania ve muavvıne kaviy ve zahir ise bir hilâf ızahı olan bu te'vil asıldan daha zahir olur , yoksa nusus zahirinden çıkarılmaz. Karineler hafiy veya zayıf ise te'vilde o nisbatte hafiy veya zayıf olur Lisanımızda te'vil kelimesi ekseriyya hilâfı zahir olan te'vilde mutecaref olmuştur, onun için bu farkları bilmeyenlerin bir çokları te'vil denildiği zaman sahih ve fasıdı ayıran az da hepsini çuruk ve sırf indî bir re'y zanneder Halbuki tefsir ve te'vil bir ılımdır ve bu ılımdan maksad da te'vilin doğrusu ile eğrisini, kaviysiyle zayıfını ayırmaktır İstihlâfta tefsir bu ılımın ismi olmak ı'tibariledir ki ekseriyya tefsiri ile te'vil muradif gibi kullanılır

İlmü tefsir soyle ta'rif olunmuştur bir ılım ki onda elfazı Kur'anın keyfiyyeti nutkundan, medlûlâtından, ifrad-u terkibi ahkâmından ve terkibi halındaki maanısı ile bunların tetimmatından bahsolunur. Elfazı Kur'anın keyfiyyeti nutku ılımı kiraettir ki tecvidi de tazammun

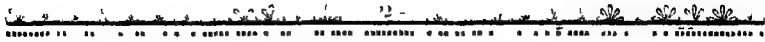
eder Kiraet' ya kelimenin harflerinin cevherine taallûk eder «ملك» مَالِك «عَازِلِهَا» هُوَ ، وَهُوَ حَبَا ، مَحَبَا gibi. Bunda tevatur bilittifak şarttır. Veya hey'etine ya'nı hareke ve sukûnuna taallûk eder, ma'lûm ve meçhul sigalarile «تَرْفُ تَرْفُ» nasb veya cerr ile «ارْحَلْكَ» ارْحَلْكَ gibi Bunlar sarf ve nahv kaidelerile bilinebilirse de ma'nâ değisebileceği cihetle bunda da tevatur şarttır. Yahud yalnız med, sıla, imale, ısmam, teshil, ihfa ızhar, iklâb, sekt, nakl gibi yalnız edaya ve tecvide taallûk eder Bunda tevatur lâzım değildir diyenler olmuş ise de ulema bunların da mutevatırını, meşhurunu şazzını göstermişlerdir.

Kur'anın yazısı harekeden kat'î nazarla esasında mutevatır olan kiraetlerin hepsine mümkün olduğu kadar mutabık olacak veçhile yazılmıştır. Meselâ Hatı Osmanide «مَالِكُ يَوْمَ الدِّينِ» hem «مَنْ نَحَبَا» ile «مَنْ نَحَبَا» okunabilecek surette yazılır «مَنْ نَحَبَا» ile «مَنْ نَحَبَا» gibi cevher farkı bir iki yerden ibarettir. Biz bu tefsirde cevhere muteallik olanları göstermişizdir. Hey'ete muteallik olanları baştan bu kaç surede Aşere kiraetine numune olmak üzere gösterdik ise de sonraları yalnız muhım ma'nâ farkı olanlarla iktifa etmişizdir. Eda kabılinden olanlara da belki bir iki yerde işaret ettiğimiz olmuştur. Mushaflarımız mutevatır kiraatı seb'aden kûfi Asım kiraeti ve hafs rivayeti üzere harekelenmiştir. İlmî tefsirin ta'rifindeki diğer kayıdlarda sarf-u nahv, ma'ânî, beyan, bedi' gibi ilmi edebden başlayarak bir çok ulûma taallûk eden cihetlerdir.

Sunu da ihtar eyliyalım ki, Kur'anın tefsirinde birinci esas yine kendisidir. Çunku Fatıha bir «الف» in tefsiri ve bütün Kur'an Fatıhanın tefsiri olduğu gibi bir çok âyetler yekdiğerinin müşkilât ve muc-melâtını tefsir ve ıyzağ ederler İkinci esas Resulullah sallallahu aleyhi vesellem Efendimiz Hazretlerinin hadîslerinde varid olan tefsirlerdir. Üçüncü esas da eshab ve tabi'inden tefsiri sıyakında menkul olan beyanattır ki bunlarda bir taraftan şuphei hadîs bir taraftan da şuphei te'vil vardır Dördüncüsü de bu uç esas teharî edildikten sonra ulûmı arabîye ve ser'îye ile ma'kulatı ilmiyye dairesinde istihrac

Onu tecebburen terk edenin Allah belını kırar Doğru yolu onun gayrısında arayanı Allah dalâlete düşürür O Allahın habli metini, nuru mubını, zıkrı hakîm, sıratı mustakımdır. Keyflerin sapıtmasına, reylerin dağılmasına yegâne sebep odur Ulema ona doymaz, etki-ya ondan usanmaz. Onun ilmini bilen iletı gider, onunla amel eden me'cur olur Onunla hukmeden adalet eder. Ona sıkı, sarılan doğru yola hıdayetı bulur,, Bı de Resulullah sallallahu aleyhi vesellem buyurdu ki « من اراد عم الاوين والاحرس فليشور العرب » Evvelkilerin ve sonrakilerin ilmini arayan Kur'anı deşelesin,, Yine Resulullah sallallahu aleyhi vesellem buyurdu ki Bu Kur'anı tılâvet eyleyin, çünkü Allah tealâ size her harfına on hasene ecir verecek, amma sunu bilin ki ben size « الم » bir harftır demem ve lakin elif bir harftır, lâm bir harftır, mım bir harftır,, Yine aleyhissalatu ves-selâmdan rivayet olundu ki şöyle buyurdu “her kim Kur'anı kiraet eder de başka birme kendisine verilenden daha efdalı verilmiş ol-duğu re'vinde bulunursa Allahın buyuttuğunu küçük saymış olur,, Yine aleyhissalatu vesselâmdan, buyurdu ki Allah ındinde Kur'andan efdal hiç bir sefaatçı yoktur, ne Peygamber ne de Melek Bu- yurdu ki “Ummetimin şereflieleri hamelei Kur'andır,, Buyurdu ki evlerin en hakırı Allahın kitabından sıfır olan evdir,, Buyurdu ki Kur'ana çalışıb da zoruna gelene iki ecir vardır, Kur'anı kolay okuyan ise seferetı kıramı berere ile beraberdir,,

Bir gün Resulü ekrem sallallahu aleyhi vesellem Hazretlerine Ensar- dan bir takımı Ya Resulallah ne buyurursun, bu gece Sabit ibnı Kayıs hanesi parıldayordu, etrafı yıldızlar gibi idi, dediler, belki Suresi ba- kare okumustun, buyurdu. Bunun üzerine Sabit ibnı Kayse varılıb sorulduğunda da sûreı Bakare okıdum dedi Fihakıka Buharide de Useyd ibnı Hudayr radiyallahu anh Hazretlerinin sûreı Bakare okuma- sıyle sesine karanlıkta peyderpey melaike mımis olduğu tahrir edilmiştir Ukbetibnı Â'mı radiyallahu anh demisti ki Resulullah sallallahu aleyhi vesellem “Hiccetulveda,, da bize ahd verdi de buyurdu ki عليكم Kur'ana iyi sarılın Bir de Resulü ekrem sallallahu aleyhi

vesellem Hazretlerine insanların Kur'anı kiraetce veya sesce en güzelinden sual edilmisti, şöyle buyurdu «الدى اداممته رأيت بحى الله تعالى» = dinlediğin zaman kendisini Allah tealâya haşyet besleyor gördüğündür. Ih.

Bununla Kur'an ve tefsir okumaktan maksad ne olduğunu da anlamış oluyoruz. «طه ما اراد عليك قرآن لسق الامد كـ قلى بحى». Hemen Cenabı Allah kalblerimizi nûrî Kur'an ile tenvir buyursun.

سُورَةُ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ بِكَثِيرٍ وَهِيَ سَبْعُ آيَاتٍ

FATIHA SURESİ Mekkîdir ve yedi ayettir

Kur'anın ve Kur'an surelerinin Rısaletpenah Efendümüz tarafından tesmiye edilmiş isimleri vardır Fakat surelerin bu isimlerini, mahallî nuzullerini ve ayetlerinin adetlerini iş'ar için yazılan başlıklar, kezaîk sahife kenarlarında taşır denilen aşırılar, hıızıbları, secdeleri gösteren tahrirler nazmı kur'andan değildirler

İsimlerin muhdes olmayıp tesmüyei rısaletpenahiye mustenit olması, kelimatı kur'andan olmalarını icap etmez ve bir kelimenin kur'anîyeti için bu kadarı kâfi değildir, çünkü kitap yanı kur'an, hadîsten ve hatta hadîsi kudsîden başka bir hususiyeti haızdır Peygamberimizin hadîsleri miyanında tefsîrî kur'ana rıuteallık nice ahadısı şerife vardır ki bunlar tevatüren sabit bile olsalar yine kur'an sayılmazlar. Bir kelimenin nazmı kur'andan madut olabilmesi için Peygamberimizden kur'an olarak ahzedilmiş ve tevatüren naklölünmüş bulunması şarttır Çünkü kur'anın hükümü, kıymeti yalnız manasında değildir, onun elfaz ve kelimatı dahı bizzat hüküm ve kıymeti haızdır. Zira kur'an metlûv olmakla mumtazdır Tilâvet ve levazımı tilâvet ise elfazın ahkânudur

Selefi kiram bu hakikate binaen Mushafı şerifi kur'an olarak me'huz olmıyan kelmattan tecrit ederek yazarlar ve «حردوا القرآن = cerridülkur'an» - kur'anı tecrit ediniz, yahut «حردوا المصاحف = cerridülmesahif» - Mushafı tecrit ediniz diye tavsiye ederlerdi Çünkü kur'an olmıyan kelimelerin veya cümlelerin mürurı zaman ile nazmı kur'ana karıştırılarak tahrifata sebebiyet verilmesi gibi şer'î bir mahzuru nazarı mülâhazaya alırlar ve Mushafın «deffeteynı» beyninde sadece kur'an yazılmasına itina ederlerdi ki bu tavsiye ve

itinanın nice fevaidi mühimmesi ve semeratı müterettibi görülmüştür

Lâkin bu tecridi, Beyhakı «kur'anı, gayri kur'an ile karıştırmamak» manasına tefsir etmiştir Çünkü mutazamın olduğu hikmet bunu muktazdır O halde ihtilât ve iltibas vakı olmayacak bir tarzda yazılmasında bir beis olmamak lâzım gelir Fılvakı İbnı Abbasın keraheti taşırı söylemesi bunun o zaman bir hâdise olduğunu ima ettiği gibi ihtilât mahzurunun fıkdanı halinde bu kerahetin de irtifasına delâletten-halı değildir Bu manaya binaen yazısı, yazılışı kur'anın yazısından, yazılışından vazihan temyiz olunarak iltibas ve ihtilât mahzuru bertaraf edilmek şartıyla zikrolunan sernamelerin ve muhtıraların Mushafa yazılması tecrit tavsiyesine munahı gorulmez ve lâbe'se bılı sayılır oldu Bu suretle bunlar hayli kadun bir zamandanberi yazına Mushaflarda elvan veya altın murekkeple ve hattı icazetle yazılıp bir tarzı mahsusta nakış ve tezhip edile gelmiştir Tab'ın zuhurundan sonra da aynı şekilde hat ve nakış ile hattı kur'andan temyizlerme dikkat ve itina edilmiştir

Bu sureti tahrirde kur'anın sahıteları kat'î bir cereve icine alınarak hattı kur'an diğerlerinden guzelee ayrıldığı cihetle hem tecrit tavsiyesine itina edilip halt ve iltibas mahzuruna sed çekilmiş, hem de hıfz ve kıraatı kur'anda ihtıyaç der-kâr olan bazı fevaidi mühimne temin olunmuştur İslâmda bu sevki dünüdr kı hututun tenevvu ve nefasetinde ve bilhassa smaati tezhibin terakkısında âmil olmuş ve tezhibi Mesahıf bir tarzı mahsusu nefis ıktisap etmiş idi

Fıkıh noktaı nazarından lâbe'sebılı ın terki evlâ ve sadelik kulfete mureccah ise de bızhalefteki bu itinalı teamulun tercihine taraftar olacağız Zira tecrit bir seddi zeria ve aşı farıza ise hıfz ve temyiz olduğundan bu tecridi mukayvedim tecridi mutlâktan daha enüm olduğu sabit ve' hukmı şer'i-nin illetivle deveranı da malûmdur Lâkin şunu ihtar

etmek lâzım gelir ki bir zaman yapıldığı gibi ibrazı san'at için sahifelerin sadeliğini ve hattı kur'anın ıtırat ve temayüzünü ihlâl edecek veçhile nazmı kur'anın mütenevvî ve muhtelif yazılarla yazılması, kezalık Mushafa kur'an sahifelerini andırır bir şekilde dua ve saire ilâve olunması muvafık değildir

Bu ızahattan şu neticeye vasil oluruz. Mushafların iltibas ve ilâve ve tahrif ihtimalını katedecek bir tarzı salm ve mustahsende yazılması veya tabedilmesi hususuna dikkat ve itina etmek muslumanların uhdesine terettup eden vacıpten birini teşkil eder ve tetkiki Mesahif heyeti de bu farzı kılayenin edasına memurdur

§

Fatiha, asıl lugatte Fatih ismi falından naklen evvelâ kitap ve elhase gibi açılabilircek şeylerin evveli —ilk açılan yeri— manasına, bilâhare kelâm ve kiraat gibi husulunde tedric bulunan her şeyin evveline itlâk edilmiştir. Ta sı aslındaki Fatih sıfatından nakli içindü, te'mis içm değildir. Maahaza esasında tasile beraber letih manasına masdar olması da mümkündür Binaenaleyh meful olan evveli meftuha itlâkı evvelkimde mecazı aklî, bunda mecazı lügevî kabıldındendir Fatihanın mukabılı hatmedir Kitabullahın tertibinde, kitabetinde, namazda kiraatında ve belki nuzûlunde baş bu sure olduğundan «Fatihatulkitab» tesmüye edilmiştir Buna «Elfatıha» dahi demir ki ya obırının tahtıfıdır veva mustakıl bir isındır Birinci takdirdde lâm-müzafun ileyhten ıvaz olacağı içm fatiha denemez, ikinci takdirdde ise hsanımızda denebilir ve böyle muteareftir Bu surenin hsanımızda en maruf ismi «Elhamd» isındır ki suretulhamdın muhaftefıdır Başında «elhamdu lillâh» bulunması veyahut baştan başa manası bir manayı hamd olması itibarile otodenberi «Elhamd» veya «Elhamdu lillâh» veya «Elhamdu lillâhı Rabbilâlemin» diye tesmüye edile gelmiştir

Bunlardan başka daha bir takım isimleri vardır ki her biri bir hususiyeti ifade eder (3) Ümmülkur'an (4) Ümmülkıtap Çünkü bu sure diğer süverî kur'anın aslı ve menşei yani koku ve tohumu gibidir ve bir şeyin asıl ve menşei um ıtlâkı da muteareftir. Fatiha kur'anın mebd-i ve maada muteallık, hikemî nazariyesini, ahkâmı amelîyesini, maksadı esasî ve muhteveyatı aslıyesini tazammun eden belğ biricimalı, bedî bir unuzecedir Hattâ nısfı evvelî suverî Mekkiyeyi, nısfı ahırî suverî medenîyeyi temsil eder ve sanılır ki Fatiha kısmen Mekki ve kısmen Medenîdir Kitabullahın mevzuu, Allah ile âlem ve bilhassa Allah ile insandır beynindeki nisbet ve alâkai rububiyet olduğuna göre Fatiha bu nisbeti cezrî tamnile tasvir ve ifade eder. Gayesi de insanları mamî ilâhîyeye isal eden tariki müstakime irşat ve hidayet olduğunu ahsemî suretle ifham eyler Ancak bu iki isimden ummülkıtap aslı kâinat olan Levhı mahfuzda dahil ıtlâk olunur

(5) aynı esbaptan naşı Esas (6) Elvafiye (7) Elkâfiye (8) Kenz tesniye olunur (9) Seb'i mesanî ki surei Hicrde *ولقد آتيناك سمانا الثاني والقرآن العظيم* ayetine bak (10) Essalât yani namaz suresi, çünkü Fatıhasız namaz yoktur Her namazda lâakal iki rek'âtta birer kerre okunması vaciptir Ancak Hanefîvece cenaze namazında vacip değildir, çünkü bu tam mânasile namaz değil bir duadır (11) Surei şukur (12) Surei Dua ki bunları müstemildir, (13) Surei şıfa veya Şafiye ki bilhassa emrazi kalbiye ve manevîyeye şifadır (14) Tahîmî mes'ele ki bunda sual ve duanın, istemenin şartı ve edebî ve mes'ulun ekmeli pek belğ bir surette talim buyurulmuştur Şartı sual, evvelen marifet, sanıyen amel, salısen husnı ihtıyaç, edebî sual de evvelen arzı sena, sanıyen arzı ihtısas, salısen husnı intihap ile arzı mes'ul, Ekmeli mes'ul ise zatı nimet değil o nimetin doğru ve sabesız bir yoluna muvaffakiyettir Çünkü bir nimetin doğru yolunu bulmak onu her zaman bulmaktır.

NÜZULÜ VE EVVELİ NÜZUL — Kur'anın gayipten şuhude zuhuruna nüzul itlâk olunur ki bu şuhudun ilk mevkin kalbi Muhammedîdir Ve hicretü seniyyeden mukaddem nazil olanlara Mekki, sonrakılara Medenî denilir, hattâ Hicretten sonra Mekke'de ve sair mahallerde nazil olanlara dahî Medenî itlâk olunur. Bu mübarek sure de Mekki'dir Hicretü seniyyeden mukaddem Mekkei Mükerrermede nazil olmuştur Bu bapta icma yoksada icmaa karip bir ekseriyet vardır.

Rıvayet itibarı ile İbnü Abbas, Katâde, Ebül'âliye Refî Rıvayî ve sair bir çok mufessirin hep bunu tesbit etmişler. Ebu hureyre, Mücahit, Ata İbnü Yesar, Zühri vesair bazıları da Medenî olduğunu söylemişlerdir Maamafih bunun yalnız Mücahit rıvayeti olduğunu diğer tefsirler kaydediyorlar Diğer bazıları da bir kerre Mekke'de namaz farz kılındığı vakit, bir kerre de Medine'de kible tahvil edildiği zaman olmak üzere iki kerre nazil olduğunu zikretmişlerdir

Dırayet itibarı ile Fatihanın mekkiyetini ısbat eden iki istidlâl mevcuttur, bir kerre surei Hicir bilittifak mekki'dir. Bunda ise *وَلَمَّا آتَيْنَاكَ سَمَاقًا وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ* ayetü vardır Ve Fatihanın bir ismi Seb'imesanı olduğu gibi bu ayetten maksat Fatıha olduğu da ekseriyetle mübeyyendir. Binaenaleyh Fatihanın mekkiyeti ekseriyet rıvayeti ile mansus demektir Sanıyen beş vakit namazın Mekke'de farz kılındığı ve islâm'da bundan evvel de namaz kılınageldiği malûmdur Nitekin surei Alakta *فَمَّا بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنًا* ayetü ve surei Muzzemmilde *فَمَّا بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنًا* emri vardır Halbuki islâm'da cenaze namazından başka fatıhasız bir namaz kılındığı aslâ rıvayet edilmemiştir Ve bilakis «fatıhasız namaz yoktur = لَا صَلَاةَ إِلَّا مَعَ الْكُتَابِ» hadisi malûmdur Binaenaleyh fatihanın Mekke'de ve nübüvvetin ilk devirlerinde nazil olduğu bu ittifaktan bilistidlâl sabit olur.

Salebi, tefsirinde senediyle Hazretü Ali'den de şunu rıvayet etmiştir «Fatıhattıl kitab Arşın tahtinde bir kenzden Mekke'de nazil oldu»

Sahib keşşaf, Fatihanın tefsirinde اترامس رک suresinin ilk evvel nazıl olduğunu beyan ettikten sonra surei Alâkın evvelinde de ekseri mütessirine göre ilk nazıl olan sure, Fatiha ve sonra Surei kalem olduğunu tesbit etmiştir. Binaenaleyh ilk nazıl olan sure ile ilk nazıl olan ayetü fark etmek lâzımdır. Fılvaki Seyyidişerifi Cürcanının tahkiki veçhile ehadişi sahihanın delâleti ve eimmenin ilmi usulde te'hirı beyan meselesindeki takrirleri mucebince «اقرامس رک الہی حلق الانسان من علق اقرأ و رک الاکرم الہی علم بالقلم علم الانسان ما لم یعلم» kadar surei alâkın baş tarafı ilk nazıl olan ayetler olmagla beraber tamam sure noktaı nazarından Fatihanın ekseri mütessirine nisbet olunduğu uzere ilk nazıl olan sure olduğu anlaşılıyor, obirlerinin nuzulu daha sonra tamam olmuştur. Sahihı buhari ve Sahihı mushninde senedi mahsuslarıyla Urvetubnu Zubeyrden, Hazreti Aışeden evveli vahı ve evveli nuzulu kur'an ارا olduğu şöyle rivayet edilmiştir ki mealı: Resulu Ekrem Sallâllahu Aleyhi vesellem Etendimize ilk vahı, iptida ruyayı sahha ile başlamıştı. Bu ruya gormezdi ki Fecri sadık gibi zuhuu' etmiş olmasın. Sonra halveti - uzleti - hoslanır oldu, (Hira) mağarasına çekilir, avdet etineksızın orada muteaddit geceler taabbut ederdi ve bunun ıcm azığını da gotururdu, sonra Hazreti Hadıceye avdet eder, yine azığını ahır giderdi, nihayet garı Hırada ıdı ki ona hak geldi [Mushninde füceten geldi] şöyle ki kendisine bir melek geldi ve «اقرأ = Ikre» - yani oku - dedi. Oda ben okumuş değilim - ما انا قرأ - diye cevap verdi, Resulullah şöyle buyurdu bu cevap üzerine melek hemen beni tuttu ve vücudumu sarıp öyle sıkı ki takatım hemen tükeniyordu (bızın tabirımızle canıma tak dedi) sonra salıverdi, yine «اقرأ = Ikre» dedi, ben de «okumuş değilim» dedim, derdemez beni yine tuttu ve öyle bir sardı ki canıma tak dedi, sonra beni yine salıverdi ve «اقرأ = Ikre» dedi, ben de «okumuş değilim» dedim, binaenaleyh uçuncü ola- vak beni bir daha sardı, sonra bıraktı ve derhal

de senetlerle Ebu Meysere Amr'ıbnı Şürahbilden şöyle rivayet etmişlerdir [1] Resuluekreml Sallallahü aleyhi vesellem, Hazretü Hadiceye «Ben halvette yalnız kaldığım zaman bir nida ısıttım, vallahı bunun bir emir olmasından cidden korktum dediği vakit, Hadice «Maazallah, sana Cenabı Allahın korkulacak bir şey yapması ihtimali yoktur, vallahı sen emanetü tedhiye edersin, akrıbana iyilik yaparsın, sozu doğru soylersın demişti badehu Ebubekir geldi, Resulullah vaktü, Hadice Resulullahın sözünü anlattı ve «Muhammedle beraber Verekaya gıt dedi Resulullah gelince Ebubekir elinden tutup «Bizi Verekaya gotür» dedi, deyince «kim soyledi diye sordu o da «Hadice» dedi Binaenaleyh birlikte Verekaya gittiler, vak'ayı anlattılar, buyurdu ki «Yalnız halvette kaldığım zaman arkamdan «ya Muhammed ya Muhammed diye» bir nida ısıtıyorum ve hemen koşup kaçıyorum Vereka da «öyle vapına geldiği zaman soyleyeceğün dinleyinceye kadar dur sebat et ve sonra gel bana haberi ver dedi Badehu Resulullah halvetine çekildiği zaman kendisine şöyle nida geldi Ya Muhammed قُلْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ = kul bismillâhırrrahmanırrrahım elhaımdulillâhı rabbilâlemin diyecek veledallın'e kadar vardı Bir de kul lailâheıllallah dedi Binaenaleyh Verekaya gıderek bunu nakletti, Vereka da Mujde mujde, dedi, ben şehadet edenim ki sen İbnı Meryemin tepsir etüğü zatsın, sen Musanın Namusu gılı bir Namus üzerindesın ve sen nobıy- yı müresselsın ve sen cihada memur olacaksın

[1] Ebu Meysere Amr'ıbnı şürahbılı Hemedanı Küfi ki zamanı cahiliyeyi idrak ettiğini Ebu Musa zikretmiş ve Ebu Vail bunu Mesruka tafdil eylemiştir Hazretü Ömürden, Ahiden, İbnı Mes'uttan, Huzeyfeden, Selmandan, Aıge ve daha başkalarından rivayet etmiş, kendisinden de Ebu vail ve Ebu İshakassebî ve Muhammed İbnı Munteşir ve Kasım İbnı mühaymire ve san'e rivayet eylemişlerdir Buhari ve gavrısı bunu tabun miyanında zikretmiş, İbnı Main ve diğerleri tevsik etmişlerdir Amr'ıbnı Kurre Ebu Vailden, müşarunıleyh Abdullah İbnı Mes'udun esadılı cshabından ıdı demıştır Ebu Nuaym fazilet ve kerametinden bu menkebesini nakletmiş İbnı Hibban da Sıkatında Abidinden olduğunu ve dehiyye anıdığını ve taundan altmış üç senesinde Ebu Huzeyfeden evvel ve- lın evvelini soylamıştır (İsabe kısmı salıs) şu nalde hadısı mezkûr mürsel, tabıı nıbnısu-yle munkatıdır, yani ravıı evvel isnadı mahzuftur

Görülüyor ki evvelki hadis kur'andan ilk nazıl olan ayet «İkre» suresinin başı olduğunu, ikinci hadis de tamamıyla Fatiha suresi olduğunu rivayet ediyor Aradaki fıkaret yekdigğerinin sakıt olduğu noktalarda birbirinin mütemmimidir, fakat zahire nazaran evveliyeti mutlâka mes'elesinde mutearız gibi dirler, evvelkinin tarıkları daha kavi, Beyhakının dahi beyanı veçhile ikinci hadis münkati olduğuna nazaran noktai tearuzda birinci müreccahtır ve demek ki Verekanın nezdine iki defa gidilmiştir Binaenaleyh asah-hı rivayet, kur'anın nüzûli ayet noktai nazarından evveli İkre suresinin başı, nuzûlî sure noktai nazarından evveli de tertip ve kitabette ve namazda, kıraatte evveli olan surei Fathadır. Ve Fatihanın nuzûlî İkrenin tamamından «ياايهاالذکر» den ve «ياايهاالذکر» den, «ياايهاالذکر» den evveldir. Fakat bu iki hadisin naklı rivayeti musnede noktai nazarındandır. Yoksa ekseri mufesssırının rivayati murselesi yalnız bunlara müptenî demek değildir. Maamafih işbu mes'elede ittîfak yoktur.

Demek ki cenabıhak Fatihai kitabını inzal etneden evvel iptida Resulünü tehyie etmiş ve ona Rabbından bir kur'an, bir kitap ıhsan olunacağını iş'ar için evvela kıraate, samiyen kalemle kitabete tergip ve bunlara Rabbinin ismiyle başlamasını emreylemiş ve bu tehyieden sonra

بسم الرحمن الرحيم ، الحمد لله رب العالمين الخ

İhye kitabının ilk suresini esas olarak ıhsan buyurmuştur

FATİHANIN AYETLERİ – Fatihanın ayetleri yedi olduğu muttefekün aleyhtir Ancak bu yediden birisi Besmele midir? yoksa صراطالدين است عليهم mıdır? bunda iki rivayet vardır Yakında gorüleceği üzere bizim sahih mezhebimize göre Besmele başlı başına bir ayeti munferide olduğundan fatihanın başı الحمد لله رب العالمين dır ve صراطالدين است عليهم bir ayettir (besmeleyle bak) Fatihanın yedi ayet olması da hikmeti Kur'an noktai nazarından bir takımı meannı işariye ile alâkadardır

biz ayanı vücudun hâddi tammını tasavvur edemeyiz, onları nihayet bir hal şühudun lahzei vısalı veya onun hayali mün'akısı ile tanırız Fakat bir mimarın eseri san'atı olan en nefis bir bınadaki tevazünü mahdut ve eb'adı sabıte arasındaki tenasubu muttarız ve mütenahı bir miyar ile tamamen ölçebiliriz Çünkü o ne olsa yine bir tasavvuru mahdudun ifadesidir Şayet bir kesrı namütenahiye tesaduf edersek bunun da fitrata raci olduğunu biliriz Bunun, gibi sec-u kafiyyede her ne olursa olsun bir tenasubu mahdut ve bir ittiradı sabit his olunur Ne kadar belıg ve selis addolunursa olunsun onda bir kulfet ve tekellufun şaibeleri vardır Çünkü nisbetler, irtibatlar tasavvura sığan mahdut bir miyarın neticesi tatbıktır Bundan dolayıdır ki biz mensuri mutlâkta daha ziyade tabulık hissediyoruz fakat bunu da ne kadar guzel olursa olsun mevzun ve museccadaki ahengi nuluze ve kelâmda matlûp olan fehm-u zabtın en büyük zamanı bulunan vecazeti ifade gibi meziyetlerden mahrum buluruz halbuki nazmı kur'anın tenasubundeki miyar busbutun başkadır. O bir miyarı mutenahı değildir, o tasavvura sığan bir tenasubu mahdudun bir ittiradı sabıtın ifadesi değil, fitratın semih ve seyyal ve mutenevvi bir tenasubu gavrı mahdudunun ifadesidir Onun tasılalârında san'atın kulfeti kesbini andıran hüsnü saibet tekelluf yoktur ve bu sebepledir ki nazmı kur'an mevzun ve mensur her ıkısının meziyeti beyanını maaziya-detin camıdır Ve bu cemiyettir ki onun vücuhu ıcazından bını teşkil etmiştir Ve yine bu sebepledir ki kur'anın tasılaları tevkiftidir, vâkı nakıl ve semaa mevkıftı, biddiraye tavm olunamaz Çünkü ayet başına varmadan da ahenk ifade eden bazı harflere tesaduf edılır Bızın kelâmlarımızda elfaz meânının bir kısvei arızasıdır, meânı ile elfaz arasındaki nisbet, bir endamın elbisesine nisbeti gibidir Binaenaleyh yekdiğerinden kabılı tecrittirler ve ekseriya o endamı daha guzel veya musavı bir elbise ile

tehziz etmek mümkün olur Ve çok vakit tasannuat ile biz bu endamın hüsnü fitrîsini ihlâl da ederiz. Kelâmullahta ise meânı üzerinde elfaz bir sımayı dilberin cildi gulgûnû gibi mazmununun ensacı teşrihiye ve ruhiyesine ezeli bir alâka ile merbuttur Daha doğrusu bunda cısm ile ruhun vahdetle tecelli eden bir iştibaki mahsusu vardır. Buna hayran olan bir büyük Arap şairi bilhassa bunun için şu neşve mestaneyi terennüm etmiştir

وقد ارحاح ورفق الحمر فتشاه و تشاكل الاسر

İşte bu hassa ıcazkarı hasebiyle kur'an tanzir olunamadığı gibi aynen tercumede edilemiyor. İlk evvel o numtaz uslubu bevan zayı oluyor, tercemeler bir husnı dilâranın derisini yuzup altındaki ensaca bir camî camût geçirmek gibi oluyor, bu camînin şeffaf bir billûr olduğunu da tarz etsok onun içinden canlı bir vucut görülebileceğini farzetmek hata olur. Kur'an hadikâi vucutta acılmış hakikî ve mısalsız bir gül tarzedilirse, en güzel tercemesi nihayet onun destî meharetle yapılmış bir resmine benzetilebilir ki bunda aşlının ne maddesi, ne kuvveti, ne nuumeti, ne numuvvu, hasılı ne yağı, ne ravıhası hiç birisi bulunamaz Biz de işte o gülü, tutup koklayamıyanlara gucumuz vettiği kadar bir resmile olsun tanıtmıya çalışacağız

Binaenaleyh bunlar kur'anı tanıdacak bir meâl olsada kur'an hokmunu hariz olamaz, onun yerine konamaz Me-selâ namazda okunamaz.

BESMELE

Mesahıfı şerifode ıki turlu besmele vardır Birisi sure başlarında yazılan mustakıl besmele, diğeri surei Nemlin «*بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*» ayetindeki besmeledir Bu besmele surei Nemlin bu ayetanın bir cüz'ü olduğu kemalî sarahatle malûmdur Binaenaleyh bu haysiyetle besmelenin kur'aniyetinde şuphe yoktur ve tevatturı sarıh ile biliema mutayakkandır. Fakat sure başlarında yazılan ve her sureyı birbirinden ayıran ve iptidai kıraatte okunan besmeleye gelince Bunun o surelerden birinde veya her birinde dahil bir ayet veya cüzî ayet vevahut kur'andan resen bir cüzî tam olup olmadığı oburusu gibi bedihi olmadığından bu besmelenin tayını kur'anîsi tefsirde ve ilmi usulde bir mes'eleyi ilmîye teşkil etmiştir ki bilhassa iman, salât, kıraet mesailile alâkadardır

Saidıbnî Cübeyr, Zuhri, Ata'ıbnı Mubarek Hazaratı besmelenin başında bulunduğu her sureden birer ayet olduğuna kail olmuşlar ki kur'anda yüz on üç ayet eder. Kavli cedidinde İmamı Şafı Hazretleri ve eshabı bu mezhep üzerindedirler O halde Fatıhanın vedî ayetinden birincisi besmeledir ve «*en'ame aleyhim*» bir fasılî ayet değildir Bunun için namazda besmeleyi de cehren okurlar. Çunku diyorlar Selef bu besmeleleri Mushafılarda tesbit etmişler, bununla beraber kur'anın tecridini tavsiye eylemişler ve hatta Fatıhanın nihavetinde «*âmin*» bile yazmamışlardır, Eğer bu besmeleler kur'an olmasa ıdı onları da yazmazlardı Hasıl Mushafın deffeteynı beyninde kur'andan başka bir şey bulunmadığında icma vardır Ve bunu mü. eyyıt ahbarı mahsusa dahi varit olmuştur Ezcümle İbni

Abbas Radiyallahu anhumadan Besmeleyi terkeden kitabullahdan yüz on dört ayet terketmiş olur, Ebu Hüreyre Radiyallahu anhtan Resulullah Efendimizin Fatihattülkitap yedi ayettir, bunların evveli «Bismillâhırrahmanırrahim» buyurdu Ümmü Seleme Radiyallahü anhadan Resulullah Fatihayı okudu ve «Bismillâhırrahmanırrahim elhamdülilâhü rabbülâlemin» ı bir ayet saydı O halde Fatihadan bir ayet değilse cuzi ayettir Ve binaenaleyh namazda kıraatı farzdır ve cehrolunur Şafii gibi Ahmedîbni Hanbel Hazretlerinden de bu iki hadis beyninde tereddütle iki rivayet mevcuttur,

İşger taraftan imamı Malik Hazretleri kur'anın her mevkimde dahil kur'anıyeti sarahat ve tevaturla taayyun edeceği ve binaenaleyh şairi ihtilâf ile kur'anıyete hükmedilenevceği illetine ve ehli Medinenin teamulüne istinat ederek sure evvelilerindeki besmelelerin ne Fatiha ve ne sair surelerden, ne de bütün kur'andan bir cuzi mahsus olmadığına ve surei Nemildeki ayetten başkasında besmelenin kur'an olmayıp fasl-ı tebrük için yazıldığına zahip olmuş ve binaenaleyh namazda ne cehren, ne de suren okunması muvafık olmaz demistir Bunun için Malikiler namaz da okumazlar

Harefîveve gence, Sahih mezhep sudur Evahısuyevdeki besmele başlı başına bu ayeti muntetide olarak kur'andandır ve surelerin bu birinden cüzolunarak beyinlerini tasletmek ve iptidada tebrük olunmak için nazil olmuştur Filyakı zikrolunan mutekabil iki ihtilâf ve istidlâl vande tahakkuk eden nokta yakın budur. Mademki serâti mesruha mucibince Mushafın deffeteyni beyninde kur'andan başka bir şey yazılmadığına ittifaq vardır, o halde sure başlarındaki besmeleler dahil kur'andandır Şafii dehlimin kat'i muaddası bu olur Ve mademki başında bulunduğın surelerden cüz'iyetini ıf'ar eden sarılı bir dehlî mutevattir de yoktur, o halde bu birinden cüz de değildir

İşte Malikî dehlûnün kat'î müeddası da budur. Binaenaleyh iki dehlûn işbu yakın noktalarının birlikteki mufadî da soyledüğümüz gibi besmelenin bütün surelerden mustakil bir ayetî fezze olmasındır ki bu baktaki muhtelif ahbarı ahadın kadri müşterekî de bu olur O halde Fâtıha gibi her namazda okunması vacıp değildir. Lâkin gerek namazda ve gerek haricinde her kıraetin ve her emri muhımmın bîdayetinde okunması sunnet'tir Bunun için namazın her rek'atında, kıraetin evvelinde okuruz, ortasında okumayız. Ancak cüz'iyet anlaşılınamak için cehri namazlarda da sırren okuruz ve böyle okunmasında bütün Hanefiye müttefiktir

İşte بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ böyle bir ayetî muntazedir

TAHLİL Besmele zahirde « بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ » dört kelimedir Hakikaten ve hukmen ise yedi kelime dir, çünkü hakikatte بِسْمِ nin بِ sı ile الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ'nin harfî tarifleri dahi birer kelimedir Hukmen de böyledir Çünkü isim Arapta harfî tariflere hic bu zaman kelime mustakille hukmu verilmiş olduğu halde بِسْمِ hem kendisi bir kelimedir, hem de muteallakı mahzufu olan bir fiil ile fahm dahi müş'ir ve kenne hükümündedir Binaenaleyh بِسْمِ , بِ ile اِسْمِ den mürekkeptir Bunda kaide بِسْمِ رَكْ gibi hemze vasl ile yazılmaktı, lâkin besmele ve mahsus olarak hemze bazl olup soylandığı gibi vazırlı ve vazolarak بِسْمِ nin başı uzatılı Ta evveldenberi besmelenin basını bir elif uzun yazmak بِسْمِ kaide hat olmuştu ki bu kaide kûfî gibi sulus ve nesih hatlarında dahi esatize hattın malûmudur Bunun nüktesi kesretî ıstimale binaen bir tæhîftir diyorlar, lâkin bunda bilhassa taallûkî vısalın kuvvetini ifade etmek gibi manevî nokteler de vardır Bazı hadislerde tesaduf edilen بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ gibi telmihler bundan musteban olur

Malûmdur ki hakikî her ilmin yegâne bir mevzuu vardır, ilmi hikmeti kur'anın mevzuu ise Allah ile âlem ve bilhassa insanlar ve insanların ef'alı beynindeki alâka ve mu-

nasebettir İste bir ulûhiyet ve ubudiyet alâkasında hülâsa olunan ve evvelen Fatihada, saniyen bütün kur'anda alet-tedric tafsîl edilen bu nisbet tamamen Besmeledeki «ا»nın manasıdır «و» danna bir file veya şibü file taallûk eden ve onu bir isme rapteyleyen bir edat, bir harfî cerdîr ki asıl manası ılsak -yapıştırmak- tır Fakat bu ılsakın mülâbeset ve musahabet, istiane, sıla, kasemı gibi bir çok tenevvuatı vardır ki Besmelede mufesssın yalnız musahabet veya istiane manalarından birini gösterirler Bu hanın muteallakı malızuftur ki o da Besmeleyle başlanacak olan fül olacaktır. Basla, oku, başlıyorum, okuyorum gibi.

[اسم] asıl lûgatte bir şeyi zihne refeden alâmet ve dâl demektir Orfte yalnız başına anlaşılır bir manaya delâlet eden kelime diye tarif olunur ki o manaya veya onun harîte veya zihinde tahakkuk ettiği masadakına musemına demîr Mezhebi muhtara göre aslı «sumuv» maddesidir «vesm» den olması da mümkündür Fakat cem'i esma veya esamı gelir ve bunlar tamamile hısanımıza mal olınus kelimelerdir Sıfatlar da esasen ısmın aksamındadırlar, bunun için isimler ismi has veya alein, ismi cins veya âin diye taksim olunduğu gibi ismi zat veya ismi sıfat diye de tefrik olunur Allahtعالânın esmai hüsnasında bu tarkın ehemmiyeti vardır İsm, esas itibarile «ad» ve «namı» muradı lı olmakla beraber hısanımızda bız bunları ince farklarla kullanırız, ben bu ışı fulan namına yapıyorum» verinde fulanın ad na veya ismine yapıyorum» demeyiz, keza lık insan bir ısmındır» deriz de «bir addır, bir namdır» demeyiz. Öyle zaman olur ki «o adamın adı» yerine «o zatın ismi» deneyi tereh ederiz

[الله] Mabudı Hakkın ismi hassıdır. Daha doğrusu ismi zattır ve ismi alemdir Yani kur'an bize bu zatı ecellüâlayı, sıfatı kemâliyesi ve esmai hüsnasile tanıtacak bizim ve bütün âleminin ona olan nisbet ve alâkamız bıldirecektir. İlahenalevî musenması olan zatı ecellüâla kâinatın vücû-

dunda, bakasında, tekemmülâtında bir illeti ulâ olduğu gibi «Allah» ismi celâhı de lisanı ırfanımızda öyle bir mebdî has ve âlâdır Haktealânın vücudı ahadisi tasdik olunmadan âlem ve nizamı âlem his ve şuuru bir hayalden, bir seraptan ve aynı zamanda defî nakabil bir ıztıraptan ibaret kalacağı gibi «Allah» ismi bassi üzerinde tevhid ve tensik olunmayan ulûmumuz, fûnunumuz bütün malûmat ve Maarifimizde iki ucu bir yere gelmeyen ve varlığımızı sılıp supuren, perişan fikirlerden, meâlsiz bir gubarı ıntabadan ibaret kalır Bunun içindir ki bütün ulûm ve fûnun küçük küçük birer mevzu etrafında malûmatımızı tensik ede ede nihayet son tensikte bir ilnûâlâ ile bizi bir huzuru vahdete ilâ etmek için çalışır durur Cısm mefhumunda madde ve kuvvetle hareket ve sukûn nisbetinde, tevhid olunmayan bu ilnû tabîî; bud, mekân ve zaman nisbetinde, kemmiyet mefhumunda toplanmayan bir İlmî rıyazî, şuur mefhumunda, cısm ve ruh nisbetinde toplanmayan bir İlmunnefis, harîç ve zahin nisbetinde, hak mefhumunda toplanmayan bir Mantık, hayır ve şer mefhumunda, husnu kubuh vücudunda toplanmayan bir Ahlâk, nihayet ilhiyet nisbetinde ve vucut mefhumunda toplanmayan bir Hikmet, bir Felsefe bulamayız Vucut mefhumunu tasavvur, ilhiyet nisbetini tasdik ettirmeden bize en cuz'î bir hakikat bildirebilen hiç bir fen yoktur Şu vardır şunun için İşte bütün ilimlerin çalıştığı gaye budur Vucud, hak, nisbeti ilhiyet, bütün fenlere hâkim olan mebadı tasavvuriye ve tasdikivedir. İlhiyet, illetin malûlile tenasübü, tezayüfû, bakası kanunu, asrı hazırda bütün ulûma hâkim olan bir kanunu âzamıdır Bunun için ilhiyet nisbetinde tevhid olunmayan hiç bir ilim bulamayız Bu nisbet ise illet denilen bir vucudi mukaddem ile, malul denilen bir vucudi muahharın alâkasını ifade eder ve bütün âlemin nizamı dediğimiz de bu alâkai vahidedir Binaenaleyh biz o iki vücudu tasav-

vur ve tasdik etmeden bu nisbeti tasavvur ve tasdik edemeyiz, sonra bu tasdikımızı da (hakdır) diye zihnımızle vakın nisbeti intibakını taahhut eden hakikati hakka istinad ettirmezsek bütün mesamızın, bütün şuurlarımızın, yalan, batıl, bir serabı evhama raci olduğuna hükmederiz, halbuki o zaman böyle hükmedebilmek te bir hakikati itiraf etmektir Binaenaleyh insan hakkı tekzip ederken bile onu tasdik etmek mecburiyetinden kurtulamaz Hakaiki münkine feykında hakkı vacip, gerek ilhımızın, gerek vücudumuzun mebdet evveli ve illeti ulâsıdır ve Allah onun ismidir İnsan üzerinde icrai tesir eden, insanı teshir evliven hiç bu sev tasavvur olunamaz ki onun arkasında Allah bulunmasın

Hak Teâlâ öyle bir vacibulvucuddur ki gerek entüsü ve gerek afakî bütün sevri vücudumuzda vücubı vücudunu gösterir ve bizim ruhumuzun derinliklerinde her seyden evvel zatı hakka ait bu tasdiki mutlâk muhakkaktır Hattâ bizim mevcudiyetimizde bu hakikati âlâya vahid, basit ve mucmel ve gayrı mahdud bir alâkamız, bir hissi batınımız vardır Ve bütün ibnilerimizin kökü olan bu hissi batın, mutenahi hislerimizin, şuurlarımızın, akıllarımızın, fikirlerimizin hepsinden daha hak, hepsinden daha kuvvetlidir Çünkü onları muhittir Ve onları muhit olduğu halde zatı hakki gayrı muhittir ve onun birlemhai tecellîsidir Böyle iken biz bu çok zaman olur ki kendimizden ve ânatı vücudumuzdan zuhul ederiz ve ekseriya hataların, dalâlların menşei bu gaflet ve zuhul olur Böyle kendimizden ve şuurlarımızın mehkemlerinden zuhul ettiğimiz zamanlardır ki biz bu hissi batından, bu şuuri evveliden gaflet ederiz ve o zaman bunu bize aklımız tarkile tezkiri ve ihtarı edecek vesait-u delâile muhtaç oluruz Kamat bize bu tezkiri vaparak âyatı hak ile doludur Kur'an bize bu âyatı bu belâgatı icaz ile ihtar ve tezkir ettiği ten bu ismı de 'Ezzıkır' dır Hikmeti ilâhiye dahi

bize buradan bir çok ediller mantıkiye, akliye ve ruhiye telhis ediverir, diğer taraftan biz o hissi batının sair mutenahi ve mutemeyyiz şuurlarımız gibi zahır ve batınınımızda tecelli ve inkita lahzelerile mahdud bir suret ıktısap etmesine ve bu suretle cuz'iyatı eşyanın â'yan gibi dairci ihatamıza girecek bir vecihle tavazzuh etmesine bir meyıl besleriz Bu meyılın hikmeti onun devamı tecellisinde hissolan bir zevki şuhuddur Fakat bunda muhata muhata kalbetmeğe çalışmak gibi bir noktaı umtına vardır ki nefsin gururunu kıracak olan bu noktaı umtına bir çoklarını menfi neticelere isal edebilir O zavallı nefsi magrur düşünemez ki o mebdai evvele şuurı sarichte bir taayünü mahdud vermek için bu nihayet, bir haddi mahdud çizmek, âyan eşvadaki gibi bir lahzaı inkitaa mutevak-kıftır Mümkün olanıyan böyle bir lahzaı inkitada ise bütün şuur ve bütün vucud kokunden münkati ve münadını olur Oyle bir inkita bir şuur vazıha varmak değil, ademe karışmaktır Ediller akliyeve böyle bir maksatla bakanlar ve Hakkın gaybu şuhudu ihata eden namutenahi tecelli karşısında gururı netisleum kırılmıyarak zevki şuhudtan mahrum kalanlar Allahı aradın da bulamadın derken fen ve Felsefe namına husranlarını ilân etmiş olurlar Allahı sezmek için kalp ile aynı temyiz ve aıalarındaki misbeti tahakkuku idrak edebilmelidir

İşte Allah ismi celâli bütün hislerimizin, tasavvurlarımızın şartı evveli bulunan oyle derin ve vahid bir hissi batının, gaybu şuhudun noktaı telâkısı olan bir lemhai halde bilâ ihata gösterdiği Hak teâlâın zatına delâlet eden bir ismi has veya bir ismi alemidir. Yani bu ism evvelen bir mefhumu zihniye ve samıyen o vasıta ile zatı hakka ism ise bir ismi hastır Zihni bir mefhum olunıyarak bizzat muteayyin zatı mahzın ismı ise bir ismi alemdir Evvelkinde kelimeden mefhumu malûme, mefhumdan hakıkate intikal ederiz ve ismı bu mefhum

ile tarif ederiz Meselâ Allah, cemîî sıfatı kemaliyeyi haiz bulunan zatı vacıbulvucudun ismidir Yahut, bihakkin mabud olan zatı âlânın ismidir deriz. İkinciye bizzat vakideki hakikate intikal ederiz Bu surette o hakikatten kendimizde hic bir hisse yok ise Allah isminden vakide yine kendisinden başka bir şey anlıyamayız Nazarımızda ism ile musemma bir olur Fakat o hakikatten kendimizde her hangi bir vecih ile bir hisse bulabilirsek ism ile müsemmayı temyiz ederiz ve bu iki surette de Allahu ısbata muhtaç olmayız Fakat bu isminden bir mefhum anladığımız ve o mefhumu vakide bir hakikate delâlet için vasıta tuttuğumuz zaman o hakikatten bizzat bir hissemiz olmasa dahi bu isminden bir şey anlarız. Fakat o şeyin vücudunu ısbata muhtaç oluruz Binaenaleyh ism, ısbattan evvel vaz edilmiş bulunursa o hakikatın ismihası olursa da ism alemi olmaz Fakat ısbattan sonra vazedilmiş ise bizzat ism alemi olur Meselâ anadan doğma ânalar için ulker ism ancak bir ismihas olabilir, görenler için ise bir ism alemdir. Adı husunda ismihas ile ism alemin farkı aranmazsa da ilim hususunda tefrik edilmiştir İste bu esbaba mebnî Allahte da için ismî zat, ismî alem mümkündür, değil midir ? diye beynelbükema' derim bu bahısvardı Fazla uzatmamak için şu kadar soylıyelim ki ne tecelli mefhuzdur Tecelli zat, tecelli sıfat, tecelli asar, tecelli esma da bunlardan biri ile alâkadarıdır İsmî zat, tecelli zatı ifade eden bir ism olmak lâzım gelir, mekum tecelli sıfat ifade eden isimlere esmaî sıfat, tecelli asarı ifade eden isimlere esmaî e'fal denilir Zat, sıfat ve asarı ile de bilvasıta tecelli ettiği gibi bizzat dahi tecellisi bizzet mümkündür Ve lââkal kendine tecellisi mümkündür Ve alem olan ismî zatına bu dahi katılır Ve biz bunu bütün esmada esas bildiğimiz için esmaî ilâhiye tevkîfidir diyoruz Binaenaleyh ismî zat mefhumlu bir ismî has veya mefhumsuz bir ismî alem olması nefsuleninde mümkündür Ve bizim için mufittir.

Şu kadar ki biz kendimize tecellî zat vakı olmadan ismî alemin vazedemeyiz Nitekim doğan çocuğa gormeden kavduğumuz isim henüz bir isimhastır ve bu halde duyduğumuz isim alemden de yalnız bir tecellî ismî anlarız ve o zaman isim ile müsemma birleşir Lâkin bunu esmai sıfat ve e'f'al ile tefsir ede ede nihayet tecellî asara ve ondan tecellî sıfata ve ondan tecellî zata ereriz Her kelâm ibtida bir tecellî ismî ifade eder, kur'an dahi bize Allahtealâyı evvelâ tecelliyatı isimvesile anlatıyor بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ilâh Binaenaleyh kur'ana başlar. ken duğrusu luç bir fikir ile meşgul olunuyarak evvelâ Allah ismini bir ismi zat oluak alacağız, Errahmanirrahim sıfatları da bu ismi temalen tefsir ederek bunlarla ona bir imbisat verip mefhumlayacağız ki bu mefhumun temah, ekmel ve muzaaf bir rahmetin mebdî imbisatı olacaktır Ve sonra peyderpev bu esma ile bu mefhumu inkısaı ettireceğiz ve o zaman verlere, göklere sığmıyan Allah ismi zatının kalbimizde fitratan muzamar olan tecelliyatını görmeğe başlayacağız, tecellî esmadan tecellî asara geçeceğiz, kâinatı dolaşacağız, tecellî asardan tecellî sıfata ereceğiz, gavıbtan şuhuda geçeceğiz, zevki şuhu dünyuz arttıkça artacak, o vakit tecellî zat için ask-uşavk ile çıpınacağız, bütün zevkler, bütün emeller bir noktada toplanacak, gâh yaslar dokup sinelerimizi ezen hamulei sevviatı yıkavacağız, gâh nesimi visal eseecek, nesver ridvan ile kendimizden geçeceğiz Nihayet يا اياها من المعظمة ارحم الى davetî gelecek, zıvafetî subhaniyede garkı dıdanı ebed olup kalacağız

وحده يومئذ ماصرة الى رها ماطرة

Allah ismi zatını, isimhas olarak bir mefhum ile mu-lâhaza edebilmek için, selbî, subutî bütün sıfatı zatıye ve fıhiyesini tasavvur etmek ve sonra onu temâl evlemek lâzım gelir. Binaenaleyh bu da şu suretle ifade edilmiştir «O zatı vacibulvued ki bütün sıfatı kemâhiyeyi mus-

tecim», sadece «Zatı vacibülvucud» demek te kâfidir. Çünkü «bütün sıfatı kemâliyeyi camî olmak», vacibülvucudun bir tefsiri, bir sıfatı kâşifesidir [1]

Bunun bir telhisi de «bîhakkın Mabud = İlâhî hak = Hak tanrı» mefhumudur Arapçada bu mefhum, İlâhî malûm yani belli tanrı demek olan «El'ilâh» ismi hassile hülâsa edilmiştir «Hakkı âlem» veya «Haliki kül» mefhumu ile de iktifa olunabilir Bunları Allahtealânın bir tarifi ismi veya lâfzîsı olarak ahzedebiliriz. Biz her halde şunu itraf ederiz ki bizim «Allah» ismicelâlinde duyduğumuz manayı vahit, bu mefhumların hepsinden daha vazih ve daha ekmeleldir Binaenaleyh bu ismi hassanın bir ismi alem olması kalbimize daha yakındır Gerek ismi has olsun gerek ismi alem «Allah» ismi celâli ile yine Allahtan maada hiç bir mabud yad olunmamıştır «هل تعلم لسمية» onun adası yoktur Binaenaleyh ismi hassanın tesmiyesi, cemî de vaktur O halde ancak taaddudî esma caizdir Hattâ ismi hassı bile taaddud edebilir ve muhtelif lisanlarda Allahtealânın ayrı ayrı ismi hassı bulunmak mümkündür, ve şer'an caizdir Maamafih maruf lisanlarda buna muradif buluyoruz Meselâ, Tanrı, Huda isimleri «Allah» gibi ismi has değildir. İlâh, rab, mabud gibi ismi ândir, huda, rab demek olmayıp ta «hud'av» muhaffefi ve vacibülvucud demek olsa yine ismi has değildir Arapçada ilâhin ceminde «âlihe» rabbın ceminde «erbab» denildiği gibi Farsîde hudanın ceminde «hudavan» ve lisanımızda «Tanrılar, mabutlar, ilâhlar, rablar» demir, çünkü bunlar hakîya, haksızla itlâk edilmiştir Halbuki «allahlar» denilmemiştir ve denemez Boyle bir tabir ışıtarsek söyleyenin cehline veya gafletine hamlederiz Edebiyatı ahirede ismi alemlemin bir maksadı tazim ile cemilendiği ve meselâ «İbus-sıutlar, İbnî Kemâllar» denildiği vakı ise de alemi vahda-

[1] Aivau feylesofu meşhur kantın bu noktada yani vacibülvucud mefhumunun bizzat «mustelzımı kemâl», olması mes'alesinde bir hatası vardır ki «Malip ve mezahip», namındaki eserimizde menşei galatı gösterilmiştir

niyet olan «Allah» ismi celâlinde böyle bir tabir bilakis maksadı tazime munafı olduğundan hem hilâfı hak ve hem hilâfı edeb adedidir, bu azemeti ancak Allahtealâ kendisi «ş» diye gösterir Halbuki Tanrı adı böyle değildir, mabud, ilâh gibidir Batıl mabudlara dahi Tanrı ismi cinsi verilir Muşırıklar bir çok Tanrılara taparlardı. Fulanların tanrıları şöyle, falanlarınkı şöyledir demir. Demek ki «Tanrı» ismi cinsi «Allah» ismi hasımın murağifi değildir, eamdır Binaenaleyh «Allah ismi» «Tanrı adı» ile terceme olunamaz. Bunun içindir ki Süleyman Efendi Mevlidine «Allah» adıyla başlamış «Tanrı adı» dememiştir Bu izah tamam olmak için bir kelime daha söylemeye lüzum hıssediyoruz Fransızca «diyo» kelimesi dahi ilâh, tanrı kelimeleri gibi bir ismi cinstir, o da cemilenir, onu ismi has gibi büyük harf ile göstererek kullanmak hakikatı tebdil etmez Bunun için Fransızlar, «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» kelime-i tevhidini terceme edememişlerdir, harfıyen tercemesinde «diyoden başka diyo yok» diyorlar ki «İlahtan başka ilâh yok» denmiş oluyorlar, mealen tercemesinde de «yalnız diyo, diyodur» yani «yalnız ilâh ilâhtır» diyorlar Görülüyor ki hein ilâh, hem Allah yerinde diyo demişler ve Allah ile ilâhı temyiz edememişlerdir, Ve ikisini de ismi has gibi yazmalarına rağmen «diyo» ancak «ilâh» tercemesi olmuştur Bu ise ilk nazarda bir hasıv veya nefi ve isbat ile zahiren bir tenakuz numunesi arz etmektedir «diyoden başka diyo yok, yalnız diyo diyodur» demek zahiren ya bir hasıv veya bir tenakuzdur, halbuki «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» diyen öyle demiyor, «Allahtan başka Tanrı yoktur» diyor ve asla, şaibeli tenakuz olnuyan acık bir tevhid soyluyor. Bundan başka Fransızcada «diyo» nun ismi has olabilmesi Hazreti İsanın şahsında tecessüdile teşahhusu mülâhazasına müsteniddir Bu noktalardan gafil olanlar «diyo» kelimesini «Allah» diye terceme ediyor ve hattâ «Allah» dediği zaman bu terceme lisanile «diyo» yu soyluyor

Müfessirin «ا» ismi hassının tarihi hısan noktai nazaran tetkikine çalışmışlar ve tarihi edyan meraklıları da bununla uğraşmışlardır Bunda başlıca matlûb şunlardır Bu kelime esasen Arabîmi değil mi? Menkul mu mürtecel mi, muştak mı, gayri muştak mi? Tarihi nedir? Bunlara kısaca işaret edelim

İbtida şunu itraf etmek lâzım gelir ki ilmimiz mabudi hakkın zatını muhit olmadığı gibi ismi hassına karşı da öylece kasırdır Ve Arabîde «ا» ismi celâlinin sureti istimaline benzeyen hiç bir kelime yoktur, ve buna me' haz tayını gayri mümkünür Buna hısan noktai nazardan bazı delâletler de tanıyoruz Evvelâ asrı risaleti Muhammedide bütün Arapların bu ismi hassı tanıdığı malûmdur ve kur'ânı azınuşsan da bize bunu anlatıyor. «وَالَّذِي سَأَلَهُمْ مِنْ حَقِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَذِلَّ اللَّهُ» olduğu gibi o zamanda bu ismi, hısamı Arabın tam bir malı olduğu şüphesizdir Sonra bunun Hazreti İsmail zamanındanberi cari olduğu da malûmdur Bu itibarla de arabîyeti şüphesizdir Halbuki Kur'anda bu ismi celâlin daha evvel mevcudiyeti de anlaşıyor Binaenaleyh Hazreti İbrahîmden itibaren İbranî veya Süryanî gibi diğer bir hısandan intikali cavi mulâhaza oluyor ve burada intikale zahib olanlar görülüyor Fakat Âd ve Semud kıssalarında ve daha mukaddem olan Enbiyâi kıran hısanlarında da yalnız manasının değil, bizzat bu ismi hassın dahi deveranını anlıyoruz ve İbranî veya Süryanînin arapçaya alâhtîlâk takaddümünü de bilmiyoruz. Bunun için kelimenin Arapçada daha evvel Arabî ârîbe ve Arabî baideye kadar çıkan bir tarih bulunduğu zahir. Binaenaleyh «İsrail, Cibrail, Mikâil» kelimeleri gibi İbraniden menkul «a'cemî» zannetmek için bir delil yoktur.

Sanıyen, hısamı arabın aslında Arabî olmıyan ve a'ce-mî denilen kelimeler hakkında ihtarâtı havı bir takım dekarîki mahsusa vardır ki bunlarla bir kelimenin mahı-

yetını tetkık mümkün olur Bu noktadan bakılınca «الله» İsmicelâlinin lısandā nazirsiz bir tarzı istimali bulunduğunu görürüz. Bir bakışa başındaki «el» Ennecm, El'ayyûk ilh. gibi tecridi caiz olmayacak ve hile lâzım olmuş bir harfî tarif gibidir Hemzesi ibtida, halinde meftuh, vaslı halinde «Vallah, Billâh, İsmullah, Kalallah» ilh. gibi telâffuzda veya hem telâffuzda hem yazıda hazfolunur. Diğer bir bakışa da «el» harfî tarif değildir Çünkü nıda halinde (يَا) diye hemze sabit kalabiliyor ve birde «Ya eyyuhelkerım» gibi fasıla ilâvesine lüzum görülmiyör Halbuki «el» harfî tarif olsaydı böyle olamıyaca ktı.

Eğer «el», harfî tarif ise kelıme her halde menkuldür ve Zatı hakka itlâkı vaz'ı sanı iledir. Fakat bunun evvele-mirde lisanı Arabda diğer bir isimden veya sıfattan nakledilmiş olması mümkündür ve asıldır Harfî tarif kal-kınca da «lâh» kalır Filvaki Aarabçada «lâh» isnı vardır ve Basriyunun bir kısmı muhimmi bundan nakle karı olmuştur «lâh» ihticab ve irtifa manasına lâhe,yelihu fılının masdarı olduğu gibi bundan «ilâh» manasına da bir ismindir ve bundan «lâhüm», «lâhuımne» denilir Bir Arap şairi

كلمة من اى وراح يسمها لاه الكار

demis Kezalık Resulttekrem Efendimizin dedesi Abdül-muttalıb Hazretleri vak'ı Filde Kâbe kapısının halkasına yapışarak

لاهم ان الله يجمع رجه طمع وراك
لا يلى صليهم ومالهم عدوا عاك الح ..

diye münacatta bulunmuş ıdı [Surei file bak] Şu halde «lâh» isminin başına «el» getirilerek «Allah» denilmiş ve ismihas yapılmış demektir. Bazıları ise daha ıleri gi-derek Arapça «lâh» isminin Suryanice olduğu soylenen «Lâha» isminden inuarreb olduğunu zannetmişlerdir, nite-

kim Ebüyezdi Belhî «lâh» demiş a'cemîdir Çünkü Ye-
hud ve Nesara «lâha» derler Arap bu lâfzı alıp tasarruf
ederek «Allah» demişler, bunun gibi lâhüm ile alâkadar
olarak İbranîde «elûhum» vardır Lâkin tarihen Aaraptaki
«lâh» mı mukaddem, yoksa Suryanîdeki «lâha» mı mu-
kaddem, bunu tayin etmek gayri mümkün olduğu gibi
iki lisan beyninde böyle bir kelime münasebeti bulunmak
behemehal birinin diğerinden nakline delil olamaz Eğer
tevârüd yoksa her ikisinin daha mukaddem bir ana lisan-
dan intişarına zahip olmak daha makul olur Ve bu-
nu müeyyid delil de vardır Çünkü Lâfzaicelâlenin Arap-
taki istimalinde hiç bir ucme şemmesi yoktur Sonra «lâh,
lâhum» velevse A'cemîden menkul olsun. Lâkin «Allah»
el ile lâh dan bitterkıp me'huz olsaydı hemzesinin nıdada
isbatına lisan musaade edemezdi Bunun içindir ki bir
haylı ulemai lisan, ezcumle Kûfiyun bunun «lâh» dan
değil «ilâh» ismiemsinin muradıfı olan «elilâh» dan men-
kul olduğuna kail olmuşlardır Bu surette ilâhın hemzesi
hazfedilmiş ve «el» harfî tarifinin hemzesi ona ıvaz yapılmış
ve lâmı tarî te «Enneemu, Essa'ku» gibi bir cüz'î
lâzımı olmuştur Binaenaleyh ashna nazaran başın-
daki hemze, vasılda hafz ve ıvaz olduğuna işaretten de
nida da katedilmiştir «ilâh» kelimesi de ashında ilâ-
het, uluhet, ulûhiyet gibi ibadet manasile ve yahut
tahayyur manasile ve vahut sükûn ve itm'nânı kalp
manasile veyahut feza manasile alâkadar olarak «me'lûh»
yanı mabut, yahut akılların hayret ettiği yahut kalplere
sukûnet ve itm'nân veren, yahut ıztıraptan, fezaden kur-
taran demek olur ki mabut da hepsi de var gibidir,
Allahta ise hakikatile vardır Zemahşerî, Kazî Beyzavî gibi
bir haylı muhakkıkun bu tedkiki kabul etmişlerdir.
Buna göre «lâl» kelimesinin de ashı «lâh» dır. Nas, unas
gibi ve filvaki ceminde hep «alıhe» deniyor ki lisanı
Arapta masdar ve ısımlı tasgîr gibi cemilerde kelimenin
ashını gösteren delâildendir

Hasılı hılanda bu ıkı tetkike göre ısmullah ıstıkakı kebir ile müstak olan bir ısmı arabiden menkuldür ve onun mefhumı aslisini mutazammındır, hem de aslen ve fer'an arabidir Bu mıyanda bazı zanna göre aslen gayrı arabî, fakat naklen arabu mahızdır.

Mufessırı nahvî Ebuhayyanı Endelüsî diyor ki Ekseriyet indinde «آل» ismi şerifi murteceldir ve gayrı müstaktır Yani ilk vaz ile mabudı hakka ismi alemdir. İmam Fahr-ruddını Razî dahı «bızım muhtarımız şudur ki bu lafzai celâle Allahteâllânın ısmı alemdir ve aslen müstak değildir. İmam Halil ve Sıbeveyh, ekseri tıslıhyun ve fukaha hep buna kail olmuşlardır» diyor Fılvakı nıdada hemzenin ısbatı ve va ile bulâ faslin ıctınatı aşkıyetine dehlidir. Binaenaleyh (el) harfı tarıf değildir. Ancak teshılı ıstınal için ekseriya onun gibi kullanılmıştır. Ve tenvın getirilmemiştir. Gerçi hemzenin hafzı ıspatından ekserdir, galiptir, fakat «ya» ile (b) harfı tarıfları ıctına etmediği ve binaenalevh «yenneemu ilâh denilemıyıp «va eyyuhenneemu, ya hazelharistı, ya eyyuhennasu» gibi tasledildiği halde «ya Allah» diye katı henize ile ıktıfa olunması ve sonra mabudı haktan maadasında asla ıstımal edilmemiş bulunması hasebile Enneemu, ennasu vel'unasu kabulinden olmadığımı gösterdiğinden lâfzan ve manen bu hususiyetin tercihi iktiza etmiştir.

Hasılı, «آل» ısmı gayrı müstak ve gayrı menkul olup bilirtical vaz'ı evvelde bir ısmı alemdir. Ve zatullah bütün esma ve sıfata mukaddem olduğu gibi «آل» ısmı de oyledür. O, ulûhiyet vasfından değil, ulûhi yet, mabudiyet vasfı ondan me'huzdur Allah mabud olduğu için allah değil, Allah olduğu için mabuddur. Onun ilâhiyeti ibadet ve ubudivete ıstıhkakı hızatıhıdır. Beşer, puta tapar, ateşe tapar, güneşe tapar, kahramanlara, cebabireye veya bazı sevdiği şeylere tapar, taptığı zaman onlar ilâh, mabud olurlar, bilâhara bunlardan cayar, tanı-

maz olur, o zaman onlar da mabudiyet, ilahiyet vasfı müstearlarını zayi ederler Halbuki insanlar, Allahı mabud tanısın tanınasın, o zatında mabuddur. Ona her şey ibadet ve ubudiyete borçludur Hattâ münkirler bile bilmiyerek olsun ona ubudiyette muhtardır. Istikraî mantıka nazaran iddia edilebilir ki ismi alemler velev kısmen olsun ismi cinslerden evvel vazolunur. Bâhâra bir veya bir kaç vasfın ifade ettiği veçhî temasül ile ismi cinsler teşekkül eder Binaenaleyh her ismi alemin bir ismi cinsten veya vasıftan menkul olduğu davası mesmu olmaz.

Salısen, denebilir ki balâda beyan olunan tarzı istimalden «الله» ismi şerifinin lisanı araptaki hususiyeti ve binaenaleyh bir ismi alemin olduğu anlaşılıyor. Fakat böyle olması diğer bir lısandan me'huş olmasına neden mani olsun? Taaddudi esmanın cüz olduğu da sebkettmiş idi. Fılvakı denliyoruz ki İbranîde «אל» Allah demektir. Nitekim Kazı Beyzavî vesair tefsirlerde bile «İsrail» Safvetullah veya Abdullah manasına tefsir edilmiştir ki hemzenin hazfile «isral» ve yaya kalbile «İsrayil» dahi okunur, diğer taraftan Suryanide «lâha» Arabîde «lâh» da varmış, binaenaleyh arapçada bu iki ismin mezeile «illah» terkibinden «Allah» ismi hası vazedilmiş olnak var idi hatır olur ki «Allah ilâh» mealini ihtar ve «ilahul'âlihe» manasını ısrab eder

Fakat böyle bir münasebet, filiyatın böyle olduğuna delâlet etmez Boyle olsaydı behemehal lisan bize bunu iş'ar ederdi Çünkü evveleminde kelimenin ucme ve alenniyetten veya terkıp ve alenniyetten dolayı gayri munsarif ve belki mebnî olarak kullanılması ıktiza ederdi. Nitekim Balıbek, İsrail, Cebrail, İbrahim, İsmail ve emsali hep gayri munsarifler. Halbuki «الله» ismi murep ve munsariftir. Sanıyen, hemzenin hazfı haline münasip isede kat'i haline gavri muvafıktır. Zira Arapçada «il» hemzenin kesrile okunageldiği halde «Allah» da meftuhdur. Ve doğru-

su « il » « ilâh » manasınadır. Çünkü « ili » diye muzaf oluyor. Sonra il, Allah demek ise ve ondan ahiz de olunmuş ise « il lâh » diye bir terkîp düşünmeğe ne hacet kalırdı. Hasılı, Allah isminin lisanı aharden ahzi veya istikakı bu şerait altında kabili tayin değildir. Ve bu ismi celâl, lisan noktai nazarından da müsemması gibi bir ezelîyet nıkabı içindedir. Ve butûn bunlardan en basit bir mefhum edinmek için söylenecek söz hayret ve büyüklüktür Allahü ekber

[الرحمن] bu da Allahtealâya has bir isimdir Bunun bir mefhumı mahsusu vardır. Fakat ismi zat değil, ismi sıfattır. Hem mevsuflu, hem mevsufsuz kullanılır, binaenaleyh ismi mahız ile sıfatı mahza beyninde mütedaırdır Bunun için harfı cerle tadiye etmez, fül amelî yapmaz, Rahmanün bikeza denilmez, fakat ızafeyle Rahmanuddünya gibi amel eder, böyle olması bunun sıfatı fül değil, sıfatı zat olduğunu gösterir Ve böyle sıfatlara sıfatı galibe namı verilir Esasen mutazammın olduğu manayı vasfıyeti haiz olan her zatı tavsif caiz iken o sıfatla mumtaz olan bir zatı mahsusta ıstimalı galebe edip yalnız onun sıfatı olarak kullanılmış demektir. Galebe bir mertebe daha kuvvet bulunca isim olarak dahi ıstimal edilir ki Rahman boyledir Ve bu galebe ya tahkiki veva takdiri olur Eğer sabıkan umumî ıstimalı vakı iken bilâhare birisi tahassus ile galebe etmiş ise (tahkiki), ve eğer ıstimalı umumî bilful sebketmemiş de bir kıyası lûgavının muktezası ise (takdiri) denilir. الرحمن ismi dahi galebei takdiriye ile sıfatı galibeden bir ismi hasır Çünkü lûgaten rahm ve rahmetten müştak ve devanı ve mübalâğa ifade eden bir sıfatı müşebbehe sigasıdır ki pek merhametli, çok rahmet sahibi manayı vasfisini mutazammındır. Böyle olunca da bu sıfat her kimde bulunursa ona Errahman demek kıyasen mümkün olmak lâzım gelir. halbuki الرحمن böyle hiç kullanılmamış, rahmeti namütenahi, ezeli bir

metn'ini hakikî manasına tahsis edilmiş olduğundan as-
lından beri Allahtealâdan başkasına itlâk edilmemiştir.
Ancak Müseylmetülkezzaba bir kerre müfrit ve müdabin
bir şair lâmsız olarak (Lâzile rahmana) tabirini kul-
lanmış ve maamafih «Errahman» dememiştir. Böyle ol-
duğu halde Din-i islâm noktai nazarından değil, lisan nok-
tai nazarından bile bu şair tahtie edilmiştir. Din noktai
nazarından ise evleviyyetle boyledir. Her halde «Rahman»
Allahtealâyâ mahsus bir ismi sıfattır. Binaenaleyh esasen
sıfat olmak itibarıyla çok rahmet sahibi, pek merhametli,
çok merhametli, gayet merhametli veya namütenahi rah-
met sahibi diye tefsir edilebilse de hususiyeti ve ismiyeti
hasebile tercemesi mümkün olmaz. Çunku isimhas terce-
me edilmez, bunların tercemesi tebdilî demektir ve lisan-
ımızda böyle bir isim yoktur. Bazılarının bunu «esirge-
yici» diye terceme ettiklerini görüyoruz. Halbuki esirge-
mek esasında kıskanmak dırğ etmek manasındır. «Ben-
den onu esirgedim» denilir. Sonra kıskanılanın korunması,
saklanması tabii olduğundan esirgemek, lâzımı olan korumak
manasına da ullanılır. «Ben esirgenmiyorsun» deriz ki «beni
korunmıyorsun» demektir. Fakat bana merhamet etmiyorsun
gibi, bana esirgenmiyorsun denilmez. Binaenaleyh esirgeyici
esasında «kıskane» demek olacağından rahmanın takdiren
tefsiri dahil olmamış olur. Elemlenmek, acı duymak demek
olan acımaktan acıyı da tatsız ve şaibehdir, kuru bir
acımak merhamet değildir, merhamet acıyı afatı def'a
ve onun yerine surur ve havrı ikameye muteveccih olan
bir ıvıkkı duygusudur ki lisanımızda tamamen maruf bir
kelimedir. Biz merhametli sıfatından anladığımız tatlı manayı
oburlerinden tanımalıyız. doymayız ve hele pek merhametli
yeminde acıyı, esirgeyici demeyiz. Bunun için eskileri-
miz bu makamda yarlıgamak fiilinden yarlıgayıcı sıfatını
kullandılar. «Rabbim rahmetile yarlıgasın», «rahmetinle
yarlığa varabbi», «rahmetinle yarlığa kıl ya ganı» gibi ki

tahfif ile «yarlamak» ve «yarlayıcı» denildiği de vakidir ve esasında «yar muamelesi yapmak» demektir ki merhametin neticesidir. Lâkin yarlıgayı da isim değil, sıfattır. Hasılı rahman «pek merhametli» diye nâkıs bir surette tefsir olunabilirse de terceme olunamaz. Zira pek merhametli ne sıfatı galıbedendir, ne ismi hastır, «Rahım» demek te olabilir. Sonra Allahtealâmnın rahmeti, merhameti, bir hissi kalbi, bir temayülü nefsanî manasına bir iyilik duygusu değildir. Fatihada ızah olunacağı üzere iradei hayr veya in'âmı nâmütenahı manasınadır. Lisânımızda da rahmet bu mana ile müteareftir, lâkin bu munasebetle «Rahman» ismini «Vehhab» ismi ile karıştırmak ta caiz olmaz. Vehhab, Rahman gibi has değildir. Binaenaleyh Rahman, Vehhab, veya afuv manalarını ifade eden «bağışlayıcı» sıfatı ile de terceme olunamaz. Bu ismi belleriz ve tercemesi ile değil tefsiri ile rahmet mefhumundan anlamaya çalışırız.

[الرحيم] dahi sıfatı muşebbehe veya mubalâğa ile ismi fâil olarak ikinci bir sıfattır, iki sıfatın farkı daha barız olmak için burada ikincisi daha muvafıktır ki «çok merhamet edici» demek olur. Bu dahi Cenabıallahın sıfatlarından biridir. Fakat sıfatı mahzadır, mevsufsuz kullanılmaz ve binaenaleyh Rahman gibi sıfatı galibe ve ismi has olmayıp Allah'tan başkasında da kullanılabilir ve ful amelî vâpar, harfî tarfı de ahd içindir. Şu halde «إله الرحيم» terkibi vasfileri evvelâ bir ismi mahz, sanıyen hem isim hem sıfat, sahisen mahzı sıfat olan uç kelimeden muteşekkıl olarak husustan umuma doğru inbısat etmiştir ve bu iki sıfat «Allah» ismi zatını kalbimizde mefhumlamıştır. Bunlar dîdarı ilâhının ilk tecellî cemalıdır.

Göruyoruz ki «رحمى، رحيم» ikisi de rahmet masdarından mubalâğa ifade eden birer sıfat olmağa beraber aralarında ehemmiyetli farklar vardır. Bu farkları göstermek için müfesssırın haylı ızahatta bulunmuşlardır ki biz, şu kadarile ıktıfa edeceğiz.

Rahmaniyet ezele, rahîmiyet lâyezale nazırdır. Binaenaleyh mahlûkat, merhameti rahmaniyeden iptidaen, taallûkı ızafetle ve merhameti rahimiyeden intihâen taallûkı filî ile mutena'im ve müstefid olur. Bu noktaya işaret için Dünyanın rahmanı, Ahiretin rahimi denilmiştir. Cenabıallah Dünyanın da, Ahiretin de hem rahmanı, hem rahimidir. Ve bu tabır dahı seleften menkuldur. Fakat her ikisinde evveliyet haysiyetile rahman, ahiriyet haysiyetile rahim olduğuna işaret için rahmanı Dünya ve rahimi Ahiret denilmiştir ki «hem mü'minlerin, hem kâfirlerin rahmanı ve fakat yalnız mü'minlerin rahımı» denilmesi de bu kabil-dendir «كان ذاؤمیب وحیا» biraz ızah edelim

Rahman, Allahtealânın bir ismi hası olmak itibarıle manası ezel ve lâyezalı muhıttir Binaenaleyh bu cins rahmet ve in'amın kullardan suduru tasavvur olunamaz. Rahim ise ona muhtas olmadığından ezeliyeti mustelzim değildir. Ve binaenaleyh bu cins merhametin ve in'amın kullardan suduru mutasavverdir. Demek rahmeti rahman bir şart ile meşrut değil iken rahmeti rahim bir şart ile meşruttur

Rahmaniyetin Allaha ihtırası ve maadaya taallûkı filî ifade etmeyip ancak bil'ızafe âmıl olması ekvanda bilâ şartı şey bir umun ifade eder Cenabıhak rahman olduğu için rahmeti ezeliyesi umunıdır. Her şeyin ilk halku icadında alınıp olduğu bütün mevahibi fıtrîye rahmaniyetin ızafeti eseridir. Bu itibar ile eseri rahmetten hâli hiç bir mevcud tasavvur edilemez. Lâkin hilkati ulâ sırf vehbî ve cebrîdir, yani hiç kimsenin kesbû ihtıyarile değil, yalnız ızafeti rahmanıye ile husule gelir, taşın taş, ağacın ağaç, insanın insan olması böyle bir rahmeti cebbriyenin eseridir, bu nokta nazardan âlemde her şey Cenabıhakkın rahmeti rahmaniyesine müstağraktır. Binaenaleyh rahmaniyet, emmâm, ümidi küldür. asümanından zemmine, ecramından zerratına, ervahından ecsanına,

canlısından cansızına, taşından ağacına, nebatatından hayvanatına, hayvanatından insanlarına, çalışanından çalışmıyanına, mutinden âsisine, mü'mininden kâfirine, muvahhidinden müşrikine, melâikesinden şeyatına varıncaya kadar âlemlerin hepsi rahmeti rahmane mustağraktır ve bu haysiyetle mehafetten âzadedir, lâkin bu kadarla kalsa idi, ilim ile cehlin, hayat ile mevtin, sây ile ataletin, itaat ile ısyanın, iman ile küfrün, kufran ile şükranın, hak ile na hakkın, adil ile zulmün hiç farkı kalmamış olurdu ve böyle olsa idi âlemde şuuni iradeden hiç bir eser bulunmazdı. İlmü irade ile, kesbü sây ile terakkî imkânı münselip olurdu ve o zaman hep tabii olurduk, tabuyondan, cebriyundan olurduk, hem kendimizi ve hem Allahtea-lâyı fiilde mecbur görür, Tabiati rahmetin icabına mahkûm tanırdık, çünkü ne onun, ne bizim, irade ve ihtiyarımızdan bir eser bulamazdık, duyduğumuza gıdemez, bildüğimizi işleyemez, arzularımızın yanına varamazdık, bütün harekâtımızda bir taş veya bir topağ gibi yuvarlanır durur veya bir ot gibi biter yiter gıderdik, Ahlata armut, İdrise kıraz, limona portakal, Amerikan çubuğuna çavuş üzümü aşılayamazdık, tarlamıza ekini ekemez, ekmeğimizi pişiremez, erzakımızı elbîsemizi ve sair ihtiyacımızı san'atlar ve sınaatlar vasıtasile elde edemezdik, semalara çıkmağa ozenemez, cennetlere gıtmeğe çare bulamazdık, hayvan gelir hayvan giderdik. Bu şerait altında ise rahmaniyeti ilâhiye bir kemali mutlâk olmazdı. Binaenaleyh Cenâallahın kendi irade ve ihtiyarını göstermesi ve onun eseri olarak sahibi irade mahlûkat halk etmesi ve onları hüsni irade ve ihtiyarlarına göre terakki ettirerek rahmetinden mütena'im ve müstefid ve bilâküs suî irade ve kesiblerine göre mahrumiyetle, elem ve ıkap ile muatep tutması, yani o iradat mecmuunun kendi iradesile ahenklerini te'min eylemesi ve anlara da rahmetinden bir hisse vermesi muktezayı hikmet olurdu İşte bir

hıkmeti tabıye değil, bir hikmeti ilâhiye olan bu hakikati kemaliyeden dolayı Cenabıallah, rahmaniyetinden maada bir de rahîmiyet ile ittâsaf etmiş ve rahmeti rahmanîyesi kendisine has iken rahmeti rahîmîyesinden ehli iradeye de bir hisse ayırmıştır Ana kuşlar eseri rahmaniyet olan sevkı fitrî ile yavrularının başında kanat çırpıp, ahlâklı insanlar da eseri rahîmîyetle vücuhı hayır üzerinde rahmî şefeklelele musabaka ederler. Nebatâtın, hayvanatın teşrihi ve menafı azası ilimlerinde nice dekaikile rahmaniyeti hakkı görür okuruz İlmî ahlâkda, hayatı beşerin kemalât sahıfelerinde, enbiyanın, evlhanın menakibinde, eazının teraciminde de iradî ve keski olan âsarı rahîmîyeti okuruz İptida çalışana, çalışmayana bakmadan vücude sevk ve o suretle idare etmek bir rahmeti rahmanîyedir Bilâhare çalışanlara çalıştıkları gayeleri de ayrıca bahşetmek bir rahmeti rahîmîyedir Demek ki rahmeti rahmanîye olmasaydı biz vücude gelemeyiz, fitraten malik olduğumuz sermayeden, mevahibi zarurîyeden celâlı niâmandan mahrum kahrıldık Rahmeti rahîmîye olmasaydı, fitrî sermayelerimizi imal edemeyiz ve hilkatı iptidaıyeden bir hatve ilerı gidemeydik, dekaiki niame eremeydik. Rahmanîyet ve'sı mutlâka, umumî bedbinliğe mıkân bırakmayan bu unvı mutlak, bir inayeti ezeliyedir Rahîmiyet ise ye'sı hâssın cevabı, ve hususî âmal ve makasidimizin sayu faaliyetimizin zamanı ve mes'uliyetimizin mukâfatı olan bir saikası sevkîtir Demek ki rahmanîyetin karşısında dünya ve ahiret, mu'mın ve kâfir müsavi iken rahîmîyetin karşısında bunlar bir farkı barız ile ayrılıyor «فرق في الحمة و فرق في السعير» oluyor

İşte dünya ve ahiretin rahmanî ve ahiretin rahîmî, yahut mu'mın ve kâfirin rahmanî, mu'mının rahîmî denilmesinin vechi budur Şeyh Abdüh merhumun lûğatta bunlara işaret yoktur zaunîyle eslâfın bu tabirlerle gösterdikleri farkları ihmal etmesi doğru değildir. Zira

«rahman» lûgaten dahı allaha hassolan sıfatı galibedendir. Ve taallûkı filisi yoktur Ezliyeti mûş'ır ve mebede nazırdır. Rahim de ise bu hususiyet yoktur ve taallûkı filî vardır. Dimek ki lâyezalde caridir. Rahmeti rahman, iptıdaen iradeı hayre raci bir sıfatı zatiye, rahmeti rahim de intıhaen fili hayre raci bir sıfatı filiye telâkki edilmek ahsenü vücuttur. Şu halde rahman ile rahım başka başka birer manai rahmeti haiz olarak birbirlerinden birer cihet ile temayuz etmiş oluyorlar. Dimek rahman, rahım sıfatları sade bir te'kit için tekrar edilmiş değildirler ve her birinin kendine mahsus bir manai te'sisi ve bir vechi mubalâğası vardır Bir cihetten rahmeti rahman eblâğdır, çünkü her mahlûka muzaf olur, diğer cıcten rahmeti rahım eblâğdır Çünkü obırinden ziyade filî bir feyzi havı ve niyabeten kullarında da carıdır Bazı tefsirlerde de buna işareten rahmeti rahman, celâlı nıam, rahmeti rahım ise dekaıkı nıam ile alâkadardır derler. Rahmanın mevsufu has, muteallâkı ândır Rahımın mevsufu âm, muteallâkı hasır ve işte Allahtealâ böyle muzaaf bir sıfatı rhmetle muttasıftır ve bunlar nevi beşerden bedbınlık hissını silmeğe ve onun yerine namutenahı bir nıkbınlık hissi ikame etmeğe kâfidir Şureti umumiyede matlûp olan iman ve ıkanın ruhudadır Rahmanı rahımı mınkır olan kâfır istediği kadar bedbın olsun, fakat inu'mının bedbınlığına hiç bir sebep yoktur «والعاقبة للمتقين» ve besmeleden alınacak ilk feyzi ilâhî bu neş'edir

BESMELENİN TERKİBİ -- Besmele zahirde bir nisbeti ızafıye ile ıkı nisbeti vasfıye ve başında bir nisbeti taallûktan mürekkep, mustakıl bir mürekkebi tam, hakıkatte ise bu taallûkun ifade ettiği mahzuf ve mukadder bir nisbeti tamme ile gayet vecız ve belîğ bir kelâmı tamdır «اسم الله» bir terkibi ızafî «الله الرحمن» bir terkibi vasfî «الله الرحمن» diğer bir terkibi vasfîdir İsmın Allaha ızafeti lâmiye veya

beyaniye olabilir ki evvelkinde « Allahın ismi » ikincide « Allah ismi » demek olur Evvelkinde vasıflar «Rahman ve rahim sıfatları ile muttasıf bulunan Cenabı Allahın ismile» gibi ızaftan evvel veya «Cenabı Allahın ismiyle ki hem rahman ve hem rahim sıfatlarıyla muttasıftır gibi ızaftan sonrada mülâhaza olunabilir. Lâkin ikinci de «Allah» ismi ızaftan evvel sıfatlarıyla birlikte mülâhaza ve mecmuu bir isim gibi hikâyeye olunduktan sonra isim kelimesini beyan için ona muzafünleyh kılınmış olur ve bu hikâyeye takdirinde sıfatlar yalnız lâfız üzerine cereyan etmiş olmaz. Ancak ı'rabı hikâyeden sarfı nazar edilmek ve ismi zatın ehemmiyeti tansis olunmak için bir ızaftan ı'rabı üç kelmeye tevzi edilmiş bulunur ki buna ı'rabı zarurî namı verilir İzaftan lâmiyede mepe ittihaz olunan isim bihasebılmana mutlâk kalır. İzaftan beyaniyede ise rahmanı rahim sıfatlarını müstetbî olan «Allah» ismiyle beyan edilmiş olur Müfessirinin çoğu evvelkini tercih ediyorlar Çünkü onda hem ı'rab zahır ve hem esma vesifatin manası bizzat maksut olur. İsmi itlâkı manevîsi de bılışare ismi has ile takayyüd eder Bazıları ise Lebîdîn الى الحول اسم السلام عليكم misraındaki «ismusselâm» gibi beyaniyeyi tercih etmişlerdir Nitekim mevhûl sahibi «Allah adı» derken bunu nazarı itibara almıştır, Bundan anlaşılır ki besamelede İsmilâh terkibi ızaftan söyleyenin kasdına göre Allahın ismi veya Allah ismi manalarından her birine kabılı itibak olduğu halde bunlardan birle terceme edildiği zaman bu cem'iyyeti kalmaz. Allah ismi hası ve Rahman sıfatı hassasının da tercemeleri - tebdil ve tağyir demek olacağından - mümkün olmadığını göstermiş idik.

İşte iki nisbeti vasfıye ile bir nisbeti ızaftiyeden müte-sekkil olan اسم الله الرحمن الرحيم terkibi evvelindeki «B» edatıyla zayıf sarıf bir me'ulubih veva bir hal teşkil edip muzma bir cümle fihiyenin failine taallûk ederek tam ve müfassal bir kelâmın ıcazı belği olmuştur. Burada mahzuf

olan fiil besmele diyen kimsenin teşebbüs edeceği, okurum, yazarım, yerim, içerim, kalkarım, otururum, başlarım ilâh... gibi bir fiildir Herhangi bir kimse başlamak üzere olduğu muradını kalbinde gizliyerek besmeleyi çeker ve İsmullahı işinin evveline fasılasız yapıştırabilir. İşte bu faidei ammeyi temin için cümlelerin erkânı olan fiil ve fail hazfedilmişlerdir. Bu hazfe karine «Ba» dır. Makam ve hali mütekellim de tayini mahzufa karinedir. Böyle hazıflar kelâmı Arapta çok olduğu gibi lisanımızda da vardır Meselâ mûsafırı teşyi ederken -devletle, selâmetle, devletü selâmetle, şerefüikbal ile yahut bılızzıvelıkbal» deriz ki «gidiniz filânı kalbimizle gizliyerek bir kelimeden bile tain ve belîğ bir cumle yaparız ve muhatabunuz da anlar Bunların diğer fiillerle de emsalı çoktur «filân namına», «filân şerefine» ki «yapıyorum» «yıyorum» kezalık sıhhatu afiyetle yiyiniz demektir. İlâh İşte besmele de bunlara benzer Fakat burada mahzuf olan fiil, besmelenin nihayetinde takdir edilmelidir Yani ba, muteallâkı olan file takaddüm etmiştir. Gerçi lisanı arabda Türkçe hilâfına olarak tetimmi kelâmın hakkı tehirdir «اقرأ باسم ربك» gibi Lâkin böyle hakkı muahhar olan tetimmenin takdümü bir ihtınam ve ihtısas ifade eder. Fılvakı «اقرأ باسم ربك» de emr aslı kıraatta muteveccih olduğu için ehem olan kıraet iken «سم الله الرحمن الرحيم» de ehem olan husus, İsmullahın kıraet ve saire gibi teşebbüs olunacak file takdimıdır Ve işte bu takdim ihtısas ve kasr içindir Zira malûm olduğu üzere her millet en mühim işine büyük tanıdığı bir ısmı ile başlar. Arap müşrikleri de sözlerine veya işlerine «Bismillât, bismul'uzza gibi putlarından birinin isimile başlarlardı. Muamelâtı beşeriyede, bilhassa küşat resimlerinde ve ıeraatı mahsusada filân namına, filân şerefine» gibi bunun türlü türlü mısallerini goruruz. İşte besmelede film tehiriyle İsmullahın takdimi bütün bunları red ile mebdei yalnız İsmullahı kasretmek içindir ki «ne kendim ve ne başkası hatıra

gelebilen hiç bir nam ile değil ancak Allahtealânın namı ile şu işime başlarım başlıyorum» demektir Binaenaleyh besmele bu suretle bir de tevhid manasını tazammun etmiştir. Lisanımız nokta-i nazarından ise cümlelerin müteallikası hakkı takaddumu haiz ve fîl tabiaten müteahhir olduğundan kasrın sureti ifadesi değişir ve «başlarım Allahın ismi ile demek ıktiza eder. Bunda ise fîlî kavlinin, fîlî hakikiye mukareneti te'min edilmemiş olur. O halde «Allahın ismiyledir ki başlarım, okurum, kalkarım, giderim» gibi bir takdir yapılabilirse bu tevhid anlaşılır. Lâkin mahzusun «dırkı başlarım suretinde olduğuna lisanımızca kârına bulmak müşkildir. Zikir halinde de bütün fevaidi ıcaz kaldırılmış ve adî bir söz söylenmiş olur

Bu ızahattan sonra da besmelenin lisanımıza göre mümkün farzedilebilecek tercemesi şu suretlerden biri olmak lâzım gelir

- 1 — Çok merhamet edici bir rahûn olan Allahın ismi ile, Lâmiye
- 2 — Rahman, rahûn olan Allahın ismi ile, Lâmiye.
- 3 — Rahmanı Rahûn olan Allah ismi-
le = yahut adile
- 4 — Rahman rahûn olan Allah namına

Beyanîye

Lâkin evvel emirde bu dört suretten her birindeki olan rabîatı vasfivesi bir suî ihâmı mutazammın oluyor. Çünkü olmak fîlî lisanımızda hem keynûnet ve hem sayru ret manalarında müşterek bulunduğundan evvel değilmiş te sonradan rahmanı rahûn olmuş gibi bir manayı hudûsî ihâmdan habî değıldır olan yerine bulunan rabîtası da ıvı olmuyor Binaenaleyh bu rabîtanın hazfile

- 5 — Rahman, rahûn, Allahın ismi ile, yahut
- 6 — Rahman, rahûn Allah ismi ile

Demek daha doğru olacaktır Bunda da Allah ismi zatının ehem olan takdimüne riayet edilmemiş ve binnetice fîlî

ile rahmet arası açılmış olur, Binaenaleyh Allah ısmını sıfatlarıyla beraber bir isim halinde hikâye ederek

7 — Allahi rahmanı rahim ismile, yahut.

8 — Allahı rahmanı rahımın ismile

Denilirse doğrudan doğru Allah ismi mebde yapılmış olacak ve maamafih vaslı rahmet yine te'min edilemeyecektir. Bunu «Allah, rahman, rahim ismile» suretinde söylemek lisanımızca hepsinden selis olacak ise de Bunda da bir teslis ihamı hatıra gelebiliyor. Gerçi ismile denilip, isimlerle denilmemesi bu ihamı defa kâfi ve aynı zamanda esma ve sıfatın taaddüdü tevhidi zata gayrı ma'nı ise de boyle tadad suretinde üç ismin birer ismi zat gibi mülâhazası tebadür edeceğünden bunları kesrei vasfiye ile raptederek bir kelime gibi okumak salim olacaktır Fakat bunda da tetabui terakib kuşkusundan kurtulamıyacağız

O halde ne mufredatını ve ne terkiplerini tamamen terceme mümkün olmayan ve hele vücuhı belâğatı, ahenkı beyanı hiç bir suretle kabılı naklolmıyan, dudaktan başlayıp butun batnı devrile yine dudakta nihayet bulan hurufunun nizamı halâveti bile başlı başına bir bedia olan ve bununla beraber her mushmanın ve her Türkün pek alâ bildiği ve az çok anladığı bir vecize bulunan besmeleyi bir «ile» «veya» «adiyle» tabırı namına terceme etmeğe kalkışmayıp her halde aslıyla söylemek ve bu gibi izahlar ve tefsirlerle de mefhumunu tasavvur ve mütaleaya çalışmak bir emri zarurîdir Binaenaleyh bir miftahı kul ve bir ayeti tevhid olan «سم الله الرحمن الرحيم» nazmı mecdını, muvahlhidi müşrik yapacak olan (سم الله وهاب محيل) manasını andıran «esirgeyici bağışlayıcı tanrı adiyle» gibi münker tercemelerle tahrife ozenmekten ıhtiraz etmeğe mecburuz [1]

[1] Doğrusu besmelenin tercemesinde gösterdiğimiz şu imkânsızlık kur'an ayetlerinin hemen hemen hepsinde de vardır Onun için tercemelerin tam bir terceme olmasına imkân yoktur

BESMELENİN MENATİ TEFSİRİ Anladık ki besmelenin terkihi kelâmisinde en ziyade âmil olan nokta baştaki «ba» harfidir. Bu sayededir ki biz ismullah ile vısal peyda ediyoruz. Bütün vücudun ve terakkiyati vücudun mebdai evveli ve matlubi mutlakı olan «allahi rahmanı rahmân ismünü kalbimizde niyyet ettiğiniz ve henüz vücudunu gormediğimiz iradî fulimize rapt ederek lefzi veciz, manası cihanşumul bir kelâmı belîğ söyleye bilmemize vesile olan ancak bu «ba» dır. Bizim işinizde ne kadar faili muhtar olursak olalım efalimizin illeti tammesi olmadığımız muhakkaktır. Çünkü bizim iradelerimiz, vücud silsilesının kat'î bir haddi evveli değil, onun cereyanı içinde bir lahzai tahavvüldür. Ve bunun için biz bütün iradelerimizin bilâarıza ve bilâmuzahim file çıkmadığını goruyoruz. Dimek muvaffakiyetleriniz, illeti ulâ ile iradelerimiz arasındaki nisbetin feyzine tabidir ki bu feyz iptidaen rahmanî, nihâen rahimidir. Bız gerek bilelim ve gerek bilmiyelim kâinatta bu nisbet, bu izafet, bu taallük, bu ittisal bir kanunı küldür. Ve vücudi eşya bu kanunun inkışafıdır. İşte besmele basile bizde bu kanunu şuurlaştiren bir âmili lefzidir. Ve bu lenhai şuur ondan maksudı aksa olan bu noktai vucuttur. Ve bu cihetle besmelenin mihveri tefsiri badır ve buna binaen besmelenin manâsı [ba] dır. Bannın sirri, noktasındadır denilir. Bu hıkmete ve bu kanuna işaret içündür ki Türk şairlerinin medarı iftiharı olan Hakanî merhum Hilyesinde

اوله سمله رسمی محمود حسن اشیاذه اولورمیدی وحود

demıştır

Ezânı müteessim dıvârlar ki bannın buradaki manai ılsakı va mulâbest ve musahabet veya istianedir. Yani şuurumuzda hasıl olacak olan nisbet «Allah, rahmanı rahmân ismine bir mulabest ve maıyyet husı veyahut «إله» ismini ve «رحمن ورحیم» s fatlarının musemma ve medlul-

lerine nazaran rahmeti ilâhiyeden istimdad ve istiane hissidir ki evvelkinde nazmı besmele hal, digesinde mefulu bih gayri sarıh olur

Şeyh abdüh merhum Fatiha tefsirinde zikre şayan bir mana daha kaydetmiştir. Diyor ki «Cemii akvamda ve ezctümle arapta maruf olduğu üzere birisi bir emir veya büyük bir zat hesabına ve kendinden sarfı nazarla yalnız onun için bir iş yapmak istediği zaman «filanın namına» der ve o zatın ismini söyler ki «o ve onun emri olmasa idi ben bu işi yapmazdım ve yapamazdım» demek olur. Bunun en bariz misalını mahakimi nizamiyede görürüz Hakimler gerek hükmi şifahîlerinin ve gerek ilâmlarının başında «filan hükümdar namına veya filan reis namına» unvanını zikrederler İşte bunlar gibi bir müslüman da «بسم الله الرحمن الرحيم» şu işe başlıyorum» dirken «ben bu işi kendim için değil, Allah namına, onun emrile ve ancak onun için yapıyorum» demiş olur ilâh

Bu te'vile göre besmelenin mealı «Allahı rahmanı rahim namına» demek oluyor ki bu da «ba» da mülâbese manâsına raci'dir Fakat bunun hasılı bir niyabet itirafıdır. Bir işe başlarken «filan namına» demek «ben bunu ona izafeten, ona hilâfeten, onu temsilen, onun bir âleti olarak yapıyorum, bu iş hakikatte benim veya başkasının değil, ancak onundur» demek olur Bu da vahdeti vücut mülâhazasına raci bir «ما والله» halidir ki ancak risalet, vilâyet, hakimiyet, tasarruf gibi makamâtı mahsusa cari olur. Ve binaenaleyh yalnız sure başlarında bulunması haysiyetile besmelenin bir manası olarak gösterilebilirse de şer'in umumî olan ve ferdin hissesi şahsiyetini inihaya değil ihyaya masruf bulunan intifa ve istifade makamlarına tatbik olunamaz Meselâ yemeğe başlarken besmele çekmek bir emri mesnundur Halbuki «Allah namına yemek yiyıyorum» demek pek hoş değildir Bunda sade Allahın ihsan ettiği yemeği yiyıyorum» manası anla-

şılabilseydi doğru ve meşru olurdu. Fakat yedirmekte değil yemekte Allaha niyabet manasız ve hilâfı edep bir söz olur «Hatta Allah namına ibadet ediyorum» demek de doğru değildir Çünkü ibadet Allaha olursa da Allah namına niyabeten değil, kulun niyabetini te'yid için kendi namına asaleten yapılır Halbuki «filânın namına talep ediyorum» diyen bir vekilim, bir resulün [veya «filân namına hukmediyorum» diyen bir hâkîmin makamı böyle değildir Orada şahsiyetinden insilâh ile talepte veya hükmünde bir vahdeti vucut cereyanı izhar edilir Meselâ o hâkîm mensup olduğu hukûmet reisının şahsiyeti içinde kendi şahsiyetini ifna etmekle salâhiyet aldığı menbaın asaletini ve vahdeti vücudunu ilân etmiş olur Bu da risalet, vîlayet, hakîmiyet, tasarruf gibi makamata mahsusa dan birinde bulunan Muslumanın çekeceği besmeleye muntabık olabılırsa de besmele çekilmesi meşru ve müstahab olan her mevkiâ kabılı tatbık değildir Ve binaenaley besmelenin umumî bir manası olamaz

Halbuki balâda beyan olunduğu üzere (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) (کل امرئ مال لم يذأیه مسم الله) ve (کل کت) gibi ehadisi şerife büze besmelenin meşru olan her ışıının kuşadında nuttâh olabilecek bir manayı şamilını ihtar etmektedir. Bu da mutessirinin beyan ettiği iki mananın biri olabilir Maanafih kur'anını, suverı kur'anın nuzulu, kiraeti, kitabeti ıtıharile evvelinde bulunması haysiyetinden besmelenin manasında (Şevhı Abduh) un ızahı doğru olduğu gibi mevaku mahsusada dahı şayanı kavıt bu ehemmiyeti haızdır

FAİDE Besmele derken «سم» üzerinde durmak nakıs ve kabılı, «سم الله» diyıp durmak kâtı ve sahih, «سم الله الرحمن» vime boyle «سم الله الرحمن» tam bir vakıftır

BESMELENİN AHKÂMI — Mushaf yazarken «رأه» den maada sure başlarında «سم الله الرحمن الرحمن» yazmak farzdır. Hayvan zebhederken veya ava silâh atarken sadece «سم الله» demek de tarzdır. Kasden terkedihirse o hayvan yenmez.

Fakat unutulursa ma'fûvdür. «ولا تأكلوا أموالكم يد كرام الله عليه» [Surei En'ama bak] bunda ve bu gibi bazı mevakide «الرحمن الرحيم» denil-
memek sünnettir Namaz haricinde kiraetin iptidasında sure başında ise «أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم» demek cümhura göre sünnet, ez-cümle Atâ gibi bazı e'immeye göre vacıbdır. Yalnız «رأفة» de besmele denmez. Süreteyn bey-ninde iki kiraet vardır. Bızım Asım kiraetinde okunmak mendubdur İptidai kiraet, sure başından değil de or-tasından veya ahirinden ise «Euzubesmele» mendubdur. Yukarıda beyan edildiği üzere namazda bız Hanefilere go-re Fatihadan evvel sırren «Euzubesmele» sünnet, şafiîyeye göre sırren veya cehren besmele Farz, Malikîlere göre okunmaması mendubdur Sureteyn bey-ninde ise bız Ha-nefilerce dahı boyledir Kiraetten maada sair unuru mu-hınnme ve meşruaya «سم الله» veya «بسم الله الرحمن الرحيم» ile başla-mak derecatına göre mendub veya sunnet veya vacıbdır kı tafsilâtı kiraet ve Fıkıh kitaplarına aittir İleride alâkadar olan ayetlerin tefsirlerinde de izahatı lâzıme gelecektir

Istiaze mes'elesi «وإذا قرأت القرآن فاستعذ بالله» ayetinde, besmeleden eam olan tesmiye mes'elesi «اقرأ باسم ربك» suresinde, zebih mes'e-lesi de surei En'amda inşaallah beyan olunacaktır Surei ne-milde yine besmeleye dair söz gelecektir

HULÂSA Allah cellecelâluh ve amme nevalüh, habı-bı kıbrıyası peygamberi zışamımız Muhammed Mustafa (sal-lallahu aleyhi vesellem) Efendımız Hazretlerimi «وإنا لعل خلق عظيم» «وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين» mazhariyetiyle bekâm kılmak için «Ruhi emin» ile «hakkı mubını» inzal ederken evvel emirde onun istifasına, tehzıp ve tedibine inayeti rabba-nivesini izhar ve her şeyden evvel nisbeti ihtisasını tak-vın ve ısmı ilâhısını takdım ile işe başlamak edebî kud-sısını talın buyurduğu gibi bunu tatbık için de butun gönülleri mebdai ümidi ve muntehai âmali olan inayeti rahmaniye ve rahmeti rahîmiyeyi cemii tecelliyatı vü-cudun kanunı azamı bulunan nisbeti ülûhiyet ve ubudiyet

altında, bir tevhidî belğ ile, gayet veciz ve vecazetiyle beraber son derece cem'iyetli, cem'iyetiyle beraber fevkal-âde selis ve açık bir üslûbî beyan içinde fezleke eden «سم الله الرحمن الرحيم» düsturunu bir miftahî küll gibi ihsan etmiş ve sonra bu düsturu ve bu edep ve terbiyeyi bütün ummetin kitapları, kitabetleri, kiraetleri, nutukları ve sair mühimmat ve hacetleri evailinde ıktibas ve ittiba edecekleri bir sünneti seniye kılmıştır. Filvaki Resuliekremi Efendimizin hadisi şeriflerinde de şöyle varit olmuştur سم الله الرحمن الرحيم معناه كل كتاب = besmele her kitabın anahatarıdır, bundan başka كل امرئ ذي مال لم يبدأ به معناه هو اتر = her muhim iş kı bismillâh ile başlanmamıştır güdüktür ves-selâm) elbette Allahtealânın ismiyle başlanmıyan her hangi bir iş onun huzuru izzetine arz olunamaz, olunamayınca da guduk, ebter kahr

Dünek bize «سم الله الرحمن الرحيم» ile kitabullahın öyle bir miftahı verilmiştir ki biz bunda ilmi kur'anın mevzuunu, gayesini remalen bulacağız ve evvelâ Fâtihadâ sanıyen peyderpey sureleriyle bütün kur'anda bunun Sıdrei muntahayı geçen inkişafatı mufasssalasını göreceğiz Bu inkişafında kur'anın sureleri ve ayetleri beynindeki tertip ve munasebat sade dekik ve lâtif bir zevki edebînin değil, amık ve muhit bir ilmi hikmetin dahi ihsaye sığmaz vucuhı intizamını muhtevîdir. O yalnız bazı ecnebîlerin zannettikleri veçhile cismanî olan tul, tavassut, kasır gibi bir kemmiyyet nisbeti Rıyazıyesinin ifadesi değildir. Onun içinde ebedî bir hayatı namıyenin ecza ve azâsı beynindeki fitrî ve bedî keyfiyet ve kemmiyyet nisbetlerinden maada semî ihsasatının lâtif ahenklerine ihtisâsatı kalbiyenin mutenevvî inceliklerine, idrakatı aklıye ve mantikiyenin metîn hikmetlerine muntabık lâyuad nisebi ruhiye muncelîdır kı semadaki Süreyya ile Arzımız arasında cazibei umumiye kanununun nisbeti mahsusası tamamıyla ölçülüp ilmen ihşaedildiği zaman bile tenasûbî

kur'an yine namütenahlılığını muhafaza edecektir «قل لو كان البحر مدادا لكلمات ربي لنفد البحر قبل ان تنفد كلمات ربي ولو جئنا بمثله مددا» kur'anın sureleri, ayetleri keyfe mettefak bir tesadufun veya sade bir hissi şâiranenin sevgiyle serilivermiş bir divanı mahlut değil, o baştan başa «سم الله الرحمن الرحيم» gibi tek bir cümlei şamile ve belki bir kelimeî balığa nizamında bir insicamı metin ve bir uslûbı hakîm ile nazıl olmuş bir kelâmı haktır evvelinde «سم الله» ahirinde, «من الحق والناس» işte kur'anın bütün silsilei beyanı bu mebde ve munteha arasındaki rabitaların müfadı gibi Cenabı Allaktan mer'i ve gayri mer'i bütün mahlûkatına ve alêhusus insanlara gelen ve bilakis insanlardan Cenabı Allaha giden alâkai vücûd ve hayatın zevkî ebetle muveşşah bir ifadeî muhkemesidir. Bakınız «سم الله من الحق والناس» ve «الحمد لله من الحق والناس» ve «من الحق والناس الحمد لله» hep buer kelâmı belğdir ki Hazretü Aliden mervî bir hadîs mucibince her hatimde böyle okuruz ve buna (hallı mürtahıl) denilir ki bu bize vucut-ta inkıtâ tam olmadığını ifade eder.

Buna fennî bir misal göstermek için ilmi heyeti mülâhaza edebiliriz Bugün biliyoruz ki bütün bir ilmi heyet bir cazibe kanununun ifadesidir İlim hısanında bız buna ve daha doğrusu bu haysiyetle — «ecramı ulviye» ye ilmi heyetin mevzuu deriz Yalnız ecram ve ecsam kütleleri arasındaki alâkai mütakabileyi ifade eden ve cazibei umumiye namı verilen bu ciheti vahdet ile biz, muhanıkıyeti âlemi, ecram ve ecsamı sakilenin tecazüp ve tedafuıyla harekât ve sükûnundan, sükut ve itilâsından, tekrarup ve tebaüdünden, tesadum ve infilâkından husule geldiğini farz ettiğimiz heyeti âlemi mütalea eder ve seyyarelerimizin vaz'iyetlerini bir dereceye kadar hesap eyleriz Fakat bununla vücudun bütün kanunlarını ihtiva eden bir ilmi muhîta erdiğimizi iddia etmeyiz İlmî hey'etin mevzuu haricinde kalan daha ne kadar ilim ve fen mevzuları vardır ki sahib bir tasnifinde İlmî hey'et onların bir şubei

taliyesi kalır. O evvelâ Rıyazînin kemmiyyet, mantıkın istikra ve istintaç kanunlarının tahtı hâkimiyetindedir. Bi-naenaleyh onun cazibesi tam manâsiyle bir cazibei umumiyeye ve külliye değildir Filvaki onda ne ecdamın zerratı veya eczaı ferdiyesi arasındaki cazibei zerreviye veya cüz'î ferdiyeyi, temasük ve telâsuk gibi alâkai kimyeviyeyi, ne hayatın numuvvunu ifade eden tağaddı ve tenasülündeki cazibei uzviyeyi, ne nefsin husnı kubuh beyninde muhabbet ve nefret, şehvet ve gazap gibi temayülât ve heyecanı ifade eden alâkai vicdaniyesini, ne intıbaat ve tahayyülâtıyla temessulâtı hissiyesini ifade eden terkıbatı şuuriyesinin alâkai misaliyesini, ne zihnin tasavvurat ve meanisiyle hakikati vakia arasındaki nisbeti hakkı keşf ve ifade eden alâkai ilmiye ve mantikiyesini, hasılı mekân içinde mekân, zaman içinde zaman varmış gibi zihni ve harici bütün bu hadısata mekâniye ve zamanıyeyi bir lemhai şuurda toplıyarak gayip ve şehadeti, hissi ve maverai hissi kendi vahdetinde birleştirerek bize ezel ve ebedi bile ihbar ve iş'ar eden ve sonra adem ile vucut, zaruret ile ihtıyar beynindeki farkı göstermek için kudreti fatireye bir delih şuhudî teşkil eden mucerret bir irade kuvvetiyle mukevvenatı gaybiyeyi, mukevvenatı şuhudiye ve kalbeden ruhun fırsati ledünniye ve sınaatı kevnıyesini ifade eyliyen cazibei maneviyeyi, nihayet hevati beşerivede bunların hepsini cem eden cazibei ictimaiyeyi bulamavız Halbuki ilmi kur'an bütün bu mutenevvi cazibeleri bir ciheti vahdetle ihtata eden oyle bir mevzuun, oyle bir vahdanî bir cazibei külliye'nin manzumesi beyanıdır ki biz bunda cüz'î kullî, ruhanî ve cismanî bütün hususata vücudun bilâ kaydu şartı cazibei mutlâkası olan rububiyet kanununu, Allah ile âlem ve bilhassa insanlar beynindeki nisbet ve izafeti mutlâkanın tecelliyat ledünniyesini mütalea edeceğiz Ve nisbî bir mulâhaza ile bigayri hakkın «cazibei umumiyeye» dediğimiz cazibei ecdam, bunun ayâtından

bir misali cüz'î olduğunu göreceğiz. Bu öyle bir mevzur vahittir ki ulûmu tensika çalışan felâsife ile üdebanın haysiyeti müsterekelerinden bile üstündür. En yüksek felsefelerin tenasuku fikrîsi bundaki nesekî hikmetin zamanî bir in'ikâsı, en yüksek edebiyatın lemeatı hüsnü, bundaki mezakı Bediînin anı bir iltimaıdır. Nazmı kur'an nesekî ilmi ile nesekî bediînin vahdetgâhıdır. Bunun için tenasûbî kur'an, fûnunun ıtaradı mantâkisinden daha muhkem, edebiyatın rengi televvününden daha mütenevvi, daha müteşabihdir. Muhkemat ile müteşabihatın böyle bir tenasuku bedîf de ancak fıtratıte görülebilir «اعلامندرون القرآن» «لو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافًا كثيرًا». Meselâ Heyette cazibei umumîyenin yalnız ecsamı selâse nazariyesi dahilindeki nizam ve nisbetini bile henüz ölçmemiş olan fennimiz ne inanzumei şemsiyemizin, ne de manzumei küllün tertip ve ahenginde gayri ilmi ve gayri mantîki ve gayri bedîf hiçbir nokta bulunmadığına bütün fıtratıle kanıdır. Fıtratin bu nizamı, nazarımızda nasıl böyle hem zahir ve hem batın ise, kur'anın sureleri ve ayetleri beynindeki nizamı ilmi ve bedîf dahi onun gıbı ve hattâ ondan ziyade zahir ve ondan ziyade batındır. Zahir olması kemalinden, batın olması da adenn tenahısından-
dır. Bu haysiyetledir ki bir şâurımız

"Bikrî fikrî kâinatın çâk çâk oldu fakat,"

"Perâ'î ismetde kaldı ma'nîi kur'an henüz,"

demmiştir.

Bız mantîki düşünürken nisebî bedniyeyi, edebî düşünürken de nisebî mantıkiyeyi feda etmek ıtaradında bulunduğumuz için bu tenasûbî bütün kadrosile bir cedvel çizer gibi fikren ölçemiyor. İsek o fıtratı yaşarken bu zevki kemalî veed ile duyabiliriz, kur'an da, zevki okuyanlarından ziyade yaşayanlarına ihsan etmek için hitap edecektir. «هدى المستبين» Binaenaleyh evvel'emirde gafletimizden, vesvesemizden, şeytanatten sılanmek için bütün şuurumuzla Allaha sığınarak

diyelim ve o cazibeli külliyyeyi yaşamak için

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

miftahına yapışalım ve bir hissi şukran ile Fatıhasında başlayalım

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمَنِ
الرَّحِيمِ * مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ *
إِلَahِكَ نَفْعُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *
اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *
صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ *

Meali Şerifi

Hamd, o rabbilâlemîn, * o rahman, rahîm, * o din gününün maliki Allâhın. Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti yarab! * Hidayet eyle bizi doğru yola * O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna * Ne o gadap olunanların ne de sapkınların *

MÜNASEBAT

Kur'anda sureler, ekser surelerde kıssalar, kıssalarda ayetler, ayetlerde kelimat, kelimatta huruf ve bütün

bunlar arasında zahir veya hafi, lâfzî veya manevî bir çok vücuttan bir tenasübî tam ve bir nizamı belîğ vardır ki tahlîlî namütenahidir ve birçok ulûm ve fûnun ile alâkadardır ve bunların akdemi Nahiv ve Belâgat ilimleridir. Nazmı kur'anda terkip, sıbak, sıyak, mantuk, mefhum ve fehva, mutabakat, tazammun ve iltizam ile ıbare, işaret, delâlet, ıktiza' ızhar, ihfa' tahkik, temsil, tasrih, kinaye, ıma, telmih, mantık, hikmet, maksada isabet gibi vücuhi beyan ve bu bapta evvelâ kelâmın sem'a, saniyen kalbe nüfuzunu temin eden fesahat, halâvet, letafet, cezalet, rıkkat itidal, teşdit, teysir, tefennün ve teceddüt, cinas, tenasuk, tevazûn, ahenk, tasarruf, uslûp, müsavat, itnap, icaz ve nihayet ıbda ve icaz gibi lâfzî ve manevî mehasin ve bedhiyatı tazammun eyliyen vucuhı belâgat ve bedhiyat vardır ki delâleti vaz'îye ve lisanîye, delâleti aklıye ve mantıkîye ve delâleti tabiye ve zevkiye namile üç nevi delâletin muhassalası olan ve mütenehiden namütenahiye giden tenasübün icmalen hissedilebilen alâkalarını ifade ederler. Bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder. Umum için delâleti vaz'îyenin, ulema için delâleti aklıyenin, havassı udeba ve hükema için delâleti zevkiye ve fıtrîyenin ehemmiyeti büyüktür. Ve terceme ile lisan değiştiği zaman bittabi birinci ile üçüncüde zayıf pek çok olur. Ve bundan delâleti mantıkîye de müteessir bulunur

Bunun için biz bazı mevakide bu münasebatı icmalen göstermiye çalışacağız. Çünkü tafsiline kudreti beşer kâfi değildir. Bu münasebetle de fatihada diğerlerinden fazlaca tevakkuf edeceğiz. Fatihada evvelâ iki nokta nazardan tenasübü alalım. Siyak, sıbak: yani sözün gelişi gidişi ki birincisi makabline, ikincisi de kendi eczasile kendine ve mabadine nazaran olan münasebetleridir. Besmele fatihanın bir cüz'ü addolunduğuna göre birincisi mevzui bahs olamaz, bu olsa olsa nüzül noktai nazarından

'اقرأ باسم ربك' ile olan münasebeti olur ki bu da tertibi kur'ana nazaran mabadine ait bir siyak münasebetidir. Fakat besmele bir ayeti müstakille olduğu için evvelâ onu taharrî edelim

SİBAK — Basmelenin cazibei taallûkundan hariç hiç bir şey tasavvur olunamıyacağından sureti umumiyede Fatihanın da onunla münasebeti derkârdır Besmele ile Fatiha okuyorum, fatiha yazıyorum, hamdediyorum, kur'ana başlıyorum ilâh. gibi. Fakat bundan başka sureti hususiyede dahi münasebatı kâviyyeleri vardır. () kadar vardır ki besmeleyi ondan bir ayet farzede. bilirsiniz Evvelâ nazım ve fasıla münasebeti, saniyen müfredat münasebeti, salisen icmal ve tafsil ile bilvücuh mana münasebeti vardır Bir kerre besmeledeki cazibei rahmete fatihanın bir cevabı sukran olduğu ilk nazarda görülüyor Bu ise aralarında hafı bir kemali ittisaldır Sonra fatiha basmelenin bir beyanı, bir inkişafı beligidir. Şöyle ki

Basmelenin mufredatı hakikaten, hukmen yedi kelimeden muteşekkıl dört kelime mustakille olup üçü ismullah, meemui torkıbı ise mezkûr ve mukadder iki taraf ile bir rabıtaban yani muteâllik, müteallâk. vasıtai taallûk olan üç cüz'den mürekkep bir kelâmı tam idi. Buna mukabil Fatiha, yedi ayet, dört kelâmı müstakıl, üç vakfı tamdan mürekkep bir kelâmı tam nizamında bir surei bediadır ki bu üç vakfı tamdan birincisi üç ayetle bir kelâm olarak tarafı evvel, ikincisi iki kelâm ile bir ayeti tevhit olarak ortadaki rabıtai akdî, üçüncüsü yine üç ayetli bir kelâm olarak tarafı ahiri teşkil etmiştir Ve bu suretle Fatiha, besmele gibi ve onunla mutecanis bir kelâm suretindedir

Manaya gelince Besmele bize bir nisbeti ızafiye, iki nisbeti vasfiye ve başında bir nisbeti taallûk ile nihayetinde muzmer ve tevhidî mutazammın bir nisbeti

tamme veriyordu. Orada « اِنَّهٗ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ » husustan umuma inbisat eden ism-ü sıfatı ile mezkûr iken biz ezelde olduğumuz gibi e'âlimizle beraber mahzuf ve muzmer idik. Daha doğrusu allah var, biz yok « كَانَ اللهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ » çünkü ondan evvel bu taallûk ile izafeti ilâhiyeye sarılmamış idik. « بِسْمِ اِنَّهٗ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ » dedüğümüz zaman dır ki bu taallûk hasıl olmuş ve Fatiha da maatteşekûr zühurumuza vesile vermiştir.

Filvaki Fatiha bir şükran ile başlıyor ve bizi gıyabî bir izafeti rabbaniye ile iptidaen âlemin içinde sahai vücuda atıyor ve o sırada rahmani rahim bir daha tecelli ediyor ve tebliği hakayik ile bir iki devrei tehzibden sonra ledünnî bir teklifin ıcabını sezecek kadar şuurumuzu terbiye ve talimi kelâm ile iltıfat ederek Allahu ve kendimizi tanımak için bizi gaypten şühude getiriyor ve işte o zaman vahdaniyeti ilâhiyeye « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِيْزُ » diye bir akdi biat yaptırmak üzere bize hakkı kelâm veriyor. Vel biz de bütün vücdanı içtimaimizle mütekellim olarak soze başlayıp bu akdi yapıyor ve o nisbeti taallûku böyle ezeli bir rahmet ile lâyezal bir mukavelei içtamaie ve hukukiyeye raptediyoruz ve o vakit bizim de nestein derken bir iradei cüz'iyemiz ve inşai talebe hak ve salâhiyetimiz olduğunu anlıyoruz ve derhal « اٰمِنَّا بِالْعَرٰطِ الْمُسْتَقِيْمِ صِرَاطِ الدِّيْنِ اٰمَنَّا عَلَيْهِمْ عِيَالُ الْمَعْبُوْثِ عَلَيْهِمْ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ » duasile huzuri ilâhîde ahzı makam ederek ilennihaye soy-luyoruz bu suretle ezeldaki ve besmeledeki batın, fati-hada ve halde bir mütekellimi zahir oluyor da zahiri ezeli gaip ve nihayet bizim şuurumuzda ve kelâmımızdaki huzur ile merkez ve muhitimizde bir muhatep olarak hazır bulunuyor « اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِيْزُ اٰمِنَّا بِالْعَرٰطِ الْمُسْتَقِيْمِ صِرَاطِ الدِّيْنِ اٰمَنَّا عَلَيْهِمْ عِيَالُ الْمَعْبُوْثِ عَلَيْهِمْ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ » işte ezeli, ebedî bütün muadelei hayat, bunun içindedir. Basit birkaç cümle gibi görünen Fatiha, hılkatın, hâlıkın, mahlûkun bütün serairini tophyan bir kanuni küldür. Baş-taki üç ayet ile sondaki üç ayetin rabıtası olan bu bir

ayetle fatiha böyle naimûtenahi uslu bir muadele vucudu tescil etmiştir

Fatihadaki bu ruhi, bu muadeleyi şu hadîsi kudsi ne güzel beyan etmiştir «قسمت الصلاة بيني وبين عبدتي بمائة ألف رحمة ما ألهى ولا ملأ منى مائة ألف رحمة» ben salât suresi olan Fatihayı benim aramla kulum arasında yarı yarıya taksim ettim, yarısı benim ve yarısı kulumundur ve kulumun istediği hakkıdır. «Aley-hisselatü vesselâm Efendümüz de bunu şöyle beyan buyuruyor [Kul (الحمد لله رب العالمين) der, Allah ta kulum bana hamdetti, der, kul (الرحمن الرحيم) der, allahta (kulum beni senâ etti) der, kul (ما لك يوم الدين) der, allahta der ki (kulum beni temciit etti ve buraya kadar benim (ما لك بعد واياك يستعين) kulumla benim aramda, surenin ahırı ise sade kulumundur ve kulumun istediği hakkıdır (أعدوا الصراط المستقيم صراط الذين أمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين) diyor]

Fatiha işte haktealânın böyle bir lutfunu tecelli ettiren bir muadele vucuttur Bu muadele de kâinatın ussı nızamı olan adalet ve muvazene kanununun en bariz ve en bedî bir hakikatını görürüz görürken, «sıratımustakım nazmı mecidinde iyan beyan okuruz Bu muadeleye bir zevki tasavvuf ile bakacak olursak bu mısakı ubudiyet ve istianeyi hani olan ummetin hey'eti içtimayesine «هو الذي جعلكم خلائق الارض» «ان الارض رباعيات الصالحين» edildığı üzere lâhutun bir zallı niyabîsi munakıs olduğunu ve onlara da bir bisser inşa bahşedilmiş bulunduğunu duyarız ve o zaman böyle ubudiyet ve istianesini yalnız Allaha hasreden bir vicdanı içtimâî taşıyan ummetin temamı da bir delâleti teşriye mevcut olabileceğini, yani temai ummetin musbit bir delih şer'î teşkil ettiğini anlarız Binaaleyh Besmele ile Fatiha arasındaki sıbakı tenasubun ruhu özel ile lâyezal beynindeki bu muadele nisbetinin mîkşafıdır Bunlar bütün fitratta mevcut olan bu nisbeti bizim şuuru muza nakşeden ayâtı lâhiyedir. Bunların mîbasatını da kur'anda göreceğiz.

Siyak — Fatıhanın bizzat kendisindeki sevki bir sevki talımdır. Nitekim bir ismi de talimi mes'ele idi Bunun en büyük karinesini sıyakı kıraette ve bilhassa «*انرا اسمك*» emri celilinde buluruz Bundan başka esbabı nüzulde rivayet ettiğimiz hadiste dahi (ج) emri vardı Bunun için bazı müfessirin başta «böyle söyle» mealinde «*قل*» emrinin mukadder olduğunu zikretmişlerse de muhakkıkin bu takdire hacet kalmaksızın sade, sıyakı uslubun bu talımı iş'ara kâfi olduğunda musırdılar. Yâni Allahtealâ bize bu kelâm ile ilim ve iman telkin buyurmuş ve bu telkini bir emir ile yapmayıp hal ile giyaptan anlatmıştır Çünkü ilim ve imandan evvel hakkı huzurumuz yok idi ki sarihan hitap etsin Zira Besmelede bız zahuren mevcut değildik bununla beraber Allahın zâtı değil ismi huzurunda idik Binaenaleyh Fatıhanın iptidasında marifetu llaha mutealik olan üç ayet tamamen gaibane bir ihbardır Mütakellümü gayıptır Bunda «âlemin» sığısıyla zevl-ukule bir tenbılı belğ vardır ki bu üç ayetin mazmununu düşünup anlıyan bir kinse âkıl ise, âleminin ne olduğunu ve kendi ruhunda onun nasıl tecelli ettiğini teemmül ederek ve mebd-ü mead nazardan geçirerek, şuurunu, basiretini topladığı zaman ve ancak o zaman «*الحمد لله رب العالمين، الرحمن الرحيم، مالك يوم الدين*» ihbarı gaibanesinin hak bir kelâm olduğunu anlar ve derhal Allahı zahir ve batında hazır ve nazır bulur Buluncada «*ياك نعبد وياك نستعين*» ilâh... diye ona hitap ile arzı ahdu hacet yapabilir Bunun için Fatıha edebiyatı arabıyede «gayıbdan hitaba iltifat», denilen bu uslubu belâğatın te'mini için tarafı ilâhiden sarih bir emri «ben ve bız» gibi sığai tekellüm ile sarih bir hitabı ihtiva etmişyerek «*وما كان لبرهان بكلمة الله الا وحيا او من وراء حجاب*» ayetinin mazmununu talim ve tebliğ eylemiştir. Binaenaleyh Fatıhanın kendisindeki sevki, bir sevki talim ve üslûbı, üslûbı telkîn olmuştur.

Bütün büleğai arabın ve hatta şıarai Türkün kasıdele-

rinde, hatabelerinde bilip kullandığı bir üslûbî iltifatın böyle tam makamında ve bir çok cümlelere muhtaç mazmunları bu kadar veciz ve bu kadar belîğ bir surette toplayan gayet derin bir nûkte ıbda etmiş olması bütün şûarai Arabın azmı tahaddisini kıran ve onlara f'cazi kur'an, önünde serfûru ettiren vücuhı belâğattan birisi olmuştur.

Fatihanın eczası arasındaki sevk ve münasebat ise kısmen geçti ve lüzum görüldükçe de atide tahlil ve tefsir sırasında gelecektir Burada şu kadar söyliyelim ki اياك نعبد و اياك نستعين, elhamdunun ekmel bir suretiyle tefsiri «اهدا» dahi istanenin oyle bir beyanıdır. Ve bu inkısaflı müteselsil ile Fatiha احمده cümleli baliğasına raci bir kelâmı bedıdır

Diğer suverı kur'an ile münasebatı ise, Fatiha; Ümmül-kur'an, Ümmülkitab, Esas isimlerinin delâlet ettiği veçhile hepsinin cezrı aslısı ve mumessilı kullısı olmasıdır ki bunu kısmen balâda anladık ve butun atide de inşaallah anlıyacağız

İlûlase, sanki besinele bir taç, kur'an bir vücudı ek-mel, Fatiha onun başı الحمد bu baştaki sîma, rahmet ve hidavet bu sîmanın göz bebekleri, Dünya ve Ahiret me-nazırı, ubudiyet ve istiane lîsanı, tevhidü ilâhî ruhudur. O su-retle ki butun ledunniyatı vücut onun lebi beyanından sunuh ederken o taçdan, o sîmadan o gamzelerden de onun ruhu okunur O sîma sumai Muhammedî, o vücut tecellî ilâhîdir Kelâm kelâmullah, mubellîğ resulullah

اعهدان لآله الاقاة واعهدان محمداً عبده ورسوله

TAHLİL VE TEVİL

(الهمزة) Hamd, ihtiyarî bir ihsana veya onun mebdעי olan bir hüsne karşı inşarah ile sahibine tazim ifade eden bir zikir cemıldır Kısmen medih ve kısmen şûkr ile birleşen bir öğgu, bir nevi öğmek veya öğülmek, iyi bir öğu veya öğuluş, güzel bir öğücü veya öğülücü olmak, ciddi bir öğüculük veya öğülücülük, nihayet bu manâ.

ları cami güzel ve ciddi bir sözdür. Arapçada hamd kelimesi bunların hepsinde kullanılır, Fakat lisanımızda ekseriya ismi masdar olarak müstameldir. Diğerlerinde hamdetmek veya edilmek, hamdediş veya edilmiş, hâmid veya mahmud olmak, hâmidiyet, mahmudiyet denilir ve bugünkü lisanımızda bunun sırf Türkçe bir müradı yoktur. Şükür de böyle Elde bir öğmek varki oda medih ve senâ müradıdır Hamd ise medhile şükür beyninde bir nevi sena ve bir medhi mahsustur. Çünkü medih, hayati ve ihtiyari olana da olmiyana da yapılır. Meselâ güzel bir inci ve güzel bir at memduh olabilir. Fakat mahmud alamazlar. Hamd bunları ihsan eden faili muhtara yapılır ve hattâ onun keremine, ilmüne yapılır da hüsnî endamına yapılmaz Bundan başka medih ihsandan evvel de yapılabilir sonra da Hamd ise mutlâka bir ihsandan sonra yapılır Şu kadar ki onun hamdedene vasil olmuş bir in'am olması şart değildir Şükürde ise bu da şarttır. Zira şükür gelmiş olan bir nimete kavlen veya filen veya kalben mün'imını tazim ile mukabele etmektir. Sade filen veya kalben yapılan şükür, ne medihdir, ne hamd, lâkin lisan ile kavlen yapıldığı vakit hem hamd, hem de medholur ve bu hamd şükürün başıdır. Binaenaleyh hamd, medihden alehtlak ahas, şükürden de minvechin eam ve minvechin ahastır Her hamd medihdir, lâkin her medih hamd değildir. Sonra bâzı hamd, şükür ve bâzı şükür, hamdolmakla beraber şükür olmiyan hamd, hamdolmiyan şükürler de vardır. Dimek medih vakia nazaran boş bir ümidin sevkile kuru bir yalandan, mücerret bir müdaheneden ibaret kalabilirken hamd ve şükur daıma vakia mutabık bir hakikat ifade ederler. Hamd dehle müstenit haklı bir ümidin neşvesile veyahut şükür gibi tahakkuk etmiş bir tenatümün zevki saadetile yapılır. Hamd verdi, verecektir gibi mazi ile istakbal beyninde deveran eden bir hali şevktan, şükür ise işte verdi gibi

bir mazî mütehakkıkın zevki vuslatından münbais bir bahtiyarlık ilânıdır Bunun için hamd-u şükür tamamen meşru ve ahlâkî oldukları halde medih umumiyetle ahlâkî değildir Menhî ve mezinum da olabilir Nitekim aleyhissalâtü vesselâm Efendımız «meddahların yüzlerine toprak saçınız . «أختر التراب في وجه المداحين» buyurmuş, halbuki «nase hamd etmiyen Allaha da hamdetinez . «من لم يحمدا الناس لم يحمدا الله» hadîsî şerîfile elehtlâk hamdın memurunbılı olduğunu göstermiştir. Mîrac hadîslerinde de ummetü Muhammed «hammadun» yanı çok hamdedenler unvanile telkîp edilmiştir Hamd ile şükürde asıl matlûp mun'ımdır Medihle ise hayalî immettir

Hamd ve şukur ikisi de bir hakk-ü hakikat aşkı inşırâhı ve binaenaleyh ahlâkî olmakla beraber hamdde manayı şevk, şükürde manayı sadakat daha barizdir. ve bu suretle şukur bir mazî mütehakkıkın hatırası tebellî olduğundan daha zor, yapanları daha azdır Çünkü cereyanı vücut hep maziden istikbale müteveccih olduğu için insanlar tab'an istikbale mutemayıldirler Şüphesiz bu temayulun içinde hevlâlûd bir cezbe-i ahiret mündemir Filvaki insanlar daha ziyade ileriye görsün diye gözleri onlere nazar olarak yaradılmışlardır Lâkin böyle olması yolda giderken geldikleri mebdî geçip arkada bıraktıkları kıt'ayı unutmak için değil, onun hatırasına ve hafızanın sadakatına itimat içindir Bundan dolayıdır ki boyunlar ledel'icap o hatırayı teedit için ondaki gözleri arkaya çevirip baktırabilecek müteharrik bir mihver halinde halkedilmişlerdir Bir istikbal yolcusu için bu hilkatın büyük bir ehemmiyeti ikaziyesi vardır Demek ki hafızası çürük boyunları gayrimüteharrik olan yolcuların sade ileriye dikilmiş olan gözleri, şeytanın baskınından korunmak için birer zamanı selâmet değildirler Halbuki beseriyetî gahlede bu hal gâlıptır fıkırı mudahene ile bu unudî mevhum üzerine meddahlıklar yapan nice

mahlûklar görülegelmıştır ki maksatlarına nail oldukları ilk andan itibaren bir nankör kesilmişlerdir. Bunu mülâhaza eden bazı mütefekkirin . ezotümle zamanımızda Fransız Gústav Löbon . insanlar üzerinde hayalin hakikatten ziyade bir hâkimiyeti olduğu neticesini almışlardır. Fakat bu doğru değildir Çünkü hayalde görülen o hâkimiyet hakikatı temsil edebilmesi haysiyetindendir. Yoksa hayale hayal diye sarılan kimse görülmemiştir. Binaenaleyh asıl hâkimiyet hayalın değil yine hakikatındır. Hakikat oyle müessirdir ki sade yakından değil, uzaktan hayalî vasıtasile bile tesirini icra ediyor. Lâkin vuslatın oyle şaşırtıcı bir halî istığrakı vardır ki bunda hakikat kendisinden başka her şeyi siliverir ve aynı hakikat olanıyanlar ona tahammul edemezler ve bunun için beşer onu kendisinden ziyade karşısında gördüğü zaman takdır eder Güneş doğunca goz kamaşır ve intıba suzulup kalpteki şuur cepheye dikilmeyince insan onu göremez Buna binaen şuurlu bir hakikat adamı olmak gavet müşkil ve bir mushmı kâmil olmak çok zordur Nitekim fânî fılhak olan Hazreti Ömerülfaruk radiyallahû anh Efendımız hak, Omere Sadık bırakmadı «مَارَكَ الْحَقَّ لِعَمْرٍ» dediği zaman bu zorluğu ifham etmiştir. Şükur ise böyle erbabı hakikatın sıarı olduğundan «وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِ الْغَاكُورِ» buyruhuştur

Maamafih diğer cihetten hamdte manyı tazını ve takdır daha yuksektir. Çünkü bundaki ihsanı vakı hâmidde vasıl olmadığı cihetle bir taraftan daha ziyade hakka nazır, garezsız bir şîmei tazım vardır Diğer cihetten o ihsana nail olanların neşatına iştirak ifade eden bir hissi uhuvvet ve kendi hakkında gayrı vasılı vasıl addettiren bir hisseî takdir mevcuttur Bir bu, bir de aksamı şukurde fılı kalbın bir emrihafı ve ef'alı cevârîhin ihtimallı olması, envai şükrün ekmeli yine hisan ile yapılan hamdolmasını ıktıza eder Filvaki Resulu ekrem

سَلِّ اللَّهُمَّ اَـلَـيْـهِـنَا وَصَلِّمْ عَـلَـى عَـبْدِـكَ وَرَسُوْلِكَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَصَلِّمْ
 اللَّهُمَّ اَـلَـيْـهِـنَا وَصَلِّمْ عَـلَـى عَـبْدِـكَ وَرَسُوْلِكَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَصَلِّمْ
 اللَّهُمَّ اَـلَـيْـهِـنَا وَصَلِّمْ عَـلَـى عَـبْدِـكَ وَرَسُوْلِكَ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَصَلِّمْ

Bu şerait ile hisanen yapılan ezkârı cemile, elfazı ihtiramıye, tazimatı mahsusa, hep hamiddirler. Hamd kelimesi de bütün bu tazimatın mealine muntabık olduğundan «hamdolsun» denildiği zaman bütün bu tazimata şayan bir husûn veya ihsan muvacehesinde bir hazı saadet ve bir bahtıyarlık duygusu ilân edilmiş olur ki bu, bir taraftan o husûn ve ihsanın sahibi muhtarını öğmek, diğer taraftan da bihakkin o saadetle öğünmek manalarını ifade eyler. Ve her iki haysiyetle pek meşru ve pek ahlâkî bir hasenodur. Çünkü tahdısı nimet bir gururı temeddüh değil, nankörlüğü silen büyük bir fazilettir. Daha doğrusu hamd herkesin ermek istediği ve fakat pek az kimselerin erebildiği en yüksek bir gaye kemaldır. Çünkü beşeri nokta nazarından bütün saadetler iki keli me ile hulâsa edilebilir Tena'um, in'am. Mevkii tena'umde bulunanlar ancak tena'umlerini his ve takdir ettikleri zaman hamdederler. Çünkü saadet tena'umün kendisinde ve kemmiyetinde değil keyfiyetinde yani zevki takdir edihp hissedilmesindedir. Ve zaten tena'umün manası budur. Ve ne zaman zevki saadet hiss olunur ve coşarsa usandan hamd sâdir olur ki bu makam, hâmidîyet makamıdır. Mevkii in'amda bulunanların saadeti de mucerret in'amda değil, verilen nimetin kadrini bilecek ve zevkiyle saadet duyacak mahalli lâıykine ısalinde ve vusulunu delil vazihale müşahede etmesindedir. Bu delil ise hâmidün hamıdır. Bundan o ısal ve vusultü temaşa etmekteki zevk te mahmudun saadetini teşkil eder. Ve bız biliriz ki makamı in'am, makamı tena'umün fevkindedir. Pinaenaleyh makamı mahmudîyet ekmele meratip ve aksay metalıptır. (1) halde bu makamın saadeti de en büyük saadettir. Bu saadetin zevkindeki cuşış dahi bil'e-

vleviye bir hamd ile neticelenmeyi iktiza eder. Mahmudun hâmidiyeti demek olan bu hamd ise tezyidi in'ama ve dolayısıyla tezyidi hamidiyet ve mahmudiyete sebep olur. Bu suretle makamı hâmidiyette bulunan mütena'imın hâmidiyette devamı makamı mahmudiyete itilâsına ve makamı mahmudiyette bulunan mün'imın hâmidiyette devamı da mahmudiyetin namütenahi tezaüfüne vesile olur ki «*لا ريبكم*» buyrulması bundandır.

Su halde silsilei müterakkiyesile meratipi âliyei hamd şunlardır: - 1, hâmidiyet, - 2, mahmudiyet, - 3, hâmidiyet ve mahmudiyet, - 4, mahmudiyet ve hâmidiyet.

Bu son mertebede tecelliyati lâhutıyeden birini görürüz. Burada in'fial ifade eden beşerî mazmunların hazfile mahmudiyet ve hâmidiyeti cemedan «hamid, mahmud, hâmid» esmai hüsnasının tecellisini gormemek nasıl kabil olur? Bu olmasa idi onlar nereden gelirdi? Sonra Şifai şerifte mübeyyen olduğu üzere hâmid ve mahmud peygamberi zışan Efendımızın de Ahmed ve Muhammed gibi esmai şerifesındendir Filhakika makamı mahmut bilhassa Hatemülenbiya Efendımıza mev'ut olan ve onu hâmidiyetten mahmudiyete terakki ettiren bir makamı âlâdır kî makamı şefaati uzmadır. Bu makamda (livaulhamd) onun destı eymenine teslim olunmuştur. Ahirette makamı mahmudun feyz şefaatiledir kî livaulhamd altında toplanacak olan ummet, hâmidiyeti ilâhiyeden hisselerini alacak ve ehli cennetin davalarının sonu da «*الحمد لله رب العالمين*» olacaktır. «*و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين*»

Boyle hamidiyet ve mahmudiyeti camı olan habıbu hudanın ahmediyeti, muhammediyeti, işte hamdin bu mertebeli cem'iyetini natıktır. ve Filvakı lâfzan ve manen mahiyeti hamd, bir hakikati muhmediyedir. Ve bu hakikatin evvel ve ahır Allahtealâya ihtisası da hakikatlerin hakikatidir.

İşte Fatiha «*الحمد*» iptidasile bize bu saadetleri, bu gayei

kemali ve bu hakikati telkin ederek başlamıştır. Ve elhamdülillâh denildiği zaman duyulan inşirah anlık bu aşk-ü şevkin ifadesidir ve hakikati hamde meftun olmıyan yoktur Lisanı arapta «ل» ahdi fert ve ya ahdi istiğrak veya ahdi cins ve hakikat ifade eden bir harfi tariftir İlk hitapta ise hamdın bir ferdi muayyeni maruf değildir Sonra bu mübtedanın haberi olan «و» da lam, ihtisas, istihkak, mülk mânalarında zahırdır Ve evvelki diğerlerine şamildir. Binaenaleyh cümlemin meali şu olur «İlanı her kesin malûmu ve aksayı emeli olarak matlûbu olan hamd hakikati yokmu? İşte hânudiyet, mahmudiyet bütün cinsile ve hattâ bütün meratıbı ve bütün envau efradıyle o hamd, Allaha mahsustur, Allahın hakkıdır, Allahın mülkidir Çünkü Allahtır, çünkü. Çünkü ilâh » Fakat lisanımızda bu tatlı ıcmâl eden bir harfi tarif olmadığı için biz sadece hamd, diye alehtlâk cins ifade ederiz, bilen bilir, bilmıyen başkasının bildiğünden haberdar olmaz Bu cümle evvelâ bize ilim ve iman ifade eden bir cümle ıhbarıvedir Ve aynı zamanda tazımı de iş'ar ederek inşai hamdı mustelzı olduğundan lâzımıyle de bir cümle inşaiye olur ve zamanı olımıyan bir cümle ismiye olduğu cihetle devam ve sübuut ifade eder. Fatahda bundan başka cümle ismiye yoktur Üçü kelâm birî sıla olan diğer dört cümle, hep cümle fıliyedir İlk nazarda böyle olması fatıhadaki muadele tenasubüne muhalif gibi görünüyorsa da hakikati emir her akıstır Zira bir isim birçok file muadil olabileceği gibi o dört cümle fıliye bunun beyanı hayyizinde olduklarından teadülü hakikî ancak bu suretdedir. Ve indettahkık Fataha, bu tek cümle ismiyeden ibaret bir kelâmdır

(رب العالمین) Allahın sıfatıdır Terkibının lisanımızda her kese marufiyeti tercemeden mustağnidir. Bunu «âleminin rabbi» suretine ifrağ mümkün ise de bunda fazla bir vu-

zuh olmamakla beraber lâmdaki istiğrak, ahdiferdî ile tevhide ifade eden marifeye izafet müeddaları nâkıs kalacaktır «bütün âleminin ve eczasından her birinin malûm olan yegâne rabbi» diye tafsıl etmek ise icaz yerinde ıtnap olacaktır «âlemlerin rabbi» demek ise bu mahzurlarla beraber aslına da muvafık olmaz. Zira kur'an «rab-bil'avalim» demiyor da «rabblâlemin» diyor ve bununla bilhassa zevilukulü tağlip ederek onların nazarı dikkatini celbeyliyor. Çünkü «عالی، عالون» gibi cem'i salimler ukalâya mahsus olduğundan bunun mealı «butun âleminin ve bütün eczasının ve alehusus hepsine faik olan zevilukul âlemlerinin yegâne rabbi» demektir. Surei baka-renin başında «مدى المتين» nazımı celhinde teboyyn edecek olan bu işareti mücemele, kur'anın hikmeti nüzulünü göstermek itibarıyla Fatiha'nın evvelinde gayet mühimdir. Bu işaret ve bu ikazı rabbanîdir ki «الرحم الرحيم مالك يوم الدين» vasıfla-rile takviye edilince, şuuru ukalâyı gayıptan şühuda ge-tirip «اباك صد و اباك يستعين» diye hitap ile arzı tevhid-ü misaka sevkedecektir. Âkil ile gayrı âkil müzek-ker ile müennes gibi biri diğerine velev bir hay-siyetle racih olabilen muteaddıt isimlerin tesniye, cemi gibi bir ifadede racihini galip kılmak demek olan bu taglip üslûbu lisanımızda da vardır. Meselâ zevç ve zevceye zevceyn, baba ve anaya ebeveyn dediğimiz gibi bütün Türk tebaasına Türkler demek te bir tagliptir. Ve Arabide bunun birçok envayı vardır.

«rab» aslında terbiye manasına bir masdar olduğu halde mubalâga kasdile mürebbiye itlâk edilmiştir ve masdarın-da rububiyet denilmiştir ki çok âdil yerinde «عدل» denilmesi gibidir. İşte bu mubalâga manasından dolayı rab sade mürebbi müradefi değil aynı terbiye gibi olan ve binaena-leyh ıstılâ, isti'lâ, inayet, tedbir, zabt ve tasarruf telkin ve irşat teklif, emrunehi, tergip, terhip, taltif, takdir gibi terbiyenin bütün levazımına malik kuvvetli ve ekmel

bir mürebbi demek olur ve bu münasebetle 'sahip ve malik manasına dahi gelir. Meselâ hane sahibine «rab-büddar» bir sermayenin malikine «rabbülmal» denilir. Bunda da sadece sahip ve malik manalarından fazla bir mefhum vardır. Rabbülmal tabiri bile mudarebe ve selem gibi bir muamelei ticariye noktai nazarından söy-lenir Binaenaleyh alehtlak rab denildiği zaman sade malik veya sade terbiye mefhumları değil ikisine de bütün levazımile sahip olan bir kadiri kayyum anlaşılır ve bunun için Allahtealâdan başkasına hususiyeti anla-tır bir izafet yapılmadan müfret olarak (rab) itlâk olunamaz ve kemali marufiyeti ifade eden (errab) ve umum ifade eden (rabbilâlemîn) gibi izafetle hiç yapıla-maz Şu halde «rab» rububiyet denince anlıyacağımız mara kudreti balığa ile zabt ve tedbir ve terbiye mef-humlarıdır, yan'ı bunları yapabilecek bir kudreti balığaya malikiyettir

Terbiye, bir şeyi kademe kademe, tedric ile kemaline «ıstırmaktır ki bunun eseri ıstıfa ve tekâmül olur. Âleminin her kısmında ise terbiye ve tekâmül kanunla-rının cereyanı her an ve her lâhza meşhuttur ve binaenaleyh böyle bir kudreti balıganın rububiyeti sufnı âleminde sek ve şüpheden âzade olarak okunmaktadır. Ve iste rabbilâlemîn bize bunu ihtar ediyor. Rabbilâlemîn denince her insan kendi gorebildiği kadar olsun bütün âlemüne zihnünden bir geçit resmi yaptırır ve yaptırınca behemehal kanunı terbiyeyi görür. Demek biz rabbimizi âleminde nazarla bileceğiz. Ve fakat âlemini de ancak ona izafetle tanıyabileceğiz

Bir takım felâsife heyeti âlemin böyle tedrici bir kanunı terbiye ve tekâmül takip ettiğini gorememiş. Bunlardan bu kısmı hepsinin def'ı olarak sebebi veya sebebsiz birdenbire tekevvün etmiş bulunduğunu, bir kısmı da tabiat davasıle tekevvünü inkâr edercesine bu

günkü heyet ve nizamı vucudun kıdem ve ezeliyetini iddiaya kadar varmıştır. Bunlara göre meselâ insan, ancak insandan olur ve insan ezeldenberi mevcuttur. Âlemde terakkî ve tedenninin manası yoktur, talep, sây ve kesp semeresizdir Bütün âlemde kadimdenberi envai mevcudat serpilmiş, fezada hiçbir nizamı müşterek takip etmeyen ecrâm, ve ecrâmda lâyuhsa envai ekvan, bütün tabayii mahsusalar ile kadim bir cebir ve icabın içinde yuzer giderler Şüphesiz bu sözler, hem tecrübeye ve hem akla taban tabana zıt birer cehlî mütekkep idi, hiç olmazsa tamamen müşahedemiz altına girebilen efradı eşyanın, dün yok iken ufacıktan hudusa gelip tedricen buyudüğünü ve bîlakis yine tedricen gaybolup gittiğini her gün bittetربة görüyoruz, müşahedemizun ihatasına gremiyenlerin de böyle olduğunu istidlâlimizle, aklımızla biliyoruz, şurada bir adacık fırlıyor, suzulmuş topraklar tahaccür ediyor, taşlar eriyor, madenler filiz veriyor, kavalanın, toprakların arasında tohumcuklar ve o tohumcuklardan mütenevvî otlar, ağaçlar, türlü türlü hayvanlar tureyor, ureyor, suînik gibi bir nutfemü içinde yuzlerce insan tohumu fışkırıyor, tasfiye ve telkih ile bundan lâhza lâhza alâka, mudga devrelerle ruşeym, ruşeymden canlı kemikli cenın, ceninden ağlıyarak ve gülererek doğan bebek, tıfıl, kademe kademe yuvarlanan, yuruyen, kekeleyen yavrucuk, sonra koşup oynayan afacan çocuk, sonra dışlerini değıştirip şahlanmağı başlıyan murahıkı inumeyyiz, sonra çiçeğini açıp meyvasını vermiye ozonen âkil balığ sonra şahın gibi dünyaları tutan çalışkan bir delikanlı sonra arslan gibi kemaline ermiş kehlî kâmul, sonra cismaniyeti ruhanıyetinde erimeğı ve re'yi, ihtiyarı suzulmeğı başlıyan bir ihtiyar, nihayet hayır veya şer bir ruhı mahz olup uçmağı veya goçmeğı hazırlanan bir pırı fanı, hasılı mekân ve zaman içinde nefesden nefese lâyuad şuur hamuleleriyle yürüyen ve her lâhze suretten surete değış-

rek varacağı vere varan ve bütün bu tahavvulâtta hiç değişmemiş gibi ben ben deyip giden insanlar akıp akıp gidiyorlar O haldeki bir zaman bu gunku âlem, dünkü âlemin her noktadan aynı oluyor ve bütün bunların maverasından bütün bu cereyanları izar ve rabtederek bize daima vahdet suurunu veren kadırı kayyum bir hakikat her dem her lâhza ılamı vucut ediyor ki biz o lahzaya o ane haldivoruz ve bu hal içinde mâzî ve istikbalî yaşıyarak o hakikate vısal pevda ediyoruz, hakikat daima hakikat, âlem ise her an mutehavvil ve murtabiten ve muntazamen mutehavvil, bu irtibat ve mütazam ile akıl ve fikrimiz o hakikatın inkâsatına, kalp ve suurumuzda o hal içinde bizzat tecelliyatına salih oluyor

Binaenaleyh müşahedem, tecrübem, aklın bittirilak vakı olan bu ifade ve ısrarları karşısında âleminde hudus, terbiye, tekâmül mefhumlarını inkâi etmek korkuktan ehlî murekkepten ve buhran nefsiden nes'et etmiş bir dalalettin Âleminde halk, terbiye, ıstıla ve tekâmül bir sunneti cariye ve hak tealâ da kemalî mutlâk bunun illeti tanınması olduğu her türlü supheden âzadedir Bunun için ahiren ilim ve felsefe, âleminde, tabii âharle tabiatte tekâmül kanununun cereyanına kat'iyetle hukmünü vermiştir ve bugün terbiye, ıstıla, tekâmül, beşeriyetî âkile ve âhucem üzerinde yurumek istediği bir kanun telâkki edilmektedir Tekâmül ise vahidî basitten vahidî murekkebe yâni o vahit üzerinde umumî muteaddidenin tedricen retmâi suretiyle nâkistan zarf ve kâmile giden ve bilakis murekkepten basita, muteadditten vahide men bir seyri suundur

Fakat burada hakikat sınas ehlî ilim-u hikmet ile onların sözlerini calarak veya anlamıyarak sunstimal eden birçok kasırma de tesaduf ederiz ki bunlar bu tekâmülü haktealânın bir eseri terbiyesi telâkki etmeyip, müessesiz illetsiz olarak tabiatla bizzat cari ve cebir-u icap

ile hâkım bir kanunı mutlâk zannediyorlar ve hulasa terbiye ve rububiyeti değil, istifa ve tekamül tabiiyi, tabiatın fevkindeki aynı hakikatin kendisi gibi zunediyorlar ve bu suretle insanı sadece eczaı âlemin ekmeli değil, aleht-lâk ekmeli vucut farzediyorlar.

Halbuki ilm-u fen, felsefe ve hikmet bütün ciddiyetiyle bu zumun aleyhinde bağırıp duruyor Çünkü ilm-u fennin bedahete mustemil ve tecrübe ile de müeyyât, zarurî bazı kavanımı esasıyesı vardır ki bunlar atıldığı anda ilm-u fen yoktur İlhiyet, tenasubı ilhiyet, vahidîet, hak ilah .., ilhiyetin en umumî ifadesi «yok iken var olabilenin her halde bir sebebi vardır Yani her mevcudı ahır, bir mevcudı mukaddem ile mesbuk ve onun tesirine mukarındır» dusturudur ki yokluk varlığa illet olmaz, hiçten hic birşey husule gelmez (rien ne vient du rien) yani madum iken mevcut olan eşya kendilerindeki o yokluktan yine kendi kendilerine değil behemhal mevcut bir mucidın tesiri icadiyle vucude gelir, hasıl hadısatin bir illeti kadimesi vardır Sonra illet ile malûlun bir tenasubu, bir tezayufu vardır Öyleki illet bitince malûl da biter, malûller bılınmıca illeti itlâkan veya tayinen bılırız ve malûlât ne kadar çok olursa olsun mecmuu illetin kudretını tecavuz edemezler, onunla mutenasip olurlar Meselâ bir okkalık kuvvet, iki okkayı çekemez, tabırı âharle nâkıs zaidin illeti tammesi olamaz Çünkü o halde ademın vucude illet olması lâzım gelir. Fılân şey yokken kendi kendine yoktan var olmuş demek ıktıza eder. Bu ise ilhiyeti inkâr ve binaenaleyh ilmin kendini ibtal etmektir İzânsız cahiller bunu soylerse bugün ulûm, ve fununı tabııeyi olsun okuyup anlamış olanlar ilmiyle soyleyemezler Bütün ulûmı tabiiyede ilhiyet ve tenasubi ilhiyet kanununun bir hâkımıyeti mutlâkası vardır ki bu kanunı azım, kâh tahavvûl, tahaffuz nisbetile, kâh illetin tenasüp ve tezayuf ve bakası tabirile ifade olunur Hâdi-

satta şuur, ılım, akıl gibi malûlât meşhut olup dururken bunların illeti tammei mutlâkasını, bunlardan ârî kör bir kuvvet, bir kor tabiat gibi tasavvur etmek manasına tabiîliğin fûnunu tabıyyede de veri yoktur Bunun için ulema ve hukemaı tabiat, tabiatte vanı âlemde kanuni tekâmülü takrır ederken, kor, nâkıs bir tabiatın mebde ve illeti kûl olmasını değil, vacıbulvucud haktealâyı kemali namütenahıslâ mulâbaza ve tasdik etmek şartile tabiatte tekâmulu takrır ve ızah eylemişlerdir Çünkü böyle olmasaydı tekâmül kanunu ılımın, fennin kunhû olan ilhiyet ve tenasubı ilhiyet kanununa muhalif olacağından ilmi olamazdı

Sozu uzatmış olacak isek de derin gibi görünmekle beraber basit olan bu noktayı anlatmalıyız Meselâ bir buğday tanesi toprağa düşer ve şeraitini bulunca biter, acı-
lır, büyür, sunbullenir, nihayet bir başakta vuz buğday tanesi verebilir Bunu bir def'a daha, bir def'a daha katlayınız, bütün dünyalar buğday ile dolar İşte bu kemîmî-
vette tekâmül kanununun en basit misallerinden biridir. Görülüyorki bu tedricî tekâmulde illeti tamme ilk tane ise, bütün bu tekâmulu ilk tek tanenin tabiatından çıkaracak isek bu tekâmülün mebdemdeki bu kemal, ha-
sılında vuz ve nihayet namutenahı olduğundan böyle bir tekâmül davası bir kerre bir musavı vuz eder demek gibi bu tenakuz teşkil eder Halbuki tekâmül hiç olmazsa vahit ile muteaddit arasında (1, 2, 3, 4, 5 = 15) gibi musbet veya menfî bir nisbet takıbeder Yalnız kor ta-
biatte terketmek (1 = 15) demek olur ki bunu ılım ve fen şöyle dursun en basit bir akıl dahi kabul edemez Çünkü bunda ademîn vucuda ilhiyetini farzetmek ve ak-
lın ve ılımın mebnası olan tenasubı ilhiyet kanunu ile tena-
kuza düşmek vardır Bir tabiatte doğrusu tekâmülün her haddhazında haricinden gelen bir kemal vardır Bu ise tekâmülî tabii değil, tekâmülî terbiyevîdir. Bunun için-

dir ki bütün ilmi fen, felsefe ve hikmet « nakısdan kâmil çıkmaz, fakat kâminden nakıs çıkabilir » mütearefei asliyesinin mahkûmudur ve bundan dolayıdır ki söylediğini anlıyarak soyliyen ulema ve hukema tabiatın tekâmül kanununa mahkûmiyetini söylerken bu tekâmülün ve bu tabiatın bizzat ekmeli mutlâk olan illeti ulânın, hak-tealânın kemali mutlâkından mustefad olduğunu unutmıyarak soylerler Tekâmülü tabiî kanununun en son mukarriri addedilen feylesof (Ispenser) bile bunun için mutlâkın vücudu zarurî olduğunu ve tabiatın hakikatte mutenahi olan kemali mutekâmulı fevkinde bir vacıbulvucunun kemali namütenahısı hâkim bulunduğunu ve şu kadar ki bizim illeti tamme olan o kemali mutlâkı ihataya nisbî ve ızaî olan ilminiz, idrakimiz kâfi gelemeyeceğinden fûnunumuzun, ulûmî tafsiliyemizin sadece tabiatte yanı âleminde tekâmül kanunu sahasında cereyan edebileceğini anlatmışken ona tabî olduğu iddiasında bulunanlar tekâmülü tabiî derken, Hak-tealâyı ve kemali âlâsını unutuyor ve tekâmülü terbiyesiz bir tekâmül zannediyor. Ve aynı zamanda bunlar kendi kanaâtı amelhyelerinde bu nazariyelerini her gun, her lâhze cerh ve nakzevliyorlar. Zira «Edokasyon, Pedagog» namile terbiye ve terbiyei etfal davasından vazgeçmiyorlar ve kemali tehalûkle murebbî olmağa çalışıyorlar, düşünmüyorlar ki tabiat üzerinde hakkın terbiyesi yoksa bütün terbiye davaları batıl olur kalır

Hasılı ilmi her şeyden evvel hiç şeriki olmıyan bir hak tanıır ve daima vahdet mikyasile yurur ve vasıl olmak istediği her neticenin hakkıyetini te'nun etmek için onun o hakkı âlâya izafetını, nisbetını bulmağa çalışır ve şavet tabiat ve tekâmülü tabiî mefhumlarında hakka ve terbiyei hakka izafet bulamazsa onlara tahakkuk, hakkıyet bile isnat etmez. İlmî mutlâk zatı hakkın kendine tecellısı ve onun ilmi kadimidir.

Hakkın bize tecellisi de bizim ızzatı ve nisbî olan ilmi hâdisimizdir Hak ve hakkın ılımı olmasaydı bizim bütün ihmlerimiz ve hattâ kendi varlığımıza ait kanaatlerimiz, ızzatlarımız hep batıl olurdu hakkın rububiyeti kâmilası ve onun eseri olan terbiyesi bulunmasaydı âlemde tabiatte ne vücutdan, ne kemalden, ne tekâmül-den ne terbiyeden hiçbir eser hiçbir hisse bulunamaz, hep bu davalar muzmahıl ve madûm olurdu Âlem ve biz böyle değilsek bir hisse vucudumuz, bir hisse kemalımız, bir hisse terbiyemiz hakkıyet isnat edilecek bir ızzatla bize tecelli ediyorsa bu tecellide rabbulâlemin olan Allâhtecellâyı görmemek kâbil değildir

Bu suretle Allâhın masıvası olup illiyet alâkası ile Allâhı delâlet eden eşyanın mecmuu ve bir nizamı ıttıma'yı harz bulunan her kısmı âlem, eczası da eza' âlendü « عالم » vâkı vesile ılımı mefhumunu ifade eden âlem kelimesi âlem, alâmet maddesinden hâtem, kalep gibi ısı alet vezninde bir ısı cemdir ve cem tahtında olmıyan ferdi mahza ıtlâk edilmez Böyle ısı cem olduğu halde cem âkil ile «alemîn» diye tekrar cemlenmesini ve bu de elâlemin diye lâmi ıstığrak ile tarîf edilmesi bütün âlem ve eczasına sumul ıstığrak ifade eder Bu ıstığrak ıcmde cem'i âkil getirilmesi de ukala kısmının taghbine delâlet eyler ve ukelâvî tasavvur etmeden rabbulâlemin evi idrak olunamayacağını ifham eyler Bütün âlemlerin akıllı olduğunu bilseydik taghbe hacet kalmazdı Âlem kelimesinin ıstıkkı itibarıyla bir mefhumu aslısı vardır ki mayu'lemu bîl vâkı ılım edinmeğe alet ve vesile olan şey demektir Asıl ılım ise tasavvur değil, tasdıkı hak'tır Yani iki tasavvur arasındaki vâkı nisbetini bütün vücdan ile idrak etmektir. Bize bir nizamı ıttımaî ile görünen ve her an adem ile vücut beyninde akıp giden ve cereyan eden bir sırı nizam ve ırtibat takip eden ve en

muhim nizamından biride enfus ve ezhan ile haric ve âyan arasında hakkıyet, tahakkuk, mutabakatı vakı dediğimiz hak nisbetinde yani bir tasdik şuurundaki şuhut, ilim, akıl ve kalp alâkası ile tecellî eyliden her cemaatı eşya ve bütün cemââtı eşya haktealâya ve onun sun'ına, rububiyetine ve kemaline delâlet eden birer delil, birer alâmet teşkil ederek ilmimize tasdikimize vesile olduklarından dolayı âlem tesmiye edilmişlerdir Basiret ile tahlil ve teemmül edildiği zaman görülür ki bütün âlem bizim zihnî ve haricîye munkasım şuunatı şuuriyemizin yekûnu bulunan hâdisattır Rabbulâlemîn de bunların maverasında olup aralarındaki nisbeti hakkıyetle danna vahdanıveti, rububiyeti tecellî eden vacıbulvucud haktea-lâdır Ehlî şuhut için âlemde bir şey yoktur ki görül-sun de arkasında ondan evvel veya ondan sonra onunla beraber allah-tealâ görülmesin «كل ما حضر سالك فالله وادلك» kalbine her ne hürur eder ise allah onun arkasındadır, tabiri âharle onun arkasında allah vardır Binaenaleyh âlem masıvayı allah ve allah maverayı âlemdir ve biz bu âlem vesile-sile maverasındaki allah-tealâyı hakkıyet dediğimiz bir şuun nisbetile tasdik ederiz Bu delâlet bütün kur'anda ızah olunacağı gibi burada da el'âlemîn mefhumu içinde munderettir Kelâm, Hikmet, Felsefe, Tasavvuf kitapları da bu delâletin ızahı ile meşgul olur Filvaki bizim malûmatımızı teşkil eden ve edebilecek olan şeylerin hepsi bir hakkı vakın alâmeti, misaneleridir Hevûlâ ile suretin veyahut madde eczaı ferdesinin yekdiğerile, envai kuyvetlerin birbirleriyle mutevafık veya mutahalif muna-sebet-u irtibatları ufacık bir cemen, bir tesvîhi hayvanî veya insanî, koca bir manzume semsiye, bütün mekânile hev'eti ecran, mazi, hal, istikbal bütün zamanile bir silsilei mukevvenat, ve bu arada bir lâhza şuur, hep bu delâletin vesilesi olan birer âlemdirler Bu delâlet te mucinêl, mufasssal ve her biri şuhudî, hayalî olmak

üzere mertebe mertebedir Daha ilk müşahedede bilbedahe bir delâletü muamele muncelidir ki bu icmal, ânatı şuurun teselsülile tafsıl ve te'kîr olunur gıder. Bunların zihinde mazîlerini ve istikbalin numune ve misallerini teşkil eden samîni hatıralarından, sahîh hayallerinden in'ikâslarından da yine icmalî veya tafsîlî bir delâletü akliye okunur ve bu da bu şuur nisbetile tecelli eder. Filhakika bız eşyayı şuurlarımızın taallûkile şuhuden, ve bu taalluktan hasil olan suretlerle, hatıralarla tasvüren ve aklen tanırız Bu şuur olmadıği zaman kendimizden bile habermiz yoktur Şuurlarımız ve onların taallûk ettiği bu suretler, bu intibalar ise bizde, bizim nefsimizde, ruhumuzdadır Güneş bendeki sureti mun'akise ve muntabiasile güneştir Halbuki bız bu intibaâtın, haricimizde sabit görünen bir takın âyan da idrak ederiz Şimdi bu âyanın böyle bizdeki bu suretlerinden başka bir taayyunleri elimizde yokken onları bizdekinden ayrıca haricimizde ve kendilerindeki bir taayyını zatî ile tanımaya niçin ve nasıl mecbur oluyoruz? Ve sonra bunların yalanını doğrusunu nasıl seçiyoruz? Böyle hakarlı eşya dediğimiz bütün âvanı sabitenin kıymeti ve vasıtası ancak bizim şuurumuzdaki enfusî ve zihnî kıymetler ve suretler iken neden ben onları benim haricinde bir hakikat tanıyorum? Tanımasam niçin videdanında kızp ile mahkûm oluyorum ve sonra her şeyden evvel ben kendi bulunuşum olan vücudumla, buluşum olan videdanımı, şuurum arasında kendi kendine sâdik ve mutabık olduğumu kat'iyen ve yakinen niçin ve nasıl tasdik ediyorum? Bunları yapıyorsam demek ben bütün bunlardan evvel ve bütün bunların maverasında, onunde sonunda, beraberinde enfusî ve afakî emkine ve ezmanı, basılı beni ve haricim zahir ve batından ihata etmiş hatim hâdisat ve vakiatın şahidi, kefilî, vekilî, muaidî, şâhidü rabbî olan vacbulvucud bu haktealâya bir intisap

taşıyorum ve bende vücuden zarurî olan intisap malikûmiyeti altında onun hâkimiyetinden mustefit olarak evvelâ onu zımnen olsun tasdik etmiş bulunuyorum da bu sayede benimle şuurumun ve şuurumla haricin vecih irtibatını buluyor ve diğer hakaikî cuz'iyeyi, âyanı sabiteyi tasdik ediyorum, eğer bunu vapan sade benim ruhum ise, benim ruhum hem benim ve hem haricteki eşyanın hakikatı kusvası ve illeti ulâsı demektir. Halbuki o bana öyle demiyor, bana o, «ben öyle olsaydım her istediğimi yapar ve sana ezeldenberi hiçbir yokluk göstermezdim» diyor. Ve ben de ruhumla beraber bunu tasdik etmekte tereddüt etmiyorum. Hulâsa kendi kendime «ben benim, ben şındı varım» dediğim zaman «ben kendimi duyuyorum ve bu duygum doğru bir hak duygusudur binaenaleyh ben varım ve ben benim» demiş bulunuyorum. Filvaki ben kendimi duyarken, onumdan sonumdan, zahırimden, batnımdan muhit olan hakkı ve izaleti hakkı beraberinde olarak tasdik etmiş olmasa idim, tarafeyn ile nisbeti bulamaz (ben varım, ben benim) diyemezdim, viedanımdan vücuduma geçemez, viedanımla vücudumun intibakına eremezdim ve binnetice vakide hiçbir hakikat tasdik eyliyemezdim. Elem ile lezzeti, zıya ile zulmeti, uyuku ile uyanıklığı, zenginlikle zıgarıtlığı, hasılı eşyadan hiçbirinin varlığıyla yokluğunu sezdiğim kadar da sezemezdim, yakacak ateşten kaçıp guldürecek gulistana gidemezdim, bunları az çok vele izafî olsun seziyor, yapıyorsam haktealâya izafetiminle ve bu sayede cuz'î kullî hakaikî izafiyeyi idrakiminle yapıyorum, bunu da viedanımda onun eseri olan âlemimden ayırıyorum. Bu viedan benim ise, ben ve bütün vucut onun, bilsen de onun, bilmesen de onun, şu kadar ki biliniven bir yaşarsa, bilen iki, daha doğrusu namutenahi yaşıyor «الحمد لله رب العالمين»

Hasılı ben varım, ben benim, başkası değilim. Kazıy-

yeleri bizim bütün şüphelerden arı en yakını, en bedihî ve en evvelî bir ılmımızdır. Fakat ben, şuurum varken ve ancak onunla (ben varım) diyebilirim. Bu tasdikte viedanın bilbedah ve bizzarure kendisiyle intibak eder. Bu suretle (ben varım) kazıyye bedihîyesinin mazmunu kendisinin muaddası olduğundan bedihîdir. Bu da «bu şuurum, bu duygum, bizzarure doğrudur, sadıktır, haklıdır» kazıyesinin kefaletile bedihîdir. Bu da Vacibüvucud, hâkımı mutlâk bu zatı hakkın zarurî bir tasdikile, sahadetile bedihîdir. Ve bu tasdik böyle her vakının mebd'e ve muntehası, معنی'dir. Bedihî evvelinin bütün mazmun ve serarı de bedihî midir? Bu bir mes'e- le. Bunun için bazıları vucudi harîve bedihî celi, bazıları bedihî hatı, bazıları da nazarî demişlerdir ki bu herkesin kendi varlık şuurundaki kudrete ve za'fa bağlıdır. İste böyle nazariye benziyen bu bedihî, kimine celi kimine hatıdır. Ve âlem onun delih iken o da âlemin şahidi, nurudur. «الله نور السموات والارض»، «الله على كل شيء شهيد»، «هو الاول والآخر والظاهر والباطن» İman, bu nura iz'an, dîni islâm da bu iz'anı, bu izatetü yasanıktır.

(ارحمهم الرحيم) Besmelede bu ıki sıfatın tatsilatını gorduk. Burada mesbu bu mes'eleye tenbîh edelim. Merhamet ve rahmet, bir muhtae ve muhtelâvı afattan tahlis ve verme havvı ve immeti ikame etmeyi istihdaf eden bir evlîk duygusunun demıştık, ki bu iptida selekat gibi teessur ve infial kabîlinden bu mevh nefsanî olarak başlar ve intihafende bir husn tesu demek olan m'am fih ihtı- varısını istilzam eder ve mevkinne göre bu netice için sadece bir söz veya bir işaret bile kâfi gelir. Biz (filân merhameth adamdır) dediğimiz zaman ekseriva rıkkatı kâf dediğimiz haleti ruhiyeyi, kabîhiyeti intihafıyeyi kâf ederiz, fakat pek merhameth, çok merhameth dedi- ğimiz zaman da netice ilhivesinin zuhurunu anlarız. Ve bu ilahî ise alaamı hudus olan tegayyur ve infialden

münezzeh ve müberra olduğu için rahmeti ilâhiyeyi aynen beşerî olan manayı mezkûr ile ızah edemeyiz. Buna hem karînei aklıye ve hem karînei şer'îye vardır. Buna binaen mufesssırın burada az çok bir mecazı lûgavî bulunduğunu soylerler ki bu da iki suretle mülâhaza edilir

1 — Yalnız netice lâzime olan tahlis ve in'am manası

2 — Asıl olan meylî nefsaninin lâzımı evvelî ve in'amın sebebi olan irade hayır manası, zira irade bir infial değil mümkün olan ful ve terkten birini tercih sıfatı zatıyesıdır Binaenaleyh evvelkine göre rahmet, sıfatı fulden, ikinciye göre sıfatı zatıyeden olur

Rahmeti ilâhiye ekmel olduğu ve rahmanırahımı diye iki sıfatla da zıkredildiği ahetle burada iki manayı da kasdetmek daha muvafıktır Rahman sıfatı hassa olduğuna nazaran garıze ve subut ifade eden sıfatı muşebbehe olarak irade hayır sıfatı zatıyesi, rahim de mubalâğa ile ısmı tâil olarak onun tezahuru demek olan in'am ve ihsan sıfatı fihivesile ızah edilir Bunu aksedenler de olmuştur

Fakat bazı muhakkıkının tahkiki vechile bizim muhtarımız şudur ki sıfât ve esma ilâhiye manalarında mecaz değil, hakikattirler Meselâ, ilim, irade sıfatlarının mecaz olduğunu soyhıyen yoktur Halbuki bunların ilâhî manaları beşerî olan manalarının aynı olmadığı da muttefekun alevhtir Meselâ ilim gibi bir cehli, irade beşer bir mevlü şevkı takip eder ve hâdistir İlim ilâhî ve irade ilâhiye ise bizim bu sıfatlarımızın mebdî âlâsı olan sıfatı kadıme hakikadirlar, bunlar olmasaydı tenasubı illiyet kanununa nazaran bizim ilim ve irademizin hudusu mümkün olmazdı Binaenaleyh şer'atı beşerîye ilim ve iradenin şartı zatileri değil, mahallerine nazaran avarızındandirlar. ilimin hakikatı bir tenyizi maneviyı icap eden sıfat, iradenin hakikatı de iki makturdan

birinin terahhümünü ıktıza eden sıfattır Binaenaleyh diğer esma' ve sıfâtı ilâhîvede dahil aynı mulâhazanın tatbiki icap eder ve hele esma' ve sıfâtı ilâhîye beşerî kemalâtın fevkünde bir kemal ifade eden hakaikî urfiye ve şer'îye olduğunda şüphe edilemez ve bunun içindir ki lisânımızda rahmet ile merhametî farkedegelmişizdir. Rahmeti ilâhî, merhametî beşerî bir manada kullanırız ve bunun için rahmânrahımı çok merhametli ve çok merhamet edici diye telâssüz de doğru olmaz, nihayet evvelde, âhirde, ezelde, lâyezalde namutenahî rahmet sahibi, namutenahî fevzi m'ânî, havru ıhsan saçıcı diye bir ızahlı yapabiliriz ki ikisinde de rahmetin hem sıfâtı zatîyeyi mulâhaza ettiren iradesi hayır ve hem sıfâtı fıhiye ve tekvinîyeyi mulâhaza ettiren alattan tahlis ve mîmûî hayrata isal manalarını camî olması hakikatı urfiye ve şer'îye kabındandır

Malûmdur ki âfâtın hakikatı adem ve sevakî ademdir, hayratın hakikatı de vucut ve sevakî vucuttur Âfât ile alâkadar olan bütün elemlerimiz bizi bir ademî hayır ile ızzar ettikleri için elemdirler ve bunların başı haktan ve rahmetî haktan yeistir Nîamu havrat ile alâkadar olan bütün lezzetlerimiz de bizi bir hisseî vucut ile tebşir ettiklerinden dolayı lezzettirler Bunların başı da hakka ve rahmetî hakka imandır Hayatı Dünya böyle adem ile vucudun, âlâm ile lezaızın, yeis ile imanın, rahmetî rahman ve sayu teavun ile yenilen bir mucadelcisi şeklidir ki bunların bu cıdaldan çıkıp temayuzu ebedî ile temayüz etmeleri de hayatı Ahireti teşkil eder. Binaenaleyh bizim hayır ve lezaızımızın başlangıcı, ademden vücade getirilişimizin de, akıbeti de mutenahiden namutenahiye nisunımızdedir Rahmetî rahmanîye bütün mümkünatın ahenden vücade ihtiacını ifade eden iradesi vücut ve vucut vucut olduğundan her imkânın sahai vücade muktazıdır Çünkü vucut her hayrın ve her

nîmetin aslıdır. Rahman böyle bir iradei hayır ile bızı cismaniyet ve ruhaniyetimizle ademden vucude getirerek halk,eden ve bununla beraber esbabı baka ve hayatınız olan nîmetleri de ihzar ve ısal eyliyen rahmeti celile sahibidir ki bu rahmetin şumulünden hariç hiç bir mal-lûk bulunamayacağından buna celâîli nıam ile rahmet denilir. Bütün imkânlar vücuttan hissement edilirken bu arada âkil ve bil'htiyar fâil olacak mevcudat halk eylemek te rahmeti rahmanîyenin kemalî şumulu mukta-zasındandır. Çünkü bunda vücudî mümkinatı hakkın kendisine takrip vardır O suretle bunlar, kıdem-ü hudus ve vucub-ü imkân, kemal-u noksan fark-ları olmasa hemen hemen sıfâtı hakkı temsil edebilir Lâ-kın bunda iradelerin taaddudu hasebiyle vucudda bir nevi şırkı arazi zuhur eder Halbuki şırk ile vucut ve devamı vucud mumtenıdır Zira hakkın şerıkı batıl yanı madunı lızatılı, mumteni, muhal olduğundan her vücut vahdetle tecelli eder ve muteaddıt vucudlar bir vah-det teşkil etmedikçe devam edemezler Şırk lızatılı salıbı vucut ve mucıbı ademdir Bu sebeple âleminde gerek ta-bîi ve gerek ahlakî ne kadar şurur tasavvur edilirse hepsinin koku teaddüd ve davayı şırktır Bu da hakkın kemalî vahdeti icabıdır O halde hem böyle vesile şırk olacak muteaddıt irâdeler halkederek onlara hisse vücut vermek, hem de bunların tevazunlerini muhafaza ederek bütün tecelliyatı vücudu bir irade ile idare ve idame etmek öyle dekik bir nîmet ve öyle ebedî bir hayırdır ki bunu da rububiyeti ilahîyenin rahmeti rahımıyesi te-min etmiştir. Kemalî terbiye icap ile ihtiyarın işte bu ihtilâtındaki müvazene de ve kemalî rabbanî felasifinin muammai vucut dedikleri bu muadele rahimiyyededir Bunun için eslâfı müfessırın rahmeti rahımıyeye dekaiki nıam tabir etmişler ve gaye itibariyle de nıamı uhreviye ile tefsir etmişlerdir. Bu bir taraftan iradei cüz'îye es-

habından her birının iradelerine bir hussei tercih vermek, bir taraftan da hakkı mukteseplerinin gayesine göre hesaplarını görüp mizanı haktaki vaz'iyetlerini tesbit ettikten sonra «فعل عمل مثالدره حیراره ومن عمل مثالدره شراره» mucibince mukâlat ve mucazat ile mes'uhyetlerini tatbik eylemekteydi ki bu mucazat o mukâfatın zâmanıdır ve binaenaleyh rahmeti rahmıyemmi hedefi aslısı bu mukâfattır Rahmeti rahmanıye içindeki vücudı iptidaide hiçbir mevcut yolundan inhiraf etmez Rahmeti rahmıye içindeki vücudı sanı ise eshabı iradeye ait olduğundan bundan da vazifesinden adül edenler ve mizanı hakkı kendi davalarıyla ihlâle uğraşanlar vardır ki rahmeti rahmıyemmi mutazammın olduğu hikmeti adalet bu vucutta böyle ihtiyare terettup eden bir muadele mukâlat ve mucazat kurmuştur ve yine bu muadelenin mizanı umumisinde de lâşerikeleh olan haktealânın iradei rahmanıyesi hakını olmuştur الرحمن علی العرش اسوی

Errahman diyor ki Ey zevilukul siz istesemiz de istemeseniz de diğer âlemler gibi size de vucut ve bakai vucude ait annetlerimin, hayırlarımı tüketmez hazinemden verdim ve verim Errahim de diyor ki Ey zevilukul, ey eshabı irade siz diğerleri gibi değilsiniz, onlar sade nader rahmanıyemmi ceberutuna mahkûmdurlar siz ise benim kemali rahmetimi tecelli ettiren irade ve ihtıvarımı temsil ederek bana kurbanıye peyda etmeniz ve ırfanı ekberime ermeniz için varadıldınız size onlardan fazla olarak istediğimiz ve istiyerek çalıştığımız şeyleri de istediğimi kadar verim, fakat hakkın vucubı vahdeti karşısında sirk ile vucut ve devamı vucut muhtem olduğundan sizin nefislerinizdeki teaddut ve kesretin ve zavelerinizde benim rızamdan başka kendinize munhasır bululane nokta nazarları takip eden, mutenevvi ve temteleli iradelerimizin sizi sirke ve unumunuzu ademe muktesep vâkelerimi tanzim ve adl-u rahmetin mu-

vazenei vücudunu temin için en muhayet sizi mes'ul edeceğimi de ıhtar ederim, haydi hakkı inkâr etmeyiniz şırk kosmayınız, hakka kurbiyet ve hatta niyabet için bak ve iradei hak yolunda muhabbetle, hübbi hayır ile, ıstıka-metle, adl-ü merhametle iman içinde çalışınız da, irade-leriniz, amalı muktesebeniz o mukâfatı ebediyeye o rid-vanı ekhere vesile olsun Hulasa benim rububiyetimin kah-ru ceberuttan ibaret bir tasarrufi tazyık-u idam değil böyle rahımaniyet ve rahımıyet ile tezyıdı m'am eden bir rububiyeti celile ve cemiledir «لله احوالى ورادة ولا يرمى وحوهم قتر ولادة اولئك اصحاب الجنة هم مهاجرون»

İşte rahım sıfatında tebşirkainıl içinde böyle bir ma-nayı inzar dahi mustetirdi Fakat bu ilk hitabda bazı kimselere gururu irade ile şöyle bir hatıra varid olmak melhuzdur Acaba Rabbulalemin eshabı iradeyi halkettik-ten sonra ıstıkbahın mukadderatını onlara tafviz etmiş ve kendisi acaba hicabı izzete çekilmiş değilmidir? O halde haktealâ bütün âlemînin mebdai vücud itibarıyla rah-bı olsa da halde insanların işine bilful mudahale etmemiş ve ıstıkbahın de bilvasıta bir rabbi olmuş olmaz mı? Ve o halde mazının malıki Allah iken hâlin ve ıstıkbahın bu gunun ve yarının bilful malıki ve sahibi, mukâfat ve mucazat gununun hâkımını eshabı irade olmak lâzımı gel-mez mi ve bu takdirde eshabı irade alacağını zorla almak ve mes'uliyet mehaletinden azade kalmak için mukadde-ratını kendisi tayin edip ıstıkbahın lâyuseli anmayef'al hâkımını olmağa çalışmak ıktıza etmez mi? Böyle bir ha-tıra insanların zamanı halde sahip göründükleri iradei cuz'ıyeye mutlak bir iradei kulliye ve her kayıttan âzade bir ihtiyar ve bir kudreti hâhka kıymeti isnat ederek kendilerini kadırı kıl ve alehlâk hur ve ebede hâkımını birer fâilı muhtar gibi tevehhum eylemelerinden neş'et eden bir şırık davasına racıdır ki beşerî felâketlerin, bütün haksızlıkların sebebini bu teşkil eder Adl-ü rah-

meti ilâhiyenin bunun üzerindeki tadilatı, inzibatı olmasa cem'iyeti beşeriye uc gun içinde birbirini yer bitirir. «طهر العباد والدمعما كست ابدى الناس» halbuki âlemde ve hele hayatta her an iradei beserden haric halkı cedid cereyan etmekte olduğu cihetle kuvveti kendisinin zanneden o kavı bazıları bir an içinde el'ıvazebillâh bir felç, bir darbei ilâhiye en aciz miskinler sırasına koyuverir Ehramlar içinde saklanan ve bir gun gelip te neşredilen mumyalı bedenler ve onların kadit sıralarındaki sonuk oyuk gozler, sabık Mısır Firavnlarının dağlar deviren haşmetli bunyelerinde şımşekli nazarlarındaki kuvvetlerin artık ne malıkı, ne sahibidir Bunun gibi nice misallerle anlaşılır ki vücudun havatın gerek mazide ve gerek istikbalde butun zınnamı evvel-u ahı haktealânın yedi kıbrıvasındadır Ve onun mülküdür O zannedildiği gibi sadece evvel değil hem evvel ve hem ahırdır, mutenahide, fanide evvel ve ahırı başka başka gorenler ezul ve ebedde dalı böyle zannetmesimler, fâhı evvel ile gaveri kusva hakikatte birdir Düşünülürse ecranın kurıyyeti, zamanın istidaresi merkez ve muhtından bize bunu ısrar eder Doğan beşer aciz, olen beşer yine acizdir

Bu noktayı hissedenlerin bir kısmı mazı ve istikbal şöyle dursun, halde bile cebri mahza kanı olmuşlardır. Zaten nefsi beşer kuvvet buldukça hep ben, acze düşükece hep sen veya hep o demek ister, ortada âşikâr olan hakikat ise ne öyle, ne boyledir (امرین امری) dir Beşeriyet cism ile ruhun, akl ile kalbın, kabiliyet ile fâhiyetin, ıztırar ile ihtıyârın muhassalasıdır, o ne mecburı mutlâk, ne de fâhı mutlâktır Bu bapta nazrai ulâ nazrai kusvanın aynıdır Tetkiki telsefî davası ile ıskal edenler ne ciheti ıztırarı selbedebilirler, ne de ciheti ihtıyârı ıztırara mertebe ayırmak, ihtıyara bir mevki vermektir, ihtıyara mevki ayırmak da ıztırara mevki vermektir Ne cebri mahız (fatahite) ile icabı mahız (de-

terminizm) in davayı ızdırarları, ne de hürriyeti mutlâka ve tamme (liberalizm) mudde'lerinin ihtiyarı halikane davaları, hiçbir zaman mizanı hakikatin bedahetle karşılaşamazlar. Beşerde ciheti ızdırar kudretullahın şahidi, ciheti ihtiyar da iradetullahın şahididir. O kendi kendine kalırsa adem de muztar, haliktealânın icadile de vücutta muztar ve aynı zamanda rahmeti hak ile talebı amelde muhtardır. Ve bu sayede mukadderatının bir kısmını, kendi isteğiyle yazar Hasılı bu iki şehadetle insan bu vücutta ve bugün, şu ân şu zamanı halde tarafı haktan izafî ve müstear bir mülki muvakkat ve mukayyedi ve mu-saadei hakka mazhar bir salâhiyeti niyabiyyeyi yanı bir memuriyeti haiz olduğunu ne inkâr etmeli, ne de bu salâhiyet ve memuriyette kendini lâyen'azıl, lâyus'el bir ~~şâil~~ zannetmelidir İnsan ıstıkbaldeki mukâfat ve muca-zatı verecek değil, alacaktır Hemde haldeki bütün vesatı kudretı, mülki mustearı kesildiği zaman da alacaktır Al-mak mevki ise malik mevki değil, ihtiyaç mevkidir Ve mülki tam hem yeden ve hem rekabeten malikiyettedir. Bu ise yerlerle, goklerle, mekânlarla, zamanlarla, efrâdile envaile, besatatile, murekkebatile, maddelerile, kuvvetle-rile, kabiliyetlerle, failiyetlerle, bütün aleminin maliki, mubdî, hâkı, murebbısı olan Allahtealânın mülki mut-lâkıdır

İşte rabbulâlemin denildiği zaman, şumulu istığrak ile bütün o vahimeler bertaraf olmak ve Allahtealânın özel ve lâyezalde maliki mutlâk olduğu anlaşılmak lâzımgelirse de bir taraftan rahmeti ilâhiyenin muzaaf vus'atı, diğer taraftan beşeriyetin gafleti dolayısıyla ıstıshabı hal içinde insanların mukâfat ve mücazat gününe dahi bir nevi malikiyeti ve hâkimiyeti hatırasının az çok vurudu ihtimalını busbütün kat'etmek için

(مالك يوم الدين) buyrulmuştur Ve burada inzar biraz tasrih edilmiştir. Çünkü din kelimesi insanı arapta ceza'

hisap, kaza' siyaset, taat, âdet, hal, kahr, nihayet bütün bunlarla alâkadâr ve hepsine mebnâ ve mi'yar olan millet ve şeriat mânalarına gelir ve bunun doğrudan doğru kıyamet mânası yoktur ve burada evvelki ceza, sonuncu dinî marul mânaları ile iki tefsiri muteber vardır Evvelâ ceza, âtide mes'uliyet, hissi mes'uliyet tatbiki mes'uliyet mânalarını da tazammun eder Bunun için 'yevmuddin' in hisanımızda bu ism de 'ruziceza' dır Lâkin şunu unutmamalıdır ki ashında ceza kelimesi şimdi mutearef olduğu gibi yalnız ıkap ve ukubet demek olmayıp iyi veya kötü yapılan bu işin tatlı veya acı karşılığını, ecrını vermek mânasına masdardır ve ism olarak bu ecre dahi itlâk olunur Meselâ «حر الله حيرا كثيرا» demek, Aallah sana çok hayırlı ecirler, mukâfatlar versin demektir Ancak mukâtat ve mucazat kelimeleri kufuv ve muşareket mânalarını ifham ettiğinden hisanı şeride Cenabı Allaha isnad olunmaz da sevap ve ıkap, ecir ve ceza gibi tabirler kullanılır Binaenaleyh yevmü din, ruziceza, her işin karşılığı verilir bitirileceği son gün, tabiri aharle ıstıkbalde mukâtat ve mucazatın tevzi olunacağı vakit demektir ki hisanı şeride buna yevmü ahır dahi denilir ve bunda kaza ve hukum manası da munderictir (Gerek arapçada ve gerek hisanımızda olsun bu gibi verlerde yevm ve gün kelimelerinin alehtlâk vakit mânasına kullanıldığı da malûmdur Bugün ne bir gündüz, ne bir gece ve ne bir gündüzle gece mecmuu olan yirmi dört saat manalarına olmayıp gerek gün, ay, yıl, asr, devir ilah gibi bildiğimiz ve gerek bilmediğimiz zaman mukyaslarından herhangi biri olabilir. (Muddetü devri telek bir gündür âdem bir nefes) Bugün Dünya, yarın Ahiret deriz ve bunun için Dünya günlerine nazaran Ahiret günleri (bin sene) veyahut (elhi bin sene) gibi mukyaslarla ifham oluna gelmiştir

Bu izahtan anlaşılır ki yevmuddin bütün umitlerin ve mevasıvetlerin ileride mizanı haktan geçerek son tahak-

kukunu bulduğu ve birbiri arasından tamamen ayrıldığı son demî yakındır. Bundan sonrası artık ya gayeî ummî olan ebedî rıdvânı ekber veya gayeî yeis olan ebedî husranı ekberdir ve bugün kıyamet gününün son lahzasıdır ve bu suretle yevmüddin kıyamete işaretir Fakat bunun yevmî kıyamet olması dolayısıyla bir tenavülüdür Yoksa dîn kıyamet demek değildir Yevmî kıyametin, kıyamet yanı olmuşların dirilmesi demek olan bas (مت) haşrucemî, vakfe yanı tevakkuf ve ıttızar, sual, hisap, mizan, sırat, nihayet bütün amellerin ıyıye ıyı sevabının, kotuye kotu ıkabının tevzî ile ceza gibi ahval ve meratıbı mütetamamındır ki diğerleri bu son devreî cezanın mebadı ve mukaddimatı olduğundan burada (yevmüddin) nazmıyla bu gaye tasrih edilerek terhip ve terhibe kuvvet verilmiştir. Binaenaleyh yevmüddin makamında yevmî kıyamet, yevmî sual, yevmî hisap denilmesi hem terceme değildir, hem de bu kuvveti ve sevkî kelâmı ihlâl eder ve daha ziyade tehvil ve terhip ifade eyler

Yevmüddin cezanın tahakkuk edeceği son gün demek olduğundan bu sureti beyanda dının usulunden, akaidinden birini teşkil eyhyen Ahiret akidesını bir cuz'ı muhmelîyle takrir ediyor ise de dîn kelimesını mânai marufunde kullanınamış ve ona dolayısıyla işaret ve ima etmiştir Çünkü ceza yerine dîn gelmesinde lâfzî bir îma, sevap ve ıkap mânasında da mekasıdı dîne bir işaret bulunduğuş aşkârdır

Manai marufuna gelince Dîn zevîlukulu husnı ihtıyarlarıyle bizzat hayırlara sevkeden bir vaz'ı ilâhîdir Burada biraz tevakkuf edelim

Bu evvelâ dînı hakkın bir tarifidir. Çünkü bizzat hayra sevkî hakikî ancak ondadır Edyanı batılada ise bu sevk vehmî olur Onlar şerre, olsa olsa zatında hayrolmiyan iddiaî veya ızafî bir hayra saik olabilir Meselâ kendi noktaî nazarına göre bir hayır gibi yalana, yalan-

çılığa ve hırsızlığa teşvik edebilir, çünkü hak ve hakikati akaidinin başına koymuş değildir Binaenaleyh bu tarif, dolayısıyla edyanı batılanın dahi mahiyetini göstermiştir. Yani hakikatte böyle bir saiki ilâhî değil iken oyle tevehhum olunan dinler de dinî batıldırılar sanıyen, dinin mahallî, şer'atı, semeresi, erkânı, yani cinsi ve faslı mu-meyyizi gösterilmiştir ve bu mânâî şer'î dîn kelimesinin bütün meânı lûğavî, esmî câmîdîr

Dînî hakkın mahallî, akıl sahipleridir Binaenaleyh ce-madat, nebatat, hayvanat, mecnunlar, gayriâkîller, çocuk-lar, matuhlar gibi kasrın tecelliyatı dîniyeye mahal değildir Çünkü akıldan mahrum olanlar sahibi ihtiyar olmadıklarından kendilerinden bir hayır sadır olursa bilâihtiyar olur ki buna da cebir denilir Binaena-leyh hayvanatta dîn vardır demek, nihayet mecazî bir tabîrdîr

Demek ki dînî şartı akıl ve ihtiyardır Bunlar dî-nî şartı, dîyanetî, ruknudurler Akıl bulunmavınca dînî taallûk ve tekîfî bulunamayacağı gibi ihtiyar bulunma-dıkea da dînî sevk-u te'sîrî tabîrî aharla dîyanet bulu namaz Bundan nâsîdır ki dinde ilim mes'elesinden başka bir de irade mes'elesi vardır Fılvakî âlîm ve âkîl olmak mutedeyyin olmağa kâfî değildir Dindar olmak için dînî hem bilmek ve hem sevmek lazındır Binaenaleyh ilim-ü nade, akl-u ihtiyar zatı dînî mucerret kendisinde dahlî bir rukun değîlse de dîyanet ve tedeyyunun ruknu-durler Bunun için isimolan dîn kelimesile, dîyanet ma-nasına masdar olan dîn kelimesinin manalarını karıştır-mamalıdır Dîyanet insanın sıfatı ve nefsi bir mefhumdur. Dîn ise onun mevzu ve mutealleki olan hakikî ve nefs-sel'emrî bir mefhumdur Aralarındaki fark, bir hâdisîi nefsîye ile, mebadîsî ve kanunlarî arasındaki farktır Ta-bîrî aharla dîn vaz'ulâhî, dîyanet kesbî beşerîdir Bunu tîrî edenüyenler ilim namına hatalara düşerler

Dının semeresi bizzat hayrolan amellerdir. Yani sahibi-
binin kendi zannına ve kendi noktainazarına göre değil
nefsel'eminirde ve mizanı hakta hayır ve nafi olan işlerdir.
Binaenaleyh asıl 'dindarlık hayrı nazarı hakta hayroldu-
ğu için ihtiyar edip yapmaktır Hayır ise hakikatte
umumî olsun, hususî olsun ahara halen veya istikbalen
nafi olandır. Hayrı hakikaten hayr olduğu için yapmak
demek, onu Allahtealâ namına yapmak demek olduğu
aşıkârdır Çünkü şu iş hakikaten bir hayırdır demek,
sade sana, bana nisbetle değil, zatında ve Haktealâ naza-
rında hayırdır demenin tabiri aharıdır ve Haktealâ ındın
de hayrolan her işın de bir ecri, bir sevabı, bir mukâfatı
muhakkaktır Ve bunun en büyüğü onun rızasıdır Zira
Cenabıhak her hayrın, her mukâfatın, her nimetin menbâı
ve zâmanıdır Rızayı Hakkın en büyük vesilesi de hakka
rıızadır. Ve hakka razı olmıyan hayrı sade hayrolduğu
için sevip yapamaz, kendine ait peşin bir menfaat arar.
Gerçi hayrın behemehal meccanî olması şart değildir Ve
nezdi Hakta zayı ve heba olan hiçbir hayır yoktur Fakat
bir hayrın filhal böyle bir endişesi menfaatle yapılması
halka nafi olmak için değil, haktan muntefi olmak için
yapılan ve binaenaleyh ecrini Haktan istiyen peşin bir
muavazadır Bu ise hayrı hayrolduğu için yapmak ve Hak
ile bir muamele ıera etmek degıldır Ecrini haktan iste-
yerek yapmak ise, her halde hak ile bir muamele yapmak
ve hakk-u hayrı tanıyarak yapmaktır Bu da hayrı hakı-
katen hayır olduğu için yapmak demektir Çünkü hayr
zaten ve hakikaten boyledir Fakat bu ecri sade Ahrette
mulâhaza ederek yapmak daha yüksek bir mertebeli kemal-
dır Demek olur ki hakkı tanımiyan ve hakperest olmıyan-
ların hayrı bîhakkın tanımak ve hayrı hakikaten hayr
olduğu için yapmak iltımalları yoktur ve hübbi hayrın başı
hubbi haktır ve saminiyet ve ihlâsın şartı evvelî hakpe-
restliktir.

İşte bunun içindir ki dını hakkın hakikatı cinsiyesi

vaz'ı ilâhî olmas dır Çunku mevzuatı saire zatı Hakka mu-
zaf değildir ve ağrazı şahsiye ile malûldur Bu ise bizzat
hayra değil, bizzat şerre ve şirk-u cıdale sürükler ve
hele hüsnı ihtiyar ile hayra sevk gayesini hiç tazammun
etinez Çunku ağrazı şahsiye şaibesi hissedilen her hangi
bir sevkte ihtiyarı beşer derhal bulanır ve fesada uğrar
Ve zaten garazı şahsî hayrın bile hayrîyyetine manidir
Fakat vaz'ılâhî nasıl anlaşılır? Bu nokta dının en mühim
bir mes'alesini teşkil eder Şüphesiz vaz'ı ilâhî bizzat hakte-
alânnı, ilmi-u irade ve rızasını gösteren delâil ile anlaşı-
lır ki bunların en kuvvetlisi kur'an gibi hitabullâhtır
Kalp ve akıl bu hitabı bizzarure veya bilistidlâl fehmi-u
telâkki eyler, Esasında ruhun bütün mevcudiyetile onu
vaz'ılâhî olarak anlaması lâzımdır

Bu noktada bazı feylesoflar, zevkî viedanı kâfî gor-
muşler Fakat aleltlâk zevkî viedanı pek şahsî bir
sebeptir Ve âleminde her şahsın kendine mahsus bir
zevkî viedanı vardır Ve o halde ferdler kadar da dın
vardır demek lâzım gelir Halbuki hak bir olduğu gibi
dını hak ta birdir Ve hakkı bulmak için maverai vieda-
na de bir nazar atfetmek icab eder Şu halde viedanı kullu
veya bunu temsil eden bir ruhi kullu bulmak ve o ruhi
kullun kalbini miyar olarak ahzetmek zarurî olur

Diğeri bazıları yalnız akla muracaat etmişler ve aklın
hakk-u hayrda hakımı vegâne olduğunu zannetmişler
dı Çunku akıl şahıs değildir Nitekim hak bir olduğu
gibi akıl içinde tarık birdir deiz Fakat akıl en ıvı bir
vasıtai idrâk olmakla beraber ahvalı kalbde hâkim olma-
dığından ruhun bütün mevcudiyetine intibak edemez ve
binaenalevhi vaz'ı ilâhiyi fehmi telâkkıde mebadive muh-
tae ikinci derecede bu aleti gayri hâkimne olmaktan ıleri
geçemez

O halde vaz'ı ilâhî evvel'emirde ruhi insaniye bütün
o mevcudiyetile muntabık suhudi ve bedihi bir ilmi zarurî

ile tecelli etmelidir ki bu tecelli bizzat Hakkın vaz'ı hitabı olduğu kendi kendine mütebeyyin ve aşıkâr olsun da bilâhare akıllar tecrübe ve istidlâl ile kalpler zevk ve inşirah ile bundan ahzı feyz etsünler İşte bu ilmi zaruriye hısamı şeride (وحی = vahiy) ve bu mazhariyete (nübüvvet) itlak olunur.

Şunu bilmelidir ki vaz'ı ilâhî ile vaz'ı beşerînin en muhim farkı o mevzuun tecellisinde iradei beşerin âmıl olup olmamasına racidir Yoksa vaz'ı ilâhînin behemehal harıcı beşeriyette tecellisi şart değildir. Ve filvaki ruhi insanîdeki tecelliyatın bir kısmı muhimini vaz'ı beşerî değildir Binaenaleyh dîni hakkı teşkil eden hitap ve vaz'ı ilâhî evvelâ levhı mahfuzı fıtratte kesbî olmıyan ve iradetullahı gosteren bir ıztırar ile sabit olur da bizzat nisbeti hak ile ruhi kullu temsil eden bir ruhi kudside bütün mebadın burhanı mütevev şuhudî ve zarurî bir ilmi yakın ve bir vahyı mubîn ile tebeyyun eder Ve sonra bu ilmi zarurî ve mutayâtı bir taraftan tevsîkı tecrübî ve tarîhî, diğer taraftan istidlâlâtı akhye ve ezvakı kalbîye ile tarîkı kesbden inkışaf ve teammum eder gıder Vahyın damma viedanda bir misali, akılda da burhanı vardır Fakat vurudı vahı bütün meşurî istilâ ettiğinden o anda ruh bütün mevcudiyetiyle şuhude mustağrak olarak kabılı mahız kesir ve failiyeti iradiyesi ve kuvanın hususiyetleri muvakkaten munkatı olur da aklın yetiemediği ledunniyatı vucudu görür ve bilâhare ihtıyar ve iradesını ona tatbik eder

İşte dîni hak bîdavette nübüvvet denilen böyle bir vaz'ı ilâhî ile sabit olur ve bu tecelli beşerde zuhur eder de vaz'ı beşerî olmaz Doğrusu, ruhi beşer ilmi hakta fail değil kâbildir Malûmat uydurulmaz, alınır ve bunun için ilimde nets ile harîç arasında bir hak nisbeti vardır ki bu bir vaz'ı ilâhîdir Rubun kendinde ihtıyarını karıştıracak imal ettiği fikirlerde ise ilmi Lâh bulunur, gâh

bulunmaz, bu da bir vaz'ı beşerî olur. Demekki her ilmi yakın, bir vaz'ı ilâhîdir Boyle bir hak tasdîkı de ihtiyar ve iradei beşerden tecrit ile mülâhaza edilmeğe mutevakkıftır Alelhusus dîn gibi doğrudan doğru e'âl ve ahvali beserive ile alâkadar ve ihtiyarı beşere mebdde olan kavranımı harekâtta bu lüzum daha kat'îdir Garaz, hırs, teselli, kalbu aklı sislendirir, çeşmi basireti şaşı yapar. Ya hü göstermez veya çatal gösterir Bunun için ilmi dinde teşehhiden tecerrut şartıazamdır. > من فراقه رأاه مذكمر

-- kur'anı re'yı ile tefsir eden kâfir olur> hadîsî şerifî de bunu natıktır Vehi ise soylediğimiz gibi bütün meşairi kaplıyarak ve kuvvei iradiyeyi o anda tatil oderk gelen ve binaenaleyh hiçbir şarbei kesbu imal ve hiçbir nişanei teşehhi olmaksızın ruhun kabiliyeti sırfesi uzerinde zâhır ve bâtından tam bir telkimi zarurî ile vaz'ı ilâhıyı veren en bedilî, en zarurî bir ilmi yakın olduğu cihetle adı olan ulûmı yakınıye fevkinde vaz'ı ilâhının şahıdı ekmecli olan ve mazmunundaki beralunı aklıye ve akıbindeki muasir tecrübelerle dahi hakkıyeti teeyvut eden bir muşahedei hitaptır. Ve bu suretle her muşahede gibi kalp ve aklın failiyeti ihtiyarıyesi fevkinde olmakla beraber kabiliyeti fitriyesinden de haric değildir Bunun için dîni hak badelâhız bilhassa usul noktaı nazarından aklın tariki istikra ile idrakâtı cumlesine dahil olur ve yalnız istintâc bu idrake kâfî gelmez ve ilimde olduğu gibi bunda da keşf nazariyeye mukaddemdir Şu fark ile ki bun da tecrübeyi terdiye hepsini ihtaya kâfî değildir. O ancak aslulûsul olan tevhıdı hak da mümkün olabilir. Hakıkı dıniye ve mesalî tesriyede tekerrur muşahedesı, tecrübeyi asıllara mutevakkıf nice metalıbı muhimmeye vardır Ve bunun için ilmi dinde dahi akıl ve naklin ehemmiyeti derkandır Ve fiilhakıka islâmında da vaz'ı ilâhıyı bildiren delil dördtür Kitap, sunnet, ıemai ummet, kıyaset Ve bunlardan evvelki uçu musbit ve dörduncüsü

Dini hakkın fâilî mümeyyızı zevlûkulu hûsnı ihtiyarî ile bizzat hayrata sevkettir. Tabirî aharle dını hak zorla değil seve seve hayır yapan fâilunuhtar insanlar yetiştiren bir kanunı terbiyedir ve bütün saadetlerde hayrın fâilidir Demek dının hayra şevki zarurî ve cebri değildir O evvelâ, ihtiyarî teşvîk eder Ve ona husnı ihtiyarın miyarını verir Akıbeti hasene ile akıbeti seyyieyi göstererek intibaha getirir, ve hayra şevki bu gönül hoşluğu ile yaptırmak ister Bunun için dinde cebir yoktur denilir «لا اکراه في الدين» zira hayra cebredildiği zaman o hayrın fâilî mecbur olan değil âmırî mecbur olandır Halbuki dın, insanı insanı kâmil, hayırhah, hayırkâr bir fâilumuhtar yapınak içindir Bu ise sade dının zatında değil insanın ihtiyarında ve onunla dıyanetinde ve bunun isticlâp ettiği tevâtük haktır Dın ne kadar hak olursa olsun câhulinde bu suretle muessir olamayacağı gibi âliminde bile ihtiyarî munzam olmaksızın, tabirî aharle dıyanet tahakkuk etmeksızın ıcrayı te'sir etmez «ان تسروا الله يسركم» bu husnı ihtiyara, bu dıyanete sahip olınayanlar, ya diğerlerinin cebriyle hayra surukleneni ve hürriyetine malik olamayarak onların aleti ıcrayesi olan bir failî mecbur kalır veya bir âmılî şerru fesat olur gider Bu munasebetle şunu temyiz etmek lâzımgelir ki dının şevki başka dıne sevk yine başkadır İlm gibi dının de şevki cebri değildir Çünkü vucubı aklî vucubı filîye illet değildir Onun illeti irade ve kudrettir Fakat dını hakka sevk zatında bir hayrî kullıdır Bunun için velâyeti hassa veya velâyeti amme ile tam dıyanetin hayrata şevki cebri yaptığı, tabirî aharle cebren hayır yaptırdığı mevaki vardır Ezcumle cbeveynın evlâdı sevk ve terbiyesi, emribil'maruf ve nehyi anılmunker mesaili bu kabildendir Bu farkın menşei şudur İhtiyar ve irade dının bir cüz'ı değildir de te'sirinin bir şartıdır Fakat dıyanetin cüz'udur, demin söyledigimiz gibi kanun mucerret ile failî muhtarın tesirleri beyninde farkı azim vardır.

Hasılı dîn, iman ve amel mevzuu olarak akıl ve ihtiyara teklîf olunacak hak ve havır kanunlarının heyeti mecmuasıdır ki millet ve şeriat dahı tabır edilir Dıyanet te bu kanunların husnı ihtiyar ile tatbikatıdır Gerçi amelîn imandan cüzolup olmadığı munakaşa edilmiş ve doğrusu amel imanın cüz'u değil, bir semere-i muterettibesı oldugu tahkık olunmuş ise de gerek imanın ve gerek amelîn dıyanette, ahkâmı iman ve ahkâmı amelîn de zatı dınde dahil birer rûkn olduklarında asla ihtılâf edilmemisti

Dîn hakkın bu faslı mumeyyizını ıyice tasavvur ettiğımız zaman anlarız ki tecrübe ve istidlâhı aklî noktai nazarıdan bir dının hakkıyyetı dıyanetı kâmile sartile unuma vaadettiği havırların, saadetlerin tahakkuku ile tebeyyun edecektir Dîn batılın vadleri, dıyanetle makûsen mutenasıp iken dîn hakkın vadleri dıyanetle mebsuten mutenasıp olur Fılvakı tarıhı islâma baktığımız zaman da dîn islâmı böyle buluyoruz Ta asrı saadetten beri muslumanlar ne zaman dınlerine dıyanetı sâdıka ile sarıdınlarsa havır hakıkîyı unlamışlar ve vaptmışlar, feyizleri, havırları saadetleri o nisbette tezayüt etmiş, mes'ut vasatmışlar, mes'ut mes'ut vasatmışlar من طاب حاله مع الله أمثالها

Fakat zamanımızda Avrupalılardan bazıları dıyorlar ki asrı bazır insanları saadeti nef-u havırda değil intifada goriyor Bizzat bî hak ve bizzat bir hayır tanımıyor ve bunun tem vaz'i ilâhî olan dîn hak artık onları sevklemin, nadelimin tehyic etmiyor Şimdiki insanları aneak sehyeti rifata zabt ve idare ederse ederekti Binaenaleyh onlara vaz'i beşerî olan dınleri tatbık etmeli ve nadeleri bununla gıekhiyarak beşerıyyetı hazırlayı istılasını bunıncaya kadar bir taraftan mucadeleye sürüklemeli, diğer taraftan sul muhamkî kanunlarla her kuvveti temde tutup goturmeli'dir Tabiatte merha-
letleri zoru vardır Hıııııııı değil, cebr-u ıztırâ hâkım-

dır» Bunlara göre beşeriyeti hazıra intifai şahsî hürsile çarnacar boyle sonsuz bir mucadeleye atılmakta ve muhabbet yerine husumet çoğalmaktadır Boyle demek dını hak doğru ımış, haksızlar onun sevabına değil ikabına lâyıkdırlar demeye musavidir ve dını hakkın şırkde gösterdiği netaici elimeye ıstıhkakı ıtırâf etmektir Ve «طهر الصادق الرواحي ما كسبت ايدي الناس ليديهم بعض الذي عملوا عليهم رجحون» ayetinin mazinununu tasdik eylemektir Bu da tevhidi Hak ile rahmanirrahime sarılmıyan insanların hakkı zatileri ve bunaenaleyh rabbulâleminin bir eseri celâl bir rububiyeti ceberutıyesidir Haktealâ insanlara bu suretle de görünür. Bu hırsı intifai yenerse aneak hâldeki iptilâyı cıdal ile ıstıkbaldeki yevmıddının mukâfat ve mucazatını duymak yenecektir Nitekim Alman feylesofu Kant bile Cenabıalla hın vucubı vucudunu aklı amelî ile Ahiretin vucubı vucudundan ıstıntaq etmiştir Bu suretle yevmı Ahiret dının ve ona iman divanetin bir aklı muhımmını teşkil eder Ve «ما لك يوم الدين» ayetinde bu tebşır ve inzarin tasrihi bu haysiyetle de pek behğ olmuştur Dının boyle bir gunu vardır

Buna binaen İbnicerir tefsirinde nakledildiği uzere bazı mufessirin buradaki dını sade mukâfat ve mucazat manasına değil, millet ve şariat dahil denilen manavi marufuna hamlederek tefsir etmişlerdir ki bu suretle «yevmıddın manayı marufı şer'isile dının malûm olan muhım gunu demek olur ki bundan da bizzat Ahiret ve yevmı kıyamet anlaşılır İptidai hitabe nazaran evvelki zahı, intıhai hitabe nazaran da ikinci mutebadırdır Bunun için biz de bu iki melhumu zayı etmemek için mealinde dın gununun maliki demelhyz

KIRAET — Burada iki kiraet vardır Aşereden «أحج، ف، ك، ح» yani Naft, İbnikesir, Ebuânır, İbnânır, Hamza, Ebu C'afer kiraetlerinde elifsız olarak «ما لك يوم الدين» okunur (و، د) yani Asum, Kısai, Yakup, Halefi Aşır, kiraetle-

rinde de «مالك يوم الدين» okunur ki bizim kiraetımız de budur. Ve Fatihada mana ile alâkadar vucuhı kiraet aneak buradadır Evvelki, mının zammile mülk masdarından sıfatı müşebbehe sıgası, ikinci de mının kesrile mülk masdarından ism fail sıgasıdır Bu kelimeler kuvvet manası ile alâkadardır. Biri evvelen ve bizzat nufusı insaniye üzerinde tasarruf diğeri de evvelen ve bizzat emvalin âyan ve menafı üzerinde tasarruf kuvvetidir. Melkiyyet ne'ham için re'yu tedbir, emr-u nehi, vad-u vaid, taltil ve tahrim gibi hukuk ve salâhiyet ile zevil'ukul nufusı insaniye üzerinde tasarruf ve icrayı hükmederek bu hey'eti ictimaiyeyi rabtu zabt ve şahsiyeti vahide misalinde temsil eden Mustakıl bir velâyeti amme kudretini ifade eder Mâlikîyyet ise, mal olan âyan ve hisse âyan üzerinde ferdin nef'i hassı için bîhstiklâl zabt-u tasarruf hakk-u salâhiyeti demek olan velâyeti hassa kudretini ifade evler Bunlardan her birinin yekdiğerine bir ciheti irtibatı vardır Gerek malikiyyeti mutlaka ve gerek melikiyyeti mutlaka ikisi de bil'asale rabbulâlemine mahsustur Çunku havatı kendi yedinde oluyun beşerin bu sıfatlarla ittisafı bittabı ızafî, miyabî ve mustaar olduğu asıkârdır Maamafih Dünyada ve zamani halde, beşeriyetin yegâne hodkânlığını, gururunu teşkil eden de bu ızafî ve miyabî olan mülk ve mülktür çunku bunlar Dünyada hayat ve saadetin en muhim şeraiti esasıyesindendirler Filhakıka hayat ve saadeti hayat evvelâ bir memlekete mutevakkıftır Memleket ise mülk ve mülk yeri demekti ki buna hısanı avam ile (vatan), hısanı serî ile daha kıymetdar olarak (dân) denilir Bir memlekette hayat ve menfaati hassa mülk ve malik ile yani mülkiyyeti ferdiye ile kamıdır. Bunun zâmanı olan hayat ve menfaati amme de melik ve mülk ile yani inzibati ictimaiyi temin eden devlet ve rersî devlet ile kamıdır Bunların kıvamı da her ikisinin zâtî ve asılî olmayıp vekdi-

ğzerinin zâmanına muhtaç olduklarını bilmek ve aralarında nisbeti hakka ıntıbak eden ahengi tenasubı bulmakla mümkündür Ferdi ve milkiyyetü ferdiyyeyi boğan içtimaiyyeti mutlâka, âzasının bütün havassı felce uğrıyan ve yalnız gonlu basit ve fakat heyecanlı bir hatıra ile kıvranan bir bedene benzer Cemiyeti, mülkiyyeti içtimaiyyeyi boğan ferdiyyeti mutlâka da uzviyyeti münhal olup canı boğazına gelmiş ve gözleri cevvi havaya dıkılmış bir muhtadarın demı vapesindeki sekerat buhranını yaşıyan hulkumunu andırır Bunun için nılk ve mülkten her birının zayı bir felâkettir Mülk ve hukûmetin kısmen veya tamamen fıkdanı bizzat nef'i amminin o nisbette inkıtaıdır Milk ve malikiyyetin bazan veya kullen fıkdanı da nef'i hassın veya nef'i kullun inkıtaıdır. Ve ekseriya birının zevahı, diğerinin zevahını ıstılzâm eder. Bunların ikisinin birden fıkdanı ise el'iyazebillâh musibeti kubra ve felâketi uzınadır. Her birının zayasını tasavvurda bile beseriyet bu âkıbeti elimenin fecaatını duyar ve duyduğu içindir ki bütün bedahet karşısında kendısının filhal ızafî değıl hakikî ve mutlâk bir melik veya malik olduğı vehminden kurtulamaz Viteud-û nimet noktamazarından melikiyyet şüphesiz daha cazibelidir lâkin adem-u nikmet noktaı nazarından da zevahı mahkiyyet daha muthış ve daha korkunçtur İşte bu ayeti celile beseriyetin zamani haldeki bu hissei ızafetini selbetmıyerek, ıstıkbalde alehusus Ahirette bunun dahı meslûp olacağını ve o zaman yalnız Cenabı rabbulâlemînın ezeli ve ebedî olan mâlkiyyeti hakikiye ve melikiyyeti mutlâkası kalacağını beyan buyuruyor «يوم لا لك من شيء والامر يومئذ لله» ilk nazarda bu inzâr ne kadar muthıştır Benim benim derken, memleket, hukûmet zayı etmenin ne felâket olduğunu idrak edenler, kınseye vermem derken velev habbeı vahide olsun mülksiz kaldığını gorenler bu dehşetin azametini ne çabuk hissederler Lâkin faide onu sonradan değıl, önceden hissetmektedir Bununla beraber

ayeti cehle ye'savei değildir. İzafî ve mîvabî olan malîkiyyet veya mehkîyetin zail olup sahibi aslî ve hakikîsime rücu eylediği o günde yine fakrî kullî olan ademî kullî yüz göstermiyor, ne mülkî mutlak ne mülkî mutlak hiçbir mefkut olmuyor. Butun mevcudiyetleriyle sahibi hakikîleri olan rabbulâlemînin rahmanîyet ve rahîmîyetiyle vedit kudretinde toplanmış bulunuyor. Binaenaleyh memleketi rabbaniyenin tâbîyetine tasıyanlar o gün hissesi saadetlerini mertebelerine göre bahgan mabelâğ alacaklar ve o tâbîyeti haiz olmıyanlar da ırmamı meubbede katlanıp gidereklerdir. Çünkü o gün tebdilî tabîyete artık mîkân kalmıyacak, başka memleket, başka hukûmet bulunmıyacaktır, bugün fenalık vaparken, nihayette vaka- lûğa guvenen, ademî nimet savanlar, o gün ondan da mamum olacaklardır. Mîzânı hakkın muktazası budur.

İşte mâlikî kiraetî bu mîzar-u tebsîrî mülkiyyetî ferdiye noktamazarından, mehkî kiraetî de mülkiyyetî ictima'îye noktamazarından ıtham ve teblig etmektedir. İki mîzânı bir kiraette cem'ine Fatîha de rahmanîyeti ilâhîye musaade etmemiş ve en büyük belâgat bunların iki kiraete tevzinde tecelli etmiştir.

TELHİSİ İLMÎ — Fatîhada ilk vakti tamının mutazammını olduğu bu üç ayet bir matlûp ile bes delilinden murekkep bir kazıvedir. Soyle ki Hamd, Allaha mahsustur. Çünkü Allah buna zaten ve sıfaten mustahıktır. Zaten musteliktedir, çünkü Allahdır, zatında bîhakkin mahbuddur. Sıfaten mustelikti, çünkü rabbulâlemîndir ve çünkü rahmandır ve çünkü rahîmdir ve çünkü malîkî yevmîdindir. Bu mer' delile nazaran «elhamdubillâh» kazıyesi «dört adedi, altıncı kazıyesi gibi kazaya kıyasatuba maaha vevahut hitıvat denilen kazıyeler cümlesindendir. Dört gelen de enlusu atakın mulâhazasıle mîzânı âlemden mustanbat mebd-u maad delillerinin icmalidir ki kâ mîla tıfıl olmaacaktır. vucuh ve esbabı tazîmin

hepsini tazammun eden, bu ıhbar ve ısbattan sonra da aynı kaziye ve deliller bir inşaye ve bir ıcabı teklife dahı işarettiler. Sanki Cenabıallah şöyle buyuruyor «Ey insanlar, Ey zevil'ukul siz husnı mahza, kemalı mut-lâka tazım edenlerden iseniz, ben Allahım, her kemal benündür ve eğer kudret ve ihsana tazım edenlerden iseniz ben rabbulâlemînüm ve eğer ıstıkbale tamaan tazım edenlerden iseniz ben rahmanırâhımüm ve eğer havf-u haşyet ile tazım edenlerden iseniz ben malikî yevmüdümüm Binaenaleyh esbabı tazımın hepsini camı olan bir mabudı hakkım

Bunu duyan akıl sahibi muhataplar da acaba Allah-tealâya nasıl ve ne suretle hamdedelim diye elbette kendi kendilerine soracaklardır İşte buna cevaben bir uslûbı iltifat ile

(إِياكَ نَعْبُدُ وَإِياكَ نَسْتَعِينُ) buyrulmuş ki «böyle deymiz mea-lımı ifade ettiği halde belâgatı ifade bunu tasrihe hacet bırakmamıştır «إِياكَ» sana manasına zamırı munfasıldır ve akıbındaki «نَعْبُدُ» fihmın mef'ûlu bîhıdır Me'ûlun böyle evvel gelmesi kasır ve ihtisas ifade ettiğinden «başkasına değil ancak sana» demek olur «نَعْبُدُ» abed, ubudet, ubu-diyyet manalarını dahı camı olan ibadet masdarından fih müzarı mutekellim maalgayı sıgasıdır O halde ibadet nedir?

Lâsım şeride ibadet, miyyete mutevakkıf olarak yapıl-masında sevap olan ve Cenabı Allaha kurbet ifade eden tâatı mahsusadır Tâat, miyyete mutevakkıf olsun olmasın ve kimin için yapıldığı bilinmesin bilinmesin yapılması sevap olan fih yapmaktır Kurbet, miyyete mutevakkıf olmasa bile yapılması sevap olan fih kime yapıldığını bilerek yanı yaklaşmak istediği zatı tanıyarak yapmaktır Binaenaleyh her ibadet, Allaha bir kurbet ve her kurbet bir tâattır Fakat her tâat kurbet olmaz ve her kurbet ibadet olmaz. Meselâ marifetullah için fıkır-u nazar bir

taattır. Lâkin takarrup edilmek istenilen Cenabı Allah hali **nazarda** henüz tanınmış olmadığından bu nazar bir **kurbet** değildir ve niyyete mutevakkıf olmadığından ibadet de değildir, kur'an okunak, muhtaçlara yardım etmek **sadaka** vermek, vakıf yapmak, köle azat etmek ve emsalı gibi niyyete mutevakkıf olmayan fuller hem kurbet ve hem taatın, ibadet değildir. Lâkin namaz, oruç, zekât, hac, ebad gibi niyyet ile meşrut olan fuller hem ibadet hem kurbet, hem taattırlar

Demek ki ibadeti niyye, insanın ruhan ve cismen, zahiren ve batmen butun mevcudiyetile yalnız Allaha yapılan şuurlu bir taat ve kurbettir. Evvelâ Bunda niyyet şarttır. Niyyet ise yapılacak fi'lın icadında ancak Allaha tâat ve takarrup kasdetmek demek olan irade-i hâdisedir. Azın, fi'le mutekaddim, kasıt, fi'le mukarın olduğu gibi niyyet te menviye ilim ile beraber fi'le mukarın olur. Hem ilim ve hem irade-i ihtiva eden bu şuur tam ruh ve kalbin bir ışıdır. Şanıyen bununla beraber medlâhinde tâat olan bu fi'l ızhâr edilmiş olmak lâzımdır ki ibadet olsun, yoksa yalnız talep ve ruhta kalan tefekkür, tezekkür gibi bir fi'l batın tâat ve kurbet olsa da ibadet olamaz. Bunun içindir ki ibadetlerin başı olan imanda sadece tasdikî kalbî kıfayet etmez de bunun hic olmazsa lisanen ıkrar ile zahne ihrac edilmesi dahi lâzımdır. Kezâhik niyyete ıktiran etmişyerek yalnız zahinde yapılan fuller dahi ne olursa olsun ibadet olmaz. Niyyetsiz yatıp kalkmak, namaz değil, niyyetsiz ac durmak oruç değil, niyyetsiz sadaka vermek, râne yapmak zekât değil, niyyetsiz Kâ'beye, Arafata sevhât edip dolaşmak hac değil, niyyetsiz muharebe etmek, şehit veya gazi vapan ehad değil ilah. O halde su niyyetle, yani Allaha taat ve kurbet kasdinden maada bir maksatla yapılan fuller hic ibadet olmaz. Göruluyor ki lisanımız-
tarafından illeme nazaran tapı, tapmak, tapınmak kelime-

İeri ibadetin değil, alelilâk itaatın manası olabilecektir. Hattâ tapmak ve tapınmak kelimelerinde az çok ne yaptığını bilmemek gibi bir şuursuzluk manası anlarız da bunları puta tapmak, haça tapmak gibi mevkilerde kullanırız. Binaenaleyh «sana ibadet ederiz» yerinde sadece türkçe olsun diye «sana taparız» veya «tapınıyoruz» demek lisanımızın nezahetini zayi etmek olur. Kulluk etmek şuur noktası nazarından tapınmak kelimesinden daha iyidir. Bu da ibadetten zaif olan ubudiyetin manasıdır. Maa-mafih islâmda bütün nususı dinin istikrasile takarrür eden manayı şer'iden evvel ve onda me'huz olan manayı lûgavî mulâhaza edildiği zaman bunların arasında bir manayı müşterek vardır ki ibadet denildiği zaman evvelâ onu mulâhaza etmek ve Fatihada da bundan başlamak ıktiza eder. Şu halde o nedir?

Bu mana (ع - ب - ا) maddesi asliyesinin en umumî olan manası ne ise odur ki bir da ubudet veya abed masdar-larındadır. Abid ve mabud vasıflarında da münderiçtir. Balâda işaret ettiğimiz veçhile, ubudet, ubudiyet, ibadet bir mertebe tâat manasını ifade ederler ki ehassı ibadet, eamını ubudettir ve ubudet lisanı Arapta tezellül manasını mutazammındır. Ubudiyet izharı tezellül, ibadet bunun daha kuvvethası olarak hudu-u huşuun, tazammın en son derecesidir. Bunun için cümhuri müfesss-rin bunu (gayci huduun aksası) diye tefsir ederler. Bu da sebebini sormadan itaati kamile manasını tazammun eyler. Tefsiri Ebu-hayyanda İbnü Sikkitten ibadetin tecrit manasından me'huz olduğu da nakledilmiştir. Şarhi Ka-musun beyanına göre de ibadet hırs veya gadap manalarına gelen (abed) maddesinden me'huzdur. İbadet, Allahın razı olduğu şeyi yapmak, ubudiyet te Allahın yaptığını razı olmak diye de tefsir edilmiştir. Çünkü lisanı şeride ubudiyetin ibadetten kâh ednâ ve kâh âlâ olarak kullanıldığı vardır. Ubudiyeti Muhammediye ibadetden daha ehas bir mana ifade eder.

Bu mananın ilmunnefis noktaı nazarından ızahı İnsanın hayatı, lezzet ile elemın guzergâhıdır Ruhu beşer elem-den kocunur, lezzetten hoşlanır. Esbabı elem karşısında ofkelenir veya korkar Esbabı lezzet karşısında da umutlenir veya hırslanır, kesbı beşerin nâzını da işte halden istikbale bu korku ile umdın mutevali tekabul-u tesadumdur, umd sıldığı zaman yers kaplar, faaliyet soner, korku sıldığı zaman da tuğyan başlar, âkıbet düşünülmez, faaliyeti mufide yapılmaz, istihsal yerine istihlâk kaın olur Umdın içinde bir korku, korkunun içinde bu umut yoksa vazife hıssı atalete düşer açları çalıştıran doymak umdı, tokları çalışdıran açlık korkusudur

Hayatı beşer dahil ile harcem bir muamelesıdır Tenefusten tutunuzda en incelemeye varıncaya kadar esbap ve lezaız hayatın birçoğu msana haricinden gelir dahilinden gelenlerin çoğu da kendi vazı değildir Bızzarure herkes havatının, umut ve mehafetının âmilı yalnız kendisi olmadığını az çok duvar Bu da kendi kendisine bırakılan msanın hiç olduğune anlatır İnsanın bu aczını, bu duygusunu unuttuğu kendinden geçtiği zamanlar gerçı çoktur Fakat ne olursa olsun hiç bir fert kendi kendine bu acız sahasından çıkamaz Akli olanlar da umit ile mehafetin bu cazibev-u dahıasından ayrılamazlar

Filhakıka âtiye nazaran ruhi beşerde ne umidin muhaveti vardır ne de korkunun, hilkatte esbabı umit mahdud olmadığı gibi esbabı mehafet te oyledir Ruhu beşer zaman zaman muayyen umitler ve muayyen mehafetler karşısında alettevalı muteessır olurken bir taraftan da kullıye tale gayrı muayyen, gayrı mahdud, gayrı mutenahi umitlerin korkuların tesarı mutlâkı altında bulunur ve burada bütün umitlerle bütün korkuların karşı karşıya ahzı

ki ederek bir noktada telâkî ettiklerini görür ki aynı o zaman kendisinde oyle bir alâka uyanır ki o alaka bu taraftan bütün muhabbetleri, diğer ta-

raftan bütü mehafetleri ihtiva eden bir havf ü reca heyecanile tecelli eder İşte ruhi insanının böyle külliyetile müteessir olduğu mutlâk bir havf-u reca âmiline karşı duyduğu bu alâka fıtrattekî ma'bud ve ibadet fikrının menşeidir ki bütün hissi vazife bunda toplanır, ve her şahsın cıbbileti ahlâkiyesi, istikbalı, saadeti, şekaveti bundakî ciddiyet ile mutenasiptir Ve insan bu hissmi neye raptederse ma'budu odur

Kâh cehalet ve kâh terbiye ve itiyattakî hususiyet dolayısıyla bazı vicdanlar yukselemez de muayyen ve mahdud bir umudın mecbûru veya bir korkunun makhuru kalırlar. Ve ona muayyen bir zaman içinde bütün külliye-tiyle oyle bağlanır ve oyle zabun olur ki o lezzeti feda veya o elemi ıktıhamı etmeğe kendisince inkân yok gıbı tasavvureder Artık o bu umudın âmilini oyle sevmiş veya o korkunun âmilinden oyle yılmıstır ki bunlar ona bütün sevgilerin gayesi veya bütün korkuların muntehası gıbı görünür Sanki birisi aynı vücudu diğeri aynı adennı temsil eyler Ve o zavallı vicdanın böyle mahdud ve mutenahi bir sebebi mahlûka böyle külliye-tiyle bağlanıvermesi onun huzurunda, oyle tezellullere, oyle tapınmalara sevkeder ki bütün şuur o tezellule boğulur ve o lâhzadan ilersını görebilecek akıldan eser kalmaz. İnsanlara ma'budı hakîkî ve ubudiyeti hakîkiye alâkasını unutturarak bütün mesabı ihzar eden şirkin de menşei budur Müşriklerin canlı, cansız, türlü türlü putları, batıl ve haksız ma'butları hep bu his ile zuhur etmiştir ve hayatı beşerde hâlâ böyle vicdanlar zannedildiğinden pek çoktur hatta kendilerini ma'bud ve ibadet fikrile hiç alâkadar değil gıbı zannedenler her lâhza böyle bir ma'bud değiştirirler Ve bütün hayatlarını reybi mutlâk içinde geçirirler ve kendileri oldükten sonra geri kalacakları bir lâhza bile düşünmezler. Lâkin şurası muhakkak ve muteyakkandır ki bütün mevcudiyetini fânilere bağliyan her gonul,

husran ve tehlikeye namzettir Çünkü o cazibei fâniye bir gün olup kopacaktır. Hangi fâni vardır ki sana senden evvel yıkılıp gitmiyeceğini ve senin bütün âmalını bahş edebileceğini vad-u te'min edebilsin, ayağının altındaki arz, başının üstündeki güneş bile sana bu te'minatı veremez O te'minatı Hayyu Kayyum olan Halık te'aladan başka verebilecek hiçbir şey yoktur. Ve filhalka ibadet onun hakkıdır ve ancak ona ibadet edenlerdir ki diğer umutlere, korkulara kendini tamamen kaptırmaz ve vazifesi yolunda şaşırılmaz ve onlardan herkes mustefit olur

Aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz buyurmuştur ki «mu'mun taze ekim gibidir, ruzgâr estikçe yatar, fakat yine doğrulur kalkar, kâfir ise çam ağcına benzer, ruzgâr estikçe gürler amma bir kerre yıkılırsa bir daha kalkamaz çünkü kâfir faniye, mu'mun ise hayyı bakiye merbuttur

Vefatı peygamberî üzerine bütün eshabı kıram pek ziyade müteessir olmuş ve adeta şaşırmış idiler, Hzretî Omerulfaruk bile «peygamber vefat etmedi ve etmez, her kim öyle derse vururum» demeğe kadar varmıştı Fakat Sıddıkiâzam Efendimiz derhal «وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل اذ ما ابدا فدا علم على اعماكم» ayetini cehlesini okuyup «ev mu'munler eğer Muhammede ibadet ediyorsanız işte o vefat etti ve eğer onu gönderen Allahtealâya ibadet ediyorsanız o hayyı lâyemuttur» mealindeki nutkunu nat edince eshabı kıram kendilerini toplanmışlardı Bu hakikat her zaman aynı hakikat ve bu kanun her vakit canı olan bu kanundur

Gonuller fâniyata bağlandığı zaman alel'ekser mebdai umut ile, mebdai mehafeti başka başka gorur ve o zaman bakarsanız bir tarafta dilber sevgi mabutları, bir tarafta da kahraman korku mabutları dizilmiştir. İkisinin arasında kalan zavalı kalp ikisine de kendini sevdirep

korkusunu defetmek, ümidine ermek için ne heyecanlarla kıvrılır, gayrimakul ne tezellüller, ne tazimler izhar ederek çarpınır, tapınır ve onun fikrince bu bir ibadet olur. Fakat ne faide ki nazarında ümidi veren başka, korkuyu veren başka, ve bunları birleştiren hâkim bir mebdde yok. Boyle olunca da bütûn mesai heder-ü abes ve o gönül bu iki muhalıf kuvvetin mutemadiyen nızâ ettikleri bir marekei buhrandır ve artık bir sekiniyet ve itminan duymak ihtimalı mefkuttur

Ümit ve korku bir mebdde'den gelen ve yine onda birleşen müsbet ve menfi birer sureti tesir olarak duyulmalıdır ki birinin yerine diğerini ikame etmek imkânı hasıl olsun da kalp bir itminan duyabılsın ve hayatında onunla yürüsün. Susuzluğumdaki hararet ve suyu içtiğim zamanki neş'e eğer su mebdemin biri musbet biri menfi olan tesirlerinden ibaret ise her susadığım zaman suya koşmanın bir manası vardır. Fakat bunların biri suyun diğeri ateşin eserleri ise su ile ateş beyninde hâkim bir mebdde müşterek te yok ise ateşten suya, sudan ateşe koşmak teabi namütenahiden başka hiçbir netice vermez, binaenaleyh ümit ile mehafetin mebdde vahidde tevhid bu haysiyetle de zarurîdir ve rabbi vahid, erbabi müteferrikadan hayırlıdır Halbuki balâda ızah eylediğiniz veçhile fanıyatta bu vahdet er geç tefrikaya mahkûndur ve hakikatte rabbi vahid benimle şuurumu, şuurumla haricımı rabt-u zapteden haktealâdır ve ben ona, onun kanununa ibadet etmeliyim.

Hasılı fitratı beşerde ibadet, ruhu teshir eden en yüksek mahabbet ile en yüksek mehafetin içtima ve tesadümünden çıkan havf-ü reca berki içinde neşvei mahabbetle zevkı ümidin galebesini gormek için aczi kulliden kudreti mutlâkaya ıtlâ maksadile yapılan bir fılıtaatkâranedir ki hem zahır ve hem batında nihaî bir tezellül ile nihaî bir tazimi ihtiva eyler ve hakkıyet nisbetinde kalbe

itminan ve sekinet ilka eder. İbadet ederken âlemden ve butu benliğinden tecerrüt ederek mabuduna oyle bir edebî tamm-u hudu ve oyle bir tazını kâmil ile arzı tâat ve inkiyât eder ki kemalî tazıme mûnafı bildiği cüz'î bir hareketten bile ıctınap eyler Bunun için kibr-u riya ile hırleşmez ve zahır-u batına inkısamı kabul etmez. Bihakkın ibadet, aczı mutlâk ile kudretü tamamenin, zilleti kâmile ile, azametü kâmilemin korkular içinde titreyen emel ile Vahıbul'âmâln bir cıvı telâkısıdır Aczını hissetmiyen mutekebbirler, hiçbir korku yok 'ımış gıbı gorunen gafıl inkıbnler, hiçbir umut beslemiyen me'ysus bedbinler bu şereften mahrumdurlar

Bu hakikatları telhıs için eazımı mufessırın «ایک صد» nın mealını şöyle ifade ederler Yarab! biz başkasına değil, yalnız senin rububiyetini ikrar ve itraf ederek ancak sana boyun eğerez ve sade sana arzı zillet ederiz ve ancak sana tâatle sukûn-u sekinet ve itminan buluruz Çunku bütün havf-u recamızın evvel-u ahır meren yalnız sensin, sen korku vermezsen korku yok, sen ümit vermezsen umut yok, lezzet duyurmadın mı her şey elem, elem duyurmadın mı her şey lezzet, ruh senin mülkin, cisim senin mülkin bütün vucut senin mülkin, bize verdiğin ihtisası, temavulâtı, tehayyulâtı, taakkulât-u îadatı ile hisse viedan o da senin lûtfun, senin merhametün, bu ise bütün itminanını sana hamd-u şukr ile ızharı sadakat için ancak senin emrine talısta buluyor Butun akıllar, bütün kâmat ta buna şahittir

Burada kibri nefsanî şöyle bir sual irat eder Ruh ve viedan tezelli değil yükselmek ister, ibadet ise manayı tezellulu mutazammın olduğuna göre yukselecek olan ve hele yükseldiğini hissetmiş bulunan nefisler için tenezzül olmaz mı? Artık o yüksek kafalar alınlarını yere nasıl koyabilirler?

Boyle bir sual, içindeki cevabı görmemekten mutevel-

lit bir gurur ilânıdır. Yükselmek istemek, yükselmek ihtiyacını teslim etmektir Bu da bir tarafta acı zatîsini, diğer tarafta ulviyyetî takdir ile mümkün olur ki ibadet bu mananın en yükseğini idraktır Samiyen yükseldim demek yükselmediğini ilân eylemektir. Böyle bir iddia hem teali ve terakkîyi mutenahî görmek, hem de sukut ihtimalini mümteni zannetmek gibi büyük bir hatîfe teşkil eder. Halbuki, meratibi teali namutenahîdir, tehlukeyi sukut ise her zaman bakıdır. İbadet de bu kıbr-ü gurur marazının yegâne ilâcıdır Salısen, Allahtealâya ibadetteki tezellul ve tazim viedanı beşer için mümkün olan her türlü itilânın fevkinde bir ulviyet te'min eden bir vesıkayı mütasaptır ki adî gonuller o kadar yüksekliği kendilerine lâvîk bile göremezler de imkânsız sanırlar

Âlemde ben Allahtan başkasına hurriyetimi veremem ve ancak ona ve onun emrine inkıyat ederim, tâatı sever ısvandan nefret ederim, hayra koşar şerden ıctınap evlerim, hayrın başını da hakta bulurum, Allahın emrine uymıyan, Haktealâ hesabına yapılmıyan hiçbir şeye olurum de serfuru etmem, çünkü ben yoktum, o beni varettiler ve terbiye edip bana hurriyet verdi Bu can, bu viedan ve bu hurriyet bende onun bir emanetidir Bunu yapan isterse namutenahî kerreler daha yapabilir Binaenaleyh onun yolunda her şeyi feda ederim Dilediği zaman alacağı canımı da feda ederim, istediği zaman yıkıp, istediği zaman yapabileceği dünyaları da feda ederim bu uğurda cümlelere katlanırım, havır ile haksızlıklara göğüs gererim, katlanamaz, geremezsam olurum, onun emri zaten olacağı, böyle bir man böyle bir sadakat ile olurum, evvelim hak ahırım hak olur, haktan gelir, hakka giderim, işte ben hakkın böyle bir kuluyum, kendime kalırsam hiç, ona mütasabımla her şeyim ilah » diyebilme ve bunda sadakat etmek ne kadar büyüklüktür ve insan için bundan daha büyük bir kudret, bir ulviyet nasıl tasav-

vur olunabilir? Maamafih bu bapta Fatıha ben değil bız deyniz diyör

Filvaki «ایاک صد» diyerek livatülhamd altında toplanan ve yirmi otuz sene içinde ulviyyeti hakkı bütün âleme neşr-ü isbat eden ilk muslumanlar bütün bu ruhun içinde idiler, bu ruhu garp edenler de Dünyaya boyun eğdiler. Şüphesiz ki bu taahhüt ağır bir hamuledir. Fakat ulviyeti hak karşısında hakkı ulviyet te hıffetle erilecek bir gaye değildir. Ve abdin acı zatısı kudreti zatiyesile böyle bir taahhude gırışmesine manıdır. Bunun için «ایاک صد» derken aynı ihtisas ile «ایاک استعین» diye talebı istiane zarurîdir

«استعین» istiane ederız demektir, istiane avn talep etmek, tahıri aharle inaunet istemek daha türkçesi yardım dilemektir. Talepli veya talepsiz onu vermeğe de iane denir, muavenet, teavun de mutekabilen iane demektir. Binaenaleyh istiane ile bunları tenyiz etmelidir. Çunku burada hasr istiane hakkındadır. Teavun ise memurun bıhtır. Bu istianenin ne gıbı hususta olduğu zıkrolunmamıştır böyle olan yerlerde de uç mana muhtemel olur

1 — Muteallakından kat'i nazarla zatı filf murat etmek ki unum olsum husus olsun istiane denilen tili bız ancak sana yaparız demek olur

2 - Muteallakı âm takdir ederek her hususta, her ıste istiane kastetmek. Bu ikisi mealen birleşir. Fakat evvelki eblâğ, bu sarıh olur

3 — Bir karımei mahsusaya istinaden müteallakı has takdırile filan hususta istianeyi kastetmektir. Burada ise ibadet karınesile işbu ucüncü ihtimal zihne çarpabilir ise de kelâmın kasr-u ihtisas suretiyle tevhide muteveccih olması ve hepsı Allaha mahsus olan hamdın beyanı sıyakında ırat edilmiş bulunması buna mani ve her halde İbnı Abbas Hazretlerinden de rivayet edildiği uzere unumnu muktazıdır ki bu da birinci veya ikinci suretler-

den birisi ile olur. O halde müfessirinin beyan ettiği gibi hasılı mana. «Yarab! biz gerek sana ibadet ve itaatımızda ve gerek sair umurumuzun hepsinde ancak senden ıstiane ederiz, senden başka kimseden yardım dilenmeyiz, seni tanımayan kâfirler başkasından ıstiane ederler. Biz ise ibadetimizde halıs ve muhlıs olarak bütün işlerimizde ancak senden ıstiane eyleriz» demektir.

Beyzavînin beyanına göre meunet iki nevidir Birisine meuneti zaruriye, diğerine meuneti gayrı zaruriye denılır. Zarurî olan meunet, onsuz filın husulu mümkün olmıyandır. Failın ıktıdarı, tasavvuru ve filın yapılacağı aletin ve maddenın mevcudiyeti gibi ki bunlar toplandığı zaman insan ıstıtaat ile muttasıf olur da kendisine filı tek-lif sahih olur Gayrı zarurî olan meunet te de filın husulunu kolaylaştıran şeylerdir ilah. Bu taksım ilmi usulde kudreti mümekkin ve kudreti müyessire namları tahtında yapılır.

Evvelâ bu ayet bize gösteriyor ki bütün meunet Allahındır, fakat talep bızındır. Ve buna kesp veya iradei cuz'ıye dahı tabır olunur ki asıl ıstıtaa bu talep ile meunetin içtimai hengâmındadır. Bu da filın husulüne mukarın olur Binaenaley Felsefenin muztarip nazariyatına boğulmaksızın «اياك نستعين» den şunu anlıyoruz ki bize bir talep salâhiyeti verilmiştir Bu suretle bizden birisi talebimizle, diğeri talebimiz olmıyarak iki ful sâdır olur. ve her ikisi de bızden sâdır olduğu ve bızımla kaim bulunduğı için [hulâsa mahallı bız olduğumuz için] Bızım fiilmiz sayılır ve bize ısnat edilir Meselâ teneffüs eden bız, uyuyan, ölen bız olduğumuz gibi yıyen, içen, oturup kalkan, şunu bunu tahrik veya teskin eden de bız oluruz Ve bunlardan talebimizle olanların sebebi karıbı bızız. Fakat bütün sebebi ve illeti tammesi biz değiliz, çünkü biz bunda meuneti zaruriyeye muhtacız. Meselâ benim elim ile iradem arasındaki nisbeti sahiha kurulmamış olsaydı ıstedigim zaman elimi oynatamıyacaktım nitekim

bazı uzuvlarını öyle oynatamıyorum O halde Hâlik biz değiliz halk yalnız sebebi karibe değil mecmuu esbap ile illeti tammeve muzaftır Demek ki e'fâl ihtiyarîyemiz bir failı talip ile bir failı halik arasındaki nisbetin hasılı nı ifade eder Butun eesamın hassası zatiyesi mahzı atalet olduğu gibi ruhun hassası zatiyesi de failiyeti talibanedir. Failiyeti halikane ise halik tealânındır Araba yürüyor makine işliyor deriz, bunlar birer fîlî cebri ve iztirarî olduğu halde mahallî onlar oldukları için yurtümevî işlemeyi onlara isnat ederiz, bizim teneffüsümüz deveranı dememiz gibi iztirabatınız da böyledir Kurulmuş bir makine işlemek için iptida bir tahrike muhtaçtır Bunu ise cansız makine kendisi yapamaz veya istiyemez, canlı bir makinedir veya şoför yapar ve ancak ruhunda bir taleple yapar, ruhu isterki eli makinenin miftahını tutsun da hareket etsin makinenin ruhu bu talebî bu iradevî yaptığı anda bu de bakarsın hareket yok iken halkolunmuş ve makine de işlenmeye başlanmıştır. Bu suretle işleyen o hareketin mahallî olan o makinedir İşleten o hareketi isteyen makinedir Yaratan o hareketi baştan nihayete ademden vucude getiren Hak tealâdır Her işimizde bu üç mertebe olan beyan zahîr bir hakikattir, artık ne cebriye veya maddiye gibi insanı ruhsuz bir makine farzettirmeye çalışmalı, ne de onu ruh ve cismin halikı olan Hak tealâ gibi farzettirmeye uğraşmalıdır Gerçi Cenabıhakkın tecelliyatını müşahade etmek için her türlü tetkiklere tefekkurlere girişmek iyi bir şey olduğunda şüphe yok ise de bu arada girdiği yolu kaybedecek ve hakikatı zahîrevî inkâr evliyecek bir surette dalıp gitmek sonu gelmeyen bir dalâlet olur Talebî vucut mefhumuyle aynı vucut mefhumunu farkedememek garip bu mulâhaza olur Aceba talep te bir iş değilmi dir? ve bu da bir talebe muhtac olmaz mı? bundan ya teselsul veya cebir veya halk lâzım gelmez mi gibi sualleri kesip atan

mantıkî cevaplar yok değildir, teselsül lâzım gelmez çünkü talebî talep de aynı talebin içindedir. Cebir lâzım gelmez, çünkü fiil araba sürükler gibi yapılmış değildir, halk ta lâzım gelmez çünkü talep bir mevcut değil, mevcutlar beyninde bir nisbetten bir izafetten ibarettir. Nisbeti vücut ise aynı vücut değildir ki nisbeti ihdas halkı vücut olsun. Tabiri aharle tereddüt iki tasavvur arasında bir hareketi zihniyedir Bu hareket te zihin mekik gibi iki tarafa gidip gelirken bunda karar ediverince obirine bir daha gitmemek gibi ademî bir nisbetten başka birşey yapılmış değildir ki buna halkı vucut denilsin İlah Bina-enaleyh iradei kulliyeye denilen kuvveyi iradiye, mahlûktur. Fakat iradei cuz'iyeye ve talep ve ihtiyarla kesip dediğimiz karar, gayri mahlûktur ve bizim bir nisbetimizdir. Bunlarla talep ve iradenin haddi vücudisini, inhiyyetini tamamen ihata edemiyor isek o da hak teâlânın hakikatını muhit olamadığımızdan ve Olamıyacağımızdandır Bina-enaleyh evvelki zahir ve bahir hakikat görünup dururken mabadettabi denilen bu vâdide saplanıp kalmak hatırlı bir tarıktır ve işte bu dalğınlıklara meydan bırakmamak için Fatihada «استعين» cumlesinin içinde taleb salâhiyeti bizim ve meunet, kudret Allahteâlânın olduğu pek güzel anlatılmıştır Artık muslumanlığı ne cebriyelik ile, ne de onun zıddı olan kaderiyelik yanı nef'ı kader ile ithama kimsenin hakkı yoktur. Yalnız iradei cuz'iyemiz, hakkı talebımız var denildiği zaman bazıları bunu yanlış anlıyorlar da bizim her iradei cuz'iyemizin her zaman iş görmekte kâfi olduğunu zannediyorlar ve taleplerinde muvaffak olmadıkları zaman her hususta cebriyelğe meylediyorlar. Böyle düşünmek bir taraftan talebî halk zannetmek, diğer taraftan bizim talebimize ve talebdeki isabetimize Cenabı Allahın ilel'ebet müdahalesi vakı olmaz zümunda bulunmaktadır, Halbuki böyle bir tasavvura hak yoktur O tevfikı ile bizim talebimize muvazı netaic halk

buyuruyorsa bu arada o müvazatı refederek lehimize veya aleyhimize bizzat icrayı tasarrufa ve tabiri şer'îsiyle nusrat-u hızlâne dahi kadir olduğunda şüphe edilemez Yolunda gidenlere zamanı gelir tevekkül ve ıtmatlarını tezyit edecek surette fazlaca lütf-ü in'am eder, yolunda gıtmıyonları de bunun zıddına husran-u hızlâne duçar eyler Duniyada dahi mükâfat ve mücazat veya iradesine ihtar ve tenbih manasını ifade eden bu noktalara müteallık birçok ayetler göreceğiz ezcümle «وامر» ادا ارادة اعد قضاءه وقدره سلب، «دوى العقول عقولهم» Allahtealâ kaza ve kaderini infaz etmek mürrat oderse zevilukulün akıllarını alıyerir» hadîsî şerîfî de bunu natiktir Bunlar da cebir mes'alesi değil husni talep ve sui talebe müteallık ince irfanlar münderiedir. «عسى ان تكرهوا شيئاً وهو خير لكم وعسى ان تحبوا شيئاً وهو شر لكم والله يعلم واسم لا تعلمون» aveti celîlesi de bu noktede diğer bir mâna ifade eyler ve artık burada bu kadar ihtar kâfidir

Göruluyor ki «إياك صد و اياك ستم» iki kelâmı ihbarîden müteşekkıl bir ayettir Maamafih urfen inşada mustamel olan kasem, ahıt, akıt, sıgaları kabılınden bılıktıza inşada dahi ifade ederler ve bu suretle bir kabul ve bir taahhut teşkil eylerler ki bu kabulün icabı olan teklîfî kelâmı sabık bılışare mutezamının bulunuyordu Burada Allah ile kullar beyninde bir muavaza şeklinde gayet derin ve gayet şumullu bir aktı bî'at, bın mukavele hukukı-ye, takrır-u tescil edilmiş oluyor ki en derin, en büyük bir kanunı fıtratın yâni bir sırri ameli ve içtimaiyyının icaz-kâi bir fezleğei beyanıdır. Biz bu ayetteki belâgat-u hukmetin zevkine doyulmak ihtimalini göremiyoruz Nerede bir hayat görürseniz orada behemehal bu kanunun hukmünü görürsünüz Şu kadar ki ehli küfür bunun arından lâşuuri olarak vücuden sürüklenir. Ehli iman da bunu vücudundan başka vücdan ve şuuriyle dahi yaşar.

Ne lâtıftır ki Fatıhanın tam ortasında hakkı tekellum

bizim vîcdanî içtimâîmizle lisanı ubudiyetimize verilmiş ve akit bizim lisanı ubudiyetimizle vîcdanî içtimâîmizden ızhar edilmiştir. Bunda vîcdanî ubudiyetin kelâmı ilâhîye tecelligâh olduğuna büyük bir tenbih vardır ki «رُلْهُوَحِالَامِيْعِلَىٰ ذٰلِكَ» «وما كان لشر ان يكلمه الله الا وحيا او من وراء حجاب» ayetlerinin mazmunlariyle alâkadardır. Bu bize şöyle bir ihtar da yapmış oluyor «size garp gibi gelen kelâmı ilâhî olmasa idi sizin hakkı kelâmınız olamazdı Siz tekellüm ediyor, sanız şüphe etmeyiniz ki soylemek, tebliğ meram etmek kudret ve sıfatını hâlikınızdan ve onun meunetinden ahz ediyorsunuz. Anlayınız ki sizin kendiniz gibi kelâmınızın dahı mebdî Cenabı Allahtadır Sız manâ ve maksadınızı başkalarına tebliğ ve ifham ederken Allahtealâyi bu kudretten mahrum zannetmeyiniz Binaenaleyh Cenabı Allahın inzal buyurduğu kelâmı kadimını bütün vîcdanî içtimâîmizle dinleyip anlamağa ve tatbık etmeğe çalışınız»

Burada bize zat ve sıfâtı ilâhîyi muteakıp ahlâkı ilâhîden büyük bir nümune de telkin buyuruluyor Allah ile kullar beyninde şerâtı mutekabile ile muavaza şeklinde bir mukavele akdi ne büyük bir hulkı rahmanî olduğunun ıyı düşünmek ıktıza eder Bızı ademden vücude getirip biraz terbiye ettikten sonra yine mahzı rahmetile bize dünyada muvakkaten ihsan buyurduğu atayasını bizim milki hakikımız imış gibi ebedileştirmek ve ebediyen tenmiye etmek için muvacehesinde adeta muadıl bir paye ve bir haysiyet veriyor Rububiyeti hasebiyle bize kendi hukukunu vazife olarak sadece emr-ü teklif ediverecek yerde zatında hiçbir hukuku olmıyan bızlere dahı milk ve hukuk tanıyarak ikisini inubadele ediyor ve bizim hukukumuzu da uhde rahmetine alıyor İbadet ve ubudiyet onun hukuku ve bizim vezâfımız Bilmukabele dünyada talep ve meunet, Ahirette sevap ve ikap bizim hukukumuz, onun mahza kendi icabıyla veca-

ibi rahmet-ü hikmeti oluyor Ve hatta hukukî ibade hukukullahtan ziyade inayet ve ihtımanın ediliyor Rahmet ubudiyete mütekaddım, lâkin ubudiyet te istianeye mütekaddım, demek ki vazife talebı hakka mutekaddım ve halbuki rahmeti hak ile teşekkuli hak daha mukad- demdir ve bu suretle vazife ve hak arasında tam bir tezatı vardı Şüphesiz yok ki böyle bir muamele Aleyhisselâtu vesselâm Efendimizin «تَعْلَمُوا مَا لَكُمْ» = Allahın ahlâkile ahlâkınız» hadisi şerifinde işaret buyurduğu ah- lâkı ilahiyenin en şayanı hayret tecellilerinden biridir.

Sanıyen bu ayette cem'iyet ve ıctımarıyete büyük bir ehemmiyet verilmiştir Çunku akıt «ibadet ederim, isti- ane ederim» gibi mutekellim vahde yani fert sıgası ile ya- pılmıyorda «عدد، بسمين» deye cemı yani mutekellim maal- gayr sıgası ile yapılıyor

Müfesssın burada cemaatla ibadetin faziletine işaret var- dır diyorlar Şüphesiz oyledir, lâkin cemaat faziletini ıyice tasavvur etmeliyiz Cemaatla ibadet etmek için cemaatin te- şekkul etmiş bulunması lâzamdır. Halbuki cemaat kuru bir kalabalık demek değil, ruhu vahidile hareket edebilen bir heveta muntazame vahdanıye demektir Binaenaleyh cema- atın teşekkulu bir ruh ve bir misaki ıctımaıye mutevakıftır. Misaki ıctımaı ise henüz içinde bulunduğunuz akd-ü mu- kavele ile teşekkul edecektir Cemaatı islâmiyenin teşek- kulu de Fatıhanın nuzulunden sonradır Binaenaleyh ara- da acip bir devir şarbesi var zannedilir Fakat hakikat oyle değildir Ruhu ıctımaı evvelâ fertte teessüs eder, vic- danı terde ne vakit hissi uhuvvet girer ve onu kibirten, darlıktan, hudgâmlıktan çıkararak genişletirse o viedan sahai vus'atı nisbetinde bir cemaate namzet olur. Bu vus- at bir refakattan bir aileden tutunuz da cihangir devlet- lere kadar gider Viedan darlığı cehalet ve kibir ile mü- telâzımdır İnşirahı sadır dahil denilen viedan vus'atı ise havt-u recuda muhabet-u mehafette yükselmiş bir ıdrâk ve

irfana ve buna müterettip tevaz-ı merhamet, sabr-u tahammül gibi hasaletler ile müterafiktir Kibirli, dar bir vicdan yalnız kendini sever ve yalnız kendisi için korkar. Ümidî kendisine, havfî yine kendisine mahsustur. Nazarında menfaat onun menfaati, zarar onun zararıdır.

Bir vicdanda bu mahabbet-u mehafet yükselip de bir dîğeri dahi kendisi gibi, lâakal kendisine musavi bir kıymetle gormeye ve onun menfaatından kendisinin gibi memnuniyet, zararından kendisinin gibi mahzunîyet duy-
mağa başlarsa o vicdanda ruhi içtınâî teşekkül etmeye başlamış olur ki insan kelimesinin bir aslı olan uns-ı muvaneştin mebdî budur. Boyle bir duygu ise iki muadil arasında bir camia müstereke duymaktır ve işte bu camia bu duygu hissi uhuvvetin menşeidir. Bu his fiilen yaşandıkça o cami'a kuvvet bulur, bu his bu cami'a ne kadar vus'at peyda eder ve ne kadar kuvve bulursa kibir o nisbette tenakus eder ve içtimaiyet ve medenîyet te o nisbette vus'at ve kuvvet peyda eyler. Bu ruhi içtimainın teessüsü evveleminde fitrette bir mevhibei rab-baniye ve derece sanıyede muhitin bir in'ikâsıdır ve her iki nokta nazarla terbiye fitriye ve kesbiyeden müteessirdir. İşte vicdanında böyle bir ruhi içtınâî teessus etmiş olan fert vus'at ve kuvveti nisbetinde bir heyeti içtimaiyenin teşekkülüne mebdî olur. Bu vicdanın duyduğu o camia, hamıl olduğu mahabbet ve mehafetin esası ne ise hissi uhuvvetinin derecesi o ve namzet olduğu cemiyetin hududu da odur. Bu suretle muhtelif milletleri ayıran, muhtelif ve müteaddit cami'alar ve onunla mütenasip ruhlar teşekkül eder ve bir cami'a ne kadar tahassus ederse ruhi içtınâî o kadar daralır ve umumî olan cami'ayı parçalar, cemaatını ihvanlarını da o nisbette azaltır, fakat bunda ne mahabbet, ne de mehafet, ne menfaat, ne zarar, bütün hududile te'min edilmiş olmaz, ve bilâkis bir cami'a ne kadar umumî ve muhit ise ruhi

içtimaîsi o kadar genişler ve hususî camiaları o nisbette bel'ederek yükseltir, mahabbet ve mehafet, menfaat ve mazarrat da aksayı hududuna dayanmış olur. Bunun için cemiyetî büyüten, küçüten en mühim sebep ruhi içtimaîsindeki derecesi vüs'at ve kuvvette aranmak lâzımgelir. Cami'ada vüs'at varda, vicdanda kuvvet yoksa, o cemi yet idare edilemez, dağılmağa küçülmeye mahkûm olur. Vicdanda kuvvet var, fakat cami'ada vüs'at yoksa o cemiyet buyuyemez, akıbet büyük bir cemiyetin bel'ine uğrar

Acaba ruhi insanıde mahabbet ve mehafetin bütün hududunu ihata eden en muhit ve en kavi müessiri içtimaî ne olabilir? Zıddı, nazırı, şeriki mevcut farzedilebilen hiçbir şey bu kudreti şamileye malik olamaz, şeriki nazırı mevcut olınıyan da ancak Haktealâdır. Çünkü mukabilî lızatıhı batıl ve lızatıhı munteni olan ancak odur. Ve bunun için bütün mehamid ona mahsustur Bunu duyan ve kuvvetle yaşayan vicdanlar, cihanşumul bir cemaatin azasından olmağa namzet bir ruhi içtimaîye malikdirler ve ancak bu cami'a ile hissi uhuvvet aksasını bulur ve mafevki tasavvur olunamıyacak bir heyeti içtimaîye tesekkül edebilir ve rıdvani ekbere onunla orılır

İşte Fatihada Haktealâ kendisini evvelâ zevil'ukul fertlere duyurarak vicdanlarında bu ruhi içtimaîyî terbiye ve takviye etmek için her birini «ایک صد و اماک مستعین» diye ahd-ü nusak alırken her ferdin takrirını bütün insanıyete ve bütün âlemine şamil bir heyeti içtimaîyeyi temsil eden bir hissi uhuvvet ve bir hissi içtimaî ile alıyor da «na'bûdu, nestain» dedirtiyor Çünkü cem'i mutekellim, muhatap ve gaip cemilere benzemez bunda hakikaten söyleyen yine bir mufrettir. Fakat o mufret ihvanını temsil ederek yalnız kendinden soyler de biz der ve ne vakit bir cemaat, cemaat olarak soz söylemek isterse içlerinden biz diye söyleyebilecek birinin tahtı rıvasetinde toplanırlar da hepsi ona söyletirler, yoksa her

birinin ben ben ben diye bağırması bir cemaatin tekellümü sayılmaz da müteferrik fertlerin tekellümü sayılır.

Binaenaleyh cem'i mütekellim hakikatte nefsi mütekellim maalgayr demektir. Ve bu suretle «ياك همد» diyen bir fert olacak ve maamafih bunu söylerken vicdanında hissettiği ihvanını da temsil etmiş bulunacaktır. Bu uhuvvet hafaza melâikesinden başlar da hâzır olan veya olacağı tasavvur edilebilen cemaatlere kadar gider. Her fert Fatiha ile bu ahdi yapar veya te'kit ederken bir cemaatin imamı mesabesinde dir. Ve bu mana dolayısıyla mezhebimizde imamın arkasında namaz kılan cemaat ne Fatiha, ne saire hiçbir şey kiraet etmez de hepsinin hesabına imam okur. Çünkü kur'an okumak Allahtealâ ile tekellüm etmek manasındadır. Münferiden namaz kılan fert ise henüz bilfiil teşekkül etmemiş bilkuvve bir cemaatin imamı mesabesinde olduğundan behemehal kiraet eder. Ve bu gibi fertler tekessür edip tanıştıkça bilfiil cemaat te kendiliğinden ve kolayca teşekkül ediverir de derhal içlerinden birini imam tanıyarak ona iktida, ederler ve kuvvei içtimaiyeleri de imamları ile mütenasip olur. «كنكروا بولي عليكم» dünü islâmın namaz ahkâmı tafsilâtıyla bilinir, düşünülürse bunun dekarikini anlamak mümkün olur. Ve her namazda Fatiha okumanın hikmeti vücudu de tezahür eder.

Demek ki henüz böyle bir cemaat bilfiil mevcut değilken bu ruhun bir fertte teessüsünden bilâhare büyük bir hey'eti içtimaiye teşekkül edebilir ve bu suretle ruhi içtimai, cismi içtimaiye mutekaddim olduğundan bir fert, bir cemaatin bütün vicdanını onun teşekkülünden evvel dahil taşıyarak onu temsil eder. Ve o his ve vicdan ile Allah-tealâya akdi mısak edebilir ve mes'eled e hiç bir devir şaibesı yoktur. İşte islâm bu büyük ve lânazir ruhi içtimaidir ve onun muhtevi olduğu manayı içtimai ve medeni fevkinde hiç bir camia tasavvuruna imkân bulunamaz. Bunu ise pek küçük ve dar vicdanlar yaşayamazlar da

küçük küçük mabutlar ararlar ve dairei uhuvvetleri ne kadar küçülürse o kadar rahat duyacağız zannederler, fakat duyamazlar, bir müslümanın kalbindeki metanet ve sakinete bir türlü eremezler

Bu suretle cemaatı islâmiyenin kuvveti, fertlerin kesreti ve vicdanı islâmîlerinin kuvvetiyle mütenasıptır ve cismi cemaat mevcut ve kuvvetli iken ferdin bu ruhi içtimaiyi duyması ve taşıması kolay olur Lâkin cismi cemaat zayıf olduğu zaman böyle bir vicdan taşımak zor ve hele henüz bilfiil cemaat yokken böyle namutenahiye eren kuvvetli bir vicdana sahip olmak, bütün Dünyayı tutacak bir ruhi kullîye sahip olmak demek olduğundan bizzat bir teyidi ilâhiden başka suretle kabılı iktihâm olunan bir suubettir ve bu makamı makamı enbiya ve bilhassa makamı Hatemulenbiyadır

Fılvakı Cenabı Allah dahi Fatihada evvelâ bu akdî habıbı kıbrıvası Muhammed Mustafa sallâallahu aleyhi ve sellem Efendimizin kalbî misaletpenahîlerine vahiy ile yaptırmış ve bu mısakı onun vicdanı içtimaiysiyle lisanı ubudiyetine takrir ettirmiştir. Binaenaleyh tam manasiyle «ما كان صدوقاً» diyebilen sadık ve masduk abdî ekmel, ferdî camî Hatemulenbiya Efendimizdir Ve asıl makamı ubudiyet onundur Bunun için «اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده ورسوله» düsturî imanı teşkil eder Onun sinesi öyle bir inşırâha ermiş idi ki Garîhıradaki infirat ve tecerrüdü esnasındaki taabbudî ile ruhi kullu temsil etmiş ve vicdanı içtimaiisi bütün âleminde imam olmuş ve işte cemaatı islâmî bundan teşekkül etmiştir. Ve her asırda onun sunnetine itiba ile cidden unmeti olabîlen cemaatı islâmîye dahi fertleriyle değil ise de bütün hey'eti içtimaiyeleriyle bu akdî ubudiyeti bîhakkın söyleyebilmişler, ne Allahtan başkasına boyun eğmişler, ne de arzı istiane eylemişlerdir. Çünkü cihanın numune imtisalı olan devletini onlar teşkil etmişler, yirmin otuz sene içinde Kâbedeki putları kıran, Kisra-

ların cihangir saltanatların deviren, Kaysarlara boyun eğdiren bu ruh idi, Türkistan sahrasına gidip Türkleri cezbeden, oradan çekip Istanbulara Viyanalara kadar götürün yine bu ruh idi.

Namazda Fatiha okurken bir kimse «اَمَّا كَ سَمِعَ» yerinde «اَمَّا كَ اَعَدَّ وَاَمَّا كَ اسْتَمِعَ» dese namazı fasit olacaktır. Çünkü Cenabı Allah fertten sade viedanı ferdîsiyle bir mısak istemiyor da viedanı içtimâî ile bir mısak ıstıyor Ve her namazında bu viedanı terbiye ve te'vîr eylemek ıstıyor Binaenaleyh bir musluman «اَمَّا كَ سَمِعَ» derken şöle bir teemmul etmelidir. «Ancak sana ibadet ederiz» dediği zaman kimleri temsil ediyor? ve «ancak senden ıstıane ederiz» dediği zaman kimlere vekâlet eyliyor Yani bu sözünde hangi cemaatin refakatiyle sadık olabileceksen lââkal onları düşünerek bunu soylemelidir Boyle bir cemaati ubudiyet hâzırda bîlful mevcut ise o kifayet edebilir, değilse mevcut olan cemaate kuvvedeki cemaati, Allahın melâikesını dahı zammetmeği her halde unutinamalıdır Bu meratıbe işaret için mufessırın buradaki bız zamırlarını okuyan kimse ile beraberindeki hafaza melâikesine veyahut cemaati hazıraya veyahut bütün muvahhidine racidir derler.

«اَمَّا كَ سَمِعَ» hem tevhidi rububiyete ve hem tevhidi ubudiyete delâlet etmektedir. Tevhidi rububiyet, Allahın vahdeti zatiye ve hakikiyesini ıtıraf-u kabul, tevhidi ubudiyet de bu sayede bir vahdeti içtımâiye teşkil için bir inşai taahhüt oluyor Ve binaenaleyh tevhidi rububiyeti Fatiha bıdayetından beri «لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ» tevhidi gıyabîsini tesbit ve telkîn ile vahdeti hakikiyeye, tevhidi ubudiyet de vahdeti terkıbiye ve izafiyeeye ıbtına ediyor Bu ayette «Allahım senden başka mabut olmadığına şehadet ve bununla amel etmeği taahhüt eyleriz» diye «وَهْدَانِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ» tevhidi şuhudîsini takrir ediyor Lisanı kur'anda bu gibi içtimâî hitap ve taahhütlerin iki mânası vardır. Birisi,

cemiyeti fertte, ferdi cemiyette indiraj ettirerek her ferde alesseviyye hak ve vazife tevzi etmektir ki bunda haysiyeti ferdiye ilga edilmeksizin hasıllarında tam mânâsiyle içtimaiyet tahakkuk eder. Buna umumî istigrakı veya kullı ıfradî denılır Ve farzı ayn ifade eder. Diğerî mânâ ferdi ilga ve yalnız haysiyeti içtimaiyeye itibar ederek vazifeyi vahidî içtimaiye tevcih etmektedir ki buna da umumî şumulî veya intizamî, yahut küllî mecmuî denılır ve farzı kıfaye ifade eder ve balâda anladığımız ve suverî sairî kur'anda göreceğimiz veçhile mânâyı ferdi ilga olunmaksızın her birimiz boyle yaparız diye farzı ayn mânâsı anlaşılmaktadır Binaenaleyh cemaatle «شهدان لا اله الا الله» tevhidî şuhudîsî fertlerle «اعبدان لا اله الا الله» tevhidî şuhudîlerinin hasılası olacaktır Ve bu mertebe meratıbı tevhidin ekmelidir Halbuki kanunı rububiyette sırrı terbiye ve bulunduğunu da görmüştük Bunun için Fatihada olduğu gibi dım islâmın bütün nususunda bılıstikra mebde olmuş ve miftahı mında vicdan ile vucut, gıyap ile şuhut beynindeki «اعبدان لا اله الا الله» tevhidî ve belki sadece «اعبدان لا اله الا الله» tevhidî gıyabısı farzı ayn kılınarak «اعبدان لا اله الا الله» tevhidî şuhudîsî farzı kıfaye yapılmıştır Bu suretle islâmda hem ferdin ve hem cemaatin vicdanî tevhidî vardır Ve bunlar mütekabilen yekdiğerinin kefilidir Hey'ti içtimaiye vicdansız olmak şöyle dursun meratıbı tevhidin ekmel olan «شهدان لا اله الا الله» tevhidî şuhudîsini yapan vicdanı ekmel asıl onun olacaktır İşte «إياك نعبد وإياك نستعین» böyle tafsilâtı tazammun eden bir tevhidî mahızdır ve bunda envar şırkın hepsini nefyeden bir cevabı red vardır İmam Fahrreddin razı burada şu telhisi yapmıştır «Müşrikler boluk bolukturler Çunku Allahtealâya karşı ıddia edip tapdıkları şerik ya cısım veya gayri cısım olacaktır Şerik cısmânî ya ecsamî suflıyedir, veya ecsamî ulviyedir Ecsamî suflıyeden şerik ittihaz edenler ya basit cısmı veya mürekkep cısmı almışlardır. Mürekkep

cisim mevalidi selâseden biridir. Yani meadinden veya nebatattan veya hayvanattandır veya bu miyanda bılhassa insanlardandır Ecsamı madeniyeden şerik ittihaz edenler asnama, meselâ taşlardan, altundan, gümüşten putlara taparlar, ecsamı nebatiyeden şerik ittihaz edenler meselâ her hangi muayyen bir ağacı mabut yaparlar, hayvandan şerik ittihaz edenler meselâ oküz, buzağı gibi bir hayvanı mabut sayarlar, taparlar, insanlardan şerik ittihaz edenler de meselâ bir Fir'avn, bir Nemrudu rabbiâlâ, ilâh tanıyanlar ve yahut Uzeyr Allahın oğlu, Mesih Allahın oğlu deyenlerdir. Ecsamı basiteden şerik ittihaz edenler meselâ ateşe tapan Mecusiler gibidir Ecsamı ulviyeden şerik ittihaz edenler de güneş, ay ve sair yıldızlar gibi kevakibe tapan ve saadet-u nuhuseti olanlara atfedilen Sabi'e ve ekseri muneccimindir Ecsamın gayrısından şerik ittihaz edenlere gelince Bunlar da kısım kısım dır Bir kısmı müdebbiri âlemi nur ile zulmet diye ikiye ayıranlardır. Bunlar Mamıviye yani Mamı mezhebinde bulunanlardır Sineviye — ki bunlar henüz maneviyata yükselmemişlerdir — bir kısmı melâike ervahı felekîyedir ve her iklimin ervahı felekîyeden müdebbir bir ruhı muayyenı vardır ve envai âleminden her birının dahı müdebbiri olan bir ruhı felekîsı vardır derler, ve bu ruhlara bir takımı suretler, tunsaller yaparak onlara taabbut ederler. Bunlara Abedei melâike denir — bunlar mâneviyatı sezmüş ve fakat ecsamperest, Abedei asnam menzilesinde kalmışlardır- diğer bir kısmı bunları geçerek biraz daha yükselip âleme iki ilâh tanımış, biri pek hayırlı, biri pek şerir, yani biri mebdai hayr biri de mebdai şer olmak üzere iki mebdai evvel iddia etmiştir ki bunlara göre âlem, biri Yezdan, biri Ehremen yahut dır yani biri Allah, biri İbhs ve yahut Şeytan namıyla kardeş addedilen iki müdebbir tarafından tedbir ve idare edildiği farzolunuyor da âlemedeki bütün hayırlar Allahtan, bütün

şerhler de İbni'sten bilmıyor Bunlar da Sineviye oluyorlar

Manilerin nur-u zulmeti maneviyetle tefsir edileverirse hemen bunlara intibak ediverecektir. Bunun için bu iki noktai nazar turlu turlu tahavvulât ve tağayyurat içinde birçoklarına sıravet etmiştir ilah » Görülüyor ki bu son noktadaki sinevîlik arada bir kardeşlik mulâhaza etmek-
sizin iki mebdet evvel ile idare-i âlem mümkün olamayaca-
ğın da sezmiştir Fılvakı aralarında asla bir noktai ittisâl ve iştirâk bulunmayacak olan iki mebdet evvelin bir ni-
zam tesis edemeyecekleri ve binaenaleyh âlemde hayır ile şerrin hebbi eheti telâkısı bulunamayacağı bedihîdir Çün-
kü aksi tenakuzdur Halbuki bir hatve daha atınca bu kar-
deşliği görmek daha evvel ikisi üzerinde hâkim bir meb-
det müşterek görmek demek olduğu anlaşılır ve o zaman
bu iki kardeş birer mebdet evvel değil, birer mebdet tâlî
olmak lâzım gelir Şu halde bunlar bir peder Allahın ma-
rıyetine verilince bir teslis fıkrı hasıl oluvermiş ve
bu da şu telsefede bu telsefede dolaşırken nihayet Hıris-
tıyanlığın son şekli almıştır İşte beşeriyet, besateti ha-
sebiyle asıl olan mabudî vahid şuurundan dalâlet-i fıkriye
ve hissiye ile sapa sapa taaddutlere dalarak dağılırken,
diğeri taraftan taaddudu azalta azalta ikive indirdiği
sırada tekrar teshise sapmış ve nihayet dım islâm ile tevhidî
hakikiyi kemalle bulmuş ve toplanmıştır « اياك هدوا ذاك استعير »
İşte bütün bu efkârı şırkı vikan bir hücceti rahmanîye ol-
mustur Bunun jendir ki insanlar islâma koşdukea toplar-
lar, akıbet islâmdan kaçdukea dağılır, nihayet zehil ve
persan olurlar, bu sade nazari değil aynı zamanda bir
hakikatı tecrübeydir ve islâm böyle bir dım umumîdir

Boyle bir ahd-u misak yapıldıktan sonra bir nefes ali-
nıyor, alını alınımaz, ıcrayı ahkâmına girışilmek için de
(اهدنا الصراط المستقيم صراطك الذي لا نعمة غير المغضوب عليهم ولا الضالين)
duasına başlanıyor Bu talep ve dua isti'anenin ehem ve eş-
mel bir sureti tatbikivesiyle beyandır Çünkü nestein

vakfında nefes alırken bu talebe nerden ve ne suretle başlayacağımızı düşünmemiz lâzım geliyor İşte bu ihtiyacımıza cevap olarak bu dua beyaneri telkin buyurulmuştur ve bu suretle «ihdina, nestein» de bu da «iyyake na'budu» ile beraber elhamdude munderiç olduğundan bütün Fatıhanın bir «elhamdulillâh» cümlesi tammesinin inkışafı olup sade başıyla değil, hey'eti mecmuasıyla kelâmı vahid halinde bir «elhamdu» suresi teşkil ediyor Ve bunun için evvelki iki vakıf, tam ve mutlâk olmakla beraber lâzım olmuyor

«اهد» hıdayet masdarından emir sıgasıdır Bu sıgâ ile yukarıdan aşağıya büyükten küçüğe cezmen vuku bulan talebî file, emir, aşağıdan yukarıya yapılan talebe, dua, musaviden musaviye yapılırse iltimas denilir Hıdayet matluba ısal edecek şeye lûti-u letafetle delâlet etmektedir ki yolu sadece göster vermek veya yola goturur vermek ve hatta nihayete kadar goturur vermek suretlerinden birıyla tahakkuk edebilir, evvelkine delâleti gayrı musile veya ırşat, ikinciyeye delâleti musile veya tevfiğ tabır edilir Bu delâlet te lûtuftan murat, unf-u şiddet mukabil olan rıfk-u mulâvemettir Letafetten murat ta mecliktir. Hıdayet matlûbî hayra mahsustur, Meselâ hırsıza yol göstermeğe, rehberlik etmeğe hıdayet denilmez فاهدوم الى «صراط الحليم» ayetinde olduğu gibi şerde istimalı, tehekküm ve tariz gibi bir nokteye binaen mecaz olur Demek ki hıdayet her matlûba alehtlâk rehberlik etmek değil, ırşat gibi gayesinde hayır, keyfiyetinde lûtuf-u letafet bulunan bir rehberliktir Binaenaleyh «ihdina»nın meahnde en muvafık tabır hısanımızda maruf olduğu gibi, bize hıdayet et demektir Goster divince gotürmek kahr, gotur diyince letafet kahr ve hic biri tam manayı ifade etmez ve hısanımızda böyle maruf bir kelimenin yerine behemehal bir kelime koymağa çalışmak maksadı beyana munafı, kuru bir taassup olur

Allahtealânın hıdayeti, hususiyatı itibarıyla kâbilü ad-

dü ihşa olmadığı gibi envai itibarıyla de oyledir Bununla beraber eenası müterettibe ile munhasıran mulâhaza olunabilir

1 — Ruhanî veya cismanî kuvvet ifazası ki insanın mesalihini ikameye sebep olan havassı zahire ve batınasını, kuvve aklıye ve iradiyesini ve hatta e'ali tabiiye ve hayvaniyesinin suduruna sebep olan kuvayı tabiiye ve hayvaniyesini ihşan ve idame etmek, iradelerle muratları fev'ık oylemek gibi

2 — Hak ile batılı, salâh ile fesadı farkettilen delâil nash-u ikame etmek ki «وَأَمَّا تُوذِيهِمْ بِأَهْلِهِمْ فَاسْتَحُوا عَلَى الْهَدْيِ» ayetlerindeki hidayet bu kabildendir

3 — İrsalî rusul ve inzalî kutup ile hidayet ki «وَحِطْلَاهُمْ أَعْمَهُدُونَ بِأَهْلِهِمْ» kavlı ilâhîsinde hidayetden murat bu olduğu gibi «أَنْ هَذَا الْقُرْآنُ يَهْدِي لِقَى هِىَ أَقْوَمُ» ayetinde de boyledir

4 — Vahiy veya ilham veya ruyayı sadıka gibi fevkalâde tariklerle kalplere serarı keşf edivermek ve eşyayı hakikatte oldukları gibi gosterivermektir ki buna hidayetü hassa denilir Çunku bilhassa enbiya ve evliyaya vakı olur Bunun için umum noktaı nazarından bunun tarikleri, turukı fevkalâdedendir Maamafih herkesin velev cüz'i olsun bundan bir hisseleri yok değildir, şu kadar ki mertebeyakine vukselemez Bunlar, enfusi, ulakî, tekvini ve tenzili olmak üzere dahi telhis olunabilir Kur'anda hidayet kelimesi kullanıldığı zaman, bunlardan hangısı murat olunabileceğini makamına göre anlamak ıktıza eder Hidayet me'ulü samsine kâh (ilâ) ile bazan da burada olduğu gibi bizzat tadiye eder Bunu vasıtanın hazile hazf-u isal tabir edilen sureti tadiye kabılınden sayanlar da vardır ki bu takdirde aslı «أَهْدَا إِلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ» veya «الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ» demek olur. Bunun lâzımı ve mutavvı ihtidadır. Hüda da hem hidayet ve hem ihtida manalarına gelir İhtidanın zıddı dalâl, butun aksamında hidayetın zıddı da idlâldir. Dalâlette

bulunanların hidayet istemesi, aslı hidayetin husulunu istemek, hidayette bulunanların hidayet istemesi de sebat veya ziyade mertebe istemek olur Halbu ki «ايك صده» diyenlerde aslı hidayet vardır

Hidayetin ikinci mef'ulu yanı mef'ulu ileyhi olan «العراض» lââmı ahd ile «صراطك = senin sıratın» terkibi izafisinin manasını ifade eder ve doğrudan doğru hakkın tarıkine sadık olur Lââmı cins ile de henüz hususiyatı malûm olmamakla beraber alehtlâk cinsî malûm bulunan cadde manasını ifade eder ve bil'istiare tariki hakka muntabık olur kî sırat lûgatte cadde, şehrah, yanı işlek büyük yol demek olup aslı «صراط» tır Ve cumhurun lûgatı budur İbnikesirden Kunbul ve Yakupdan Ruveys rivayetlerinde de böyle sını ile essırat, sırat okunur fakat rannı tefhîmî ve «طا»nın itbakından dolayı sının sada kalbîle sırat daha selis ve daha fasıhtır kî Kurevşin lûgatıde budur Ve İmamda vanı Mushafı Osmande böyle yazılmıştır ve aşereden diğer kiraetler de boyledir Ancak Hamza kiraetinde «sad» a «za» kokusu verilerek bir işınam vapılır kî bu da Kays lûgatıdır [Ebuhayyan] Cadde manasına sırat kelimesi lisanımızda mustamel değildir. Ancak Cehennem uçurumlarının üzerinden herkesin geçmeğe mecbur olacağı kıldan ince ve kılıktan keskin mişli yokuşlu, düzlu bir kopru gibi tasavvur olunan ve zamanımız tabırince nâkıl bir hattı havaî ile kabılı ifham olan bir Ahiret caddesinin ismi dînîsi olarak maruftur ve burada buna da bir ima vardır Hatta Amribnî Ubeytten bu mana ile tefsiri de nakledilmiştir. Lâkin burada asıl murat bir istiarei temsiliye ile tariki hak ve milleti islâm olduğunu mufessırını kıranı beyan edegelmişlerdir Lûgatı Arapta alehtlâk yola tarık, işlek yola sebül, işlek, doğru, büyük ve açık yola evsafından birinin buruzuna gore cadde, sırat, şaria, şeria denilir ve bu sebeple bu sırat kelimesinin şeriat kelimesini ifham edeceği unutulmamalıdır

Mustakım, hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmıyan dümdüz ve dosdoğru demektir Sırat dahi cihetinde doğru ise de inışı, yokuşu, bulunabileceğinden düzlük manasını da anlatmak için mustakım vasfı ile takyit olunmuştur. Bu sebepledir ki bunu mustevî ile tefsir ederler. Şu halde doğru kelimesi tamamen mustakımın yerini tutamayacaktır Fılvakı lisanınızda doğru kelimesi, mustakım, hak, sadık manalarına dahi kullanılır

Kur'anı anlamak isterken elfazının ve terkiplerinin bütün meeklerini gozetmek lâzımdır Belâgatı kur'aniyenin hasasından biri de hakikatleri en zahır veçhinden gösterirken hututı dakikasını da mutenevvi nikâtı beyan icinde bütün meekleriyle toplamasıdır, Vucuhı beyan katıvet noktaı nazarile lâakal on altı veçhi ihtıva ettiğı usulen malûmdur İmaî ve gayrı kat'i olan vucuhı belâgat ise İlmî belâgatın kabılı ihşa olmıyan evvakiyle anlaşılır Bu munasebetle burada bir dusturî kelâmî arz edelim Şöyle ki Tesaduf, müşahedei esrardan gafil olan cahilın nazarındadır Hıkmette tesaduf yoktur ve Hakîmı mutlâkı her ihtıvarında bu hıkmeti mureccihı vardır. Gerci irade zatında bu mureccihdir Fakat iradei Hakîm vucuhı harici tahtı tesninde olmıyarak bir hıkmeti de tazammun eder, Binaenaleyh hakîm olan fahî muhtarın kelâm ve kelumatının hususiyetleri hep hıkmete mustenit bu ihtıvar eseri olacağından meselâ tarık demeyip te sırat demesi, mustevî demeyip te mustakım demesi, re'sen düşünülecek ve manaları ona göre tasavvur olunacak birer hıkmeti dahi tazammun ederler Kur'an ise bir kitabı hakîmdir طريق الكاسم الله العزيز الحكيم bunun için evvelâ kelimelerin mefhumlarını ıyice tesbit etmek, sanıyen mevkilerinde lafzan veva manen alâkadâr olabileceğı kelumat ve meanısı ile mukavese eylemek, sahisen tarzı terkiplerini sıvâk-u sıbâklarını mulâhaza etmek, rahian bunlardan asıl manavı murat ile tezyinâtını temyiz eyle-

mek lâzımdır. Manayı muradın tayininde dahil iki haysiyet vardır. Birisi kelimenin aslında veya makamındaki mefhumu zihnîsi, diğeri de onların vakıdındaki mütenavellileri, masadıklarıdır ki tamâm, tahsis, itlâk, takyit gibi hususat bu ikisi arasında cereyan eder, ve ıstınbatı ahkâmında bunların ehemmiyeti büyüktür.

Tefsirlere baktığımız zaman «الصراط المستقيم» den murat ne olduğu hakkında şu rivayetleri görürüz. Sıratullah, tarîkî hak, şebîlî mutedil, kitabullah, iman ve tevabîlî iman, islâm ve şeriatı islâm Peygamberimizin ve ezaîmî eshabının tarîkî, sünen, tarîkî sunnet ve cemaat, tarîkî Cennet cısrî Cehennem, nihayet bunları telhîs eden muhakkıkmî tarîkî hak ve milleti islâm telîsîrî.

Şimdi senetleriyle beraber eslâfa ve eshaba kadar giden bu mutenevvi ifadeler, «lâm»ın ahdiyyeti veya cısrıyeti mulâhazalarına nazaran bir kısmı mefhum ve ekserisi masadak üzerinde deveran eden beyanattır, cısrî Cehennem istisna edilirse obirleri vakıde aynı medlûlün evsafından birle ifadesinden başka bir şey olmadıkları halde mefhum ile masadak farkını bilmeyenler, bunlardan ne kadar ihtilâflara düşebilirler. Fılvakî muhakkıkmî tarîkî hak ve milleti islâm fezlekesi de bu iki haysiyete muntabıktır. Tarîkî hak mefhum, milleti islâm masadaktır. Bu iki farka bizzat nassı kur'anda tenbîh için sırat iki def'a zikredilmiştir. «Sıratı alezîme essıratıttan bedeldir - bedelî kul veya bazolabilir - ve kelâmında kasd-u irade asıl bedele muteveccihdir. mubdelu minih te kulhiyen metrûk ve matruh olmıyarak bu maksudun bu haysiyeti zahınesini temhît eder ve bu suretle her bedelde kısmen bir şerh-u beyan ve kısmen te'kid andıran bir kuvveti mana hasıl olur. Bu bedelde ise sıratı mustakımmın hem zatını ve hem vasfını şerh u tavzih eden kavîtlere vardır ki birincisi sıratın muzafu ilevî olan «الدين اسمت عليهم» ismi mevsul ve sılası, ikincisi bu mavsulün sıfatı olan «غير المعصوب عليهم» ucüncüsü de buna matuf olan «ولا الضالين» kavîtleridir.

İşte «الصراط المستقيم» den murat olan mana ve masadak, bunların heyeti mecmuası mulâhaza edildikten sonra taayyün edecektir. Bunun için de evvelâ kendindeki mefhumunu tesbit etmeğe ihtiyâc vardır. Vazî lûgat itibariyle bu mefhum, mustakim cadde demek olduğunu görmüşük. Fakat bu mefhum bize evvelâ vakide yol dediğimiz bir mahsûsü gösterir. Halbuki sevkî kelâm istianenin ve meunetin beyanı idi. Bu ise gayri mahsûs bir mânadır. Binaenaleyh bu karnei kat'iye ile biz anlarız ki bu yol mânevî yoldur ve hiç olmazsa mânevî yola da şamil bir mecazî sarıhtır ve daha açıkcası bir istiare-i temsiliyedir. Evvelâ soylediğimiz gibi mahsûsattan işlek, büyük, vazih, düz, doğru bir yol tasavvur ediyoruz ve bunu hey'etâyile zihnımızde ahzediyoruz.

Saniyen bizim temayülâtımızın, efkâr-u harekâtımızın cereyanına bir esas teşkil ederek bizi doğruca ve selâmetle hayırlı muratlarımıza gotürecek ılımlı, amelî, vazih ve şümulu ve Haktealâmın vazî olan bir kanunı hak tasavvur ediyoruz bunu da hey'etâyile vicdanımıza alıyoruz.

Şahsen bu mânevî hey'eti vuzuh ve icaz ile anlatmak için evvelki mahsûs hey'ete mevzu olan sıratı mustakim lafzını istiare edip zikreylediğimiz karineye istinaden bunda kullanıyor ve «ihdina» ile de buna bir teşrih yapıyoruz. Bu suretle bu mefhumun hasılı Haktealâmın vazî olup matlûbı hayra hakkıyla gotüren ve batıl olımayan mânevî yol olduğundan muhakkıkımın tarîkı hak tefsirleri, sıratı mustakimın mefhum ile manayı muradını beyan olduğu anlaşılır. Şimdi de masadakını bulalım. Yani tarîkı hak itlâkına seza olan her tarîk, matlup olan tarîkı mustakime dahil midir? değilmi dir? burası cayı nazar ve az çok muphemdir. Evvelâ «nestain» de ilk hedefimiz meuneti ilâhiye oluyor ve sevkî nazım bize iptida meuneti ilâhiyyenin ehemmin-u akdemini talep etmemizi telkin ediyor. Bundan da alelumum meuneti ilâhiyeyi isticlâp eden bir

tarikî vazîha hidayet talebi, istianelerin ehemmi-ü akdemi, ona hidayet ihsan etmek te meunetlerin ehemmi-ü akdemi olduğu anlaşılıyor. Halbuki tarikî hakkın bütün hususiyatı bir meuneti Hak ise de bu meunetlerin akdem-u ehemmi olan hangisidir? Burası cayı teemmül olur. Sanıyen hidayet hayra masruf olur. Ve acaba manayı ammiyle tarikî hak içinde şerrolanlar yok mudur? doğrusu vardır. Çünkü olmasaydı şerre yol bulunamaz, hiç bir şer yapılamazdı, gerçi her tarikî hak, zatında hayrı mahızdır ve onun vaz'ı aslîsi rahmeti ilâhiyenin tecellisi nı göstermektir. Fakat âlemde mahlûkatın hususiyetine izafetle nef-u dar, hayr-ü şer hiçbir gaye tasavvur olunmaz ki onun bir tarikî hakkı bulunmasın. Bunların her birisi için de hakkın bir sunneti, bir kanunu vardır. Ona sülûk eden doğru gâyesine gider. Hatta denilebilir ki bunların hepsi de Allahtealâya götürür, lâkin birisi rızasına götürür, biri de gadabına götürür. Binaenaleyh tarikî hak, Haktealânın rızasına goturen tarik diye tefsir edilmedikçe burada matlup olamamak lâzım gelir, Filvaki «الصراط المستقيم» nazmı celîli bize alelîtlâk tarikî hak mefhumundan daha ehas ve daha vazîh bir manâ telkin ediyor. İşte bütün bu ibhamları ızale için bedelin tezyîhiyle mefhumun mütenaveh tefsir veya tahsis olunmuş ve dinî islâmın bir hadditamı ile tarifine muntabık bir surete ifrag edilmek için «صراط الدین...» ilah buyurulmuştur.

Bu bize evvelâ her matlapta Haktealânın bir tarikî mustakîmi bulunduğunu gösteriyor ve «ihdina» onu talep etmemizi telkin ediyor ve bu suretle ehemmi-u akdem meunet te iptida onun tarikî mustakîmine hidayet olduğunu anlatıyor, Filvaki Allahtealâ rabbülâlemîn olduğundan âlemlerin hepsinde onun kanunları caridir. Kanunlar kâh vâzılarına ve kâh mevzularına, müteallâklarına nisbet olunur. Meselâ Solon kanunu vâzına nisbet olduğu gibi Akar kanunu da mevzuuna, mahkûmlarına nisbettir. Ta-

biat dahi Hak kanunlarının malikûmu olmak itibariyle bunların irade kanunundan madasına kavanını tabiiye namı dahi verilir. Lâkin hepsinin vazı Haktealâ olduğundan bunlara kavanını hak ve sunneti ilâhiye demek elbette daha doğrudur. Bu kanunları bilmeğe ilm-u fen denildiği gibi onların hayra goturenlerine de din, millet, şeriat itlâk olunur. Vazı ilâhî ve kanunî hak haricinde din aramak batıldır ve bununla beraber her kanunî hak da din değildir. Meselâ beynine kuvvetli bir tabanca sıkanın ölmesi bir kanunî haktır. Hak tealânın hususî bir iradesi mani olmazsa o kurşunu kendine sıkan ölür. Fakat intihar etmek bir hayır, bir din değildir, isyandır, serdir, kendi mülki olmıyan bınai hakkı tahriptir. Bunun gibi insanların e'falından hangisi alınsa onun bir ehîti hayır veya şer ile muntabık olacağı bir kanunî Hak vardır. Hayır ehîtiyle muntabık olduğu kanunî hak din, şer ehîtiyle muntabık olduğu kanunî Hak, hılâfı dındır. İki ehîten de kanunî Hakka tatbik olunmıyan ful, şer ve batıldır.

Hasılı her kanunî hak bir vazı ilâhî olduğundan mustakimdirler. Vazı beşerî olan kanunlar ne ilim, ne din hiç biri olamazlar, bunlar ilim noktai nazarından batıl, din noktai nazarından şer teşkil ederler ve gayrı müstakimdirler. Bunun için beşerin hakkı gerek ilimde ve gerek dinde kanun vazetmek değil Hakkın kanunlarını arayıp bulmak ve keşf-ü izhar etmektir. Arşımıt, muvazenei mayiat kanununu, Nevtun, cazıbe kanununu, Aristo, tenakuz kanununu vazettiler demek doğru olmadığı gibi Ebuhanîfe Hazretleri de kıyasî fikhî kanunlarını vazetti demek doğru değildir. Bunlar onların vazı olsa idi eğri ve yalan olurlardı, doğru olmaları kanunî Hakkın keşfine mazhar olmalarından naşidir. Bunun için ulema, mucit değil kâşif ve muzhirdirler. Zira kanunî Hakkın hafı olanları da vardır. «الصراط المستقیم» ise vazıh manasını dahi tazammun ettiğinden bunları izhara vesile olacak vazıh ve işlek bir tariki esasîyı ifham ediyor ve

kanunı Hak olmıyan, meunetı ilâhiye ile hiç alâkası bulunmıyan eğri buğrû yolların hepsinden ihtiraz ettirdiği gibi hidayet de hayra masruf olacağından doğrudan doğru şerre goturmekte hak olan kanunlardan dahı ihtiraz edilmiş oluyor Fakat bu son ihtirazda bir kaydı haysiyet aramak lâzım gelir? Çünkü şerden ihtiraz ettirmek için onu tanımak ve tanıtmak ta bir havırdır Yılan bilmıyen ondan nasıl sakınır Binaenaleyh hidayet kelimesindeki, hayriyyet manası, sıratı mustakım, tarıkı hak mefhumundan şer kanunlarının alelittlak tard-u ihracını değil, belki hayır kanunlarını evamır olarak musbet ve şer kanunlarını nevalı olarak menfi bir haysiyetle takyit etmeği icap edecektir İşte akıbında bedel tarıkı ile «صراط الدین اصمت علیهم غیر المصوب علیهم ولا الضالین» ayetleri bu menfi ve musbet haysiyetleri de ibriz ediyor Demek ki «صراط الدین mustakım» lâmi aht ile dını hakkın haddi tammıdır Mabadi de bunun şerhidır

In'am, nimet vermek, nimeti ısal etmektir Aslında müteaddidir Lâkın tafdil manasını tazammun ile mun'imin ulviyetini ve nimetin istilâsını ima için (على) ile silalanır. Nimet aslında insanın telezzuz ettiğı halet, yani haleti hasenedir ki hazzı saadet demektir Bundan alınarak bu telezzuze sebep olan şeylere itlak olunmuştur Aslı yumşaklık demek olan nûmet ile alâkadardır Arapça evvelki manada daha ziyade feth ile na'met kullanılır. Nitekim «كَمْ دِي سَعَادَةً» denilmiştir Yani nice nimet sahibi vardır ki tena'ümü yoktur. Meselâ ekmeği vardır yiyemez, yirse tadını bulamaz In'amı ilâhî asıl bundadır Allah tealânın nimetleri ise sayılamaz «وَأَنْتُمْ رَايْتُمْ آفَاقَهُمْ» Fakat başhca Dünyevî ve Uhrevî olmak üzere iki menba'da mulâhaza olunabilir. Nıamı Dünyevîye iki kısımdır Vehbî, kesbî. Vehbî ya ruhanî veya cismanîdir, tabırı aharle ya manevî veya maddîdir. Ruhanî olanlar nefhî ruh, ısrakı akıl ve zekâ ve bunlara tabı olan fêhim, fikir, nutuk, selâmet

vücdan gibi, cismanî olanlar beden ve echizai bedeni ve bunlardaki kuvai asabiye ve adaliye, hazmiye vèsair kuvayı maddiye, halât-ü hevati hasılayı halk-u tekmil gibi şeyler. Kesbî olanlarda nefsi rezailden tasfiye, ilm-ü marifet, ahlâkî seniyeye ve melekâtı fadıla ile tahhiye etmek, bedeni hey'âtı mathua ve şemaili müstahsene ile tezyin etmek, câh, yani mevki ve haysiyeti içtimaiye mal ve servet kazanmak gibi şeylerdir. Nıamı uhreviye, Dünyada vakı olan ifrat-ü tefritlerini mağfîret ederek rızasına erdirmek, ve melâike mukarrebın ile beraber âlâyı iliyinde ebedel'âbat huzurü isticrara nail kılmaktır ki bu da vehbî ve kesbî, ruhanî ve cismanîye münkasım olur Bunların hepsi başlı başına ve filhal mulâhaza edildik-leri zaman şüphesiz birer nimettirler. Fakat her biri âtisine ve mabadına nisbetle mulâhaza edilince iptida nimet zannedilen birçok şeylerin hakikatte nikmet ve belâ çıktığı da muhakkaktır Bilakis iptida elem ve nikmet görünen bazı musibetlerin bilahare büyük bir nimet-u saadete vesile olduğu da muhakkaktır Ve safadan sonra ceza ne kadar acı ise cefadan sonraki safa da o kadar tatlıdır Bu sebeple ciddî ve hakikî olan nimet-u saadet âkıbeti her halde salın olanlardır Binaenaleyh matlûbı aslî sadece iptidai nimet değil, âkıbete selâmetle yetiştiren nimetler olmak lâzımı gelir. İslâm kelimesinin dahi ilham ettiği bu haysiyet «عبر المصوب عليهم ولا المألين» vasfıyla ifade ediliyor Bu suretle «en'amtealeyhim» de nimet ve in'am umumi isticrak ile lafziam olnamakla beraber mefhumen itlâkiyle her türlü nimete muhtemel ve şamil olabileceğinden mütenavehî tahsis olunmak için gadabı dalâlden selâmet kaydıyla takyidedilmiş ve tam manasile nimet ifade edilmiştir ki bu da nıamı uhreviye ve ona vesile olan vehbî, kesbî, ruhanî, cismanî nıamı Dünveviye demektir. Bunların başı da hakkı hayat, hakkı hurriyet, iman, selâmeti vücdan, husnı ahlâk, salâhı içtimâî, ilmi nafi, ameli salih-

tır. Lisanı ıslâmda hürriyet, hukukuna malikiyet diye tarif olunur, [Keşfi pezdevî] kı bunun zıddı hukukuna başkasının malik olması demek olan esaret ve rıkkıyettir Aslı hukuk ise vaz'ı ilâhıdır Binaenaleyh her hangi bir ferdin vaz'ı ilâhî olan hukuku kendi rızası munzam olmaksızın diğer bir vaz'ı beşerî ile tebdil, tagyir veya tasarrufa mahkûm olabiliyorsa o artık yalnız Allahın kulu değildir Ve onda bir hisse esaret vardır Ve artık onun vعاip-ü vezaiifi mahzı hakkın icabına değıl, şunun bunun keyf'ü iradesine tabıdır Binaenaleyh Haktealâyı tanımiyan kimse de hukukuna malikiyet manâsına hakkı hürriyet farzetmek bir tenakuz olduğu gibi, Haktealâdan başkasına kul olanlarda da hürriyet farzetmek inkânsızdır Ve bunun için zâmanı hürriyet yalnız Allaha ubudivettedir Ve sıratı mustakımın mebdet bu ubudiyet ve ilk gaye dünyeviyesi de nıneti uzma olan bu hakkı hürriyettir Bunun başı da mamı vehbiyeden hayat, mamı kesbiyeden imandır İşte bu ikisi usulü nımandır Bunların mebdet de meunet ve hıdayeti ilâhiyedir İstenen tarık de bu meunetin tarıkı mustakımdır Ve işte nıneti ıslâm bu tarıkı mustakımdır

«امت عليهم» de iki vecih mümkündür Birisi bervechıbalâ hiçbir mef'ul gozetmiyerek (ملت الامام) alehlilâk tılı m'amı ıka ettin yanı onları mes'ut kıldın manâsı, diğeri de (امت عليهم) gibi mef'ulubih bir zamır takdir etmektir Sahip keşşaf evvelkını, İbnicerarı Taberî ikinciyı tercih etmişlerdir Hazıften selâmet itibarıyla evvelkısı evlâ ve belğ ve fakat bir kinâye mahiyetindedir Bu sebeple fi'lin muktazası olan ikincısı zahırdır Ancak İbnı cerarı Taberî bu mefulu «امامك صدقاته متعين» karnesiyle tâat ve ibadete irca ederek sen onlara tâat ve ibadetını m'am ettin suretinde göstermiştir Fehmi acızaneme gore bu takdirde zamırı sirate irca ile sen onlara o sıratı m'am eyledin mânasını vermek daha zahırdır Ve en doğrusu burada zamırı takdir et-

meksızın in'am fılı mutlâkını, in'amı sıratın, yanı (en'amte) yi (en'amtebîh) ten kinaye yapmaktır ve ilmi meanide malûm olan mef'ulı mahsusa taallûktan kinaye uslubu burada pek belîğdir. Ve bunda in'amı sıratın in'amı mutlâk ve hatta in'amı kûl mesabesinde olduğu anlaşılır. Bunda calıbı dikkat üç nokta vardır Evvelâ, bîzzat tarık ve sıratın ehemmi nîam olan bir nîmeti uzînâ olduğu anlaşılır Sanıyen, in'amı sırat, ehemmi meunet olduğu anlaşılır Salısen, onlara ızafe kılınan bu sırat kendi vazıları olmayıp, vazı ve in'amı ilâhî olduğu ve onların sıratı olması mazheriyet ve sulûkları itibarıyla bulunduğunu anlaşılır. Ve bu evsaf ile Allaha müzaf olan ve doğru nîam ve meuneti ilâhiyeye gotüren sıratı mustakîme me intihak eder

Fılvakı nîmeti tarık, âzanı nîamdır Çunku her hangi bir nîmetin tarıkine, kanununa nail olmak, o nîmete bir kerre değil, danna nail olmayı intaç eder Ulûm-u funununun ehemmiyeti de bundandır Bırsından on liralık bir iane istemekle, danna on lira getirecek bir tarık, bir sebeb istemek arasında ne kadar fark vardır. Cenabı Allahtan «yarab bana iane et de fulan nîmeti ver» diye dua ve ıstianede bulunmak pek küçük bir talep olur. Hattâ «her nîmeti ver» demek bile boyledır. Çunku bu dua kabul olunmakla o nîmetlerin her zaman devam-ı ıstınrarı te'min edilmiş olmaz. Fakat «fulan nîmetin tarıkını in'am et ve o tarikte sebat nasıp eyle» diye taleb-ı taharîde bulunulacak olursa bu dua kabul olunduğu zaman o nîmet bir kerre değil bin kerreler ve ilânuhaye elde edilmiş olur Tarıkın en büyüğü de meuneti ilâhiyenin tarıkı vurududur Bunun en kısası da müstakîm olan tarıktır Bu bulununca tarıkı nîmetin hepsı bulunur. Tarıkı nîmet bulununca nîmetlerin hepsine aleddevam eriliği ve burada iptida bize nîmet ver denmeyipte «اهدنا الصراط المستقیم» duasıyla doğru yol istemenin ta'lim buyrulması bu manayı

ne güzel te'yit eder Fatihaya (ta'limi mes'ele) isminin verilmesinde de bu noktenin büyük bir hissesi olduğunu hatırlamalıyız Halbuki bu taallûkı mahsus mulâhaza edilmediği takdirde bu manaları istihraç müşkil olacak ve sıratın onlara in'âmı ilâhî olduğu hafı kalacaktır Bu cihetle evvelki takdirdaki itlâkı nimetin belâgatı bile bunun madununda demektir Gerçi onda sıratın gayesi nimeti mutlâka olduğuna zahır bir ima vardır Ve bu mâna avam için cazibeli. Lâkin iptıda kelâmın sevkinde gayeı matlûbenin meuneti ilâhiye olduğu aşıkâr ve bu münasebetle sıratın gayesi de o ve daha doğrusu bizzat Allahteala olmak mutebadır. Bütün nıam da buna mu-tefarrıdır ve işte asıl sıratı müstakım, tarıkı hak bu manada alem gibidir Çünkü bir nimetin bir tarıkı bulunur ve sulûk de edilir de yine bizzat meuneti ilâhiye, tevfikı hak bulunmazsa bir manı zuhur eder, matlûp hasıl olmaz da tali böyle imiş denilir. Binaenaleyh her şeyden evvel bu meunet ve tevfike ermek için bütün metalıbı aguşuna almış, büyük, açık, doğru, düz bir yol istemek zarurîdir Bu yol «ایک سد و ایک ستیم» ahdinde sebat ile yürüdecek olan bir din ve millettir. Her hakikatı ve matlebi aguşuna almış, bir din ve millet, bir sıratı mustakım istemek sade bir tasavvur ve hayalden ibaret bir istemek de değildir. Bu yola ermiş ve üzerinde yürümüş, o sayede her mura-dına nail olmuş, hem de kemalî selâmet ve saadete nail olmuş ehli nimet, tarihi beşerde inkâr olunamayacak surette sabit ve böyle bir matlûp asarı müşahede ve tecrübe ile bilfiil görülmüş bir emri vakıdır Ve işte «اهد المرءات المستقيم» den sonra «صراط الدين امنت عليهم» buyrulması bunu da bilhassa göstermektedir.

Şimdi bunların kımleri olduğunu anlamaya çalışalım Bunların heyeti mecmuası bize ahdi haricî ile gösterileverecek bir cemaati mahduda değildir İptıdai beşeriyetten bu ane kadar Peyderpey gelmiş ve terbiyei hak ile

devir devir ızharı kemal etmiş mütevaliyen munteşir ve gayrı mahsur zevat ve cemaatlerdir Biz bunları yalnız «mün'amün aleyhun - yani mîmî ilâhiyeye ermiş olanlar» unvanile tanır ve vasilin, erenler diye mulâhaza ederiz ve bu cinsin âlemde vücudunda hiç şüphe etmeyiz Bu nokta yakındır Ve alehtlâk bunların sıratını talep etmek te bu yakın ile harekettir Fakat tafsîlâtına ve bu cinsin efrat ve envaından bir numune almak için harîte tayinlerine gelince Bunu nimetin manasını takdîrimiz nisbetinde bir ahdı zihnî ile mutalea edebiliriz Bunun ismi «الدائم عليهم» de va tarîfı cinsî veya ahdı zihnî melhuzdur (İms olduğuna göre «عمر المصوب عليهم» bedel, ahdı zihnî olduğuna göre de sıfat olmak zahırdır Binaenaleyh bunları iptidaen ahdı zihnî ile tasavvur edip bu evsafı hariz bir cemaati mes'ude arayacağız, ve Allah teâlâdan onların yoluna hıdayet talep edeceğiz ve muvaffak olduğumuz ande bizde o yolda o cinsten âleme numune intisal olacak bir zümre-i cemaat teşkil etmiş bulunacağız Kur'an bize bu cinsten birçok cemaatleri gösterecektir ki ومن يطع الله والرسول فأولئك مع الذين الذين هم الصديقين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقا» ayeti bu bapta en cemiyetli olan ayetlerden biridir Yani tam manasıyle mün'amun aleyhun olan suadâi hakikiye enbiya, siddikîn, şuheda, salihun ve bunlara refîk olan ehli imandır Fakat bu ızah iptidai islâma nazarendir Bize gelince Bu numunenin bütün ıphamlarından arı bir ahdı haricîsi vardır ki oda Hatemulenbiya Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizle eshabı kıramıdır Az zaman içinde bunlarda tecelli eden nimeti muvaffakiyetin, saadeti dünyeviye ve uhreviyenin bir misalını daha tarîhi beşer bugüne kadar kaydetmemiştir Tarihî umumiyi okuyunuz ve bugün Dünyadaki akvama da bir ırcı nazı ediniz Bakınız, bunların içinde meselâ bir Hazretî Omer sıvretinin nazîri olabilecek birçok misal bulabilecekmişiniz, bir taraftân fuhat elektrik sur'atile şark-u gar-

be yayılırken diğer taraftan bütün adaleti ilâhiye yerleri gökleri dolduruyor ve bu nimetlerin içinde zevkî hakka müstağrek olan Omerin sırtındaki yamalı bir gomlek âleminin gözüne Kısraların, Kayserlerin tacı haşmetlerinden çok yüksek bir hissi ıbtihâç saçıyordu Fakat dünyanın bu teveccühu içinde hiçbir gün şaşırımıyan, metanetini zayı etmiyen Hazretî Faruk vefatı peygamberî gunu farukiyetini gaybeder gibi görüldüğü zaman, Hazretî Sıddık bütün siddikiyetile ibrazı vucut ederek onu ve her kesi irşat etmiş ve cemaatı kemafıssabık sıratı Muhammedîde yurutmuştu Daha evvel hicret gunu musahabeti nebeviyye ile gizlendikleri mağarada müşriklerin baskımına uğradıkları zaman Hazretî Sıddık da huzn-u futur ârız olmuş iken «لَا تَحْزَنُوا إِنَّا مَعَكُمْ» diye onu teskiye ve tatmin eden ancak Hzretî Muhammed olmuş idi İste o zamanlar bir ahdı zihnî mahiyetinde olan o cemaatı mesude bütün beşeriyete ekmel bir numunei ıntisal olmak uzre taavvün etmiş olduğundan bize nazaren «الدين امت عليهم» ahdı haricî ile malumdur Bunun için eslâf-u ahlâftan birçok müfessırın «صراط الدين امت عليهم» âyetini Hazretî Muhammedin ve eshabı kıranının tarîkı, sunneti ile tefsir etmişlerdir Fakat mebdle ve muntaha beraber mülâhaza edildiği zaman bu manâ da mun'amun aleyhün cinsinden bir cemaat diye ahdı zihnî mahiyetinde olmuş olur

«عبر المصوب عليهم» Ellezimenin sıfatıdır Ve islâmdaki hasleti tekvanın menşeiini gösterir Arapçada sıfat ile mevsuf arasında tarîf veya tenkîr cihetinden dahı mutabakat şarttır. Halbuki gayr kelimesi, elahımu gayrulecahl, elhareketu gayrüssukûn tarzında bir zıddıkâmilne mütazaf olmadıkça marîfelik ıktisap edemeyeceği gibi ellezime ismi mevsulude marife olduğundan ahdı zihnî manasına mahmul olmadıkça nekire ile tevsîf olunamaz Binaenaleyh bunun sıfat olması, mevsulun ahdı zihnî manasına bir karînei zahîredir Çunku mağdubialehyh ve dâllin vasıfla-

rinun alehtlâk mün'amün aleyhün vafına zıddıkânul ol-
ması cayı nazardır. Mün'amün aleyh görünenler içinde ha-
kıkatta mahkûmı gadep veya dalâlet nice kimseler de bu-
lunur. Ve âlemde nimetler içinde yuzer gibi görünen bir
çok eşhas ve cemaât buna mısâl de gösterilebilir. Bu itibar
ile gayr sıfatı gadep ve dalâli nefyederek mün'amün
aleyh bunların maadasına tahsis ediyor ve o halde niamı
salıme ile mutena'im olanlar, bunların zıddıkâmilî olur-
larsa da alehtlâk mütena'im olanlar boyle değildirler Bî-
naenaleyh in'am itlâkile mulâhaza edilir, ve ellezine de
bu sîla ile cinsen veya ahdı haricî ile marife tanılır ise
gayı ona sıfat olamaz, belki bedel olabilir, Keşşaf ve ona
taba'an Kazî ve saire bu bedeliyyetü tecvîz etmişlerdir.
Fakat Ebussuut tefsirinde bunu bîhakkın reddeylemiştir
Çünkü bedel, kelâmdaki nisbette maksudı aslı olur Müb-
delü minih bîküllîye mühmel ve metrûk halinde olma-
makla beraber kelâmda hedefi maksat olarak da kalmaz.
O halde gayr bedel ise sırattan maksadı aslî, nimet değil,
gadep-u dalâletin intıfâsı olmuş olacaktır Ve bu surette
mün'amün aleyhün demek Allahın gadabından ve dalâ-
letten salım olanlar demek olacağını Sahip Keşşaf tasrih
de etmiştir Gerçi def'i mazarrat, celbî menfeatten evlâ
ise de maksadı aslî sade def'i mazarrat değil, o mazarrat-
tan salım olan nimet ve menfeattir Bu ise bedelin değil
amaç sıfatın manası olabilecektir Binaenaleyh hedefi
kelâm en'ante aleyhümedir Ve gadab-u dalâlin nefyî
ona taba'an maksuttur Ve mün'amü aleyhün demek, ni-
meti mutlâka ile gadap ve dalâlden selâmeti camî olanlar
demek olur ki islâm da budur Ve fîlhakîka islâmdaki tak-
va budur, Ve Ebussuut tamamen haklıdır Binaenaleyh ga-
virde sıfat ve ellezinede ahdı zıhnî manası zahırdır Maa-
matlî nimeti mutlâkadan nimeti salıme veya soyledüğümüz
gibi nimeti sırat, nimeti islâm kastedilirse gayır bunun
zıddı kâmilîne muzaf olmuş ve binaenaleyh tarîf iktisap

etmiş olacağından cins veya ahdi harici suretinde sıfat olabilecektir.

Gadab nefsin bir mekruh karşısında iradei intikam ile heyecanıdır ki rızanın zıddıdır Lisanımızda ofke, bir fark ile hiddet, hışım dahi denilir. Cenabı Allaha nisbet edildiği zaman gadab infialâtı nefsaniyeden tecrit ile münteha ve gayesinde istimal edilir de iradei intikam veya inzali ukubet manası murat olunur. Bu da rububiyeti rahimiyyenin lâzımıdır Yani gadab alehtilâk rahmetin zıddı değildir. Meselâ zalime gadab, mazluma rahmetin muktezasıdır. Elmağdubı aleyh tabirinde bu unvan kendilerine adeta isim olmuş gibi bir kuvvet vardır ki gadaba mahkûm, gadap altında kalmış gıtmış demek olur Binaenaleyh bazan bir ukubete uğramak, mağdubu aleyh olmak değildir ve hele hakikatte bir takım niami âtiye ve müstakbelenin mükaddimesi ve vesilesi olan elemeler hiç bir zaman ukubet ve gadap değildir «ولسولكم نبي من الخوف والجوع وقس من الأموال والأنس والثمرات وشرا الناس» çünkü her işte itihar akıbetedir

Dalâl ve dalâlet, doğru yoldan aniden veya hataen sapmaktır ki hüdanın mukabilidir Lisanımızda sapınak, sapıklık, sapkınlık dahi denilir Dalâl bazan gafletten, şaşkınlıktan neş'et eder Ve ekseriye da şaşkınlık onu takip evler ve sonra yitmeğe ve daha sonra telef olmağa muncer olur Bu munasebetlerle dalâl, gaflet, hayret, gavlubet, helâk manalarında da kullanılır Esasında mahsûs ve maddî yoldan sapmaktır Ve sonra maneviyat ve makulâtta da mutearef olmuştur Ve biz alelekser dalâlet ve sapkınlığı sade dinde, dalâl ve sapıklığı da akilde ve sozde istimal ederız Binaenaleyh «dâllin» tain manasıyle sapkınlar demektir

Burada gerek «المعصوب عليهم» ve gerek «المرالين» deki harfî tariflerin istığrak veya cins için olduğu zahırdır Çünkü nımetın selâmeti kâmile bundadır Bir çok mufesssırın de

böyle nefyi cins suretinin tefsirlerini ihtiyar etmişlerdir ki bu surette nimet ve isticametın zıddı olan gadab-u dalâl, kitaplı ve kitapsız, müşrik ve gayrı müşrik bütün ehli küfrün yollarından sarahaten ihtiraz edilmiş olur Maamafih harfı tariflerin akdem olan ahdı haricî manasına hamillerinde dahı aynı manayı dolayısıyla istihsal mümkündür Ve bunda ayrıca bir belâgat de vardır. Zira magdubu aleyhim ve dallın vasıfları mutevakkın olan edna ve ekallerine masruf olursa bunlardan ihtiraz obirlerinin hepsinden ihtirazı evleviyyetle mustelzim olur Bu da milleti islâmın ağıyarı beyninde bir tefavutu göstermek belâgatını haızdır

Aceba her ıkısının ekal mertebesiyle böyle bir ahdı haricî var mıdır? Evet, gerek kur'anda ve gerek ehadisı nebevıyyede ve umumıyyetle şeriatı islâmıyyede bunadan deliller mevcuttur Ve bunlar ehli kitap olan Yehud-u Nasaradın gerek müşrik ve gerek gayrı müşrik cemmi kuffarı hakkında kur'anı azımuşşanda «ولكن من شرح بالكفر صدوا عليهم عتب من الله» ayetinde oldeğı gibi gadabı ve «ان الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله فاصلا لا يمسها» ayetinde oldeğı gibi de dalâhı tamamen tasrih etmiş olınakla beraber Yehud hakkında ekseriya «صرت عليهم الذلة والمسكنة ماؤا المعص من الله» gibi gadabı, Nasara hakkında da «ماهل انكبت لا تملوا ودرکم غیر الحق ولا تقموا» gibi dalâhı tasrih buyurmuştur Ve bununla beraber Yehud ile Nasaranın kesdiklerini yemek, ve kızlarını nikâh edebilmek gibi vakın muamelâtta diğer ehli şırkten farklarını da göstermiştir Bunlardan anlaşılırkı ehli kitap olan Yehud ve Nasarı gadab-u dalâlde diğer musriklerden, dinsizlerden ve sair edyan batıla erbabından elvendir. Ve bunlar islâmın zıddı karıbiurler Binaenaleyh Fatihada magdubı aleyhimden murat ahdı haricî ile Yehud, dâllinden muratta Nasaradır, diye telisr olunursa «gayır» ve «lâ» ile evvelen ve bil'ibare bunların tariki nefyedilmiş ve dolayısıyla bil'evle-

viyye yani dâl biddelâle olarak da bütün sarırlarından iltiraz olunmuş olur Ve bu tefsirin naklinde tarikler kuvvetlidir. İbniceriri Taberî bir hayli âsâr nakletmiştir Durrimensurun beyanı veçhile İbnebi Hâtım demiştir ki «mağdubu aleyhımın, Yehud ve dallının Nasara ile tefsirinde beynelmufessirin hilâf bilmiyorum» Nitekim İbnihıbban ve hâkım bu baptaki hadislerin sıhhatına, tirmızı de husnüne hukmetmiş ve bunları birçok muhaddısın tahrir eylemişlerdir [Şıhap]

Nassın zahırdeki bu umumunu iki nev'a hasredebek veçhile takyit etmek usul noktaı nazarından caiz olmayacağı mulâhazasıyle bazı mufessirin buna ilişmiş ve nassın umumiyet üzere ıpkasıyle Yehud ve Nasarayı birer misal olarak telâkki etmeği muvafık görmüştür Yehud ve Nasara ehven ve ednai muteyakkan olarak tasavvur ediliniyecek olursa bu iltiraz bıhakkın varıttır Çunku iltirazi onlara kasretmek manası islânda hem akla ve hem nukulı kat'ıyye muhalıf olduğundan böyle bir ahdı haricî ye imkân yoktur Soylediğimiz gibi bunlar ednayı mutevakkan olarak tasavvur edilirse diğerlerinden iltirazi ân bil'evleviyye sabit olacağı cihetle tabsis, medfu ve mahı zuru mundefıdır ve zaten «اِنَّكَ سَمِدٌ وَاِنَّكَ سَمِيٌّ» de şırkleri zahır olan müşrikını saireden vazıhan ve bunlara nisbetle hafıf olan Yehud ve Nasaradan da zımnan iltiraz edilmiş olduğu cihetle burada da bunlardan vazıhan ve obirlerinden dolayısıyle iltiraz edilmiş olmasında da belâgat vardır Binaenalev bu baptaki hadislerden de bir nebze bahsedelim

Aleyhussalâtu vesselâm Efendimizin Yehud mağdubu aleyhım, Nasara de dullâldır buyurduğunu Tirmızı sahrının babı tefsirinde meşhur Hatımı taimın oğlu Hazreti Adiden senediyle bir hadisi hasen olmak üzere rivayet eylemiştir ki meali şöyledir Adıy bım Hatım radiyalla huanh demiştir ki «Resuliekrem sallallahu aleyhi veselleme gıttım,

mescidinde oturuyordu Cemaat işte bu Adıy bini Hatimdir dediler. Ben ise emansız, mükâtebesiz gelmiştim, hemen huzuruna atıldım, derhal elımı tuttu «mukaddema da Allahtan ümit ederim ki onun elini benim elime koyacak buyurmuştu Akıbında kalktı o sırada bir kadın beraberinde bir sabı ile huzuruna geldiler ve bizim sana bir hacetimiz var dediler, onlarla beraber kalkıp hacetlerimi bitirdi, sonra elından tutup beni haneî saadetine goturdu Bir kız çocuğu ona bir yasdık koydu ve üzerine culus buyurdu ben de huzurunda oturdum Binaenaleyh Allaha hamd-u sena etti ve şöyle buyurdu «lâilâheillâllah» demekten neye kaçıyorsun, ondan baska bir ilâh mı biliyorsun? Ben hayır dedim Badehu biraz konuşduktan sonra «sen herhalde Allahuekber denilmesinden kaçıyorsun, demek Allahdan daha büyük birşey biliyorsun» buyurdu ben yine hayır dedim, buyurdu ki «طوبى لمن صوب عليهم واد العارى صلال» - طوبى - vanı Yahudiler gadaba uğramış, magdubu aleyhim olmuşlar, Nasıra da sapılmış, dalâlete düşmüşlerbunun üzerine ben de «ben müsluman oldum geldim dedim ve baktım ki veçhî saadeti ferahından inbîsat ediyordu Bilâhare emretti, Ensardan bir zatın nezdine verildim, akşam sabah hep huzuruna gelir dururdum Yine bir akşam yanında idim Bir kavim geldiler, üzerlerinde yun elbise vardı. Resulullah kalktı, namaz kıldı, badehu onları tergihe başladı Diyordu ki «velev bir sâ' velev varın sa' velev bir tutam velev bir tutam parçası olsun bununla her biriniz yuzunu Cehennemın - yahut ateşin - hararetinden vıkaye ede, hatta velevse bir hurma danesi velevse varın hurma danesi olsun Her biriniz Allaha varacak o da ona şu soylıyeceğini soylıyecektir Ben size göz kulak vermedim mi? Evet verdin der, mal ve evlât vermedin mi? Evet verdin der, o zaman Allah tealâ o halde hani sen kendin için önceden ne hazırlık gordun der ve insan işte o vakit onune, arkasına sağına, soluna bakar da Ce-

hennemin hararetinden yüzünü koruyacak hiçbir şey bulamaz, her biriniz yüzünü ateşten vikaye etsin de velev yarım hurma ile olsun, bunu bulamazsa velev kelime tayyibe ile - tatlı sözle - olsun. Çünkü ben artık sizin hakkınızda fakr-ü fakadan korkmam, zira Allah yardımınız ve vericinizdir. Sizin için fakırlık korkusu nihayet Medine ile Hiyre arasında kârban giderken bındığının çalınması korkusu ne ise ondan fazla değildir» buyurdu.

Adıy bını Hatim Hazretleri bunu rivayet ettikten sonra şunu da ilâve etmiş: «Bunu dinlerken ben gönlümden bu nerede? Tay dağlarının eşkiyası nerede? diyordum» demiştir.

Fakat Yehud mağdubu aleyhındır demekle elmağdubı aleyhim Yahuddur demek arasında büyük fark vardır. Binaenaleyh bu ve emsalî hadislere nazaran Yahudîlerin ve Nasaranın Fatihadaki mağdubı aleyhim ve dallinden birer misal oldukları anlaşılırsa da mantukun bunlardan ibaret olduğu anlaşılmaz. Maamafih ikinci suretle dahi rivayeti mazbuta vardır. Harfî tarîfın en mukaddem manası olan ahdi hariciye hamlı ızahı sabık ile ehveniyet dairesinde mümkün olunca mutevatır olmıyan hadislerle takyidi nas mahzuru varit olmıyacağı cihetle bu hadislerin dahi ırmalı vacip olur. Binaenaleyh iki tefsir arasındaki fark birisinde yanı cinste ihtirazi kullının mantukan ve bil'ibare diğesinde de felha ile bidde-lâle olmasındadır. Evvelkine göre nazarı islâmde müşrikün ile ehli kitap arasındaki fark. Fatihada ifade edilmemiş, ikincide ise bu fark dahi gösterilmiş olur ki biz bunu sıvaki kur'ana daha muvafık buluyoruz.

Bunda bızı düşündürecek pek muhim noktalar vardır. Acaba, Resulullah Efendımız Yehud mağdubı aleyhim, Nasara dullâldır buyurduğu zaman, bunlar ne halde idiler, Yahudiler daha nice zaman evvel hubbı Dunya ve hodbinlik ile ahkâmı Tevratı ihmal ve tahrit ederek Hak

yolundan bile bile ayrılmışlar ve binnetcice nice Enbiyayı kırma ve bilhassa, Zekerıyya, Yahya, İsa aleyhimüsselâme olan haksızlıklarıyla de hem hakkın gadabını ve hem halkın nefretını kazanmışlardı ve çoktan hürriyeti siyasivelerini bütün bütün zayı etmişler ve darma dağınık olmuşlardı ve bu suretle zayı ettikleri cemaati zahireleri verme ta Süleyman aleyhisselâm zamanındanberi takip edegelikleri cem'iyâtı hafıyye ile uğraşmışlar ve uğraştıkca da bütün milletleri kuşkulandırmışlar ve âlem nazarında icleri dışlarına uymayanların pisuvası savılmışlardı ve bununla beraber esasında Dünyayı tenvir etmiş bir kitaba, havarık ile dolu bir tarihe mensup olduklarından binnisbe munevver ve lâakal mazileri ile halleri beynindeki nisbet itibarıyla de pek ziyade şayanı ehemmiyet idiler Mazide Hakka istinadı hasebiyle feyyaz olan dınlerini halde kavmiyyet çenberile bağhiyarak daima hakkın üzerine çıkınak istiyorlar ve istedikçe sukut evliyordı

Nasaraya gelince O zaman bunlar Romanın varısı, İstanbülün sahibi olarak yer yüzündeki iki büyük devletin birı ve hatta birincısı bulunuyorlardı Karşılarında bir İran ıdı Yani o gunku Nasraniyetin âlemdeki mevk'ı bu gunku Nasraniyetten çok yüksek ıdı Zahir nazarla bakıldığı zaman bunlar mun'amun alevhın zannedilebilirlerdi. Halbuki hakikatte böyle değıl idiler, fena bir akıbetle vuruyorlardı, akıbetleri, ahiretleri cidden hatarnâk ıdı Gerçi bunları Yehudiler gibi kavmiyyet çenberine sıkışmış değıldiler fakat nıkyası hakkı zayı etmişlerdi Evvel emirde tevhidı Hakka bedel, akıdeı teşhis saplanmışlar, ve en adı musrikler gibi putlar içinde kalmışlardı Gerçi Mâneviye ve Seneviyyeye nazaran bu teşhisin başında bir peder ilâhı tanıdığı cihetle az çok bir manâı tevhit yok değıldı. Lâkin bu teşhis İskenderiye felsefesinin muhtelif eşhası selâseden mürekkep ekanımı selâsesı verme eşhası selâ-

senin ittihadına müstenit bir ekamımı selâse idi o suretle ki hem bir, hem üç idi, böyle aklın tenakuz kanununda çığneyen bir akıdeyi teslis artık inkışafı akliye meydan bırakmamış ve varis oldukları bütün ulum-ü fununu çığırından çıkarmış ve tariki ısbattan ayrılıp sadece zevki kalbiye ve mustakımı bir tarık takıp etmiyen temayulâtı mahzaya istinat ederek dını keyfe mettefak ilcamı nasa bir vesile gibi takıp etmişler ve bunun için ellerinde bulunan mantığın tatbikatını atup munhasıren İlmiruhun temayulât ve ihtisaset fashyle kulûbı avamımı cezb için uğraşmışlar ve nice ıfratlara sapmışlardı İnşer taraftan fikri hukukiyi temamiyle çığnemışlerdi Nazarlarında hak, şeriat mefhumunun hakikatle alâkası yoktu, bunlar, ilmi, hakiki ve ilâhî bir mefhum değil idi Nitekim elhâletu hâzırlı Hırısıtihan lisanlarında hukuk manâsına kullanılan kelimelerin hakk-u hakikat maddesiyle alâkası yoktur (Druva) başka, (Verite) başkadır ve aynı zamanda sabık Romada olduğu gibi bir vaz'ı adî de doğru idi Binaenaleyh iradeyi halka da mutevakkıf değil idi, Hukuk sadece ruhanilerin ve mecalısı ruhaniyenin vaz'ı idi Ve bunlar hak üzerinde bir fikri ilmi ve ictihadi ile değil bir fikri iradi ile tamamen vazn kanun sıfatı ile hareket ediyorlardı ve mamafih akıdeyi teslîs neticesi olarak bunda lâhut ile nâsutun anlaşılabilir bir tedahulu vardı. Hukukî insanın böyle vaz'ı hakka istinad etmiyen vâzıların elinde istenilen şekle konulabilmesi ve tatbikatında da husnıniyyet ile doğru keyfi ve zevki noktalardan hareket edilmesi ve esasen Hırısıtılanlardan madasına hiçbir suretle hakkı hayat tanımaması hey'eti ictimaiyeyi büyük sukutlara ihzar ediyordu Çünkü insanlar âlemde zevki şairane ile muvakkat zaman için eğlenebilirlerse de bu zevk, zevki hakkı çığnemiyeye başladığı zaman derhal sonmeğe mahkûmdur Hukukî nase nefse' emirde sabit hiçbir kıymet atfedilmediği zaman melekûtî ilâhiyenin hiçbir manâsı kalmaz ve te-

mayûlâtı kalbiyeyi tehyî edecek diğer vesaitin hepsi hakkın karşısında akım kalır. Burada akideden neş'et etmeyen ve akide hilâfında vakı olan fîsk-u fücûrdan bahse lüzum görmüyoruz. Çünkü onlar mahiyeti dinîyeye müzaf değildir. Bu suretle teslîs, takîmi ukul, saydî kulup, şerîatsızlık, vicdan darlığı ve hasılı bir kelime ile hakk-u hakikatten tebâunt, işte Hıristiyanlığın o zamanki evsafı harizesi bunlar ıdı Bu ise caddî enbîya olan tarîkı hakdan udul ıdı ve dalâletin akıbeti de elbette nîkîmet olacaktır Bunun için o sıradaki devletleriyle beraber Nasarâ zahiren mun'ammu aleyh sayılsalar bile vicdanları, atıları salım değil ıdı Dünyada mîhîtata ve Ahirette bu haksızlıkların ıkabına namzed ve dallîn ıdıler ve filhakıka oyle de oldu ve Cenabıallah kullarına boyle şaibelerden, tehlikelerden arı ve salım ve ıstakbalde selâmeti kâmile ile nîmeti ilâhiyeye musıl olan dîni islâmı, tarîkı hakkı ihşan buyurdu ve pek azbır zaman içinde de bununla tedeyyun edenlere vad ve in'âmı ilâhî şekk-u şüpheden azâde olarak tahakkuk etti ve bunlar cihanın en son ve en müttekâmül numunei dînîsı oldular ve bu sıratı mustakimde sabit olanlar için aynı netice biavnîlî tealâ ile'ebet tahakkuk edecektir İşte «أهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم» «اناك صمد واناك سمیع» «عبر المصوب عليهم ولا تضلوا» bu hakikatı natiktir.

HULÂSA

Surei Fatiha baş tarafında mebdî ve meade muteallık bütün metalebiyle mebhâsı marrifetullahı, ilmi kur'anın ve Dîni islâmın mevzuunu, mebadısını, vasatında ilmi kur'anın mevzuı hassı ve gavesı ve dîyaneti islâmiyenin mebdîi olup en büyük kanunı fıtrat bulunan nisbeti ilâhiye ile bütün esrarı içünmaye ve mebadı hukukîyeyi tebliğ ve tesvîl etmekten sonra üç ayette de tarîkı hakkın, Dîni islâmı efradını camı, ağıyarını manı bir haddi tammini tasvirine doyulmaz bir belâgat ile tesbit etmiş ve bunların

hepsini başındaki bir « الحمد لله » cümlesi balığasına dere edip mer'iyetini namı ilâhî ile ilân eylemiştir.

Dini islâmın bu tarifi şu oluyor. Gadaba uğratmadan, dalâlete düşürmeden doğruca ve selâmetle Allaha ve Allahın nimetlerine götürüp elhamdülillâh dedirten ve bu safi nimetlere kemalî selâmetle ermiş, hakikaten mes'ut ve mahmut, gayrı mağdub ve gayrı dal zevat tarafından takıp edildiği tarihen meşhut ve tecribeten ma'lûm bulunan büyük, aşkâr, düz, doğru, hak yolu, istikamet yolu

Bu din ile tedeyyünün, diyanetin mebdî evvelâ Allah tealâyı tanımak ve ona « اياك نعبد , اياك نستعين » diye kemalî tevhit ile ahd-u mısak ve ondan sonra da kemalî sebat ve ihlâs ile icabını icra için hukuk-u vezâfın bütün hududunu bildiren ve üzerinde suhulet ve selâmetle yurunmek mümkün olan mustakim bir caddesi şeriate hıdayet vanı ilmen ırşat ve amelen tefvik talep eylemektir ki bu suurlu talebin cevabı surei Bakarenin başından başlayacaktır

Demek ki talep ve diyanet bizden, din, şeriat, hıdayet Allahtandır ve bu hıdayet iki nevidir Biri ilmi olan ırşat, diğeri fi'li olan tefiktir Kur'anı azim ırşadı ilmi talebinin cevabıdır Tefviki fi'li talebinin cevabı da bu ırşadı kabul ile diyaneti tafsiliyede her an ve her lâhza vakı olacaktır.

İşte Dini islâm böyle bir kanunı haktır Fatıha bunu tarif ederken mazmununu isbat için hıdayetteki ırşadâtı akliye ve kalbiyeden sonra müşahade ve tecribeyi şehadet-i tarihiyeyi gösterivermiş ve başkaca hüccet ve burhane bile hacet bırakmamıştır Bunda şüphe edenler misalî şuhudî ve tecribîsini Hatemülenbiya Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellem Efendımızle eshabı kıramının bu sayede mazhar oldukları n'âmı ulâhiyenin azamet ve kudsîyetini tarihte gözleri kamaşa kamaşa okuyabilirler Elhamdülillâh kitabı ilâhî bir harfıne bile hâlel gelmeksizin aynen mevcut ve süneni Nebviyye mahfuz olduğundan Dini islâmın hakikatine hiçbir inhiraf

hiç bir dalâl arız olmamıştır Bunun için Kur'an mucizati Muhammediyem en bahır, tarih de onun hakkıyetine sıdkı davasına şahittir Ve bu suretle bizim için ilmi din akıl ve nakıl ile memzuçtur Bunları sıdk-u ihlâs ile tatbık edecek olan heyet-i içtimaiyelerin bittetربة sabit olan aynı netaici elde edeceklerinde şuphe etmek için hiç bir hak yoktur İlm-u fen namına böyle bir şuphe dermiyan etmek dün bem tenviri eden güneşin yarın tenvir edemeyeceğini iddia etmek gibi kanunı ıstıkraı inkârdır Fakat ilm-u fende, tecربة ve ıstıkraıye pek büyük ehemmiyet atfeden Avrupalı bu ıstıkraı yerinde yapmıyarak teşvışı efkâr ediyorlar Çünkü Dini islâmın kunhunu, esasında ve bîhakkın diyanetini haiz olan me nabî'de teharri ile ıstıkra yapmıyorlar da şimdiki mihnat içinde yuvarlanan muslumanlarda arıyorlar Halbuki hakikat, hâl ile mazî beynindeki iki ıstıkraın mukayesesinden çıkacaktır O zaman görülür ki o tariki mustakim üzerinde cidden yuruyenlerle cidden yurüyemiyenler arasında büyük fark vardır ve bu fark bir terakkî ile bir tedenni farkıdır Demek ki sadıklar muterekkî, gayri sadıklar mutedennidüler Demek ki din kanunı hak lâkin diyanet natamam ve gayri sadıktır İlm-u fende ki her kanunı hak da böyle değil midir? Meselâ ıvı hisap bilen bir adam muamelâtında o hisabı yapmağa uşenir de tatbık etmezse kabahat İlm-i hisabındır denebilir mi? Ve meselâ pis mikropların mazaratlarını bilen kimse sokaklarda gezdiği pabuçlarla oturduğu veya yattığı odanın içine kadar gir meyî itiyat ederse binnetice maruz olacağı felâketten mikropları ve bîzâsılıhat ilmini muahezeye hak kazanabilir mi? İnsanlar kendilerini kanunı hakka uydurmağa mukellef iken o kanunı hakkı kendilerine uydurmağa çalışırlarsa kusur o kanunun değil o insanın olur ve zararına mahkûm olan da insandır Gadabı ilâhî evvelâ bunu bilerek yapanlar içindir Bilmıyerek yapanlar da dallındırlar,

Bunlar da binnetice o akıbet'e mahkûmdurlar. Maatteessüf asrı hazır insanların bilhassa din hususunda kanunı hakkı kendilerine uydurmak sevdası galip görünmektedir. Ulûm-ü fûnun ve sanayideki bu kadar terakkiyata rağmen bütün âlemd'e ıztırabâtı beşeriyenin sureti umumiyede gittikçe artmasının sebebi de budur. Bu ıztırabâtı ancak tariki hakka sülûk kat'edebilir

«اللهم اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين امنت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين. آمين»

Âmin, icabet et, kabul et manasına bir ismi fiildir âmin demeye de te'min denilir Bu, nazmı kur'andan cüz değildir Bunun için Mushafa yazılmaz Lâkin Buharî ve Müslimde dahı tahriç olunduğu üzere aleyhussalatü vesse-lâm Efendimiz buyurmuştur ki «imam veled-dallîn dediği zaman hepimiz âmin deyiniz Çünkü melekler âmin derler. Âmin demesi, melâikenin âminine tevafuk edenin geçmiş günahları mağfîret edilir Diğer bir hadîsi mevkufta «ehli arzın saflarını ehli semanın safları velyeder Binaenaleyh yerdeki âmin gökteki âmine tevafuk ederse abit mağfur olur». Binaenaleyh âmin sunnet ile sabittir. Hem imam ve hem cemaat tarafından sırren yapılmalıdır İmam gibi munferit olan dahı sırren söyler

سُورَةُ الْبَقَرَةِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ ثَانِيَةُ نَزْلِ الْكُتُبِ

ELBAKARE SURESI

Medenîdir Peygamberımız sallallahu aleyhi vesellem Efendimizin Medineye hicretlerinden sonra ilk nazıl olan suredir Bununla beraber bütün kur'anın en son nazıl olan «وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبَدِّلُ دِينَهُمْ ۚ وَمَا كَانَ بِالدِّينِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَ اللَّهِ ۚ» avetî de bundadır Demek ki Medinede ilk nüzule başlayan ve en sonra tamam olan bir surei celiledir Fatiha mazamunî kur'anı cemalen muştemil olduğu gibi bu da ekserî ahkâmın tafsil ehiyetinden oyledir Bu iki haysiyetledir ki «أَصْلُ الْقُرْآنِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ» ve «أَصْلُ الْقُرْآنِ الْفَاتِحَةُ» hadîsî şerifleri varit olmuştur Kezâlık Resulullah Efendimize bir gün bir melek geldiği sırada müjde, sana iki nur verildi ki senden evvel hiç bir Peygambere verilmemişti Fatihatulkıtab ve havatunı suretul-bakara » diye tebşir ettiği ıvayati sabitedendir Bu surei celilenin lisanımızda umumiyetle en meşhur ismi baş elif lâm mım yabut büyük elif lâm mım dır asıl ismi hası ikidir Suretulbakare, suretulkursî. Elif lâm ile elbakare, Bennisrahlın bakaresi demek olduğundan sade bakare kelimesinde bu manaya işaret kalmıyor Bennisrahlın işbu bakare kıssası yalnız bu surede zikredilmiş olduğundan bu tesmiyeye sebep olmuştur ki bu tesmiyede bakare kıssasının ehemmiyetine hususî bu tenbîh vardır «Elkursî» kursıyyı ilâhî demektir. Bu ism de âzanı avat olan ayetulkursînin bu surede bulunmasındandır Bunlardan başka bu surenin biri has biri musterek iki de lâkâbı vardır Evvelkısı Senanul kur'an ikincisi Ezzehradır «أَنْ لِكُلِّ شَيْءٍ سَمَاءٌ وَسَامَ الْقُرْآنِ الْقُرَةُ» her şeyin bir senanı bir horkueu bir zirvesi - vardır Kur'a nın senanı da elbakare suresidir» hadîsî ve «أَقْرَأُوا الزَّهْرَانِ»

الغرة وآل عمران = ıkı Zehrâyı, elbakare ile âli İmran surelerini okumağa devam ediniz, hadisi ile ifade buyrulmuştur. Demek Kur'an bir cismi zi hayata teşbih edilecek olursa Fatıha başı, elbakare govdesının en mühümünü diğer sureler sair azası, echizesi, etrafı mesabesindedir Filvaki Fatıhada dahi soylediğimiz vecihile maanîi kur'anın inkişafatındaki münasebatı en ziyade ilmi beşerin henüz künhüne eremediği ilmi hayat tenasüplerine ve ekmel bir cismi zi hayatın ahengine benzer Bunu mad-diyet ve maneviyetı tam bir insanı ekmele benzetir, onu da vucudi Muhammedî olarak tasavvur ederseniz tertibi kur'andaki lâhuti san'atın bir mısalını mülâhaza etmiş olursunuz ve malûmdur ki bir zi hayatın ilk teşekkulundeki nızanı tertip, teşekkülü kâmilindeki nızanı tertibin aynı değildir Bunun gibi kur'anın nuzulundeki tertibi ile cem-u kitabetindeki tertip dahi birbirinin aynı değildir O tam bir nızanı numuv ile yınmı üç senede peyderpey inkişaf etmiş ve bittabîi hasılundaki nızanı kul, nızanı nuzulden başka olmuştu Filhakıka surei Fatıhadan sonra hangi sureyi alacak olsanız bu tertipteki tenasubî ekmele bulamazsınız Çunku Fatıhadaki «İhdina» duasından sonra «الم، ذك الكتاب لأرببه هدى المقيب» alınız işte hıdayet diye tam bir cevabıdır Ve bu cevap bütün kur'ana şamildir Binaenaleyh Fransa hukûmetının bu senelerde yaptırdığı yarım bir kur'an tercemesinde gûya Avrupahların fikrine, müzaasına takrip için surelerin bu tertibi ekmele alt üst edilerek Fatıhanın başa, Elbakarenin nihayete alınması, bir nevi tahریف maksadına muhtemil değil ise her halde tenasubı hakkı anlamamaktan mütevellit bir tahakkımı mağruranedir Bu tıpkı bir endama bakıp şu başın altına bu sine bu govde konulmamalı idide bunun yerine parmaklar, eller, kollar, ayaklar, bacaklar vazedilmeli idi gibi tertibi fitride (fızıyolojide) tashihata kalkışmağa benzer

MÜNASEBAT VE İCMAL — Elbakare suresinin zâtında sevki küllisi, Fatihada taleb edilen hidayetın cevabı küllisi olmakla mecmu Kur'anın da sevki küllisidir ki bu ilk ayetinde zahirdir Kur'anın hikmet ve gayei nüzulünü de tazammun eden bu irtibat ve münasebetten sonra «الم» umumi bir faslı hitabın esasını mutazammındır. «يا ايها الناس اعدوا» ayetine kadar ilk hitabı ilâhî evvelen ve bizzat Resulullah Efendimizdir Bu hitapta insanların kabiliyeti hitap ve hidayet noktai nazarından haleti ruhiyeleri itibariyle bir tasnifi vardır ki bu tasnifi evveli Fatihadaki mün'amu aleyhim, mağdubı aleyhim, dallın tasnifi nihâisine sureten şebih ve manen alâkadardır. Çünkü nimet, hidayetın, hidayet te kabiliyeti hitabın fer'idir. Kabiliyeti hitap velev mütefavıt olsun her insana fıtrati ulâ itibariyle bahşedilmiş bir rahmeti ilâhiye ise de suhûtiyat ile itıyat neticesi olarak adını kabiliyet te bir tabiat halını ıktısap edeceğinden makamına göre kabiliyeti hitabın ve muhatabın tayini, her hangi bir irşadın ve muhit olması matlup olan her kelâmın şartı aslısıdır. Bunun için İlmî ruh, Belâğatın, İlmî edebın erkânı olan tasarrufatı husniye ve mantıkiyeden mukaddem bir şart evvelidir. İşte Cenabı Allah Suretülbakarenin başında evvelâ Resulune hitab ile bu şartı irşadı talim buyurmuş, ve ilk önce mebhâsı ilim noktai nazarından bizzat Resulune tenminat bahş ettikten sonra umumun fıtrati aslîsindeki kabiliyeti hitabı tehyic eden ve şeraiti imanı muhtevî bulunan bir tenvir ile soze başlamıştır. Kur'anın dibacesi makamında bulunan bu tasniften sonra iptida «يا ايها الناس اعدوا» ayetinden itibaren «يا ايها الذين آمنوا» misakı ubudiyetinin teklif ve icabını tasrih ederek rabbülâlemîn icmalindeki isbatı ulûhiyyet ve rububıyyet delillerini en geniş hikmetleri icmal eden bir uslûp ile fezleke eder ve onun akırbinde nubüvvet münkirlerini ilzam eden i'caz delilini serid eyler ve burada sırrı ubudiyet olan inzar ve tebşiri

icmal ederek yevmi dinin mükâfât ve mücazâtını icaz ile bir tasvir eder. Müteakıben beyanatı ilâhiyenin üslûbuna ait bir ihtardan sonra fıtrati beşerin kıymetini tesbit ve hilkati beşere doğru ircaı nazar ettirir ve hilkatı Adem'deki bedaati, hikmet ve gayeyi, ta'limin, ilmin, hısanın, iman ve tâatın ehemmiyetini ve netaicini, Yahudılık ve Hıristiyanlıktaki zenbi aslı nazariyesinin mebdelerini telkinden sonra Yahudiyyet ve Nasraniyyet gibi iki milletin menşei olan Beni İsrâile tevehi hitap ile mazideki mevkîlerini faziletlerini esbabı nîmetlerini ve iman ettikleri kitabın hükmüne göre en şayanı dikkat kıssalarıyle mağdubû aleyh olmalarına sebep olan cereyanı ahlâkîlerini tasvir ve bu miyanda Dini islâmın itikadi, ahlâkî, hukukî, ictimaî bazı esasatını tesbit eder. Bâdehu mü'münlere tevehi hitap ile bazı usul takrîr ederek ehli kitaptan Yehudî-u Nasaranın müşterek olan vücuhi dalâline ve aralarındaki husumet ve munaferete tenbihten sonra bu gadab-u dalâlden halâsları için bir Hazretî Adem evlâdına yakınsacak hissi uhuvvetle esası tevhit daresinde bir ruhi ictimaî iktisap etmek üzere tarîkı hakkı ırâe ve hasletü İbrahîmî, bînaı Kâbeyi, vasiyeti Yakubu ihtar ile lâakal milleti İbrahîniyye esası üzerinde bir cısmı ictimaî teşkil etmelerini teklîf etmiş ve birinci cüzde bu esasları takrîrden sonra ikinci cüzden itibaren haldeki sıratı mustakîme ve âlemine numunei imtisal olacak olan milleti islâmın teşkilâtına, ahkâm ve kavanini aslıye ve fer'iyesinin bilhassa beyanına geçmiş ve cısmı ictimaîyı teşkil eden salât ve hac hakkında tahvilî kıbleden başlayarak hayatı tayyibe için sabr-ü tahammül ve sebat ve saire gibi mehasını ahlâka ve envai birr-ü hayra, esbabı refaha helâl ve haram, habîs ve tayyib vesaili maişet ahkâmına, salât, hac, sıyamı ramazan, zekât ve alelûmun sadakat ve nafakata, cihad gibi usulî ibadata, fıtne, katli nefis, hamir, kumar, zina vesair bu gibi kebair ve fücurun zem ve men'ine, kısâs ve mukabele bilmishin meşruiyetine,

eytam ve emvalı eytama, munakehat, hayz gibi ahvalı nisa, talâk, ıddet, nafaka gibi aile ahkâmına, gerek ilim ve gerek silâh ile müdafaat ve mücadeleti ammeye, enbiyayı kıramın meratibi faziletlerine, kudret ve azameti ilâhiyenin hakikatına, mucizâtı enbiyaya dair makasidî ashiye beyan etmiş, esasatı hukukiyeye, hıkinet ve teavfûni ıktisadî hakkında teşvikata ve zemmi ribaye, mudayenat, kâtıbı adil, şehadet, rehin vesaire gibi muamelât esaslarına ve nihayet Hazreti Peygamberin leylei miracdaki sureti iman ve akd-u misakiyle din islâmın hakikatı imaniye ve teklifiyesini telhis eden bir hatıme ile hitam verilmiştir. Ve bunların her birini makamına ve eshabı nuzulüne göre oyle mutenevvi ve muessir uslûbî beyan ile ifade etmiştir ki bir taraftan surenin heyeti mecmuası kemalî tenasup içinde ruhi tevhid ile tam bir vahdet arzeder, diğer taraftan her ayeti ve belki her kelimesi bir kıtaba mevzu teşkil edecek cemiyeti maaniyi ihtiva eyler.

AYETLERİ - Kufiyyun tadadında iki yüz seksen altı, basriyyun tadadında iki yüz seksen yedi, hicazıyyun tadadında iki yüz seksen beş, samıyyun tadadında iki yüz seksen dördtür. Bu tadat ihtilâfı, kiraette olduğu gibi bazı ayet başlarında rivayetin taaddüdündendir.

Çünkü mukaddimede beyan olunduğu üzere ayetlerin fasılaları ve adetleri de tevkifi ve nakli olduğu muttefekun aleyhtir. Bızım kiraetimiz olan Âsım kiraeti kûfi olduğundan tadadı kûfi ahzedilmek evlâdır. Kelimâtı altı bin yüz yirmi, harfleri yirmi beş bin beş yuzdur.

FASILALARI — «ل» yedi harftir. «ل» fasılası yalnız «فصل السيل» ayetinde «ق» fasılası da yalnız iki yuzuncu ayetin nihayeti olan «فلاق»dadır. Bu fasılaları mufesssımı kıram kalk dustunelım demek olan «فم لدر» renzile hulasa etmişlerdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 أَلَمْ * ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ
 * الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
 وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ * وَالَّذِينَ
 يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ
 وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ * أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى
 مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *

Mealı Şerifi

ألم * işte - o kitap, bunda şüphe yok, aynı hidayet, korunacaklar için * onlar ki gaybe iman edip namazı dürüst kılalar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler * ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahirete yakini de bunlar edinirler * bunlar işte rablarından bir hidayet üzerindedir ve bunlar işte bunlar o murada eren müflihin *

(الم) Bulunduğu altı surenin hepsinde birer ayettir. (الم) dahi bir ayettir. Lâkin (الم) bir ayet sayılmıyor (الم) dahi bulunduğu beş surenin hiç birinde ayet değildir, (طس) ikisindedede birer ayettir (طس) ayet değildir. lâkin (طس) birer ayet (حم) dahi hepsinde birer ayet (ق، د، ر، س) birer ayet (كهيس) bir ayettir (حم عسق) iki ayet değildirler. Ve bu tatad küfiyyun rivayetidir. Basriyyun yirmi dokuz surede bulunan işbu mukattaattan hiç birini bir ayet olarak saymamışlardır Ayet mes'alesi kıyasî değil tevkîfî bir ilim olduğundan bu ihtilâf vücuhi kiraet gibidir. Ve bu suretle Elbakare suresinin muhtelefün fih olan ayetlerinden birincisi (الم) dır.

Kıtabette bir kelime gibi yazıldığı halde kiraette tatad suretiyle elif lam mim diye üç kelime olarak okunuyor. Bu üç kelime manalı birer isimdirler. Delâlet ettikleri manaları da müsemmaları olan hurufi basitedir. Bu harfler kelimelerin maddesi olan ve hurufi mucem, hurufi mebanı, hurufi heca tesmiye olunan tek seslerdir ki (حركات) gibi nukuş bunların hat denilen alâmetleridir. O isimler esasen bu seslerin olduğu halde bu nakışlara da itlâk olunur. Her isim, başındaki ilk sesin veya nakışın adı, her nakış da bizzat o seslerin bir nevi resimdir. Arapçada mahreccı muhakkaka mustenit aslî olarak yirmi sekiz harf ve bunların yirmi sekizde ismi ve nakış basitî vardır. Bunlardan başka bir de mahreccı mukaddere mustenit olup bizzat okunamıyan tebaî bir harf daha vardır ki buna da lam elif denilir. Ve alekser elif ismi buna verildiğinden diğerne hemze denilir. Lam elif hitteba okunan bir harfı meddur. Makablındeki harfin harekâtı selâsesine tabıyeti itibarıyla üç hali bulunduğundan hurufi med «vav, ya, elif» nami müstearlariyle üç olarak gösterilir. Binaenaleyh aslî ve tebaî müsemmayı haruf, hakikaten yirmi dokuz ve hükmen otuz bir addolunur. Yirmi dokuzuncusu ancak terkîpte okunabildiğinden «ya» ile gösterilir ki otuz bir adedini de irae eder.

Harflerin işbu infirat ve besatet halleri elif ba ta diye bir bir sayılarak anlatılır ve (ا، ب، ت) diye mukatta olarak yazılır. Bunun ismi elifbadır. Bı'akis kelimelerde olduğu gibi terkıp halleri anlatılacağı zaman da «اعد» suretinde yazılır ve kendi basit seslerle okunur.

Halbuki «ا» ebced gibi yazıldığı halde elifba gibi okunur Demek ki ikisinde haysiyetini cami olarak hurufı hecanın daha mükemmel bir unvanı gibidir. Okunuşuna nazaran manası sarıhtır Fakat yazılışına nazaran ebced gibi mühmel ve mübhem bir kelime görünür Gerçi yazılış elifba gibi okunmayıp ebced gibi okunsa idi «اَلَمْ، اَلَمْ، اَلَمْ» ilah... vücuhi muhtemelesile manalı bir kelime teşkil edecekti. Lâkinboyle yazıldığı halde elifba gibi okunması bundan bir mana çıkarmayı işkâl etmektedir Bu iki haysiyetin böyle içtimaından yeknazarda anlaşılır ki burada bir zahır, biri batın iki mana melhuzdur. Acaba matlubı aslı hangisidir? İşte müfessırını kiram bu iki nokta nazardan hareket ederek bir kısmı mukattaatı süverin manavı muradı malûm olabileceğine, bir kısmı da olannıyacığına kail olmuşlardır.

Malûmiyet veya imkânı malûmiyete zahıp olanlar başıca iki zümre teşkil ediyorlar

1 — Bu isimlerin manaları malûmdur. Bunları iptıdayı hitapta tadattan maksat, bütün hurufı hecayı elifba ve ebced haysiyetleriyle ıhtar ve bunlardan teşekkul eden kelimat ve kelâme nazarı dikkatı celbetmektir ki bu ıhtar ve tenbihi müteakıp işte kıtap demek lisanın inaddei asliyesini göstererek bir tahaddı ilân etmek ve r'cazı kur'ana telmih eylemek olduğunu beyan etmişlerdir Ve bu zümredeki ekseri ulema, bu üç harfın mecmuu bu sureye veya kur'ana bir isim olmasını da tercih etmişlerdir.

2 — Manayı muradın kelimatı selâsede değil müsenneyatında yani terkıp haysiyetinde ve tabırı ahırle kıtabet-

haysiyetinde aranmak lâzım geleceğini ve bunların bir manayı remzîsî bulunduğunu ve lisanı Arapta bunun mısalları bulunabildiğini söyhyanlar vardır Bu da başlıca iki esasta hulasa edilir

Birincisi, kasr-u terhim tarikidir kî şairin - قلت لسانى فانت قاب - misraında olduğu gibi vekattü «kelimesinden kaf harfiyle iktifa etmesi, kıtabette misalı de meselâ Ahmet yerinde bir «ا» elif yazılması bu kabildendir Ve bu suretle hurufı hecanın her biri, evvelinden, ahirinden, ortasından bir veya muteaddit isimlere remzolabilir. Filvaki «الءمء ء» cem'ehlildiği zaman «الرحمى» isminin hasıl olduğu görölüyor. Diğerlerinde halledilememekle beraber böyle Esmaul-la ha veya saireye tahlili veya terkibî remizler mümkün bulunuyor

İkincisi, ebedün hisap tariki ve şitre usuludur.

3 — Zahir ve batın iki haysiyetin ikisini de mulâhaza etmek lâzımdır. Ve manayı muradı aramak için bu tarıklarm, bu manaların, hepsini cemetmek ve iltınalâtı aklıye ve tabıye ile daha ılerı gıtmek ıktıza eyler. Bunda ise maanî mutesabih olur. Tayını murada unân bulunamaz.

1) Sanki elmalûmulmechul tefkîbî gibi bir mana ifade eder. Ve bu mana hakikat ve esma-ı ilâhiyeye kadar gidelir. Ve bu tefsîrin hasılı «*تأمل*» mazmununa müntehi olur ki bu da bize ilmi beşerînin başında dama kunhüne erinmez bir mebdem vucudunu talim eder.

Filhakika hem dirayeten ve hem rivayeten bu nokta nazarlarmı hiç birini feda etmeye inkân yoktur. Zira mukattaâtı suverin kiraeti ve hey'eti umumiyesindeki munasebat ilk nokta nazar hakkında pek büyük bir kârme teskil etmektedir. Ehflba gibi okunan mukattaâtı suver, evvelâ ehflba harflerinin yirmi dokuz sayısına müsavı olarak yirmi dokuz surede mevcuttur. Sanıyen yirmi sekiz ismin tam nısıfı bulunan on dört harf ismi

(الف، لام، ميم، صاد، واو، كاف، هاء، ياء، عين، ميم، نون، هاء، نون، قاف) intihap olunmuş ve o suretle intihap olunmuş ki bu nısıf bütün hurufun sıfat itibariyle müteaddit taksimatındaki aksam ve envaından her birinin nüsfini ve bazı ehemmini muhtevi olduğundan zikrolunmayan diğer nısıf tamamen mağlûp ederek mecmûi hurufu lehcei asliyesiyle, tecvidiyle göstermiş bulunuyor ki tefsiri Kazıde dahi musarrah olan bu tasarrufatın tafsilinden sarfı nazar ediyoruz.

Sahsen, me'huz olan bu harfler, müfret ve mürekkep olarak surelere o suretle tevzi edilmiştir ki bunda lisanın Sarf ve Nahiv itibarıyla taksimatı esasıyesine büyük bir alâkası vardır. Kelimenin aksanı selâsesi, birden beşkiye kadar kelimenin ebniyesi asliyesi, mucerret ve mezt taksimatı, mezt binasının vedî harfî tecavüz edemeyeceği, rubai ve humaside asıl ve mulhak taksımı ve daha bazı envai talıyesi bunlardan okunabilir Arabın şır-u belâgatı pek yüksek bir mertebede bulunmasına rağmen lisanın toevid, ıstıkak, Sarf, Nahiv ve saire gibi ilimleri henüz teşekkül etmemiş ve okuyup yazanlarda bile kavaidi lisanıye nazariyyatına dair malûmat teessüs eylememiş bulunduğu bir zamanda bir nebıyyı ummî tebliğile dekaiki ilmiyeve ait ibraz edilen ve bil'ahare kavaidi lisanıyenin vaz'ı esasında büyük bir reliber olduğu da şayanı kayıt bulunan ve bilvucuhı sırrı 'cazı mutazammın olan bu kadar tasarrufatı bediainin delâlet ve iradedden âri farzedilmesi nasıl kabul edilebilir? Aynı zamanda şu da mîkâr edilemez ki bu kadar yüksek bir delâlet-u iradenin zahırdan başka hedefi yoktur demek dahi aynı karam ile kabılı te'lif olmadığı gibi bunlardaki vucuhı delâletten bir çoğunu ihmal eylemek demektir Binaenaleyh asıl manayı murat zahır ve batın, Elifba ve Ebced noktaı nazarlarının cem'indedir. Delâleti lâfziyeden delâleti akhyeye ve oradan delâleti tabıye ve zevkiyeye intikal ederek ânatı vucudun hepsini nazardan geçirmek ve hiç birinde tevakkuf etmeyip aslı

vücudün sirri tekvinine, mebdei evvele kadar gitmek ve bu suretle mabadettabîyyı, âlemi gaybı bir lâhzada mûta-lea edip ilm içinde ıtırâfı cehl-ü acızden sonra kemali iman ile irşadı ilâhîye müterakkıp olmak işte müteşabihat denilen mukattaâtı süverın faidei hitabı iptilâî rasihin denilen bu namütenahı manada müncelidir.

Hakikatı beşeriye, idrak ve tebliği idrakdadır ki bız buna mantık ve lisan tabır ederiz. İdrak bizzat maani ile tebliği idrak da kelimat ile, kelimat ise asvat ile cereyan eder Demek ki asvat, kelimat, maani, erkânı lisanıdır. Kıtabet ise lisanullisan demektir Ve bu sebeple lisan ve kıtabet beşeriyette terakkıyatı ilmiye ve amelîyenin inebnayı aslısıdır ve herkesin malûmudur ki Elifba harfleri denilen asvatı müfrede ve basita bütün lisanların maddesi, bunların eşkâli hattıyeleri de kıtabetin üssul'esasıdır Bunun için bir lisanın Elifbası ne kadar mazbut ve muntazam, telâffuzu, lehcesi ne kadar fasih ve dakik, kavaidi tasrif ve terkibi ne kadar metin ve ilmi, vücuhı delâlet ve ifadesi ne kadar vasi ve anuk ve tabii, imlâsı da ne kadar sabit ve muttarit ise o lisan o nisbette yüksek ve o nisbette mütekâmil'dir. Binaenaley ta bıdayetinde kıraet ve kıtabete terğıp emrile nazıl olmağa başlıyan kur'anı azımuşşanın Fatiha ile şuurları uyandırdıktan sonra maddesi lisan olan hurufı hecadan başlaması ve başlarken dınnı islâma gelinceye kadar ahır edyan olan Hristiyanlığın teslis dalâletını parçalarcasına Ahadı hakikiden ve vahdî itibarı olan ıkiyi, tabiri aharle vücudi Haktan ruh ve cısım isneyniyetını yeknazarda farkettilen «İ» şekli kıtabeti ile Allah ve âlem nisbetini açıktan ilham etmesi ve bundan başka Yehudîliğin ismi söylenmez diye tanıdığı mabudı ekberin ismi a'zamına da telmih etmiş olması ve daha soylerken aksayı siyneden dudağın ucuna kadar bütün hurufun maharicü kulhiyesine muntabik üç mahreçten tertibi mahsus ile çıkarak insana kendini tarttırıp

tanıtacak olan elif lām mim harflerini düşündüre düşün-
düre okutması ve bu arada Ruvakiye felâsifesinin Elifba
delili tabir edilen isbatı ilâh deliline de işaret etmiş bu-
lunması ve bu delâlât ve telnihattan sonra da akıl ve
fikri beşeri sirri lisan içinde asvattan kelmata, kelmata-
tan maaniye, maaniden eşyaya, eşyadan sirri tekvine ve
mebdei vücude ve ilmi ilâhiye kadar götürmesi bu kıta-
bı celilin mebde-den inûntahaya kadar hidayeti beşeri-
yeyi tekeffül ettiğini büyük bir belâgatle ifade etmek-
tedir.

Ey mütefekkir! «ا» remzine bak ve meharıcı hurufa
niyet ederek elif lam mim diye oku, okurken kendini
bir tart, ruhundan cismine, batınından zahırine, sınından
dudaklarına doğru yokken var olarak çıkıp gelen o ses-
leri de iyice bir dinle, bu sırada bir elifba, ebeed okur-
casına bütün hurufı heceyi musammalarıyla hayalinden
geçir ve düşün Esasında hiçbir manâsı olmayan bu mun-
ferit ve basit seslerden, layuhşa manâyı hamıl olan ke-
limelerin ve bu kelimelerden kelâmınların ve bu kelâm-
dan kâinatı ifade eden kutubi celilenin sureti husulunde
nasıl bir kudret ve nasıl bir sirri tekvin gizli olduğunu
düşün. O zaman anlarsın ki âleminde her manâ, her feyz,
her terakki, her kemal, her ümit bir nizamı içtimaîye
hem de vaz'ı lâyıkiyle bir nizamı içtimaîye medyundur.
Kendi kendine hiçbir manası, hiçbir kuvveti, hiçbir teza-
hurü olmayan mevaddı basite eczai munteridesi lâyük ol-
dukları bir nizamı içtimaîyi buldukları zaman onlardan
kimyalar, hikmetler, hey'etler, hayatlar fışkırarak şu go-
zümüzün önündeki kâinatı şuhut teşekkul ediveriyor

Kezalik kendi kendine hiçbir manâsı, hiçbir kuvveti teza-
hur edemiyen insan ferdleri de yerli yerinde mukemmel
bir nizamı içtimaîye mazhar oldukları zaman da onlardan
dünyaları teshir eden hey'eti içtimaiyeler milletler, dev-
letler meydana gelir, taş, ağaç kovuğundan çıkamıyan

o fertler küreî arzın bir ucundan diğer ucuna gıdıp gelmekle kalmayıp göklerde bile fukahat yaparak ve âle- me envarı hakk-u ma'delet saçarak saadete garkolurlar. İşte elifbanın o basit ve manâsız harflerine o namütenahı maaniyi ifaza eden nizam ve vaz'ı içtımâî sana kainatın sırrı tekvimini baştan başa mutalea ettirecek bir muftahı hıdayettir. Düşün ve düşün bu besait nereden geldi ve bunlara o nizamı içtımâfı kim ve nasıl verdi? Sen seslerden kelmeyi, kelimedenden maaniyi, maaiden eşvayı okuyup görebiliyorsan böyle ma'dumun mevcut, manası- zın manâlı olabilmesi, ayrı ve mütferrik şeylerin birleşip bir kul teşkil edebilmeleri, bütün bunlar üzerinde minel- ezel ilelebed hâkım ve muhit bir kudretü vahdaniyenin dehl ve burhanı olduğunda tereddud edebilir misin? ha- yı edemezsin ve etmek için kendinde hiçbir hak göremez- sin, o halde sen başka şeye bakmamalısın, o menbai cud- dan kendin için de metin ve mustakim bir nizamı içtımâî aramalısın, batın ve zahırınla ona arzı teslimiyet etme- lisin ki, istediğin hıdayet ve saadeti bulasın. Düşün sade o nizamı ve o nizamın seyri şu'ununu düşün ve bütün bun- ları o ehadı muhit olan menbai cude etmek için düşün. Fakat sakın onun hakikatine ereceğin, onu ve onun il- m-u kudretini ihata edeceğin diye uğraşma. O noktaya geldiğin zaman acz-u cehlını ıtırâf et. Et de «الم» oku, Al- lahu âlem de «ما عرفه الحق معرفتك» diye arzı iptihal eyle. O za- man sende ne şek kalır ne ızdırâp ne buhran kalır ne kuskı.

Bu izahattan sonra anlaşılır ki bu bapta İbnî Abbas Hazretlerinden mervî olan vucuh içinde الم الله اعلم demek- tir. Te'vil veya tefsiri yalnız mânâyı remzî olarak değil, aynı zamanda fâide-i hitabın hasılı olmak itibarıyla de- ne güzeldir. Şu kadar ki bu mana mebdemizde değil mun- tehai tefekkürde verilmelidir. Her kitapta Allahın bir sırrı vardır. Kur'andaki sırrı da sure evvelleridir. mea-

inde Hazreti ebi Bekirden mervi olan ve «her kitabın bir safvesi vardır ve bu kitabın safvesi — zübdesi — de hurufı teheccidir» diye Hazreti Aliden mervi olan beyanatı âhiye dahi bühasebilmeal obırından başka değildir. Hattâ yine Hazreti Aliden mervi olan «كيس، حم عق» esnâî ilâhiyedendirler» kelâmı da bu cümlelerden haric bir mana değildir. Ve hepsine şamil olduğu için mukattaatı suver müteşabihattandır.

Müteşabihat denildiği zaman manasız bir ibhamı kullı iddia edildiğini zannetmek büyük bir hata teşkil eder müteşabihat manasız ve mühmel değil, kesreti maaniden dolayı muayyen bir murat tavını muvakkın görünen ve dahi doğrusu ifade ettiği hakikî muhita zihni beşerle kabılı ıstırap olmadığından dolayı muhhem görünen bir ifadedir. Bu öyle bir beyandır ki hakikat, mecaz, sarıf, kinaye, temsil, tahkik, zahir, hafi gibi vucuhı beyanın mecmuunu havıdır. Bunun için balâda buna elmalûmûl meçhul ifadesini arzemiş idik Zaten kelâmında ibham mevkne göre en büyük vucuhı belâgatten birini teşkil eder Her şahıs her manaya muhatap olamayacağı gibi bütün ilmi ilâhînin ifham ve tebliğme alelûmum beşeriyetini kudreti dahi mutemamul değildir Ulûmı Enbıya bile ilmullaha musavı olamaz «هو ربّ ردى علمه». Bu hakikat te faslı hitap olarak ancak «لم» gibi bir ifade ile tefhim edilebilir En âlüm insanların bilmedikleri ve bilemeyecekleri nelei vardır Hukema derler ki ilmin başı hayrettdir Bu itibar ile de Kur'anın başında ırşat ve hidayetin bidayetinde böyle hayretengiz bir tebliğin belîğ bir kuvveti teslurıyesi vardır

Ayâtı Kur'anıye bida veten nazıl oldukça aleyhısalatu ves selâm Efendımız bunları nase okur, tebliğ buyumırdı Fakat buna muarazadan aciz kalan kuffar «لا تسمعوا لهذا القرآن والغوا فيه لعلكم تغفلون» derler, «sakin şu kur'anı dinlemeyiniz, okundukça gurlültü ediniz Belki bastırır galebe edersiniz» derlerdi ki hâlâ

muessir ve cıddî sözler karşısında böyle yapmak küffarın mizacıdır. Razi vesaire tefsirlerinde İbni Revme ve Kutrubtan rivayet olunduğuna göre mukattaatı süver nazil olduktan sonra okunduğu zaman nazarı dikkat ve hayretlerini celbettüğinden o küffar dahi dinlemek temayülünden kurtulamamışlar ve gürültüden vazgeçerek kur'andan muntefi olmuşlardır ki bu fıkra bunların bilhassa bir sebebi nüzulu olarak kaydedilmek iktiza eder.

Başta celbî hayret faidei muhimmesi Fatihanın evvelinde bulunmak lâzım gelmez mi idi diye bir sual varidi hatır olur. Fakat şunu bilmek lâzımgelir ki ilk şuur, hayretten mukaddemdir ve Kur'anın gayesi de evvelen ve bizzat ilim ve hıdayete muteveccihdir. Fatiha «ال» ile beşlase idi bu iki muhimme fevt olurdu. Ve hatta Fatihadaki vuzuhiyle mebdî tevhid üzerinde ahd-u mısak yapılmadan evvel bu suret mufit olmaktan ziyade muzır olurdu.

Bu vucuh ile beraber bu mukattaatın bulundukları sureye dahi bir isim gibi delâlet etmelerine hiç bir mani tasavvur olunmamak lâzım gehr. Nitekim «ال» in manavî muhkemî surenin de ismi olmasına mani olmamıştır.

İRÂP — Elif lâm mîm isimleri evvelâ zahırları veçhile tadat mevkünde bulunduklarından irapları yoktur. Çunku mufredatı madude, cümlel iptidaiye gibi irapsızdır. Maamafih aralarında mübteda, haber olmaları melhuz bulunduğu gibi mecmuu bir isim veya isim mevkünde mülâbaza edilerek bu elif lâm mîmdir mealinde mahzuf bir muptedanın haberi veya oku, dinle, belle, vahut kalem ederim gibi bir fîl mahzufun sarîh veya gayı sarîh mef'ulu bîh olmak ve nihayet mecmuu mübteda ve «الكتاب» cümlesi haber yapılmak dahi melhuzdu bu miyanda nasb irabı işbu hurufa nazarı dikkati celbetmek nokta nazarından eblâğdır ve bunda manayı kalem daha kuvvethdır. Şu kadar ki bunu hepsine tamim taraltarı değıliz.

Bu izahattan sonra bilhassa şunu nazarı dikkate arz etmek isteriz.

«الم» Elif lam mim isimlerinin müsemmaları olan hurufi heca seslerine delâlet ettiğinde hasbellüğe ıstıbah edecek bir cihhet yoktur. Fakat bu sesler alel'itlâk sesler midir? yoksa bir ahdi ve bir hususiyeti haiz muayyen sesler midir? bunu düşünmek ıktıza eder Bu nazmın bedati iptida bir garabetle tecelli ederken bu seslerde bir ahid, bir hususiyet hissetmemek de mümkün olmuyor Evvela elif lam harfı tarif manâsını ifhamdan bahı kalamaz

Saniyen mim dahı lügâtı Arabin bazısında lam yerine harfı tariftir. «امرأه امصيام في امر» sualine karşı «ليس من امره امصيام» hadîsî «ليس من امره الصيام والسر» demek olduğu malumdur Binaenaleyh bu seslerin alel'itlâk hurufi heca sesleri değil, bir garabeti bedia içinde hassıyeti mahsusa ile malum ve mahut bir takım sesler olması pek mütebadırdır Ve tayine karme de vardır «ذلك» den ta «يا ايها الناس اعدوا» nidasına kadar bu surenin başındaki hitabın evvelen ve bizzat Resulullah'a muteveccih olması ve bir de vehyin keyfiyeti nüzulu hadîsleri mulâhaza edilince diyebileceğiz ki bu sesler Kur'an nazıl olurken sem'î Muhammedîde bir hususiyet ile çınlayan ve suver-u maanısını kalbî risaletpenahîlerine takrır-u tasbit eden vahiy sesleridir Huruf ve kelimatin mutat olan tarzı zuhurlarından büsbütün başka bir hususiyeti harikul'ade ile tecelli eden o lâhutî sesler yalnız Resulullahın mesmuu ve melîsûsü olduğundan keyfiyeti mahsusa ve mûmeyyezeleri de ancak ona malûmdur. «الم» nazmı Kur'anı kalbî Muhammedîye tenzil eden o harikul'ade seslerin yalnız Peygamberce belî olan vasfı mûmeyyizlerini müşîr alemleri cinsleri demek olur Ve Binaenaleyh Kur'anın veya surenin bir ismi olması rivayeti bu noktai nazarla pek müfit ve muvafıktır. O halde manayı dinliyelim:

«الم» Allahu a'lem yâ Muhammed «Elif lam mim» denilin

ce senin derhal anlıyacağın o harikul'ade sesler, vakit vakit salsalei ceres gibi o lam mim gunneleriyle kulaklarında çınlayan vahiy sesleri, teayyünatı şuhudiyeleri insanlar beyrinde ancak sende zuhura başlıyan ve fakat diğer insanlarca da Elifba ve Ebcet gibi cinsleriyle tasavvur edilebilen o huruf ü kehmât ve onların medlûlları, hasılı o isim veya esma yok mu?

(ذلك) İşte o sesler ve o seslere verilen nızanı bedi ile sana ve senin kalbine mıntarafillah inzal edilmekte bulunan o **الکتاب**, o i'cazkâr nazmı ve mana yani o Kur'andır ancak (الکتاب) tam kitap, yegâne kitap itlâkına seza olan o burhanı hakk-u ahkâm, yahut «استلقى عليك» ayetıyla mev'ud olan o ağır ve muazzam kelâmullah kı badema «elkitab» denilince Allahın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerine kitap denilmesi reva olmayacaktır — Bunun içindir ki Muslumanlar beyrinde kitap denilince ancak Kur'an anlaşılır Hattâ ehâdîsi Nebevîyeye bile kitap denilmez de sunnet tabir olunur — şu halde burada kitabın tarifi şu olur Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem Efendimize inzal edilmiş olup her bir suresi i'caz ifade eden ve ondan bize tevaturen menkul ve o suretle Mushaflarda mektup bulunan nazmı behğ Kı hem mecmuuna, hem bazuna itlâk olunur. Yani kûl ile kullî beyrinde müstevektir Şer'an bu suretle muarref olan kitap asıl lûgatte ketb ve kitabet gibi bir zamm-u cemî manasını mutazammının olarak, hurufu birbirine zammetmek yani yazmak manasına masdar iken urfte mektup manasına isim olmuştur Kitabet ve kitap esasen nazmı hattidedir Maafih ibare dediğimiz nazmı lâfziye dahil itlâk olunur. Evvelkinde kitap bir yere yazılmış olan yazı mecmuu, ikincide ise yazılan yazı ile ifade olunan ibare demektir. Fulan kitap benim kutuphanede var» dediğimiz zaman evvelkî, «fulan kitap ezberindedir» dediğimiz zaman da

ikinciye söylemiş oluruz Şüphesiz ki bunların hepsinin altında manaya delâlet muteberdir. Ve her kitaptan maksut o mananın fehmidir. Fakat sadece manaya kelâm denilebilirse de - kitap itlâkı mütearef değildir. Hakikati kitap, o manaya dallolan nazım ve nihayet nazım ve mana mecmuudur. Binaenaleyh işbu kelâmı münzele kıraet itibariyle kur'an, bilkuvve veya bilfiil kıtabet itibariyle kitap denildiği zaman nazım ve mana beraber kasdedilmek ve daha doğrusu manaya delâlet eden nazımı lâfzî veya hattî tasavvur olunmak zarurî bulunduğundan yalnız manaya kur'an veya kitap denilemeyeceği sühuletle anlaşılır. Çünkü mana ne okunur, ne yazılır, okunan nazımı lâfzî, yazılan da nazımı hattîdir. Medlûli mahz olan mana ile zihinde maksut olan suverî elfazı, kelâmı nefsiyi fark edemiyenler kitabı, sadece manadan ibaret unış gibi tevehhüm edebilirler. Lâkın mes'ele ılm-u fen ve bilhassa ılmunnefis nazarıle mütalea edildiği zaman mükemmel, guzel, metin denilebilen efkâr ve maanın suverî elfaz ile oyle derin bir ıstıbak ve irtibatı görülür ki lisan dediğimiz o suverî lâfzyeyi alıverecek olursanız fikirde, manada hiç bir metanet ve itkan bulamazsınız. O yüksek maanı ve efkârdan nışane göremezsınız. Yani nazım, yalnız, ahare değil mütefekkirin kendi kendisine bile tefhüm ve temyızı manada mühim bir vasıtaadır. Zaten böyle olmasa ıdı lisan ve kitabetin terakkiyatı fikriye ve maneviyede büyük bir ehemmiyeti kalmazdı. Bunun için nazımı lâfzî ve hattî ikisi birden tayyedilmek suretiyle sırf manadan ibaret bir kitap, bir kur'an tasavvuru mümkün değildir. Ve yine bunun içindir ki Cenabı hak meleklerle karşı Âdeme verdiği imtiyazı sade talımı maanı ile değil belki talımı osma ile vermiştir. Pegamberimize münzel olan da kur'anın yalnız manası değil, hem nazımı ve hem manasıdır.

Bunda şüphesiz etmemeli ve asla sui zanne düşme-

melidir. Çünkü bu (لاریفه) dir. Haddi zatında her türlü şekten âri ve her töhmetten müberradır. Kitaplar içinde hak kitabullah olduğu bunun kadar kat'iyet ve yakin ile malûm olan ve sıratı müstakimi bunun kadar gösteren hiç bir kitap yoktur. Bunun ne keyfiyeti vahiy ve inzalında bir şüphe, nede tebliğinde bir töhmet vardır. - Ev Resulü kibriya, Garı hıradan beri Ruhi eminin getirmekte olduğu o vehiy seslerini sen kemali şühud ile dinleyip biliyorsun, senin sıdk-u emanetinde mücerrep ve malûmdur Sonra bu kitabın i'cazına da söz yoktur. Zaten ilmi yakının menşe'i de evvelâ şühudi tam ve tecribet kâfiye, Sanıyen bizzat bu şühut ve tecribeye imkân bulunmıyan mevakide haberi sadık ve şehadeti tarihiye, salısen aklın husni istidlâlî değil midir? Binaenaley münzili hak, şiarı hak, muhbiri sadık, gayesi mahzı hayır ve saadeti beşer olan bu kitapta reybe mesağ verecek ne bir cehl-ü gaflet, ne de bir sui niyyet ve garazı fasıt tasavvuruna hak yoktur Şühut ve tecribeye eremiyenler için de ille'bet delâlet i'caz ile husni istidlâl tariki açıktır. Allah tealâ bu kitap ile bunu da taahhüt etmiştir. Bunun kemalinde, hakkıyetinde, ahlâkıyetinde, nisbetinde irtıyabe düşecek olanlar iki sınıftan halı olmazlar, bunlar ya cehli murekkebe boyanmış, ağrazı mahsusalarından başka hiç bir seye hıssı iltıfatı kalmamış olan mahtumül kulûb muamıdını keferedir Veya cehli külliye inanmış, her hususta şekku şüphe ruhlarını kaplanmış, idrakı hakka, ilm-ü ikana, husni ahlâka erdirecek nuri basiretleri sonmuş, nıfakı, sui zannı şar edinmiş reybiyyundurlar. Artık bunların şekleri, kuşkuları da tamamen manasız, hükümsüz, haksızdır. Bu kâfirlerin, münafıkların hallerini de yakında görürsünüz

Reyb, esasında nefse bir ıztırap, bir kuşku vermek manasına masdar iken, orfi lûgatte bu ıztıraba başlıca bir sebep olan şekk-ü şüphe manasında istimalı galebe

etmiştir. Yani reybi, şekke yakın ve fazla olarak sui zan gibi bir töhmet manasını da mutazammındır. Fakat asıl manası şüphe ve kuşku, yani kuşkulu şüphedir. Yalnız şüphe kelimesini de bu manada kullanırız Burada reybi bütün cinsi ile nefyedilmiş olduğundan reybi ilmi ve reybi ahlâkî diye tefrik olunabilecek olan şek ve tohmet haysiyetlerinin ikisi de selbedilmiş ve ıki cihetten isbatı yakın ile kitabın kemali beyan olunmuştur. «لاریب» «zali-ke» nin ikinci haberi olabilirse de bir cümle mustakille olması daha muhtar ve bir sualı mukadder mülâhazasıyla bir cümle istinafiye olması ise daha belğdir. Bir ferdi feridin bütün cihanı beşeriyetle ve aelhusus eğrazı tasıde ile memlû zalum-ü cehul bir cihanı beşeriyetle intubarezesi demek olan vazifei rısalet noktaı nazarından Resulü Kibriya «yarap, reybu şırk içinde yüzen şu kütle beşer benim karşıma çıkıp da bu kitabın hak kelâmullah olduğu ve sana tarafı ilâhiden vahyen inzal kılındığı ne malûm? bu senin sözün, şairler, muharrırlar, muellifler gibi sen de bunu kendin tasavvurlayorsun ve fazla olarak bir de Allaha ısnat ve iftira ediyorsun diye buhtane kıyam edecek olurlarsa ben ne yaparım?» diyebilir. lerdilâ. İşte Cenabı Allah böyle bir suale meydan bırakmak için «bu bapta hiçbir veçhile irtıyabe mahal yoktur» Diye sarahaten teminatı mutlâka bahşetmiştir ki bunda ruhi Resulullahın vahyı gerek talâkkı ve gerek tebliğde sadıkulva'dilemin olduğunu tescil ve ilân vardır. Ve bu suretle kitabın lâraybefih olduğunu tescil, mübelliği olan Muhammedü leminin laraybefih, olduğunu da tescildir. Yakında «وَأَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا» ayet ve daha ileride «فَإِطِيعُوا أَمْرًا عَلَىٰ أَهْلِهِمْ» gibi ayetler ile kur'an bu noktaları ber tefsil müdafa ve isbat edecektir.

Bu mebd-e ilmi kelâm ve hikmet noktaı nazarından bakdığımız zaman herşeyden evvel reyp ve ıkan mes'ele-

ine yanı ilm-ü marifet nazariyesinin kühüne işaret
dilmiş ve bu baptaki bütün cidalî felsefî bir vahyi sarıh
e bertaraf edilivermiş bulunduğunu goruruz ki akaid
itaplarımızın en başında, «hakaiki eşya sabit ve bunlara
im mütehakkıktır» akidei evveliyesinin vaz'ı ve sofesta-
ye denilen ehli reyp ve madın reddi ve esbabı ılmın
ahkiki ile söze başlanması da bundan neş'et etmiştir. Ve
eni felsefelerde en evvel bu noktaya ehemmiyet verdik-
eri ehlinin malûmudur. Boyle olmakla beraber ulûm-ü
tinunun terekkiyatına rağmen âleminde gerek nazari ve
çerek ahlâkî reybilğin vakit vakit tevessü etmekte ol-
luğu dahı inkâr olunamaz Binaenaleyh beşeriyetin en
uyuk marazı kalbî ve ahlâkîsi şüphe ve irtıyap mes'ele-
inde olduğunu ve saadeti beşer gayesinde bunun herşey-
len evvel lâzımı l'izale bulunduğunu Kur'anıazınuşşan
nı suretle iş'ar ettikten sonra insanları, iman, ilm-u
kan ile yaşatacak olan tariki hakkı ve sıratı müstekim
beyderpey izah tı beyan edecek ve ederken gayb-u şeha-
let, yanı makul olan mabadettabi ile mahsûs olan tabiat
arasında yakini olan hakayika ve hepsinden evvel tevhî-
hı hakka nazari dikkatı celbeyliyecek ve bütün bunlarda
ıaysiyeti ahlâkiye ve hassiyeti amelîyeyi umde olarak ta-
cıp ettirecektir. Bu nikâti ıhlîliye ile surei Bakarenın ba-
u Fatıhadan sonra bütün Kur'anın bir dibacei umumîye-
nı demek olduğundan tertibi suverin ne kadar tabii ve
ne kadar ılmî ve derin esbabı ıltıva ettiği tezahur ede-
diği gibi Hazreti Peygamberin muhitı beşerisi ile bu ha-
saki ılmîye teenimul ve mukayese edildiği zaman da
Kur'anın mucerret vahyi ilâhî olduğunda zerre kadar iş-
bahe mahal olmadığı bizzarure teslim edilir

Lareybefih olan bu kitap (هدى المتقى) muttekilere ay-
nı hıdayettir. - Dalâletten çıkıp vıkayı hakka girmek istı-
ladını harız olanlara ahkâmı hakkı bildirecek bir delil,

sıratı müstekımı irae edecek bir beyyinedir. Tabiri aharle Bu kitapta pek büyük bir hıdayet-i rabbaniye vardır. Fakat müttekiler için, zira bundan istifade ederek matlûbe erecek olanlar reyb-u şüpheden, şüpheli yollardan sakınarak kendilerini korumak, akıbetlerini kazanmak kabiliyetine malik bulunan müttekilerdir Gerçi bu kitap esas itibarıyla «مدى الناس» dır. Alelumum insanları irşat ve tarıkı hakkı irae için nazıl olmuştur. Lûtf-ü letafetle yol göstermek demek olan bu hıdayetin, bu davet-ü delâletin mahiyeti itibarıyla şuna buna ihtisası yoktur Fakat hıdayetten matlûp olan ihtıda yanı maksada vusul gayesi halen veya mealen ittika sıfatını haiz olanlara nasıp olacak, kabiliyeti fitriyelerini zayı etmiş olanlar bundan mustefit olamayacak ve belki dıçarı husran olacaklardır.

«وسر من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنين ولا يزيد الظالمين الا حسارا»

Huda, hem lâzım ve hem müteaddı olur Fatihada beyan olunduğu üzere hıdayet, iraei tarık ve isalı matlûp, iki manada müşterek veya müstameldir ki birine hıdayeti gayri musile, diğerine hıdayeti musile tabir olunur Canabı hakka nazaran biri tarıkı musile delâlet-ü irşat, diğeri halkı ihtıda ve tevfiik demektir Kur'anda ikisi de varit olmuştur Binaenaleyh bınnetice «مدى المتبين» de hıdayeti musile yanı tevfiik «مدى الناس» da sade delâlet-u irşat manaları zahır görünür ise de ledettahkık kur'ana muzaf olan hıdayetin hıdayeti irşadiye olacağı tebeyyün eder Çünkü tevfiik ve halkı ihtıda sıfatı kelâme değil sıfatı fiile raci-dır. Ve burada «المتبين» denilmesinin mühim bir nüktesi vardır Bundan anlaşılıyor ki bu kitap ile vakı olan irşadı ilâhının muessir olması ve tevfiika iktıran etmesi, muhatap olan insanların bir fı'lı ihtıyarısı ile adeten meşruttur. Kur'an herkese tarıkı hakkı sureti umumiyede göstermek için nazıl olmuş olmakla beraber herkes bunu kabul ve ihtıyarda müsavfı olmayacak, bir takımını buna iradesini sarf etmiyecektir Çünkü insanlığın esası fitra-

tinde umumî olan kabiliyeti hitap bir takınlarında suî itiyat ile küllhyen zail olmuş bulunacağından irşadâtı kur'aniye belâgatı kâmile ve hakikati şamilesiyle beraber o gibilerin kalplerinde bittabi daiyei mahabbeti uyandırmıyacak ve belki aksı tesir yapacaktır. Bunun için asıl faidei hitap, hüsni ihtiyara malik bulunan erbabı istidada ait olacaktır ki bunlar da ittikasi ve lâakal kabiliyeti ittikasi bulunan müttakilerdir. Binaenaleyh-kur'anın hikmeti nüzulü iptida iradei beşerin inzımanı şartıyla hidayeti ammedir. Fakat şartın tahakkukuna nazaran bu hikmet, bu gaye hidayeti müttekin olarak tahakkuk edecektir. Bununla beraber müttekî vasfı bir vasfi iktisabî olduğu cihetle istikbale nazaran bütün insanları istifap etmesi mümkün olan bir vasıftır. Bu itibar ile hidayetin maziden kat'ı nazarla yine hidayeti amine olmasına mani olacak bir tahsis değildir. Arebe hidayettir veya Aceme hidayettir denilmüyor Şu halde «هدى المتبين» (bu kitap bütün nev'i beşere hidayet için nazıl olmuştur. Fakat bu hidayetten istifadenin ilk şartı ittıkayı ihtiyar etmek, yani korunmayı istemektir Binaenaleyh evvelmurde korunmaya talip olunuz ki felâh bulasınız) mealinde bir takva tavsiyesini mutazammındır.

İttika, vikayeyi kabul etmek, tabiri aharle vikayeye girmek Vikaye ise ferti sıyanet, yani elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendini ıyıce korumak demektir. O halde lûgaten ittika veya onun ismi olan takva, kuvveth bir himayeye girerek korunmak, hasılı kendini ıyı sakınıp korumak demek olur. Bunun lâzımı olarak korkmak, ıctınap ve ihtiraz etmek, tevakkî eylemek manalarında da kullanılır. Tevakkide tekellûf, ittıkada sadelik vardır. En şamil ve en kuvvetli vikaye ise ancak Allahın vikayesidir. Zira vikayei beşer istikbale ve akıbeti tamamen hâkim olamadığı gibi halde meşhut olan elem ve zararların bile hepsine hâkim olamaz. Binaenaleyh iyi korunmak demek olan hakikati ittika ancak

vikayetullah'a girmekle tahakkuk edebilir. Gerçi rahmaniyete ve aslı hilkate nazaran herkesin vikayetullahtan ıztırarı ve tabîî bir hissesi mevhubesı vardır. Ve o nisbette herkes ittikasız bir vikayei cebriyeye mazhar olur. Lâkin rahimiyete ve ihtiyarî fiillere nazaran insanın bu vikayeye şuur-u ihtiyariyle girmesi, yani ittikası dahı şart olmuştur. Demek ki vikayei ilâhiyenin her cihetle tamamı tecellisi insanın halden ziyade akıbeti istihdaf eden hissi ittikasına vabestedir. İşte bunun için şer'i'de alelilâk ittika veya takva: İnsanın kendisini Allahın vikayesine koyarak ahirette zarar ve elem verecek şeylerden iyice koruması, tabiriâharle seyyiattan tevekkî ve hasenatı iltizam etmesi diye tarif olunur ki hakikî haşyet ve mahabbet ile alâkadar olarak bırı vücudî diğeri ademî iki haysiyeti haizdir. عجب، تعجب Euzu besmeleden, kelimesi tevhidden itibaren bu iki haysiyeti goruruz Binaenaleyh tekvayı şer'i'yi sırf menfî ve mücerret perhîzkârlıktan ibaret zannetmek hatadır Maamafih ittika bunların yalnız birinde istimal olunduğu çoktur Meselâ kur'anda haşyet, iman, tovbe, tâat, terki ma'siyet, ihlâs manâlarından herbirinde kullanıldığı mevakı vardır Veledehtahkik kur'anda ittika ve takva uç mertebe üzerine zırolunmuştur ki birincisi azabı muhalleden tevekkî için şirkten teberrî ile iman «والرهمم كلما تقوى» gibi. İkincisi, kebarı irtikâptan ve sagairde ısrardan ıctnap ile feraızı eda etmektir ki şer'an mütearef olan takva budur «ولوا هدا القرى آموا» gibi. Üçüncüsü, sırrı kalbini hakdan ısgâl edecek her şeyden tenezzüh ve bütün mevoudiyeti ile Haktealâye teveccüh ve incizaptır ki bu da «يا ايها الذين آمنوا اقرأوا حق قامة» emrindeki takvayı hakikidir. Bu mertebe o kadar geniş ve o kadar amîkdır ki esbabının derecelerine göre tabakatı mütefaviteye inkisam eder Ve himemi celilei enbiyanın müntehi olduğu derecelere kadar çıkar. Bu suretle enbiyayı ızam aleyhimüsselâtü vesselâm hazaratı hem nuhuv-

vet ve hem velâyet rıyasetlerini cemetmişler, onların âlemi eşbaha taallûkları, mealımı ervaha urucularına mani olma-
nuş ve masalihü halk ile uğraşmaları da şüunu hakkında istıgraklarına zerre kadar sed çekmemiştir. Bu da esasen semere-i ıktısapları değil Haktealânın rahmeti mahsusası eseri olmuştur.

«ليس على الدين امورا وعملوا الصالحات حيا يطعموا اذ اما اتقوا وامورا وعملوا الصالحات ثم اتقوا واحسوا» ayet-i kerimesi takvanın bu üç mertebesini cem'etmiştir «ارادة بأمر العدل والاحسان» ayetinin de camıüttakva olduğu bir hadîsi şerifte varit olmuştur. Binaenaleyh kur'anın hıdayet-i bu meratıbı takvadan herbirine şamildir vehudenhımuttekin hepsinden eam olan mutlâk ittıka mefhumıyle tefsir olunmak ıktıza eder Lâkin burada şu sual varit olur Burada hıdayet-i kur'anın ittıka ile meşrut olduğu anlaşıyor Halbuki ittıka da hıdayet-i kur'andan müstefat olan bir netice olacağına göre meş'eleda bir devir lâzım gelmiyor mu? cevap Hayır, evvelâ bu karine ile kat'iyen anlarız ki burada iptıdaen tekvadan murat mebdai takva, yani kabılıyeti takvadır Ve muttekin demek mat ve nıfaktan, reybi kulliden ıctınap edebilecek ve yakını hakka namizet olabilecek fıtratı selme ve ukulı sahiha erbabi demektir ki müfessirin bunu «شارعون للتقوى» diye tefsir ederler Sanıyen hıdayet ziyade-i mertebeye de şamil olduğundan takva, kabılıyeti takva ile meratıbı mutekaddime erbabından eamdır ki buna umumi mecaz tesmiye edilir Sahsen takva, gaye-i kusva değil vesile-i felâh-u saadettir Hıdayet-i kur'andan müstefat olacak netice-i Matlûbe gadabu dalâlden salım olarak nıami ilâhiyyeye vusul olduğu cihetle takvadan dahı e'amdır Binaenaleyh hıdayet-i kur'an kabılı ittıka olan ve henüz dalâlette bulunanlardan başlayarak meratıbı takvanın hepsinden geçerek saadeti ebediyyeye kadar varacağından mutaleai meratıp ile ıştıratı takvada emare-i devir asla melhuz değildir

Hasılı kur'an, hem mebde ve hem münteha itibarıyla hıdayettir. Bunun için insan ne kadar yükselirse yükselsin hıdayeti kur'andan asla müstağni olamayacaktır. Onun hıdayeti havassu avamın bütün meratibine şamildir. Filvaki Dini islâm bir taraftan hayatı Dünveviyenin şer'atı zaruriyesini talim buyuracak, diğer taraftan bu hayatı faniyenin gayei mutlâka olmadığını ve bunun da istihdaf etmesi lâzımgelen ebedî gayeler bulunduğunu gösterecek ve onun da şer'atı ıktisabını tefhüm edecektir. O yalnız iptidai insanların gıdai ruhanisi değil, terakkî etmiş medeniyetlerin de namutenahi yükselmesi için zâmanı tekâmül olmak üzere nazıl olmuştur Filvaki cemiyeti beşeriyede tam manasıyla tevhidî Hakkâ müstenit bir nizamı hayat sureti umumiyede henüz teesüs etmiş değildir Henüz beşeriyeti anme vikayetullahı gırmemiş ve akıbet ve Ahiretine ıkan hasıl edecek mertebeyi itikaye yukselememiş olduğundan âlemde buhranı ıctımaî berdevam bulunmuştur

«**الحمد لله**» Kur'anın haysiyeti ezeliyesini «**ذلك الكتاب**» hakikatı şuhudivesini «**لاریبیه**» hassai ilmiye ve ahlâkiyesini «**هدى للمنتبى**» hikmeti nuzulunu ve gayei amelıyesini natık ve her lâhuk sabıkını mukarrır ve mubeyyin ve binaenaleyh kemalî ittisal hasebiyle hurufı atıf gibi revabıtı lâfziyeden bile müstağni dört cümle mutenasıkadan murekkep bir nazmı vecız olarak Fatihadaki «**اهداء**» duasının cevabı olmuştur İhkkat olunursa bu nazımda öyle bir husnı inkışaf vardır ki evvelâ, hattan uç harfı basıttan, lâfzan uç ısmı mufrede inkışaf ediyor. Sanıyen, bunların her birine mutenazır gibi uç cümleı vecize inbisat eyliyor, Salısen bu nazmı celil manayı aslısı kemakân sabit olmak üzere mutenevvi vucuhı r'rabı muhtevı olarak her birinde bir iltımaı malısus ile tecelli eyliyor. Sonra bunları aynı vecihle uç ayet ve uç kıssa takip edecek ve daha sonra da «**یا ایها الناس اعبدوا**» ıntabı ammiyle makasid süver peyderpey

inkışafında devam eyhyecektir. Bu beyanın tarzı inkışafı tenasübi kur'ana bir misal {vermek için ne kadar şayanı dikkattır.

(الدين يؤمنون بالغيب) o müttekiler ki gaybi Hakka iman ederler, yahut - gıyaben dahi iman ederler, tabiri aharle onlar gözle değil kalp ile iman ederler, onlar reybi külliden âzade oldukları gibi iman etmek için onlerine dikilmiş putlara, haqlara da bağlanmazlar, gözlerinin önünde bulunan bu günkü ve şu andaki meşhudat-ü mahsûsata saplanıp kalmazlar, maverayı hissi, kalbî ve müteallâkatı kalbî tanırlar. İşlerin başı görülende değil, ruh, akıl, kalp gibi görülmeden gorende tutulmadan tutanda, zaman ve mekâna musahhar olınıyarak maddeleri fırlatıp oynatan, fezaları doldurup boşaltandır. Onların kalbî selimleri, basiret ve fıraseti safıyeleri, akli melekîleri, fehmi sarîhleri, {nazarı sahihleri velhasıl kabiliyeti ız'anları, seyyiattan {silkinebilecek hissi ırfanları maaliye koşabilecek azmi vıedanları, hüsni ihtiyarları vardır. Meşhudat-ü mahsûsata yarar kabuklarını soyarlar, içindeki ozune, önünde ve arkasındaki sırrına nüfuz ederler, şahit ile meşhudu temyiz ederler, mahsûsattan makulâta intikal edebilirler, {hudus-ü fena içinde gaypten şuhuda, şuhuttan gaybe gelip geçip giden şununatı mahsûsenin satırları altındaki maanî {gaybiyeyi sezerler.

Filhakıka mevcudat gorulen ve gorulmiyen, tabiri aharle meşhut ve gayri meşhut olmak üzere ikiye ayrılır. Ve bir çok hukema, hakikatı, gorulmiyen ve hatta gorulmiyen (ابو زيل) kısmında telakkî ederler ve buna âlemi manâ, âlemi emir, âlemi akıl veya âlemi ruh veya âlemi melekût derler ve Felsefenin mevzuu olarak da bunu tanırlar. Filvaki şimdiki Garp felsefelerinde de şunu görüyoruz. Mer'i veya meşhudi haricî bize havassî hamsimizle geliyor ve bunların her birinin bir amilî var zıya, savt,

rayiha, tat, hararet ve burudet, biz bizzat bunları his-û müşahede ederiz ve bunlar vasıtasıyla de diğer eşyayı. fûnun ve bilhassa fûnunu tabiiye gösteriyor ki. Bunların her biri bir tecelliden, bir nûmayışten, bize bir görüntüş-ten bir şainden ibarettir. Meslâ ziya dediğimiz parıltı bizim haricimizde mevcut değildir. Çünkü hariçte ziya fennin takhikine göre bir ihtıazazdan ibarettir Mer'i olu-yan maddede cüz'i ferdlerinin veya esrın ihtıazazlarıdır. Pa-rıltı, ziya o ihtıazazın bizim basıramıza taallûku, temassı anında vaki olan anı bir tecellidir . Bu mes'eleyi imâmı Gazalî İhyâsında şöyle tesbit etmiştir Nuri şemis avam-ın zannettiği gibi güneşten çıkıp bize kadar gelen bir şeyi haricî değildir. Belki gözümüzün güneşe teka-bulü anında bizzat kudretü ilâhiye ile ihtıazaz olunan bir hâdisedir. Bu hakikat ehli keşfe münkeşif olmuştur - keزالık savt de boyle. Biz biliyoruz ki ses hariçte havanın bir tetevvüci mahsusundan ibarettir Kulağımızdaki gü-rültü mianasına ses, o tehevücün saniamıza dokunduğu anda hasıl olan bir tecellidir Hararet ve berudet dediği-miz dahı esasında ziya gibi bir ihtıazazi esirî veya cüz'i ferdidir Bunun içindir ki hararet ziyaya, ziya hararete tahavvül eder Aralarında bir inertebe farkı vardır Bunu elektrikte anlıyoruz hasılı rayiha ve tatda esasında birer ihtıazaz olup bizim şammemiz veya zâkımıza temassın-da koku ve tat olarak tecellî ederler Demek rû'yet ve şuhudi haricide vasıta olan bu beş amilin hepsi hakikatte harekete racıdırler ve hepsi hareketin bize bir tecellî mahsusu olan şundurlar Biz bu hareketleri görmiyoruz. Aceba küttelelerde gordüğümüz hareket nedir? O da na-meri hakikatın bir tecellısı değıl midir? Ve o halde bu vasıtalarla gordüğümüz âlemi meşhut hep birer hayalden birer tecellided başka birşey değildir Bunların illeti olan hakikat ise gayrı meşhuttur, mûhaceratı umumiye, bina-yi memalik, muharebat ve saire gibi vukuatı tarihiyenin

iletleri de insanların tasavvurları, ihtisâsları, iradeleri gibi gayrı mer'î olan esbattan başka nedir? Binaenaleyh hakikat gayrı mer'îdir. Ve nakabîli ru'yettir. Mer'î olabilen onun tecelliyatı, hayalî, zıllî, inkâsâtıdır ilah

Bu ifade bize âlemi pek güzel izah ediyor. Bu izaha göre bütün hakikat gayptir. Tabiat, âlemi şehadet bir hayaldir, hem de hareket tecellisinin hayalıdır. Hakikat nihayet akıl ile, basiret ile, kalp gozüyle görülebilir. Şühudî haricî ile değil. Bu noktada yürüyen ve Allahtealâun ve melâikesının ru'yeti başarıla görülmesi mümkün olmadığına kail olan ulema ve hukemaı islâmiye de vardır. Fakat bizim Ehli sünnetin sahih telâkkî ve imanımıza göre hakikatı ilâhiye gaybî mahız değildir o gayb-ı şehadetin mercidir muhtı kullı şeydir. Bunun için ona itlâkî hassıyle gayp denmez, esmâi hüsnada bu isim varıt olmuştur. O, Ahirette cihattan, mekândan munezzeh olarak görülebilir. Fakat ihata olunamaz, olunanuyacağı için temamen meşhut da olamaz, ona doyulmaz. Biz veçhî ilâhîde bir hisseî şehadete kailiz. Fakat hisseî gayb daha ziyade olduğuna da inanırız. Bunun için ona itlâkî gayrı hassıyle gayip da denilir. Allahın melâikesi de bize gayptır, Ahireti de, fakat onlar da kabîli şehadettir. Meselâ umumiyetle kuvvet görünemez deriz. Halbuki görünen de kuvvetten ibarettir. İstikbal bugün görünmez, yarın görünür. Hasılı bızce gayp görülemiyen demek değil görülmüyên demektir. Bugunun makaulu yarının mahsûsu olabilir. Biz delilsiz olan gaybe değil, delilî olan gaybı makule iman edivoruz. Her delil ise medlûlünün birveçhını hariz olduğu için delildir. Delîlümüz, aklımız, nefsimiz, kâlbimiz, âlem ve kitabullah. Binaenaleyh gaybı hakka iman eden ken hakkı şühudu inkâr etmeyiz, kalpleri olanlar görür. İki kı tabiat denilen şünatı mahsûse bir lemhaı hâlin tecellî zahıridir. Bunun arkasında zulmetlere karışmış bir silsilei mazi, önünde de henüz doğmamış bir silsilei atı

ve hepsinin maverasında bir kalp ve cümlesinin üstünde bir hâkîmi vahid vardır. Ve Dünya namını alan halihazır, şühuddan gaybe intikal etmiş bulunan o mazi ile gayp-dan şühuda doğacak olan o atı zencirleri arasınd yekâne goze batan bir halkai zahire, vücudi beşer sanki na mutenahı ıki derya arasında ince bir berzah, kalbi beşer de onunun merkezi sıkletine tutunmuş bir rasıd, bir ucu bir deryaya, bir ucu da diğer deryaya atılmış olan tabiat zenciri mutevalı bir hareketle o berzahın üzerinden kır kır geçip akıyor, bir denizden çıkıyor diğerine batıyor. Butun sıkleti sevadıberzaha basarken o rasıt her lâhzasında geçen bir halkai şuun görüyor Yalnız ve yalnız onu müşahede ediyor. Nazarı his ne deryalara erişiyor ve ne diplerindeki zencire, o ancak berzaktan geçen halkaya bakıyor ve ancak onu görüyor ve görürken zencirin butun sıkletini çeken berzahın gıcirtısını da içinden mütema-diye dinliyor ve mılıyor O hareketten ve bu gıcirtıdan artık o kadar kuvvet ve zaruretle biliyor ki halihazırda meşhut ve mahsûs olan tabiatı zahirenin ıki tarafında mazi ve atı, evvel ve ahır denilen birer âlemi gayp var, âlemi şehadet, tabiatı mahsûse bilmikân varsa âlemi gayp, tabiatı gayrı mahsuse evleviyyetle ve bizzarure var Bundan başka o mahsûsi zahırın tarafeyiminden maada, onun bir batını, bir iç yuzu, tabiri aharle o rasdın tutunduğu ve ılıştığı bir mabadettabia veya mafevkattabia da vardır. İş o zencirde değil, onu salıp tahrık edenle o berzahı kuran, o rasıdı tutan o deryaları birbirine karıştırmıyan rasıtla mersudu birleştirerek marifet husule getiren, gayb-ü şühudun muhit küllu, kefilı mutlâkı olan kudreti balıgadadır Binaenaleyh vıkaycı nefis isteyenler meşhudat ve mahsûsatı seyr ederken daha evvel onların maverasındaki gaybe ve gayb-ü şehadetin mercii küllüne, kefilı mutlâkına, rabbülâlemine, rahmanı rahime, maliki yevmidine «ایک سد و ایاک استعین» diye iman ederler. Ve bu iman

başka üç rûknü ihtiva eder. Meb'de-e iman, meâda iman, mebde-ü mead beynindeki vesaiti batınaya iman, ki bunların dördüncüsü de vasıtai zahire olan âlemi şehadete ilimdir. Ve bu suretle gayb-ü şehadet birleşince iman ve marifet «معرفة الأول والآخرة والظاهر والباطن» tevhidini bulur.

Gayp, gayhet ve gıyap manasına masdar veya gaip manasına isim ve sıfat olur - ki bu da ya adil gibi tesmiye bilmasdardır, veya meyyit ve meyt gibi gayyip muhaffedir - binaenaleyh hısanımızdaki gaybettim, gayboldu tabirleri doğrudan doğruya sahihdirler. Bazılarının zannettiği gibi bunu gayib ettim suretinde yazmağa lüzum yoktur. Gayp ve gaip ise iptida idrakı histe veya bedaheti akılda hazır olmıyan tabırı aharle şüuri evvelde meş'ur olmıyan demektir ki bunun bir kısmı şüuri intikalî ile idrak olunabilir. Meselâ evinizde otururken kapınız çalınır, ses duyarsınız, bu ses sizin için meş'ur, hazır ve şahıttır. Bundan intikal edersiniz ki kapıyı çalan vardır (1) henüz sizin için kaıptır Bakıp görüncüye kadar onu bîşahıs tayin edemezsiniz, fakat kapıyı bir çalan bulunduğunu da zarurî bir surette intikalî olarak tasdik edersiniz Bu bir iman veya bir ilmi intikalî olur. Sonra henüz kapınızı çalmıyan ve eseri size yetişmiyen daha nice gaippler bulunduğunu da alehtlâk tasdik edebilirsiniz Fakat bunların bir kısmı nefselemirde madum olabılırler. gayp ile gaip fark da edilir Gaip sana görölmez, seni de görmez olandır, Gayp ise görölmez fakat görür olandır Şu halde iki gayp vardır. Bir kısmı hiç bir delili bulunmıyan gaipplerdir ki bunları ancak Allâmülguyub bilir. «وعدده مع الغيب لا يعلمها الا هو» âyetindeki gaypten murat bunlardır demiyor ki sırasında ızah olunur. Diğer kısmı da delili bulunan gaipplerdir ki «الذين يؤمنون بالغيب» da gaypten murat da bu kısımdır. «الغيب» ın elif lâmi ahd içindir. Yani müttekilerin inandıkları, tanıdıkları gayp, delili bulunan gaybi haktır ki bu da Hak tealâ ve sıfatı, Ahiret ve ahvali,

melâike, nübüvveti enbiya, inzali kütüp gibi mebadii imaniyedir. Ve bu iman bazılarında intikali hadsi ve keşfi ile, bazılarında da intikalı fikri ve istidlâli ile hasıl olur. Sonra gaybe iman ile gıyaben iman arasında cüz'î bir mefhum farkı vardır. Zira evvelkinde gaybın mü'menün bih olduğu musarrah, ikincide ise mü'menün bih mahzuftur. Bunun için bazı müfessirin arada büyük bir fark gözetmiş ve «sizin gerek gıyabınızda ve gerek şühudunuzda iman ederler» diye tefsir etmiş. yani mü'menün bihin gayp olduğuna taarruz etmeyip münafıkından iltiraz olduğunu göstermiştir Fakat zahır olan gıyabın da mü'menün bihe ait olmasıdır. Ve binaenaleyh gaybe iman ile gıyaben iman arasında mealen fark yoktur Ve her iki itibar ile imanın kıymet ve faidesi gaybe taallük etmesi veya gıyabî olması haysiyetle olduğuna tenbih vardır Çünkü korunmak ona mütevakkıftır Peygamberi görüp iman eden eshabın da en büyük meziyyetleri onu gaybe müteallık ıhbarlarındaki tasdikleriyle ve burada peygamberi gormeden tasdik edenlerin de medhine işaret vardır Nitekim İbnü Mes'ud Hazretleri «والذي لا اله غيره ما آمن أحد أهل» من آثاره» buyurmuş ve bu ayeti okumuştur

Diğer bir tefsir ile de burada gayip, ayın mukabilı olan kalb ve sırrı kalbdır ki kalbın, sırrı kalbın mercî şühud olduğunu bilmek ve hakkı ve delâli nubuvveti gözden ziyade kalb ile görüp şirkden levsi maddiyattan kurtaran bir mana ermek manasını ifade eder ki bunda derin bir tariki mana işaret vardır Yani kalbı bilen Allahı bilir

İman, aslı lûgatte emn-u emandan ıf'aldır Hemzesi ta'diye ve bazan sayruret manalarında kullanılır Ta'diye olduğuna göre eman vermek, emin kılmak demektir ki esmaullahdan olan «mü'min» bu manadandır Sayruret olduğuna göre de emin olmak demek olur. Ve vusuk-ı ıttimat manasını ifade eder ki hısanımızda inanmak denilir.

Urî lûgatte ise mutlaka tasdik etmek manasınadır Çünkü tasdik eden, tasdik ettiğini tekzipten emin kılınmış veya kendisi kizipten emin olmuş olur İman bu manalarda «آمن» gibi bizzat ta'diye eder Bununla beraber «آمن» veya «آمن له» gibi «ba» veya «lâm» ile de ta'diye eyler «Ba» ile ta'diye ettiği zaman ıtırâf manasını, «lâm» ile tadiyesinde de ız'an ve kabul manasını tazammun eder. Bunun için «الذين يؤمنون بالغيب» gaybı tasdik ve itirâf ederler, yahut tasdik ettiklerini huzurda da gıyapta da tasdik ve itirâf ederler demek olur

Bir şeyi tasdik, onu sadık olarak ahzetmek demektir. Sıdk ise ya kelime veya kelâne taallûk ettiğinden imanın da mûteallakına taallûku bu nisbette suverî muhtelife üzere ceryan eder Meselâ Allaha iman ile kitab-ullah'a ve Ahirete iman suretlerinde bazı mana farkları vardır Maa-mafih tasdikın asıl menşei, sıdkı kelâmda ve sıdkı kelâmın menşai de sıdkı hükümde, yani vakıa mutabakatındadır Zihın ve harîç, tabırı aharle kalb ve ayn, işte sıdk-u hakkiyet, bu iki tarafı mutenazır arasındaki istikamet ve isabet nisbetindedir, vakıa mutabık ve musıp olabilen zihın ve kalb sadık, hılaflı gayrı sadıktır, binaenaleyh iman ve tasdikın mebdai bu sıdku isabet nisbetini kabul ve itirâf etmektir. Aynı vakı nefsi natıkada veya huzurunda bizzat mevcut ise tasdikı şuhudîdir, bedahtı hissiye veya akliyeı tasdik gıbı Bizzat değil de hazır olan delil veya dallı vasıtasıyla hazır ise tasdikı gıyabîdir. Bu surette o vakı gaip emsal ve ezdad ile azçok kabılı kıyas ve tahdit ise delilın ittirat ve in'ikâsındaki derecesi zâman nisbetinde tasdikı icmalî veya tefsilî, resmî veya haddî bir ilım bir tasavvurı muayyen ifade eder Vaki gaip mısilsiz ve zıdsız, şebıhsız ve nazırsız ise o tasdikı gıyabî mahdut bir ilım değil na mahdut bir itikadı mutlâk olur ki umumiyetle iman denince bu anlaşılır. Ve bu iman ilmin hemı başı ve hem gayesıdır Ve bundaki ikan, ikanı ilmi-

den yüksek ve kuvvetlidir. Zira her tahdidi tasavvurî delil olarak alınmayıp da matlûp bizzat olarak alındığı zaman birer mani'i yakın olabilir ve bildiğinin maverasını inkâr eden cahil kalır. Fakat böyle bir imanı mutlaka lâyük olan ancak Allahtealâdır. İman billah bu suretle şühuddan gaybe namütenahi uzanır gider.

Lûgaten alehtlâk tasdik ya kavli veya filî olur. Tasdikı kavli biri kalbî diğeri lisanî olmak üzere iki turlüdür. Binaenaleyh urfî lûgat noktai nazarından tasdikın üç mertebesi vardır. Birincisi, tasdikı kalbîdir, bir kimse her hangi bir hükmün veya bir kelâmın veya mütekellimin sıdkını yalnız gönlünde itiraf ve teslim ve bunu kendi kendine ifade ettiği ve onun sıdkına kalben emin olduğu zaman o hükmü veya kelâmı veya mütekellimî tasdik etmiş olur. İkincisi tasdikı lisanîdir. Bu da kendisinden başka ahare dahi tebliğ ve ısmâ edebilecek bir veçhile bu boyledir diye bir kelâmı lafzî söylemektir ki ya hakîkî veya zahîrî olur. Birisinde bu tasdikı lisanî tasdikı kalbî ile birleşir, soyhıyen nefsinde de sadık olur. Diğerinde lisan başka, kalb başka olur. Yani lisanen diğerini tasdik ederken kalben kendini dahi tekzip eyler, üçüncüsü tasdikı filîdir ki bir kelâmın icabını filen ıera etmekle olur. bu da tasdikı kalbî veya lisanîden birine veya her ikisine mukarın olup olmadığına göre bir kaç mertebeye ayrılır. Tasdikı filî, tasdikı kalbîye, iktiran etmezse rıya veya ikrah ile yapılmış olur.

Acaba lisanı şeride iman bunların hangısıdır. Yani dinî ıslâmda bunların hangisini yapan mü'min sayılır? İmanı lûgavî ile imanı şer'inin farkı var mıdır? Bunu kur'andan peyderpey öğreneceğiz ve bu ayetten itibaren başlıyoruz,

İmanı şer'inin imanı lûgaviden iki cihetle hususiyeti mevzû ibahistır: Evvelâ, iman edilecek olan müteallak yani mü'menün bih itibarile imanı şer'î ahaştır. Bittevhid Allaha

ve Muhammed aleyhisselâmın Allah tarafından getirdiği kat'iyyen malûm olan şeylere icmalen ve lüzumunda tafsil-
len imandır Bunun en muemmelî Allaha ve ondan gelene iman, tabırî aharle «لا اله الا الله محمد رسول الله» imanıdır. Bir mer-
tebe tafsil ile, Allaha, risaletü Muhammediyeye, Ahirete imandır İkinci bir tafsil ile, Allaha, meleklerine, kitap-
larına, Peygamberlerine, yevmî Ahirete, kaza ve kadere, bas ba'delmevte, sevap ve ıkabe imandır Üçüncü taf-
silde de kitap ve sünnet ile Muhammed aleyhisselâmın tebliğ ettiği kat'iyyen sabit olan ahbar ve ahkâmın mec-
muuna ve her birine muradullah ve muradı Resulullah veçhile imandır ki burada «الذين يؤمنون بالله» و الذين يؤمنون بما ارسل اليك «وما ارسل من قبلك وما لا حرمهم يوقنون» butun bunları iki mertebe uzere beyan etmiştir Diğer tafsilât da ileride gelecektir Ve bu meratıpten her biri derecesi istitaat ile muterafıktır Bütün bir ilim dîn demek olan tafsil havassın şıarı olabileceğinden avam ve umum için farızai evvelhiye icmal ve nihayet tafsilin mertebesi sanıyesidir Ve işte Suresi baka-
renin başı bu iki haysiyeti irae etmiştir Halbuki imanı lûgavının muteallekatı bundan daha vasıdır O, hakka ve nahakka, mustakim ve gavrı mustakime samıl olduğu gibi malâyâ-nı olabilecek furuata da şamıldır lûgaten iman denebilecek bir çok tasdikler vardır ki onlar şer'an aynı kufurdurler, meselâ şırke inanmak, şeytanın sozune sadakatine inanmak, kufrun, zulmun hayır olduğuna inanmak, zınnın tuhşun, sırkatin, bigayrı hakkın katlı nefsun, ibadullahe tecavüzün iyi olduğuna inanmak lûgaten birer iman ve fakat şer'ı islâmda birer kufurdurler İmanı lûgavının diğer bazı kısmı da vardır ki şer'an kufur olmamakla beraber birer vecıbei imanıye teşkil etmezler, bir kısmı mubah, bir kısmı mendub, bir kısmı da seyyie ve ma'siyet olabilir ve bunların tafsili fıkıhî mes'eeleridir

Hasıl imanı lûgavının bir kısmı hak ve hayır, bir kısmı şerr-u batıl, bir kısmı da beva-vü abes ve malâ ya'nı

olabilir. Hak ve hayır onları iman şer'inin aynı veya dairesi şümülünde feridirler. Çünkü asıl iman şer'i halin maverasında veya batınında gaybolan hak ve hayrın miftah ve miyasını bahşeden ve bir nesaki tevhit takip eyleyen mebadii kulliyedir Filhakıka bütün iş hak ve hayırdan evvel bunların mebdede ve miyarındadır. Ve din islâmın mütearefe aslıyesi olan mebadii imaniyesi de bu miftah ve miyarı verir. Hidayet de onu takip edenleredir, Gaybı atının miftahı, şuhudı halde, şuhudı halinin miftahı, onun gaybı batını ile gaybı mazisinde ve hepsinin miftahı ise indî ilâhîde «وعده مما غيب لا يعلمها الا هو» binaenaleyh insan miftahı hakk-u hayr kendi heva-u hevesinde aramamalı, bizzat veya bilvasıta Allah tealâdan almalıdır vesatı inkâr etmemeli, fakat ubudiyeti ancak Allaha yapmalıdır, Çünkü «مدا الذي يشععه الاله» dır

Sanıyen, muteallakdan sarfennazar nefsi mahiyet itibarıyla iman şer'inin hususiyeti mevzu bahsolmuştur İmanın manası şer'isi yalnız bir f'lı kalbi midir? yalnız bir f'lı lisanı midir? İkisi birden midir? Yoksa bunlarla beraber f'lı cevahlı midir? Bu noktada bazı mezhep farklarına tesaduf ediyoruz Şöyle ki

1 — Havarî ve Mu'tezle mezhebıdır ki iman şer'i, hem f'lı kalp ve hem f'lı lisan ve hem f'lı cevahlıdır. Yani Resulullahın tebliğatını kalben tasdik, lisanen ikrar, amelî tatbık eylemektir Bunların üçü birden ruknı imandır Bunlardan velev birisi bulunmıyan kimseye mu'min denmez Havarî nazarında kâfir, Mu'tezle nazarında mu'mın ile kâfir arası fasık denilir, bunlar iman şer'ide iman lügavinin meratibi selâsesini cemetmiş oluyorlar Selefden ve muhaddisinden bazıları dahi iman ikrar billisan, tasdik bilcenan, amel bil'erkân diye tarif etmişlerdir ki imanı Şafiî dahi bu cümlede dahildir, Fakat bunlar amelî terk eden fasıkın imandan çıkmış veya küfre dahil olmuş olduğuna kail değildirlere. Binaenaleyh

bunların kavilleri Havarî ve Mu'tezile mezheplerinden bûsbütün başkadır Bunlar hakıkatte aslı imanı değil, kemali imanı tarif etmiş oluyorlar.

2 — Kerramîye mezhebıdır kî imanı şer'i yalnız lisan ile ıkrardır Bunlara göre tasdıkı kalbî bulunsun, bulunmasın lisanen ıkrar eden, lisanına sahip olan mü'mindir. Tasdıkı kalbî dahi var ise içi dışı mü'mindir. Yok, münafik ise dışı mü'min içi kâfirdir Bunlar imanı lûgavının ednası ve zahırısı olan yalnız tasdıkı kavli manasiyle iktifa etmişler ve imanı şer'inin mi'yarını da müslümanlar arasındadır cereyan edecek muamelât ve ahkâmın mebdinde sebebi zahırısını gozetmişlerdir Bunlara göre iman bir kelime mes'ûlesi demek oluyor. İkrar rukun, tasdıkı kalbî şarttır diyenler olmuştur

3 — İmanın rûknu tasdıkı kalbidir Dilsizlik, ıkrâh vesaire gibi bir manı-ı zarurî bulunmadıkça ıkrarı lisanî de şarttır Lâkin tahakkukunun şartı mı, yoksa tamamının şartı mı, bunun hakkında da sözler cereyan etmiştir Eş'arîler bu kavli üzerindedirler.

4 — İman, fi'lî kalb ile fi'lî lisan mecmuudur Bunların ikiside imanın rûknüdür. Maamafih ikisi de aynı seviyede rûknı aslî değildirler. Fi'lî kalbının mükellefiyeti hic bir mazeretle sukut kabul etmez. Bu rûknı aslîdir El'hyaze billâh bu zail olduğu anda küfür tahakkuk eder. Fi'lî lisan olan ıkrara gelince Bu da rûkündür. Lâkin ıkrârı mülci zaruret ve mazreti karşısında bunun vücubu sakıt olur Ve o zaman yalnız imanı kalbî kâfidir Fakat mazereti ıkrâh bulunmayan halî vûs'atte ıkrarı terk eden indallah dahi kâfir olur. Şu kadar kî cemaatle namaz kılmak gibi şaırden olan bazı âmal dahi ıkrar makamına kâimdir Fılvakı imanı şer'i daima ba veya lâm ile silalandığından ıkrar-u inkıyat ile tasdik manalarını mutazammındır Ve dını islâmın hedefi insalığın yalnız batını değil, batın ve zahır mecmuudur. Hiç bir manı yok iken

imanını yalnız kalbinde saklıyan ve izhar-ü ilân etmiyen kimsenin indallah kıymeti imaniyesi olamayacağı kıtap ve sünnetin bir çok delâliyle sabittir. Tatbikata amelîye imanın semeratı matlûbesi olduğundan dahi şüphe yok ise de, nefsi amel, nefsi imanın aynı veya cüz'ü değildir Fer'i ve netayici matlûbesidir. Din bir meyva ağacına benzer, tasdikı kalbî onun tahtelarz kokü, ıkrarı lisan sakı, a'mali saire dalları, yaprakları, çiçekleri, meyvaları gibidir. Ağaçtan maksut meyvası olduğu gibi imandan maksut da hüsni ameldir ve takarrüb ilâllah onunladır. Fakat dalları kesilmek, yaprak, çiçek açmamak, meyva vermemekle ağaç kurumuş olmayacağı gibi şecerei iman da boyledir. Fakat sakından yerle beraber kesilmiş olan ağaçların alelekser kurudukları ve zamanını bulduğu halde sak sürmiyen ağacın tutmamış olduğu gibi bilâ ma'zeretin ıkrarsız iman da boyledir. Ancak kışta kalmış olduğu için, henüz topraktan filiz vermiyen tohumun veya kokun kurduğuna hükmolunamayacağı gibi ma'zeret zamanında tasdikı kalbî de boyledir İşte imanın böyle bir rukni aslısı, bir rukni tâlîsı, sonra da derecatı mute-rettiğe üzerine furu ve zevaidü semeratı vardır. Ve kemalî iman bunlardır «İman yetmiş kûsur şubedir Bunların ednası yoldan eziyyeti refetmektir = الإيمان بصع وسهول» hadîsî şerhî gibi bir takım asar da bu furu ve şuabata dahi iman itlâk edilmiş gibi görünürse de bu kemalî iman noktaı nazarındandır Ve hatta şubei iman denilmesi aslı iman olmadığını gösterir, Bina-enaleyh bu şuabat ve fûru, hılâfı küfrolan aslı iman değil, hılâfı fıkrolan kemalî imandır ve bunun için bu ayette de «yu'minun», «ıkamei salât» ve «infak» imandan ayrıca zikrolunmuştur. Balâda zikrolunan bazı selef ve muhaddisin kavillerini de böyle anlamak lâzım gelir Aslı imanın böyle filî kalb ve filî lisan ikî rûkünden ibaret ve ma'zereti meşrua zamanında ıkrarın kabılı sukut bir

rûkn olması manayı lûgavının evsâtı olduğu gibi İmamı Âzam Ebu Hanife Hazretlerinin ve ammei fukahanın da tefsir ve telâkkisidir Muşarunleyh eshabına Ehli sünnet velcema mezhebinin esasını takrir ve beyan ettiği en son vasayasında der ki İman ıkrar billisan ve tasdik bilcenan - yani bılkalp - dır Yalnız ıkrar iman olmaz Zira olsa ıdı münafıklar hep mu'min olmak lâzım gelirdi Kezalı yalnız marifet de iman olmaz, çünkü olsa ıdı ehli kitabın da hepsi mumin olmak lâzım gelirdi Allah tealâ münafıklar hakkında «وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» buyurmuş, Ehli kitap hakkında da «الَّذِينَ آمَنُوا بِرُوحِي لَا يَمُوتُونَ» buyurmuştur Sonra amel imandan ayrıca bir ıştır Meselâ fakırın zekâtı yoktur de nılır de imanı yoktu denilmez - kezalık fakırın zekâta imanı yoktur da denilmez - kezalık muşarunleyh «el'abnu velmu-teallim» namındaki kitabında der ki İnan, tasdik ve marifet ve ıkrar ve islâmdır Ve tasdik hususunda insanları üç mertebedir Bir kısmı Allahı ve Allahtan geleni hem kalbiyle ve hem lisanıyla tasdik eder Bazısı da lisanıyla tasdik ve kalbiyle tekzip eyler, diğer bir kısmı da kalbiyle tasdik, lisanıyla tekzip eyler, evvekısı indallah ve indennas mu'mindir. İkincisi indallah kâfir ve indennas mu'mindir Çunku nas onun kalbını bilmezler ve zahiren gordukleri ıkrar ve şahadete binaen ona mu'min demeleri lâzım gelir ve kalbını bileceğiz diye tekellüfe düşmeleri de caiz değildir. Üçüncüsü imanı gizlemek mecburiyetinde bulunduğu tekiyye halinde ise onu tanıyanlar nazarında kâfir tesmiye olunur. Indallah ise mu'mindir Yine buyurur ki İman hakkında böyle tasdikı yakın, marifet, ıkrar, islâm dedim, ızah etmeliyim, bunlar muhtelif isimlerdir Ve hepsinin manası yalnız imandır Şu suretle ki Allah tealâ rabbımdır diye ıkrar eden Allah tealâ rabbındır diye tasdik eder. Allah tealâ rabbımdır diye teyakkun eder. Allah tealâ rabbımdır diye bilir tanır ve Allah tealâ rabbındır diye kalbiyle ve lisanıyla arzı teslimiyet eder ve

hepsinin manası birdir. Daha sonra İmamı Âzam ınanda bir fartı mahabbet haysiyeti bulunduğunu da şu suretle anlatıyor Mu'mın Allah tealâyı bütün masıvadan ziyade sever, o derecede sever ki ateşte yakılmakla Allaha kalbinden iftira etmek beyninde muhayyer kılınsa yanmayı iftiraya tercih eder Fıkıhı ekberde dahi buyurmuştur ki İman ıkrar ve tasdiktır ve mu'mınler iman ve tevhit de müsavi ve âmalde mütefadıldır İslâm da o evamır ilâhiyeye teslim ve inkiyad dır. tarıkı lûgatte iman ile islâm beyninde fark vardır Lâkin şer'i'de islâmı-sız iman, imansız da islâm olınaz. Bunlar bir şeyin zahr-u batnı gibidir Din ise iman ve islam ile beraber bütün şeriatın ismidir [Intehâ]. İman esasen masdar ve binaenaleyh bir fi'l olmakla beraber urfen ve şer'an isim olarak dahi kullanılır ve o zaman iman nefsinde bu fi'l ile başlayan bir keyfiyeti sabite ifade eder Bütün bunlardan da anlarız ki evvelâ dını islâmı yalnız bir iman mes'elesi değildir. İman ve âmal mecmuudur Tatbikatı amelıyeyi atıp da dının feyzı küllisini beklemek tehlikelidir Sanıyen böyle olmakla beraber iman amel demek değildir Amelin vücubına iman ile o amelı yapmak bile birbirinden farklıdır Müsluman amel ettiği için mu'mın olacak değil, iman ettiği için amel edecektir Binaenaleyh amelını sırf muhalâtsızlıktan ve istihfaftan dolayı terketmiş değil ise kâfir olmaz Salısen dını islâmın iman da esasen kalp ve vicdan ışı olan bir rûkun bulunduğu şüphesiz olmakla beraber matlûbı Hak olan iman mes'elesi mucerret bir emri vicdanîden ibaret değildir O tanı bir insan gibi batnı kalpten başlayıp bütün zahire intişar edecek ve sonra kâinata mahasını amelıye saçacaktır. Müslümanın imanı, âlemi ısrara masruf olan tasavvuratı mûsıde veya ihtisâsatı şeytaniye değildir ki kalp ve vicdanda haps-u tevkife mahkûm olsun. Müsluman ancak bir zarureti mucbire karşısında imanını sadece bir emri

vicdanî olarak saklayıp hapsetmeğe mezun olabilir o da düşmanın ikrahı kat'isine maruz kaldığı zamandır. O zaman da fedayı nefs ederek imanını hapisten kurtarması imanını haps ederek nefsini kurtarmasından müreccaktır. Ve maâna fih ikisi beyninde muhtardır.

İşte bu ayette Cenabı Allah müttekileri beyanda «الدين» ile dinin iman kısmını telhis ettikten sonra amel kısmını da telhis ederek buyuruyor ki

(ويقيمون الصلوة) Vesalâti ikame ederler, yani malûm olan namazı dos doğru kılarlar ve ıdame ederler — Kur'anda namaz hakkında yüsallune veya sal-lu fiillerinden ziyade «يقيمون الصلوة، اقيموا الصلوة، حافظوا على الصلوات» bu-yurulması şayanı dikkattir Elbette, salâti ikame ederler demekle namazı kılarlar demekten fazla bir mana vardır-ki bu lâakal doğru durüst yani tadılı erkân ve huşu-u hudu ile güzelle kılınmak ve hatta kıldırmak manalarını ifade eder Ve bunun için namazda tadılı erkân vacip ol-duğu gibi bilhassa namaz için emr-i bilnarruf ve nehy-i anil-munker ve levazımı sâlâtın ıstikmalı için sarfı mesai dahil icabatı islâmiyedir Ebeveynın evladına namaz terbiyesi, ihvanı dinin yekdiğerine tavsiye ve tezkırı, ülul'emrin ızalei mevani ve ıstikmalı esbap ile tergip ve teşvik, Cum'a ve cemaâte ihtınam ve ıkdamı da bu cümledendir

Ikame, kıyam veya kıyamdan ıf'al olarak lûğatte kal-dırıp dikmek veya düzeltip doğrultmak veya terviç ve ıdame etmek veya ihtınam ile ıera etmek manalarına geldiğinden salâte nisbetinde bu manaların birinden veya kadu muterekinden behğ bir istiare yapılmış ve bunun için bir kelimelik «يصلون» yerine iki kelimelik «يقيمون الصلوة» intihap edilmiştir Evvel emirde dikmek veya doğrult-mak manalarını düşünelim Bu bize «الصلوة عماد الدين» — namaz dinin direğidir — hadîsi şerifini hatırlatır. Bu hadîsde din yüksek bir bınaye teşbih ediliyor ve namaz aynı o bi-

nanın direği gösteriliyor ki iman da bu binanın temelidir. Buna istiarei mekniye veya istiare bilkinaye denilir. Bu ayette de namaz camaatle kaldırılabilecek büyük bir direğe teşbih ediliyor ve onun güzelce dikilmesi veya doğrultulması suretiyle o yüksek binayı dının inşa ve muhafaza ve idamesi lüzumu iş'ar olunuyor. Bir de bu binanın ileride beyan olunacak erkân ve şuaabatı sairesi ve tezyinat ve tecemmülâtı bulunduguna işaret buyruluyor. Binaenaleyh namaz kılarılar demekle ikame-i salât ederler demek arasında ne büyük fark vardır. Filvaki din gayet büyük ve kudsi bir bina-dır. Ve bu binanın kerestesi, levazımı, sureti ve pılları yani şeriat bizzat sun'u vaz'ı ilâhidir. Ona tevfikân inşası, kurulup meydana gelmesi ve içinde saadetle ya-sanması da insanlara aittir. Temsilen diyebiliriz ki bu binanın mimarı Allah, baş kalfası Peygamber, amelesi ummettir. Bu binanın temeli kalblerin derinliklerinde atılacak ve ağızlardan taşacak, direği ferdi namazlarla ıhzar ve tesviye olunacak ve cemaat ile meydana şühuda dikilecek, sonra üzerine aksanı sairesi inşa edilecektir. Ve fakat şurası unutulmıyacaktır ki bu bina camit değil zihayattır. Bu selef tarafından bir kerre yapılmış olmakla sonradan gelenler, yalnız bunun içinde oturup kalacak değillerdir. O bir bünyci zı hayat gibi her gün yapıpı işletilecek, her gün numuvvü inkişafına hizmet edilecektir. Bu bina ve direk teşbihi bize islâmın vaz'iyeti içtma-ıyesini ve bu vaz'iyette namazın kıymet-u ehemmiyeti mevkıyesini anlatıyor. Filvaki cemaatle namaz içtmaıyeti islâmiyenin direğidir ve bütün teşkilâtı islâmiyenin mel-nasıdır. Ve cemaatle namaz kılmak ve kaldırmak o direği dikmektir. Münferiden namazlar da bu direğin ıhzar ve tesviyesidir. Dosdoğru, zahır-ü batını temiz ve muntazam olarak namaz kılmak, imanın nema-lanıp bütün vucuttan fışkırması ve güzergâhı hayata bir

cereyanı muntazam ve mustakim vermesidir. Bununl zahir-ü batın mümkün olduğu kadar tasfiye ve kalb-
beden mümarese ile takviye edilir. Her hangi bi kimsenin binamaz bulunduğu halile namazına devam ettiği halini mukayese ederseniz musalli bulunduğu z-
mandaki ahlâkını her halde yükselmiş bulursunu «ان الصلوة تسهي عن الفحشاء والمنكر» bu mukayesedeki yanlışlıklar, ayrı
ayrı şahısları mukayese etmekten neş'et eder Bazı husust ahlâklı farzedilen binamaz namazına devam ettiği zama
hiç şüphesiz ahlâk-u maneviyatça daha yükselir Namazın kılan kimsenin hayatta lâakal dört kazancı vardır Birü
cisı taharet, ikincisi kuvveti kalb, üçuncusu ımtızan evkat dördüncüsü salâhu içtimal Kı bu faideler devam
şartıyla en resmî bir namazda bile vardır Namazın azan tevaidı kabılı hisap değildir Lâkın en asgarî faidei ahlâ
kıyesi bilful kıbrı kırmak, uhuvvete hazırlanmak, Alla rızası için iş yapmağa alışmaktır Bunun için namazd
geyinebileceği en güzel ve en temiz elbisesini geymek v kendine gurur vermesi melhuz olan bu hal içinde ortulu
cek nice ayıpların bulunduğunu düşünüp yüzünü yarı alını ve burnunu yerlere koyarak kalbinde iman ettiği
Allah huzurunda o kibr-u gururu kırarak mukerrere secedeye kapanmak en muhim bir esastır «ادعوا ربكم عند كل سجدة»
namazda bilhassa secedenin kibre olan bu tesiri muhimmı den dolaydır ki mutekebbirler en ziyade namazın secede
sine ıttiraz ederler, o suslu elbiseler içinde alınlarını Alla rızası için yere koymak mecburıveti onların kıbrı damar
larına, sınırlarına pek fena dokunur «يا لها من كبيرة الا على الخاشعين» düşünmezler ki o susler, o alınlar hep atayayı ilâhiyedi
Ve zamanı gelince o yağlı alınlar toza toprağa karış caktır Hem o topraklar, o yerler o kadar tahkire, muta
madiven çignenmiye lâayık değildir Zaman olur ki onla için kanlar dokulur Hayatı beşer oradan fışkırır v
onu fışkırtan Allah tealâdır O suslere o bedenlere mesai

sebketmiş bir takım ibadullahın da hakları taallûk etmiştir. Binaenaleyh o topraklara, o yerlere toprak ve yer oldukları için değil haliki olan Allah tealânın azamet-ü kibriyası namına bîhakkın secdeye kapanıp kibirten ve hodgâmlıktan sıyrılmak ve ibadullah ile ihvanca geçinmek için onların cemaatlerine karışmak pek kudsi bir vazife olduğunu unutmamak icap eder. Namaz o kibr-ü gururu kırarken aynı zamanda insanın ruhi hürriyetine oyle bir i'tilâ verir ki bu i'tilâ en haşmetli hükümdarların huzurundaki şerefi musulden çok yüksektir. Bunun için namaz mu'mının bir mı'racıdır. Yani onu hadîdi beşeriyetten Arşı ahadiyeti ilâhiyeye çıkartan bir merdivendir. Namazda bütün bir hayatı beşerin suret ve meratıbı munderiştir. Huzuru ilâhîde vucude gelmek, hazırlanmak, düşünmek, istemek, defeat ile kalkmak, bukulmek, düşmek, rahat edip oturmak, nihayet selâm ve selâmetle ışını birtirmek. İnsanı bütün hayatın kademelerinden geçirterek, esrarı vücudu, Dünya ve Uhrayı düşündürerek Cenabı-allaha mulâkat ettirir ve büyük bir iman ve sevab ile yine âleme avdet ettirir. Yine bir hadîsde beyan olunduğu üzere namaz, islâm ile kufrun farıkıdır.

Biz burada namazın Duniyevî ve Uhrevî, maddî ve manevî bütün fedail ve fevaidını sayacak değiliz. Çünkü o naniute-nahıdır. Nakablı ıhsadır. Bunun hey'eti mecmuası hısanı dünde büyük sevab namıyla yad olunur. Fakat burada namazın imandan sonra nasıl bir mebdai ahlâkî ve içtimâî olduğunu ve onun üzerine ne kadar büyük bir bunyanı içtimâî kurulacağını muhtasaran ifade etmek istedik. O büyük bunyanın direği işte evvelâ ferdî namazlarla ihzar ve tesviye edilir ve camaatle dikilir ve ondan sonra da mabadi yapılır. Ve ikamei salât tabırı bu mühim manayı baligan mabelâğ ifade ediyor ve hıdayete namzet müttekileri «يقيمون الصلوة» diye değil «يصلون» diye tarif, tavsif, medheylıyor. Bunlardan anlaşılır ki bunun mealinde «namaz kı-

larlar » tabiriyle iktifa etmek doğru değildir. Burada «الصلاة» in elif lamı ahd içindir ki keyfiyeti malûm ve mahut olan ıslâm namazı demektir. Ve bu keyfiyet yani namazın nasıl kılınacağı, şeriat-ü erkânı, sünnet-ü edabı, mekrûhat-ü müfsidatı ile sıfat-ü mahiyeti «صلا كما رأيتوا صلى» — namaz kılarken benı gordüğünüz gibi namaz kılınız hadîsi şerîfı nucebince Peygamberden görüldüğü ve filen ve kavlen ve takrîren ahzedildiği sıffat ve keyfiyettir ki bu keyfiyet-ü mahiyet ta bidayetten berı beynelislâm bil'amel mutevâtiren malûm ve kütûbi dinde mazbuttur ve «yü-sallune» buyurulmayıp da lamı ahd ile «yükimunessalâte» buyurulmasında bu mana dahı sarıhdır yani «yukimune ssalâte» dosdoğru namaz kılarlar demek değil Namazı dosdoğru kılarlar demek olduğundan gaflet edilmemeli-dır.

Salât kelimesinin lûğatı Arabde iki mehazi vardır. Bırısı alehtlâk dua manasıdır ki Peygambere salât-ü selâmı dediğimiz zaman sureti mahsusada bunu anlarız Diğerı «salv» maddesinden gelen «sallâ» filinin masdarıdır ki tahrîkı salveyn demek olur Araplar bu manaca «salla» dedikleri zaman «حرك صلو» = salveynini tahrîk etti manasını anlarlar. Kezâlık «صرب الفرس صلو» = yani at ve kısrak kuyruğıyle iki salvını sağa sola çarptı denilir Salveyn oylukların başındaki iki tümsek ke-miktur «Sallâ» nın bu tahrîk manası «كفر اليهودی» ta-birine şebıhtır Yahudiler bir-birine selâm ve ta'zını sı-rasında başını eğip ve kıymı oynatıp kasığına doğru bir yan bükermiş ve bu tarzı selâma Arapçada kâfireteyni tahrîk manasına tekfir itlâk edilirmiş Binaenaleyh keffrel-yehudiyü = Yahudî kâfirelerini oynatıp bükerek reverans yaptı demek olur. Kâfire kıçdaki kaba ve tıknaz iki etin ismidir ve kâfireteyn tesniyesidir Bu suretle «keffere» tahrîkı kâfireteyn manasına «sallâ» de rûku ve sücud da yapıldığı gibi bizim behnı eğmek dediğimiz tahrîki sal-

veyn manasına kullanılmış. Demek ki Araplar hem Yahudilerin yaptığı reveranslı baş kış selâmlarını tanırlarmış hem de yerlere eğilerek kandilli temenna usullerini. İşte lûgaten -biri kalb ve lisan işi olan dua, diğeri de bir hareketi bedeniye işi olan fili mahsus - ikı manaya gelen salât kelimesi şer'an Peygamberimizden görüle geldiği üzere kalbî, lisanî, bedenî e'âl ve erkânı mahsusadan mürekkep gayet muntazam bir ibadeti kâmilenin ismi olmuştur ki necasetten taharet, hadesden taharat, setri avret, vakit, niyyet, istikbali kible namıyla altısı dışından başlayan şart; iftitah tekbiri, kıyam, kıraet, rûkû, sujud, teşehhüd mikdarı fa'dei ahire namıyla içinde yapılan altı da rûkn olmak üzere lâakal on ıkı farzı; Fatiha, zammı sure, tadılı erkân, ka'dei ulâ ve saire gibi bir takım vacipleri, bunlardan başka bir çok sünnetleri, müstahapları, edebleri, mekruhâtı ve müfsidatı sonra beş vakit ve Cuma gibi farz, vıtır ve Bayram gibi vacip ve diğer sünneti müekkede ve gayrı müekkede, nevafile olmak üzere enva-u aksamı vardır ki beyanı kütübü fıkhiyeye aittir. Cemaat dahi Cumada farz, diğerlerinde vacip veya sünneti müekkededir. Ve burada salâtın aslı mürad farz olanlardır. Salât kelimesinin lamı ince de okunur, kalın da ve kalın okunmak itibarıyla «vav» la yazılır, vers kıraetinde de tefhım olunur.

O müttekiler sade iman ile ve yalnız ikame-i salât gibi ibadâtı bedeniye ile de kalmaz, ibadâtı mahiyede de bulunurlar. (ومما رزقناهم يفتقون) kendilerine nasip ve kısmet ettiğimiz rızıkdan, maddî ve hatta manevî şeylerden az çok harç ve infak eder, fisebilillâh sarfiyatta da bulunurlar.

Ma, idğam ile «مرما» dır. Ma kelimesinin Türkçemizde en güzel mükabılı neşnedir. Fakat biz bu kelimeyi zayi etmek üzere bulunduğumuzdan şey diyoruz. Gerçi

ma, alehtlâk veya alelumum şey manasına dahi kullanılabılır ise de asıl manası akılsız olan şey veya şeylerdir. Yani nesnelerdir. Akıllıya men denilir Ve bunun için mukaddema ma nesne, men kimesne diye tefrik idilirdi.

Rızık, esasen kelâmı arapda hazz-ü nasip manasına isim olup, nasıp etmek, merzuk etmek manasına masdar dahi olur ki «رَزَا» onun fi'lidir Ve bu karine ile «ma» isim olan rızıktan ibaret olur. Ehli sunnete göre manayı şer'isi de lûgavısının aynıdır ki Cenabı Allahın zi hayata sevk ve intifa nasıp ettiği şey diye tarıf olunur Binaenaleyh milk olsun olmasın, yenilen, içilen, ve sair suretle istimalinden bilful intifa edilen envale sadık olduğu gibi evlâda, zevceye say-u aneşe, ilm-u maarife dahi şamil olur Fakat hepsinde intifa edilmiş olmak şarttır. Ve bu intifa, intıfai Dunyevî ve Uhreviden eamdır Binaenaleyh dinî veya Dunyevî bilful intifa edilmiyen mal, milk evlât ve ıyal, ilm-u marifet rızık değildirler Bu suretle bir şey muhtelif vucuhı intıfaa göre muhtelif kimselerin rızıkı olabilir Fakat malından, kudretinden, ilminden intifa etmiyenler merzuk değildirler

Infak, malın elden çıkarılması, harç ve sarfı demektir. Şer'an farz, vacip, mendup aksanı vardır Bu infak karinesiyle va rızık mala tahsis edilmek veya infak mecazen maldan maadasına da tamını olunmak ıktıza edecektir Zahır olan evvelkısıdır Fakat ikinci de muhtemeldir binaenaleyh ayetin bu fıkrası evvel emirde zekât, ve sair sadakat ve silalar ve ianeler ve vakıf gibi fukaraya ve sair vucuhı birre ve meuneti iyale sarfı envale gibi bütün ibadâtı mahyeye şamildir ki ileride «يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُحِبُّونَ قُلْ مَا مَنَعْتُمْ مِنْ حَيْرِ فُلُوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَارْزُقُوا السَّبِيلَ وَمَا مَنَعْتُمْ مِنْ حَيْرِ الْمَالِ» gibi ayetlerle tafsıl olunacaktır Saniyen talim ilim ve saire gibi maneviyata dahi şamil olabilecektir Maanafile bunların hepsinin başında, binai ıslâmdan birı bulunan zekât vardır Ve bunun için bir çok mufesssım burada

evvelen ve bizzat murat zekât olduğunu beyan etmişlerdir. Fakat felâhın mevkufün aleyhi olmak itibarile salâtta olduğu gibi burada da farz olan infak kasdedilmek ıktıza ederse de farızai infak yalnız zekâta münhasır olmadığından muhakkıkını mufesssırın tamım taraftarıdırılar Ancak bu miyanda zekâtın birinci mevkiî işgal ettiği de unutulmamalıdır Çunku binaî islâmın ikincisi de zekâttır Bir hadîsi şerifte de varit olduğu üzere zekât kantarai islâmdır İslâmın bir koprusu bir geçididir Dının iman ile temeli atılıp namaz ile direği dikildikten sonra geçilecek muhım bir geçidi vardır ki zekât işte o geçidi geçirecek bir köprü olmak üzere bina edilecektir Çünkü Dünya ve Ahirette korunmak için yapılacak olan muhteşem binaî islâmın, Dunyadaki darulislâm, Ahiretteki darusselâmın inşası için bir takım masarufı mahiye vardır ki bunlar ibadâtı mahiye ile yapılacaktır ve bunun en zarurîsini de zekât teşkil eder Zira «ياك سدر اناك نستين» diye bir nesakî tevhit içinde munhasıran Allaha ibadet etmek ve cemaatı ihvan ile namaz kılabilmek için safları tesviye etmek ve o saflarda bir hissi musavat ile muntzaman arzı vucut etmek lâzımdır Bu ise o cemaat içinde kutî yevnîf olacak kıfâtı netîsten mahrum kimsa kalmamakla mümkün olur Bir aq ile bir tokun bir safta bunvanı mersus gibi bir hissi mahabbet u ubu vetle vokdığesine kalben perçinlenmesi kabil değildir Maenaleyh cemaatin hakikî bir ibadeti tevhit olması cidden fakır ve muskin olanlarının gozetilmesi ve çalışabileceklerin çalıştırılması için evvelâ zekât ve sadakâtı fîtır ile zenginlerle fakırlar arasındaki uçurumu kapatarak bir rabıtai mahabbet tesisi, hem de hepsinin mevlâsı Allah tealâ olduğunu bildiren bir lûs ve iman ile tesisi büyük bir farızadır Bu farızanın bu niyyetle edasında müslüman artık ferdiyetinde hasaseti beşeriyesinden silkinecek, Allah tealânın bir halîfesi yani bir naibî olmak rütbesini ihraz edecek ve elindeki malın

malullah olduğunu ve kendisinin onu muhtaç olan ibadullaha isal etmiye memur bulunduğunu idrak ederek "Eğer birader, bu benim değil, senin hakkındır, bende bir emanettir, ben sana Allah teâlânın gönderdiği şu çıkın şu koli postalı teslim etmiye memur bir müvezzim diyerek koza tevazuile fakırın, fakiri sabırın hakkını vererek kalbini tatıyıp edecek ve bununla o cemaatin mümin olduğu kadar açıklarını kapatacaktır. İşte kitap ve sunnetin ıstıkrasına nazaran kütübü usulîye ve furûiye mızın zekât nazarıyesi icmalen budur. Bu suretle zekât müslumanı derekoi beşeriyetten nıyabetü ilâhiyeye geçiren bir koprüdür. Namaz kadematı hayattan huzurı ilâhiye çıkaran bir miraç olduğu gibi zekât da o miraçta alınan bir memuriyeti lâhutîyenin kantaresidir. Ve her ıslâm bu kantareyi yapıp geçmeğe, yani zekât vermek için halâ mal kazanıp malı nısap olmağa çalışacak ve bentüz ve recek halde değil ise lâakal onun ulvîyetine iman ile meşbu olacaktır. Yani Müslümanın gozu, zekât almağa değil vermeğe matuf bulunacak ve ancak muztar kaldığı zaman zekât ve sadaka alabilecek ve aksi halde aldığı haram olduğunu unutmayacaktır. Bu suretle teessüs eden cemaatı İslâmîyenin namazında ne büyük bir kuvveti tevhit bulunacağını ve bunların o muhteşem binayı ıslâmî ıkmal ve ıstıkmal için nasıl bir aşk-u şevk ile mucahedeyle atılacakları toemmul edilirse dını ıslâmın esasındaki ulvîyet ve bu ayetlerle o muttekilere verilen paye medhînin ehemmiyeti derhal anlaşılır ki ileride beyan olunacak olan sıyanın dahi bu noktayı her kalbe hissettirmek için muhim bir hasası terbiyevîyesi bulunduğu zahırdır. Görülüyor ki bu ayette binaı ıslâmdan imandan sonra iki âmel zikrolunmuştur ve şeriatte bunlar diğerlerinden evvel farz kılınmıştır. Salât, zekât. Çünkü bunlar bütün ibadatin aslıdır ve burada bilhassa zikredilmeleri hususiyetlerinden naşı değil, diğerlerinin envaina işaretidir de

mutazammın olduklarından dolayıdır. Zira bütün ibadat iki nev'a münkasımdır. Biri ibadati bedeniyeye, diğeri ibadati maliyedir. Hac gibi hem bedenî ve hem malî olan üçüncü bir kısım dahi bu iki haysiyetin terkibidir Binaenaleyh namaz bütün ibadati bedeniyenin mümessili aslısı, zekât da bütün ibadati maliyenin mümessili aslısıdır ve bunlar imanın ilk müeyyidesi ve bil'amel ilk inkışafıdır. Binaenaleyh bu ayeti kerimede bütün mebadı iman gayipde, bütün usulî âmal dahi salât ve infakta iomal edilerek dini ıslâmın ilmi, ameli, usul-ü fûruu telhis olunmuştur ki bunlar Fatihada « اياك نعبد و اياك نستعين » misakıyla sıratı müstakım ve nihayet hamd unvanında toplanmış idi, bundan sonra gayibda telhis edilen mebadıyı imaniye vahiy ve nübüvvet mes'elesi itibarıyla bir mertebe daha tavih olunarak buyuruluyor ki:

(والذين يؤمنون بما أنزل اليك وما نزل من قبلك) [1] ve o müttekiler ki hem sana vahy-ü inzal edilen ve edilmekte bulunan kitap ve seri'ate, hem de senden evvel vehy-ü inzal edilmiş bulunan yani Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf gibi kitaplara iman ederler, ki bu iman da risaleti Muhammediyeye ve bütün enbiyayı sahfenin nübüvvetlerine iman ile mümkündür. Zira habere iman muhbire imana mutevakkıf bulunduğu gibi onların cümlesi münzelâtından birisi de nübüv-

[1] Bir cismi yukarıdan aşağıya indirmek demek olan inzal, lisanı geri'de anlamının ve Kur'an hakkında nazın ü mananın münafıllah Resulüllaha vahy olunması manasında bir hakikatı gösteriyedir. İlim ve kudreti ilâhiye muhtı kul, mebdî kul olduğu cihetle fevkalare rutbeten âli ve ona nisbetle kalbî nebî mataht olduğundan vahye inzal ve tenzil ilâk edilmiştir. Zaten marifet noktası nazarından bakıldığı zaman her feridin vücudu, muhtı kâinat içinde bir aız ve kalp onun merkezidir. Malûmatı hariciye o merkeze muhtı ve afakî semadan inerek gelir, malûmatı enfusiye de merkezen muhtı sunt edel. Vahyî nebevî ise, Peygamberin kendi vücudundan, kendi kalbinden çıkan efkâr, temenniyat, dua ve münacat ve hitabat kabîlinden olmayıp haricinden kalbine doğru vakı olan kavî bir tesirî melekûfî olduğu cihetle bunun hakkında inzal, tenzil, nüzul tabiri bilhassa bu hakikatı de ihtar eder. Vahyî nebevînin ilhamat ve hadisiyyatı adiyeden farkını sırası geldikçe görürüz.

vetleri davasıdır Evvelki ayet alelümüm müsluman olan mu'minler, bu ayette mukaddema Ehli kitaptan olup ta müslüman olan mü'minler hakkında nazıl olduğu beyan buyruluyor Maamafih böyle olması iki ayetin yekdiğeri mütemmim ve muzih olmasına mani değildir Ve matekaddeme iman mazıyı hikâyeden ibaret zannedilmemelidir Binaenaleyh bütün kutûbı münzeleye ve enbiyayı salıfeye esas itibarı ile iman dahil islâm iman ve akidesinden bir cuzdur ki «...لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» gibi ayetlerde bu cihet tafsıl olunacaktır. Ve bunun için müslumanlık bütün edyanı semaviyenin şahididir Zira mesaili imanı yede nesih yoktur ikmal vardır Nesih şerayın amelîye itibarı ile caridir Bu ve emsali ayatı Kuranıye ve sunenü Nebiyye bize billhassa şunu gösterir ki müslumanlık dını unumüfdir Butun insanlara şamil ve edyanı munzelemin hepsine hurmetkâr bir dındır Diğer dinler ise lıvâi tâbiyyetleri altında dıyanet itibarı ile kendilerinden başkalarını yaşatmazlar, hududı vicdanîleri dar ve kısadır Buular kendilerinden başkasına bir hakkı hayat tanımanmayı dıyanetin muktezası bıhrler. tanırlarsa yalnız sıyaseten bir ıztırar ile tanırlar, yakın zamanlara kadar Hıristiyan devletlerin içinde kendilerinden başka bir millet yaşadığı görülmemiş ve bu sebeple bunlar başka dından olan akvama hâkim olamamıştı, son zamanlarda bu vicdan darlığındaki mazarrâtı siyasiyevî koren Avrupa devletleri Katoliklik ve Protestanlık mubarezelerinden doğan bir hurriyeti vicdanîye davasıyle Fransa inkılâbı kebirinden sonra liberallik, lâıyıklık, ve insanîyet kelimeleri altında kelime Nasraniyetten inharıfa doğru vurmuş ve o zamandanberi diğer akvam üzerinde hukûmet tesisine yol bulabilmişlerdir Fakat bu kelimeler musbet ve merhametli umumî bir vicdanı hak tesisine değil, dınsızlığa ve hodkâmlığa doğru menfî bir gıdış istihdaf ettiğinden terakkiyatı ılmıye ve sıniyesını hakka raptedecek yerde

beşeriyeti haktan tebaüde, vicdansızlığa ve ihtirasata sürüklenmiş ve neticesi islâmiyetin gösterdiği hakîkî ve müsbet hukukî hürriyet ile insanlığa tenun ve tamim eylediği cihanşumul hayatı haktan uzaklaşmak ve ıztırabı hayatı arttırmaktan ibaret olmuştur

Bu nokta nazarla denilebilir ki beşeriyeti hazıra br'seti Muhammediye zamanında olduğu gibi nurı islâmın umumî bir inkışafını ve musalemeti amme için hakkın alelûmum insanlık üzerinde kuvvetli bir hâkimiyetini görmek derdile kıvranıp cabalamaktadır. Beşeriyetin şimdiki dalâli, insanıyetin hak üzerinde hâkim olması fikrinde toplanıyor. Bu ise insanlar mıyanında en kuvvetli görünenlerin bir halıkı mabut gibi telâkkisine muncer oluyor. Bu ihtirasatın teşdidile hukukun çiğnenmesini ve emniyyet-i musalemeti umumîyenin haleldar olmasını intaç ediyor. Halbuki saadeti beşer hakıkatte insanıyetin hakka hâkimiyeti davasında değil, hakkın insanıyete hâkimiyeti esastır. Ve islâmın muadeleri hayat için «أَدِّكْ بِمَدِّكَ» misakiyle talim buyurduğu kanunı fıtrat da budur. Binaenaleyh beşeriyet ya hakka galebe etmek davasıyla ihtiras ve ıztırıp içinde birbirini yeyip gidecek veya Hak tealâya iman ile onun hâkimiyeti mutlakaasına tabi olmak için dını islâma ve tebliğatı Muhammediyeye sarılacaktır. Hakkı insanın madununda gören dar vicdanların telâh bulacaklarını ve dairei beşeriyet için bir kutbı müsbet olabileceklerini zannetmek ne büyük hatadır. Büyük vicdanlar hakkı bir bilir ve haktan gelenin hepsine, her birinin kendi mikdarına göre kıymet verir. Ve işte kalbı islâm bu büyük iman ve vicdanın sahibidir. O herkese bu imanıyle sinasını açar. Butün vicdanı beşeri bu vus'at ve semahatle hakka takrıp etmeğe çalışır. Bunu kavrayamıyan bu yüksekliğe eremiyenleri de hakkın vahdet ve şumulune taarruz etmemek ve hakka cüz'î küllî intisabı kabul etmek şartıyla kendi sâhai diyanetlerinde hür tu-

tarak sinesinde yaşatır ve onların hakkı hayatına hürmeti de sade zahırî bir siyasetin değil, hakikî dinmin mük-tazası bilir

Fılvakı (وبالاحرة هم يومور) ahirete yakın sahibi olacak olanlar da ancak bunlardır, bu şümullü imana inalık olanlardır - Meselâ Hazretî Musa Peygamber idi amma İsa değil idi Tevrat kitabullahdır. İncil değildir. Yahut Musa ve İsa aleyhisselâm Peygamber idiler amma haşâ Muhammed aleyhisselâm değildir Olsa bile o bizim değil Arapların Peygamberidir Tevrat ve İncil kitabul-lahdırlar amma Kur'an değildir» gibi sözlerle Allahın Peygamberlerini tıfrik eden, kimine inanıp kimine inanmı-yarak Muhammed aleyhisselâmın nubuvvetini ve ona nazıl olan kitap ve şeriatı tanımayanların Ahiret hakkında bir takım zanları, bazı kanaatleri bulunsa bile yakınları yok-tur Gerçi her telsefede, her dinde bir fikretî ahiret var-dır Fakat bunların çoğu bürhansız bir takım emaniden, ideallerden ibaret kalır Çünkü mesail ve tariki Ahiretin imkânı vücudu akıl ve kâlp ile her zaman sabit olursa da tahakkukunda bürhanı aklî, farziyat, temenniyatı kalbiye kâfî değildir O ancak min tarafillah gelen enbiyâ zi şanın haberi sadıkları ile bilinebilecek umuri gaybiyedendir Bu-nu hatm-u ikmal eden ise Hatemül'enbiya olan Muhammed Mustafa sâllallahu aleyhivesellemdir Binaenaleyh enbiya-ya iman etmeyenlerin Ahirete, doğru imanları olamayacağı gibi enbiyâyı salıfeye iman edenler dahi Hatemül'enbiyaya ve ona inzal olunan kitap ve şeriate iman etmedikce Ahiret hakkındaki iman ve kanaatleri yakın mertebesini bu-lamaz, vakıı hakka mutabık olamaz. Meselâ Museviler Cennete ancak Yehudî olanlar girecektir ve bize narı Ce-hennem olsa olsa sayılı birkaç gün temas edecektir» der-ler, İsevîler de aynı sözü kendileri hakkında söylerler. Kendilerinden başkasına Dünya ve Ahirette hakkı hayat

ve saadet tanımazlar ve sonra naîmi cennet dünya nimetleri cinsinden midir? daimî midir, değil midir. O bir bekayı ruh mes'elesi midir değil midir? diye ihtilâf ederler, halbuki Allahı bir bilip bütün enbiyayı tasdik ve resulü ahirüzzamanın risaletine ve ona inzal olunan kitap ve şeriate de iman ettikleri zaman indî ve nefsi olan o gibi zununi fasideleri hakikate muvafık olmıyan itikatları tebligatı Muhammediyeye imanla gider de ahiret hakkında vakıa mutabık imkan hasıl ederler. Dünya hak, Ahiret de hak, hayat hak, ölüm ve kıyamet de hak, öldükden sonra dirilmek de var O da hak, haşir hak, sual hak, hisap hak, mizan hak, sırat hak, sevap hak, ıkap hak, cennet hak, cehennem hak, ve hepsinin fevkinde rıdvanı ekber ve müşahedei cemalullah da hak, Allahın izniyle mül'minlere şefa'at da hak, cennet ebedî, cehennem de ebedî, maa-mafih o ebedî cehenneme girdikten sonra kurtulup çıkacak ve nihayet cennete gidecek olanlar da var. Ahiret nimetlerinde dünya nimetlerine benzeyenler de var, dünya da görülmelik, işidilmelik, hatıra gelmelik şeyler de var. Şu fark ile ki naîmi ahiret ebedî ve elemsiz. dünyanın kavanımı ilmiyesi ahiretin tahhîlâtı külliyesiyle tafsîlâtını idrake müsaid de değil, onu künhiyle bilmek, künhi hakkı bilmeğe mütevakıftır. Kavanımı ilmiye bize onun akla muhalıf bir muhal olmadığını ve nihayet alehtlak bir âlemi gaybın mevcut olduğunu ve bugünün herhalde bir yarını bulundugunu ve ona hazırlanmamız lazımuna isbat ve ifham eder. Fakat o yarının nasıl olacağını ancak Allah bilir Ve gayptan haberdar olan enbiyayı kıram haber verebilir.

Ahiret, esasen ahır sıfatının müennesidir ki son ve sonrakı manasına sıfat iken hisanı şeri'de dari ahire ve hayati ahire ve neş'eti ahire terkiplerinin muhaffefi olarak isim olmuştur. mukabil olan Dünya da boyledir. Ahiret kâh Dünya ve kâh ulâ mukabili kullanılır. Dari ahiret,

hayatı mahza, hayatı ehediyedir. Hayatı mahzayı insanların kimisi yalnız aklî ve ruhanî telâkki eder, kimisi de hissî ve cismanî Fakat hakikatini henüz bilmediğimiz hayatın bize kemalî hem akliyet ve hem hissiyetindedir. Kur'anın bize bildirdiği hayatı ahire ise Ekmeli hayat olduğundan biz ona inanırız, ta'mukata felsefesiyle uğraşmayı zait addederiz Ben, «ben» dediğim zaman ruhaniyet ve cismaniyetimin nokta vahdetine basıyorum ve hayatı da bunda biliyorum Âlemi gaybın bu günkü âlemi şhadetten namütenahî derecede evsâ ve ekmel olduğunu biliyoruz ve her halde yarın için daha ekmel bir hayatın muhakkak olduğu şüphesizdir. Buna «acaba!» diyenler kalpleri kor olanlardır Maddemiz erir, madde külle karışır, kuvvetimiz dağılır kuvvet külle karışır, hepsi erir Hak tealâya raci olur Mukaddema Allah'tan kendime geldim, yine Allaha gideceğim, gidersem, rabbının bir âleminde daha niçin kendime gelemyeyim Niçin rahmetlerine ıremiyeyim, hemen Cenabı Hak husnı hatime nasip etsin felsefenin olan yine olacaktır, diyen ittirat kanunu, bekayı ilhiyet kanunu bile bu ıkanlarını zarurî kılmaz mı? Alevhıssulâtu vessellam Efendımızden rivayet olunuyor ki şöyle buyurmuşlar «Taaccup bütün taaccup ona ki Allahın halkını görüp dururken Allahda şek eder. Şuna taaccup olunur ki neş'eti ulâyı tanır da neş'eti uhrayı inkâr eder Şuna da taaccup olunur ki her gün her gece olup durulup dururken ba'su nuşuru inkâr eder Şuna da taaccup olunur ki Cennete ve naimi Cennete iman eder de yine darulgurur için çalışır, şuna da taaccup olunur ki evvelının bulaşık bir nutfе, ahırının mülevves bir ciyfe olduğunu bilir de yine tekebbur ve tetahur eder» Bu hadis Ahiret hakkında ılım ve fen nokta nazarından başlıca iki hakikatı gösterir. Birincisi neş'eti ulâ ve uhra tabiri ile hem hakikatı ahirete ve hem ittirad ve tekerrur kanununa isarettir İkincisi zahiren nevm u yaka-

zayı gösteren her gün her gece olup durılmak meselesidir ki hakikati hayat ve hakikatı Ahiret noktası nazarından pek mütlumdur. Biz her gün g'daya, uyuyup uyanmıya neye muhtaç oluyoruz? Çünkü bedenımız, ecezaı bedemımız her gün ve hattâ her saat, her lâhza mutemadiyen oluyor, ve yerine yenisi halk olunuyor ve bu halk olunurken biz uyuyoruz Bunun için uyku sadece zahiri değil, hakikaten de bir olum oluyor Çıkardığımız bütün ıfrazatımız, ecezaı bedenımızın cenazeleridir Demek ki hayat ancak teceddüdi emsal ile halkı cedit sayesinde devam ediyor Devam eden nedir? benim birliğim nedir? Bu da bir kanunıttirat ve temasul ve tekâmül tecellisi dir Binaenaleyh hayatı Dunyeviyemın zâmanı zatında benim ruhanıyet ve cismanıyeti sabitem değil halkullah, bakaullahdır Ve işte hayatı Ahiret de böyledir

İkan, yakın sahibı olmaktır İkan ıstakan teyakkun yakın hepsi bir manaya gelir yakın, vakıa mutabık ve her hangi bir teşkik ile zarf olmayacak surette şekk-u şupheden ârı olan sabit ve cazım bir itikat demektir Tabiri aharle yakın, şekk-u şuphe bulunmıyan ilmi mutkan, rayb karışmıyan ilim, nakzına ihtimal bulunmıyan ilimdir. Maamafih yalnız cezmı kalbi manasına da yakın itlâk edildiği vardır Şu anda şuphem yok ki bu böyledir. Şimdi ve ileride şuphe edilmez bu böyledir Başka türlü olmak mumteni bu böyledir Bunun uçune de yakın denilir, Fakat asıl yakın ikinci ile uçuneudur. yani birinci tariftir İlmi ilâhiye yakın itlâk edilmez Bunun iki sebebi vardır Birincisi esma ve sıfatı ilâhiye tevkıfidir Kitap ve sunnette ise ilmullaha yakın itlâkı gorulmemiştir İkincisi yakın ve ikan şekk-u şuphe şarından olanlar hakkında kullanılır Bunun için ulümü zaruriyeye yani huzuri olan bedhiyata, bedhiyatı evveliyeye yakın denilenmeyeceğine zahip olanlar bile vardır Yakında matlûp olan vakıa mutabakat ve ademı raybdır Fakat bu

vakiin zarurî olması değil ancak vaki olması şarttır. Binaenaleyh müşahadat, mücerrebat, mütevatirat ve istidlâlâtı sahiha dahı yakın ifade ederler. Bazı Garp feylesoflarının ıddia ettikleri gibi yakın yalnız ilmi zarurî ve huzurî demek değildir. Yakinin meratıbı vardır. Meselâ rıyaziyat, istintacatı mantıkiye yakını ve zarurî olduğu gibi ulûmi adıye ve mücerrebe, ulûmi tabiiye miyanında kimya ve fızık ilimleri zarurî olmıyarak yakındır. Ancak bunların vakıatı mücerrebesinden istidlâlâtı fasıde ile intaq edilen nazariyat ve farziyatın hepsı yakını değildir. Kezalik ilmi hayat, Tıb ve emsalı henüz yakını değildir. Bu esbaba mebni tayyareleri yaparız, fakat bir çimeni, bir böceği, serçenin bir tüyünü yapamayız. Acaba mümkün değil midir. Mümkün olmasa ıdı vücade gelmezdi. Allah tealâ onları evvelen ve bizzat ve sonra maddeleri, tohumları vasıtasile yarattığı gibi bizim elimizle de yaradabilir. Nitekim Peygamberlerin ellerinde yapabileceğine dair numuneler de gösterdiğini Kur'an haber de veriyor «وَادْخُلْ مِّنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ مَتِّعَ بِهِ يَكُونُ طَيْرًا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَهُ الْحَكِيمُ الْقَدِيرُ» Bunun için ulûm ve fununı tabiiye bizim kudretullah hakkındaki yakınlığımızı ve imkânı zatî hususundaki vus'atı imanımızı yıkaacak değil, takviye edip tevsî edecek delâil telâkki edilmek lâzım gelir. Fenleri kendi hudutları dahilinde takip ve terakkî ettirmeliyiz. Fakat onlara inanırken hiç bu zaman kudret ullaî tükettik. Dünya ve Ahireti bitirdik zannetmemeliyiz. Yakıniyatı adıyeye, yakıniyatı zaruriyeyi feda eylememeliyiz. Biz var isek, bizim ilminiz var ise, Allah tealâ ve onun ilm-u kudreti daha evvel var. Bu gunku âlem şehadet var ise yarınki âlemli gavıp de bittabi var. Bu gün olmıyanlar yarın olur. Bu gün manmadıklarımıza yarın inanmak mecburiyetinde kalırız. Hiç yanılmamak, hiç şaşmamak, ye'si kulliyeye düşmemek istıvorsak hiç bir hâdisenin yıkamıyacağı hiç bir teşkikin izale edemiyeceği en hak ve en külli esaslara iman etme-

liyiz ki dairei yakinimiz daralmasın ilm-ü fenni boğmı-
yalım, sahai ımkânı kısaltmıyalım, mümkün muhal
demiyelim, hayır yerine şerre koşmıyalım muhal zannet-
tiklerimizin imkânını, hattâ vukuunu gördüğümüz zaman
perişan oluruz. Sudan ateş, ölüden diri çıkar mı biiznil-
lâh çıkar, hayat yapılır mı biiznillâh yapılır Göklere
çıkılır mı biiznillâh çıkılır. Kabirde sual sorulur mu biiz-
nillâh sorulur. Ölen dirilir mi biiznillâh dirilir Lâkın iki
kerre iki tek olur mu olmaz. Cüz küllünden büyük olur
mu olmaz. malûl illetını geçer mi geçmez, insan bizzat
halik ve bizzat ma'but olabılırmı olamaz O Allahın izniyle
kuş da yapsa, ölüleri de diriltse yine kuldur yine kuldur.
Butün ımkânlar kudretullahdadır. Ve ıstikbal dediğimiz
zaman namutenahıdır Ve o namutenahide bızını nice
serencamımız ve mes'uliyetlerimiz olacaktır Ve işte Haz-
reti Muhammed bize mutlâk olan bu imanı külliyyı bu
akidei tevhidı ve buna göre amelı salihı talim içın ba's
buyrulmuştur. Ona iman edenler hiç bir zaman aldan-
mazlar, her zaman yakîn sahibi olurlar

(اولئك) taptır ki evvelâ Peygambere hi-
tabı has, sanyen hitabı âm olabilir Mealı «Sana soy-
lerim bunlar, o gördüklerin o evsafını ııddiklerin» de-
mektir. Yani ya, Muhammed boyle kalbi olan ve sade
gortünene bağlanmayıp aklın idrak edebileceklerine dalı
cümleten iman ve tasdik ettiğı ibadatı bedeniyeye ve malı-
yeyi ıfa ile tariki sem'i'den başka yolu olmıyan hususata
dahi şumuliyle iman etmek ve edebilmek kabiliyyet ve
meziyetlerini cami olan o müttekileri ııttın ya, işte bunlar,
(على هدى من ربهم) tarafı rabbaniden [1] rabbi ahadleri
olan Allah tealâ tarafından hidayet üze-
redirler. Yani onun hidayetına namzet ve o hidayet üzere

[1] Rabları tabırı salim olmuyor Çünkü "rabbihim," tercemesi olabileceğı
gibi "erbabihı," tercemesi de oluyor Bunda ise ihamı şırk bulunduğundan
münasebetsiz oluyor

yürüyecek olan veyûrumekte bulunanlar alâ meratibihim onlardır. Hidayeti irşadiyeyi bunlar dinler, mertebe mertebe hidayeti fihriyeye bunlar erer. «أعدنا العراط المستقيم» diyecek olan veya diyenler bunlardır. Bunun cevabı kavli ve fi'lisini alacak ve sıratı müstakimde yürümiye muvaffak olacak olanlar yine bunlardır

(و أولئك هم المفلحون)

Ve işte herkesin fıkrında ve zıkrında müflihun müflihun diye duyup yadettikleri ve fakat ta'yın edemedikleri bahtıvarlar, cidden ve ebediyyen felâh bulanlar, bulacak olanlar, gadab-u dalâlden salın olarak namı Ebediye ilâhiyeye erecekleri muhakkak olanlar ancak bunlar, bu hidayet üzere bulunanlardır. Allah, Peygamber tanımayanları değil, yalnız evvelki Peygamberlere iman etmiş olanlar da değildir. İman edip bedenlen ve malen ibadet ve âmalı salıha yapmayanların halleri de tehlikeden salın değildir. Bunların felâhları dahi mümkün olsa da ta'vî ve kâmil değildir. Mademki imanları vardır Rahmeti ilâhiye ile felâhları kabul ise de harikulâde kabûlündendir. Sunnetullah değildir. Maamafih onlar hakkında imansızlar gibi ye'si kullî de caiz olmaz. Zira indallah zerrei iman da zayı olmaz.

Müflih, «ıflâh» dan felâh bulan demektir. Felâh aslında felâhat gibi yarmak manasile alâkadardır ki o gündeki manayı yarıp kendini kurtarmak ve matlûbuna ermek yanı zafer bulmaktır. Mu'minler de Dünya ve ta'biat ve şehvet manalarını yarıp gaybde gizlenen matlûplarına eren ve Ahrette ebedî felâh bulanlar olacaktır. Lisanı Arabda böyle haber elif lâm ile muarref olursa kasır ifade eder Burada (hum) zamiri fasıl denilen bir harftir ki haber ile muhteda beynini sıfattan fark ettirir. Muhim bir rabıta hukumdur Bundan da bir kasır anlaşılır İzah ettiğimiz mana bu kasırlarla tarifi manasıdır,

emsalinde tatbik edilsin. Bu gıbyı ta'riflerde iki nevi mana mefhuzdur. Birisi oteden beri müflihun vasfıle şöretşiar bir takım zevatı mübheme vardır bunu duyarsınız. Fakat tayin edemezsiniz Eğer duydunuzsa işte bunlar ancak o müttekilere. İkincisi, eğer duymadınızsa bu mefhumu iyi tasavvur ediniz ve hakikatını tahkik ediniz ve ettiğiniz zaman bılınız ki bunlar ancak onlardır, demek olur. «اولئك»nın tekrarı hıdayet ile felâhın mustakıl birer haslet olduklarına işaretdir Aradaki atfın vav ile yapılması da hıdayet ile felâhın mefhumen ve maksadan mugayeretlerine işaretdir diyorlar. maamafih birinci «اولئك» o imanları yapan müttekilere, ikinci de «على مدى من» kaydinden sonra onlara raci olması ve binaenaleyh manen tekrar bulunmaması daha muvafıktır. Göruluyor ki hıdayetin müttekilere kasrı yoktur ve lâkin felâhın hıdayetkilerde kasrı vardı. Ve bu nokta inuhumdur düşün. Sonra felâhın hıdayete, hıdayetin takvaya terettubu de ilhvyet tarikiyle değil, adet tarikiyle cereyan ettiğine ve muessiri hakikî Allahı tealânın fazl-u rahmeti olduğuna işaret için arada «وله» gibi sebebiyet ifade eden bir harf zikrolunmamıştır.

Kur'an işte alel meratıp bu müttekilere hıdayettir. Acaba burada niçin «Hudenhınnas denilmedi de Hudenhımmuttekın denildi? diyeceksın, çünkü

إِنَّا لَذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠١﴾

Mealı Şerifi

Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha

etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler * Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir ve bunların hakkı azim bir azaptır *

TAHLİL VE MUNASEBAT — İsanı Arapta, İsanı-mızda mukabil bulunamıyan bazı harfler vardır ki «ا» de bunlardandır. Bu harf, fı'le benzeyen altı harften biri olup yerine göre elbette, her halde, şüphesiz, lâcerem, muhakkak gibi bir tahkik ve te'kit manası ifade eder Razî'nin naklettiği vehile Arabın ilk feylesofu sayılan Kindî' cümme İsandan inanı Muberrede gıtmış ve ben kelâmı Arabda bir haşiv buluyorum meselâ «ان عداة قائم» diyor, sonra «ان عداة قائم» diyor. Daha sonra «ان عداة قائم» diyor Bunların hepsi ma'nen bir, arada fazla lâfızlar var demiş, Muberrred «hayır demiş haşiv yok, elfaz ihtilâf edince mana da ihtilâf eder Evvelki doğrudan doğru kıyanı haber veriyor İkinci bir sualın cevabı oluyor. Üçüncü de bir münkirin inkârına cevap oluyor» diye izah ederek dekaiki İsanıyede feylesofun cehlîni gösterivermiştir Bu bir harf bize bir nazım altındaki maanın mecliklerini anlatmaya ve bundan zuhul edenlerin muhakematı fikriyede munasebetsizliklere düşeceklerini ne güzel anlatır İnani belâgat Abdülkahır Cürcanider ki tahkik «inne» te'kit içindir. Bu haber muhatabın zannı hılâtına değil ise «inne» ye ihtiyaç yoktur Fakat sanın zannı hılâtına bir haber verildiği zaman ona ihtiyaç vardır Ve haber ne kadar musteb'at olursa «inne» nin husnı o kadar artar ilah işte bu ayette de oyledir. Burada evvelen «hüdenhilmuttekin» takyidine karşı hatıra gelen bir suale ıstınafen bir cevap vardır. Sanıyen bu avette beyan olunacak mazmunı haber ıstab'at olunabileceğinden onu te'kit ve takrır vardır Binaenaleyh bu ayetin «hüdenhilmuttekin» fıkrasına gayet kavî bir munasebeti tezat ve tekabulu vardır Ve bu suretle bu iki ayet, evvelkilerin kasımı olan bir tasnif ifade etmektedir.

Küfür, zammı «kâf» ile aslı lûgatte kufran gibi setrı nimet yanı nankörlüktür. Bunun aslı da fethi «kâf» ile kefirdir ki alehtlak setır demektir. Feth ile olan bu manadandır ki tohum eken zıraatçıye keزالık gereye kâfir, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerine kâfire denilmiştir. Binaenaleyh feth ile kefr, setrı mutlak eam zam ile küfür setrı nı'met ehasır. Şer'an küfür ise imanın mukabilidir, imansızlık demektir Yani bir kimsenin iman şanından olduğu halde iman etmemesidir ki tekzip ve inkâra ve terki tasdika ve ızıttar ve manı bulunmadığı zaman terki ikrara da şamıldır İmandaki tasdik gibi kufurde tekzip dahi, kalbî, kavli veya fi'li olur Tekzibi kalbî nasıl kufr ise bilâ ızttar tekzibi kavli de oyledir. Hattâ böyle bir tekzibi kavli daha eşna bir ızttarı adavet olur Keزالık tekzibi fi'li de böyledir İmanı matlûp olan mukaddesatı fi'len tahkir, tezyif, tehzil ve istihfal, ihtale say etmek eşna küfür olduğunda şuphe yoktur, yalnız kalpte gizlenen küfre küfür denip de kavlen veya fi'len ızttar ve ilân olunan küfre küfür denmemek nasıl mümkün olur, meğerki o ızttarı kavli veya fi'li قالاکره و قله فالاکره و قله istsınayı şer'isi mucebince zaruri bir ikraha mûbteni olsun Tekzibi fi'li iman ile içtimai mümkün olmayan fi'li yapmaktır Ancak tekzibi fi'li ile adennul arasında büyük fark vardır Meselâ namaz kılmamak başka, haça tapmak yine başkadır Namaz kılmamak küfür değilse bile haça tapmak her halde kufr olur Bu noktayı nazardan terki amelin tekzibi fi'li olup olmadığı cayı nazar olduğundan mucibi kufr olup olmayacağına ihtilâf edilmiştir Halbu ki tahkir ve istihfal ifade eden keزالık Mushafı çırkâbe atmak, güneşe secde etmek, zünnar bağlamak, küfür neşretmek, istihlâli ma'siyet, tahlîli haram, tahrimi helâl gibi bizzat eseri küfür, delil küfür olduğu belli bulunan e'fâli mukezzibenin zarureti ikrah yoksa küfür olduğunda hiç ihtilâf edilmemiştir Biz balâda beyan

etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler * Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde indirmiştir ve bunların hakkı azim bir azaptır *

TAHLİL VE MUNASEBAT — Lisanı Arapta, lisanımızda mukabılı bulunamıyan bazı harfler vardır ki «ا» de bunlardandır Bu harf, fı'le benzeyen altı harften biri olup yerine göre elbette, her halde, şüphesiz, lâcerem, muhakkak gibi bir tahkik ve te'kit manası ifade eder Razînin naklettiği ve hile Arabın ilk feylesofu sayılan Kindî» emmesi lisanıdan imâmı Müberrede gitmiş ve ben kelâmı Arabda bir haşiv buluyorum meselâ «أعداء» diyor, sonra «أعداء» diyor Daha sonra «أعداء» diyor Bunların hepsi ma'nen bir, arada fazla lâfızlar var demiş, Müberred «hayır demiş haşiv yok, elfaz ihtilâf edince mana da ihtilâf eder Evvelki doğrudan doğru kıyâmı haber veriyor İkinci bir sualın cevabı oluyor. Üçüncü de bir münkirin inkârına cevap oluyor» diye ızah ederek dekalıki lisanıvede feylesofun cehlını gösterivermiştir Bu bir harf bize bir nazını altındaki maanının mecliklerini anlatmaya ve bundan zuhul edenlerin muhakematı fıkriyede munasebetsizliklere düşeceklerini ne güzel anlatır İmâmı belâgat Abdulkahır Curcanîder ki tahkik inne» te'kit içindir Bir haber muhatabın zannı hâlâtına değil ise inne» ye ihtiyaç yoktur. Fakat samın zannı hâlâtına bir haber verildiği zaman ona ihtiyaç vardır Ve haber ne kadar musteb'at olursa «inne» nin husnu o kadar artar ilah işte bu ayette de öyledir. Burada evvelen «hudenihlmuttekîn» takyidine karşı hatıra gelen bir suale istinafen bir cevap vardır Samiyen bu ayette beyan olunacak mazmunı haber istib'at olunabileceğinden onu te'kit ve takrır vardır Binaenaleyh bu ayetin «hudenihlmuttekîn» fıkrasına gayet kavî bir munasebeti tezat ve tekabülü vardır Ve bu suretle bu iki ayet, evvelkilerin kasımı olan bir tasnif ifade etmektedir

Kûfür, zammı «kâf» ile aslı lûgatte kufran gibi setri nimet yanı nankörlüktür. Bunun aslı da fethi «kâf» ile kefirdir ki alehlîlak setir demektir. Feth ile olan bu manadandır ki tohum eken ziraatçıye kezalik geceye kâfir, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerine kâfire denilmiştir. Binaenaleyh feth ile kefr, setri mutlak eam, zam ile kûfür setri nîmet ehastır Şer'an kûfur ise imanın mukabilidir, imansızlık demektir. Yanı bir kimsenin iman şanından olduğu halde iman etmemesidir ki tekzip ve inkâra ve terki tasdika ve ızıttar ve iman bulunmadığı zaman terki ikrara da şamıldır İmandaki tasdik gibi kufurde tekzip dahi, kalbî, kavli veya fi'li olur Tekzibi kalbî nasıl kufr ise bilâ ızıttar tekzibi kavli de oyledir. Hattâ böyle bir tekzibi kavli daha eşna bir ızharı adavet olur Kezalik tekzibi fi'li de böyledir İmanı matlûp olan mukaddesatı fi'len tahkır, tezyif, tehzil ve istihfaf, ihtale say etmek eşna kûfür olduğunda şuphe yoktur, yalnız kalpte gizlenen kufre kufur denip de kavlen veya fi'len ızhar ve ilân olunan kufre kufur denmemek nasıl mümkün olur, meğerki o ızharı kavli veya fi'li فلا اكره و قله istisnayı şer'isi mucebince zarurî bir ikraha mübteni olsun Tekzibi fi'li iman ile içtinai mümkün olmayan fi'li yapmaktır Ancak tekzibi fi'li ile ademîful arasında büyük fark vardır. Meselâ namaz kılmamak baska, haça tapmak yine başkadır Namaz kılmamak kufur değilse bile haça tapmak her halde kufr olur Bu noktayı nazardan terki amelîn tekzibi fi'li olup olmadığı cayı nazar olduğundan mucibi kufr olup olmayacağına ihtilâf edilmiştir Halbu ki tahkır ve istihfaf ifade eden kezalik Mushafı cırkâbe atmak, güneşe secde etmek, zunnar bağlamak, kufur neşretmek, istihlâlı ma'siyet, tahlîli haram, tahrîmi helâl gibi bizzat eseri kufur, delîli kufr olduğu belli bulunan e'fâli mükezzibenin zarureti ikrah yoksa kûfr olduğunda hiç ihtilâf edilmemiştir Bız balâda beyan

olduğu üzere terki amelın ve her ma'siyetin mucibi küfr olmadığına kanlız Fakat bu mes'ele de pek sui istimal edilmiştir Burada dikkat edilecek bir nokta vardır ki o teeminl olunursa Havariç ve Mu'tezleden sarfı nazarla hakikatte ihtilâf bulunmadığı tebeyyün eder Terki amel iki turludur Birisi terki cuz'i, diğeri terki kullıdır Yani bu terki, biri de terki itiyat etmektir Meselâ bazan namaz kılmıyan ile terki salâti itiyat eden arasında büyük fark vardır Namaza imanı olan, onu vazife tanıyan kimse-
nin hasbelbeşeriye ara sıra bazı tekâsulu bulunabilmek ma'kuldür Binaenaleyh terki cuz'i küfrolmıyabılır Lâkin terki itiyat eden, kılmayı hiç hatırıma getirmıyen onırun-
de hiç kılmıyan ve hattâ kılmamağa azinetmiş bulunan-
ların ehli kible olduklarına Allaha, Peygambere ve Pey-
gamberlere, Kur'ana ve Ahirete, farızı vazıfeye imanı bulunduğuna nasıl hukmedılebılır? Hulâsa iman, nesakı tevhit ile bir cumle mu'tekadata nakabilı tecezzi bir inkıvadı tabıyet, küfur de onlardan velev birinin olsun bulunmamasıdır Yani küfurıen iman edilecek şeylerin hiç birine inanmamak şart değildir Birne veya bir kısmına inanmamak da küfurdur İman bir mucibet kulliyedir Küfur ise onun nakızı olduğundan sahıbet cuz'ıye ile vakı olur Sahıbet kullıyeve mutevakkıf olmaz İman ile küfur sade zıd değil, mutenakızdırlar ne ıetıma ederler, ne irtı-
ta, arada vasıta, menzile beynelmenzıleteyn yoktur Bir insan ya kâfırdır ya mu'mın, fasık da fıskına göre bun-
lardan biridir İman ile küfur, iki nokta nazarla mülâ-
haza olunur Birisi insanın yalnız Allah tealâya karşı vazıveti, diğeri de mu'mınlere karşı vazıyetidir, evvelkinde mu'mın yalnız Allah teâlânın ılımını düşünerek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder Bu noktada hem batından ve hem zalurinden mes'uldür İkincisinde insanların ılımını ve onlara kendını ve ne suretle tanıttı-
ğını ve ne gıbı muamele ızhar ettiğini ve onların ılımına

karşı kendisinin ne gibi bir muameleye maruz olması lazım geldiğini teemmül ederek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Çünkü imanı islâmînin bir hukukullah, bir de hukukî ibat eiheti, bir infirat, bir de içtima haysiyyeti vardır. Allaha, Peygambere kalbimde imanım var deyip de ibadullaha karşı hep küfür muamelesi yapmak imanı islâmînin şiarı değildir. Din ve imana muhtaç olan Allah değil insanlardır. Küfretmek lisanımızda sebbi galiz ile sebbetmek manasına da urf olmuştur ki Arapeada yoktur. Fakat daha ziyade İstanbul lisanında beynel'avam mutearef olan bu mana esasen manayı şer'iden me'huздur. İptida dine sövmek, imana sovmek, ağıza bilmem ne yapmak gibi mucibi küfrolan seblere ıtlak edilirken biraz tanım edilmiştir Bunun için küfretmek tabiriyle kâfir olmak tabiri beyninde bir fark sezilir.

İnzar, korkulu bir şeyi sakındırmak için bildirmek, yani ileride şu fenalık var sakın diye irşat etmektir

Hatim, tabi gibi basmak manasınadır Ve ketm ile de alâkadardır. «علی» ile sılalandığı zaman üzerini muhürlemek, yani bir şeyi veya içindekini tevsik için üzerine muhür veya damga basmak, bir çıkını, bir odayı, bir zarfı muhürlemek gibi. Bir de bir şeyi nihayete erdirmek manasına gelir Lâkin bunda «حکم» gibi bizzat tadıye eder Binaenaleyh burada evvelki manadan bir istiaaredir

Kalb, yürek ve gönül manalarına gelir, yani kalb ıki manaya kullanılır. Birisi göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir nevi çam kozalağı şekline benzer bir surette - sanevberiyüşşekil - ve bedendeki etlerin hiç birine benzemiyen, hem âsap ve hem adalât ensaerının hakikatlerini cami bulunan bir lâhmi mahsustur kı uruk ve şerayın bütün damarların köküdür. İçinde butaynleri yani karıncıkları, üzeynleri yani kulakeıkları vardır. İnsanın a'za ve echizesi içinde bizatihi muteharrik olan odur. Ruhi muharrik

ondan başlar. Bu, motoru kendinde kendi kendine açılıp kapanan bir tulumbadır. Deveranı dem buna medyundur. Ve maamafih bu hareketin teneffüs ve hareketi rievîye ile de bir alâkası ve muvazatı vardır. Bu kalb, ilmi eb-dandan olan İlmi tabbin ve etibbanın meşgûl olduğu kalb-i cismanî ve mekânîdir Buna biz lisanımızda yürek tabir ederiz Nitekim mideye de kursak deriz, kursak aşını yastık başını ister İkincisi, ruhanî bir lâtife-i rabbanî olan ve bütün şuur, vüdan, ihtisâsat ve idrakâtımızın, kuvve-i âkilemizin madenî yanı manevî âlemimizin merkezi bulunan lâmekân kalbdır ki nefsi natika dahi tabir olunur İnsanın asıl hakikati bu kalbdır. İnsanın mudrik âlim, arif olan lâyenkasın cuz'u, muhatap, muatep, mutalep ve mes'ul olan cevheri budur Bütün benliğimiz evvelâ bundadır Bunun için idrak eden (ben) idrak olunan (ben) in içindedir Ben ruhumu, cismime, aklıma, idareme bundan geçerim Bu sanki ruhumuzun bir gözüdür Basiret bunun nazarı, akıl bunun ruhu, irade bunun kuvvetidir. Bunu ruhumuzun kendisi telâkki edenler de çoktur, lisanımızda biz buna yine kalb deriz. Balâda gönül denildiğini de söylemiştik, çünkü goulünden geçti, kalbimden geçti, zihnimden geçti, aklımdan geçti dediğimiz zaman hepsinde aynı manayı kastederiz Bununla beraber kalb ile gonlu fark ettiğimiz noktalar da vardır. Meselâ kalbın çürük deriz de aynı manada gonlun çürük demeyiz Bazan yurek kelimesini de bu manada kullandığımız olur ki yurekli adam, şecaatli, kuvveti kalb sahibi adam demektir. Şüphesiz lâmekân olan bu kalbi ruhanînin bütün bedene ve kalbi cismanîye bir alâkası vardır Fakat ulema ve hükema bu alâkanın veçhini, keyfiyeti taallûkunu evvelemirde ve bizzat bedenin hangi noktasına taallûk ettiğini tayinde hayrete düşmüşlerdir. Bu taallûk evvelâ kalbi cismanîye midir? Dimaga midir? Cümlei asabiyeye midir, cümlei asabiye ve adaliye mecnuuna midir. Yoksa

kalb ve dımağ, uruk-u a'sab ve adalât-ü echizesiyle bedenın sureti vahdaniyesine midir? Sonra bu teallûk, a'razın ecsama, evsafın mevsufatına teallûku gibi midir? Bir aleti istimal edenin alele teallûku gibi midir? Bir mütemekkinin mekâna teallûku gibi midir? Her ikisini cami olarak bır kapudanın gemiye teallûku, bır hükümdarın memlekete teallûku gibi midir. Hasıl madde ile kuvvetin alâkası nedir? Ve sonra maddi kuvvetle manevî kuvvetin alâkası nedir? Bunlar felâsifeyi, İlmî ruh erbabını yoran, hayretler içinde boğan noktalar dır Ancak ıptıdaen olsun, intıhaen olsun, evvelen ve bizzat olsun, sanıyen ve bilvasıta olsun, failiyet haysiyetinden olsun, kabiliyet haysiyetinden olsun her halde bunun kalbi cismaniye dahi bır alâkası derkârdır Avamılı hissiyede hareketın ehemmiyeti büyük olmasına ve bütün avamılı tabiiyenin harekete ırcı fennı hazrın en büyük temayülü bulunmasına nazaran bedenimizde hareketı hariciyenin intıbaatından müteessir olan ve onları alan alâtımız, havassı zahırenız, a'sabımız, dımağımız olmakla beraber bunların cereyanı bedendeki hareketı zatiyemizin kıymetine medyun bulunduğ u ve bu hareketı zatiye bizzat müteharrik olan kalbi cismanıde bulunup ondan başladığı ve bunun haleti maraziyesinde infialâtı husıyyenin, kuduratı batınenin alâkası da aşıkâr görüldüğü cihetle mebdı hareketle menbaı şuuru birleştirmiş olmak için kalbi ruhanının ilk alâkasını da kalbi cismaniye rabtetmek hem tabii, hem de hemen her lisanda denecek derecede ikisinin dahi bır ısm ile yad edilegelmiş bulunmasından anlaşılan ittıfakı amıne muvafık olduğunda şüp he yoktur. Bu halı kabul etmemekte ısrar edenler olursa onların her iki ısmın biri diğ erinden teşbih ve istiare tarikiyle ahzedilmiş olmasını yanı bedende kalbi cismanının mevkii ne ise ruhta da kalbi ruhanının mevkii o gibi olduğ unu tasavvur edebilirler, akıl ile kalbin alâkasını da akıl kelimesine bırakalım.

Kur'anda, İlmî 'kur'anda, İlmî dinde, İlmî ahlâkta Edebiyatta kalb denilince bu ikinci mana kastedilir, temiz kalbli adam, kor kalbli adam, kalbi bozuk, kalbsiz gibi tabirlerde kalbden ne anlıyorsak burada kalbden de onu anlıyacağız ki iman bilgaybde marifetullahta bu kalbi sezmenin, tanımının büyük ehemmiyeti vardır, her şeyi bu kalb ile duyup da bundan bunun tarzı vücudünden gafıl olanlar, bunu mulâhaza edemiyenler, din hususunda putperestlikten göz önündeki cismaniyete tapmaktan ileri geçemezler. Mühürlü kalbler işte onlardır.

Gışave perde demektir.

TEFSİR VE TEVİL — (اِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا) Şüphesiz ki küfürleri takarrür etmiş olanlar (سواء عليهم، انذرتهم ام لم تنذرهم) kendilerini ha inzar etmişsin ha etmemişsin onlar için musavidir (لا يؤمنون) iman etmezler. - Fakat bu inzar ve ademî inzar senin için müsavî değildir, «سواء عليك» değil «سواء عليهم» dir. Zira sen vazifeni yapmış ve Allahın hucce-tini ibraz-u izhar etmiş olursun, ceir senin, vızır onların olur O müsavatın, iman etmediklerinin sebebine gelince Çunku (حَمَّ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ) Allahu azımışsan onların kalplerini ve samıalarını mühürlemiştir - Hakikatî kendilerinden sezip düşünüp bulmağa, olmadığı halde dinleyip ısıtmağa, hüsnü telâkki etmeğe istî'datları kalmamıştır Aslı kalb mevcuttur ve fakat iptidayı fıtratteki selâmetlerini zayı etmişler, sui r'ıyadlarıyla onu orten bir tabiatı sanıye ıktısap eylemişlerdir. Bu ıktısabı da Allah tealâ infaz etmiştir Artık onlar kendilerinden, kendi heva-vu heveslerinden, ağrazı şahsiye ve nefsanîyelerinden başka hiç bir şeye iltifat etmezler. İdrakî hakikat için yaratılmış olan o kalblerin bütün failiyyet ve kabiliyyetleri nefsanîyyetle boğulmuş velev atideki menfaatleri

namına olsun, kendilerinden, haldeki garazlarından hariç, hakaiki gaybiyeye karşı inat ile kaplanmışlar, onlar «اولمصرکم مايتذكره من تذكر» medlülünce Allahtealânın bahşettiği devrei tezekkürî itmam etmişler ve artık küfür onların takarrur etmiş müktesebatları, tabiat ve hilkatı saniyeleri olmuştur. Onlar ne hakikatı kalb gıby delaili enfüsiyyeyi ne de Kur'an gibi daima bahır bir mucizei manevîye ve akliyeyi teemmül ederler ve hatta ne dinlerler ne dinlemek isterler, bilmek işlerine gelmez, bilseler de kabul etmezler.

Bunlardan başka (وعلى ابصارهم غشاوة) gözlerinin üzerinde de bir perde vardır. - Âlemi şehadette, hey'etü âlem, teşekkülü meadin, sureti nebatat-ı hayvanat, teşrîhü beşer gibi gözle görülebilen delâilü hakkı, bakmak isteseler bile göremezler, çünkü o gözler perdelidir. Onları gaflet, şehevât, nefsanıyyet, hodgâmlık perdesi burunmuştur. Meselâ her gun semalara bakar, o manzarayı dilnevazı görür de, şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçücük gözün, küçücük hadesine intiba eden bir lemha zıya ile harîften o kadar uzak ve geniş eb'ad-ü mesafe içindeki büyük manzarayı hariciyenin nasıl ve ne ile idrak edildiğini görmez ve düşünmez, acıktığı zaman ekmeğe koşar da haricindeki ekmeği nasıl idrak ettiğini ve ona nasıl ve ne sayede isabet ve intibak edebildiğini düşünmez ve görmez ilah, ilah.. Hasılı onlar idrakı hak için şart olan kalb-ü akıl, havassı selime, semai haber denilen üç sebebi ilmin ucundan de mahrum bir haldedirler.

Görülüyorkı ayette «kulub» ile «ebsar» cemi ve aradaki «semî» ise müfret olarak irad edilmiştir. Bunun hakkında müteaddit vecihler söylenmiştir. Lâkin bizim anladığımıza göre bunun sebebi, imanda ayatı kalbiye ve ayatı afakiye turukı fikriye ve şuhudiyenin tenevvü-u kesretile beraber dinde tariki sem'in, delili naklının bir yanı merkezi nübüvvet olduğuna işarettir. Şurası sayanı ihtardır ki

Arabcada «üzün» ile «semi ve samia», «ayn» ile «basar» ve «basire» pek güzel temyiz ve tefrik edilmistir. Lâkin Türkcemizde hem üzne, hem samiaya sade kulak dediğimiz gibi «ayn» ile «basar»ı ayırmıyarak ikisine de göz deriz. Halbuki cismanî kulak sağır da, cismanî göz bakar körde dahi mevcuttur. Burada ruh ve cisim tahliline ihtiyaç vardır. Ve bu noksanı lisanımızda Arabca ile ikmal etmiye mecbur olmuşuzdur.

Kalb nasıl mühürlenir? Malûmya üzeri mühürlenmek, zarf, kap, ortu ve kapı gibi şeylerde olur. İnsanların kalbleri de ulûm-u maarifin zuruf ve ev'yesi gibidir. Ne kadar idrakâtımız varsa orada saklıdır. Samia da bir kapı gibidir, mesmuat oradan girer, Bilhassa mazıdaki, atıde ve haldeki ahbarı gaybiyyeye ait haberler, mezamını kutub, semî tarîkile bilinir Binaenaleyh kalbın muhurlenmesi zarfın muhurlenmesine, sem'in muhurlenmesi, kapının muhurlenmesine benzer. Aleyhissalâtu vessellam Efendımız hadislerinde şu mealde buyurmuştur ki. İbtida bir günah yapıldığı zaman kalbde bir nuktei sevda yani kara bir leke olur, eğer sahibi pişman olur, tevbe-u ıstığfar ederse kalb yine parlar, etmez de gunah tekerrur ederse o leke de artar nihayet arta arta bir raddeye gelir ki leke bir gılıf gibi bütün kalbı kaplar ki surei Muttaffinde «كَلَامُ رَاوَدَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِرُونَ» ayetindeki «ر»=reyn»de budur. Bu hadis gösteriyor ki zunub tevalı ettikçe kalbleri bir gılıf gibi kaplar Ve işte o zaman işbu «حَمَلَهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» ayetinde buyrulduğu gibi mınarafillâh hatm-u tabı yapılır O müstevlî leke o kalbe basılıp tabedilir Bıdayeten aharlı mucellâ bir abadî kâğıt üzerine dokülmüş silinmesi kabil bir murekkep gılıfı iken, bundan sonra matbu, silinmez bir hale gelir, tabır aharla bil'itiyat bir tabiatı saniye olur. Ne silinir, ne çıkar ve o zaman ne iman yolu kalır nede kufurden kurtulmıya çare. Bu hatm-u tab'in kesbi ibaddan, halkı Allahdandır. Binaen-

aleyh burada hatmîn Allaha isnadı mecazı aklî değil, ehli sünnetin anladığı gibi hakikattir ve cebir yoktur. Bu hadîs ve ayet ahlâkta itiyat mes'elesini ne güzel izah eder. Ahlâkın ve dinin kıymeti devam ve itiyadda olduğunu ne güzel anlatır. Bu nokta terbiye meselesinin sırrıdır. Şer'an bir günahda ısrar ile ademi ısrarın farkı da bundandır İstihlâli ma'siyetin, haramı halâl saymanın küfrolması da bununla alakadardır İman mes'elesinde kâfirler için bu neticei itiyat, bu tabiatı saniye bu melekai rasiha ne ise amel mes'elesinde mü'minler için dahi böyledir.

Hasenata itiyat ile alışılır. Seyyiât da itiyat ile içinden çıkılmaz bir tabiatı saniye olur. Cereyanı hayat bu itiyadın iktisabı demektir İlk fitrette iradei beşerin alâkası yoktur. Fakat itiyadda ilk hissesi muhimdir Ma'amafih bunun üzerine intihâen halk yine Allahındır. Binaenaleyh bu mes'elelerde fitretü ulâ gibi cebir yoktur Aynı zamanda insanıyyetin halikiyeti de yoktur Yalnız kazancı vardır. İnsan bir taraftan yaratılmışı alır, diğer taraftan yaradılacağı kazanır onun kalbî Allahın halkı ve halkının güzergâhıdır İnsan asil değil naibdir. Allah tealâ onlara iptida kalb vermeseydi veyahut bızatihî muhurlu olarak verseydi o zaman cebir olurdu, halbuki ayet böyle demiyor. Binaenaleyh bazı Avrupahlıların yabdığı gibi bu ayetlerle cebir isnadına kalkışmak, ayeti anlamamaktır. Yalnız Allah tealâ bu gibi kâfirlerini iman etmiyeceklerini bildiği halde yine iman ile mukellef tutmuştur Halbuki Allahın ilmi hilâfına bir şey olmayacağından dolayı bu iman teklifi malâyütak değil midir sualı ırat edilmiştir. Lâkin bunu da şöyle anlamak lâzım gelir Bu teklif fitretü ulâyâ nazaran malâyütak değildir Ve onun için yapılmıştır. Gerçi tabiatı saniyeye nazaran malâyütaktır. Lâkin onun için yapılmamış sade bilinmiştir

Hıkmeti Kur'an ve usulî islâmiyeye nazaran ilimde cebri

fi'li yoktur. Bundan «vücubî aklî yoktur» diye de tabir ederler. Cebir ve icab iradenin ve tekvinin eseridir. Faili muhtarın onden veya sondan bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yaptırması demek değildir. Ne bilen yapmaya mecburdur ne de bilinen yapalmıya mecburdur. İradenin fi'le çıkması bile kudrete, kudretle beraber birde tekvine mütevakkıftır. Bunun içindir ki biz kendimizde iradeye ıktıran etmeyen ilimler ve hattâ kudret bulunduğu halde bile fi'le çıkmamış nice iradeler buluruz. Bütün bunlar bize gösterir ki ilim, irade, kudret, tekvin, mütemayiz sıfatlardır. Ve binaenaleyh Allah tealânın bilmiş olması da cebren yaptırmış olması demek değildir. Ve Allah tealâ hatmî, tabiatı sanıyeyi abdin iradesinden ve bahsettığı kudretinden sonra halk buyurmuştur ve teklifi mezkûr nihayet ızafî ve arazî bir suretle malâyûtak olmuştur. Bu ise hem caiz ve hem vakidir. Ve oyle olması yakışır, hasılı kader, cebir değildir. bunlar Allahın ilminden dolayı kâfir olmamış, kâfir olduklarından ve olacıklarından dolayı Allah oyle bilmiş, oyle takdir etmiştir. Takdiri musibin manası düşünülürse bu pek kolay anlaşılır.

(ولهم عذاب عظيم) Bunlar için felâh da yok büyük bir azap vardır. - Çünkü bunlarda halâda zikrolunan iman ve Ahirete ıkan yoktur. Allah, kitabullah, Peygamber, Ahiret denildikçe o muhterlü kalbler kıvrılır, çarpılır, o muhterlü kulaklar oğuldar, o perdeli gözler teprenir etrafa yalpa vurur. Oldukten sonra da nari Cahımı boylarlar. Bunun tafsîlâtını da ileride görürsünüz.

SEBEBİ NÜZULU - İbnî Abbas Hazretlerinden bir kaç tarık ile hasılı rivayet mealen şudur. Resulûllah Efendımız bütün insanların iman etmesine ve hidayeti ilâhiyeye tabî olmasına fevkal'ade şevk-u hâşîş beslerdi. Medineyi teşriflerinden sonra da nevahısindeki Yehud ve

-risesayı Yehud bile bile çifitlik ediyorlar, inkâr ve cuhud da ileri gidiyorlardı. Binaenaleyh Cenabıallah bir taraftan zikri evvelde, ilmi ezelfide herkesin imanı ve saadeti mukarrer olmadığını, bazı kalblerin mukadder olan kabiliyeti iman devresinden istifade edemiyerek kapanacağı da nezdi ilâhîde bittakdir bılınmış bulunduğunu ve ilmi ilâhînin şaşmıyacağını ihbar-ı ilâm ve tesliye, bir taraftan da onları tevbih ve tekdir buyurmıştır. Ve bu suretle Surei bakarenin başından yüz ayetin ahbarı Yehudan, Evs ve Hezreç münafıklarından bir takım kimseler hakkında nazil olduğu ve hattâ İbnı Abbas Hazretlerinin bunları isimleriyle, şahıslarıyla, nesebleriyle zikrettiği rivayet olunmuştur Rabı İbnı Enesden vaki olan rivayette de bu iki ayetin nüzulu. «قادة احراب» ve alelhusus yevmi Bedırde katılolunanlar ile alâkadar olduğu zikrolunmuştur. Gerçi sebebi nuzulun hıssusiyeti, hukmun umumiyetine manı değilse de bu ayetteki «الذين كفروا» dan umumı istigrakı ile alel'itlak kefare murat olunmadığı da ediller şuhudiye ve karinci saire ile malumdur. Ezcümle bundan mukaddem «الذين يؤمنون بالغيب» «الذين يؤمنون بما ارسل اليك وما ارسل من قبلك» ayetlerinde her nevi sırık ve küfurden imana intikal edenler dahi dahil bulunuyordu. Ve onların sebebi nuzulu da onlar olmuştu Binaen'aleyh bıdayeten kâfirler iki kısımdır Bir kısmı mahtumülkülbudurlar, iman etmezler, diğer kısmı ise henüz oyle değildirler. Bilâhare ihtida ederler ve hattâ havassı ummetten ve etkiyadan olurlar. Şu halde «الذين كفروا» karine-i siyak-u sıbak ile bihasebıssıdk muhassasdır, lâkin yalnız sebebi nüzullerine mahsus zannedilmemelidir Bihasebilmeal mukayyet kuvvesindedir. Bunun içm balâda sade küfredenler bir kerre küfretmiş bulunanlar diye değil, küfürleri takarrür etmiş olanlar diye izah edilmiştir. Boyle kâfirler yme olabilir

Buraya kadar iki nakız olan bilkuvve veya bilfil iman

ile küfre nazaran insanlar, aralarında vasıta bulunmayan iki kısmı mütekabile tasnif edilmiştir. Bundan sonra da taksımı sanevîde kâfirlerin en muzır cinsi olan ve küfr ile iman beyninde dolaşır gibi görünen münafığın tavsîf olunacaktır ki evvelkilere, keferet inat, bunlara da ilmen veya amelen keferet reyb diyebiliriz Bunlar ayrı bir kıssa ile kâfirin kıssasına rabten beyan ediliyor. Fakat mü'minni hakkında dört ayet, kavilleri ve fiilleri bir olan keferet malûme hakkında ancak iki ayet inzal buyrulduğu halde kavilleri fiillerine benzemiyen bu münafığın hakkında on üç ayet inzal buyrulmuş ve bu suretle kâfirin sınıfının ayetleri on beşe balığ olmuştur. Ve butûn bunlar, evvelâ Resulullahı, saniyen mu'minleri irşat ıqındır

وَمِنَ النَّاسِ

مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَا أَيُّهَا الْخَيْرُ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ
 * يُحَادِّثُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا
 أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ * فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ
 مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ كَانُوا يَكْذِبُونَ * وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ
 لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ * أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ
 الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ * وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ امْنُوا كَمَا آمَنَ
 النَّاسُ قَالُوا اتُّمِّنْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ

وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا الْفَوْأُ الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا
 آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
 نَحْنُ مُسْتَهْزَؤْنَ ﴿١١﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ
 فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٢﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَهَ
 بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتِ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٣﴾
 مَثَلُهُ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ
 ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمٍ لَا يَبْصُرُونَ ﴿١٤﴾ صُمُّ
 بَكْرٍ عَنْفٍ فِيهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٥﴾ أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمٌ
 وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ
 الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٦﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ
 أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْوَافَةٌ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
 شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ

قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

Meali Şerifi

İnsanlar içinden kimisi de vardır ki Allaha ve son güne iman ettik derler de mü'min değillerdir * Allahı ve mü'minleri aldatmağa çalışırlar, halbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar * kalblerinde bir maraz vardır da Allah marazlarını artırmıştır, ve yalancılık ettikleri için bunlara elim bir azab vardır * Hem bunlara yer yüzünü fesada vermeyin denildiği zaman biz ancak ıslahcılarız derler * Ha! Doğrusu bunlar ortağı ifsat edenlerdir bunlar lâkin şuurları yok farkında değillerdir * Yine bunlara nâsım iman ettiği gibi iman edin denildiği zaman “ya biz o süfehanın iman ettikleri gibi mi iman ederiz?,” derler, ha doğrusu süfaha kendileridir ve lâkin bilmezler * bir de iman edenlerle karşılaşmışlar mı “amenna,” derler ve kendi şeytanlarıyla halvet oldular mı “emin olun derler, biz sizinle beraberiz, biz ancak müstehziyiz * Allah onlarla istihza ediyor da tuğyanları içinde bocalarlarken kendilerini sürüklüyor * bunlar işte öyle kimselerdir ki hidayet bedeline dalâleti satın almışlardır da ticaretleri kâr etmemiştir yolunu tutmuş da değillerdir. * bunların meseli şunun meseline benzer ki bir ateş yakmak istedi, vaktaki çevresindekileri aydınlattı, tam o sırada Allah nurlarını gideriverip kendilerini zulmetler içinde bıraktı, artık bunlar görmezler * sağırdırlar, dilsizdirler, gördürler, artık bunlar dönmezler * yahut semadan boşanan bir yağmur hali gibidir ki onda karanlıklar var, bir gürleme, bir şimşek var, yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, ve Allah kâfirleri kuşatmıştır * Şimşek nerede ise gözlerini kapıverecek önlerini aydınlattı mı ışığında yürüyorlar, karanlık üzerlerine çöktü mü dikilip kahyorlar, Allah dilemiş olsa idi elbet iştîmelerini görmelerini de alıverirdi, şüphe yok ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir *

SEBEBİ NÜZULU — Bu ayetlerin Medine ve civarındaki bir takım münafıkın hakkında nazil olduğu müttefekun

aleyhtir. Rivayet olunduğuna göre bunlar Evs veya Hazrec kabilelerine mensup bazı kimselerle onlara hemhal olanlardır ki reisleri Abdullah ibni Übeyyibni Selûldür. Peygamberimizin Ensari olan Evs ve Hazrec kabileleri o zaman Yesrib denilen Medinenin en esaslı unsuru idiler ki ikisine birden Ma'seri Hazrec dahi denilirdi Bunlardan başka Medine civarında Kureyza, Beni Nadir, Beni Kaynuka gibi Yehudi kabileleri vardı, Medine içinde sakın Yahudiler de bulunuyordu, büyük bir Peygamberin gelmek üzere bulunduğu ulemai Yehud beyninde söyleniyor ve Medine halkı arasında intişar ediyordu. Yehudiler, Hazreti Musanın «bana benzer Peygamber» dediği Peygambere, o peygambere Arabca (الرسول ، النبي) unvanile intizar ediyorlardı ve karaine nazaran bunun zamanı geldiğini seziyorlardı ve fakat bunu kendilerinden beklıyorlardı. O sırada Abdullah ibni Übey de kendini Evs ve hazrec içinde Yesrib hükûmdarlığına namzet gibi gortüyordu. Enfusu afakdaki bu ahvalden bıhikmetillahi tealâ en evvel intibaha gelen Evs ve hazrec oldu Hacı mevsiminde Mekkeye gıdıp Akabei ulâda on ıki, ertesi sene Akabei sanıyede yetmiş kışı Hazreti Peygambere biat ettiler, onun ensarı olmaga başladılar, sırkden kurtulup gaybe iman ettiler, hattâ bir çokları Hazreti Peygamberin gıyabında iman ettiler, nihayet aleyhıssalâtü vesselâm Efendımız hicret buyurdolar, Yesrib darulhicre oldu, ve Medine yanı şehir namını aldı, Peygamberimizin burada ıstıkrarından sonra kelime-i islâm sür'atle ahali beyninde intişar etti muslûmanlık ve muslûmanlar çoğaldı, abederi evsane, mütşrikine karşı kahir bir ekseriyet aldı, maamafih Evs ve Hazrec içinde iman etmiyen bir ekalliyet de vardı, Yehut ehli kitaptan ise de bilâkıs ekserisi saikai hasedle küfürde inat etmiş ve maamafih en büyük ulemadan Abdullah ibni selâm Hazretleri gibi bazı zevatı kalile dahi «والذي يؤمنون بما أزل اليك وما أزل من قلك» mediha-

sına mazhar olarak imanı ezellerini izhar etmişlerdi. İman etmiyen ve «ان الذين كفروا» ayetinin sebebi nuzultı olan ahbarı Yehud gızlı gızlı cem'iyatı hafiyye rolü oynuyorlardı, Bunlar Peygambere ve müslümanlara husumet etmek için obırlarından iman etmiyen ekalliyet ile gizlice ittıfak ederek ıslâm miyanında onlardan zahiren iman etmiş görünen bir münafıkın zümresi teşkil etmişlerdi ki bunların reisleri Abdullah ibni Übeyyibni Selûl idi. İfhamı ilâhî ile Peygamberimiz onları tanıyordu, ve havassı eshabına da bildiriyordu. Bu sebeble bunların esamı ve ensabı bile rivayet olunmuştur ki tefsirde zikirleri mânasızdır Bu münafıkın müslümanların ibadatına ve bütün hususatı diniyelerine zahiren ve daima ıstırak ederler ve el altından da entrika çevirmişe çalışırlardı, sayanı dikkatdir ki bunlar zahiren mucibi küfrolan bir şeyi göstermemeye çalışırlar ve yalnız zahırî muhafaza ettiklerinden dolayı bihikmetillahi tealâ cemaatı ıslâmıyeden tardonmazlardı. işte zahiren malûm olan küffardan ziyade bu gibilere karşı inzıbatı ıslâmîyi muhafaza etmek vazifei risalette ve ıslâmda pek ehemmiyetli bir mes'ele teşkil ettiğinden Cenabıallah bunlar vesilesile balâdaki on uç ayetü inzal buyurarak mahiyetlerini tavsif etmiştir

(ومن الناس) Nas insanın cem'idır Aslı unastır Yahut lâfzının gayrı olarak ismi cemi'dır. Bazan halk ve ehali tabirlerimiz gibi avammı nas manasına da kullanılır, yani zikrolunan kefereden başka insanların bazısı da vardır ki (يقول امنا بالله وباليوم الآخر) Allaha ve o yevmı

ahire, o son güne yani Ahirete iman ettik der (وما هم بمؤمنين)

halbuki bunlar mu'mın degildirler - mu'nun olmadıkları halde «amenna» diye yalan soylerler, dikkat edilirse Peygambere imanı alelekser kale bile almazlar da Allaha ve yevmı ahire imanı soylerler ve gûya bu kadarla Peygamberi tasdik ediyormuş gibi görünürler. Niçin mi

böyle yaparlar? Bunlar böylelikle (يُحَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا) Allaha ve mü'minlere hud'a yapmağa kalkışır, onlara hud'a yarışına çıkarlar, Allahu ve mü'minleri de hud'a yaparmış gibi farzederler (وَمَا يُحَادِعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ) - bu da (أَدْح) kıraetlerinde «يُحَادِعُونَ» okunur - Halbuki hud'ayı başkasına yapmıyorlar, ancak kendilerine yapıyorlar, akıbet kendilerini aldatmış veya kendilerini aldatmağa kalkışmış oluyorlar, kendilerini aldatıyorlar da (وَمَا يَشْعُرُونَ) hissetmiyorlar Farkında değiller, şuurları yok da ne yaptıklarından haberleri olmuyor

Hud'a, esasında bir gizlilik manâsını tazammun eder Ve tarifi Başkasına karşı zahiren selâmet ve sedat ıham eden bir emir izhar edip batında onu izrar edecek bir şeyi gizlemektir. Muhadea, hud'a müsabakasına, hud'a yarışına kalkışmaktır ki ikisi birden değil evvelâ bir taraftan başlamak şarttır.

Nefs, bir şeyin zatı ve kendisi demektir Ruh ve kalb manasına da gelir, urfî şerî'de şelvet-u gadabın mehdî olan kuvvei nefsanıyeye de itlak olunur. Burada evvelkidir.

Şuur, hissi zahirle hissetmektir Yanı şu anda his halinde olan ve henüz hafızaya ve akla tamamen geçmemiş bulunan zahir bir ılmıdır ki zühulun zıddıdır İdrakın ilk mertebesi, yanı bir şeyin kuvvei akıleye ilk mertebesi vusulü, ilk tecellisidir. Zira ilim, nefsin manaya vüsulüdür. Ve bu vüsulün bir takım mertebeleri vardır ki şuur bunların birincisi yanı nefsin manaya ilk mertebesi vüsulüdür O mananın tamamına nefsin vukufu hasıl olunca tasavvur, bu mana şuurun zehabından sonra tekrar ıstırca olunabilecek veçhile ruhda bakî kalmış ise hıfız, bunu talebe tezekkür, tekrar bulan vicdana zikir tesmiye olunur. Şuur bir haysiyetle ilmin en zafıdır, çünkü sebat

ve istisbatı yoktur. Bu sebeple ilmullaha şuur denmez. Diğer bir haysiyetle en canlı bir ilimdir. Çünkü filhal ve bilfiil dekik bir lemhai şühud ve huzurdur. Ve ilmi ilâhînin kemalını anlatacak en güzel bir şahittir. «ما امرأ الا» «واحدة كبح» Her şuur birlik içinde bir ikiliği, ikilik içinde bir birliği muhtevîdir. Ve bir anda iki şuur olmaz. Lâkin şumullû bir şuur olabilir ve insan ibtida-i halinde şuur ile şuurun mazmununu, şair ile meş'uru temyiz edemez. Kalb kendinden ziyade meş'uruna müstagrak olur, Ve bunun için şuur daha ziyade havassi zahire ile olan hissi harice itlak edilir ve havassi zahireye meşair denir. Ve buna mukabil nefsin kendindeki bir emri-şuuruna da kendinde bulmak demek olan vicdan namı verilmiştir ki buna hissi batın veya şuuri batın dahi denilir. Ve doğrusu hissi zahir demek yalnız hevassi zahire ile olan hissi harice demek değildir. Vicdan da bir hissi zahirdir. Maamafih vicdan daha ziyade bir şuur şuuri demektir. Bu hissi zahir ve hissi batın tabirlerinde ızaferet veya sıfat manalarını sırasına göre tefrik etmelidir. Hissi batın için ayrıca bir havassi batına cehazi da zarurî değildir. Şuur halî ve anî olduğu için, akıl maverayı şuurdan itibar edilir. Ve akıl, mazmunî şuurun tahlil ve terkibi ile lubbunu alır ve bundan ıstidlâl ile zımında ve maverasında alâkadar bulduğu levazım ve melzumata intikal eder. Binaenaleyhakıl, nisbet şuurundan başlar. Bunun için onun ilk kanunları butlan, ayniyet, gayriyet, tenakuz şuurlarıdır. İzaferet de şuurun ilk kanunudur. Çünkü şuurun hakikatı, ruha kendisinin veya kendisindeki veya haricindeki bir emrin huzuren tecellisidir ki bu tecelli itibarî veya hakikî bir ızaferetin hasıdır. Fakat şuur bu ızaferetin kendisi midir? Ruhun bundan bir infiali midir? Yoksa ruhun bir filî midir, daha başka bir şey midir? Bu nokta cayi nazardır. Şuuri hakikî bir lemhai an olan basit bir vahdet şuurudur. Bu da iptida, hakkı mutlakın

nefs bir lemhai tecellisi, saniyen nefsin kendiye veya alel'itlak hariçin nefse bir in'ikâsı ile başlar ki bu ikiden hangisinin mukaddem olduğu henüz kesdirilemeyen bir nazariyedir. Diğer şuurlar hep bunun üzerinde yürür. Bunu haiz olan nefse ruh veya zî ruh denilir. Şuur lemhaları evvelâ birer nokta gibi gelir ve nefisde az çok kahr, ve kalmasına hıfız denilir. Hıfız bir zihin kuvvetidir ve bir mazi kıymetini ifade eder. Şuur, gayri müstakır, hıfız ise müstakirdir. Bunun için hıfız zühule de ıktıran edebilir. Ve o zaman mahfuzat gayri meş'ur olur Bundan da anlarız ki ruhda lâşuuri denilmese bile gayri meş'ur olan umur ve hâdisat da vardır. Hafızadaki emrin ikinci şuuruna tahattür, tezekkür ve zükür tesmiye olunur Ve şuurun tevalisi ve tevali kıymetleri de bu sayede husule gelir Bu suretledir ki şuurlar terekküp eder Tasavvura ve suverî zihniye ve ilmiyeye kadar müntehi olur İlimin, aklın derinliği bu terkiplerin buyümesi nisbetinde tedahul ve tezaüf edecek nisbet şuurlarının mütezaifen tezayüdündedir Aklın bunlar üzerindeki seyrine nazar ve fikir denilir. Asıl ilim bu terkiplerdeki son nisbeti meş'urenin vaki nisbetine yani hakkiyete ait hukm iledir Yani şuurun mebdai, hakkı mutlak olduğu gibi fikrin, akl-u ilmin hedefi de hakkı muayyendir. Demek oluyor ki aklın bütün cereyanına alettevali mutemayiz şuur hâdiseleri refakat eder. Bu cereyanın âleti akıl, makarrı kalb, hasılı ilim veya hayaldır

Akıl filhal olan şuurun maverasından başlar. Onun evvelile, ahirile, batınle alâkadar olur. Bunlardan başka şuur kısmen nefsin hoşlanmak, tiksinnmek, münbesit olmak, münkabız olmak gibi bir hâdisesile müterafik olur ki buna zevk ve his denilir. Bu his, velev bir nokta kadar basit ve mütphem olsun o zevkin sebebine bir hariç kıymeti isnad edebilirse bir ıhsas tabir olunur. Ve şuurun ilmi kıymeti bu haysiyetledir. Bir lâhza bakarsın sende bir keyf var,

bunu duyuyorsun, bu keyfe bir şuurun var, bunu biliyorsun, fakat bu ciheti bırak, bu keyf neden geliyor? ruhun kendini yapıyor?. Sırf bir eseri nefsi midir? Yoksa harici bir sebebin eseri midir? Buna dair hiç bir şey sezenmıyorsan, yalnız his halindesin bu bir sekirdir Buna bir şuur denilirse, hisden ibaret bir şuur demek olur. Bizzat ilmi hiç bir haysiyeti yoktur Fakat bu hissın sebebine az çok bir hariciyet verebildiğin, meselâ bedeni ne çarpan bir hararetin, bir havanın, gozune çarpan bir zıyanın, kulağına ilşen bir sesin, burnuna dokunan bir rayıhanın eseri olduğunu da sezebildiğin anda bir ihsas karşısında bulunursun, asıl şuur budur Ve bu şuurun şuhud denilen ilmi bir haysiyeti vardır Ve işte hariceten kat'ı nazarla nefsindeki hâdiseyi bir sen bir de sendeki bir hâdis, bir emir, meselâ bir keyf olarak seçtiğin, yani sade neş'olennemekten fazla birşey yaptığın anda da bir ihsası batın, bir vicdan vardır

Hasılı harici olsun batını olsun, her hissın bir ciheti ihsası bir de ciheti ihtisası vardır. İkisine de his denilir Fakat ilmiyet ve idrak asıl ihsas haysiyetile olandadır. Ve şuur daha ziyade bunun adıdır. Yalnız zevki olan ihtisas haysiyetine his denilirse de şuur ve ilim demek mutearef değildir. Buna Sufiyye hal tabir ederler, hal başka, hale şuur yine başkadır İhtisasın mevzuu yalnız «ene» dir Şuur ve vicdan dahi «ene» den bütün bütün çıkamaz, akıl ise maverai şuurdan başladığı için zati «ene» kendini taakkul edemez. «ene» sade bir şuur veya vicdan ile kendini tanır ve kendini tanıdığı için kendine gelen ihsasatı ve kendinden çıkan ihsasatı tanır Fakat bu tanıyışın her lemhai halinde bir istigrakı vardır Bununla bizzat «ene» şuurî bir zuhul gılı muzmier kalır da akıbında bir teveccühe muhtaç olur Ve bunun için çocuğa kendini bilmez denir «Ene» şuurunu hiç bulunmadığı veya sarıh olduğu yanı hep «ben, ben» dediğimiz anlarda, ne hariceten ve ne ahvalımızdan hiç bir

şey bilmeyiz. Bildiğimiz zaman ise benliğimiz malûmumuza müstağrak olur ki buna **fenâ** tabir edilir. Demek ki ilim için «ene» şuuru gizlenmeli, kalb tarassudı harîç ve murakabeî nefis ile ıstıgal edebilmelidir. Hak bu ikisi arasında görülür. Ahlâkta murakabeî nefis, ilimde de tarassudı harîç daha mühumdur. İkilik içinde bir ızaferat gibi tocellî eden şuur hâdisesini, hareket ve ihtıvaz-u intibâi maddî hâdiselerinden fark-u temyiz edemiyenler, ruha, sırrı kalbe aşına olamazlar da kalb ve ruh diyecek yerde dimağ derler dururlar, göz ile fotoğrafı, gramofon borusile kulagı ağzı bir gibi zan-nederler, dimağ bir kütüphane olsun, onu okuyan kım? Bunu aramazlar işte «وما يشعرون» bu hakikatı gösteriyor

Münafıklardaki bu hud'a kârlığın ve bu şuuratsızlığın sebebi nedir, denilirse (وقلوبهم مرض) onların kalblerinde yani kalbî ruhanîlerinde hiç görülmedik mühlîk bir marazı manevî ve ahlâkî vardır. Maraz, bedeni mizacı salûhından mihraf ettirip müvazenesini bozan ve vazifesini matlûp veçhile yapmamasına sebep olan bir hâleti arızadır. Fakat maddiyatta kullanıldığı gibi maneviyatta da kullanılır Sıhhat asıl, maraz tâlîdir fitretü ulâda her kalb sıhhattadır Lâkin bunlar kalbın hıfzı sıhhatına bakmamışlar, kalblerinde büyük bir maraza müptelâ olmuşlardır. Burada marazdaki tenvîn, tehvîl içindir. Demek hâl bir maraz var Butun ahlâksızlığın mebdעי olan büyük bir maraz var, idrak ve iradenin âfeti olan bir maraz var. Bu maraz birrivaye ve biddiraye tefsirlerin ve bilhassa eslâfî müfesssırının beyanı veçhile akidesizlik marazı, şekk-u şûphe, kuşku marazı, hasılı marazı reyb-ü nifaktır Butun suî niyyetlerin başıdır Buna müptelâ olan nefis, hak tanımaz, Allahda şûphe eder Allahın emrinde şûphe eder Allahın «لا ريب» olan kitabında şûphe eder, Allahın Peygamberinde şûphe eder Allahın

hâlis mümin kullarında ve onların müstakim olan e'f'âl-ü harekâtında şüphe eder, her şeyden şüphe eder, hattâ kendinden şüphe eder. Bilginin kıymeti kalmamıştır. Lâkın benlik şuurundan da hiç çıkmaz Nazarında hakk-u hakikat kendinden ibaret görünür. Bakar ki kendisi reyb-ü şüphe ile meş'budur. Kıyası nefis eder. Herkesi ve her şeyi şüpheli gorur Yerler, gökler, ağaçlar, taşlar, hayvanlar, insanlar, Allah, Peygamber, hep onu aldatıyor zanneder Suizan ile dolar Her şeyden kuşkulanır. Fakat bütün e'f'âl-ü harekâtı ile yine kendisine karşı kendini tekzip eder Zevkine, keyfine, şehvâtına o kadar meclupdur ki onlardan hiç şüphe etmez, acaba bunların aslı var mıdır, bunun sonu ne olacaktır? Demez, hepsine atılır, sarılır, onun için hakk-u hayır hiç, zevk her şeydir ve herşey kendisidir Onu, reyb-i ilmî içinde benlik derdi, kıbir, hırsı cah, sevdâyı rıyaset sarmıştır Bunun için imansız iken imanlıyını zanneder. Aldatmayı hud'a yapmayı, entırıkı çevirmeyi dırayet ve muvaffakiyyet telâkki eyler, mumınle mumın, kâfirle kâfir görünür Butun bunları ne mecburiyetle yaptığını düşünmez, böyle yapması, bütün uğradığı bu şeylerin kendisinden başka bir mevcudiyetten mun'akıs bir tazyık olduğunu fark etmez Arada böyle hud'a ve adavet yerinc bir mahabbeti külliye tesisi için samimî olmağa çalışmak kendisi için de en'fa olduğunu idrak etmez. Bunlar Dünyanın nimetlerine gark olsalar yine iğneli beşikte gibi yaşarlar. Marazı reyb-ü nıfak böyle muz'ic bir şeydir o munafıkların kalblerinde işte bu maraz vardır Ve her maraz tabı olmadıkça kabılı tedavidir Bunlar ise bu marazı tedavi için gelmiş olan dını hakka sarılmazlar da ondan da kuşkulanırlar.

(فؤادهم الله مرصا) Bmaenaleyh Allah tealâ bunların marazını artırmıştır Şöyle ki Allah tealâ insanlardan, insanlar içinde Araptan, Arap içinde Kureyşten, Kureyş

içinde Beni Haşimdan Muhammed ibni Abdullah ibni Abdülmuttalib ibni Haşım ibni Abdimenaf ibni Kusay ibni Kilâb ibni Mürre ibni Kâb ibni Lüey ibni Fihri ibni Malik ibni Nadr ibni Kinane ibni müdrike ibni İlyas ibni Müdar ibni Nizar ibni Meadd ibni Adnan isim ve nesebile bir Peygamber göndermiş ve ona «لاریب» bir kitap inzal etmiş ve onu doğup büyüdüğü Mekkede bırakmayıp bütün Dünyaya, kıyamete kadar neşri nur etmek için buraya, bunların bulundukları yere getirmiş ve insanlar peyderpey ona iman ederek bir cemaati azime teşkilne başlamışlar, eğriliği kaldırıp, doğruluğu ta'mim ediyorlar, tariki hakdan, sıratı müstakimden başka bir şey istemiyorlar, akviyanın zuafaya tasallutuna meydan vermiyorlar, hak denildimi hatır, gönül tanımıyorlar, herkesi müsavi tutuyorlar tegallup ile insanlardan intifa yasak, dalavere yasak, rüşvet ve iltimas yasak, fuuş-ı fücür yasak, neler neler yasak, bunlardan başka vazifeler, farizalar, mücahedeler, muntazam suretlerle muntazam vakıtlarda çalışmalar, uğraşmalar, neler neler var, aç kal sabreyle fazilet saq, tok ol, şükret, yine fazilet saq, putlara tapma, zevkine esir olma, Allahdan başka ma'bud tanıma ve ancak ondan yardım iste, bu olur mu? Bu hal ile Abdullah ibni Ubeyy'ıbnı Selûl gibilerin hükümdarlığına nasıl imkân kalır, bazır-gânların ticareti nasıl döner, Allahın va'di yapacağı bu miydi? Bu tedavi değil bir duzaktır diyorlar, artık o inaraz muntarafillâh bunların kalblerine tabolunuyor, bir tabiati saniye oluyor da gittikçe artıyor onlar da bu yuzden Allaha ve mü'minlere muhadeaya başlıyorlar,

MARAZ, bedenın mizacı sahihinden inhirafı ve vazifesini matlûp veçhile yapmamasına sebep olan bir haleti arızasıdır ki illet dahı denilir. Demek ki reyb, imansızlık, i'tikatsızlık da insanda asıl değil talidir. Ve marazî bir haldir. Her çocuk doğarken iman ve i'tikat fitratile doğar,

şüphe nedir tanımaz, bunun için Hak i'tikadı, iman billah fitridir. Bu fitratı asliye insana ıleride şüpheyeye düşmesi için değil, şüpheleri atması, tariki hakkı bulması ve tedrip tarikle de imanı tabiat edinmesi için verilmiştir. Binaenaleyh kalblerdeki bu maraz cebrî değildir. Bunu yapan güzergâhı tecrübeye nefislerin fitratı sahihayı gozetmemesi, hıfzı sıhhati kalbe bakmaması, emrazı ahlâkıyî tedavi etmemesi, hasılı zevk lussine çok düşmesi ve her şeyde kendini ve kendi zevkını gormek istemesidir. Bazı insanlar tecrübeye bunu tamamen bulamayınca hatalar, isabetsizlikler vakı olduğunu gorunce kendisinin aynı hak olduğunu takdir ve kendinden evvel hakka iman edecek yerde fitratı ulâda aldandığına kail olmaya ve her şeyden şüphe etmeye başlar. Ve bu şüphe ile mucadele ederek hakkı gormek ve cereyanı vucut kendisinin değil Hak tealanın hükmünde bulunduğunu teslim ve kendisinin Allah için bir vazife ubudiyete mahkûm olduğunu ıtırâf etmeye henlik sevdası ve za'fı iradesi manı olur da rey-b-ü şüpheyi esas ittihaz eder. Ve bu suretle ancak şüpheyeye i'tikat evler ve şüphe kendisi için hem tabiat ve hem gaye olur. Ve hayır namına da herkese onu tavsiye eyler, bu cihetle Reybıyyun ve Sofestaiye bile bir i'tikadın esmıdırler. Reybe i'tikat. Bu i'tikad da sabit bir «لَا» yoktur. Tenakuz hamulesi olan bir fıkrı seyyal, bir «لَا» havali, bir «لَا» ıstıyaki, bir «لَا» derdı yanı hıç gizlenmek istemiyen bir henlik davası enaniyet, hodgâmlık vardır.

Fen ve felsefe noktaı nazarından imanı hak hem fitrî ve hem tedribîdir. Fakat rey-bı i'tihadi yalnız tedribî yoldadır. Rey-bı itikadının böyle tedribî ve tecribî görünen hasırası bu gibilere i'tikat ve ıkan hakkında bir kuşku telkin eder. Kıtaba, dine bağlanmaktan hazer ederler, ıstıllâle, ıstıntace, akıl-u mantika ıstıhıfâf ile bakarlar, buna muaraza için, tedrib, tecrube, ıstakrayı benimsemek isterler, gûya bunları şüphenin, i'tikatsızlığın bürhanı

imış gibi ileri sürerler, bu vesile ile hayat adamı olmalı, hayat gibi her gün değişmeli, hayatta hiç bir nümune takip etmemeli derler, bir sıretü ahlâkiye takip eden seciyeli iman ve ı'tikat sahiplerine alelittlak mahdud fikirli, dar kafalı adamlar nazarıle bakarlar, bilmezler ki mahdud fikirler, yalnız hale bağlananlar ve onun önünü ve arkasını görmiyenlerdir. Bilmezler ki tedribin, tecribenin, ıstıkrâmın gayesi de şuphe değil tapkı ıstantağ gibi şüpheden kurtulmak, bir ı'tıkadî hakka ermektir. Bilmezler ki zevkî hikmeti faniyata boğulmak, hiclere esir olmak değil, ebedî bir vısalı hakka bir lemhai marifet edinmektir Basiretinı toplıyanlar için külliden cüz'îye, mebdeden muntehaya, muntihadan mebdede ıstantağ ile ıstıkra reybi silmek için aklın yekdüğerrine tekâful eden evvel ve ahırın vahdetını gösteren iki şahıdı, iki tarıkı mütenazırıdır ki ikisinin hasılı, evvel-ü ahırî ı'tıkadî hakdır Zevkî vicdan da bu ı'tıkad ile hakka acılan bir noktaı suurdur Hakka fitratı iman ile doğ, bu iman ile tarıkı tecribeden doğru geç, hakka iman ile ol, ona rıcu et İşte saadeti islâm, işte kalbleri marazlı o munafıkların hud'a yapmak istedikleri nurı huda

Lâkin onlar bu maraz ile ve bu marazın ızdıvadıyle kalnıyacak (ولهم عذاب الیم) onlar için Ahrette ve hatta Dünyada pek muhım, gayet acı bir azab da vardır Bu azab bilhassa (ما كانوا یکنذرون) kiraetlerinde tekzip-ten (یکذرون=yukezzabûn) okunur — Yalan söyler olmaları veya doğruyu yalan addetmeleri sebebiyle dir. Bunlar mustemirren yalan söylerler, inanları yok iken inanımız var dedikleri gibi daima eğrıyı doğru, doğruyu eğrı gösterirler, azablarına sebep de bilhassa budur Çünkü yalan evvelâ Dünyada büyük bir vicdan azabına sebebdır Yalancılar su üstünde bir yonga gibi çalkanır ve her lâhza bir

İğneli beşikte yatıyor gibi yaşar. Gerçi Dünyada bu da bir i'tiyat olur ve o azap gide gide bir nevi uzubete münkalip olur, onu adeta kaşındırır. Maamafih bu kaşınmanın tadı bir uyuz hastalığının kaşıntıları gibi kanatan, boğucu elemlemlerle karışık bir tattır. Lâkin bunun ve bu yalan i'tiyadının Ahıretteki azabı büsbütün müdhiştir. Çünkü yalan soylıye soylıye kalb mütamadıyen intibaatı kâzibe ile kaplanır. Ruh artık bununla nemâlanır. Hayatı ruhiye bir âlemi evham, bir sahai butlan olur kalır. Nuri hak oraya ara sıra yanar doner bir yıldız boceği halinde görünen bir fener gibi gelir. Artık o kalb ve onun gözleri, kulakları nef-u darrı, hayr-ü şerri seçemez olur, kâr der zarara koşar, hayır der şerre koşar, gülistanı ateş görür kaçır, ateşi Cennet sanır atılır Derken rahmeti Hak ile arasına kalın bir sur çekilir ve fakat bu surun ara sıra açılır bir kapısı bulunur, o açılırsa nuri Hak, rahmet-u saadet oradan kâh kâh imrenmek için görünür ve kapanır ﴿سورة فاتحة في الرحمة و طاهرة من قلة العذاب﴾ nihayet bir kapanır, bir daha açılmaz olur Onlar zulmeti butlan içinde illebet hasretle yanarlar, sonmek bilmez kara bir ateş ile yanarlar Bu ayette ﴿وادعهم الله صراما﴾ buyurulduğu gibi diğer bir ayette de ﴿فاما الذين في قلوبهم مرض فزادهم رجسا الى رجس و ما تواوهم كما يرون﴾ buyurulmuştur ki maraz ile pıslığın münasebetleri de derkârdır ve bütün bunlar kavanını ilâhiyedir. İman eden kazanır, etnuyen de yanar, yakılır

Bu münafıkları teşhis ettirecek ve azaplarında esbabı muşeddide olacak, nıfaklarına müteferri bazı evsafı seyyieleri daha vardır şöyle ki

(وادا قيل لهم لا تفسدوا في الارض) Bu ayet balâdaki ﴿بقول آما﴾ ya matuftur. Bunlara şu yer yüzünde mufsitlik yapmayın, fesat çıkarmayın, ortalığı ifsat etmeyin diye tenbih ve nehi anılmunkur yapıldığı zaman (قالوا انما نحن مصلحون) hayır biz mufsit değil, muslih adamlarız, ifsat değil yalnız ıslah ve ıslahat yapan kimseleriz demektedirler böyle demişlerdir ve

böyle derler. —Bilhassa Ebüssüudun dahi izah ettiği veçhile bunu derken yaptıkları ifsadatı inkâr ile örtmek isterler. Bunda asıl maksatları ise yaptıkları şeylerin ifsat değil mahzı ıslah olduğunu iddia etmektir. Çünkü bunlar hakk-u hakikati seçemediklerinden ve seçmek istemediklerinden, bozmayı düzeltmek sanırlar, yer yüzünün fesadı, ibadullahın ahvalini bozan, gerek maişetlerine ve gerek Ahiretlerine müteallik işlerini çığırından, istikame-tinden çıkaran fitneler, harplerdir. Ifsat da bunları ve bunlara bâis olacak şeyleri ihdas etmektir Münafikin de böyle yapıyorlardı. Mü'minlerin içine karışıyorlar. Esrar-larını kâfirlere ıfşa ve onları ehli iman aleyhine taşvık ediyor. İnsanları tutuşturmak, mü'minleri bozmak, ızzar etmek için fırsatlar icat etmek ve fırsatlardan istifade eylemek gibi şenaatler yapıyorlardı. Mü'minler de bunları teyakkuzlarıyla gözden kaçırmıyorlar, gaflet etmiyorlar ve nehyi anilmünker vazifei diniyesini yapıyorlar Sureti münasibede nasihat ve ihtaratta bulunuyorlardı lâkin munafıklar ne nasihat dınlerler, ne de dınlemek isterler. Bunlara karşı «اعانهم مايعون» derlerdi, mü'minler bunların yalan yanlış ıslahcılık davasına inansınlar mı? İşte Cenabı hak bu noktayı şu tenbih ile tenvir ediyor

(الا انهم هم المفسدون ولكن لا يشعرون) Ey ehli iman! sakın al-

danmayınız uyanık durunuz, bunlar mufsidin guruhunun kendisidirler, güruhı mufsidin dedikleri ancak bu kısım kimselerdir Bu muhakkak, lâkin bunlar böyle olduklarını hissetmezler, buna da şuurları olmaz. Bunların bu gün şuurları olmadığı gibi yarın da yoktur. — Dedik ya, marazi kalb, marazi rey b onlara herşeyi ma'kûs gösterir.

(واذا قيل لهم امنوا كما امن الناس) bir de sade lâf ile, mücerret

Allaha ve Yevmi ahire iman ettik demekle iman olmıyacağı ihtar edilmek ve emri bilma'ruf yapılmak için bun-

lara şu nasın, şu tam insanların iman ettiği gibi, Peygambere ve ona inzal edilene ve ondan evvel inzal edilene dahı zahıren ve batınan, kalben ve hısanen iman ediniz denildiği zaman (قالوا اؤمن كما من السفهاء) bız o sefihlerin, budalaların iman ettiği gibi iman eder miyiz? Dediler, musavata razı olmadılar

Lûgaten Sefeli, re'y-u revişte hafiflik ve yufkalıktır kı akıl noksanından neş'et eder Yanı ucu budalalığa varan hafiflik, fıkırsızlık, temkinsizliktir kı mukabılı ağır başlılık tam akıllılıktır. Şar'an de akıl ve dının muktezası hılâfına harekettir kı mukabılı rüşd-ü sedaddır Lisanımızda sefahet de bu manada muteareftir. Hasılı sefeli ve sefahet re'y-u fikirde heva-vu hevese tabı olmak, akıl ile değil zevk ile hareket etmektir Bu da ya esasen budalalıktan ve ya akıl hukûmsuz kalmak ıtıbarile budala halinde olmaktan neş'et eder Bmaenaleyh munafıklar hasbellısan bunu budala manasında kullanıyorlar Acaba munafıklar bunu soylemekle ilanı kufr ederek nıfaktan çıkmış, açıktan kâfir olmuş olmuyorlar mı? İmamı Vahidî buna cevaben (bunlar bu sozu munınler arasında değil, aralarında izhar ediyorlardı cenabı Allah bunu haber veriyor» demıştır Lâkin bu, zahırı sıyaka muhalıftır Çunku (إدع) ile (توب) nun aynı zamanda vukuunu iktıza ediyor, gonullerinden böyle dediler manası vermek de hılâfı zahırdır Doğrusu bu soz tam münafıkça iki yüzlu, tevriyeli bir soz olduğundan bız sufela, gibi iman edermiyiz tabının bir mahıulı sahılı de mümkündür. Bmaenaleyh bunu nasihat edenlere karşı soyledikleri zaman da kat'i bir ilanı kufr yapmış olmıyorlar, bu da munafıklığın ve kufı munafıkanenin bir nevi mahsusu oluyor ki (واسمع عبد) demeleri gibidir

Balâda munafıklar (ومن الناس) diye insanlardan sayıldığı

halde burada «كأمن الناس» diye insanlara mukabil tutuluyor, onlardan ayırd ediliyor ki bunda ne güzel nükteler vardır münafıklar nas ile müsavata razı olmuyorlar ve kendilerini mafevk ve münevver, akıllı bir sınıfı mütemyiz farzediyorlar ve bu za'm ile onlara hud'a etmeğe cür'et ediyorlar. «أموأ كما أمن الناس» tekabül ve teşbihi de onların beğenmedikleri nasın onlardan daha kemalli olduklarını ve kendilerinin de onlar gibi iman ederek nailı müsavat olmalarını ve böyle olması kendileri için tedennî değil, terakkî olduğunu anlatıyor ki bu onlara siz henüz insan değilsiniz, insan olunuz» mealinde bir ihtarı tazammun ediyor Münafıklar da cevapta o nası tahkır ediyor, o budalalar diyor, müsavata razı olamıyorlar ve böyle yaparken hem bu tefrikte Allahın kendilerine iftira etmediğini halleriyle tasdik ediyorlar hem de iman hususunda kendilerine bir hakkı temayüz verilmediğinden dolayı müsavî iman teklifini reddeyliyor, fakat sarahaten bız iman etmeyiz de demiyorlar. Kendilerinin hususî ve başka bir imanları olduğunu ve olması lâzım geldiğini ima etmek istiyorlar Nâs nazarlarında muhakkar, budala oluyor. Bunun için Cenabıhak yukarıda «ومن الناس» diye alelittlak nastan sayıyor Burada da nasinkema lını göstererek münafıkları kendi ikrarlarıyla insanlardan saymıyor

Filvakı hısanı Arapta da «الناس=ennas» tabiri makamına göre kâh tazim ve kâh tahkır manasını ifade eder Demek ki iman hususunda münafıkların, ehli reybin saplandıkları fıkrı mahsus, imanın insan için bir duzak olması ve hüpaenaleyh sırasında yalnız ılcamı avam için kullanılması noktasında toplanır ve bunun için kâfirlerle beraber yaşamak imkânını gördükleri zaman imanın lakırdısından bile sıyrılırlar, mü'minler içinde yaşamağa mecbur kaldıkları zaman da imandan bahsederler. Lâkin havassın imanile avammun imanı arasında zarurî bir fark ve temayüz bulunacağı davasından feragat etmezler, halbuki

dini islâmın teklif ettiği şeraiti iman, hakk-u hakikatin en umumî ve en küllî olan hututı esasıyesi olduğu için aslı imanda ve şeraitinde havass-u avam farkı mevzuubahs olamaz, bu fark o imanın a'malinde ve meratibi kema-linde mevzuı bahs olabilir mebdai küllîde mûsavat başka bunda terakkî mes'elesı yme başkadır. Halbuki ehli rey-b esası imanı, safveti kalbi, ihlâsı budalalık telâkki ettikle-rinden, mü'minlere aldatılmağa müheyya, sâdedil, bu-dala gozile bakarlar. Fakat Allah tealâ buyuruyor ki (الا اھم ھم السھاء ولكن لا یعلمون) şunu muhakkak biliniz ki,

süfefa, budala, ancak o münafıkların kendileridir, lâkin bilmezler — gerçı onlar kendilerini, ilm-u marifetle herkes-ten mümtaz görmek isterler ise de onlarrın ilun ile münasebetleri yoktur. İlim bir ıkan ışıdır. Hele ıstıkbale ait olacak ilim, ıkanlı bir mantık ve ıstıntac ışıdır ki başı imanı hak, gayesi vısalı Hakdır. Onlar ise baştan nihayete reybile meşbudur. Yukarıda münafıkların evvelâ «لا یشرعون» nefyı hal, sanıyen «لا یشرعون» nefyı ıstıkbal sıgasile hiss-ü şuurları, burada da «لا یعلمون» diye ılımleri nefy olunmuştur ki bunda hem mebd ve gaye itibarıle zem-m-u tevbih noktı nazarından tedricî bir terakkı vardır kı tezayüdi maraz ile mütenasıptır, hem de ilim ile şuu-run mevzu farklarına işaret vardır Din ve iman, sefahet ve ademı sefahet mes'elesının sadece hiss-u şuur ile değil, ılın ile alâkadar olduğunu ifade ediyor.

Bu münafıkların mü'min olmadıklarını ve ahlâkan ne kadar düşkün olduklarını şununla daha iyi anlarsınız:

(واذا قالوا الدین امنوا قالوا امننا) bir de bunlar mü'minlere rast gel-dikleri zaman alehlîlak (amenna) derler, budala zannettik-leri mü'minlere yaltaklanır, yüzden hulûskârlık, mürarılık ederler, (واذا حوالی شیاطینهم) kendi şeytanlarına, gızlı mu-kavelelerle, gızlı meclislerde kendilerine gizli gizli fitne

ve fesat dersi veren mütemerrit, çift, şeytanat üstatlarına tenhaca varıp halvete çekildikleri zaman da (قالوا انا معكم) biz her halde sizinle beraberiz, bundan emin olunuz derler, şeytanatta beraber olduklarına ıkrar verirler ve müminlere karşı yaptıkları mümaşattan kuşkulanmasınlar diye suali mukaddere cevap makamında şunu da ilâve ederler: (انما نحن مستهزؤن) şüphe yok ki biz başka değil, hep müstehzi takımımız, hep böyle istihza, alay eder dururuz derler ve ahlâksızlıklarını ıftihar ederler. — Sadakat arzederken hıyanetlerini, şecaat arzederken sırkatlerini söylerler İşte ılım ve akaidde istihfaf ve istihzanın mucibi küfrolması hakkındaki kaide kütühye bu gibi ayetlerin mazmunudur

Rivayet olunduguna gore Abdullah ibni Übey yaraklarla bir gun sokağa çıkmışlar, sahabe kiramdan bir kaç zatın karşıdan gelmekte olduklarını görmüşlerdi İbni Übey yanındakilerine «bakınız ben şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağım» demiş ve yaklaştıkları zaman hemen Hazretü Ebî Bekrin elini tutmuş, «merhaba, Seyyidi beni Temim, şeyhulislâm, Resulullahın garda sanısı olan, nefs-u malını Resulullaha bezletmiş bulunan Hazretü Sıddık» demiş, sonra Hazretü Ömerin elini tutmuş «merhaba seyiydi beni adıy, dıninde kavı, nefs-u malını Resulullaha bezletmiş bulunan Hazretü Faruk» demiş, sonra Hazretü Alının elini tutmuş «merhaba Resulullahın amca zadesi» damadı, Resulüallah sallâllahu aleyhi vesellemden maada butun benî Haşımın seyiydi» demiş ve işte o zaman bu ayetü kerime nazil olmuş Daha tafsilli diğer bir rivayette Hazretü Ali «ya Abdullah Allahdan kork, münafıklık etme, çünkü münafıklar şerrî halkullahdır» demekle «musaade et ya Ebelhasan benim hakkımda boylemi söylüyor-sun vallahi bizim imanımız sizin imanınız gibi ve bizim tasdikımız sizin tasdikınız gibidir» demiş ve ayrılmışlar,

Abdullah ıbnı Ubey arkadaşlarına «nasıl yaptım gordünüz ya İşte siz de bunları görünce böyle yapınız» demiş onlar dahi «sağ ol, sen bizim içimizde ber hayat oldukça hep böyle hayırlı istifadeler ederiz» diye kendisini meth-ü sena etmişler, muslumanlar da varıp Hazretü rısalete haber vermişlerdi ve akıbında bu ayet nazıl oldu» dahi denilmiştir Bu rivayete göre «amenna» diyen esasen İbnı Ubeyy'ıbnı Selûl oluyor ve bu sözle arkadaşlarını da temsil ediyor Balâda «ومنا الناس من قول» diye mufret suretinde başlanması da bunu ima eyliyor Fakat ayette bunların hepsinin beraber varıp tenhada, halvette gorustukleri şeyatının, şeytanat muallımlerının bunlardan ve İbnı Selûlden başka ve birden ziyade bir cem'i olduğu tasrıh buyrulmuş olması ve «امامكم» «امام مستهزؤن» fıkralarının sureti sevkı, bu şeytanların guruhi munafıkının arkasında ve onlardan hariç ve fakat onlarla gızlı bir alâkayı hariz hafı bir teşkilâta delâlet ettiği aşıkârdır Ayetı kerime hâdisenin daha derin, daha gızlı menbalarla cereyan ettiğini gostererek Resulüllahı ve ehli imanı tenvir etmiştir Bunun için bir çok mufesssırın, bu şeyatının, Reisi munafıkından başka ruesayı müşrikine ve احرار = ahbarı Yehuda işaret olduğunu nakletmişlerdi

ŞEYTAN — Şeytan her hangi bir mütemerrit, yani azgınlıkta, şerr-u habasette tevkalâde bir temayuzle sınıf ve eşbahının haricine çıkmış sırrır, anut manasına bir ismi cinstir ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkatı zahireden ve gerek sair mahlûkatı hafıyeden alâkai ruhiyesi bulunan habislere itlak olunur. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denilir, mitekim Kur'anda şeyatını ins ve şeyatını cin tabirleri çok defa gelecektir, insan gorunur, fakat esası habaset ve şeytanatı görünmez asarla belli olur Binaenaleyh insan şeytanında bile şeytanlık bir emrı hafıdır Bunun için şeytan ismi gızlı bir kuvveti habise, bir ruhi habis mulâhazasına raci

olur. Ve şeytanı ins, şeytanı cinne merbut demektir melek mukabili olan şeytanı cin yanı gizli şeytan, bazı felâsifece yalnız mücerredatı maneviye olarak izah edilmiş ise de bunun maddî haysiyetini de inkâr etmek doğru olamayacağından buna habîs olan maddî kuvvetleri dahı ilâve etmek zarurîdir Ve Ehli sunnetin izahı boyledır Bu suretle şeytan ismi cins bilhassa gayrı mer'ı olan ervah ve kuvayı habiseye ism olmuştur kı hilkatte her cins bir ferdi evvel ile başlamış olduğundan şeytan denilince bu cinsin babası olan o ferdi evvel yanı iblis hatıra gelir ve o zaman ismi has gıbı olur Şeytana lîsni farisîde diyv denilir kı bu kelime Garbe dolaşmış aksine ilâh manasına diyô olmuştur Eminnei lûgatın beyanına göre şeytan kelimesi mefhum nokta nazarından bir manayı vasfîvi haızdır. Ve bunun ıstıkakında ıkı kavî vardır Bırısı Sıbeveyhin dediğı gibi uzaklık manasına (شطى) madde-sinden يعال veznindedir kı bard, uzak demektir Filvaki şeytan da haktan uzaktır. Ondan da uzaklaşmak lâzını gelir, diğeri ihtirak veya butlan manasına (شبط) madde-sinden ملار vezninde olınasıdır kı yannış ve batıl de-mektir. Filvaki şeytan da boyledır. Bu surette kelime alem olmadığı için munsarîf olmuştur « شطى » maddesinin lisanı Arabın gayride de bulunduğı mevzuı bahs oluyor Bınacnaleyh şeytan bir ismi emstır Bundan şeytanı cin cinsi tebadür etmekle beraber şeytanı inse dahı hakikat olarak ıtlak edılır ve hattâ hayvana bile, nitekim Hazretı Omer Şama teşriflerinde bir ata bindirilmiş ıdı, bınır binmez at çalım yapmıya başlayınca hemen ınış ve beni bir şeytana bindirdınız buyurmuş ıdı Bu âyette ise insan şeytanları olduğunda mufessırının ihtılaflı gorul-miyor.

Bu yedi âyette munafıkının mahiyetleri, haleti ruhi-yeleri, evsaf ve şenaiı sabiteleri kemalı belâğat ve vecazetle fezleke edilerek ihbar buyurulmuş, başdaki ومن الناس

Âyetinin mazmumuna nazır olup onu ezher cihet tafsil ve izah eden bu yedinci âyet ise, onların bütün ruhlarını kendi ıkrarlarile ıki kelimede hulâsa ederek gösterivermiştir.

Şüphe yok ki bu şenaatleri işidenlerin derhal gayızları kaynar ve onların azabı elme istihkaklarını teslim etmekte hiç tereddüd etmiyerek kahrolsunlar diye feryatta ıstı'cal eder, ve cenabı Allahın hemen bunları mahv etmesini veya asınız, kesiniz gibi bir emir vermesini hırs ile gözetir ve bu hırs ile bir lâhza imhallerini gormemek ister İşte Cenabıhak hassasiyeti islâmiyenin böyle heyecanlı bir dereceye geldiği nazik bir dakikada bütün bu heyecanı teskin ve endişeleri izale etmek için derhal buyuruyor ki (الله يستهريهم ويمدهم في طغيانهم يعمهون) Allah onlarla istihza ediyor ve daha edecek yanı kendilerini maskaraya çeviriyor ve daha çevirecek de, böyle kalb korluğu ile şuurumsuzluk, basiretsizlik idraksızlık içinde tuğyan edip gıtnelerine adetâ medet ve imdat ediyor ve azgınlıklarına meydan veriyor, tabiri aharle korkortune tuğyanlarında surukleyip goturuyor

Bu istihza ilâhî cumlesinden olmak üzere bunlara Dunyada musluman muamelesi yapılır, cemaatı islâmiye haricinde tutulmazlar. Munafık olmıyan gayrı müslimler gibi âyinlerinde, ahkâmı mahsusâ dınyelerinde serbes değillerdir Munafıklara gerek ıbadât ve gerek muamelâta müteallık ahkâmı ilâhiyenin hepsi muslumanlar gibi tatbik edilir, müminler bunlara dikkat etmeğe, bu hususta gözlerini açıp mucahede etmiye, zımanı hükmi ellerinde tutmağa memur edilmişlerdir Bunda başlıca üç hukmet vardır. birincisi islâmın sabr-ü sekineti, uluvvı terbiyesi, semahati ruhıyesidir İkincisi, bu sayede bunların muhitı islâmîde ve ahkâmı islâmiye altında yetişecek olan evlâtlarından ciddî mu'mınların yetişmesine imkân bırakmaktır.

Üçüncüsü de bu münafıkları kalben iman etmedikleri ahkâmı ilâhiyenin tatbikatına mecbur etmek suretile her lâhza gönül azabı içinde bırakmak ve maskaralıklarının cezasını Dünyada dahi çekdirmektir. İstihzai ilâhîden biri budur. Ahirete gelince ان المنافقين والذين تركوا الاصل من النار olduktan başka bunların orada da istihza muamelesine maruz kalacakları, Cennetin kapıları kendilerine gösterilip gösterilip de kapatılacağı hadisler de beyan olunmuştur. Bu gibi muamelede Cenabıhakkın ben ve biz gibi mütekellim sıgasile hitab etmeyip de gaib gibi Allah buyurması izharı celâl ve kıbrıya içindir Meselâ bir kumandanın, maiyetine hitaben ben şöyle ıstıyorum demesile kumandanınız böyle ıstıyor demesi arasında ne büyük fark vardır

İstihza bir kimseyi hezl içinde maskara etmek ve şeref-u haysiyetini kırmak istemektir. Kesr veya katli serî manasına (مرء) den mehuzdur. Burada Allah tealâya istihza yakışır mı diye hatıra derhal bir sual gelir. Lâkin, Allaha ısnat olunan ekseri fiillerde ve sıfatlarda gayatı murat olduğunu Fatiha da görmüştük Malûmdur ki istihzadan gaye hezl değil şeref-u haysiyeti kırarak maskara etmek ve budalalığı işrap edip sezdirmeden tahkir ve istihfaf eylemek ve bundan bir rıza duymaktır Halbuki münafıkîn gibi müstehzilerin çoğu istihza ettikleri kimseleri hakikaten tahkire muktedir olamazlar da çok vakit, budalalık, hakaret müstehzilerin kendilerinde kalır ve onunla eğlenirler Halbuki cenabı Allah rızası hilâfına hareket edenler hakkında adaleti ilâhiyesini izhar etmek için böyle bir tahkir ve tezhlî murat ettiği zaman onları bihakkın tezhlî ve terzîl eder. Ve bütün kâinat nazarında bednam eyler de o, bir mecnun gibi kendisinin bu halinden haberdar bile olamaz. Ayıplarını gizliyorum zannederken bütün âleme teşhir eder de farkında olmaz. Dünyada şuurun bu tarzı insîlâbı en büyük bedbahtlık olduğunda ise şüphe yoktur.

İşte Allahın istihzası kı bunu ancak Allah yapabilir ve bu bir madeletü ilâhîyedir Ve her adalette rızayı ilâhî vardır. birisi süslenmek ister ve karşısında altın yaldızlı bir kâğıt görür, okumasını bilmez, ziynet diye göğsüne yapıştırır, sokağa çıkar, ve bununla çalım satmak ister, görenler ise bakarlar levhada «haza rezıl» yazılmış, zavalının haberi yok, olmak ihtimali de yok. İşte elhyazebillâh bu bir istihza ilâhî olur Allah tealâ münafıkları tıg-yanlarında böyle maskara eder bu manalar hasabiledir ki şer'an Allaha mustehzı denilmez fakat istihza eder denilir.

(اولئك الذين اشتروا الصلوة بالهedy) bunlar oyle kimselerdir ki hıdayet bedelinde dalâletini satın almışlardır Hıdayet tam ellerine değmiş, malları alınmış gibi iken onu vermişler, dalâletle trampa etmişlerdir (فاربحت تجارتهم) de ticaretleri kâr etmemiştir

(وما كانوا مهتدين) ve kâr yolunu bulmak ihtimalleri olunmuş, kâr yolunu tutamamışlardır -Bunlar hıdayet ve muvaffakiyet nasıp olanlardan değildir, çünkü muamele-i ticariyede başlıca iki maksat vardır. Birisi sermayenin selâmeti, diğeri kârdır Halbuki bunlar sermayelerin sermayesi olan hıdayeti vermiş yerine onun zayı demek olan dalâletini almışlardır Binaenaleyh ne kâr kalmış ne kâr ihtimali, kâr yolu Bu ayet müttekin hakkındaki «اولئك على هدى من ربهم» ayetinin adili olarak bil'ibare münafığın hatıme-i hallerini natıktır. Ve maamafih bil'ışare bunların şeyatını olan keferenin akıbetlerini de müstemildir. Cenabı hak bunların hallerini, Dünyada her şeyden akdem bildikleri, ehassı emel edindikleri ticaret ve murabahacılık haleti rubiyesine göre bir istiare-i temsiliye ile tasvir buyurmuş ve hıdayeti dîniyenin nefsinde muhim olan ticareti dünyeviyeden akdem ve onun selâmeti için de 'bir şartı' zarurî olduğunu anlatmıştır Bu tasvirde ticaretin büyük bir medhi vardır. Fakat ticaret-

ten evvel onun hakikî, lâzım bir yolu bulunduğuna ve bu yolun hüsnü idrak ve tarîkı istikamet olduğuna ve ticarette yalan, hud'a entrika yolunun hakikî bir kâr yolu olmadığına tenbih ve binaenaleyh istikamet kanununa sarılabilmek için hıdayetü diniyeye ermek şartı akdemi olduğuna işaret buyurulmuştur.

Mahiyetleri bilinen, «لا، الا»، diye haklarında iki def'a teyakkuz ve intibaha davet vakı olan ve bu iki ayet ile de akıbetleri, hasarları tasvir buyurulan münafıkların içten içe gaye-i islâmı ve hayatı islâmiyenin hüsnü cereyanını çığırından çıkarmak noktası nazarından mazarratları derkâr bulunduğu bir taraftan bunlar hakkında alenî kâfirden ziyade nazarı dikkatü celp ile mü'minleri tenvir etmek, diğer taraftan bu münafıkların nefselemir-deki hasar ve akıbetlerini mahsûs bir surete ifrâğ ederek kendilerini tehvil ve herkesi nıfaktan tahzir için bu bahda temsilen dört ayet daha inzal buyurulmuştur şöyle ki-

(منهله) - Mesel, aslında misil ve nazır yanı bir şeyin

benzeri, manendi manâsınadır ki Kamus mütercımı bektaş diye göstermiştir Şebih, şibih şebih denildiği gibi, mesel, misil, mesil denilir Sanıyen vaktile bir hâdis ve bir tecrîbe münasebetile söylenmiş olup atalar sözü diye dilden dile dolayan güzel sözlere, darbı mesellere itlak edilmiştir Çünkü bunların mevrûdî denilen ilk hâdiseler madrûbî denilen son hâdiseye mûmasil addedilerek temsil edilmiş bulunur. Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler de yer gibi. Salisen taaccüp ve istiğrap edilecek tuhaf ve ibretli bir hâle veya bir sıfata veya bir kazıyeye ve hikâyeye dahi mesel denilir ki darbı mesel gibi dilden dile dolaşmağa ve her yerde söylenmeğe lâyık olduğu cihetle ondan istiare edilmiştir. Bu sade nakil ve hikâye olunur. Darbı mesel gibi her iyradında bir teşbih ve temsil manâsı mülâhaza edilmez, fakat ilk söylenişi

hakikat de olabilir, bir istiarei temsiliye de olabilir, buna dâstan dahı denilir Dillere dâstan oldu deriz. Destan manzumeleri bundan mehuzdur. Bu manadan delil ve huccet manâsına dahı gelir. Çünkü bu gibi meseller, gerek bir nadir hakikat olsun ve gerek bir tahyil ve temsil yanı sırl bir masal olsun bir şöreti şayiayı haiz bulundukları zaman sırasında bazı hakikatler onlara teşbih olunarak ifade olunur Meselâ bu iş kurt ile kuzu masalına benzer denilir. Birle diğerine temsilen istidlâl edilir. İşte Edebiyatta bir hakikatı diğer bir hakikate veva bir hayale veya meşhur bir mesele benzeterek mısali bir surette ifade etmeğe temsil tabir olunur ki teşbih veya istiare, hakikat ve mecaz kısımlarına ayrılır

Edebiyatta tefhim ve cazibe noktaı nazarından temsilin büyük ehemmiyeti beyanıyesı vardır. Çünkü alel'ekser akıllar vehimlerin mudahale ve tasallutlarına maruz olduklarından makulâtı hafıyeyi husnı idrakten mahrum kalırlar, temsil ise vehimleri akla teshir eder de hakikatı cahıl, gibi kimselere bile tefhime vesile olur. Zira temsil, dakık ve rakık makulâtı hafıyyenin nıkab-u hicabını atarak onları açık mahsusat kisvesinde ibraz eder de tanınmadık şeyleri tanınmış, görulmedik şeyleri görulmüş gibi ızhar ve ifham eyler. İş bunun mevkını bilmek ve husnı istimal edebilmektir. Zamanlar olmuş ki edyanı salıfenn ruhi makulâtı karınesız temsılât ile ifham ve tanım edilmiş ve temsili, tersim ve toesim ile timsaller de takib etmiş ve bu suretle ruhlar unudulup putlara, timsâllere perestâş olunmuştur İşte dını islâm الدين يؤمنون بالعيب âyetinde olduğu gibi imanı mahsûs ü meşhuttan evvel doğrudan doğruya akli ve kalbi olan gaybe ve hakikatın mebd ve mercü bulunan vahdeti Hakka ıbtına ettirerek, ruhi insanıyı meselden hakikate, temsilden tahkike terakkı ettirmiş ve Kur'an bu terakkiyi temin için hakikatleri kıymeti akliye ve kalbiyeleri

muhkem bir surette beyan ve tebliğ ettikten sonra o hakaiki ma'kuleyi temsilât ile de efhama takrip ve telkin eylemiştir. Ve bunu yaparken tahkik ile temsil arasına karinei zahire ikame ederek, hak ile batılı iltibastan mahfuz tutmuştur. Bu sebeple Kur'nın uslubı beyanında tahkik mukabilinde temsilât ve muhkemat mukabilinde müteşabihat dahi bulacağız. İşte uslubı beyanda tahkik ve temsil temayüzüne ilk olarak bu âyetten başlıyoruz. Bundan evvel ahvalı munafikîn tahkik tarikile tesbit buyrulmuş olduğu halde şimdi de temsili eihetine geçiyoruz. Bundan ve bir sahife sonraki «ارالله لا يستحي ان يعرب مثلاً» âyetinden o kadar vuzuh ile anlarız ki Kur'an uslubı temsili dahi haiz olmakla hakaikini rumuz ve temsile boğmamış, hakkı zahırın hak, temsilin temsil olarak bılkarine anlaşılmasını iltizam ve tenun eylemiştir. Binaenaleyh bu babda karnei mekalîye ve haliye bulunmayan mevakide tenakuz ile mükânı zatîyi seçebilen akıl karinesinin delâletine muracaat olunur. Ve böyle bir karinei temsil bulunmadıkça zahırı Kur'an, mahzı istib'adı vehmî ile tevîl olunamaz. Bakınız bu âyette karinei temsil lâfzan bile ne kadar zahır ve muteaddıddır. «مثاهم كئل الی» , binaenaleyh bu esasen bir teşbihtir. Ve meseli mesele teşbihtir. Burada mesel, halı acıb, vak'ı garibe manasımadır. Yani bunların halleri ve alelhusus hıdayeti verip dalâleti ıştırâ halleri (كئل الی استوقد ناراً) şu ateş yakan veya ateş yakanlar kıssasına benzer ki birisi bir ateş yakmak istemiş (فلما صاءت ماحوله) ateş parlayıp da yakanın etrafındaki şeyleri aydınlatınca (ذهب الله بورهم) Allah o kimselerin bütün ışıklarını, daha doğrusu göz nurlarını alıvermiş (وتركه في ظلمات) de onları karanlıkta bırakmış (لا يبصرون) ne aydınlık, ne bir şey, hiç bir şey gormez olmuşlar

görmez bir halde kalmışlar - Ateş mi sönmüştü? Bir hayli müfessirin öyle izah etmişler Fakat ateş sönmeyen aydınlık devam ederken Allah onların görececek göz nurlarını alıvermiş olmak daha zahir ve daha bediidir. Sahibi keşşaf «والاوحى ان راد الطمع» derken bunu ihtiyar etmiş gibidir ki ma'badı de bunu gösteriyor buyruluyor ki (صم يكم عى فهم)

(لا يرجعون) bunlar sağırdılar, dilsızdılar, kördürler, bu halden donup evvelki nurlu halı bulamazlar. Daha vazih: Artık kendilerine gelemesler, tamamen bihuş ve sersemdiler, binaenaleyh yolu nerede bulacaklar? Bu surette sonen yalnız göz nurları değil bütün nuri şuur, nuri idrak olduğu anlaşılıyor ki bu mana «حتم الله على قلوبهم وعلى سمعهم» mazmunundaki hatm-u tab'in daha kuvvetlisidir Bu surette kıssadaki ateş yakan, Nurları gidenlerin haricinde kalır «والدى» ve «استوقد» «حوله» zamirlerinin lâfzan ve manen mufret olması zahir olur. Resulullahın davet ve hidayetı karşısında munafıkının ahvali de tıpkı mustevkının parlattığı ziya karşısında gözleri muntarafilâh görmez oluverenlerin hali gibidir Arabda ateş yakmak tenvir etmek, maksatlarla de yapıldığından bu manalarda kullanılır kezalık yangın çıkarmak gibi suikastle de olabileceğinden fitne-vu fesat çıkarmak manasına da gelir Ve burada kısime dahı muhtemeldir. Bundan başka davet hayra da olur, şerre de, binaenaleyh yangın çıkarmak ve şerre davet etmek manalarına telâkki edildiği zaman, nurun alınması ateşin söndürülmesi demek olacağı zahirdir. Ve bu surette ateş yakan zulumatta kalanlardan olur ki bu ateşi yakan munafıkların reisidir, «والدى» müfrededir veya mecmumdur ve «الدى» cemı manasınadır. Ve bir çokları böyle tefsir etmişlerdir Fakat ateş yakmak, tenvir etmek ve hayre davet eylemek manasına tasavvur edildiği zaman gerek mustevkit ve gerek (من حوله) olan zevil'ukulün nuru sonimeis olduğu halde (ما حوله) mazmununda dahil olan

hayvanat makulesinin nurları sönmüş ve o ziyadan ancak bunlar mahrum kalmış olurlar, bu takdirde ancak (م) zamiri mahavlehudaki (ل) içinde bulunan hayvan gibi insanlara raci olur. Evvelki surette mesel için büyük bir be-daat ve harika yok gibidir Gerçi yanan bir ateşin nâgihan sonuvermesi garip ise de şiddetli bir rüzgâr gibi bir sebeple az çok yine mu'tat görünür Fakat ziya dururken şuurun, kabiliyeti rû'yetin esasından gaip oluvermesi ilâhî bir harikadır. Ve meselin en bedii noktasını teşkil eder Bundan başka evvelkinde temsil basittir, bir hey'eti diğ-ger bir hey'ete teşbihtir. İkincide ise iki hey'etin mulâhazasından mürekkep bir hey'eti, diğ-ger böyle bir heyete teşbih suretile bir mertebe daha terkip vardır. Peygam-berin davet ve hidayeti karşısında münafıkın, «müstevkit» karşısında etrafındakilerin bir kısmı Daveti Muhamme-diye ve onun ırşadı baki ve fakat münafıkının nuru iz'an-larını Allah almıştır ve belki bunların içinde ibtida-ımanı kalbi dahi nasıp olduğu halde bilâhare nıfaka sa-pan, kalben irtidat ederek nuru imanını zayı edenler bile bulunmuştur (Nazmı Kur'an) işte bu temsili, böyle taba-katı meani ile zuvucuhı kesire halinde ibraz etmiştir ki her birının bir vechi sahlı vardır. Daveti Muhammedi-yenin istikadı nâr ile gösterilmesi ise ikinci temsilde go-ruleceği üzere şunu ifham eder bu davet bir taraftan tebşir, diğ-ger tarftan inzarı muhtevîdir bu davet cennetin mukabilinde bir de narı Cehennem gösteriyor. Bu ateşten kaçın, şu Cennete koşun diyor, münafıkların da tebşirata ağızları sulanıyor, inzardan da başları donuyor, ağızdan amenna diyorlar, hidayet buraya kadar geliyor, lâkin kalblerine iman gırmıyor, çünkü nuru iz'anları sonmuş, fenalığa ceza veren âdil bir Allaha inanmak istemiyorlar, her türlü emellerine kul gibi hizmet edecek adaletten âciz bir ilâh istiyorlar

(أو كصيب من السماء) — «kemeseli sayyıbın», yahut «kemeseli

zisayyibin' takdırındedir ki evvelkinde münafıklar kıssası toptan sayyib kıssasına teşbih olunmuş ve kıssaların müfredatlarında müşabehet gözedilmemiş bulunduğundan sade teşbihi murekkep, ikincide ise kıssaların eczasında dahi teşbih gözedilmiş bulunacağından buna da teşbihi mefruk veya müferrak denilir. Sayyib filasıl ısaletin sulâsısı olan صوب masdarından sıfatı müşebbehe olup şiddetle dokülen yağmura, bir de şiddetli buluta ismi olmuştur Sema, manayı ahassıyla gok dediğimiz şu kubbe, başımızın yukarı tarafında direksiz, telsiz açılmış koca şemsiyedir ki hısanı Nebeviden sakfı merfu ve mevor mekfuf diye rivayet edilmiştir. Esası manası yüksek demektir ki insanın üst tarafına gelen her yüksek şey'e itlak olunur Ve her ufkun bir Seması olur âlemi ervah ve ukul dahi bir veya müteaddit semalardır. Binaenaleyh سماء = Sema kelimesi esasen ızafî bir manâyı haiz bir ismi cins olup kulli veya cüz'î taayyun kâd edildiği zaman السماء = essema denilir Burada yağmur denildikten sonra gokten geldiği malûm iken من السماء denilmesi bütün bir ufku kaplıyan Semayı malûmı tasrih ederek bu yağmurun bir taraftan değil Semanın her tarafından geldiğini anlatmak ve meselde yağmurla beraber bütün o manzarayı Semayı tasvir ettirmek ve bir de sayyibin evvelâ yağmur manâsını tebadür ettirmek nüktelemini haizdir.

Manâya gelelim Yahut o münafıkların halı bir yağmur kıssasına, tabiri aharla yağmura tutulanlar kıssasına benzer ki Semanın her tarafından bardaktan dokulur gibi boşannuş kuvvetli bir yağmur (فيه ظلمات) onda türlü türlü karanlıklar var - Gece karanlığı, kara sayyib bulutu Dünyayı kaplamış yağmurun kesafeti de bunlara munzam olmuş, insanın içini sıkıyormu sıkıyor, göz gönül kararıyormu kararıyor Binaenaleyh zulmetler

katmerlenmiş, iç dış zifîrî karanlık, bundan başka (ورعد) dehşetli bir gök gürültüsü, tıtretilci bir patlayışı gürleyişi var ki beyinlerde çatlıyor, afakta gurleyor, (وبرق) bir de şimşek, şimşek çakışı, çakıp şakıdıkça, parlayıp yıldırarak bir lemhai ummîr gıbyı karanlıkları yarıyor, yurekleri ağza getiren bir halıcan veriyor. Bunlara tutulanlar (يجمعون أصابعهم إذا هم من الصواعق) yıldırarak geldiği için yıldırım ve çarptığını mahv ettiği için saika ve cem'inde sevak denilen, gozlere şimşek kulaklara ra'd halinde tezahür eden ucu nereye dokunursa ifna eyliyen, msanı ve hayvanı bir anda mahveden, inadenleri eriten, demiri nıknatıslayan, nıknatısların kutuplarını alt üst eden, hasılı «الصواعق» denilince her türlü mesai ve mehalikile malûm bulunan o ateşin kamçılardan, o dehşetli şırarelerden, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tikiyorlar, bunu da (حذر الموت) olum korkusu ile, olumden sakınmak için yapıyorlar, lâkin kulak tıkamak neye yarar, korkunun ecele fidesi ne? (والله محيط)

(بالكافرين) Allah bütün kâfirleri her taraflarından, içlerinden, dışlarından, Duniyalarından Ahiretlerinden kuşatmıştır - Kudretü ilâhiyenin ıhtasından harice çıkmak mümkün mü? Allahın ızını olmadıkça bundan kurtulmalarına ihtimal mı var? Yıldırımdan korkulmaz mı? Olumden sakınılmaz mı? Evet amına bunlardan daha evvel Allıhdan korkmak ve onun azabından sakınmak lâzım gelir, yıldırımları yapan kim, bütün bu alâmetleri belirden kim? Bulutların arasından, o su hazmelerinin içinden bu ateşleri çıkartan kim? Onları tâ uzaklardan kulaklara işıtdiren, gozlere gosteren kim? Sakınmak hissini veren ona gore tedbir almak kabiliyyetini ihısan eden kim? O yıldırımların huruc noktalarını, ısıbet noktalarını tayin

eden ve bulutları ona göre sevk-u idare eden kuvvetler, melekler kimin? Hepsı hepsi Allahın, yıldırımlar da Allahın bir belâsı, azabının bir nûmunesidir. Bunlardan korkup sakınmak isteyenlerin daha evvel Allahdan korkmaları ve onun evamırına, kanunlarına ittiba ederek felâketten sakınmanın, nûmetine ermenin yolunu bilmeleri icap eder. Bir Allah korkusu insana bütün korkuları attırır, ızın Huda ile her korkudan kurtulmanın bir çaresi vardır Fakat Allahdan kurtulmanın imkânı yoktur. () da iman ve teabbüd ister, kanunlarının, emirlerinin tatbikını ister Ona bununla yaklaşılr, azablarından bununla korunulur, felâh bulunur. Yoksa ra'd-ü berkî gork-dukten sonra yıldırımdan korkmanın kulak tıkamanın hiç bir faidesi yoktur, şimşek çakınca olacak olur, yıldırım yermi bulur Ra'd ısıldığı zaman da bunlar beş on saniye evvel olmuş bitmiştir. Ümid-ü beşaret şimşegın yaldızlı çakışında değil, ra'din gumburtulu gelişindedir. Bilmeyenler ra'di berkten sonra, yıldırımı da bu gürültü ile beraber gelir zannederler. Halbuki yıldırım şimşekle düşer, esasen ra'd da onunla beraber patlamıştır. Daha esasında ra'd, o yıldırım çıkaran sarsıntıda, sadmede' darbededir Bulutlara havaya bu darbeyi vuran bir kuvvet, onu idare eden bir melek vardır ki ra'd ismi ona kadar dayanır, bu kuvvet, bu melek buluttan buluta, buluttan havaya darbeyi indirdiği zaman sademesinden bir gürültü ile bir ateş, bir şırare çıkar, berk, şimşek bu şıreardır, yıldırım bundadır. Ses ağır gelir sonra ısıdılır ve geldiği zaman size geçmiş olsun, buznillâh yıldırımını düşürdüm siz kurtuldunuz der. Binaenaleyh hâdisce zahuren zannedildiği gibi berk, sonra ra'd ve saika değil, hakıkatte ve indallaha ra'd ve berk ve saika suretindedir Size de berk ve saika ve ra'd halinde görünür ve ısıdılır Bunu bilmeniz, anlamanız lâzım gelir. bunun için Allah tealâ «ra'dun ve berk» buyurmuş. Ra'dı takdim et-

mekle beraber aralarını mutlak cem için olan «vav ile raptetmiş, «berkun sümme ra'dün» buyurmamıştır. Bunu fününü tabiiye okumamış olan Nebiyyi Ümmî Hazretleri kendi kendine elbette bilemezdi, Allah bildiriyor, ehli ilmi-fen de bunu tasdik edeceklerdir. Ederken vahyi ilâhînin hakikatini anlamaları ıcap eder. Hele elektrik hâdisatı ile bilistidlâl görülmeyen esrî bulmağa çalışanlar, Allahı daha evvel anlamalı, Peygamberine vahyinın hakkıyetını de hiç olmazsa bu gibi ince noktalarındaki te'yidatı fennîye ile itiraf etmelidirler. Ra'd sesi bir tesbîh olduğunu, bunu işidenlerin hamd-ü şükretmesi lâzım geldiğini de unutmamalıdır. Saika cidden müthiştir. Bir belâyı ilâhîdir. Ve berk ile beraberdir. Lâkin bundan tevakkı etmek, maddî ve manevî bir siperi saika bulmak evvel gerektir. O da Allahı, evamırını ve kanunlarını tanımakla olur. Berk çakdıktan sonra kulak tıkamanın hiç bir manası yoktur. O zaman insan kurtulursa mahza inayeti Hak ile kurtulur ve gök gürültüsünü ısıttığı zaman da kurtulmuş olduğunu bilir. O vakıt kudretullaha hamd-u şükretmesi lâzım gelir. Bunlar ve bunları anlatan Kur'an hep ayatı haktır, bu davetlere, bu ırşadlara kulak tıkamak ne bedbahlıktır.

Ra'd-ü berkin, saikanın hakikatı manevîye ve maddîyesını izah için, lûgavî, dînî ve hikemî tarifler vardır. Lûgavîsı, ra'd buluttan çıkan müz'ic sesin ismidir ki iptida anî bir patlayış ve sonra haylı mumted bir gürültü olur, bız buna gök gürlemesi deriz. Bu kelime esasında titremek veya titretmek tabırı aharle zangırdamak ve zangırdatmak manalarıle alâkadardır. Berk, parıldamak, yıldırımak manasıle alâkadar olup buluttan anî olarak çıkıp yıldırarak, şakıyarak sötüveren bir parılının ismidir ki lisanımızda şimşek tabır olunur. Bunun çakmasına da denilir. Saika, gayet şiddetli, serî hâl bir sadme bir çarpıştır ki bir ateş parçasıle çarpdığını imha eder.

bu münasebetle mevt, şiddetli azap manâlarına da kullânılır. Lisanımızda buna yıldırım denilir ki yıldırma ve yıldırma manâlarıyla münasebeti zahirdir. Ragıp der ki ra-du berk ve saika haddi zatında bir şey'in uç muhtelif tesirleridir.

Dinî izah Bulutları Allahtealânın iradesine göre yağmur yağacak yerlere sevk-u idare eden bir melek - yani mudrik ve muharrık bir kuvvet - vardır ki ismine «العد» denilir Bu melek ruzgâr melâikesinden başka olarak bulutları sureti mahsusada zecr-u sevk eder Bunun sevkî ruzgârın sevkî gibi taş yuvarlarcasına değildir. Bu tipki bir çobanın tağannı ederek deve surmesine benzer - tabiri aharle ruhun bedeni idare etmesi, soztın, nağme-nin diğerine tesir yapması gibi batından icrayı nufuz eden ruhanî ve kuvvanî bir tesirdir - bu melek bulut-larda bir tahalluf gördüğü zaman çarpar, haykırır, bu haykırış onun kudreti ilâhiyeyi ilân eden bir tesbîh ve tekkürdür İşıdilen gurultu, zahîrî rad budur Haykırır-ken hiddet-u şiddeti ziyadeleşince ağzından ateş saçar, diğer bir tabir ile nurdan ateş kamçılar çalar. Görülen berk bu kamçılardır Saika bunun ateşin darbesidir. O kamçının ucu nereve dokunursa ihlâk eder. Bunun hepsi o bir meleğin yani «العد» in bir darbesinden ibarettir. Bu darbenin havaya ve dolayısıyla ruhi insanın semî kuvvesine tesir ve tezahuru savtı rad, daha inceden ve daha sur'atle basırasına tesir ve tezahuru şimşek ve dokunduğu şeye lemiş tezahuru saika namını alır Bulut-daki hâsılı te'siri de itaattır. Ve bunların hepsi Allahın emrini ica etmekten ibarettir. Bu âyetde «رعد», savtı ra'd manasına olmakla beraber aslına da işaretir «ويسج'العد» Bu meleke meleki ra'd, meleki zecr, meleki vakd, berk si'lîne de darbei melek, مع melek denilmiştir.

İşte devrî eshabdan itibaren en mutekaddım mufes-sırını kıramın mervî olan beyanatına göre ra'd-ü berk

ve saika hâdiselerinin hakikati boyle kuvvet mebd'ine irca edilmiş, fakat kor kuvvet değil, kuvvanî ve ruhanî müdir bir muharriki müdrik olan melek kuvvetine irca edilmiştir. Fennî izahların hiç biri buna muhalif olmanmış ve bu daireden çıkmamıştır. Ancak kor kuvvette sıkışıp kalanların idraki buralara varamaz. Binaenaleyh hıkemî tarifine gelelim. Vaktile en meşhuru, bulutların ıstıkâki, yani delk-ü temass ile çakmak taşından çıkan ses ve şirare suretile izah idi. Lâkin İbni Sina Şıfasında bunu pek beğenmemiş bulutların tâ denizlerden, göllerden su buharı halinde çıkarken tamamen safi olmayıp az çok buharı duhanî ile ve bir az da hararet ile çıkmaları ve yükseldikçe su buharının daha evvel teberrüdu hasebile obirlerini arada tazyik etmeleri ve nihayet bu tazyikin ıstidadı ile onların indifa ve iştial etmesi hususlarını dermiyan ederek uzun uzadıya izah etmiş ve hasılı demiş ekseriya ra'd-ü berkin sebebi hareketi rihiyedir ki ses çıkarır ve iştial eder ve bazan berk ve iştial dahı ra'de sebeb olur, çünkü Çunku.. ilah.

İbni Sinadan çok mukaddem olan İbni Cerır Taberi tefsirinde diyor ki diğer bir takım ehli ilim, ra'd dediler, blutların altında boğulan rihın çıkıp fırlamasıdır. Ses bundandır. İbni Abbas Hazretleri Ebülhulde bir mektub ile «ra'd nedir?» diye sormuştu o da «الرعد ریح» diye cevap vermişti. Fakat İbni Abbas Hazretleri kendisi «الرعد ملك من الملائكة» diyordu. ilah.. Demek İbni Sinanın rih nazariyesi de eski bir nazariye olmakla beraber bunun sebebini tâ deryalardan gelen buharı duhanı ve hararete kadar gotürmek noktai nazarı havayı nosımının ve bulutların elektrikleşmesi hakkında kararlaşmıyan nazariyat miyanında şimdiki fennî tabii dahı mevcut bulunuyor. Bu günkü izahatı hikemiyeye gelince, bunları elektrik hâdisatına tatbik etmişlerdir.

Ötedenberi Yunanca elektiron denilen kehrubada

görünen bir cezb hassası vardı Sonradan bu hasanın az çok her cisimde bulunduğu anlaşıldı ve buna elektrikiyet, kehrübaflık denildi, Hikmeti tabiye uleması hâdisatı tabiiyede âdeten müessir olan hararet, savt, zıya, mıknaşisiyet gibi bazı avamil sayarlar ki elektrik de bunların beşincisi oldu. Ve bunun tenevvuâtı delkden husule gelen te'sirâtı kumyeviyye veya sair vesait ile husule gelip kuvvanî elektrikiyet denilen kısımları bulundu. Bu gün sanayide bir çok tatbikatı yapılan, altın gümüş yaldızlama, ızabe ve sebk-ı sıyagat, telgraf, telefon, tenvirat, tahrikât ve tedavi gibi bir çok hususatta istifade edilen elektriğin istihsal ve isti'malı için muhtelif aletler, cihazlar, makineler yapıldı Maamafih elektriğin esası ve mahiyeti ne olduğu tamamen anlaşılamayıp madde nariye ve ziyaye gibi farziyatta kaldı, Nihayet hararet ve zıya gibi cesamın atum denilen cuz'î fertlerinin bir sureti mahsusada hareketinden veya bunların arasını işgal eden bir esrın hareketinden husule geldiği derpiş edilecek daha ziyade bu sonuncuya ehemmiyet verildi ve hasılı bütün kuvvetlerin esasında bir hareket kuvvetine ırcı fennin en kuvvetli nazariyesi oldu. Fılvakı elektrikte de hareket, hararet, zıya tahavvulâtı hep görölüyor, binaenaleyh elektrik fennin en muhim bir kuvvetidir. Bu da birı erkek birı dışı gibi müsbet menfi iki cinse ayrılıyor «مسحارالدى خلق الارواح كلها» Bunların bir cinsten olanları birbirlerini ıtırıyor, def ediyor, muhtelif cinsten olanları da bir birini cezbediyor, birleşiyor Ve cisimlerin satırları bunlarla işba veya ifrağ edilebiliyor. Bunların ittihadları hafi ve celi olmak üzere iki türlü oluyor. Meselâ üstuvanî uzunca bir şey bir mecmai elektrikiyeye yakın bulunduğu zaman bu üstuvanî şey dahi bitte'sir' mugayırülceins iki seyyaleli hamil oluyor ve havanın bunun üzerindeki baskısı bunların birleşmesine mani oluyor. Fakat bir vasıta ile bu baskının şiddeti tenakus eder veya iki seyyalenin

kuvvei tevettüriyeleri ona galebe ediverirse bundakî müsbet, menfi iki cins elektrik birbirleriyle hemen ittihat ederek üzerinden mahvoluyorlar ki buna elektrik ifragı denilmiştir. Bunlar bu ittihat esnasında bazan çakmak gibi bir sadme yapıyor ve bir şırare dahi çıkarıyorlar ki böyle gürültü yaparak ittihat etmelerine ittihadı ra'dî deniliyor. Bu şırareleri bız tramvaylar işlerken alel'ekser geceleri görürüz. İşte bu aletlerde görülen bu hâdisе epiyce bir zaman evvel âsari cevviyeye tevfiğ edilerek r'ad-ü berk ve saika bunlarla izah edilmekte bulunmuştur. Bunun için saika şöyle tarif ediliyor -Muhtelif cınste elektrıgı hamıl iki bulutun elektrıklarının yahut bir bulut ile kürei Arz elektrıklarının tevetturları -gerilişleri -havanın mukavemetine galebe çaldığı anda iki muhtelif elektrıgın birbirleriyle ittihadile vakı olan bir elektrik ıfrah ve tahliyesidir ki ra'd bunun sadmesi ve gürültüsü, berk bunun şıraresidir»

Vaktile İbnü Sina Şıfasında diyordu ki berk ile ra'd aynı zamanda vakı olurlar, fakat savt zamanı olduğu için geç ışıdılır. Zıya ise zamanı olmayıp anı olduğundan daha evvel görülür, bu günkü fen de diyor ki ra'd-u berk aynı zamanda vakı olur. Gerek savt ve gerek zıya ikisi de zamanıdır. Lâkin savtın sür'atı saniyede (337) veya (340) metre, sür'atı zıya ise az çok ihtilâf ile beraber üç yüz sekiz bin kilometre olduğundan daha az mesafelerde anı görülür. Yani yıldırım şımşekle beraber düşmüş, varacağı yere varmıştır. Gürültüsü de sonradan beş ilâ on saniye kadar fark ile ışıdılır. Mesafeyi tahminen bilmek isterseniz, bir şımşek çakınca saate bakınız ve dinleyiniz, bir kaç saniye sonra ra'd gürültüsünü ışıdırınız. Aradan kaç saniye geçmiş ise onu üç yüz kırk ile darbediniz meselâ $7 \times 340 = 2380$ işbu iki bin üç yüz seksen metre size o fırtınalı bulutla aranızdaki mesafeyi gösterir ki sür'atı zıyaya nazaran bu bir an meselesidir. Çünkü

ziya bu mesafeyi bir saniyenin yüz yirmi beşte bir cüz'i kadar bir zamanda katedecektir ki bunu biz hissedemeyiz. Bu ifadeye nazaran yıldırım mutlaka Semadan arza düşer surette olmayıp hıfâfına da olabilir. Çünkü elektrik şiraresi her cihete münteşir olabilir, lâkin ekseriya nakili elektrik eesama hücum eylediğinden ve Arz ise pek ziyade nakili elektrik olduğundan ekseriya saika Semadan Arza düşmektedir. Fakat haricî bir sebep ile Arz musbet elektrikle ve kendisine tekarrüb eden bulut menfi elektrikle meşbu olduğu zaman hucum daima musbetden menfiye olduğu için saikanın yerden goke doğru çıkması da mümkün ve vaki deniliyor.

Seyyal elektrik, nakilî elektrik eesamı cezb veya onlara hücum etmek hassasına malik olduğundan nakil olan ağaçlara, binalara ve bahusus ma'deniyat cinsinden eşya üzerine düşdüğü meşhuttur. Bunun, için böyle fırtınalı havada ağaç altlarında ve ezcumle nâkil olan çınar ve kavak ağaçları altında saklanmak gayet tehlikelidir Çam ve fıstık ağaçları pek nâkil olmadığından bunların altında tahaffuz binnisbe mümkündür Siperi saika ve beynel'avam yıldırım demiri denilen demirin daireesi eslemidir Bu da bir kanunı haktır Fakat bunlar da ra'd ve berkden mukaddem ve ecel gelmediyse mümkün olabilir Saika ne yapar? Çok şeyler yapar, neuzubillah insanı ve hayvanı bir anda helâk eder. Ve kabılı iltirak eesamı ihrak eder Madeniyatı eridir. Gayrı nâkil olan eesamı kırar, Arzın kütlesine duhuli esnasında geldiği ıstikamette ne cins eesam bulunursa kâffesını erittiğinden varid olduğu cihette ebruyi zücac ile mahlût takriben on metre tulinde dirgen gibi bir nevi çatal kulçe hasıl olur ki buna da yıldırım demiri denilmiştir eğer demir değneğe rast gelirse mıknatıslar, eğer mıknatıslı bulursa kutuplarını tebdil eder ilâh...

Ra'dden hasıl olan gamgame yani çatlayışdan sonra imtîdat eden gumbürtu hakkında muteaddit farziyat

var ise de henüz mukarrer değildir. Bazıları seâa mevce-
sinin sathı Arz ile bulutlar arasında, bir kaç def'a mün'a-
kis olmasına atf eylemekte, diğer bazıları da ra'd denilen
hâdisenin müteaddit ve şirarelerden mürekkep olup sathı
Arza gelinceye kadar sıkletleri muhtelif tabakalardan
mürur etmesine ve her tabakanın sadası ayrı olduğundan
mecmuunun ihtilâtı mezkûr gamgameyi teşkil ettiğine
kail olmaktadır Demek ki bu günkü fennin nazarında,
parlamak, gürlemek, yakmak gibi lâakal üç tezahürü
bulunan ra'd-ü berk ve saika hâdiseleri, sadme, şirare,
ceryan âsarı gösteren ve esasında elektrik ifrağına raci
olan bir vakiadır Hevayı nesimide, âlâtı elektrikiyede
vukubulan şirare ve sadmenin hevayı nesimide vuku-
bulan bu hâdiselere müşabehetü hasebile fennî tabîf
ulemasının ekserisi Semada berk-ü ra'd ve gamgame ile
tatbık etmek efkârında bulunmuşlar ve nihayet bunu bir
haylı tecrübelerle teyid etmişler ve bu bapta
bazı kanunlar tesbit eylemişlerdir Ve bu suretle hevayı
nesiminin ve bulutların elektrik ile mahmul olduğunu
kabul etmişlerdir. Hevayı nesimiden azâde olarak her
zaman cüz'î, küllî seyyal elektrik bulunduğu ve bunun
bazan müsbet ve bazan menfi nev'inden olduğu dermıyan
olunuyor. Beyan ettiklerine göre bulutsuz lâtif zamanlarda
hava müsbet elektrik ile mahmul olup miktarı gûntun
saatlerine nisbeten tehallûf ve ezcumle sathı Arzdan 1,30
metre irtifadan itibaren pek yukseklere kadar teza-
yüd eyler, fakat bu ihtilâfın sebebi ve hangi kaide
tahtında tezayüd ettiği meçhul kalmıştır. Ebniye ve ağaçlı
olan mahallerde âsarı elektrik hemen hiç yok gibi, ancak
şehirlerdeki vasi meydanlarda cüz'î miktar müsbet elek-
trik bulunuyor. Tulu Şemide havanın kütlesindeki müsbet
elektrik gayet az iken zevale iki saat kalıncaya kadar
haddi kemale vasil olur. Zevalden sonra guruba bir saat
kalıncaya kadar tedricî tenakus eyler, gurubı Şemisten iki

saat sonra yine tezayüt etmäge başlar, kış mevsimi elektriğin mıkdarı yazdan fazla olur. Semada bir çok bulut bulunduğundan havanın elektrikine nisbeten bazan müsbet ve bazan menfi olur. Semada bulunan bulutların hareketi ziyade olduğu takdirde havanın kütesindeki elektriğin cinsi saatten saate tahallûf eder Fakat fırtınalı ve yağmurlu zamanlarda mütevaliyen müsbet ve menfi cinse tebeddul eder Ve maamafih şiddeti elektrik hemen hemen mıkdarı mahsusunda bulunur Hasıl hevayı nesiminin ve bulutların elektrik ile mahmul olduğu bitteeribe müsbet addediliyor ise de esbabı el'an farzıyatta kalmıştır. Bazıları diyor ki mai mukattar tebahhur ettiği esnada hiç bir elektrik alâamı müşahede olunamadığı halde kalevi bir mayiin tebahhuru esnasında buharı musbet veya menfi elektrik ile mahmul oluyor. Binaenaleyh sathı arzda bulunan deryaların ve göllerin sularında cuz'i, külli emlâh bulunduğu ve bunların mütemadiyen buhara inkılâp ettiği bedihî olmakla hevayı nesiminin bu sebeble müsbet elektrik ile mahmul olduğu zannolunuyor. Diğer bazıları ise kürreî arzı büyük bir galvanizme cehazi farzederek kutlesinde vukubulan te'siri kimyevî kendisini menfi elektrik ile mahmul etmiştir ve bu sebeple sathına temas eden hevayı nesimi de müsbet elektrik ile mahmul olur, demişlerdir. Buna binaen bir tecrübeyi mahsusa ile beyan edildiğine göre su ile turp birbirine temas ettiği zaman daima bir elektrik cereyanı hasıl, bunun da suda münhal bulunan mevaddı ecnebîyenin cinsine göre bazan menfi ve bazan müsbet olduğu ve bulutlar da denizlerden ve göllerden tayaran eden su buharının tekâstifunden husule geldiği için ona göre bazıları müsbet ve bazıları menfi elektrik ile mahmul bulunur. Küreî arz dahi berveçhî balâ tabii olarak menfi elektrik ile mahmul bulunduğundan sathına temas eden havayı nesimi dahi musbet elektrik ile mahmul olur Demektedir, hulâsa hava

elektrikleniyor, bulutlar elektrikleniyor. Ve bu elektrikler tevettür edip geriliyor, hevanın ki ekseriya bulutların tesirile tevettür ettiği halde bazan haricî bir vasıta ile de oluyor, iki bulut arasında veya bulutla hava arasında böyle müsbet, menfi iki mütehalif ve tevettür etmiş iki elektriğin tekabülünde müsbet menfiye hücum ile menfinin onu cezbinden sadme ve şirare, ra'd-ü berk husule geliyor.

Görülüyor ki savt, hararet, zıya ayrı ayrı birer «âmil» tabii görünürken hepsi bir harekete irca olunuyor. Hareket ecsamın kütlesinde olduğu gibi zerratında, cüz'î fertlerinde de oluyor, hareketin menşesine yani muharrikine de kuvvet namı veriliyor. Ve her hareket hususiyetine göre bir kuvvetin eseri addolunuyor demek ki esasında elektrik bir kuvvettir denildiği zaman bir muharriktir denilmiş oluyor, lisanı dinde ise bu muharrike daha güzel bir tabir olmak üzere melek deniliyor şu kadar ki melek denilirken ruhanî bir muharrik müdrik tasavvuru da munzam oluyor. Zaten kuvvet denildiği zaman, bizatıhı muharrik ve kendini şair olan ruha kadar gıtmemek kabil değildir. İşte bu hadisattaki korkuğu bir ilim kudretile mülâhaza ettiğimiz zaman hakikati bulmuş olursunuz İttihadı elektriki de bir müdrikin esir tazyığıdır. Binaenaleyh bu izahata bile lüzum kalmadan pek iyi anlaşılır ki meleki zecre meleki vakd, mas'ı melek, tehalüf kayıtları ile dinî lisanında ilk olarak rivayet edilen esas mabadettabii kuvvet nazariyesile bu izahatı fenniyenin künhüne muntabıktır. Evet musbet elektriki menfi elektrike hücum ettiren o meleki zecirdir, ve bu bir darbedir, bundan çıkan ses, ra'd ise (الرعد) o melekın kendısıdır, berk de bir vakd, bir şiraredir. Ve bunların bütün sırrı, tahalüfü ref ile vahdeti, emri hakka itaatı temin oluyor Saikaya saika denilmesi de çarpıp yakması mahvetmesi, ya'nı fı'li haysiyetiyledir. Zahirde bize görüldüğü gibi ra'd, berk-

den sonra değildir, hakikatte ve indallah ra'd-ü berk birliktedir. Hattâ ra'din aslı vakiaya nazaran bir haysiyeti takaddümü bile vardır Elektrik berkiyetten evvel ra'diyet ve ihtizazdır Bulutlar ve hava, daha evvel bununla içlerinden titreye, titreye geriliyorlar, ve bu hâdisede birbirlerine hücum eylerken kütleî hareketle değil evvelâ içten içe bu titreyişle bu ihtizaz ve irtiaad ile hücum ediyorlar. Sonra ra'dın sesi kulaklara vasıl olduğu zaman saikayı ihtar eden titretici bir tesir ile beraber onun artık geçdiğini mujdeleyen bir tebşiri de vardır. Sonra âyette zulûmat ve savaik cemî'lendiği halde ra'd-ü berkın mufred getirilmeleri de manidardır.

Bunların bu sıradaki hallerini hiç sorma (يكاد البرق)

(يخطب انصارهم) şunşek hemen gözlerini çarpıp alıverecek

(كما اضاء لهم مشوا فيه) onlara parlayıverdikçe ışığında yürürler

(واذا اظلم عليهم فاموا) başlarına karanlığı çökertdiği vakıt da

(لذهب) Allah dilemiş olsa ıdı dıkılır kahrılar (ولو شاء الله)

(سمهم وانصارهم) kulaklarındaki ısıtneki ve gözlerindeki

gormek hassalarını da alıverirdi Buna şuphe mi var?

(ان الله على كل شيء قدير) Allah tealâ kadirdir Kudreti her şey'e

ve daima yetişir. - Esmâi husnasından biri de «قدر» ismi şerifidir ki pek kudretli, hem de daima kudretli demektir.

Kudret, fı'lı terkın sıhhatı demektir. Bu itibar ile kuvvetten ayrılır, çünkü kuvvet bir cihete, kudret ise her cihete nazırdır Meselâ bir taşın yuvarlanması kuvvetledir, o yuvarlandığı yerden donemez, kudret ise sağa giderken aksine de gidebilir, yaparken bırakabilir, hasılı kuvvet ıztırar, kudret ihtiyar ifade eder.

Şey, mevcut demektir, bunda ma'dume şey denemez. Bilinmesi ve haber verilmesi sahih olabilen manâsına da gelir, bu manâ ile mümkün olan ma'duma da şey denebilir. Lâkin imûntenî lızatılı olan ma'dum hiç bir şey değildir, o ne bulunabilir, ne bılnebilir, ne haber verilebilir, lûgaten aklı meşıyyetten sıfatı müşebbehedir ki şardile yen, meşıy dilenmiş manalarına gelir, eşyaya şey denilmesi, meşıyyeti ilâhiyenin taallûku itibarile meşıy olduğu içindir, bu manâca Allaha şey denmez, fakat şai manasına olarak şey denir. Binaenaleyh «على كل شيء قدير» de Allah dahil değildir, lâkin «كُلُّ شَيْءٍ عِلْمٌ» de dahıldır. Bu ızahtan sonra Allah tealâ kendi gibi bir Allah daha yaratabilir mi? Tarzında bir tevehhüm varid olamaz. Zira o mumtenidir, şey değildir. Yaratan yaratılan olamaz, hem sonradan yapılsın, hem ezeli olsun, işte imtına' muhal buna derler. Allahtealâ oyle bir Vacıbulvucuddur ki onun lâşerikeleh olan sıfatı vahdanıyetını izale etmek hiç bir vechile mümkün değildir, bu onun kemalî zatısıdır ve bütün sıfatları da boyledir. Binaenaleyh böyle her şey'e kadır olan Allahtealâyı yarattığı gözleri, kulakları alıvermekten kim meneder? Bunu bilmeli, Allaha, Peygambere, ehli imana hud'a yapmaktan, fesat çıkarmaktan sakınmalı, sakınmak için saikayı gozetmemeli ra'd-u berkdən evvel Allahdan korkmalıdır. Bu âyeti muteakip «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا» hitabı âminü ne kadar belîğ oluyor?

İşte Cenabıhak munafıkların halını bir de böyle sayyıp mesehle tasvir buyurmuştur. Bu teşbîhî teşbîhî murekkep olduğuna göre mufredatında muşabehet aranılmıyarak hyeti mecmuasında munafıkların hayretını, şaşkınlığını, tahayyül etmek kıfayet edecektir. Maamafih bunu teşbîhî mefruk olarak tahlilî bir surette mulâhaza da mümkün olmuştur. Şöyle ki dını ıslâm sebebi hayat olmakta kuvveth bir yağmura, bîsetü Nebeviye zamanında Dunyanın halı ve her zaman ıslâma karşı kuffarın şüphe-

eri zulmetlere, Dının va'd-ü vaidi berk-u ra'de, kâfirlerin ve münafıkların namzet oldukları masaib ve ıkap saikalara eşbih edilmiştir. Maba'dı de islâma münafıkların nazarını ve fırsat buldukça ondan sureti istifadelerini temsil ediyor. Bu iki temsilin sebebi nüzulünde Yehudilerin dahi bazı rivayatta mevzu bahis edildiğini görüyoruz.

Buraya kadar Cenabıallah evvelen ve bizzat Resullüne ıtab ederek kabiliyeti hitab ve hıdayet noktai nazarın-
lan insanların sunufunu ve her birinin mahiyetlerini,
ialeti ruhiyelerini, akibetlerini beyan eden bir tasnifini
ve butun ulûmun ruhunu ve ilmi hikmeti Kur'anın
ıututı asliyesini müştemıl gayet derin ve gayet şu-
nullü bir mebhâsı ma'rifeti ihtiva eden tenviratı şamile
le beraber küfru tabiat edinen inatçı kâfirlerle rey-
y-ü nıfakı tabiat edinen münafıkların yola gelmiyecek-
erini, korunamıyacaklarını ve bunun için hidayeti kur'a-
ın müttekilere mahsus bulunduğunu ılân ve ifham
ettikten ve temsillerle da'veti ammenin luzumuna ırşat
uyurduktan sonra teklifin âmmoldüğünü, mukellefenden
uç bir sınıfın azade kalamıyacığını, inzar ve ademü inzar
ınlar için müsavı olsa da Peygamberin vazifesi noktai
nazarından musavi olmadığını anlatarak alelumum insan-
lara tevcihi hitap ederek berveçhi âtı ilk emrini vermiştir

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ

مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا

وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ۖ وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ

رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢﴾

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ
وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٦٣﴾
فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾
وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ
جَنَّتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَبْتُؤُوا بِهِ
مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Meali Şerifi

Ey insanlar! o sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan rab-
binize kulluk ve ibâdet ediniz ki korunur müttekilerden olasınız
* o öyle bir lûtfkâr ki sizin için yeri bir döşek yaptı,
semayı bir bina ve sizin için semadan bir su indirdi de
onunla türlü mahsullerden size bir rızık çıkardı, sizde artık
bilecek halde iken tutupta Allaha menendler koşmayın *
veğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz kur'andan şüphede
iseniz haydi onun ayarından bir sure meydana getirin ve
Allahdan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, eğer sa-
dıklısanız bunu yapın * yok yapamazsanız - ki hiç bir zaman
yapamıyacaksınız - o halde cırası insanlarla o taşlar olan

o ateşten sakının, o kâfirler için hazırlandı * iman edip salih ameller işliyenlere ise müjdele: Kendileri için altından ırmaklar akar cennetler var, onlardan: hanki bir semereden bir rızık rızıklandıkça onlar, her def'asında "hal bu bizim önceden merzuk olduğumuz,, diyecekler ve ona öyle müteşabih olarak sunulacaklar, kendileri için orada pak, çok pak zevceler de var, hem onlar orada ebedi kalacaklar *

Bu ayetin, Fatıhadaki «حرب العالمين» vasfının isbatına, «ایاک نعبد» misakına, sonra bu surenin başındaki «هدى للمنتبين» fıkrasına, ve nihayet uç kıssanın hey'eti mecmuasile sayyib temsili-nin gayei inazmununa ne kadar munasebetdar olduğunu ihtara hacet yoktur Tertibi kur'ana nazaran bu ayet Allah tealânın sarılı olarak ilk emrını havı oluyor ki bu emir, binayı islâmın üssulesası olan tevhidi ubudiyet ve rububiyetten başlıyor Ve ulûhiyetin rububiyete, rububiyetin halikiyete tevakkufunu gösteriyor ve haliki isbat ediyor. Ve akıbında nubuvveti ve sıdki Muhammedîyi isbat ve mudafaa ediyor

(يا ايها الناس) ey insanlar! -akl-u bülûğ ile insanlığın ilk kademei kemaline basmış olanlar! bakınız, gerek «ایاک نعبد» misakını vermiş olsun, gerek olmasın, hepiniz-mu'mın kâfir, munafık, hangi sınıfa, Dünyadaki akvamdan hangi kavma mensup olursanız olunuz, fakir zengin âhın, calıl hangısından bulunursanız bulununuz hepiniz her zaman şu emirle mukellefsiniz (اعبدوا ربكم الذى خلقكم)

(والذين من قبلكم) sızı ve sizden evvelkileri, babalarımızı, analarımızı, bütün atalarımızı, ecdadınızı vesairlerimi baştan nihayete halkeden rabbınıza rabbulâlemine ibadet ve ubudiyet ediniz, kemalî mahabbet-u mehafetle, en güzel edeb ve saygı ile ona boyun eğiniz ve onun emirlerine, ahkâmına itaat ediniz - «ایاک نعبد» misakını verenler onu

ifa etsin, vermiyenler, vermiye çalışsın, ona ibadet ve itaat ediniz ki (لعلکم تتقون) bilfiil korunabilesiniz, hakikî müttekilerden olmanızı ümit edebilesiniz. - yoksa saikalar gibi hâdisatı âlemden, olumden korkmakla, kulak tıkamakla asla korunamazsınız, dikkat ediniz «لکم» buyuruluyor. Bu ise ümit ifade eder Bu surette de korunmanız bir umidi kavi olarak gösteriliyor da korunacağınızdan emin olunuz denilmiyor. Çünkü iradei ilâhiyeyi hiç bir şey takyit edemez Sız ibadetinizle onu Korumıya mecbur edemezsiniz Ubudiyet kanunu bir kanunı ekseridir. Asıl koruyacak olan fazl-ü rahmeti ilâhiyedir İbadet evvel emirde hilkatinızın, terbiyenizin bir şükranıdır bunun Allahı mecbur edecek, minnet altında bırakacak bir kudreti mucibesi yoktur ve zaten Allahın mustahik olduğu şükr-u ubudiyeti kâmilan eda de edemezsiniz Binaenaleyh ibadet ediyoruz diye her akıbetten emin olmayınız, ancak ümidvar olunuz ve umidınızı Allahdan başkasına bağlamayınız ve Allahı tanımak için hilkatinize ve terbiyenize bakınız, o zaman bilirsiniz ki bir halikınız ve rahibiniz var, hem sizi ve hem sizden evvelkileri halk eden odur (جعلکم الارض وراثاً) o, öyle lutufkâr bir halıktır ki (الدى)

şu altınızdaki arzı size bir döşek yapmış, - sizi orada yaratmış, yetiştirmiş, üzerinde her türlü rahatınız eshabını temin etmiş, yatıp kalkıyor, uyuyup uyanıyor, dayanıp oturuyorsunuz, o altınızdaki alınıvermiş olsa nerede karar ederdiniz? kâşanelere yığdığınız kaba döşekler neye yarardı İste

arz size böyle bir döşek (والسماء بآء) başınız üstündeki müzeyyen gök kubbeyi de bu döşegi ihtiva eden büyük, muhteşem bir bina yapmış. - insan olup da bu bina içinde o döşege kurulmıyan var mıdır? Bu binanın yanında fakirlerin ımrendiği, zenginlerin gururlandığı diğer binaların, konakların, sarayların ne ehemmiyeti olabilir?

büyük, küçük, zengin, fakir sizin hepiniz aynı hanede oturan ve bir doşekte yatan bir aile değil misiniz? Kimin binasında, kimin doşeginde yattığınızı düşündürseniz hangi mevlânın kulu olduğunuzu ve olmanız lâzımgeldiğini bilirsiniz İşbu

«والسما» bize gösteriyor ki sema bütün arzı muhıttır ve arz binadaki bir doşek gibi onun içindedir. Başka bir ayette «سما محوطا» buyurulmuş olması burada binanın sakf ile tefsirini icab etmez, o da semanın diğer bir haysiyeti, diğer bir vasfıdır ki tavan gibi daima başımız üstünde görülmesi haysiyetidir İş sade bu kadar mı ya?

Burada zamır ile «هـ» demek lâzım. (واتزل من السماء ماء) gelirken zâhir olarak (مرالها) buyurulması, bundan murad evvelki sema olmadığına işarettir. Zira herhangi bir şey'in fevkında olan şey altındakinin semasıdır Hattâ evin tavanına bile sema denilir, yani bir de yukarıdan, o sema tarafındaki bulutlardan bir su indirip (فاخرج به من الثمرات ردقألكم) de bu su sebeble size durlu meyvalardan, mahsullardan rızık çıkarmaktadır - Siz o bına içinde o doşekte yuvarlanırken bu sudan içers ve bu sayed yetişen meyvalardan, hububat ve sair fevakihten kısımetlenirsiniz Bakınız, Rabbiniz nasıl bir rahmandır Siz bu saydıklarımızı hep bilirsiniz bunları bilmek için baskaca okumağa veya derin felsefeler yapmaya hıçde lüzum yoktur (فلا تجعلوا لله انداداً وأتم تملون) o halde siz bunları ve halıkdan başka Allah olamayacağını bilip dururken, Allaha, bir olan o mabudi hakka denk aramağa, emsal uydurmağa şerikler koşmağa ve Fir'avnın yaptığı gibi yerde gökde durbinlerle Allah aramağa kalkmayınız - da bu emrı veren ve butun bunları yapan, ihsan eden ve şeriki, nazırı bulunmıyan hâlikınız, rabbınız rahumanırahım bir Allaha tevhid ile ibadet ve kulluk ediniz

Endad, niddin cem'idir. Misil ve emsal gibi ki manâ-ları birdir. حل = ca'l tabiri gösteriyor ki Allaha hangi şeyden olursa olsun misi tasavvur olunursa uydurma olur, hak olmaz bâtil olur, bunu bile bile yaparsanız korunanlardan olamazsınız, inatçı kâfirlerden olursunuz.

Buna karşı bir takım insanlar «evet Allah belli amma bize böyle emrettiği ve Peygamber gönderdiği ve Muhammedüleminin Peygamber ve Kur'anın kelâmullah olduğu ne malûm? bu bize şüpheli geliyor, kuşkuluyoruz bunu bile bile değil bilmediğimizden, şüphe ettiğimizden inkâr ederiz» dediler ve daha diyebilirler. Bunun içm Cenabıhak umumî olan bu daveti tevhid-ü ubudiyeti müteakıp Resulünün nübüvvetini ve ona bahş ettiği Kur'anın bürhanı ilâhî olan lâreybe fih bir mucizei ebediye olduğunu sarahaten göstermek için şüphesi olanlara karşı açıktan bir müsabaka, bir yarış ilân ediyor ki buna «tahaddi mucizesi» denilir, Peygamberi zışan Efendimizin mucizeleri gerçi çoktur Fakat maddî ve zamanî olan mucizelerin kuvveti ve faidesi umumî değildir Onun kuvveti bulunduğu zamana ve muhıta münhasır kalır, sonradan işidenler bu gayrı makul diye inkâr da edebilirler Nitekim öyle de oluyor Bir de beşeriyetin dinden istifadesi asıl harikalara sarılmak değil, Sünnetullaha, kavânını mustemirre ve makuleye sarılmaktadır Yani ilimdedir harikalar kulların ıztırar zamanlarında Allah tealânın inayeti mahsusasıdır Hidayetten gaye ise ıztıardan tahlıstır. Binaenaley mucizenin en mühimını ebedî, aklî ve ilmî kıymeti haiz olan mucizedir Bu mucize ise Kur'andır. Cenabıallah Resûlune bunu o kadar kat'iyet ve yakin ile bildirmıştır ki Kur'anı hiç bir insan, hattâ bütün insanlar tanzir edemezler Bu bizzat va'd-ü teahhudı ilâhî tahtındadır. Kur'an her hangi mahiyette bir kelâm farz edilirse edilsın, en dâhi addedilen üdeba ve hükema ve şüara tanzırına muaraza-

sine kalkarsa âcız kalır Kur'anda o kadar fevkal'âdelik görmek istemiyen korler veya garazkârlar ne farz ederlerse etsinler, Kur'an ile tahaddyie kalkışdıkları zaman mağlûp olagelmışler, hiç bir şey yapamamışlardır. Allah tealâ iktidarlarını derhal bağlamış veya esasen hiç vermemiştir İste Allah Peygamberine bu kuvveti vermiş ve asırlardan beri de bunu isbat etmiştir Dünya kurulduğu kurulalı gaibe müteallık bu kadar büyük ve bu kadar emsalsız bir haberi bu kadar caddiyetle Peygamberlerden ve bilhassa Hatemulenbiyadan başka hiçbir kimse isbat etmeğe değil dermıyan etmeğe bile cur'et edememiştir, çünkü yalancılardan mumu yatsuya kadar yanar Şarlatanlar, muvakkat bir zaman için parlar soner Napoleon Bonapart Mısra geldiği zaman muharebelerindeki temayuzune guvenerek ve bunları bir mucize zannederek ben Muhammedı severim o da benim gibi büyük bir kumandan ıdı fakat ben daha büyüğüm» demmişti Bu gururu, bu tahaddıye kıyamı nihayet Akkâ kal'asından başhyarak kırılmağa yuz tuttu, nihayet sondu gitti ve o zamandan beri Fransızlar onun açtığı yaraları tedavi edemediler Hasılı sırrı tehattı kur'anın ve nubuvveti Muhammediyenin ebedi bir kanuun ve burhanıdır Cenabıallah bu burhanı ihtar ve nubuvveti Muhammediyeyi, hakkiyeti kur'anı te'yid ederek ve insanlar içinde bunda şuphe edenleri kasdederek buyuruyor ki

(وَأَرْكَمُوا رِيبَ مِمَّا زَعَمُوا) ve şayet abdı hassımız, mum-taz kulunuz, Muhammed Mustafaya doğruluğu, emınlığı bu ane kadar herkesin musellemı olan sevgılı Resulumuze verdiğimiz rısaletten ve bunun fermanı olmak uzere parça parça indirmekte olduğumuz kur'andan bir şuphede bulunursanız, bir kuş-kuya düşerseniz, meselâ vahiy inanılır şey mıdır?, Allah kitap konderecek olsa boyle mı gönderir? Boyle parça parça, ayet ayet, sure sure kitap ınmek nasıl şey? Bunlar

bize maddî ilimlerden ne öğretiyor? Altın madenlerinin nerelerde olduğunu mu gösteriyor? Kimyaları mı buluyor. Bu bir şiir değil midir? Bunu insan kendiliğinden yapamaz mı? Binaenaleyh Muhammed ya bir şair gibi ara sıra bunları kendi söylüyor da Allah gönderdi diye bizi aldatıyor veya kendi aldaniyormi, gerçi Muhammedin şimdiye kadar akli da vardı, istikamet ve emaneti de vardı, o ne aldanır ve ne aldatırdı tecrube böyle amma ne çıkar? Tecrube mazıyı gösterir, olabilir ya belki bugün bozuldu, aklını kaçırdı veya ahlâkını değiştirdi, ihtimal, artık kurnazlığa kalkıştı, hasılı ne tarafından baksak kestiremiyoruz, her halde bunun kendisinden olması ihtimalini yenemiyoruz, Allahdan geldiğinde şuphe ediyoruz Bile bile değil fakat hakkımız olan böyle bir kuşku ile onu tanımıyoruz, çünkü müsbet olmıyan bir şey'e inanmak da budalalıktır, kârı akıl değildir gibi bir takım kuşkular taşıyorsanız bunun da isbatı kolay, bunda da derin derin felsefelere, hayallere dalınağa lüzum yok (فَاتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ) eğer bunu bir insan yapabilirse, haydi bunun gibisinden bir sure getiriniz - yani uslûpta ve belâgat-ı bedaatte kur'an surelerine benzer ve tam ona munasıl bir sure de siz bulunuz, ve ona tam benzetmek için söyleyen de o kulumuz gibi umunî ve onun gibi ahlâklı olsun, okuyup yazanlardan, tahsil görenlerden, şairlikle uğraşanlardan olmasın, haydi bu son kaydı de hazfedelim, size müsaade ediyelim, alelîtlak her hangi bir şahıstan olursa olsun böyle bir sure getiriniz, (وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ) ve hattâ Allahdan başka güvendiğiniz ne kadar yardımcılarınız, tanıdığınız ne kadar ma'butlarınız, iktidarını farzettığınız ne kadar putlarınız şuaranız, üdebanız, ulemanız, hukemanız, ümeranız, hasılı size baş, el, ayak olmak istiyecek ne kadar yarıdakçılarız, şahitleriniz, muktedabihleriniz varsa hepsini de çağırınız.

Şüheda, şehidin cem'idir. Şehid ise, hazır, şahit, nasır, nümune-i imtisal manalarına gelir ki burada her hangi birisi demektir (اركنتم صادقين) eğer davanızda sadık iseniz... yanı bu bapta şüpheyne mahal olduğu fikrinde muhik iseniz bunu yapmanız ve yapabilmeniz lâzım gelir. Bir insanın kendiliğinden yaptığı bir şey'i veya daha iyisini diğer insanlardan behemehal bir yapan bulunur. Mu'tat olur. Gormez mısınız, feylesoflar bile tabiat muttarıdır derler. Siz de zaten boyle demekle bunun şairlerde fulânlar da emsalı var demek istiyorsunuz. Varsa haydi bulun getirin, bu gün değilse yarın getirin, obır gün getirin (فان لم تعملوا) yok eğer bunu yapamazsanız, mislini getiremezseniz (ولن تعملوا) ki hiç bir zaman yapamıyacaksınız - Kıyamete kadar yapamıyacaksınız. Yapmanız mümkün değil ya, mümkün olsa da yapamıyacaksınız, Allah yaptırmıyacak O halde (فاتقوا النار التي وقودها الناس والحجارة) çırası insanlar ve taşlar olan o dehşetli ateşten sakınıınız ki (اعدت للكافرين) bu ateş, bu narı Cahim, kâfirler için hazırlanmıştır -

Bedahet, şuhut, ıstidlâhı akli, tecrîbe, haber, bunlar ilmin, yakının en mühim vasıtaları, in'yarlarıdır. Siz bir vakıa görüyorsunuz, işte kitap, bunun nazmındaki yüksekliği de bizzat anlıyanlar bedaheten görüyor, diğerleri de bunlardan duyuyor. Şimdi Allahdan, Peygamberden kur'an ile bu haberi de ısıdıyorsunuz, tecrîbe de yapınız ve cereyan eden tecrîbelere de bakınız, göreceksiniz ve hattâ gordunuz ki bunun misli yapılmadı ve yapılmıyor ve yapılmaz. O halde şüphe etmiye ne hakkınız kalır, az çok ilmi bir sebebe ıstınat etmiyen şüphe, vesveseden veya ahlâksızlıktan başka ne olur? Gerçi siz vahyî bizzat tecrîbe edemezsiniz, çünkü o Allahın bir

vakıai mahsusa ve mümtazesidir. Peygambere Peygamberlerden başka misal bulamazsınız. Fakat onun asarını tecrube edebilirsiniz, zaten ilmi ve fennî tecribelerin ekserisi de böyledir. Güneşin doğduğunu zıyasından anlarsınız. Böyle bir tecrube size sebebi vakıın küllî ve umumî mı? Yoksa münferit ve mümtaz bir şey mi? olduğunu anlatır. İşte Allah tealâ bu ihbarile, bu irşadile size eseri vahyi tecrube etmek için bir mi'yarı mahsus veriyor, çünkü hepsini tecrube etmiye kalkarsanız omrünüz kıfayet etmez ve irşadın faidesi olmaz. Onları da asırların tecribesi gösterecek ve isbat edecektir Binaenaleyh siz bu mi'yarı mahsustan istifade edebilirsiniz. Bilhassa «ما تراء» «ما لم تعلموا اول تعلموا» emir ve ihbarı kat'isinin mazmununa dikkat ediniz. Sizi bir mütegalibin kuvvei cebriyesile bağlamıyor, ikinizi bir yere getirmekten menetmiyor Hur, muhtar, serbes bırakıyor, haydi şairlerin ve sairenin sünuhatına veya gafillerin, kendini bilmezlerin, sahtekârların, şarlatanların igfalâtına benzer gibi tevehhum ettiğiniz ve bundan dolayı şüphelendiğiniz Kur'anın ve hatta bir surenin mışlını getirmek için elnızden geleni yapınız diyor, ve yapamayacağınızı da, hakikatın kıyasınız gibi olmadığını öyle bir kat'iyetle haber veriyor ve bunun yalan olamayacağını öyle bir yakîn ile söylüyor ve binnetice fi'len isbat da ediyor ki bundan büyük yakîn olmaz, bundan büyük ilim olmaz. O halde vahyi bir kerre diğer şairlerin fülânların sünuhatına benzetmiye asla hakkınız yoktur. Nihayet şunu diyebilirsiniz Muhammed gibi bir insan daha yok ki bulalım da ona soyletelim, Ona Allah öyle bir akıl, öyle bir kuvvet vermiş ki onu kimseye vermemiş, o harikulâde mümtaz ve bütün insanlardan mümtaz bir fitretle yaradılmış da bunları o sayede yapıyor ve fakat yine kendi yapıyor diyeceksiniz Öyle ise diğer şüpheleri bırakıp bir kerre bunu tasdik ediniz, ettikten sonra bir daha düşününüz, böyle bir zat size o

harikulâde mümtaz fitretin kendi zatısı olmadığını söylüyor bununla bir gurur duyup size çalım satmıyor, o kudret ile sizden Dünya istifadeleri istemiyor. «لا اشلکم علیہ» - احرا الامودة والفرق» diyor, tegallüp davasına kalkışmıyor, kemalî tevazu ile ben Allahın bir kulu ve Resulüyüm diyor ve sonra kemalî yakîn ile «ولی معلوا» diyor ve asırları keşfediyor. O halde onun mümtaz aklına ve nazırsız kudretine ıttımat ederek verdiği vahiy haberini tasdik etmeniz lâzım gelir Eğer Allaha inanmıyorsanız, onda şüpheniz varsa böyle bir aklın şهادetile ona inanmanız ve ubudiyet etmeniz iktiza eder Ve eğer Allaha inanıyorsanız bunu doğrudan doğru Allahın yaptığını, kendini ve evamırını bildirmek için gönderdiğini evleviyetle tasdik etmeniz lâzım gelir, onu tasdik etmemek için aklî, tecribî, ilmî, fennî, mantıkî hiç bir şüpheye imkân bulunmadığını idrak etmeniz icap eder. Bunu bilmez, hâlâ şuphe davasından vaz geçmez, hâlâ kuşullanırsanız, buna inadınızdan ağrazı şahsiyenizden, ahlaksızlığınızdan başka bir sebep kalmaz ve hiç bir mazereti bulunmayan kâfirlerden olursunuz hakkı kat'iyyen reddedenler kâfir olduğu gibi haksız yere şuphe edenler de kâfirdir. O halde şunu biliniz ki kâfirler için hazırlanmış bir ateş, bir Cehennem vardır ki o korkduğunuz, kulaklar tıkadığınız saikaların hiç birine benzemez, o ateş, çırısı insanlar ve taşlar olan bir atedir, artık bundan kendimizi sakınabilirseniz sakınınız

Kur'anın işbu «ولی معلوا» ihbarı o günden bu güne kadar bin üç yüz kırk dört senelik bir tecrube ile sıdkını gösteren bir mucize ebediyedir Bu tahaddinin i'cazı karşısında yarıştan vaz geçilmiş, silâhlar çekilmiş, kanlar akılmış, Dünyalar karıştırılmış, her türlü zahmetler, masraflar ihtiyar edilmiş ve fakat bu mucizeye hiç bir cevabı red verilememiştir Ancak tesvilât ile irşadı Kur'anın onune geçmeğe çalışılmıştır Bunlara karşı adaleti ilâhiye elbette yerini bulacaktır, o ateş sönmemiştir

«مَاقَرَا النَّارُ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ». Bu âyette velhicare kelimesinin fennî bir irşadı muhtevi bulunduğunda şüphe yoktur. Gerçi bu hicareden murad heyakil-ü asnandır ve Cehennem âtesini tutuşturmağa sebep olan vekudun insanlar ve heyakili ma'bude olduğu beyan buyuruluyor. Lâkin aynı ifadede o, çıra, kömür gibi ateş tutuşturan taşlar bulunduğunu da bildirmiş oluyor ki erbabı fen bunun taş kömürler olduğunu söylüyorlar. Vekud, ateş yakılan kibrit, ot, çöp, çıra, paçavra, odun vesaire gibi şeylerin hepsine itlak olunur.

Bakınız beyanatı Kur'aniye ne kadar canlıdır. Tamen ilmi ve mantıkî ve hükemî olan ve bir felsefî ilâhiyenin künhünü teşkil eden bir mebhas, edilî mantakiye ve ruhiye-vü afakiyesinin cezirleriyle hem veciz ve hem gayet basit ve bedî bir surette nasıl tefhim olunmuştur Yüksek bir minberden büyük ve muhtelif bir cemaate hutbe irad eden, va'z eden, ders okutan, tebligat yapan, ahkâm vaz eden fevkalâde belîğ bir hatıbin luzumuna göre kâh sağa, kâh sola ve kâh merkeze iltifatlar ederek sırasında umumuna ve sırasında bir kısmına, kâh muhaliflerine ve kâh muvafıklarına ve kâh hepsinin karşısında yaveri mahsusuna tevcihi hitab etmesindeki iltimaatı beyanı kulaklarda temsil ettirir «مَاقَرَا النَّاسُ» nıdasıyla başlayan hitabı âm «لَا تَحْمِلُوا» «وَأَنْ كُنْتُمْ» lâhzalarında bir vechi mahsus aldı ve nihayet acı bir inzar ile tamamı oldu, derken gülüyor, bir hususiyet daha alıyor ve abdi hassına nasbı nazar ederek buyuruyor ki

(وَأَشِرْ) Bu vavı atıf yukarıdaki âyetlerin fehvasından anlaşılan lâzımı manâya işaret ettir şöyle ki habibim! Sen de insanlardansın ve umumî olan işbu ibadet ve ubudiyet emriyle sen de memursun, bununlaberaber senin bir hususiyetin var, sen benim abdi hâs ve mümtazımsın risalet gibi bir vazifei mahsusan var, işte bu ıntiyazının fermanı olan bu Kur'anı ve bu tahaddi mucizesini

gördün ya, bunu, al ve senin için hiç bir korku, hiç bir keder olmadığını anla, umum nâsı emrime davet et, mucizeni göster, yola gelmiyenlere bu inzarımı tebliğ et, bundan başka bir de (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) erkek olsun dişi olsun iman edip de iyi iyi işler yapanlara bir Allaha ubudiyet imanına yaraşır, akl-ü nakle uygun a'malı salıha işleyenlere de şunu tebşir et.-

Salıhat, salıhanın cem'idir Salih aslında iyi, yarşıklı, aklen ve naklen mustakim, hayırlı manâsına vasf iken tai nakl ile hasene gibi amelî salih manasına ismolmuştur ki kalbî, bedenî, malî olmak üzere üç nev'i vardır. Ve burada iman ile amelin az çok bir farkı anlaşılır. Fakat tebşir sade imana değil meemuuna yapılmıştır, amel imandan cüz değil ise de amelsiz hakkı tebşir olmadığı da anlaşılıyor Sonra «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا» cem'i müzekkerlerinde tağlûb vardır ki erkeklere ve kadınlara şanıldır. Bu şümülü ilderide «الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» gibi âyetlerle anlarız.

Hasılı iman ile a'mali salıhayı cemedenlere şunu müjdele ki (إِنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ) onlar için Cennetler var-. Yani içine girilmeden gorulmez gızlı, nadide bağlar bağçeler var. Bunların umumunu ihtiva eden vatani uhreviye, darı-sevaba «الْجَنَّةِ» ıtlak olunur, Cennet aslı lûgatte masdar binâi merredir ki bir ortüş bir kerre setir demektir ve bu maddenin bütün müştakkatında bir nevi setir manası vardır. Nitekim cin, herkese görünmez hafı bir nevi mahlûk, cinnet, aklın gaybolması cen kararmak, görülen eşyanın nazardan gizlenmesi demektir. Saniyen Cennet bir setir manâsından zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla mestur bağçe ve bostana ıtlak olunmuş. Salısen lısanı dinde Dinya goziyle gorulemiyen gaybı Hakda gızlı Darussevabın ismi olmuştur ki Kur'anda elcennet denildiği zaman bu taayyün eder. Fakat lâmsız olarak

Cennet denildiği zaman makamına göre kâh bu ve kâh ikinci manâya gelmiştir. «حات نحري من تحتها الالهارة» denildiği zaman da «elcennetü» nün eczası ve meratıbı murad olunur ki burada öyledir.

Bunlar öyle büyük ve vasi cennetlerdir ki (نحري من)

(نحتها الالهارة) Altından meselâ Dünyadaki Nil, Furat, Ceyhun, Seyhun nehirleri gibi büyük büyük ırmaklar akar, öyle küçük çaylar, cedveller, harklar değil nehirler - hâlis temiz su nehri, taze süt nehri, safı bal nehri, sarhoş etmez, künhü tasavvur olunmaz şarabı tahur nehri akar, bu Cennet bağçelerinin tafsîlâtını sormak mı istersiniz? Bunlar tarif olunur şeyler değildir Onlar da «علا بآيات ولا» «علا بآيات ولا» şeyler vardır. Çünkü insanlar mısâl görmedikleri şeyleri anlıyamazlar, bunun için şimdilik şu kadarı anlayınız ki (كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا) o ameli salih sahibi müminler bunlardan, bunlardaki bir semereden bir rızık ile merzuk olduklarının her defasında (قالوا)

(هذا الذي رزقنا من قبل) ha bu, o rızık o nimet ki bize bundan evvel -yani Dünyada- da kısmet edilmiş idi diyecekler ve her alışta onu ıbtida Dünyada merzuk oldukları nimet nev'inden görecekle. Çünkü iman ve amellerinin sevabıdır. Gayıbdaki o bağçeleri Dünyadaki bu iman ve amel ile yetiştirdiler ve bunların bir nevi semeresi Dünyada da az çok görülür ve hattâ tadılır. Nitekim «وليس حاف مقام ربه حثان» buyurulmuştur ki biri Dünya, biri Ahiret cennetidir. Filvaki insanların hepsi Allahdan korkmuş ve ona göre amel etmiş olsalardı Dünyanın da her tarafı bir Cennet kesilirdi. Fakat Allahı ve makamı rububiyeti tanıyanlar ve ondan korkanlar için bundan başka bir Cennet daha vardır. Onlar fena Dünyada bu ümit ve

bişaretle hiç bir gammin altında boğulup kalmazlar Allah korkusu hiç bir korkuya benzemez, onun yanında daima ebedî bir neşvenin zevkı vardır, Zevkı rıdvân. Acaba dareyndeki bu zevk bu semere hakikaten aynı neviden midir? Hayır aynı neviden değil (وَأَوَابُهُمْ مُتَشَابِهٌ) müteşabih-
tılar, birbirine mütekarıben bir benzeyişleri vardır. Ve önce onlar buna bu teşabüh halinde sevk olunmuşlar-
dır. Hakikatte ise aralarında bihasebizzat büyük farklar vardır. Ezcumle biri gayrı safi, diğeri safıdır, biri bir zevkı gaybî diğeri mahzû şühuddur. Dünyada bu rızık, bu semere gölgesile sırf ruhanî ve aklî olarak tadılır, Ahirette ise tam hakikatı ile aynı vücut olarak hakkalyakîn tadılır. Bunun için Ahiret ruhuma mı, cısmıme mı diye düşünüp durma, o senin indallah malûm olan hakikatinedir. Sana nâdir sana. Nihayet biri elden kaçabilir, münkatı, fânî, gayrı ebedîdir, diğeri kaçmaz, lâyenkatı ve ebedîdir Bu ayetın bu iki cumlesi bize gösteriyor ki Dünyada idrak ne kadar yükselir ve iman-ı amel de onunla ne kadar mutenasıp olursa semeratı uhrevîye de o kadar çok olacak ve derece o nisbette yükselecektir «مَتَشَابِهٌ» ve «مَدَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ» denilmesinde buna büyük bir delâlet vardır «وَالَّذِينَ رَزَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ»

Bu semereden başka (وَلَهُمْ فِيهَا مَرْوَاتٌ مُكَرَّرَةٌ) onlar için o Cennetlerde tertemiz, pampak kıftler, eşler yanı erkekler için zevceler, kadınlar için zevçler vardır. Ve bunların hiç birinde dünyadaki pıshıklar den eser yoktur. Bunlar sade tahır değil her veçhile mutahherdirler o zevcelerde ne maddî olan kır, hayz ve nıfas vesaire gibi tabî cismanî ne de ahlâksızlık, geçimsizlik, biçimsizlik, münasebetsizlik olmadığı gibi zevçler de öyle pampak, tertemizdirler

Şimdi, diyebilirsiniz ki aynen böyle değilse de bunlara hemen hemen benzer bağçeler, semereler, zevc ve zevceler, Dünyada olabilir, vatan denilen şey de böyle bir cennet

gibi olabilir. Evet dari islâm dediğimiz müslüman vatani da böyle olmak lâzım gelir. Ve bu ayet «متشابه» kaydile buna da işaret etmiştir. Lâkin mes'ele ve müjde bundan ibaret değil, Dünyadaki bu dari islâmdan başka asıl bir darüsselâm vardır ve bunların biribirinden sizin anlayacağınız, en zahir farkı şudur

(وَمِمَّ فِيهَا خَالِدُونَ) o imanı kâmil ve ameli salih erbabı bu Cennetlerde muhalled ve daimidirler.

Bir kerre girince artık bir daha çıkmazlar. Diğer ayetlerde bu hulûd ebeden diye de te'kit edilmiştir. Halbuki Dünya vatani, Dünya Cenneti ne olsa elden gidebilir, imanı kâmil ve ameli salih erbabı dari islâm olan vatanlarını biiznıhı tealâ muhafaza ve müdafaa ederler ve onu harap olmaktan mallarile, canlarile vıkaye eylerler ise de bunda takdiri ilâhî başka türlü de tecellî edebilir ve nihayet bundakilerin hepsi çıkarlar, olürler giderler, bunun böyle büyük küçük kıyameti de vardır Fakat darüsselâm oyle değil, asıl Cennet bağçelerine gidenler orada ebedî kalırlar ki bütün müjde bundadır Ve bütün saadet bundadır ve rıdvânı ekber bundadır «الذين احسنوا الحسنى و زادته»

Bir takım kimseler, bu gibi tebsiratta, bilhassa rızık-tan ve kadından bahsedilmesine itiraz etmek istiyorlar ve hissi dînî insanı bunlardan kesip yalnız lezaizî ruhanıye ile uğraştırmalı diyorlar, Fakat orası garıptır ki böyle deyenlerin hepsi bu iki zevki cismanî için can verenler miyanında zuhur ediyor Halbu ki bu tebsirat görül-düğü üzere her ciheti tamamen cami bulunuyor ve Ahiret zevklerinde Dünyadaki ezvaktan hiç birinin mısali, müteşabihî eksik olmadığını ve bunun karşısında şehevatı Dünyeviyenin adılığıni, mulevvesliğini de gösteriyor.

Beyanatı kur'anıyeyi sui telâkkı ile karşılamak isteyenleri hem red ve hem ırşat için şimdi de lisanı Kur'anın üslubu hakkında bir ıhtar yapılacaktır, Vaktile kâfirlerden bazıları Allah her şeyi doğrudan doğru hakikatile

anlatıvermeli idi, temsiller, teşbihler Allah kelâmında yakışır mı? Hem bu temsiller, bu meseller, zûbab, beyti ankebut gibi sineğe, örümcek yuvasına kadar tenezzül ediyor, bunlar Allah için ayıp değil mi? gibi lâkırdılar soylemişlerdi Binaenaleyh bunları red ve umuma ızahı hakikat için beyanda bazan iradı meselin kıymeti bulunduğuna, meselin de bir hakikati ihtiva ettiğine ve bu sebeple lisanı Kur'anda yerine göre tahkik gibi temsılın dahi mevcudiyetine ve bunların istihfaf edilmemesi, sui te'vile uğratılmaması ve bu yüzden dalâlete düşülmemesi ve hepsinin min indillâh hak bulunduğuna iman edilmesi lüzumuna tenbihen buyruluyor ki

﴿ اِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِيْ اَنْ يُّضْرَبَ مَثَلًا مَّا بَعُوْهُنَّ ۚ فَاَفَوْفَهَا ۚ فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُوْنَ اَنَّ الْحَقَّ مِنْ رَّبِّهِمْ ۚ وَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَيَقُوْلُوْنَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا ۙ يُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا وَيَهْدِيْ بِهٖ كَثِيْرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهٖ اِلَّا الْفٰسِقِيْنَ ۚ ﴾ الَّذِيْنَ يَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ مِيْثَاقِهٖ وَيَقْطَعُوْنَ مَاۤ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖ اَنْ يُّوْصَلَ وَيُفْسِدُوْنَ فِيْ الْاَرْضِ ۚ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿

Meali Şerifi

Bilmeli ki Allah bir sivri sineği hattâ daha üstününü

bir mesel yapmaktan şikûlmaz, iman edenler bilirler ki o şüphesiz hakdır, rablarındanr, amma küfre saplananlar Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş? Derler, evet Allah onunla bir çoklarını şaşrtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir, hem onunla ancak o fasıkları şaşrtır *ki Allahın ahdini misak ile bağlandıktan sonra bozarlar, Allahın vashını emrettiğini kat'ederler ve yer yüzünde fesad yaparlar, işte bunlar hep o husrana düşenlerdir *

Allaha mesel yapmak, mesel iradetmek yakışmaz ını zannederler? (إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا) şu muhakkakdır ki Allahı tealâ her hangi bir şey'i mesel olarak irat etmekten çekinmez (بِمَوْضِعٍ فَافَوْقَهَا) o şey vevvse bir sivri sinek ve üstündeki kanat vesaire gibi ufak tefek de olsun, tabiri aharle küçüklükte mafevkı yanı daha aşagısı olsun, maamafih nazmı Kur'an bizim (aşagı yukarı) dediğimiz gibi daha yukarı ve daha aşagı demek de olabilir.

Darbı mesel tabiri, meseli madrub, yani darboluna gelmiş meşhur mesel manâsına dahı kullanılır ise de esasında mesel darb etmek yani meseli yerinde istimal ve tatbik etmek, makamına göre iyice yapışdırmak demektir ki yeniden bir mesel vaz'ü inşa etmek değildir. Temsil ise umumîdir. Lâkin Kur'andaki meseller, sureti umumiyede re'sen inşa edilmiş temsiller olduğu halde aynı suretle tatbik dahı edilmiş bulunması haysiyetıyla darb tabir olunmuştur Binaenaleyh burada temsil yerine bu tabirin ve keزالik istihya lâfzının istimallerinde bile aynı bir tatbiki vardır Şunu unutmamak lâzımgelir ki Cenabıallah mesel ve misali yani mahiyeti temsili yapmamış olsa idi, insanlar hiç bir şey idrak edemezlerdi, alelhusus mahsûsattan hiç bir şey bilemezlerdi, çünkü bütün suveri hissiye, hattâ akliye hakikate nazaran bir

mesel, bir temsildir. Bunun içindir ki insan kendini kendi nefsinde mücerred «ر» demekten başka bir suretle bilmez, zira ne hissi, ne akli bir sureti misaliyesini haiz değildir. Onu ahırsa «insan insanın ayinesidir» mazmununca haricinden alır, demek ki maneviyatın ve hakaiki ma'kulenin mesel ile tefhiminde büyük hikmetler mündemiçtir. Bu sebeplerdir ki Kütübü Münzelei salifede mesel daha çokdu, fakat Kur'an hisden ziyade akla hitab ettiği için tahkiki, muhkematı daha ziyade iltizam etmiş ve maamafih hisleri de mahrum bırakmamışdır ve bunların bir kısmı mühimminde bilhassa Kütübü salifenin tahrife ve sui tefsire uğrayan mazmunlarını tahkik ve tashih ve akla takrip gibi hikmetler mevcuttur. Böyle esası ılın ve muhim sırrı terbiye ve hıdayet ile alâkadar olan darbı meselden Cenabıallah çekinmez ve binaenaleyh (فاما الذين امنوا فيطمون انه الحق من ربهم) ehli iman olanlar her zaman bilirler ki Allahın yaptığı mesel rablarından gelmiş olmak itibarıyla behemehal hakdır. Bunda rabbanî bir sirri muhakkak vardır. Ve meseli ilâhî muhakkak bir vecihi mumaselet ve muşabeheti muhtevidir. Bu vecih zahır ise onu bilirler, hafı ise «العلم عداقة» derler ve hakkiyetine iman ederler

Hak, ne iselemirde sabit ve aklın inkâr edemeyeceği derecede sübutu vacip olan demektir Vücubı lizatihî olan, Hak tealâdır. Onun inayetile «ليرى» olan da zatında münimkından olanlardır Bu manâ ile hak ve hakikat zaten birdir İtibaren ayrıdır, ikisinin de cem'i hakaik gelir. Hukukun müfredı olan hak da islâmda bu manâdan me'huzdur ki lehde olarak sabit ve vacip olan demektir. Aleyhte olursa vazife ve vecibe olur. Hasılı hak, fikrin, kelâmın mutabekat ettiği vakın ismidir Maamafih bu itibar ile mutabik olan kavil ve itikada dahil itlak olunur

(واما الذين كفروا فيقولون) Küfr ile muttasıf olanlara gelince

(ماذ اراد الله بهذا مثلا) Allah bununla, bu garip nekire mesel ile ne demek istemiş sankı bundan muradı ne? Derler. Bir taraftan istihfaf etmek, diğer taraftan hidayetı sui te'vil ile dalâlete düşmek isterler Bunlar Allahın ne murat ettiğini öğrenirlerse inanacaklar mı? İşte **يضل به**.)

(كثيرا ويهدي به كثيرا) Allah bu sebeple bir çoğunu dalâlete

düşürür, onları sapkın yapar, istedikleri dalâletı halk eder. Bir çoğuna da hidayet verir, onlara da hidayet halk eyler.- Zira Hâlık birdır, o da Hâlıkı külli şey olan Allahdır. Hidayetın hâlıkı Allah olduğu gibi dalâletın hâlıkı da Allahdır. Allah halk etmese ıdı ve herkesı hidayete mec bur etse ıdı, Dalâlet denilen şey insanların istemesile mevcut olamazdı, halbuki dalâlet de bir istihkaktır ve Allah tealânın dalâletı halk etmesi, ona talıp olan mahlûklarının - mes'uliyet kendilerine raci olmak uzere - taleblerini is'af etmek gibi bir şanı ulûhiyet ve rububiyettir. Yoksa iptida hidayet fıtratıle halkettiği kullarından hiç birini Allah cebri surette ıdlâl etmez, men'i mutlak ve cebri mahız da rahimiyeti ilâhiyeye yakışmaz. Bunun için ıdlâl, halkı dalâl, şanı ilâhiye nasıl yaraşır? Onun esmai husanası mıyanında (mudıl) isminin bulunmasını akıl nasıl kabul eder? Diye hatıra gelmesi melhuz bir sualı mukaddere cevaben derhal şu cumlei ıstınafiye tezyıl buyruulmuştur (**وما يضل به إلا الفاسقين**) fakat Allah bu-

nunla fasıklardan dalâlete mustahık olanlarından başkasını ıdlâl da etmez. (**الذين**) şol fasıklar kı **يقضون عهد الله من بعد**

(ميثاقه) nakzı ahdederler, hem de Allahın ahdını nakzederler, bunu da mısak ile tevsikten sonra yaparlar İbtı-

dai hilkatte «ياك سد وياك ستوى» mazmunu üzere aklen ve fitraten Allah ile beyinlerinde yapılmış olan ezeli ahdi, iman ve ubudiyet ahdini, bu kanunı küllî fitrîyi, balâda görüldüğü üzere her iki taraftan misak ile tevsik ve te'kit olunduktan, bir taraftan inzali kütüb, ba'sı resul ile takviye, diğer taraftan kalben ve lisanen iman ve ıkrar ile tahkım edildikten sonra bu ahd-ü mısakî ilâhîyi kendi kendilerine nakz-u feshetmeğe, bozmağa, çözmeğe cür'et ederler İman etmemiye veya imandan çıkmağa çalışırlar, Fıkıhda «bir kimse kendi tarafından tamam olan bir şey'in nakzına say ederse sa'yı merduddur» kaidesi bu gibi ayattan me'huzdur

(ويقطعون ما امر الله به ان يوصل) ve Allahın vaslolunmasını emrettiği şey'i kat'ederler, amelî salih yapmazlar, salâhı temin eden evamir ve ahkâmı ilâhîyenin aksine hareket ederler (ويسدون في الاض) maâsî ve kebair ile damma yer yüzünde de fesat çıkarırlar işte Allah böyle fasıkları dalâlete düşürür Şimdi bunların hallerini de anlayınız (اولئك هم الخاسرون) bunlar işte bütün hasırûn guruhudurlar, kazancetan mahrum, işi gücü zarar u zıyan olan kimseler diye asıl bunlara denilir

Fısk, aslı lûgatte huruc manasınadır Nitekim delikten çıkan farelere fevasık tabir olunur. Lisanı şer'i'de irtikâbı kebire ile tâatı ilâhîyeden huruc manasınadır ki sagırede ısrar da bu cumledendir Ve şer'an fıskın üç mertebesi vardır Birincisi günahı çırkın addetmekle beraber ahya-nen irtikâp etmek, ikincisi üzerine düşerek inhimak ile yapmak, üçüncüsü çırknlığını inkâr ederek yapmaktır. Bu üçüncü tabaka küfur mertebesidir Fasık bu hale gelmedikçe Ehli sünnet mezhebinde mu'min namı kendisinden selbolunmaz Binaenaleyh fasık vasfı içinde kâfirler bulunabileceği gibi imanını zayı etmemiş olanlar da bulunabilir. Mu'tezililer, bu kısmı ne mu'min, ne kâfir, ikisi ortası say-

muşlar, Havaric ise üçünü de kâfir addetmişlerdir. Maahaza bu ayeti kerimede, «الذين» ile tavsif olunan fasikinin küfürlerinde, irtidatlarında söz yoktur. Çünkü bunda üç vasf zikredilmiştir. Allaha verdiği ahdi nakzedip akidesini bozmak, emri ilâhînin aksini yapmak, menahiyi irtikâp ile de yer yüzünü fesada vermek, bunun üçü birleşince de küfür tahakkuk eder. Nitekim üst tarafında da «واما الذين كفروا» buyurulmuştur. Ve işte temsilâtı Kur'aniyeyi sui te'vil ve istihfaf ile idlâlî ilâhîye kesbi istihkak eyliyen hasirûn bunlardır. Bu kıssada en şayanı dikkat olan noktalardan birisi, balâdaki âyetlerde yalnız iman ve küfür tekabülü esas iken burada hem iman ve hem ameli salih mecmuuna mukabil olmak üzere ayrıca da fık ve fasikinin mevzuibahs edilmesi ve temsilâtı Kur'aniyenin sui tevîl ile telâkkısı mes'elesinin bilhassa küfür, dalâlet ve fık hasletleriyle alâkadar gösterilmesidir. Demek ki fık bir ilmi, diğeri ameli iki ciheti harıdır. Asıl küfür ilmi cihetindedir. Bu da bilir bilmez sui tevîl mes'elesine raci'dir. Buna da en ziyade temsilât ve müteşabihat vesile yapılır. Ve bu ekseriya küfri ameli ile de müterafık olur. Bu gibileri redd ü inzar için Cenabıhak kelâmı ilâhisinde hakaik asıl olmaklaberaber yerine göre temsilâtın da mevcudiyetini ve bunun esası olan hak noktaai nazarına muhalif değil, belki lâzım bulunduğunu ve binaenaleyh bunları esasen hak bilmek dahi cümlei imandan birisi olduğunu bir esas, bir kaiden itikadiye halinde beyan eylemiş ve bu suretle uslûbı Kur'an hakkında mühim bir irşad yapmıştır. «هل يظرون الاثارة يوم يأتي تأويله يقول الذين نسوه من قبل قد جاءت رسل ربنا بالحق هل لنا من شعاء يشعوا الا او رد فمعمل غير الذي كنا نعمل قد خسروا انفسهم وصل عنهم» ما كانوا يعترفون» Binaenaleyh temsilâtı hakka iman, matlub olan ameli yap, te'vilini istikbale, cereyanı hâdisata bırak, zamanı gelince anlarsın

Hulâsa, fık, ya küfrü veya kufranı mutazammındır ve neticesi hüsrandır. Bunun için Cenabı Allah bunu

sureti gıyapta ve gıya bir nazariye halinde ve maamafih vakıa nâzır bir nazariye halinde takbih buyurduktan sonra şimdi makamı inşatta bir iltıfat ile hitabı âmmına bir lemeanı mahsus veriyor şöyle ki-

كَيْفَ تَكْفُرُونَ ﴿١﴾
 بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَانًا فَاَخِيَا كُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
 ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ رُجْعُونَ ﴿٢﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ
 لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اَسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ
 فَسَوّٰهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٣﴾

Mealı Şerifi

Allaha nasıl küfr ediyorsunuz ki ölü idiniz sizleri diriltti. Sonra sizleri yine öldürecek sonra sizleri yine diriltecek. Sonra da döndürülüp ona götürüleceksiniz * o, o hâlikdir ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra Semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizamına koydu o her şey'i bilir bir alimdir *

Bu iki ayette bütün Dünya ve Ahiret ılımları munde-riedir, Hayat, cereyanı hayat, gayeı hayat gösteriliyor. Hilkati insaniyenın nazarı ilâhîdeki kıymetı anlatılıyor. İnsanın arz-u sema hopsından hakkı mıtfaı tescil ediyor. Delâlılî hilkat-ü Halik icmal ediyor. Hilkati Hak, rah-manıyetı Hak, minnetı Hak ısbat olunuyor Hasılı ruhi beşer zeminden asumana, mahsusdan ma'kule yükseltiliyor, ve bu hakaık karşısında küfür ve küfrana nasıl sapılabilece-

gi bir istifhamı inkârı ile soruluyor ki bu iltifattaki belâgatin, nezahetin, ulviyetin, ilmiyetin, hakikatin, ahlâkiyetin parlaklığına ve letafetine hayran olmamak kabil değildir. Küfür ve küfrânı takbîh ve insanları ondan tahzir için bu istifhamdaki te'sirin şiddeti ne kadar büyüktür.

(كيف تكفرون بالله) ey insanlar, insan adını taşıyanlar ve ailehusus ey kefere, ey münafıkın, ey fesekal. Allaha nasıl nankörlük eder de ilmi ve ameli küfr-ü inkâra saparsınız? Az çok irfan ve ahlâkı olanlar için bu nasıl tasavvur olunur? (وكنتم امواتا) halbuki siz hepiniz, gerek her biriniz, gerek mecmuunuz mukaddema hep ölü idiniz, emvat halinde idiniz, hayatınız yoktu.- o zaman zatî olarak neyiniz vardı? Şimdilik haydî ilersî dursun, fakat lâakal bir toprak ve nihayet babanızın belinde bir nutfe, bir sümük olduğunuzu hatırlarsınız ya? Fılvaki siz boyle cansız meyyitler halinde idiniz, mevtanın kabre taşındığı gibi oteberi taşınıp duruyordunuz, böyle iken (ماحيكم) Allah size hayat verdi- teneffus, tegaddı, tenasül eder, duyar, düşünür, ister, istediği yere gider, istediği işi yapar, muhitindeki hadisatı harıcıyeye kuvayı cismaniye ve ruhaniyesile mukavemet eyler, karşı kor, etli, canlı, akıllı fıkırlı birer insan yaptı, bunları yapan kim ise işte Allah odur Eyi düşününüz, bu hayat sizin kendinizin midir? Kendi zatî malınız milkınız midir? Elbette değil, o kadar değil ki bir kılınızın rengini değiştiremezsiniz, malûm ya her ne olsa siz hayatı seversiniz ve ona her şeyi feda etmek istersiniz, hayatınıza faidesi dokunacağını zannettiğiniz kimselerin karşısında taklak atarsınız, onlara kul köle olursunuz, halbuki kendinizi, bundan evvelki halinizi âtınızı düşünecek olursanız, bu hayat sizin kendi malınız olmadığını anlarsınız o halde bu hayatı size bahşeden Allahtealayî nasıl inkâr eder ve

ona nasıl küfranı nimet eylersiniz? eyliyorsunuz? Allah size hiç bir şey yapmamış ve yapmayacak olsa bile hayatınızın malik olduğu için sizin ona iman ve ubudiyet etmeniz, hayat sevdasıyle Allahı unutmamanız lâzım gelir.

Hem siz bu hayatı o kadar benimsemeyiniz, çünkü (ثم بئكم)

Allah bundan sonra sizi yine öldürür, öldürüyor ve öldürecek. - Şimdi diyeceksiniz ki işte biz de buna kıızıyoruz ve bundan yüz buluyoruz ya, iman ve ubudiyet etsek de etmesek de verilen hayatımızın sonra elimizden alındığını görüyoruz, inademki öleceğiz ve madem ki Allah verdiği-ni alıyor, o halde hayat elimize geçmiş iken iyi kötü mümkün olan ne zevkı varsa görelim diyoruz, ölüm derdi, o evleri yıkan, zevkleri perişan eden, çocukları yetim, kadınları dul bırakan, hayatlara kıyan' hayatları pençesinde kıvrandıran o ölüm musibeti madem ki nasıl olsa yakayı bırakmıyor, artık Dunyaya bir daha gelecek değiliza, şu muvakkat hayata bütün iltıras ile sarılalım ve keyfımız için ne yapabilirsek yapalım demekten kendimizi alamıyoruz ya! Fakat bu ne kadar yanlışdır, ve ne bedbaht bir zevktir! Böyle olsa idi bile hayatın bu zevklerini böyle koru kötüne ve çalğuncasına değil, tariki meşru ile istifaya çalışmak ve Allah tealâya ıhlâs ve şükranı en büyük bir zevk bilmek ve ona büyük bir mahabbet-ü mahafet beslemek lâzımgelirdi ve bunun o vakit hayatta da umumî ve şumullu faideleri görü-lürdü. Halbuki iş bu kadar değil, bunun ilerisi de var.

(ثم بحیکم) o sizi öldürduktan sonra yine diriltir ve diril-tecektir. - Size evvel verdiği gibi ve hattâ ondan daha âlâ yine bir hayat verir ve verecektir Ba's ba'del mevt de haktır. Gormez mısın olan yine olur. Eger olmasa idi sen kâinatta hiç bir kanun goremeydin, bir yaptığını bir daha yapamazdın, ılanden, san'atten hiç bir hissen ol-mazdı, sen bu sayededir ki hangi şey'i iyi bilersen onu

bir daha ve bir daha yapabilirsin, tohumlarını bu sayede eğer, çiftlerini bu sayede sürer, hasılâtını bu sayede kaldırırın, atlara, arabalara, şimendiferlere, otomobillere, vapurlara, tayyarelere bu sayede biner, onları da bu sayede yapabilirsin, sen hayat kanununu tamamen bilse idin bu babda hiç bir şüphe taşımazdın, o zaman sen bile bir zıhayat yapabilir ve onu bozduktan sonra tekrar yine yapabildin. Şimdi yapamıyorsan ilmi-ü fenin, kudret-ü san'atın buna yetişmiyorsa, henüz kanunı hayatı bilemediğinden, henüz maddelerin ruhların esrarı evveliyesine nüfuz edemediğinden, daha esasında yaratmak, halk etmek kudretine bizzat malik olamadığındandır. Zaten sen aslı maddeyi, kuvveti göremezsin, gördüğün onların hasılları, tezahürleridir. ilmin, fehmın, kudretin de bunlarla mutenasıbdır. Bunların içinde taakkul ettiğin madde ulâyı bulsan, onların esrarına da nüfuz etsen acaba bütün kuvvetleri, ruhları, melekleri, keşfetmiş olacak mısın? Halk kudretine esassından sahip olacak mısın? Hayır Maddeyi veya kuvveti aslından imha veya ihdas edebilecek misin? Kendi kendine hayır Fakat onları olduğu kadar alıp Hak tealânın verdiği ruhunla tasarruf edebileceksin ve bizzat hak tealâya daha hususî bir nisbet peyda edebilirsen o zaman binzillâh sırrı hayat-ü ihyaya da vukuf peyda edebilirsin. Sen bunları henüz bilemiyor, yapamıyorsan, kanunı hayatın kûnhüne eremiyorsan, ortada mevcut olan hayat ve ihyayı da inkâr edemezsin ya? Nefsalemirde bir hayatın ve bir hayat kanununun cereyanında şüphe edemezsin ya? Ve hele bu kanunun sende, senin kendinde tatbik edilmiş bulunduğunda şüphe etmenin hiç manası yoktur ya? O halde bu bürhan ile şunu bizzarure bilirsin ki bu hayatı yapan ve bunun kanununu bilen bir zatı alâ vardır. Hayat ve kanunı hayat hak, ve onu yapan ve bilen Hahtealâdır. Binaenaleyh olan yine olacak, ölen yine dirilecektir. Ve

bunu ancak Allah yapabilecektir. Nasıl ve nerede yapacağına gelince onu kendi bilir, bize bildirdiği de yapacağı ve her halde yapacağıdır. Dilerse yerde yapar, dilerse göğe çıkarır, dilerse kabirde yapar, dilerse kıyametde, her halde bu bizim diğer bir şe'nimiz, diğer bir hayatınız olacaktır ki onun şunununu tafsıl etmeğe bu günkü havselelerimizin kifayeti yoktur. O âlemi Ahirettir. onunla . aramızda geçilecek berzah vardır. Kabir âlemi, kabir hayatı, Cenabı Hak cümlemize imdad etsin, bu geçitleri suhuletle, tatlılıkla geçirtsin, imanı kâmil, ameli salih ile hüsnü hatime nasıp etsin. Buradaki «نمر بميكيم» hayatı kabir ile de tefsir edilmiştir. Kıyametten sonra neşr ile de tefsir edilmiştir Hangisiyle olursa olsun işler bununla da kalmıyacaktır (ثم اليه ترجعون) sonra hepiniz ona ırea olunacaksınız, Bu ilk hayat da ne haslet iktisab etdinizse ona gore mızandan geçecek mükâfat ve mücazatına ereceksiniz «من يعمل مثقال ذرة خيراً يره ومن يعمل مثقال ذرة شراً يره» sirri zâhır olacaktır . Ve o zaman ehli Cennet ve rıdvan . «الحمد لله رب العالمين» diyecekler

Nihayet boyle, bir de Allah tealânın dünkü ve bu günkü eltafinı dinleyiniz (هو الذي) o Allah şol halikı zışan-

دیر کی bakınız size neler ihsan etmiş (خلق لكم ما في الارض-

(حیماً) evvelâ şu altınızdaki yeri ve bu yerde bulunan şeylerin hepsini anasırı, murekkebatını, denizleri, karaları, dağları, dereleri, ovaları, sahraları, ormanları, ırmakları, pınarları, madenleri, otları, ağaçları, çiçekleri, meyveleri, hayvanları, kuşları, hasılı «ما» denilen şeylerin hepsini sizin için, sizin hayatınız ve mematınız da intıfainız için halk etti.- Hep bunları insanı yaratmak ve yarattıktan sonra mes'ut yaşatınak için yarattı, cümlesini insanlara müsahhar ve

sahhar ve mubah kıldı. Binaenaleyh esas itibarile bunların mecmuundan insanlar için bir hakkı intifa ve bir sureti intifa vardır. Ve bu sureti intifa bazısında müsbet ve bazısında menfi bir haysiyettedir. Umumunun nâfi olması her birinin her veçhile ve herkes için nâfi olması demek olmaz, bir kısmında mazarrat haysiyeti de vardır. Bu cihetle yine Allahın derecei saniyede ıstisna edeceği muzır bazı muharremat ve habais gibi hususattan ve bir de birbirinize nazaran hakkı müktesep olmuş emval ve emlâk gibi şeylerden maadasında intifa sizin için mubah kılınmıştır. Buna Fıkıhda ibahai aslıye tabır olunur. Ve bu ibahanın delili yalnız akıl değil bu nasır. «Nufus ve ırzu namustan maada eşyada asl olan ibahadır. Hususî bir delili hurmet bulunmadıkça ibaha ile amel olunur» kaidei Fıkhiyesi bu nasdan me'huzdur. Yalnız akıllara kalsa idi kimi hep mubah der, kimi hep haranı der, kimi de şaşırır kalırdı, ve nitekim oyle olmuş ve olmaktadır. Burada şuna dikkat etmek lâzım gelir ki bu ibaha insanların umumuna alesseviye yapılmış, insanlar insan için yaratılmış ve yekdiğerine ibaha edilmemiştir. Bunun için insanların canları, ırzları, yekdiğerine mubah değildir. Hattâ bir insan kendi canında, ırzında bile dilemediği gibi tasarrufa mezun değildir, insanlar kendileri için değil Allaha ubudiyet için yaratılmışlardır. «وما حلت الحس والنفس» binaenaleyh insanların kendini öldürmeğe, kendini veya ırzını başkasına satmağa hakkı yoktur. Ancak Allahın emrine ve ahkâmına tevfikân nikâhı meşrua mezundur. Hılâfında âsim olur. İnsanların amelleri, malları, milkleri de yekdiğerine karşı nefislerine mülhaktır. Bunlar da ahare memnudur. Lâkin kendileri için mubah olduğundan rızalarile diğerklerine de terk ve ı'ta edebilirler, ukud ve muamelâtı maliye bu esas uzere cereyan eder. Hâsılı hakkı hayata ve hakkı hürriyete ve hakkı namusa hiç bir kimsenin müdahale hakkı yoktur. Bunlar insanın

doğrudan doğruya hakkullah olan hukukî esasiyesindedir. Ve bunlara taarruz kebirdendir. Akıl ve din de böyledir. Nüfusta, ırz-u namusta, akılda, dinde asl olan ibaha değil hurmettir

İşte Cenabıallah insanları bu kadar yüksek yaratmış ve böyle yaratmak ve böyle yaşatmak için evvelâ bütün Arzı ve Arzdaki cemui eşyayı yaratıp, onların intifasına âmâde kılmış, bunları onlar için yaratmış ve hattâ bu kadarla da kalmamış (ثم اتى الى السماء) sonra yukarıya da geçmiş, Semaya doğrulmuş, iradesini göklere tevcih etmiş (فسويهن سبع سموات) ve hinaenaleyh eczai Semayı, bunlardan bilhassa yedi semayı tesviye etmiş, Arzın yaratılması üzerine bunlarda da tadilât icra eylemiş, hasıl olan inkılâp buhranını nizamına koymuş, bunlardan da Arza ve insanlara menafi temin etmiştir Bu sayededir ki insanlar bu binayı muhteşem içinde yaşarlar, yerler, içerler, sulanırlar, teneffüs ederler, zıya, hararet alırlar, ayâtı hakkı görerek, ilinler, fenler edinirler, nazarlarıyla, ruhlariyle ve hattâ Allah nasıp edince cisimleriyle çıkarlar, mîrac yaparlar «سبع سموات» den bedeldir Ve bedeli ba'z zahırdır. Zira «سويها» buyurulmayıp ecza ve efrada veya envaa işareten «سويهن» buyurulması teb'iz karinesidir.

Burada insanların kablelhayat emvat ve hattâ nev'i insanının ma'dum bulunduğu edvarın bir telhısı, «واللهي» «رب العالمين» ayetinin bir tafsılı ve «حمل لكم الارض فراشا والسماء ساء» الخ... vasfının bir ısbatı ve hayatı beşerin şerâtı haliyye ve müttekaddimesının bir tasviri ve hilkatî insaniyenin kıymet-ü ulviyeti, nihayet inayet ve rahmeti ilâhiyenin vüs'atı ile zat ve sıfatı ilâhiyeyi münkiirlere ısbat ve şükran ile vazife ubudiyete davet vardır ki Şeyh Sa'dî merhum Gülistanında bu mazmunu şöyle ifade etmiştir

ارو نادو مه و حورشيد و فلک دکاود
تاتو باي تک آری وبعلمت محوری [۱]

[1] Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsi ıglerinde çalışıyorlar ve onun için çalışıyorlar ki sen ehne bir ekmek geçirebilesin ve gazletle yemeyesin !

Demek Allah tealâ insanı yalnız Yerde yaşıyacak ve yerdeki eşyadan intifa edebilecek birhalde yaratmamış ona Semadan da birhissei intifa ayırmış ve hattâ bununla alâkadar olarak Semavatın yedisinde ta'dilât yapmıştır. Şu halde insan yalnız Arzî bir mahlûk değildir. O yerlerde darsalırsa göklerden intifaa me'zundur ve fakat bunun için evvelâ ruhi semavîlik hissiyatını duymalı ve Allahı tanımalıdır. Arzın şehvanî ve hayvanî süfliyetlerinde boğulanlar ise bu tealiden mahrumdurlar. Yarın Yerdeki nimetler tükenecek biz aç kalacağız diye ağlarlar dururlar.

Şüphe yok ki evvelâ Arzdakilerin halkı, sonrada Semaların tesviyesi meselesinde sonralık yanı «^ف» manası zamanen değil rütbeten yanı ifade noktai nazarından bir sonralıktır. Zira bu bapta gayei beyan insanların tenviridir Halbuki idraki beşer noktai nazarından merkezi âlem insanın kendisidir bütün idrakı hariç bu merkezde toplanır, cazibei idrak «^ا» den başlar. Buna birinci derecede yakın olan da ayağının altındaki Arz ve sonra Semadır. Zira insan Arzı evvelâ lâmisesi ve kendi sıkletile tanır, lâmiese ise havassı saireye mukaddemdir. Ve idrakı en yakındandır ve hattâ bu seviyyeden pek yuksellememiş olan nice insanlar vardır ki kendisini sade yerle alâkadar bir mahlûk zanneder. Ve Semadaki menafinden gafildir. Cenabıhak da irşadatını, idraki beşerin bu cereyanına gore beyan buyurmuştur ki bunun zahırinden Arz Semadan evvel yaratılmış gibi anlamamalıdır Maamafih bu rada tesviyei semavatın hakikî ve zemanî bir tehirine işaret yok demek de doğru değildir. Bazı müfessirinin anladıkları vechile «^ف» hakikat olarak ahz olunabilir. Gerçi Arz alelîtlak Semadan evvel yaratılmış değildir. «^ا» «^ف» Fakat Arzın faza'yı hilkatte bir cirmi mahsus olarak yaratıldığı zaman ile ondan evvelki tesviyei Semaviye aynen kalmamak lâzım gelirdi. Bu gün fennen mülâhaza edebiliriz ki Arz teşekkül ettiği andan itibaren sıkleti

mahsusası, cazibesi, dafiası hasebile mensup olduğu manzumei ecramin vaz'iyetlerinde ve arada mevcei mekfutta, dūhanı esrīde, cazibei umumiye nizamının bir tahavvülü, bir inkılâbı olmuştur. Binaenaleyh cazibei Arziye ile alâ-kadar olan seb'ı Semavat tesviyesi ve nizamı hilkati Arzdan evvel değil, sonra olmak lâzımgelir. Ve bu surette cazibei arziyenin tahaddüsünde asla müteessir olmıyan ciheti Sema bu tesviyede dahil olmaz ve onlar bu seb'a Semavatın maverası kalır Bu günkü fen, ılını hey'et henüz ecramin ikisinden fazlası arasındaki cazibe tahavvülâtını hisab edebilmekten âciz bulunduğu için Kur'andaki bu tesviyenin hududunu tayin edebilmekten uzaktır.

Bu seb'a Semavatın tefsir ve tevlinde başlıca iki mü-lâhaza vardır Birisi, Arzdan Zuhreye kadar bir, Zuhreden Utarıda iki, Utarıttan Şemse üç, Şemisten Mirriha yahut yine Arzdan Mirriha dört, Mirrihten Müşteriye, beş, Müş-teriden Zuhale altı, Zuhalden daha ılerisine kadar yedidir ki Ahiren keşfedilmiş olan Uranus ve Nehtun seyyareleri ve daha keşfedilmesi mümkün olanlar hep bu yedinci hudut dahilinde demektir Çünkü bu takdirde bu yedi Sema bilhassa hilkatı Arz üzerine tesviyeye dahil olanlardır bu gün bu tesviyenin daha ıleri gittiği isbat edilemez Bu mü-lâhaza alelekser, ılını hey'et noktası nazarını takip edenlerindir ki zamanımızın hey'et telâkkisine de muhalif değildir Zira bunda mevzu bahis Arzın merkeziyeti değil' arza nazaran Sema kelimesinin tatbikidir Manzumei Şemsiyede Arz merkez olmanakla beraber bizim tahtımız ve idrak-ü mü-lâhazamızın meb'dei de bizzat kendimiz ve Arzın cazibesi olduğundan bu tertip o haysiyetledir Ve izafidir Başka bir seyyarede bulunsak o zaman bunu o Arz tasavvur etmemiz lâzımgelirdi. Meselâ Güneşte bulunduğumuzu farz edersek Utarit bir, Zuhre iki, Arz üç, Mirrih dört, Müşteri beş, Zuhale altı,

ilerisi yedi deriz ve bu mısale göre yedi tane de arz tasavvur etmemiz lâzımgelir Eski Batlemyus heyetini takip edenler Kameri birinci seyyare saydıklarından ondan başlarlardı ve yedincisi Zuhale dayanırdı ve Kur'andaki Semavat âyetlerini o heyete tatbik etmek için fen derdile zahmetler çekerlerdi. Fılvaki ılmı heyetin rıyazı olan mesaili hisabıyesi ve pek eski zamanlardanberi husuf ve küsuf hisaplarındaki ısaletler inkâr edilmemek ıktiza ederdi Lâkin bunlarla heyetin, mebadı, ılmıyesini teşkil eden nazariyat ve hattâ farzıyatı ayırmak lâzım gelirdi. Meselâ Batlemyus ılmı heyetinin bütün esası şu nazariyede toplanıyord « seyyarelerde ıkı hareket görü-luyor, bunun biri tabii ise, diğeri her halde kasrı olmak lâzımgelir, bu da her birinin bir felekte merkez olmasına ve onun hareketile müteharrik bulunmasına mütevak-kıftır Binaenaleyh yedi seyyarenin bir feleki, sevabıtında bir feleki ve umumunu muhit bir de feleki Atlas vardır. Ve hareketi yevmiye bu feleki Atlasındır.» Diyorlardı, buna mukabil ulemai tefsir ve hattâ Mutekellimin de bu nazariyenin yakını olmadığını diğeri bir sebebin mel-huz olabileceğini soylıyorlardı ve hattâ ilk evvel felâ-sıfeden Sabit ıbnı Kurre bir cezp nazariyesini bile dermiyan etmişti. Fılvaki ahiren cazıbei umumiye naza-riyesi ınkışaf ettirildi ve onun üzerine pek eski olan sukut nazariyesinin teyidile yeni ve mükemmel bir ılmı hey'et teessüs etti ve fakat bu heyet eskısı gibi bütün hey'eti âlemi ihata davasından sarfı nazar ederek cıddi hududı ıstıgalını manzumei Şemsiye dahiline hasretti. Binaenaleyh bunda bu manzume haricine çıkılarak yapılan mulâhazalar sırf farzıyattır Cazıbei umumiye kanunu bu gün adetâ mütearefe tavrını almış bir mevzuai ılmıye olmuştur. Ve filhakıka semavatin direksız durmalarını ızah etmek itibarile de beyanatı Kur'aniyeye çok muvafıktır. Ve henüz bu bapta ıstıkrâf ve tecribi bir nakız misali

görülmemiştir. Ancak cazibe kelimesi o kadar mücerret ve o kadar manevî bir mefhum ifade ediyor ki bunu bir melek kelimesile tasavvur etmek ve bizzat kudretî ilâhî-yeye rapteylemek daha ciddî ve daha hikemî olurdu.

Seb'a Semavattaki diğer mülâhazaya gelince: Arzın üstünde bütün yıldızların tezyin ettiği maddî âlemin hepsi bir semadır Seb'a Semavatın birincisidir. Ve bunun maverasında bundan başka altı sema daha vardır. Bunlar ruhanî ve ma'kul olarak tasavvur edildikleri zaman fazanın eesama intıbakı gibi aralarında tıbak-u muta-bakat mefhumu daha barızdır «اماريا السماء الدنيا الكواك» de bunda zahirdir Ve ıslâmda ekâbirı müfessirinin kavilleri budur Sonra mi'rac hadislerinde de semavatın böyle ruhanî manalarına işaret vardır. Ve Cenabıhak her an bunların şuuini muhtelifesini tesviye etmektedir. Ve bu tesviye maddiyata munhasır değildir ve hiç şüphesiz Arzı halketmesi üzerine de bunlara bir tesviyei mahsusa vermiş ve arz üzerinde yaradacağı insanların halkı ve bil'âhare onların intıfa'ları için meleklerine emirler vermiş, tesirler ıka etmiş, fazayı âlemde yeni bir sünneti cariye açmıştır. Şimdi bazıları burada diyebilir ki acaip, cereyanı hâdisat böyle ilmi midir? Bunları kór bir kuvvet gelişî güzel, tesadufî olarak icap edivermiş değil midir? Bu kadar namutenahı şeyler ilme nasıl sığar. Ve insan yaradılmadan evvel, onun yaradılacağı bilinip, hisap edilerek Arz-u Sema ona göre nasıl ihzar edilir? Buna cevaben de buyruluyor ki siz bunları istib'ad etmeyin

(وهو بكل شيء عليم) o Allah her şeye alîmdir, ezelen ve ebeden alîmdir. - Onda bütün ılımlerin ilmi vardır. Onun ilmi olmasa ıdı ılım nereden çıkardı? Esbap ve müsebbabat birbirine nasıl merbut olurdu? Fünun nasıl teessüs ederdi? Arz-u Sema hayata evvelden ihzar edilmemiş olsa ıdı hayat nasıl zuhur ederdi? İşte Allah böyle bir

Allahdır. Ve insanları böyle yüksek bir ilm-ü kudretle böyle şamil bir rahmetle Arz-ü Semanın bir hasılası bir nüshai sugrası ve belki kübrası olarak yaratmıştır. Ve bütün esbabî saadetlerini de ihzar etmiştir. Artık bu sefil, miskin hayattan silkininiz bu edvarı, bu nimetleri derhatır ediniz, ruhunuzun ne gibi ulviyetlere namzet kılındığını düşününüz. Bu Arzda ve o Semavatta taharriyat icra ediniz, nefiniz için halk-u ihzar edilmiş bulunan şeyleri bulunuz ve Allah yolunda bunlardan intifa de ederek diğer hayata, Ahiret hayatına hazırlanınız siz bütün bu meratipten geçirilip Allaha irca olunacaksınız Binaenaleyh yükseliniz, yükselmiye azmediniz. Şimdi bunlara karşı Allaha nasıl küfür veya kufran edersiniz, bu yukseklikleri, bu derinlikleri ıyı düşününüz Bundan başka aslı-u nesebınızı bilmek ve bu nimetlerle bır bina, bir doşek içinde yüksek kardaş hayatı yaşamak ve sızı ığfal edecek fıkırlardan sakınmak için şunu da nazarı ibretle dinleyin ve ilme ehemmiyet verin Alim olan Allaha bakınız ne buyuruyor:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَتَحَدَّثُ فِيهَا مَنْ يَفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ • وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلِكَةِ فَقَالَ لَا يَنْبُوْنِي بِأَسْمَاءَ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ • قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا

مَا عَلَّمْنَا إِيَّاكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ • قَالَ يَا دُمْرَانِ هُمْ
بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا آتَيْنَاهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ أَنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ •
وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى
وَأَسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ • وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ
وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ • فَآذَاهُمَا الشَّيْطَانُ
عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ
عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ • فَتَلَوُا آدَمُ
مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ •
قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ مَتَاعٌ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ • وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ •

Meali Şerifi

Ve düşün ki rabbın melâikeye "Ben Yerde muhakkak bir halife yapacağım,, dediği vakit "Âl.. Orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahlûk mu yaratacaksın?. biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken,, dediler. "Her halde ben sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim,, buyurdu * Ve Ademe bütün esmayı ta'lim eyledi, sonra o âlemini melâikeye gösterip "Haydin davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin,, buyurdu * Subhânsın Yarab! Bizim için senin bize bildirdiğinden başka ilim ne mümkün, o alim, hakim sen, şüphesiz sensin,, dediler * Ey Adem bunlara onları isimleriyle haber ver buyurdu Bu emir üzerine Adem onlara isimleriyle onları haber veriverince de buyurdu ki demedim mi size Ben her halde Semavat-ü Arzın gaybini bilirim, ve biliyorum ne izhar ediyorsunuz da ne ketmeyliyordunuz * Ve o vakit melâikeye "Adem için secde edin,, dedik, derhal secde ettiler, ancak İblis dayattı, kibrine yediremedi, zaten kâfirlerden idi o ve dedik ki "ya Adem sen ve zevcen Cenneti mesken edin, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın ki haddi aşan zalimlerden olmayasınız * Bunun üzerine Şeytan onları oradan kaydırđı, ikisini de bulundukları naz-ü naimden çıkardı, biz de haydi dedik bâzınız bâzınıza düşman olarak inin ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasıp alma var * derken Adem rabbından bir takım kelimeler telâkkı etti yalvardı, o da tevbesini kabul buyurup ona yine baktı, Filhakika odur ancak öyle tevhab öyle rahim * Dedik : İnin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetci gelir de kim o hidayetcinin izince giderse onlara bir korku yoktur ve mahzun olacaklar onlar değildir * Küfre saplananlar ve ayetlerimize yalan diyenler ise işte bunlar ateş arkadaşlarıdır, onlar onda muhalled kalacaklardır *

Burada hitap yine evvelâ Resulullah'a tevcih buyuruldu Demek kıssanın kühünü hakkıyla o anlayacak

ve me'zun olduğu kadar da o anlatacaktır. Maamafih buna her ferde ait hitabi âm neşvesi de verilmiştir. Demek ki bunda zahir bir istifade amme dahi vardır. Ve her ferdin bunu nefsinde fehmi-ü tatbik etmesi matlûptur. Bunda zahir olarak inayeti rabbaniye, kaza-vü kader, indallah kıymeti Admî mebdei, tenasülî beşerî mebdei, dîn, ilm-ü lisan mebdei, ahlâk, vazife ve uhuvvet mebdei ictimaiyat mebdei hukuk mebdei vardır. Tenasülî beşerinin ilk dîn, ilm-ü lisan devrinden itibar edilmesi ve beşeriyeti ahîrenin bu mebde-e istinat etmesi lüzumu ve mahiyeti insaniyenin tarifinde bunların zâtî bir kıymeti bulunduğu ve fakat zenb-ü ma'siyetin husumet-ü adavetin zâtî ve fıtrî olmayıp arazî ve telkinatı hariciye eseri olduğu ifham olunuyor. Bu suretle Hristiyanların zenbi aslı (peşe orınnal) akîdelerinin doğru olmadığını, mahiyeti Şeytaniyenin mahiyeti insaniyeden hariç bir şey olduğu ve bu ikisi arasında adaveti kadime bulunduğu, Şeytanın bu adavetten farıg olmayacağı ve fakat insanlığın buna karşı kendine, kendi fitretine sahip olarak nefsinı ve nev'iyetini muhafaza ve müdafa edebileceğı ve o zaman saadeti beşerîyenin haddi aksâsını bulacağı ve bu hususta tevbenin kıymeti anlatılıyor. Tenasülî beşerî mebdeinde terbiye kanununun ceryanı, Yer yüzünde nev'î insanının ezeli ve kadim olmayıp bilâhare tedricen hâdis olduğu yanı bu gunkü nev'î beşerin ezeli olmadığı ve bu gunkü tenasül kanununun bîdayeten mevcut olmayıp Arzın bir devrei kemalinden sonra bizzat hârika olan bir hâdisi hilkat ile başladığı ve binaenaleyh tabiatı ezele nazariyesinin doğru olmadığı, ve filhakika Arzın devri ateşinde Pastur nazariyesinin cereyanına imkân olmayacağından bu gün kanun olan tenasülün bîdayeten hârika olan bir hâdisye müntehi olacağı ve ilmi hayvanatta teselsülün butlanı ve Arzın hâdis olması esasına mebnı iptidada kabulü zarurî görülen tekevvün bizâtihi nazariyesinin de tabırını ıslah etmek ıktiza edeceği, çün-

kü iptida fevkalkanun böyle bir hadise zarurî ise de bunun bizatihi ve lizatihi olmayıp halk-u tekvini ilahî eseri olduğu ve filhakika böyle olmazsa ya ilm-ü fenni kökün- den yıkacak olan illetsiz, sebepsiz bizatihi ve lizatihi mü- tekevvin bir hâdise kabul edilmek veva şimdiki tenasül kanununun ve bunun cereyan ettiği kürei Arzın hâdis olmayıp, namütenahi surette ezeliyet ve kıdemleri iltizam olunmak lâzım geleceği ve halbuki ilm-ü fen nazarında Arzın mahlûkiyeti ve hudusu delâili kaviye ile bizzarure sabit bulunduğu ve nihayet yeni felsefelerin ilm-ü ahlâk itibariyle fitrati beşeriyede cereyanını isbate çalıştıkları veraset kanununun az çok bir esas ihtiva ettiği ve fakat bunun da veraset suretiyle değil, hilâfet suretiyle tasav- vur edilmesi lâzım geldiği, yani her mîkalde Allahtealâ- nın bizzat bir halk-u tesiri gozetilmek ıktiza eyhlyeceği ehli ilme ihtar edilmiş bulunuyor.

Evvelâ takdiri ilahî ve inayeti rabbaniye ihtar edile- rek buyuruluyor ki (واذ قال ربك للملكة) «vâv» yine mazmu- nı sabıka matuftur «Ya Muhammed, ey Adem oğlu, zıkr olunan nimetleri unutma ve o vakti da unutma ki insan- lar Yer yüzünde zuhur etmeden evvel rabbın iradei eze- liyesini ızhar ve kudreti lâyezalısini ibraz ederek meleklere (انی جاعل فی الارض خليفة) ben mutlaka Yer yüzünde bir ha- life yapacağım, bir halife tayın edeceğımı demişti ki me- alı. Kendi irademden kudret ve sıfatımdan ona bazı salâ- hiyetler vereceğim, o bana ızafeten, bana niyabeten mah- lûkatım üzerinde bir takım tasarrufata sahip olacak, benim namına ahkâmımı icra ve tenfiz eyleyecek, o bu hususta asıl olmayacak, kendi zatı ve şahsı namına bil- asale ıcrayı ahkâm edecek değil, ancak benim bir naibim, bir kalfam olacak, iradesile benim iradelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbika memur bulunacak sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak ayni, vazifeyi icra edecek olanlar bulunacak, هو الذي جعلكم خلائف في الارض»

sirri zahır olacak. Bu manâ Ashabı kiramdan ve tâbiinden uzun uzadıya nakledile gelen tefsirlerin hulâsası ve hasılıdır.

Burada «yapacağım = اى حائل» demek, acaba «halkedeceğim = اى حالى» demek midir, değil midir? Bu tefsir yok değildir «حمل» bir mef'ule müteaddı olursa halk demek olur. Burada da «حمل» halkdan eam ve daha mutlakdır. Ve ikisine de muhtemil bulunuyor Halk mes'alesi ilerde «اى حالى نشرام طيب اذا سوت وصحت فيه من روى فقواله ساحدين» ayetleriyle tasrih olunacaktır ki işbu «حائل» tebliği «اى حالى» takdiriinden sonra gorunuyor Arada takdiri zat ile takdiri sıfat farkı vardır. Lisanımızda kalfa tabirinin sahihi olan hâlife kelimesi, (yanı birinin arkasından makamına kaim olmak manasile alâkadar olarak) ميل buna'na حائل dir. Yanı aslı «halif» tir ve «ta» sı mubalâğa içindir Binaenaleyh isim olarak kullanılan sıfatı galibedendir ki Fransızca «re prezantan» kelimesi de bu ma'nanın mumessilidir, cem'i halâif ve hulefa gelir. masdarı da hılâfettir Hılâfet vekâlet gibi asaletin mukabılı olarak başkasına niyabet etmek yanı az veya çok onun yerini tutarak onu temsil etmek demektir Ragıbın Müfredatında beyanı veçhile bu niyabet de ya aslın gaybubetinden veya bir meunetten veya aczünden, yahut da bunların hiç birı olmadığı halde mahza aslın naibine bir şeref bahşederek tekrım etmesinden neş'et eder Ve işte Cenabı Allahın Arzda evliyasını ıstihlâfı bu kabildendir İlah., demek ki her naibin, halifenin kıymet ve şerefi, aslın şerefi ve niyabetin derecesile mutenasıptır Cenabıallah da Arzda bir halife yapacağım deyince kendilerini bir ıstışare makamında goren melûke bir taraftan bundaki şerefi takdir ettiler, diğer taraftan da Yerdeki bir mahlûka mınarafıllâh boyle yüksek bir salâhiyeti ıradıye bahşedilmesinde bir şer ihtimalından de korktular «Yerde» deyince «اى حالى نشرأ من طيب» takdiri anlaşılıyordu. Acaba bu salâhiyeti alan, hüsni ıstimal edebilecek mi? acaba bunu asalet zannederek kendi hesabına ıcrayı ahkâma kalkışırsa yer yüzüne fesad vermiyecek mi? Cenabıhak henüz bu noktaları ve o

salâhiyetin, derecesini ve hıkmî hâfiyesini bildirmemiş olmakla melekler (قَالُوا أَتَجْمَلُ فِيهَا مَنْ يَفْسُدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدَّمَاءَ) orada yani Yer yüzünde onu fesada verecek, onda fesatlar çıkaracak ve kanlar dökecek bir kimse, bir âmil mi yapacaksın? (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُكَ) halbuki biz hep sana hamdederek daima tesbih ediyoruz ve sana mahsus takdîsat ile arzı takdis eyleriz. Veya. senin için kendimizi daima temizler, temiz tutarız, âdediler.- ve bu suretle mak-satları haşa ıtırız olmayıp hikmetini bir istîfsar olduğunı bildirdiler maamafih bununla hılfâfete zımnen bir ragbet de ızhar ettiler

TESBİH, Allah tealâyı tenzih etmek, yani zatı akdesini itikâden ve kavlen ve amelen lâıyk olmıyan her türlü şâibeden arı ve uzak tutmaktır. Ashı, suda pek iyi yüze-rek uzaklara gıtmek demek olan «سح» masdarındandır kî tefîlî teksir ifade eder. Allahı takdis de boyledir Bu dahı esasında pek uzağa gıtmek demek olan «قدس» den me'huz olarak tathir etmek, pek temiz tutmak manâsına-dır Çünkü tathir, pishikten çok uzaklaştırmaktır Maa-mafih «ve nukaddisu leke», «nükaddisu takdîsen leke» demek olduğü gibi «nükaddisu nüfusena li'eclike» demek de olabi-lir kî ikisile de rivayet varit olmuş ve bunun için balâda ikisine de ışaret edilmiştir.

MELÂİKE VE MELEK NEDİR? Evvelâ ciheti lıسانیye-sini tetkık edelim Ebu Hayyanı Endelüsî gerek Bahrınıhıt namındaki tefsiri kebirinde ve gerek Nehrimad ısmındaki tefsiri mulâhhasında der kî (melek) mımır aslı olarak kuv-vet demek olan «melk» den «feal» dir. feâile ve feail vezninde melâike ve melâik diye cemilenmesi şaz tarıkiledir. Ebu Ubeyde buna kail olmuştur. İlah Bina-enaleyh melek lûgaten kavı zülkuvve demektir, lâmin kesrile «melik» ve lâmin fethile «meleke» kelmelerinin manâlarıle alâkadardır Lâkin bu surette melâike cem'i kıyasî olmamış olur Halbuki Arapçada ashı bulmak için cemı, esaslardan biridir. Bunun için diğır taraftan mimi

zait olup aslı mel'ektir deniliyor ki İbni Ceriri Tabert dahi Camiulbeyanında bunu şöyle ızah eder: melâike «مَلَك» in cem'idir Şu kadar ki Arapta müfredinin hemzesizi hemzelişinden daha çok ve daha meşhurdur. Melâikeden bir melek derler, hemzesini hazfederek harekesini makablindeki sakin olacak olan lâma naklederler ve cem'i'ledikleri zaman hemze ile aslına reddederek melâike derler ki bunun misali çoktur «زَي» gibi. Maamafih müfredin hemze ile geldiği de vardır. Nitekim şair şöyle demiştir

حذر من حوالها يعوب [1]

فلست بمي ولكن ملاكا

ki burada «مَلَكًا» «مَلَكًا» demektir. Bazan müfredinde mel'ek de denilir ki bu da «حَد» yerine, «شَمَال» yerine «شَامِل», denilmesi gibi bir kalbtir. - lisanımızda da bu gibi kalbin emsali çoktur Meselâ koprü, toprak, eksi yerinde korpü, torpak, eşki gibi. Fakat müfredinde «مَلَك» denildiği zaman cem'inde de «مَلَك» denilmek lâzımgelirdi. Halbuki böyle cem'i'lendiği mahfuzum değildir. Bazan melâik ve melâike diye cem'i'lenir Mesma mesami mesamı gibi işbu melek kelimesinin aslı «مَلَك» me'al vezninde rısalet yani elçilik manasınadır ki اُرسل اليه رسالة diyecek yerde لا اِلهَ اِلاَّ هُوَ fi'inden gelir, me'lek de aynı vec'hile «اُرسلت اليه» manasına «elektü ileyhı elketen ve me'leketen ve uluken» filinden masdarı mımîdir. Adiyy ibni Zeydil'imadı:

ايقظ طال حسي و انتظر [2]

المع العاصمي ملاكا

demıştır ki diğer lûgat ile مَلَك me'löken diye dahi inşat olunuyor. Bu manâda daha bazı şevahid vardır. İşte melâike de bu rısalet manâsile melâike tesmiye edilmişlerdir. Çünkü melâike Allahın resulleri elçileridir Enbiyasına ve gönderdiği ibadına gönderir ilâh.. Yani «melek» ismi mekân olmak üzere mevzu rısalet veya

[1] Sen bir cınnı değil cevvi Semadan inerek dönüp dolağan bir meleksin

[2] Benden Nnmana bir elçilik yetiştir, mahbusiyetim ve intızarı hakikaten uzadı

me'ul manâsile Resul, mürsel, âmili risalet, vesaitı rab-baniye demektir. Ehli lisan da, mütessirîn de bu istakakı tercih edenler çoktur. Ragıp da melaîke lâfzında bunu tercih etmiş ve melekte demiştir ki Nahviyun melekide melâikeden mustak ve miminı zât yaptılar. Halbu ki bazı muhakkıkîn bunun mülkden olduğunu söylemiş ve şöyle izah etmiştir. Melâikenin sıyasattan bir şey'e memur ve müstevlî olanına lâmin fethile «melek», beşerde olana da lâmin kesrile «melik» denilir Binaenaleyh her melek melâikedir. Fakat her melâike melek değildir. Melek «فاندرات اسراء، فاقسمات اسراء، والارقات» gibi âyetlerde işaret olu-nandır ki melekülmevt bu cümledendir «والملك على ارحائها»، «على الملكين» Bir de der ki melâike, vahide ve cem'a itlak olunur ilah.... Binaenaleyh bu ızaha göre de melek lâfzı kuvvet ve tedbirden, melâike de risalet manâsından me'huz olmuş oluyor. Ve aynı zamanda melâike, melekten eam ve onun cinsi bulunuyor Şu halde her ikisinde bir kerre manâyı risalet vardır

Acaba bu risalet sadece tebliği emir midir ? Yoksa teb-lîği fiil midir ? Yanı yalnız ilmi ve kelâmî bir tebliği ruhî mi yapıyorlar, yoksa bilful kudret ve tekvini ilâhînin de mütbellîği oluyorlarmı ? Âyâtı Kur'aniyenin delâletlerine göre her ikisinin dahı bulunduğunu anlıyoruz Peygam-berlere ve hattâ yine melâikeye evamrı ilâhiyeyi tebliğ eden melekler bulunduğu gibi cihad ve sair hususatta fiilen kuvvet ve imdat getiren melâike de bulunuyor ve bir de «الروح=erruh» ismi mahsusiyle bir melek mahsus dahr okuyoruz. Halbuki âlemde hiç bir hâdise olamaz ki ona kudreti ilâhiyenin bir taallûkı mahsusu bulunmasın, bina-enaleyh cinsi melâike kudret ve tekvini ilâhînin vah-detten kesrete tevezzûunu ve onun tenevvüat ve taay-yünatı mahsusasını ifade eden mebadîi faile olarak mülâ-haza edilmek lâzımgelir. Ve kâınatta hiç bir şey, hiç bir hâdise, hiç bir fil-û hareket tasavvur olunamaz ki

böyle bir risalet ile vaki olmuş olmasın, bundan başka bir nevi melâike daha vardır ki bunlar hâdisatı tekvi-niyeden mukaddem şuuni emriye ve kelâmiyeyi, tabiri âharle şuunu ruhiyeyi mevcudatı akılenin cereyanı ruhisine ait evamir ve ırşadatı rabbaniyenin tecelliyatı mahsusasını ifade ederler. Bunlar daha evvel resuli idrak-dırler, mudrik ve muhtar olan mebadii faileye kablel fiil hayrın ve rızayı ilâhının vîçhesini ıra'e eylerler ve melâikeye olduğu gibi beşere de müvakkeldirler. Şeytanın melâikeye tekabülü de bu cihettendir ve alelekser melâike yalnız bunlar zannedilmiştir. Biz her hâdiseyi iki mebde ile tasavvur ederiz ki biri mebdei fail, diğeri mebdei kabildir Meşhudatımız bu ikisinin haysiyeti müstereke-sidir. Asıl madde bu mebdei kabilden ibarettir. Biz asıl maddeyi gormeyiz, gordüğümüz hep eseri failiyettir. Gorulen her fı'l-ü hareket, her şe'n-u hâdisede bizzat veya bilvasita bir mebdei fail tanırız Şuphe yok ki muharrik-sız bir hareket yoktur ve madde kendi kendine âtıldır. Bundaki her hareket veya sukûn bizzat veya bilvasita fail bir kudreti muharrikenin eseridir ve her hâdis-e böyle bir faili muessirin tezahurudur. Biz eseri görür, eseri idrak ederiz Halbu ki aynı eserle hakikatte idrakimize tezahur eden o faili muessirin bir lemmasıdır. Madde onun altında bir ma'kuldür Gördüklerini madde zann-edenler, onu kuvvet sayesinde gordüklerini bilmeli-dirler Buradan feylesofların kuvvet nazariyesine atlayacak olursak bütün kuvvet ve kudretin Haktealâ da tevahhud ettiğini ve kudreti ilâhiyenin ilk vasıtai taayyün ve tecellisi melâikenin risaleti demek olduğunu ihtar etmek kolay olur. Lâkin bunlar miyanında kuvayı müdrike de vardır ki onlar da vakiatı kablel vuku tefhim eden rubu-biyeti ilâhiyenin mübellîğidirler ve binaenaleyh melâi-kesiz bir hâdis-e tasavvuru gayrı mümkündür, melâikesiz bir katra yağmur bile düşmez, şu kadar ki iradei insa-

niye ile alâkadar kuvayı tâliyedeki şerr-ü fesad âmili gibi icrayı tesvilât eden ervah-ü kuvayı şeytaniye de balâda izah olndğu üzere bu melâikeye mukabildir.

Bu izahatı serdettikten sonra melâikenin mahiyet ve envayı hakkındaki akvali de icmal etmek faidelı olacaktır. Vaz'ı mesele şudur melâikenin bızatiha kaım zevat, tabırı âharle cevahir kabilinden olduklarında ukalânın ittifakı vardır. Fakat bunlar mütehayyiz mıdırler, mücerret mıdırler? Bunda ihtilâf ediliyor.

1 — Mütehayyizdirler. Melâike bır takım ecsamı lâti-fei esıriyedir kı eşkâli muhtelifle ile teşekküle kadirdirler. Bu kavil ekserı mütekellimın kavlıdır. Çünkü diyorlar Peygamberler bunları şekillerile gormuştür şekiller ise cismanıdırler, harzı eb'addırlar. Bır de maddesız kuvveti mucerrede tasavvuru bizzat kudretı ilâhiye tasavvuru demektir. Allahdan maada zatı mucerret yoktur Maddo tasavvurdan silindiğı zaman tasavvur olunan kuvvet ve kudretı mahza aynı kudretı ilâhiyeden ibaret kalır Henüz hiç bır teşekkulu harız olmıyan eczayı lâyetecezza halindeki maddesi mahza ise kabil ve atılı mahızdır Onda hiç bır failiyet ve kuvvet yoktur Bunlara failiyet demek olan kuvvet ifaza edildiğı zaman teşekkülü harız murtabıt bır cısmı esirî olurlar Denebilir kı teşekkül bunların hakikatleri değil maddede tezahürleridir Binaenaleyh kendileri maverayı maddedir. Buna şu cevap verilir kı melâike ve resul tabırı de bu haysiyetledir. Yoksa maverayı maddede bunlar aynı kudretı ilâhiyeye raci'dirler. Bu kavil asrı hazırda ekserı Hikmeti tabiiye ulemasının esirsız kuvvet tasavvur etmemelerine muşabıhtır.

2 — Hukemanın ve bilhassa hükemai ıslâmiyenin kavillerıdır ki melâike ne mütehayyiz, ne ecsamdırlar, bunlar nüfusu natıkai beşeriye yanı ruhu insanî gibi cevahiri mücerrededirler, fakat mahiyetçe bunlardan baş-

kadırlar, kuvvetce daha mükemmel ve ilimleri daha çoktur. Aralarındaki nisbet güneş ile ziyasının nisbeti gibidir. Ve bunlar ıki kısımdırlar, bir kısmı marifeti Hakka müstagra ve başkasile istigalden mütenezzihdirler «يسعون الليل والنهار لاجترة» bir kısmı da kalemı kaza vü kaderin cereyanına gore Semadan Arza tedbiri umur ederler ki bunlar da «المدرات امرأ» dırlar, ve bunların Semavî ve Arzî olanları vardır Evvelkiler de bunların ruhları mesabesindedirler.

NASÂRÂ'dan bir taifenin de melâike bedenlerinden mufarekat etmiş ervahı fazilei beşeriye diye telekkı ettikleri tefsirlerimizde ve kutubı kelâmiyemizde zikrolunuyor Zamanımızda gayrı islâmî felsefelerin maddeyi kuvvete kuvveti ruha ırca eden nazariyeleri de esasında hukemanın salıfuzzakır cevahırı mucerrede nazariyesidir. Muceredatı umurı itibariye addedenler de mutekellimîn mezehebine ırca olunabırlar

Balâda beyan olunan kavlı muhtar veçhile bütun kâinatı maddiye bir sema olduğuna ve bunlardan maada Semalar bulunduğuna gore hakikati melâikenin ve bunların makamlarının ne kadar yüksekliklere ve derinliklere varacağını tasavvur etmelidir. Bunların kesretlerini anlatmak için aleyhussalâtu vesselâmı Efendimizin şöyle buyurduğu naklolunmaktadır Sema gıcırdamaktadır Ve gıcırdamak hakkıdır Onda bir kadem mevzı yoktur ki bunda bir meleki sacit veya rakı bulunmasın. Bu bapta temsilen şöyle bir nisbeti mutezayide dahı rivayet olunmuştur Benî Adem cinının uşrû, bunlar hayvanatı berriyemın uşrû, hepsi tuvurun uşrû, mecmuu hayvanatı bahriyemın uşrû ve butun bunlar Arza müvekkel olan melâikenin uşru mesabesindedir. Sonraı Semaı dünya melâikesi butün bunlardan o nisbette çok ziyade ve butün bunlardan Semaı saniye melâikesi de o nisbette ziyada, Semaı sabıaya kadar mutezayiden hep boyle, sonra bunların

heyeti mecmuası melâikei Kürsiye nazaran az bir şey, sonra hepsinin mecmuı adedı altı yüz bine balığ olan süradıkati Arştan birinin melâikesine nazaran onda bir kalmaz. Ve bunlardan bir süradıkın yanı bir büyük perdenin tûl ve irtifâına nazaran Semavat-ü Aarz ve içindkiler ve araları bir kadrı mahsûs teşkil etmezler ve bunun her karışında bir meleki sacıt veya rakı veya kaim vardır ki tesbîh ve takdis eder. Sonra bunların mecmuu Arş etrafında donen melâikeye karşı denizden bir katra kahr Sonra İsrâfil aleyhisselâmın eşyası olan melâikei Levh ve Cibril aleyhisselâmın cunudu olan melâike lâyuhsadır Cinslerini, muddetı omurlerını, keyfiyetı ibadetlerini ancak Allah bilir «وما يعلم حدود ركب الامر» yine aleyhissalâtu vesselâm Efendımızden şöyle rivayet olunmuştur ki «Semaya urûc buyurdıkları zaman kal'a bureları gibi bir mevkide bir takım melâike gormuştu Bunlar birbirlerinin yüzüne doğru mutekabilen yürüyüp gidiyorlardı Bunlar nereye gidiyorlar diye Resulüllah Cebrâile sordu, Cebrâil biliniyorum Ancak yaradıldığından beri ben bunları gorurum ve evvel gordüğümün bir tanesini bir daha gormem dedi Onlardan birine, ikisi birden sen ne zaman halk olundun? Diye sordular. O da bilmiyorum ancak Canabıallah her dört yüz bin senede bir yıldız halkeder Ben yaradıldığından beri de dört yüz bin yıldız yarattı diye cevap verdi. Melâikenin kesretini ve kudretı ilâhiyenin vus'atı tecelliyatını anlamalı.

سبحان من تحير في صفة القول

سبحان من قدره على إمعان القول

Şüphe yok ki bu tenvirat asrı hazırdaki heyet fıkırından de çok yuksektir ve bunların hepsini ecsamı lâtifei esriye ile tahdid etmek de pek muvafık olmasa gerektir Onlar nihayet melâikei arziyeyi ve semai dünya melâikesini izah 'edebilir. Meğer ki Semai dünyanın dar manasıle tefsirinde ısrar edilsin. Bu ise mutekellimünün

muhtarı değildir. Bu ayette zikrolunan melâike hakkında da cüz'î bir ihtilâf vardır. Bundan murat melâike Arzdır, diyenler olmuştur ki bu da dahhakın İbni Abbas radiyalahü anhumadan bir rivayetine müntehi olmaktadır. Lâkin ekser Sahabe ve Tabûn rıdvanullahı aleyhim ecmaîn Hazaratı lâfzın umumuna ve muhassıs bulunmadığına mebni bütün melâike olduğunu söylemişlerdir.

İşte bütün melâike Arzda hilâfete müteallik böyle bir takdiri ezelinin kendilerine tebliği üzerine hitabı ilâhî karşısında «أَعْمَلْ مِثْلَ مَا مِثْلُ يَسَدُ مِثْلَ وَيَسَدُ الْمَاءِ وَ مِثْلُ نَسَحَ مُحَمَّدٌ وَ قَدَسَ لَكَ» (قال أنى اعلم - Cevaben rabbımın

(ما لا تعلمون) her halde ben sizin bilemeyeceklerinizi bilirimbuyurdu - Şüphe yok ki alehtlak düşünüldüğü zaman bunun böyle olduğunu ve ilmi ilâhının kendilerinden çok ziyade ve yüksek bulunduğunu melâike bilirlerdi Öyle iken makamı inkârda te'kît ifade eden «ان» ile takviye ederek cenabı Allahın bunu tekrar ihbar etmesi gösterir ki muradı ilâhî bu umum içinde bir hususı yani istihlâf ineselesini istilâf etmektedir ki melâikeye hafı kalan ve şer ihtimalı karşısında taaccup-u istib'at ve arzı ihtisas ile söz soyllemelerine sebep olan da bu ıdı Binaenaleyh siyaki ma'na, hilâfetin lûkmet ve devaîsı ve ona liyakat mes'elesi hakkında bilmediğiniz cihetler var Ben sizin bilmediğiniz bir çok şeyleri bildiğim gibi bunu da bilirım demek olur. Ve bununla cevap suale her veçhile mutabık olmak için bu bapta yalnız hisalı melekının ademı kifayetine ve talebin ademı cevazına da zımnen işaret buyrulmuştur. Burada «طال القضاء لا يولى على القضاء» hikmetine de tenbih vardır.

Cenabıallah onlara bu cevabı verdi (وعلم ادم الاسماء كلها)

bir taraftan da Ademe bütün o isimleri talim etti.- Ya o esmayı Allah kendi vaz'edip Ademin ruhuna nakş-u ilham etti veya Ademe bunları lüzumunda vaz'edip kullanacak

bir ıstıdadı mahsusu haiz bir ruh nefhini takdir etti ki evvelki zahir, ikinci muhtemeldir. Talim ile yani öğretmek ile bildirmek herkesin malûmudur bundan Hazreti Adem'in, aslı lisan olan isimleri birdenbire bir ı'lâm ile bilmiş olmayıp, sirri terbiye hükmunce bir ıstı'dat ile az çok bir tedric içinde belliyeceği anlaşılr. Ve burada bu ta'limin takdiri müttekaddımı ve nefsi Ademın sıfatı zatı-yesi beyan olunuyor ki bu sıfat nev'ı beşerin mahiyet ve fitreti ulâsı demektir Zira Adem nev'in ilk ferdıdı ve havassı nev'iyenin aslı ondan mevrustur.

Bu isimler nedir? ve «ك» ıstığrakının derecesi şumultu ne kadardır? Yani bütün eşyanın isimleri midir? Yoksa bir takım esmaı ma'hudenin mecmuu mudur? İlmî tabirile «الاسماء» daki elif lââm ıstığrak içm midir? Yoksa Allahın öğretmesini murad ettiği isimler manasına ahdı haricî olup «ك» bunun te'kidı mıdır? Bu noktada oslâfı mufes-sirinden bir kaç kavil vardır

1 — Bu isimler, insanların tearufune, anlaşmasına sebep olan bütün isimlerdir İnsan, hayvan, arz, bahr, cebel, himar vesaire hepsi (İbnı Abbasdan Dahhak), Gurab, hamame ve her şeyin ismi (mücahit), her şeyin ismi, be'ır, bakare, şâte varıncaya kadar (Said ibnı Cübeyr), her şeyin ismi, hatta şu, bu, hades bile (İbnı Abbasdan Saidıbnı Ma'bed), her sınıf halkın ismi ve cinsine ırcaı, şu cebel, bu deniz, şu şöyle, diye her şeyin ismi (Katade) Bunların hasılı, bütün elsinenin aslı olan lügâtın hepsi oluyor Ve elif lââm ıstığ-raka hamledılıyor. Bundan kıyamete kadar olmuş olacak bütün şeylerin esamısı manasını anlıyanlar da olmuştur.

2 — Melâikenin esamısı (Rabî ve daha diğerleri)

3 — Zürriyetının esamısı (İbni Zeydden İbni Vehbden Yunus ibnı Abdilâlâ ve daha diğerleri). Bu iki surette de elif lââm ahd içindir ve bunun karinesi gelecek olan «عمرهم» zamiri gösterilmiştir. Çünkü tağlib muhtemel olmaklaberaber «م» zamiri zevlukulde zâhırdır. Ve

bu karineye nazaran bazı müfessırın hem esmai melâkeye ve hem esmai zürriyete şumulunu yani ikinci ile üçüncüyü cemetmişlerdir. Bu esmayı esmaullah diye ahzetmeye de bu zamir manidir

4 — Esmadan murat lisan değil, havassı eşya, tabiri âharle o havastan müteşekkıl suveri ilmiyedir diye de tefsir edilmiştir. Lâkin bunun ıhlmden ziyade kelâm, hiç olmazsa kelâmı nefsi olan zihin olması ıktıza eder Her ne olursa olsun burada kat'i olan nokta Hazreti Ademe az veya çok talimi lisan edilmiş ve muşarün'ileyhın ılım ve kelâm sıfatlarına mazhar kılınmış olması, kelâm ve lisan mes'elesının emri hilâfette şayanı ehemmiyet bulunmasıdır. Lisan hususunda bütün Benı Ademın zamanımıza kadar vâkı olan tenevvu ve terakkıyatın cümlesi esas itibarıle Hazreti Ademın fitreten mazhar buyrulduğu bu talimi esma hasısasına medyundur. İlm ve mantık hassası bu suretle nev'i insanın fitretı asliyesinde dahil zatıyatından bulunmuş ve bundan evvel hakikatı Ademıye ve tam manâsile ruhi Ademı tamam olmamış olur Bu suretle kuvveı kelâmıye ruhi insanın mahııyetinden bır cüz teşkil etmiştir Cenabıhak bu kuvveyı ruhi Ademıe zatı olarak bahşetmiş ve nefhın tamamından sonra da Ademı bilfiil şerefi lisan ile müşerref olarak lüzumuna göre esmayı tekellüm eylemiştir Binaenaleyh Ademden evvelkı mahlûkat her ne neviden olursa olsnlar lısandan mahrum ıdıler ve binaenaleyh insan değil ıdıler, insanlık hilâfeti Ademıye ile müterafıkdır. Ma'sıyeti insanın zatısı sayıp da sıfatı ılım ve sıfatı kelâmı araziyatından saymak ıstıvenler insanı bilememişlerdir Bundan da şu neticeye gelırız kı bu talim, kablennefh yalnız ruhi Ademı ıdıse, ona kuvveı kelâmıyenin, vaz'ı esma ıstıdadının bahşedilmiş olduğunu ifade eder. Ve bu suretle esmanın bilfiil vâzı, ıkdarı rabbanı ile peyderpey Ademı olmuş olur Ve eğer zahır veçhile nefhi ruh ile beraber

veya sonra ise vâzı esma, Allah tealâdır. Ve Ademe ilham veya ilmi zarurî ile peyderpey talim buyurmuştur. Evvelkinde «الاسماء» kıyamete kadar bütün elsinenin esmasına şamil bir istiğrakı hakikî olur. İkincide ilk tekellüm edilen bütün esmaya mahsus ahdı haricî olur Mufesssırince ta'lim böyle iki suretle de tevîl edilmiştir. Ve ilmi Usulde buna müteferri olarak vaz'ı lûgat meselesindeki ihtilâf hasıl olmuştur. Zâhir olan her halde bılful ta'lim ve o ta'limin takdîridir, Yani hsan, Ademın eseri hilâfeti değil, sebebi hilâfetidir

İşte Allah tealâ Ademe böyle esmayı ta'lim etti (ثم عرضهم على الملائكة) talimden bir müddet sonra da bu isimlerin müsemmalarını yani delâlet ettikleri zevatı melâikeye arz etti. Buradaki «هم» zamirinde bir dakikâi hsanıye vardır ki hsanımızda bulunmaz «عرضها» denilmeyip «عرضهم» buyrulması arz olunan şeylerin zevil'ukul olduğunu göstermekte zahırdır. Ve esmayı takyid ettiren karine de budur. Bu zaminin melâikeye ırcı ve o isimlerin esmai melâike olması da bunların melâikeye arzı ile mütenasip olunıyor. Binaenaleyh en zahır manâ bu musemmeyatın Hazretî Ademe halef olacak olan zürriyetleri olmasıdır. Sahıfuzzakır esma dahi bunların isimleri yani insan isimleri demek olur Maamafih bütün esmanın talim edilip de yalnız bunların arz edilmiş olması da ihtimal dahilinde dir. Lâkin her iki halde böyle olmak için zürriyetleri halk edilmiş bulunması lâzımgelir. Halbu ki âyette henüz Hazretî Havvanın bile halkına işaret yoktur. Ve kıssanın sıyaki da buna muhalıf görünmektedir. Bu müşkil, ma'ruf bir hadîs ile ızah olunuyor ki bunlar melâikeye küçük karıncalar, mikroplar misalinde arz edilmişlerdir «امثال الدرة» ki zürriyyet kelimesi bundan muştakdır. Bu hadîs bunların o zaman Ademde henüz tohum halinde yani istikbalde bütün Benı Ademı temsil eden ilk buzey-

ratı meneviye suretinde bulunduklarını ifham eder. Eger burada bu vakiâtın cismaniyetî kesife âleminde olmayıp Hazreti Ademin nefsi natıkasının takdiri veya ruhunun esiri bir cismaniyetî lâtife ıktisap etmesi halinde olduğunu tasavvur edebilirsek o cismi esiri eczasında kıyamete kadar gelecek Benî Ademin müteselsilen temessülleri veya nefsi natıkasındaki suverî maneviye zürriyat o esmanın melâikeye arz olunan medlûlâtı olarak mülâhaza edilebilir. Ve böyle olmasına vakıanın Arza hubuttan mukaddem olması karine demektir, bu surette melâikeye arz, arzı hıssî değil, arzı ilmî ve hakikî olur. Fılvakı isimlerin asıl medlûlâtı eşyanın suverî ilmiyesidir. Kelimelerin mevzuu lehi asıl bunlardır. Demek Ademe evvelâ eşyaya ve bilhassa zürriyetine muteallik ilim ihsan edilmiş ve bundan başka bu malûmata ait isim ve suverî lisaniye dahi ta'lim buyrulmuştur. Melâikede olmıyan da budur. Bunlar takdir edilmiş ve hubuttan sonra da Hazreti Aadam bunların fi'liyatını Arzda görmüştür. Burada bilful ilmin fitriyeti veya ademî fitriyeti meselesi vardır ki başka yerlerde tafsili gelecektir.

Rabbın melâikeye bunları arz-u irae etti de (قال ربونی۔)

(قال ربونی۔) haydi siz bil'isare ifade etinek istediğiniz hilâfete liyakatınız imasında sadık yanı musip iseniz işte bunların isimlerini bana güzelce haber veriniz buyurdu. Bu zovâtı sade kendileriyle değil isimleriyle dahi tanıtabileceklerini sorarak evvelâ melâikeyi -acızlerini izhar-u isbat etmek için- imtihan etti ve bununla şunu da anlatmış oldu ki tasarruf, tedbir, ikameî ma'dilet, bunların müteallaklarını, isti'datlarının mertebelerini ve hukukun mikdar-û derecelerini bilmeye ve bundan başka bir de bizzat ihzarlarına muhtaç olmaksızın giyap-

larında dahi isimlerle anlatabılmeğe mütevakıftır. Ve bu bapta sıfatı ilimden daha fazla bir hususiyet ve meziyet ifade eden sıfatı kelâmın, kuvvei lisanîyenin, tabiri aharle hakikate mutabık natıkiyetin zâtî bir kıymet-ü ehemmiyeti vardır. Ve onsuz icrayı ahkâm mümkün değildir.

Bu imtihanı karşı melâike **﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا﴾** (ant elîm el-hakim) «sûphaneke, en yüksek tesbîh ve tenzih sana yarab! senin bize bildirdiğinden başka bizim hiç bir ılmımız yoktur, her şeyi bilen ve daima bilen alîm ve her sun'unda hakîm, hakikaten sensin ve ancak sensin» dediler ve böyle ızharı aciz ve arzı tesbîh eylediler.

SUBHAN, tesbîhin bir ismi alemidir «Subhaneke de ekseriya tevbe mukaddimesi olur. Şimdi burada su sualler hatıra gelir. Melâike hiç bir isim bilmiyorlarsa o zaman sıfatı kelâmdan külliyyen mahrum bulunuyorlardı demek olur O halde bu sözleri nasıl soylıyorlar ve kelâmı ilâhiye nasıl muhatab oluyorlardı, yok eğer bunlar külliyyen mahrum değiller de henüz gösterilen yeni şeylerin isimlerini bilmiyorlar idise o zaman niyabete alehtlak hyakatsizlikleri nasıl sabit olur? filhakika esmadan murat birinci rivayet veçhile alelumum esma ise melâikenin bütün esmadan mahrum bulunacakları cihetle bizzat sıfatı kelâmları olmadığı ve ancak sıfatı ilimden bir hisseleri bulunduğu anlaşılır ve eğer esmaı zurriyet ise diğer esmayı menetmeyeceğinden sıfatı kelâma mani olmaz ve bu surette melâikenin ademi liyakatını isbat matlûp olmayıp başka bir hikmetin ibrazı matlûp olur. Lâkin her iki takdirde melâike ile olan muhatabı ilâhiye sıfatı kelâma raci olmayıp manâsı bütbutun başka olmak ve sıfatı ilim ile te'vil edilmek muktazai zahırdır. Evvelkı umum takdirinde bu zarurîdir. Husus takdirinde ise hyakat hikmeti hasebile zahırdır Binaenaleyh melâike esmayı,

kelâmı Ademin inbasile öğreneceklerdir. Burada İlmî kelâmın mu'dıl bir meselesine gelmiş oluyoruz. Şu kadar söyliyelim ki asıl ılım hakikatın bizzat, bir tecellisi ve bir inkişafı mahsusudur, kelâm da ılımın bir tecellisi, hem de bir dal, bir alâmet ile binniyabe bir tecellisidir. Aslı ilimde hakikatın bizzat bir veçhi vardır. Isimde kelâmda ise o veçhın ancak bir naibi vardır. Zira ismin asıl manâsı bir şey'i zihne ref'etmek için alâmet ve delil olan şey demektir, ve manayı ıstılahı bundan me'huzdur. Binaenaleyh ism kendisi de bir şey olmakla beraber ismiyeti diğer bir şeye nâip ve alâmet olması itibarile- dir. Ve Âllahualemi bu hikmete mebdur ki hilâfete liyakat, esma ve kelâmındaki bu manayı niyabet ile mute- nasıp olmuştur. Ve Allah bunu iptida Ademe ıhsan et- miştir. Ve işte ulûmı beşeriye niyabî olan işbu suverı kelâmıyenin haylûleti ile alakadar olduğundan dolayı- dır ki tasavvurâtı zillîye ile meşbudur. Ve ılımı keşfi ile ılımı ismî ve fıkırının büyük farkları bundandır. Demek ki Cenabıallah ile melâikenin evvelkı muhatebeleri hiç bir suverı ismiye ve niyabiye karışımıyan ve bizzat veçhi hakikat üzerinde vaki olan bir cereyanı ilmi'dir. Ve me- leklerin mukalemeleri, tesbîhleri takdîsleri bizzat olan bir ısrakı ilnî demektir ki bununla asıl sıfatı kelâmın niyabî olan tarzı cereyanındaki fark aşıkârdır. Binaenaleyh me- leklerin bilmedikleri ve bildiklerinde noksanları buluna- bılırsa de hataları, cehlî mürekkepleri olmaz. Ve bunun için denilmiştir ki melâike ancak nas ile amel eder. Beşer ise ıstinbat ve kıyas kuvvesine malıktır. Balâdaki ifade- lerinde de sarahaten liyakat dava etmemişler ve yeni agâh oldukları mes'eleyi nâkıs olarak gorebilmişler ve hakikatı niyabeti bilememekle beraber söylediklerinde de bir veçhi hakikat söylemişlerdir. Beşeriyetın hatâ ve cehlî mürekkep kabiliyeti de kendilerindeki kelâm sıfatı ve bundaki hayısveti niyabiye ile alâkadardır. Şeytan bun-

ları bu cihetten aldatabilir. Gerçi kelâm esasen ilmi hakka ve sıdka mevzudur. Ve onun naibidir. Ve bu naibin temsil ve delâletinde de ciddiyet vardır, lâkin kelâmın zatı- sı olmıyan bir te'sir ile yalan söylenir. Sonra kelâm aynı ilim ve aynı hak diye ahzedilir. Ve suverî kelâmıye ve nıyabıye ile mahlût olan suverî fıkriye ve tasavvuriye bizzat ilmi hak yerine konulur. Ve hasılı bilerek söylenilmez, bilerek anlaşılmaz ve hepsinin maverasında hak talep ve taharrî edilmez. Hasletü niyabet, bir asalet talâkki edilir. Ve o zaman insanlığın bütün şerr-u fesadı başlar. Halbuki Cenabıhak fıtratı Ademi kendi sıfatından hem ilim ve hem kelâm sıfatlarına mazhar kılmış ve kendine esmayı ta'lın ettikten sonra melâikenın karşısında lıyakatını ısbat için bir de ımtıhan cylemiştir,

Melâike ıtırâfı acız ve teslimi ılın-u hıkmet edince rabbın (قَالَ يَا آدَمُ اسْمُهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ) ya Adem, bunlara şunların isimlerini güzelce haber ver dedi. - ve halifenın kim olacağına da bu hitap ile işaret etti.

Adem isminin udmeden veya edîmi Arzdan muştak **اصل** vezninde Arabca bir kelime olduğu rivayet olundu. İse de a'cemî yani gayrı Arabî ve **فَاعِل**=fâal vezninde olması tercih ediliyor, Zamahşerî, beyzavî, Ebûsstud ve saire gibi muhakkıkının muhtarı budur. İmam Şa'bî bunun azer ve a'zar gibi ibrânî bulunduğuna zahıb olmuş, suryanide de adem toprak demek olduğunu söylemiştir. Bazılarıda bunun aslı hâtam vezninde süryanî olduğuna zahıp olmuşlardır ki bu surette lisanımızdaki adam talaffuzu daha aslı olmuş olur. Arabî ise alemiyet ve vezni fulden dolayı, Gayrı Arabî olduğuna göre de alemiyet ve ucmeden dolayı gayrı munsarıftır. Ve her iki takdirde bir ismi cins olmayıp ismi alem olduğu muhakkaktır. Adem, beşer, insan gibi ismi cins makamında kullanılacak olursa cem'i avadın gelir ve o zaman cem'i gayrı munsarîf olursa

da müfredi munsarîf olmak ve «reeytü admen» demek icab eder ki «ademiye» (ferden mın beni adem) demektir. Ve doğrusu hâricte her ismı cins iptida - bir ismi alemin ta'mimidir. Ve vahit, kesire bittabi mukaddemdir. Her halde Arabîden maada ibrânî ve süryanîde bu ismin muhtelif lehçeleri mevcut olduğu anlaşılıyor. Sabiede «عديمون» isminin bile gayrı Arabî olarak bu ism ile bir alakası görünüyor. Bununla beraber Ebülbeşerin el sinei muhtelifede başka başka isimlerle yad olunduğu da nakl ediliyor Şehrîstanın Mîlîl-ü nihalde beyanına göre Mecustan Küyumresiye tairesi Keyumers Ademdir derler. Ve keyumersın Adem olduğu Hint ve Acem tarihlerinde de varit olmuştur. Lâkin diğer muverrihler buna muhalefet etmiştir İbniesir dahî Kâmilinde Mecusun Ceyumers dediği Hazreti Ademdir diye zikreder. En zahiri, Adem ismi beşerin ilk lisanına ait bir kelime olmak üzere ahzedilmek ıktıza edecektir.

İşte Cenabıallah melâikeden sonra Ademî de bu emr ile ımtıhan etti ve Adem onları isimlerle bertafsil anlattı.

(فما اناهم باسمائهم) binaenaleyh Adem o arz olunan şeyleri

isimlerle onlara haber verince - قال الم اقل لكم اني اعلم غيب السموات

(rabbin melâikeye و الارض و اعلم ما تدون وما كنتم تكتمون)

ben size. her halde ben bütün Semavatü Arzın gaybını bilirim demedin mi? ve siz ne ıbraz ediyorsunuz ve ne gizleyor idiniz? onuda biliyorum buyurdu. Ve bununla evvelki «ان اعلم ما لا تعلمون» kavlı celîlinin manasını tafsil ve tefsir etti. Bundan anlaşılır ki icmal hakikatte tafsılın aynıdır. Şu da anlaşılır ki melâikeye olan kelâmın hakikatı ancak manadan ibarettir. Suverî lâfziye ve ismiye değildir, yoksa icmalî söyliyene tafsili söylemiş olmazdı. Balâda ihtar ettiğimiz veçhile bu tafsılın masika lehinde umum değil husus yanı bu miyanda bilhassa

Adem aleyhisselâmda tahakkuk eden devaii hilâfeti takrir ve izharı hikmet-ü kudrettir ki işte sizin mukaddema anlayamadığınız sirri hikmet ve esbabı liyakat budur demek oluyor. Cenabıallah bütün sun'î ilâhısını böyle esbab ve hikemi hafiyeeye rapt etmiştir. Fakat ona karşı hiç bir sebep ile davayı liyakat ve istihka-ka da hak yoktur. Çünkü o bir şey murat ederse böyle yeni sebebler halk eder ve neticesini de o suretle, ihsan eyler Müsebbibülesbaba sebep ile davayı istihkak mânâsız olur. Sebebi aslî ve hakikî ancak onun iradesidir, Hikmet de onun lâzımıdır Gortulüyor ki Cenabı Allah Ademi halife olmak üzere halk buyurmuş ve keyfiyeti melâikesine ıstışare eder gibi icmalen tebliğ etmiş ve cevabı malûm üzerine onu talımı esma ile terbiye etmiş ve sonra melekler ile beraber ıntihandan geçirip melâikeye izharı acız ve ona bilfıl ısbatı ehliyet ettirmiş ve melâikenin mütemadiyen teslûh-ü takdis vazifesile ıstığal, bu makamı cedide liyakatleri için sebebi kâfi olmadığını da göstermiş ve nihayet onları Ademe inkıyad ettirmek için ihzar etmiştir.

Hasılı bu kıssada rububiyeti ilâhiyenin tarzı tecellisi büyük bir vuzuh ve pek ince bir üslûp ile ifham edilerek insanın fitratı aslıyesinde mundemiş olan enfusi nıamı ilâhiye tezkır kılınmış ve bununla rububiyeti ilâhiyeye ma'rifet te'min edildikten sonra gıyaptan mutekelime iltifat tarıkile mabadi de ayrıca bir ihtara tabı tutulmuştur şöyle ki

(وَادْعُنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِادَمِ فَسَجَدُوا اِلَّا ابليسَ اِنِّى وَاسْتَكْبَرَ) dorduucu nimet ola-

rak o vakti de derhatır et ki biz melâikeye «Ademe secde ediniz» diye emrettik de Iblisten maadâsı derhal secde ettiler. O ibâ ve ıstıkbar etti: Yahut[1] melâike derhal

[1] Evvelkisi istisnâi muttasıl ve (اِنَّ) istisnâi olmasi, iknesi istisnâi mun katı ve (اِنَّ) haber olmasi takdirine göredir. İblis melâike cinsinden olmadığı halde onlardan sayılacak kadar aralarında bulunuyordu Binaenaleyh tağlîp suretile melâikeden istisna edilmiş ve hali ayrıca beyan olunmuştur

secde ettiler. Fakat İblis dayattı ve kibirlenmek (وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ) ve esasen kâfirlerden idi - surei Kel geleceği üzere aslı Cın denilen gizli mahlûkattan [1] bunların kâfirleri de vardır - bu emr üzerine taahhuz etti, kâfir oldu Akıbetin böyle olacağını da Atealâ ilmi ilâhîsinde biliyordu bu itibar ile kader kâfirler defterinde mukayyet bulunuyordu Yoksa İb Ademe secde emrine kadar küfrü fi'lî'nı sabk etmedi fakat Allah böyle bildiği için o kâfir olur o kâfir olacağı için Allah onu öyle biliyordu ve takdir etmiş idi Fılvakı İblis kibr etmek istedi Nefs mümkün olduğu halde itaatı ihtiyar etmedi ve o zalilful kâfir oldu. Binaenaleyh کافر idi manasına değil (manasına hamledilmek de mümkündür) Görülüyor ki İb Allahı inkâr ettiği için değil emrine itaat etmemesi dıyısıle kâfir olmuş ve buna nazaran farz olan her bir vazıfeyi yapmayanın küfrüne hukmedenler bu muştur Lâkin ulemanın diyorlar ki İblis'in sebebi ki valnız emre itaat etmemesi değil, onu beğenmemesi (بغضه) diye ıstıkkbar ederek kondı kıyasile intikad etmeğe kıışmasıdır Ve Akaid-ü fıkıh kitaplarındaki mesaili fırm bir kısmı da bu esasa muhtemeldir Bunda بمصون عهد الله من مد ميتانه zemmesi vardır ve eseddir

Aslı lûgatte secde, son derece tevazu ile alçalıp furû etmek ki kibrin tam zıddıdır Şer'an da alınıyı koyınaktır ki ta'zım ve inkiyadın en yüksek suretidir. ondan ahastır Zira evvelki ayaklar altına yatıp yulanmakla dahı olabilir. Manayı şer'isinde ibadet kasılâveye lüzum yoktur Çunku secdenin ibadet olması niyyet şart ise de secde olması için şart değildir. Maa

[1] Cın, esasen lûgatte gizlenip saklanarak görünmeyen her şeydir ki mukabil saklı olmayıp da meydanda o'ana dahı İns denilmiştir

fih lûgavî ve şer'î her secde de bir manayı tezellül ve tazim-ü inkiyad vardır Bunun için 'Allahdan maadasına secde etmek şer'an kufurdur. Ve secde fi'li bir tâzım-ü inkiyad olduğu cihetle yalnız kalbî olan inkiyad hakkında mecaz olur Acaba melâikenin secdesi hangisidir? Kehmatı Kur'aniye meanı şer'îyesine haml edilmek ıktıza eder ve melâike sureti cismaniyede dahı tecellî edebileceklerinden vaz'ı cephe manası mümkündür. Maamafih melâikenin secdesini kendi hakikatları ile mütenasip olarak mulâhaza etmek ve hasbelhâlâfe Ademe bâ emrî ilâhî bir hatı fi'li halinde talâkkı oylemek daha muvafıktır Bu ise Ademe bir tekrım olmakla beraber bizzat Allah tealâya bir ibadettir Bununla melâike ahkâmı ilâhiyenin ıcrası noktai nazarından Ademe mertebî hılâfetiyle mütenasip bir surette hizmet ve muavenete memur kılınmış ve bir ahde raptedilmiş demek olur O halde melekler Ademe bizzat müsahhar değil, fakat bilhılâfe hâdım olacaktır ve her halde mabudı asıl olan Halık tealâdır Hasılı bu secde Ademe bir ibadet değildir

İşte insanlar böyle bir babanın evlâdıdır ve kendileri onun halefi, onun halifesidirler, bu nımeti bilmeli, bu kardeşliği takdir etmeli ve hiç biri âleminde asalet davasıle kendi hesabına yaşamağa çalışmamalı büyük bir cemaatı uhuvvet halinde yaşamalı ve yaşamak için kendi hükümlerini değil, Allahın ahkâmını, Allahın emirlerini, kanunlarını tatbık etmeli ve o zaman melâikenin de kendilerine hizmet edeceğinden umıdvar olacaktır. Bunda ibâ ve ıstakbar eden İblisın etbandan olmamalı, tebdilî fitrat etmemelidirler Cenabıallah burada İblisın ibâ ve ıstakbarını ihbar ederken bilhassa onun emsalı olan ve emrî ilâhiye inkiyad-u itaat hususunda tekeb-bür ve aralarındaki hukukî vacıbeyi teslimden ımtına eden mahlûkları tevbiğ buyurmuştur ve bu nassın mäsika lehı budur. Ve bunların bir kısmı Hazretü Resu-

İlahın hieretgâhı etrafında bulunan Yehud ve ahbarı Yehud idiler ki Peygamberi ve sıfatını biliyorlardı ve bi'setini neşr ediyorlardı Boyle iken hased saikası ile ıkrar ve iz'andan imtina ve ıstakbar ettiler İbni Cerir burada der ki: İşte Cenabıallah keferi Yehudun bu hallerine işaretle İblisi kâfirin zumresine nisbet etti, cins-ü nesbe başka olduğu halde din-ü millette onların idadinden addetti ilah.. Binaenaleyh İblis ile kâfirler arasında başka cihetten mücaneset gozetmek lüzumsuzdur.

İBLİS ismini bazı mufessirini mütekaddime «الاس» masdarından bir ismi Arabî olarak göstermişlerdir. İblâs ise hayırdan me'yusiyet pışmanlık ve mahzuniyet manâlarına gelir. İblisi dahı Cenabı Allah ma'siyetine mukabil butun hayırlardan me'yus bir şeytanı recim kılınıştır O halde İblis hayırdan son derece me'yus demektir ve 'irabda esma' a'cemîye ahkâmına tabı tutulmuş ve gayrı munsarraf olmuştur Fakat böyle olması daha ziyâda gösterir ki bu dahı Adem gibi a'cemîdir Arabcaya diğer bir lısan-dan intikal etmiştir Muhakkıkîn buna kail olmuşlardır

İşbu secde kıssası burada kıssası mütekaddimeye ma'tu-fen ayrıca zikrolunmuştur Bundan da işbu secdenin «ادا» ayetindeki emri ta'likî ile alâkası mevzu bahis olmuştur. Bir ta'likî olarak kablehalk, diğeri de tencizi olarak badehu iki emir var. Acaba secdede bir mi, iki mi? Ta'lîm ve imtihandan evvel mi, sonra mı? Buradaki «اسجدوا» emri tencizisi sonra olduğunu, obırı de tesviye ve nefhi ruhi takibettiğini ifade ediyor Ebüssuud fai cezanın takip ifade ettiğine ilâşerek secdenin badettalîm ve emri tencizi ile yapıldığında ısrar ediyor Razî de mukaddem ve emri ta'likî ile yapıldığını ifade ediyor ve secdenin teaddüdüne kail olan görülmüyor. Bu arada zahır olan bu emrin ba'delhalk şartın tahakkuku üzerine sabık emri ta'likînin tenciz-u infazı olmasıdır. Bunun gerek takdiri ve gerek tekvini ta'lîmı esmadan, imtihandan sonradır.

Maamafih tesviye ve nefhı ruh mecmuundan müterahı de değildir. Çünkü bu ta'lim ve imtihan nefhı ruhun tamamı cümlesindendir. Yani bundan anlaşılıyor ki nefhı ruhtan murat hayyolması değil hayyi natık olmasıdır. Bed'i değil kemalidir. Binaenaleyh «مضوء الساجدين» yerindedir. «اسجدوا» onun tencizen teveccühüdür. Hakikatı Adem nefsi natıkadır. Ve nefhı ruhun ma'nası nefsi natıkanın nefhidir. Hayatı Ademî asıl bundadır.

Burada İblisın bihususıhi tevbihi macerası bırakılmıştır. Çünkü sevkı kıssa bilhassa Ademe ve Beni Ademe olan niamı fitriyenin ihtarıdır. Bu suretle melâike ile Adem beynindeki macera beyan buyrulduktan sonra şimdi de takdirdeki o imtihan ve teveccühün semeresi ve İblis ile olan macerası beyan ve fitratı Ademide zenb-u ma'siyetin arazi olduğu ihtar edilmek için «فلما» deki «وادقنا» ya atf ile buyuruluyor ki (وقلنا يا آدم اسكن انت و زوجك الجنة) bir de demiştik ki ya Adem! sen ve zevcen şu Cennette sakın olunuz - Çift demek olan zeve asıl Arabcada çiftın her tekine, hem erkeğe ve hem dışıye dahi itlak olunur. Demek ki bu sırada Hazreti Ademın bir de zevcesi halk edilmiş bulunuyordu ki bu da ayrıca bir harıka ilâliye- dir. İnşaaallah bunun tafsilini de ileride cüzumle surei Nisa- nın baş ayetinde göreceğiz.

Acaba bu Cennet o zaman Arzdaki Cennetlerden biri mi idi? Boyle zannedenler olmuştur Arzı Filistinde yahut Farıs ile Kırmian arasında bir Cennet idi Hubutu da ora- dan Hinde naklı idi denilmiştir ve fakat bunlar şöyle bir istidlâl ile soylenmiştir. Çünkü halkı Adennun Arzda ol- duğunda ittifak vardır ve bu kıssa da Semaya ref'i zık- redilmemiştir, olsa idi bilevleviye tezkir olunurdu. Bir de cenneti Huldolsa idi, çıkılmaz ve şeytan oraya gire- mezdi. Lâkin bu zan görüldüğü kadar ma'kul ve tabii değildir. Ademin Arza hübutu Yer yuzunde zuhuru olmak

akl-ü nakle daha muvafıktır Cenneti Hulde mukîmen girmekle müsafereten girmek arasında da fark vardır. Ve binaenaleyh «الحنة» Ahirette mü'minlerin varacağı darı sevabdır kı el'an mevcut ve fakat Dunyada nazardan mes-turdur. Ve «الحنة» denilince lisanı Kur'anda mutearef olan budur Ademın Cennette iskânı halı âlemi Ahiret neş'etine müşabih bir neş'eti ulâdır Ve elhaletuhazihı bize nazaran bir âlemi ma'kuldur. Arz ile onun arasında bir bu'dı me-kânî tasavvuruna da lüzum yoktur O da aynı feza dahilindedir Bunda akla takrip için soylenebilecek olan soz. Nefsı natıkı Ademın bütün kuvvei kemaliyesını haız olarak maddeye, anasırı evveliyeye ilk taallûku ta'bırı aharle aslı beşer olan ilk hoceyreyi Ademiyenin esirî bir surette teşekkülü ve ondan zevcinin inşıabıdır Muhyiddini Arabînin bir tabirine gore ruhun tabiata ilk tevdu'dur

Cenabıallah Ademe buyurmuş kı zevcinle beraber bu cennette sakın ol (وَكَلَامَنَارِ عَدَا) ve bundan bol bol yiyınız (وَلَا تَقْرَاهُ هَذِهِ الشَّجَرَةَ) nerede isterseniz orada yiyınız (حَيْثُ شِئْتُمْ) ve fakat şu ağaca yaklaşmayınız, bundan yemeye kalkışma-vınız (فَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ) kı zalimlerden olursunuz

ZULUM, haddını tecavuz edip bir hakkı mevzının gay-riye koyınaktır Demek kı Cenabıhak Ademe Cennette bu-yuk bir hurriyet vermekle beraber ona yine bir had ta'yın etmiş ve ona yaklaştıkları takdirde zalimler zumresine dahil olacaklarını da bildirmişdir Bu, şunu tansis eder kı hılâ-feti Ademiye mutlak değildir Ve bunun bir haddı mah-susu vardır kı tecavuzu zulumdur, o haddi ta'yın eden bu şecere ne ıdı? Doğrusu bunu Allah taâlâ Kur'anda bize ısımla bildirmemiştir ve ancak bunun Cennette bir şecerei muayyene olduğunu ve salâh-u saadeti Ademın tağyirine sebep olmak hassası bulunduğunu ifham etmiş-tir, demek ziyadesını bilmemiz de indallah bir faide

yoktur. Ve şimdilik mümkün değildir, ve muhakkıkını müfessirinin muhtarı budur. Maamafih buğday veya üzüm veya incir olduğu hakkında bazı rivayetler de vardır. Ehli Tevrat bur' yani buğday demişler, Vehb ibni Yemaniden de «Fakat oyle bir cennet buğdayı ki danesi sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı diye bir tabir menkuldur. İbni Abbas ve daha bazılarında «sunbüle» diye mervıdır «Dünyada evlâdına rızık kılınan sunbüledir» tabiri dahı nakledılıyor İbni Mes'uddan asma, uzum ağacı ve bazalarından incir tabiri varıt olmuştur. Bu miyanda şu tabir de vardır «Bu oyle bir ağaçtır ki melâike hulûd için bununla kaşınırlar» Bunların bir manayı temsili ifade ettikleri de zahırdır. Nitekim Cennet meyvelerinin tesabûhu meselesi sebk etmişti, Hıristıyanlardan mervı olan telâkkiye göre bunun kadınla erkek arasında mukareneti cinsiyeden kınaye olduğudur. Nasranıyetteki rehbanıyet yanı evlenmemek, evlenmemeyi ibadet ve sevap ı'tıkaı etmek kazıyyesının bu telâkki ile alâkadar bulunduğu da zannolunur İâkın Kur'anın nassı buna musait görünümüvur O zaman «هذه الشجرة» ma'nasız olur «ولا تقرأ» birbirimize kırban etmeyiniz demek hem kâfi ve hem vazih olurdu Bu surette âdenun ilk ızdıvacı gayrı meşru' olmak lâzım geliyor Her halde bize evlâ olan bu babda tevakkuftur Biz o ağacı ta'yın edemeyiz Ancak şu kadar mulâhaza edebiliriz ki ondan yemek, niyabeti unutmak ve asalet davasına kıyam etmek hassasını verir Bu da insanın fitratı asliyesinden değıl Şeytanın ilkaatından başlar Bu buğday ise delice buğdaydır. Bir üzüm ise şarap uzumudur Bir incir ise kurtlu incirdir Ve her halde bir humarı vardır Ve o humar akli alır ve Allahı unutturur Cennete bu, yenilmek için değıl, tahdid ve ubudiyet için konulmuştur Bununla beraber bız «حب الدنيا رأس كل خطيئة» hadisi şerifinde bu şecereı memnuayı ta'yın eden bir delâlet buluyoruz. Demek Adem o zaman

Dünya hududuna yaklaşmamak emri almış ve Adem bundan muktezayı fitreti olarak yememiştir. Fakat (فأرلها الشيطان عنها) - Hamza kıraetinde «ارلها» dır ki evvelki «zelle» nin ifalı olan «ızlâl» den, ikinci «izale» dendir. Bu iskân üzerine o Şeytan, o İblis ikisinin de o ağaç yüzünden ayaklarını kaydıldı, yahut ikisini de Cennetten kaydıldı Zira o zaman Şeytan matrut bulunuyor idise de Ademe ve evlâdı Ademe ıgva imkânı selbolunmamış idi. Çunku şerefi Ademî asıl bununla tebeyyun edecekti, tasarrufı hilâfet bilful bununla tahakkuk edecekti, bu imkâna binaen Şeytan ne yaptı yaptı Cennete bile girebildi (فأحرهما مما كانا به) de bunları bulundukları yerden veya halı naînden çıkardı Cennetteki zatî fitretlerine bir tehauvvul arız oldu, (وقلنا) bız de dedık ki (اهبطوا) haydı mınız ve o halde mınız ki (معضكم لبعض عدو) bir kısmınız bir kısmınıza teaddı ve tecavuz edecek düşmen۔ (ولكم والارض)

(مستقرو متاع الى حين) - ya'nı oluncıye - kadar muvakkat bu karargâh tutmağa çalışmak ve intifa edip yaşamak da bir hak olsun zira verler ve yerdekiler zaten insanlar için halk edilmişti Ve Cennete iskân bunun bir mukaddimesi idi Fıtratınızdan hariç olan Şeytanın ilkaatına bakılmasa idi bu Arza daha başka bir sureti salmede gelmek de mümkün idi Bu zelle üzerine Arza gelip hiç hakkı intifaa malik olmamak da mümkün idi, Halbuki inayeti ilâhiye bu emrı verırken bu lûtfu da esirgememiştir Ve insanlık Dünyaya boyle bir lûtfı hak ile mütarafık bir felâket içinde doğmuştur Takdır bu felaketin imkânını selb etmemiş, fakat bunu zatî dahı kılınmıştır. Sebebi felâ-

net-ü imanımız, fıtratı ulâda mukadder olan rahmete ve akdi ımana nazaran bir tevbe ve bir rücu manasındadır. Ve saadeti insaniye zünubu kendisine tabiat edinmemek için daima tevbe-vu istığfar üzere bulunmaktadır. İnsanı me'yus edecek şey, hıfzarz vakı olan bir günah değil, günahta ısrar etmek ve tevbeyı unutarak Şeytana ittibai tabiat edinmektir insan Allahına, fıtratına iftira etmemeli Şeytana ve şeytanete karşı mülahede eylemelidir Nitekim Hazretü Adem, zellenin neticesi olarak yer yüzüne çıkınca lütfi ilâhî ile kendini topladı ve muktazayı fıtratı ile telâkki ettiği kelimelerle amel etti, kusurunu itiraf ile arzı iman ve yarab beni kendime bırakma diye yine hilâfetini istid'a eyledi de (قَابَعِلِه) rabbi dahi ona tekrar rahmetile ilti-

fat etti, tevbesini kabul eyledi (اِنَّهُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ) zira senin rabbin olan Allah tevvabı rahîmdir ve hem tevvabı rahîm ancak odur O, okadar merhametli bir Allahdır ki kulunu bir kerre terk edivermekle ilelebet terk edivermez Kulu donup tevbe ettikçe, İblis gibi ısrar etmedikçe yine bakar, yine bakar, namutenahi bakar, bir oldu, iki oldu, nihayet üç oldu yetişir artık demez, sayısız olarak doner bakar, çünkü rahîmdir Tevbe esasen rucu etmek, aslı sabıka dönmek demektir Binaenaleyh kula nisbet edildiği zaman arazi olan gunah halını bırakıp aslı olan salâh haline dönmek demek olur Allaha nisbet edildiği zaman da tâli olan nazarı gadabdan aslı olan nazarı rahmete dönmek manasını ifade eder Bunun için tevbenin manayı ger'isi, kulun gunahını itiraf ve ondan nedamet edip bir daha yapmamağa azımeylemesi, Allahın da bu tevbeyı kabul ile gunahı mağfiret etmesi diye tefsir olunur

Acaba Allah tealâ Ademın tevbesini kabul etti de bizim emrını gerını aldı; buna cevaben buyuruluyor ki

hayır (قلنا اهبطوا منها جميعاً) Adem ve zevce ve bunların zımnında bütün Benî Adem ve Şeytan hepınız oradan miniz dedik. Bir kerre o emri bittekvın infaz eyledik, hepsini yere indirdik verilmiş olan bir emri ilâhının geri kalmıyacağını böyle gosterdikten sonra da kabuli tevbenin muktazası olarak bu emre şunu da tezyil ettik, (فأما يأتيكم منى هدى) imdi benim tarafımdan size her ne zaman Resul veya kitap gibi her hangi bir delil, bir sebebi hıdayet gelir de (فمن تبع هدى) benim o hıdayetime, o delilime her kim tabı olursa (فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون) artık onlara hakikatte hiç bir korku, ikab yoktur ve onlar ilderide hiç bir veçhile mahzun olmazlar. Yani onlar içm havf-u hüzün devam etmez, akıbetleri mahzı sürur-u neşat olur. Allah mahabbeti, Allah aşkı, ittıbai hak, onlara hiç bir korku, hiç bir huzun tattırmaz, gerci Allahı bilen, Allahı seven, Allahdan korkar ve fakat mahafetullah her saadetın zamanı ve butun korkuların sıperıdır. Buna mukabil (والذين كفروا وكذبوا بآياتنا) küfre sapıp bizim hıdayetımızı getiren âyetlerimize, alâmetlerimize, delillerimize, huccetlerimize, gerek enfusî ve gerek afakî şevahidı vahdanıyet ve rububiyetimize, gerek âleminde ve hilkatı Ademde merkez olan edillei fitriye-vu aklıye ve gerek Peygamberler ve kitaplarla tebliğ olunan edillei kelâmîye-vü nakliyetimizi tekzip edenler (اولئك أصحاب النار هم) diye beyan olunan narın, o dehşetli ateşin çırası ve komuru olacak ve ondan ayrılmıyacak olan arkadaşlarıdır, bunlar o ateşte daima muhalleddirler. -Ve işte Arzda hilâfeti Ademiyenin sureti tahakkuku bu hubut ve bu va'd-u vaid ile mütera-

fık olmuştur. Ve bu sıfat Ademden evlâdına intikal edecek, bunu bilenler birinci kısımdan, tanıyanlar ikinci zümreden olacaklardır Biri fitratî ulâ muktezasına halef olacak, biri de araz olan zelleyi tabiat edinerek zahirde Ademe, hakikatte Şeytana halef ve refik olacaklardır. Binaenaleyh insanlar Kur'anın bu kıssalarını iyi teemmül etmeli ve dama hatırında tutmalıdır. Görülüyor ki kıssanın sonunda sıyakı beyan bütün Beni Ademi istihdaf etmekte ve Adem-u Havva burada adeta zürriyetlerle beraber bir cinsî temsil eylemektedirler. Sanki hübut yamı ver yuzunde zuhûrî nev'î beşer bir kesret ile vakı olmuştur Ve sabıkan beyan olunan vahdet, vahdeti cinsîye ve akliyedir denebilecek Fakat ıyî teeminul olunursa anlaşılır ki bu hitabın ısıkbale derin bir şumultu vardır. Ve bunun içinde bu günkü ve yarınki, kıyamete kadar gelecek insanların hepsi dahıldır. Ve halbuki biz Arzda ilk mıtışar eden insanlar değiliz Bununlaberaber o hubutta ve «اما بانيكم» hitabında dahil bulunuyoruz ne suretle? Çünkü babamız Ademın sulbunde bıkuvve bulunuyorduk. Demek ki bu bıkuvve kesret, ilk hübut eden bilfiil insanın Adem ve Havvadan ibaret tek bir çift olmasına münafı değildir, ve tenasulî beşerinin me'bdei olan ilk harika -ki Arz hâdis olduğu için zarurîdir- Arzın her tarafında birden zuhur etmiş, müteaddit, mütekessir harikalar değil, esaslı iki harıkaya ve bir tohmı aslıye raci'dir Ve burada hitabın umumî istihdaf etmesi Kur'ana muhatap olan müteahhir insanların bilfiil tenvirleri ve hilâfeti Ademiyenin tamamı ve uhuvveti beşeriyenin ihtarı hukmetine mebnıdır Filvaki bunu mueyyıt olan diğer bir âyet vardır ki orada «فلما امطامها حسا» diye Adem ve zevci tesniye olarak tahsis buyrulmuştur. Demek ki Cennetten Arza bilfiil ilk çıkanlar bunlardır Ve bu çıkış da anı olmuştur, Hem de zurriyetleri olan bütün nev'î beşer dahil bunlarda bıkuvve mevcut olarak beraber çıkmıştır

ve insanlar ashında cidden kardeşirler. Ulûmi tabıye ve Arzda bilfiil tekvinı beşer noktaı nazarından düşünecek olursak bunun mebdetini işbu hübutta arayacağız. Burada Kur'an bize fazla izahat vermiyor. Asıl vakıanın mebdet olan harıkayı asgarisine ırca ederek bildiriyor. Zira ayeti ilâhiye olacak olan odur Mabadi bildiğimiz kanunı tenasuldür. Şüphe yok ki ulûmi tabıye bu kanundan çıkamaz, çıkınca manayı tabiat kalmaz. Maamafih bir zarureti mantıkıye ile Arzın hudusuna ve sonradan teşekkulüne hükümeden şimdiki fenni tabii tekevvünü beşerde dahi bu günkü maruf tenasül ve tevalüt kanununun ezeli olinadığı ve mebdetde bir tohumun, bir aştın hudusunu dahi zarurî olarak kabul etmektedir Bu bapta bundan başka müşahedeye müstenit bir malûmat yoktur ki Kur'anın bu ayetini, onun gozüle de bir mülâhaza edelim.

Eskiden bazı tabiiyun beşeriyetin Arzda ezeliyetini iddia ederlermiş Fakat bu günkü fununı tabiiyede bunların yeri yoktur. Lâkin farziyatçılar goruyoruz ki bunlar, kıtaâtı Arzdağı urukı beşerin ta esasında başka başka asıllardan gelmiş olmasını ve binaenaleyh beynelbeşer umumî bir uhuvvetin tabii olamayacağını zannetmek istiyorlar. Zenciler, Avrupalılar, Amerikalılar nasıl kardeş olur? demek istiyorlar, bunlar şunu düşünmuyorlar ki ilim daima vahdeti asıl noktaı nazarını takip eder. Ve mümkün olduğu kadar harıkanın taklilini arzu eder. Ve bu bapta verilecek hüküm hali hazırın müşahedasına müstenit bizzat bir mantık ışıdır. Bütün bunlar ise tenasülün mebdet vahidden başladığına hükmeder Bunlara mukabil ilmi hayvanatta istihale ve tekâmül nazariyesini takip edenler vardır. Ve bu nazariye felsefi noktaı nazardan esas itibarile muvafık ve kanunı vahdet ve terbiyeye de mutabıktır. Lâkin hayvanata tatbikında müşahade ve tecrube fi'lyeyi tecavüz eden indî bir hüküm hatasını mutazammındır. Fılvaki

bütün eesatı hayvanat mükemmel bir tasnif ile tertip edildiği zaman görünüyor ki aralarında nakıstan kâmlle doğru giden bir silsile meratip arz etmektedirler. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekâinül tebarüz ediyor Bununla beraber hiç bir emsin diğer emsten tenasul ettiğine dair bir tecribeye, bir şahide de tesaduf edilmiyor İnsan insandan doğuyor, arslan arslandan, at attan, maymun maymundan, kopek kopekten ilah.. böyle olmakla beraber bu tecribeye rağmen vahdeti asıl esasına istinaden burada bir mantık yapıyor Hayvanatın işbu meratıbı oenasının kâmlı nakısından istihale veya bitte-kâmul tevellut ederek gelmiş, bu suretle bir gün gelmiş ki hayvanın biri ve meselâ bir takdire göre maymunun biri veya bir kaç insan doğuruvermiş ve insanlar bunlardan türemiş Binaenaleyh insanlar arasında insanlık uhuvveti meşkûk ise de maymunluk veya hayvanlık uhuvveti şüphesiz olmuş oluyor Biz daima göğsumüzu gere gere ve ilmi nokta nazardan hiç ayrılmıyarak deriz ki vahdeti asıl davası doğrudur Evvelâ bütün hayvanat için bu asıl vahit maddeden Anasırı basitadır Daha açık olmak için topraktır ve bu maddeden hayatın zuhuru bir illeti taileye mutevakkıftır ki o nakısa kemal versin ve mademki tabiatın tenevvuatını görüyoruz Demek ki tabiat faili evvel değil, nihayet bir faili tâhıdır Nakıstan tabiatile bir zait çıkamaz Meselâ bir okkalık sıklet, iki okkalık sıkleti surukhyemez, çıktığı, surüklediği farzedilirse bu şeyin yok iken sebepsiz, illetsiz geldiğini kabul etmek lâzımgelir ve o zaman akıl, ılım ve fen yoktur Zira illet ve tezavutı illet kanunu inkâr edilirse hiç bir şey bilinemez, binaenaleyh bir kurttan bir kelebek bile çıkarsa tabiatı ile değil, faili evvelin te'sirile, onun istifası ile çıkar Yumurtadan civcivin çıkması bile hariç bir hal üretilen te'sirine mutevakkıf değil midir? Aşılarda dahi hal böyledir İlmün hiç mülkâk etmemesi lâzım gelen işbu

esbaba mebnî, aralarında kurbi meratip bulunan ecnası hayvanatı hilâfî tecrîbe olarak behemehal birbirinden istihale ettirmek veya doğurtmak ne tabîdîr, ne de zarurîdîr. Bir kazıyye vakıye olsun soyliye bilmek üzere kurbağalar balıktan doğmuş, donmuş demek için bir misalî tecrîbî gormeye ihtiyâc vardır. Delâletî tecrîbe ve icabî mantikî yok iken böyle bir hukûm vermek elbette fennî ve felsefî bir hukûm değildir. Sözün doğrusu meratıbı hayvanatın bütün tekâmül hudutlarında re'sen faili evvelden gelen ve emsalı sebk etmediğinden dolayı harika olan bir hâdiseyi zaide vardır ve insanda hepsinden başka olarak bir ruhî kullî vardır. İnsan bir hayvandan doğsa idi Yine gayrî tabîî bir harika olurdu ve binaenaleyh aradaki sîlsile tekâmül heyetî umumîyesile tabîî değil, gayritabîîdir ve eseri rububiyettir

Bunun hangisi hangisinden doğduğunu sade Mantık bil-
diremez Bunu ya muşahede veya tecrîbe veya vahıy bildirir Tabiat muttarîf olduğu hâlede şimdiye kadar balıktan kurbağa, maymundan insan doğduğu asla gör-
rulmemiştir. Ve mahsulü tecrîbe olan Pastor nazariyesine de tamamen muhalıftır Cinsî vahit dahilindeki aşılara şahit olamaz. Vahıy ise bize insanların maymunluğa tenezzülü hakkında bazı ihtaratta bulunuyorsa da aksını haber ver-
miyor. Ve bize siz insansınız insan olunuz, kardeş olu-
nuz, hep bir babanın evlâdısınız diyor. Binaenaleyh esa-
sında ilmî bir hakikatı ihtiva eden, tekâmül ve istihale nazariyesinin yanlış bir tatbikini kabul etmek için elyevân
hiç bir sebebi makul yoktur Butun bunlardan yakînî olarak bildiğimiz bir şey varsa o da ilk insanın Arzın sinesinde doğmuş olmasıdır Ve bunda bir ıstıfa vardır. Lâkin bu ıstıfa tabîî değil rabbanîdir Adem sun'ullahdır « قد اطلع » suresine bak « وقد خلقنا الانسان من سلاله من طين » ancak şunu da ihtar etmek lâzımgelir ki Arza hubutı Ademden zamanımıza kadar geçen tarih zannedildiği gibi beş on bin senelik

bir müddetten ibaret olmamak lâzımgelir. Bu kadar müddette beşeriyetin Arza intişarı kâmilî tecrübeye nazaran gayri makuldür. Endelüslü İbnü Hazm Fısalında dokuz asır evvel bunun dinımızca kat'iyen sabit bir miktarda malûmu olmadığını ve yüz binlerle seneye balığ olabileceğini ve maamatih ne ezeli, ne anî dahi olmadığını pek güzel anlatmıştır ve her halde Amerika yerlileri bile Adem sulâlesidir. Ve bütün insanlarda fitratı asliye bir ve fakat tabiat muhtelifdir Şâkile ayırdır. Ve bu noktâ nazardan efradı insanıye arasındaki farkı derece hayvanatın enva farkından çok mühumdür Bunların en vasi sınıfları da mumın, kâfir tasnifidir.

Cenabıhak bütün bu taharriyatı ma'kule ve âdiyeyi bize bırakarak Kur'anında bunların esası olan takdirin ahkâmı rububiyetin nesakı tevhit üzere cereyanını ve bundan bilhassa insanlara tahsis edilen rahmet ve nime-ti ilâhiyeyi ihtar ve kendimizi, kendi miktardımızı, salâhiyeti niyabiyemizi, uhuvvetimizi, rabbimizi tanıyarak isticbale, Ahirete ona göre hazırlanmamızı ve beynelbeşer bütün adavetlerin ref'i, fitratı ulâya itina şartile mümkün olduğunu bu kıssada umumen beyan ve Resulune tezkır olunmuş ve bunun nihayetini manen «يا أيها الناس» hitabına rapt-eylemiştir Bundan sonra da bilhassa bu kıssayı kitaplarında okuyup bilen Benî Israile yanı asrı saadetteki Yehudilere hitabı mahsusunu berveçhiatı tevcih eylemiştir ki «يا أيها الناس» hitabı âmmıyle kıssai Ademden sonra bu rengi hitap ne kadar belîğdir

يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ

اٰذْكُرُوْا نِعْمَتِيْ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِيْ اَوْفٍ بِعَهْدِكُمْ
وَآيٰى فَاَرْمَبُوْنَ ۝ وَاٰمِنُوْا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ

وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ۖ وَلَا تَشْهَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ
فَاتَّقُونِ ۚ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ۚ وَأَقِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ
الرَّكَعِينَ ۚ أَنَا مُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ
تَثْلُونَ الْكِتَابَ فَلَا تَعْقِلُونَ ۚ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ
وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ۚ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ
مُلْقَاوَرَتُهُمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۚ

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim, ve benden * korkun artık benden* ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ana iman edin, ona inanmayanların birincisi olmayın, benim âyetlerimi bir kaç paraya değışmeyin, ve benden sakının artık benden* hakkı batılla bulayıp da bile bile hakkı gizlemeyin* hem namazı dürüst kılın ve zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin* nasa iyilik emreder de kendinizi unutur musunuz? Halbuki kitap okuyorsunuz, artık akıl etmez misiniz* bir de sabır ile salât ile yardım isteyin, gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil* onlar ki kendilerini hakikaten rab-

lerine kavuşuyor ve hakikaten ona rücu ediyor sayarlar, böyle bir huşu ile kırlarlar *

(یا ایسرائیل) Ey ısrail oğulları, - İsrail Hazretü Yaku-
bun lâkabıdır ki ya siz «اسرائل» ya siz
hemzesiz اسرا, hemzenin yaya kalbule «اسرا» hemze
meftula ile «اسرا» ve meksure ile «اسرائل» dahı okunur.
İbranide bunun ma'nası safvetullah veya Abdullah demek
olduğu beyan olunuyor Binaenaleyh bu unvanda Yehu-
dileri imana bir tahrik vardır ki meali şu olur Ey Alla-
hın guzîde bir kuluna evlâtlıkla muzaf olan ehli Tevrat!

(اذکروا نعمتی الی امت علیکم) o size m'am etmiş olduğum
buyuk n'meti düşünün, hatırlayın, yadedin - zira zikir
kalben de olur lisanen de Bu hitap gösterir ki onlar her
şeyden evvel n'mete taliptirler Bununla beraber şukru
soyle dursun aslı n'meti bile unutmuşlardır Bunları
Cenabı Allah onlara hatırlatacaktır ve bunlardan başlıcası
'فما یأتیکم می هدی' mazinununca kitap ve nubüvvete işaretir
ki nihayetinde b'seti Muhammediyeyi idrakleri ve Medi-
neye hicreti nebevî ve ile gelen hıdayeti ilâhiye vardır.
Vaktile olduğu gibi bilhassa şimdi üzerinize gelen büyük
n'meti takdir ediniz, (و اوفوا لعهدی) ve benim ahdımı ifa

- ediniz - Ta hubutı Ademden bağlandığınız ve Tevrat ile
taahhut edip misak verdiğiniz bir ahdım mucebince siz
her hangi bir zamanda gondereceğim sebebi hıdayete
ittiba, iman ve itaat edecektiniz ve Musanın haber ver-
diği hatevulenbiyaya iman edecektiniz Benim bu ahdımı
Resulum Muhammede ittiba ile ifa ediniz ki (اوف لعهدیکم)
ahdınızı ifa edeyim - siz «لا خوف علیکم ولا هم يحزنون»
ihâl eyliyeyim (وایای فارهبون) artık benden ve ancak ben-
den korkup sakınınız - nakzı aht vesaire gibi fesatlar ah-

lâksızlıklar yapmayınız, (وامنوا بما ازلت مصداقاً لاممكم) ve bil-hassa esasî iman itibarile yanınızdaki Tevratı musaddık olarak inzal eylediğim Kur'ana iman ediniz ve bütün amellerinizi buna tatbik eyleyiniz - baksanıza Tevratdaki kıssası Adem bunda ne güzel ihtar edilmiştir (ولا تكونوا اولـ)

(كافره ve buna ilk kâfir olan siz olmayınız - ni'meti vahyî, ni'meti nubüvveti ilk anlayıp tasdik edecek olan siz olmanız lâzımgelir, siz buna iman etmezseniz bazı fevaidi dünyeviye mülâhazasile etmezsiniz, Fakat, (ولا تشروا ما ياتي ثمتـ)

(قيلـ) benim âyetlerimi, mucizelerimi semeni kabile satmayınız - bir kaç para gibi hasıs Dünya men'faatlerine değış-meyiniz bu âyata iman ederseniz elinizden kaçacağını zannet tığınız paraların, dünyevî mulâhazaların kat kat fevkin-da nimetlere nail olacağınızı bilmeniz ıktıza eder (وايـ)

(فاتقونـ) artık bana ve ancak bana ittika ediniz, yalnız benim vı kayome gırınız ehli takva olunuz - evvelki âyette rehbet burada ittika ile omır buyurulması onun avam ve havassa umumî ve bunun havassa hususî bir hitabı istihdaf etmesi haysiyetiyledir (ولا تلسوا الحق بالباطلـ)

hakki batıl ile karıştırp telbis etmeyiniz, doğruyu yalanla, yanlışlarla bulayıp da (و تكتموا الحق وانتم تعلمونـ) bile bile hakki ketnetmeyiniz - bu ayetin mefhumu pek şumullu-dür. İlmî ve ameli hususata şamıldır. Bilgiçlerin, tedlisle-rine, tezvirlerine ve tahriflerine, hattâ ehli ticaretin karışık muamelâtından ve hâkımlerin haksız hükümlerine varıncaya kadar hepsine şumulü vardır İnsanları aldat-mayınız, sahtekârlık yapmayınız mealinde bir umumu

müfittir. Ve maamafih sevkı bilhassa ilmi haysiyeti istih-
 daf ediyor Nice kimseler vardır ki hakaiki ilmiyeyi
 tahrif ederler, suı ıstimal eylerler, onları kendi gönülle-
 rine göre evirerek çevirerek aslından çıkarırlar, bakırı
 yaldızlarlar, altın diye satarlar, bu hal ahbarı Beni İsrâ-
 ilde çok vardı, bunlar kendi yazdıkları fikirleri, te'villeri
 tercemeleri, aslı Tevrat ile karıştırıyorlar, seçilmez bir
 hale getiriyorlar, ve bazan da evsafi Muhammediye hak-
 kında yaptıkları gibi kütübü sahifedeki ayetleri saklıyor-
 lardı ki bu bapta «مویل للدين يكتسبون الكتاب ما يديهم ثم يقولون هذا من عباد الله»
 «بحرور الكلم عن مواضع» vesaire gibi diğer ayetler de vardır
 Bunlar Tevratın aslını mahfuz tutmuyorlar, kendi yazdik-
 ları tercemeleri işte kitabullah diye Tevrat yerine koyu-
 yorlardı ve mesaili ilmiyede hakikatı takip etmiyerek
 kendi gonullerine göre beyanatta bulunuyorlar, heva-vu
 teşehhüye sapıyorlar, safsatalar yapıyorlar, arzularına tabi
 oluyorlardı bu suretle hak fikri, hak ı'tikadı kalmıyor,
 telbis, teşviş, aldatıcılık hukumran oluyordu. İşte bütün
 bunlara karşı ulemai Beni İsrâile sureti umumiyede bu
 hitabı nehıy ırat buyurulmuştur ki Kur'anda bu bapta
 baska bir ayet olmayıp da yalnız bu ayet olsa ıdı kur'a-
 nın terceme ve tefsiri mes'elesinde ve sair vaziyeti ilmi-
 yede islâmın hattı hareketını, vazife ilmiyenin şeklini tayin
 etmek için bu ayet kâfi gelirdi. Tecridi Kur'an me'sele-
 sının ne büyük ehemmiyeti olduğu Kur'anı Kur'an, terce-
 mesini terceme, tefsir ve te'vili de tefsir ve te'vil olarak
 bellemek ve belletmek bir farızai hak bulunduğu unutul-
 mamalı Farısı Kur'an, Türkçe Kur'an gibi tabirlerden
 ıhtıraz etmelidir Çunku milyonla terceme ve te'vil yazılır,
 onlar yine hakikati Kur'an olmaz, Cenabıhak ise لاتسوا الحق
 بالباطل buyurmuştur

Bundan başka (واقموا الصلوة واتوا الزكوة) bir de salâtı ika-
 me edunuz ve zekâtı verınız (واركعوا مع الراكعين) hem rükû

edenlerle yani cemaati müslimin ile beraber rûkû ediniz, eğiliniz, rûkû'lü namaz kılınız - Bunda hem o namazın başka değil; islâm namazı olduğuna tenbîh hem de cemaatin vücuduna işaret vardır. Zira rûkû ile namaz dini islâma mahsustur ve bunun için namazın eczası buna izafetle rek'at tesmiye olunmuştur ve burada «واركعوا» «سجود» manasını ifade etmiştir. Binaenaleyh yalnız rûkû ibadet olmaz, Yehud ve Nasara namazlarında kıyamdan doğrudan doğruya secedeye giderler, rûkû etmezler. Rûkû, sırtile beraber boynunu öne eğmektir. Lûgaten secedeye kadar varabilirse de şer'an itidali, belinden bir zaviyei kaima vaziyetinde bükülmektir. Kıyamdan secedeye kapanmakta bir itidalsızlık vardır ki bunu rûkû itmam eder. Ve bu suretle müslüman namazı, kalbin salâh ve taharetile beraber bir mi'racı olduğu gibi harekâtı bedeniyenin de ta'zımı ve vekar-ı sekineti ifade eden her kısmını muhtevidir. Ömrü beşerin güzarişini ne güzel tasvir eder. Cidden ikamei salât, itai zekât, devamı cemaat, ketmi hakdan, hakkı batıl ile telbisten meneder.

Bütün bu emirler, bu nehiyeler, Beni İsrâile hitaben varit olmakla beraber hükmü onlara mahsus değildir. Şeriatî islâmiyede bunlar vardır. Siz de bunlara iman ve itaat ediniz demek olduğ zahirdir binaenaleyh sebebin hususu hükmün umumuna mani olamayacağı aşikârdır.

Bundan sonra telbisi hak yapmamakla beraber başkalarına hakkı tebliğ edip de kendini unutmak dahi caiz olmayacağını anlatmak için bir hitabı mahsus daha varit oluyor. Rivayet olunduğuna göre asrı saadette Medinedeki ahbarı Yehuddan bazıları kendilerine gizlice gelip Muhammed hakkında ne dersin diye istifsar edenlere doğrudur haktır derler, Resulullah'a ittiba etmelerini emrederlermiş ve fakat kendileri maiyetlerinden ellerine geçmekte bulunan hedâyâ ve vergilerden mahrum kalmak endişesiyle arzı tabiiyet edemezlermiş. Bazı-

ları da sadaka veriniz diye emreder, fekat kendileri vermezlermiş. Diğer bazıları da Allaha itaat ediniz, ası olmayınız derler, fakat kendileri sozleriyle âmil olmazlarmış nihayet bu âyet münasebetle namaz kılınız, zekât veriniz diyenler olurmuş ve lâkin kendileri hiç birini yapmazlarmış işte bunların biri veya her biri dolayısıyla şu âyetde nazil olmuş (اتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم)

و اتم- bol bol iyilik emreder de kendinizi unutmusunuz?

(تتلون الكتاب) halbu ki daima kıtap - yani Tevrat-da oku-

yorsunuz (افلاتعلمون) o halde akıl etmez mısınız? yahut daha akıllanmıyacak mısınız? Fenalık emretmektense iyilik emretmek elbette iyidir, fakat akli olan başkasının iyiliğini isterken kendini unutmuyor mu?

Evvelâ, emir bılmaruf ve nehiy anilüntünkerden maksat, diğerlerini ırşat ile müstefit etmektir Halbu ki başkasını ırşat edip de kendisini unutmak ve kendisini iyilikten, ırşattan mahrum etmek. Eli selâmete çıkarıp kendini ateşe atmak demektir ki akli amelî noktai nazardan bir tenakuz teşkil eder

Sanıyen, nasa vaz-u ders vererek ilmîni ızhar edip de kendisi kendi emrını, kendi nasihatını dinlememek, kendini ve ilmîni filen tekziptir. Bu nefsinde bir tenakuz olduğu gibi halkı bir taraftan ırşat etmek isterken diğer taraftan idlâl eylemektir ki bu da bir tenakuzdur, bunda da bir nevi telbis vardır. Akli olan ise tenakuza düşmez.

Sahsen, söylediği sözün, verdiği nasihatın bir kıymeti ve kalblerde bir nüfuzu matlûp olmak lâzımgelir, boşuna emir, boşuna gevezelik kârı akıl değildir Halbuki verdiği emir-ü nasihatın kendisi hilâfını yapmak onun kıymetini kırmak ve herkesi ondan tenfir eylemektir. Daha açıkçası

bindiği dalı kesmek, oturduğu evi yıkmaktır ki bundan büyük budalalık olmaz.

Hasılı, iyilik ıyılıktır, elbette nasa iyilik emretmek de nefsinde iyidir ve bir vazifedir. Fakat bunu yaparken kendini unutmak, işte budalalık oradadır. Bu âyette nehy edilen de budur. Binaenaleyh bu âyet fasıkın doğru söylemek, sözünde cidden ıyiyi söylemek şartile vaz etmesini, emir bilmaruf yapmasını menetmemekle beraber bu gibiler hakkında gayet büyük ve büyük olmaklabera-ber zarif bir inzarı ihtiva ediyor ve hamakatlerini anlatıyor. Vazın, amırın kendi hakkında ciddiyetini ve nasihat ederken herkesten evvel kendini düşünmesi luzumunu tefhim ediyor. Ve bunun bilhassa akıl noktai nazarından şayanı taaccup olduğunu gösteriyor, Buharî ve Müslimde bu bapta şu hadisi şerif rivayet olunmuştur: yevmı kıyamette bir adam getirilir, ateşe atılır, ateş içinde değirmen taşı gibi donmeğe başlar, ehli nar onun etrafını çevirirler. Ey fülân! Sen bize iyilikleri emreder, fenalıklardan nehy eyler değil miydın? derler, evet amma ben size emreder, kendim yapmazdım, sizi nehy eder kendim yapardım der. Binaenaleyh insan diğerine nasihat ederken kendini unutmamalı, ele telkin verip de kendi zakkun salkını yutmamalıdır. İrşat için doğru söyleyenler boyle olursa, ıdlâl için eğri söyleyenlerin halı kıyas edilsin.

ﺝ = Birr, hayrı vasi manasına isim, tevessü filhayır manasına masdar olur ki esasi fazai vasi demek olan (ber) kelimesindendir. Binaenaleyh geniş iyilik, bol bol iyilik etmek demek olan «ﺝ» her türlü iyiliğe, her nevi hayra şamildir ve şöyle bir tasnif edilmiştir, «ﺝ», üçtür: Allaha ibadette birr, akrabaya riayet te birr, ahbabına muamele de birr.

Görülüyor ki avam ve havassıyla Beni İsrail'e hitaben verilen emirleri, nehiyleri müteakip, taaccup

ve takrir ifade eden bir istifham ile başlayan ve bilhassa ulema-vü ümerayı ve hâkimleri istihdaf eyliyen bu hitap bütün bu evamir-ü nevahinin teblig-u tebellüğunda dîni islâmın istediğı ahlâk-u irfanın ulviyet ve ciddiyetini gösteren bir cümlei tevsik olmuş ve bilhassa, salât, zekât, cemaat emirlerini vely etmesi de bunların tehzibi ahlâk-takî te'sirlerine bir işareti ihtiva etmiş ve bilhassa ilmile amıl olmamak Beni İsrail ahbarının şiarı olduğunu anlatmıştır.

Şimdi, bütün bu güzel hitaplara, baştan başa hakk-u savap olan bu belîğ emirlere, nehiylere, ahlâkî davetlere irşatlara karşı söyleyecek söz yok, hepsi güzel. Lâkin bu kadar havaî içinde bunları yapmak kolay mı? Bu kadar ciddiyete, bu kadar doğruluğa tahammül edilebilir mi? dersiniz (واستمينوا بالصبر والصلوة) daraldığınız vakit de ihtiya-catınıza sabr-ü salât ile istiane ediniz. Bunlarla Allahdan yardım isteyiniz

SABIR, acıya katlanmak, onu geçirmek için sebat-ü mukavemet etmektir ki her ferahın, her muvaffakiyetin anahtarıdır. Baştaki darlığın, sıkıntının geçmesi için Allahın yardımını celbedecek esbabın birincisidir. Sabırsız nefisler her zaman darlık içindedir. Onların hadisatı kevnîyeye hiç mukavemetleri yoktur. Her şey ister, her şeyden muazzep olurlar, genişlik zamanında eldeki nimetin de kadrını bilmezler' gözleri daima başkasındadır. Az bir yokluk görünce tahammül edemez, hemen sukut eder, mahvolurlar Halbuki Dünyada değişmiyen, tahavvül etmeyen hiç bir şey yoktur, binaenaleyh bir darlığa müptelâ olanlar, Allaha rabt kalb ederek bunun da biiznillâh geçeceğine iman eder ve Allahın mayetini, felâh-ü ferah gününü hulûs kalb ve kemalî iman içinde beklerse akıbet halâs olur. Ve hiç bir fenalığa düşmeden halâs olur. Bunun için nefisleri sabra alıştırmalı, insan sabrı i'tiyat

edinebilmelidir bu itiyat acıyı bırakmak için değil, def'etmek içindir. Ve bunun yani sabrı itiyat ile nefsi tehzib edebilmenin en iyi çaresi de oruçtur. Oruç insanı her halde sabra alıştırır, tiryakilikleri tedavi eder, bu cihetledir ki buradaki sabır doğrudan doğruya sıyam ile de tefsir olunabilir ve olunmuştur, fakat her iki halde de burada maksudı aslı bizzat manayı sabırdır, Sıyam bunun bir vasıtasıdır. Bununla beraber namazın bu bapta dahî büyük ehemmiyeti ve faidesi vardır. İnsan yıkanır, temizlenir, ayıplarını, ayıp yerlerini kapatır, bunları yapmak için emek, mal da sarfeder, yüzünü Kibleye tevcih ederek istikametini ta'yin eder, kalbini hüsni niyyet ile doldurur, gönül buhranlarını, Şeytan vesveselerini tardederek ruhunun vahdet safasını takrir etmeğe çalışır, bütûn azasile ve büyük bir saygı ile tek-birini alır ve ibadete koyulur. Dünyanın acıları, tatlılarını şöyle bir tarafa atar, Hak tealâya münacat eder onunla konuşur. Kur'anını okur dinler, onun huzurunda havatın cereyanını, mebdeini, muntahasını arzeder, mütalea evler, dikilip beklemek, eğilmek, mükerrer kapanmak, yine kalkıp doğrulmak nihayet oturup dinlenmek ve akıbet selâm-ü selâmete ermek ve o lâhzada gayipten şehadete geçerek şehadet getirmek gibi ruhi, bedeni büyük bir nizam-ü intizam ile bir muraç yapar ve hiç şüphesiz bu menazırı ulviye içinde nefisler zahır-ü batınlarında zayı etmek üzere bulundukları intizamı yeniden te'min ederler, Sabırdaki acılıkları da unuttur veya tahfif eylerler ve bütûn bunlar mauneti ilâhiyenin celbine vasıta olur. Darlıktan patlıyacak dereceye gelen o fena nefisler kuvvetlerini, i'timatlarını artırırlar, sıkıntı zamanlarının sühuletle geçmesi için imkân bulurlar ve fazla olarak ayrıca bir zevki saadet, bir bahtiyarlık duyarlar, bir ruh ıktısap ederler ve bu sayede tezvîr, telbis, ketmi hak, aldatmak' aldanmak, taaddi, tecavüz gibi zilletlerden, sukutlar-

dan kendilerini kurtarırlar ve o yüzden gelecek menafii hasiseye tenezzul etmeksizin nihayet inayeti ilâhiyenin büyük tecelliyatına ererler. Çünkü bütün Dünyadaki ızdırabı beşerinin esası ahlâkı umumiyenin sukutunda ve hak yerine batılın tervicindedir. Gadabı ilâhîyi celbeden de budur. Yoksa rahmeti ilâhiye âlemşumuldur. Evet, amma, bu sabır, bu namaz, böyle istiane kolay mı?

(وامهالكيرة) şüphesiz bu da kolay değil, ağır ve büyük

bir ıştır amma (الاعلى الحاشعين) ancak haşîne değil, başını onüne alıp düşünen saygılı kimselere ağır gelmez, hatta zevk verir, meleke olur (الذين يظنون) o saygılı kimseler

ki şunları, şu demleri gözetirler, (انهم ملاقوارهم) her halde kendilerinin bir gün olup rablerine mülâki olacaklarını, rablerinin hıkasına ereceklerini, (وانهم اليه راجعون) ve

her halde donup ona varacaklarını, amellerinin mükâfatını alacaklarını sayarlar, İşte bunların her halde olacağını bir zannı galip ve kavi ile olsun bilenlere sabr-ü salât ile istiane ağır gelmez - Bunlara ağır gelmezse hiç şüphesiz erbabı yakîn olan ehli imana hiç ağır gelmez Zannın bazan ılmı yakîn manasına geldiği vardır Burada bir hayli müfesssırın bu mana ile te'vil etmişler ve bunda zan ile iman olamayacağı esasını ve haşının mu'mininden ehas olmasi mülâhazasını gözetmişlerdir Halbu ki zannı yakîn ile tevil etmekten ise haşîni luğavî manasile ahzetmek siyaki âyete daha muvafıktır. Huşu, iman ve ıkan ile alâkadar olabileceği gibi zannı galiple de olabilir. Zira zannı galip vücubî amel ifade eder Yarın gelmesi zannı galip ile maznun olan bir hayır veya şerre karşı âkıl insan lâkayt davranamaz. Binaenaleyh sabr-ü salât zannı galip ile hareket edildiği takdirde bile

insana ağır gelemiyeceği beyan olununca bunun yakın ve iman ile hareket edildiği takdirde hiç ağır gelmiyeceği ve hatta zevkı mahzolacağı bitarıkılevlâ anlaşılır. Bu da Sevki âyetin Beni İsraile hitap olması itibarile daha belîğ ve daha müfit olur. Burada diğer bir mana daha muhtemeldir ki onu da mealde gösterdik.

Şimdi bir taraftan Beni İsraili yadı nimetle islâma davet eden bu hitabı takviye ve teyit etmek, diğer taraftan da mazide nail oldukları nimetleri ihtar ve onlardan esbabı mahrumiyetlerini tezkâr ederek dını islâmı kabul-leri takdirinde o maziden daha şanlı bir istikbale nail olabileceklerini ve aksi halde dehşetli bir inzara maruz bulunduklarını ve bunların karşısında, menafii hasise arkasında dolaşmak gayet vahim olduğunu ifham eylemek için şöyle bir nida, bir hitap daha tevcih ediliyor ki bu bir taraftan icmâl fezleksi, diğer taraftan bir taf-sıl mukaddimesidir

يٰۤاَيُّهَا بَنِي إِسْرَٰئِيلَ ذَكِّرُوا
نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ
وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları ! size in'am ettiğim nimeti ve vaktile sizi âlemlerin üstüne geçirdiğimi hatırlayın *

Ve öyle bir günden korunun ki kimse kimseden bir şey

ödeyemez, kimseden şefaât de kabul edilmez, kimseden fidye de alınmaz, hem onlar kurtarılacak da değillerdir.

(يا بني اسرائيل اذكروا امتي التي انمت عليكم) ey Beni İsrail benim size in'am etmiş olduğum nimetlerimi hatırlayın (وانى فضلكم على المالىن) ve bilhassa şunu hatırlayın ki ben sizi mazide yani Musa ve onun değişmiyen ahlâfı zamanında bütün âlemine tafdıl etmiş idim - hepsinin fevkına çıkarmış idim, siz o zaman âlemin en yüksek milleti olmuş idiniz. hani onları ne yaptınız, onları nasıl ele geçirmiştiniz ve ne için elden çıkardınız biliyor musunuz? Haydi düşünün, ne idiniz, ne oldunuz düşünün (واقوا يوماً) hem ileride öyle bir günün hisap ve azabından sakınıp korunun ki (لا تجزى نفس عن نفس شيئاً) o gün kimse kimsenin namına bir şey ödeyemez (ولا يقبل منها شفاعاة) kimseden şefaât de kabul olunmaz (ولا يؤخذ منها عدل) kimseden fidye de alınmaz (ولام يصررون) bunlara hiç bir taraftan bir medet de yapılmaz. - Hasılı kimse kimsenin başına gelecek azabı hiç bir vechile defedemez. Ne zorla defedebilir, ne kolaylıkla. Zorla defedemez, çünkü nusret yok, kolaylıkla da defedemez, çünkü bu ya meccanen olacak ya bedel ile, meccanen olacak olan bir şefaattir, o kabul edilmez, bedeli de ya verileceği aynile vermektir halbuki ödemek yok' veya gayrile vermektir, halbuki fidye yok. İşte böyle bir kıyamet günü vardır. O gelmeden bundan sakınmalı, bundan korunmalıdır. Demek ki bundan korunmak mümkündür Fakat geldikten sonra ahirette değil, o gelmeden evvel dünyada iken korunmak mümkündür. Çünkü

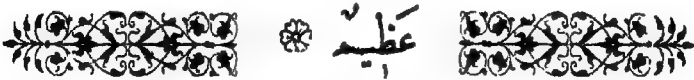
يوم يرون الملائكة لا بشرى يومئذ للمؤمنين melâike görünüp vukuat

başlayınca o gün mücrimler için hiç bir işarete imkân kalmaz. Mu'temile bu ayete istinat ederek ahrette ehli kebaire şefaati inkâr etmişlerdir. Fakat burada şefa-at kabul olunmaması bilhassa küffar hakkındadır. Ve hitap küfürde ısrar edenlere mahsustur. Zira Beni İsrail kendilerinin aba-ü ecdadı olan Peygamberlerin her halde kendilerine şefa'at edeceklerine i'tikat ediyorlardı bu ayet bunu reddediyor. Yoksa diğer ayetler gelecektir ve eha-dis dahi vardır ki Allahın iznile yine şefa'at olur. Menfi olan şefa'at herkesin kendiliğinden ve izni ilâhiye iktıran etmeden yukuu tasavvur edilen şefa'atlerdir Binaenaleyh kendiliklerinden şefa'at edebilirler zu'mile enbiya ve evli-yaya taabbüt etmemeli, ancak Allah tealâya taabbüt etme-lidir ki o istediğine her istediği zaman şefa'at ettirir ve maamafih kıyametin iptidası öyle hevl engizdir ki o hengâmda şefa'at dahi mevzui bahs değildir. Herkes ka-zancile kalabilecektir, ve bu ayet o hengâmeyi natıktır

Bu icmal ve inzardan sonra o ni'metler ve bunlara karşı Beni İsrailin ahvali bervechi ata tafsıl olunuyor

Evvelâ;

وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّجُونَ
أَنْبَاءَكَ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكَ وَفِي ذِكْرِكَ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكَ

Meali Şerifi

Hem hatırlayın ki bir vakit sizi Ali Firavnden kurtardık, sizi azabın kötüsüne peyleyorlardı; oğullarınızı boğazlıyor-lar ve kızlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda size rabbınız tarafından büyük bir imtihan vardı*

«ادكروا معنى» ye ma'tuftur. Binaenaleyh «ادكروا ادعياكم» demek olur. Burada «ادكروا معنى ادعياكم» takdirini ihtiyar edenler varsa da ihtarati atıye ni'mete ve ona karşı vaki olan halâta dahi şamil olduğundan tezkiri itlakı üzere bırakmak daha belîğ olacaktır. Bu gibi tezkir ve ihtar mevkilerinde biz «hani» deriz. Hani gerçı esasen nerede ma'nasına mekândan istifham içındır. Maamafih «hani o günler» gibi tahassür ve «hani hatırlarsın ya!» gibi mücerret tezkir için de kullanılır ki evvelkinin lâzımıdır. Ve bu makamda istimalı mealen muvafık olabilir.

(واذنبناكم من ال فرعون) ve hem o hengâmı hatırlayın ki hanı sizi Âlı Fıravnden tamamen kurtarmıştık - çünkü o zaman kurtarılan yalnız dedeleriniz değil onların dolayısıyla sizdiniz, bütün Beni İsraıl ıdı. Siz Beni İsraıl onların elinde ne hâlde idiniz? (يسومونكم سوء العذاب) o Âlı Fıravn size azabın kötüsünü peylıyor, canınıza kıyıyorlardı.-

SEVM, mal peylemek, zulüm yüklemek, derde sokmak, salmak, bir sıyma vermek, yani dağlamak manalarına gelir ki her birle tefsir edilmiştir. Her halde bir suikast manasını ifade eder. Hikâye olunuyor ki bunlar sınıf sınıf esir, amele gibi ayrılmış ağır yapı yapmakta, yıkmakta, dağlardan kayalar yontup taşlar taşımakta, kerpiç, kıremit pısrırmakta, neccarlık, demircilik ve daha bunlar gibi ağır hizmetlerde çalıştırılır. zaiflerine de vergiler tarh olunmuş. Fakat bir hayli müfessirine göre buradaki suı azap maba'dünde atf bulunmadığından şu cümlelerle müfesser olandır (يدبحون أبناءكم) oğullarınızı boğazlıyorlardı.

(ويستحيون إساءكم) da kızlarınızı ve kadınlarınızı gûya sağ bırakıyorlardı - Elbette bu bırakış da hayır için olmıyordu. O kızlar bu âlâm içinde buyûseler bile oğlanlar kalmayınca hepsi ağyarın elinde kalacak, nihayet bütün

nesil munkarız olacaktı. Diğer bir manâ ile kadınların nızın rahimlerini yokluyorlar, çocuk alıyorlardı. Üçüncü bir mana ile kadınlarınıza haya edilecek şeyler yapıyorlardı. Evvelkinde istihya, «hayat» tan ikinci ile üçüncü de «haya» dandır. (و فی ذلکم بلاء من ربکم عظیم) ve bu hengâ-

mede rabbiniz tarafından size büyük bir imtihan vardı. azab ile imtihan kurtulmak esbabını ıhzar için imtihan. Necat ile imtihan da müstakil bir devlet ve millet teşkil ederek yer yüzündeki diğer devletlere faik bir surette hüsnü amel ve ahlâk ile yaşamak imtihanıdır. BELÂ esasen tecrübe ve imtihan demektir, fakat bu imtihan bazan hayır ve bazan şer ile olur. Ve ekseriya iptida şerr-ü mihnet manasını tazammun eder. Burada iki cihet de vardır. Azab bir belıyye ile imtihan, tahlıs de bir hayır ile imtihandır.

Malûmdur ki Fir'avn, Mısırda Amalika hükümdarının unvanıdır Cem'inde ferâine denılır. Nasıl ki Rum hükümdarlarının bazısına Kaysar, bazısına Hırakl (kiral), Habeş hükümdarlarına Necaşî, Yemen mülûküne Tübbâ İran hükümdarlarına Kısra, Türklerinkine Hakan denilirdi Burabaki Fir'avnın ismi hakkında da muhtelif rivâyât vardır. - 1 Vehd ibni Mus'ab (İbni İshak ve saire) - 2 Fantus (Mukatıl) - 3 Mus'ab ibni reyyan, - 4 Muğıs (bazı mufessırın) - 5 Kabus (Ebühayyan), Tarihî Kâmilde Kabus İbni Musab bını Muaviye diye göstermiş ve yerine kardeşi Velidın geçtiğini de nakleylemiştir Bu isimler hep Arabî demek olduklarına göre o zaman Mısır halen Araplar elinde imiş demek olur. Ancak fantus ismi diğerlerine benzemiyor, ve böyle olması bazı tarihî umumî kitaplarına tevafuk ediyor.

ÂL, ehilden me'huz ise de aralarında fark vardır. Âl başlıca şan-ü şöhet erbabına muzaf olur. Âli Fir'avn, Fir'avnın ehli dini, kavmi ve bilhassa etba-ü bendegânı.

«Fır'avnden kurtarmıştık» buyurulmayıp da «Âli Fır'avn» buyurulmasında mühim bir nükte anlaşılıyor ki bununla yapılan mezalimin mümessili Fır'avn idise de bunda asıl mes'uliyetin ondan ziyade etbaina ait olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Fır'avn yaptıklarını bunların eli ve bunların hizmeti ile yapmıştır

Deniliyor ki bu suretle Beni İsrailden katledilen çocukların mecmuu dokuz yüz doksan bine bahğ olmuştu. Buna sebep de bunlardan doğacak bir çocuğun Fır'avnin hükümetini mahvedeceği hakkında kâhinlerin verdiği bir haber veya Fır'avnin gördüğü bir rû'ya olduğu öteden beri menkuldür. Ne ibrettir ki bu mezalim hiç bir faide vermemiş ve âkıbet o çocuk doğmuş, Fır'avnin kendisine beslettirilmiş, Hazreti Musa olmuş ve yine takdiri huda yerini bulmuştur. Acaba buna kadir olan Cenabı rabbil'âleminin o kadar ma'sumun kesilmesine müsaade etmekte hikmeti ne idi ? Buna Ebüssüut, tefsirinde işaret ediyor. Fakat daha evvel Muhyiddını Arabî Hazretleri Fususunda mealen şöyle izah eylemiştir. Bu çocuklar hep Hazreti Musaya hayatında imdat olmak ve onun ruhanîyetini takviye etmek için katledilmiştir. Çünkü bunların her biri Musa diye, Musa diye Musa hesabına hasılı Musa için katlediliyorlardı. Çünkü Fır'avn ve Âli Fır'avn Musayı henüz bilmiyorlarsa da Hak tealâ biliyordu. Elbette bunların her birinin alınan hayatı Musaya ait olacaktı, zira gaye o idi. Bu çocukların hayatı ise hep fitrat üzere bulunan temiz birer hayat idi, ağrazı nefsiye ile kirlenmemiş - kıssası Ademide beyan olunduğu üzere secde-i Melâike devrindeki - fitrat ve hilkatı asliye üzere bulunuyorlardı. Hazreti Musa, Musa diye katlolunan bütün bu çocukların hayatları mecmuu olacak ve hayatı Musa bunların mecmuuna muadil bulunacaktı. Her birinin ruhundaki istîdad-ü kuvvet Musanın olacak, Musada tecelli edecekti. Demek ki bütün bunlar sağ olsalar ve öyle tertemiz

büyütseler, mecmuundan nasıl ve ne kadar bir kuvveti ruhiye hasıl olacaksa ruhi Musanın kuvveti ona müsavi olacaktı, Fir'avnin başındaki orduya mukabil, Musa başı başına böyle bir ordu idi. Bütün o kesilen çocukların ruhları, ruhi Musa maiyetinde idi. İşte Allah tealâ onlardaki kuvayı ve kuvveti toplamış Hazreti Musaya vermişti ve vermek için bunu yapmıştı. Bu da Hazreti Musaya bir ihtisası ilâhidir ki ondan evvel Enbiyadan hiç birine nasıp olmamıştı ilah...

İmamı Razi Hazretleri der ki İnsanın başka bir el altında ve üzerinde keyfe mayeşa tasarruf edilebilecek bir halde bulunması, lâsiyyema bu hal içinde bir de ağır, zor, pis işlerde istihdam edilmesi envai azabın en şiddetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Hattâ buna ma'ruz olanlar ekseriya ölümü temenni ederler. İşte Cenabı Allahın burada beyan buyurduğu birinci ni'met bu kötü azabdan tahlûs ni'metidir. İlah...

Demek oluyor ki bu ayette evvelâ hürriyet ve istiklâl ni'meti tezkâr edilmiş ve esaret mahkûmiyetinin fecaati ihtar buyurulmuştur

Saniyen :

وَإِذْ قَوْمُنَا بِكُمْ الْخَيْرَ مَا نَجَّيْنَكُمْ وَأَعْرَضْنَا إِلَٰهَ فِرْعَوْنَ

وَأَنَّهُ تَنْظُرُونَ ۝

Meali Şerifi

Ve bir vakit sizin sebebinize denizi yarıdık, sizi necata çıkardık da Âli Fir'avni garkettik sizler bakıp duruyordunuz *

(وَإِذْ قَوْمُنَا بِكُمْ الْخَيْرَ) ve hani sizinle - fırka fırka - denizi

yardıydık (وَاغْرَقْنَا فِرْعَوْنَ) de sizi toptan kurtarmış (وَاغْرَقْنَا فِرْعَوْنَ) ve başınıza belâ kesilmiş olan o Ali Fir'avnı - Fir'avn de içinde olduğu halde - garketmiştik (وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ) siz ise bakıyordunuz. Bu ne büyük nimet idi ? Bu deniz Mısırın civarındaki denizlerden birisi ki ismine «İsaf» denilirmiş ve bu gün bahrı Kulzum tesmiye olunuyor Bızın «Şap denizi» dediğimizin aslı Isaf denizi imiş. elyevm Bahriahmer dahi meşhur isimlerindendir. Kulzum,, şimdiki Süveyşin yerinde bir şehir imiş ve esasen yutnak manasına gelir Bahrı Kulzum isminin bu şehre ve Fir'avnın garkına nisbetle bir tesmiye olduğu Şerhı Kamusta naklediliyor Burada Firavnın garkı tasrih edilmemiş ve balâda beyan olunduğu üzere asıl Âlı Firavnın cezası gösterilmiş ve Fir'avn bunların içine idhal edilmiştir. İleride bu kıssayı daha ziyade tafsıl eden âyetler gelecektir. Sızınle yardıydık» demek, yarân bız idik, siz de buna bir sebep, bir âlet olmuştunuz demektir «Sızın için» diye de tefsir edilmiştir Şuna dikkat edilmek lâzım gelir ki Kur'anıazı-muşsan bu vakayın cereyanı tahrîsini değil, asıl mutazammın oldukları fevkal'ade ibret noktalarını, rabbânî cereyanlarını ifham-u tezkır ediyor.

Salisen :

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ
لَيْلَةً نَّتَّخِذْكَ مِنْ بَعْدِ الْغَلِّ مِنْ بَعْدِ وَأَنْتَ ظَلَمُونَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ
عَفَوْنَا عَنْكَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١١﴾

Mealî Şerifi

Ve bir vakit Musaya kırk geceye vâd verdik, sonra siz

• onun arkasından danaya tutuldunuz zulmediyordunuz •
sonra bunun arkasından da sizden afvettik, gerekti ki şük-
redecektiniz •

ve hanı biz Musa ile kırk ge-
ceye vaidleşmiştik - ona kırk
gece Turda münacat vevahıy için mikat-ü mi'at tayin
olunmuş o da icabet edip rabbının -mikatına çıkmıştı.
Ebu Amir, Ca'fer ve Yakup (ع، ح، ی) kiraetlerinde elif-
siz olarak (وعدا) okunur. Bu takdirde. hanı biz Musaya
tam kırk geceyi vad etmiştik de - ثم اتخذتم العجل من بعده - sonra
siz onun arkasından buzağıya tutulmuşdunuz - Sâmiri-
nin yaptığı buzağıya tapınıştınız - وانتم ظالمون - zulmedi-
yordunuz (ثم عفونا عنكم من بعد ذلك) sonra bütün bunların ar-
kasından sizi afvettik, sizden o günahları sıldık -. Zira afiv
esasen mahvetmek demektir Bundan «ع» ile sıralanarak gü-
nahı mahvetmek manasına gelir Evvelkinde «عاه» ikincide
«عاهه» deniliyor. (لعلكم تشكرون) ki bu sebeple olsun şük-
redesiniz - siz o zulmunuzla beraber afvın ne büyük
nimet olduğunu da anlayıp düşünmeniz ve şükrunü eda
etmeniz lâzımgelir.

Hazreti Musanın nesebı - Musa ibni İmran ibni Yashır
ibni Kahıs ibni Lâviyi ibni Yakub ibni İshak ibni İbrahim
diye nakledilmiştir Lâvi evlâdından olduğu meşhur ol-
maklaberaber İmran ile Lâvi arasında daha ziyade batın
geçmiş olması ve zikrolunanlar bunların meşhur olanları
bulunması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hazreti Yusûfün
Mısıra duhulü ile Hazreti Musanın duhulü arasında dört
yüz sene geçmiş olduğu da sahih olarak naklediliyor
Allhüa'lem.

KIRK GECE: Hazreti Musanın denizi geçtikten sonra min tarafillâh va'dolunan kitap için bir mikat olmak üzere tayin edilen ve Zilkı'denin gürresinden Zilhiccenin ouuna kadar gündüzile beraber devam eden bir ay on gecelik müddettir ki Hazreti Musa bunu Turda saim olarak geçirmiş ve nihayet münacat ile bizzat kelâmı ilâhiye mazhar olup Tevratın elvâhı kendisine inzal buyurulmuştu. Buna dair daha diğer ayetler gelecektir. Aylar geceden başladığı için gün ile sayılmayıp gece ile sayılmıştır. Ve bunda diğer bir ma'na da vardır. Tecelliyatı ilâhiye fecir gıbı daima geceleri takip eder. Kara günler de geceden sayılır. İsmail Hakkî Hazretleri der ki Ehli tarikat kırk gün sülûkü bu ayetlerden ahz etmiştir! İlah Lisanımızdaki çile tabirinin de aslı budur. Farisnin kırk manasına çıl, çihil» kelimesinden bir kırk demektir. İşte Hazreti Musa Benî İsraili denizden geçirdikten sonra Turda emrî ilâhî ile çile çıkarırken arkasında onlar buzağıya tapınıya başlamışlardı ki ne kadar haksız bir nankorluktur. Bununla beraber yine afvî ilâhiye uğradılar ki işte burada bilhassa bu afv ni'meti ihtar olunuyor. Ve afvın sureti cereyanı kariben ayrı bir ni'met olarak beyan edilecektir.

Rabian :

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٢٥١﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musaya o kitabı ve fûrkânı verdik, gerekti ki doğru gidecektiniz *

Musaya verilen kitabın Tevrat olduğunda ihtilâf yoktur. Fakat bu furkan Kur'anda olduğu gibi Tevratın da bir sıfatı olması veya Tevrattaki ahkâmı şer'îye veya

Tevrattan ayrıca yedibeyza ve asâ gibi mucizat yahut bir zafer ve ferah olması da muhtemeldir. Zira «fûrkan» aslında iki şey arasını kat'iyen fasledip ayırmak demektir. Hakkı, nâhakı, küfr-ü imanı, halâl-ü haramı, niza-ü davayı kat'eden, ayıran her şeye de fûrkan denilir, ve bu ma'na iledir ki Kur'anın lâkabi mahsusu olmuştur. Tevrat dahi esasen hakk-u batılı tefrik eden bir fûrkanı ilahîdir. Burada atıf hasebile fûrkanın Hazreti Musaya kitap ile beraber bahşedilmiş olan bir kudreti hâkimiyet olması bize daha mütebadir görünüyor. Turdan kitap ile avdetinde de bunun bir tecellî mahsusu olmuştur ki atıdaki ayet kısmen bunun beyanı demektir, binaenaleyh dördüncü ni'met Hazreti Musanın kitap ile Turdan gelmesidir

Hamisen :

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَقَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْجِنَلَ

فَتَوْبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ

بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٢٤٧﴾

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musa kavmine dedi ki: "Ey kavmim cidden siz o danaya tutulmanızla kendinize zulmettiniz gelin bâri-ize dönün, tevbe edin de nefislerinizi öldürün, böyle yapmanız bâriniz yanında sizin için hayırlıdır,, bu suretle evbenizi kabul buyurdu. Filhakika o, öyle tevab öyle ahimdir *

Burada bir taraftan balâdaki afiv m'meti tafsıl edilmiş olmakla beraber bir taraftan da bu tafsıl içinde fûrkanın tatbîkî, buzağı fesadının sureti ızalesi, tevbe ve vesilei tevbe gibi ibretli niamı dakika ihtar olunmuştur.

(و اذ قال موسى لقومه يا قوم) ve hanı Musa kavmine ey kav-
mım demıştı (انکم طلعتم انفسکم بائحادکم المحل) siz buzağıya
tapınanızla muhakkak kendınıza yazık ettiniz (فتوبوا الی بارئکم)
Binaenaleyh bârinize pâk yaradan halikınıza tevbe edi-
niz de (ما قتلوا انفسکم) hemen kendinizi katlediniz, nefislerinizi
okdûruntûz (ذلکم حیرلکم عد مارئکم) böyle yapmanız yâni
tevbe ve katil, bârınız indinde sizin için hayırlıdır - Boy-
le demiş (فتاب علیکم) ve bunun üzerine bâri tealâ tev-
benizi kabul etmiş idi (انه هو التواب الرحیم) şüphesiz o, oyle
tevvabı rahîndir.

Burada Musa size demişti denilmeyip de «توبه» buyu-
rulması, kezalık yukarıdanberi nimetlerde «biz, bız diye
bizzat tasarrufatı ilâhiye ta'dat olunup gelirken şimidi
Hazreti Musanın tebliğ ve tasarrufuna nakli beyan edil-
mesi, kitabın nüzulünden sonra müşartünleyhın mın tara-
fillâh başkaca bir kuvvet ıktısap etmiş olduğunu ve ar-
tık Benî İsrail üzerinde ıerayı ahkâma başlanmış bulundu-
ğunu işar etmektedir ki bunda evvelâ hükûmet nimeti,
tatbîkî furkan tezkâr ediyor, lâkin bu nimet bizzat de-
ğil' Hazreti Musa vasıtasile binnîyabe olarak ızhar edil-
miş ve ancak neticesi ve semeresi olan tevbe ve salâh
balâdaki nimetler gibi ve fakat sureti gıyapta bizzat
bâri tealâya ızafetle beyan olunmuştur Bu üslûbı beyan-
daki inçeliklerin tafsılî bir kitap olur, fakat göruluyor ki

hedefi beyan nimeti hükûmetin iptida değil, ancak neticedeki salâh itibarile bir nimeti ilâhiye olduğunu tezkiridir. Tевbe ve katil emri mes'uliyeti Musaya ait bir tasarrufı-niyatı, neticedeki salâh da bizzat bir ihsanı ilâhî oluyor. Ve fûrkan o zaman tezahür ediyor. Kavmı unvanı altında «كلم طلمم اسكم» kösteriyor ki zulmü nefis, nefsi ferdi ve kavmiden eanıdır. Şırkın zararı millete, milletin zararı da fertleredir. Ve buzağı mes'elesi kavmi Musada büyük bir fesat ve ihtilâle sebep olmuş ve temizlenmesi katli nüfusu istilzam etmiştir. «ماقتلوا اسكم» mefhumen üç manaya muhtemeldir Birincisi, manayı hakikisi ki herkesin kendisini öldürmesi yani intihar etmesidir, lâkin böyle olse idi muhatap olan kavm kalmaz veya ancak âsiler kalırdı. Binaenaleyh murat bu değildir. İkincisi hakikati orfiyesidir ki esasen ihvan olan bir kavmin efradı haydi bakalım birbirinizi öldürünüz demektir. Ve ekseri müfessirin bu manayı göstermişlerdir. Tura giden Hazretü Musanın gıyabında Sâmiri Musa, altından bir buzağı yapmış bağirtmiş ve bakareye tapan Mısırlı ve sair put perestler gibi Beni Israilin bir kısmını, işte Musa bunu aramağa gitti idi diye tapdırmış ve daha dünkü nimetlere karşı böyle bir fesad-ü ihtilâl çıkarmış, diğer kısmı Hazretü Harun ile berarer bunun cereyanını kuvvetle menetmeyip Hazretü Musaya intizar etmişler, o zamana kadar da fesat tevessü etmiş, Hazretü Musa Turdan gelince hükmi fûrkan ile umumuna birden «kendinize yazık ettiniz» diye hitap eylemiş, hem buzağıya tapanlara ve hem sükût ve intizar edenlere dahi bu günahlarından dolayı derhal tevbe eylemelerini ve tevbe edenlerin tevbe etmeyenleri hemen katletmelerini emr eylemiş ve bu harbi dahili binzullâh muvaffakiyetle neticelenmiş, Beni Israil de kesb salâh etmiş ve işte burada bu vakıa tezkır buyurulmuştur. Hikâye olunduğuna gore maktuller yetmiş bine kadar balığ olmuş buna (تارا) buyurulmayıp da

« فَاَتُوا اسْكُم » buyrulması hâdisenin dahili ve acıklı olduğuna ve zulmi nefsin manasına işaretler. Üçüncüsü sırf mecazi olmasıdır ki nefsinizi öldürünüz, yani günahınıza nedametle gam-ü kederden canınızı çıkarın yahut şehvattan men'i nefis ile riyazet ediniz, bu fesatları yaptırın, şirke saptırın, hep şehvattır. Tövbe de bunların kırılması müfit olur ve o zaman kabul edilir demektir. Bu te'vil de gösterilmiştir, bu da güzeldir, fakat bir ma'na'yı işaridir

BÂRİ, yaradırken ayıpsız, noksansız yaradan demektir ki haliktan ehass olur ve bunda fitrati ulâyı ihtar vardır.

Sadisen :

وَإِذْ قُلْنَا لِمُوسَىٰ أَنْ أَنْتَ نَظْرُونَ * ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِ مَوْثِكُ
يَمُوسَىٰ لَنْ نُوْمِرَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْنَاكَ
الضَّعْفَةَ وَأَنْتَ تَنْظُرُونَ * لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Meali Şerifi

Ve bir vakit “ya Musa, dediniz: Biz Allahı aşikâre görmedikçe senin sözünle asla inanmıyacağız,, bunun üzerine sizi o saika yakalayiverdi bakınıp duruyordunuz * sonra sizi şükredesiniz diye ba's badelmekte mazhar ettik *

(وَإِذْ قُلْنَا لِمُوسَىٰ أَنْ أَنْتَ نَظْرُونَ) Ve hani hatırlarsınız ya siz «ya Musa biz Allahı aşikâre, açıktan açığa gormedikçe sana

asla inanmıyacağız» demiştiniz de bunun üzerine (فاحذتكم) (الصاعقة) sizi yıldırım çarpmış - tabiri aharle - dehşetli bir darbeye tutulmuş, yıkılmıştınız (وانتم تنظرون) ve kınıldanmıya dermanınız kalmamış sade bakıp duruyordunuz. Demek ki ölmemişlerdi, fakat ölüm haline gelmişlerdi, bir çokları bunu, bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idiniz manasına anlamışlardır. Halbuki «وانتم تنظرون» atfı ve ya hali bilhassa böyle bir zehaba meydan vermemek içindir. «Ahız» nazara arız olan bir hal değil, «nazar» ahze mukarin olan bir hal olarak gösteriliyor veya atfediliyor. Nitekim bu çarpışın tafsıl olunduğu «واحتار موسى قومه سمى وحلا» ayetinde «علما احدتهم الرحمة» buyurulmuştur Muhakkıkının dirayeten tahkikleri böyle olduğu gibi Vehp Hazretlerinden rivayeten dahi bunlar ölmemişler, belki o korkunç hali gördükleri zaman kendilerini öyle bir titreme bir zangırtı almış ki hemen hemen mafsılları kopuyor, belleri kırılıyormuş, mahvolmak raddesine gelmişler, o zaman Hazreti Musa ağlamış, rabbine dua etmiş Cenabı Allah da bir açıklık ihsan eylemiş, ondan sonra akılları başlarına gelmiştir Nitekim şöyle buyuruluyor (ثم بعثناكم من بعد موتكم) bir müddet sonra sizi ba's badelmekte mazhar ettik - adeta ölümünüzden sonra yine dirilik verdik, evvelki saika ölüm ise bu hakikaten bir ihyayi cedit olacaktır. (لعلكم) belki buna şükredersiniz.

Bu vakianın zikrolunan katıldan sonra mı? Veya ondan evvel ve katil emrini müteakip mi? olduğu hakkında iki kavil zikrediliyor. Her ne olursa olsun ayetten şu anlaşılıyor ki bu saika bir kavmin mematı mesabesinde bir musibet ve ondan kurtuluş da o kavmin tekrar hayatı,

ba's badelmeyti manasında bir ni'meti kübra imiş, bu musibetin sebebi de açıktan görmeyince Allaha iman etmemek ve Hazreti Musaya inanmamak iddiası olmuştur. Tahlis ise malızı inayeti rabbaniye olarak tezkir edilmiştir Elbette bunu yapanlar Beni İsrailin hepsi değildi Bu dava üzerinde mukatta bizzat saikaya tutulanlar da müntehap yetmiş kişi idi, böyle olduğu halde bu ayette gerek dava, gerek musibet ve gerek ni'meti ba's hattâ Kur'ana muhatap olanlar dahi dahil olduğu halde bütün bir kavme nisbet olunuyor. Şüphe yok ki bunun hukmeti bütün bir millet arasında mes'uliyeti müştereke mes'lesi, evlâdı Adem beynindeki hilâfet kazıyyesidir. Kimse kimsenin günahından mes'ul değil iken bunun böyle olması gösteriyor ki hukukullah olan vazatı unumıye mesailinde, farzı kıfaye maddelerinde fert mevzuibahıs değil, yalnız cemaat, nefsi immet mevzuibahıstır Bunun nîk-u bedinde herkes müşterektir. Furu, usultu ve herkes vekdigerimin nâibıdır

Bu kadar mamı sabıkadan sonra Allahı gormeden sana inanmayız diye Hazreti Musaya ısyân etmek ne büyük bir küfür ve küfrandır. Bu âyet marifetullah meseilinin en muhimlerinden birini ve sonra insanların sukut veya teah ile alâkadar halâtı ruhiyelerinden en calibi dikkat olanını bir cümlede ihtar edivermiştir. Fılvakı insanlar terakkı edecekleri zaman nazarları, kalbleri yükselir, idrakleri yalnız gözleri önünde duran mahsûsata bağlanıp kalmaz, akıllarıle maverayı şuhuda geçerler, hakauki gaybıveye iman ederler, görülmedik, işidilmedik saadetlere ırerler, bil'akis tedenmi ettikleri, sukut edecekleri zaman da akılları kalmaz, kalbleri korlenir, gözleri mahsûsata dikilir, gözlerine batmıyan şey'e manınazlar. manmak için behemehâl gormek isterler, fenalıktan sakınmazlar, gelecek felâkete de bilfiil başlarına gelmeden manmazlar, halbuki felâket gelince hukmunu icra eder.

Derecesine göre ya ezer ya imha eyler, böyle mahsûsat-tan başka bir şey tanımayan, gözlerine batmayan şey'e inanmayanlar, inanmak istemiyenler, اساسız yürüeyimyen a'inalara benzerler, ma'butlarını da ellerile tutmak, yok-lamak isterler, nazarlarında ma'neviyat, ma'kulât, mü-cerredat evham addolunur. Tapmak için mücessem şey-ler, putlar ararlar, bulamazlarsa yaparlar, ona taparlar, ondan imdat ararlar, çünkü insanlarda ibadet kanunu fitridir. Bundan kurtulamazlar, fakat ma'budi hakikiyi göremeyince kalblerinden, akıllarından kuvvet alamayınca gözlerinin tuttuğu, ellerinin iriştği bir şeyden kuvvet dilenirler, hiç olmazsa bir öküz veya öküzün altında bu-zağı ararlar, Beni İsrail'den bir kısmı dahi gerek Mısır ve civarındaki gorgüleri ve gerek henüz yükselmemeleri veya her hangi bir sebeple tekrar sukut etmiş olma-ları dolayısıyla Hazreti Musaya, «Allahı açıktan açığa gör-meyince sana inanmayız» diye dayatmışlar, akılsızlıkların-dan onunla kendilerini bir zannedip, sen «konuştum, kitap getirdim» diyorsun ya! «haydi bize de göster» diye ısyana cur'et etmişler ve bununla Allahı bir cisim gibi karşılarında muhit bir rû'yetle görmek istemişler, ki mu-hal ıdı, bütün gördükleri nimetler, hârikalar, istidlâl-le-rine kâfi gelmemiş, böyle küfran ile hayali muhale düş-müşler Binaenaleyh başlarına saika musibeti bir hârîka halinde gelmiş ve bu musibetten yine bir hârîka olarak mahzı rahmeti ilâhiye ile kurtulmuşlardır, bizzat Allahı göremedilerse de başka mabutların yapamıyacağı ıkabını görerek akılları başlarına gelmiş, görmeden inanmanın ne büyük ehemmiyeti olduğunu o zaman biraz takdir etmişler de bütün kavim bu sayede yeniden dırılmış, ha-lâs oluşturmış, bu büyük ve derin ders-ü nimet de bu nı-da da böyle iki âyeti vecize ile ifade ve tezkır edilivermiştir. ki bundan kitaplar yazılır, fılvaki Cenabı Allah görülmez, görülemez değildir, o kendini görebilecek gözler yaratma-

ğa da kadirdir. Lâkin ona bu gözler dayanmaz, ve görürse ihata olunmaz. Bizim Dünyada faidemiz ona gıyabından şehadeti akliye ve kalbiye ile inanmaktadır.

Bu tezkire şu nimet de rapt edilmiştir.

وَقَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا

عَلَيْكُمُ الْمَنَ وَالسَّلْوَى كُلُّوْا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

Meali Şerifi

Ve üstünüze o bulutu gölgelik çekdik, ve "size kısmet ettiğimiz hoş rızıklardan yeyin,, diye üzerinize hem kudret helvası, hem bıldırcın indirdik, zulmü, bize etmediler lâkin kendilerine ediyorlardı.

(وَقَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ) Bir de - sahrayı Tihte - üzerimize
(وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَ وَالسَّلْوَى) o ince bulutu gölgelik yaptık
(كُلُّوْا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ) üstünüze hem kar gibi kudret
(وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) helvası, hem de yelve kuşu, bıldırcın indirdik -

(كُلُّوْا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ) haydi yeyin size kısmet ettiğimiz pak nımetlerden dedik - Burada Cenabı Allah bunlardan yüz çeviriyor. Kendilerini mevku hıaptan gıyaba atıyor, ve zulûnlerini belîğ bir ihtisar ile ifham ederek buyuruyor ki (وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) onlar bu nimetlere karşı yaptıkları nankörlükle zulmü bize yapmadılar, lâkin hep kendilerine yazık ediyorlardı, - çünkü dının, iman-ü ame-

lin faidesi, zararı Allaha değil kullaradır. Bu hususta yaptıkları zulüm ve nankörlük bir kaç ayet sonra ayrıca ihtar edilecektir. Şu da rivayet olunuyor ki bunlar «temiz temiz, taze taze yeyiniz» denildiği halde dinlememişler, iddihare toplayıp yığmağa başlamışlar ve bunun üzerine kesilmiş, zaruret içinde kalmışlar. Dikkat edilince görülüyor ki ni'metler ta'dat olunup gelirken git gide bunlara küfranlar inzınam ediyor ve hedefi tezkir, bunlar ve zulümler olmıya başlıyor.

Sabian :

وَإِذْ قُلْنَا أَذْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
رَغَدًا وَأَدْخِلُوا الْبَابَ بُحْبُوحًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ
خَطِيئَتَكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٠﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا
مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٢١﴾

Mealı Şerifi

Ve bir vakit “şu şehre girin de ni'metlerinden dilediğiniz veçhile bol bol yeyin ve secdeler ederek kapıya girin ve “hıttı,, deyin ki size hatı'elerinizi mağfired ediverelim, muhsinlere ise daha artıracagız,, dedik * derken o zulmedenler sözü değiştirdiler, kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle koydular, biz de o zalimlere fısk işledikleri için göğten bir murdar azap indirdik *

(ادخلوا هذه القرية) ve hanı demiştim ki (واذقنا) şu beldeye - Beytî makdis mevziine yahut Eriha beldesine - giriniz (فكلوا منها حيث شئتم رعداً) de onun neresinde isterse- nüz yahut dilediğiniz veçhile bol bol yeyiniz (وادخلوا الباب) ve girerken kapısından giriniz hem de (سجداً) başları- nızı eğerek, secde şükranı kapatarak giriniz - kibir ile çalınla, azgınlık, serkeşlik yaparak girmeyiniz (ومولوا حطة) ve orada «hatta» deyiniz (نفركم خطاياكم) ki size bu şerait altında hatı'elerinizi mağfîret ediverelim, yani veballeri- nizi rahmetimizle ortelim (وسيزيد الحسب) şunu da haber verelim ki muhsinlere - iyilik, güzellik yapan, güzel hare- ket edenlere - daha fazlasını ihsan edeceğiz.

Tefsiri Asamde «hatta» Arabî olmayıp aynen soy- lenmesi matlûp bir kelimedir denilmiş, diğer müfessirin ise bunun Arapça «حط» masdarının binai nev'i olduğunu söylemişlerdir

HAT, bir şey'i aşağıya almak ve arkadan yük indir- mek demek olduğundan «hatta» bir nevi indiriş demek olur ki bu tarzı mahsusta yükü yıkmak, veya boyunlar- daki vebalı indirmek karar veya duasını ifade eder ve umumî mecaz suretile cem'i de mümkündür Yani nüzul katarını veriniz ve günahlarınıza istığfar ediniz demek olur Ve bütün Aşere kiraetlerinde hatta merfu oku- nur. Binaenaleyh müfret değil mahzuf bir mübtedanın haberi olarak (ışımız hattadır) takdirinde bir cümledir Meselâ hısanımızda bir ilân veya kumanda sırasında «ku- nak' , «yemek' , «uyku' , «hareket' , veya ıştırham sırasında lutûf' , «mavet' , afıv' gibi müfret kelimeler de böyle

bir cümle takdirindedirler İncil ve kütübi salifede «hıtta» kelimesi Ramazan ayının ismi olarak zikredildiğini Kamus mütercimi Asım Efendi zikretmiştir. Fakat bu ayette bu suretle bir tefsir veya te'vil vaki olmamıştır.

TENBİH «فكفوا مصاحبت شتم رعدا» emri, Adem ile zevcesinin Cennette iskân edildikleri zaman aldıkları emri andırmaktadır. Ve nitekim diğer bir ayette «فكفوا مصاحبتهم» buyurulacaktır Zaten «فكفوا مصاحبتهم» buyurulmamış mı idi?

(فبدل الذين ظلموا قولا غير الذي قيل لهم) Derken zalimler güruhu, sözü değiştirdiler, kendilerine soylenenin başkasını yaptılar. - Denilmiş ki «hıtta» emrile alay ederek bunun yerine «معا سبأ» demeğe başlamışlardı ki Nebt lisanında «سبأ» yani kırmızı buğday demek iniş, belli ki bu rivayette secerei memnuanın «سبأ» tefsirine barız bir temas vardır. O zalimler kapıdan girer girmez Dünya derdine düşerek Allahın emrini tehdil-ü tağyire kalkıştılar, (فأرلنا على الدين ظلموا رجزاً من السماء) bunun üzerine biz de sözü değiştiren o zalimlerin başlarına yu- karıdan korkunç, habıs bir azap indiriverdik (بما كانوا يفسقون) çünkü fısk içinde yüzüp gıdıyorlardı, mütemadiyen çığırdan çıkıyorlardı - Bunu yapanlar ve bu azaba düşenler, kavmi Musadan bir güruh olduğu anlaşılıyor. Çünkü «فبدلوا» buyurulmayıb «فبدل الذين ظلموا» buyurulmuştur ki içle- rinden bir kısmı demek oluyor Nitekim surei Arafta «فبدل الذين ظلموا منهم» vardır Burada sıyakı ayet bu kayıttan mustağni olmuştur

RICZ, esasen «rics» gibi tiksnilen pis, murdar şey demek olup bundan azab-ü ukubet manasına da kullanılmıştır. Tenvin, tehvıl içindir. Fısk-u fücurun akıbeti işte böyle murdar azaplarla mahvolmaktır.

Saminen :

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ

لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجْرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَا
عَشْرَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦٤﴾

Mealı Şerifi

Ve bir vakit Musa, kavmi için su dilemişti, biz de asan ile taş a vur demiştik, onun üzerine ondan on iki pınar fışkırdı, her kısım insanlar kendi su alacağı menbaı bildi, Allahın rızkından yeyin, için de müfsitlik ederek yer yüzünü fesada vermeyin *

(وإذ استسقى موسى) ve hani Musa kavmı için ıstıska etmişti, ISTISKA, sakiy talep etmek, sakiyde suvarmaktır. Yani Musa susuz veya kuraklıkta kalan kavminin suvarılması için bir su veya yağmur istemiş, su taharrisine veya yağmur duasına çıkmış idi de (فقلنا اضرب بعصاك الحجر) biz de taş a asan ile vur demiştik (فانفجرت منه اثنا عشرة عينا) binaenaleyh taştan on iki pınar fışkırdı (قد علم كل أناس مشربهم) her kısım halk içecekleri pınarı tanıdı. Haydı (كلوا واشربوا من رزق الله) Allahın rızkından yeyin, için (ولا تعتوا في الأرض مفسدين) ve Yer yüzünde fesat çıkararak şuna buna saldırmayın - dedik.

Cümhuri müfessirin bu ıstıskanın da menn-ü selva ile beraber olduğunu beyan etmişler, ancak Ebu Müslimi İsfehânî bu kelâmın istiklâlini nazarı dikkate alarak bunun ayrıca bir mucize olduğuna kail olmuştur. Âyet bunlardan birini tayin etmiyor.

Hazreti Musanın asası ne idi ve ne kadardı? Sonra bu taş, muayyen ve malûm bir taş mı idi? Yoksa her hangi bir taş mı idi? İmamı Razi, tefsirinde der ki: asanın her hangi bir ağaçtan veya Cennetin mersin ağacından olduğu ve boyu on zira ve başı iki çatalı bulunduğu, keزالik taşın Turdan getirilmiş veya asa ile beraber Hazreti Şuaybden alınmış, şöyle, böyle ma'hud veya mukaddes bir taş olduğu hakkında muhtelif rivayetler var ise de bu bapta mütevatir bir nassı kat'i olmadığından tafsilâtından sükût etmek ve ilmini Allah teâlâyâ tafviz eylemek ıktıza eder. Çünkü amelî bir hükmü tazammun eden mesailde ahbarı âhat ve zanniyat ile amel vacip olursa da amali olmıyan ve sırf ilmi ve irtıkadi bir hayıyetî haiz bulunan hususatta nassı kat'i lâzımdır. Halbuki asa ve hacerin tafsilâtını bilmek te bizim için bir vazifei ameliye olmadığı gibi nassı kat'i de yoktur. Binaenaleyh tafsilinden sükût etmek her halde muhtardır ilah ..

Asanın ve taşın hakikatlerini tayin ile meşğul olmaksızın âyetten şunu anlarız ki Cenabıhak burada mayei hayat olan büyük bir nimeti Dünyeviye ile sermayei hidayet olan büyük bir mucizei rahmaniyeyi ihtar-ü tezkir buyurmuştur, Hazreti Musa kuraklıktan, susuzluktan yanıp kavrulan kavmi için Cenabı Allahdan su dılıyor. Yağmur duasına çıkıyor, Cenabı Allah da bu duayı kabul ve istenilenden daha büyük harikulâde bir nimet ihsan ediyor. Gelip geçici bir yağmur yerine, Benî İsrailin on iki Sıptından her birine mahsus ayrı ayrı on iki pınar fışkırtıyor ve bununla vücudi bâriye ve inayeti ilâhiye-

sine bariz bir beyyine bahş ediyor ve o suretle bal ediyor ki duanın akıbında bir de fi'li bir teşebbi lüzumunu emreyliyor. «Asan ile taş a vur» diyor. Demek ki o sırada Hazreti Musa bilfarz bu emri ilâhiye derhu imtisal etmeyip de asayı taş a vurmanın suya ne mün sebeti var gıbu indî ve aklî bir kıyas ve muhakeme kalkışsa ıdı bu nimet tecelli etmiyecek, dualar, taharrile belki boş a çıkacak ıdı. () halde harikanın en büyük sır bu sebebin ilhamında ve bu büyük nimetin o sebeb rapt edilmiş olmasındadır kuru taşları yarıp pınarla fışkırtmaya kadir olan Allah tealâ o suları doğruda doğruya ihşan edivermiyor da bir sebebi manevî ile bi sebebi maddiye teşebbus üzerine ihşan ediyor. Sebeb manevî olan dua sbebi maddinin ilhamına vesile oluyo Bunun üzerine sebebi maddî olan darbı asaye teşebbi ile de taştan sular fışkırıyor, burhanı hûda tamamil tecelli eyliyor Bunu de yeyin için fesat çıkarmayın ırsı dı takip ediyor

Filhakıka Allah bir şey murat edince esbabını tehyi eder ve esbab o kadar muhtelif ve namütenahıdır ki ak beşer ne kadar yukselse bunları tafsilât ile ihata edeme: Bunun için faidei beyan asa ile taşın hususiyetini izahta de gıl, cereyanı vakiayı idraktedir. Hazreti Musa gıbu bir Re sulî zışanın asasında sebebi infilâk olacak her türlü muh niki kuvvetleri tasavvur mümkündür ve Hak tealânın tece liyatı nimeti her zaman böyle esbabı maddiye ve maneviyi nin sırrı ıktıamındadır Ne fıkdanı esbab karşısında me'yu olmalı, ne de esbabı ihmal etmelidir Allah tealây a hult sı kalb ile duayı hiç bir zaman elden bırakmamalı ve ayr zamanda duanın en büyük semeresi inkişafatı ruhiye oldu ğunu bilmeli ve ilhamatı sübhanyeden müstefit olara en umulmaz esbabı dahı tatbık eylemelidir Düşünü lürs tariki fende bile en büyük keşifler, kalbı insanrye şımşe gıbu çarpan bir telkimi hakkın eseridir. Bunu hayırde ku

lanan hayra, şerde kullanan şerre vasıl olur

Tasian:

وَإِذْ قُلْتُمْ

يَمُوسَىٰ لَنْ نَضِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ

يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا نَبْنِئُ لَآرْضٍ مِنْ قَبْلُهَا وَفِثَاءَهَا وَفُؤْمَهَا

وَعَدْسَهَا وَبَصِلَهَا قَالَا سَتَبِدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَذَىٰ

بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ أَفْطُوا مِضْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ

مِّنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ

الرِّسَالَ بغير الحى ذَٰلِكَ يَمَّا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

Meali Şerifi

Ve bir vakit “ya Musa biz bir türlü yemeğe kabil değil katlanamayacağız, artık bizim için rabbine dua et, bize Arzın yetiştirdiği şeylerden: Sebzesinden, kabağından, sarmısağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın,, dediniz, ya: O hayırlı olanı o daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya inin o vakit size istediğiniz var,, dedi, üzerlerinede zillet ve meskenet binası kuruldu ve nihayet Allahdan bir gadaba geçdiler, evet öyle: Çünkü Allahın ayetlerine

küfrediyorlar ve haksızlıkla Peygamberleri öldürüyorlardı, evet öyle: Çünkü isyana daldılar ve apırı gidiyorlardı *

(واذقلم ياموسى) Ve hanı siz - Bu ni'metlerin kadrini takdir edemeyerek ve şükr-ü tâat yerine terbiyesizlik ederek - demiştiniz kı ya Musa! (لن نصبر على)

(طعام واحد) bız bir türlü yemeğe artık sabredemiyeceğiz, her gün bildircin eti, kudret helvası yemekten bıktık usandık (فادع لنا ربك) binaenaleyh rabbına dua et de

(نخرج لنا مما تبت الارض من بقلها وقائها وفومها وعد سها وصلها) bize toprağın bitirdiği şeylerden, sebzelerinden, ka-bağından, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarıversin - gerçi yeknesaklığın şehvâtı beşeriye üzerinde az çok sıkıcı bir te'siri vardır. Ve buna karşı tenevvu talebinde esasen bir ma'siyet yoktur, fakat bunu yaparken bir taraftan o ni'metin yokluğu zamanındaki ızdırabâtı unutmamak ve diğer taraftan ulvî bir kalb ile hareket edip şükran ile izdiyadını aramak ve sonra hıssı şehvetle edeb-u terbiyeyi unutup da «rabbi-miz dıvecek yerde «rabbın» diye unansızlık eseri göster-memek icap ederdi Benî İsraılın bu talebinde şüphesiz ki Medenî bir havat talebi vardı, fakat bu talep yüksek bir maksut ve gaye ile değil, bildircin yerine soğan, sarımsak yemek için hasıs bir emele ibtina ediyordu. Bunda ise vaktile Mısırda geçirdikleri hayatı sefilâneye adeta bir ıstıyak anlaşıyordu kı bu da hürriyetin kadrini takdir edemeyip bir nevi esarete hahışger olmak demekti. Bu-nun için Hazretü Musa (قال) cevaben şöyle dedi (استبدلون-)

الدى هوادنى بالدى هو حير) siz aşağı bir şeye iyi ve hayırlı

bir nîmeti değişmek mi istiyorsunuz? (امبطوا مصرآ) öyle ise haydi bir mısra yani bir kasabaya ininiz (فإن لكم مأسأتم) o vakit size istediğiniz var. - bu cevap bir taraftan matlûpların is'afı esbabını irae ederek yeni bir in'amı, diğer taraftan da sui ihtiyarlarını ve akıbetlerinin fenalığını ifade etmektedir.

MISIR, ismi has ve ismi cins olur. İsmi hassolduğu zaman gayrı munsarîf olur. Cerr-ü tenvîn kabul etmez. Fakat üç harfli olup ortası da sakın bulunduğu için Nuh, Lût gibi munsarîf olması da caızdır. İsmi cins olduğu zaman da alelîtlak Kasaba manasınadır. Nitekim Cum'a-nın şeraitinden birisi de mısırdır deriz. Bu âyette her iki sile de te'vîl varit olmuştur. Lâkin Beni İsrailin hurucundan sonra Mısra bir daha avdetleri vakı olmadığına nazaran müfessirin bunu ismi cins manası ile Arzı mukaddes Kasabalarından birine hamletmişlerdir. Evvelki takdirde bu emir sırf bir emrı tevbihi olmuş olacaktır. Maamafih ikincide dahı bu ima mevcuttur ve bunun için Karye veya belde denilmeyip mısır denilmiştir. Demek oluyor ki Beni İsrail böyle sogen sarmısak yemek için binnetice Mısırdaki hallerini andırır bir halı zillete tarafdâr olmuş oldular, acaba akıbetleri ne oldu? Bu noktaya gelince Cenabı Allah kendilerini yine şerefi hitaptan mahrum ederek bir cümlei istinafiye ile buyuruyor ki (وضربت عليهم الذلة والمسكنة) üzerlerine de zillet ve meskenet binası kuruldu - tabiri aharle üzerlerine zillet ve meskenet damgası basıldı. Hakaret altında ağır vergilere ve fakr-ü meskenete mahkûm kaldılar (وباؤ نفضب من الله) ve nihayet Allahdan bir gadaba değdiler. müstahik oldular devletleri munkarız ve cemiyetleri perişan oldu, Fatihada zikrolunan «مصروب عليهم» den oldular (ذلك)

bu - baskı, bu gadap, yani bu sui akibet şunun için idi ki (بأنهم كانوا يكفرون بآيات الله)

ve Peygamberleri bigayri hakkın katleyliyorlardı - Hazreti Şa'ya, Hazreti Zekerıyya, Hazreti Yahya gibi enbiyayı şehit etmişlerdi (ذلك) de şundan naşı idi (بما عصوا -)

(وكانوا يمتدون) kı bunlar ısyanı âdet edinip mütemadiyen hadlerini tecavüz ediyorlardı - Halbuki sağirede ısrar kebireye, kebirede ısrar küfre dai olur Küfür ise her şenaati yaptırır

NEBİY, nebe'den mustak olarak aslında «نبي» dir ki Allah tealâdan vahıy ile haber getiren demektir Ve tam Peygamber müradıdır. Cem'inde enbiya ve nebiyyin gelir. Nafi kiraetinde aslı üzere «نبي» okunur. Nebiy Resuldan eamdir. Her Resul Nebidir. Fakat her Nebiy Resul değildir Maamafih Kur'anda müradif olarak kullanıldığı da vardır Enbiyanın katli bigayri hakkın yani hükmi ilâhiye muhalif olacağı aşikâr olduğu halde ayrıca tasrih buyurulması şenaatlerini tansıs ve bilerek yaptıklarına ışaret içindir. Burada bunların Hate-mülenbiya Efendımız Hazretlerine dahi sui kasıdlarına ışaret buyurulmuştur

Bu gadaptan sonra acaba bunlar için hiç bir felâh ımkânı yok mudur? Buna cevaben buyuruluyor ki

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا
فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

Meali Şerifi

Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudiler, Nasraniler, Sabitler bunlardan her kim Allaha ve Ahiret gününe hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak degillerdir *

(ان الذين امنوا) Dini Muhammediye zahirde iman etmiş olanlar yani dini islami lisanlariyle ıkrarlarından dolayı insanlar beyninde müslüman sayılanlar (والذين هادوا) dini Musaya ıntisap etmiş olan Yehudiler (والصائبين) bu üç dini Isaya mensup Nasraniler (والنصارى) dinden hariç olanlar (من امن) yani «هم» bütün bunlardan her kim Allaha ve Ahiret gününe - bu surenin başında beyan olunduğu üzere - hakikaten zahir-ü batınlarıyla iman eder (وعمل صالحاً) ve bu imana yarasıklı ıyı bir iş yaparsa (فلهم اجرهم عند ربهم) şüphesiz bunların rableri indinde eer-ü mükâfatları vardır (ولاحوف) (عليهم ولا هم يحزنون) ve bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun olacak degillerdir yani yapılan ınzarlar bunlar hakkında degildir.

İnsanlar sulbi Âdemden yer yüzüne indikleri zaman Cenabı Allah kendilerine «هَلَا بِأَيْتِنَاكُمْ مِي هَدَىٰ فَمِ سَعِ هَدَايَ وَلَا حَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ» «يَحْزَنُونَ» diye her hangi bir zamanda gelen hıdayetine ittiba etmeleri şartıyla bunu vadetmemiş mi idi? İşte tevbei Âdemin semeresi olan o vadi ilâhî ile'ebet cari böyle bir

kanunı umumîdir. Ve bu ayet o kanunun bir inkişafıdır. Binaenaleyh Yehudiler gibi zillet-ü meskenete düşenler ve gadabı ilâhîye uğramış olanlar bile her ne zaman tevbe eder, Allaha ve yevmî Ahirete cidden iman ederek Allahın son zamanda gönderdiği hıdayete ittiba eyler ve ona göre amelî salih yaparsa o gadaptan kurtulur. Ve indalah ecr-ü mükâfatını bulur, «لاحوق عليهم ولا هم يحرون» sirrine mazhar olur. Lâkin bu senereye irmek için zahiren yani yalnız insanlar arasında mü'min ve müslüman olmak kâfî değildir Hattâ bir zaman için mü'mini salih yaşamış olmak da kâfî değildir. Onda sebat edip hüsni hâtime ile gitmek ve Allaha o iman-ü amel ile kavuşmak da lâzımdır.

Bu surenin baş tarafında «اولئك على هدى من ربهم واولئك هم المفلحون» tebsirinin kimlere maksur olduğu ma'lûm ıdı ki bunda ezcumle «والذين يؤمنون بما نزل اليك وما نزل من قبلك» şartı vardı ve aynı zamanda «والاخرة هم يوفون» buyurulmuş olduğu için Ahirete iman ve ıkanı salih bütün Enbiya ile beraber Hazreti Muhammed aleyhisselâma ve ona inzal olunana iman edenlere mahsus olduğu tebliğ kılınmıştı. Binaenaleyh burada «من امن بالله واليوم الآخر و عمل صالحا» cumlesiyle beyan buyurulan imanı hakikinin bi'seti Muhammediyeden sonra o suretle mulesser olduğunda şuphe yoktur. Zaten bu ayetın bilhassa bu noktâ nazarla Benî Israile hitab hayyızinde bu icmal olup bütün bu beyanatın dını islâma davet sadedinde ve «امروا بما اولت مصدا لما معكم ولا تكونوا اول كافر» emrı celîlinin te'vîdi için sevk edildiğinde de istıbahe mahal yoktur. Bi'seti Muhammediyeden evvel Allaha ve yevmî Ahirete iman eden ve amelî salih yapanlar bile Tevrat ve İnçîlin hükmunce ıstıkbâlın büyük Peygamberine iman ile mukellet idiler, buna ıshareten «امروا» buyurulmuştu. Boyle ıken bi'seti Muhammediyeden sonra onu inkâr edenler mıyanında imanı hakikî erbabı tasavvuruna imkân kalır mı? Allaha ve yevmî cezaya imanı bulunan ve bu iman

ile mütenasip ameli salih yapacak olan kimselerin rısaleti Muhammediyeyi inkâr etmelerine imkân nasıl tasavvur edilir? Tarihin sahaifi şehadetinde nübüvveti Muhammediyeden daha bariz ve daha zahir hangi nübüvvet vardır? Binaenaleyh Semadaki yıldızlardan bazılarını kabul edip de güneşi inkâr edenlerin Allaha karşı imanlarında ciddiyet-ü ihlâs tasavvur etmek hak fıkriyle asla kabili tevfiğ olmıyan bir tenakuz teşkil eder Şayanı dikkattır ki bu ayette iman, birı insanlara nazaran zahirî, diğeri indallah hakikî olmak üzere iki def'a zikredilmiş ve evvel emirde «الدين اموا» Yehudilere, Nasaraya, Sabüne mukabil tutulmuştur Demek ki bu üçü Kur'anın mevzuı bahs ettiği imandan alel'itlak hariçtirler Bununla beraber imanı zahirî erbabı bunlarla akrân tutulmuş ve hepsinin selâmeti hakikiyesi imanr kâmil ve ameli salih ile meşrut gösterilmiştir Demek ki gerek zahiri mümin olan müslümanlar ve gerek bunlar haricinde bulunan Yehudiler, Nasraniler ve saire Kur'an da matlûp olduğu veçhile Allaha ve yev'nı Ahirete zahir-ü batınlarile cidden iman eder ve salihane amel yaparlar ve bunda sebat ederlerse o zaman «لاحوف عليهم ولا هم يحزنون» sırrına mazhar olacaklardır ki bunda da dını islâmın davet-ü hidayeti âmi bir dını unumî olduğu zahir olur Bu âyetten nihayet şu neticeye geliriz ki dını islâmın hâkım olduğu hey'eti içtimaiyenin teşekkulu için imanı hakikî şart değildir O zahirî bir ıkrar ile dâhi in'ikad ettiği gibi bunun içinde Dünyevî nokta nazardan bir akdî sıyasî ile edyanı saire erbabı dâhi hürriyeti dinîyelerle hakkı hayata mazhardırlar. Fakat bütün bunların içinde ferdi veya içtimai selâmeti hakikiye ancak imanı kâmil ve ameli salih erbabına mev'uttur, Ve heyeti içtimaiyenin zâmanı hakikisi bunlardır Dını islâmın Dünyevî, Uhrevî va'dettiği selâmetu saadetin sırrı de bu hakikatte münderiçtir Binaenaleyh imanı kâmil ve ameli

salih erbabının feyzi ilmi ve amelisinden mahrum olan zahiri bir islâm hey'eti içtimaiyesi «لاحوق عليهم ولا هم يحزنون» va'dı ilâhîsine mazhar değillerdir Allaha imanı olmıyanlar ihkakı hak edemezler, Ahirete imanı olmıyanlar da bakaye hizmet eyleyemezler Herkesin yalnız nefsi için çalıştığı bir hey'eti içtimaiyenin manzarası «واقفوا يوما لا تخزي من عن حسن شيئاً» âyetile tasvir olunan yevmi Kıyametin bir numunesi olur

HADE, YEHUDÎ, HEVDEN* esasen Arabcada tevbe etmek manasına olduğu gibi Yehudî olmak manasına da gelir Deniliyor ki İsanı Arapta bunlara Yehud denilmesi, ya balâda beyan olunduğu üzere buzağıya taabbüdden hâil bir surette vakı olan tevbeleri dolayısıledir ve yahut Yahuza isminin ta'ribıdır Ve Yahuza Hazreti Yakub aleyhisselâmın on iki evlâdının en büyüğünün ismidir. Bu surette Yehud, Beni İsrailin on iki sıbtından birincilerinin ismi olmak lâzım gelirken bu munasebetle umumuna birden tesmiye edilmiş demektir ki her iki takdirde Yehud, ismi cinstir, mufredinde Yehudî denilir.

NASARA, «nasranî nın cem'idir Keşşafın beyanına göre mufredî nasran» dir «ya» ile nasranî, Ahmedî gibi mübalâğa kıdır İsevîler kendilerine bu ismi vermişlerdir ki bunda uç vecih tesmiye beyan ediliyor

1 -- Hazreti İsanın nazıl olduğu «Nasire» karyesine nisbettir İbnü Abbas, Katade, İbnü Cüreyc buna kail olmuşlardır

2 -- Bevmlerinde tenasur bulunmak yanı birbirlerine nusrat etmeleri hasebile bu namı almışlardır.

3 -- Hazreti İsa Havariyuna «من اصارى الامة» buyurmuş, onlar da «من اصاراته» demiş oldukları için bu ismin ile tesmiye edilmişlerdir

*NASRANÎ Rumca hristiyan diye terceme edilmiştir. tır ki Hristos'a nisbettir Frenkler Kırışt» diyorlar.

Hristos, halâşkâr, fıdyeı necat vererek kurtaran «münci» diye şerh edildiğine nazaran «Nasranî» bunun Arapçası ve Binaenaleyh Nasranî «hıristiyan» Nasara «hristiyanlar» demek olur.

«SABİİN» yahut «sabi» hakkında müteaddit tefsirler vardır: evvelâ lûgat itibarıyla «سَابِئ» denilir ki filân kimse dininden çıkıp filân dine girdi demektir. Bu mana ile ıdı kı Arap müşrikleri Hazretü Peygamber Efendimize «سَابِئ» derlerdi Çünkü kendi dinlerine muhalif bir din ızhar ediyordu kezalık yıldızlar matla'larından çıktıkları zaman «مِصَاتُ الْحَرَمِ» denilir. Binaenaleyh esası lûgat itibarıyla ve tekabül karfinesile «Sabîin» ızafî bir manayı haız olup, Islâm, Nasara, Yehud haricinde bulunan alel'ümüm edyanı saire mensuplarına şamil olur Maamafih, urfen daha hususî manâlarla da tefsir edilmiştir. Ezcumle:

1 — Katadenin tefsiri veçhile bunlar, melâikeye taabut eder bir taifedir

2 — Nucuma ibadet eden bir taifedir İmamı Razi der kı akrep olan budur Ve bunların başlıca ıkı kavilleri vardır Birincisi, derler kı «halıkı âlem Allah tealâdır Lâ-kın nucuma ta'zımı ve bunların namaz ve dua için kible itihaz edilmelerini emreylemiştir», İkincisi «Allah tealâ eflâk ve kevakıbı halketmiştir ve fakat bu âlemdeki hayr-ü şerrı, sıhhat-u marazı, halk-u tedbir eden bu nucumdur. Binaenaleyh bu âlemin Allahı onlardır Ve beşeriyetin onlara ta'zımı vaciptir Sonra bunlar da Allah tealâya ibadet ederler ve insanlara vasıta olurlar» derler. Bu mezhep Gıldanılere mensup olan kavildir kı İbrahim aleyhisselâm bunları redd-u ıbtal için gelmişti ilah Bunların Hazretü Nuha ve ba'zı rivayata gore Hazretü İdrise nisbet iddiasında bulundukları da soyleneıyor. Elbalete hazıhı ahkâmı nucuma itikat bunlardan kalmadır. Surei Mardede tafsilât gelecektir bak!

Aşiren :

وَإِذَا أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا

فَوْقَكُمْ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا

مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ * ثُمَّ نَوَلَيْتُهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ

فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

* وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ آغْنَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ

فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا زُرَّةً خَاسِرِينَ * فَجَعَلْنَاهَا

نَكَالًا لِلْمَاجِنِينَ يَذِّبُهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ

Meali Şerifi

Bir vakit de misakınızı almıştık, ve Turu üstünüze kaldırıp demiştik ki verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekinden gafil olmayın, gerek ki korunursunuz * sonra onun arkasından yüz çevirdiniz, eğer üzerinizde Allahın fazl-ü rahmeti olmasa idi her halde hüsrana düşenlerden olurdunuz * içinizden sebt - istirahat - günü tecavüz edenleri elbette bilirsiniz biz onlara sefil sefil maymunlar olun dedik * ve bu ukubeti önündekilere ve arkasındakilere bir dersi ibret ve korunacaklara bir va'z-u nasihat olmak üzere yaptık.

...

Burada Benü İsraîlın Hazretü Musa mayyetinde ilk teşekkülî millîlerine ve cereyanı dînîlerine ait bazı ıhtar-

lar vardır. TUR, kelâmı Arapta alehîtlak dağ ma'nasına gelir ki Süryanide dahi böyle olduğu zikrolunuyor Bazıları da nebatatı olan dağ demek olduğunu söylemişlerdir, Turısına da Hazreti Musanın mazharı kelâm olduğu dağın ismi hassıdır. Ve buradaki «الطور» her üç ma'na ile te'vil edilmiş ise de zahir olan ahıttır ki o da Turısınadır Bu misak alındığı zaman Beni Israilin onun dibinde bulundukları söyleniyor ve başka rivayetler de zikrediliyor Maamafih bu misak ile ta ihtida Mısırdaki Beni Israilin Hazreti Musaya biatleri ma'nasını anlamak mümkün olacaktır. Bu dahi Turun Semavî kıymetile başlamış ve denizden geçtikten sonra tekrar tovsak olunmuştur. bu suretle «رما» daki «ار» İbnı Abbastan mervı olduğu üzere atf için olarak ikisini de beyan etmiş olur Hal olması rivayetine göre ise yalnız sonrakını ifade eder

(واداخذنا ميثاقكم) ve hanı sizin mısakınızı almış yani Hazreti Musaya sağlam bir ahd ile ittiba ve ona verdiğiniz kitabın emrine ıntisal, nehyinden ıctinâp eylemenizi teklif etmiş (ورمما قومكم الطور) ve Turu o mübarek dağı - başınıza mıverecek gibi bir vaziyette - üstünüze kaldırıp (حدوا ما آتيناكم بقوة) size verdiğimiz kuvvetle, kemali ciddiyet ve samimiyetle tutunuz (وادكروا ما فيه) içindeki mazmun ve mundericâtını belleyip düşününüz (لعلكم تتقون) bu sayede belki sakınır korunursunuz, da-reynde muttekilerden olursunuz Demiş idik ve bu suretle r'cazkar bir sevk-u ilca ile sizden sağlam söz alınıştık (ثم توليت من بعد ذلك) sonra siz bunun arkasından yüz çevirdiniz ve o sözde sebat etmediniz, onu kuvvetle tutmadınız mündericâtını ihmal ettiniz (فلولا فضل الله عليكم ورحمته)

derecede ki üzerinizde Allahın fazl-ü rahmeti nigehtan olmasa idi ve size tekrar tekrar Peygamberler gönder-

mese idi (لكنكم من الخاسرين) bütün butün hüsranda kalırdınız,

kendünüze ve ehl-ü iyalinize busbutun ziyan ederdiniz

· Biz ne yaptık mı? diyeceksiniz Yaptıklarımızın bazıla-
rı da balâda ıhtar edilmişti Şimdi tezcumle şunu söyli-

velim ki (ولقد علمتم الدين اعدوا لكم والسبت) -Sebt, Cumar-

tesi gunu manasına ismolduğu gibi bu güne ta'zim ile ibadete hasır ve sair iştağalden tecerrut eylemek mana-
sına masdar da olur ki burada oyledir. Her halde içiniz-
den sebt yani cumartesi gunune ta'zim hakkındaki hu-
dudı dıniyeyi tecavuz edenleri bilirsiniz Surei A'rafta

âyetinde be-
yan olunacağı üzere deniz kenarında vakı bir karyede
cumartesi gununun hürmetine riayet etmiyerek dinin
hududunu tecavuz etmişlerdi de (فقلنا لهم كونوا ردة خاسين)

biz de onlara maymun olunuz, sürununuz dedik (جعلناهم)

سكالا لما بين يديها وما خلفها) ve bu kıssaayı o zaman hazır

olanlara ve arkalarından gelen haleflerine ibreti müessire

(وموعظة للمقئين) muttekilere de şayanı zikir bir mev'iza ve

muhtıra yaptık - onlar verdikleri sozde durmadılar, ahd-e

veft, vazifevı ifa insanlığın şıarı ve muktezası iken onu

vapmadılar ve bu sebeple insanlığın levazımından olan

ilm u idrakten, ma'rıfet u ikandan derhal mahrum edile-

rek maymun kılıklı, sefil, sergerdan oldular ki buna «صَحَابَة»

tabir edilir Bunları zahıren ve batinen kuyruklu may-

munu mı döndüler? Yoksa zahıren ve sureten insan, ba-

timen ve ma'nen maymun gibi mi oldular? Bunun tefsirini-

de iki kavil vardır. Bir hayli mufesssırın zahire nazaran

meshi tamme kail olmuşlardır. Fakat mucalıt ve ona peyrev olan diğer müfessirîn bu hükmün temsili olduğuna ve binaenaleyh meshi manevîye kail olmuşlardır ki zamanımızın zihniyetine bu daha karip görünür. Gerçi hakikate nazaran tahavvulî surî tahavvulî manevîden daha müşkil ve daha mühim değildir. İnsanlık şiarlarının sönüğü bir bedenın zahiren dahı maymun suretini alıvermesi iyi düşünülürse hemen hemen tabii bile görünebilir. İyazen billah emrazı habise ile kılığını değiştirmiş ne kadar bedenlere tesaduf edile gelmiştir. Fakat suverî hayvaniye içinden bilhassa maymun suretinin zıkr edilmesi her halde meshi manevînin ehemmiyetine bir karine gibidir. İnsan ile maymun arasındaki hakikî fark, bir kıl ve kuyruk farkı değil, aklü mantık ve ahlâk farkıdır. Maymunun bütün hunerî hissi taklidindedir. İnsan ne hareket yaparsa gören maymun onu derhal taklit eder. Ve bu taklit keyfiyeti bir çoklarının nazarında maymunu insana adeta yaklaştırır. Halbuki maymunun onunde gunlerce ateş yakınız, soğuk günlerde karşısında ısınmayı öğretiniz, sonra onu alıp bir kıra gotürünüz, yanına kıbrıt, çıra, komür de koyunuz, o, üşüdüğü zaman bunları bir yere getirip de bir ateş yakarak ısınmasını bile düşünmez, bu kadarlık bir mantık bile gösteremez artık bu akl-ı mantığın üzerine terettüp edecek diğer muamelâtı ahlâkiyeyi tasavvur ediniz. İşte maneviyetî meshe uğramış olan insanlar da boyledir. Onlar kor bir taklitten başka bir şey yapamaz ve hissiyatı hayvanıyelerinden maada bir his de ibraz edemezler, bir bakışa insan gibi görünürler, hakikatte ise maymundan başka bir şey değildirler, fındığı kırar, yer de bir fındık ağacı dıkmesini idrak edemez. «ارلك كالا عام مل هم اصل»

On birinci tezkirde: Bu surenin vochi tesmiyesi olan bakare kıssasına geliyoruz. Fakat bu tezkır ıdtida Beni İsraille hitap suretinde değil tezkırı âim suretinde irat buyurulmuştur. şöyle ki

﴿۱۰﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْخَبُوا
 بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ
 مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿۱۱﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا
 مَا هِيَ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِصٌ
 وَلَا بَكَرٌ عَوانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿۱۲﴾
 قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونُهَا قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا
 بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿۱۳﴾ قَالُوا ادْعُ
 لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِذَا الْبَقَرَتُ شَبَّ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنِشَاءُ
 اللَّهِ لَمُهْمَدُونَ ﴿۱۴﴾ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذُلُولَ
 تُبِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيشَةَ فِيهَا
 قَالُوا آلَنْ نَجِيتَ بِالْحَقِّ فَذَبِّحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿۱۵﴾

Meali Şerifi

Bir vakit de Musa kavmine demişti: Allah size bir bakare boğazlamanızı emrediyor, ay dediler: Bizi eğlence

yerine mi koyuyorsun? Dedi: Allaha sığınırım öyle cahillere katılmaktan * dediler; bizim için rabbine dua et nedir o? Bize beyan etsin, dedi: Rabbim şöyle buyuruyor: Bir bakare ki ne farımış ne bakır, ikisi ortası bir dinç, haydi emrolunduğunuz işi yapın * bizim için dediler: Rabbine dua et, rengi ne imiş bize beyan etsin, Rabbim, dedi, Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki sapsarı, rengi bakanlara sürur verir * dediler: Bizim için rabbine dua et nedir o bize beyan etsin, çünkü o bakare bize müteşabih geldi, Maamafih Allah dilerse elbette buluruz * Rabbim, dedi: Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki ne koşulur arazi sürer ne de ekin sular, salma, hiç alacası yok, işte dediler, şimdi hak ile geldin, bunun üzerine o bakareyi boğazladılar, ki az kaldı yapmıyacaklardı *

BAKARE, «bakar» ın müennesi veya müfredidir. «Bakar» mandaya dahil şamil olmak üzere sığır cinsinin ismidir Binaenaleyh bakare erkek veya dişi sığır, yani bir inek veya bir okuz, bir düve veya bir tosun veya bir manda olabilir, erkeğine bâkır, bakır, beykur, bâkur dahil denilir, «bakr» yarmak demek olduğundan bu hayvan dahil toprağı sürüp yarmak için kullanılması itibarıyla bu isim verilmiştir

(واذ قال موسى لقومه ان الله يامرکم ان تذبحوا بقرة) ve hanı Musa kavmine hitaben «Allah size bir bakare zebhetmenizi emrediyor» deniştii, buna karşı kavmi (قالوا اتخذها هزوا) acayip sen bizimle alay mı ediyorsun? Dediler - acaba böyle demelerinin veçhi ne idi? Deniliyor ki Allahın bakare zebhini emretmesini akılları almadı. Buna bir münasebet bulamadılar, istib'at ettiler. Biz bundan şunu anlıyoruz ki kavmi Musa o zaman bakarenin kurban edildiğini ve edilebileceğini tasavvur edemiyorlarmış demek ki icul vak'asının da delâlet ettiğı üzere henüz bakareyi mukaddes bir hayvan görüyorlardı. Böyle olması ise bu emrin

henüz Mısırda iken ve Hazreti Musanın ilk bi'seti hengâ-
mında verilmiş olmasını iş'ar eder. Kavmi Fir'avn olan
putperest Mısırlıların bakareye taptıkları ve hattâ boğa
bunların en yüksek ma'butlarını temsil ettiği rivayati
tarihiyeden olduğuna nazaran bakare zebhetmek o zaman
Beni İsrail üzerinde şiddetle hâkim olan Âlı Fıravnin ma-
butlarını boğazlamak demek olacağı cihetle Beni İsrail
için Mısırda iken ı'lânı ihtilâl demek olan böyle muthiş
bir emir elbette kabili ı'ra ve mümkinüttasavvur görüle-
mezdi Mısırdan çıktıktan sonra bile yine buzağı mes'ele-
sinin delâletle anlaşılıyor ki kavını Musanın ruhu henüz
bakarenin zebhinden memnun olamıyacak ve onun min-
tarafıllâh bir vesile hayrolduğunu suhuletle tasavvur
edemeyecek bir halde bulunuyormuş Binaenaleyh bu
ruhu ıslâh edecek ve binnetice mevtanın yeniden dirilme-
sine bir misal vererek def'i fitne eyliyecek olan zebhi
bakare emrini duydukları zaman Hazreti Musaya karşı,
böyle şey mi olur, bizimle eğleniyor musun? Diye keyfi-
yeti istib'at ettiler, inanamadılar, Hazreti Musa da (قال)

bunlara (اعوذ بالله اراكون من الاحمالين) ben öyle, insanlarla istih-
za eden cahiller gruhuna dahil olmaktan Allaha sığınırım
dedi - ve kendisinin yalnız emri ilâhîyi tebliğ ettiğini
ve bu tebliğin âlîmane bir tebliğ olduğunu ifhamı etti

Görüldüğü üzere bu emirde alelittlak bir bakare kesil-
mesi teklif edilmmişti Ve derhal emre imtisal edip keyfe
mettefak bir bakare kesiverselerdi maksat hasıl olacaktı,
fakat onlar evvelki istib'atları üzerine tebliğin ciddiyetini
de anlayınca aralarında ışı buyuttüler, beyinlerinde mü-
şavere ederek kendi gönüllerinden nadir bulunur bir
bakare mahsusası tasavvur ettiler ve bunun üzerine Haz-
reti Musayı da gûya kurnazlıkla bir imtihan etmek
istediler de (قالوا) dediler ki (ادع لنا ربك يير لنا ما هي) rabbine

bizim için dua et, bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin - «ماهى» mahiyetten yanı hakikatı nev'iyeden sualdir. Demek bunlar, iptida bakarenin hakikat mı, mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşı hakikatı bakare malûm olduğundan evsafile şu suretle beyan buyuruldu (قَالَ) Musa dediki (اِنَّهٗ) Cenabı Allah (يَقُولُ) söyle buyuruyor (اِنَّهٗا بَقَرَةٌ) o, bir bakare kı (لَا فَارِضٌ) ne pek yaşlı farımış (وَلَا بَكْرٌ) ne de pek taze bakır (عَوَانٌ يِّنْ ذٰلِكَ) binaenaleyh emrolunduğunuz şeyi hemen yapınız - Bunun uzrına yine ıcrasına yanaşmadılar (قَالُوْا اَدْعِ لِرَبِّكَ يٰيِّنْ لَنَا مَالُوْهَا) bizim için rabbine dua et o bakarenin rengi nedir? Bize beyan ediversin dediler (قَالَ) Musa dedi kı (اِنَّهٗ يَقُوْلُ) Allah söyle buyuruyor (اِنَّهٗا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ) o, öyle sarı bir bakare kı (فَاَقْعُ لَوْنَهَا) rengi artık sarının en parlak, en halısı (تَسْرِ الْبَاطِرِيْنَ) bakanlara sürur ve neş'e verecek, gözünü gonglünü açacak derecede güzel ve sevimlisi. Bu beyana dahi kani olmadılar da (قَالُوْا) dediler ki (اَدْعِ لِمَا دَبَّكَ يٰيِّنْ لَنَا) bizim için rabbine dua et, bize onun hüviyeti ne olduğunu beyan etsin (اِنَّ الْبَقْرَةَ تَشَابَهُ عَلَيْنَا) zira bu bakare bize müteşabih geldi. Hangi bakare olduğunu kestiremedik, biz evsafının beyanını istedikçe evsafı müştereke ve müteşabihe beyan olunuyor. (وَإِنَّا نَشَاءُ اللّٰهَ) ve inşaallah biz

(لمهتدون) her halde yola geleceğiz, yahut kesmenin yollarını bulacağız (قال) Musa buna da dedi ki (انه يقول) Allah şöyle buyuruyor (انها بقرة) o öyle bir bakare ki (لا ذلول) boyunduruk altında ezgün değil (تثير الارض) ne toprak sürer (ولا تسقى الحراث) ne de ekın sular, belki (مسلمة) başıboş, her ayıptan sahm (لا شية فيها) hiç bir lekesi, alacası yok. Bu cevabı alınca bunda gönüllerinden geçirdikleri sureti bulunmuş oldular ve nihayet hakkı itıraf ederek (قالوا الان) (حقت الحقايق) işte şimdiki hakkı söyledim dediler

Hikâye olunuyor ki sulehadan ihtiyar bir zatın bu evsafı hâzır bir buzağısı ve bir de çocuğı varmış, ihtiyar bu buzağıyı bir ormana götürmüş ve Allaha emanet ederek bırakmış, "Yarab, bunu çocuğum büyüyunceye kadar sana vedia ediyorum" demiş, sonra ihtiyar vefat etmiş, işte o buzağı da böylece himayet ilâhiyede büyümüş, bu sırada çocuk da yetişmiş ve bu hâdise vakı olmuş idi, araya, araya bunu buldular ve derisi dolu altın ile satın aldılar (وما كادوا يفعلون) bu beyan üzerine kestiler (مدبحوها) bu kesmeye yanaşmıyorlardı. Bu işi gözlerinde o kadar büyütmüşlerdi. Ve bunun için Hazretü Musayı mutema-diyen sual ile ızâç ediyorlardı, hattâ bazıları bu işi kırk sene sürüklediklerini rivayet etmişlerdir. Nihayet ilcai ilâhî ile emri yerine getirdiler, iptidasında alel'âde bir bakareyi zebh ile ışıq içinden çıkabilecek idiler, fakat pek ziyade istib'at ve ızam ettiklerinden dolayı bu iş kendilerine pek pahalıya mal oldu ki temmül edebilenler için işbu

Bakare kıssasının dekaik-u acaibâtı pek çok ibretlerle meşhurdur. Bunun için sureti umumiyede ıhtar edildikten sonra yine Beni İsrâile hitaben bu emrin en i'cazkâr bir semeresi şu veçhile tezkır buyuruluyor

On ikinci :

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمُوهَا فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجُ مَا كُنْتُمْ
 تَكْتُمُونَ ﴿١٠﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي
 اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١﴾ ثُمَّ قَسَتْ
 قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنْ
 مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَخَرَّجُ مِنْهُ الْآبَهِارُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَشْفَقُ
 فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ
 ﴿١٢﴾ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

Mealı Şerifi

Ve o vakit bir kimse katletmişsiniz de hakkında biribirinizle atışmış, üstünüzden atmıştınız, halbuki Allah sakladığınızı çıkaracaktı * onun için dedik ki o bakarenin bir parçasile o maktule vurun, işte böyle Allah ölüleri diriltir ve size âyetlerini gösterir gerek ki akıllanasınız * sonra bunun arkasından kalbleriniz katılaştı, şimdi onlar taşlar gibi hattâ daha duygusuz, çnnkü taşların öylesi var ki içinden

nehirler kaynıyor, öylesi var ki çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor ve öylesi var ki Allahın haşyetinden yerlerde yuvarlanıyor, sizler ise neler yapıyorsunuz Allah gafil değil *

«درأ» aslında «tedaretün» dir ki defi manasına «دارم» den tefaul olup تدامم = tedafatüm demektir

(و ادقلم فسا) ve hanı siz bir nefis yanı bir insan katletmişsiniz ve bundan dolayı aranızda büyük bir fitne çıkmış ıdı (فاداء تم فيها) de katli olunan bu nefis hususunda curmü birbirinizin ustüne atarak başınızdan defetmek istiyordunuz Ve bu suretle muhasemat-ü munazeatiniz çoğalıyordu Rivayet olunuyor ki içlerinde ihtiyar ve gayet zengin bir adam varmış, bunun bir oğlu ve bir çok da yeğenleri, yanı biraderzadeleri bulunuyor-muş, yeğenleri bu zengin amıcalarının mirasına konmak için onun bir tek oğlunu gizlice öldürmüşler, ondan sonra da cenazesını kapıya koyarak bağırıp çağırmağa ve katilini aramağa, cinayeti şunun bunun üzerine atmağa kalkışmışlar, katilin bulunamaması hasebile bınnetice büyük bir fitne çıkmış ıdı. İşte ey Beni İsrail siz Hazreti Musa gibi bir Peygamberi âlîşanın hayatında böyle bir cinayet yapmış, birbirinizle muhasameye kalkışmış ıdınız (والله مخرح ما كنتم سكتون) Allah tealâ ise sizin böyle gizleye geldiğiniz cinayetleri meydana çıkaracaktı - bunun için (فقلنا) siz muhasame ederken biz azımuşşan dedık ki (اصربوه بمصها) zebh edilmiş olan bakarenin bir parçasıle o maktul nefse vurun (كذلك يحيى الله الموتى) işte Allah böyle akl-ü hayale gelmez bir sebeple olüleri dırılır. Bundan anlaşılıyor ki bakarenin bir parçasını maktule vurdukları zaman maktul bir eseri hayat göstererek canileri haber

vermiş ve bu suretle o gızlı cınayet meydana çıkarak niza ve fitne de bastırılmıştır Demek ki zebhı bakare emrinin neticesinde ihyai emvata misal ve şahit verecek büyük bir mucize zuhur etmiştir. Artık ölüler dirilir mi imiş diyerek ba's ba'delmevti inkâr etmemelidir Allah tealâ böyle akılların ihata edemeyeceği her hangi bir suretle ölüleri diriltir (ویریکم آیاه لعلکم تعقلون) ve aklınız kemale ersın, taakkul ve tedebbur edesınız diye size âyetlerini, delillerini de gösterir - Siz olenlerin dirilmesini akla muhalif gibi zannedersınız, halbu ki bu zan, akıldan değil, aklın noksanından gelir Zira ilk hayatı bulâ misal ıbda eden kudreti balıganın ikinci hayatı inşa edememesi için hiç bir sebep yoktur Akıl bunu evleviyetle kabul etmek lâzım gelir, akıl, gerçı kıyas için daima bir misal arar, lâkin ilk hayat da misal olmak uzere kâfıdır Maamafih bunu ıdrak edemeyenler için de Peygamberlere böyle bakare kıssası gibi i'cazkâr misaller gösterilmiştir Balâda saika kıssası da diğer bir misal ıdı ki biri nev'i diğeri ferdidir. Binaenaleyh bakare kıssasını Bonı Israile gösterilen bir ba's ba'delmevt misalı olarak tasavvur etmek lâzımgelir.

Umumiyetle tefsirlerde zebhı bakare emrinin sebebi işbu katil hâdisesi olduğu gösterilmiş ve bunun için katil fıkrasının veçhi te'hırı hakkında munakaşalar yapılmıştır. Lâkin âyette bunlar «اد»، «اد» diye ayrı ayrı tezkire tabi tutulmuş olduğu gibi katlin emirden evvel vukuuna ve emrin yalnız ondan dolayı olduğuna delâlet edecek hiç bir karine gösterilmemiştir Aradaki rivayetler de zahırı Kur'anı te'vil ettirecek kuvvetten arıdır. Binaenaleyh Ebuheyyanın beyanı veçhile hâdisai katlin zebh emrin-den evvel vukuuna hükmetmek zahırı Hur'ana muhalif olur. O halde emri zebih daha başka hikmetleri de muhtevi olarak varid olmuş ve hâdisai katlin halı de bnnun en mühim smerelerinden birini teşkil etmiştir. Bu surenin

işbu bakare kıssasına ızafetle « الغره » tesmiye edilmiş olması da bunun mazmununda tezkır olunan diğer kıssalardan ziyade bir şumul ve derinlik bulunduğuna delâletten halı değildir Dikkat edilirse gorulürkü Kur'an bütün kıssaları « معصدا لما معكم » mazmununu ibraz sadedinde ve kutûbı sahıfede mu'tad olan ve Benî Israil nazarında yegâne uslûbı dinî telâkki edilen bir tarzı müteşabıhte ve kemali belâğatle tasvır ederek ihtar etmiş ve bütün bunları evvel ve ahırlarında âyâtı muhkeme ile makasadı yakınıyeyi tevşih zımnında dermıyan eylemiştir Binaenaleyh bunlarda kâfirlerin yaptığı gibi « ماذا اراد الله بهذا مثلا » diye suî te'vil ve telekkiye dusmeksizin « واما الذين امنوا فيعلمون انه الحق من ربهم » hakikatine ittiba etmek lâzım geldiğini ve butun bu havarıkın kunhunde ıbnı ilâhıye tefviz edilmek kabul edilmesi iktiza eden « لا ريب فيه » bir « الم » mebde'i bulunduğunu unutmamalıdır Bakınız bu esrarâlût mebde'lerle o muz'ic, butlânperest haletü rubiyeleri islâh edilmiş ve ba's badelmevt hakkında kalbleri yumuşatılmış olan Benî Israil hakkında şumalıkı faidei tezkır nasıl gosterilmiştir?

Ey Benî Israil! butun bunlar (ثم قسمت فلو كنتم من بعد ذلك) dan sonra kalbleriniz katıldı, size Peygamberler ve onların yedile gönderilen ayatu mucizat hiç kâr etmez oldu (هي كاللحارة او اشد قسوة) artık o kalbler taş gibi veya ondan daha katıdırlar, (فان من اللحارة) çünkü taşların bazısı vardır ki (لما يتجرمه الامهار) her halde ondan te'sirâtı kevnıye veya sinaiye ile gurul gurul ırmaklar fışkırır, fışkırabilir sizin kalbleriniz ise hiç bir te'sir duymaz ki o sayede kendilerinden enharı marifet fışkırabılsın. (وان منها) bazıları da vardır ki (لما يشقق) her halde bir teessürle çatlar, (فيخرج منه الماء) da ondan su çı-

kar, fışkırmazsa sızar, (وان منها) nihayet onların bazıları da vardır ki (لما يهبط من حشية الله) yağmurlar, kasırgalar, zelzeleler gibi kudreti ilâhiyeyi gösteren ayatı ilâhiyeden müteessir olarak Allah saygısından her halde düşer, yuvarlanır yerinden oynar Halbuki sizin kalbleriniz bu kadar zahır ve bahir ayatı nazile ve beyyinatı katia karşısında zerre kadar muteessir olmaz, tergib-ü terhipten bir eser duymaz, (وما الله بما قل عما تعملون) ve fakat Allah sizin yaptıklarınızdan asla gafıl değildir

Şimdi bu tasvir ve inzardan sonra bir de hallerini teşhir için ve cephe-i hitap bunların ıhtıyanını temenni eden hayırhah mu'minlere teveccüh olunarak buyuruluyor ki

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَفَطَمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا﴾

لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ

اللَّهِ ثُمَّ يُخْرِفُونَ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٠﴾

وَإِذْ أَتَوْا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَا بِعَضُوبِهِمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا

أُتِّخَذَتْهُمْ مِمَّا فُتِحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِتُخَاجُوا كَرِهًا بَدْرِكُمْ أَفَلَا

تَعْقِلُونَ ﴿١١﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ

﴿١٢﴾ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا

يَقْنُونَ ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْبُتُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ
هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَ بِرَأْيِنَا وَنَحْنُ بِقَلِيلٍ أَوْ يَكْبُتُونَ الْكِتَابَ
بِأَيْدِيهِمْ وَيَقُولُ هُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿١١﴾ وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارَ إِلَّا
أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ
أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٢﴾ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ
بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٣﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿١٤﴾

Meali Şerifi

Şimdi bunların size iman edivereceklerini ümit mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir fırka vardı ki Allahın kelâmını ışırtırlardı de akılları aldıktan sonra onu bile bile tahrif ederlerdi * Hem iman edenlere rast geldiklerinde “amenna,” derler Birbirleriyle halvet yaptıklarında da “rabbinizin huzurunda aleyhınıza huccet edinsinler diye mi tutup Allahın size açtığı hakikatı onlara söylüyorsunuz? aklınız yok mu be?,” dediler * Ya bilmezler mi de? ki onlar ne sir tutarlar ve ne ı’lân ederlerse Allah hepsini bilir * Bunların bir de ümmi kısmı vardır, kitabı, kıtabeti bilmezler, ancak bir takım ku-

runtu yığını ümniyyeler kurar ve sırf zannardında dolanırlar * Artık vay o kimselere ki kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para almak için “bu, Allah tarafındandır,” derler, artık vay o ellerinin yazdıkları yüzünden onlara, vay o kazandıkları vebal yüzünden onlara * Bir de dediler: Bize sayılı bir kaç günden maada asla ateş dokuumaz, siz, di, Allahdan bir ahit aldınız mı? Böyle ise Allah asla ahdinde hulfetmez, yoksa Allaha karşı bilemiyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? * Evet kim bir seyyie kesbetmiş de hatiesi kendini her taraftan kuşatmış ise işte öyleler, ateş ehli, hep onda muhalledirler * iman edip salih salih ameller işleyenler, öyleler de işte cennet ehli hep onda muhalledir *

Bu uslûbı belâgate telvını hitap tesmıye olunur

Ey ehli iman! (اقتطعمون ان تؤموا لكم) artık bu katı kalblerin sizin hayırhahane temenniyatınızdan dolayı toptan mana geleceklerini ve ahır zaman Peygamberini ve onun getirdiği kitabı tasdik edileceklerini umut mı ediyorsunuz? (وقد كان فريق منهم) halbuki bunlardan bir fırka vardı ki (يسمعون كلام الله) allahın kelâmını ya'nı Tevratı ısıdırler, bellerlerdi de (ثم يحرفونه) sonra onu tabrif ederlerdi, manasını değıştirecek bir surette kelimelerin, harflerin mevzilerini, vazı'larını değıştirirlerdi Hem bunu anlıyamadıklarından, akl-u fehımlerının eksikliğinden dolayı değıl (من بعد ما عقلوه) akılları erdikten, ne mazmumunda, ne de kelâmullah olduğunda asla şüpheleri kalmadıktan sonra (وهم يعلمون) bile bile ve ankasdın yaparlardı - artık böylelerinden iman ve hayır umulur mu? Bir de bunlar munafıktırlar (واذا لقوا الدين اموا) iman edenlere mülâkı ol-

dukuları zaman diğer münafıkların yaptıkları gibi (واذا خلا مضهم الى مض) bız iman ettik derler (قالوا امنا) bir- birleriyle ya'nı bu münafıklar, mucahir olan hememslernle تنها kaldıkları zaman (قالوا) her biri yekdiğerine şu su- retle itap ederler de yahu derler (اتخذوهم بما فتح الله عليكم)

(يحتاجوكم به عد ركم) siz onlara, yanı Muhammed ve esha- bına rabbınızın huzurunda sizinle mubahase ederek galebe etmeleri için Allahın size açtığı esrar-u hakayikı haber mı veriyorsunuz? Yanı gerek Ahır zaman Peygamberinin evsafı ve gerek Benı İsrailin maceraları hakkında Allahın Tevratta siz Yehudilere haber verdiği malûmatı onlara bildiriyor ve sizi mağlûp etmeleri için ellerine huccet mı veriyorsunuz? Siz soylemeseniz onlar bu esrarı nereden bilecek ve nereden soylıyecekler? (افلا تعلمون) sizin aklınız yok mu? Hiç düşünmuyor musunuz? Bu keşfi esrarın sonu nereye varacak diye birbirlerine serzeniş ederler. Lâkin (اولا يعلمون) bunlar şunu bilmıyorlar mıda kı (ان الله يعلم)

(مايسرون وما يعلمون) her halde Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir ve bildiği için Peygamberine de bildirir - Binaenaleyh Kur'anın asıl Tevratı musaddık beyanatı ve Benı İsrailin hakkındaki malûmattan muslumanların haberdar olmaları ve Tevratdaki evsafı Muhammedıyeyi bilmeleri, Yahudilerin keşfi raz etme- lerinden değil, doğrudan doğruya Allahın Peygamberine bütün bunları vahıy ile bildirmesinden, Hazretı Muham- medin hak Peygamber olmasındandır Ulemai Yehud bunları bilmez mi? Bilir fakat bildiklerini ketm-u tahrif etmek onların sıradır

(ومهم اميون) bir de bunların ummileri vardır ki (لا يملون الكتاب) okumak yazmak bilmez, kitabı anlamazlar, (الا امانى) sade bir takım umniyyeler beslerler - bütün bildikleri hayal mayal mefkûrelerden, duydukları taklidi temenniyyattan ibarettir.

EMÂNİY, umniyyenin cem'idır Aşlı اصوله ul'ule vez-ninde ümnüye olup temenninin sulâsısı olan takdır veya talâvet manasına (menâ) dan me'huz bir isimdir ki insanın kendi nefs-u hayalinde farz-u takdır ederek temenni edip durduğu ve yahut virdi zeban ettiği şey dir ki Frenkler buna (ideal) derler ve gençlerimizden bir çoğu bunu mefkûre diye terceme ediyorlar [1] Bunun hasılı insanın kendi gonlunden saplandığı ve mütemadiyen arkasından koştuğu bir mana, bir hayal, bir kuruntu demektir Bunun tahakkuku mümkün ve binaenaleyh yakîni olanları bulunabilirse de alel'ekser dehile ıktıran etmiyen kuru ve indî temenniyyattan ibaret kalır ve bu münasebetle emâniy, ideal, ebatıl-u evhamı manasına da kullanılır Frenkler ahlâkıyatta bunu tatbık eden felsefeye (idealizm) derler, işte Yehudîlerin okumak yazmak bilmeyen avam takımını da ilminden kitaptan behresi olmayıp sadece emâniy arkasında kosarlar (وان هم الا-

يظنون) ve onlar yalnız zannederler - bir zan peşinde kosarlar, kuru bir zann-u taklitten başka bir şey'e malik değildirler, hakk-u batılı tayın ile seçemezler, bu cihetle bunların vebalı, kendilerini aldatan okur yazarlarıdır

(فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم ثم يقولون هذا من عند الله) indî

[1] Daba son zamanda bunun yerine bir de (ulku) kullanılmak ızı ediliyor, Lâkin Divanı Lûgatı Türkte ulku, feyman, diye gösterilmişti, feyman ise farı sîdeki peymandır Peyman da Buthanı Katın beyanı veçhile şart ve ahd u misâk manasinedir Şu halde ulku, ideal demek olmuyor

vay o yazıcılara kî ellerile kitaplar yazarlar da sonra bu Allah tarafındandır, derler - ıftıra ederler (لِشْتَرَوْا بِهِ ثَمَاقِيلًا) kî onunla beş on para kazanmak için.. - haddizatında fânı olduğundan dolayı az demek olan bir Dünya menfaatı gibi hasıs bir istifade için.. Yalan soyler hakkı tahrif ederler Bu suretle kuthbı salifeyı büyük tahriflere uğratmışlardır (فَوِيلَ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَ أَيْدِيهِمْ) evet vay onlara, o ellerinin yazdığı valanlar yüzünden (فَوِيلَ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ) vay onlara o kazandıkları habıs kazanç yüzünden - böyle hakaiki tahrif eden yalan yanlış yazılarla propaganda-larla halkı ıglal ederek haktan uzaklaştırmamanın âkıbeti ne kadar fecidir İnsanları azabı ebediye surukliyen bu dolandırıcılığın vebalı karşısında Dünyanın o süflî kazanç-ları azabı Uhrevîyi ne kadar teşdit edecektir Onlar kendi gonullerince gûvâ buna da bir çare bulmuşlar (وَقَالُوا) ve avama şu ummiyyeyi de telkin ederek demislerdir kî (لَنُتَمَسَّالَآلَارَ إِلَّا إِيْمَامًا مَعْدُوَّةً) sayılı bir kaç günden maada bize Cehennem atesi hiç de temas etmiyecektir - Mufessirîn bu sayılı günlerin adedi hakkında onlardan muteaddit sözler de rivayet etmişlerdir kî bunların en meşhuru kırk gündür Telsiri Naheuvanide beyan olunduğuna göre Tevratta Allahı bırakıp da buzağıya tapanların ateşe atılacakları hakkındaki âyetin zuhur ve ıstıharı üzerine avamın Yehudun ummiyyeleri kırılmış ve dını islâma girmek temayuhunu göstermeğe başlamışlar, bunu goren ulemai Yehud telâsa düşerek ılân etmişler kî «buzagıya ibadet, Hazreti Musanın gıyabında ancak kırk gün vakı olmuştu Binaenaleyh biz Yehudîler Cehennemde nihayet kırk günden fazla kalmıyacağız» tesellisini vermişler, Yehudîlerin bir takımından da Asmaî, şu iddiayı hikâye etmiştir ki buza-

kıyas edilsin Demek olur ki seyyie her tarafını ihata etmemiş olanlar ateşte muhalled değildırler, kalbinde zerre kadar imanı kalabilenler, gunahı günah bilenler hakkında hulud yoktur, sayılı gunler, bunlar için tasavvur olunabilir Diğer taraftan (والدين اموا و عملوا الصالحات)

ıman edip ıyı ameller yapan kimseler ise اولئك اصحاب)

(الجنة ıste bunlar eshabı Cennet, hep o cennette muhalledırler - Cennet, Cehennem hakkında Allahın ahdı, va'dı u va'dı ve Peygamberine verdiği haberi ıste bunlardır -

Artık buna karşı rahmeti ilâhiyenin gadabı ilâhiye sabkı nazariyesine ıstınat ederek seyyiat ile muhat olmuş ve kalblerinde zerrei iman kalmamış olanların dahı ateşte muhalled kalmıyacaklarını tevehhum etmek, Yahudilerin eyyamı ma'dude ummiyyesine düşmek ve adaleti ilâhiyeyi inkar cylemek demektir Rahmeti ilâhiyenin sebki ve rahîmiyet ile tezahuru, seyyiatın ebedi mücazatını, mahzı seyyie kesilmiş olan nefislerin maliki yevmıddın huzurunda ebedi mağlûbiyetlerini ıktıza edeceği unutulmamalıdır. İlmü Hikmeti Kur'ana nazaran âlemi ahiret bir neş'eti saniyedir ve şuphe yok ki neş'eti saniyenin tohumu neş'eti ulâdan, yamı dünyadan gıdecektir Binaenaleyh dünyadan gıdıışinde seyyie ile muhat olan nefsin neş'eti saniyesinde cezaı seyyieden başka bir şev tasavvur etmek neş'eti saniyeyi, neş'eti ulâ farzetmek gibi bir tenakuz olur Fakat seyyie tamamen nefsi ihata etmemiş ve o nefiste zorretenma bir ruhi hayır kalmış olursa ıste o zaman rahmeti ilâhiyenin sebki o netsin nârdı muhalled kalmıyarak akıbet halâs olabılmesini ıktıza eyler

لی نسمی النار الا انما معدودة diyen ahlâfı Beni İsraılın bu ahdı ilâhi karşısındaki vaziyetleri nedir? Gerçi beyanatı sabıka bunların seyyiatını ızah etmiştir Maamafih ya Muhammed! onlara ve mu'nunlere bilhassa şunu da ihtar et .

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ
 إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
 وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
 ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٢٠٠﴾

Mealı Şerifi

Ve bir vakiî İsrail oğullarının şöyle misakını aldık. Allah-
 dan başkasına tapmayacaksınız; ebeveyne ihsan, yakınlığı
 olanlara da, öksüzlere de, biçarelere de; nasa güzellik söyleyin;
 namazı kılın; zekâtı verin; sonra pek azınız müstesna sözü-
 nüzden döndünüz, hâ'â da dönüyorsunuz *

(وَادْ اَحْدَنَا مِثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ) Biz azımuşşan mukaddema
 bu Benî İsrailin şöyle misakını
 almış ıdık

1 — (لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ) Allahdan başka ma'bud tanımayı-
 caksınız, ondan ma'adasına ibadet
 ve ubudiyet etmiyeceksiniz

2 — (وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) ebeveyne yanı babaya, anaya ih-
 san, yanı her veğhile güzellik
 gosterecek, güzel muamele edeceksiniz

3 — (وَذِي الْقُرْبَىٰ) keزالık kım olursa olsun kendilerine
 karabet sahibi bulunan akrabaya,

4 — (وَالْيَتَامَىٰ) babaları ölmüş, yetim kalınış çocuklara,

5 — (وَالْمَسْكِينِ) maişetlerini kazanamıyarak, ellerinde
 avuçlarında bir geçim vasıtası bulun-
 mayan miskinlere dahi ihsan edeceksiniz

- 6 - (وقولوا للناس حسناً) sair insanlara da guzel söz söyleyiniz
 7 - (واقموا الصلوة) ve namazı ikame ediniz.
 8 - (واؤا الزكوة) zekâtı da veriniz

Ey Beni İsrail! Siz böyle mısak vermiştiniz (ثم توليت) bu mısakı verdikten sonra yuz çevirdiniz, vaz geçtiniz-maaş-u maada mütcellik olan bu esaslı emirleri ağır görüp nakzı ahdeylediniz (الا قليلاً منكم) ancak içinizden pek azı mustesna - kaldı ki bunlar b'seti Muhammediyeden evvel bu mısak mucebince dinlerine riayet edenler, b'seti Muhammediyeden sonra da ona iman ile bu mısakı ekimel surette ifa eyliyen Abdullah ıbnı Selâm ve emsali zevattırlar Bu pek az zevat ıstisna edilince (واتم معرضون) siz hâlâ o ı'razda devam edip gıtmektesiniz — Bunlarda böyle olduğunuz gılı doğrudan dağru hakkı hayatınızla alâkadar olan mısaklarda da boylesiniz Bakınız

وَإِذَا أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَ تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
 أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَدُونَ ﴿٦٨﴾
 ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقُولُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ
 مِنْ دِيَارِهِمْ يَنْظُرُونَ عَلَيْهِمُ الْإِلَافَةُ وَالْعَذَابُ وَإِنْ
 نَأْتَوْكُمْ أَتْرَابًا هُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ

أَفْتَوْمُنُونِ بَعْضُ الْكُتُبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضِ مَا جَاءَ
مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خَيْرِي فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَفٍ لِّعَمَاءِ

تَعْمَلُونَ

Meali Şerifi

Yine bir vakit misakınızı aldık; birbirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz, ve nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız, sonra siz buna ıkrar da verdiniz ve ıkrarınıza şahit de oldunuz. Sonra da sizler ta şunlarsınız ki kendilerinizi öldürüyorsunuz ve kendinizden bır fırkayı diyarlarından çıkarıyorsunuz, aleyhlerinde ism-ü udvan ile birleşiyor tezahürde bulunuyorsunuz ve şayet size esir olarak gelirlerse fidyeleşmeğe kalkıyorsunuz, halbuki çıkarılmaları üzerinize haram kılınmış idi, ya siz kitabın bir kısmına inanıp da bir kısmına küfür mü ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanlar binnetice Dünya hayatında bir rüsvahlıktan başka ne kazanırlar, kıyamet günü de en şiddetli azaba kakılırlar, Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

(وَادِّ احِدًا مِّثْلَافِكُمْ لَا تَسْمَكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تَخْرُجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ)

ve hanı - 9, birbirinizin kanlarını dökmıyeceksınız, - 10, kendi nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız yanı yekdiğerinizi vatanınızdan nefy-u iclâ etmiyeceksınız diye sizin misakınızı almıştık (ثم اقررتم) sonra siz buna ık-

rai verdiniz de, iltizam da ettiniz, o halde ki (واتم تشهدون) hepiniz yekdiğerinize şahit bulunuyordunuz, yahut buna bu gün dahı şehadet edersiniz

Bu suretle mecmuu ona balığ olan evamir-ü nevahıyı müstemil olduğı halde bittağılp evamırı aşere namındaki Tevrat esasatına benzıyen bu on misakın, ahkâmı Tevrat mı? Yoksa Hatemulenbiya Efendimize verdikleri ahıt suretleri mi? olduğı hakkında ıkı rivayet vardır ki biz ıkısının de sıhhatine kail olmak ıstıyoruz.

Beni İsrail ahkâmı Tevrata dahı esas itibarile mutabık olan bu ahkâm dauresinde hicreti nebeviye uzerine aleyhusselâtu vesselâm Efendunuzle akdı muahede ettikten sonra yine nakzı ahdeylemişlerdir Bunun için buyuruyor ki (ثم اتم هؤلاء) sonra sizler, sindiki sizler, ıste şun-

larsınız ki (قتلون انفسكم) kendileimizi, kendinizden olan nüfusunuzu öldürüyorsunuz, ferdi, ıqtımaı intihar ediyorsunuz (وتخرجون مرقاً منكم من ديارهم) ıenizden bir kısmını yurtlarından vatanlarından çıkarıyorsunuz ıste bunu munferiden yapamazsınız Fakat (نطاعرون عليهم بالاثم والعدوان) onların aleyhinde diğerk kısmınız ısm-u udvan ile, yanı vicdanların kabul edemıyeceğı fenalık ve tecavuzkârlık ile birbirimize zahin oluyor, arka veriyorsunuz, kotuluk yapmakta toplamıyorsunuz (وان ياتوكم اسارى عادوهم) ve maa-

matih onlar düşmen elinde esir olarak size gelirlerse fidvelerini verip kurtarmağı kalkışıyorsunuz - bu cumleyi onlar size esir düşer gelirlerse fıdye almağı kalkışıyorsunuz fıdye anlamak daha zahır gibi görünür Ve nitekim Ebu Muslını İsfahanî oyle anlamıştır. Lâkin İbni Kesir, Ebu Amır, İbni Âmir, Hamza, halefi aşir kiraetlerinde sülâsî

olarak tânın fethi, fânın sükûnile «مردوم» kiraeti buna mü-sait değildir. Bunun için cumhuri müfessirin evvelki manayı göstermişlerdir Gerçi böyle fidyeyi verip onları esaretten kurtarmak mezmum değildir, fakat böyle yap-maları bunların yine kendilerinden olduğunu ıkrar ve bunları çıkarırken kendilerinden olduğunu bilerek kasden ve misakı mezkûre muhalefetle zulmen çıkarmış bulun-duklarını itiraf demek olduğundan sıyakı âyet itibarile aleyhlerinde bir hüccet teşkil etmiştir Bu noktayı tansıs için balâdaki «تحرعون» fi'line merbut olan şu cümlei haliye buraya te'hîr olunmuştur. (وهو محرم عليكم اخراهم)

halbuki esasen onları çıkarmak size haram kılınmış caiz değil idi - Misakınızın ahkâmına nazaran bundan memnu idiniz, böyle iken çıkarıyorsunuz Onlar ya sizdendir ya değildir. Sizden iseler ne hak ile çıkarırsınız, değil ise-ler neye fide vermeye kalkışırsınız da muahudlerinize karşı onlara muavenet ibraz edersiniz?

Suddiden vakı olan bir rivayete göre Medine civarın-daki Yehudilerden Benî Kureyza, Araptan Evs kabile-sinin halîfı yanî muahidi, Benî Nadir de Hazrec kabilesi-halîfı imişler, bunlar birbirleriyle muharebe ettikleri za-man her fırka katıl, tahribi diyar ve ahalisini sürüp çı-karmak hususlarında kendi haliflerine yardım eder-ler ve maamafih her iki taraf Yehudilerinden bir kimse esir olursa birleşir onu fide ile kurtarırlarmış, Arablar bu nasıl şey? Hem onlarla muharebe ediyorsu-nuz, hem de esirlerine fide veriyorsunuz diye kendile-rine serzeniş edince de biz kitabımızın hukmünce bunları fide ile kurtarmağa memuruz. Esasen bunlarla muharebe etmemiz de haramdır amma ne çare soz verdiğimiz halif-lerimizin tezvil edilmelerinden de utanıyoruz derlermiş,

buna karşı buyuruluyor ki (اقتؤمنون بعض الكتاب وتكفرون بعض) acap siz kitabın bir kısmına iman eder de diğer kıs-

mina kâfir mı olursunuz? Bunun akıbeti ne olduğunu bilir mısınız (فما جزاء من يعمل ذلك مكم) sizden bunu yapanların cezası başka değil (الاحزى فى الحيوۃ الدنيا) her halde hayatı Dünyada büyük rusvalıktır (وיום القيمة يردون الى اشد العذاب) böyleleri Yevmı kıyamette de azabın en şiddetlisine kakılırlar. - nitekim Dünyada Benı Kureyza katli ile, Benı Nadir Sama nef-yü celâ ile bu felâketi görmüşlerdir Elbette Yevmı kıyamette de o eşeddi azabı görecekler Ey Benı İsrail' siz o gizli gizli çevirdiğiniz fesatları meydana çıkı-
maz, cezası verilmeyi mi zannedersiniz? (وما لله ما فى عما لمولون) Allah yaptıklarınızdan gafıl değildir

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

Mealı Şerifi

Bunlar Ahireti dünya hayata satmış kimselerdir, onun için bunlardan azab hafıflendirilmez ve kendilerine bir yardım da olunmaz

Ya Muhammed! (أُولَٰئِكَ) işte bunlar - bu çirkın evsaf ile muttasıf olan Benı İsrail ve bunlara benzeyenler (الذين) - اشروا الحيوۃ الدنيا بالآخرة ovle guruhur kı bunlar Ahireti verip Dünya denilen alçak hayatı satın almışlardır - Bunların Ahirete inanları, ıstıkbalde hakları kalmamıştır.

Gerçi evvel yok değildi fakat o saadeti beş on paraya sattılar (فلا تخفف عنهم العذاب) buna binaen ileride bunların çekecekleri azab asla hafiflendirilmez (ولا هم ينصرون) kendilerine hiç bir taraftan yardım da olunmaz - Bu alış veriş ustalarının bütün kazançları, bu dehşetli zıyandan, bu ebedî hızlardan ibarettir Onlar istedikleri kadar eyvanı ma'dude umniyyesiyle gönül eğlendirsınler, ruhları seyyie ile mnhat olan bu bazargânların azapları munkati olmak şöyle dursun hafiflemez bile Zira ebediyen satılmış bir mebrûm hırmanı da ebedidir.

DUNYA, دونه veya دنات den ادنى ismi tafdilinin muennesi olup en yakın yahut pek alçak manasına bir sıfattır «الحياة الدنيا», «السماء الدنيا», «الدار الدنيا», gibi mevsuflar ile terkibi vasfı olarak kullanılır Bundan başka Ahiret kelimesi gibi ve onun mukabil bir isim olarak da istimal edilir ki o zaman الحياة الدنيا yahut الدار الدنيا terkiplerinden birinin yerine kaın olur Maahaza Kur'anda bu mana hep الحياة الدنيا terkibi vasfisiyle irat edilmiştir Binaenaleyh hayatı Dünya, Dünyanın hayatı değil, Dünya denilen hayat, yani suffî, alçak hayat, yahut bu gun filhal içinde bulunulmak itibarı ile en yakın bulunan hayat demek olur İleride bu hayatı Dünyanın nelerden ibaret bulunduğunu ızah edecek âyetler gelecektir

İşte onların hiç bir mısakta durmamaları, verdikleri her alıdı nakzetmeleri ve zikrolunan bütün seyyiatı irtikâb etmeleri, Ahireti hayatı dünyaya satmış olmalarından ve Ahirete imanları kalmamış bulunmasındandır. Boyle olanlar şüphesiz kı olumlerinden sonrası için hiç bir şey düşünemez ve onun için hiç bir hazırlık yapamaz. Beş on günlük geçici bir hayat için her fenalığı goze aldırır, beş on para için Allahın kitaplarını tahrif eder, ibadullahı karşı her fenalığı tecvız eder Eyyamı ma'dude umniyyesini uydurmaları da bu imansızlıktandır Ruhları

böyle seyyiat ile muhat olanlar elbette muhalled finnar olacaklar ve en şedit azabı görecekleridir.

Bu hükmi inzar bu suretle itmam edildikten sonra şimdi de bunların Resulüllaha karşı suikasıdlerine işaretle bu noktâ nazardan dahi emayetkârlıkları beyan buyurularak azabı ebediye ıstıhkakları daha ziyade tavzih olunacaktır.

وَلَقَدْ

آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَفَعَيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَأَتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا
جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ أَنْتُمْ تَكْفُرُونَ فَزَيَّرْنَا
كَذِبَهُمْ وَفَرَقَّاهُمْ

Mealı Şerifi

Celâlim hakkı için: Musaya o kitabı verdik arkasından bir takım Peygamberlerle de takib ettik, hele Meryemin oğlu İsaya beyyineler verdik ve onu ruhülkudüs ile te'yit eyledik, ya artık size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emr ile bir Peygamber geldikçe her def'asında kafa tutarsınız kibrinize dokunduğu için kimne yalan der kimini öldürür müsünüz? o

(وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ) , دوار , kasem için , لام , cevabı ,
harfı tahkiktir ki وَاَلَّذِينَ كَفَرُوا demektir Yani namı üluhiyete kasem olsun ki muhakkak bız azımuşşan Musaya

o kitabı' Beni İsrailin berveçhibalâ ahkâmını nakzede-
keldikleri Tevratı verdik (وَقَفِينَا مِنْ لَدُنْهُ بِالرَّسْلِ) ve arkasın-
dan onun ızinde ve aynı şeriatle memur nice Peygam-
berler daha gönderdik - ki bunlar Yuşâ, İsmuîl, Şem'un,
Davut, Süleyman, Şa'ya, Armıya, Uzeyr, Hazkıl, İlyas,
El'yesa, Yunus, Zekerıyya, Yahya aleyhünüsselâm ve sair
Enbiyadır (وَإِنَّا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ الْيَنَات) hem İsabnı Merye-
me beyyineler verdik. -

BEYYINE, gün gibi gayet açık, vazıh ve celi,
manasına vasfıyetten ismiyete menkul bir kelimedir-
kı kendısı gayet açık ve aşıkâr olan ve bir davayı
açık bir surette isbat eden yanı kendi beyyin, gayrı mü-
beyyin olan delih vazıh demektir. Peygamberlerin mucize-
leri bu kabildendir, binaenaleyh İsanın beyyineleri, nübüv-
vetini vazıhan gosteren açık mucizeleri demek olur ki
tafsılâtı ılerde zikrolunacaktır

ISA», Süryanice «İşû» dur Nitekim bazı Hıristıyanlar
«Yesû» Frenkler Jezû» derler Bunun ismi mensubu
olan «Jezvıt» «İsevi» tabiri aharle «Yesuf» demek ise de
Katolik Papaslarının cemiyeti mahsusalarına alem olmuş-
tur kı lisanımızda «Cızvıt» tabir olunur

MERYEM, Suryanide hâdini manasınadır. Arapça
kadınlarda Meryem, erkeklerdeki zır gıbı bir manaya
kullanılır zır, kadınlara ıhtılâtı ve ziyaretı çok olan er-
kek demektir. Nitekim Arap şairi Rû'benin

صَلَّى إِهْوَاءَ الصَّاءِ تَدْمَعَه

قَلَّتْ لِرُؤْمٍ تَصْلَحُ مَرْيَمَ

beyti bu manalar ile mufesserdır kı bız «Meryem dudu
deriz.

Hazreti Musadan sonraki Peygamberler miyanından
Hazreti İsanın bilhassa ismile zikredilmesi dinı İsevinin
Tevrattaki bazı ahkâmı nasih bir hususiyeti haiz olması

hasebiledir ki bu cihetle Nasraniyet Museviyetten başka bir dın olmuştur

İsaya bu beyyinatı verdikten başka (وایدناه بروح القدس) bir de onu ruhulkudus ile teyid-u takviye ettik - Ragıbın tarifine göre ruh, esasen hayvanın oyle bir cüzü'dür ki hayat bununla hasıl olur ilah . Ruh ile nefis bir midir değil midir? Bunda da uzun uzadıya ihtilâflar vakı olmuştur Nefis her halde (ben) dediğim şeydir Fakat ruh da bu mudur? Bunun bir âleti midir? Bu bapta hususî tasnifler yapılmıştır ki وَيُثَبِّتُكَ مِنَ الرُّوحِ âyetinde m-şallah mümkün olan ızahata destres oluruz Şimdilik şu kadar soylıyelim ki otedenberi mahiyetü ruh hakkında soz soylıyenler bunu başıca uç noktaı nazardan düşünmüşlerdir Hareket, hayat, idrak Evvelâ, ruh bizzat bir mebd'ei hareket olârak tasavvur edilmiştir Bizzat tahrik eden her muharrik bir ruh ve bizzat vakı olan her hareket bir eseri ruhdur Buna göre hiç bir hareket tasavvur olunamaz ki bir ruh ile alâkadar olmasın Şu kadar ki bizzat müteharrik olanlar bizzat, bilvasıta muteharrik olanlarda bilvasıta bir ruhu muharrike istinat eder Bu manaca ruh, ale'l'itlak kuvvet muradıfı demektir, basit olsun, zulfueuh olsun, şuuri olsun, lâşuuri olsun, iradi olsun, lâiradi olsun, zati olan her muharrik kuvvet bu ruhtur Frenkler tarihı edyan kitaplarında bu mezhebe آئيم نامını vermişlerdir Lâkin ruhun bu manası umumî değıldı Bu hareketi, hareketi iradiyeye tahsis edecek olursak o zaman ikinci ve üçüncü manalara müradif ve va musavi veya onlardan abas bir ruhu ameli ve ahlâki manası ifade etmiş olur Çunku hareketi iradiye, hayat ve idrak ile muterâfik veya onlardan ehaştir

Sanıyen ruh bir mebd'ei hayat olarak tasavvur olunmuştur ki bu evvelkinden ehaştir Zira hareketi zatiye mebd'ei hayatın şeraitinden biridir Her hayatta bir hareketi zatiye vardır Fakat burada havattan murat hayatı

hayvanîdir. Çünkü hayatı nebatîye hayat ıtlakı tevatu' tarıkile değildir Zira hayatı nebatîde kütleî hareketi zatiye yoktur Ve en meşhur manasile ruh denilince işbu mebdî hayatı manası anlaşılır ve ruh bızatîhi mevcut ve lızatîhi hay bir mebdîde olmak üzere tarif olunur ki Ragıp da bunu ifade etmiş demektir

Sahsen ruh, gerek cuz'î ve gerek küllî bir mebdîde idrak olmak üzere mülâhaza olunmuştur ki bu da ıkin-ciden ehaştır Zira hayat idrakın şeraitinden bırıdır , Veya idrak meratıbına göre hayatın bir eseridir Demek ki her ruhi mudrik, hay ve her hay, muharrik bızatî-tır Lâkin her muharrik veya muteharrik bızatî, zıhayat olmak lâzım gelmeyeceği gibi her zıhayatın da bir ruhi mudrik sahibi olması cavi nazardır Bu surette ruh veya zıruh denildiği zaman ilk mertebesi şuurdan akla ve kuvveyi kudsîyeye varıncaya kadar mutelavî meratibe mutehammul olan ve vücudun aslî ve zallî bir ıklığı tazammun eyhyen şuur ve idrak mebdîde kastedilir ki bazılarınca irade ve tabriki zatî buna muteferrî olur Maamafih hiss-u şuur, ruhun en umumî mumeyyizi olmakla beraber irade ve tahrikin yalnız şuura terettübü cavi nazardır Bu takdirde akıl, ruhun ekmel sureti olmuş olacaktır Halbuki iradenin şuur veya akıl ile terafuku teslim olursa bile vucutta onlardan mutemayız bir kıymeti mahsusası bulunduğu şuphe yoktur Akla mahkûm iradeler bulunduğu gibi şehvat-u hissiyata mahkûm nice akıllar da vardır Binaenaleyh ruh denildiği zaman hiss-u şuur, akl-u idrak kuvvelerinden başka irade, kudret gibi evsafı dahi haiz daha cem'iyetli bir mebdîde cevheri anlaşılma lâzım gelir ve fılvakı ilmi ruhtan bahsedilenler, ruhun nazari, amelî melekâtını nazari dikkate almağa mecbur olmuşlardır Asrı hazır ilmi ruh kitaplarında şuur, ruhun en umumî hâdisesi addolunmakla beraber kuvayı ruhi, elem-u lezzet, mahabbet-u nefret gibi

kuvvei hissiye idrakât, tasavvurat ve efkâr gibi kuvvei zihniye ve akliye, irade gibi kuvvei muharrike ve ameliye olmak üzere başlıca üç kuvvenin mebdעי olarak mülâhaza olunmaktadır O halde manayı ehassile ruh denılırken hareketi zatiye daha doğrusu tahrıkı zatı, hayat, idrak haysiyetlerinin üçü birden mülâhaza olunmak daha muvafıktır Yani ruh, lızatılı muharrik, lızatılı zıhayat, lızatılı müdrık bir mevcuttur Eğer vasattaki hayat kelimesi sade bir manayı kimyevî ile ahz edilmeyip de bu uçunun mümessılı olarak ahzedilirse bizatılı mevcut ve lızatılı hay ta'rifı aynı manayı ifade ederek manayı ehassile ruhun edna mertebesını göstermiş olur Filvaki biz has-sas hayvanatı mütেকâmileda ve bilhassa nefsi insanide bu üçünün birleştığını görüyoruz Binaenaleyh meşhur-u mütearef olduğu üzere ruhun ekallı ma'nası hayat ile mulâhaza edilir ve her kuvvete ruh denilmez, manayı hayat ne kadar yükselirse ma'nayı ruh da o nisbette yükselmiş olur Daha doğrusu ruh ne nisbette yükselirse ma'nayı hayat da o nisbette yükselir ve tahassus eder

Ma'nayı eammiyle ruhun, atıl bizatılı olan maddeye tekabulu zahirıdır. Madde ulâ ruhsuz bulunabilir fakat bu ma'naca ruhsuz bir cısım var mıdır? Bu munakaşa edilebilirse de madde ulâdan mürekkep olan her cısım, terkib-u te'lifi noktainazarından bizzat bir kuvvete, bir mebdעי harekete sahip olmak lâzım geleceğinden her cısımde eam ma'nasıyla bir ruh var demektir Fakat ma'nayı mutavassıt veya ehassıyla ruhsuz cısmilerin vücudunda ıstıbah etmeyiz Nitekim nice ziruhların ruhlarından mufarakat ederek oldukları meşhudumuzdur. Demek ruhun cısmiden infıkâkiyle temayuzu şuphe edilecek birşey değildir Fakat esas itibarıyla ruhun hakikatı cevheriyesi, cısmın hakikatı cevheriyesinden busbutun mütemayiz olarak âlemde iki eims cevher var mıdır? Yoksa cevheri cısım, cevheri ruha veyahut cevheri ruh, cevheri cısme raci olmak üzere yal-

nız bir cins cevher mi vardır? Yani fezayı âlemden cevheri ecsamın büsbütün kaldırıldığı farzolunsa ervahı dahil kalkarmı? Yahut bilâkis cevheri ruh kalkmış olsa ecsam da kalkmış olur mu? Yoksa birisi diğerinden ayrı olarak kalabilir mi? Ulûmi hikemiyede her birinin taraftarı bulunan bu muhtelif nazariyelerden şimdilik kat'i nazar ederek şunu derpiş edelim ki ruhun hakikatı cinsiyesi her ne olursa olsun hakaiki neviyesi ve hattâ nev'i vahit içinde meratıbı muhtelifesi bulunduğu şüphesizdir İnsanların diğer hayvanlardan farkı ruhlarının hakikatı nev'i yeleri dolayısıyla olduğu gibi efrat ve sunufı beşer arasındaki fark da lâakal meratıp farkının kesretini göstermektedir. Alelûmum Enbiyai kıram ise derece farklarıyla beraber kıssası Ademden anlaşıldığı üzere fitratî ulâya nazaran nev'iyyetü beşeriye dahilinde bazı niyabeti ilâhiye olmuş yüksek bir mertebeli ruhun mazharı te'yiddirler. O suretle ki adeta mafevkannevi addedilebilecek bir temayüzleri vardır. Bu te'yid-ü temayüz, kâh ilim-ü idrak haysiyetinden ve kâh kudret-i tasarruf ifade eden talrik-u irade haysiyetinden ve kâh her ikisiyle olmak üzere muhtelif meratıpte tecelli eder ki her biri beşerin mutad olan ruh nevîsinden mutemayız olmakla harikulâde bir haysiyetü haiz olur. Ve bu harikulâdelerdir ki o Enbiyanın muhtelif meratıpte mucizelerini teşkil ederler. Bunun için ulumı Enbiyada aklı beşerin hasbettekerrur mutad olan ulûm ve idrakâtı fevkında bir ilim, tasarrufatı Enbiyada da yine mutad olan sınaatı beşeriye fevkında bir kudret-ü irade zuhur etmişdir. Bunun için ruhların bizzat izafetü ilâhiyeye munteli olan mutad ve gayri mutad bütün kuvvelerini enva ve meratıbını nazarı mulâhazaya almayanlar veya almayanlar ve bu suretle ruhun en yüksek mertebesini aklı adî halinde mulâhaza ederek harika denilen hâdisatı garibe ve nadireyi daima mutad olan aklı adî mikyasla halletmeğe çalışanlar, mucizatı

Enbiya karşısında hep inkâr-u te'vîl vadisine sapsmışlardır. Diğer bir kısım insanlar da vardır ki mucizat nazariyesine sarılarak alelumum aklın ve ulûmı nev'iyenin hukmünü iskata çalışmışlardır. Bunların biri ifrat biri tefrittir. Ne alehtlak ittîrad-ü tekerrur kanununa dayanarak kavranımı hilkatı ulûm-u fûnunu mutade hududuna hasır etmeğe hak vardır, ne de yalnız harikalara dayanarak ulûm-u fûnunu müstekirrreyi keenlemeyekun adletmeğe hak vardır. Bir taraftan keşfiyatı cedide ile hitâi fununun ilâ gayrınıhiye kabılı tevessu olduğu inkâr olunamaz. Diğer taraftan da aklı adî ile ulûm-u fununu mustekirrenin hic bir zaman kabılı ihmal olmıyan bazı hakikî ezeliyevî muhtevî bulundukları da inkâr edilemez ki ezeumle illiyet ve tenakuz kanunları bu cümledendir. İlmiyet daha ziyade ittîrat kanunlarının hukmüne raci'dir. Lâkin âlemde alehtlak tahavvul dahi bir kanunı ilmîdir. Halbuki her tahavvul ilk vukuunda ittîrat kanununa karşı bir harika ifade eder. Bunun içün inani ilmi marifetinde inani i'cazın irade noktası nazarıncan muhüm bir kıymeti vardır. Çok zamanlar gördülür ki ilmi adamların hududî ittîrat haricindeki ameli vatta iradeleri zavıl ve hattâ mefkut olur. Buna mukabil hic bir mikvası ilmi bilmiyen bazı cahiller ulemanın muvaffak olanadığı işleri yapabilecek iradeler izhar ederler. Bu nokta ilmen binnazariye salıttır ve fakat tatbikatı amelîyesi ilmiyetten haric bir hasısa amelîyeye mutevakkıfta ki bu da harikaya inan hasletine raci olur. İlmî ilim bu hakikati tesbit ve ahlâkiyeti istikmal etmek içün muhkematı ilmiye-yü aklıye ile beraber inani lâzım gelen mucizat burhanlarını da göstermiştir. Bu sebeple hakikî dîn adamlarının ilmiyeti, iradiyetini zayıflandırmaz, o, sahan ilimde ilmi, ahvalı fevkalâde de ise i'caza inanmış maddî bir adamdır. Adî insanların sevindikleri noktada onun korktuğu, nasım me'vus olup ağladıkları noktalarda

onun ümide revaç verdiği cihetler bulunur. Hasılı ruhu beşerden ye's-u füturi ızale etmek için r'cazın pek büyük bir te'siri vardır Sırf akli ve mantikî düşüncelerin yeisten başka bir şey göremedikleri muzlim dakikalarda hârîka imanı, hıran günlerinde parlıyan nurî aşk gıbı azm-u iradenin bütün yeislerini silmeğe kâfi gelebilir Fakat şurası unutulmamak lâzımgelir ki isminin de delâlet ettiği vehile hârîka imanı bir düsturu küllî ittihaz edilmemek iktiza eder Asıl, imanı akli ve harekâtı ilmiyedir Ne ilme ne dine ehemmiyet vermiyerek her lâhza hârîka peşinde koşanlar ve damma ıbda fikrile yaşamak isteyenler hic bir zaman iptidailikten çıkmıyacak ve beynebeşer hic bir rabita bırakmıyacak derecede cahil, dâllu mudıl kahrılar Buna binaendir ki mucizâtı Kur'an, mucizâtı sairenin fevkindadır. Ve işte ervahı Enbiya mertebelerine göre bu iki cihetle hususî bir surette mazharı te'yıdatı rabbaniye olmuşlardır Bu te'yıdatın alâmanı zahiresinden biri de ahlâkiyetleridir Ruhı nubüvvet ismeti ahlâkiveye malıktır Bu sebeple dını islâm noktası nazarından Enbıvanın hepsi rezaili ahlâkiyeden muberradlardır Gerci hasbelbeşeriye bazan, zelle ve hatanın suduru mümkündür Fakat bunda ısrar ve ıstıkrar yoktur Avnı ilâhî ile derhal tashih edilir Biz eldeki Tevrat ve İncil nushalarında Enbiyanı sahifeye ısnat edilen gayrı ahlâkî bazı fucur ve kabayının tahrifatı cumlesinden olduğunda ıstıbah etmeyiz Cenabıhak ervahı Enbiyaya meratıbı muhtelifede ısnat ettiği bu te'yıdata Hazretü İsa hakkında bilhassa «وادماء روح القدس» fıkrasıle bir hususiyet vermiştir İsebnı Meryem envaı ervahtan bilhassa ruhulkudus ile mucyyet olmuştur Bu gösterir ki ruhulkudus' şahsiyeti İsanın cuz'u değil onun mucyyıdır Binaenaleyh Nasaranın ruhulkudusu şahsiyeti İseviye de dahil bir uknumı zatî olarak tasavvur etmeleri batıldır

Acaba ruhulkudustan murat nedir? Ruhulkudus

kelime itibarile fevkal'ade temizlik, taharet ve nezahet. yahut bereket ruhu, yahut ruhi mukaddes demek ise de masadakinde mufessirin bir kac rivayet nakletmişlerdir.

1 — Mücahit ve Rebin beyanına gore «elkudüs», «el-kuddus gibi esmai ilâhiyedendir Binaenaleyh ruhulkudus ruhullah demek olabilir. Nitekim bu te'yid dolayısıyla Hazreti Isaya «ruhullah» dahi denilir

2 — İbni Abbastan bir rivayete göre burada «ruhulkudus» Allahın ismi a'zamıdır ki Hazreti İsa bununla mevtayı ilya ederdi

3 — İncildir, nitekim «وَكذلك أوحينا إليك روحاً من أمرنا» ayeti kerimesinde Kur'ana dahi ruh itlak edilmiştir

4 — Katade, Süddi, Dahhak ve Rebin beyanına ve ibni Abbastan diğer rivayete gore ruhulkudüs Cebraildır. Ve buna esahhi akval demişlerdir Çünkü Resulüallah Efendunuz Hassan ibni Sabit radiyallahü anhe bir kerre Kureysî hecvet ruhulkudüs seninledir, buyurduğu gibi diğer bir def'asında da «هو جبريل معك» Cebrail seninledir» buyurmuştur. Demek ki Ruhulkudüs Cebrailin «Ruhı emîn gibi diğer bir ismidir Nitekim Hazreti Hassan dahi

و روح القدس ليس له كفاء

و جبريل رسول الله فيما

bevtinde = Allahın Resulu olan Cibril bizdedir, o ruhulkudusun ise küfvi yoktur» diyerek ruhulkudusun Cibril olduğunu gostermıştır. Cebrail ruhullah dahi denilmesi, diğer bir ismi ilâhî ile ruhulkudusun de aynı manaya olduğunu te'yit eder

Lisanı Kur'ana ait bu nukulu lügaviye karşısında ruhulkudüs Cebrail demek olduğu anlaşılır Lâkin bu takdirde şu sual hatıra gelir Cebrail Hazreti Isadan başka Enbiyayı izama de nazıl olduğu halde burada «وإلهاء روح القدس» fıkrasında zamire Hazreti Musa bile iştirak ettirilmiş

Hazreti İsa'ya tahsisinin ma'nası nedir? Bundan ruhulkudûsün Cebrailden başka bir ruhu mahsus olduğu anlaşıl-maz mı? Müfesssîrinin beyanına göre cevap, hayır; bu tahsisin veçhi şudur Cebrailin Hazreti İsa'ya başka bir ihtisası vardır ki diğer Enbiyada bunun misli yoktur Çünkü Hazreti Meryeme onun vilâdetını tebşir eden odur İsa onun nefhile doğmuş ve onun terbiye ve te'yidile büyümuş, her nereye gittiyse beraberinde gitmiştir. Nite-kim surei Meryemde «أرسلنا إليها روحاً فمثل لها» buyurulmuştur ki ruhana" ruhullah, ruhulkudûs, Cebrail demektir

Bundan başka malûmdur ki Benî İsraîlin Hazreti İsa ve validesi hakkında ismet-ü kudsiyetlerine muhalif söz-ler söylemiş olmaları ve burada hitap dahi bilhassa on-lara olduğu cihetle tahsis için değil, bilhassa onlara karşı Hazreti İsavy tenzih için bu teyidat sureti hususiyede zik-redilmiş ve bundan dolayı taharete delâlet eden «ruhulku-dûs» ismi tercib buyurulmuştur. Şunu da ihtar etmek lâzımı gelir ki İsa ruhulkudûs ile müeyyettir fakat ruhulkudûs ile müeyyet olan yalnız İsa değildir «قل له روح القدس من وىك الحق» buyurulduğu vechile Resulûllahe Kur'anı indiren de ru-hulkudûstur Halbuki Kur'anı indiren Cebrail demek ki ruhulkudûs Cibril, Cibril ruhulkudûstür Kuvveti nokta-i-nazarından Cibril ismet-ü nezaheti nokta-i nazarından ruhulkudûstur

İste ey Benî İsraîl, Allah tealânın Peygamber ve kitap göndermesi emsalsız bir şey değil otelenberi cari bir sunneti ilâhiyedir Ve zikrolunduğu üzere bilhassa size Hazreti Musadan Hazreti İsaya kadar bunca Peygamber ler göndermiş ve (افعلوا ما أمركم رسول بما لا تهوى أنفسكم) ya artık size nefsinizin hevasına uymayan emrî ilâhî ile yeni bir Resul geldikçe (استكبرتم) ona tabî olmayı kibrinize yedire-meyip kafa tutacaksınız da (فريقاً كذبتم) o Peygamberle-

rın bir kısmını tekzip edecek, (وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ) bir kısmını da tekzip ile ıktıfa etmeyip Zekeriya, Yahya vesaire gibi -oldürecek mısınız? - yok artık o meydana bulamıyacaksınız Bunda ise aleyhıssalâtu vesselâm Efendimizi dahi katletmek aznünde bulunduklarına sarıh bir işaret vardır İstifham, bunu yuzlerine çarpmak üzere tevbih-u takır' içindir

Bunlar, haklarında nazıl olan bütün o güzel nasihatlere, davetlere, acı tatlı ihtarlara, tebşirlere, inzarlara, taltiflere, tekdirlere karşı bakınız ne dediler

وَقَالُوا افْلُؤْنَا غُلْفٌ بَلْ

لَعَنَهُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ❁

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ

وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ سَافِهِينَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ

مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ❁

نَسِمًا أَشْرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ

بَنِيًّا أَنْ يُزِيلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ شَاءَ مِنْ عِبَادِهِ

فَبَاؤُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ❁

sebepten değil sırf mel'unluklarından nâşidir. Nasıl mel'un olmasınlar ki (ولما جاءهم كتاب من عند الله) vaktaki onlara

Allah tarafından yeni ve büyük bir kitab (مصدق لما معهم) yanlarında bulunan ve sızı ahır zaman Peygamberi kurtaracaktır diyen Tevratı tekzip değil, kitabullahtır, verdiği haberler haktır diye tasdik eden bir kitab ya'ni Kur'an geldi (وكانوا من قبل) bundan evvel ise bunlar

(يستمحون على الدين كفروا) ehli küfre ya'ni Arab müşriklerine bunun geleceğini açıyorlar ve bu sayede onlara karşı fuhat talebinde bulunuyorlardı اللهم اصبر يا نبي المصطفى في آخر الزمان۔ الذي تحذرنه في الوصاة = ilahî Tevratta evsafını bulduğumuz ahır zaman Peygamberile bize nusrat ihsan et diye dua ve istîdat ediyorlar ve müşriklere قد اطاعوا ما يحرج صدق ما قلنا۔ بizzim soylediğimizi tasdik ederek çıkacak olan Peygamberin zamanı geldi, golgesi bastı, biz onunla beraber sızı Ad ve İrem gibi katledeceğiz diyorlardı

İbni Abbas, Katade, Suddi demişlerdir ki Resulullah Efendimizin bi'setinden evvel Benî Kureyza ve benî Nadîr Yehudileri Evs ve Hazrec kabilelerine karşı onunla isticah ederlerdi ve bu âyet bunlar hakkında nazıl olmuştur

Vaktaki Kur'anı azınmışan onlara böyle bir halde geldi (فلما جاءهم ما عرفوا) o tanıdıkları kendilerine gelince

(كفروا به) bunlar ona küfrettiler, tanımaz oldular

(فلما الله على الكافرين) Allahın lâneti de bütün kafirlere

Bunun için bunlar, mel'un oldular. (بئسما اشتروا به انفسهم)

bunların kendilerini sattıkları şey ne kadar fena, ne

kadar çirkindir! (ان يكفروا بما انزل الله) ki Allahın inzal buyurduğu mübarek kıtaba, risaleti Ahmediyeye küfr etmeleri hem de pek alçak, pek rezilâne bir sebeble kufretmeleridir Bılır mısınız bunlar buna niçin küfrettiler ?

(انما ان ينزل الله من فضله على من يشاء من عباده) Allahın kullarından dilediği bir kuluna, mahzı fadl-u keremünden, peyder-pey nûnet indirmesine, onu âhır zaman Peygamberi yapmasına karşı bagyen, yanı o nübuvvetin doğrudan doğru kendilerine indirilmesini istediklerinden bu Peygamber bızden, bızın ırkımızdan değil diye sırlı hodgânlık ve hased saikasıle küfr ettiler ve önce o Peygamber gelecektir, gelmek üzeredir Bız onunla fütuhât vapacağız deyip dururken insanlıktan çıktılar Soylediklerimizi yalanmış dediler, kendilerini böyle bir kufre sattılar, sattılar da (فاؤا معضب علی عصب) mukaddema mahkûm ol-

dukları gadabdan halâs olacakları bir sırada dondular dolastılar, gadab üzerine gadaba mustahuk oldular, vaktile kendilerini Âhı Fıravın sui azabından kurtaran ve bu suretle büyük bir mntihana ceken Cenabı Allah, onları âlemlerin üzerine geçirmiş iken onlar bu fazalı kendilerine celbeden Enbiyayı iptida tekzip, sonra katl ede ede netice mntihânda donup dolaşıp, Allahın gadabına uğramışlar, nimetleri gıtmış, vatanları, devletleri mahvolmuş, kendileri, şu, bu milletin tahtı mahkûmiyetinde zillet ve meskenete düşmüş, nihayet ellerindeki kitabın hükmünce bir ümitleri kalmış ıdı ki o da Hazreti Musaya benzeyen ve onları kel'evvel bu gadabdan bu zillet ve meskenetten kurtaracak olan Âhır zaman Peygamberine iman ve ittiba etmeleri ıdı Bu umit ile yaşarken ve müşriklere karşı ıstıftah ve ıftihar ederken tam o Peygamber gelip aradıkları ellerine geçtiği ve yanlarındaki kitabın hükmü olan bu umitlerini tahakkuk ettir-

«اواموا بهدى اوف مهدكم» mek için Kur'anı azımuşsan kendilerini «و امروا بما اوتوا مصداقا لما معكم» diye emri ilâhîye davet eylediği sırada sırf hased sakasıyla sözlerinden dondüler, vakti geldi dedikleri Peygambere, hayır beklediğimiz bu değilmiş, onun vakti gelmemiş imiş, bu bızden değil, Araptandır diyerek küfrettiler, tıpkı Hazreti Ademe karşı İblisın yaptığı gibi ıstıkbar eylediler, Allahın emirlerine, davetlerine «فلما علم» dediler ve bu küfru yaparken kendi sözlerini ve ellerindeki kitabın o yegâne umudı veren hukmünü cerh-u tekzip etmek suretile kendi kendilerini terzil eylediler Hasılı bu bazırgânlar kendilerini bu kadar fena bir kufre sattılar ve bundan dolayı eski gadap üzerine tekrar bir gadaba daha lâayık ve müstahık oldular (والكافرين عذاب مهين) fılvakı kâfirlerin hakkı da muhın, yanı ihanetkâr, hakaretanuz, zilletli bir azabdır - bunlar oyle kâfirlerdir ki Allaha, Peygambere, hattâ kendilerine kavlen ve fi'len küfrederler de bununla beraber bir de yalan yere imandan dem vururlar Şöyle ki

وَإِذِ قِيلَ لَهُمُ امْنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ
عَلَيْنَا وَنَكْفُرُ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى
بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ
﴿١١﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَأَسْمِعُوا قُلُوبَكُمْ لِكُفْرِهِمْ
وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْغَيْلَ لِكُفْرِهِمْ
قُلْ بِسْمِ اللَّهِ أَمْرٌ كَرِيمٌ إِيْمَانُكُمْ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ❀

Meali Şerifi

“Allah ne indirdise iman edin,, denildiği zaman da onlara “biz kendimize indirilene iman ederiz,, derler de ötekine küfredeler, halbuki beraberlerindeki tasdik edecek hakk o, ya, de: İman ediyordunuz da niçin Allahın peygamberlerini öldürüyordunuz? * Celâlim hakkı için Musa size beyyinelerle gelmişti de arkasından tuttunuz danaya taptınız siz o zalimler-siniz * Bir vakit size verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve dinleyin diye Turu tepenize kaldırıb misakınızı aldık, dinledik ısyan ettik dediler, ve küfürleriyle danayı kalblerinde ihklerine işlettiler, eğer, de: sizler mü'minlerseniz imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor? *

(واذا قيل لهم امنوا بما اُنزل الله) Balâda beyan olunduğu üzere Allahın her inzal buyurduğuna iman ediniz denildiği zaman bunlara (قالوا تؤمن بما اُنزل علينا) biz, bize inzal olunana iman ederiz derler de (ويكفرون بما-) (وهو الحق) halbuki hak o hem de (مصدقاً لما معهم) beraberlerindeki musaddık olmak üzere hak odur, o maadadır - böyle iken yine ona küfredeler. - İmanın hedefi hak ve hak nerede bulunsa, her nereye nazil olsa yine hak iken hem kendilerindekinin

hakkiyeti ancak berikinin tasdiğiyle tebeyyun edecek iken bunlar kendilerindekinden başka hiç bir şeye hak dahi olsa manmazlar Âlemdе hakperest olmıyanların hepsi de boyledır Onlar için iman sozu bir nefsanıyet işıdır İnanacakları bir şeyde mutlaka kendilerini gormek isterler Meselâ kendilerinin olmıyan âlme âlım demezler, kendilerinden olmıyan Peygambere Peygamber demezler, deseler bile bizim Peygamberımız değıl derler, sırf bu yuzden Ahır zaman Peygamberine ve ona nazıl olan kitabı hakka bizim tarafımızdan, bizim lisanımızdan değıldır, o Arab Peygamberıdır, Arab kitabıdır diye husumet bile ederler Beşeriyeti tefrikaya düşüren, insanlığı şırk -u cıdal içinde yuzduren, hakka karşı kuvvet ile, mukâbere ve safsata ile, türlü türlü mel'anet ve şeytanet ile hueum eden ve ettiren hep bu nefsanıyet, hep bu kibir hep bu hodgâmlıktır ki Hzretü Ademı kıssasında İblıs kıssası tamamen bunu temsil eder Bunların onunde kendilerini ehli'din, ehli kitab, ehli iman gıbı göstermek istıyen Yehudiler vardır Bunlar nihayet ızafı bir iman iddia ederler Biz ancak bize inzal olunana iman ederız derler, başkasına kutrederler Fakat Cenabıallah gösteriyor ki bunların bu ızafı iman davaları da yalandır Çunku bunlar kendilerindekini kendilerince esas ittihaz olunan musellem bir hakikatı tasdik ve te'yideden bir hakkı da doğrudan doğru bize nazıl olmadı diye redd u inkâr ederler Meselâ Tevratın balâda bevan olunduğı üzere bir takım ıhbaratı ve ahkâmı esasıyesi var ve bu mıyanda Hzretü Musaya benzer bir Ahır zaman Peygamberının geleceğı ve Beni İsrailin «*علما یا بنکم من هدی فی سع هدای*» ahdı mucibince ona ittiba etmek şartıyla kurtulacağı haber verilmiş ve bu babta mukaddema kendilerinden mısak da alınmış ve zamanı gelince bu mısak mucibince kendileri tarafından kemalî iftihar ile bu hakikat neşr-u ışaa da edilmişken, Kur'an gelip de Tevrat hakır, bu haberler,

bu kıssalar, bu va'dler doğrudur diye onu tasdik ve mucebince tarafı ilâhiden «ya Benî İsrail haydi vaktile size verdiğim nimetlerimi yad eyleyin ve bana verdiğiniz ahdi ifa edin de bende size verdiğimi halâs ahdimi ifa edeyim» «وامموا تا ارات مصدقاً لکم» emirlerini tebliğ edince mahza Tevratı tasdik ve te'yide ma'tuf olan bu evamırı ilâhîyeyi redd-u inkâra kalkıştılar «قلوباً علم» dediler de bütün bunlarla beraber «نؤمن تا ارل علیا» diye bir de izafi bir iman davası tutturuyorlar, şimdi siz böylemi diyorsunuz? Öyle ise size nazıl olmuş bulunan Tevratı ve ona hak-tır diyen Kur'ana imanınız dersiniz donerler, onu da redd-u inkâr ederler, demek ki bunların «نؤمن تا ارل علیا» davası da valandır Bunlar başkasına nazıl olan hakkı inkâr etmek için kendilerine nazıl olmuş ve taraflarından neş'u-ı şaa edilmiş bulunana da redd-u inkâr ediyorlar, tenakuzdan kurtulmuyorlar, artık bu safсатаعیلار da velev izafî olsun iman tasavvur olunabilir mi? Bundan başka daha vazih olmak için (قل لم تقتلون انبیاءالله من قبل ان کستم صادقین) bunlara de ki Siz dedığınız de sadık yanı kendinize inzal edilene inanır olsanız bundan evvel Allahın Peygamberlerini katleder mıydınız? Sadıksanız onları niçin katlettiniz? - Peygamber öldürmek kufri mahız değil midir? Tevrat bunu haram kılmamış mıdır? Alelhusus Zekeriya, Yahya vesaire gibi öldürdüğünüz Peygamberler hep sizin değil midiler? Daha evveline bakalım (وامد حاکم موسی بالیات) Alınallah size Musa beyymelerle, ıyan, bevan mucizelele geldi (ثم اتخذتم المحل من بعده) sonra da siz onun arkasından tuttunuz buzağıya tapdınız (واتم ظالمون) siz böyle zalimler-siniz - ey zalimler siz o zaman mı kendinize inzal olunana iman ettiniz? O beyymelerden birini yine hatırlatalım (واداحدنا میثاقکم و رفعنا فوقکم الطور حدوا ما آتینا کم بقوة واسمعوا)

hanı size verdiğimiz kitabı ve onun ahkâmını kuvvetle, ciddiyet ve ihtısam ile tutunuz ve dinleyiniz diye Tur dağına tepenize kaldırarak misakinizi zorla almıştık - koca bir dağın şemsiye gibi baş üzerinde tehdid etmesi ne büyük mucize idi? Fakat. dinlediler mi? Buna karşı (قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا) gönüllerinden işittik ve ısyan ettik dediler (وَاشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْمَجْلَ كَفَرُمْ) küfürlerle kalberinde buzağı sevdası ılıklerine işlemiştii demek ki o zaman bile kendilerine indirilene iman etmemişlerdi [1] (قل) sen bunlara söyle söyle (بِسْمَا يَا مَرْكُم بِهِ اِيْمَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) Eğer siz mu'mın iseniz ımanınız size ne çırkın emırler veriyor ki Peygamberleri katledersınız kitabınızı -tekzib edersınız, ısıttık ısyan ettik dersınız, hâlâ buzağıyı kalbden çıkar-mazsınız böyle bir ıman olsa olsa Şeytana ıman olur Bütün bu hallerile bunlar Ahireti de kimseye vermek istemezler Lâkin Allaha, kıtaplarına, Peygamberlerine ıman sözleri asılsız olduğu gibi Ahirete ımanları da böyle olduğunu beyan için buyuruluyor ki:

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ
النَّاسِ فَمَتَّوْا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿١﴾ وَكُنْ يَسْمُوْهُ
اَبَدًا بِمَا قَدَّمْتَ اَيْدِيْهٖمُ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٢﴾
وَلَيَجْعَلَنَّ لَهُمُ اٰخَرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوِهِمْ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْبَحَ كُوْا

[1] İsrâh içirmek demektir ki burada boyanan elbiseye boyayı içirmek manısından latif bir istiarei temsihiye vardır

يَوْمَ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ الْفَسَنَةُ وَمَا هُوَ بِمِنْ خَزِيرَةٍ
مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعْمَدُوا لِلَّهِ بَصِيرًا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

Meali Şerifi

Dy ki Allah yanında Ahret evi (Cennet) başkalarının değil de hassaten sizin ise, eğer davanız da sadıksanız, haydi ölümü ümniye edinin, canınıza minnet bilin * fakat ellerinden çıkan işler dururken onu hiç bir zaman temenni edemezler. Allah bilir o zalimleri * her halde onları insanların hayata en harısı, müşriklerden de haris bulacaksınız. her biri arzu eder ki bin sene mu'ammer olsa, halbuki mu'ammer olmak kendisini azabdan uzaklaştıracak değil Allah görüyor onlar neler yapıyorlar *

— . . . —

Ya Muhammed! (قل) sen onlara de ki (إِنْ كَانَتْ لَكُمْ) eğer darı Ahret saadeti diğer insanların hiç bir hissesi olmıyarak hâlis sizin ise (إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) hiç durmayın olumu temenni edin (فَتَمْنُوا الْمَوْتَ) eğer siz bu davanızda sadık, sözünüzün doğruluğuna kanı iseniz hemen ölüm istemeniz lâzımgelir

DÂR, lûgatte dairen madar üzerine hudud çevrilmiş mukemmel ve mahfuz bir surette sukna hayata elverişli yer demektir Lisanımızdaki büyük konak, saray, şehir, memleket, yurt, vatan kelimelerinin manalarına ailemeratib şamildir Nitekim darı ıslâm, ıslâm sulhu selâmet vatani, darı harb, harbiler vatani, harb-ü cıdal yeri demek olduğu gibi, içinde bulunduğumuz bütün şu

âleme de darı Dünya denilir, buna mukabil darı ret de oluından sonra ebedi darulkarar demektir B enaleyh darı Ahiret sırf bızındır demek olduktan sc herkes ya mahiv veya kabrolacak, sade bız kalacağız, mes'ud olacağız demek olur Olümden sonra böyle ebedi saadet mustakillen kendilerinin olduğuna cıdden kanı lunanların zahmetler, elemeler, kederlerle dolu olan şu beş günlük Dünya hayatına sarılmalarının hiç bir mai yoktur Hele Dünyada vatandan, istiklâlden mahr zillet u meskente mahkûm bir halde yaşayanlar

boyle bir temennı zarurî olmak lâzımgelir (تمنوه ابدآ) halbuki onu hiç bir zaman isteyemez temennı edeme (عما قدمت ايديهم) sebebi once ellerinin yaptığı, Ahirete dın ettiği şeyler, curumler, cinayetler, zulumlerdir Y bunlar sabıkalıdır O kırılı ellerin ne yaptıklarını, Ahı ne yolda varacaklarını viedanları duyar da Dünya C netinden vaz geçemezler, olumu isteyemezler, Allal zalımleri bilmez nu sanıyorlar ki dâri Ahiret bızın diyorlar (والله علم بالظالمين) Allah butun zalımleri bilu

Esasen bunların Ahirete ne imanları vardır ne uı leri, çünkü (ولحدتهم احرص الناس على حيوآ) istikrâ eder insanların tek hayata en harısı bunları bulursun - Bu rın Ahirete, diğeri bir hayata ümitleri veya zerre ka imanları olsa idi, yalnız bu Dünya hayatına böyle l kesten hattâ müşriklerden bile ziyade hırs ederler ıdı? (ومن الدين اشركوا) müşriklerden de harıs احدثهم

(لو يعمر الف سنة) her birı arzu eder ki bin sene muı mer olsa - Bazı mufessırın bu müşriklerden ı vad Mecuslar olduğunu rivayet etmişlerdir ki o

(و ما هو بمرحزه من المدا - mankı İraniler demek olur -)

(الحبوكى o muammer olmak kendini azabdan uzak-

laştıracak değil (والله نصير ما يعملون) Allah onların gızlı açık yaptıklarını, yapacaklarını görüp duruyor - Yakub kiraetinde hitap ile «تعملون» okunur yani Allah hepinizin yaptığını, yapacağını görüyor, biliyor demek olur

BASIR, âmanın zıddıdır. Bununla beraber ya basardan voya basiretten sıfatı müşebbehe olduğu için habîr, her veçhule vâkıfı umur yani işlerin zahır-u batınına, ledun-ıyatına asına manasına kullanılır İste Allah böyle basır. dir Ona göre hayra hayır ile mukâfat, şerre de şer ile mucazat edecek ve herkesin Ahireti omruna göre değil, ameline göre olacaktır Halbu ki amel de iman ile mutesnasıbdır Ahireti tanımadıkları için Müşriklerin hayata bu kadar harıs olanları vardır Yehudileri ise her halde bunlardan daha harıs bulursun, İmaenaleyh bunların Ahirete Müşrikler kadar bile yuzleri yoktur

Bu haleti ruhiye bizzarure iki sebebin birından hâli değildir Ya bunlar dâri Ahiret saadeti sırf bızındır Ateş bize olsa olsa sayılı bir kaç gün dokunup geçecektir derken bunun valan olduğunu bilerek soyhıyorlar, bu surette Ahirete aslâ imanları yoktur Ahirete iman davasında kendilerini yine kendileri tekzib etmektedir Ve yahut dâri Ahiretten maksadları olduktan sonra olan hakikaten Ahiret değil de Duniyada tasavvur ettikleri bir ıstıkbaldır Denihyor ki bunlar son zamanlarda Ahiret mefhumunu te'vil ve tahrif ederek şu ummıyeye zahıb olmuşlardır Duniyada en nihayet Beytulnakdısın bulunduğu Arzı mukaddes kendilerinin olacak ve orada bir hükûmet ve devlet kuracaklar ve ondan sonra butun Duniyayı istilâ edecekler, Duniyanın yegâne devleti ola-

caklarmış ve o zaman başkaları mahv-ü kahrolacak Dünya bunların olacakmış, dâri Ahiret bu imiş, bu takdirde «dâri Ahiret diğer insanların hissesi olmayarak hâlis bızımdır» Demeleri buna işaret ve eyyamı madude sozû de o zamana kadar geçecek olan müddette her ferdin omrunden kinaye olur. Bu gün bütün Dünyadaki Yehudilerin bu ümniye üzerinde birleşmek istedikleri de anlaşılıyor. Onlar buna inanmış olabilirler lâkin Allah tealâ Ahiret imanının bundan ibaret olmadığını, Ahiretin böyle telâkkısı caiz olmayacağını, Ahiret akidesi böyle olmayınca böyle bir fıkırın tehakkuku mümkün olmayacağını da uslûbı hakîm ile ve mulzim bir surette bilvucuh beyan buyurmuştur. Haydi bu millet-u cemaat nokta-i nazarından, bir nevî Ahiret, bir ba's ba'delmevt demek olsun. Lâkin ruhi millî ve hayatı nev'î ne ile kaimdir? Hayatı efrad ile değil mi? O halde bunu kazanmak o efradın mesaisine ve fedakârlığına mütevakkıftır. Bu tahakkuk edinceye kadar nice ferdler geçmeli ve bu uğurda ıfınayı hayat etmelidir ki olmuş bir millet ba's badelemevt mazhar olsun, halbuki oldukten sonra ferd için Dünyasındaki bu fedakârlığın mukâfat ve mucazatını zannın olan diğer bir hayat, yani hakikî manasile bir hayatı Ahire bir dâri Ahiret imanı bulunmadıkça oyle nev'î bir ümniyemin tahakkukuna imkân yoktur. Oldukden sonra ruhi şahsının bakasına daha doğrusu şahsın ba's ba'delmevt diğer bir neş'et ve ebedî bir hayat ile ba'sine manmıyan ve eyyamı ma'dude olan hayatı Dünyaya veda edince busbutun hiç olup gideceğine ve bu hâlikten tekrar çıkması imkânı bulunmadığına kail olan ferdler böyle fedakârlığa ve nice nice hayatların ifnasına mütevakkıf bulunan oyle nev'î bir ümniye için nasıl can verebilirler, nasıl fedakârlık edebilirler? oldukden sonra hakikî Ahiret mukâfatı yoksa asırlarca sonra gelecek insanların konacağı bir saadet için bu günkü insanlar nasıl ve neden dola-

yı bezli mesai ve fedakârlık etsin? Butün bunlar mahza hayr olduğundan dolayı, mahza Allah rızası için yapılacaksa ba'delmevt, ma'dumı mahz olacaklarını zanneden kimse ler için hayrın, Allah rızasının manası nedir? Âlemde böyle ferdlerden mürekkeb bir heyet-i içtimaiyenin öyle bir ümniyeyi tahakkuk ettirmesine asla imkân yoktur Bunu yapabilecek milletin efradı her halde Dünyada fedayı hayatı goze aldırırabilmeğdir Bunu yapabilmek de ba'delmevt bir mükâfatın tahakkukuna iman ile mümkündür Yehudiler ise böyle bir Ahirete inanmadıkları için Muş rıklardan ziyade hayata harıstırlar, olümden fevkalâde korkarlar, darı Ahiret namını verdikleri Arzı mukaddes ve Devleti Dünya umniyesi de bu şerait altında tahak kuku kabıl olmıyan mutenakız bir ümniyeden ibarettir Fğer onlar hakikî Ahirete inanmadan buna inanıyorlarsa yalana inanmaktan ibaret bir imanı Şeytanî olur Bunada
 شایامرکم ۛ اعانکم ان کتمه مؤمنین
 okunur Diğer taraftan onlarca Ahiret yalnız bu ise ve eyyamı ma'dude azab, o vakte kadar geçecek fertlerin Dünyadaki omürleri müddtinden kinaye ise bu umniye uğrunda ve ondan evvel çalışıp ölmüş olanların hepsinin canı Cehenneimden başka bir şey görmeyecek demektir Bu ise bir zulümdür Bu telâk kıyı veren dın ne zalımane bir dın olur Ve bu fıkır altında hubbı hayat Cehennem muhabbetinden ibaeret bir delhik değıl mıdır? O halde bunlar için saadetin bir manası varsa o da hiç olmak için bir an evvel olup kur tultılmaktan ibarettir binaenaleyh hepsi olümtü temennı etimeldir ki bir gun evvel eyyamı ma'dudeyi bitarsin, halbu ki bunlar kadar olümden kaçman, bunlar kadar hayata hırs gosteren hiç bir kavım yoktur Demek ki bu imanları da yalandır Bılfarz bu hırs Arzı mukaddes üm niyesinin ancak Dünyada görülebileceğı için olsun o halde Dünyada fedayı hayata mütevakkıf, uzun mücade leler, büyük muharebeler yapılmaksızın ıstıhsali mümkün

olmayan Dûnyevî bir gayeye boyle bir hubbı hayat ile ırış nek sevdası tenakuzlarla dolu bir hayalî muhalden başka ne olur? Bu gayenin tahakkukunu isteyenler bu uğurda şehid olmak için mevti temenni edebilmelidirler. Bunu yapabilmek ise hakikî manasile Ahiret imanına tevakkuf eder Bu da ancak «والدس يؤمنون بما ارسل اليك وما ارسل من قبلك» hukmüncü Hatemül'enbiyayı ve ona nazıl olan kitabı tasdik ile mümkündür. Ve ancak o zamandır ki ارسلوا الهدى اوف مهدك va'dı tahakkuk edebilir Goruluyor ki burada sade Yehudiler için değil bu munasebetle umumî beşeriyet için pek büyük bir ders vardır

Bir de bu Yehudiler vahıy ve nubuvvet aleyhinde söz söylemiş olmak için vasıtai vahyolan Cibrilî emine «o bizim adüvvumuzdur» diye ızharı adavet etmişlerdi ki buna karşı şu iki âyet nazıl olmuştur

قُلْ مَنْ يُنْزِلُ الْكِتَابَ الْمُنِيرَ
كَانَ عَدُوًّا لِلْجَبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ
وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

Mealî Şerifi

Söyle, her kım Cibrile düşman ise bilsin ki o, o Kur'anı senin kalbin üzerine Allahın iznile indirdi, önündekileri tasdiklayıcı ve mu'minlere bir hidayet ve bişaret olmak için *

her kim Allaha ve Allahın Meleklerine ve Resullerine ve Cibrile ve Mi'kale duşman olur ise bilsin ki Allah kâfirlerin duşmanıdır *

Bu âyetlerin sebebi nuzulu olan bu adavetin sureti izharı hakkında bir kaç rivayet vardır

Birincisi — Turukı muhtelifeden varid olan rivayetlerin hasılına göre aleyhissalâtu vesselâm Efendımız Medineye hicret buyurdukları zaman Fedek Yehudilerinin ahbarından Abdullah ibni Suriya, münazara etmek için bir kaç kışı ile gelmiş Evvelâ ya Muhammed' demiş, uykun nasıldır Zira âhır zamanda gelecek Peygamberin uykusu bize haber verilmiştir Aleyhissalâtu vesselâm Efendımız « gözlerim uyur kalbim uyumaz buyurunca, doğru, demiş Samiyen nutfе babadan iken çocuk anasına nasıl benzer? haber verir mısın demiş, Resulullah kadının da suyu vardır hangısı galebe ederse muşabehet ona olur » buyurmuş, doğru, demiş, salısen İsrailin nefsine haram kıldığı taamı ne idi haber ver, Tevrata nazaran nebiyyi umimî bunu haber verecektir » demiş Resulullah Efeneımız buyurmuş ki Musaya Tevratı indiren Allah namına soylerin, bilir mısınız? İsrail şiddetli bir hastalığa tutulmuştu, hastalığı uzadı, o zaman Allah kendisine bu hastalıktan afiyet ihsan ederse en sevdiği taamı, şarab kendisine haram olsun diye nezretti ki deve eti ve deve sütü idi Abdullah buna da evet dedikten sonra « rabian bir şey kaldı, onu da soylersen sana iman ettim sana hangi Melek geliyor da Allah tarafından soylediklerini getiriyor? » diye sormuş, Resulullah « Cibril » buyurmuş, bunun üzerine Yehudî « o bizim duşmanımızdır, o kıtal, şiddet getirir, bizim Resulumuz -sefirımız- Mi-kâıldn ki müjde, ucuzluk, bolluk getirir, sana gelen o olsa idi iman ederdik » demiş, derhal hazreti Omer sormuş Bu adavet ne zaman başladı? İbni Suriya « bunun

iptıdası demiş Buhtû nassar denilir bir adam tarafından Beytûlmakdisin tahrip olunacağını Allah tealâ Peygamberimize vahyen bildirmiş ve onu ta'rif etmiş idi Biz de aradık bulduk, onu öldürmek için adamlar gönderdik o zaman Babilde henüz miskin bir çocuktü, fakat Cibril «eğer Allah sızı bunun katline musallat kılsa haber verdiği adam bu değilmiş demek olur, binaenaleyh bunun katli faidesizdir» diye onu mudafaa etti, sonra o, büyüdü, kuvvetlendi, hükümdar oldu, harb açtı, Beytûlmakdisi tahrib etti ve bize katliâm yaptı, bunun için biz onu düşman tanırız» Bunun üzerine bu ayetler nâzil olmuştur

İkinci — Sebebi nuzul doğrudan doğruya Hazreti Omerle olan bir muhavere olmuştur şöyle ki Medinenin yukarı tarafında müşarünleyhin bir tarlası vardı, ona gelir giderken yolu Yehudilerin dershaneleri onunden geçerdı, o da ara sıra gider onları dınlerdı Bir gün «ya Omer' dediler eshabı Muhammed içinde senin gibi sevdiğimiz yok, diğerleri gelir geçer, iltifat etmez, canımızı sıkar, sen öyle yapmazsın bunun için sana çok umıd besliyoruz.» Müşarünleyh sordu, sizce en büyük yemin nedir? Turisinada Musaya Tevratı indiren rahman namına yemindir» dediler, binaenaleyh bu suretle kendilerine yemin vererek «Muhammedi kitabınızda buluyor musunuz» diye sordu, sukût ettiler «ne oluyorsunuz söyleyin vallah ben size dınimde şekkım bulunduğu için sual sormuyorum» dedi, birbirlerinin yüzüne baktılar, içlerinden biri kalktı, «söyleyin veya söyleyeceğim» dedi, onun üzerine dediler ki «evet biz onu kitabda buluyoruz, lakın ona vahıy getiren melek Cibrıldır, Cibril ise bizim düşmanımızdır, o hep azab, kital, zelzele gibi şiddetlerin sahibıdır, eğer ona gelen Mikâil olsa idi her halde iman ederdik, çünkü Mikâil butun rahmet-ü merhamete, ucuzluğa, selâmete muvekkeldır» Hazreti Omer sordu

« Turısınada Musaya Tevratı indiren rahınan hakkı ıçın söyleyin indallah Cıbrılın mevkı nedir? » dediler ki Cıbrıl sağında, Mikâıl solundadır » müşarünileyh. Öyle ise şahid olun ki Allahın sağındakine düşman olanlar, solundakine de düşmandırlar ve bunlara düşman olan Allaha da düşmandır » dedi ve macerayı Peygambere haber vermek için avdet etti, huzurı rısaletе varınca gordü ki Cıbrıl ondan evvel vahıy getirmıs, Resulullah kendisine bu âyetleri okuyuvermiştir.

Uçüncüsü — Allah teala Cıbrile nubuvveti bize getirmesini emrettiğı halde, o başkasına götürdü, bundan dolayı düşmanımızdır » dedikleri de mervidir Fılvakı birinci âyetin mazmununa nazaran sebebi adavetin Kur'anı kalbı Muhammedîye indirmesinden başka bir şey olmadığı ve bunun ise Allahın ızınle yapıldığı ve aynı zamanda getirdiğı Kur'anın şiddet-u azab değil, kutubı salıfeyi mueyyid ve mumınlere hıdayet ve bışaret olduğu beyan buyurularak onlar tarafından dermıyan edilen diğer sebeblerin sebebi hakikî olarak değil yalan olarak söylendiğı ifham olunmuştur

FAİDE — Cıbrıl esasen «cibr» ve «ıl» kelimelerinden murekkeb İbranî bir kelime olarak fahrı kâinat Efendimize vahıy getiren melekın ismidir İbranîde Abdullah gibi ve rivayete nazaran aynı manada bir terkibi ızafî ise de Arabca Ba'lebek gibi terkibi mezciye şebih bir tarzda kullanılmıştır. Alemiyet ve umeden dolayı gayrı munсарıftır. Arablar bunu sekiz lûgat üzere soylemişlerdir ki bunlardan meşhuru dırttır ve kiraeti Aşerede varid olmuştur

1 — Selsebil vezninde cebreil, Hamze ve kısıf kiraetleri.

2 — Cebreil, Ebubekır rivayetile Asım kiraeti,

3 — Cebiril, İbni kesir kiraeti,

4 — Cımın kesrile cibril, mütebaki altı imam ile rıva-

yeti Hafs uzere Asım kiraeti kı bizim kiraetimiz budur ve Hicaz lûgatıdır Diğer dordu de cebrayıl, cebrail, cebral, cebrındır Arabın gayrı bazı lisanlarda da gabriyel, gabrayıl, gabrıl isımleri bundandır kı cunin Mısır lehçesile okunmasıdır

Bu terkıbın alemiyetten kat'ı nazarla esası mefhumu hakkında İbranice cebr (abd) manasına, il de Allah isimlerinden biri olmakla Abdullah demek olduğu ekseriyetle söylenmekte ise de bazı mufessirin bunun حبرواتة manasına olduğunu göstermişlerdir Fılvakı kelimenin Arapeça حبر maddesile zahurî bir alâkası vardır Binaenaleyh Cibril, karsısında hiç bir kuvvetin muzahamesine imkân olmıyan ve asârında gerek ilimî ve gerek amelî her vecdle kat'iyet, zaruret, mübremiyet sabit olan, hasıl her melekın, her kuvvetin, her satvetin her ruhun fevkında bulunan bir melek mefhumunu ifade etmektedir Fılvakı vahıy de bu suretle bir ilmi zarurî ifade edib şekk-u şüpheye, kesbu iradei beşerin haylûletine imkân bırakmadığından vasıtai vahıyın bu isim ile tesmiyesi bir ta'rif mahıvetmi de haız demek olur Buna ruh, ruhullah ve ruhi emm ve ruhulkudus denilmesi ۛدی قوة عدد دی العرش.. ۛ، evsalile tavsif buyurulması dahı bu manayı mu'eyyiddir Bundan vahıyın ve mu'ozatı Enbiyanın ne kadar büyük bir kat'iyeti haız olabileceğini anlamak kolay olacaktır Binaenaleyh burada Yehudilere karşı kendi lisanlarıle alâkadar olan bu ismin ihtıyar buyurulması, buna karşı adavetin ne kadar manasız ve ne kadar mecnunane ve ne kadar kâfirane olduğunu ifham için ne büyük bir belâgat olmuştur Binaenaleyh âyetlerin manasına geçelim

(فل) Ya Muhammed! sen söyle de ve benim tarafımdan sunu ilân et kı (من كان عدواً لحريل) her kım Cibrile düşman ise karışına çıksın - Mufessirin bunun cumlei şar-

tiye olduğunda ittifak ediyorlar, fakat ekseriyet, cezanın «sebebsizdir, manasızdır» yahut «kahrından çatlasın» «لَيْتَ عِبْطًا» gibi bir takdır ile mahzûf olup mabadındaki «أَمْ» bu cezanın illeti olduğunu soyliyorlar, Sahib keşşaf bundan başka, cezanın mahzûf olmayıp mabadındaki «مَا رُلَهُ عَلَى قَلْبِكَ» cümlesi olabileceğini de söylemiş ve mealı «bunun sebebi Allahın ıznile Kur'anı sana indirmesinden ibarettir» olacağını göstermiş ve nihayet bunun bir tehdid ifade ettiğini de anlatmıştır. Lâkin buna «مَا رُلَهُ» cümlesinde «أَمْ» şartına ait bir zamır bulunmadığından kaidei hasana muhalif olduğu beyanile ıtlaz edilmiştir. Ancak Zemahşerî burada «bunun adavetinin sebebi» diye bir mübtedâ ile bu zamırın mukadder olduğunu gösterdiğinden Ebu-hayvanın bu ıtlaza cevabı da anlatmıştır. Demek oluyor ki evvelki surette ceza mahzûf, illeti onun makamına kaim ikinci surette ceza mezkûr, fakat cezadan rahatsız bir muhteda mahzuftur. Her iki takdirdede kelâmın bir manayı tehdidi mutazammın olduğu ve ikinci âyetin bunu ızah ettiği unutulmamak lâzımgelir. Sebebin bevanı vesiledir asıl sıyaki âyet, bu tevbihtir. Bunun için biz sıyaka nazaran şu takdiri zahir buluyoruz şöyle her kım Cibrile düşman ise Allaha düşmandır - «فَانْزِلْهُ عَلَى»

(فَانْزِلْهُ عَلَى قَلْبِكَ مَا نَزَّلَهُ) çünkü o Cibril Kur'anı senin kalbın üzerine Allahın ıznile indirmektedir (مَصْدَقًا لِّمَا بِيَدِهِ) onundeki kutubı sahıfeyi musaddık (وَهَدَىٰ وَشَرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ) ve mü'minlere hidayet ve bışaret olmak üzere

«عَلَى قَلْبِكَ» buyurulması iki cihetten şayanı dikkattir. Evvela «إِلَى قَلْبِكَ» buyurulmayıp «عَلَى» ile irad edilmiştir ki «عَلَى» istilâ ifade ettiğinden vahy-u tenzıl diğer varidat ve sanihatı adıyla yıbı kalbe yalnız bir noktadan ılışır ve kalmayıp bütün kalbı üzerinden istilâ ve diğer

ihhtisaset ve idrakâtın cümlesini tatil ederek gelen ve her vaknım fevkında bir ilmi zarurî ve nakabîli mukavemet bu hukmı ilâhî ifade eyhyen bir cebrî ilâhî olduğunu iş'ar etmektedir Cibril, vahiy getirdiği zaman Resulullahı oyle bir sarıp tazyik ediyordu ki canına tak diyordu. Bunun için Resulullah « صطى حتى ملع مى الحمد » buyurmuştu. Nitekim Buharî'nin başında Hazretü Aîşeden rivayet olunduğu üzere eshabı kıranından Harısibnı Hışam Hazretleri « ya Resâlullah sana vahiy nasıl geliyor? » diye sormuştu, Resulullah buyurdu ki « ahyanen salsalei ceres -çan sesi- gibi gelir, bu bana en şiddetlisidir Derken kesilir, ben de hepsini hıfz etmiş bulunurum, ahyanen de melek bir ademe temessül eder, bana söyler, ben de söylediğün bellerim Hazretü Aîşe bunu naklettikten sonra demiştir ki « filvaki ben gordum gayet soğuk bir günde Peygambere vahiy nazil oluyordu, vahiy kesildi, Peygamberin ahından ter fısıkırıyor- du, böyle ilk vahyin Hirada nasıl geldiği de Fatıhada nakledil- mişti İşte burada « ال فلك » veya « اليك » hatta « عليك » buyurulma- vup da « على فلك » buyurulması bilhassa vahyin kalbî Resulullahı pek ziyade tazyik ve istilâ eden en şiddetli kısmına iş'aret buyurulmuştur

Sanıyen bu kelâmı söylemeğe Resulullah memur ol- duğu için muktezayı zahır onun lisanından tekellüm sıgı- sıle « على فلك » denilmek idi Resulullah söylerken benim kalbime demesi lâzım gelirdi, böyle iken hitab ile « على فلك » buyurmuştur ki bu da bu sozu Resulullah kendi tara- fından değil Allah tarafından aynen söylemeğe memur olduğunu tansıs içindir

Hulâsa, ya Muhammed! Sen değil, ben söylüyorum, sen bunu ilân et her kim Cibrile düşmen ise şunu muhak- kak bilsin ki o Cibril sana bu Kur'âmı kendiliğinden de- ğil benim ızınımle mıdırılmaktadır, hem de ondan evvelki bütün kütubı ilâhiyeyi mucyyid ve onlar gibi rahmet ve hattâ mu'minine onlardan fazla hıdayet ve bışaret olarak

indirmektedir, şu halde ona adavet etmek Allaha, Allahın bütün kitaplarına, muminlere olan hıdayet-u bışaretine düşman olmaktır (من كان عدواً لله وملكته ورسله) her kım Allaha ve Melâikesine ve Resullerine (وجبريل و ميكال) ve bilhassa Cibrile ve Mikâile düşman olur ise (والله)

(عدو للكافرين) Belâ- larını verecektir, onları yâsatması, imhal etmesi nimet değil, mahzûnîkettir Meğer ki tevbekâr olsunlar da mu'minler mıvauna gırsınlar, o zaman bu hıdayet-u bışaretten onlar da mustefid ve mutena'im olurlar

Bu emirden sonra Cenabı Allah Reşulünü bir daha te'yid ederek Yehudilerin son sıretlerini ve halet-i ruhiyelerini bütün cezirlerle bıldırıyor ve nihayet onlara bütün bunlardan vaz geçerek yola gelmelerini rahîmane bir belâğatle tavsiye ediyor şöyle ki

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا

إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿١﴾
 أَوْ كَلَّمَا عَهْدًا وَعَهْدًا بُنَدَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ
 لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
 مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ بَنَدَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابُ
 كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

وَاتَّبِعُوا مَا بَشَّرُوا الشَّيْطَانُ عَلَى مُلْكٍ سُلَيْمَنُ وَمَا كَفَرَ
 سُلَيْمَنُ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانِ كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسُ
 السِّحْرُ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِ بَلْ هَارُوتَ وَمَارُوتَ
 وَمَا يَعْلَمُ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ قَيْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ
 فَيَعْلَمُونَ مِنْهُمَا مَا يَفْتَرُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ
 وَمَا هُمْ بِضَآرِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَعْلَمُونَ
 مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ
 مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
 أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ * وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَآتَقَوْا
 لِمُتُوبَةٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ *

Mealı Şerifi

Şanın hakkı için sana çok açık âyetler. parlak mu'cizeler indirdik öyle ki iman sahasından uzaklaşmış fasıklardan başkası önlere kâfirlik etmez* ya o fasıklar hem bunları tanımayacaklar hem de ne zaman bir ahd üzerine muahede yapsalar her def'asında mutlaka içlerinden bir güruh onu bozup atıverecek öyle mi? hattâ az bir güruh değil ekseirsi

ahd tanımaz imansızlar* hem Allah tarafından onlara beraberlerindeki tasdikleyici bir Peygamber gelince, eski kitab verilenlerden bir kısmı Allahın kitabını, omuzlarının arkasına attılar sanki bilmiyorlarmış gibi de* tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takib ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfr ettiler, nasa sihir ta'lim ediyorlar ve Babilde Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı, halbuki o ikisi "biz ancak bir imtihan için gönderildik sakın sihir yapmayı tecviz edib de kâfir olma," demedikce bir kimseye öğretmezlerdi, işte bunlardan kişi ile zevcesinin arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı, fakat Allahın izni olmadıkca bununla kimseye zarar verebilir değillerdi, kendilerine zarar verecek, menfaati olmayacak bir şey öğreniyorlardı, kasem olsun onu her kim satın alsa her halde onun Ahirette bir nasibi yok, bunu muhakkak bilmişlerdi amma canlarını sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi onu bilselerdi* evet iman edib de korunmuş olsa idiler elbette Allah tarafından bir mükâfat çok hayırlı olacaktı, bunu bilselerdi*

(ولقد أرسلنا إليك آيات بيّنة) Ey resulü ekmel! Şanımı hakkı için emin ol ki biz sana gayet açık ve vazih ve maksudı hakkı'vicaesiz, şeksiz, suphesiz gösterir ayetler, mu'cizeler mızal ettik Bu Kur'anın bilhassa maksadı tebliği gösteren, hakka davet eden âyatı muhkemesi o kadar açık ve o kadar vazihdir ki zerre kadar akıl vs fehm-u insafı olan buna iman etmekte tereddüd etmez (وما يكفر بها إلا العاسقون) ve dünden ve isticamet fitretinden çıkmış, nakzı ahdetmeğe ve hakkın hulâfına gıtmeğe alışmış akidesi bozuk fasıklardan baska hiç kimse bunlara küfreylemez - Buna küfredenler hep surenin başında beyan olunan o hasırın guruhu fasıklardır. Bunlardan Mahkıbını Sayf vallahu Muhammede iman

etmemiz için bizim kitabımızda ahid u mısak alınmamıştır* diye inkâr etmişti Bunun hakkında şu âyet nazil olmuştur (اوكلما عاهدوا عهداً) ya onlar, o fasıklar her ne zaman bir

ahde girerler, bir söz verirlerse (بئذ فريق منهم) içlerinden bir fırkası bu ahdi bozup atacak mı, sade bir fırka değil, (بل أكثرهم لا يؤمنون) hattâ bunların ekserisi imansızdırlar -

Tevrata da iman etmezler, hiç dinleri yoktur, bunun için nakzı ahdetmevi günah saymaz, vaktile Tevrata ve Peygamberlere karşı kaç def'alar nakzı ahdettikleri gibi şimdi de sana ve Kur'ana karşı öyle yapıyorlar, dün işte geldi geliyor diye semmle ıstıftah ederlerken bu gün ondan vazgeçip sana vahyı getiren Cibrile bile husumet ilân ediyorlar (ولما جاءهم رسول من عند الله مصدق لما معهم) hem Allahı tarafından bunlara beraberlerindeki kitabı tasdik-u te'yid eden, gözledikleri bir resul, bir ahır zaman Peygamberi gelince (سد فريق من الدين اوتوا الكتاب) ehli kitab olanlardan

bir fırka (كتاب الله وراء ظهورهم كأنهم لا يعلمون) Allahın ellerindeki kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi busbutun arkalarına attılar da (وأسعوا ما تلوا الشياطين على ملك سليمان) mulkı Suleyman vanı Suleyman aleyhissellâmın hukûmet ve devleti aleyhine şeytanların takib ettiği şeytanetlere, kezalık şeytanların okuya geldiği efsun ve efsane kitaplarına uydular ve onun arkasına düştüler

TILV, TILAVET iki mâ'naya gelir, birisi ta'kib etmek ya'nı bir şeyin arkasına düşmek ki mukaddem, tâli tabirleri bundandır. Diğer alettevalı okumak ki bunda evvelki mâ'nada vardır, burada ikisile de tefsir edilmiştir Evvelki mâ'na camiolmak itibarile ikincisine dâhil sadık olabileceğinden daha muracehtir

Bu şeytanlar nasıl şeytanlardı ve takip ettikleri şeyler nelerdi? Bunlar hem cin şeytanı ve ervahı habise denilen gizli şeytanlara, hem de insan şeytanlarına şamildir. Zira gizli şeytanların eserleri de insan şeytanları üzerinde zuhur eder. Ve zahirdeki insan şeytanları o ervahı habise den aldıkları şeytanetlerle ıcrayı şeytanet ederler. Ekseri müfessirinin hasılı rivayetlerine göre Süleyman aleyhisselâmın mülkünde fitne zuhur edip hükümetini zayıf ettiği zaman ins-u cin şeytanları pek azıtmış, dinsizlik ileri gitmişti, fitneyi çıkaran ve bilâhare Süleyman aleyhisselâma mağlûp ve musahhar olan bu şeytanlar «مس» suresinde geleceği üzere Kur'anda «ساء، عواس، آحرس» namı ile üç sınıf gösterilmişlerdir «والشياطين كل ساء، وعواس واحرس» bak Demek bunlar içinde bir takım deşas sun'atkarlar da vardı, iste bütün düşman ve menbaı vahiyden uzak olan bu şeytanlar vukuatı cariye ve atıve hakkında kulak hırsızlığı ile bir takım malûmat edimirlir ve bunun birine yuzlerce yalan ve eracıf karıştırarak gizli gizli neşriyatta bulunurlar. Ve buna vasıta olmak için kâhınları mihap ederler ve onlara telkinat yaparlardı, bazı haberleri doğru çıkınca kâhınlar bunlara güvenir, bunun yanında binlerce eracıf de neşrederlerdi, derken bu kâhınlar bunları tedvin ettiler, cin celbi ve gonul tesliri hakkında türlü türlü sıhr-u efsun kitapları yazdılar, bu miyanda geçmiş ve gelecek şeyler hakkında haberlere benzer efsaneler, masallar, romanlarla yalanlar dolanlar neşrettiler, vekayı ve hakayığı tarlıhye tahrif olunarak efkârı nassı aldatacak yanlış ve eğri yollara sevkedecek hurafeler neşrolunur, ve bunlar arasına bazı ilmi, hikemî şeyler karıştırılarak suı istimal ediliirdi. Bu suretle cinler gaybı biliyor diye şayı olmuştu ve bu şeytanların tezvırat u tesvilâtı yuzünden fitne çıkmış, mulkı Süleyman bir müddet elinden gitmişti, nihayet br'avnılı tealâ Süleyman aleyhisselâm bunlara galebe etti ve hepsini teshir edip mukayyed

olarak ıstıhdam eyledi ve o zaman butun bu kitapları toplatarak tahtının altında bir mahzene defnetmişti, vefatından bir müddet sonra hakikate aşına olan ulema da kalmayınca şeytanlardan insan suretinde birisi çıkıp: «ey nas, bilmiş olunuz ki Süleyman ibni Davud Peygamber değil bir sahir idi, cınleri, şeytanları, ruzgârları hep sihirle teshir ederdi, o, neye ırdı ise ilmi sibir ile ırdı, manmazsanız sarayını arayınız, sakladığı kitaplarını bulursunuz» diye ilân etti ve bunların medfun olduğu mahalli gösterdi açtılar, filhakıka bir çok kitap çıkardılar, bu sibir-u efsane kitapları idi, bunun üzerine «Süleyman sahirmiş, hükümetini sibir ile idare edermiş» diye şayi oldu, diğer bazı mufessirinin rivayetine göre bu kitaplar vefatından sonra yapıp defnedilmiş, bir takımlarının üzerine Asaf ibni Berhiyanın eseri gibi sahte unvanlar konulmuş ve aynı desise ile neşredilmiştir. İşte «ماتوا اشیاطین» butün bu şeytanetlere işaret, zaten Mısırdan beri Beni İsrail arasında sibir, hokkabazlık meçhul değildi, fakat bu kerre başka bir renk almıştı, bir taraftan sıyasî içtınaf entrikaları Süleyman aleyhisselâminin devleti aleyhinde ta'kib edilmiş, diğer taraftan onun dünyayı teshir eden ilmidüye yine onun namına ıftıra ile tervic edilmek istenilmiştir (1) derecede ki sonraki Beni İsrail müşarünleyhe bir Peygamber değil, sahtar bir hukumdar nazarile bakarlarnış ve bunun için Beni İsrail bilhassa hükümetlerini zayı ettikten sonra milletler arasında gızlı yollarla bu kabil neşriyatı tervicten ve hüner şeklinde sibirbazlıktan halı kalmıyorlardı Vaktaki aslı Tevrat mucabince bekledikleri Hatemülenbiya Efendımız geldi ve Tevratı mevzuibahs etti o zaman donüp bununla mücadeleyle başladılar «nubuvvet yolile buna inuaraza edenuyeceğiz, biz ne yapsak Cibril ona haber veriyor» dediler ve Cibrile düşman oldular, Tevratı da bütun arkalarına atarak sibir-u tezvır yoluna saptılar, bu şeytanî

eserlere ittiba ile «Suleyman, Muhammodin dediği gibi bir Peygamber değil idi, sahur bir hükümdarıdı, sihirlerini mu'cize gibi gösterirdi diye iftiralara ettiler, buna nazaran Hazreti Süleymanın - başa - kâfir olması lâzım gelmiyordu, çünkü sihrin bu derecesi küfurolduğunda şüphe yoktur (ولكن-) Suleyman kâfir değildi (وما كفر سليمان)

(الشیاطین کفروا) evvel-u ahır ona sahur diyen şey-ntalar küfrettiler (لعلون الناس السحر) ki nassa sihir ta'lim, ediyorlardı, halkı ıgva ve idlal cyhyor ve bunu öğretiyorlardı - nassin bu fıkrası ta'limi sihrin küfrolduğunu göstermektedir.

SIHIR NEDİR? Esası lûgatte sihir, ne olursa olsun sebebi hafı olan ince şey demektir Nitekim gadâyeye de inceleğinden dolayı feth ile şehir ıtlak olunur Bunun ise alehtlak küfr olmayacağı bedühidir fakat orfi şer'i'de sihir, sebebi hafı olmakla hakikatın hilâfına tahayyul olunan valdızculuk, şarlatanlık hud'akârlık yolunda cereyan eden her hangi bir şey demektir Ve alehtlak soylandığı zaman mezmum olur Çünkü bunda esrarengiz bir surette hakkı batıl, batılı hak, hakikatı hayal, hayalı hakikat diye göstermek vardır Nitekim «سحروا اعداء الناس» ve «عن ابي من سحرهم اهلنا» buyurulmuştur Maamafih mukayyed olarak memduh olan ve ızharı hak için kullanılan lâtif hususatta dahı istimal olunduğu vardır ان من البيان لسحرا gibi ki buna sihrü halâl de denilir ve mucazdır Demek ki esrarengiz sebebi hafı ile incelelik, cazibet zahiriye, hud'asui makasid sihrin mahiyetini teşkil eder Binaenaleyh sihir evvelâ neisinde bir hârîka değildir. Yani esbabı muttaride hilâfına olarak bizzat iradei ilâhiye ile zuhura gelen hâdisattan değildir Onun her halde teşebbus olunabilecek bir sebebi mahşusu veya muttarıdı vardır, Şu kadar ki o sebep herkes için ma'lûm olmadığından harîka gibi tahayyul olunur.

Bunun içindir ki sebebi herkes için mal'ûn olmıyan herhangi bir hakikat dahi âlemi iğfal için kullanıldığı zaman bir sihir olur Bu sebebin binnazariye izah edilebilir bir halde bulunması şart da değildir Az çok taklidi bir halde ika edilebilmesi de kâfidir Hilkatte sebebi ilmi izah edilemiyen muttarid veya gayri muttarid bir takım hâdisatı garibe ihdas etmek alehtlak sihir olmaz. Lâkin bunlardan insanları aldatmak için istifadeye kalkışıldığı ve bu suretle kulûbe icrayı te'sir edip dolandırıcılıklar yapılınak istenildiği zaman bunlar sihir mahiyetini iktisal ederler, bunun için imansızlık, ahlâksızlık sihrin koku dur Sihirler, Ulûmdan Sanayiden, Edebiyattan, Felsefeden, garibi hilkatten sunistîmal ile istifade etmesin derler, bu suretle hakkı gizlemek için yazılmış nice felsefeler, nice romanlar, nice tarih kışkırtıcı urufeler vardır Vaktile hukemanın şuhuzların boynuna cevahir takmanın nasihatı, bu gibilerden mealî ulûmı siyanet için verilmiştir

Bundan anlaşılır ki sihrin envanını tayin etmek kolay değildir Maamafih Fahrüddini razî tefsirinde sekiz kısma kadar saymıştır, bazı izah ile hulâsası

1 - Gıldanî sihrî ki kuvayı Semaviye ile kuvayı Ardiyenin mezei tarrîkile husule getirildiği söylenen ve tilsim namı verilen şeylerdir Gıldaniler kadim bir kavim olup yıldızlara taparlar ve bunların incedebbırı âlemin oluğuna ve hayr u şerrin, saadet-u nühüsetin bunlardan sudur ettiğine zahib olurlardı Bunların tilsim namı verilen bazı acayib şeyler yaptıkları söylenmektedir İbrahim aleyhisselâm bunların akıdelerini ıbtal için ba's buyurulmuştu ki başlıca üç turla idilir, bir kısmı eflâk-ü nuccun kudemine ve izatına vacibulvucud olduğuna kail idiler ki bunlar bilhassa, Sabie namile ma'rufturlar, zamanımız tabiriince kudemî âleme kail bir nevi tabiiyü de nektir, ve anlaşıldığına göre nuccun ve tabiiyatta hayl

ileri gıtmışlar ve sınaî bazı garaıbat ihdas eylemişlerdir. İnşer bir kısmı eflâkın ulûhiyetine kail olarak her birine heykeller yapmışlar ve bunlara hızzmet-ü ibadet etmişlerdir. Üçüncü bir kısmı da eflâk-u kevakiıbın fevkında failı muhtar bir halık ısbat ederler, lâkin halkın onlara bu âlemde nafız bir kuvveyi âliye bahş etmiş ve tedbiri âlemi onlara tefvız eylemiş bulunduğuna kail ıdır ki bu da ekseri tabıvun mezhebine musabihdir. Fıkrimızca bu sıhırde tabıyat ile ruhiyatın eskı zamanlarda keşf edilmiş memzue bazı havassı garibesı tatbık edilmiş oldu-
ğu anlaşılmıştır.

2 — Eshabı evhamın ve nûfusu kavıyenın sıhırlarıdır. Bunlar öyle tevehhum ederler ki insanın ruhu terbiye ve tashiye ile kuvvet ve te'sirini arttırmı. Gızlı kapalı şeyleri görebilecek derecede hiss u idrakı ziyadelenir, kendi haricinde ıerayı te'sir edecek kadar da iradesi şiddet bulur. O zaman istediğı bir çok şeyleri yapar, eşyada, hayvanatta, insanlarda kendi bedeni gibi tasarruf eder. Hattâ o dereceye varır ki bir irade ile binye ve eşkâli değıstirebilir, ihya ve imate, ıead ve ı'damı edebilir. Fılvakı terbiyei bedeniye gibi terbiyei ruhiyenin de bir çok ahkâm u fevaidi inkâr olunamaz, lâkin bu dereceleri bizzat bir bahsayısı ilâhî olabilirse de bunu kesb-u san'at ile kabılı husul farzetmek evhamdır, bir takım kunseler, rıyazat, havas, rukye, tecerrüd vesaire gibi bazı tarıklere muracaat ederek ilmi ruhun bazı hâdisatı garibesile uğraşırlar ki manyatizme, hipnotizme, fakırızım vesaire bu cümledendir. Ve sıhım on muğfil ve en tehlikeli kısmı da budur.

3 — Ervahı Ardiyeden istiane tarıkile sıhırdır ki azamı veya cıncılık dedikleri budur. Mu'tezile ve muteahhırını telâsifeden ba'zıları Cınleri inkâr etmişlerse de bunlar kısa goruslu ve inkârda sur'atlı kunselerdir. Kânatta ruhanî, cismanî gızlı kuvvet kalmanus, hepsı keşf u tah-

did edilmiş gibi «Cinnun aslı yoktur» diye inkârı bastır-
mak ilmi bir hareket olamaz, bir takımlarına «bilmediği-
miz, hafı, mestur nice kuvayı tabıye vardır» Deseniz,
evet demekte tereddud etmezler de aynı ma'nada olmak
uzere Cın vardır deseniz hemen inkâr ederler, bunun
için ekâbırı felâsife Cınleri inkâr etmemiş ve ervahı
Ardıye namı ile yad etmişlerdir Fakat bunlarla esbabı
muttarıda tahtında insanların munasebet ve irtibat peyda
edip edemiycekleri ilmi bir surette tetkik olunursa buna
henüz hükmlenemez Lâkin bundan dolayı bu tarzda
vakı olabilecek sıhırların vukuunu inkâr değil tasdik
etmek lâzım gelir, hattâ bu gün ispiritizmcileri bu cin-
lerden sayabiliriz İşte sıhrın en meşhur aksamı asıl bu
uc kısımdır

4 — Tahayyulât, el çabukluğu denilen sıhırlardır ki
bunlara sıhırdan ziyade hokkabazlık, şa'beze namı verilir,
bunun esasî tağıtı histir Bu tıpkı, vapurda giderken sa-
hılı hareket ediyor gibi görmeğe benzer Buna Arabca
ahız bil'uvun, lisanımızda goz bağçılığı dahi denilir Maa-
matih gozbağçılığın daha sırrı olan ruhî te'sirat ile alâ-
kası bulunmak da mümkündür

5 — Hıyeli sanayi ile yapılan âlâtın bilistiane amalı
acıbe göstermek suretile sıhırdır ki sehare, Fir'avn böyle
yapmışlardı, rivayet olunduğuna göre bunların ipleri
değnekleri cıva ile ımlâ edilmiş ve altlarından hararet
verilince veya güneşin te'sirine ma'ruz kalınca ısınmaya
başlayan ipler, değnekler harekete gelip kayarmış, zama-
nımızda fununun terakkıyatı bunlara bir çok misal ver-
meğe musaiddir Sinemalar bunun en mebzul bir misalı
olarak gösterilebilir, bunların halk üzerindeki hayalî olan
te'sirâtı bir sıhr te'siridir, hele aslını bilmeyenler için

6 — Eesamı ve edviyenin havassı hikemiye veya kinye-
viyesinden istiane suretile yapılan sıhırlardır

7 — Ta'lıkı kalb suretiyle sıhırdır Sahır şarlatanlık

yaparak ve kendini türlü türlü temedduhla satarak muhatabını cezbeder, bir ümid veya korku altında kalbini kendine rabt ve hissiyatına ıcrayı te'sir ederek yapacağını yapar. İsmi a'zam bılırım der, Cın celbederim der, kimya bılırım der, icabına göre hunerden, san'atten, kudretten nüfuzdan, kerametten, ticaretten, menfaatten bahseder dolandırır Ta'lukı kalbin tenfizı amalde, ihfai esrarda te'siri ne kadar çoktur, en âdisinden en meharetlisine varıncaya kadar, dolandırıcılığın envayı buna merbuttur ve aksamı sıhrın ekserisi ve hattâ az çok hepsi bununla alâkadardır denilebilir

8 — Nemmamlık, gammazlık gibi gızlı tezvirat, akl-u hayale gelinez, ilkaat, vasıtalı vasıtasız tahrikât, iğfalât ile sıhırdır kı bevnennas en mebzul olan kısmıdır

Butun bu aksam esaslı iki kısma raci olur birisi sırf yalan ve mahızı tezvir-u iğfal olan kavil veya tül ile ıcrayı tesir eden sıhrı, diğeri az çok bir hakikatı sunstı mal ederek ıka edilen sıhırdır Sıhrın butun mahiyeti, hayalî hakikat zannettirecek bir vehile ruhı beşer üzerinde aldatıcı bir te'sir ıka etmekten ibaret olduğu halde bının bir kısmı tahyilî mahız, diğeri bir kısmı dâ bazı hakikat ile memzucedur Binaenaleyh her sıhrın hakikî te'sirden busbutun ârî olduğunu iddia etmemelidir Bu âyeti kerimede bu ikisine işaret için evvelkine «يعلمون الناس السحر» ikinciye de «ما تلو الشيطان» ve bu «وما ارسل على الملئكين» e atf ile «سأل هاروت وماروت» buyurulmuştur Yani bu şeytanlar sırf kendi uydurmaları olan sıhrı bir de Babilde Harut ve Marut namında iki meleğe inzal edileni nasa, o zamankı Beni İsrâile ta'lim ediyorlardı ve böyle yapmakla küfretmişlerdi Gerek mütekaddiminden ve gerek muteahhürinden bazı mufessırlar bu «ما» yı nafıye telâkkı edip manayı «Babilde Harut ve Marut namile iki meleğe bir şey inzal kılınmadı, Harut ve Marut hikâyesi de bu şeytanların uydurduğu yalân bir masaldır mealinde göstermiş-

lerdir Âyetin mabadındaki sıyakı buna müsaid olsa idi biz de bunu tercih ederdik, fakat sıyak buna müsaid görünmüyor, « وما يعلمان » rekik düşüyor, binaenaleyh biz cumhuri müfessirinin beyanı vehlüle mevsul ahzediyoruz ki bu hem zahiri nazma muvafık, hem de anladığınıza nazaran derin hakikatları muhtevidir Bu evvelâ harut ve Marut kıssasının bir hakikatını beyan ediyor ve bunun haddi zatında sihir değil ancak tarzı ta'limi ve sunistimali cihetle bir sihir ve küfür olacağını ifham eyliyor Nitekim « ما أنزل على الملكين » hakkında sarahaten sihir ta'bir edilmiş, ancak sihre atfedilmiştir, maamafih bu şeytanlar tarafından tarzı ta'liminin kufr olduğuna ve bundan bir sihiri mahsus yapıldığına işaret kılınmıştır Demek ki « ما أنزل على الملكين » haddi zatında bir sihir değil, fakat ehli fesud ehinde vesilesi kufr olabilecek bir hakikat iken, bu şeytanlar bunu mahza sihir için ta'lim etmişlerdir Halbuki (وما يعلمان من أحد حتى يقولوا إنما نحن فتنة فلا كرم) Harut ve Marut bunu ta'lim edecekleri zaman biz bir fitneyiz, yani bizim belledeceğimiz şeyler fitneye müsaidir ve sunistimali küfürdür. Binaenaleyh sakın sen bunu belleyip de kufre girme demedikçe ve bu yolda nasihat etmedikçe onları bir künseye ta'lim etmezlerdi, geşisi güzel herkese belletmezler, sunistimalden, küfürden, sihirlerden men ederlerdi, bu şeytanlar ise böyle yapmadılar da bil'akis bunlarla herkese sihir ta'lim ediyorlar

İşbu iki melek ve bunların ta'limatı hakkında bir çok sözler söylenmiş, bahisler yapılmıştır, bütün bunları mutaladan sonra bizim âyetten anladığımız sudur Malumdur ki meleklerin insanlara ta'limi ya vahiy veya ilham demektir Harut ve Marutun Cibril gibi vahiy melâikesinden olduklarına dehl yoktur Bil'akis âyet bunları iptida munzelünbih değil munzelunaleyh gösterdiğinden nuzulde mertebeli taliye meleklerinden oldukları zahırdır

Binaenaleyh ta'limleri de enbiyaya olan vahiy derecesinde olmayıp ilhamat kabılından olmak mutebâdirdir. İlham ise herkese olabilir. Demek oluyor ki eski bir merkezi medeniyet olan Babil şehri ahalisinden bir takım kimseler iki suretle böyle iki ilâhî kuvvet ile mazharı ilham olmuşlar. bu sayede esrarı hilkatten bazı havarık-u garaip öğrenmişler ve öğrenirken bunların şerre de musaid olduğunu ve binaenaleyh sunstimalı kufr olacağını da öğrenmişlerdir. O halde bu iki meleke inzal kılınan ve Babil halkına ilham tarikle ta'lim olunan bu şeyler haddi zatında sihir değil idi. Lâkin sihir halinde kullanılabilir ve böyle kullanılması malızı kufr olurdu. Bunun için âyette bunun haddi zatında sihir olduğu ifade edilmiştir. Fılvakı her ilim böyledir. Haddi zatında ilmin hepsi muhteremdir. Ve fakat büyüklüğü nisbetinde ilmi haysiyetle hayr-u şerre musaidir. İlim ne kadar harikaengiz ve ne kadar ince ve yüksek olursa şerr-u fitne ihtimali de o nisbette büyük olur. Bundan dolayıdır ki âyatı hakkolan dîni hakkı, tariki mustakımı isbat ve te'yid için muntarillâh ihsan olunan mu'cizeler, kerametler ve sair ilimler, hikmetler, fenler behane ittihaz edilerek âlemde ne kadar kufurler, mel'enetler nesrolunmuştur ki bunların hepsi haram ve kufrolan sihir cümlesine dahildir. Bu ise ilmin haddi zatındaki ilmi haysiyeti değil, amelî haysiyetidir. İlmler husnı istimal edilirse zehirlerden devalar yapılır, sunstimal edildiği takdirde de devalardan sunum istihsal olunur. Hattâ bunun için ekser ulemai şeriat gerek bu ayetten ve gerek mutlak ilim hakkındaki diğer ayetlerden sunu istidlâl ve istinbat etmişlerdir. Zatında şer'an haram olan her bir ilim yoktur. Hattâ şerrinden tevakkı için sihri bilmek bile haram değildir. Ancak yapmak haramdır ve hattâ kufurdur. Ta'limi de bu haysiyetle mukayyet bulunmak ıktıza eder. Nitekim bu ayette iptida ta'limi sihir alehtlak kûfûr gibi gösterilmiş iken «وما یعلمون» fıkrasıyla bu itlak tah-

sis edilmiştir. Hasılı sıhrın mahıyyeti asıl amelî haysiyetindedir ve sıhr bir ilimî ameldir Şer ve bir tezvir sanatıdır Ve bu amel bazı ulûmı hakikiyeye mütevakki olabilir ve onların sunstimalile sihir yapılır, meselâ, elektrik bahsı bu gün mühim bir ilim, ve elektrikçilik mühim bir san'attır bunun sunstimalinden ve şer yollarında tatbikatından da bir çok sıhırlar yapılmak mümkündür Lâkin bunun böyle olmasından, elektrik ilminin haddi zatında bir sıhr olması lâzım gelmez, işte Babilde Harut ve Marut ilhamile ta'lim olunan şeyler de buna şebih olduğu anlaşılıyor Bunun için ayette bunlar esasında melekî bir kıymetle gösterilmiş velâkin ta'lim ve taallum ile tatbikatında mustaid bulunduğu fitne haysiyetle de şeytanî olan sıhre ilhak edilmiştir Demek ki sıhr sırf şeytanî bir şeydir ve bu başlıca iki kısımdır Birisi Şeytanların sırf kendilerinden uydurdukları erâcıdır Diğer Babildeki gibi esasında melekî olan bazı ulûm ve sanayii garibenin istismahıdır

Artık burada melekler sıhr ta'lim eder mi diye bir sual ve cevap ile munakaşaya mahal yoktur ve bundan ihtiraz için ilâhî nafiye yapmak lüzumsuz ve sıyak beyana muhalıftır, melek sıhr ta'lim etmez, lâkin meleklerin havir için ta'lim ettikleri hakikatler ehli kufur ve şeytanlar elinde şerde istimal edilmek için sıhrde de kullanılabilir, nitekim bunu evvelâ Babilhler yaptılar, anlaşıldığına göre bunlar bu iki melekî ilhamile keşfedip bildikleri Semavî ve Arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetlerin ve bunların mezcından mütchassıl bazı sınaatı mühimneyi nucum-ı tabiate isnad ederek küfre girdiler, bu sebeble Gıldanî sıhrı, tılsimat, kalfatriyat namı ile bir nevi sıhr şöhret buldu, sonra bir takım Şeytanlar da Süleyman aleyhisselâmın devletine karşı kısmen bunu ve kısmen de kendi uydurdukları tezviratı takib-ü tatbik etmişler ve bu suetle sıvasî, içtimâî bir çok fesadlar

çevirmişler ve hükûmet ve devlet işleri içm bu sihirleri bir ilim diye neşr-ü terviç etmek suretile icrayı küfretmişlerdi. O zamanın halkı olan Beni İsrail bunları onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu yolu ta'kibden hali kalmazlardı, nihayet bi'seti seniyyei Muhammedîye üzerine i'cazı Kur'an karşısında kitabullahı tamamen arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara tâbi oldular.

(فَيَتَعْلَمُونَ مِنْهَا مَا يَفْرِقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْحِهِ) - bu cümlemin rabtında da vucuhi muhtemile vardır. Bir çok mufesssırın, bunu Harut ve Marut fıkrasına rabtederek «مهما» zamirini bu iki meleke ve «تَعْلَمُونَ» zamirini de «مَنْ أَحَدٌ» den inüstefad olan nasa, yani herkese göndermişlerdir. «يَعْلَمُونَ» veya «كَمَرُوا» üzerine veya «مِمَّنْ تَعْلَمُونَ» takdirinde atfı cümle alelcümle olarak daha makabline ma'tuf olduğu da zıkredilmiştir. Lakin bizim muhtarımız bunun «يَعْلَمُونَ» ye merbut veya doğrudan doğru «وَأَسْمَاءُ» cümlesine ma'tuf ve «مِمَّنْ» zamirinin «سِحْرٍ» ile «مَّا بَرَأَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ» e raci olmasıdır ki hasılı ma'na şudur Kitabullahı arkalarına atıp Süleymana karşı o şeytanların takib ettikleri şeylere ittiba eden bu fırkai ehli kitab, bu zumrei Yehud, bu kâfir şeytanların takib ve ta'him ettiği bu iki nevi sihir kitaplarından koca ile karısı arasını ayıracak şeyler öğreniyorlar. Bu tabır, sihrin azamî te'sirini ifham içindir. Yani bunlar bu tarik ile karı ile koca beynini bile ayırabilecek fesadlar çeviriyorlar, bunu yapabilecek olan sihirlerle içtimaiyatta ne büyük fitneler çıkarılabileceğini kıyas ediniz. Karı ile kocasını ayıranlar, bu kadar kuvveth bir rabıtai içtimaiyeyi kıranlar, bir hey'eti içtimaiyeye neler yapmazlar, komşular, hemşehriler beyninde neler yapmazlar, efradı milleti birbirine mi düşürmez? Hükûmet ile teba'sının arasını mı aemaz? İhtilâller mi çıkarmazlar? Âyet bu noktada bize gösteriyor ki sihrin en büyük te'siri ruhlar üzerindedir, fıkırları bozar, kalbleri çeler, ahlâkı berbad, cemiyetleri perişan eder. Binaenaleyh sihrin aslı

yoktur diye aldanmamalıdır. Ve böyle sahirlerden sakınmalıdır

(وما هم بضارين به من احدٍ الا باذن الله) ve maamafih bunları yapanlar, Allahın izni olmadıkça kimseye hiç bir zarar edemezler. - Te'siri hakikî, ne sihirde, ne sahirde, ne tâbiatte, ne ruhta, ne Semada, ne Arzda, ne Şeytanda, ne Melektedir Müessiri hakikî ancak Allahdır. Menfaat-ü zarar da ancak onun iznile hasıl olur, o halde her şeyden evvel Allahdan korkmalı ve Allahın vıkeyesine girmelidir ve bunlara karşı koymak için de kitabullaha sarılmalıdır (ولمّعلموا) Allahın kitabını arkalarına atan bu sıhırbazların her halde malûmudur ki (لمن اشتراه) kitabullahı satıp da sıhırı alan bir kimse, elbette (ماله في الارض من حلاق) bunun Ahirette hiç bir nasıbı yoktur Bunun akıbeti husranı mu-bındır. (ولئس ماشرؤا به انفسهم) celâlım hakkı için, bunların kendilerini sattıkları şey ne kotu şeydir amına (لو كانوا -)

(يملون) bilir olsalardı - Gerçi bunlar sıhrın sonu ve sahirin Ahiretten nasıbı olmadığını ve sihre aldananın akıbeti mahzı husran olduğunu bilirler, fakat bir taraftan bu bilgileri ile amel etmedikleri için hareketleri cahilâne nedır. Diğer taraftan Ahiret nasıbsızlığının dehşetini bilmezler ve sıhrın asıl zararı diğerlerinden ziyade yapanlara raci olacağını ve omûrlerini nasıl çırkın bir şeyde geçirdiklerini bilmezler.

Bakınız Cenabı Allahın vüs'atı rahmetine ki yine kendilerine şu rahîmane nasihatı ınzal bururmuştur (ولو -)

(انهم امنوا واقوا) bunlar bütün bu seyyiat ile beraber iman

etmeler de Allahdan korkarak bu fenalıklardan sakınsalardı (لثوبه من عند الله خير) elbette Allah tarafından verilecek bir sevab bütün o yaptıklarından ziyade haklarında hayır olurdu (لو كانوا يعلمون) fakat bilir olsalardı

Balâda goruldüğü üzere Cenabı Allah ıptıda «يا أيها الناس» nidası ile umum insanları misakı fitrî olan ibadetine davet etmiş idi Sanıyen «يا أيها إسرائيل» nidaları ile Yehudiyet ve Nasranıyet gibi iki milletin men'şei olan Benî İsraîlî büyük ve esrarengiz bir tarihin bütün ibretlerini iemal ederek tezkırı nıam ve ihtarı nıkam suretile iman-ü takvaya davet ve bu miyanda dıni islâmın kutubı sahteyi müeyyid olan esasatı itikadiye ve ahlâkiye-vu amelîyesini ayatı beyyinat ile tefhim eyledi, sındı bütün bunlara iman etmiş olan müt'minlere evvelâ en esaslî bir edebî içtımâî ve şer'iyî talim eden bir nida ile tevehlî lıtalı ve keferes ehlî kitabın bazı ahvaline de bu miyande irşad edecektir. Şöyle ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا إِنَّا نَنْظُرُكُمْ
وَأَسْمِعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ
مَا يَتُودُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ
أَنْ يَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصِرُ
بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

Meali Şerifi

Ey iman edenler! «راعا» demeyin «اظروا» deyin ve dinleyin ki kâfirler için elim bir azab var * Arzu etmez o küfredenler: Ne ehli kitabdan ve ne müşriklerden ki size rabbinizden bir hayır indirilsin, Allah ise rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük fazıl sahibidir *

Kur'anda seksen sekiz yerde mü'minlere «يا ايها الذين امنوا» diye hitab buyurulmuştur Tevratta «يا ايها الساكين» diye hitab edilirmiş nihayet meskenet onların damgası olmuş, emn-ül eman da ehli islâmın akıbeti olacaktır

(يا ايها الذين امنوا) ey iman şerefiyle müşerref olmuş olanlar (وقولوا اظروا) «راعا» demeyiniz de (لا تقولوا راعا) «واسمعوا» ve kulak verınız dinleyınız - «راعا» bize muraat et demektir

MURAAT, «mufaale» babından ra'y-u riayette mubalağa veya müşareket ifade eder Ra'y u riayet, bir kınso, başkasının umurunu tedbir ve mesahhını tesviye ve tedarik ederek muhafazasına itına etmektir ki hayvanat hakkında gutmek, insanlar hakkında siyaset ta'bir olunur. Nitekim ilmurriaye, ilmi siyaset ve idare demektir Muraat da riayetde mubalağa veya mutekabilen riayet demek olur Ve bir insanın haline muraat etmek, ne yapacağını ve halı nerceye varacağını gozetmek, murakabe etmek, ta'zını ile nazarı dikkate almak manasını ifade eder ki hısanımızda riayet bu ma'naca kullanılır Bıdayette makamı rısaletden bir şey ta'hm-u toblig buyurulduğu zaman ara sıra mushımın «راعا يا رسول الله» yanı bize riayet et ya Resulallah derlerdi ve bununla «bizi gozet, teenni buyur, müsaade et ki anlayalım» demek isterlerdi, Cenabı Allah bu tabirden nehıy buyurarak «راعا» demeyınız, bu

tabiri kullanmayınız da «اطرا» bize bak, bizi gözet deyiniz. ve söze de iyi kulak veriniz, dikkatle dinleyiniz, iyi belle-yib iyi tutunuz buyuruyor ki bunda gayet dakık ve mühim bir ta'limı edeb vardır Gerek ahzi ilim ve gerek talâkku evamir-ü nasayih ve'saire hususlarında Resulullah ile ümmeti arasındaki vaziyeti ictimaiyeyi ve binaenaleyh islâmdaki velâyeti âmmeye münasebetinin künh-ü hakikatini ve merasimini ifade etmektedir «رأى» demeyiniz acaba niçin ?

'Evvelâ, Yehudiler arasında birbirine seb için kullan-dıkları meşhur bir kelime vardı «رأى» derlerdi bu tabir Arabca «bızım çoban» demek olduğu gibi İbrani veya Süryanice = «اسمع لا سمع» dinle a dinlenmeyesi, dinle a sözü dinlenmez herif» gibi tezyif-u tahkir manası ifade edermiş, müslumanların Peygambere karşı «رأى» diye hitab etme-lerini Yehudiler fırsat bilerek ve «رأى» kelimesini andı-racak vechile ağızlarını eğerek sebb-u tazyif kasdıla raînâ, raînâ demöge başlamışlardı. Sa'dıbnı Muaz Hazretleri bunu işitmiş «ey Allahın düşmanları size lâ'net olsun, Vallahi hangi birinizin Resulullah'a karşı bunu soylediğini bir daha ısıdırsem boynunu vururum» demiş, onlar da buna karşı «siz böyle soylemiyor musunuz» diye kaçamak yapmışlardı ve bunun üzerine işbu âyetin nazıl olduğu rivayet edilmiştir Surei Nisada «من الدين هادوا محرمون الكلم عن-» «مواصحه و يقولون سمعا و عصيا و اسمع غير مسمع و راعا ليا نالستهم و طعا و الدين» âyeti bu hâdiseyi vazihan göstermektedir

Saniyen, «رأى» emri hamakat ve kabalık manasına ruunet masdarından «راعى» sıfatına lâfzen mütşabihdir. Bu cihetten de bir sui iham vardır Bu ise edebe mu-gayırdır. Bu iki sebebe nazaran nehıy sui ihamdan naşi sırf lâfzî bir edebe raci'dir Riayetle nazaret arasın-daki mana farkından değildir.

Salisen, muraat riayetten müfaele olduğu ve isneyn beyninde mütşareket ifade ettiği için tara-

· feyn arasında müsavat ihâm eder Bunu söyliyemler « sen bize riayet et, sözümüze kulak ver ki biz de sana riayet edelim, sözünü dinliyelim » manasında müteakabil bir riayet ve murakabe taleb etmiş oluyorlar. Halbuki Resulullah ile Ümmet, muallım ile müteallım, talib ile mürşid, ulülemir ile halk beyninde böyle şeraiti mütesaviye altında muraat esasına müstenid bir alâkai ictimaiye tasavvuru ve velâyeti âmmenin bu esas üzerinde cereyanını taleb etmek, makamı risalet ve velâyetin kadrlarını bilmemek ve esas ictimaiyi muzır ve mahii terakkî bir şekle ıfraz etmektir. Nitekim « ولا تمنع اهواءهم » « لا تعملوا دعا، الرسول يكم كدعاء مصكم نصا » buyurulmuştur Binaenaleyh imandan sonra mu'nunların vaziyeti ictimaiyelerini tesbit etmek ve kendilerini makasid imana ve hüsnü amele sevkedecek bir muktedabihe ittiba eylemek en muhim vazifeleri olduğu ve fakat bunu muraat ma'nasiyle değil nezaret manasiyle telâkki edib ona göre güzel bir edebi ictimai takib etmek lâzım geleceği beyan buyurulmuştur. Demek ki Resulullah'a aid olan vazife muraat değil nazarettir Muraat Ümmetine düşen bir vazife olmak lâzım gelir Bunun için ummet, lâfzî, ma'nevî her türlü sui ihmandan ihtiraz etmek için «rainâ» dememeli, «unzurna» demeli, ta'lim edilen ilme, tebliğ olunan ahkâma, evamır-ü nevahîye iyi kulak verib dinlemelidir. Nazaret eden de vazifesi nazaretin icabını bilmeli, ona da Ümmet tarafından bu vazife ihtar olunacağı zaman, bizi gozet diye ihtar edilmeli.

Rabian muraatın aslı olan ra'y-ü riayette hayvanî bir murakabe mefhumu vardır Nazaret işe, halis muhlis insani bir mefhumdur Binaenaleyh Ümmeti islâmiye hayvanî mefhumundan ihtiraz etmeli ve insani mefhum taleb ve tatbik eylemelidir. Bunu yapmak da ümmetin kabiliyetine bağlıdır Nitekim « كما تذكروا بول عليكم » buyurulmuştur Bu ayet gösteriyor ki bu nazareti taleb etmek ve söz dinle-

mek Ümmetin vâzifesidir, mü'minler başıboş, mühmel nazaretsiz bırakılmağa razı olmamalı, kendilerine nazaret edecek bir imama tabı olmalı ve bu suretle bir Ümmet teşkil etmelidir ve fakat «raina» diye muraat talebine de kalkmamalıdır. Ayet mutlak olduğu için hem ahdi risalete, hem de diğerlerine şamildir. Ümmetin Resulullah'a karşı «unzurna» demeğe me'zun ve hattâ me'mur olduğuna nazaran bu hak veya vazifenin diğerlerine karşı cereyanı evleviyetle matlûbdur. Bu mes'ele akaid kitablarında imamet bahsi unvanile ve farzı kifaye olmak üzere zikrolunmuştur. Görülüyor ki mu'minlere imandan sonra ilk emir bu oluyor.. Bu hitab kıssai İbrahimde tavzih olunacaktır.

Ey mü'minler görüyorsunuz ya «raina» demeyiniz, «unzurna» deyiniz ve ıyı dıneyiniz, itaat ediniz yoksa (وللكافرين عذاب الیم) kâfirlere azabı elım vardır. İman yoluna gitmeyib de küfür yoluna gidenler, o azabı elımden hissedar olurlar, siz o kâfirlerden ünid ummayın', (مايودالدين كفروا من اهل الكتاب) arzu etmez o küfredenler. (ان ينزل۔ ولا المشركين) ne ehli kitabdan ne de müşrikinden.

عليكم من خير من ربكم) ki size rabbınızdan bir hayır indirilsın.

Hiç biri mü'minlerin muntarafillâh bir devlete nail olmasını istemezler ve bunun için Peygamberinize indirilen ve hayrı umuma raci olan vahy ü nübüvveti de sevmezler, buna karşı bin türlü safsata ile mükâbere ederler ve Allahın lûtfuna, kudretine müdahale etmek isterler, hiç bir şey yapamazlarsa « *لولا رل هذا القرآن على رل من القرآن عظم* » derler.

Allah ise dilediği kulunu rahmeti-
le mumtaz kılar. O, böyle rahman olan bir failı muh-
tardır. (والله ذو الفضل العظيم) ve Allah çok büyük fadlı

kerem sahibidir. - Onun fadl-u ihsanına had yoktur. Binaenaleyh siz Allahı böyle biliniz ve o kâfirlerin sozlerine kulak asmayınız, onlar vahy-ü nübüv-vete itiraz etmek için ahkâmı fer'iyeye itiraz etmeğe de kalkışılar, baksanıza Kur'anda nasih mensuh da vardır Bir zaman Allahın emri denilen bir ayet veya bir hukum diğer bir zaman nesholunuyor, yerine başka ayet veya başka bir hukum ikame ediliyor Bu Allah kelâmı, Allahın ahkâmı olsa böyle mi olur? Allahın kelâmında, Allahın ayetlerinde, Allahın hükümlerinde nesh olur mu? Allah hiç yaptığını bozar mı? Söylediğini geri alır mı? Verdiği hükümden, koyduğu kanundan hiç cayar mı? derler, bunu ilk evvelâ Yehudiler söylediler: Nesh mümkün olsa Allah hakkında caymak, evvel bilmediğini yeni bilmek ve ona göre karar değiştirmek «beda» gibi bir nakısa tasavvuru lâzım gelirmiş, bu muhal olduğundan nesh muhal mı, Tevratin, dını Musevinin hiç bir ayeti, hiç bir hukmü değişemez, neshedilemezmiş bunun için İncil, Kur'an Allahın kitabı değilmiş, Nasraniyet, İslâmiyet Allahın dını değilmiş Nasaraya gelince Eskiden Nasraniyet neshi inkâr etmiyordu, İncilde Tevratin bazı ahkâmını nesheden ve meselâ sehit yerine pazarı ikame eyliyen nasih âyetler bulunduğunu teslim ediyorlardı ve bunlar nesh mes'alesiyle islâma itiraz etmezlerdi Fakat son zamanlarda Protestanlar ve bilâhare Katolikler dahi Yehudiler gibi neshi inkâre kalkışılar ve hattâ Kur'andaki «لا تدل على ما أتت بالآيات» ayetiyle iltâmî olmak için istidlâl bile yapmak istediler ki Hindî Rahmetullah Efendi merhum bu babda cevaben «izharulhah» namıyla güzel bir eser yazmıştır Sozun açığı Nasraniyet islâma itiraz için bu davaya kalkışırca evveleminde kendisini inkâr etmiş olur, Çünkü Nasraniyetin Yehudiliğe muhalif nice ahkâmı dınyesi bulunduğu şüphe yoktur ve öyle değilse Hristiyanlığın mânâsı yoktur Aynı sual Yehudile-

re de variddir Çünkü Tevrat'ta da daha mukaddem enbiyanın şeriatlarını nasıl ahkâm mevcuddur. Cenabı Allah sırf kışkırtıktan neş'et eden bu gibi bütün vâhî iddiaları ıbtal ve mü'minlere bir aslı teşri'yi beyan ederek buyuruyor ki.

مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَسِيَهَا نَاتٍ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلًا أَلَمْ تَعْلَمْ
 أَنَا اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَا اللَّهُ
 مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
 مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١﴾ أَمْ تَرْيَدُونَ أَنْ نَسْأَلَكُمْ
 كَمَا سَأَلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ
 فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾ وَكَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
 لَوِيرَدُونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَمَا رَأَوْا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
 أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّ لَهُمُ الْحَقُّ فَأَعْفُوا وَاصْفَحُوا
 يَا أَيُّهَا اللَّهُ بِأَمْرِهُ إِنَّا اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٣﴾ وَاقِيمُوا
 الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ

تَحْدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٠﴾ وَقَالُوا
 لَن يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرَىٰ
 تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ
 ﴿١١﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ
 عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٢﴾
 وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصْرَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصْرَىٰ لَيْسَتِ
 الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَلْمُزُونَ أَلَا يَتَذَكَّرُ أُولَٰئِكَ
 أَلَا يَتَذَكَّرُونَ مِثْلَ قَوْلِهِ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا
 كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٣﴾

Meali Şerifi

Biz bir âyetden her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmez misin ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir * bilmez misin ki Allah, hakikat göklerin ve yerin mülkü, hep onun, size de Allahdan başka ne bir velîy vardır ne bir nasîr * yoksa siz Peygamberinizi bundan evvel Musaya sorulduğu gibi sorğuya çekmek mi istiyorsunuz ? Halbuki her kim imanı küfre değişirse

artık düz yolun ortasında sapıtılmışdır * Ehli kitabdan bir çoğu arzu etmektedir ki sizi imanınızdan sonra çevirip kâfir etseler: hak kendilerine tebeyyün ettikten sonra sırf nefsanîyetlerinden, hasedden, şimdi siz afv ile safh ile davranın tâ Allah emrini verinciye kadar, şüphe yok ki Allah her şey,e kadir, Daima kadirdir * hem namazı doğru kılın ve zekâtı verin, nefisleriniz için her ne hayır da takdim ederseniz Allah yanında onu bulursunuz, her halde Allah bütün yaptıklarınızı görüyor * bir de Yehud veya Nasradan başkası asla Cennete giremeyecek dediler, bu onların keudi kuruntuları, haydi de: doğru iseniz getirin bürhanınızı * hayır: kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allaha teslim ederse işte onun rabbinin indinde ecri vardır onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir * Yehud dedi ki: Nasara hiç bir şey üzerinde değil,, Nasar da dedi ki: “Yehud, hiç bir şey üzerinde değil,, halbuki hepsi de kitab okuyorlar; İlmî olmıyanlar da tıpkı öyle onların dedikleri gibi dedi, onun için Allah ihtilâf etmekde oldukları davada Kıyamet günü beyinlerinde hükmünü verecektir..

KIRAET — «ما مع» İbni Amir kiraetinde nunun zamını ve sinin kesriyle «ما مع» okunur ki insahdandır «او مع» İbni Kesir ve Ebu amir kiraetlerinde birinci nunun ve sinin fethaları ve bundan sonra bir hemzei sakine ile «او معا» okunur ki tehir mânâsına nese ve nesiedendir

Usulî şeriden neshin meşruiyetini müsbit olan bu ayetin sevkı kütübı salifenin cevazı neshi hakkında nâs ise de mantuku itibarıyla «نسخ» âm olduğundan bâzı Kur'an ayetlerine de zahır olarak şamildir. Binaenaleyh âyatı kur'aniyede de nâsîh ve mensuh vardır. Ve hilâfını iddia zahiri nassı inkâr olur.

Nesih lûgatte tebdil etmek yani bir şeye gayrisını halef yapmak demektir. Nitekim «وَأَدَّاهُنَّ مَكَانَ آيَةٍ» nazmı celi.

linde nesih tebdil ile ifade edilmiştir, maahaza bu mana kâh o şey'in kendinde itibar edilir ki buna izale, ilga, ibtal ta'bir olunur «سحط الشمس الطل» güneş golgeyi nesh etti demek onun yerine geçti demektir ki buna izale ve iptal etti denilir «ميسح الله ماله الشيطان» bu ma'nayadır Ve kâh o şey'in mekânında itibar edilir ki buna da nakl-ü tahvîl denilir, nitekim «nesahtulkıtab» kitabı istinsah eyledim, bir kitabdakini diğeri-ne naklettum demektir Yazıda nesih, mirasda munasaha, ervahda tenasuh ta'birleri de bundandır «اما كما ستسح ما كنتم تعملون» âyeti de bu manayadır. Hülâsa lûgaten nesih izale ve nakıl manalarında müste-rek gibi kullanılırsa da hepsinin esası tebdil manasıdır.

Istılâhı şer'i'de de nesih her hangi bir hukmi şer'inin hılâfına sonradan diğeri bir delili şer'inin delâlet etmesidir ki ılmı ilâhîye nazaran evvelki hukmun muntehayı müddetini beyan, bizim ilminize nazaran da zahiren bakı gorunen o hükmü ref-ü tebdildir ve bu ıki haysiyetle nesih bir beyanı tebdil demektir, ve bunda hiç bir zaman Allaha nazaran caymak ve bilememek manası yokdur Bunun içindir ki ebediyetle takyid edilmiş olan hükümlerde nesih cereyan edemez, kezalık haberlerde de nesih cereyan edemez Nesih ancak evanır-u nevahı gibi inşa bir manayı tazanimun eden ve vakıa müteallık bir ıhbar ve ılâm olmayıp mahzı icad olan ve sırf bir iradeyi gosteren ve bnnunlaberaber ebediyeti tansis edil-memiş bulunan eşyada ve ahkâmı cereyan eder. Cenabı Allah âlemi tekvinde bu gun yarattığını yarın ifna ederek diğeri bir şey'e tebdil etmekle, ılmıne, kudretine, iradesine hiç bir nakısa ârıız ol-mıyacağı gibi âlemi teşrîfde de başka başka zaman-larda başka başka hukmı şer'i inşa etmekle, meselâ ma-zideki bir emir yerine, halde bir nehiy inzal buyurmakla ılmunde, iradesinde hâşa bir noksan değil belki her birin-de bir kemali hukmetini gostermiş olur. Ve bunda cay-

ntak mânası kabili mülâhaza değildir, indi ilâhîde mu-karrer olan her şey ve her hüküm yerli yerinde varid olmuştur Ve hakikatte hiç bir kelimesi değişmiş değildir Hilkatte her lâhzenin ayrı bir emri olsa ilmi ilâhînin zer-re kadar tehavvülünü icab etmez. Hasılı hakaiki imaniye, itikadiye gibi ihbarî olan esasatı ilmiye kabili nesih değildir. Bunların bir an için zamanî olanları bile hakaiki ezeliye hükmündedir. Şu şöyledir. Fülân vakıt fülân şey oldu veya olacak, denildimi bu haberler, bu kazıyyeler artık ezelen ve ebeden sadıkdırlar, o vakitte o şey olma-dı veya olmayacak denilemez, lâkin su iç, şerab içme, nikâh yap, zina etme gibi inşaî olan teşriat sarahaten ebediyetle takyid edilmedikce kabili nesihdirler, bunlar bir an için meşru, diğer bir an için gayri meşru ola-bırlar, ebediyetleri zarurî değildir ve nesihleri müddetle-rini beyanına raci'dir Evvelki kısımda Kur'an Tevratı ve sair kütubı salife ilâhîyeyi musaddıktır, müecyiddir, daha ziyadesiyle mufessır ve mübeyyındır İkinci kısımda ise Kur'an onlardaki bir takım ahkâmı nesih ederek her zamana göre tatbik edilecek ahkâmı ve usulî teşrii muhte-vi yeni ve mükemmel bir şeriatı semha' gotirmiştir. şu-rası unutulmamak lâzım gelir ki düsturi tevhid mücebince âlemi tekvinde olduğu gibi âlemi teşri'de dahi icad ve inşa ancak Cenabı Allahın sıfatıdır İbad nihayet onun inşaati içinde ve onun gösterdiği âyât ve edillenin delâleti ilmıyesine göre bir tasarrufa mezundur Yoksa inşaî ilâhî olan kavanin, iradei beşer ile nesholunamaz Neshin ıstılâhı şeri'deki bu tarifi bu ayetin hasılıdır ve tafsılı ilmi usulî fıkha aiddir Gelelim mânasına

Yehudiler , Allah nesih yapamaz ve binaenaleyh size böyle bir vahiy indiremez mi diyorlar? yalan söylüyorlar ve yanlış biliyorlar, yapabilir ve yapar ve yapınasında hiçbir bir nakısa yoktur. Hayr-ü hikmet vardır. Çünkü (مانسوخ من آية) bız azametimizle her hangi bir âyeti kısmen

veya tamamen ve meselâ ma'nasındaki bir hükmünü veya lâfzının hükmü olan tılâvetini veya her ikisini bizzat kitabımızla neshedersek veya diğer kiraete göre - Resulümûze sünnetle neshettirirsek (اونسها) yahut onu unutturur, hafızalardan silirsek veya - diğer kiraete göre - o ayetin ıcrayı ahkâmını tehîr edersek (نات بخير منها) ondan daha hayırlısını (او مثلها) veya lâ'akal onun mışını ve den-gini getiririz - İşte neshi şer'i bu aksam tahtında cereyan eder ve hiç biri abes değildir Ve hiç biri ademe, ihmalî mahza ve hattâ noksana muteveccih değildir (الم تعلم) Ya Muhammed! sen bilmez mısın ki (ان الله على كل شيء قدير) dır. Bilirsin ve bu ilim bürhansız, heyyimesiz de değildir. (ان الله له ملك السموات والارض) bilmez mısın ki bütün Semavat-u Arz devleti ve bütün şu kâinatı meş-hude ve ma'kule âleminin hâkûmiyet-u saltanatı hep onundur, o Allah böyle bir Allahdır Boyle bir Allahı neye kadar olmrz ki Baksana bu büyük devlette, bu nihayet-siz mulk-u saltanatı her gün, her gece, her saat ve her lâhza neler yapılıyor? ve neler yıkılıyor, ne icadlar, ne ifkalar, ne kudretler ızhar ediliyor? Ne hikmetler ısdar ve tatbık olunuyor, ne neshler, ne insahlar, ne te'hîrler, ne ta'vikler, ne insalar ıcrâ kılınıyor görmez mısın? Sal-tanatı ilâhîyede carî olan, tebdil ve tağyir edilmez kava-nın ve sunneti ilâhiye okunurken onun yanında zaman zaman, mekân mekân, semt semt, ferden ferda, lâhza belâhza ne kadar tatbikatı mutenevvia ve ne gibi süneni cuz'iyeyi müteterria ve mütetahavvile ile nâsîh ve mensuh ahkâmı inşaie ıcrâ edilmekte bulunduğunu, yıkılanların peyderpey emsalı ve hattâ terbiye-vü tekâmül ve istıfa hükmile daha alâları yapılmakta olduğunu müşahede

etmez misin? Böyle bir saltanatın sahibi olan Allah her şeye kadir olmaz mı? Böyle bir kudreti balıganın sahibi olan Allah, âlemi teşri'de niçin nesh yapamamış ve niçin neshettiğinin daha hayırlısını ve lâakal mısılını gönderemesin? niçin evvel gönderdiği Tevrat ve İncil'in bazı ahkâmını nesheden yeni bir kitab, yeni bir din vahy-ü inzal edemesin? Ve niçin bu kitapda, bu şeriatte nasih ve mensuh ahkâmı bulunamamış? Bil'âkıs o namû-tenahî devletin cereyanına mutabık bir kitabı kâmil ve bir dinî ekmel ihşan edilmiş olmak için her zamanın, her mekânın, her muhitin ahvaline kabılı tatbik ilol-u mesalibi cuz'îyesile deveran edecek nasihli mensuhlu, takdîmlî, tehirli hem beka ve hem tahavvül suneni ilâhiyesile mutenasib ahkâmı bahş etmek hıkmîet değil midir? Halk-u ıfnayı, nesh-ü insayı o yapmazsa kim yapabilir? Yoksa siz bu Semavat-u Arz mülki içinde başka bir vehyyul-emrin, başka bir sahibî teşrin hâkım olduğunı mı zannediyorsunuz? Hayır (وما لكم من دون الله من ولي ولا نصير) sizin için bu devleti hılkatta Allahdan başk bir hâkım, Allahdan maada hakikî bir muin-u nasîr yoktur, vilâyeti hakikiye ve nusreti hakikiye onundur Kâinat onun, ahkâm onun-
dur. (ام تريدون ان نستألكم كما استل موسى من قبل) ey ümmeti Muhammed!. Yoksa siz bu âlişan Peygamberimizden, mukaddema Musadan taleb olunanlar gibi şeyler mi taleb etmek istiyorsunuz? Hayır, siz ona benzer, oyile boş kâfirane, anudane taleblerde bulunmazsınız, Allahı görmeden sana inanmayız demeye kalkmazsınız, Bakare kıssasında olduğu gibi Peygamberinizi uzun uzadıya imtihanlara gırışmezsiniz, bunu kâfirler yapar, nıtokım Küffarı Kureyş bu kabıl şeyler istemişlerdi Halbuki (ومن يتبدل الكفر بالإيمان) iman yerine kufre rağbet eden, iman ile küfrü değışmeğe çalışan (ففضل سواء السبيل) düz yolda

sapmış, şaşkınlık vadilerine düşmüş olur. Siz diğer Ehli kitabın sözlerine kulak asmayınız (ودکثیر من اهل الکتاب)

o Ehli kitabın çoğu (لو یردونکم من بعد ایمانکم کفاراً) sizleri imanınızdan sonra geri çevirip hepinizi kâfir yapsalar, irtidâd ettirseler Memnun olurlar, onlar sizin irtidâdınızı müslümanlıktan evvelki devirlere irticâınızı arzu etmek tedirler, bunun için her hileye müracaat ederler, bu da hayırhahlıklarından, dındarlıklarından değil (حسداً من عند)

(هم) sırf nefislerinden, nefsanîyetlerinden neş'et eden hasedden, (من بعد ما ین لهم الحق) hakk-u hakikat kendilerine tebeyyun ettikten, dını islâmın hakkıyyetine her vechile, hattâ ellerindeki kitab mucebince bile vâkıf olduktan sonra kıskançlıklarındandır.

Bu ayetin sebebi nuzulunde rivayet olunuyor ki ahbarı Yehuddan Fenhas ibnı Azura ve Zeydibnı Kays ve daha birkaç kışı Uhud vak'asından sonra Huzeyfeti bnilyeman ve Ammar ibnı Yasır Radiyallahu anhu-maya «başınıza geleni gordünüz ya, demişler, eğer hak üzerinde bulunsaydınız, miharebede bozulnâz, mağlûb olmazdınız Artık bizim dınımıza donun, bu sizin için hayırlıdır ve daha ıvıdır ve bizim yolumuz sizden daha doğrudur» bunun üzerine Ammar «sıze nakzı ahd etmek nasıldır diye sormuş «şedid» demişler, o da oyle ise ben berhayat olduğum muddetçe Muhammed aleyhissalâtü vessellâme kufretinemeğe ahdetmiş, söz vermişündür.» Cevabını vermiş, Yehudiler «ha, bu sapıtmış» demişler, Huzeyfe «ben de demis Allah rabbim, Muhammed Pey-gamberim, Islâm dınım, Kur'an imanım, Ka'be kiblem, Mu'mınler ihvanım, kardeşlerim olmasına razıyım» Bunu Resulullah'a gelmişler anlatmışlar «ısabet etmiş ve felâh

bulmuşsunuz » buyurmuş, ba'dehu bu âyet nazıl olmuştur.

Evet onlar bütün hakikat malûm olduktan sonra bile hasedlerinden böyle arzu ederler (فَاعْفُوا) binenaleyh siz onları afvedin (وَاصْفَحُوا) dediklerine bakmayın, heyecana kapılıb da çekişmeğe, dövüşmeğe kalkmayın (حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ) takı Allahın emri gelsin, bulacaklarını bulsunlar. - Elbette bir gün gelecek belâlarını göreceklerrdir Zamanı gelir Allahınuharebe emreder, o zaman vazifenızı yaparsınız, zamanı gelir daha başka felâketlerini müşahede edersiniz, nihayet Ahirette azabı azim içinde kıvrandıklarını görürsünüz, çünkü (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) dır. Bunda şüphe yok, siz şimdiki halde afv-u safh ile sabr-ü sekînet üzere bulunun (وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) ve güzelce namazınızı kılmağa ve zekâtınızı vermeğe devam edin. Bilhassa bu ıkı bınarı dın sızı her türlü terakkiyata ıhzar eder. (وَمَا تَقْدُمُوا لَأَنفُسِكُمْ -

(تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ) gerek bunlar ve gerek daha başka nefsiniz için her ne hayır takdım ederseniz, yanı bu gün bedelini peşin aramıyarak ilerisi için hıسابınıza kaydolunmak üzere hayır cinsinden her ne yaparsanız (إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) onu Allah yanında eksiksız bulur hisab görüldüğü gün ecr-ü sevabını alırsınız. - Lisanımızda da meşhurdur İyiliği yap denize at balık bilmezse Hâlık bilir » derler, zıra (إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) Allah tealâ hayır veya şer her ne amel yaparsanız her halde görür, bilir, hepsinden haberi vardır. Sen fulân vakit fülân işi yaptın, artık onu yapmamış olamazsın, vaki vakidir velev bir an olsun, bir

kerre vaki olan ise hiç bir zaman gayrı vaki sayılamaz. Ani vukuu itibarıyla ona her zaman vaki olmuştur denilir, o gizli imiş, onu evvela senin kalbini bilir, unuttum dersin, o yine ruhunda mevcuddur. Düşünürsen bulursun, ihtar edilse fark edersin, demek ki evvel'emirde senin ruhun, nefsi natikan, senin hakkında Cenabı Allahın bir defteridir Sen bu defterin hangi meleklerin ehle tutulduğunu göremezsen de her halde tutulduğunu bilirsin. Bundan başka ve buna benzer ne kadar defterler vardır ki senin amelin onlara kaydedilir, bütün bunlar aynen Levhi mahfuzı ilâhîde mukayyeddur Ve hepsi bizzat Allahın yedindedir Parmağına ufak bir diken dokunsa, senin ruhun ondan derhal haberdar olur değil mi? Allah dahi senin vücudune, ruhuna, kalbine ilşen her hangi bir şeye huvehuvesine agâhtır Neyin varsa oradadır Artık beğen beğen de beğendiğini yap, her halde orada hayır hayır, şerrî de şer olarak bulacaksın, hayr-ü şerrin mizanı da esasen hakkın yedinde bulunduğunu unutmamalısın

Sizin irtıdâdınızla memnun olmak isteyen, türlü türlü şüpheler ilka etmeğe çalışan o ehli kitab, - (وقالوا ان يدخل)

الجنة الامن كان هوذا انصارى) Cennete Yehudî veya Nasranî olanlardan başka hiç kimse girmeyecek de dediler. Yani Yehudîler, Yehudîlerden başkası, Nasara da Nasaradan başkası Cennete girmeyecek dediler Demek ki asrı risaletteki Yehudiler, Cennet ve Cehennemden de bahsederlermiş (تلك امانهم) bu davalar onların kendi kuruntuların dan ibaret kuru bir umniyeleri hulyalarıdır - «امانيهم» de «ya şeddetsiz olarak da okunur (EbuCa'fer kiraeti) gönüllerinden boş boşuna öyle kurarlar öyle temenni ederler, lakin sade umniye ve yalan mefkûre ile iş bitmez, dolusiz bunhansiz kuru laf ile, gönölün hevasile, mücerret taklit ile dava kabul edilmez, indallah feyzi imana ırıl.

mez, birbirleriyle mütenakız olan bu iki davanın hangisi sadık olduğunu anlamak için bürhan ister, bunun için ey Resuli sadık (قل) sen onlara de ki - (هاتوا برهانكم ان -

(کنتم صادقين) hangi biriniz bu davanızda sadıksanız burhanınızı getiriniz görelim - zira insanları doğru bir noktada toplayacak olan şey, bürhandır, halbuki bunların bu kuru ümniyeye bürhan göstermeleri imkânı yoktur (بلى) hayır, mes'ele ne oyle, ne oyle, Cennet ne Yahudilere mahsus ne de Nasaraya, hakikat şudur (من اسلم وجهه لله) her kim Allah için yuzunu lekeden salım tutar, nefsinı şırkten ve emareı şırkten temizliyerek kemalı ıhlâs ile Allaha verir, bir Allah tanır (وهو محس) ve bu halinde de ozu muhsın bulunursa Allahı goruyormuş gibi kendini Allah huzurunda bilerek yaptığını her veçhile temiz kalb ile güzel de yaparsa (فله اجره عند ربه) işte onun rabbi, indinde

ecrı vardır. (ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون) ve bunlara ıleride hiç bir korku yoktur, ve bunlar Ahirette mahzun olmazlar - İşte bunlara Müslüman ve bu dine İslâm denilir Cennet bunlarındır İndallah dın de bu ıslâm-dan ibarettir Balâda haklarında «فمن تسع هدای ولا خوف عليهم - «من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحا فلهم اجرهم عند - ولا هم يحزنون» buyurulanlar da hep boyleleridir, Muhammed aleyhisselamın tebliğ ettiği dinin esası da budur. Ve bu hakıktır ki bir ümniyeden ibaret değildir. Bunu Allah soyliyor Buna bütün akıllar, nakiller de şahadet eder Bu evvela beyyın bizatihıdır Sanıyen bıç bir şahsın, hiç bir zümrenın kuruntusu olan bir ümniye olamaz. Zira bu tevhd, bu ıhlâs, bu ihsan ile İslâm, gonullerin bir hevası değil, o hevaları sılıp temizlemekle yapılacak bir

hasletidir. Bunun içindir ki İslâm, Allaha karşı yüz aklı, alın temizliği ve malûmdur ki yüz aklı ve alın temizliği ta, bir sahibinin zahiren ve batınen temizliğinden kınayadır. Bu âyetde de «veçh», zıkrı cüz iradei kul tarikile nefs-u zatdan mecazdır «nefseho» denilmeyip de «veçheho» denilmesinin nüktesi de İslâmın sadece bir emri batniden ibâret olmadığına tenbihdir. Zira secde uzvı olan veçh azanın eşrefi ve bütün vücudun mümessili bulunan bir uzuvdur. Bir yüzün görülmesi bütün bir insanın teşhisine kifayet eder. Bir yüzün tasvırı bütün bir bedenın tasvırı hükmündedir.

İSLÂM, sîm-u selâmet maddesinden if'al olduğu için if'al babının muhtelif bınalarına göre, teslimi nefis yanı inkıyad, salım bulundurmak, selim ve lekessiz tutmak, selâmete girmek, selâmete çıkarmak, musalemet, ihlâs gibi mütenevvî manaları ifade eder. Ve esasda iman ile birleşir ve dını islâm isminde bütün bu meani mu'teberdir. Allaha teslimi nefis ile iman ve inkıyad ma'nası ise cumlesini camî'dır.

İHSAN güzellemek güzel yapmak, ya'nı zatında ve indallı güzel olan bir amelî veçhi lâyıkile gergî gibi yapıp o amelin husnı zatısını, husnı vasfısı ile tezyin cylemek demektir. Zira bir çok güzel şeyler vardır ki yapılırken çirkinleştirilir. Resulullah Efendimiz meşhur iman hadisinde ihşanı şöyle tefsir buyurmuştur = «الاحسان ان تصداقك تراهم ان لم تكن تراهم فراك» ihşan, Allaha görüyormuşsun onun gibi kulluk eylemendir. Çünkü sen onu görmezsen o seni gorur.» Binaenaleyh ihşan, İslâmın kemalındendir. Bunun için dusturı İslâm şöyle hülâsa edilebilir evvelâ temizlik saniyen güzellik. İslâmın «لا اله الا الله» kelimesi tevhidinden, euza besmelesinden, abdest ve namazından tut ta bütün evamır-ü nevahisinden hep bunun tatbıkını bulursunuz, bu âyetde de «اسلم وجهك لله و هو محسن» bunu ne güzel icmal etmiştir Allaha yüzü temiz ozü güzel.

İşte Cennete girmenin doğru yolu, bu İslâm ü ihşan,

bu temizlik ve bu güzelliştir. Böyle olduğu halde bundan sapmış olan Yehud ve Nasara Cennte başkalarını sokmak istemezler Bu da'valarının sıdkına bürhan olmadığı gibi kizbine beyyine vardır Her biri yekdiğeri aleyhine şahadet de ederler Baksanıza hem öyle dediler, hem de bir taraftan (وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ)

Yehudiler «Nasaranın istinad edecek hiç bir şey'i yoktur» dediler, diğer taraftan (وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ)

Nasara da «Yehudilerin istinad edecek hiç bir şey'i yokdur» dediler ve bu suretle birbirlerinin davalarını, dinlerini kökünden çuruttüler, tadhl-u tekfir ettiler.

Rıvayet olunuyor ki Necran ahalisi Hristiyanlarından bir hey'et, sıfaretle huzurı risalete geldikleri zaman Medinenin Yehudî üleması da yanlarına gelmişlerdi, orada iki taraf mubahaseye gırıştılar, derken münazaaya başladılar, Yehudilerden Rafi' ibni Hureymle Nasaraya karşı «مَآئِمٌ عَلَىٰ شَيْءٍ» dedi Hazretü Isaya ve incile küfretti. Buna mukabil Necranlılardan biri de Yahudilere «مَآئِمٌ عَلَىٰ شَيْءٍ» dedi ve Hazretü Musanın nubuvvetini inkâr ve Tevrata küfretti ve bu hâdise üzerine bu ayet nazıl oldu ve gösterdi ki bu münazaa ve münakaza ferdi değil, alelûmum Yehudilerle Nasara arasında carı ve sarıdır Ve her biri diğerrinin dınını kökünden münkırdır. Yehudilerin Hazretü Isaya ve İncile asla hüsni nazarları olmadığı malûndur ve fakat Hristiyanların Hazretü Musayı ve Tevratı inkârları umumî olmasa gerektir Ayet yalnız munazaa'nın ilk şikkını beyan buyurmuş, diğerlerinin şayanı zıkr-u ta'mim olmadığını anlatmıştır. Boyle olmakla beraber Yehudilerin hiç bir şey'e istinad etmeyib davaları asılsız olduğunu da Hristiyanlar muttefikan söylerler. Her halde bunlar yekdiğerrinin davalarını, dınlerini, hiç bir şey değildir diye bütün bütün tekzip etmektedirler

Halbuki (وَمِمَّنْ يَلُؤْنَ الْكِتَابَ) soz de hepsi de kitab okuyor. lar, bilhassa Tevratı ikısı de okurlar, kitab okuyanlara ve alelhusus aynı kitabı okuyanlara ise bu hal yakışmaz bazı hususta ihtilâf başka, esasta tenakuz yme başkadır. Kitab ise böyle tenakuzlara inanıdır. Ve böyle ihtilâfları kaldırmak içindir, o kitab ikısının de sozleri, hilâfı haki- kat olduğuna şahıddır. Alelhusus ki hem Hazretü İsa ve hem Hazretü Muhammed aleyhimesseleâm hakkında tebsirâtı bile muhtevidir Boyle iken Yehudîlerin Nasra- nıyete bu kadar hücumları, kitablarına muhalıf bir ifrat, Nasaranın Tevrat okuyub dururken Yehudîhğe bu kadar hücumları da ondan daha ziyade bir ifrat ve aynı za- manda kendi esaslarıle bir tenakuzdur. Lâkin bütün bunlardau şu hakikât şekk-ü şupheden azade olarak tebeyyun eder ki gerek Yehud, gerek Nasara ikısı de yalan soyluyorlar, ihlâs-u ihsandan çok uzak bulunuyor- lar, ve işte Cennet bize mahsus demeleri de bu yalanlar cümlesindendir Boyle yalancılara Cennet ne kadar uzak, bu ayet ile Cenabı Allah ehli islâmı ırşad ve intibah-u ihlâsa davet ediyor Ve ey mt'mınler sizler sakın bunlar gıbı olmayınız, hepınız bir kitab okurken islâm ve ihsanı bırakarak böyle fena bir nızaa düşmeyiniz mealinde ıhtar ediliyor

Goruyorsunuz ya Yehud ve Nasara kitab okuyub dururken birbirlerine «hiç bir şey değil asılsız dediler (كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ) kezalık ilmi olmıyan ki- tapsız cahiller, Arab müşrikleri, putperestler, dinsizler de tıpkı bunların soyledikleri gibi soylediler, bunlar da Ye- hudîhğe Hıristıyanlığa edyanı Semaviyyeye karşı, hiç bir şey'e istinat etmez, aslı yoktur dediler, o halde Yehud ve Nasaranın bunlardan ne farkı kaldı? Bir farkı varsa bun- lar bilmediklerinden böyle soyluyorlar, Yehud ve Nasara

ise bilerek ve sırf hevayı nefsanilerine uyarak söylüyorlar, işte müslümanlar böyle olmamalı, diğer dinleri kökünden inkâr etmemeli, söylediklerini akl-ü nakle tatbık ve bürhan ile isbat ederek ve daima huzuru ilâhîde söz söyler gibi ihsan ile söylemeli, söyleyince hak söylemelidir. «ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وحادلهم بالتي هي احسن»، «ولا تعادوا اهل-» yoksa Yehud ve Nasaranın vesair cehelelerinin tuttukları bu eğri yollarla bu Dünyada ihtilâf hallo lunmaz ve nev'ı beşer zevkî tevhidü ve ni'metü hakkı umumen tadamaz Lâkin bu ihtilâf ile'ebed gıtmaz (فَالله يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ) Cenabı Allah bunların Dünyada böyle ihtilâf etmekte bulundukları şeyler hakkında yarın yevmı kıyamette beyinlerinde hükümünü verecek, ıera edecek, aralarındaki bütün bu niza'ları fi'len fasleyleyecektir. - bu Dünyada cerbeze ile, safsata ile yalanla şarlatanlıkla, sıhr-ü hud'a ile, tazyık-u tagallüb ile ve sair her hangi bir vasıta ile alınan ve verilen ve kesbi kat'iyet etmiş artık fesholunmaz zannedilen haksız hükümler Cemiyetü Akvamıdan da çıksa hepsi âkıbet feshedilir, fakat o mahkeme kübrada verilen hükümler hiç bir zaman fesholunmaz. Onlar ile'ebet lâyetegayyerdırlar. O gün bu mahkemede aleyhlerinde hüküm sadır olacak haksızların, zalimlerin vay hallerine.. Bunun üzerine hükmi ilâhiye işaretle buyuruluyor ki

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسِيحَ اللَّهِ

أَنْ يُذَكِّرَ فِيهَا أَسْمَهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانُوا

لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ

فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ * وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ

فَإِنَّمَا تُولَوْنَ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠﴾

Meali Şerifi

Allahın mescidlerini içlerinde Allahın ismi anılmakdan meneden ve harab olmaları zımında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir? Bunlar oralara korka korka olmakdan başka suretle girmek salâhiyetini haiz değildirler, bunlara Dünyada bir zillet var, bunlara Ahirette azim bir azap var * Maamafih, meşrik de Allahın mağrib de, neredde yönelseniz orada Allaha durulacak cihet var, şüphede yok ki Allah vâsidir alimdir,

(وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُدْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا)

Allahın mescidlerini içlerinde ismi ilâhî zikredilmekden meneden ve o mescidlerin maddeten veya ma'nen harab olmasına, yıkılmasına veya muattal kalmasına veya mescidlikden çıkarılmasına çalışandan daha zalim kim vardır?-, ve böyle zalimlerin Cennet ile munasebeti nedir? Her şey'in hakkı, lâıyk olduğu mevkiâ konulmak, zulum de bir şey'i mevzunın gayriye koymaktır Demek ki bir şey hakkından, lâıyk olduğu mevkinden ne kadar uzaklaştırılırsa, o kadar haksızlık, o kadar zulum yapılmış olur ve o şey ne kadar yüksek ve ne kadar mukaddes ise zulum de o nisbette ileri gitmiş bulunur Netekim Allaha şırk en büyük zulumdur Allahın mescidlerini, içlerinde Allah demekden menetmek ve harab olmalarına çalışmak da hem Allahın, hem mescidlerin hem de insanların hakkına son derece bir tecavuzdur. Bunu yapan zalimler hiç bir zulundan çekimmez hepsini yapar ve hepsine kapı açar Binaenaleyh mesacide taarruz ve onların maddeten veya ma'nen harab olmasına sayetmek

zulûmlerin en büyüğünden ve bunu yapanlar en zalım kimselerdendir. Bu derece zulmün emsali tasavvur olunsa bile mafevkî tasavvur olunmaz Netekim «ومن اعظم من اعترى على الله كدما» gibi diğer bir takım âyetlerde de bunun emsali beyan edilmiştir ve bu inkârı istifhamların hepsi bunların fevkinda bir mertebeli zulüm bulunmadığını beyan içindir. «مساحداً» terkibi hiç bir istisnası olmayarak bütün mescidlere şamildir ve âyetin hukmü umumîdir.

Cumhuri mufessirının beyanına göre asıl sebebi nüzul, Beyti makdısın tahribi mes'eleşi olup âyet Rum ve Nasara hakkındadır. Bazı mufessirın müşrikler hakkında olduğunu da beyan etmişlerdir En doğrusu her ikisi yani Nasaranın müşrikîn ile müşterek bulundukları hısıslı şirk hakkındadır. Buhtu-nassar, müşrik Rumlar hıristiyan Rumlar, aynı fülde ıstırak etmiş ve Arab müşrikleri de Kâ'be hakkında kısmen bunlara benzemiştir Maahaza asıl hedefi muahaze Rum hıristiyanlarıdır İbnı Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu veçhile «Roma Kayserlerinden Titos Kudse hücum edip ahalisini katleylemiş, zürriyetlerini esir almış, Tevratı yakmış, Beyti makdısı tahrip etmiş, içinde hınzırlar kesmişler, lâşeler bırakmışlardı ilah. » bundan dolayıdır ki ekseri mufessirın sade Nasarayı zikretmiştir Tarihlerin beyanına göre Beyti Makdis ilk defa Buhtu-nassar tarafından pek feci bir surette tahrip edilmiş ve Benı İsrail devletine nihayet verilmiş idi, ondansonra mulûki Fursden Erdışırı Behmen tarafından tekrar imar edilmiş idi ki İsrailîler buna kırş veya kurş namını vermişlerdir Benı İsrail yine toplanmış ve İran tabıyyetinde bir hukûmeti mahalliyeye nail olmuştu, bilâhare Yunanlıların ve daha sonra Romalıların idaresine geçtiler, Zekerıya ve Yahya aleyhımesselâmı o zamanlar şehid etmişlerdi, Hazreti İsanın urucundan kırk sene kadar sonra da Kudusün ve beyti makdısın ikinci tahribi vaki oldu Bu hâdise Roma Kayserlerinden (Neron) un halefi

Ospasyanos zamanında başlamış ve zikrolunduğu üzere oğlu « Titos » tarafından ıtınam edilmiştir. Bu tahrîb bir daha avdet etmemek üzere Yahudî devletini tamamen zevah olmuştur Espasyanos bunları etrafında tazyık ve Kudusde tahassuna mecbur etmişti, Titos d buraya şiddetle hucum ederek gızlenib kaçabilenlerde maada ahahısını Yehudî olsun Hıristıyan olsun hep katlâm ve zürriyetlerini tamamen esir etmiş, Kudsü yağm ve tahrîb ettiği gibi Beytî makdis ve heykeli de tahrîb eylesmiş ve bütün kitaplarını yakmış ve artık orada Ber İsrailden kimse kalmamış, badema ellerine hiç bir hükûr de geçmemiştir Buna da sebeb kendi isyan ve taaddile olduğu Roma tarihlerinde zikrolunmuştur. Balâd *إِذَا نَصَبَ مِنْ اللَّهِ، ذَلِكَ نَاهِمُ كَالْوَا يَكْمُرُونَ نَايَاتِ اللَّهِ وَتَقْتُلُونَ إِلَيْنِ سِيرَ الْخَلْقِ ذَلِكَ نَاعْمُورَ* *«كاوا يمتدون»* beyanı ilâhîsî de bunu göstermiş idi Bu suret Benî İsraîl cezalarını bulmuştu, fakat Rumlar da butû bu mezahîme dalmıştı, badehu Kudûs üçüncü def'a olara yavaş yavaş imar olunmağa başlıyordu Yehud ve Nasar orada yerleşiyordu, İbnî Esirin tarihi Kâmilde beyanın göre imparator İlyâ Anderyanos (Aderyanos - Murad Be tarîh) hissettiği bir muhalefet üzerine Yehudî ve Hıristıyan bir çok ehaliyi pek barbarcasına kathâm yapmı ve beytî makdisi son defa olmak üzere tahrîb eylesmiş maamafih yedi sekiz sene sonra şehri imar etmiş, Run dan, Yunandan bir çok halk iskân eylesmiş ve Zöhr namına birde büyük heykel bina etmiş ki bazıları yanlış olarak bunu ta Davud aleyhisselâma ısnad ederlermiş. (zamana kadar şehrin ismi «Oruşelîm» iken bu i'marda sonra «İlyâ namı verilmiş ki «Beyturrab» demek imi Nihayet Romada Nasranîyeti kabul ve ilân eden İstanbu banısı Kostantının anası Hılâna (Eleni) Nasaraca Hazret İsanın üzerinde asıldığı ve bir yere gömüldüğü iddi edilen salıbı bulub çıkarmak için Kudûse gitmiş ve salit çıkartmış ve çıkarttığı gün Hıristıyanlarca idi sali

namile bir bayram ittihaz edilmiş ve Kudse varır varmaz, Hazreti İsanın medfun olduğu iddia olunan kabir üzerinde «Kamame» namı aharle «Kıyame» kilisasını bina ettirmiş ve sahra üzerinde biraz tamır edilmiş bulunan Beytülmakdis heykelini yere kadar tahrib ve üzerine memleketin süprüntüleri dökülmesini emreylemiş, o zamandan Hazreti Omer zamanına kadar Nasara orayı mezbele yapmışlar, orada Allaha ibadet ve dua etmek isteyenleri meneylemişlerdi, Hazreti Omer orayı mezbele halinde bulmuştu, ve o zaman Mescidi Aksa müslümanlar tarafından bina edilmiş idi.

Gorüluyor ki bütün bu tarihi vukuatta Kildan ve Rum müşriklerinin Beytülmakdis hakkında takibettikleri men-ü tahrip mezalımına Rum Nasarası da aynı vechile ve hattâ daha devamlı bir surette iştirak etmişler ve onlardan ziyade mes'uliyet yüklenmişlerdir Beytülmakdis gibi kadim bir mescidi ilâhî hakkında böyle bir zulüm ise din ve Nasraniyet davası taban tabana zıddır İşte bütün bu tarihi mezalımı icmal eden bu âyeti kerime bilhassa Nasaranın müşriklere iştirak ettikleri bu zulme işaret ederek nazıl olmuş, Yehudîler de sebebiyet vermek ve Beytül Makdisin hakkını odememek suretile harabına çalışanlar zumresine dahil bulunmuştur. Ve binaenaleyh Siyaki Âyet hem Yehudî ve hem Nasaraya ve hem müşrikine temas ederek mesacidin hakkı hürmetini ta'mim etmiştir Bu suretle Mekke müşriklerinin Resulullahı ve müslümanları Kâ'beden men'lerine ve evvell-u ahır mesacid hakkında yapılmış ve yapılacak men-ü tahribin cümlesine şamıldır Fılvakı başta Nasara olmak üzere bu men'i yapan ve bu tahribe çalışanlardan daha zalım kim vardır? (اولئك) işte bu zalımler yok mu?

(ما كان لهم ان يدخلوها الا خائفين) bunların o mescidlere korka korka girmeden başka hakkı duhulleri yoktur.- Onlar

tahribine say ettikleri o mescidlere yanaşamamalı ve şayed girerlerse can korkusile titreye titreye girmelidirler ve hakkı budur. Allah tealâ bunu erinde geçinde tatbık edecektir hurmet etmedikleri o mescidler, onların ellerinden başkalarına geçer, o zaman onlara girmek isteyecek olurlarsa giremezler, nihayet kemalî tahassürle ve korka korka girebilirler. Netekim Kur'anın bu mu'cizesi zuhur etmiş, Kudus Rumların elinden çıkmış, Beyti Makdis ımar olunmuş, o zalimler de ona korka korka girebilir olmuştu ki bunda bu günkü müslümanlar için pek büyük bir dersi ibret vardır (لهم في الدنيا خزي)

yapan o zalimlere Dunyada büyük bir felâket ve mahrumiyet vardır - Günlerde bir gün o men-ûi zulmü yaptıran devletlerini, kuvvet-u şevketlerini zayi edecek, mahkûmiyete düşecek, perişan olacaklardır Şayanı dikkatdir ki Suddî tefsirinde bu hızy-ûi felâketten murad Kostantiniye şehrinin ellerinden çıkması yanı İstanbulun fethi hadisesi olduğu zikredilmiş ve İbnî Cerir, Keşşaf ve saire tefsirleri gibi mutekaddim ve muteber tefsirlerde de bu kavî nakl olunmuştur Bunlar, İstanbulun fethinden asırlarca mukaddem yazılmış olduğuna ve hele eslâfî müfessirinden olan Suddî beş altı asır mukaddem bulunduğu na nazaran bu tefsirin menbaî nübuvvetden birrivaye ahz edilmiş bir mu'cize olduğunda ıstıbah edilmemek lâzım gelir

Lâkin bunlar bununla da kalmıyacaklar (ولهم في الآخرة)

(عذاب عظيم) bunlara Dunyadaki o hızy-ûi felâketten başka Ahirette de pek büyük bir azab vardır. - Dünya ve Ahiret böyle azablar böyle zalimlerin hakkıdır Allah kıyamet günü bunu tatbık edecektir Boyle iken bir de Cenneti inhisar altına almak davasındadırlar, o mescidlerden menedilen ve Allaha cidden ibadet etmek isteyenler asla

me'yus olmamalı. Ve o mescidlerden menedildik diye Allahdan ve Allaha ibadetten vaz geçmemelidir Çünkü (ولله المشرق والمغرب) öyle olmakla beraber sade o mescidler değil, bütün Meşrik ve Mağrib, yani bir tarafı Meşrik bir tarafı Mağrib olan bütün Kürei arz Allahındır. Bina enaleyh (فاینما تولوا فثم وجه الله) her nerede yönelirseniz orada da Allah yüzü yani Allaha durulacak bir cihet vardır.- onun bir mekânı yoktur, Allah cihetten münezzehtir, fakat bütün cihetler de onundur Namaz kılmak için her halde bir mescidde bulunmak zarurî değildir. Zahir olan Arzın her tarafında hattâ indezzarure her cihete namaz kılınabilir. Ve Allahın rızasına erilebilir, (والله واسع عليم)

Allah hem vâsı hem alîmdir. - Vâsıdır, rahmet-u kudreti geniş her şey'i muhit ve kullarına mûsaadekârdır, Tahdid olunmaz, tazyıkı sevmez. Burada « الامر اذا صاع اتبع » kaidesi fıkhiyesine işaret vardır Alîmdir. Her şey'i bilir ve tamamile bilir, kendine yapılan ibadet her nerede olursa olsun ona agâh olur Enbiyaya bir kible emretmesi darlıktan veya ademî ılmından değil, kullarını vıkaye ve sırrı tevhid ile terbiye etmek içindir Allah vâsı ve alîm olduğu için mukaddema emrettiği bir kibleyi neshederek ona mumasıl ve hattâ ondan daha hayırlı diğer bir kibleye tahvil de edebilir Goruluyor ki bu âyette namaz kılmak için büyük bir tevsî'a ve tahvili kible emrine de guzel bir mukaddime ve guzel bir teşvik vardır. Umemi salife mescidlerden başka bir yerde namaz kılamazlarken müs-lümanlara Küreiarzın her tarafı namazgâh yapılmıştır Ve Yehudîlere de mem'nu bulundukları Beytülmakdisden daha kadim olan Kâ'beye teveccüh için hissiyatlarını okşı-yacak veçhile guzel bir nasihat verilmiştir.

Ey mu'minler, Allah tealâ böyle vâsı, ve böyle alîm iken Cenneti inhisara almağa kalkan o Yehud ve Nasa-

(وقالوا اتخذ الله ولداً) Bir de bunlar Allaha evlâd ısnad ettiler «Allah veled edindi» dediler, Yehud «Uzeyr Allahın oğlu» dedi, Nasara «Mesih Allahın oğlu» dedi, Arab müşrikleri «Melâike Allahın kızları» dediler (سبحانه) Hâşâ Allah sübhanehu ve tealâ boyle teşbih, hacet, fanilik şaibelerinden münezzehtir, (بل له مافى -)

(كل له قاتون) hayır onun veledi yoktur, fakat, goklerde ve yerde, aşağıda ve yukarılarda her ne varsa hepsi onundur, onun mülkü ve onun mahlûkudur

her biri ona munkad ve emrine âmadedir - Halbuki malik ile memlûk arasında evlâhiyet olmaz ve baba ile evlâd arasında bu kadar inkiyadı mutlak bulunmaz, az çok bir mücaneset bulunur (بديع السموات والارض) onun Semavât-u Arzı ne kadar bedi, ne kadar misalsızdır. Bunların seyrine doyulmaz, kunhlerine irilmez, Allah bu guzle, bu misalsız, orneksiz Semavât-u Arzın mübâddir. (فانما يقول له كن) ve o bir işi yapmak isteyince (واذا فصى امراً)

sadece ona «ol!» der (فيكون) o da oluverir - Başka hiç bir şey'e muhtac olmaz işte mülkü olan bütün bu Semavat ve Arzı ve bütün bunlardaki şeyleri aletliertab hep boyle mu-cerred bir irade ile sade bir «ol!» demekle ibda etmiştir. Vılâdet ise boyle ibda ile değil, infisal ile guçlukle olur binaenaleyh bütün bu kâinat ile onun arasındaki ilk alâka, böyle bir halıkıyet, mahlûkıyet alâkasıdır Yoksa tevhid-ü tenasul alâkası değildir. Mahlûkat onu zatında bir tegayyürle başlayıp ondan koparak sudur ve tevel-lüd eden bir eser değildir, hakikî ilhiyet ve malûhiyet alâkasını böyle tasavvur etmek tenakuzdur- Bu, ilk tegayyürü iltsiz tasavvur etmek demektir ve binaena-

leyh illiyet kanununu nakzeylemektir, hem böyle olsa idi o, bir gün tükenir, hilkat münkatı olurdu. Hasılı bütün ilimlerin, felsefelerin, hukmetlerin esası olan bu noktada şunu bilmelidir ki mebde'i illiyet halk-u icaddır. Tevlid-ü ısdar değildir, her tevlid bir halika muhtaçdır ve Allah o halık tealâdır

Şerayi'i mütekaddime erbabı Allah tealâya hilkatte sebebi evvel olması itibarıyla «Baba» ıtlak ederlerdi hattâ babaya ebi asgar, Allah tealâya ebi ekber derlerdi, fakat evlâdı var demezlerdi, sonradan cahiller, bundan murad tevlid u vilâdet ma'nası zannederek babanın evlâdı olur dediler, oğlu var, kızı var demeğe başladılar, bu ise Allahı bilmemek, ona şirk koştur, çünkü evlâtta babaya bir mumaselet vardır, «elvedu cuz'ü ebih» netekim İsa Allahın oğludur diyenler ona Allah da dediler, bu âyet de bunu ısbat etti ve islâmda bundan dolayı Allaha baba demek kufrolmuştur. Böyle bir ma'na için bir tabır, ma'rifetullahda cehle saik olacak gayet muzır, sui ihamlı bir ta'bir olduğundan derhal menedilmelidir. Yehud ve Nasaranın müşriklere ıstırak ettikleri şeylerin biri bu veled meselesidir, diğeri de şudur

(و قال الذين لا يعلمون) ilâhîyata ılımı olmayan veya olsa bile alımane hareket etmiyen cahiller da'vetı Muhammedîyeye karşı (لولا يكلمنا الله) Allah bize de soylese ya, (لو تأيناية) yahud bize bir âyet, bir mu'cize gelse ya! dediler ve sanki gelenler âyet değilmiş gibi inadlarından inkâr etmek istediler «ام تردون ان نبعثوا رسولكم كما سئل موسى من قبل» hitabı ilâhîsine kolak vermediler, bunu Arabdan Abdullah ibnı Umeyye ve emsalı, Yehudilerden Rafi ibnı Hüzeyme ve bazı Nasara soylemişlerdi (كذلك قال الذين من قباهم) bundan evvelkiler de Musaya, Isaya böyle söylemişlerdi

görüyorsunuz ya (نشأبت قلوبهم) evvelkilerle bunların kalbleri tamamen birbirine benzemiş haletü ruhiyeleri sanki yekdiğerinin aynı olmuştur. - Biz âyet göndermedik mi ? (قد بيا الايات تقوم يوقنون) ikan şanından olan, şüpheden kurtulmak, ilmi yakîne ırmek kabiliyetini haiz bulunan her hangi bir kavm için bız o âyetleri, mu'cizeleri çok açık gösterdik - Bunlardan yakîne eremiyenler, ta surenin başında beyan olunan kalbleri marazlı, Reybiyyun veya mahtumülkülüb muanıdındırlar.

Bunca âyâtı beyyinatın tebliğinden sonra sanki hiçbir şey soylenmemiş gibi Resulullahın böyle en eski küfürler, inadlarla, mukâberelerle karşılanması kederini müstelzım olacağı cihetle kalbı Muhammedîyi yeniden te'yid-u tesliyet ve düşmanlarına ılkayı mehâbet-ü hasyet için buyuruluyor ki

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ

بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْحَجِجَةِ

وَلَنْ رَضِيَ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصْرَى حَتَّى تَبْعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَى

اللَّهُ هُوَ الْهَادِي وَلَنْ أَتَّبِعَ أَهْوَاءَ مُرْبِعِدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ

مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ * الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَةٍ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ

الْخٰسِرُونَ

Meali Şerifi

Şek yok : biz seni hakkile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi gönderdik; sen o Cehennemliklerden mes'ul de değilsin * sen milletlerine tabi olmadıkca ne Yehud, ne Nasara sende asla hoşnud da olmazlar her halde yol, Allah yolu de, şanın hakkı için sana vabyile gelen bu kadar ilimden sonra bilfarz onların hevalarına tâbi olacak olsan Allahdan sana ne bir veliy bulunur ne bir nasır * kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler onu tilâvetinin hakkını vererek okurlar, İşte onlar ona iman ederler, her kim de onu inkâr ederse işte onlar da husranda kalanlardır *

Ya Muhammed! (اَنَا ارْسَلَك بِالْحَقِّ شَيْراً وَذِئْراً) bunda asla şüphe yoktur ki biz seni hak olan Kur'an ile mübeşşir ve münzir bir Resul olarak gonderdik Sen hak bir Resulsun Ki vazifen ilderideki mujdeleri, tehlukeleri, her-kese tebliğ etmektir, Her birinin kalbine imanı sokmak değildir (وَلَا تَسْتَلْ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) ve sen ashabı cahimden mes'ul olmazsın onlar - kendi fullerinden kendi ke-siblerinden kendileri mes'uldür. Ve cezaları da sonmek bilmıyen ve mütemadiyen tutuşan o kızgın ateşten çık-mamaktır ki ona narı Cahim ve bunlara ashabı Cahim denilir Nafi' ve Ya'kub kiraetlerinde «ta»nın fethı ve «lâ»nın cizmile «لَا تَسْأَلْ» okunur ki nehyi hazırdır Bu surette mana «ve artık ashabı Cahimden sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme, onlara yapacağımı ben bilirim» demektir, Yehudiler Hazretü Peygambere «gel bizimle bir muddet hoş geçin, bizi memnun et de saña tabi ola-lım» diye bir teklifte bulunmuşlar, bundakı hud'alarını ifham için şu âyet nazıl olmuş - (وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى حَتَّىٰ)

(تَبِعَ مَلَهُمْ) ya Muhammed! ne Yehudiler ne de Hıristiyan-

lar, sen onların milletlerine tabi olmadıkça senden asla razı ve memnun olmazlar. - Hiç bir suretle onların gönüllerini hoş edemezsin, meğerki milletlerine tabi olasın. Halbuki ikisinin de milletine tabi olmak gayri mümkündür, çünkü birbirlerine «hiç bir şey değil» diyen bu iki millet yekdiğerine son derece zıddırlar, içtımai zıddeyn mümkün olmadığından bu iki milletin ikisine birden tabi olmanın ve ikisini birden razı etmenin yolu yoktur. Yehud Yehud, Nasara Nasara oldukça ikisinin de senden razı olmaları muhalldir Binaenaleyh sen hısanı rısalete mahsus olan bir belâğat-ü edeb ile onlara (قل) sade de ki (ان هدی الله هو الهدی) Allahın hıdayeti, işte uyulacak hıdayet ancak odur - Hıdayet diye ona denılır, sizinki değil, diğeri bir mana ile. Allah rehberi yok mu? İşte ittıba edilecek rehber ancak odur Allahın Resulü, Aallahın kitabı, Allahın dını dururken başkasına ittıba dalâlettir Velhasıl hak dın Allah dınıdır. Aranacak, uyulacak olan da odur Ben size değil, siz bana uyacaksınız «الحق احق بالاتباع» yol hak yolu hıdayet Allah hıdayeti. Boyle soyle ve şunu bıl kı (ولئن ائبمت اهواءهم بعدالذی جاءك من العلم) vallahı sen sana gelen ilmden sonra bılfarz onların millet dedikleri hevalarına, keyflerine, ittıba edecek olsan (مالك من الله من ولی ولا نصیر) Allahdan senin ne bir dostun bulunur, ne de bir muînin. - Ortada helâk olursun zira indallah küfr-ü şirke şefaati yoktur

MILLET, esası lûğatte soyleyip yazdırmak veya ezbere yazmak manasına olan «امال» masdarile yanı ımlâ manasıle alâkadar bir isimdir. Zemahşerînin «Esas» ta beyanına göre asıl manası «tarikatı meslûke» dir ki eğri veya doğru olabilir, bundan dın, şeriat ma'nasında mütearef olmuştur. Şehrîstanînin Milel-u nihalde beyanına

göre din, şeriat, millet denilen şeyler vaki'de ve haddi zatında aynı şeydirler, fakat itibaren ve mefhumen her biri bir haysiyetle tefrik olunur. İ'tkad haysiyetle din, amel haysiyetle şeriat, ictima haysiyetle millet denilir, Fılvakı ı'tkad edilen ne ise esas itibarile amel edilen odur Amel edilen ne ise esas itibarile ictima edilen de odur Binaenaleyh millet, bir hey'eti ictimaiyenin etrafında toplandığı ve üzerinde yuruduğu, tabırı aharle ruhi ictimaisının tabı olduğu ve cısmı ictimaisının merbut bulunduğu mebadn hâkime ve tarikatı meslûkedir Hakkı hak, na hakkı na hak, eğrisi eğri, doğrusu doğrudur Şu kadar ki nâ hakları husrana, hakkolan da husnî akıbeta gotürür Demek ki millet, hey'eti ictimaiyenin kendisi değildir Ona cemaat, kavim, ummet veya ehli millet denilir. Meselâ Yehudiyet ve Nasraniyet bir millettir Ve fakat Yehud ve Nasara ehli millet, sahibi millettirler, ve kıs aleyh. Maamafih millet, «ehli millet» ma'nasına da mecaz olarak kullanılır. Meselâ «millet şöyle yaptı, millet böyle yaptı» denilir ki kavim demektir Zıkrı müteallık, iradei muteallak kabulındendir veya mecazı hazfidir Netekim ayette «امواهم» her iki ma'na ile kabılı tefsirdir «قل مله اراهم» buyurulması gösteriyor ki Yehud ve Nasaranın takib ettikleri din ve millet yukarıdan beri nâkâbılı inkâr burhanlarla ısbat edildiği uzere kendi hevalarıyle, gonullerinin sevdalarıyle uydurulmuş tahrifatır. Bunlar hakka değil keyflerine tabıdırler, milletleri Enbıyaya nazıl olan kılablardan ve hak bulunan tevhid, ıslâm, ihsan esaslarından inhiraf eylemiş bam başka bir şey olmuştur Cenabı Allah butun bu dinlerin esasatı sabikasını Kur'anda beyan buyurarak tasdik, te'yid etmiş ve bunlardan ayrılanların hevadan ibaret bulunduğunu ihtar ile Peygamberini bunlara ıtıba'dan şiddetle tahzir buyurmuştur. Bir ayet evvel son derece te'min ve tatyib buyurduğu Peygamberine der'akab bu tahzırı irad buyurması ne

kadar ma'nalıdır, Bunun Peygamberden ziyade ümmetine müteveccih bulunduğunda şüphesiz yoktur.

O eshabı heva, o ehli tahrif artık hakikî manasile Ehli kitab değildirlər, çünkü (الدين آيناهم الكتاب) bizim kendilerine kitab verdiğimiz ehliyetli kimseler (تلاوة) o verdiğimiz kitabı tılâvet ederler Yani virdederek ders yaparak okurlar (حق تلاوة) hem hakkiyle tılâvet ederek okurlar - Tahriften, teşviştən sıyanet ederek hevalarına uyınıyarak elfazını, meanısını, ahkâmını cidden gozete gozete dikkatli ve saygılı ve devamlı bir surette ve bilmediklerini, anlamadıklarını ehlinden sora sora husnı niyyetle, temiz kalb, temiz ağızla okurlar, geliş güzel, baştan kara, bir eğlence gibi okunazlar, şarkı, gazel, roman, hikâye yerine koymazlar, kemalî hurmet-u edeble okurlar, (اولئك يومنون به) işte böyle okuyanlar o kitaba iman ederler ve hakikaten sahibi kitabdırlar (ومن يكفر به) ve fakat her kım o kitaba kufur ve kufran eder, hakkiyle okumaz, hevasıyla tahrif ederse (فاولئك هم الخاسرون) işte bunlar da hasırûn guruhudurlar, o büyük saadetten mahrumdurlar - Bu ayet ulemadan Abdullahıbnı Selâm ve emsalı zevatı fadile gibi Ehli kitabın mu'munleri hakkında nazıl olmuştur ki bunlar Tevrat ve mevlî bîhakkın tılâvet edegelen eshabı imandan oldukları için Kur'ana ve Hate-mulenbiyaya iman etmişler ve Resulullahdan razı olmuşlardır Eshabı sefine denilen zevat dahı bu cumledendir ki sebebi nuzulü bilhassa bunlar olduğu dahı mervıdır Bunlar Caferıbnı Ebî Talib ile beraber bir gemide gelmiş olan otuz ikisi Habeşli sekızı de Şam Rahıblerinden kırk kısı idiler

Burada Benî İsraîl'in de - velev kalil olsun - bir kısmı mü'minler miyanına girmiş ve medhî ilâhîye nail olmuş bulunuyor. Bu mazhariyetin ve bu hususiyetin bahşettiği şevk-u heyecan ile şundi Benî İsraile bir taraftan evvelki hitabın telmimî, diğer taraftan mabadındaki kıssai İbrahime nazaran bir husnı tehallûs [1] olmak üzere ber-vechî âtî bir hitab daha tevcih ve akıbında imamet, millet, ummet mes'elesi ızah buyurulacaktır.

يٰۤاَيُّهَا اِسْرَآئِـلُ اذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ اَلَّتِىْ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٰى

فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ﴿١﴾ وَاَقْوِيْوْا مَا لَآخِرْهُنَّ فَنَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْءًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُوْنَ ﴿٢﴾ وَاِذْ اٰتٰىنَا اِبْرٰهِيْمَ رُبِّيْكَمِىَّتٍ فَاَتَمَمْنٰهُۤ اَقَالَ اِنِّىْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًاۤ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِىْۤ قَالَ لَا يَنْتٰلُ عَهْدِىْ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٣﴾ وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَاَمْنًاۤ وَاتَّخَذُوْا مِنْ مِّمَّاۤ اٰتٰىنَا اِبْرٰهِيْمَ مُصَلًّىۤ وَعٰهَدْنَا اِلٰى اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتَنَا لِلطّٰىِّفِيْنَ وَالْعٰكِفِيْنَ وَالرُّكَّعِ السُّجُوْدِ ﴿٤﴾ وَاِذْ قَالَ

[1] Edebiyatı türkiyede bir babısten diğer bir bahse, mukaddimeden mak'sada intikal için bir münasebet tesis eden soze "gırlagâh,, Arabcada "tehallûs,, tabir olunur İlmî bedî'de bir kelâmdan diğerine doğrudan doğru intikale "iktudab,, tam bir munasebetle intikale "tahallûs,, ıknı ortasına "ıktida bı karıbı tahallus,, veya "tahallûsa karıb ıktudab,, tesmiye olunur

إِبْرَاهِيمَ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرِ مَنْ أَمِنَ
 مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمِيقَ قَلِيلًا
 ثُمَّ اضْطَرَّ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبُئْسَ الْمَصِيرُ *
 وَاذِ بَرِّعَ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
 إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
 وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَإِزَانًا مِّنَ سَكَاتِنَا
 إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ * رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِ رَسُولًا
 مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
 وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ * وَمَنْ يَرْغَبْ عَن مِّلَّةِ
 إِبْرَاهِيمَ لَا مَن سِوَهُ نَفْسُهُ وَلَفِدَا ضَظْفِينُهُ فِي الدُّنْيَا
 وَآتِهِ فِي الْآخِرَةِ لَمَنِ الصَّالِحِينَ * إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ
 أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ * وَوَصَّي بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ
 وَيَعْقُوبَ يَبْنِي إِنَّا اللَّهُ أَصْطَفَى لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا

وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠﴾ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
 الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ
 إِلَهَكَ وَآلَهُ أَبَانِكَ إِِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِحْمَدًا
 وَنَحْنُ مُسْلِمُونَ ﴿١١﴾

Mealı Şerifi

Ey İsrail oğulları!. sizlere in'am ettiğim ni'metimi ve sizi vaktile âlemdeki ümmetlerin üzerine geçirdiğimi hatırlayın * ve sakının öyle bir günden ki kimse kimseden bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, ve ona şefaât de faide vermez, hem de hiç bir taraftan yardım olunmazlar * Şunu da hatırdâ tutun ki bir vakit İbrahimi Rabbi bir takım kelimat ile imtihan etti, o onları itmam edince "ben seni bütün insanlara İmam edeceğim," buyurdu "ya Rabbi zürriyetimden de," dedi, buyurdu ki benim ahdime zalimler nail olamaz * ve o vakit beyti şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darüleman kıldık - siz de makamı İbrahimden kendinize bir namazgâh edinin - ve İbrahim ile İsmâile şöyle âhd verdik: Beytimi hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem rûkû ve sücude varanlar için tertemiz bulundurun * ve o vakit İbrahim "Yarab burasını emin bir belde kıl ve ahâlisini envar semerattan merzuk buyur, "Allaha ve Ahiret gününe iman eyleyenlerini," dedi, buyurdu ki "küfredeni dahı merzuk eder de az bir zaman hayattan nasıb aldırırım ve sonra ateş azabına muztar kılarım ki o ne yaman bir inkılâbtır * ve o vakit ki İbrahim beyitten temelleri yükselti-

yordu İsmailde birlikte şöyle dua ettiler: Ey bizim Rabbımız kabul buyur bizden, daima işiten, daima bilen sensin ancak sen * Ey bizim Rabbımız hem bizi yalnız senin için boyun eğen müslüman kıl ve zürriyetimizden yalnız senin için boyun eğen bir ümmeti müslime vücade getir ve bizlere ibadetimizin yollarını göster ve tevbe ettikçe üzerimize rahmetinle bak öyle tevvab, öyle rahîm sensin ancak sen * Ey bizim Rabbımız hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki üzerlerine ayatını tilâvet eylesin ve kendilerine kitabı ve hikmeti ta'lim etsin ve içlerini dışlarını temiz paklesin, öyle aziz öyle hakîm sensin ancak sen * İbrahimin milletinden kim yüz çevirir? Ancak kendine kıyan sefih, hakikat biz onu Dünyada ıstıfa ettik, Ahirette de o hiç şüphe yok salâhile seçilenlerdendir * Rabbi ona İslâm emrini verince, teslim oldum Rabbilâlemine dedi * Bu dini İbrahim kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Yakub da vasiyet etti: Oğullarım "Allah sizin için o dini ıstıfa buyurdu, başka dinlerden sakının yalnız müslim olarak can verin dedi * yoksa siz şahidler midiniz, Yakuba ölüm hali geldiği vakit: oğullarına benim arkamdan neye ibadet edeceksiniz? dediği vakit? Dediler ki senin Allahın ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshakın Allâhi ilâhi vahide ibadet ederiz, biz ancak ona boyun eğen müslimleriz *

(يا بني اسرائيل) ey İsraîl oğulları! size evvelâ Benî Ademden kitab ve nubuvvete aşma, ahdı ilâhîyi hamıl, büyük bir ümmet olmanız, sanıyen kavmı Musadan bulunmanız haysiyetile hitab edildi lâkin dinleyeneleriniz az oldu, şimdi onları te'kid ile beraber bir de zürriyeti İbrahimden bulunmanız haysiyetile ihtarlar muhatab tutulacaksınız. Ehli kitab nasıl olurmuş gordunuzya, artık akl-u insafı alarak (ادكروا الى ائمت عليكم وانى فضلكم على العالمين) vaktile size m'am ettiğim nimetimi, nimeti nubuvveta ve bilhassa Hatemülenbriyanın ba'si va'dını mutazammın olan

ve onun bir mukaddimesini teşkil eden devleti maziyeyi ve o zaman sızı bütün zevlulukul âlemine tafdil eylediğimi hatırlayınızda (واتقوا يوماً لا تحزى نفس عن نفس شيئاً ولا يقبل مهلاً)

(kimsenin kimse yerine عدل ولا تنفعها شفاعة ولا هم ينصرون) hiç bir şey yapamayacağı, kimseden fidye kabul edilmeyeceği, şefaatin de men'faat vermiyeceği ve bunlara hiç bir taraftan yardım edilmeyeceği günden o görülmedik günün azabından korununuz Üçüncü defa' olmak üzere bunlar size ihtar olunur Siz o nimetin mazideki sebebi ne idi biliyor musunuz? Bunu bilmek için o nimeti içinizi çekerek düşünün ve çektiğiniz, çekeceğiniz belâları hesab ederek ıttıkaya sarılın (واذ ابتلى إبراهيم ربه بكلمات) ve o vak-
tı derhatır edin ki İbrahim'i rabbi bir takım kelimeler ile mubtela kılmış, yani mukellef tutmuş, imtihan etmiş ve binnetice (ما تمهم) o kelimatı itmam ve ikmal de eylemiş idi Yani rabbi imtihan etmiş, İbrahim de onları ıfa ve itmamına dua etmiş idi

İPTİLÂ VE BELÂ Tecrîbe ve imtihan manasınadır ki esasen iki emri tazammun eder birisi bir şey'in hafı olan halını tanımak istemek, diğeri de o şey'in cevdet ve redaetını, kemalını veya noksanını meydana çıkarmaktır Evvelki âhım kul olan Cenabı Allah hakkında kabılı tasavvur olamayacağından Allahın imtihanı, ikinci emr ile mulâhaza olunur Bir de imtihan, imtihan olunan hakkında hayır veya şer bir mihneti mustelzım olur ki bu munasebetle ibtilâ ale'ekser meşakkatlı şeyler hakkında kullanılır, Cenabı hakkın tekâlûfı de kulun temayülâtı nefsaniyesi ile rızayı ilahî arasında deveran ettiği cihetle bir taraftan bir külfet ve zahmeti, diğer taraftan kulda sebebi sevab veya ıkab olan ef'al ve halâtın zuhurunu mustelzım terbiyevî bir hasleti mutazammın olduğundan

teciribe ve ımtıhana şebıhtir. Kulların işlerinde teciribe ve imtihan ile itkan üzere amel etmelerini ve nazariyatı mücerrede ile iktıfa eylememelerini ta'lim için Cenabı Allah kendi fi'lini teciribe ve imtihan suretinde ıfham buyurmuştur

İBRAHİM isminin esasen Süryanî bulunduğu ve Arabca manası «ابراهيم» demek olduğu ve bu suretle Arabî ve Süryanî arasında lâfz-u mana müşabeheti buluna geldiği zikredilmiştir.

Rabbî, İbrahimî böyle ımtıhan etti de ne yaptı? Ne dedi bilir mısınız (قال) rabbî, ona dedi ki (انى جاعلك للناس اماماً) ben seni insanlara imam kılacağım, imametü kübra ile seni one düşürüp herkese muktedabih yapacağım

İMAM, one düşmek, maksud u metbu olmak mânâsına masdariyetten me'mum mânâsına ismi olmuştur ki muktedabih, on öncül demektir. Binaenaleyh İmametü kübra, umurü din-u Dunyada insanlara rıyaset, bunun kemalî de mertebî rısalettir. Bu İmamet ise düsturül'amel olacak bir takım ahkâma, millet-ü şeriate mutevakkıf olduğundan bu hitab onu bir din-ü şeriate sahib kılmak ve bununla insanların onune düşürmek demek olur

(قال) İbrahim cevaben (ومن ذريتي) zurriyetimden de dedi Yanı yarabbî beni imam yap fakat bu ihsanın sade bende kalmasın, zurriyetimden bir kısmını da alettevalı İmam yap, bana vereceğin nimeti İmamet-u rısaleti onlarda ver diye kelimenin ıtmamını reca etti ve anlaşıyor ya «hepsine» demedi zira bilirdi ki hepsine talib, muhalıfı hıkmət olurdu Evvelâ zürriyetinin killetini, sanıyen zurriyetinin şıkak ve ıhtılâfını istemiş olurdu Salısen birçok ensar ve avana mutevakkıf bulunan İmamet hususunda zürriyetinin agyare muhtaç olmasını temennî etmiş bulunurdu ki bunlar zürriyeti hakkında hayır dua olmaz-

di Her halde zurriyetinde imam bulunurken ummet de bulunmalı idi, bunun için « و من دري » demeyip « لا ينال عهدي الظالمين » dedi (قال) rabbı bunu itmamen (لا ينال عهدي الظالمين) zalimler benim ahdıme nail olınazlar buyurdu. ve zurriyetinden imam olabilecek kısmın her halde zalimler küruhu olmadığını ve zalimlerin bu devletten kat'iyen mahrum olacaklarını ve İmametin hakkı âdillere verilmek bulunduğunu ifham etti Bu âyet zalımın İmamete ehil olmadığına ve ıbtida âdil olup, sonradan zulüm yaparsa hal'i vacib bulunduğuna delildir. Muarrafıllâm olan cem'iler lâfzîâm olduklarından « الظالمين » kıyamete kadar gelecek zalimlerin hepsine şamıldır Fakat bunun bilhassa nuzulı Kur'an sırasında tamamen malûm olmuş bir mu'tenaveli vardır ki o da Benı İsraıldır ve bu nassın mâsıkalehi onlardır Bunun için idi ki balâdaki âyetlerde muteaddid surette « وانم ظالمون » diye tevbih edilmişler idi Surenin başından beri Benı İsraılın ta'dadı seyviyatındaki hikmet bu zulmü ısbat idi ki hasılı « Benı İsraıl sonradan zalım oldular, zalimlerden ise İmam ve Resul olmaz, onlardan İmamet munkatı olacaktır » demektir İşte ey Benı İsraıl sizin vaktiyle o nimete, o fazilete nailiyyetınızın sebebi, ta Hazretı İbrahimın rabbına imtihan verdiği bu kelı mattan ve ona olan ahd-u vâidden nâşı idi Sız Hazretı Musa devrinde zalım değil, belki zurriyeti İbrahim içinde en mazlûmları ıdınız Bu sayede o nimeti ilâhiyyeye nail olmuştunuz Bir hayli zaman nubûvvet ve İmamet unsuru olarak âlemine tefevvuk ettınız, lâkin icil mes'elesinden itibaren zulme başladınız, gıt gide bütün harekâtınızda bu zulmü nihayet kavminizin hasleti şamilesi oldu, artık badema İmamet İsraıl evlâdından çıktı ve İbrahim zurriyetinin diğer koluna geçti İbrahimın bu imtihanını ve bu kelımatı ıyı hatırlar ve ıyı teemmül ederseniz delili vazıh ile anlarsınız ki Tevratta mev'ud olan Hatemulenbiya İsraıl oğullarından değil, İsraılın amcası Hazretı İs.

mail evlâdından gelebilecektir. Sız, Tevrat mucibince bır Hatemülenbiyanın geleceğinde ıstıbah etmez ve onunla ıstıftah ederken bugün ba'sedilmiş bulunan Hatemulenbiya Muhammed Mustafa sâllallahualeyhı vesellem Hazretlerini bız Beni İsrâilden değıl diye saıkar hasedle inkâra kalkışıyorsunuz Halbuki o, bu cihetle sizden değıl ise de diğır cihetten sizdendir ve sizin zulüm damgasından muarra olan aslınızdandır, zurriyeti İbrahımdendir. Binaenaleyh siz ancak bu tarık ile gelen şerefi İmametten de hissemend olmak istemezseniz zulmünüz haksızlığınıza daha ziyade tezauf edecek, ile'ebed nimet yüzü görniyeceksiniz, bu kelimatı belleyiniz ve ıyı düşününüz ve şunu da hatırlayınız ki (وَادْجَعَلْنَا الْيَتْمَانَ لِلنَّاسِ وَأَمْنًا) hanı bız « البيت » ، « بيت عتيق » ، « البيت » namile maruf olan Ka'beyı vaktile insanlara me'rci' ve me'men yapmıştık. Nas onu hac ve ziyaret ederler, sevab kazanırlar ve onun haremünde bulunanlar taarruzdan emin olurlardı Şimdi siz bunu derhatır ediniz (وَاتَّخِذُوا مِنِّ-)

(مقام ابراهيم مصلی) ve makamı İbrahımden bır namazgâh itti haz ediniz, orada namaz kınız, yahut dua ediniz

MAKAMI İBRAHİM, İbrahim aleyhisselâmın beytı bına ederken veyahut nası hacce davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir ki elyevm makamı İbrahim namıyle maruftur Tavaf namazı burada kılınır Nafi ve İbnı Ânır kıraetlerinde mazi sığasıyle « واتَّخِذُوا » okunur. Yanı bız Kâbeyı nasa merci ve memen yapmıştık. Nas da onu Kible ittihaz etmişlerdi Beytulmakdisten evvel Kible o ıdı Binaenaleyh burada da tahvili kibleye teşvik vardır

O zaman Beytı böyle yaptık (وعهدنا الى ابراهيم واسماعيل) İbrahim ile İsmâile de şöyle ahd ya'nı ekiden emrettik idi.

(فاتمه قليلا) ve ancak onu az müstefid ederim, kâfirin intifaı Dünyaya münhasır kalır (ثم اضطره الى عذاب النار) sonra o kâfirin azabı nâra muztar kılalım, Ahiret azabında kurtulmağa imkân bulamaz - Hazretü İbrahim عليه السلام nassına istinaden rızık meselesini dahı İnamet gibi kıya ederek mümin olanlara tahsisen dua etmişti Cenab Allah bu kıyasın sahih olmadığını, rızık mümin ve kâfire şamil bir rahmeti Dunyeviye olduğundan bunun hem din ve hem Dünyada takaddüm demek olan İmamet kıyası maalfarık bulunduğunu ihtar buyurarak duay itmam eyledi. Demekki Enbiyanın kıyas ve ictihadında bile hata olabiliyor ve fakat Allah onların hatasını derha tashih buyuruyor. Bunun için umuru ilâhiye de kıya sağlam bir delil değildir Cenabı Allah gösteriyor ki kâfir de Dünyada merzuk olur. Fakat bu Dünya intifa mahdud az bir şeydir Ahirette ebediyen azabı nâra atılarak belâsını bulur (وبئس المصير) o azab ne fena bir akıbet ve ona gidiş ne fena bir gidiştir.

وادي رحيم ابراهيم - Nihayet şu kelimeleri de hatırlayın

(القواعد من البيت واسمى) hanı bir vakit İbrahim, İsmail il beraber Beytın kaidelerini, temellerini atıyor, yükselt yordu ve o sırada ikisi birden şöyle dua ediyorlardı (وبنا قبل منك انت السميع العليم) ey rabbımız barigâhı ahadîy tîne refettiğimiz âcizâne fiillerimizi bızden kabul e şüphesiz ki sen semî' ve alımsın, duamızı ısıdır, niyyet lerimizi bılırsın, (وبنا واجمنا مسلمين لك) ey rabbımız bız bızı sana teslimi nefis etmiş, yüzleri, ozleri, sırf san müteveccih iki müslimi kâmil kıl «islâm» fi'li böyle «ك» gibi «لام» ile sılalandığı zaman ıstıslâm, yani teslim

nefis, itaat ve inkiyadı kâmil manasına gelir veya tazammun eder. (ومن دريتا امة مسلمة لك) bizim zürriyemizden de sana arzı ıslâm etmiş, sana muti, müs bir ummet hallet (وارنا مناسكنا) ve bizim menasikir yanı ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz mahal goster

MENASIK, mensekın cem'idır kı nûsuk veya nusûk halleri demektir «سك» fıl'asıl son derece taabbuddür. Fa hac ve kurban hakkında şayıdır (وتب علينا) ve bız hepimize tevbeler nasıb et ve tevbelerimizi kabul e bız bir kerre değıl dama nazar et (ك انت التواب الرحيم) او اعمث فيهم رسولا - şuphesiz kı tevvabı rahım ancak sensin ey rabbımız, hem ozurriyetimiz için onları a senin âyetlerini okur (و يعلمهم الكتاب والحكمة) kıtâk hikmet ta'lim eder (و يركبهم) onları pıslıklar den tathir e

kendilerinden bir Resul gonder (انك انت العزيز الحكيم) emir iradesi nâ mağlûb sahibi izzet ve her hukunu aynı l met ve her sun'u gayetulgaye muhkem olan ancak sen

ASLI HIKMET, ılım-u amelde itkan, tabırı aharle kavulde isabet demektir kı tafsılı «نزل الحكمة من بناء» âyetini gelecektir Bu Resulden murad da Hatemulenbiya Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellem olduğı aşıkâr Çunku zurriyeti İsmail içinde başka bir Peygamber memiş olduğı muttefekun aleyhtir Netekim Resulul bir hadisi şerifinde عوة انى اراهم و شرى احمى عيسى و رؤياى = yanı ben babam İbrahimün duası ve kardeşim İsa müjdesi ve validemün ruyasıym» buyurmuştur Haz

İbrahimin bu duasına şükran olmak üzeredir ki ümmeti Muhammede de namazlarda « اللهم صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على... » duasını ta'lim buyurulmuştur. Bu âyetler düşünüldüğü zaman bu salâvatı şerifenin manası ve teşbihin veçhi tamamilen anlaşılır. İşte İbrahim aleyhisselâm memur olduğu kelimatı eda ve namzed bulunduğu makama irtika için Kâ'benin temellerini atarken oğlu İsmail aleyhisselâm ile beraber yekzeban olarak yaptıkları duada o kelimatın bu veçhile itmamını dua etmiş ve kendine va'd olunan İmametin zürriyetinden bir ümmeti müslimeye ve onlar içinde ba'solunacak bir Resuli zışana müntehi olmasını gayei matlab olarak Allahtan dilemişler ve bu dualar b'seti Muhammediye ile tamam olmuştur. İmametten zalimlerin mahrumiyeti, Kâ'be ve ahvalı, Mekke, İbrahim ve İsmail zürriyeti, bu zürriyetten ümmeti müslime, bunlardan bu Resuli zışan, talâveti âyât, kitab ve hikmet, tezkîye ve taharet, islâm kelimeleri tahattur ve teemmül olunursa rısaleti Muhammediye ve milleti İbrahim olan dını islâm hakkında cidden Ehli kitab bulunanların hiç şüphesi kalmaz.

Artık (و من يرغب عن ملة إبراهيم) Cenabı Allahın insanlara böyle bir imam, bir pîşuva yaptığı İbrahimin milletinden, onun camiasından, onun ruhu dını olan islâmdan kim kaçır? Hangi akıl sahibi bundan istinkâf eder de onun zürriyyetine mev'ud olan bu saadetten mahrum kalmak ister? (الا من منه نفيه)

meğer ki kendini tezlil-ü tahkîr etmek, zilleti esaret ve mahkûmiyette kalmak isteyen kimse olsun, bu gibilerden maadası o büyük milletten sarfınazar edemez

Rivayet olunuyor ki Abdullah ibni Selâm birader zâdeleri Seleme ile Mühaciri islâma davet etmiş «ve şu muhakkak malûmunuzdur ki Allah tealâ Teyratta «ben İsmail evlâdından Ahmed isminde bir Peygamber gönderece-

ğim, ona iman eden hıdayet-u rüşde erecektir. İman etmiyen de mel'undur buyurdu» demiş bunun üzerine Seleme imana gelmiş velâkin Mühacir ımtına etmiş idi, o zaman bu âyet nazıl oldu Ebul'enbiya olan İbrahim bakınız ne büyük zattır (ولقد اصطفياه في الدنيا) namı uluhiyetime ka-

sem olsun ki biz o azameti şanımızla İbrahimi Dunyada ıstıfa ettik, yanı sair halk arasından bir zübde-i safiye olarak seçtik, tehzib-u terbiye edip halıl itti haz eyledik, imamet-i kubraya, nubuvvet-u hikmete intihab-u ihtiyar eyledik (وانه في الآخرة لمن الصالحين) şuphe yok ki Ahirette de

o her halde salihîn zumresinden ıstikametle hayr-u salâh üzere sebatlarına şehadet edilmiş olan rıcalı ilâhî cumlesindendir Dünya ve Ahirette böyle bir zatın milletinden, akli başında bulunanlar hiç istinkâf eder mi?

() ıstıfa ta, ne zaman oldu bilir mısınız? (اذ قال له اسلم)

rabbi ona, arzı islâm et, bana ihlâs-u iman ile teslim ol dediği ilk anı teklifte ki (قال اسلمت لرب العالمين) Rabbulâle-

mîne teslimi nefsettim, ozumu şırkten sakınıb yuzumü ancak ona tuttum demiş, tevhide iman etmişti اسلم emri ilk iman teklifinin teveccühünden kinayedir ki bu emir sure-i İbrahimde «وكذلك رى ابراهيم ملكوت السموات والارض وليكون من الموقنين» âyetlerinde beyan olunduğu üzere iraci delâil suretiyle bir ihtar ıdı, yanı Allah tealâ onun kalbine marifeti islâma sair delâilü tevhidi gostermiş, yıldızların, Kâmerin, Şemsin ufulunden halık tealâyâ ve vahdaniyetine ıstidlâlî ihtar eylemiş o da henüz bulûğundan mukaddem ve merteb-i nübuvvete ermeden evvel nazari bir ıstidlâlî aklî ile budusi âlem delilinin kunhunu idrak etmiş ان وحيته وحي الذي فطر السموات والارض حيا وما انا من المشركين diye rabbulâlemîne arzı iman ve islâm etmiş ıdı ve binaenaleyh hic bir zaman kalb-i İbrahimi şirk ile alûde olmadı,

iptidasından intıhasına? muvahhıdı muslim idı Rabbı onu aklının bidayetunden itibaren ıstıfa etti ve intıhan ve ibtilâsı o zaman başladı., Kelimeı islâm o zamandan itibaren İbrahimın milleti oldu Bu kadarla da kalmadı

(ووصى بها إبراهيم بنیه و يعقوب) bir de hem İbrahimı kendısı ve hem torunu Ya'kup her ikısı kendi oğullarına dahı bu milleti veya bu kelimeyi tavsiye ettiler - Nafı, İbnı Amır, Ebu Ca'fer kiraetlerinde «اومى بها» okunur kı vasiyyet ettiler demek olur İbrahimın oğulları İsmail, İshak, Medyen, Medan dört idi Sekiz veya yirmi dört rivayeti de vardır. Ya'kubun oğulları on iki idi: Rubin, Şem'un, Lâvı, Yehuza, Yeşsuhuz, Zebulun, Zevana, Teftuna Kevza, Uşır, Bunyamin, Yusuf aleyhısselâmdır kı Benı İsrail bu on iki biraderin evlâd-ü ahfadıdır. İbrahim ve Ya'kubdan her biri oğullarına bu milleti şu suretle tavsiye veya vasiyyet ettiler (ياي انا لله اصطفى لكم الدين) oğullarım cenabı Allah her halde sizin için ittıba olunacak dını bızzat ıstıfa ve intıhab etti, size dınlerin en safını, en güzadesını ihsan eyledi (فلا تموتن الا وانتم مسلمون) bınaenaleyh mushımı kâmil olmakdan başka bir halde olmeyınız

Ey milleti İbrahıme rağbet gostermiyen Benı İsrail (ام كنتم شهداء اذ حصر يعقوب الموت اذ قال لبيه ما تعبدون- eşbahlı

(من بعدى) Olum Yakubun huzuruna geldiği, yanı Yakub vefat ederken, halı ihtıdarda bulunduğu sırada oğullarına «benden sonra neye ibadet ve kulluk edeceksınız? dediği vakıt siz hazır mı idiniz? değıldınız, halbuki hakıkî Benı İsrail olan Yakubun oğulları hazır ıdiler, ona cevap verdiler, ne dediler bılırınısınız? Bunu vehyü ilâhî ile öğreniniz (قالوا نعم الهك والهاباك إبراهيم واسمعیل واسحق الها واحداً-

(و نحن له مسلمون) «bız senin ma'budun, ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshakın ma'budu bir ilâha ibadet ve kulluk edeceğiz ve bız ancak ona müslim-ü münkadız, başkasını tanımayız» dediler. Mısırlıların türlü türlü putlara taptıklarını gören Hazreti Yakub onların içinde bıraka-
cağı oğullarına mukaddema yaptığı vasiyetin infazını te'kid için, son nefesinde bu sualı sormuş ve hakikaten İsrail, Abdullah olduğunu ve islâm üzere ölmek vasiyeti-
nin nümunesini evlâdına göstermiş idi. Oğulları da bu cevabı vererek o vasiyetin infazına azımlerini gösterdiler ve dikkat ediniz ki Yakubun dedesi İbrahimden ve am-
cası İsmailden başladılar Bunları da «آباءك» unvanı altında onun babalarından saydılar, ve kendilerinin sade Beni İsrail değil, Beni İbrahim, zürriyeti İbrahim olduklarını da ifade ettiler, çünkü kıssası İbrahimi biliyorlardı, sırrı nımeti anlıyorlardı, burada Tevratın Hatemül'enbiyayı tebşir ve tar'if eden âyetlerinden bazılarındaki «ihvanı-
nızdan» kelimesinin manasını bir beyan vardır. Eller-
deki Tevratın beşinci sıfırının on birinci faslında İhsanı Musadan «İlâhınız rab tealâ size aranızdan ve ihva-
nınızdan bana benzer bir Nebiy - nebiyyen mışlı - ikame edecektir Yine bu fasılda «Rabbı tealâ Musaya dedi ki ben onlara ihvanınız mıyanından sana benzer, sana mumasıl bir Peygamber - nebiyyen mısleke - nasb-ü ikame edeceğim Bunun benim ismimle tebliğ edeceği kelimatı her kim dinlemezse ben ondan intikam alırım» varid olmuştur Ve bundan dolayıdır ki hâlâ Beni İsrail ona muntazırdılar Ey Beni İsrail, demek ki Hatemul-enbiya, Musaya mumasıl bir sahibi şeriat ve furkan olacak ve ihvanınız arasından ba's buyurulacaktır Beni İsrailden böyle bir Peygamber gelmemiştir. Ve bu sizden değil ihvanınızdan gelecektir, acaba Beni İsrailin ihvanı kimlerdir? Yine Beni İsrail midir? Halbuki bütün Beni İsrailin ihvanı onların kendileri olmamak lâ-

zım gelir. Yakubun oğulları babalarına cevap verirken «babaların İbrahim ve İsmail ve İshak» demekle bu uhuvveti göstermişlerdir. Yakubun kardeşi İs evlâdından Eyyub aleyhüssalâmdan başka Peygamber gelmemiş, o da Hazreti Musadan evvel gelmiştir. Bu ihvan her halde evlâdı, İsmail, zürriyeti İbrahımdendir. İsmail, İshakın büyük kardeşi ve Yakubun amcası ıdı. Hakikî manasiyle Beni İsrail olan Yakub oğulları İsmâile dahi baba demekle İsmail evlâdının bu uhuvvetlerini anlatmışlardı

Ulemai islâm ve müfessirini kıram, elde bulunan kü-tûbi salıfede Hatemül'enbiya Efendimizin bî'setını sara-haten veya istidlâlen tebşir ve ta'rif eden âyetlerin bazılarını bervechîâtı zıkr-u beyan eylemişlerdir

Evvelâ — Tevratın balâda nakleyelediğimiz ıkkı âyeti kı Arapcaları «ان الرب الهكم قيم لكم بيا مثلي من يسكم و احوالكم»، «ان الرب تعالى قال لموسى ان مقام لهم بيا مثلك من بين احوالهم و ايمانهم لم يسمع كلامي الذى يؤدبها عى ذلك الرجل dur. باسمى اما انتقم منه

Bunun Yunancası da şu veçhile manzurı acızanem olmuştur

(پروفيتز ايمن اناستشى كريس اوثوس اوتون ادرقون ايمن اوسمه

استقون لساپيشى اينون قاقوسى توبروقو اچينو اقسو رقتسته اوتو لاغو افنس).

Saniyen — Tevratın sıfırı evvelı faslı tasınde Hacere Sare gadab ettiğı vakıt Allahın melekı gorundu, ya Hacer nereye gitmek istiyorsun ve nereden geliyorsun dedi; Seyyidem Sareden kaçıyorum cevabını verdi. Bunun üzerine melek «seyyidene don ve ona tevazu eyle, zıra Allah senin zer'ını ve zurriyetini taksir edecek, sen gebe olacak ve bır oğlan doğuracaksın, Allah tealâ senin tazarruunu ve huşuunu dinlemiş olduğundan dolayı ona İsmail tesmiye edersin,

o insanların göz bebeği olacak ve onun eli hepsinin fevkinde olacak ve hepsinin eli ona hudu' ile uzanacak ve o bütün kardeşlerine rağmen şükredecek» İsmail aleyhis-selâmın eli cemîi nasın fevkinde olması ise bizzat değil ancak evlâdından Muhammed aleyhisselâmın ba'sıyla olduğunda şüphe yoktur Zira o zamana kadar İsmail ve evlâdı İsmail Badiyede mahsur idiler, bi'seti Muhammediye üzerine dımı islâm ile şark-u garbe istilâ ettiler

Salisen. — Yine bu sıfırın yırmıncı faslında «rabbi tealâ Turısınada geldi ve bize Saîrden tulû etti ve faran dağlarında zuhur eyledi ve sağından kıddislerin unvanlarını saf yaptı da onlara izzet ıhsan etti ve onları bütün şuûba sevdirdi ve Kıddislerin hepsine bereketle dua etti» Faran dağı Hicazdadır Zira Tevratta «İsmail Faran beriyesinde remiy teallum etti» diyor, İsmailin Mekkede sakın olduğu da malûmdur Binaenaleyh bu ayetin de Hicazda bi'seti Muhammediyeye ve fethi mekkeye işaret olduğunda ıstıbah edilmemek lâzım gelir Yehudiler bunu «Turısınadan ateş zuhur ettiği vakit saîrden ve cebeli Farandan dahi birer ateş zuhur ve bu mevazıa intışar eyledi» diye te'vil ediyorlar Lâkin Allahın bir yerde mücerret bir ateş halketmesine, oradan rab geldi, tulû etti, zuhur etti denilmiyeceği aşıkârdır Boyle denilebilmek için oralarda bu vakıayı muteakib bir vahiy veya ukubet gibi bir harika ta'kib etmek ıktıza eder O zaman ise Turısınadan başka buralarda böyle bir şey olmadığı musellem bulunuyor Her halde bu ayet bi'seti Muhammediyeye ve onun Eshabına ve alelhusus Mekkenin fetih esnasındaki Eshabı kıram saflarına işaret olduğu şüphesizdir Neteküm kıtâlı Habkukta bu ma'na tamamen beyan olunmuştur şöyle ki

«Allah Turısınadan, Kudsi cebeli Farandan geldi, Muhammedin behasınban Sema bir açılma ve hamdinden Aız bir dolma, manzarasının şuâi nur gibi olurdu, bel-

desını izzile muhafaza eder Olümler onunden yürür. Yırtıcı kuşlar askerine arkadaş olur. Kalktı Arzı mısaha etti ve butun ummetleri teemmul ve onlardan bahseyletti, kadım dağlar eğildi, ebedî tepeler ındı, ehli Medyenin örtüleri sıyrıldı, atlara bindik gavs ve inkıyad binidlerinin üstüne çıktık, yakında yaylarını doldurub atacaksın, ya Muhammd oklar senin emrinle tam bir kanış kanacak, Arz nehirlerle gurlhyecek, seni dağlar gordü titredü sel yağmurları senden inhiraf etti Mehari ru'bundan urktu korkusundan ve perişanlığından ellerını kaldırdı, Şems-u Kamer, mecralarından tevakkufa uğradı, askerler oklarının parıltısından ve beyanının parlaklığında yürüdü, Arzı gadabla çığnersın, ummetleri zecren doğer harnian edersin, çünkü sen ummetının halâsı ve babalar toprağının ıstihlâsı için zuhur ettin Nasara nushalarında son fıkra ummetının halâsı ve Mesihın ıstihlâsı için zuhur ettin suretinde gorulduğu de mervıdır. Fılvaki Muhammed aleyhısselâm meşarı kadımeıyı geçmiş ve Hazreti Mesihı de Yehud ve Nasaranın valanlarından kurtarmıştır.

Rabian: — Kitabı Es'yanın yırmi ikinci faslında <kuvvet ver, çiçek aç, musahıbın Mekkeye niyyet ediyor Artık vaktin yaklaştı, Allahın kerameti üzerine doğacaktır. Arz zulnetlere bürünmüş, sıs ummetleri kaplamıştır Rab sana tam bir ısrak اِشْرَاق ile ısrak edecek, üzerine kerametını ızhar eylyecek, ummetler, senin nuruna, mülûk senin ziyai tulûuna yuruvecek, gozunü etraftakilere kaldir ve teemmul et, zira onlar senin yanında toplanacak ve seni hac ve ziyaret edecek ve sana veledin beledi baidden gelecek, Çünkü sen Ummulkurasın, ımdı sair bilâd evlâdı ke'enne Mekkenın evlâdı demektir, ve erikeler, serirler üzerinde esvabınla zıynetlen, bunu gorduğun zaman mesrur olacak, ıbtihac duyacaksın Çünkü denizin zahireleri sana meyledecek, ummetlerin askerleri sana hac eyleyecek, Medyen tokluları sana sevkolunacak, Ehli Seba'

sana gelib Allahın nîmetlerini konuşacaklar ve ona temcid edecekler, Farânın ağnamı sana gelecek, ve benim mez bahıma beni razı edecek kurbanlar refolunacak ve c zaman ben beyti mahmidetim için bir hamd ihdas edeceğim. Bu evsafın hepsi Mekke için fethinden sonra vücud buldu, milletlerin askerleri ona haccetti, denizlerin zahireleri oraya aktı, ihdas olunan hamd de «لبيك اللهم ليك» «ليك لا شريك لك ليك ارا الحمد والمنة لك ليك» dir Arablar evvel de telbiye ederlerdi, fakat «ليك لا شريك لك الا شريك هولاك ملكه ومملك» derlerdi Kitabı Eş'iyada Badiye hakkında bir çok tevsifat vardır

Hamisen — Tevrat müfessirlerinden Seman Tevratın sıfri evvelinde şunu rivayet etmiştir «Allah tealâ İb rahım aleyhisselâma vahyedib dedi ki İsmail hakkın dakı duanı kabul ettim ve onu mubarek kıldım, büyült tüm ve cidden muazzam yaptım, on iki büyük tevliğ edecek ve onu ben bir ummeti azime için imam yapa çağım» evlâdı İsmailde Peygamberımız Muhammed aley hisselaından başka bir ümmeti azimeye imam olan yoktur ve bu ummet, ümmeti Muhammed olduğu zahirdir

Sadisen — Tefsiri sadedinde bulunduğumuz âyeti Kur'an ile alâkadar olmak üzere Hazretı Yakubun evlâdına va sıyyeti hakkında Tevratın Yunanca tercemesinde şu âyet nakledilmiştir

(اوچقليون ارحون اقشيعوداچه اينمنوس اقوتيمزون اوتو اوس پوچهچه

اقتوس پروس دوجيه ائنون).

MÂNÂSİ Hazretı Yakub oğullarına hitaben demişki «ey benim oğullarım gelecek Resul gelmediği müddetçe bizden nubüvvet munkatı olmaz, o geldikten sonra bizden nübüvvet ve saltanat münkati olur cumle âlem onun kudumuna muntazırdır

Sabian : — Zeburun yine Yunancasından şu nakle dılmıştır

(اناتالی آتس ایمرس ائو ذیچه اوشییی چه پشیوس ایرنیس آ اوس او
اندن ارثی ایسلی چه قتا چیرلمسی اپونلا سیش آ اوس نلاسیش چه ایویونا.
مون آ اوس پراؤقس ایقومس اوپیون پروپسده ابوبس چه ایوخریا ائو
خلتیقور سی چه پروشجیلون ائتون پندس ایواسیس بس بس).

Yanı Haktealâ vahıy tarıkıyle Davuda buyurdu kî:
«senden sonra sahibi şeriat bîr Peygamber bâsedece.
ğım kî şemsı nübuvveti Şark ve Garbe nur saçacak, onun
ilk ıtıba eden ümmeti kavmı Arabdan olacak, inad ve
muhafelet edenler makhur ve zelil kalacak, şeriatine cı-
hanın mülûku itaat edecek dın ü şeriatı kıyamete kadar
baki olacak».

Saminen — İncillerde de hılye Muhammediye hakkın-
da bişaretler mevcuddur Ezcümle.

«ارحموس امبروس تاموهدو اونی پروتوس موانی اواچی ائیشوس لیسون توئاده
nassı mevcuttur. قوورمانول ائو»

Yanı Hazreti İsâ buyurmuş kî «o kî benden sonra ge-
lecek, benden evvel halk olunmuştur Ben onun papuçu
bağını çözmek hizmetine lâyık degilim (Meta İncılı) [1]

Tâsian — «قال المسيح للحواریین اماذهبوا بکیم الفارقیط روح الحق الی لا ینکم -
yâni Hazreti Mesih Havariyuna de-
miştir kî «Ben gideceğüm ve size farıklı ruhulhak gelecek-
tir kî kendi tarafından tekellum etmez Ancak ona söy-
lendiği gibi soyler (یوحنا). Fılvaki Kur'anda «ان اتع الامایوحی الی
> «هل ما یکون لی ان ابدله من تلقاء نفسی ان اتع الامایوحی الی» ، «وما یطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی»
ayetleri bunu musaddıktır, Farıklı ıki veçhile tefsir edil-
miştir

Bırısı, şafı' müşeffa demekdir kî Resulallahın bir sıfatı-
dır.

[1] İşbu Yunanca ayetler Sultan Ahmed zamanında Dını İslâmı kabnl eden
Mehined efendi nam zatın sebebi ihtidastını göstermek üzere yazdığı guzel bir
risaleden nakledilmiştir

İkincisi, Bazı Nasara demişler ki Farıklıt hak ile batılı ayıran demektir Aslı Faruktur, lıt tahkık ve te'kid ifade eder Bu suretle farıklıt sahibulfurkan demek olur. Bu ise Hatemul'enbiya Efendimizin isimlerinden biridir. Ve Nasaranın bu âyetleri anlamak istememeleri mahzı dalâlettir - Evvelkısı farıklıtın Yunanca, ikincisi İbranîden me'huz olduğuna goredir -.

Aşiren — Bu âyetler eldeki kutubı salifenin nusahı muhtelifesinde mevcut olan ve Yehud-u Nasaraca aslı değil yalnız maanısı gizlenmek ve suî te'vîl ile tahrîf edilmek istenilen âyetlerdir «الذين آتياهم الكتاب يتلوه حق تلاوته اولئك» muktezasınca bunlar hakkı ile okuyanlar ve cuz'î fehîm ve insafı olanlar için bilhassa hey'et-i mecmuasıyla her türlü şupheyı kesmeğe kâfi beyyınattır Ve Kur'anda bunların her birini musaddık âyetler de vardır Bunlardan başka mufessirini ızamı aslı busbutun zayı' edilmiş bazı âyetler dahı nakletmişlerdir Ezeumle İbnı Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu uzere Cenabı Allah Tevratta Benı Israile şöyle bir ahd vermiştir «ben Benı İsmailden bir nebıyyı ummı ba'sodeceğim, her kim ona tabı olur ve getirdiği nuru tasdik ederse gunahını mağfıret ve kendini Cnnete idhal eylerim ve ona ıki ecir veririm, biri Musanın vcsair Enbiyayı Benı İsrailin getirdiklerine ittıba ecrı, biri de evlâdı İsmailden Nebıyyı ummî Muhammedin getirdiğine ittıba ecridir» Bunun Kur'andaki tasdıkı «...الذين آتياهم الكتاب من قبلهم بآية من ربهم» kavlı ilâhîsıdır, Bir de Tevratta Hatemulenbiyanın mevlîdi Mekkede, meskeni Taybede, mulku Şamda ve ummeti Hammadûn diye tavsif edildiği menkuldur

Balâda nakledilen ve elyevm mevcut bulunan kutubı salife âyetleri de kât'iyen gosteriyor ki Cenabı Allah otedenberi ummı salifenin her birine ıstikbalde gelecek ve ğayeri kul olacak bir Peygamberi âlişanı v'ad u

tebşir buyurmuş ve kudumundan evvel hepsine anilgıyab iman teklif eylemiş ve her kitabın ehli bunu kabul ile Allaha ahd vermiştir Bu ahd ve bu âyât mucebince ne Museviyet mebde, ne de Nasraniyet müntehadır Tevrat mucebince Musaya benzeyen ve kitabı hep Bısmillâh ile başlayan o Peygamber Hâzretı İsa olmadığı zahır bulunduktan başka İncil âyetlerinin delâleti mucebince kendisinden sonra sahibülfurkan ve ruhülhak olan o Peygamberin teşrif edeceğini tebliğ ve tebşir etmiş olmakla kendisinin ve dininin gayeı kıl bulunmadığını beyan eylemiş ve Hatemul'enbiya hakkında en son ahdı o almıştır İşte bu v'ad ve ahdı tasdik ve bilful tahakuk ettirmek uzre Cenabı Allah «lâ raybe fih» olan kitabı mübini ve furkanı hakimi ile Hatemul'enbiya Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellem Hazretlerini ba's buyurmuş ve bunun için Beni İsrâile ilk hitabında «اوموا بعدی» emirleriyle bu ahdın icrayı icabını taleb etmiş ve bu babdaki bütün şüpheleri halletmek için, aklı, nakli her türlü edilleyi bast eylemiş ve nihayet kıssası İbrahim deki kelımata ve vasiyeti Yakuba nazarı dikkatı celbederek ihvanın manasını, islâmın kıymetini tefhum ve kunhı meseleyi tenvir eylemiştir Şimdi bütün bu hitabatın fâidesini telhıs için buyuruluyor ki

نَٰلِكَ اٰمَةٌ فَدَخَلَتْ هَا مَا كَسَبَتْ

وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Meali Şerifi

O, bir ümmetti geldi geçti, ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız, siz onların amellerinden sorulacak değilsiniz *

ÜMMET İmam maddesinden me'huz bir isimi cemi'dir ki firakı nâsa metbu' ve muktedabih olan cemaat demektir. Yani bir İmam maiyetinde kavı bir ciheti vahdetle toplanıp muntazam bir surette icrayı faaliyet eden ve bu suretle muhtelif sunuf ve firakı insaniye üzerine hâkım bulunan hey'eti içtimaiyedir, Tabiri aharle ümmet, İmameti kübrayı haiz cemaattır Cemaatlara nazaran ümmet, fertlere nazaran İmam gibidir. Demek ki ummet, bir milleti hâkime eshabından müteşekkıl olan hey'eti içtimaiyedir

(لك) Bu zikrolunan cemaat, yani İbrahim ve Yakub ve bunların vasiyetlerini tutan muvahhid müslim oğulları (امة قد خلت) geçmiş bir ümmettirler, müteferrik insan fırkalarının tevhidı için, önlerine düşmüş, ıktida ve ittibaa lâıyk bir cemaattirler. Binaenaleyh onlar başka siz başkasınız siz onlar değilsiniz ve onlar sizden hiç değildir. Siz onların evlâdıyız diye kuru bir neseb ile ıftihar etmekle kurtulamazsınız (لھما ما کسبت) onların kazandıkları onlara aid (ولکم ما کسبت) sizin kazandığınız da size aiddir. (ولا تتسلون عما كانوا یعملون) ve siz onların yaptıkları amel-lerden mes'ul olmazsınız Herkesin menfaati kendi kazancında ve herkesin mes'uliyeti kendi amelindedir- Cemaatlar de boyledır. Sizden evvelkiler hasenat kazandıkları halde siz onlara benzemeyip fenalık kazanırsanız mücerred neseb davasıle onların kazancından ıntifa edemezsiniz Bil'akıs evvelkiler fena şeyler yapmışlar ve siz de onlara tabı olmamış iseniz onların fenalığı sizden sorulmaz, sizden sorulacak olan kendi amellerinizdir O halde, eslâfınızın ıylığıle ıftihar etmeyin, siz de onlar gıbı ıyı kazançlar kazanın, keızalık eslâfınız hatalar yapmış, seyyiat işlemiş ise onunla da me'yus olmayın, siz onlara uymiyarak hak yoluna gıdın, hasenat yapın.

İyilerin, büyüklerin evlâd ve mensubını onlara ıktıda ve ittiba ederek islâm-ü ihsan ile iyi ve büyük ameller yapmazlarsa kuru intisab ile kendilerini kurtaramazlar, kezalik kötülerin evlâdı onlara uymıyarak iyi ve güzel ameller yaparlarsa mücerred nesebden dolayı onların seyyiâtından muahaze edilmezler ve kendilerini kurtarırlar «كل امرئ ما كسب رهي»، «ليس للانسان الا ما سعي» لا يأتي الناس بامالهم واثاثهم ما ساءكم = sâir insanlar bana amellerile gelirken siz sade neseblerinizle gelmeyin» buyurmuştur. Gerçi neseb, karabet bir şereftir. Fakat sadece neseb halâs-ü felâh için bir sebep değildir. Müfid olan intisab, asıl husni amelde, dîn-ü ahlâkta, hasılı sebebde ittiba ile intisabdır «فادع في الصور ملائسا بهم ولا تيسألون» Cenabıhakkın mevahıbı fitriyesi çoktur ve bütün mahlûkatına şamil, ve mebdî fitrat herkes için cebrîdir. Lâkin insan için buna mukabil bir kanun vardır ki o da kanunı taleb ve kesıbdır ve insan bundan mes'uldur. Kazançların hesabı görüldüğü zaman mevahıbı fitriyesini suiistimal edenler daha çok zarar ederler, o vakit büyük nesebler yuzkarası olur. Bunun için herkes kazancına bağlıdır. Aceba bu böyle mutlak mıdır? Bu ayetler mutlak görünüyor fakat herkesin menfaat-u mazarreti kendi kesbine maksur olacak, kımse kimsenin amelinden asla müntefi ve mutazarır olınıyacaksa teâvunun, içtimaiyetin, ummet-u İmametın hıkmət ve faidesi nedir. Bu bir teshilden ibaret olsa yine bir menfaat değil midir? sonra tevarus bir hükmü Dunyevî dahı olsa bunun menafı uhreviye de hiç hükmü yok mudur? ve eğer alel'itlak boyle ise balâdaki Benî İsraıl kıssalarında halef-u selef yekdiğerinin ef'al-u ahvalıyle nıçın medih veya mu'ahaze olundular? gibi sualler hatıra gelir, fılvakı bu hüküm mutlak değildir. «كل من كسب رهبة الاحياء اليه» ayeti mucabince kesbinin fevkinde mazharı nimet olan eshabı yemin vardır. Kezalik

«والذين آمنوا واتبعهم دوابهم الحقا بهم دوابهم» ayeti mucebince ittiba şartıyla zürriyetin usulüne ilhakı da derecei kesbin fevkinde bir saadeti natıktır. Demek vehbiyat kesbin sade mebedinde değil arasında ve muntehasında da vardır. Ve ahkâmı tevarus-u teavün dahı boyledir Binaenaleyh âyetin manası herkesin yekdiğerinden alel'itlak muntefi veya mutazarrır olmasını nefiy değil, yalnız ef'alı ihtıyariyede kesbin chemmiyetini ve bu intifa-u mazarratın her halde bir kesb ile alâkası bulunduğunu isbat içindir ki bundan nıamı vehbiyenin netiyi lâzım gelmiyeceği gibi ecrın behemehal kesb ile mutenasib olması da lâzım gelmez. Atayayı ilâhî ve kesb ile meşrut olduğu mevakide dahı o kesbin derecesiyle mahdud değildir. Küçük bir amele büyük ecirler verilebilir, bu suretle içtımâ, teavün esasları bir taraftan diğerrının kazancından bir intıfai mutazammın olmakla beraber hakıkatta bunlar dahı az çok bir şartı kesb ile mesbukturlar ki bunun akdemi bir imana ve bir din-u millet rabitasına ittiba ile vıfak-u ıstırak kesbidir ki bu da kesbi imana merbuttur. Bundan dolaydır ki kesbi hilâf derecesine göre intıfai içtımâiye manıdır. Yine bundan dolaydır ki mucerred neseb-ü karabet ahkâmı tevarusa kâfi değildir. Tevarüs, varısın müverrise halefiyeti demektir ki bu da onun milletine ittıbai ile meşruttur. Bu sebeble ihtılâfı din ve ihtılâfı dar men'i ırsdır. Varıs ırs ile muverrisının kesbinden muntefi olmuş görüldüğü sırada asıl sebebi intifa evvelâ kendi kesbi olan ittıbai din-u dârdan, samiyen o mirâsı husnı istınalinden ibaret olur. Ve işte âyetlerin ıtlakı bu haysiyetledir ve bu haysiyetle herkesin menfaati kendi kazancındadır. Ve her kes kazancından mes'uldur. Kimse kimsenin günahından muahaza olunamıyacağı gibi hiçbir kimse diğerr kimsenin kazancından, kendinin hiçbir kesbi bulunmaksızın intifa edemez ve netaiç kesbin bu kadar adaletle tevzı Dunvada olamazsa Ahirette behemehal olacaktır. Ve bunun

içindir ki Dünyada ıktımaî kesiblerin kâr-ı zararını ada-
letle tevzî etmiyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi
hakkı kesbi olmıyarak ıntıfaa kalkışan ümmetler çabuk
munkarız olurlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete
lâyık olamazlar Butun bunlarla beraber az ve muntazam
ve güzel âmellerle büyük büyük menafı ıktısab etmenin
bir yolu vardır O yol tariki hak ve sıratı mustakımdır.
ve balâda gorulduğu üzere halef salefin a'maliyle medih
veya muahaze olunduğu zaman bu medhi-u muahaze
mücerred nesebe değıl tarikte ittıbaa veya ademı ittıbaa
racidir ki bu da kendi kesibleridir Binaenaleyh insanlar
vaktiyle geöen büyük bir ümmetin ensalı ve ensabı
olmakla kendilerini kurtaramazlar ve onlar gibi
büyük olamazlar, onlar gibi güzel çalışmağa ve
güzel ameller yapmağa muhtaçdırlar, ve hatta gelenler,
geöenlerden ziyade husnı amel yapırlarsa onları geöerler.
ve eslâf ile ahlâfın bu müterakkı telâhukundan daha bu-
yük ve daha mes'ud bir ummeti azıme husule gelir ve
işte Hazreti İbrahim buna dua etmiş ve Hatemulenbiya
bunu tahakkuk ettirmek için tasdik ederek gelmiştir
Bu zaman böyle bir ummeti azımenin ve vası bir sıratı
mustakımın teşkil-u te'sisi zamanıdır Ve bu iş mucer-
red ırk-u neseb davasını guden ve bununla beraber ata-
larının gittiği yola gitmeyenlerin kârı değıldir Hem
onların güzel yollarını yıkmayıp tutmalı ve hem o yolu
tevsi ederek ve daha güzel amaller yaparak âlemşumul
bir şehrahi mustakim kuşad etmelidir ki bunda hususî
bir nesebin hukmu olmaz, butun nesebler, butun hasebler
dahıl ve insanıyetin hepsi mustefid olur

Bu böyle iken

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ
حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾ قُلُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ

إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٢٠﴾ فَإِنْ
آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آتَيْنَا بِهِ فَقَدْ آمَنُوا بِمَا وَابَعُوا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ
فَسَيَكْفِيكَمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢١﴾ صِبْغَةَ
اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عِبِيدُونَ ﴿٢٢﴾
قُلْ أَتُحِبُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا
وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿٢٣﴾ أَمْ نَقُولُ أَنْ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ قُلْ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْرًا اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ
مِمَّنْ كَتَبَ شَهَادَةً عِنْدَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ نِلَّكَ أَمَةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ
مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

Meali Şerifi

Bir de Yehud veya Nasara olun ki hidayet bulasınız dediler, de ki: hayır, hakperest hanif olarak İbrahim milleti ki o hiç bir zaman müşriklerden olmadı * ve deyin ki biz Allaha iman ettiğimiz gibi bizene indirildiyse, İbrahime ve İsmaille ve İshaka ve Yakuba ve Esbata ne indirildise, Musaya ve İsaya ne verildiyse ve bütün Peygamberlere rablarından olarak ne verildiyse hepsine iman ettik, onun Resullerinden birinin arasını ayırmayız ve biz ancak onun için boyun eğen müslimleriz * eğer böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak doğru yolu buldular, yok yüz çevirirlerse onlar sırf bir şikak içindedirler, Allah da sana onların haklarından geliverecektir, ve o, o işiden, o bilendir * Allah boyasına bak (vaftiz nolacak) Allahdan güzel boya vuran kim ? Biz işte ona ibadet edenleriz * deki Allah hakkında bizimle mücadele mi edeceksiniz ? Halbuki o bizim de Rab-bimiz sizin de, ve bizim amelerimiz bize, sizin amelleriniz size, ancak biz ona muhlıslarız * yoksa İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub da, esbat da hep Yehud veya Nasara idilir mi diyorsunuz ? Deki sizler mi daha iyi bileceksiniz yoksa Allah mı ? Allahın şahadet ettiği bir hakikati bilerek ketm edenden daha zalim kim olabilir ? Allah ettiklerinizden gafil değil * O bir ümmetti geldi geçti, ona kendi kazandığı size de kendi kazandığınız ve siz onların işlediklerinden mes'ul değilsiniz ?

(وقالوا كونوا هوداً أو نصارى تهتدوا) Yehud ve Nasâra bu bab-da her kese Yehudî veya Nasâra olunuz ki hıdâyet bulasınız dediler, Yehudîler Yehudîliğe, Hıristiyanlar Hıristiyanlığa davet ettiler. Bunlar ıksı bir yere gelmez iken hem her biri kendi yoluna davet edip ihtilaf ve niza çıkardılar, hem de bunun hidayet olduğunu iddia ettiler. Halbuki hidayet hılâf-û şırkte değil, tevhidi haktır. Bunun için (قل) ya Mu-

hammed' sen şöyle de (مل) Yehud ve Nasara değil (ملة)

(إبراهيم حنيفاً) hanıf, yani kufur ve şırkten muteberri, hakka ve tevhide muteveccih olarak milleti İbrahim olalım, hep onun milletine ittiba edelim, onun ehli milletinden olalım.

İbrahim hanıf idi (وما كان من المشركين) müşriklerden değildi.

kendisinden sonra gelen ve balâda gorulduğu üzere bir çok cihetten müşriklere benzıyen Yehud ve Nasaradan hiç değildi - Lâkin bunlar geçmiş bir ummet idi, biz onlardan nasıl olalım derseniz, onun kolayı vardır Evvelâ geçmiş olması arkasından ittibaa manı değildir Sanıyen, siz aynen geçmiş olan o ummet değil, onu tecdid ve tevsi eden ve onun duasında gayeı matlubu olan yeni bir ummeti azıme, bir ummeti muslıme olunuz ki bu ummet onun milletını de muhtevı bir camıı kubra olur. Boyle olmak için (قولوا) şöyle deyinız - (امنا بالله وما ازل الينا وما ازل)

الى ابراهيم واسماعيل واسحاق ويعقوب والاسباط وما اوتى موسى وعيسى

(وما اوتى النبيون من ربهم) bız Allaha ve bize inzâl olunana ve İbra-

hime, İsmâile, İshaka, Yakuba ve Yakubun hafıdlerı olan Esbata inzal olunana, keızalık Musaya ve Isaya verılmış olana ve bunlardan başka daha ne kadar Enbiya gelmiş ise hepsinin rabları tarafından kendilerine verılmış olana

ıman ettik (لا تفرق بين احد منهم) bunların hiç birının ara-

sını ayırmayız - Yehud ve Nasaranın yaptığı gıbı bazı-sını tanıyıp da bazısını tanımamazlık etmeyiz, boyle demek hepsinin mertebesini musavı bılırız demek değildir, hiç birine kufretmeyız aslı nubuvvette ayırmayız demektir.

Bınacııaley evvelâ Allahı, sanıyen kendi peygamberinizi salısen onun şehadetile diğerlerini tanıruz (ونحن له مسلمون)

ve biz ancak Allaha müşlim ve münkadız.— İşte milleti islâm böyle vası ve bütün edyanı cami bir din ekmel, bir milleti uzmadır. «قولوا اما» buyurulması imanda kalben tasdikten başka lisanen ıkrarın da vücubunu natıktır. Rivayet olunuyor ki bu ayet nazil olduğu zaman Resulullah Yehud ve Nasaraya «Allah böyle emretti» buyurmuş ve kiraet etmiş idi. Isaya gelince Yahudiler inkâr eyleyib küfrettiler, Nasara da Isa diğer Peygamberler gibi değildir, o Allahın oğludur dediler, bunun üzerine şu ayet nazil oldu (فان امنوا بمثل ما امنتم به) ey mu'mınler siz böyle deyiniz, bunun üzerine Yehud ve Nasara sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse (فقد اهتدوا) ihtida etmiş, doğru yolu tutmuş olurlar, aranızda ittihad ve ittifak hasıl olur (وان تولوا) ve eğer yüz çevirirlerse (فانما هم في شقاق) onlar her halde şikak ya'nı ihtilâf, munazaa, muhasame içindedirler, tefrikadan kurtulmaz, mutemadiyen niza ederler dururlar, (فسيكفكم الله) böyle olunca da ya Muhammed! badema onların şerrine karşı Allah sana kâfidir Biraz te'hîr etse bile her halde onların hakkından gelecektir, (وهو السميع العليم) ve o Allah sem'idır, duanızı ve her türlü sözlerinizi ıstır, Âlîmdir, niyyetlerinize varıncaya kadar her şeyinizi bilir ve hükmünü ıera eder— Hakka ıhlas ile temessukun hükmü felâh-u zafer, hakka karşı şikakın hükmü de erinde veya gecinde helâktır

Hıristıyanlar çocuklarını Ma'mudiye dedikleri sarınarak bir suya daldırırlar ve buna ta'mid, «vaftız» derler ve bunun bir tathır olduğunu söylerler ve ne zaman birisi çocuğunu böyle vaftız ederse işte şimdi hakkile Hıristıyan oldu derler Buna karşı Cenabı Allah musulmanlara buyuruyor ki siz böyle bervechibâlâ tevhid ile

bilâ tefrik iman ettiğinizi söyledikten sonra şunu da ilâve ediniz (صبغة الله) biz Allah boyası olan imanı fitrî ile iman ettik, sudan imana, sun'î boyaya tenezzül etmeyiz, Allah boyasına, Allah boyasına. Zira (ومن احسن من الله صبغة)

Allah boyasından daha güzel kimin boyası vardır? Mad-diyatta bütün kâinata bir göz geçerseniz, eşcar-ü nebatata, bütün çiçeklere bilhassa insanların simalarına bir atfı nazar etseniz onlardaki fitrî elvan ile, insanların sürdüğü sun'î boylar arasında kıymet ve hüsn-ü beha cihetinden ne kdar büyük fark görürsünüz, bilhassa insan bedenle-rine sürülen ve fitratı tağyır eden sun'î boyalar ne çirkin, ne mulevves, ne arazi şeylerdir? İşte manevîyatta din ve ahlâkta dahı böyledir. Din, dını fitrî iman, imanı fitrî, taharet, tahareti fitriye, cemal, cemali fitrîdir Mükteseb olan bütün fathırat tahareti fitriyenin muhafa-zasına ve ârizî bulaşıkların izalesine ma'tuf olmalıdır. İnsanları bir paçavra boyar gibi bulaşık bir suya sokup çıkarmaktan ibaret sudan bir dın-ü imanın ne kıymeti olur! Dın-ü imanı bir boyaya teşbîh etmek lâzungelirse biz Allah boyası olan bir imanı fitrî ile iman ederiz Maddî ve manevî bütün taharetlerimiz, zynetlerimiz hep fitratı ulâ esasını muhafaza ve istikmale masruftur Dini islâm ve imanı tevhid insanların mıntarafıllah boyandık-ları oyle güzel bir Allah boyasıdır (ونحن له عابدون) ve bu su-retle biz ancak Allaha ibadet ve kulluk ederiz Onun âbidleri ve onun abıdlerıyız. Bütün Peygamberlere ima-nımız onun hak Resulleri oldukları ve onun emrını teb-lîğ ettikleri içindir Yoksa onları ma'bud tanımayız, Na-saranın Isaya yaptıkları gibi şırke sapmayız, hattâ Hate-mul'enbiyaya tapmayız ona da «اشهد ان محمداً عبده ورسوله» deriz deymiz «صبغة الله» nazmı celîli yukarıdaki «اما» ya merbut olarak âyetin nihayetine kadar «قولوا» emrinin mekulünde

dahildir. Aradaki «*فان أموا*» âyeti cümle-i mu'terizadır binaenaleyh «*صفاة الله*» mealinde «*آما*»nın mef'uli mutlakı makamına kaimdir. Maamafih igra babından olması da teviz edilmiştir. (قل) ya Muhammed! sen o

Yehud ve Nasaraya şöyle söyle (اتما جوننا في الله) siz bize

Allah hakkında «Allahın hak dını Yehudilik veya Hristiyanlıktır ve binaenaleyh Cennete ancak bunlar dahil olacaktır, geliniz Yehdi veya Nasara olunuz ki hidayet bulasınız» diye münazara ve mücadele mi ediyorsunuz

(وهو ربنا و ربكم) halbuki o Allah hem bizim ve hem sizin rabbimizdir Biz ona iman ederken sizin rabbınız olduğunı inkâr etmeyiz O halde bize karşı bu mücadele ne boş, bununla beraber (ولنا اعمالنا) bizim amellerimiz bizim

(ولكم اعمالكم) sizin amelleriniz de sizindir – Biz müslümanlar bâlâdeki imanımız muktezasınca diğer edyan sahiplerinin kendi ıttakadlarına göre yaptıkları dinî amellerine müdahale etmeyiz, hurriyeti edyan ve vicdana riayet ederiz ve bunun için camiaı islâm her camiadan vasidir. Onun içinde edyanı semavîyeden her birı kendi halinde yaşayabilir Allah tealâ hepimizin rabbıdır ve indallah her birimiz kendi amellerimizden mes'ul olacağız Şu kadar ki (ونحن له مخلصون) biz ancak ona ihlâskârız.

Amellerimizde ancak ona ihlâs ile hareket ederiz, arzı ihlâs edecek başka ma'bud tanımayız, onun rızasına muhalif olan hususatta kimsenin hatırını gönünü dinlemeyiz, işte huzuri ilâhîye amellerimizle giderken aramızda bu fark ile gideceğiz ve ona göre hesap vereceğiz ki bu nokta ne kadar şayanı dikkattir

Ve buna karşı siz ne yüzle mücadele edebilirsiniz.

(ام تقولون ان ابراهيم واسماعيل واسحق و- Ey Yehud ve Nasara

ولما تقولون ان ابراهيمه tabi siz milleti İbrahime tabi اولىٰ

mamak ve bızımle mücadele etmek için İbrahim, İsmail. İshak, Ya'kub, Esbat hep bunlar Yehudî ve Nasranî idiler mı diyorsunuz? Nafı, İbni Kesir, Ebu Amir, Halef rıvayetiyle Hamze, Ebu Ca'fer, Revh rıvayetiyle Ya'kub kıraetlerinde «ya» ile «امقولون» okunur, evvelkünde bu âyet «قل» mekulunde dahil, ikincide ona nazır ve re'sen Peygambere bir hitabdır O halde ma'na Ya Muhammed! o Yehud ve Nasara boylemi diyorlar, bunların kendilerinden olduklarını mı iddia ediyorlar? (قل) sen onlara de ki

(ما اثم اعلم الله) söyleyin bakayım siz mi daha ıyı bilirsiniz Allahı mı? Elbette Allah a'lemidir değil mi? Halbuki Allah oyle biliyor ve oyle şehadet ediyor ki onlar ne Yehudîdirler ne de Nasaradılar, daha evvel geçmiş bir ümmetü sabıkadırlar, İbrahim Hanıfî müşkindir ve müşriklerden değildir. siz ise sabit olan bu hakikate şehadeti ketmediyorsunuz (ومن اطلم ممن كتم شهادة عنده من الله) ve acaba nezdünde ma'lûm ve mınarafıllah sabit bir şehadeti ketmedenden daha zalım kım vardır? Zira doğru bir şehadeti ketmetmek de en büyük zulûmlerden biridir. Ve Allah tealâ İbrahime «لا يال مهدى الطالين» buyurmuştur. Siz nasıl olur da bıhakkın bir milleti metbua olabilirsiniz ve size uyanlar nasıl hıdayete erebilir? siz yoksa zulmünüzden, ketmi şehadet etmenizden Allahı gafıl mı sanıyorsunuz? وما الله ..)

(وما تعملون) Allah sizin yaptıklarınızdan ve yapacağınızdan gafıl değildir Bu münasebetle bir daha ışidiniz ki (تلك امة قد حلت لها ما كسبت ولكم ما كسبتم ولا- hakikat şudur

(تَسْلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ) .. bunu belleyin, badema hal-ü istıkkal düşünün, işbu kanunu kesbe riayet edin, rısalet ve immeti Muhammediye tahtında teşekkül eden ve bütün Enbiya tarafından terğib edilmiş bulunan ümmeti muaz zamanı müvahlıdeye dahil olmağa çalışın.

Müfesssırının beyanına göre bu âyette başlıca bir ka-tenbîh vardır Evvelâ aba-ü ecdadın fezailine ittıkâ ile kalınmamalıdır. Herkes amelîyle muahaze olunur Sanıyen eslâfa farz kılınan ahkâm aynen ahlâfa dah farz kılınmak nasıl mustenker degilse ihtilâfı mesalih: mebnı Muhammed aleyhisselâmin insanları eski bir mil letten yeni bir millete nakletmesi ve bu suretle büsbu tun yeni bir şeriat getirmesi de mümkündür. Bu da ıstır kâr edilmemelidir Balâdaki nesih âyetleri de bu imkân natıktır İşte «ezmanın tegayyürile ahkâmın tegayyürî inkâr olunamaz» kaidei fıkhiyesi bu gibi âyetleri mazmunudur Ahkâmın böyle il-el-u mesalihı ile deveranın bilmeğe fıkıh tabır olunur Dini islâmın böyle bi taraftan ahkâmı sabite, diğer taraftan ahkâmı mütehav vileyi hazz olması, onun kıyamete kadar bekasını teyic edecek esbattan birisidir Bu sayede beşeriyetin her terakkısı muhafaza olunur, hem de buhranlı, yıkıcı inkılâblardan mahfuz kalır Salisen, tarikatı Enbiyayı temessuk etmek isteyenlerin seleflerini, hata ve saval kor korune taklid ile uğraşmayıp hakk-u batılı bızza temyiz ederek amel etmeleri lâzımı gelecektir Çünkü «ولا تَسْلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» buyurulmuştur Bu gibi büyük esas ları ihtiva eden bu âyet, lâteşbîh bir tercü bend gibi ayrı ayrı sıyak ile takrir edilmiş ve bu takrir, mahz tekrardan ibaret kalmamıştır, birinde intısabı irkî' dı gerinde intısabı dinî esası sevkolmuş ve bir de evvel kinde esbat «ك» işaretinde sarahaten dahil olmadığı halde ikineide dahil olmuştur Ve bu suretle birine

cüz hitam bulurken ruhu islâmın vahdeti temin edilmiştir ki bundan sonra vahdeti cismaniyesini temin edecek olan Kible meselesine geçilecek ve ümmeti Muhammedin teşekkülüne ve evsafı zatıyesine işaret buyurulacaktır. Buraya kadar Surei bakare «اباك ستمين» e kadar Fatıhanın evveline şebihtir bundan sonra yeni bir sıratı müstakim hıdayetine başlanacaktır Bunun için buyuruluyor ki

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَزَّ عَلَيْهِمُ الْبَقَى
كَانُوا عَلَيْهَا قُلُوبًا مَّشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مِنْ شَاءَ إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿١﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا
وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ
الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا
عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِعَ إِيمَانَكُمْ إِنْ اللَّهُ
بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٢﴾ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ
فَلَنُؤْتِيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ
 أُوتُواْ الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
 يَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَلَئِنْ آتَيْنَا الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ
 بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ
 وَمَا بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ قِبْلَةٌ بَعْضٌ وَلَئِنْ تَبِعْتَ هَؤُلَاءِ مِنْ
 بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٦١﴾

Meali Şerifi

Nas içinde süfehâ takımı "bunları bulundukları Kibleden çeviren ne? diyecek, Deki Meşrik da Magrib de Allahındır, o kimi dilerse doğru bir caddeye çıkarır * ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun * Kibleyi mukaddema durduğun Kâ'be yapışımız da sırf şunun içindir: Peygamberin izince gidecekleri; iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım, o elbette Allahın hidayet eylediği kimselerden maadasına mutlak ağır gelecekti, Allah imanınızı zayi edecek değil, Her halde Allah insanlara re'fetli çok re'fetlidir, rahîmdir * hakikaten yüzünün Semada aranıp durduğunu görüyoruz, artık müsterih ol: seni hoşnud olacağın bir Kibleye memur edeceğiz, haydi yüzünü Mescidi Harama doğru çevir, siz de - ey mü'minler - nerede bulunsanız yüzünüzü ona doğru çeviriniz; kendilerine kitab verilmiş olan-

lar da her halde bilirler ki o rablarından gelen haktır ve Allah onların yaptıklarından ve yapacaklarından gafil değildir * celâlim hakkı için sen o kitab verilmiş olanlara her bürhanı da getirsen yine senin Kiblene tabi olmazlar, esn de onların Kiblesine tabi olmazsın, bir kısmı diğer kısmın Kiblesine tabi değil ki.. celâlim hakkı için sana gelen bunca ilmin arkasından sen tutar da onların hevalarına uyacak olursan o takdirde sen de mutlak zulmedenlerden sensindir *

KIBLE esasen insanın her hangi bir tarafa teveccüh ve ıstıkbali hâlidir ki Türkçe yon demektir. Orfen namazda teveccüh olunan mekâna ismolmuştur

Cenabıhak Kiblemin tahavvulüne ve yeni bir sıratı müstakımın iracesine ve bu suretle yeni bir ummet teşkiline işaret ve bunun üzerine kendilerini bilmezler tarafından soylenecek cahilâne sözlerin hukuksuzluğunu beyan için söyle buyuruyor.

(سيقول السّمَاءُ من الناس) Nassın sufeha takımı, hafif akıllı idraksız, çapkın guruğu diyecekler ki (ما وليهم عن قبلهم التي كانوا عليها) Bunları yanı Muhammed ve ummetini bulundukları Kiblelerinden - Beyti makdisten - çeviren ne? bu söz neshi inkâr ve tahvil Kibleye ıtırız otinek isteyen Yehud veya munafikîn tarafından sardedilmiş ve âyet onlar hakkında nazıl olmuştur Balâda «الا اسمهم السماء» hukmı celiline nazaran munafikîn hakkında olması daha munasıbdır. Yâni bunlar böyle söylemiş ve soyliyeceklerdir (قل) Ya Muham-

med! Sen o süfehaya söyle söyle (لله المشرق والمغرب) Meşrik ve Mağrib, gün doğusundan gün batısına kadar bütün şu arz Allahındır, onun hiç bir mekâna ihtisası yoktur. (يهدي من يشاء الى صراط مستقيم) bunların maliki olan o Allah

dilediği kimseyi yeni bir sıratı müstakime hidayet eder, muvaffak kılar».— Burada doğrudan doğru Fatihadaki «اهدنا الصراط المستقيم» duasına sarılı bir alâka, dekik bir cevap vardır. Evvelâ Sıratı mustakimin nekire olarak ıradı, bunun azametine ve yeniliğine bir işaretir ki istenildiğinden â'lâ ve oteden beri gidile gelmiş olan mün'amün aleyhim sıratından daha başka ve daha güzel ve gaye nimet-ü saadete daha selâmet ü sühuletle gotüren, yani gadab-ü dalâlden salım bulunan bir tarıkı müstakim demek olur. Sanıyen' bu sıratı mustakime hidayet, sırf meşıyyetü ilâhiyeye rabtedilmiştir Hilkatte meşıyyetü ilâhiyeye merbut olmıyan hiç bir şey buluumadığı halde bunun tasrıhı, boyle bir sıratı ihsan ve ibtida ona hidayet kulların kesb-u meşıyyetiyle mukayyed olmayıb mahzı fazlı ilâhî olduğuna tenbilitir. Ve bu suretle burada kesib kanununun bir kaydına ve bu ışıın mebdet kesbe mütakaddım bulunduğuna bir işaret vardır Kesib mesalinde meşıyyetü ilâhiye, meşıyyetü abadı ta'kib eder Bu gıbı vehbî esasatta ise abdın kesbı meşıyyetü ilâhiyeyi ta'kib etmek icab eder Hasılı Cenabı Allah her şeye malıktır ve dilediği kulunu mahzı meşıyyetile Peygamber yapar ve ona busbutun yeni bir din-u şariat ihsan edebilir ve bundan onu menedecek hiç bir kuvvet yoktur ve Peygamberlik bir kesib ışı değilbir ve bu ışı «لها ما كنت وعليها» kaidesının dairi şümulunden harıqtır O kaide bu ihsandan sonra cereyan eder Ve bunu yapabilecek olan Allah tealânın tahvilı Kibleyi enretmesinde ıtıraz edilecek hiç bir sebep yoktur Ve cenabı hak Resulü Muhammede bu hidayeti bahşetmiştir. (وكذلك) ve ey ümmeti Muhammed! İşte boyle bir sıratı müstakime hidayet etmek suretile (جعلناكم أمة وسطا) bız sızı vasat' merkez ve her tarafı denk, mu'tedil, hayırlı bir ümmet yaptık (لتكونوا)

(شهداء على الناس) ki siz diğer nas üzerine kavlen veya fi'len veya halen şahıdı adil ve nümunei imtisal olsanız.»

ŞÜHEDA, şehidin cem'idir, şehid de şehadetten «feil» bima'na «fail» veya «mef'ul» olarak şahid yahud meşhud ma'na-sınadır. Orfümüzdeki şehid «meşhud bilcenne» demektir. Burada ise şahid ma'nasınadır. Şahid, bir hakkı ısbatta şehadetine ya'nı ilmi şühudî tarikile ihbarına müracaat olunan ve hükme beyyine ittihaz edilen kimsedir ki bundan bilistiare ıstılâhta bir hükmi külliyyi isbat için müracaat olunan emri cuz'îye de şahid ıtlak olunur. Şer'an kendının diğerı aleyhinde bir hakkını ihbar-ı taleb etmeğe dava, ve başkasının kendi aleyhinde hakkını ihbar etmeğe ıkrar denildiği gibi bir başkasının diğerı aleyhine hakkını ihbar etmeğe de şehadet denilir Binaenaleyh şahid, orta-da mutavassıt, adil ve hakğû, sozu mesmu ve mu'teber bir kimse olur. Ve bu münasebetle fi'len ve halen numune-i imtisal ittihaz edilen muktedabih kimselere dahı şahid denilir «Bu boyledir, çünkü fülân öyle diyor, fülân iş şöy-le yapılmalıdır, çünkü fülân fülân öyle yapıyor» tarzında her hangi bir hüküm-ü karar için sened ittihaz edilen zevat hep şaluddirler ki bunlar en büyük insanlar demektir. İşte cenabı Allah ummeti Muhammedî insanlar arasında böyle hakşinas, hakğû, adil ve müstakim, hüsnı ahlâkı, ılm-u ırfanı ile mumtaz, şayani ıstışhad ve merkezi bir cazibeyi ve imametü haız, muktedabih bir cemaat yapmak ve tam manasiyle adil bir ummeti hakime teşkil etmek için sayı Muhammedîde yeni bir sıratı mustakime hıdayet buyurmuştur. ve akvamı saire arasında ummeti ıslâm bu vazifelerini unutmamak ıcab edecektir. Müslüman-lar şuna buna uyuntu olmayacak, diğer akvama nümunei imtisal ve merci olmak lâzım gelecektir ki bunu temin eden sıratı müstakim vehbî olduğu halde onun üzerinde bu noktadan yürümek bir emri kesbîdir Ve bunu iktisab

eden ümmetin icmaı da bir delili hak, bir şahidi hakikî olur. Filvaki bu şerait altında yürüyen müslümanlar ve bilhassa Eshabı kiram, akvamı cihanın merkezi teveccühü olarak emri hakda haizi imamet bir ümmetü kübra olmuşlardı. İşte ey müslümanlar! siz böyle nas üzerine şahid olasınız (و يكون الرسول عليكم شهيداً) o resuli huda

Muhammed Mustafa da sizin üzerinize şahid ve size muktedabih olsun «قد كان لكم و رسول الله اسوة حسنة» medlûlünce siz onu ekval-ü ef'alinizde, harekât-ü sekenatinızda şahid ve İmam ve nümuneı ımtısal bir metbuı hûmam ittihaz eder ve onun getirdiği sıratı müstakim üzerinde yürürseniz bütün insanlar sizin arkanızdan gelir ve sizi cemaatinizle İmam tanır, ızharı hak için size ve sizin sözünüze muracaat eder — Bunun için icmaı ümmetin delil olması Muhammedin ummeti olmağa ve onun kitab-u sünnetine ittiba eylemeğe mütevakkıftır. — Bunu yapamayanlar ümmet olamaz Başka milletlerin arkasında gitmeğe mecbur bir kavımı tâbı ve mahkûm olur, hürriyetini gâib eder, esir kalır. Hadisi şerifte rivayet olunmuştur ki (Ahirette diğer ümmetlerin hepsi Enbiyanın tebliğatını inkar edecekler, Cenabı Allah berayı muhakeme Enbiyanın tebliğ davasına beyyine taleb edecek, nihayet ummeti Muhammed getirilecek, şahadet edecekler, diğer ümmetler siz onu nereden biliyorsunuz diyecekler Ümmeti Muhammed de «Allah bize bunu kitabı ve Resulü sadıkının lisanı ile bildirdi» diye cevap verecekler, bunun üzerine Hazretü Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem getirilecek, ümmetü kendisinden sorularak tezkıye edilecek o da onların adaletine şahadetle alenen tezkıye edecektir)

Resulullah Efendimiz Mekke'de iken Ka'beye müteveccihen namaz kıları. Medine'ye hicretten sonra Sahreye müteveccihen namaz ile emrolunmuştu ki bunda Yehudîleri İslâma bir nevî te'nis vardı Bunun hakkında buyu-

fi'linin « حملنا », « اقله » (وما جعلنا القلة التي كنت عليها) ruluyor ki mukaddem mef'ulı sanısı, « الى » muahhar mef'ulı evvelıdır. Kiblenin sıfatı zannedilmemelıdır. Yani, senin vaktiyle üzerinde bulunduğun Ka'beyi kible yapışımız başka bir şey için değıl (الا لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على عقبيه) ancak Peygambere ittiba edecek olanları, geldiğı izden geri donecek, irtıdad eyliyecek olanlardan tefrik-u temyiz etmek, habıs ile tayyibi birbirinden ayırd cylemek ve bu suretle her birinin halı benim gıby sız kullarımla beraber hepimizin malûnu olmak içındır Boyle olmasa ıdı onları yalnız ben bılırdim, sız bilemez, ayırd edemez-
dınız -- Peygamber Medineye gelip Beytu makdise doğıru namaz kılmağına başlayınca Arabın gucune geldi, bılâhare Ka'beye tahvıl buyurulduğı zaman da Yehudilerin gucune gitti kâh buraya, kâh oraya bu ne oluyor? Bunda yakın olsa boyle olmazdı» diye irtıdad edenler bulundu Münafıklar soz ettiler, muslumanlar « vefat eden ihvanımızın namazları ne olacak diye telâş ettiler, buna karşı ve daha doğırusu tahvılın mukaddimesinde bu ahvalın vuku bulacağına işareten bu âyetler nazıl olmuştur. — İşte bu mesele de boyle bir imtihan vardır (وان كانت لكيرة) gerçı bu hal, bu imtihan büyük ve ağır bir şeydir (الا على الذين هدى الله) ancak Allahın hıdayet ettiğı, ınanda sebat nasib cylediğı zevata değıl, onlara Allahın hiç bir emrı ağır gelmez, şunu da bılınız kı (وما كان الله ليضيع ايمانكم) Allah sızın sebatkâr ımanınızı veya ımanınızın eser ve alâmeti olan namazlarımızı hiç zayı etmek istemez, binaenaleyh Kible tahvıl olunursa bundan evvel kıldığınız namazlar, vefat eden ihvanınızın namazları ındallah zayı olmaz (ان الله بالاس لرؤف رحيم) çunkü Allah her halde in-

sanlara pek re'fetli bir rahîmdir. Ne ecirlerini zayi eder, ne de maslahatlarını, hayırlarını terk eyler Sızın şefakat-ü merhamet namına bildiğiniz şeylerin bütün menabii ondadır. Onun nesih emirleri, sizin zararınıza olacak veçhile makabline şamil olamaz Her zaman için o zamanın hükmü cari olur— Bu hüküm zamanımızda «kanun makabline şamil olmaz, meğerki muhaffifi ceza olsun» suretinde ifade olunan kaidei teşrin esasıdır. Nafi, İbnü Kesir, İbnü Amır, Hafs kiraetlerinde Reuf, Hemzenin meddiyle, mütebakisinde medsiz okunur, lâkin ma'na birdir.

İşte Allah böyle bir Allahdır ve size bu suretle bir sıratı müstakim verecek ve sabit bir kible gösterecektir» Resulullahı yukarıdan beri varid olan işaret üzerine tahvilî Kible için vahyin vuruduna intizar ediyor, Semadan Cıbrılı gozetiyor ve babası Hazreti İbrahimın Kiblesi olan Kâ'beyi temenni ederek dua eyliyordu nihayet şu âyetler nazıl oldu Ya Muhammed, (قد رى قلب وجهك فى السماء) biz senin yüzünün sık sık Semada donuşunu görüyoruz (فلنولىك قبة ترضىها) seni artık pek memnun olacağın bir kible-

ye kat'iyen çevireceğiz Binaenaleyh (فول وجهك شطر المسجد الحرام) sen hemen yüzünü dos doğru Mescidi haramın şatrina ya'nı Kâ'be tarafına çevir— Bu suretle eski Kible mensuh ve böyle istikbalî Kible farz oldu Yuzun dos doğru çevirilmesi, bedenın ön tarafından tamamen yönelmesi demek olduğu aşıkârdır Binaenaleyh yuzun ve bedenın Kâbeden başka bir tarafa bukülmesi namazı ifsad eder. Lâkin uzakta bulunanlar için aynı Kâbeye isabet de şart değildir. Ve bunun için bizzat Kâ'be denilmeyib Mescidi haram şatrina buyurulmuştur, Mescidi haram ise Kâ'benin kendi değıl etrafındaki haremi şerifidir Ve burada kıtal, taarruz memnu bulunduğı ve emni kâmil matlûb olduğı için ona «haram» veya «harem» denilmiştir

ŞATR, bir şey'in nısfı veya bir cüz'i mütemayizi veya bir canıbi ma'nalarına gelir. Kâ'be Mescidi haramın tam ortasında bulunduğu için nısfı Kâ'benin nısfına müntehi olur Ve bunun için Mu'tezileden Cubbaî ve Kadı Abdül-Cebbar, namazda Kâ'benin nısfına isabet şart olduğuna ve bir kenarına teveccüh gayri kâfi bulunduğuna kail olmuşlardır. Fakat Sahabeden ve Ta'bînden, müteahırından Cümhuri müfessirîn uzaktan mesşidi haram semtine teveccüh kâfi bulunduğunu ve ancak Mekkede ve Mescidi haram içinde Kâ'benin her hangi bir tarafına teveccüh vacib olduğunu beyan eylemişlerdir ki buna göre hasılı ma'na mümkin olduğu kadar Kâ'be tarafına demek olur Yani Şatır, nefsi Kâ'beyi ve mescidi haram semti Kâ'beyi ifade eder Ve bunun tafsılı kütübi fıkhiyenin ıstıkbali kible bahsine aittir Bera ibnı Âzib radiyallahuanh Hazretlerinden rivayet olunuyor ki Resulü ekrem sallallahu aleyhi vesellem Medineye gelmiş ve on altı ay Beytü makdis tarafına namaz kılmış ıdı, badehu Kâ'beye teveccüh kılındı. Bu tahvılın «bedir» gazasından iki ay mu kaddem Recebî şerifte zevahî Şemisten sonra vakı olduğu ve Resulullahın Benî Seleme mescidinde Eshabıle beraber kılmakta bulunduğu öğle namazının iki rek'atını muteakıp namazda iken çevrilip «Mizaba» doğru yöneldiği ve erkeklerin kadınlar yerine, kadınların da erkeklerin yerine namazda tahvili mokân ettikleri ve binaenaleyh c mescide mescidul kibleteyn» namı verildiği dahı zikredilmiştir Derhal etrafa haberler gıtmış «mescidi kuba»da dahı ahali namazda iken biri gelmiş Resulullah Kâ'beye çevrildi diye bağırması olduğu inervidir

Tahvili Kible hakkında balâda **لَا مَشْرُقَ وَالْمَغْرِبَ فَاِذَا تَوَلَّوْا فَمِنْ وَجْهِهِ** gıbı vakı olan işaretler, bu ayet ile tamamen kesbi kat'ı yet eylemiş ve Beytülmakdise teveccüh büsbütün nesil olunmuştur Bunun için bazı ulema nasih olan ayet **فَاِذَا تَوَلَّوْا** olduğuna zabı olmuştur ise de doğrusu Cumhurun dediği

gibi nâsîh işbu « قول وحيك » emridir. Cenabı hak bizzat Resulünü bu emir ile tatyib buyurduktan sonra eşhas ve emkineye ta'mimen de buyuruyor ki (وحيث ما كنتم فولوا -

(وجوهكم شطره) ve her nerede bulunursanız yani her nerede namaz kılarsanız yüzlerinizi o tarafa çeviriniz, o tarafa yöneliniz. - demek ki namaz kılmak için bir mescid gibi muayyen bir mahal ile tekayyüd farz değildir. Fakat muayyen bir Kible olarak Mescidi harama doğru Kâ'be tarafına teveceuh herkese farzdır. Meğerki düşman havfı gibi zarurî bir ma'zeret karsısında buna da inkân bulunmasın, o zaman buna yakın herhangi bir ehlet kâfi olur. İşte (فأما تولوا) in ma'nası da budur. Şimdi Kiblenin böyle Beyti makdisten Kâ'be'ye tahviline sair ehli kitab ne diyeceklerdir? Derseniz (وإنا الدين أوتوا الكتاب) mukaddema kendilerine

(ليعلموا) kitabı verilmış olan Yehud ve Nasara tâifeleri de

(إنه الحق من ربهم) her halde bilirler ki bu tahvil emri rah-ları tarafından bir emri haktır. Onlar içinde her ne kadar « ما أولهم عن قتلهم » diye itiraz etmek isteyen ve nesh-i inkâra kalkışan sufeha bulunursa da kitaba hakikaten aşuna olan-ları bu gibi ahkâmı inşaiye de mintarafilâh nesh-u tebdilin cariz ve hattâ bir sunneti cariye olduğunu ve Ka'be-nin vaktile Kible-i İbrahim bulunduğunu bilirler (وإنا الله)

(بناقل عما يملون) ve Allah tealâ onların amellerinden gafil de-gildir ve cezalarını verecektir. » Binaenaleyh bu cumle ehli kitab hakkında bir inzardır. İbnü Âmir, Hamze, Kı-saî, Ebu Ca'fer, Revh kiraetlerinde « تا » ile « تامل » okunur. Bu surette Allah hiç birinizin amelinizden gafil değildir demek olub mü'minler hakkında tebşir, kâfirler hakkında inzar olur. (ولئن آيت الدين أوتوا الكتاب بكل آية) ya Muhammed! Val-

lahı sen o inadçı ehli kitaba her âyeti getirsen, isbatı hak için ne kadar delâil ve mucizat mümkün ise hepsini goster sen (مَاتَّبِعُوا قِبْلَتَكَ) onlar senin Kiblene tabi olmazlar. Sen onlara aklî ve naklî âyât-ü edillenın en vazihını gösterdin, akl-ü hikmet, ahdı kadım ve bilhassa kıssai İbrahim ile şerefi Kâ'be hakkında irae etmiş olduğun beyanatı vazihayı ve bu emrı kat'iyı anlamak istemiyenler, hiç bir delili sem'i itibara almazlar ve binaenaleyh senin me'mur olduğun Kibleye uymazlar (وَمَا أَنتَ بِتَالِعٍ قِبْلَتِهِمْ) sen de onların Kiblelerine tabi olamazsın, bundan başka - (وَمَا لَكُمْ)

(وَمَا لَكُمْ) onlar birbirlerinin Kiblelerine de tabi olmazlar Zira Yehudiler «صره» ye, Nasara da gün doğrusuna dururlar ve birbirlerine muvafakatleri ihtimali yoktur (وَلَنْ أَتَّبِعَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ) vallahi sen bu Yehud ve Nasaranın hakka muhalif batıl uzere kıttıkları hakkında sana gelen bu ilinden sonra farzı muhal olarak onların hevalarına, emrı hakka muhalif olan keyflerine, arzularına uyacak olursan (أَنْتَ إِذَا) bu takdirde şunu

muhakkak bil ki sen de (لِلظَّالِمِينَ) behemehal zalımler guruhundan olursun - ve o zaman ahdı ilâhiye nail olamaz, nasa İmam olub ummet teşkil edemezsin. Binaenaleyh senin onlara ıttıban hukmı ilâhî ile muhaldır. Ey ehli iman! Siz onların ne kadar zalım olduğunu bilir mısınız?

الَّذِينَ اتَّبَعُوا الْكِبْرَ يَعْرِفُونَ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ وَإِنَّ
فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٧﴾

Meali Şerifi

O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin üleması onu - o Peygamberi - oğullarını tanıır gibi tanırlar, böyle iken içlerinden bir takımı hakkı bile bile ketmederler *

-- . . . --

(الدين آتيناكم الكتاب) bizim kendilerine kitab verdiğimiz, kitabı okumak nasib eylediğimiz o ehli kitab uleması (يعرفوه) o Peygamberi bilmez değil-lerdir, onu tanırlar, onun o Peygamber olduğunu (كما) (ليكمون الحق- وان فريقاً منهم) tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, bilirler (وهم يعلمون) hiç şüphesiz bile bile hakkı ketmederler - Burada Peygambere hitab zamır ile « يعرفوك » buyurulmayıp da gıyabe iltifat ile « يعرفوه » buyurulmasında dakık bir kaç nakte vardır Evvelâ bu âyet cenabı Allah tarafından sureti gıyabda ve bitarafâne bir şehadetü ifade eder Sunıyen, Tivratta Hazreti Musaya benzer bir Peygamber diye tavsif buyurulmuş olduğu için otedenberi Ehli kitab tarafından Hatemul'enbiya lâmu ahd ile « النبي - ennebıy » yani o Peygamber diye yadedılırdı, böyle ma'ruf ıdı o dedikleri zaman bunu anlarılardı. Ancak onun Hazreti Muhammed olduğunu gösterecek bir beyymeye, kat'i bir delile ihtıyac vardı, Hazreti Muhammedin getirdiği âyâtı beyyine ve mucızatı vazıha ile bu da bıhakkın te'min edilmiş ıdı ve bunların karşısında bilhassa o zamanki ulemayı Ehli kitabın hiç bir veçhile şekk-ü şüphesi kalmamıştı ve bunu evlâdlarını bildikleri gibi kat'i bir surette biliyorlardı. Netekim Hazreti Omer Abdullah ıbnı Selâm Hazretlerine bunu sorduğu zaman « ben onu oğlumu bildiğimden daha ziyade bilirım, çünkü

onda hiç şekk-ü şupheye mahal yoktur, fakat evlâdına gelince ne bileyim belki vahidesi hıyanet etmiş olabilir» demişti Bunun üzerine Hazretî Omer de müşarunileyhin başını opmüştü. İşte بعروه buyurulmasında bu nukte ma'rufiyete ve «o Peyğamber» unvanına büyük bir telmih vardır Bu âyet bilhassa şunu da isbat ediyor ki sadece bilmek, sırl kalbî olan ilm-u marifet mnanâ kâfî değildir, manî şer'î için ız'an-u inkıyad ve bundan başka hakkı ketmetmeyib zahiren ikrar ve i'traf evlemek dahi lâzumdur İmanın koku bir keviyeti kalbiye olmakla beraber onun mu'teber bu manî olması o kokun bir manî mütebri bulunmadıkca zahirde mıtısarına mutevakkıftır Ehli kitab üleması o Pevğamberi kalben pek ıyı tanıdıkları halde mu'mın olamamışlar bilâkis bile bile ketmî hak ettüklerinden avamdan daha ziyade mezmû u ve makduh keleret muamıdından olmuşlardır

Ey ınsaleti bu kadar sabit ve müberhen olan resulü ekme!

﴿لَا تَكُونُوا مِنَ الْمُنْكَرِينَ﴾ الْحَقُّ

مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُنْكَرِينَ ﴿۱﴾ وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ

هُوَ مُوَلِّيْهَا فَاسْتَبِقُوا الْحِزْبَيْنِ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ

﴿۲﴾ اللَّهُ جَمِيعًا إِنْ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۳﴾

Mealı Şerifi

O hak rabbından, artık şupheye düşenlerden olmasakın* Her birinin bir yöneti vardır, o ona yönelir. Haydin hep hayırlara ko-

şun, yarışın; Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir, şüphesiz ki Allah her şeye kadir *

Ya Muhammed (الحق من ربك) O emrı hak rabbındandır, tabırı aharla hak, Allahtan gelendir (فلا تكون من المتأخرين) Binaenaleyh sen sakın, şubheci güruhundan olma ve onların hevasını gozederek, aldığın emrı hemen infazdan geri durma - Şuphe yoktur ki bu hitabın Peygambere tevehihi umumî ummetini muhalefetten şiddetle tahzır ve bilhassa emrı Kibleyi bir daha takviye icandır. Filhakıka bir dın, bir millet, bir ummet için Kible mes'elesinin pek büyük bir ehemmiyeti vardır Zira vücudda ruh ile cismin derin bir ihtilâfı vardır. Ve bir tezahurı cismanî ilade edemiyen ruhanîyetin hiç bir hukmu yoktur, ruhun en büyük şarı vahdet olduğu ve aynı zamanda her kalbu viedanın ruhanî duygusu sırlı kendine ait bulunduğu için cismanî bir tezahurde birleşmeyen ruhlar arasında bir rabîta vahdet tezahur edemez ve binaenaleyh sadece vahdeti ruhanîye üzerine müesses bir ruhî ictimâî tasvırı fâidesiz ve belki gayrı numkindir, mutemasıl ruhlu efrad arasında vahdeti ruhanîyenin mevcudiyeti, beyinlerinde bir vahdeti cismanîyenin tezahürle malûm olur ve bu suretle ruhanîyet cismanîyetten, cismanîyet ruhanîyetten muzaaf bir in'ikâs ile kesbî kuvvet eder ve ruhî ictimâî bu sayede teşekkul eyler ve ummet bununla zuhura gelir Bunun için Kible bir ummetin vahdeti ruhanîyesine zâman olacak ilk tezahurı cismanîyi te'min eder ve Kiblesiz bir ummet olamaz Filvakı (والكل وجهة)

(هو مولها) Ümmetlerden veya akvamdan her birinin bir yüneti vardır ki o ona yunelir, Milleti İbrahime ittiba etmek ve bu suretle en büyük ve en güzide bir ummeti

muazzama mu'tedile olmak isteyenlerin yuneti de en kadim olmakla ma'ruf ve en şumullü bir ciheti vahdet olmağa lâıyk olan ve İbrahimın Kibleı bulunan Kâ'be dir. Bu ümmeti muazzama buna yunelmelirdirler. Ve bu herkesin yunetine gelir Yer yuzundeki akvamdan her birinin de buna yünelecek bir ciheti, bir yuneti vardır Meselâ Şımal halkı Kâ'benin Şımal cihetine, cenub halkı cenub cihetine, Şark halkı Şark cihetine, Garb halkı Garbına ve aradakiler aradan bir cihete yünelırler. Hepsinin cihetleri muhteht olmakla beraber yine cumlesi bir Kâ'be etrafında toplanmııı olurlar Kâ'be alttan ustten göge kadar bir merkez ve dairen madar ona teveccuh eden sekeneı Arz onun etrafında sıra sıra birer saffi mustedir teşkil ederek veknasak, yekemel, yekhedef bir cemaatı kubra teşkil edebırler (فاستقوا الخیرات) binaenaleyh sizden her birimiz yunetine yunelerek hayırlar yapmakta musabakalar ıera edınız Zira Kibleden maksad da boyle muntazam bir vahdet ile hayır mısabakasına gırışmektir Siz bunu bilınız de edyanı saire erbabından ziyade hayırlar yapınız ve onları sebk edınız ve muhteht cihetlerde, başka başka beldelede bulundugunuzdan dolayı aranızda vahdeti ıctımaıye vaktur sunmayınız Zira (ایں ماتکونوا یات -) her neıede olursanız olunuz, Allah hepınızı bir araya getırn Bir Kibleye teveccühunuz sayesinde ihtılâfı cihata rağmen hepınız cemaati vahıde olur ve hepınız Mescediharam ıçinde namaz kılıyor gıbı muntazam bir hev'eti ıctımaıye halını ıktısab edersınız ve eerınızı o suretle alınız Ve boyle şey olur mu demeyınız, çünkü (إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) Allah her şeye kadir olduğu gıbı sizı boyle toplamaga ve eerınızı vermeğe de kadırdır Halı hazarde boyle, sefere gelince

وَمِنْ جِثِّ خَرْجَتِ

قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتَ فَاكُنْهُ قَوْلًا وَجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ
فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنَعِي عَيْبَكُمْ وَلَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿٦١﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو
عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ
وَأَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونَّ ﴿٦٣﴾

Meali Şerifi

Hem her nereden sefere çıkarsan hemen Mescidi harama doğru yüzünü çevir, bu emir şüphesiz hak, rabbından olduğu muhakkaktır, Allah amellerinizden gafil de değildir. Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescidi harama doğru çevir ve her nerede olsanız yüzünüzü ona doğru çevirin ki nas için aleyhinizde bir hüccet olmya, ancak içlerinden haksızlık edenler başka siz de onlardan korkmayın benden korkun, hem üzerinizdeki ni'metimi tamamlayayım hem gerek ki hidayete eresi-

niz * Netekim içinizde sizden bir Resul gönderdik, size â
lerimizi okuyor, sizi tezkiye ediyor, size kıtab, hikmet ö
tüyor, size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor; o halde anın l
anayım sızı ve şükredin de bana nankörlük etmeyin *

(و من حيث حرج) ve her hangi bir beldeden se
çikarsan (قول وجهك شطرا المسجد الحرام) namazda yine yüz
Mescidi haram safına tut, yine hazardeki gibi Kâ'be t
fına yönel (و انه لا حق من ركب) ve bu emir her halde

Allah'tan gelen haktır ve hikmete muvafıktır - الله اعلم -
(وما يعملون) ve Allah sizin amellerinizden asla gafıl değ
Gerek bazarda ve gerek seferde olsun bu emre g
muvafık ve gerek muhalif bulunsun amellerinizden
biri cezasız veya cezasız kalmaz - Ebu anır kıraeti
فعلون okunur ki muhalifler hakkında bir nazardır

Kible me'selesı gayet muhim ve tahvilı Kible ise
emri azim ve alehusus bunun mütezammın olduğu n
me'selesı Şeytanların fitne ve fesad için vesilesi tes
ittihaz edebilecekleri dakik bir me'sele olduğundan de
kible hakkındaki bu emirler berveçhâti bir daha tel
de te'kid olunacak ve maamafih mütezammın old
bazı hikmetler dahi ibraz buyurulmak suretile bu te
ayrica bu manayı mustekillı ifade edecektir Şöyl
(و من حيث حرج) va Muhammed! Her nerede olursa ol
uzaga veya yakına, gerek harb ve gerek diğer bir n
sad için sefere çıkarsan dahi (وجهك شطرا المسجد الحرام)
namazda yüzünü Mescidi haram tarafına çevir (ثما كنتم)
ve ey mu'minler! Siz ektarı Arzdan her hangi bir y
gerek mukim ve gerek musafir olarak bulunurs

(فولوا وجوهكم شطره) hepiniz namazda yüzünüzü Ka'be tara-

fına çeviriniz, o tarafa yöneliniz (لئلا تكون للناس عليكم حجة)

kı nasın aleyhınızda bîhakkın tutunabileceği hiç bir delil kalmasın — Yani tahvili Kible emrinin sizin anlayabileceği

nız başlıca iki hikmeti vardır, birisi bu emir, Ehli kitab ve müşrikin gibi muhalifleriniz olan bavağı insanlar ta-

rafından aleyhınızda isti'male sahib hic bir hüccet bırak-

mamak içindir Çunku kutubi sahifeye nazaran mev'ud olan Hatemul'enbiyanın evsali miyanında Kibleyi Ka'be-

ye tahvil edeceği hakkında delâletler veya isaretler var-

dır Ezeumle küssu İbrahimde nakledildiği üzere ahdi kadımden kitabul Eş'iyada Mekkenin isticbâhını tasvii eden

âyetler buna vazihan isaret etmektedir Bu sebeble ehli kitab Hatemul'enbiyanın Kiblesi Mekke'de olacaktı, Mu-

hammed ve eshabı ise hâlâ Be'tü makdis'e duruyorlar diye suphe edebilirler Ve bunu bîhakkın hücceti nakliye

olarak dermıyan evleyebilirler Sonra Kiblei İbrahime muhaletet, Millet İbrâhım davasıle mutenasib degildir Bunu da müşrikin bir hücceti aklıye olarak bîhakkın nad ede-

bilirler İşte tahvili Kible emrinde evvelâ size karşı böyle aklen ve naklen muhik olabilecek ihticacı busbutun ref'etmek ve hasımlarınıza aleyhınızda hic bir hüccet bırakmamak hikmeti vardı Bundan sonra onların hiç

biri böyle bir itiraz serd edemez, ağızları kapanır (الا الذين ظلموا منهم) ancak o insanlar içinden zulmu şâr

edilmiş olan haksızlar başka — Onlar hüccet, delil aramadan ağızlarına geleni soylarler, muhik bir itiraza imkânları olmadığı halde bu gibi zalımlerin ağızı durmaz, fakat böyle hüccetsiz, bürhansız ve sırf haksız sozlerin de

hiç kıymeti yoktur (فلا تخشون) binaenaleyh siz onların

hiç birinden korkmayınız da (واحشوني) benden korkunuz

Ve benim emrime muhalefetten sakınınız İste emrî tahvil nasa aleyhınızda öyle bir huccetî itiraz bırakmamak, bir de (ولائم حتى عليكم)

(اعلمكم بهتون) bu sayede mazharı hidayet olmayı ve doğru yolda salınan gıdıp gaye merama ermeyi kavıyyen umid edebilesiniz - Asıl nimet, sıratı mustakime hidayet ıdı, emrî Kible de bu sıratı mustakındendir İtmamı nimet, bu nimetin noksan ciheti bırakılmayıb mümkün olan kenahne erdirmek demek olduğundan bu nimetin itmamı da o yoldan doğruca gıdıp gaye felâha ermeştir Hazretî Ah tamamı nimet, islâm üzerine olmektir : bu yurmuş ve tamamı nimet duhu Cennettir diye de bir haberde varid olmuştur Bu itmamı nimet lûtfu şuna benzer

(كما ارسلناكم رسولا مكم) netekim sizin içinizden, yanı zurriyeti İbrahim ve İsmail icinde sizden, yanı siz insanlar cinsinden guzide bu Resulü mufahham gönderdik Nev'ı beşerin yine beşer olarak bir Peygambere mazharıyeti ne büyük nı' mettir Suphe yok ki Allahın kullarına gondereceği elçi, sadık mahlukatından biri olaçaktır Zira Allah ile kulları arasında vasıta olacak gayrı mahlûk bir takım talı ma-butlar tasvuru muhaldır, batıldır Binaenaleyh Allahın insanlara gönderdiği Resul insandan başka diğer mahlûkattan biri olsa ıdı, insanlık namına büyük bir şeref olmaz ve umumî cem o kadar savanı istifade de bulunmazdı Beşere yine iclerinden ان اما الاشر مثكم, deyən bir Peygamber göndermesi, nev'ı beserin Allah tealâya doğrudan doğru tekarrubune, kıssat Ademde beyan olunan hûlâfetine en büyük burhan olan bir şerefi namutenahıdır O Peygamberin icinde yetiştiği kavım için de bu şeref elbette daha muckek ve daha müzaaftır Hem öyle bir Resul ki (يتلوا عليكم آياتنا) size bizim bir mucizeyi bakıye olan

ayetlerimizi tılâvet ediyor Bunlar, o gelib geçici mucizeler gibi nıamı zaile kabilinden değildirler. Bunlarla her zaman muarızlar ıltam ve iskât edilir, şüpheler ızale olunur vekayı tahlil olunur. Bir çok ılımler elde edilir, bunlar guzel güzel tılâvet edilir, ibadetler yapılır, hüsnı ahlâkın en büyük ve en cem'iyetli umdelerine erilir.

(ويزيكم) ve sizi her türlü şırk-ı maasıdan, ulviyeti insaniyeye şeyn verecek maddi ve manevi çirkinliklerden, pisliklerden temizleyecek, hakkın müzekkâ, mutahhar bir şahıdı adılı haline getirecek, teksir-u tanzim edecek bir

sirete sevk ediyor (ويعلمكم الكتاب والحكمة) hem size bütün feylesoflara ders verecek kitab-u hikmet ta'lim ediyor Ummî iken size kitab-u kitabet belletiyor, her türlü hikmetleri camı olan ılım hukuk ve şeraitını, hikmeti teşrii, mealı ahlâkı, esrarı ictimaiyi, mesalihü beşeriyeyi, ılım mebd-u meadı, devleti kâınatta carı ve hakım olan kavanın ve sunenı ilâhiyenin fezlekelerini ve bunların tarzı tatbık-u ıerasını sünneti kavliye ve fi'hiyesiyle öğretiyor

(ويعلمكم ما لم تكونوا تعلمون) ve size hic bilmediğiniz, fıkr u nazarla bilmek imkânını bulamıyacağınız şeyleri, esrarı gaybiye ve ahvalı uhreviyei tariki vahiy ile bılıb ta'lim eyliyor, eyliyor da sizi ustadı âlem ve hâkımı cihan olacak ve bütün nasa numunei ıntısal bir ummeti vasat teşkil edecek bir hale getiriyor — İşte şanı ulûhiyetimizle biz size İbrahimın duası veçhile böyle bir Resul gonderdiğimiz gibi Kiblemizi tahvil ve tesbit etmek suretile de size nimetini ıtıman için bu emri hakkı verdım - Muhammed aleyhisselâm insanlığa ne getirdi diye sual olunacak olursa bu âyeti okumak kâfidır Br'seti Muhammediyede Dunyevî, Uhrevî böyle büyük bir ıtımanı nı'met vardır. Ve şunu bilmek lâzım gelir ki Kâ'benn Kible yapılması da Dünya ve Ahirette

buna benzer bir ıtmamı nîmet için vesiledir O buvük ümmeti vasat bu sayede tesekkül edecek ve felâhı külli bununla baslayacaktır Binaenaleyh size şimdi iki vazife vardır Birincisi (فادکرونی) beni zikrediniz, lâııkıyla anınız ki

(ادکرکم) ben de sizi bana lâıık bir anısla anayım, ındad ve inayetini idame edeyim İkincisi (واشکروالی ولا تکفرون) bana şukrediniz, nîmetlerime karşı, kalben veya lisanen veya bedenlen veya hepsiyle birden bana ta'zım ve benim emrelerime itaat ve nîmetlerimi yerine sarf ile ıntifa eyleyiniz İnkâr ve isyan ile bana kufr ve kufrımı nîmet etmeyiniz, hasılı unutkan ve nankor olmayınız

ZİKİR dahi şukur gibi va lisanî veya kalbî veya bedenî olur Zikir lisanî Allahı tealâvı esmaı husnasıyla yad etmek, hamdetmek, tesbîh ve temcid eylemek, kitabını okumak, dua etmektir Zikir kalbî gönulden anmaktır ki başta ve nevadır Birincisi, vücudî ilâhîye delâlet eden delilleri düşünmek ve şüpheleri defederek sıfat ve esmaı ilahîyeyi tefekkür etmek, ikincisi, abkâmı rububiyeti ve vezarî ubudiyeti, va'mı Allahın tekâlifini, ahkâmını, evamr-u nevalısını, va'du vaidini ve bunların delâlini tefekkür etmek Ucnusu, entusî, afakî mahlûkatı ve bunlardaki esrarı hilkatı temâşa ve tefekkür ile her zaman âlemi kudse bu ayine olduğunu görmektir ki bu ayineye gereği gibi bakanların gözüne o âlemi celâlu cemalın envarı m'ikâs eder ve bundan bir ân suur içinde alınacak olan zevkı şuhudun bir lembası bile erhanlar değeri ve bu makamı zikrin hiç nihayeti yoktur Bu noktada insan kendinden ve âlemden geçer Butun suuru hakka mustağrak olur Hattâ zikir ve zikir-den nam-ü nişan kalmaz da, meş'ur yalnız mezkûrdan ibaret kalır Gerçi bu makamın lâfını edenler çoktur, Fakat buna erenlerin lâf ile alâkası yoktur Aleyhissalâtu

vesselâm efendımız «لَمَعَ الْوَقْتُ لَا يَسْمِي بِمَمْلَكَتٍ مَقْرُبَ وَلَا يَرْسِلُ» Benim Allah ile bir vaktim vardır ki onda bana ne bir meleki mukarreb, ne de bir nebîyi mursel, hiç biri yaşanamaz buyurmuştur.

Zıkrı bedenî bedenim cevâh-u âzasından her biri me'mur bulundukları vezâif ile meşgûl ve mustağrak olmak ve neh'yolundukları şeylerden hâh bulunmaktır Şükûr de bu meratıbdan her biriyle ıera edilir. Ancak bunların şukr olması için şakırın kendisine vasil olmuş olan nimeti hissetmesi ve bunları o nimete mukabil bir vazifei tazim olarak yapması şarttır Zıkrı ise nimetin böyle bir kaydı vusulu olmaksızın ale'lîtlak bir mahabbetim, bir aşkı kemalın eseridir Şu halde sukrûn zıkrı atlı esasen atfulhas alelâm demektir Lâkin her ikisi kaydı nimetten sonra zikredilmiş bulunduğundan burada atlı telisîî kabûlinden olur Boyle olmamak için sukrûn sukru ufi mânâsına hamh daha muvafıktır O da vasil olan nimetlerin hepsini mahubka lehine sarf eylemektir Bmaenaleyh her hatveî terakkide zıkrı bîdayet, sukur bir nihayettir Seyrî namutenahide bunlar mutevalihen birbirinde tedahul ederek giderler Allahtealâ bu envâr zıkrıdan hangisiyle zikrolunursa o da ona lâvık bir vechile zakırımı zıkrı ve vad edecektir Bu noktayı itham için bu âyet muhtelif tabırat ile izah edilmiştir Ezcümle

1 — Beni taatın ile zikrediniz, ben de rahmetimi ile zikredeyim

2 — Beni dua ile zikrediniz, ben de icabet-u ihsan ile zikredeyim Yâni «ادعوني استجب لكم» .

3 — Beni senâ ve itaat ile zikrediniz, ben de sizi senâ ve nimet ile zikredeyim

4 — Beni Dunyada zikrediniz, ben de sizi Ahrette zikredeyim

5 — Beni halvetlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim

6 — Beni refahınız zamanında zikrediniz, ben de sizi belâ ve musibetiniz zamanında zikredeyim

7 — Beni taatle zikrediniz, ben de sizi meunetle zikredeyim

8 — Beni benim yolunda mücahede ile zikrediniz, ben de sizi hıdayetimle zikredeyim

9 — Beni sıdk-u ihlâs ile zikrediniz, ben de sizi halâs ve meziydi ihtisas ile zikredeyim

10 — Beni bıdayeten rububiyet ile zikrediniz, ben de sizi nihayetle rahmet u ububiyet ile zikredeyim Hasıl bıdayeti ubudiyet zikir, nihayeti ubudiyet şukurdur

«واحد دعويهم ان الحمد لله رب العالمين»

İşte Cenabıhak bütün kullarını hulâsa olarak bıdayet ve nihayeti camı bu iki vazife ile tanzif buyurmuştur. Bu vazifeler husnı ifa edildikçe o nimet de bakiyen ma-belâğ itmam edilecektir. Fakat zikir marifet ile şukûr de nimet ile mutenasib olacaktır. Halbuki hakikatı ilâhiyeyi bihakkın marifet onu kendisi gibi bilmek demek olacağından, bu mutenahi âlemde kullar için gayrı mümkündür. «ما عرفناك حق معرفتك» kezalık maani ilâhiye namutenahıdır. Mesela bu nefeste içi dışı iki nimet mevcuttur. Demek ki sadece her nefeste iki şukûr vacıbdır, bu halde bihakkın edat şukur de gayrı mümkündür. «ما عبادناك حق عبادتك». Demek ki bu hitabı ilâhi karşısında ilk hussedilen şey acız ve kudreti halikâ arzı teslimiyettir. Filvaki mebdet iman-u islâm bu idraktır ve efdalı zikir «لا اله الا الله» dir. Bu tevhidin ve bu teslimiyetin muktezası da bu aez içinde kendini evamırı ilâhiyenin yegâne vasıtai ıcrayesi bilerek teveccüh eden vazifeyi en güzel bir surette ve azamî bir derecede ifa için yalnız Allahdan istiane ederek husnı surette saf etmektir. Ve bu saf aynı şukurdur. Yani teklif mukân u istitaat ile mestuttur. Fakat o istitaat Allahın bir meuneti olduğu için onun da neiselemirde hadd-u payanı yoktur. Binaenaleyh kul Allahını zikir ile ondan istiane

eder ve kendine verilen ıstıtaatı sarf eyler, o ıstıtaat ona fi'lile beraber Allahın murad ettiği kadar gelir, İşte islâm o acızden bu bîpayan kudret-ü ıstıtaata intıkaldır Şu halde her mü'min «ادكرو» enrı karşısında aczını husseder ek evvelâ «اناك بعد و اناك مستعين» mısakını yad edecek ve buna şukr etmek için Allahdan ıstıane eyleyecektir Bunun için bütün ehli imana hitaben buyuruluyor ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا

بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ

لَا تَشْعُرُونَ ﴿١﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ نَبِيًّا مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقِصٍ

مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرِثِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ

إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

﴿٣﴾ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ

سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler sabr-ü salât ile yardım isteyin, şüphe yok ki Allah sabr edenlerle beraberdir* ve Allah yo-

lunda katlolunanlara ölüler demeyin hayır diridirler ve lâkin siz sezmezsiniz * çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasılâtta eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırlıları * ki başlarına bir musibet geldiği vakit biz Allahımız ve nihayet ona doneceğiz **إِنَّ اللَّهَ وَالْآلَاءِ رَاحِمُونَ** derler * işte onlar, rablarından salâvat-ü rahmet onlara ve işte hidayete erenler onlar *

(يا أيها الذين آمنوا) ev şerefi iman ile temayuz etmiş olan kâffeler ehli iman! Siz her halde (استمعوا بالصبر والصلوة) size me'vud olan gaver kemale ermek için her şeyden evvel sabır ile ve salât ile istiane ediniz — Evvelâ sabr-u sebata alınız, nimetlerin kendilerine göre kulfetleri de vardır. Allahın bütün nimetlerine ve hele manî nâmutenahiyenin taatının muftah olan nimeti iman ve islâma şükretmek ve bahusus bunnı mertebet-ihsanda eda edebilmek elbette kolay değildir Siz bu seyr-i sulûkta ebedî bir gayeye yuruyacaksınız ve yururken imtihanlar geçirecek, birı dâhil, diğer haricî iki büyük düşmanla karşılaşacaksınız Bir taraftan nefislerinizin hevası, diğer taraftan kâfirlerin, bak düşmanlarının muhacemat-ı ezası ile uğraşacaksınız ve bunlara mudalaa ve mukabele etmek için muahedeye, muharebeye mecbur olacaksınız, bazı zahmetler, meşakkatler göreceksiniz Ruhun bedenle rivazeti nefsîye yapmazsanız sabr-u tahammüle, sebat-u metanete alışmazsanız, meuneti ilâhiyenin ilk vesilelerinden birini zayı etmiş olursunuz, tehlikeye uğrarsınız en ufak bir sıkıntı, bir elem katısında korkmaya, sızlanmağa başlarsınız Ye's-u futura düşersiniz, sunu biliniz ki sabır her muvaffakiyetin başıdır. İhtidandan sonra taatın başı sabır, ahlâkın başı sabırdır. İmanın başı sabır, amelın başı sabır, hasıl-ı hikmetin başı sabırdır — Sabırsızlık, ıymek bir anda her şey istelaettir Halbuki mahlûkat zamanîdirler ve terbiye kanununa tâbidir Zaman ise tevalî demektir.

Bunun için mahlûkâtın kemali muvaffakiyeti alettedric bir silsile ta'kib eder, bu ise sabra mütevakkıftır, her şeyi bir anda istemek hiç bir şey istememektir, hatta yaşamak sabretmektir. Ulema' sabrı iki kısma taksim ederler: Birisi, elemi mekruha sabr-ü tahammül ile netaici hasenesine intizar, diğeri lezzet-i âcileden ve şehvetten sabrile netaici seyyiesinden tevakkıdır ki biri müsbet, diğeri menfi surette sabırdır, evvelkisi acı ilâçlarla tedavi gibi vazifeye ikdam, ikincisi zehirli tatlılardan sakınmak gibi mazar-rattan ıctınabtır. Maabâza bazı ahval vardırki orada sabır mezmum ve gayrı meşrudur. O gibi ahvalde sür'atle müdafaa için fedayı hayat daha mureccah ve belki vecibe olur

Bu âyetteki «الصبر» in «olif lâmi ahdi haricî olmak üzere aksamı sabırdan sıyam veya cihad murad olunduğu nakledilmektedir. Lâkın muhakkıkının muhtarına göre lâm», cins içindir, sıyam-ü cihad ile beraber sair envai sabra da şamıldır Hasılı ahlâkta umandan sonra sabır meuneti=موت=ilâhiyenin ilk tarîkı isticlâbıdır Salât da boyledir Salâhı ruhanî, nizamı cismanînin, sabr-ü vekarın, ruhî, bedenî her vazifesinin, Dunyevî ve Uhrevî her kemalın nâzımı olan, ferdî, ictimai her hasletî haiz ve ummet teşkilâtının en birinci ve en esası tezahürü bulunan namaz, ımanın en büyük mueyyidesi, bütün ibadat-ü a'malın başı, mu'nunların mi'racı, rabbulâlemîne cism-ü candan arzı hal ile munacatları, hulâsa zıkr-ü şukr-ü camı bir ibadet olduğu için, meuneti ilâhiyenin en mukaddemi, en yakın tarîkı isticlâbıdır Kiblenin haiz olduğu ehemmiyet de ilk evvel bunun içindir Bu sebeble namaz, sabır gibi sade bir vasıta değil aynı zamanda Allaha bir vuslet olmak üzere en büyük bir gayei zevktir, bu sayede masıvadan çıkılır, elemeler, kederler silinir, abid ile ma'bud hembezini visal olur Bunun içindir ki aleyhıssalatü vesselam Efendımız «وحملت قرعة عبي في الصلاة» buyurmuş, en bu-

yük zevk ü sürurunun namazda hasıl olduğunu göstermiştir.

Balâda Kiblenin ehemmiyeti hakkında varid olan ayatı câlele, onun mevzuu olan namazın ındallah haiz olduğu kıymeti kudsiyeyi tefhim etmiş bulunduğundan burada yalnız sabrın kıymetini iş'ar için buyuruluyor ki-

(ان الله مع الصابرين) zira şuphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir - Onun esmai husnasından biri de 'sabur' ismi şerifidir Her kimde sabır varsa onda kudreti ilâhiyeden bir şemme tecelli vardır Hele bu ehli sabır bir yere gelib bir cemaat olurlarsa her halde inayeti ilâhiyeye ırerler, Allah onların daima dostu ve velisidir, dualarına, taleblerine icabet için nusratı ilâhiye daima onların yanlarında doladır, bu mairyyeti göstermiyen, ihfa eden şey o ehli sabrın mütferrik bulunmasıdır Mukarenet-u musahabet ifade eden 'مع' kelimesi alel'ekser metbua dahil olur Binaenaleyh Allah sabırının mairyetindedir buyurulmasında tenezzulâtı ilâhiyenin ulviyetini gösteren büyük bir nakte vardır, Ebussüüd bu nüktenin beyanında 'çunku demiştir, sabra hakikaten mubaşeret edenler cemaatı sabırındır ve bu haysiyetle bunlar metbu gösterilmiş oluyorlar ilah Ya'nı bu mairyet şuunatı kesbiyyede meşıyyeti ilâhiyenin meşıyyeti ibad arkasından geldiğini ifade etmektedir ki rahîmiyyetin hukmü olan bu tenezzul ilâhının kullar hakkında ne büyük bir lütfolduğunu tecmmul etmek lâzımgelir Sabır meselesinin bütün miftahı bu noktadadır Ve şunda şuphe edilmemelidir ki bu tenezzul ilâhî bir lütfi iradîdir

İşte ey mu'mınler bunu bilerek zıkr-u şükur yolunda sabıtle istiane ediniz, bu babde Allahın düşmanlarla malen bedenen mucahedeye mühtac olursanız onu da yapınız ve bu ugruda telefatınız bulunursa onların acılarına, ınaklarına da katlanınız (ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله أموات) (ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله أموات)

ve sakın boyle Allah yolunda katledilmiş olanlara envat-
tırlar, öldürler demeyiniz - onları hakikaten ölmüş zan-
netmeyiniz ve bununla son derece müteallim olup ceza-u
fezaa düşmeyiniz (بل) hayır - onlar olu değil (أحياء) dırdırler.

hem hayatı hakikiye ile dırdırler (ولكن لا تشعرون) ve lâkin
sız duymazsınız - onların hayatını hissetmezsiniz, o hayat
bu Duniyadaki meşairi zahire ile hissodilecek bir hayat
değildir O bir hayatı ruhanî, daha doğrusu bir hayatı
hakikîdir ki hattâ akl ile bile tamamen idrak olunamaz
ancak hissi yakîn ile idrak olunur ve hissile bilinir.»
Şüheda hakkında boyle daha bir çok âyetler gelecektir
Hasenî Basrî rahmetullahıaleyh Hazretlerinden mervî-
dir ki şehidler indallah dırdırler, rızıkları ruhlarına
arz olunur da kendilerine revh-ü ferah gelir, netekim Âlî
Fıravne sabah akşam nar arz olunur da kendilerine ele-
m-u veca' gehr» ilah Bu nakil şehidler hakkında surei
Âlî imrandaki - «لا تحسن الدس قلوباى سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون -
رحيم عنايهم الله من صلوة ويستشرون الخ» âyetiyle «م» lerde Âlî Fıravn hak-
kinda «الار يمرصون عليها عدوا وعشا يوم تقوم الساعة ادخلوا آل مرعون اسد العذاب» âyetinin
mazmunudur

Bu âyette ruhların başlı başına kain ve mehsûs olan
cevheri bedenden başka birer cevheri bulunduğuna ve
bunun badel'mevt mudrik olarak kaldığına, yâni bakay
ruh mes'elesine bir delâlet vardır Cunnhuri Sahâbe ve
Tabi'in ridvanullahı aleyhim cemeîn Hazaratının da
kavilleri budur Buna delâlet eden daha bir çok âyât-u
sünen vardır O halde burada bunun şühedaya tahsisi
makamlarının indallah yüksekliğini iş'ar içindir Bununla
beraber islamda mes'elei Ahiret bundan ibaret değildir.
Bunu daha ziyade tavzih-u itnâm edecek olan mes'elei
ba's, halkı cedid ve saire vardır ki sırası geldikçe ızah
olunur Burada henüz mevta takib eden kabir ve âlemi
berzah mes'elosine işaret buyurulmuştur Bu âyetin on

dörde balığ olan şuhedai «bedir» hakkında nâzil olduğuna dair bir kavil vardır Lâkin tahvili kibleyi müteakib ve gazai «bedir» den mukaddem bir ihzar olması daha ziyade melhuzdur

Hasılı ey ehli iman sabr-u salât ile istiane ediniz, (ولنبلونكم بشئ من الخوف والجوع ونقص من الاموال و النفس - قوتو)

(والثمرات) bız Peygambere itiba edip etmiyeni seçmek ve o nimeti itmam etmek uzere siz korkudan, açlıktan, em-val, nufus ve semerat eksikliğinden biraz bir şeye düşer edeceğiz ve boyle bâzı mihnetlerle imtihan eyliyeceğiz - Ahirette «لا خوف عليهم ولا هم يحزنون» sırrına ırmeniz için Dunyada bir az bu mihnetleri tadacaksınız, düşmanların hucumu korkusu kıtlık ve darlıktan dolayı açlık, muharebe ve mesarifi muharebe dolayısıyla mal, can eksikliği, kazanç ve evlâd eksikliği kabûlinden her halde bir az birşey ile muhtelâ olacaksınız Bu itlak içinde bu âyet dını islâmda farz kılınacak olan bâzı ahkâm-u tekâlîfe dahı işaret mütaazamındır Havf, Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksikliği zekâta, nufus eksikliği cihad-u şehadete ve emraza, semerat eksikliği evlâd ve kazanç zayına işaret. tar ve bu âlâm u mihnetin her birinden boyle bir azıcık ıbtalâ ile mukellehiyet bunların kullî ve umumî surette istilâlarına mâni olacak ve Ahirette büyük büyük nimetlere ısal edecektir (وشر الصابرين) ya Muhammed! Sen sabr-

edenleri ise müjdele (الدين) o sâbirleri ki (اذا اصابهم مصيبة)

kendilerine bir musibet isabet ettiğı vakit yâni «كل شيء يؤدى - المؤمن به» mu'mine ezâ verecek her şey ona bir musibettir Hadîsi şerifi mucebince eza verecek her hangi

bir zarara giriftar oldukları zaman (قالوا ان الله وانا اليه راجعون)

«inna lillahu ve inna ileyhi raciun» derler -Bız her halde Al-

lahınız ve behemehal ona dönüp varacağız diye Allaha arzı teslimiyet ile mütesellî olarak sabrederler ve bunu yalnız lisanen değil, gayei halk-u hılkatı düşünerek bütün kalb ile soylarlar » «İnna lillâhi» biz Allahınız demekte emval-ü enfus her şey'i Allaha teslim ve Allah tealânın milki olan her şeyde hattâ can ve bedenlerimizde bile keyfe mayeşa tasarrufa hakkı olduğunu ve acı tatlı onun hiç bir tasarrufuna ıtiraz caız olamayacağını ıtırâf ile tasarrufatı ilâhiyyeye, kaza ve kadere ızharı rıza vardır ki bu makam pek büyük bir makamdır. Bu makamı ıhzar eden nefse nefsi radiye tabir olunur. «اما اليه راحمون» demekte ise «bız dönüp dolaşıp nihayette behemhal Allaha raci' olacağız, bıdayeten yok iken Allahdan geldiğimiz gibi nihayeten de yine ona varacağız» diye surî olan vücudı mustearımızın mevt ile fena ve helâkine ve bununlabera ber gayenin ademı mutlak olmayıp vısalı küllî olduğuna iman ve bu iman ile ındallah merdiyy olmak ümidini ızhar vardır ki bu makama nefsi merdiyye makamı tabir olunur. Bu ise gayei matalib ve aksalmeratib olan rıdvânı ekberdir ve lezzeti rıza a'zamı lezaızdır İnsan nefsı ıbtida nefsi emmare iken maarıfı dünyeye ve ahlâkı Muhammediye ile terakkı ederek sanıyen nefsi levvama, salısen nefsi mutmemne, rabian nefsi radiye, hamısen nefsi mardıyye olur ki surei Fe'irde «يا ايها المرء المطمئن ارحم الى» «يا ايها المرء المطمئن ارحم الى» hitabı ilâhîsı bunun beyanıdır Bu rücuun bir mekân ve cihete intikal suretile olmadığı aşikârdır. Zira Allah tealâ cihet-ü mekândan münezzehtir, binaenaleyh bunda üç mana muhtemeldir

1 — Bu, nefsimiz hakkında bir ıkrarı fenadan kınayedir.

2 — İkrarı bakadır

3 — Min vechin fena ve min vechin bakayı ıkrardır.

Bizce doğrusu bu üçüncüsüdür Zira hepimizin fenayı zatîsi ile baka billâhı ıkrardır Biz vaktile harîçte nasıl

yok da ilmi ilâhîde var idisek yine onun gibi yok olacağız ve olduğumuz gibi yalnız ilmi ilâhîde ve sırf hukmî ilâhîde meycud kalacağız ve bu bizim bizdeki vücudumuz olmayacak bizim indallah vücudumuz olacaktır Ancak Dunyaya gelirken mevhubatı fitriyemizle gelmiş, henüz bir işe karışmamış yapacağımızı yapmamıştık, giderken ise iyi veya kötü kazanacağımızı kazanmış, iyilik veya kötülük namına neyimiz varsa hepsini omuzumuza almış, mes'uliyetü yüklenmiş olarak gideceğiz. Hasi sîli zatımız ilmi ilâhî ile, vücudumuz vücudı ilâhî ile, bakamız da bakayı ilâhî ile kamî olur. Vücudı ilâhî ise ezeli ve ebedidir binaenaleyh rucu' ilallah bu veçhile mazharı cemal veya celâl olarak bakabilillah demektir.

Razî diyor ki bu rucu' Ahirete isarettir, biz Dunyada iken az çok kendimiz veya başkaları da menfaat ve mazaratımıza zahiren malik bulunuyorduk, gittiğimiz zaman bunlara hic kimsenin hukmu geçmeyecek, ezher cihet üzerimizde yalnız hükmi ilâhî cecryan edecekti ilah. Bu itibar ile Allaha rucu'umuz badelevet bütün ahvalimizde yalnız Allahın hâkîm olması ve Allahın mer'cu ahkâm olması demektir ki bunun uzurme halkı cedid ile ba's, hası-ı nesir ve sarı ahkâmı uhreviye terettub edebilecekti. Ve asıl Ahiret ba'sten sonraki hayatı ebediye olacaktı. Halbu ki buradaki rucu' mevtten sonra ve ba'sten evvelki halete de samıldır, buna bazıları bakayı ruh namını vermiş, rucaı Ahireti onunla ızalı etmek istemişti. Lakin bakayı ruh tabirinde bir bakayı zatî şarbesi vardır, rucaı ise fenai zatıvî itraf munderretir bunun cem Allaha rucu meselesinde bakayı ruhdan başka bir mana vardır. Bunda bir zaman olup ruhun dahi fenaya gideceğini bir itraf yok degildi. Bedenimizin fenasından sonra nice müddetler ruhumuzla kalabileceğimiz musellem olmakla beraber kıyameti kubra gibi bir gün gelib ruhlarımız da fenaya gidebileceği كل شيء هالک الا وجهه muktezasınca fenai

zatımız ezher cihet tahakkuk edeceği ve ancak ındı ilâhîde malûm olan hakikatımız hiç bir veçhile zayı olınıyarak nefsel'emirde her türlü ahkâma tabi olabileceğimiz ve Dünyaya geldiğimiz gibi Ahirette de ba'slere, halkı cedidlere mazhar olabileceğimiz ve nihayet ebedi bir vısalı vucud ile cemalullahdan mutena'ın dahi olacağımız anlaşılabilir. Eğer indallah ma'lûm olan hakikatımız, ruhumuz veya cismimiz veya her ikisi demek ise bunlardan birile ve eğer bunların maverasında bir şey ise o suretle bir, bakaya nail olacağımız ve bu baka hakikaten bizim kendi kendimize bir bakamız demek olmayıp ancak bakai ilâhî ile mümkün olan bir bakamız olacaktır. Ve bunun için bizim tabii denebilecek muktezayı zatımız, tanılık iken mukadderatımız, nasibımız, bakabillâh tarikiyle mazharı celâl veya cemal olmaktadır, ve maksadı aksa, rıdvânı ekber işte bu cemal ebedîdir. Fenin bakayı illet kanunı azımında bu ma'na sabit demektir, maddeler cüz'î kuvvetler hepsi ma'luldur, binaenaleyh hepsi sınırlı, yalnız illeti kullolan Hak tealâ zat-ı sıfâtiyle kudreti bahıyasıyla baki kalır ve bakayı ilâhîde o sınırlı meyadda kuvvayı tanıyının hüviyyet ve teayyunatı şahısveleri ilmulah olmak üzere tamamen mahfuz olarak vucudı ilmi ile sabit ve baki kalırlar ve yine her türlü ahkâma mevzu olabilecek bir hakikatı haız bulunurlar ve işte havatı ahiretin zâmanı bu bakaullah ve bu bakabillâhdır. Ve bu veçhile bakabillâha bakai ruhanî ta'bırını kullanan feylesoflar hakikatı ilâhiyeyi ruh ve ruhi beşeri hakikatı ilâhiveden gibi düşündüklerinden dolayı bakayı ruhi esası Ahiret olarak tasavvur etmişler ve hakikatı teşviş eylemişlerdir. Ruh gereği emri rab olan bir sırdır. Ve bakayı ruh bir emri munker de değildir. Fakat bizim ebediyen bakai ruhumuzla bekamıza hukmetmek bize bir bakayı zati isnad eylemektir. Bu ise fenai zatımızı unutmaktır. Bu da illeti ulâyi, Allah tealâyı unutmaktır. Şunu bilmelidir

ki hakikatı hak ruhanıyyet ve cismanıyyetin fevkında bir mertebeyi ehadıyyettedir Ruh emri rabbolmakla beraber, rab emrine hâkimdir. «واقه عال على امره» unutulnamak lâzımgelir, Binaenaleyh bizim vücud ve bekamızın mer-ci-ü mebnası Allahın vücud ve bekasıdır Biz kendi hakamızla değil, Allahın bekasıyla bakı olabileceğiz, hayy-ü kayyum odur «حیة و اما الیه راجعون» işte bu baka billâhi natıktır. Bu ne yalnız ruhanî ve ne yalnız cismanîdir. Bu her ikisinin mebdai, zâmanı olan bir bakayı hakıktır. Ve Ahiret bu bakaya müstenittir Allah mevcud ve baki oldukça bizim için yeniden yeniye nice nice ruhanıyetlere, cismanıyetlere mazhariyyet daima mümkün ve namütenahî mümkündür. Ölüp, ruhumuz kalabilir, âlemi kabir ve berzahıta musab ve muateb olabilir, kalınması ve bir müddet sonra onun da fenaya gitmesi nefsinde mümkündür Fakat ılmullahdan, hüknullahdan, hakabillâhdan çıkmamız mümkün değildir Asıl sevab-ı ikabın mercu budur. Ve Ahiret sadece bir bakai ruh olmayıp hayatı berzahıyeden sonra başkaca bir neş'et ile ba's olacak ve bunun da gayesi o neş'ete göre bir rucu ilallah olacaktır, bunaenaleyh «اما الیه راجعون» bir taraftan zâmanı Ahiret olan bir rucu-u, bir taraftan da Ahirette dahı aksayı emel ve gaye-i kemal olan bir rucuu itlakıyla mutezammındır ve böyle bakabillâh ile ümid-ü mahafet sadece bakavı ruh nazariyesine müesses umıdu mahafetten çok yuksek, çok hakikî, çok ilimdir Her şaibeden müberra bir tevhid, bir islâm ilallahtır Ve sure-i Yusufde geleceği üzere bu teshiyet ünmeti Muhammedden başkasına verilmemiştir Boyle bir tevhid ile bütün ümidini bakabillâha istinad ettirerek radiye ve merdiyye makamlarına ırmış olan sabırlar her mujdeye lâyıktırlar. Bunları şu ayet ile tebşir et (اولئك عليهم صلوات من ربهم و- رحمة و اولئك هم المهتدون) işte rablarının salevat-ü rahmeti

bunlara mahsustur ve işte hidayete ırmış, doğru yolu tutmuş olanlar ancak bunlardır.-

ALLAHIN SALÂVATI Bütün günahların mağfi-retidir. Allah teâlâ bunların günahlarını tamamen orter ve onları rahmetiyle öyle mesubata öyle ni'metlere ısal eder ki bunlar Dünyada ne görülmüş, ne işıdılmış, nede beşerin hatır-u hayalüne gelmiş şeyler değildir. Bunlara «مَدْحٌ فِي مَادِي وَادْحَى حَقِّ» denilecektir. O sabırlar ancak ifası mümkün olmıyan şukrı ilâhîde vaki, olacak kusurları, günahları ortecek ve onların yerine sevablar celbedecek mauneti ilâhiyedendirler Mû'mınler bunu bilerek sabr-ü salât ile ıstıane etmelidirler ve namazlarında Mescidi haram şatırına yönelerek Allaha zikr-ü şukr eylemelidirler ki mev'ud olan Dını ve Dünyevî ni'met itmam edilsin, ebedî lezzeti rıza ıhsan olunsun Bu Kible-nin kudsiyeti yalnız bundan ibaret de değildir. Bunda namazdan başka bir tarıkı zikir ve ibadet ve sizin için başkaca bir sureti ıqtıma ve takarrub daha vardır Zira

إِذَا الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ

حَجَّ الْبَيْتَا وَاعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ

تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكَرٌ عَلَيْهِ

Meali Şerifi

Hakikat, Safa ile Merve Allahın şeaîrindendir * onun için her kim hac veya ümre niyyetile Beyti ziyaret ederse tavafı bunlarla yapmasında ona bir günah yoktur * Her kim de

gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah ecrile meşkûr kılar alimdir.

(ارالصفا والمروة من شعائر الله) Mescidi haramı etrafında bulunan Safa ve Merve tepeleri Allahın şcaırındendir İbadet ve kurbeti için belliklerden, alâim mahsusasından, menasikındendir / Esasen Safa kaypak taş, Merve küçük ve yumuşakca taş demek olup lâmi ta'rif ile «الصفا المروة» Mekke'de ma'lûm iki tepenin ismi alemleridir Harfî ta'rifleri Elbeyt, Enne'im gibi lâzımdır İlm maddesinden alem ve alâmet ve alâm gibi şum maddesinden «مار» şaîrenin veya şaîrenin veya meş'erm cem'idır kı aleml mahsus, alâmeti müş'ire, bellik manâsmadır Netekim harbde iki tarafın tanışması için kullanılan alâmet ve işaret de şai «parola» denilir Şeâr bazan ibadetin kendisine, bazan da mev'zine itlak olunur Ezan, cemaat ile Namaz, ezumle Cuma ve Bayram namazları, hac şeârı dındendirler Kezâhık camiler, menâreler, hacdaki menasik, mevazı mahsus, meşair ve şeâındendirler kı iste Safa ile Merve de bunlardandır

Binaenaleyh (من حج البيت أو اعرفا لحاح عليه أن يطوف بها) Beytullahı hac veya omre vapan kimsenin tavalı bu ikisile yani Safa ve Merve ile vapmağa cahısmasında hac bir cunha, hac bi günah yoktur -

LUGATEX HAC, kasdı mahsus manasınadır kı bu seyle cokerı gidip gelmek manasını da ifade eder ETIMAR DA ziyaret demektir Şer'an dahi hac ve omre Beyti Şerih vechi marul üzere bu kasd-u ziyaretin kı hacem vakti mahsusu vardır Omrenin yoktur Talsilâti kutubı lıkhıveye attır Burada «ان يطوف» iki kaydı tazammun eder Birisi asıl taval, yani Beytin etrafında dolaşmak, diğeri tatavvuf yani bu tavalda tekel-luftun Çunku «يطوف» nun idgamıdır ve «ها» kaydı ve bu kayda muteveccih olan «لحاح عليه» hukmu

aslı tavafa değil tatavvufa muteallıktır Aslı tavafın farz ve rûkun olduğunda ihtilâf yoktur Fakat bu tavafa Safa ve Mervenın ilavesi ve Safa ve Merve beyninde sav denilen kısmı tavaf hakkında «لاحاح عليه» buyurulmuştur Bu ise zahiren bir tahyir gibi görünmekle beraber hakikatte vacibe, mendube, mubaha muhtemeldir Buna mukabil aleyhissalâtu vesselâm Efendımız haccı şeriflerinde Safaya yaklaştıkları zaman «ان الصلوة والمروة من شعائر الله» Safa ile Merve Allahın şearındendir, Allahın başladığıyle başlayınız» diye emretmiş ve kendisi safadan başlayıp Beyti görunceye kadar üzerine çıkmıştır Bir hadisi seninde de bu babda «ان الله كتب عليكم السعي فاعملوا» buyurarak sa'vın vucubunu göstermiştir Burada gerei ma'nayı aslısile koşmak demek olan sa'v vacib olmayıb «فاسعوا الى ذكر الله» da olduğu gibi sadece vurumenin kıfayet edeceği dahi musellem ise de lâ'ukal koşar gibi biraz sur'at ile ormal denilen vuruyuş tarzı mendub ve haslı tavafta Safa ve Merve ile tetavvulun vacib olduğu da anlaşılmaktadır Buna binaen imannı Malik ve şafiî Hazretlerinden bu tetavvulun dahi aslı tavaf gibi rukun ve farz olduğu rivayet olunmuştur Maamafih bil'akis yalnız ayetin zahirine temessuk ederek tahyire ve bu tetavvulun vacib olmayıb nafîle olduğuna zabıb olan fukaha dahi bulunmuştur Lâkin mezhebi hanefide muhtar olan şudui ki âyetin zahirî farzıvet ma'nasına, kat'i vucube manıdır, aynı zamanda zikrolunan hadisler ve teamul ise vucubu natiktirlar, binaenaleyh bu tetavvul ne farzı kat'idır, ne de nafiledir belki şıblı farzıyeti hariz bir vacıbı zannıdır Farz denemez çünkü «لاحاح عليه» nedb-u ibahaya da şamil dir Nafîle ve tetavvu'dui denemez, çünkü tetavvuun mabadinde ayrıca zikredilmiş olması buna manıdır, bu rıksı arasında da hadisler vucubu natiktir Binaenaleyh edille nin kadri müstereki olarak bu tetavvuf vacıbı zannıdır

O halde âyette zahiren tahyırı müfid görünen «لا حاح عليه» niçin varid olmuştur? Cevab Bunun veçhi âyetin sebebi nüzulündedir Çünku rivayet olunduğuna göre devri cahiliye de Safa üzerinde «İsâf» namında bir put, Merve üzerinde de «Naile» namıyla diğer bir put vardı, cahiliye müşrikleri bunların arasında tavaf eder ve bunlara mesh-o-ylerlerdi, islâm gelib esnamı kirdıktan sonra müslüman-lar Safa ile Merve arasında tavaftan çekindiler, nahos gorduler, bunun üzerine bu âyet nazıl oldu ki korkmayın bunda gunah yoktur, bıl'akis bunlar şeari ilâhiyedendir diye bu tavafa teşvik buyuruldu ve bu teşvikin bir nevi vucub ifade oylediği de hadislerle beyan edildi ve tavafa Safadan başlamak farz değilse de vacib oldu Lâkin imanı Şafî farz ile vacıbı tefrik etmediğinden Şafıyyece farz ve vacib musavı addedıldı Hazreti Omer bir def'a Safa ile Merve arasında koşmamış sadece yürümüş ve bu-vurmuştur ki «yürüyorsam Resulullahı yürür gordum, koşarsam Resulullahı koşar da gordum» Resulullah Efendımız borvechi balâ Safa ile Merve arasında tavaf ederken müşriklere karşı kuvvetini gosternek için say-etmiş yanı koşmuş ıdı. Bunun hatırası olmak uzere koşar gıbı yurumek mesnun olmuş ve bu tetavvufa sa'iy itlak edilmiştir Demek ki bunda a'dai dine karşı izhari kuvvet için rıyazati bedenıyeye dahi bir tergib vardır. Bunun esası meşruıyyeti ve bu tepelerin şearı ilâhiyeden olması ise meşhur olan şu hikâyeden naşı olduğu da beven edilmiştir ki Hazreti İbrahim bırakıb gittikten sonıa bu vadide Hacer ile İsmail susuzluktan son derece daralmışlardı, Hacer ciğerparesını mevkı Hareme koy-muş, su aramak için tepeden tepeye koşmuştu ve bu sırada cenabı Allah inayetını izhar ederek Zemzem kuyu-sunun yerinden su fişkirtmiş ve son dereceye gelen hali zaruretlerinde ımdadlarına yetmiş ve bu suretle şunu gostermiş ıdı ki Allah tealâ darı Dünyada sevdiklerini

ba'zı mihnetlere dıçar ederse de kendisine dua ve iltica-
dan ayrılmıyan ve bu babda elinden gelecek son vüs'unu
sarfederek sabr-ü sebat edenleri behemehal ve ankarib
ferah-ü ferecini ihsan ile imdad eyler İşte buna alâmet
olmak üzeredir ki Safa ile Merveyi kıyamete kadar şeai-
rinden olarak göstermiştir bütün mü'minler de ânifen
beyan edildiği üzere böyle biraz korku, açlık ve sair mihen-ü
mesaib ile imtihan olundukları zaman me'yus olmamalı,
gücürgenmemeli ve müjdeyi sabra ırmak için çalış-
malıdırlar. Müşriklerin bir vakit bu tepelere put-
lar koymak gibi tecavuzları bile bu hatırayı ifna
edemez, tavafa bunların ilâvesi gunah değil sevaptır,

bundan başka (ومن تطوع حيراً) her hangi bir kimse me-
mur olmasa bile gonullü olarak ve sırf kendi gonlünden
koparak bu kabilden veya diğerinden bir hayır yaparsa

(ما شاء الله) mukâfatını gorur, çünkü Allah şükreden-

leri ve şükürlerinin derecelerini bilir ve ona göre şukur-
lerini mukabilsız bırakmaz, o mü'nümü vehhab şakır kul-
larına karşı mahzı lûtfundan mezıdı in'am ile mukabele
ederek şukur muamelesi yapar, bu muamelenin Dünya
ve Ahirette kıymeti ne kadar büyük olduğunu tasavvur
bile edemezsiniz Netekim bir hadîsi kudsîde şöyle varid
olmuştur « لا يزال عبد المؤمن يتقرب إلى ماله وحيا كونه سمع الله يسمع به و الله يدركه » =

mu'mın kulum, tetavvu ve nafile-
lerle bana tekarrub ede ede o dereceye gelir ki nihayet
ben onun ısıttığı kulağı, gorduğu gozu, bildiği kalbi
olurum Her ısıttığını hak kulağı ile ısıtır, her gorduğunu
hak gozu ile goror, her bildiğini hak bilgisi ile bilir, hiç bir
işinde şaşmaz, yanılmaz, aldanmaz, aldatılmaz, doğruca
muradına ırer, Allah ile arasında bu derece yakınlık ve
visal peyda eder » Vazarfın ıcrasından başka sırf gönül-
den coşularak devam edilen nafile hayırlar bu kadar
büyük vesilesi kemal ve saadettirler Bunları herkes bil-

melî ve bilenler bilmeyenlere anlatıp belletmelidirler.
çünkü

﴿ ۞ ﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْفُرُوْنَ

مَاۤ اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنٰتِ وَالْهُدٰى مِنْۢ بَعْدِ مَا بَيَّنَّۤهُ لِلنَّاسِ
فِى الْكِتٰبِ اُولٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللّٰعِنُوْنَ ﴿ ۞ ﴾ اِلَّا
الَّذِيْنَ تَابَۤا وَّاصْلَحُوْا وَبَيَّنَّۤا فَاُولٰٓئِكَ اَتُوْبُ عَلَيْهِمْ وَاَنَا
التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿ ۞ ﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْۤا وَّمَا تُوۤا وَّهُمْ كُفَّارٌ
اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ
﴿ ۞ ﴾ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُوْنَ ﴿ ۞ ﴾

Mealı Şerifı

İndirdığımız beyyinatı ve aynı bidayet olan âyâtı insanlar
ıçın bız kıtabda beyan ettikten sonra ketm edenler muhak-
kak ki onlara Allah lâ'net eder, lâ'net şanından olanlar da
lâ'net eder * ancak tevbe edib hali düzeltib hakkı söyleyen-
ler başka , ben onlara bağışlarım, öyle rahîm tıvabım ben *
amıma âyâtımızı inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş
olanlar işte Allahın lâ'neti, Meleklerin lâ'neti, insanların lâ'-

neti hep onların üstüne* ebediyen onun altında kahrılar, ne azabları hafifletilir ne de kendilerine göz açtırılır*

Ensardan bir cemaat Yehudilere Peygamberin Tevratdaki evsafını ve ahkâma müteallik bazı âyetleri sormuşlardı, Yehudiler ketmettiler, soylemediler, onun üzerine bu âyet nazil olmuştur İbnı Abbas, Mucahit, Hasan, Katade, Rebr', Suddî, Asamdan bunun gerek Yehud ve gerek Nasara ehli kitab uleması hakkında nâzil olduğu da mervıdır. Fakat sebebin hususıyyetı hukmun umumuna manı olamayacağından hokmı âyet, emrı dine muteallik bildiği her hangi bir hakikatı ketmedib soylemiyenlerin hepsine amın-u şamıldır Bunun için Ebuhureyre Hazretleri çok hadis rivayet ettiği soylendiği zaman Kur'anda iki âyet - ki biri bu, diğeri iki sahife sonra gelecek olan bunun nazırı ayet - olmasa idi hiç bir hadis rivayet etmezdim demiş ve bu âyetleri okumuştur Binaenaleyh emrıdine muteallik hiç bir ilımı gizlenmemelidir Zira Allah teâlâ buyuruyor ki

(إِذِ الَّذِينَ يَكْمُونَ مَا أُنْزِلَ مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى) Bızın inzal ettiğimiz beyyineleri ve Allahın emrine, ahkâmına, irşadına ve bunlara iman ve ittibain vucubuna delâlet eden ve aynı hıdayet olan âyât-ı edilleyi (من بعدما ينال الناس في الكتاب) o kitabda veya bu kitabda, gerek Tevrat ve gerek İncil ve gerek Kur'an cınsı kitabda nasa beyanımızdan sonra o insanlar içünden bunları ketmedenler, ya'nı ikrar-u ı'traf etmeyen, vakti hacette soylemiyen veya neşretmiyen veya nesrine manı olan veya onu kulhiyyen veya kısmen tahrif, telbis etmek gibi her hangi bir suretle gizleyenler kim olursa olsun (اولئك) işte bunlar, bu ketimlerinden dolayı muhakkak (وَيُطْعِمُهُمُ الْإِغْوَاءَ) Allah bunları lâ'netler (يُطْعِمُهُمُ اللَّهُ) ve butun

lâ'net edebilecek lâ'net duası yapabilecek olanlar da bunları lâ'netler, hasılı bunlar her zaman ve her taraftan bîhakkın lâ'netlenecek mel'unlardır. - Şüphesiz kı haktan sükût eden dilsiz Şeytandır, «الساكت عن الحق شيطان احرس» dir. Şeytan ise daima mel'un ve mercumdur (والصالحوا) ancak tevbe edenler (الاالدين تآوا)

tevbe edib de ıslahı hal edenler (وبينوا) ıslahı hal edib de ketmettiği hakikatı beyan-ı neşreâdenler (فاولئك آوب عليهم) ısto ben Allahı azımuşsan da bunların tevbelerini kabul eylerim ve bunlara atfı nazar ederek kendilerini lâ'netten ıstısına ederim (واانا التواب الرحيم) tevvabı rahım ancak benim Benden ziyade tevbe kabul eden hiç bir rahım tasavvur olunamaz - Burada kıssası Ademe, kelimatı tevbeyle bir ırcası nazar bulunduğu aşıkardır «آآوا واصلحوا» dan sonra buyrulması ketim gunahının tevbesi her halde zıddı olan beyan ve tebyin sevabını işlemekle meşrut bulundu. ğunu ifham eder Demek kı her ğunahın kendine mahsus bu tevbesi ve her nevi küfrün bir tarzı ımanı vardır. Alel'itlak her tevbe her gunahın tevbesi olamaz Hasılı hakkı sarıhı ketmetmek kufurdur ve ıman da ızharı haktır Ve badelkufur ızharı hak ile tevbe ve ıman makbuldur

Tevbe edenler böyle, maadasına gelince (انالدين كمروا) Allahın inzal ettiği beyyinat ve hüdâye ve bu cümleden olarak bütün Enbiya ve kıtâblarla beraber nubuvveti Muhammediyeye ve Kur'ana ıman etme-vib de kufurde ısrar ve kâfir oldukları halde vefat edenler (فاولئك) bunlar da ısto (عليهم لعنةالله والمثكة والاس احمين) Böyle mel'unlardır Allahın, Meleklerin, insanlar.n hepsi-

nın lâ'neti bunların üstunedir (خَالِدِينَ فِيهَا) bu lâ'nette muhalled olarak kalırlar (وَلَا يَخْفَى عَنْهُمْ الْعَذَابُ) ve bunlardan ille'ebed azab tahfif edilmez (وَلَا يَنْظُرُونَ) bunlara hiç bir mühlet-ü musaade de verilmez - Her küfür bir ketmi hak demek olduğuna göre bu âyet evvelki âyetteki tevbe ile mustesna olanlardan maada ketmi hak edenler hakkındaki hükmü lâ'neti te'kid ve lâınunu tefsir etmiş olmakla beraber diğer cihetle ondan eamdir Zira lisanen veya kalemen hakkı söylemiş veya yazmış olmakla beraber kalben iman etmeyib kâfir kalan ve bu küfürlerinden tevbe etnuyerek olenlere yukarıki lâ'netin şumnlü cayı pazar olduğu halde bu âyet alel'itlak kâfirlere sarahaten amm-ü şamıldır.

Ey insanlar siz artık böyle kufr-u şıkaktan vazgeçib hepiniz dairei tevhide giriniz, çünkü

وَالْهٰكُمُ الْاِلٰهُ وَاحِدٌ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ﴿١٠٠﴾

Meali Şerifi

Her halde hepinizin Tanrısı bir Tanrı, başka Tanrı yok ancak o , o rahmanı rahim *

(وَالْهٰكُمُ) Ey insanlar hepinizin ibadet ve ubudivetine lâyık ve müstehak olan hakikî mabudunuz (اِلٰه وَاحِدٌ) bir tek mabuddur. Vahid sıfatile muttasıf bir ilâhdır ki ilâhlıkta tektir Hem sizden başkalarının da diğer bir ilâhı var sanmayınız (لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ) ondan başka hak

hiç bir ilâh yoktur Ondan mada ma'bud tutanların hiç biri ulûhiyete lâayık değil, hepsi boş, hepsi batıldır - Onun fevkında veya musavısı bir ilâh tasavvuru muhal olduğu gibi onun madununda olmak şartile de ilâhiyete iştirak edebilecek ma'budlar, Tanrılar yoktur Ulûhiyet kabılı iştirak değildir, ve bîhakkın ilâh ancak o vahid Tanrıdır Onun bütün mahlûkata meb'de olan bir çok esması ve sıfatı varsa da yine zatından bîhakkın ta'bir mümkün değildir, hakikatı hak her türlü terkibden azade ve o ferdi ehad nâkabılı tavsıfdir, çünkü vasıf, mevsuf ile sıfat beyninde az çok bir mugayeret ıktıza eder Gayriyet olunca da ferdaniyet kalmaz Bir de ihbar bir muhberün anı ile bir muhberün bîh ister, bu ise ferdaniyete münafıdır Bunun için esmaı muştekkamın hepsi hakikatı hakkın kunhı ahadiyetine vusulden kasırdır Onun zatına nihayet nihayet «هو» denilebilir Butun men'bai celâl ve izzet, cemî ehati kesretten müberra olan ve ancak «هو» diye ifade olunabilen zatı ahaddır Onun zatı sıfat ile tekenmul etmiş olmayıp bilâkis kemalî zat, saffatı kemalini istilzam etmiştir İste «هو» o yebî rahmet-u izzete, o meb'dei âlavî ahadiyete isal eder Bunun için huve kelimesi bir zanır olduğu halde onun zatına delâlet eden en büyük ismi gibi olmuştur Tevhid denizine dalmış olan ehliullah içinde bu ismin ehemmiyeti pek buyuktur Buna ismi a'zam diyenler de vardır Maahaza ismi a'zam (الله) ismi şerifdir diyenler daha çoktur Zira Allah ismi, zat ve bütün sıfat mecmuuna delâlet etmek itibarıyla daha cem'iyehtir Huve ise makamı tevhidde a'zamdır «هو، ما هو، ما لا هو، لا هو» ta'birı me'sûr olan ezkârı tevhid-dendir

İşte hepinizin bîhakkın ma'budu bütün kesretlerin meb'dei olmaklaberaber zatında terkib ve kesret bulunmayan, ulûhiyette, vucubı vücutta hiç bir şerik ve nazırı olmayan o ilâh vahiddir Hiç bir mahlûkun bunun

dairei ülühiyetinden çıkması mümkün değildir, bütün bu azamet ü kibriyasile beraber o (الرحمن الرحيم) hem rahman hem rahîmdir. Bütün rahmetler onun, en rakık merhametler onundur. Şirk edenler böyle bir ilâhı vahide şirk etmiş, küfredenler böyle bir rahmanı rahîme küfretmiş oluyorlar Ve bu sebeble kendilerini bu rahmeti ezeliye ve ebediyeden mahrum ederek lânete mazhar kılıyorlar Binaenaleyh o şirk-ü küfürden sarfı nazar etmeli de Allaha ve Allahın münzelâtına iman eylemeli ve dairei tevhidde bu rahmetlere ebediyen ermeli

Deniliyor ki Kâ'be ve etrafında müşrikînin uç yuz altmış tane putları vardı Bu âyeti işittikleri zaman taaccub ettiler de 'ya Muhammed' eğer sadık isen bir âyet - bir delil kat'î - getir de bununla sıdkını bilelim » dediler İbnî Cerirın Atadan bir rivaye beyanına göre aleyhussalâtu vesselâm Efendimizin Medineye kudumunda « والهمكم الله واحد » âyeti nazıl olmuştu Mekkede küffarı Kureys bu kadar insanlara bir ilâh nasıl yetişir » dediler, bunun üzerine şu âyet nâzil oldu

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ مَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَهُ
اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيْحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٥﴾

Meali Şerifi

Şüphesiz Göklerin ve Yerin yaradılışında, gece ile gündüzün biribiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akan gemide, Allahın yukarıdan bir su indirib de onunla Arzı ölmüşken diriltmesinde, diriltip de üzerinde dâprenen hayvanatı yaymasında, rüzgârları, değiştirmesinde, Gök ile Yer arasında müsahhar bulutta, şüphesiz hep bunlar da akıllı olan bir ümmet için elbet Allahın birliğine âyetler var o

Said ibnı Mesruk Hazretlerinden rivayet olunduğuna göre Kureyş «Yehudilere Musanın getirdiği âyâtı bize söyleyin nelerdi diye sormuşlar, onlar da asayı ve yedi beyzayı anlatmışlar, Nasaraya da sormuşlar, onlar da «اىكه وارصى ارا و. و. و. اىا» mu'cizelerini anlatmışlar, bunun üzerine Kureyş Hazretü Peygambere «sen de Allaha dua et, bize şu Safa tepesini altın yapıversın de yakınımız ve düşmenlerimize karşı kuvvetimiz tezayud etsin» demişler, binaenaleyh Resulullah bunu rabbından mıyaz etmiş, Allah teâlâ da vahy ile bunu yaparım lâkin bundan sonra yine tekzib ederlerse onlara âleminden hiç birine yapmadığını bu azab verim buyurmuş, bunun üzerine aleyhis-salâtu ves-selâm yarab kavimim ve beni halimize bırak, ben onları günden güne davet edeyim diye dua etmişane me'b'm Cenabı Allah bu âyeti inzal buyurarak Semavat-u Arzın halkı ve buna mütferri cereyanı hilkatın, Safanın altına kalb edilmesi gibi istenilen mu'cizelerden daha büyük, daha nafi ve daha i'cazkâr olduğunu beyan buyurmuştur ki bunlar mu'cizat mesailinde Kur'anın fıkrı beserî ne güzel terbiye ettiğini ifham etmeğe kâfidır

Siz onun birliğine, kudret-u rahmetine ve bu kadar insanlara kıfayet edebileceğine şuphe edib zat-u sıfatına delil ve mu'cize mi istiyorsunuz? (ان في خلق السموات والارض)

şu üstünüzdeki bu'dı muhit içinde sayısız eceramı ulvivesi ve aralarındaki eb'ad ve bu eb'adı işgal eden heva ve ziya gibi mer'i veya gayrı mer'i ecesam veya keyfiyatı lâtife ve esriyesi ve her birinin sey'ru hareketleri ile çızdıkları tabaka tabaka medarları, mahrekları ve nizamı ıqtimailleri ile teşkil ettikleri câbeca manzumeleri, bureları ile şu Semavata ve o eceramdan biri olub denizlerle karalarile, dağlarile, derelerile, ovalarile, çöllerile pınarlarile ırınaklarile, maadını ile, nebatatı ile, ormanlarile, seyyaranlarile ve bütün o Semavata direksiz kuşaksız irtibat ve münasebetile ayağınızın altında yuvarlanan şu Arza bır bakınız, işte mekân denilen fezayı bikeran içinde hey'eti âlem namını alan bu Semavat-u Arzın halk-u ibdaında, nizamı hilkatında (واختلاف الليل والنهار) ve gece ile gündüzün değişmesinde, uzayıp kısılmasında, bırıbırı ardı sıra teakub etmesinde ve bu teakub ve tevalı ile tecelli öyleyen vez'i mekânîde, sırrı zamanîde ve mahallı vahide tevarudı azdadda (والفلك التي تجرى في البحر بما

(ينفع الناس) ve insanlara nafi' humulelerle denizde akıb gıden ve eceramı Semavîyenin bu'dı kebudı - Semada seyirlerini andıran gemilerin cereyanında ve cereyan ettiği denizlerin sırrı hilkatında, bunlardaki bu cereyan ile tecelli eden hareket-u sukûn kanunlarında ve bu kanunların insanlara te'min ettiği menafın tarzı husulunde (وما أنزل الله من السماء من ماءٍ فاجابه الارض بعد موتها) Allahın vukarından indirdiği suda, indirib de kuru toprağa olumundan sonra su ile tekrar hayat vermesinde ve bu hayatı nebatının tarzı tekvininde (وبث فيها من كل دابة) ve bu Arzda zevilukule varıncaya kadar her türlü hayvanatı sınıf sınıf, cins cins, nevi nevi tefrik-u tasnif edib yay-

masında ve bu hayatı hayvanının husulünde (وتصرف الرياح) ve türlü türlü ruzgârları bir taraftan bir tarafa, bir halden diğer hale evirip çevirmesinde (والسحاب المسخر)

(بين السماء والارض) Sema ile Arz arasında mûsahhar olan bulutlarda (لايات) hic şüphesiz bir çok âyetler, maddî manevî, dînî dünyevî nimetler, istediğinizden daha ı'caz-kâr mu'cizeler vardır Vardır amma (لقوم يعقلون) akledecek bu kavim için Yani akıllı olan ve aklından istifade eden kimseler için Binaenaleyh akıl da bu âyâtın birı ve belki en buvûğudur

AKIL Madem kalb ve ruhda, şuaı dımağda bulunan bu nurı manevîdir ki insan bununla mahsûs olmıyan şeyleri idrak eder Akletmek, esbab ile musebbeat, eser ile muessir arasındaki alâkayı, yani ılliyet kanununu ve ona mütferri' lazım alâkalarını idrak ederek eserden muessire veya muessirden esere ve yahud bir muessirin ıktı eserinin birinden diğerine intikal eylemektir ki mantık denilen bu intikal sayesinde bir eseri mahsusdan gayrı mahsûs olan muessiri, meselâ mahsûs bir lıfıltıdan gayrı mahsûs bir hayvan veya mahsûs bir muessirden gayrı mahsûs eseri, meselâ gorulen bir bal arısından gayrı mahsus olan bal, yahud mahsûs bir eserden alâkadai bulunduğü diğer bir eser, meselâ gorulmıyen bu arının viziltısından henüz gayrı mahsûs bulunan balı ve verı keşf-u idrak olunur Ve işte böyle mahsusdan gayrı mahsûse intikale vesile olan veya gayrı mahsus bu manayı bizzat ve bilbedahe keşfeden âleti idrake akıl tesmıve edılır Ve bu intikalın başlıca uç nev'i vardır Birincisi, cüz'iden cüz'iye, ferdden ferde intikaldır ki buna temsil veya kıyası fikhî denılır İkincisi, cüz'iden kullıye

vahıdı ferdiden vahıdı nev'ıye veya vahıdı nev'iden vahıdı cınsıye-intıkaldır kı buna ıstıkra tesmıye edilir. Kazayayı küllıyenın ve kavaidü fúnunun ekserisi ve belkı umunu bu tarık ile keşf edilegelmiştir Bunda müşahede ve tecrübennm ehemmiyeti büyüktür Üçüncüsü, külliden cüz'ıye vahıdı cınsıden vahıdı nev'ıye veya vahıdı nev'iden vahıdı ferdıye intıkaldır kı buna da manayı ahassile istintae veya kıyası Mantıkı veya sadece kıyas tabır olunur kı bütün ulûmun tatbikatı fılıyesi bununla yapılır Istıkraların netaıcı amelıyesi bununla ıstıhsal olunur Ve turukı ilmıyenın en kuvvetlisi budur. Çünkü bunda bır taraftan te'sıs, diğır taraftan te'kid vardır

Bütün ulûm-u fúnunun ve her türlü mazhariyeti beşerıyenın medarı olan ılıhyet kanununu husnı idrak ve tatbık sayesinde akıl, bu âyetlerden bu tarıklerle vücud ve vahdamıyeti ilâhıveyı ve rahmeti şamlesını bizzarure anlar keşfeder Bu tarıklerden bırında veya hepsinde vuruyan aklın da başlıca ıkı nevi' seyrı vardır Birıncısı ağır, tedrici ve zamanı olan teemmulı seyrıdır kı buna fıkır tesmıye olunur Diğeri de bır lâhzada, bır hamlede matlûbe vasıl oluverecek derecede serı olan anı seyrıdır kı buna da hads tesmıye edilir Bu hads de ıkı kısımdır Birısı her bırında mevzuuna göre uzun muddet vakı olan tahsıl, tecrübe ve mumareseden mutelhassıl melekeleri itıyad- dır kı keşbıdır Nazarî amelî tahsıl ve terbiyei ilmıye bu gayeye ırnek içındır Buna aklı mesmu dahı denılır Diğeri doğrudan doğru fitrette merkuz ve sırf vehbı ilâhı olan melekedir kı buna da kuvvei kudsiye veya aklı matbu veya garızı tesmıye olunur Bunda esas itibarıyle sa'y-u keşbın hüç hukmu yoktur Ve herkesın bu nevi hadsu akıldan az çok bır nasıbı vardır Bu olınayınca o bır aklı mesmuun hüç hukmü olmaz. Bunun kabılı tahdid olınıyan bır çok meratıbı vardır kı bır zekâyı basıttan ukulı Enbiya' mertebelerine kadar gıder En yüksek

mertebeşine aklı evvel denilir ki mebdeden gayeyi, gayeden mebdet, evvelden ahır, ahırdan evveli kemali yakîn ile gören bu aklı evvel kelemi ilâhî ve nuri Muhammedidir. Netekim hadîs şerifte «اول ما خلق الله نوري» «اول ما خلق الله القلم» ، اول ما خلق الله العقل» buyurulmuştur. Ukulün derecatındaki ihtilâf noksanlarından munba'istır. Yoksa esas itibarıyla ukul için tarık birdir, o da tarıkı haktır. Bizim ilhiyyet mebdet, tenakuz mebdet gibi idraki bakka vesile olan esbabı aslıye hakkındaki idrakâtı bedhiyemiz, aklı evvelin kunhı idrakını gösteren birer hissemizdir. Biz bu sayede her nevî malûmatı boyle bir tarzı bedahetle idrak eden aklı evvelin, kuvvet kudsiye mutlakanın kemalını isbata bir beyyine buluruz. Bizim nisbî ve cuz'î olan kuvvet hadsiyemizle aklı evvel boyle bir ittisalımız ve bu sayede hakka bir vusulumuz vardır Butun meratıbile hadsi vehbî, kesbî olmadığı için bunda sa'y-u iradei beşer anıl değil ise de bunda bilûtfihı teâlâ malik olduğumuz hussemiz nisbetinde aklı fikrî ve bu babdeki medid tecribeden mutehassıl hadsi itiyadî melekesi kesbî olduğundan Kur'anında cenabı Hah umun insanları bu tarika hıdayet ve sevk için «لَا تَهِنُوا قُلُوبُكُمْ» buyurmuş ve akıl olunca doğrudan doğru hislerde ıcrayı te'sir edecek olan mucizattan büyük bir faidesi olmayacağını anlatmıştır. Kur'anın bu gibi âyetlerinde insanları idrak ve istidlâl için mucizattan ziyade ma'kulâtı külhıye sevk vardır Ve bunun için Kur'an, a'zâmı mucizattır. Fakat bundan ba'zılarının zannetmek istediği gibi mucizati Enbiyanın ummına ve Hatemulenbiya' Efendimizin maddî mucizeleri göstermediğine ve göstermeyeceğine işaret gibi bir ma'na çıkarmağa kalkışmak da doğru doğıldır Çünkü bu âvette temal edilen ve her birı nefsel'emirde en büyük harikat bedia olan asar ve âyâtı izar eden kudretü balıga düşünüldüğü zaman, Safa tepesinin altına kalbedilivermesi bu kudrete nazaran huç bir ehemmiyeti hariz

olamayacağı ve bir muhal teşkil edemeyeceği sühuletle anlaşılır. Binaenaleyh cenabı Hak sebebi nüzul noktaı nazarından bu ayetle şunu da anlatmış oluyor ki Semavat ve Arzın halk-u ibdai ve bunlar üzerinde zikrolunan tasarrufatı bedianın icrası gibi en büyük mucizeler ve müstemirrolan bu mucizelerin idrakinden hasıl olacak faidele-
rin yanında Safanın altına kalbedilmesi gibi muvakkat ve münferid bir hadisei harika talebi pek küçük bir şeydir Bu büyük ve mustemir mu'cizeleri idrak ve mütalea edenler ve bu mütalea ile halık tealânın kanun-
larına vukuf ile ıtıba cyleyenler Safa tepesini altın yapmak gibi bir matlûbı bilâhare kendileri bile yapabilirler. Çünkü bu sayede yalnız Safanın değil bütün Mekke dağlarının altın ile döşenmesi bile mümkün olur. Allah tealâ bunun da yolunu yapmıştır Yalnız meadın kanun-
larını iyice idrak etmek bu matlaba kâfi gelir. Binaberin Allah'tan ve Peygamberden daha büyük, daha hayati, kudsi, kullî ve ebedî metalib istemek ıktıza eder

«لَا تَأْتِي الْقُرْآنَ بِأَنَّهَا تَأْتِي» de âyât, alâmatı vazıha ve delâli kat'ıye karşısında cıddi olarak hiç bir söz soylennmek ihtimalı bulunmıyan mu'cizei bahire demektir ki Kur'anın âyet-
lerine âyet denilmesi de bu ma'na ile alakadardır Demek ki Allah tealânın iki nevî âyâtı vardır. Birisi, kitabı tek-
vin ve hilkatteki âyâtı fi'liye, diğeri de kitabı munzeldeki âyâtı kavhiyedir Bunların ikisi de zat-u sıfat ve ahkânı-
ı iradatı ilâhiyeye delâlet ettiklerinden dolayı âyet tesmiye olunmuşlardır Bu iki kitabın ve bu iki nevî âyâtı mute-
kabülen yekdiğerlerinin dâl ve medlûlu, şerh-u tefsiridir-
ler Kemali marifet, kitabı münzeliin âyâtı kavhiyesinden kitabı hilkatin âyâtı fi'liyesini ve ondan hak tealânın
zat u sıfatını okuyub anlamak ve anladıktan sonra onun kanunlarına, evamırına, ahkânına ıtıba ederek tariki müstakimden radiye ve mardiye makamlarını ihraz ile bakabilâha vasil olmaktır İşte Kur'anın bu âyeti kav-

hiyesi bize bir çok âyâtı fî'liyeyi icmal ve ırae ederek bu devleti kâinatın hadd-u payansız ihtilâfatını müstemr bir nizamı i'caz-kâr ile ıbda' ve tanzim-ü tensik eden hâlıkı müdebbirini ve akl ile ma'kulün, hariç ile zihnün noktai intibakında kayyumı kûl olan vücudı vahidini izhar eyliyen Haktealânın zatı ehadiyetine ve kudret ve rahmeti şamilesine ve binaenaleyh bütün insanlara ve kâffe-i mevcudata kâfî ve vafî, serik-ü nazîrden münezzehtir bir ilah olduğuna delâlet eden bir çok edillei beyyineyi gayet veciz ve vecazetile beraber gayet basit ve vazih surette cemedivermiştir ki bunda mekşuf ve gayri mekşuf nice nice ulûm u fununun mevzu ve gayeleri vardır Bunu en âdî ve en basit bir akıl duyar ve en yüksek akıllar bunda ebedî bir gayeyi tetkik ve müşahade bulur Ve binnetice hiç bir akıl bu karardan dışarı çıkamaz

İşte Kur'an en yüksek matalibî ulûm ve fununun bu vecihle cezzını alarak bütün havass-u avamının vuzuh ile anlayacağı derecede basitleştirip ta'lûn ediveren Vehm-ü hayalın sîrri Edebiyatında hiç bir hakikate intibakı olmıyan ve bigayrı hakkın ıbda' namı verilen ve kuvveti vâhimiyyetinin gelib geçeri bir lâhzaî kâzibesini okşıyarak insanı bir ân için ve bir daha tekerrur etmemek şartale çarpıp geçen boş mueddalarında bir zevki teselli aramağa alışmış olan rûdlar, Kur'anın bütün fitrate mır'at olan nazını bedinde i'caz-kâr bir yükseklik duyamazlarsa bunun sebebi zevki fitrîlerinin ve akıllarının bevaıyyat içinde iflâs etmiş olmasında aramalıdır. Bu gibiler hakkı hep acı diye talikki etmiş ve akli hakka vusul için bir âlet tanıyacak yerde onu hakkı redd-u ıbtal ile mağlûb edebilecek gaddar bir silah gibi kullanmak isteyen zalim müşriklerdir. Filhakıka

مَنْ يَخِذْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَا يُجْزِيَهُمْ كَيْبًا لِلَّهِ وَالَّذِينَ
 آمَنُوا شَدِيدُ جَبَابِ اللَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
 أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۖ وَإِنَّ اللَّهَ لَشَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿٢٠﴾ إِذْ
 تَبَرَأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
 بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كُنَّا نَعْلَمُ
 قَبْلَ آمَنِهِمْ كَمَا بُرِّئُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ
 حَسْرَتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿٢٢﴾

Meali Şerifi

İnsanlardan kimi de Allahdan beride bir takım sınırlar ediniyorlar da onları Allah sever gibi seviyorlar, iman edenler ise Allah için sevgice daha kuvvetlidirler, görselerdi o zulmu edenler: azabı görecekleri vakit hakikaten kuvvet bütün kuvvet Allahındır ve hakikaten Allah çok şedid azablıdır * o vakit o metbu olanlar azabı görerek tabi olanlardan teberri etmişlerdir, aralarındaki bütün rabitalar didik didik kopmuştur * Tabi olanlar da şöyle demektedir: Ah bizim için Dünyaya bir dönüş olsa idi de onların bizden teberri ettikleri gibi bız de onlardan teberri etse idik! İşte böyle Allah onlara bütün amellerini üzerlerine yığılmış has-

retler halinde gösterecektir ve onlar o ateşten çıkacak değildir *

vahdâniyet ve kudretü ilâhiye bu kadar âyâtı fi'lîye ve kavliyesıyla zahir-u bahir iken buna karşı (ومن الناس من يتخذ من دونه الله اندادا) Allah'a insanlardan bazıları vardır ki (يتخذه الله) onları karşı denkler, nazîrler tutarlar ki Allah sever gibi severler Emirlerine, nehlilerine, arzularına, itaat ederler de Allaha ısyân eylerler - Şüphesiz yok ki böyle yapmak, gerek Allahı inkâr ederek olsun ve gerek olmasın manayı ulûhiyette onları Allaha ortak yapmaktır Bunların bir kısmı bu şırkı tasrih ederler Fır'avinlere, Numrutlara yapıldığı gibi onlara açıktan açığa ilâh, ma'bud namını vermekten çekinmezler, Rabbımız, Tanrımız derler Ve hattâ ilâhlarının tevellud ve tevaludüne kail olarak onlara ayıncısten, ma'bud payesinde oğullar, kızlar tasavvur ve isnad ederler Diğer bir kısmı da tasrih etmeden aynı muameleyi yaparlar, onları Allah sever gibi severler, veliyyi nîmet tanırırlar, onların muhabbetini mebdî hareket ittihaz ederler, Allaha yapılacak şeyleri onlara yaparlar Allah rızasını düşünmeden onların rızalarını istihsal etmeğe çalışırlar, Allaha ısyân olan şeyler de bile onlara itaat ederler

Bu âyet bize gösteriyor ki ma'nayı ulûhiyette son derece mahabbet bir esastır Ve ma'bud en yüksek mahabbudur ve böyle son derece sevilen şeyler ne olursa olsun ma'bud ittihaz edilmiş olur. Mahabbetin hukmu ise itaattır. Ve bunun için ma'bud, son derece muta olur Ve her insanın sıyretinde mebdî hareketi onun ma'bududur İnsanları tarafından böyle mahabbet ile ma'bud payesi verilen endad o kadar mutenevvidir ki bir taş, bir ma-den parçasından, bir ot, bir ağaçtan tul da ecranı

Semaviyeye Ruhlara, Meleklerle kadar çıkar. Maamafih «محمود» de zevil'ukule raci olan «م» zamiri bunların bil-hassa zevil'ukul kısmını tasrih etmektedir. Buna binaendir ki müfesssırını kıram bu endadı «Allaha ma'siyette itaat ettikleri sâdâtları, reisleri, büyükleri» diye beyan etmişlerdir Bu zaminin taglib suretile sair putlara dahı teşmili takdirinde bile bu ma'na zahırdır. Fılvaki serve-t-ü sâman, haşmet-u kuvvet, cah-u ikbal, hüsn-ü cemal gibi her hangı bir ümide sebep addedilen dilberler, kah- ramanlar, hukumdarlar gibi insanları Allah gibi seven ve onlar uğrunda herşey'i goze aldıran nice kimseler vardır ki bu noktaı şırkın, putperestlik esasını, beşeriyetin en büyük yarasını teşkil eder Yunan, Roma, Avrupa medeniyet ve Edebiyatında boyle mahabbet ma'budlarının hadd-u hisabı yoktur, bu his, zamanına gore türlü türlü şekillerde zuhur eder Hıristiyanlık dahı bu ruh ile meşbu'dur Hele Avrupa ruhunda, Avrupa Edebiyatında bu nevi şırk o kadar ılerı gıtmıştır ki her eline bir kalem alan ve her hangı bir şır söylemek istiyen kımse mah-bubuna ilâh payesını vermeği ve en ufacık bir işi med lüğün hemen yaratınak kudretini isnad edivermeği bir hünere, bir şeref addeder Yer yuzundeki munazecatı beşer bütün bu muhtelif ve mütezad ma'budların mucadelâtı yuzundendir Bu şıkak u ihtılâf her birının arkasındaki bunlerce mudahınler tarafından koruklenır ve beşeriyet günden güne sukutı ahlâkiye suruklenır, ılımlerin, fenle- rin, san'atların terakkıyatı buna çare bulamaz, bıl'âkıs hepsi bu şırk ocağınını yakmak için gaz ve benzin verine kullanılır Bunlar hakıkatte ne Allah tanır, ne Peygamber, her birının gönlünde zaman zaman bir veya bir kaç mahluk yer tutmuştur. Onları Allah gibi severler, ve onlara ma'bub muamelesi yaparlar, onlara itaat etmek için Allaha ısyan ederler, «محمود كماله» bütün bunları tasvırdır Ve burada Evliya ve Enbiyayı ma'bud

derecesine çıkaranlar da dahıldır Bunun için Allahın Evliyası Enbiyası, Melekleri gibi sevgili kullarını severken nazını celbîn mazmununu ıy düşünmeli, mahabbetlerini Allah mahabbeti derecesine vardiirmaktan ıhtiraz eylemelidir Zira Allah için sevmekle Allahı sever gibi sevmek arasındaki farkı bilmek lâzımgelir Allahı sevenler Allahın yolunda giden sevgili kullarını da severler, lâkin Allah gibi değil, Allah için severler ve busevğı ile Allâh volnnda onlara ittıba ederler قل ان كنتم تحبون الله فامعوا بحكم الله hinaenaleyh Allahın sevdiği kullarını sevmek ve onlara ittıba etmek gunah ve şırk değildir, bil'akis mahabbetullah delil olur Ve fakat bu mahabbet hiç bir zaman Allah mahabbeti gibi olmamalı, yani Hristiyanların Hazreti İsa hakkında yaptıkları gibi onları ma'bud derecesine çıkaracak bir taabbud suretini almamalıdır Bunun en güzel misalını muslumanlığın muftahı iman olan kelime-i şehadetinde ve re'si ibadet olan namazında buluruz Bir muslümân اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً عبده و رسوله derken Allahdan maada bütün ma'budların hepsini redd-u nefyederek bu kalbi pâk ile Peygamberi, Hazreti Muhammedin ona ubudiyet ve ısaletle ızafetini tasdik ve Allah için bu hakka arzı şehadet eyler ki bu şehadette Allahdan sonra Peygambere bir ilânı mahabbet vardır Ve iman bu mahabbetle tamam olur Ve fakat mahabbetullah tevhid kibriyayı ulûhiyet ile ve bunun yanında mahabbeti Muhammediye Allaha ubudiyet ve ısaleti haysiyetiledir. İste Allah için mahabbetin en büyük numunesi. Kezâlık namazda Allahdan maadasını velev cüz'î bir vecihle olsun niyyete karıştırmak kufurdur Ve namazı mufsidir Na mazda Peygamberden ve Allahın salih kullarından hiç bir şey istenmez, nihayet tahıyyatta onlar hisabına da Allahdan selâm-u salevat rahmet-u bereket niyaz edilir ki bu dua da Resulullah ve ibadî salihine elbette bir ızharı mahabbet mevcuttur Lâkin musallı huzurı ilâhîde on-

lardan bir şey istemek mevkiinde değil, onlara dahı ziyade derecat için rahmeti ilâhiyeyi isteyivermek, hayatında onlara ikram etmek mevkiinde bulunacaktır Ve müsluman bütün omründe bu hattı hareketi esası sıyret addedecektir. Buna mukabil Evliya ve Enbiyayı veya ervahını veya melekleri müşriklerin mutevassıt ma'budları gibi bir hisse ilâhiyetle sevmek, onları severken Allahı ve Allahın emirlerini unutmak, onlar namına kurbanlar, âyinler yapmak, onların isimlerini «سماته» gibi fatihai umur ittihaz etmek «محموم كاته» mantukile bir şirk ve küfur olduğunda şuphe yoktur Ve böyle yapmak onlardan uzaklaşmaktır, çünkü onlar ancak Allahı sevmişlerdir Maatteessuf müslumanlık namına dahı böyle batıl bir akide mahabbete tutulan ve bununla dındarlık yapıyoruz zanneden bir takım erbabı gaflet de zuhur etmiştir Bunlar alelekser ılını dının ıyı tahsil edilmediği ve malûmatı dınıyenin esası bilinmeden ağızdan ağıza bir efsane gibi dolaştırıldığı cahiliyet devirlerinde, cahiliyet mintakalarında zuhur ede gelmiştir, Çünkü hıssı ubudiyet insanlarda fitrî olduğundan dolayı hakikî ve mutekâmil ılını dın sonünce, insanlar, cahiliyeti ulâ devrindeki efsanelerle gınlune doğan hevayıatı acıbe içinde taabbude çalışır Hurafat ile boğulur gider Olu veya dırı, canlı veya cansız putlara bağlanır Maamafih bu dalâletin felsefi tarık ile ılın-u marifet namı altında intışar eden kısmıda yok değildir Ve elbette bu daha mühimdir, burada munkırı ilâhiyet olan tatıl (ateizm) felsefelerinden bahse lüzum gormuyoruz En derin cehalete musavı ve hattâ daha bedter olan ta'tıl felsefelerinin şenaatı bilvücuh ittardan müstağni olduğu gibi İlmi ve Felsefi haysıyyetten hukumleri de yoktur Fakat felsefe ilâhiye ve vahdeti vücud namı altında gizlenen bir felsefe ta'tıl vardır ki dın ve ahlâk namına İlmi ve hikemî şekilde en büyük zarar bundan neş'et edegelmiştir Ve her nerede bir şirk var

sa, bununla az çok bir alakası vardır. Evvelâ şunu kayd edelim ki «والهكم الله واحد لا اله الا هو» âyetinde dahi sarîh olduğu üzere dinî islâmında emrolunan umumî mevzuî iman «لا اله الا الله» tevhîdî, yâni tevhîdî ulûhiyyettir. «لاموحد الا الله» diye ifade edilen tevhîdî vücud değıldir Bu olsa olsa tarîkî marifette kat'î merahîl etmiş havassîçin mevzuî bahs olabilir Ve bizim nazarımızda tevhîdî vücud alehtlak münker değıl, belki keşfen müsbettir Lâkin «Allah-tan başka mevcud yoktur» demekle «her mevcud Allahdır» demek erasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi tevhîdî mahz olabilir, lâkin ikincisi şîrkî mahızdır. «Allahdan başka mevcud yoktur» denildiğı zaman masıvaya isnad edilen vücudun hakikî olınayıb hayalî, vehmî, şuurda mun'akıs bir emrî zillî olduğu ve vücudî hakikînin ancak Allaha muhtas bulunduğı ikrar ve âlemin bızatılı ve hızatılı vücudî hakikîsi nefyedilmiş olur ki bu vahdeti vücuddur Çunku keşfen sabit olduğu üzere biz âlenî namına ne biliyorsak hepsi mahsusatımız, hayalımız, suverî zınnıye ve intıbaatı ruhiyemızden ibarettir Bunları a'yan tasavvur etmemiz ve bil'ızafe hak diye bilmemiz zatında vahidî ekmel olan Hak mefhumunun ezelen ve ebeden tahakkukunu tasdik sayesinde mümkün olabilir ki bunu Fatihadâ ızah etmiş idik Binaenaleyh vahdeti vücud tevhîdî vücudîsi, eşbahî âlemin zillî ve hayalî olduğunu görmek ve onları sılb maverasındaki hakkı vahidın vücudune iman eylemek ile mümkün olur Netekim «لا اله الا الله» Allah-tan başka ilâh yok dediğimiz zaman da bir takım putların, bir çok kimseler tarafından ma'bud ittihaz edildiğini inkâr etmiş oluuyoruz da bunların hakkolmadıklarını ırlân ve ancak bir Allah ısbat ve kabul etmiş oluyoruz, lâkin «her mevcud Allahdır» denildiğı zaman vücudde hakikî bir kesret kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddia edilmiş oluyor ki bunda tevlud yok bil'âkıs Allahı teksir ile ısrak vardır Bu bir

vahdeti vucud değil, ittihadı vucud veya hulûl nazarıyesidir veyahud Allahı inkâr ile ancak âlemi isbattır, «bır» e «her» demektir Lâşerike leh olan Allaha namutenahı şerikler isbat etmek, mevcudatı hayalîyeyi mevcudı hakikî farzetmektir Buna en ziyade «Panteizm» «ittihadı ilâhiyyet» denilir ki bu nazariyede Allah ve vucud hakikaten her şey ile muttehidir veya her şeyin içine hulûl etmiştir Hâsâ Alı ilâh, Velî ilâh, Fir'avın ilâh Nûrîud ilâhe ilâh her şey ilahdır Bunda isbatı âlem ve nefyî sanı' vardır. İşte bir takım cehele veya melahide hikmeti ilâhiye namıyla muhal olan bu ittihad veya hulûl veya ta'til nazariyesini vahdeti vucud ve mahzı tevhid diye ele alarak «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» demek «لاموجود الا هو» demek olduğunda ısrar eder ve bunu da «her mevcud odur» ma'nasıyla tefsir eyler ve hatta külli mecmu' ile külli ıfradiyi tefrik etmişlerdir «هم اوست» der Her şeyden maverasında Allahı görecek yerde her şeyde ve hattâ her şeyi Allah görmek ister «هو الاول والاحد والطاهر والناظر» âyetinin bevan ettiği mertebeyi cem'i mertebeyi farkta ayrı ayrı soyler ve bu suretle kendini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları bizzat Allah gibi gösterir Artık cremler, evliyalar, bir ilâhlar cemaatı manzarasında tahayyul olunur Halbuki bu nazariyenin esasına göre Şeytanların velilerden, kâfirlerin mu'minlerden farkı kalmamak lâzım gelir Çunku her mevcud o sayılı İşte «من الناس من يتخذ من دون الله آياداً» و «من الناس من يتخذ من دون الله آياداً» âyeti kerimesi bilhassa bunları da redd-u ıbtal içindir Zaten İsaya Allah veya ibnullah denilmesi de Mısırdan, Hindden, Yunândan, Romadan gelen bu ittihad nazariyesinin bir fer'idir. Bu ifrat-u telbisten kaçınmak için ahiren âlemi islâmında Hanbelîler içinden Velîhabî mezhebi zuhur etmiş ve bu mezhep Allahdan maada her kim olursa olsun ona ızhârı hurmet ve muhabbet etmek şırk olduğunu ilân eylemiş ve buna binaen makabire hurmet etmeyi bile şırk talâkki etmiştir Bu hurmet ve

mahabbet ^{محرم كفاة} mazmumuna masadak olacak de-
 recede olursa bizim dahi buna şirk nazarile bakdığımız
 da şüphe yok ise de, bundan alel'itlak hürmet ve ma-
 habbetin inkârı manâsını çıkarmak ve kulübü mu'min-
 den Enbiyanın ve ibadî salihinin mahabbetlerini selb-
 etmeğe çalışmak dahi bir ıfrat ve mahabbeti ilâhiye
 ile nâkabılı tevfiğ bir emrî hatarnâk olduğunda istibah
 etmeyiz, bervechî mesnun kabır ziyaret etmek, emvata
 Allah rızası için hürmet etmek, emvatin hak olan âsârından,
 efkârından istifade etmek, ruhlarını hayr ile yad ederek
 şad etmek ve onlar için Allaha dua etmek ve bu dua ile
 kesbî feyz eylemek onları Allah sever gibi sevmek değil,
 Allah için Allahın kullarını ve mahlûklarını sevmek ol-
 duğu aşıkârdır. Alelhusus kabır ziyareti, yâdı mevt
 demektir «اكثروا ذكر هادم اللذات» hadîsî şerifî mucebince
 yâdı mevt meşru ve me'murün bîh olduğu gibi salıhı kabırın
 fanılığını de bilmişahede tasdik demektir. Ve kabır ziyare-
 tını Allah ziyaretine benzetmekte Allah için hâşâ kabır
 tevehhümünü teeviz etmek gibi bir şaibei kufur vardır.
 bir de ^{محرم كفاة} mazmunı celîli olu ile diriyi tetrik
 etmemiş ve belki olülerden ziyade dirilere işaret etmiş-
 tir. Binaenaleyh emvat ve makabire hurmet ve mahab-
 beti alel'itlak kesmek isteyenler daha evvel bütün diri-
 lerle kat'î alâka etmek, meşru veya gayrî meşru hiç bir
 Emire hurmet etmemek ıcaib edecektir. O halde ekâbırı
 islâmın kabirlerini yıkan ve ziyaretlerini meneden Veh-
 habilerin berhayat olan emirlerine dahi asla muhabbet
 ve hurmet etmemeleri, ziyaret ve ta'zim eylememeleri
 ıktıza eyler

Hasılı, reislerini ve büyüklerini Allah sever gibi seven-
 ler ve onların emrî hakka muhalif emirlerine itaat ederek
 Allaha isyan edenler, bunları Allaha nazîr ve emsal itti-
 haz etmiş olurlar ki bütün putperestlik esası bu tarzı
 mahabbettir. Ve Allahın vahdanîyetine karşı böyle ya-

pan bir takım insanlar vardır. Bnnlar reislerini, metbu-
larını Allah için değil Allah gibi severler. (والدين امنوا اشد -)

(حَالَهُ) halbuki mu'mın olanların Allaha mahabbeti, Allah için mahabbeti her şeyden ziyade ve o müşriklerin peres-
tış ettikleri endad ve emsale ve hattâ varsa Allaha mu-
habbetlerinden daha şiddetli ve daha kuvvetlidir Çünkü
mu'minler ancak Allaha tazarru ederler, müşrikler ise
pek sıkıştıkları ve muhtaç oldukları zaman Allahı hatırlarlar
ve ihtiyaçları zail olunca endada uyarlar — Bina-
enaleyh mu'mının gerek darrada gerek serrada, gerek dar-
lıkta ve gerek genişlikte Allaha mahabbeti paydardır Kâfir
ve müşrik ise bazan rabbından ırız eder, müşrikler
tutarlar bir puta taparlar, sonra ondan daha güzel bir şey
gordukları zaman onu bırakır buna perestiş ederler ve
hattâ Bahile kabilesının yaptığı gibi acıttıkları zaman
ma'budlarını yerler Bu suretle mahbub ve ma'bud değiş-
tirir giderler Binaenaleh bunların mu'minler gibi paydar
bir mahabbeti olamaz Müminler muvahhid oldukları
için bütün mahabbetleri bizzat Allahda toplanır ve Alla-
hın mahlûkatına mahabbetleri de bu mebdeden tevzi
olunur Yani sevdiklerini ancak Allah için, Allah rızası
için severler, Kâfirler müşrikler ise bir ma'budun veya
bir putun mukabilinde diğer ma'budları ve putları dahil
re'sen sevdikleri ve bütün mahabbetlerini Allah ma-
habbetile, Allah rızası ile ölçmedikleri için mahabbetleri
dağınık ve munkasımdır ve şuphe yok ki dağınık ve
mutedavil mahabbetler, toplu ve sabit mahabbete naza-
ran hiç demektir Binaberin mu'mın tebeaya nail olan
ve sırf Allah için sevilen reisler, muktedabihler ne kadar
mes'uddurlar Şuphe yok ki bu bahtiyarlığa mazhar olmak
dahı bîhakkın mu'mını müvahhid olmağa ve her şeyden
ve hattâ kendinden evvel Allahı sevib, Allahın kullarına
da Allah için muamele etmeğe ve Allah için bezli ma-

habbet etmeğe mütevakıftır başka suretle ifrat veya tefrit edenler zulûmden kurtulamazlar (ولوىرى الدين ظلموا)

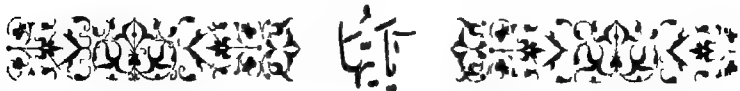
(ادىرون المذاب) boyle ittihazı endad ile zulmetmiş, haksızlık yapmış olanlar — yani Allaha karşı başkalarını endad ve emsal tutmak, onları Allah sever gibi sevmek ve Allaha mukabil onları bizzat metbu' ittihaz ederek emirlerine itaat eylemek, munhasıran Allah tealânın hakkı olan sıfatı ulûhiyet ve ma'budiyyete başkalarını teşrik etmek en büyük zulûmdur ان المترك لطم عظيم ve bunu yapanlar son derece zalimdirler. Zira Semavat-u Arzın hâkî ve saltanatı kâmatın hâkîmı mutlakı olan Allah tealânın hakkına tecavuz etmek cur'etinde bulunanlar hangi zulûmden sakınırlar? Ve Allahın kullarına âciz mahlûklarına neler yapmak istemezler Buna binaendir ki hısanımızda kork Allahdan korkınıyandan * diye bir mesel vardır — Elbette boyle yapan zalimler bir gün gelecek Allahın azabını göreceklerdir Bu zalimler işte o azabı bilûl görecekleri vakıt (ان القوة لله حيماً) ne kadar kuvvet

ve kudret varsa hepsi Allahın olduğunu (وان الله شديد العذاب) ve Allahın azabı ne kadar siddetli bulunduğunu bir görecek olsalar Burada işbu ولوىرى الدين cumlei şartıyesının cezası tahvil için mahzuttur Netekim hısanımızda dahı bu gibi tehdid makamında başma geleceği bilsen deriz ve cezasını hafızederiz ki bu hafızten maksad bu cezada nakablı tavsıl olan butun tehlikeleri toplamaktır Yani o gün bunların maruz olacakları elem-u nedamet ve hasret o kadar dehşetlidir ki şimdiden tavsıfı kabıl değildir Neler olacak, neler çecekler?

Allehusus (ادتروا الدين اتبعوا من الدين اتعوا) o Allah sever gibi sevilip arkalarına dusulen metbu'ların arkalarına

düşen o tabir'lerinden teberrı ettikleri (ورأوا العذاب) ve azabı gorerek aman aman bunlar bizden değil diye reddedip kaçındıkları (و تقطعت بهم الأسباب) aralarındaki bütün esbabı muvasalenin kesildiği, tabıyet u metbuiyet ve bunlara saik olan amal-u agraz gibi her türlü rabitanın tamamen münkatı olduğu (وقال الدين آعوا) ve o arkadan giden tabir-lerin (لو ان لنا كرامة متبراً منهم كما تبرؤا منا) ah ne olurdu bizim için geçen Dunyaya bir donuş mümkün olsa idi de onların bizden teberrı ettikleri gibi biz de onlardan teberrı etse idik diye figan ettikleri gun, o son pışmanlık gunu (كذلك يريهم الله اعمالهم حسرات عليهم) işte Allah onlara butun amellerini boyle her taraflarını istilâ etmiş büyük hasretler, son derece acı ve faidesiz nedametler halinde gösterecektir (ومامم محارجير من النار) ve onlar bu ateşten çıkacak değillerdir — Binaenaleyh insanlar butun bu kuvvet ve kudretin yegâne sahib u malıkı bulunan bu Allahdan başka ma'bud tanınamalı ve onun emrinden başkasına itaat ve ittiba etmemeli ve butun mahabbetini Allaha mahabbetinde toplamalıdır

Onabı Allah ukule iracı âyatı kudret u rahînet, hissiyyata son derece mahabbet-u mahafet telkin ederek tebşir-u inzar ve terğib-u terhib içinde vahdanıyetini aklen ve hissien isbat ve alelumum insanları her nevî şırkten tahzir ile imanı tevhide davet ettikten sonra âsârı ulûhiyyet-u rububıyyetini ileride bastedeceği teşri' noktai nazarından dahı göstermek için buyuruyor ki

النَّاسُ كُلُّوْا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلٰلًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوْا
 خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ اِنَّهٗ لَكُمُ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿١٠﴾ اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ
 بِالسُّوْءِ وَالْفَحْشَآءِ وَاَنْ تَقُوْلُوْا عَلٰى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿١١﴾
 وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ اتَّبِعُوْا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوْا اِنْ تَبِعْ مَا اَلْفَيْنَا
 عَلَيْهِ اَبَآءَنَا اَوْ لَوْ كَاْنَا اَبَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُوْنَ شَيْئًا وَلَا
 يَهْتَدُوْنَ ﴿١٢﴾ وَمِثْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا كَمِثْلِ الَّذِيْ نَعِيْقُ
 بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَآءًا وَنِدَآءً ضَبَّةً يَّكْمُ عَنْتَى فَعِهٖمْ
 لَا يَعْقِلُوْنَ ﴿١٣﴾

Mealı Şerifi

Ey insanlar bütün Arzdaki nimetlerimden halâl olmak, pâk olmak şartıyla yeyin, fakat Şeytanın adımlarına uymayın çünkü o size belli bir düşmandır * o size hep çirkin ve murdar işleri emreder ve Allaha karşı bilmediğiniz şeyler söylemenizi ister * Allahın indirdiğine uyun denildiği vakit de onlara yok dediler . Atalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona uyarız , ya ataları bir şeye akl erdiremez ve doğruyu seçemez idiseler demı ? * o kâfirlerin meseli sade bir çağırma veya bağırmadan başkasını duymaz bir kulakla haykıranın

hâline benzer, sağırdırler, dilsizdirler, gördüler, akıl da etmezler *

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ) Ey insanlar sizin cümleiniz boyle bir Allahın mahlûku ve hitabına lâıyk gordüğü kullarısınız, ve tabı', metbu hepınız yemeye, içmeğe muhtaç âcizlersiniz Binaenaleyh Allaha ubudiyet edecegiz diye kendinizi mahrumiyetle it'ab etmeyiniz, o rahmanı rahîm olan rabbınız size şöyle musaade ediyor . (كلوا مما فی الارض) şu Arzda bulunan şeylerden yeyiniz, lâ-

kın keyfemettefak ve her elinize geçeni değıl (حلالاً طیباً) halâlı hoş, ter temiz olarak yeyiniz Yediğiniz şeyler pis, mulevves, şunun bunun hakkı heçmiş, tab'an ve şer'an memnu veya şupheli şeyler olmasın, halâlından kazanınız haram, pis, supheli şeylerden sakınınız, onlara tenezzul etmeyiniz (وَلَا تَتَّبِعُوا حُطُوتَ الشَّيْطَانِ) ve Şeytanın adunlarına uymayınız, yâni onun arkasından, ızından gıtmeyiniz, [1]

(إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ) çünkü o sizin her halde açık bir düşmanınızdır Kendisi her ne kadar gözlerinize görünmez, gızlıden gızlıye kanınıza ılıklerinize ışıyarak kalb u fikrinize sokulursa da onun size düşman olduğunda ve ilkaatından hiç birisi hakk u hayra matuf olmayacağında şekk u şuphoeye mahal yoktur Fıtratı selhme, aklı kâmul, kalbı safı erbabı için onun adavetını ve ilkaatının fenalığını anlamak hiç de zor değıldır Zira (أَمَّا بِأَمْرِكُمْ بِالسَّوِّ وَالْفَحْشَاءِ)

(وَأَرْتَقُوا) - [2] sız ancak kotu ve gayet cirkın şeyleri

[1] Fethile hatve adım atmak, zammile hutve de adım yâni ıkı ayak arasındaki mesafedir Ve adıma uymak arkasına düşmekten, bu da sozunu dinlemek, emrını tutmaktan kınayedir

[2] سَوِّ, fılâsıl kotulâk etmek yâni mahzun ve muteellim edecek birşey yapmak mânâsına masdar olup bilâhare buna sebep olan her nevı measıye ismoldur Fahşa', bunun fahşı, en fenası, haddını aşmısı demektir

(على الله مالا تعلمون) ve mın indillahi delili olmadan kendi kendinize bilemeyeceğiniz şeyleri Allaha karşı iftira olarak soylemenizi emreder o Evamırı ilâhiye hakkında hayal-u ovham ile, teşehhıyat ile söz soylemeğe teşvik eyler — Şeytanın batılı hakikat, şerrı hayır gibi sushiyorek insanın haval-u vehmine arz ile tehyic-u teşviki emre teşbih edilmiştir Netekim nefsin şiddetli arzuları hakkında nefsim bana böyle emrediyor denılır ki nefsi emmare ta'bırı bundandır Bu teşbihde vesvesesi Şeytanıyey kabul ile ona itaat eden insanların Şeytanın me'nurları ve tebeası menzilesinde olduklarına remiz buyurulmuştur

Bilinemiyecek şeyler başlıca ikidir Bırısı zat ve hakikatı ilâhıy dır Hakikatı ilâhiyeyi aklı beşer ihata edecek vechile bilemez ve bunun için Sıddıkı a'zam Hazretleri 'sırrı zatullahdan bahis ısraktır' buyurmuştur Şeytan ise insanı bundan bahse tesvik eder, vehm-u hayal ile nice sözler soyletir Diğeri, Allaha isnadı caiz olup olmıyacak şeylerdir ki ekser evamırı ilâhiye, bill-u hurmet gibi ahkâmı fer'iye şer'iye bu kabildendir Çunku ahkâmı şer'iye fer'iyenin alâkadan olduğu netaicini guzelligini, menettigi şeylerin mustelzim olacağını fenalıkları idrak etmek için akıl ve tecrübe sahsıyye kâfi değildir furuatı amelıyyeye mütcellik kavayım ilâhiyede ovleleri vardır ki netaicini tamamıyla anlayıp tezleke etmek için asırlar bile kâfi gelmez Bunların tarafı ilâhiden nasb-u inzal buyurulmuş delilleri vardır Ve zaten fenalık görmeğe istemiyen insanların fenalığı tecrübe etmeye kalkışmaları da kâim akıl değildir Fakat Şeytan insanları bunlar hakkında da gonlune göre hukmetmeğe tesvik eder Adam sen de fulân şeyi yemek neye baran olsun, fulân ışı yapımak neye memnu olsun? Dedirtir ve bu suretle insana Allahın emrını, Allahın kanununu teharrı ettirmeden, kendi kendine yalandan

kanunlar uydurtur, kanunı hakka muhalıf işler yaptırır ve nihayet başını belâyâ sokar İlmî yoluyla delilinden arınmayan, Allahın emrini gösteren delil bulmadan kendine bilemeyeceği şeyler hakkında Şeytanın ilkaatı hıyaliye ve vehmîyesine ve gonullerinin temayulâtı fasıdına göre söz söyleyen nice insanlar vardır ki hep bunları Allaha karşı endad ittihaz edenler cümlesindendir Netekî (وإذا قيل لهم اتبعوا ما أنزل الله) o insanlara Allahın inzal buyuğu delâli zahîre ve beyyinatı bahîreye ve bunların aklına ittiba u itaat ediniz denildiği zaman قالوا بل نتبع

(هنا ما علينا عليه آبائنا) hayır, biz ona değil atalarımızı üzerimize bulduğumuz eski âdetlere ittiba ederiz derler Ya atalardan kalma eski âdetlerin emri hakka, hukuk ilâhîye muvafık olup olmadığını aramazlar da sırf teassub ı onlara herçibadabad taklid ve ittiba edeceklerini söylerler Acâib (اولوكان آباءهم لا يعقلون شيئاً ولا يهتدون) ataları hiç bir şeye akılları ermez ve doğru yola gitmez olsalar bile onların bulunduğu hale uyacaklar, cehl-u dalâlete de taklid edecekler? — Filvaki esası tarihe ve nakle ve anecâ nukulı ilmiyenin tesbit edeceği bir çok asırların tecâbine ve daha doğrusu Allahın nasb-u inzal buyuğu delâle mutevakkıl olan ahkâmında mazıyı busbutun atmaya ve ondan tegatül ederek hep yeni şeyler aramak da doğru değil ise de korkorune maziperestlik yapma herçibadabad atalar yolunu tutmak ve bilhassa ilimde dinden behresi olmıyan ve hata-vu dalâletleri asıkâr muntarafillâhı mubeyyen bulunan ataları teassub ile takl etmek de onları Allaha endad-u emsal gibi tutmak cehl-u dalâlette boğulub kalmaktır Bu habda aranacak olan şey, hakk-u batıl, menfaat-u mazarrat, hayır-u şerhusn-u kubuhtur Menfaat bîhakkm menfaat, hayır bîha

kin hayır' hüsün bîhakkın hüsnolmak için de hükmi ilâhîyi, delili hakkı bulmak lâzım gelir Binaenaleyh sebebi ittiba, eskilik yenilik veya atalar yolu olup olmamak değil, emri hakka mutabık, delili hakka muvafık olmaktadır. Emri hakka uyan ve yaptığını bilen atalara uyulur, bil'akis emri hakkı tanımayan, ne yaptığını bilmiyenlere atalar dahi olsa yine uyulmaz Bu haysiyyet eskilerde böyle olduğu gibi yenilerde de böyledir Bunun için Fıkıhta «zarar kadım olmaz» diye bir kaide kullıye vardır «kadım kідemі uzere terk olunur» kaide kullıyesi de bununla mukayyedir Binaenaleyh kadım alel'itlak kadım olduğu için değil, zararı beyyını bulunmamak haysiyyetle mu'teber olduğu gibi hayr-ü husnu esbabı ılmiden birıyle bilinen ve delili hakka muvafık olan hâdis-u cedid dahi mu'teberdir Hasılı mı'yarı hakk u hayır, ne kідem-u hudus, ne cehl u hevadır Emri ilâhî ve delile mustenid ılmı haktır Binaenaleyh eski olsun yeni olsun Allahın inzal ettiği delâile bakınayıb da ataların haline yalnız ata olduklarından dolayı taklid etmek, onları Allaha endad ittihaz eylemek ve hakkı bırakıb hayalât u evhama, Şeytanın emirlerine uymak ızınce ızınmekdir ki buna teassub denilir Bu âyet gösteriyor ki icmalî veya tafsılî bir delili hakka istinad etmiyen taklidi mahîz dın hakkında ineminudun Belli bir echalete, dalâlete ittiba-u taklid aklen batil olduğu gibi meşkûk olan hususatta da delilsiz taklid ser'an gayrı caizdir Bedaheten malûm olmiyan hususatta delilsiz söz söylemek ve o yolda hareket etmek, bilmediği bir şeyi Allaha ıftına olarak söylemek ve Şeytana uyub cehl ile hareket etmektir Netekün Allahın inzal buyurduğu Kur'ana ve sair hüccei zahne ve beyyınatı bahıneye ve bunların ahkâmına tabi olunuz denildiği zaman Arab müşrikleri teassub ile böyle yapmış ve böyle söylemişlerdi ki bu âyet bu sebeble nazıl olmuştur Bir rivayette de böyle diyen ve âyetin nuzulüne sebeb olan-

lar Yahudilerden bir tıfededir Allahın indirdiğine ittiba ediniz denildiğı zaman bunlar «hayır biz babalarımızı neyin üzerinde bulduksa ona ittiba ederiz, çünkü onlar bizden hayırlı bizden a'lem idiler» demişler ve vakı olan işbu teklifdeki âyât-ü edilleyi hiç mülâhaza etmiyerek taassuba sapsmışlardır

Binaenaleyh böyle taassub ve taklidcilik müşriklerin, kâfirlerin şiarıdır Bu kâfirlerinin halı neye benzer bilirmisiniz? (مِثْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا) bütün kâfirlerin halı (مِثْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا)

o hayvanın haline benzer kı (يَنْقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دَعَاءَ وَ نَدَاءَ) bağırı çağırmadan baska bir şey işitemiyerek haykırır, duyub dınlediğı kuru ses, çıkardığı yine kuru sestir Ma'nadan haberi yoktur (مِمَّنْ لَكُمْ عَمَى) onlar bir takım sa-

ğırlar dılsızler korlerdir, (فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) binaenaleyh hiçbir şey anlamazlar Sade hay-u huy kuru gurultilere, çan sedasına, kaval sesine kulak verirler haykırırlar Bunlara söz söyleyecek tarıkı hakka davet edecek olanların halı de o havvan çobanının haline benzer, o yolda ralık etmesi ıktıza eyler Çoban onlara insan gibi yeyiniz, içiniz, yayı- lınız derse anlamazlar, manasız seslerle ıshk, duduk çalar, bağırı çağırarak zecreder, surer, haylarsa bir şey duyar- lar, iste kâfirlerin halı de boyledir, bunlar Allahdan, Pey- gamberden bir şey anlamazlar, manalı sozleri duymazlar, çan ve duduk sesleri arkasında dolaşırlar, bunları ısıttık- leri zaman haykırırlar, hoykururler ve yeyib içmek, ya- yılmak için yola gelirlerse zecr ile haykırarak bağırı çağırma- kla geherler Allahu a'lem balâda « لَا تَقُولُوا رَاعَا » buyu- rulmasında bu nükteye de ıyma vardır

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ

مَا رَزَقْنَكُمْ وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ
 ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا
 آمِلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا
 إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler ! size kısmet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yeyin ve Allaha şükreleyin eğer ancak ona tapıyorsanız ◦ o size yalnız şunları haram kıldı : meyte, kan, hınzır eti, bir de Allahın gayrisinin namına kesilen; sonra kim bunlardan yemeğe muhtar kalırsa diğerin hakkına tecavuz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartile ona da günah yukletilmez, çünkü Allah gafur, rahîmdir ◦

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) ey mü'minler, siz o hayvanlar gibi olma-
 vınız (كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ) size kısmet ettiğimiz rızıkların
 maddeten ma'nen temizlerinden yeyiniz Zira âlemi tek-
 vinde rızkın haramı da var helâli de, pısı de var temizide,
 fakat siz bunların temizlerinden ve kimsenin hakkı geçmi-
 yerek sureti meşruada kazanılan halâllerinden insanca yeyi-
 nız, hem hayvanlar gibi pıs boğaz olmayınız, hem de bir takı-
 mlarının yaptığı gibi helâl-u hoş ve temiz şeylerden kendinizi
 mahrum etmeyiniz, temiz temiz, helâl belâl yeyiniz (وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ)

de onları yaradan veren Allaha şükrediniz, o helâl ve pak rızıklarla beslenen vucudünüzü a'zayı zahire ve batınınızı mahulika lehlerine, yani gayeî hilkatlerine sarfediniz - Çünkü balâda beyan olunduğu üzere hakikatı şükür, nîmeti mîn'ime bu suretle mukabele ederek ta'zım etmektir. Ve azayı bedenden her birinin bir hikmeti hilkatı vardır ki bunun bir kısmı sureti umumiyede herkes için belli, diğer kısmını da ilmi menafiulaza denilen ilimde peyderpey tetkik etmek mümkündür. Meselâ ibkayı nesliğin ihsan edilmiş olan bir uzvî tazvî nesliğin kûllanmak, kezaîk keşfi hakauk ile marifetullah için bahşedilmiş olan aklı, tervici mefasıd ve iptalî hukuk için sarfetmek büyük bir kufranı nîmet olduğu ne kadar zahırdır. İnsanlığın kıymetini bilmiyerek pîs ve haram şeyler yiyenler böyle kufranı nîmete düşecekleri gibi kufranı nîmet edenler de maddî, ma'nevî pıslıktan kurtulamazlar. Birinden korunsalar diğrine behemehal bulasırılar.

Mufesssırın diyorlar ki birinci «كُلُوا» emrî ıtlakına nazarın ibaha, ikinci «اشْكُرُوا» emrî vucub içindir. Zira ilmi Usulde mübeyyen olduğu üzere ekl-u şurb gibi sırf kulların lehine intifai meşru bahşeden emirler vazife değil birer hak teşkil ederler. Bunlar vazife gibi vacib telakki edilecek olursa terkinde ceza lâzım gelir, bu ise lehe olduğu zahur olan bir emrin aleyhe inkılâbını iktiza eder ki buna kallbı mevzu denilir, tenakuz olur. Binaenaleyh halâlından ekil bir hak, fakat haramdan ıctınab ve Allaha şukur bir vazifedir. Ancak «كُلُوا» emrinin ıtlakıyla ibaha için olması zımınındaki bazı aksanın vacib olmasına mani değildir. Çünkü ibaha vucubdan eamdir ve bunun zımınında eklin meratıbı muhtelifesi bulunabilir. Fılvakı Fıkıhta tatsıl olduğu üzere eklin farz olan ve vazife bulunan kısmı da vardır. Bir insanın olmiyecek kadar yemesi farzdır. Mümkin iken yemez de açlığından olurse intihar etmiş, katli nefis günahıyla asım olmuş olur. Sonra seddi ramak

mikdarından fazla olarak taate kuvvet iktisab için yemek mendubdur. Tanı doyacak kadar yemek mubah, ondan fazlası haramdır ve işte «كرا» emri mubahı mertebesine kadar meratıbı ekli mutazammındır ve ibahaya masruf olmakla beraber farzı da muhtevîdir.

Ey mu'minler! böyle temiz temiz yeyiniz de Allaha şükrediniz (اَنْكُمْ اَيَّاهُ تَعْبُدُونَ) eğer siz hakikaten yalnız Allaha ibadet ve ubudiyet ediyorsanız böyle yaparsınız. Cidden mu'mını muvahhid olanlar böyle yaparlar

Şimdi size haram kılınan şeyleri de ıcmalen belleyiniz: (اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ)

memnu kılmıştır (المَيْتَةَ) Meyte, yani zebholunmak şanından olduğu halde zebholunmadan kendi kendine veya zebih yerine geçmiyecek diğer bir sebeble ölen her hangi bir olu, hattâ balık zebha muhtaç olmadığı halde olub su üstüne çıkmış olu balık «semekî tâfî» bile haramdır.

(وَالْدَم) kan, yani demî mesfulü, akar kan (وَلَحْمُ الْخَنَازِيرِ) ve domuz eti, yani gerek meyte ve gerek mezbuğ olsun alel-ittlak domuz eti ki bunun baştan basa rics ve her şeyi pis olduğunu göreceksiniz (وَمَا أَهْلُ بَيْتِنَا لَهُ) bir de Allahdan

başkasının namına zebholunan ihlâl esasen ref'î savt demektir, müşrikler ma'budlarına kurban kestikleri zaman Lât namına Uzza namına diyerek onların isimlerini yüksek sesle yad ederler ve böyle ref'î savt ile zebha ihlâl denilirdi bil'ahare ihlâl, velev sessizce olsun mutlak zebih ma'nasına kullanılmıştır ki âyette bu ma'nayadır Binaen-alevî gerek gızlı, gerek açık Allahdan maadası namına kesilen kurbanların, hayvanların ekli haramdır Meselâ fulân turbede Allah için kurban kesmek caiz ve ekli halâl olur ise de fulân turbe için ve onun namına kesilen kurbanın eti

yenmez, bunlar haramdırlar bunların yenilmesindeki mazarratlar sayılmakla bitmez, binaenaleyh son derece bir zarureti hayatiye bulunmadıkça bunlardan yemek kat'iyen memnu ve günâhtır

Maamafih (فن اضطر) her kim muztar olur ve yemediği takdirde helâk olacağı muhakkak bulunursa bu muztar (غير باع) bağı olmadığı yanı kendi gibi diğer bir muztarın olumunu def' edecek kadar elinde bulunana saldırarak kendini kurtarmak için onun helâkine sebebiyet vermediği (ولا عاد) mutecaviz de olmadığı, yanı olmamak için ıktıza eden zaruret miktarından fazlasına geçmediği halde (فلا اثم عليه) ona gunah yoktur Boyle bir muztar için bunlardan hangisini bulur ise zaruret miktarı yanı olmayacak kadar yemeğe ruhsat vardır Bu da bu ruhsatı terk ederse âsım olur — İlmî Fıkıhda «zaruretler harâm olan şeyleri mubah kılar» ve «zaruretler kendi miktarınca takdir olunur» kaidesi kulliyesinde bu ve emsali âyetlerin mazmunudur

İşte şimdilik haram olan şeyler icmalen bunlardan ibarettir, ileride daha ziyade tafsılât gelecektir Mu'minler böyle pıs ve haram olan şeyleri bıraksınlar da halâ-lından temiz temiz kazanıp yesünler Allahın emrî hilâfına kendi kendilerini mahrum etmesinler ve Allahın emirlerini saklamasınlar. Zira ekiden bılınız kı

إِنَّا لَذِينَ يَكْتُمُونَ

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ
يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠﴾
أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابُ بِالْمِغْفَرَةِ
فَمَا أَصْبَرُ لَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١١﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُ نَزَلَتِ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ
وَأَنَّا الَّذِينَ أَخْشَكْنَا فِي الْكِتَابِ لَوْ شِئْنَا وَبَعِدُ ﴿١٢﴾

Mealı Şerifi

Allahın indirdiği kitabdan bir şeyi ketmedib de bununla biraz para alanlar muhakkak ki onlar karınlarında ateşden başka bir şey yemezler ve kıyamet gunu Allah onlara ne soyler ne de kendilerini tezkıye eder, onlara sade bir "azabı elim,, vardır * Onlar işte hıdayeti verib dalâleti, mağfireti bırakıb azabı satın alan kimseler, bunlar ateşe ne sabırlı şeyler! * Zira şüphesiz ki Allah kitabı sebebi hak ile indirdi, kitabda ihtilâf edenler ise şüphesiz haktan uzak bir şıkak içindedirler *

(ان الذين يكتُمون ما ارسل الله من الكتاب) Allahın unzal buyurduğu kitabı — alıbarı (و يشترون بها قليلا) — ketmedenler — Yehudun yaptığı gibi — ve bu ketim sebebiile sememı kahlı, yanı nekadar çok da görünse nefselerimrde az olan Dunyevî bir bedel, para, veya mal ve cahl satın alanlar, hasılı Dunya muradına ermek için Allahın kitabını veya o kitabın ahkâmını ketim ve tahrıfı hakikat edenler yok mu? (اولئك) bunlar

(ما ياكلون في بطونهم الا النار) karınları dolusu ateşten başka bir şey yemezler. Bu yüzden aldıkları bedeller, yedikleri şeyler içlerinde aynı ateş olacak, onları yakacak ve mütemadiyen yakacaktır. Zira şer'ı hakkın hilâfına vaki olan her amelde manevî bir şırarei nariye vardır. Onu esasından ketmetmek suretile elde edilen metai Dünya elbette ateşten başka bir şey olmayacaktır. (ولا يكلمهم الله يوم القيمة) ve yevmi kıyamette Allah onlara söz söylemiyecek, yani rahmetle iltifat etmiyecek, zira «وحراء سبعة سبعة مثلها» dir. Bunlar ise Allahın kelâmını ketmettiklerinden Ahirette kelâmı rahmetten mahrum kalacaklardır (ولا يزكهم) onları tezkîye etmiyecek ve gunahlarından temizlemiyecek, mü'mine yapacağı gibi mağfiretinden nasıbedar kılmıyacak, oldukları gibi bütün mulevveshikleriyle haşrelyyecektir (ولهم عذاب اليم) ve bunların hakkı elim bir azabı daimdir. Çünkü اولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى-

والعذاب بالمغفرة) bunlar hıdayeti dalalete, mağfireti azaba satmış, hıdayet bedeline dalâleti, mağfiret bedeline azabı almış kimselerdir. Artık dalâlet ve azab onların ebedî mülki müktesebleri olmuştur (فما اصبرهم على النار) Bunlar ateşe karşı ne sabırlı şeyler? Hayr-ı hasenata, ıylıklere ıstıkamete, beyanı hakk-u hakıkate zevki Dunyadan birini fedaya asla sabredemiyen bu adamlar, ateşe saik olan ameller yapmakta ne sabırlar gösteriyorlar. Ve ilel'ebed ateşte yanmak için neler neler yapıyorlar! — Tabiatı beşeriye muktezasinca kabılı tahamintül olmiyan ateşe karşı böyle sabır ısnadıyle izharı teaccub mintarafıllah bir tehekkümdür. Bu sabır akıbeti selâmet olan bir sabır

değil, ebedî bir felâket olan naçarlıktır. (ذلك) Bu azabı nar, sebebsiz ve haksız da değildir, çünkü (بار الله نزل الكتاب) Allah, cinsi kitabını şüphesiz hak ile, hakka mülâbis, hakkı natık olarak indirdi Bunun için kitabını tekzib veya ketmeden hakki ateş olur Bir de (وان الدين احتقوا) (لنى شقاق يميد) kitabda ihtilâf edenler, Allahın indirdiğı kitâbların hepsine inanmayıp da kimi Tevrata, kimi İncile mananlar ve sonra bir kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar (لنى شقاق يميد) elbette haktan, savâbdan çok uzak bir hilâf-u şikak içindedirler Haktan bu kadar uzak bir hilâf içinde puyan olan ehli batılın hakkı da azabı ebedîdir işte bu sebeble bunlar o azabı nara mustehiktirler

Bu âyet bize şunu itham ediyor ki Beyinlerimizde ma' mulunbîh ve ihtilâf ettikleri zaman hakem ıttihaz edilecek bir kitabı hakka iman etmemiş olanlar, nıza-u şikaktan kurtulamıyacakları gibi kitâbları ayrı ayrı olan insanlar arasında bir cemai vahdet bulunamıyacağından hilâf-u şikakları ebedî olur Tabi göründükleri kitabın tamamına hakikaten mu'mını sadık olmıyarak onu kendi gonullerine, hevalarına göre anlamak isteyenler de kitâblarının bir kısmına inanırsa diğer kısmına inanmaz ve bu suretle birinin inanır göründüğünü diğeri inkâr eder, bunlar da hevalarının ihtilâfı nisbetine ihtilâf ederler Bunun neticesi de kitâbsızlığa ve en büyük nıza-u cüdale mu'eddi olur, haktan tebaud ettirir, bu da cemiyetleri perişan eder ve azabı ebedîye sevkeyler

Her ne yapılsa yapılsın insanlar için haktan başka ciheti vahdet ve hakka ittiba'dan başka sebebi

saadet yoktur Aslı kitabda ihtilâf etmiyerek ve onu hevasına göre ve menafı dünyeviye saikasıyle inkâr ve te'vil-ü tahrif ile ketme kalkışmıyarak hüsnî niyyet ve kemalî hakkaniyetle anlamağa çalıştıkları halde hasbelbe-şeriye fehımları ihtilâf edenlerin ise vahdeti asliyelerine hâlel gelmez ve bunların ihtilâfları şıkakı baîd olmaz Her halde nâsıh-u mensuhıyle Allahın kitaplarına iman mamak ve kitabı hakkın bir kısmını tanımamağa çalışmak felâketin başıdır. Allahın bütün kitaplarına iman etmek ve kitabda ihtilâftan ihtiraz eylemek iman ü islâmın şartlarındandır Mümkün olan bütün vus'unu sarfederek bihakkın içtihadatı ilmiye tarikleriyle vakı olan ihtilâfât ise ihdası hilâfı gaye edinmemek şartile muaf ve hattâ bir hadîsde işaret buyrulduğu üzere teysir ve tevsî noktaı nazarından vesilei rahmet de olur O şart ile ki bunlarla amel edecek olanlar ihtilâfı değıl ciheti ittıfakı taharri vezifesını unutmasınlar Bunun için bir ferdim muhtarib bir zamanda müctehedünfih bir kıl kavlı ile amel etmesi lâbe'se bih gorulurse de içtımâi hususlarda ciheti ittıfak taharri edilmeden kıl kavlı ile ifta edilmesi şıarı tevhide munafı ve bu âyetin unzarına dahil olur Bilhassa sahib kalem ve kelâm olanlar tahrir ve te'lif ile ıstıgal edenler, emr-u nehy, ta'lim-ü terbiye üzerinde bulunanlar bu âyetleri nazarı dikkatlerinden asla dur tutmamalı, ketmı hakkın, ihtilâfin, şıkakın ne fena bir akibeti olduğunu düşünmelidirler Kâ'b İbnı Eşref, Kâ'b İbnı Esed, Malik İbnı Sayf, Huyey İbnı Ahte'b, ve Ebı Yasır İbnı Ahte'b gibi ve Tevratdaki nuutı Muhammediye hakkındaki âyatı ve diğer bazı ahkâmı ketmeden ve bu sebeble hememslerinden hedıyyeler alan rüesayı Yehud hakkında nazıl olan bu ketim âyetleri ve balâdaki nazırı müslümanlar için de pek ibretli bir dersı ahlâkıyı mu-tezamınıdır

Hasılı saadeti insaniye, hakka kurbiyet, şırkde, kufr-u

küfranda, cahilâne taklid-ü taassubda, hayvanlıkda, hayvan gibi halâl ve haram tanımamakta, pıs pıs şeyler yemekte, Şeytana uyub çırkın şeyler yapmak ve bilir bilmez ağzına geleni soylemekte, hakkı ketmetmek, kitabda ihtilâf eylemek, hakka karşı hılâf-ü şıkak çıkarmakta değil, tam manasile birr-ü ihsanda, bol ıyılıktedir. O halde asıl birr nedir ?

كَيْسَ الْبِرِّ أَنْ تَوَلَّوْهُ وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَاتَّكَفَى
وَالنَّبِيِّنَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ
وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا
وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

Mealı Şerifi

Erginlik değil: yüzlerinizi kâh gün doğu tarafına çevirmeniz kâh batı , ve lâkin eren o kimsedir ki Allaha, Ahiret gününe, Melâikeye, Kitaba ve bütün Peygamberlere iman edib karabeti olanlara, öksüzlere, biçarelere. yolda kalmışa, dilenenlere ve esirler uğrunda seve seve mal vermekte, hem namazı kılmakta hem zekâtı vermekte , bir de andlaş-

tıkları vakit ahidlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddeti zamanında sabr-ü sebat edenler işte bunlardır o sadıklar ve işte bunlardır o korunan müttekiler *

KIRAET — « ليس البر » Hamza ve Asımdan Hafs ranın fethile, mütebakısı ranın zammile okurlar kı evvelkinde « البر » « ليس » nin haberi ikinci de ısmıdır. « ولكن البر » Nafi ve İbnîâmir nunun tahfif ve kesri ve ranın zammile ve mütebakısı nunun teşdid ve fethi ve ranın fethile okurlar.
 « لتناول البر » bak !

Sebobi nüzulu — Ehli kitabın tahvilî Kible mes'elesinde dedikoduyu ıleri gotürmeleri ve Yehud ü Nasarâdan her birının kendi Kiblelerine teveccuhun hayriyyetini iddiada ısrar eylemeleri olmuştur Binaenaleyh bunlara ve bu vesile ile unuma hitaben buyuruluyor kı

(ليس البر ان تولوا وجوهكم قبل المشرق والمغرب) Ey insanlâr! yuzlerinizi Maşrik ve Mağriba doğru çevirmeniz nefsel'emir. de matlûb olan birr-u hayır değildir — Diğer kiraete gore — asıl matlûb olan birr-ü hayır, yûzlerinizi Maşrik ve Mağriba doğru çevirmeniz değildir . Bir kerre Şark-u Garbın kible ittihaz edilmesi neshedilmiştir. Sanıyen Şark-u Garbe donmek haddi zatında ısrar edilmesi lâzımgelen bir birr-u hayır zannolunmamalıdır Kible mes'elesının ve hattâ Kâ'beye bile teveccuhun ehemmiyeti lızatıhi maksud bir birr olduğundan değildir (ولكن البر) ve lâkın nefsel'emirde sahibi bir, hakikaten ıyı ıren (من آمن بالله واليوم الآخر)

(والمثكة والكتاب والنبين) Allaha ve son mes'uliyet günü olan Ahiret gününe ve Melâikeye ve Kıtaba ve Peygamberlere iman etmiş (واتى المال على حبه) ve halâlından mal kazanıb se-

ve seve (دوى القربى) her hangi bir karabet sahibi bulunan akrabalarına (واليتامى) ve muhtaç olan yetimlere (والمساكين) ve fakırlıktan kimıldanamıyacak halde bulunan miskinlere (وان السيل) ve yol uşağına yanı uzun yoldan gelmiş musafir (والسائلین) ve hacet-u zaruret ileasıyle dilenmek zilletine düşmüş dilencilere — ki bir hadisi şerifte «اعطوا السائل ولو حاء» saile at üzerinde bile gelse veriniz» diye varid olmuştur — (وفى الرقاب) rıkab «rakabe»nın cem'idır Rakabe lûgaten boyun koku demek olub mecazen insanda ve şer'an hurriyetini zayı etmiş olan insanda kullanılır ki burada bu ma'nayadır Yanı ve rakabeler uğurunda : rikkiyete düşmüş insanların kurtulub azad olması hususunda Mukâtebeye kesilmiş olanların bedeli kitabetlerine muavenet etmek veya satın alıb ı'tak etmek veya esasen esaretten tekkeylemek üzere sile veya sadaka olarak mal vermiş (واقام الصلوة) ve farz nemazlarını doğru durust kılmış, dınının dregini dıkmış (واتى الزكوة) zekâtını da ayrıca vermiş, ıslâm koprusunden geçmiş olan kimse (والموفون) — (والمصابرين فى) bir hususta muahede yaptıkları, kat'i soz verdikleri vakıt ahdını ıta eden vefakârları — (والصبراء وحین الناس) ve alelhusus fakr-u şiddet, hastalık ve kutunumluk gıbı zaruret hallerinde ve bir de düşmana karşı muharebe vaktinde, harb mevkilerinde sabreden sâbirlerdir Haddizatında birr-u havır, hakikî iyilik bütün bu tadad olunan zevatın birri, bunların iyilikleridir

Lisanı Arabda medih suretiyle vaki olan tadadlarda i'ra-
bın ref'ü nasb ile ihtilâfı medha celbi dikkat içm bir
âdettir «والهاتين» bu kabilden olma üzere «ya» ile mansub
olmuştur ki mukadder fi'lı medhın mefulüdür (اولئك) işte

bu evsafı cemle ile mevsuf olan kimseler (الدين صدقوا)
oyle zatlardır ki dinde, hakka ittiba'da, taharri birr-ü
hayırda sıdk-u sadakat yapmış doğruluklarını isbat
etmişlerdir (واولئك هم المتقون) ve işte muttekiler diye dınlı

yegeldiğiniz mes'udlar da ancak bunlar, bu birr-u sadakat
sahibleridir Allaha şukur de boyle sıdk-u sadakatle ya-
pılır — Görülüyor ki bu ayeti kerime sarahaten veya
delâleten bütün kemalâtı beşeriyeyi havıdır Buna işaretten
aleyhissalat-u vessellam Efendimiz de «من عمل هذه الآية فقد استكمل
الایمان» Her kim bu ayet ile amel ederse imanını kemale
erdirmiş olur buyurmuştur Bunun üzerine ahkâmı
amehiyeyi tafsilen hakkı hayat ve hıfzı nufus ile alâkadar
olmak üzere buyuruluyor ki

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْبِ بِالْحَرْبِ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُوقِلَ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ مِمَّنْ عِنْدَ
نَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِ

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Maktuller hakkında üzerinize kısas yazıldı: hürre hür, köleye köle, dişiye dişi, bunun üzerine her kim kardeşinden cüz'i bir afve mazhar olursa o vakit vazife birinin o marufu takib etmesi birinin de ona borcunu güzellikle ödemesidir * bu, rabbınızdan bir tahfif ve bir rahmettir, her kim bunun arkasından yine tecavüz ederse artık ona elim bir azab vardır * Hem kısasta size bir hayat vardır ey temiz aklı temiz özü olanlar! gerek ki korunursunuz *

SEBEBİ NÜZULİ — Bî'seti seniyei Muhammedîyeden evvel katlı nefse karşı Nasarâ yalnız afvın vucubuna kail oluyorlardı, Yehudîlerin ahkâmında da afiv yok yalnız katıl vardı Maamafih Buharî, ve Neseînin rivayetleri veçhile Benî İsrail diyeti katıldan mukaddem tutuyorlardı, Arablar ve onlarla beraber Yehudîlerin bir kısmı bazan katlın vucubuna, bazan da diyetin vucubuna hukmeyliyorlar, lâkin bu iki hukumden her birinde taaddı yapıyorlardı, şöyleki, katilde biri diğerinden daha şerefli olan iki kabîle beyninde bir katıl vakı olunca eşref olanlar her halde bızden bir kole mukabilinde onlardân bir hür ve bir kadın mukabilinde bir erkek ve bir erkek mukabilinde iki erkek oldureceğiz derler ve kendi cerihalarını hasımlarının cerihasının iki katı addederler ve bazan daha ıleri giderlerdi Rivayet olunuyor ki bir kerre birisi eşraftan bir insan katletmişti, katılın akrabası maktulün babasının yanında içtima ettiler ve ne istersin dediler, o da uçten biri dedi, nedir onlar diye sordular, «ya oğlunu diriltirsiniz veya evımı Semanın yıldızlarıle doldurursumuz ve yahud butun kavmunızı bana teslim edersiniz,

hebsini öldürürüm, sonrada oğluma bir ıvaz aldığım re'yiinde bulunmam demiş idi. Diyete gelince onda da zulmederler ve ekseriya eşraftan olanların diyetini diğerlerinin bir kaç katı yaparlardı. İşte böyle kabaili Arabdan Ensarın iki kabilesi arasında cahiliye devrinden kalma kan davaları vardı, ve bir taraf şeref-u kuvvetine güvenerek diğerine karşı ıleri gidib bızden bir kole mukabilinde sizden bir hür ve bir kadın mukabilinde bir erkek öldüreceğiz diye yemin etmişlerdi, ba'del'islâm Resulullahe gelib muhakeme olmak istediler ve bu sebeble işbu âyet nâzıl oldu. Kısasın vucubunu ve bu vucubun ancak ehlin-den afv ile sakıt olabileceğini ve bu afvın efdaliyet ve evleviyetini ve maamafih afv sırasında mal üzerine musalehanın da cevazını tesbit ederek Yehudilerin afvın ademı meşruiyetine ve diyetin kısastan mukaddemı bulunduguna dair olan ahkâmını ve kısasan katlin asla ademı meşru'iyetine kail olan Nasara ahkâmını ve insanlık müsavatına riayet etmeyib şeref davasile teaddı ve tecavüze giden Arab âdât ve ahkâmını ref'eyledi ve hakkı hayatta musavatı te'sis-u ilân etti gelelim manasına

KISAS, lûgaten mukabele bilmisil, her hangi bir hakkı mışile takas etmek demektir «قتل», katilin cem'idir, katil de maktul demektir «واقْتل» da «و» sebebiyet içindir

(كْت عَلَيْكُم الْقَصَاصُ فِي الْقَتْلِ) ey ehli iman (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)

mazlumen maktuller hakkında, yani bunların katlinden dolayı bilmukabele katillerine kısas ıcrası üzerine yazıldı, kanunı mektub oldu, farz kılındı — Binaenaleyh amden katli nefsin mucebı aslısı kısastır «الْقَتْلُ» cem'u muhalla billâm olduğundan amden ve mazlumen maktul olanların hür, abid, erkek, dışı, muslim, muahid cümlesine şamildir Her birinin katli kım olursa olsun mukabilinde kısas olunur. Ve beyan olunacağı üzere sebebi muskit olan afv veya musaleha

vaki olmadıkça bu kısasın ıcrası umum ehli imana farzdır Bahusus (الحر بالحر والعبد بالعبد والاتی بالاتی) hür hürre, kole koleye, dışı dışıye, yanı bir hür bir hürre, bir köle bir koleyi, bir dışı bir dışıyı öldürdüğü zaman o maktul hür mukabilinde o katil hür o maktul kole mukabilinde o katil kole, o maktul dışı mukabilinde o katil dışı ve hasılı her maktulün mukabilinde kendi katili alesseviye katlolunur. Ve bu katil, kısası kâfi olur Cahiliye âdeti gibi şeref-u kıy- met davasıyla katilden başkasının katline kalkışılmaz » Bu kayıtlar sebebi nuzul olan hâdisede olduğu gibi katilden maadasının katlinden ihtiraz içindir. Ve bundan başka bir mefhumı muhalıfı maksud olmadığında ittıfak vardır Bız Hanefiyece zaten mefhumı muhalıf makamı burhanıde mu'teber değildir Meğerki sıyak gibi bir karney zahire bulunmuş olsun, o zaman da mefhumı muhalıf kelimeyi tevhid de olduğu gibi mantuk idadına dahil olur Burada bu kabilden olmak üzere sebebi nuzul karinesiyle katil- den başkasının neyi katli hakkında mefhum muhalıfı mute- ber olabilirse de maadası hakkında meskûnun anılı kalır, aslı sabık ile amel edilir Binaenaleyh âyetin başındaki umumî tahsis etmez ve hurrun abde, erkeğin dışıye ve bilâkıs kısas edilebilmelerini meneylemez Bunun içim dışının erkek, er- keğin dışı mukabilinde kısasan katlolunacağı beynel'emmie muttetekun aleyhtir Bunu mueyyid ve mufessir olmak üzere surei en'âmdaki kısas âyetinde «المس بالمس» buyurulmuş ve bununla kısasta matlûb olan mumaselet ve musavat, neis u can mumaseleti olduğu gösterilmiştir ve hakkı hayat herkes için musavidir ve kısas bu musavata muhtenîdir Mak- tul kim olursa olsun onun katili veya muteaddid katilleri o maktulden fazla bir hakkı hayata malik değildirler, İşte bu vehile âyetin başıâmmı «الحر بالحر والعبد بالعبد والاتی بالاتی» mantuku da «المس بالمس» mumaseletiyle tesviyei nufusu beyan ile tecavüz- den ihtiraz içindir Maamafih imâmı Malik ve imâmı Şafii Hazeratı, erkek dışı arasında tefavute kail olmadıkları

ve hürri maktul mukabilinde abdı katılı dahi kısası kâfi gordükleri halde abdı maktul mukabilinde hürri ve gayrı müslim maktul hakkında müslimin katlını tecvîz etmemişler ve lâkin bunu işbu ayetın mefhumı muhalıfından ıstınbat da eylememişlerdir Zira «الانی مالا» nın mefhumı muhalıfine alehtlak ve «الحد بالحد» in mefhumı muhalıfine minvechin itibar etmediklerinde söz yoktur. Buna mukabil «المحرار» in mefhumı muhalıfı mu'teber olması da tenakuz olur Ancak müşarûniyleyhına bu hususta Hazretü Ahden mervı olan şu hâdîslere temessük etmişlerdir

Buyurmuş kı

1 — «Bir rucul kolesını katletmiş idi, Resulullah onu cöld ve bir sene nefyeyledi, kaved yanı kısas yapınadı»

2 — «من أساء أن لا يقتل مسلم بنى عهد ولا حر بعد» = Zıahid mukabilinde müslim ve abid mukabilinde hur katlolunmamak sunnettendir

Bir de Hazretü Ebî Bekir ve Ömer radiyaallahu anhuma abid mukabilinde hurru katletmezlerdi eshabdan buna ıtırâz eden de olmamıştır, diye ıstidlâl eylemişler ve bunu kısası etrafa kıyas etmişlerdir Fakat biz Hanefiyece abid mukabilind malık olmyan katılı hur, keزالık zıahid kâfir mukabilinde katılı müslim dahi kısasen katlolunur, Çünkü «ان النفس بالنفس» buyurulmuştur Birinci hadîs kolenın malık hakkında hâsıdır, diğerleri de bu nassı neshedecek derecede kuvveti harız değildirler Aleyhissalâtu vesselâm Efendımızın bir zımmı mukabilinde bir müslimi kısas etmiş «واذا حق من ودمه» buyurmuş olduğunu da Evzaî senedile Ebuhureyreden rivayet eylemiştir Vesair haberler de vardır Kısas, hakkı hayatta, ısmette musavata ıbtına eder Bu ısmet de dın ve dar ile sabit olur Onlar ise bunlarda musavıdırler Burada şu da anlaşılır kı evsaf gıbu aded de tefavüt dahi ısmette musavata ihlâl etmez, ve

binaenaleyh, bir şahsı müteaddid kimseler müstereken katlederlerse mecmuu da bilittifak kısasın katlölünür.

TENBIH — Evvelâ, surei İsra'da «ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا فلا يسرف في القتل» âyeti mucebince buradaki «قتل» dan murad masumuddem olduğu halde mazlumen katlölünanlardır. Binaenaleyh şer'ın muayyen olan esbabdan birisile katle müstehak olan kimsenin veya harb'inin katiline kısas lâzım gelmez Sanıven, ma'sumuddem olanlar hakkında da ileride gelecek olan âyetler mucebince katlı hata kısastan mustesna olarak ayrıca ahkâma tabıdır. Sahısen, «ادروا الحدود بالشهات» hadisi şerifi mazmunu meşhur ve mucme'un'aleyh ve kısas dahi hududa mulhak olduğundan bilcema şüphe ile kısas mundefi' olur Binaenaleyh evlâdı mukabilinde ana ve baba ve balâdaki birinci hadisi şerifin delâlet ettiği uzere kolesi mukabilinde malıkı kısasın katlölünmaz, ta'zir edilirler. İşte bu suretle ıcrayı kısas, Ummete ve İnama farzdır, İmanun kendisi de bıgayrı hakkın bir katıl yaparsa bu hükümden müstesna değildir O dahi aynı veçhile kısas olunur Darı islâmda gerek muslimlerin ve gerek ahd ile duran gıyri muslimlerin hakkı hayâtları bu suretle alesseviye muhterem ve nefisleri tecavuzden alesseviye ma'sum ve masundur

İmdi buna amden tecavuz eden katle kısas ıcrası katlı nefsin mucibi aslısı olarak yazıldığı ma'lûm olduktan sonra (عن) her hangi bir kâtil (عق له من أخيه شيء) ıqın kardeşi tarafından cuz'i bir şey afiv yapılmış bulunursa (فاتباع بالمعروف) kısas hemen sakıt olur da iş artık o katıl hakkında velıyyı katıl tarafından aklen ve şer'an ma'ruf olan ıyılığ'e ittiba etmek (وادآء اليه باحسان) kâtil tarafından da o ma'rufı velıyyı katıl olan kardeşine güzelliikle eda eylemek hususlarından ibaret kalır — Eğer afiv, hurde

diyet, kölede kıymet gibi az çok mal üzerine bir şart dermıyan edilmeksizin alel'itlak vaki olmuş ise varisin bu iyiliğe alel'itlak tabı olması ve afve mukabil diyet vesaire gibi bir şey talep etmeye kalkmaması icab eder. Ve eğer tamamen veya kısmen diyet ve kıymet veya diğer bir mal verilmek şartile müsaleha tarzında bir afv ise katılın da bunu kabul ve güzellikle te'diye eylemesi lâzım gelir. Nefis, tecezziyi kabil olmadığından velev bir kılının voya binde birinin afvı gibi en cüz'î bir afv bile tamamını afıvdir. Kezalik vereseden birinin afvı, hepsinin afıvıdır. Burada « من احبه » de kardeşten murat « ومن قتل مطلوماً قد حمله لوليه سلطاناً فلا يرفى في القتل » âyeti mucebince maktulün varisi olan velısidir. Katilin hasmı olan işbu velıyyi katil burada katılın kardeşi olmakla tavsif edilmiştir ki bu uhuvvetten murad din veya vatan kardeşliğidir. Binaenaleyh bu tavsıfde darı ıslâm içinde bulunan hur veya abid, erkek veya dışı, mushım veya muahid insanların hepsinin kanları, canları hakkı hayatları kardeş gibi ma'sum ve muhterem bilinmek lâzım geleceğine ve bunların birbirini katletmesi kardeşini katletmek gibi fena bir şey olduğuna işaret olmaklaberaber aynı zamanda velıyyi katili insanî, ahlâkî, içtımâî derin bir mana ile afve teşvik-u terğib için irad buyrulmuştur « اتعاف بالمعروف » işbu manayı uhuvveti takdir ederek afvedecek olan velıyyi katile müsamaha ve afvına ıvaz talebinde şiddet ıbraz etmeyib, nihayet âdâtı me'lûfe daresinde ma'ruf veçhile diyet mütalebe etmesini tavsıye ve « اداء الى ما حان » dahı afvolunan kâtılı bu afvın ve bu takdiri uhuvvetin kıymetini tanıyarak bilmukabele borcunu müşkilât çıkarmaksızın güzelce ve hasletü ihsan daresinde te'diye mecbur eylemektedir.

(تحفیف من۔) Afıv ve diyet hakkındaki bu hukum (ذلك)

(ربکم ورحمة) rabbınızdan bir tahfif ve bir rahmettir. Binaen-

aleyh (فمن اعتدى بعد ذلك) bundan sonra her kim bu hüküm ve bu emirlere riayet etmiyerek haddını tecavüz evler, kâtil olmiyanı katleder, yahud katîli afıvden veya diyeti aldıktan sonra katlederse (فله عذاب الیم) onun için azabı olmu vardır. Duniyada kısas edilir, Ahirette nari Cehen-neme atılır — Yani «کت علیکم اقصاس» nassından dahil müste-fad olduğu üzere katli nefiste asıl hak ve mucibi aslı kısastır kâtil bilmek lâzımı gelir ki öldürdüğü insanın hur veya abid, erkek veya dışı kını olursa olsun o da kendi gibi bir can ve muhterem bir hakkı hayat sahibi bir bınai ilâhî idi. Hem hakkullah ve hem hakkı abid olan bu muhterem ve ma'sum bir hakkı hayata tecavuz ve bu bınayı katledib yıkmak kanunı adli muvazenemin muktezası olan «وحراء سیئة سیئة مثله» hukumunce kendini de hakkı hayattan mahrum etinektir. Hakkı hayata tecavuz hayatı hakka tecavuzdur. Bu ise tecavuzden masun bulunduğui için bunun ilk eseri tecavuzun kendinde zuhur etinek lâzımı gelir. Binaenaleyh katli nefsin bihakkin hukmı aslısı kısasen katli nefistır ve öldüren öldürölmeğe müstehaktır. Azımet üzere düşünölldüğü zaman katli nefsin bundan başka hukmı ve mucibi olmamak ıktıza eder. Netekim ıbtıda Tıvratıda da yalnız kısas meşru kılınmış ıdı. Fakat aslı havat, sırf atıyye ilâhiye olduğı ve kısasta hakkı abıdden başka bir de hakkı ilâhî bulunduğı cihetle cenabı Allah Ünmeti Muhammede kısası yazarken bir tahfif ve rahmet olmak üzere afıv ve diyeti de meşru kılınmış ve bu afvı sahibi hak olan maktulün varısı ve halefi yedine vermiştir. Kısasa nazaran bu meşruıyetin katil hakkında ne kadar bir tahfif vâ rahmet olduğı şüpheden azadedir. Çunku ondan kısası afvetmek, hakkı hayatını iade ederek yeniden ihya eylemek demektir. Bu avmı zamanda velıyyı katil hakkında da bir tahfif ve rahmettir. Zira her ne olursa olsun bir insan öldürmek

her gonlün ve alehusus ehli imanın arzu edeceği, seve seve yapacağı bir şey değildir Ve kısas bızatıhı düşünül-
düğü zaman nefsinde ağır bir hükümdür Maamafih
alel'itlak afiv mecburiyeti de ekseriya bu taraf hakkında
kısastan daha ağır bir teklif olur Ve kısasın bir hakkı
asli olduğu bilinmedikçe afvın manası olmaz Binaenaleyh
ne Tivratta olduğu gibi yalnız kısasta ve ne Incilde
olduğu gibi yalnız avifde ısrar edilmiyerek ıcabı hal-ı
maslahata göre ikisinden birinin tatbıkına imkân bırakıl-
mak için vahıyyı katile bir hakkı hıyar verilmesi ve
bundan başka afiv mukabilı diyet ve saire gibi ma'ruf
vechile bir ıvazı malı ahzine de mesaf gösterilmiş bulun-
ması her iki taraf hakkında da bir tahfif ve aynı za-
manda Dunyevı ve uhrevı bir çok menafın tazammun
eden bir rahmeti ilâhiye olduğunda da şuphe yoktur
Afvin efdal ve evlâ olması kısasın mucibi asli olmasına
mani olmayacağı gibi bu babda vahıyyı katile verilen
hakkı hıyar dahilı mucibi aslinin kısas ile diyet beyrinde
mutereddid vacibi muhayyer olmasını ıktıza etmez Çunku
evvelâ كُتِبَ عَلَيْكُمُ التَّصَاصُ buyurulmuş, sanıyen afiv فِي عَوْلِهِ
diye faı ta'kibiye ile irad edilmiş ve diyet bunun zım-
nında gösterilmiş, salısen bunun bir tahfifu rahmet
olduğu da tezyıl kılınmıştır O halde kablel'afiv kısasa
mukabil diyetin hukmı subutu yoktur ve alel'itlak afvden
varısın Şafuının dediği gibi diyet taleb etmiye hakkı kal-
maz Ancak afvetmiyen diğer varıslar var ise onlar diyet
alabilirler Kezalik divet veya diğer bir ıvaz mukabilı
afvden varıs de bunu alâbilir Hasılı kısas bir hakkı asli
ve bir vecibi evvelhye, afv ise bunun üzerine terettub
edebilecek bir fazilettir Bu fazilet ya kâmil olarak alel'it-
lak ve bilâ ıvaz veyahud nakıs olarak diyet-u ıvaz muka-
bilinde yapılır Bu suretle kısas vacibi asli olarak meşru
olmasa idi afiv bir fazilet değil, katlı nufus cinayetını
mubah bırakacak olan bir ihmal olurdu Daha doğrusu

kısas meşru olmasa idi soylediğimiz veçhile afvin hiç bir ma'nası kalmazdı Binaenaleyh Tevratdeki vecibei kısas mer'ıyyül ıera bulunmasa idi Incildeki afvin hiç bir ma'nası kalmazdı Bu afvin katlı nüfusu mubah telâkki ettirecek bir saikâ cinaiye halini almaması için hükmi İncilin hükmi Tevrat ile beraber mulâhaza edilmek şartile meş'ru telâkki edilmesi lâzımgelir ki bu da afvin Nasaranın zannettiği gibi bir vecibe olamayacağını ısbat eder ve işte Kur'an bu hakikatı tesbit ederek kisası maktul için bir hak ve umum için bir vazifei aslıye, afvı de veliyyi maktul için bir fazilet, «المعروف واداء» kelimeleri altında ahzı diyeti de bir ruhsat olmak üzere teşri' etmiştir. Şu halde anlaşılır ki afiv ve diyetin bir tahfif, bir rahmet olabilmesi kisasın vacıbı aslı olarak bakayı meşruiyetine mütevakıftır Binaenaleyh «madem ki afiv bir rahmet-ü fazilettir o halde kisasın busbütün nesh-u ref'ile yalnız afvin vacıb kılınması daha ziyade bir rahmet olurdu» gibi bir sual mümkün değildir. Ve böyle bir hatıra ile hukmı Incilin, hükmi Kur'andan daha ahlâkî olduğu zann edilmemelidir Zira afvin ahlâkıyeti kisasın hakkı aslı olarak bakayı meşruiyetine mütevakıftır. Bunun için mahasını kisası beyan hakkında buyuruluyur ki

(و لكم في القصاص حياة يا اولي الالباب) Sıze kısas yazıldı

ve sizin için kısasda büyük bir hayat vardır, ey ulül'elbab, ey akıl sahibleri, — Binaenaleyh kısası adl-u merhameti ilâhiyeye yaraşmaz fena bir şey zannetmeyiniz de «القصاص» vecibei balıgasını dusturı aslı tanıyınız. Bunu böyle tanıdıktan sonra afvile amel ederseniz çok büyük bir fazilet olur Aksı halde Arabın yaptığı gibi haddi kısıstan fazlaya tecavuzle mukabele bıkatıl ve diğer ışkence ve azab, nasıl bir zulüm ve cinayet ise katlı nefse karşı hukmı ilâhî yalnız afıvdır demek dahi beşeriyetten hakkı hayatı selbedecek büyük bir cinayet olurr. Kısas kakki

hayatın ve ismeti nefsin muktezasıdır Meşruiyeti kısasta zevil'ukul olan beşer için büyük bir hayat vardır. Ve afvin kıymeti buna müteferrikdir. Gerçi nefsi kısas izalei hayattır. Ve izalei hayatın aynı hayat olması tenakuz görünüyor Lâkin aynı zamanda bıgayrı hakkın izalei hayata karşı zıddı hayat olan kısasın meşruiyeti de hayatın ve hakkı hayatın en büyük müeyyidesidir. Evvelâ, bu hem katil olmak istiycek kimse, hem de katledilmek istenilen kimse hakkında hıfzı hayata bir saiki kavıdır. Çünkü katil olmak isteyen öldürürse, öldürülmeğe müstahak olacağını bilmiş olursa, ber muktazayı akıl katilden vaz geçer ve binaenaleyh hem kendisi zıhayat kalır, hem de karşısındaki Sanıyen, bunda bu ikisinden başka umumun hakkı hayatını da bir te'min vardır. Çünkü bu suretle katlin onüne geçilmesi bu ikisinden başka bunlarla uzaktan yakından alâkadar olması melhuz bulunan insanların dahi bakayı hayatına ve emniyetine bir zamandır Zıra bir katil, katil ile maktulun alâkadarları beyrinde husumet ve fitneye ve bu da büyük muharebelere sebep olabilir Erbabı ukul için bu katle mani olacak olan bıhakkın kısasın meşruiyeti, bütün bu fitnelerin ve heyecanların onune geçeceği için umumun hayatına sebep ve hakkı hayatına zaman olur Bu faide ise bıhakkın kısas suretile olınıyan mutecavızane katillerde ve afvin mecburiyeti takdîrinde mevcud değildir

İşte kısasın meşruiyeti bu kadar mühim bir sebebi hayat olduğu gibi işbu « والقتاس حية » vecizesi de belâğatın derecatı kusvasına balığ olmuş bir dusturı icaz-u icazdır. Bunun büyük bir cem'iyeti meaningi son derece bir icaz ile ifade edivermiş olduğunda bulegayı Arab ve ulemai Beyan ittıfak etmişlerdir. Zıra bundan evvel Arabın bu babda bazı vecizeleri vardı ezcumle « مثل المصاحبات » « أكثر القتل ليعال القتل » = bazı katil cem'i ihyadır. Kezalı « derlerdi ve bu gibi veci-

zeler miyanında en güzel saydıkları da şu idi = القتل
 katil, katlı enfadır, yani katlı en zırde neî
 yine katıldır Halbu ki « والقصاص حية » düsturının
 dan dahı bılvucuh efsah-u oblağ olduğı zahı
 müttefekun aleyhtir Evvelâ, hepsinden daha muh
 dir. Sanıyen, tekrardan azadedir. Salısen bunda tıbak u
 nılen bedîi san'atı tezağ, kısas ve hayat kelmeleriyle en
 güzel bir tarzı ma'kulda tathik edilmiş olduğı halde
 obırları zahıren gayrı ma'kul bir tenakuzı muhal suretin-
 dedir. Katlın nefyü katle, kesretü katlın killeü katle sebeb
 gosterilmesi zahırı itibarıyla bir şeyi nefsinin intıfasına
 sebeb gostermek demektir ki bunda bazı zevklere nazaran
 bir şırıyyet olsa bile hiç bir hıkmnet yoktur Rabıan, kı-
 sas katilden minvechın cam ve minvechın ahastır Eam-
 dir Zıra cerıhlere dahı şamıldı Ehasır Zıra her katle
 kısas denilmez ve katillerın her nev'ı katle manı olmaz,
 bıl'akıs mütecevazane katiller, fitneyi teşdid ederek here-ü
 merce sebeb olur O halde « القتل » lâmi ahd ile katlın bir
 nev'ine yani kısasa tahsis edilmedikçe vecize sahih olınaz
 Bu surette ise kısasın curuh kısmı haric kalır Bınaenaley
 « والقصاص حية » bu noktaı nazardan üç vechile eblâğdır.
 Çunku her vechile sahihtir, sarıhtır, eşmeldir Hamısen
 nefı bir gayeyı menfiye, hayat ise müsbet bir gayeyı
 matlubedir ve nefyü katil husulı hayatı tazammun etti-
 ğinden dolayı bitteb'a maksud olur Bınaenaleyh avet
 maksudı aslı olan gayeyı musbeteye delâlet ve ona tevehiı
 nazar ettiğı için pek yuksektir Sadısen, «hayatun» nekire
 olarak irad edilmiş bulunduğı için tenvinı ta'zım ile
 hayatın bir nev'ı azımına, ya'nı hayatı ammeye ve
 hayatı Ahireye ve hakkı hayatın azametına işareti
 muhtevıdır. Obırları ise pek ılmî olan bu sırrı hu-
 kukî ve dıniden mahrumundur İşte daha bunlar gibi bir
 çok vucuh ile işbu vecizeı Kur'anıyenın diğerklerine ruc-
 hanı ve bu kadar şumuhı meanı ile haddı r'cazdağı ıycezi

bülğayı Arabı teshir eden esbabdan biri olmuştur ve meşruiyeti kısasın mehasını mıntarafıllâh bu düstur ile beyan buyurulmuştur

İşte böyle mutazammın olduğu makasid ve mahasını hayatiye itibarıyla pek mühim olan kısas size farz kılınmıştır ki (لَكُمْ تَقْوَنَ) korunabilesınız, katıldan, kısası ihmal veya sui isti'malden sakınıb hayatınızı ve hakkı hayatınızı muhafaza edebilesınız ve bu hayatta mesaviden ittika ile de hayatı Ahire de nailı felâh olasınız

Şimdi ahkâmı katıl munasebetile alel'ittlak herkesin başına gelmesi mukadder olan mevt zamanındaki vazairı dınyeden olmak üzere şunu da biliniz ki

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ

الْمَوْتُ أَنْ تَرَكُوا خَيْرًا لَوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ

بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ

فَأَنَّمَا أَمْرُهُ إِلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١١﴾

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ

عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

Meali Şerifi

Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır — bir mal — bırakacaksa, babası ve anası ve en yakın akrabası için meşru'

bir surette vasiyyet etmek müttekiler üzerine icrası vacib bir hak olarak üzerinize yazıldı * imdi her kim bunu duyduktan sonra onu değiştirirse her halde vebali sırf o değiştirenlerin boynunadır şüphe yok ki Allah işidir bilir * her kim de vasiyyet edenin bir hata etmesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder de tarafeynin aralarını düzeltirse ona vebal yoktur, şüphesiz Allah gafur, rahîmdir *

Ey mü'minler (كتب عليكم اذا حضر احدكم الموت) her hangi birinize olum hazır olduğu, yani yaklaşıb emarelerini gösterdiği demde, marazı mevt hengâmında (ان ترك خيراً) eğer bir hayır terk ederse badelmevt mal bırakacak, hattâ çok bir mal bırakacak olursa (الوصية للوالدين والاقربين- الوصية للوالدين والاقربين) (بالمعروف) obeveyni ve yakın akrabası için ma'ruf veçhile, yani ifratu tefrittan, tevahhuş ve inkısarı mucib cevirden âri, adalet daresinde vasiyyet yapmak üzerinize yazıldı Bunun tenfiz-u icrası (حقاً على المتقين) müttekiler üzerine hakkan vacib oldu *

VASIYYET, lûgaten masdar yani isâ ve tavsiye manasına bir isimdir Sonra «موصى» manasına isim olmuştur Isâ ve tavsiye lûgaten bir kimsenin hayatı veya mematı ile gayubetü halinde diğerlerinden bir şey yapmasını taleb eylemektir ki turkee ismarlamak ta'bir olunur Şer'an isâ (علاء) gibi (لام) ile veya (الى) gibi (الى) ile ıstimaline göre iki manaya gelir Lâim ile ıstimalinde olduktan sonra malına başkasını malik kılmak, ilâ ile ıstimalinde de «olduktan sonra malında ve çocukları nun masalibinde tasarrufı başkasına tefviz eylemek» manasınadır Bu âyette ise «لام» ile ıstimal edilmiş olduğundan birinci manayadır Sonra bu âyetteki «حيراً» mal manasına olduğu muttefekun'aleyhtir. Zira lûgaten hayır «ıntifa olunan her hangi bir şey» demektir Mal da böyledir Kur'anda «لما ارثت الى من حير فخير» nazmı mecdinde

olduğu gibi hayrın bilhassa malda istimali de vardır. Burada da böyle olduğunda rivayetler ittifak etmiştir. Ancak burada hayır denilen mal aza çoğa şamil alel'itlak malmıdır yoksa malı kesir midir? Bunda ihtilâf edilmiştir. Zuhriden rivayet olunduğu üzere mutlak diyenler çoktur. Fakat Hazretü Aliden rivayet olunuyor ki müşarunileyh bir gün azadlı bir kolesinin marazı mevtinde yanına gıtmış ıdı, altı yüz veya yedi yüz dirhem malı varmış «vasıyyet etmeyeyim mi» diye sormuş Hazretü Ali «hayır, Allah tealâ «ان ترك حیرا» buyurmuştur, senin ise çok malın yoktur» demiştir. Kezalik Hazretü Aliden mervıdır ki «dört bin dirhem ve madunu nafakadır» demiş. İbnü Abbas Hazretleri «sekiz yüz dirhemde vasıyyet yoktur» demiş. Hazretü Aîşe radiyallahu anha dahı vasıyyet etmek isteyen ve çocuğu var, malı da az diye ehli tarafından menolunan bir kadın hakkında «kaç çocuğu ve ne kadar malı var» diye sormuş, «dört çocuğu ve uç bin dirhem malı var» demişler, bunun üzerine «bu malda fazlalık yok» demiştir ki bunlar hayrın malı kesir manasına olduğuna delâlet etmektedirler. Filvaki böyle olmasa ıdı «ان ترك حیرا» şartı pek inufid olmazdı. Zira bir ekmeğ veya setrı avret edecek bir bez parçası olsun, malı kalıl terk etmeden çırcıplak olan insan yok denecek kadar enderdir. Boyle hayır, ma'ruf gibi takdire, re'y-u ictihada mutevakkıf olan bazı şartlardan dolayı bu vasıyyetin vacib değıl, mendub olduğuna kail olanlar dahı bulunmuş ise de doğru değıldir, zira كتب، کتب، حفاء علی kelimelerinden her biri vucube daldır, Binaenaleyh mal sahiblerinin ebeveyn ve akrebînine vecihi ma'ruf ile sureti lâikada bir vasıyyeti mahıye yapması bir farızai dıniye olarak teşri' kılınmış ıdı. Bu vucubun menat-u hikmeti ise vilâdet ve karabet, daha doğrusu akrebiyyet hakkı ve camıai karabetin kuvvet ve derecesine göre halelden vıkayesi olduğü da lâmin ma'nasından anlaşılmaktadır. Ancak bu hakkın ma'ruf veğıhle ta'yını mıkdarı vefat edecek kimsenin re' yine ve vasıyyetine

birakılmış idi. Bil'ahara sürei Nisada gelecek olan miras âyetleri ile Cenabı Allah bu hakkın mikdarlarını bizzat ta'yin etmiş ve kullarını son nefesde buna ait re'yi vasiyyet mecburiyyet-u mes'uliyyetinden ve akrība arasında bu yüzden zaburı melhuz inkısar tehlikesinden kurtarmıştır. Bu suretle burada vücubı muekkeden gösterilen hakkı karabet ve vilâdet daha ziyade takviye edilmiş ve fakat varis olacak akrība hakkında vasiyyet neshedilmiştir. Bunun için aleyhissalâtu vesselâm Efendımız haccetul-veda' senesindeki hutbesinde - «الان انا اعطى كل ذي حق حقه ولا وصية لوارث -» muhakkak biliniz ki Allah tealâ her hak salubine hakkını verdi, badema varise vasiyyet yoktur buyurmuştur ki bu hadîsi serif Ummette meşhur ve mustefiz olduğundan dolayı mutevatır hükmündedir. Ve ummet bunu ittıfak ile telâkkı bılkaful ederek ma'mulunbılı tutmuştur. Kezâlık aleyhissalâtu vesselâm Efendımız «لا يخور لوارث وصية الاله» «لا يخور لوارث وصية الله» = varise vasiyyet caiz olmaz meğer ki sair verese icazet versin buyurmuştur ki «احكامهم اقرا» da beyan olunduğu üzere bu hadîsi de sahabeden bir cemaat rivayet eylemiştir. Binaenaleyh varise vasiyyet miras âyetlerinin işaretü veya bu hadîslerin ibaresi ile mensuh olmuştur. Acaba varis olmıyan diğer akrība hakkında vazife vasiyyet olan bakı değılmıdır? Yani bu âyetteki vücubı vasiyyet hükmü kulhiyyen mi mensuhtur, yoksa kısmen mi? Ancak bu noktada selefin ihtilâfı vardır. Ekseri müfessirîn ve fukahayı mu'teberîne göre bakı değıldır. Nesih umumidir. Seleften bazı müfessirîn ve fukahaya göre ise vücubı vasiyyet varis olan akrība hakkında mensuh, olmıyan akrība hakkında bakıdır. Nesih, küllî değıl cüz'îdir. Hasani Basri, Mesruk, Tavus, Dahhâk, Mushmıbnı Yesar, Alâıbnı Ziyad Hazaratı buna kâildırler. İbnı Abbas Hazretlerinden de biri ekseriyyetle, biri akallıyyetle beraber olduğuna dair iki rivayet vardır. Hattâ müfessirü şehr dahhâk demıştır ki akıbasına vasiyyet etmeden vefat eden kimse amelını ma'siyet ile hatmeylenmiş olur ,

Tavus dahi « bir kınse akrıbasını bırakıb da ecanıbe vasiyyet ederse, ecanibden nez'olunur akrıbasına reddedilir demıştır. Bunların ıkı delılı vardır evvelâ, bu âyet ale'l'umum akrıbaya vasiyyetin vucubuna daldır. Varıs olan akrıba hakkında miras âyetleri veya «لاوصيةلوارث» hadısı veya icma' ile bu vucub metrukülamel ise de gayrı varıs akrıba hakkında bir delılı nasih yoktur Binaenaleyh «الاقربى» lâfzı ammi tahtında gayrı varıs akrıbaya vasiyyet vazifesı gayrı mensuh olarak bakıdır Sanıyen, bir hadısı nebevîde = ما حق امرئ مسلم له مال ان يمت ليلتين الا ووصيته مكتومة عنه inalı bulunan muslimın vasiyyeti yazılmış olarak yanında bulunmadıkea bir ıkı gece yatması caız değıldır buyurulmuştur Ecanıbe vasiyyet vacib olmadığı mucmaunaleyh bulunduğundan bu vasiyyeti vacibenın akarıbe muhtas olması lâzımı gelir ve bu vasiyyetin vucubunda Sunnet, Kur'anı muekkıddır. Demışler

Cumhurun ıstıdlâhne gelince bu da muteaddıddır. Evvelâ, burada الوالدس والاقربى buyrulduğı gibi miras âyetlerinin başında da للرحال صيب مما ترك الوالدان و الاقربون و للنساء صيب «للرحال صيب مما ترك الوالدان و الاقربون مما قل منه او كثر صيباً معروصاً» buyurulmuştur Valıdeyn ve akrabın unvanı her ıkısında musavıdır ve bunların az veya cok terikeden farz birer nasıbları bu lundugu ıptıda icmalen gosterılmış, sanıyen tafsilen ta'yın edilmuştur Binaenaleyh vucubı vasiyyet âyetının muteallâkı olan valıdeyn ve akrabın aynı mefhum ve mute navel ile zıkıedılmış ve farz ve farıza ziyade ve noksanı kabul etmiyeceğinden hak, vasiyyetten mirasa tebdıl edilmuştır kı bu bir neshı kullıvı natıktır Ba'dehu tafsilâtı irsiyye bunu beyandır Sanıyen vasiyyeti icab eden hakkı karabetı miras âyetleri ta'yın etmuştur Bununla mirasta dahil olmıyan uzak akrıbanın sahibı hakkolmadığı da tebeyyun eylemuştur O halde işbu vucubı vasiyyet âyetının varıslerden başkasına tenavulu yoktur kı varıse vasiyyetin neshından sonra bakı kalsın Tabrı

âharle «الاقرب» ismı tafdılı ızaffi bir mana ifade ederek en yakın akrabayı gösterir Miras da bunlar hakkındadır. Binaenaleyh uzak akrabanın esasen vücutu vasiyyette duhulü musellem değildir ki neshi cüz'îye bir vecih kalsın. Salısen akrabân, akraba demek olduğuna göre miras âyetlerinde «من بعد وصية يوصي بها أو دين» buyurulmuştur Ve bu vasiyyet nekire olduğundan dolayı bundan murad burada vacib olan «الوصية» tır denemez Binaenaleyh şer'an vasiyyet bulunmıyabilir ve bir vasiyyet bulunmadığı takdirde bütün terike varislerin hakkı meşruu olacaktır. Bu ise bılışare diğerlerinin bir hakkı bulunmadığını ve binaenaleyh bunlar hakkında da vasiyyetin vacib olmadığını bil'istilzam ifade eder. Bunu Fahrüddini razî kıyas olmak üzere nakletmiş ise de bu bir kıyas değil, işaretî nastır. Ve işaretî nas dahi neshi ifade eder Ve bu vecih hepsinden ecveddir deniyor O halde varis olmıyan akrabaya vasiyyet, ecanibe vasiyyet ahkâmına tabı olarak caiz ve sulusten mu'teber olur da vacib olmaz. Rabian zikrolunan hadisi şerif dahi bu âyet gibi ahkâmı mirastan evvel varid olmuşdur, vucubu mensuhtur. Maamafih bu ihtilâftan şu neticeye vasil oluruz ki gayrı varis akrabaya vasiyyet lâakal mendubdur Mufessirin içinde yalnız Ebumushlunı İsfahanî icmaa muhalefet ederek bu âyetteki vucubı vasiyyet hükmünün mensuh olduğına kail olmuş ve demiştir ki bu âyet miras âyetlerine bizzarure muhalî değildir Evvelâ bu vasiyyetin ma'nası başka değil valıdeyn ve akrabân hakkında «يوصيكم الله في أولادكم» âyetindeki vasiyyeti ilâhiye olan mirastır, yazılan budur Ve yahud vahdeyn ve akrabâne vasiyeti ilâhiye olan hisse irsiyeleri kemalile noksansız olarak verilmek ya'nı terikeden mal kaçırılmamak hususunu vasiyyet etmesi muhtazıra farz kılınmış demek olur Sanıyen, miras ile vasiyyetin em'inde munafat yoktur Miras atıyyei ilâhiye, vasiyyet de atıyyei muhtazar olur, vâris de ıkı âyet hük-

münce bunların ikisini de alabilir. Salisen. münafat bulunduğ u farz edildiğ i takdirde âyeti miras bunu nâsîh değ il muhassıs yapılmak mümkündür. Zira bu âyet akrabaya vasiyyeti vacib kılıyor, sona âyeti miras vâris olan akrabayı ihrac eder varis olmıyan karıba da bu âyetin tahtında kalır Çünkü ebeveynden varis olanlar bulunduğ u gibi, ihtilâfı dın, rık, katıl gıbı esbabı manıa dolayısıle varis olmıyanlar da bulunabilir Akribanın dahi eshabı feraızdan oldukları halde işbu esbabı manıadan dolayı varis olmıyanları bulunabileceğ i gıbı bazı ahvalde sabit ve bazı ahvalde kendisinden evvel ve akdem bulunduğ u zaman sakıt olanları ve keزالık zevil'erham gıbı ferızadan alel'itlak sakıt olanları da vardır Binaenaleyh bunlardan varis olanlara vasiyyet caız olmazsa da varis olmıyanlara sıleı rahım için vasiyyet vacib olur Fılvakı «واقواله الذي تسامون به والاحكام»، «ارادة يأمر بالعدل والاحسان و- Allah tealâ «اتاءه» kavlı kerimlerle bunu te'kid de etmiştir

İşte Ebumuslim mezhebinin takrırı budur Ve bu üç veçhle neshi inkâr etmiştir Goruluyor ki bu zat en nihayet kısmen neshi kail olan akallıyyet mezhebinı mudafaa etmiş ve fakat buna neshi demeyib tahsis ta'bir eylemiştir Halbuki tahsis tarihen mukarın veya tarihleri meçhul olmakla mukarenete mahmul olan iki delil beyninde mülâhaza olunur Miras âyetlerinin nüzulü ise bu âyetten muahhar olduğ u bil'ittıfak ma'lûmdur Bu surette ise tahsis değ il, mukarrer olan bir hukmun kısmen neshi tahakkuk etmiş olur ki akallıyyet mezhebidir İkinci vechinde subutı miras ile subutı vasiyyet beyninde münafat yoktur cem'ileri mümkündür demesi de alel'itlak doğ ru değ ildir. İrs hakkınd «نصيب معروس»، «مريضه» buyurulmuş olması ziyade ve noksanı kat'ıyyetle manı' olduğ undan yalnız vucubı miras, vucubı vasiyyete münafıdır Bunun için «لاوصية لوارث» buyurulmuştur. Sair veresenin icazetı şartıyle mukayyed olan cevazen یتیم'a' ise itlak halindeki

münafata manı değildir Bunun için kendisi de bunu farzetmeğe lüzüm görmüştür. Birinci vechine gelince bu da bu âyetin miras âyetlerinden başka hukmü ve ma'nası yoktur demektir Boyle demek bu âyeti neshitten kurtararak i'mal etmek değil ihmal etmektir Çunku mevzuı münakaşa olan hukum ve ma'nanın külliyen neshini i'trafıta müsavıdır, Bu esbaba binaendir ki Ebu Müslim nihayet ekalliyet mezhebine rucua mecbur olmuş ve ancak buna nesih demeyib — bıgayrı hakkın — tahsis demiştir Ebu Muslını buna sevkeden saiki aslı «ما مسح من آة» âyetinde sabit olan neshi sıyak karinesiyle kutub-u şerayı salıfeye kasr-u tahsis ile Kur'anda hukmü mensuh âyet bulunmadığını bir kaidei külliyye halinde iddia etmiş olmasıdır ki zamanımızda Mısır muharrirlerinden bazıının buna ittiba etmek istediğini gördüğümüzden balâda bunun zahırı nassı inkâr demek olduğunu kaydetmiştik. Boyle bir fıkır ilmi usulde mübeyyen olan nas ile zahırı temyiz edememekten munbais bir taassub olur «ما مسح من آة» nazını itlakında zabır, masika lehinde nâstır ve sıyaki nas zahırı nassı tahsis ve takyid etmez Buna kail olmak, Kur'anda neshi inkâr etmek için «ما مسح من آة» âyetinin itlakında bilâ sebep bir nesha kail olmaktadır ki taassub saikasıyla düşünulmuş bir tenakuzdan başka bir şey değildir Mutessirinden ve eazını fukahai Hanefiyyeden cossas Ebu Bekı razî Hazretleri ahkâmı Kur'an nâmi tetvirinde bu zat hakkında der ki «ehli fıkıh olmıyan muteahhırininden bazıı soyle bir zuumda bulunmuştur ki Peygamberımız Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi vesellem şeriatinde nesih vaktın ve bunda nesih namıyle mezkur olanların hepsinden murad, Sebt tutmak ve Şark u Garbe namaz kılmak gibi enbiyayı mutekaddımın şeriatlarının neshidir, cunku Peygamberımız ahır enbiyadır ve şeriatı kıyamete kadar bakıdır demiş, bu zuumde bulunan bu adam belâgatten ve ilmi lûgatın çoğundan

nasibedar olmakla beraber bunun ilmi fıkıh ve Usuli fıkıhtan hazza yok idi, maamafih selimül'itkad idi, emri gayrı zahır ve sui zannile gayrı müttehem idi, lâkin ortaya boyle bir soz atmasında muvaffak olmamış, tevfikten dur olmuştur. Boyle bir soz bundan evvel kimse-den sadır olmamış, bil'akis ümmetin selefi ve halefi Allahın dın-ü şeriatinde bir hayli ahkâmın neshına akıl ordırmış ve bize nakleylemiş ve bu babda irtıyaba düşmemiş ve neshin te'vılını tecvız de etmemişlerdir. Kur'anda âm ve has, muhkem ve müteşabih bulunduğunu nasıl şüpheden azade olarak kat'ıyyen bilmiş, anlamış, bellemişlerse neshi de tabkı oyle anlamış, bellemişlardır Binaenaleyh Kur'anda neshin vucudunu reddeden tıpkı Kur'anın âmı mü hassını, muhkem-u müteşabihini reddeden gibi olmuştur çünkü hepsinin vürudu ve naklı aynı tarzdadır Bu adam ise mensuh ve nasih âyetlerde ve bunların ahkâmında ummetin muttefekun aleyh akavılinden hariç bir takım seyler irtakâb etmiş ve bununla beraber dermiyan ettiği ma'nalarda taassufe düşünmüş, tatsız tuzsuz bir şeyler yapmıştır Bunu, buna sevkeden ne idi bilmıyorum Ancak ekseri zannım sudur ki bu adam bunu — ilmin şeriatinden olan cereyanı tarîhusine — bu babdaki nukulı ulemaya kiletî ilminden ve selefin soylediği, ummetin naklettiği ma'lûmatı esasıyeyi bilmeksizin hemen rey'ını istimal edivermesinden nası yapmış ve ^{من قال في القرآن رأه فاصاب فداخلا} = Kur'anda sade reyile soz soylıyen isabet de etse hatâ etmiş olur» hâdisi Nebevisinin mazmuuna masadak olmuştur Allahı mağfıret eyhye Vucuhı neshi hakkındaki tafsılât için de Usuli fıkıhdeki kitabımıza muracaat oluna» ilâh Ale'lumum Usuli fıkıh kitaplarında ve tefsirlerde gorulduğı üzere evvel-u ahır ulemai islâm içinde bu suretle neshi inkâr eden Ebu Muslını İsfahanîden başka bir kimse yoktur Bunun re'yme gore de mirası hısaba katmadan yalnız

bu âyet ile amele imkân yoktur. Hasılı, bîdayeti islâmda bu âyet mucebince ya miras hiç yoktu da evlâd da dahil olduğu halde valideyn ve akrabaya bervechi ma'ruf bir vasiyyet farz kılınmış idi veyahud miras yalnız evlâda münhasırdı evlâddan maada valideyn ve akrabaya bervechi ma'ruf bir vasiyyet farz kılınmış idi ki bu surette valideyn gibi evlâd dahi, akrabân mefhumunda dahil değildir. Uruf da böyledir. Balâda Hazretü Ali ve Hazretü Aîşeden mervî olan kelâmlar dahi bunu te'yid eylemektedir. Ve her halde evlâd ile gayrı varis uzak akrabânın «اتر» mefhumu ânmında duhulleri kat'i değil meşkûk veya maznındur. miras âyetleri mucebince ırsın evlâddan maadaya da teşmîli ile bu âyetle kat'i olan vucubı vasiyyet neshedilmiş ve maamafih hakkı karabet daha ziyade tevsik olunmuştur. ve bu âyetle kulhiyyen mensuh olduğu beyan edilen hüküm de yalnız bivechin vasiyyeti maliyyenin vucubuna ait bulunan ve bilibare sabit olan hukumdur. İşarât ve delâlatı sairresi ile kavaidi Usuliye dairesinde amel edilebilir «مرا» kelimesi bilibare «مال» ile mufesser olmakla beraber işaret veya delâletile daha vasi'dir. Dinde hukukî ibad ve hukukî ilâhiyeye muteallık duyun-u emanat ve sair hukukun kazasına muteallık bazı vasiyyetlerin vacib olduğu ahval ve eşhas da vardır. Ve bu cihetle bu âyet alel'itlak vasiyyetler hakkında bazı ahkamı fıkhiye istinbatına me'haz da olmuştur.

Malûmdur ki vasiyyet bir iş, yapılan bir vasiyyeti tenhiz ve ıera diğer bir ıştır. Esası gerek vacib ve gerek mendub veya mubah olsun bervechi ma'ruf yapılmış olan bir vasiyyeti meşruanın tenhizi musîden başka diğer alâkadarları için bir vecibe teşkil eder «و حقا على المتقين» ile buna işaret de edilmiştir. Binaenaleyh gerek vacib olsun, gerek gayrı vacib olsun ma'ruf vechile bir vasiyyeti meşrua yapıldıktan sonra onu ıbtale değil tebdile bile kimsenin salâhiyeti yoktur (فمن بدله بعد ما سمعه) binaenaleyh vasîler.

den veya şahidlerden veya hükkam ve saireden her kim onu, o vasiyyeti meşruayı bizzat işittikten veya işitmiş gibi bildikten sonra tebdil-ü tağyir ederse (فَأَمَّا أَنَّهُ) o teb-

dilin günah-ü vebalı ancak (عَلَى الَّذِينَ يَدُلُونَهُ) onu tebdil edenlerin boynunadır Bunlar Allahın hükmüne karşı gelmiş olurlar (إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) şüphesiz ki Allah semîdir,

âlimdir. O vasiyyeti işitmiştir. Onu tebdil edenleri ve bunların gizli açık kavillerini, fiillerini bilir. Ona göre her birinin cezası sezasını verir. — Vasiyyeti tebdil edenler hakkında bu suretle belîğ bir inzâr ilâhî vardır Şu halde şahid bulunmasa bile vasi olan zatın bizzat musîden işittiği vasiyyeti meşruayı bilâ hükmün infaz etmesi caizdir.

Vasiyyı muhtarın vilâyeti hassası hâkımın vilâyeti anmesinden akvadır Vasinın meyyitten işittiği diğer hususatta da hukum boyledir Meselâ meyyit vasisi nezdinde bir şahsı muayyene borc ıkrar etmiş olsa o vasinın imkân bulunca bu borcu varısın, hâkımın ve sairenin ilm-u icazeti lâhık olmaksızın kazaya salâhiyeti vardır. Dıyaneten bu ona bir vazife olur Çünkü imkân varken terki vasiyyeti ha'dessema' tebdil demektir Maamafih beyyine yoksa böyle yapmak vasi için bil'ahare kazaen zararı zâmanı mu-cib olabilir Varısler buna agâh olur ve meyyitin boyle bir vasiyyet ve ıkrarını inkâr ederlerse vasinın ilmi mücer-redi ısbata kâfi gelmez de talepleri üzerine ıkrarıle ıllam ve zâmana mahkûm edilir. Bu gibi dekaik dolayısıle vasi olmak dıyaneten mûhim, zor bir iştir İşte evvelki âyetteki vücubı vasiyyet mensuh olmakla beraber bu âyette nesh yoktur, vücubı tenfiz bakıdır. Lâkin bu da meşru' olan vasiyyetler hakkındadır. Binaenaleyh meşru' olmiyan ve ma'rufu değıl œvri mutazammın bulunan vasiyyetlerin infazı vacib değıldır O halde (فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ) — Asımdan

Şu'be, Hamza, Kısâî, Ya'kub, Halefî âşir kıraat

﴿أنا﴾ in fethi ve «حاده» in teşdidile = موصى muvessin. (أنا)

her kim ya'nı her hangi bir veli veya vasi bir hataen veya amden haktan meylını, adl-u ma'ruî hırafını bılır, meselâ vucubı vasiyyetin neshından dem yakın akrabasını bırakıb uzaklarına veya sını bırakıb ecnebilere vermek ve ha'dennesih var basından bazısına ırsından fazla bir vasiyyet yapmak veya varisten mal kaçırmak gibi hılâfı hak bir vasiyyet yapıldığına veya yapılacağına vakıf olur, hasılı bir fena-likten korkar da (ماصلح بينهم) alâkadarların beyinlerini ıslah eder, cevri adle irca ile aradaki fenalıgı kaldırır sa boyl bir tebdilde (فلا أثم عليه) onun üzerine ism-u vebal yoktur — İbnı Abbas Hazretlerinden = «الاصرار والوصية من الكاثر» vasiyyette ızrar kebairdendir, hadîsı mevkufu ve akı-binde «تلك حدود الله فلا تمسوها» âyetının kıraetı rivayet edilmiştir Kezalık Ebuhüreyreden bir hadîsı Nebevîde «ان الرجل يعمل لعمل أهل الجنة سبعين سنة فإذا أوصى حاف في وصيته فيحتم له شر عمله فيدخل النار و- ان الرجل يعمل لعمل أهل النار سبعين سنة فيعدل في وصيته فيحتم له خير عمله فيدخل الجنة» rivayet edilmiştir kı mealı «bir adam yetmiş sene ehli cennet amelı yapar, sonra vasiyyet ettiğı zaman vasiyye-tinde haksızlık eder de şer amelı ile hatmolunur ve bu sebeble ateşe girer Bir adam da yetmiş sene ehli nâr amelı yapar, sonra vasiyyetinde adalet icra eder de hayr amelile hatmolunur, Cennete girer» demektir Kezalık «من بعد وصية يوصي بها أو دين غير مضار» âyetinde ızrarkârane vasiyyet mu'teber tutulmamıştır. Binaenaleyh bunu tebdilde de gunah yoktur (إن الله غفور رحيم) çünkü cenabı Allah gafur, rahumdır Boyle bir maksadı hasen ile tebdilı vasiyyet ederek ıslahı beyn eden kimsenin bu tebdilden münbais gunahını Allah mağfiret eyler, belkı sevab verir, evvelkı

tebdil ise böyle değildir — Görülüyor ki cenabı Allah, o kımse bu vasiyyeti hakka reddile ıslahı beyn etsin diye emretmiyor veya sevabdır demiyor da böyle yaparsa ıslah yoktur buyuruyor Çünkü fi'li tebdil esasen sevab cinsinden olmadığı ve bir de maksadı ıslah re'iy ve zannı galib üzere yapılabileceği için ancak bir ruhsat olarak meşru kılınmıştır Demek ki muvaffak olmadığı takdirde böyle bir müdahale dahi tehlukehidir. İşte tenfizi vasiyyet bu kadar mühim ve maksadı hasen ile de olsa tebdili tehlukeken gayri salındır Ve bu iki âyette hiç nesih yoktur Şunu da ihtar edelim ki vakıflar mabadi mevte kaldıkları için bir manayı vasiyyeti mutazammındırlar Hattâ İmamı a'zam vakfı ancak vasiyyete tefir etmiştir Bunun için «فَسَدَلَهُ» âyetinin inzarı, lâzım olan vakıflara da şamil-dir Bu sebeble vakfiyyelerde bu âyetin derci mutearef olmuştur İstibdalı evkaf ve şuruti evkaf mes'eleleri de «فَسَدَلَهُ» âyetine mütferridir Carz olanları sevab olarak değil, nihayet bir ruhsat olarak yapılabileceği unutulmamalıdır

İndi bu gibi ahkâmı şer'iyeye ve evamir-u nevahî ilâhiyeye güzelce riayet edebilmek ıy bir terbiyeyi nefsiyeye mütevakkıftır Bu ise insanda sabır ve nefsi emmarenin zabt ile evamiri ilâhiyeye inkıyad melekelerini husule getirecek muessir bir ibadete, bir rıyazatı ruhiye ve bedeniye ihtiyac gösterir İşte cenabı Allah da «كَلُوا وَاشْكُرُوا» emirleriyle başlayan ahkâmı şer'iyesini hayattan memnata kadar icmalen beyan ederken tam bu noktada mu'mn-lere yeni bir hayatı ruhiye nefhedecek olan sıyâmı farz kılarak buyuruyor ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ

عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٢٤﴾ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Üzerlerinize oruc yazıldı, ne-
tekim sizden evvelkilere yazılmıştı gerek ki korunursunuz *
Sayılı günler, içinizden hasta olan veya seferde bulunan ise
diğer günlerden sayısınca, ona dayanıp kalacaklar üzerine
de fidiye: bir miskin doyumu, her kim de hayrına fideyi
artırırsa hakkında daha hayırlıdır, bununla beraber oruc
tutmanız sizin için daha hayırlıdır eğer bilerseniz *

Oruc dının a'zâmı erkânından ve şer'î metnin en
kuvvetli kanunlarındanır Nefs-i emmare bu mücadele
ile tehzib olunur Fenalığa olan hırslar bununla teskin
edilir Oruc a'malı kalb ve bütün gün me'kulât-u meş-
rubat ve munakehat gibi şehvattan keffi nefisten
murekkeb mukaddes bir mucahededir Hayatın lezzetini,
iradenin kıymetini tattırır en güzel bir haslettir. Fakat
nufusu beşerîyeye tekâlfın en meşakkatlısı görünür Bu-
nun için hikmeti ilâhîyi rabbaniye alettedric evvelâ
tekâlfın en hafif olan selâtin, sanıyen evsatı olan zekâtın,
salısen en zoru olan sıyâmın teşrînı ıktiza etmiş ve bu
suretle mukellefîne bir temrin yapılmıştır. Bunun için
«الْمُحْسِنِينَ وَالْمُحْسِنَاتِ وَالْمُتَّقِينَ وَالْمُتَّقَاتِ وَالصَّالِحِينَ وَالصَّالِحَاتِ» âyetinde mekâmı

medilte dahi bu tertib gözedildiği gibi mebanî islâm hadîsinde de «şehadet, ikamei salât, itai zekât, savmı Ramazan, haccı Beyt» diye bu terkib gösterilmiştir Medineye hicretü Nebvîye bîdayetinde tarafı nebevîden her ayda üç gün, bir de yevmî âşurada oruc tutmak tatavvuan emrolunmuştu ki buna savmı evvel tabir olunur. Hicretü seniyeden bir buçuk sene sonra tahvilî Kibleyî muteakib aşrı Şa'banda savmı Ramazan farz kılınmıştır Bazıları bu âyetlerin ve bundaki eyyamı ma'dudenin savmı evvel hakkında olduğuna ve bunun Ramazan âyetiyle tamamen mensuh bulunduğuna zahib olmuşlarsa da sahihi bu âyetler hep Ramazan orucu hakkında nazıl olmuştur şöyle ki.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) Ey iman ile mukellef bulunub da iman etmiş olanlar, ey akıl-u bahîğ ehli iman (كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم) sizden evvelki Enbiyaya ve ummetlerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de sıyam vazıldı, ya'm farz kıldındı Binaenaleyh oruc kulfeti sade size tahmil ediliyor zannedib de kocunmayınız Oruc otedenberi tatbik edilegelen bir kanunî ilâhîdir Buna beşeriyetin terbiye ve tehzib noktası nazarından büyük bir ihtiyacı ve tatbıkında hisabsız menafı vardır — Lisanınızda oruc demek olan sıyam, savm, lûgaten nefsi meylettiği şeylerden velevse bir söz olsun unsak etmek, ya'nı kendini tutmaktır «أَنِ يَدْرَأَ لِّلرَّحِمِ صَوْمًا» bu ma'neyadır Alehtlak unsak ma'nasına da gelir «حِيلَ صَامًا» و حِيلَ غَيْرَ صَائِمًا» gibi. Bu bahdaki âyetlerden ve ta'lîmî Nebevîden anlaşıldığına gore şeriatte ma'nası ise, nefsin en büyük muşteheyatı olan ekli şurb ve cına gibi muhtarâtı ma'hudeden niyyete mukarın olarak bütün gün mısaktır Haddi tamâmle ta'rîf olunmak üzere Ehbiyetli bir insanın evvelı sabahıtan guruba kadar bâtin hukmünü haız olan dahiline her hangi bir şeyi idhalden ve cına'.

dan ibadet niyyetile nefsinı imsak etmesi, ya'ni kendini tutmasıdır. Binaaleyh ağzına veya burnuna bir şey giderse bozmaz, lâkin dimağına ve dahılı bedenine bir şey girerse bozar. Demek ki bedene şırınga, aşagıdan ihtikan dahi müfsıddır. Soz orucu bozmaz. Lâkin müca-hedei nefis için sukût, zikr-u fikir mendub ve efdaldır. Niyyetsız ve yalnız geceleyin imsake şer'an oruc denmez. Bu suretle sıyama şer'i, sıyama lûgaviden ehaştır. Burada tınemı salıfeye teşbihten murad, aslı vücubda ve sıfatı sıyamda veya adedde veya vakitte olmak muhtemeldir. Bir rivayete göre savmı Ramazan veyahud aynı mıkdar Yehud ve Nasâraya da mektub imış, Yehud bunu terk-etmiş ve senede bir gun oruc tutmağa başlamışlar ve bu gun Fır'avnın garkı günü olduğu zuu'mında bulunmuşlardır Halbuki bunda da yanlışlardır, zira Fır'av-nın garkı yevmı Âşurada vakı olmuş ıdı Nasaraya gelince bunlar da Ramazanda oruc tutarlarmış, nihayet pek şiddetli bir sıcağa tesadüf etmişler, bunun üzerine yaz ıla kış beyninde mu'tedil, sabit bir mevsımın ta'yınınde alimlerinin re'yi toplanarak bahara tahsis eylemişler ve bu tebdile kefarete olmak üzere de on gün daha zammetmişler kırka balığ olmuş, sonra hükümdarları hastalanmış veyahud aralarında «olet» vakı olmuş, bunun için de on gun daha zammetmişler, elhiye ıblâğ eylemişler Daha sonraları keyfiyyetinde de ta'dilât yaptılar ki buna perhız denilir İşte burada bu tebdilâtın sarfı nazarla esas itibarile, sıfatı sıyamda veya adedde veya vakitte olmak üzere uç noktai nazardan birile teşbih yapılmış ve bu kanunun kideini gosterilmiştir Lakin bu teşbih mucmel olduğundan beyana muhtacdır ve bervechi âti peyderpey beyan olunacaktır

İşte ey mu'mınler size de oruç farz kılındı (لکم تقون)
ki korunabilesınız Oruç sayesinde nefsinize ve şehvetleri-

nize hâkim olmak melekesini istihsal ederek maasiden, tehlikelerden sakınıp mertebesi takvaya ırebilesiniz. — Zira oruç şehveti kırar, hevayı nefsanıyı mağlûb eder, azgınlıktan, fevahişten meneyler, lezaizi hasıse Dunyeyi, cah ve tefavvuk da'valarını istihkar ettirir, hayatın lezzetini tattırır, kalbın Allaha incizabını artırır, ona melekî bir zevk ü safa bahşeyler Çünkü « المرء يسى لهاريه طنه = kışı iki deliği için koşar, karnı ve fercı » meseli ma'rufu hükmünce insanları her derde sokan şehvetlerin esası batın ve ferc şehvetidir, insanın insanlığı da bunlara hâkim olmasındadır Oruç ise ilk evvel bu ikisini kırar, ta'dil eder Onların ilcaatını ıztıardan ihtiyara tahvil eyler O suretle ki oruç tutmıyan insanlar, şehvetlerinin onunde bir oyuncak gibi yuvarlanıp kıvrandıkları ve akl-u iradelerine sahib olamıyarak geliş güzel maasiye sürüklendikleri halde oruç tutanlar bil'akis bunlara hâkim olur, kendini zaptetmesini ve nefsinı de luzumuna göre kullanmasını bilir Bunun için aleyhissalâtu vessolâm Efendımız, nefisleri azgın olanlar hakkında « عليه الصوم فالصوم = oruç tutsun Çünkü orucun büyük bir hüsnü te'siri vardır » Buyurmuştur Oruç tutmıyan sabretmesini bilmemez, ıktısadı nefsanısını gozetemez, hele refah içinde yaşayanlar hiç oruç da tutmazlarsa bütün hurriyetlerini şehvetlerine kaptırırlar, şunun bunun ırzu malına teca-vuzden kendilerini alamazlar, haram halâl seçemezler, hattâ vicdanları da istemiye istemiye rozaletlere atılırlar Nihayet nefislerine de zülmederler, kendilerini de akl ü vicdan, dın-u iman hılâfına telef eylerler

*Kimi vicdana dokundu kimi cısm-ü cana
Zevk namına ne yaptımsa peşiman oldam*

diyerek inlerler giderler. Boyle esırı şehvet olanlar, o kadar sabırsız ve o kadar aç gozlu olurlar ki bir gün aç kalmakla hemen olüvereceğiz zannederler ve bu zannile orucu muzır imiş gibi telâkki ederler Halbu ki oruç

gerek ferdi ve gerek ictimai nokta nazardan büyük bir terbiye ruhıyeyi harz olduğu gibi aynı zamanda mîndenin ve bedenın istirahatı ile sıhhi ve tabbî bir takım fevaidı cismanıyeyi mustelzim bir rıyazatı bedenıyeyi de mütezammındır Oruç «وَلَوْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لَأَمْلَأْتُ لَكُم مَّا بَدَلْتُهَا بِأَيِّ شَيْءٍ تُحِبُّونَ» âyetinde işaret buyurulan cıı yesirden bir hissedir ki bu sayede uzun uzadıya Ahiret açlıklarının onune geçilecek ve büyük sabır müddelerine ırışilecektir Tarihi beşerde öyle zamanlar olur ki günlerce açlığa tahammulu ıtıyad ettirebilecek bir terbiye bedenıyenın levazını hayatıyeden birisi olduğu takdır olunur Ezcumle büyük muharebe devirlerinde böyle bir ıdmanın luzumu daima hissedilegelmiştir Bu nokta nazardan الصوم حه من الدار = oruç ateşten koruyan bir kalkandır hadisi şerifi varid olmuştur Orucun bu vechile bedene mukavemet, metanet, ıktisadı nefsanî bahşeden bir takım fevaidı cismanıye ve ruhaniyesi, hayatın ve insanlığın tadını tattıran ve fukaranın ahvalını hissettiren ictimai ve ahlâkî menafıı hasenesi bulunmakla beraber bunların hepsi birer faide olup illet ve hikmeti vucub değildüler Orucun asıl hikmeti vucubı emri ilâhiye inkişad ile zevki ubudıyveti tatmak ve ruhi âsârı rıyadan tathir ederek kuvvet-u ihlâsı artırmak ve kendini bizzat vıkaye ilâhiyeye tevdi etmek için mucahedeı nefseylemektir Netekim Cenabı Allah bir hadisi kudsile «الصوم لی واما اخری» = oruç benim içindir ve onun mukâlatını ancak ben veririm buyurmuştur Bu suretle «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» nazını meedı sıyanın hikem u menafını fevaid-u mesalihini, illet-u makasidini bütün şumuhle ifade eden bir beyanı ilâhidir ki hepsini, maddi manevî dînî ve dünyevî mekasıda şamil olan hasletı ıttıkada iemal etmiştir

İşte güç gibi görünecek olan oruç bu kadar güzel bir ibadettir Hem bu her zaman değil ve çok bir müddet de değildir Size farz kılınan sıyam (ایاماً معدودات) sayılı

günlerdedir Yani senenin günlerine nazaran az ve mahdud günlerdedir Hem de sızın sıhhatınızı ihlâl etmeyecek ve takatlarınızı tüketmeyecek bir veçhile ma'zeretlerinizi de gozeterek meşru kılınmıştır (فمن كان منكم مريضاً) imdi bu günlerde sizden her hanginiz oruçtan zarar görecektense hasta olur (او على سفر) yahud bir sefer üzerinde bulu-

nursa bunların farzı (فعدم من ايام اخر) diğer günlerden yanı ıvi , olduğu ve seferden geldiği günlerden aynı miktardır — Bu suretle marıza veya müsafire eda farz değil, yemeğe ruhsat vardır Bunlar yerlerse ifakat bulduktan veya ikamet ettikten sonra kaza ederler vucubı eda, ifakat ve ikamet üzerine terettub eyler ŞEFFER esasen, keşif ma'nasını mutazammındır Bunun için ısıfar, yuzunu açmak ve parlamak ma'nası nadır Uzak bir yere gitmek de yolcunun her türlü ahval ve ahlâkını meydana çıkardığı için sefer tesniye edilmiştir Bu ise bir gün iki gün gibi az bir zamanda tebeyyun edemez ve fılvakı âdeten de mesafei karibeye sefere itlak edilmez, ancak uç günlük yolun şer'an seferi sahili olduğunda da ittîfak edilmiştir ve her gün için mu'tedil yuruyuş ile altı saatlik mesafe mikyas ittihâz olunmuştur Binaenaleyh bunun madununda sefer ismi katıyetle sabit değildir Merakıbı berriye ve bahriye gibi vasıta ile gidenler için de âdeten umumî ve mutavassıt olan vesaitin tabii ve âdî seyrı mikyastır Fevkal'âde seri' veya fevkal'âde batı olan hususî vasıtalarla itibar yaktur, cunku hukm-u hikmet fertte değil cinste itibar olunur Bunun için karada yaya veya kârban yuruyuşu, ve denizde de mu'tedil ruzgârla gemi yuruyuşu mikyas olmuştur Bu sebeble ahiren şimendüfer ve vapur sur'atleri de fevkal'ade vesait kabılinden addedilmişti Fılvakı eski atlar ve bu günkü tayyareler gibi bunların fevkal'ade vesaitten olduğu zamanlar olmuştur Lâkin zamanımızda bir çok

yerlerde bunlar taammüm ve takarrür ederek umum için vasatı mu'tade halını kesbetmiş ve diğerlerine galebe eylemiş olduğunda da şübhe yoktur. O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine şimendüferle sefer, galib ve mu'tad olan mevaki için bunların mikyas ittihaz edilmeleri nassın sefer hakkındaki ma'nasına evfak olduğu zahırdır Binaenaleyh şimendüferle veya vapurla yolculuk yapanların on sekiz saatini vapur veya şimendüferin seyri vasat ve mu'tedילה hesab eylemek icab edecek-tir Bunlar nassın ma'nası tebeddül etmeksizin ihtilafı ezman ile tebeddül eden ahkâmdan olduğu inkâr edilemez Çünkü hükmi nas (مر) kelimesindeki ma'nayı mu-tad üzerine mübtenidir Şuphe yok ki asl mes'ul yolcu-nun kendisidir, onun kendi ma'zeretinin derecesini kendisi takdir etmek lâzımgelir İraei mikyas ise şer'in ona bir teshildir Şimendüfer ve vapurun vasatı mu'tade halını ıktisab etmiş olduğunu inkâr etmek ise bunları ve zama-nını bilmemektir. Meselâ Eskişehir ile İstanbul arasında gelip giden şimendüfer yolcuları ile diğer yolcular muka-yese edilirse şimendüferin ne kadar ağırlık ve mu'tad oldu-ğu tebeyyün eder Fakat tayyare ve otomobil böyle değıl-dir Otomobil elyevm, zamanı sabıkın koşan atları mesa-besindedir Tayyare de hentuz vasatı umumîyeden değıl-dir Maamafih bunun denizdeki eski gemiler gibi heva tatıkında yegâne bir vasıtai mu'tebere addedilmesi de kıyas ve ihtivata muvafıktır Bunlarla beraber şimendüfer ve vapur mutad olan yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun halı kemafıssabık itibardan ıskat edilemez Çünkü bunlar bir kerre şer'in itibar ettiği muhakkak olan tabii ve âdi mikyaslardandır Obirlerinin bihukmıl'âde ma'nayı lûgatte (bilgalebe) bunlara ilhakı bunların asaletını ıbtal edemeyecektir

Merfız ve musafir gibi muvakkat ma'zurlar böyle, daimi olan ikincisine gelince (و علی الدین يطيقوه) gerek edaen ve

gerek kazaen sıyama zor dayanabilen, orucu güçsüzen ya'ni oruç takatlerini tüketecek olanlar, meselâ pek ihtıyarlanmış veya ifakatı ümitsiz bir marazı müzmine muptelâ olmuş bulunanlar üzerinde (فدية) yedikleri her oruç yerine

bir fıdye yani (طعام مسكين) bir miskin taamı farzdır —

Nafi' ve EbuCa'fer kiraetlerinde ve İbnü Âmirden İbnü Zekvan rivayetinde taama izafetle «فدية» tenvinsiz ve «طعام» ineksur okunur. İzafeti beyanıyye lâmiyye ile bir miskin taamı fıdye demek olur. Yine Nafi' ve İbnü Âmir ve Ebu Ca'fer kiraetlerinde cemî' sığasıla mesakin okunur ki mesakin taamı fıdye demektir Evvelkinden her orucun fıdyesi, ikincide meemuunun fıdyesi anlaşılır Bir miskin taamı şer'en sa' denilen ölçek ile buğdaydan yarım ölçek arpa, hurma, kuru uzum ve saireden bir ölçektir. Bir sa' dirhemî şer'î ile bin seksen dirhemdir Dirhemî şer'î onu yedi miskal gelen ve vezni sebî' denilen dirhemdir ki bizim şimdiki dirhemlerimizden iki kırıat kadar kuçuktur Binaenaleyh yarım sa' buğday on altı kırıatlık dirhemî orfî ile bir okka vetmiş iki buçuk dirhem demektir, demek ki şeriati islâmiye nazarında en fakır bir kimsenin iki öğün itibarıyla bir günlük yemeği budur Bu miktar sadakâı fıtır ve sair bütün keffaratla esastır Ancak bu hisab sadakâı fıtır gibi fakırın yedine aynen veya kıymeten temlik takdirdindedir Çağırıp bil'fıl ibaha ile it'am edilmek istenildiği zaman bir fakırın iki öğünde doyabildiği kadar yemesi mu'tebardır ki insanına göre daha az veya daha çok olabilir Bu fıdyede ise ibaha caızdır Fıdye bir şey'in makamına kaim olmak üzere verilen bedel demektir Bu kelime ve ma'nasındaki bedeliyyet olmasa idi bu taamı miskinın sadakâı fıtır olması tebadür ederdi Lâkin fıdye kelimesi bunun fıdyeden başka ve oruç yerine verilecek bir bedel olduğuna ve orucun asaletine delâlet etmektedir dir «على» harfı de vücub ifade eder. Demek burada oruç

asil ve fidye onun taazzuru takdirinde vacib bir bedelidir. Ya'ni marîz ve musafirin eyyamı uharde kazası gibi kaza ma'nasında bir bedeldir. Maamafih bunun asil vucubda bir ruhsat olması ve binaenaleyh savm evlâ olmak uzere bir vucubı muhayyer ifade etmesi de mümkündür. Bir hayli mufesssîn işbu vucubı muhayyer suretini kabul etmişler ve âtideki «فِي شَهْرِ مَكِّمَ الْبَيْتِ» âyetinin itlak ve tencizle bu vucubı muhayyerin her halde mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Her iki halde âyetin marîz ve musafir sıyakında ehli ma'zeret için bir ruhsat olmak uzere mesûk olduğunda şuphe yoktur. Marîz ve musafirde yalnız eda ma'zereti mevzu bahis iken bunda itlakile orucun hem eda ve hem kaza ma'zereti nazarı itibara alınmıştır. Çunku fidye mutlak oruç bedeli olunca eda ve kazaya şamil bir ma'zeret zamanında verilebilmek lâzım gelecek ve bununla beraber bunda bir nevi' eda ma'nası da bulunacaktır. Binaenaleyh vucubı muhayyer muhtemel olmakla beraber şıkkı evvel müraceahtır. Yani bu fidye keyfiyeti bir ma'zarat dolayısıyla eda ve kazaya inkâni kâmil bulunmadığı takdirde kaza ve kısmen de eda ma'nasında olarak meşru kılınmıştır ki «الَّذِينَ يَتَّقُونَ» bu ma'zaratı daima erbabıdır ve bunda nesih yoktur. Şimdi bunu ızah edelim.

YUTIKUNE if'al babından ve «itaka» masdarından tr'li muzarıdır. Itaka, takat ve tavktandır. Tavk, «ط» nin fethule takat, «ك» nin zammile de boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demirdir. Takat vus-u istitaat ma'nasına ma'ul ise de esasen aralarında bir fark vardır. Vusu' takatın fevkindadır. Çunku vusu' bir şey'e suhuletle kadir olmak, takat de şiddet-u meşakkatle kadir olmaktır. Binaenaleyh itaka gucu yetmek, dayanmak manasına gelirse de esasında guc yetişmek, guc tukenmek, zor dayanmak hattâ dayanamamak manasınadır ki buna tatvik, tatavvuk, tatayyuk, ichad denilir. Binaenaleyh

burada itaka, ya ıstıtaa veya tatvık manasına olacaktır. İstıtaa manasına olursa gucu yetenler oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler demek olur ki vucubı muhayyer ifade eder. ve savım muraccah olur İtakaya bu ma'na verilirse «من شهد منكم الشهر فليصمه» emrının itlak ve tencizile mensuh olduğunda şüphe yoktur Bunun için bu tetsire kail olanlar bunun mensuhıyetinde de ittıfak etmişlerdir Halbuki bu mana zahır bile olsa iradesine mani' kâine vardır Zira «يليقوه» deki «هـ» zamırı her halde sıyama raci'dir Maba'dindeki fidyeye rucuu caiz değildir. Gerçi bunda rutbeten ızmar kablezzakır vaktır Fıdye muahhar mübteda' olduğu için rutbeten mukaddemdir Fakat fidye kelimesi muennes olduğundan buna müzekker zamırı gönderilemez, ondan sonraki taama ırea' etmek ise cezaletü nazmı ihlâl edecek bir rekâkettir Ve methbu'dan tabie geçerek fidyenin bedeliyyet manasını unutturmuştır ve bir ızmar kablezzakır ma'nasındadır Zamırın fidye ve ta'ama ıreaı caiz olmadığından ma'na «fidyeye gucu yetenlere fidye vacıbdır» demek olamaz Zamırsız «gucu yetenlere fidye vacıbdır» gibi anlaşılmak hie caiz olamaz «وعلى الدس يلقونه» buyurulmadığı gibi «وعلى الدس يلقونه» da buyurulmamıştır Eğer murad bu olsa idi bunlardan biri söylenmek icab ederdi ve zamırın hezfi daha veciz olurdu. İndi zamır, sıyama raci olduğu halde itakayı vus-u ıstıtaat manasına hamledecek olursak ma'na şöyle olacaktır «Sıyama gucu yetenlere fidye vacıbdır» böyle demek ise gayrı ma'kul bir tenakuz teşkil eder Çunku sıyama gucu yetenlere fidye vacıb olunca «كتب عليكم الصيام» mucabınee oruç tutması lâzım gelenler sıyama gucu yetmiyen acezeden ibaret kalmak ıktıza edecektir Buna kaesi fidyenin vucubu sıyamin vucubunu neshetmiştir de denemez Zira nazının sıyaki ma'zerette varid olması, kezalık fidye kelimesi sonra nâsıh mensuh ıctıma' etmez iken «وعلى الدس» de cem'a delâlet eden vav buna manıdırler Mariz

ve mûsafire kaza' vacib olduğu halde sahih ve mukimin muhayyer olması da diğer bir tenakuz demektir. Kelâmı belîğde böyle gayrı ma'kul münafat oyle kat'i bir karînei maniadır ki bununla itakanın güç yetmek ma'nasına olmadığı kat'iyen tebeyyün eder. Bundan başka manayı muradı gösterecek bir de karînei muavyine vardır. Çünkü bunun sıyakı ma'zeret ve ruhsat sıyakıdır, zira makab- linde marîz ile mûsafir hakkındaki ruhsat zikredilmiştir. Demek ki bundan murad onlardan başka ve fakat onlara şebih ve maamafih onlar gibi eyyamı uharda kaza ümidi bile bulunmıyan bir sınıf olacaktır işte o karînei mania ve bu karînei muavyine ile burada itakanın tatvik ve ichad gibi son derece güçsünmek, güç tükenmek, zor davanmak, hattâ dayanamamak ma'nasına olduğu taay- yun eder ki bu ma'na mecaz olsa idi yine zarurî olacaktı. Fılvakı dirayeten böyle olduğu gibi rivayeten de bunun «يطوقه ای لا يطاقه» diye tefsir edilmiş bulunduğunu göruyo. ruz Sonra kiraatı şazze olarak «يطبقه، يلققه، يتلوه» diye beş kiraet daha varid olduğunu ve bunların her biri kiraet itibarile şazzolmakla beraber mec'muunun tefsir noktaı nazarından mühim bir kuvvet ifade ettiğini de anlıyoruz ki bunun hasılı ve tefsir olmak üzere mervı bulunan «يطوقه ای لا يطمعه» orucu çok güçsünur ya'nı daya- nanamaz demektir Bu ma'nanın mensuh olmadığına ititak vardır Ve kelimenin böyle bir nefi ma'nasını tazammunu, hasılı ma'na itibariledir Bizzat «لا» mahzuttur demek zarurî değildir Netekün lisanımızda dahı «fulân buna zor dayanır» demek «dayanamaz» demektir Daha aşıkast lisanımızdaki «davanmak» kelimesi de aynı vechile hem musbet hem menfı ma'naya gelir meselâ «fulân buna dayanır» demek tahammul eder demek oldu- gu gibi «davandı, dayanacak = dayandı kaldı, dayanıp kalacak tahammul edemedi, tahammül edemeyecek de- mekti işte bu âyette itaka kelimesi de buna şebihtir.

Zikrolunan karineler mevcut iken «وعلى الدين بإيقون» demek olamaz. Urfen bunların müradif gibi kullanıldıkları inkâr olunamazsa da esasta farkları vardır. Bilhassa karîne bulunduğu zaman bu fark aranmak zarurîdir. Kur'anda güç yetmek ma'nasına hemen umumiyetle istitaa kullanıldığı halde burada «بإيقون» buyu rulmayıb da «بإيقونه» buyurulması da ayrıca bir karîne demektir. Bu mefhumu anladıktan sonra şimdi de bunların masadakını yani meriz ve müsafirden sonra bu sınıf ma'zeret sahiblerinin kimler olduğunu tetkik edelim

1 — Tefsiri Asamda bunun dahil meriz ve müsafir hakkında olduğu gösterilmiştir. Çünkü, denilmiş, meriz ve müsafir başlıca iki kısımdır, bir kısmı maraz ve sefer halinde oruç tutabilir, bir kısmı tutamaz, evvelâ tutamıyacak olanlar hakkında «عدة من أيام آخر» diye kaza farz kılınmış, sanıyen tutabilecek olanlarada vucubı muhayyer suretile tutmak veya fidye vermek beyninde bir ruhsat verilmiştir. Binaenaleyh «كتب عليكم» sahih ve mukim olanlara vucubı muneccez ifade eder «وعلى الدين» de iki nevî maraz ve sefer ma'zeretlerine aittir. Bunda itaka halî mazerette edaya istitaa ile tefsir edilmiş fakat karînei mezkûreden dolayı bu ma'zeret meriz ve müsafire tahsis olunmuştur. Bu kavil mu'teber değildir.

2 — İmam Malik Hazretleri bunun «Ramazan geldiği halde üzerinde geçen Ramazandan oruç borcu kalmış ve bu muddet zarfında kazaya muktedir olduğu halde kaza etmemiş bulunan kimseler» hakkında olduğuna kail olmuş ve şeyhi faniye fidye vacib değil, lâkin verirse hasen görürüm demıştır. Demek olur ki muşarunleyh bunun sıyakı ma'zerette olduğunu mülâhaza ile «بإيقونه» zamirını yalnız savmı kazaya irca' ederek te vil etmiş ve bu sayede itakayı kazaya istitaa ma'nasına haml eyhiye bilmıştır. Ve bunun zımnında ikinci Ramazanın hululile sene zarfında kazaya imkân kalmamış olduğunu da düşün-

duğu cihetle itakanın ademî ıstıtaa manasını dahi mulâhaza etmiş demektir Boyle olunca da bu tahsisin veçhi zahır olmaz Bir de bunun ma'nası «عدة من أيام آخر» de mutlak olan eyyamı ubarı o senenin günleri diye takyid ederek senesi zarfında kazanın vucubuna hukmetmektir ki bızce doğru değildir Zira mutlakın hukmu itlakı üzere cereyan etmektedir Takyid ancak nâsîh olabilecek bir delil ile olabilir Bu ise yoktur Binaenaleyh vucubı kaza muvakkat değildir

3 - Bir çok mufessirin burada sıyama itakanın, ıstıtaa ma'nası ile tefsirini ve vucubı muhayyerle sahîh ve mukîme hamlını mümkün görmüşler ve fakat bunun «فمن شهد معكم الشهر فليصمه» âyetile kulhiyyen mensuh olduğuna kail olmuşlardır Bunlar mensuhiyette ittîfak ile beraber sebebi nuzulde ihtilâf etmişlerdir Bazıları «كتب عليكم الأيام» Ramazan hakkında olmayıp eyyamı ma'dudatın bîdavetî hıceretteki Aşura ve eyyamı bıyz olduğuna ve şehri Ramazan ile tamamen mensuh bulunduğu zahîr olmuşlardır Ekserisi ise o günleri emri Nebvî ile tutulduğuna ve «كتب عليكم» Ramazan orucu hakkında olduğuna ve ancak sıyama Ramazanın ibtida muhayyeren vacib kılınıp ba'dehu «فمن شهد معكم الشهر فليصمه» âyetinin nuzulile hıyar ve fıdye nesh edilerek sıyamin umumen teneiz kılındığına ve binaenaleyh «وعلى الذين يطعمونه عدة» mensuh olan halı hıyarı natik bulunduğuna hukmetmişlerdir, Bu iki kavilde en zahır görünen nokta itakanın vucubı muhayyer üzere ıstıtaa manası ile tefsirine bir mikân görülebiliş olmasındadır Fakat bu mana diğer cihetten bilvâcuh hilâfı zahırdır Evvelâ bu mefhumda şeyhi fânının veçhi duhulu zahır olmaz halbuki şeyhi fânı hakkında vucubı fıdye muemaun aleyh gibidir «فمن شهد» neshinin buna şumulu bulunmadığına ittîfak vardır Samiyen «كتب عليكم الأيام كما كتب» muemel olmakla beraber savmın mutlak bir vucubı teneizisinde zahırdır Kezulık «فمن كان معكم مريضاً أو على سفر عدة من أيام آخر» marîz ve

musafir olanlar hakkında yalnız sıyâmı göstermiş ve ancak eda veya kazaya bir ruhsat vermiş, fidyeye mesâğ bırakmamıştır Buna karşı sahîh ve mukim olan ehil takate fidiye ile muhayyerlik iki cihetten tenakuz veya temanu' ifade eder Zamîr fidiyeye ırcâ' edilebilse idi bu mana mümkün olurdu Halbuki zamîrin buna ırcâı teevvîz edilememiş ve bılıttıfak sıyâma gönderilmiştir Sahîsen, bunun marîz ve mûsafır gibi sıvâkı ma'zerette olduğu zahır iken halî sıhhate hamîl hılâfî zahırdır Daha sonra nesih rivayetinin menseli şudur İbnî ebî Leylâ Muazibnî Cebel radıvallahü anhten rivayet etmiştir ki «aleyhissalâtu vesselâm Efendımız Medîneye teşrif ettiği zaman Aşûra gunu ve bir de her aydan üç gün oruç tutmuş idi Sonra Allah tealâ şehri Ramazânı farz kıldı «يا ايها الذين امنوا كتب عليكم» e kadar bahîğ oldu Bunun üzerine dileyen oruç tutuyor, dileyen bir miskin it'am ediyordu, daha sonra sahîh, mukim olanların hepsine sıyâm farz kılındı Ve it'am ancak savma istitaatı olmıyan çok ihtiyar kimseler hakkında sabit kaldı da Allah tealâ «ومن كان مكم مريضا او على سفر احر» âyetini inzal buyurdu Yine İbnî ebî Leylâ rivayet etmiştir ki «Resulullah Medîneye teşrif buyurduğu zaman her aydan üç gün tetavvuan ve farz olmıyanak oruç tutmalarını emr etmiş idi, Sonra sıyâmı Ramazân nazil oldu Halbuki o zaman kavim henüz oruca alışmamış idi oruç kendilerine pek şiddetli, pek güç geliyordu, binaenaleyh tutamayan, bir miskin it'am ediyordu, bundan sonra «من شهد مكم الشهر فليصمه» âyeti nazil oldu Binaenaleyh ruhsat ancak marîz ve mûsafire munhasır kaldı, hepimiz sıyâma me'mur olduk» Bunlar da bir nesh işareti vardır Fakat bunun şeyhi fâmiden maa'dasında olduğu evvelkinde sarıhtır Aynı zamanda bunlardan da «وعلى الذين يطفرون» oruç kendilerine güç gelen ya'nı dayanamıyanlar demektir Ancak bu güç gelmek, dayanamamak mefhumu, hasta-

lık, ihtiyarlık gibi bir özur ile eda ve kazaya cidden dayanamıyanlara daima şamil olduğu gibi sahîh ve mukim oldukları halde sırf ademi itiyaddan naşı fılhal dayanamıyanlara veya pek çok zorlukla dayanabilenlere dahi muvakkaten şamil gösterilmiştir Buna nazaran Cenabı Allah sahîh, mukim olanların ademi itiyaddan naşı dayanamamaları hakikî olmayıp bir vehimden ibaret bulunduğunu cuz'î bir muddeti muvakkate içinde umuma bittecribe isbat buyurduktan sonra «فمن شهد معكم الدهر طيبه» âyetile farziyyeti itlakile tamim etmiş ve ancak marîz ve musafir için iftar ve kazaya ruhsat vermiş, şeyhi fânî denilen ve hasb'ade günden güne za'fa doğru giden erkek veya kadın ihtiyar ve bunlar hukmunde olan dertliler de «و على الدس يطيقه مدة» mazmununun hakikî masadaki olarak bakı kalmıştır Binaenaleyh bunun mensubiyetinden bahsedildiği zaman bu neshin şeyhi fânî ve emsalından maadası hakkında olduğu unutulmamak ve bunun şeyhi fânîye ne veçhile sadık olduğu da düşünülnek lâzım gelir

4 — «و على الدس يطيقه» herem reside olan şeyhi fânî ve şeyhi fânîye hakkında nazıl olmuştur Ve bunlara fıdyenin neshi hakkında Ashabdan hiç bir rivayet yoktur, bil'akis bu âyetin mensuh olmadığı sarahaten mervîdir. Buharinin dahi rivayet ettiği veçhle İbni Abbas Hazretleri «bu âyet, mensuh değildir. Savme istitaatı olmıyan şeyhi kebir ve mer'eyi kebir hakkındadır Bunlar her gun için bir muskin it'am ederler» diye tasrih etmiş ve bu Hazreti Ahden, İbni Ömerden ve sair sahabeden dahi rivayet olunmuştur Ahkâmı Kur'anda ve Fahrüddini Razînin tefsirinde ve İbni Hümamın Fethülkadirinde zıkr olunduğu uzere şeyhi fânî hakkında bu ma'na Eshabdan hilâfı rivayet edilmeyen bir icma' olmuştur. Eshabı kıramıdan hadımı nebî Hazreti Enes dahi yüzü muteceviz olan omrunun son demlerinde bununla amel

eder, orucu tutamaz miskin ı'tam ederdi. Hasılı bu âveti sebebi nüzulü şeyhi fânîdır ve binaenaleyh ıtakanın me'tuku ıstıtaa demek değil, eda ve kaza her ikisi ıtıbarlı oruca zor dayanmak veya dayanamamaktır. Ve bu ma'n şeyhi fânî ve fanîye gibi zayıf marîzî müzmine de şamıldı. Bu ikisinde «مرح» harece, dayanamamak zannı senede müsteni olduğundan vehim değildir. Ademî r'tıyaddan naşı dayınamamak zannı ise vehimdir. Eda ve kaza ıtıbarile ma'zeretî daime mantukunda dahil değildir. Ve bu ma'n müttefekunaleyhtir. İşte kavlı sahih budur. Mezhebî Hanefî de bunun üzerinedir. Bızın muhtarımıza göre burad ve bilhassa bu noktada asla nesih yoktur. Şatî Hazretleri daha tavsi ederek, gebe veya emzıklı olan kadınları d kendi hisabları ile değil evlâdlarının telefinden korkara orucalarını yedikleri zaman buraya idhal etmiş, fidvey tâbî' tutunuştur. Hanefiyyece ise bunlar acuzelere kıyı edilemez, marîz hukmüne tâbıdırler. Gerek kendileri v gerek evladları korkusile iftar ederlerse marîz gibi yalnız kaza lâzım gelir, ne keffaret, ne fidye vacib olmaz. Çünk fidye mışlı gayrı ma'kuldur. Şeyhi fânî bu nassile hılâ kıyas olarak sabit olduğundan makisun aleyh olmaz v aynı zamanda çocuk hesabına fidyenin ma'nası yoktu. Zira ihtıyarlar esasen «ما اهل الدين اموا» gibi umumiat içine hitabı savme dahıldır. Fakat çocuk değildir. Hulâsa bı rada itaka ıstıtaat ve vüstü' manasına değil oruca zor dayanmak, ya'nı hem eda ve hem kaza halne nazara ma'zeretî daime sebebile dayanamamak ma'nasınadı. Bunu fidyeye gücü yetmek ma'nasına te'vile de imkâ yoktur. Gerçi oruca zor dayanana fidyenin vucubu ıç fidyeye gücü yetmek şart ise de bu şart «يطيقوه» ma'nası değil «فدية طعام مسكين» teklifi malîsının mucibi olarak sabittir. Ma'na «علي الدين يطيقون الصيام اداءً و قضاء فدية طعام مسكين ان استطاعوا» mealindedir. Sırf ademî r'tıyadlarından naşı oruca dayanmayacaklarını zannedenler, farzı sıyamdan fidye ile ku

tulamazlar Bunlar bir azm ile kendilerini oruca alıştırdıkları halde goreceklerdir ki çocuklar için bile mümkün olan oruca pek a'lâ tahammulleri vardır ve istikbalden me'yus olmağa hakları yoktur Bu gün tutamadıklarının diğer gün kazaya muktedirdirler Bıdayeti islâmda bunu mün tarafillâh isbat için sebk eden muvakkat bir tecrübe devresini tekrar tekrar tecrübeyeye kalkışmağa hak yoktur, «من حرب المحرب حلت له الدامة» ... «شهر رمضان الذي» âyetinin nüzulünden sonra böyle bir fıkre zahib olan müslüman yoktur ve olamaz, ancak erbabı ma'zeret mustesnadır. Cenabı Allah bunları bir kısmı maraz ve sefer gibi ma'zereti muvakkate, bir kısmı da takatgudaz ma'zereti daimi eshabı olmak üzere iki sınıfa ayırmış, birine kaza, birine de fidye ruhsatını göstermiştir Binaenaleyh ma'zereti sıyam, marazı muhim, seferi baid, zafı daimdir, ve bu ma'zeretler içinde de savının zarar vermesi maznun, marazdan maadası bilâfi kıyas bir musaadedir Ehemmiyeti olmıyan ve oruçla mazarrat değil, bil'akis menfaat gorecek olan marazlar «مریضاً» kelimesinin tenvininden hâriedirler Oruç cidden muzırrolan marazlar ise esaslı bir mikyası ma'zerettir buna binaen hamıl, ırza gibi maraz hukmunde bulunan ozurler maraza mulhaktır Fakat sefer ve fidye üzerine kıyas cereyan edemez, bunlar emsalsiz mâzeretlerdir İşte zor gibi gorunen oruç insanların böyle zahır u batın ciddi mazereti meşruaları gozedilerek farz kılınan ve insanlara hayatın ve insanlığın lezzetini tatdırarak onlara bir çok menafi te'min edecek ve ebedî tehlikelerden fenahlıklardan koruyacak olan kadını bir ferizai ilâhiye, bu ruknı dînîdir

İmdi (من تطوع حيراً) her kim kendi gonhile tetavvuan her hangi bir hayır yaparsa ve ezeumle fidye vermek lâzım geldiği halde fidyeyi miskin taamından daha fazla verirse, yahud hem fidye verir hem oruç tutarsa (فهو -)

(وان تصوموا خير لكم) bu kendisi için daha hayırlıdır. (خير له) ve zor da olsa oruç tutmanız sizin için fidye vermekten veya kazaya bırakmaktan hayırlıdır. (ان كنتم تلمون) eğer orucun faziletini bilerseniz böyle yaparsınız, tutmamak caiz olan zamanlar da dahi tutarsınız.»

Şimdi, bu sayılı günler «اياما معدودات» hangi günlerdir?

❁ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى
لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ
مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا
يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ
مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ❁❁

Meali Şerifi

O Şehri Ramazan ki insanları irşad için hak fürkanı, hidayet delili beyyineler halinde Kur'an onda indirildi, onun için sizden her kim bu Ay şuhudda – ya'ni haza - ise onu oruç tutsun, kim de hasta yahud seferde ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerden kaza etsin, Allah size kolaylık irade buyuruyor zorluk irade buyurmu - yor, hem buyuruyor ki sayıyı ikmal eyleyesiniz de size hi -

dayet buyurduğu veçhüzere Allahı tekbir ile büyükleye-
siniz ve gerek ki şükredesiniz *

ŞEHR esasında şöhetden masdar olup bir şey'i izhar etmek ma'nasınadır «شهراليم» denılır ki kılıcı kınından çıkarılı izhar etti, demektir. Netekim lisanımızda da «teşhırı sılah» denılır Bu ma'nadan ahz ile evvelâ Semada hilâl olarak zuhur eden Aya, sanıyen, bu Ayın zuhur ve ıstınare ve nihayet ihtifa ve tekrar tulûu suretile bir devrinden ibaret olan muddet zamanıyeye şehir tesmiye edilmiştir ki yirmi dokuzla otuz gun beyninde deveren eder. Münecemîn bunu Kamerin Şems ile ıki içtımâi beyninde küzeran olan müddet diye ta'rif ederler Lâkin bu ta'rif havassa mahsus olub umum için şehir kelimesine muvafık olan meşhur ma'na hilâlin ıki zuhuru beynindeki müddettir Ve me'h'nayı lûgat budur Sahsen hilâl nazarı itibare alınımıyarak sırf gun hisabıle otuz gunluk müddete dahil orfen şehir ıtlak olunur Senei Şemsıyonın eczasından beherine Ay, Şehr, Mah tesmiyesi de bundan me'huzdur.

Ramazan kelimesinde ıki kavil vardır birincisi, Muca hıdden mervı olduğu üzere Esmaulahdan bir ısımdır. Ve şehri Ramazan demek «شهر راقه» demektir Ve bir hadıfsı Nebvî olmak üzere şöyle rivayt edilmiştir «Ramazan geldi, Ramazan gitti» demeymiz, «Şehri Ramazan geldi, Şehri Ramazan gitti» deyiniz çünkü Ramazn Allahın isimlerinden bir ısımdır » Maamafih beyhakî bu hadise zaif demıştır

İkincisi Receb, Şa'ban gibi Şehri mahsusun ısımdır.

Evvelkine göre Şehr dahil olarak «شهر رمضان» terkibinin mecmuu bir ısımı alemdir İkinciye göre ısım yalnız Ramazan olub, Şehri Ramazan âmmin hassa ızafetı kabıliden bir ızafetı beyanıyedir Tahkika göre şuhuri Kameriyeden üçü Şehri Ramazan, Şehri Rebul'evvel, Şehri Rebulahir, şehir kelimesile beraber ısımı alemdir Şu kadarki

tahfifen şehir kelemesinin hazf olunduğu vardır Ramazandan Şehrin hafzı tenzihen mekruh olduğu imâmı Muhammedden dahı mervî ise de suî iyham ve iltibas olmiyan mevakide tahfifen sadece Ramazan demek mekruh değildir Netekim hadîsî Nebevîde dahı «من مام ومما» buyurulmuştur Mutebakî dokuz Ayın isimleri «Muharrem, Safer, Cumadelûlâ, Cumadelâhire, Receb, Şa'ban, Şevval, Zilk'ide, Zilhıcc Şehirsız olarak ismi âlemdir Yalnız Şehrî recebın dahı Ramazan gibi olduğu da söylenmiştir

Ramazan isminin ıstıkakına gelince Bunda da dört vecih zikredilmiştir

1 — Imâmı Hahlden nakl olunduğu uzere vaz sonunda gûz mevsiminin evvelinde yağış yer yuzunu tozdan tathir eden yağmur ma'nasına «رمی» dan me'huzdur Bu yağmurun yer yuzunu yıkadığı gibi Şehrî Ramazan da ehli imanı zunubdan yıkayıb kalblerini tathir ettiği için bu ism ile tesmiye edilmiştir,

2 — Ekseriyet kavline gore Ramazan «رمی» dan me'huzdur Ramaz, Şeysin şiddeti hararetinden taşların gayet kızınasıdır kı böyle pek kızgın yere de «رماء» denilir Binaenaleyh Ramazan, «ramidâ» dan ıhtirak ma'nasına «رمس» fi'linin masdarıdır Ya'nı kızgın yerde yalın ayak yurumekle yanmak demektir «قال رمست قدمه ای احترق من» . «رماء» evveline şehir kelimesi muzaf kılınarak «Şehrî Ramazan» bu Şehrî mubareke isimhas yapılmıştır Çünkü bu Ayda açlık, susuzluk hararetinden ıztırab çekilir Veyahud harareti sıyan ile günahlar yakılır. Bir de deniliyor kı Arablar Ayların isimlerini lûgatı kadimelerinden tahvil ettikleri zaman her Ayı tesadûf ettiği mevsime gore tesmiye etmişlerdi Lûgatı kadimede «ماق» ismiyle yade-dilen bu Ay da o sene şiddetli bir sıcağa tesadûf ettiğinden buna «şehir Ramazan» namını verdiler.

3 — Ezheriden nakl olunan kavıldır kı Ramazan

«ومعت العمل رمعاً» fi'inden me'huzdur kî kılıcın namhsını veya ok demirini inceltib keskinletmek için yalabık iki taş arasına koyub döğmektir, bu Şehre bu ismin verilmesi de Arabların bu Ayda silâhlarını bileyib hazırladıklarından dolayıdır

4 — Ramazan isminin Esmâi hüsnadan olduğu sahih ise Şehri Ramazan bizzat bununla tesmiye edilmiş ve bunda bilhassa rahmeti ilâhiye ile gunahların ıhtırakı nazarı mülâhazaya alınmıştır Ve bu ma'na ile oruç şehri Allah şehri olmuştur Hasılı Ramazanın ma'nayı lûgavîsinde temizlik, ıhtırak, keskinlik ma'naları bulunduğu gibi ı'tıbarı dînisinde ıhtırakı zünub ve ızafeti ilâhiye ma'naları âmıl olmuştur. Bir hadisi Nebevîde evvelî rahmet, evsâtı mağfiret, ahırî ateşten azatlık diye tavsif olunan Şehri Ramazanın en mubarek bir gecesi nuzulı Kur'ana da mebd'e' olmuştur. Bu ayette de bilhassa bu vasf ile tavsif buyurulmuştur

ELKUR'AN, Peygamberimiz Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi veselleme sureti mahsusada inzal olunub bize tevatüren nakledilen kelâmullahın ismidir kî mushafların deffeteyni beyninde mektubdur Bu isimde iki kıraet vardır İbnü Kesir kıraetinde vakıf ve vasılda ve Hamza kıraetinde yalnız vasılda hemzesiz olarak mutebakı kıraetlerde hemze ile okunur Hemzelisi kıraetten hemzesizi «karn» maddesindendir, Hemze ile «مفروء» ya'nı tilâvetle okunan, hemzesizi de ecza' ve mazmunu yekdiğerine mukarın ve birbirini musaddık ve mütenasık demektir. İmamı Şafî Hazretleri bunun hemzesiz olarak, Tevrat, İncil gibi bilâ ıstikak ismi kitabullah olduğunu söylemiştir

Katad ve Atâ balâdaki «إياماً معدودات» in Ramazan olmayıb saymı evvel ya'nı her Aydan üç gün veya bunlarla beraber yevmi «Âşura» dan ibaret bulunduğuna zahib olmuş ve bunun iptida tetavvu badehu farz veyahud iptida farz kılınmış olmasında ihtilâf eylemekle beraber bil'ahare

bu ayetle savmı Ramazan farz kılınarak makablinin tamamen neshedilmiş olduğunda ittıfak etmişlerdi. Hazreti Muâzin kavli de bu olduğu söylenmiştir Bunlara göre sıyâmı Ramazanın delhî farziyyeti «باباالدين امواكت عليكم الخ» değil «شهر رمضان الدي» «من شهد منكم الشهر فليصمه الخ» emrî ilâhîsî olmuş olur. Lâkin Cumhura göre savmı evvel sünnet ile sabit olmuş ve Ramazan orucunun farziyyeti bervechi balâ «كتب عليكم» ayetiyle başlamıştır ve «اياما معدودات» dan murad Ramazandır «شهر رمضان الدي» bunu beyandır. O halde ma'na

Size sıyâmı farz kılınan eyyamı ma'dude (شهر رمضان)

(انزل فيه القرآن هدىً - o mübarek Şehri Ramazandır kı o الدي)

(الاس وبيات من الهدى والفرقان) âyetleri furkan ve hıdayet-ten ibaret beyyinat, meemuu bütün insanlara aynı hıdayet olarak Kur'an bu Ayda inzal olundu »

INZAL def'aten, TENZİL de tedricen indirilmek demektir. Kur'an yirmi üç senede tedricen tenzil buyurulmuş olduğu halde burada Şehri Ramazanda inzalinin beyan buyurulması şayanı dikkattir Bunda üç ma'na vardır birincisi ekser müfesssırının rivayâtı varidesine göre Kur'an Şehri Ramazanın Kadir gecesı denilen bir leylei mübarekesinde Semai Dunyaya, Beyti ma'mure def'aten inzal, ba'dehu yirmi üç senede tedricen, parça parça Arza tenzil byuurulmuştur Demek kı hakikatı Kur'aniye Arza nuzulinden evvel âlemü kevnîde ve Arza en yakın olan Semada bir Ramazan gecesı toptan tecellî etmiş ve Yer yüzüne nuzulu onu takib eylemiştir İkincisi, Kur'an bu Ayda inzal olunmağa başladı demektir. Zıkri küll ve iradei cüz kabilinden mecaz olmakla beraber Muhammed ibni İshaktan mervi ve maamafih zahir gibidir Bu surette garı Hirada «اقرأ باسم ربك» âyetinin nüzulü Ramazanı şerifin Kadir gecesine müsadif olmuştur Garı

hıra' harareti Ramazan, tazyıkı leyl pek büyük bir inkişafı lâhutînin meb'dei olmuş ve bundan itibaren kadri gıran kıymeti Muhammedi âyatı beyymat ve mu'izâtı vazıhaî hak ile bütün mevcudata ızhar vır ilân buyurulmuştur ki bunda

Mâptelâğı gama sorkım geceler kaç saat

deyebilecek ehli gama « یا ایها الدین اموا استمعوا بالصبر والصلوة اذاعة مع الصابرين » mazmunu üzere ne büyük bir tebşır vardır! Bu suretle ehli dile huzurı ilâhîde kanlı goz yaşları dokturen nice leyalı ıstıbarın pek büyük beşaretlere, saadetlere mebde' olduğu vakıdır Ne hıkmeti subhanıyedir ki envarı saadet, gunduzlerin nasıyei tâbnakinden ziyade gecelerin simayı hazınından doğar Çok gulenler ağlamağa namzed olurken, ağlıyanlar, hele hak yolunda ağlıyanlar gulineğe ıstihkak kazanırlar. Uçuncusu, « اول ميعاتران » hakkında bu veçhle Kur'an inzal edilmiş bulunan Şehrî Ramazan demektir. Fılhakıka Kur'anı azımuşşanda bu mubarek Aydan başka bılhassa medhı celîl ilâhîye mazhar olarak ismı tasrîh edilmiş bir Ay yoktur İste Şehrî Ramazan böyle mubarek bir Aydır Ve bunun ıçın sıyamın farzıyyeti de bu Aya tahsis edilmiştir Zakrı sebmeden eyyâmı ma'dude ve mahdude işte bunun gunleridir

Binaenaleyh (من شهد مكم الشهر فليصمه) siz mü'mınlerden her kım bu mubarek Ayda şahıd ve hazır veya bu mubarek Aya şahıd olursa bunda oruç tutsun — شهود — esasen gıyab mukabilı huzur demektir ki şehadet ve müşahede de bu huzur cumlesindendir Şehir, müddeti zemaniye olarak bunun mef'ulu fıhı veya mef'ulü bıhı olmak muhtemeldir Evvelkime göre bu Ayda bılfiıl hazır olan yanı vatanında mukım olub musafir olmıyan demektir. İkincisi de Şehrî huzurı ilmî ile müşahede eden demek olur. Zaman ise müşahede olunamıyacağından buna şuhud, huzurı aklî demek olan ılımı yakîn veyahud hılâlin şuhu-

du ma'nalarından birini ifade eder Bu da iki ma'naya muhtemeldir Birisi her kım görürse tutsun demektir, bunda gormiyenler meskûtun anıdır Diğerı de her hangi biriniz hilâle şahadet ederse her biriniz tutsun demektir. Bunda da şuhud ve şahadet, esbabı ılmolarak sabit ve mu'teber bir şahid ile de Ramazan tutulabilmek caiz olur. Binaenaleyh «فمن شهد معكم الشهر» şu ma'nalara muhtemeldir.

1 — Sizden her kım Ramazanda mukim ise onu tutsun

2 — Sizden her kım Ramazanı yakînen bilirse onu tutsun.

3 — Sizden her kım Ramazanın hilâlini görürse onu tutsun.

Birinci ve ikinci ma'naya göre Şehir hakikatıyla kulle masruf olursa vucub tainamında teveccüh edeceğinden Ramazanda oruç tutmak mümkün olmaz Halbuki farz olan budur Binaenaleyh şehudı Şehir Şehudı cüz'î Şehir ma'nasıdır Bu iki ma'naya göre esbabı ılım meskûtun anıdır. İkinci ve üçüncüde gelecek inusafir fıkrası muhassıs, evvelkinde adıldır Fahrüddini Razi der ki Vahidî ve sahibi Keşşaf gibi ekser muhakkıkîn birinci ma'naya zabı olmuşlardır Lâkin benim indimde ikinci evlâdır Zira hazıften salındır ilah. Hulâsa burada şehudı hilâl ma'nası zarurî değildir O halde esbabı ılım meskûtun anıdır, bunu taharri etmek lâzım gelecektir

Bu mes'eleda esbabı ılım için ictihada mesağ var mıdır? Şuhud, hazar ile veya huzuri aklî demek olan ılımı yakîn ile mufesser olduğu takdirde ba'dettaharri bu babda başkaca bir nas yoksa esbabı ılımı hakkında ictihada mesağ olmak lâzım gelir Bunun için bazıları başka nas yok zannıyla hesabı nücumıye ile dahi amel olunabileceğine kail olmuşlardır Lâkin Cümhuri eslâfa göre başkaca nas mevcut olduğundan bu mes'eale mevrıdı ictihad değildir Zira bu âyet bu tefsire göre sakıt ise de bu

babda kitab ve sünnetten müteaddid naslar vardır. Evvelâ kitaptan «يَسْتَلُوكَ عَنِ الْإِلهِ قُلُوبُ مَوَائِدِ النَّاسِ» âyeti gelecektir. Bu bize kat'iyen gösterir ki şer'an vakti ta'yin eden delil hilâldir. Hilâl ise göreceğimiz veçhile mer'inin ismidir. Bundan başka hilâlin nasıl bılınacağını ehadisî şerife göstermiştir.

== الشَّهْرُ تِسْعَةٌ وَعَشْرُونَ لَا تَصُومُوا حَتَّى رَوْهَ وَلَا عَطَرُوا حَتَّى رَوْهَ فَإِنْ عَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْدَرُوا لَهُ — 1
Ay yirmi dokuz, gormedikçe tutmayın ve gormedikçe iftar etmeyin, eğer üzeriniz bulutlanırsa miktarını hesab ediniz» Acaba bu miktarı hesap ne demektir? Bunu da şu hadisler göstermiştir

== لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهِلَالَ فَإِنْ عَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْدَرُوا ثَلَاثِينَ — 2
Hilâli görün-
ciye kadar oruç tutmayın, üzeriniz bulutlanırsa otuzu
miktar yapınız»

== صُومُوا الرُّيُوتَ وَافْطَرُوا الرُّيُوتَ فَإِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ مَطَرِهِ سَحَابٌ أَوْ قَرَّةٌ مَدَّوْا ثَلَاثِينَ — 3
rü'yeti için tutunuz ve rü'yeti için bozunuz. Eğer sizinle
manzarayı hilâl arasına bir bulut veya pırs haylulet
ederse otuzu sayınız»

== صُومُوا وَمَعَانِ لِرُيُوتِهِ فَإِنْ حَالَ بَيْنَكُمْ عِمَامَةٌ أَوْ صَائِلَةٌ فَأَكْلُوا عِدَّةَ شَهْرِ شِمَانٍ ثَلَاثِينَ — 4
Ramazanı rü'yeti sebebiyle
tutunuz eğer aranızda bir bulut veya sis girerse şehri
Şa'banın adedini otuza ıkmal ediniz ve Ramazanı Şa'ban-
dan bir gün oruçla karşılamayınız.»

== الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا الْحِجْ — 5
Ya'nı Ay kâh otuz ve kâh yirmi
dokuz olur Görürseniz tutunuz, görürseniz bozunuz, eğer
bulutlu olursa otuzu sayınız.

İşte bunlar ve emsalı ehadisî sahiha «يَسْتَلُوكَ عَنِ الْإِلهِ قُلُوبُ مَوَائِدِ النَّاسِ» âyetine mutabık olarak «فَمِنْ شَهَدَ مَعَكُمْ الشَّهْرَ عَلَيْهِ» dedi şuhudî Şehrînin esbabı mu'tebere şer'iyesini beyan eylemişlerdir. Binaenaleyh meselede ictihada mesağ yoktur. bu nusus gösteriyor ki şer'an bir hilâlden ı'tıbare Şehrînin mikyası aslısı otuz gündür Otuzun tamam olduğu ma'lûm olunca başkaca hiç bir delile ihtiyac yoktur Fakat Şehir bazan yirmi dokuz da olur () zaman delile ihtiyac vardır.

Bu delîl rû'yeti hilâldır, ya'ni ilmi istidlâlî değil ilmi şuhudîdir İlmî şuhudî mümkün olan mevakîde ehlin-den buna müstenid olan şehadetin de sureti umumiyede mu'teber bir beyyine olduğunda şüphe yoktur. Istikrai nûsusa nazaran semai şehadet ile amel, ilmi şuhudî ile ameldir. Bundan başka «مس»، «مكم» ile hitabı savm, hitabı âmdır Ve bu gibi ahkâmı şer'îye ve hukukî ilâhiyede vahid üzere hüküm, cemaat üzere hükümdür. «حكمى على الواحد حكمى على الجماعة». Bunun için her hangi bir mu'mın üzerine şuhudî hilâl ile savmın vacib olduğu sabit olunca biddelâle diğerlerine de vacib olur Bu vücub ve subut ise ancak o mu'mının şuhud ve şehadatiyle olur Bu şehadet, ferdî surette ise vücub yalnız ışıdenlere sırayet eder Yok eğer içtimai surette ve bir mahkeme huzurunda sabit ise o zaman da umuma sırayet eder O halde şuhuddan şehadete nakli kelâm edelim. Savm «محس حقا» iftar ve bayram hakkı abiddir Ve usulî şer'îyeye nazaran hukukî ibad taallûk eden hususatta amel lâakal iki şahıdî âdile mutevakkıdır. Fakat hukukî ibad taalluk etmiyen ve yalnız hakkı ilâhî olup diyaneti mahza kabılınden bulunan hususatta bir şahıdî âdilin haberi vahidî ile dahî amel caizdir Binaenaleyh Bayram için şehadeti vahide aslâ kâfi gelmez ise de Ramazan için bunun cevaz ifade edebilmesi mümkündür Ancak bunun zahırî hal ile tekzib olunamaması da şarttır. Zahırî halin tekzib edebileceği habere haberi sahih nazarile bakılamaz Binaenaleyh e'immei Hanefiye bil'ittafak demişlerdir ki Semada bir illet bulunduğu, ya'ni heva açık olmadığı zaman Şavval ve Zilhice için lâ'akal iki âdilin, Ramazan için yalnız âdil bir adamın dahî şehadeti kabul edilebilirse de Semada illet bulunduğu zamanlar ihbarları ılım ifade edecek bir cemaati kesirenin şehadeti lâzımdır. Ma'adası kabul edilmez Zira ayın yirmi dokuzuncu günü taharru hilâl umum mu'minlere farzdır. Binaenaleyh bunu bir çok insanlar lâyıki-

arayib gozettiği ve Semada bir mani'de bulunmadığı halde bir kaç kimsenin gorub de diğerlerinin gözleri sağlam ve mani'dan azade bulunmakla beraber görmemiş olmaları âdeten mümkün olmaz Binaenaleyh bu zahri hal, gordük diyerek bir kaç kışının şehadetini tekzib eder Bunların galatına veya bir hayal gorub hilâl sandığına veya mîkânı aklisne binaen yalan soylemiş olduklarına ihtimal verir Ahkâmı Kur'anda der ki bu bir aslı sahih dir, akıllar sıhhatine hüküm eyler ve emri şeriatın meb' nası da bunun üzerinedir. Bunda hatâ büyük zarara bâis olur Bu yüzden halka şüpheler ilka ederek dinlerini teşviş edebılırler Bunun için e'immei Hanefiye ahkâmı şer'iyeden umum nasın bilmeğe muhtac bulunduğu hususatin tariki subutu istifaze ve mucibi ilmi olan haberler olabileceğine ve bu gibileri alıbarı âhad ile isbat caiz olmadığına kail olmuşlardır. Fakat Semada illet bulunduğu zaman böyle zahiri halin tekzibi olamayacağından hakkullah olan Ramazanda bir, hukukî ihad olan bayramlarda iki âdilin şehadetini tekzib etmeğe de hak yoktur Bundan şu da anlaşılır ki zahiri halin tekzibi mu'nunlerin ifayı feriza için feve feve taharrı hilâle çıktıkları zamandır Yoksa bu vazife muhmel bırakılır da taharrı tek tuk bir kaç kışa kalırsa Semada illet bulunmadığı halde ifayı vazife etmeyenlerin edenleri tekzibe hakları kalmaz. Zahiri hal o bir kaç kişiyi mukezzib olmaz Muteahhirin bu derkeye düştükleri için cemmi gafır şartından sarfi nazar ederek diğer mezhebler de olduğu gibi alel'itlak iki şahıdı âdil ile iktıfaya luzum hissetmişlerdi Hasılı savını, umuma farzi ayn olduğu için şer'an şehrin sebebi subutu da umum için mümkün olan şuhudı hilâle, olmadığı halde otuz mikyasna raptedilmiştir Binaenaleyh ayın yirmi dokuzunda taharrı hilâlde umuma lâ'akal farzi kıfaye olarak farzdır.

Hıسابatı nucumiyeye gelince Evvelâ Bu hıساب uzere av sureti umumiyede ne yirmi dokuz, ne de otuzdur İki

ictima veya iki hilâl beynindeki şehri nücümü yirmi dokuzla otuz arasında daima kesirlidir. Vasatısı ise yirmi dokuz buçuk gün eder Halbuki savm sabit olmak için gün mi'yarına merbuttur Binaenaleyh hesabı nücümü esası mi'yardan harıcdır. Sanıyen, hesabı nücümü ile idraki hilâl, ilmi şehudî değil ilmi istidlâlidir Binaenaleyh istidlâl mevkîlerinde şer'an dahi mu'teber olsa da şuhud mevkünde olmaz. Salısen, bu ilmi istidlâlî ehli fen olan havassa mahsustur Bu esas ittihaz edildiği takdirde avam taklide cebredilmiş ve ferızai savmıyelerini eda için ibadetinde behemehal havassın vısatatına mecbur kılınmış ve ilmi şuhudî zevkünden mahrum edilmiş olur Böyle olmamak için hilâl hesabını anlayacak kadar ilmi nücüm tahsili dahi müslümanların hepsine farzı ayın kılınmak lâzım gelir ki bu da umumî olan dını islâmın yüsü esasına muhalif bir teklif olur. Rabian, ictimai neyyireyn umuru hafıye ve ızafiyedendir Buun delili zahırsı şuhudî hilâldır Şer'an umuru hafıyede bir şeyin delili o şey makamına ikame olunacağından şuhuda itibar, zarurî olmak lâzım gelir Halbuki hesab esas ittihaz olunduğu takdirde itibar, hilâlin zuhuruna değil, ictimanın vuku ve hitamına olmak lâzım gelir Binaenaleyh hesab noktai nazarından ru'yeti hilâl itibarının ne fennen ne ser'an bir ma'nası olmaz Bu gibi lukmetlere mebnı hesabı nücuma itibar hakkında bir nas varid olmamıştır Bu da fennin alel'itlak kıymetsizliğinden değil, belki mevzuı sıyam noktai nazarından umumî olamayacağı içindir İlmi nücüm tahsili herkese farz kılınacak iptidâî tahsillerden olamayacağı için buna mukabil senenin ba'zı mukaddes gunlerinde müslümanlara taharrı hilâlî teşhül edecek rasadhaneler yaparak herkesin bu zevkleri tatınası için teşvikatta bulunmak elbette daha güzeldir Goruluyor ki mu'teber olan haber, ilmi şuhudîyi nakıl demek olan ve zahiren tekzib edilemeyecek olan şehadetü adıldır

Yoksa hiç kimse şüphe etmez ki para için din ve vieda-
nını satıp yalan yere şahadet edebilecek bir kaç fasıkın
ihbarına itimad etmekten ise hesab ile amel etmek evlâ-
dır. Ve Peygamberımız Şa'banın son günü orucile Rama-
zan karşılamayı da nehiy buyurduğu için Şa'ban olduğu
malûm bulunan bir günde yalan bir haber ile oruç tut-
mak veya Ramazan olan bir günde yalan bir haber ile
Bayram yapmak da günah olacağından bu babda ihtiyat
da lâzımdır Binaenaleyh cemmi gafırın şahadeti bulun-
madığı zaman dinlenecek şahidler hakkında hesabı nucu-
mıyı zahırı hal gibi mu'teber tutmak zamanımızın haline
muvafık olacaktır ve müsluman olanlar her halde hilâli
taharri etmek ferzasını unutmamalıdır

Hulâsa, savmın sebebi vucubı şuhudı şehir, daha doğru-
su şuhudı cuz'ı Şehir'dir, Yirmi dokuzda rû'yeti hilâl ile, bu ol-
madığı takdirde tekmi'li selâsın ile halı haza'da Şehir Rama-
zana girmiş olan her mü'mını mükellefe bu ayda oruç tutmak
farzdır (ومن كان مريضاً) ve her kim mühimce hasta (او على سفرٍ)

yahud bir sefer türerinde ise (فعدة من أيامٍ آخر) bunların o-
rucu da Ramazandan başka günlerden sayısındadır —
Ya'nı bunlara Ramazanda ruhsat vardır, tutmayabilirler
ve tutmazlarsa diğer günlerde adedi adedine kaza etmiş ve
borçludurlar Kaza ettikleri takdirde âsım olmazlar. Fa-
kat mukim ve sahib olanlara bu ruhsat yoktur, onlar
kazaya bırakırsa farzı terketmekle âsım olurlar Ve
amden nakzettikleri takdirde kazadan başka keffaret de
lâzım gelir İşte yazılmış olan sıyamın eyyamı ma'dudesi
Şehir Ramazan ile beyan ve farziyyeti tencizen te'kid
olunduktan sonra ma'zeretlerin itibardan sukutu tevehhüm
olunmamak için maraz ve sefer ma'zeret ve ruhsatları da
tekrar zikredilmiştir Bu tekrar dolayısıyla balâdaki âyet-
lerin savmı Ramazan hakkında olmadığı ve olsa bile iptidai
hale aid olan vucubı muhayyer hakkında olup bu tenciz

ile mensuh bulunndukları ve binaenaleyh «وَعَلَى الدِّينِ بِطَبَقِهِ» fıkrasının tekrar edilmediği cihetle külliyyen mensuh olduğu itakayı istitaa ile tefsir eden bir çok müfessirin tarafından dermiyan edilmiştir. Lâkin burada itakanın ma'nası tatvik olub bunun mensuh olmadığı ve lâakal şeyhi fâni ve marızı me'yus haklarında mensuh olmadığı sabit ve Şafiye gore hamıl ve mürziaya dahi şamil ve hatta şeyhi fâniye fidyeyi vacib gormiyen Imam Malike gore bu nas kaza borcu olub da muktedir iken senesi, zarfında kaza etmiyenler hakkında sabit olduğu yukarıda ızah edilmiş idi Burada tekrar edilmemesi mensuhıyetinden değil edaya mahsus muvakkat ma'zeret olan maraz ve seferin zikrile eda ve kazaya şamil daimi ma'zeret olan za'fi takatın evleviyyetle subutu anlaşılmasına meb'nidir. Ve bu noktayı şu da te'yid eder (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ -)

(ولا يريد بكم العسر) Allah boyle orucu farz kilmakla sizi zora, sıkıntıya gırtar etmek istemez, bil'akis size kolaylık vermek ister - Maraz ve seferde savm ise bazan usret olabilir, bunun yusu de iftara ruhsattır Buna binaen mucibi zarar ve harec olacak ma'zeretler hakkında ruhsatlar vermiştir Bu hikmete meb'nidir ki oruca niyyet edib de oruclu olduğunu unutarak yeyib içen veya muameleleri zevciye yapan nasînin orucu bozulmıyacağı hadîsi Nebevîde beyan buyurulmuş ve buna ziyafetullah ıtlak edilmiştir Yine bu yusu esasına meb'nı ateh, cünun gibi mevanı teklif bulunmıyan ve az çok hitabı ânimile mükellefin miyanında dahil bulunan akli başında ve fakat eda olsun kaza olsun oruca zor dayanabilecek, oruç bütün takatını tüketib zarar verecek olan ve hasbel'ade günden güne yıprayıb fenaya doğru giden pek ihtıyar erkekler ve kadınlar, keزالık genç olduğu halde ifakatsız bir marazı muzmünden dolayı ihtıyarlar gibi takatsız bulunan zaifler hakkında da kudreti maliyeleri bulun-

mak şartile balâdaki fide ruhsatı evleviyyetle sabıttır.* Çünkü bunlar için kaza dahi bir usret olacağından yüsür fide suretindedir Hasılı Cenabı Allah zor gibi görünen orucu farz kılmakla esasen mu'mın kullarını mücadelei hayatta usretten kurtarıb yüs-ü suhulete mazhar kılmağı irade buyurmuştur Oruçla kolay kolay mucahedei nefse alışılacak, luzumunda sabır yolları öğrenilecek, metaribi hayat yenilecek, saadeti uhreviyyeye ırışilecektir. Fakat böyle usretleri yusre tebdil edecek olan oruç, maraz ve sefer ve ihtiyarlık gibi bazı ahvalde vusrolmaz da usrolabilir, işte o zaman da kaza veva fide yüsür ve ruhsatı meşru' kılınmıştır. Hattâ Zahirıyye bu âyetlerin zahrıne bakarak seferde kasrı salât gibi seferde iftarı savmın vucubuna bile kail olmuşlar musafir olana başka günlerde oruç tutmak farzdır, demişler «إيس من الأيام والسر» hadisiyle de istidlâl eylemişlerdir Ebuhureyre radiyallahu anh dahi buna binaen «seferde şaim olana vine kaza lâzım gelir» demiştir Lâkin bundan ma'ada bütün sahabe ve Tabiin ve Fukaha' seferde savmın namaz gibi olmayıp caiz olduğunda ve tutarsa kaza lâzım gelmiyeceğinde muttefiktiler. Bu babda Ebuhureyre şazdır. Çünkü aleyhissalâtu vesselâm Efendimizin seferde oruç tuttuğu haberi mustefiz ile sabıttır Ebusaidı Hudri, Encsibni Malik, Cabir ibni Abdullah, Ebudderda' Selemetabni muhabbik ve ibniabbas radiyallahuanhum seferde sıyama Nebeviyyi rivayet eylemişlerdir Bundan başka Hamzetabni amrilesemî radiyallahuanh Resulullah «ben seferde oruç tutarım» dediği zaman risaletmucâb Efendimizin «ان شئت فسم وان شئت فامطر» dilerse tut dilerse ye» buyurduğu da sabıttır. Muşarunıleyh Hamze ve Urvetibnizzubeyr ve Ebu Meravih sefer ve haza da savmı dehir tutarlardı. Bu âyetlerde ise mariz ve musafire iftarın vucubuna delâlet yoktur Binaenaleyh «إيس من الأيام والسر» hadisi de bazı ahvali mahsusaya maksurdur. Netekim tetli Mekke senesi Peygamberle beraber Eshab,

Ramazanda oruc tutmuşlardı, sonra Resulullah «düşmanınıza yaklaştınız fitır sizin için daha kuvvetlidir, binaenaleyh iftar ediniz» buyurdu Ebu Saidi hudri «Vallahi ben bu emirden evvel görtüyordum ki Resulullah ile beraber tutuyordum» demiştir Bu sefer Ramazanın onu geçtikten sonra vaki olmuş ve iftar emri «Uşfan» ile «Emeç» arasında «Kedid» nam mahalde verilmişti demek ki «ليس من الر» hadisi bu gibi esbabı mahsusaya maksurdur. Binaenaleyh seferde oruc memnu değil belki «وان تسوموا خير لكم» itlakıyla efaldır bile Hazretü Enes de «بئز ومن كان صريحا» «âyeti nazıl olduğu vakıt seferlerimizde ac acına gider ve konduğumuz zaman da karnımız doymazdı, fakat bu gün tok olarak gıdıyoruz ve tok olarak konuyoruz» demiş ve uşağına seferde orucu emretmişti. Cenabı Allahın bu rulsatı toysır içindir Seferdeki salât gibi azîmet ma'nasında değildir Meriz için iftarın vacib olmadığı muttefakun aleyh iken Zahirîyyenin seferde iftarı vacib addetmesi doğru olamaz Zaman olur ki meriz ve musafir için vaktinde herkesle beraber edaen tutmak bilâhare yalnız kazaen tutmaktan daha usretli olabilir, bu da iradei yusre muhafız olur

Hasılı Allah, yusr ister, bir de (ولتكموا العدة) şehrin adedi eyyamına göre edaen veya kazaen savnın adedini ıkmal eylemenizi, Asımdan Ebu Bekir Şu'be rivayeti ve Ya'kub kiraetinde kâfın fethi ve mîmin teşdidiyle «ولتكموا العدة» okunduğuna nazaran adedi tekmiî etmenizi (ولتكبروا الله على ما هديكم) ve size hıdayet etmesine veya hıdayet ettiğime hamdederek Allaha tekbir ve ta'ziminizi (ولعلكم تشكرون) ve sizin gibi mu'mınlerden me'mul olan şukrünüzu ister — Bu rabta göre «ولتكموا العدة» demek tir ki «lâm» lar ta'lil olmayıb, «يريدون ليطفئوا» âyetlerindeki «lâm» lar gibidir Fakat «lâm» ları ta'lile hamle-

derek âyetin nihayetinde «شرع كل ذلك» takdiri dekik bir leffi latifi tazammun etmekle daha belîğ olduğunu sahib
 - Kessaf beyan eder Bu surette ma'na «Allah yûsr ister, usr istemez ve adedi ikmal eylemeniz için ve Allahın size hıdayetine hamdederek kendini tekbir ve ta'zim etmeniz için, ve bir de şükredesiniz diyedir ki Cenabı Allah bütün bunları böyle teşri eyledi», ya'ni şahide savmi Şehri, meriz ve musafıre ibahai iftarı ve iftar ettikleri takdirde aynı adede riayetle kazayı meşru eyledi. İkmali aded, muraatı adedin, tekbir, ta'lim eylediği keyfiyeti kaza ve uhdei fıtrdan hurucun, şukûr de terhis-ü teysir in illeti olur Her iki ma'naca Ramazan orucunun adedi eyyam ile kâmilin tutulması ve Bayram ayı görülmekçe otuzun tekmil edilmesi matlûbı ilâhîdir. Kazada muraatı adedin matlûb olması edada ikmalî adedin matlûb olmasına muterettib ve kazanın sebebi vücubu edanın sebebi vücubundan ibaret bulunmasından munbaıstır Aded her gunun kendi orucuna sebep ve mi'yar olduğunu gösterir () halde şuhudı şehir sebebi icmalî olmakla beraber sebebi tafsilî eyyamdır ve bunun için oruç evvel'eminde eyyamı ma'dude olmak üzere farz kılınmış ve Şehir bunun beyanı olmuştur «ولكموا العدة» Şehir adedi eyyame rabtetmiştir Binaenaleyh Ramazanda bir kaç oruç yeyen kimsenin bütün Şehri kaza etmesi lâzım gelmez Balâda «اراما معدودات» nihayetle «ولكموا العدة» denilmeyib de sade «ولكموا الشهر» denilse idi böyle olmak lâzım gelirdi ve hattâ gecesıyla gündüziyle bütün Ayın bir oruç olması ıktıza ederdi Demek ki Ramazanın içinde tahavvulî teklif mu'teberdir Ortasında balîğ olanlar mükellef olduğu gibi seratu teklifi zavı edenlerden de sakıt olur Kezalik Ramazan bıdayetinde mukim olan kimse Ramazan içinde sefere çıkarsa yine ruhsata mazhardır. Ancak oruçlu olarak çıktığı gunu bu ruhsata dahil olmaz. Zira «واعلى سر» buyurulmuştur Aded de gun üzere mürettebdır. Sebebi

icub yalnız evvelinden şuhudı Şehr olsa idi bunlar iz olmazdı. Maamafih evvelinden tamamına bir niyyet de oruc sahîh olabilir. Çünkü şuhudı Şehir bir sebebi nâlidir.

ALLAHI TEKBİR, esasen Allaha ta'zîm demektir ki ma'na ile olur. Akdi kalb, kavî, amel. Akdi kalb, lahîn vahdaniyyetine ve adline i'tikad ile sıhhatı marifet zevallî şükûttür. Kavî, sıfâtı alıyye ve esmâî hüsnaşını ardır. Amel de salât-ü savm ve sair mefrûzât-ü meşât gıbı a'malî ubudîyyet ile ibadet etmektir Bu kavî-ü melin makbul olması da i'tikadî kalbe ya'nî imana mûrakkıftır. Zira «ومس اراد الآخرة وسمى لها سعيها وهو مؤمن فأولئك كان سعيهم مشكورا» etinde meşkûriyyetî sâ-y, mu'mîn olmak halîyle takyîd ilmiştir İ'tikad-ü iman savme mahsus olmayıb her adette carî olduğu ve ibadatı saire esbabı muhtelifeye erbut olub sıyâmı Ramazana inubtenî bulunmadığı netle bu âyete munasib olan ma'na bu tekbîrîn adedî imazânı iknâle mûteallık olarak Bayrama işâret olması buna evlâ olan da lâfzî tekbîrîn izhar edilmesidir İfzî tekbîr «Allahüekber» demektir. Bunun ekmel r suretî de tehlî-u tahmîdî dahî muştemil olan «الله أكبر الله أكبر لا اله الا الله والله أكبر الله أكبر وشاء الحمد» dir ki tekbîr namîyle utedareftir Bu âyette tekbîrîn «على» ile silelenmesi de 'înâyî hamdın tazminine mebnî olduğundan buna pek unasıbdır Bu tekbîr ise insanın hilâlî Şevvalı ru'yet zamanında kendi nefsinde yapacağı tekbîr olmak caiz olduğubı seleften bir çoğunun anladığı veçhile Bayram namazına carken yapılan tekbîr veyahut Bayram namazının tekrîrî olmak da caizdir Yani her biri muhtemeldir Bundan birine delâletî mahsusa yoktur Binaenaleyh bunları birî bu âyet ile vacıbdır denilemez, cehr u ihfâsı vacıbdır 3 denilemez İbnî Abbas Hazretlerinden rivayet olunuyor «Muslumanlar Şevval hilâline baktıklarında Bayramlarından farîğ oluncaya kadar tekbîr almaları üzerlerine

haktır Çünkü «تَكْمَلُوا الْعِدَّةَ وَتُكْمِلُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ» buyurulmuştur. Hazreti Ali, Ebu Katade, İbnü Omer, Said ibni Museyyeb Urve, Kasım, Haricetibni Zeyd ve Nafı ibni Öbüeyr ibni Mut'im vesair eshabı kıramdan daha mervidir ki Bayram gunu musallaya çıktıkları vakıt tekbir alırlardı Ebu Bekrı razî Ahkâmulkur'anda bunları naklederken der ki «İbnü Abbasın mevlâsı Şu'be şöyle demiştir. «Ben İbnü Abbâsı musallaya yedib gotururdum, nasın tekbir aldığını ııdır, nasa ne oluyor imam tekbir mı aldı» derdı, ben hayır derdım, o da «nas deli midirler?» derdı, bundan anlaşılır ki İbnü Abbas tariki musallada tekbiri hoş görmemistir ve bu delâlet eyler ki onun indinde âyetteki tekbirden murad, imamın hutbede aldığı o tekbirdir ki nas daha beraber alabilir Hilâl tekbiri rivayetinde de cehrin vucubuna delâlet yoktur» ilah. Bu dehillerin hasılı olmak üzere mezhebi Hanefide muhtar olan şudur ki bu tekbirlerin hiç biri vacib değildir Bayram hilâlını gorunce sırrın manayı cammiyle bir tekbiri mustehab Peygamberden ve sadrı evvelden mervı olduğu için Bayramlarda musallaya giderken tekbir sunnettir Ancak Ramazan Bayramında süren ve Kurban bayramında cehren almak mustehabdır Âyetteki tekbir mutlak olduğu için bütün bunlara şamil olursa da hepsinin vucubunu ilade etmez Nihayet Bayramın hululu ile mutlak bir tekbinin vucubunu ilade ederse o da Bayram namazı ve ondaki tekbirler olabilir Şu halde hasılı ma'na «Ramazanı ıkmal edib tekbir alarak Bayram namazını kılınız» demek olur, «وَاللَّهُمَّ تَكْمِلُوا» da Bayram sururuna ve Bayramın bir tarzi şükran ile yapılması hususuna işareti mahsusayı hâizdir — Ve bu suretle ferızai sıyâmın ta yukarıdaki emirlerime tenasuku ne kadar ma'nıdar olmuştun Ve bu emirlerle bu âyette Cebriyye mezhebini iptal edecek deliller vardır

Rivayet olundığına göre a'rahının birisi Resulullah

salâllahü aleyhi veselleme «أقرب رسالته أم بعيد فاديه» = Rabbımız yakındır, gizlice münacat mı edelim, yoksa uzak mıdır bağıralım mı?» diye sormuştu Bu sebeble Cenabı Allah müstahıkkı tekbir-ü şükran olan zatı ulûhiyyetini ta'rif-u tavsif ederek duanın savma şiddeti münasebetini ifham ve ahkâmının mer'iyeti icrasını emr için telvîni hitab ile Resulüne buyurmuşdur ki

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي

عَنِّي فَأَنِّي قَرِيبٌ أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلَيْسَ جَبْوًا إِلَيَّ وَلِيُؤْمِنُوا بِالْعَلَمَةِ يَرْشُدُونَ

Meali Şerifi

Ve şayed kullarım sana benden sual ettilerse muhakkak ki ben çok yakındır, bana dua edince duacının duasına icabet ederim o halde onlar da benim da'vetime koşsunlar ve bana hakkile iman etsinler ki rüşd ile gidebilsinler *

(و إذا سألك عبادي عني) kullarım sana benden sual ettik.

lerinde cevabı şudur (فاني قريب اجيب دعوة الداع اذا دعان) ben muhakkak yakınum, yanı bana dua ettiği vakit dua edenin duasına icabet ederim, onu her halde bir cevap ile karşılarım. — Demek ki Allahın yakınlığının ma'nası bu veçhile sur'ati icabet demektir, Kurbi mekânî kurbi cihet demek değildir. Zatı ulûhiyyetin bu veçhile tavsif-ü ta'rifinde evvelâ, halıkı kânat olan Hak tealâyı bilmez, ısıtmez, kor sağır bir kuvvet farz ederek namâz, oruç dua gibi ibadetleri, muracaatları faidesiz, lüzumsuz

gibi zümeden ceheli tabiyyun, kezalik mebdai kader olan ilmi ilâhîyi ve mebdai kaza olan iradei ilâhiyeyi dahi bir kadere tabi' tutarak ihtiyarı ilâhîyi inkâr eden icabiyeyi şiddetli bir red vardır Yaradıcı kudretü inkâr etmek cehli mahız olduğu gibi yaradanın cehlini, ilmi hakkın yaradıcılığını inkâr etmek de aynı veçhile cehli mahızdır. Sanıyen, Allahı zor bilir ve zor ıştır gibi zannedib de dua ve ibadetinde bağırıp çağıranlara, gürültü patırtı edenlere red vardır. Netekimi bu âyetin esbabı nüzulü miyanında rivayet edilmiştir ki bir muharebede Ashabı kıram seslerini yükselterek tekbir, tahlil, dua ediyorlardı, aleyhussalâtu vesselâm Efendimiz «sı, sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz her halde bir semî karibe dua ediyor. sunuz buyurmuştu Ve balâda zıkr olunan sebebi nuzulden de anlaşıldığı üzere bu âyet, Allahı uzak zannedib de dualarında bağıranları red için nazıl olmuştur Ceheli tabiyyun ve icabiyeyi raddetmesi bunun lâzımı olarak evleviyyetle sabittir. Bunun için duanın şerâtından biri de hudû u huşu'dur Zira insanlar Allahdan uzak olsalar da «Allah karıbdır, bize şah damarımızdan daha karibdir ومع اقرب اليه من حل الورء hattâ bize bizden ziyade karıbdır

İmam Fahrüddin Râzî der ki «şbu «ماى قريب» kavlı ilâhîsinde bir sırrı aklî vardır Şöyle ki mahıyyatı mumkinatın vücudlarıyla ittisatı ancak icadî sanı' iledir Binaenaleyh icadî sanı' mumkinatın mahıyyetleriyle vücudları beyninde mutavassıt gibidir ve binaenaleyh sanı' teala her mümkün mahıyyetane o mahıyyetin vücudundan akrebdır Hattâ bu makamda daha yüksek bir kelâm vardır «sanı' o zatı âlâdır ki mahıyyatı mumkinatın mevcud olması onun içindir Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, sevadın sevad, aklın akıl, nefsin nefis olması da onun içindir Mahıyyatın mevcud olması, onun te'sir-u tekviniyle olduğu gibi her mahıyyetin o mahıyyet olması da onun te'sir-u tek-

vını iledir», binaenaleyh sanı' tealâ her mahıyyete kendinden daha karibdir.» ilah... Razinin birinci takriri mahıyyatın gayri mec'ul olmasına, ikinci takriri de mec'ul olmasına goredir, bunda vücud ile mahıyyetın farkı yoktur. Felâsife ve Sufiyye evvelkine, mütekellimîn ikinciye kaildirler. Evvelkinde ılmın iradeye, ikincide iradenin ilme itibaren bir tekaddümü var demektir. Çünkü sıfatı ilâhiye zaten «می» me'î olmakla berrber i'tibaren bir terettüb bulunabilir. Şunda hiç şübhe yoktur ki Allah tealâ bütün zaruriyyatın zarurîsidir. Mümkinatın vücud ile ittısafı zarurî olmadığı herkesçe müsellemdir, fakat velev mümkün olsun her hangi bir şeyin nefesine hamlı ve o şey'in o şey olmakla ittısafı zaruriyyatın en kuvvetlisi görünür. Bunun bizzat bir zaruret olduğunda da şüphe yoktur. Ve bunun içindir ki mahıyyat o mahıyyat olmak ma'nasına gayrı mac'ul zannedilmiştir. Fakat bunun lizzat ve lâhızat bir zaruret olduğu iddia edilemez. Boyle bir iddia bızatıhi ve lizatıhi mebadii zaruriyenin, lizatıhi vacıbulvücudın taaddüdune kail olmaktır. Halbuki bızatıhi ve lizatıhi illetülilâl birdir, o da Allah tealâdır. Vucudı ilâhiyi isbat eden illiyyet kanunu mucebince illeti ulâ olan zatı hak üzerinde bir kader farzını istılzam edecek gayrı mac'ul, ezeli mahıyyattan bahsetmek, kezalık zatı ilâhi üzerinde icabı ifade edecek bir mebd'e' ahzetmek icabıyenin ilimde istinad ettikleri illiyyet kanununu dönub nakzetmek demektir. Hakikatte bir şey'in o şey, bir mahıyyeti mümkünenin o mahıyyet olması hakkındaki hükmü zarurî zatı hakkın bızatıhi ve lizatıhi vücubu mülâhazasına müteferri bir zarurettir. Evvelâ lizatıhi vücubı hak mülâhaza edilmemiş olsa idi, insan insandır hükmü bizzarure teslim olunamazdı. Bu suretle her nefselemir tasdikı tasdikı vacıbe mütevakkıftır Binaenaleyh bütün vücubların, zaruretlerin manşei Cenabı haktır. Vucudatı mümkünine vücudı vacıbden müstefad olduğu gibi umuri

külliyye ve mahiyyatı mumkine dahi vücudı haktan mün-teze'dir. Allahsız vucud olamayacağı gibi Allahsız mantık da olamaz Binaenaleyh Allahın bu âyet mucebince karib olduğunda şüphe olmadığı gibi « وحي اقرب » âyeti mucebince bize bizden ekreb olduğunda da aklen ve naklen tereddud edilmemek lâzım gelir ve biz kendimizin ve başkalarının reca ve temenniyatını duyub bilebiliyor ve onlara ısıttığımız zaman cevab da verebiliyorsak bize bizden daha yakın olan Allah tealânın dualarımızı, muna-catlarımızı daha evvel işideceğine iman etmek zaruri olur

DUA, esasen davet gibi çağırarak ma'nasına masdardır. Sonra küçükten buyuğa, aşağıdan yukarıya vaki olan taleb-u niyaz ma'nasına urf olmuş ve isimolarak da kullanılmıştır İki dua dinledim, dua okudum denilir Duanın hakikatı, kulun rabbi celle celâlühudan ıstıdad ve inayet u meunet ıstıdad'a etmesidir İkinden dem vuran bazı cahiller duayı fâidesiz bir şey zannetmişlerdir. bunların başında kudreti fatıreyı bir kuvveti anıya züm eden kor kuvvetçiler vardır Fakat bunlardan başka teab veya Cebn nazariyelerine saplananlardan da bu babda bir takım şüpheler ıradına kalkışanlar olmuştur Şöyle ki

1 — Dua ile matlûb, indallah ya ma'lûmulvukudur, ya gayrı ma'lûmulvukudur. Ma'lûmulvuku' ise vacıbulvukudur, duaya hacet yoktur Gayrı ma'lûmulvuku ise mumtemulvukudur, yine duaya hacet yoktur

2 — Bu âlemdaki bütün hâdisatın bir muessırı kadime munteli olduğunda şüphe yoktur O halde bu muessırı kadımın ezelde vucudunu iktiza ettiği şey vacıbulvukudur, etmediği de mumtemulvukudur Bunlar ezelde sabit ve mukadder olunca duanın da elbette te'siri olamaz Bu nokta muhtelif ta'bırlarla de ifade olunur Derler ki ka-derler sabık, kazalar mutekaddımdır, dualar bunu ne tezvid eder ne de tenkıs, o halde duanın fardesi ne ?

«قد رافقه المقادير قل ان يخلق» Efedımız bile = الخلق كذا وكذا علما su kadar ve su kadar sene mukaddem takdir etti», keza-
lık «اربع قد مرع بها. العمر» buyurmamış mıdır? «حاصل القلم عما هو كائن» = dort şeyden ferağat hasil olmuştur: ömür, rızık, halk, ahlâk» hadîsî de mervîy değil mıdır? O halde duadan ne faide?

3 — Hak sübhanehu allâmül guyubdur Gözlerin hain bakışını, sinelerin gızlı tuttuğu niyyetleri bilir O halde dua-ya ne hacet? Cibrîl aleyhissalâm bile bu mealdeki kelâm ile ihlâsü ubudiyetin en yüksek derecesine ermiş, Hzretî Ib-rahîm ateşe atılırken «حسى من سؤال علمه محال» demekle makamı hulleti kazanmış diyorlar, şevahidi akhyye ve ehadîsî sahiha ile sabit olduğuna göre makamâtı siddîkînin en yükseği Allahın kazasına riza değil mi? Dua ise nefsin muradını Allahın muradına tercih ve hissai beşerîyyeti taleb-u iltimas demek olduğuna nazaran buna munafı olmaz mı? Fatihadâ beyan olunduğu üzere bir hadîsî kudside «من شغل ذكرى عن مسئلي اعطيته اصل ما اعطى السائلين» buyurulma-mış mıdır? Binaenaleyh duayı terk etmek evlâ olduğu bu vucuh ile sabit olmaz mı? Demeğe kadar varanlar olmuştur Bunlara karşı ukalâ ve ulemanın cumhuri a'za-mı duanın ehemmi makamâtı ubudîyyet olduğunda te-reddud etmemişlerdir. Ve buna akli ve nakli pek çok deliller vardır

1 — Goruluyor ki balâdaki şüphelerin başı kader mes'elesinden Cebr-ü icaba dayanmaktadır Halbuki bununla duayı inkâra kalkışmak tenakuz olur Zira bu surette insanın dua etmesi ve duaya iman etmesi ezelde ma'lû-mulvuku ise o dua her halde yapılacaktır Buna şuphe ilka ederek iptale çalışmak, cebr-ü kaderden bahsetmek ma'nasız, ve eğer ma'lûmül'adein ise inkâra kalkışmağa hacet yoktur. O dua zaten yapılmıyacaktır. Ezelde duaya merbut olarak takdir olunan matahîbin de her halde dua

şartile malûmulvuku olması lâzım gelir. Meselâ yemek yemek şartile doyması mukadder olanın, taleb-ü azmetmek şartile muvaffakiyeti mukadder olanın, doyması, muvaffak olması, yemeye, taleb-u azme mütevakıf olduğu gibi dua da oyledir Binaenaleyh birinci ve ikinci şüphelerde ıtlak üzere yapılan terdid noksandır. Taleb ile, dua ile mukayyed olarak ma'lûmulvuku olan mukadderat vardır

2 — Cenabı Allah evvelî küldür, bu ma'na ıyı düşünlunce anlaşılır ki kadere mahkûm olan Allah değil mahlûkattır Kaderler sabık ise, Cenabı Allah da kaza ve kadere sabık ve dua bu takaddümü ikrar-ü itiraf olduğu için ehemmi makamâtı ubudiyyettir. Bize gelince Allah tealânın ılmı ve keyfiyeti kaza ve kaderi akıllarımızın gıyabındadır. Sırrı kader vukuundan evvel ma'lûm olmaz Bu veçhile hikmeti ilâhiye abdın umıd-u ihtiraz arasında koşub korunmasını ıktıza etmiştir Ümid-ü reca saiki muvaffakiyyet havf-u ihtiraz nazımı muvaffakiyyettir Yaşamak bu ıki hasletın muvazenesıdır Vücud ile adem beyninde deveran eden mumkının mahiyeti de budur Bunun için ılmı ilâhî muhitı kul, kaza ve kaderi ilâhî umumda carı olmakla beraber tekâlif de sahihtir Biz hem kanunsuz yaşamadığımızı biliriz, hem iradenin ve azmin dahı bir kanun olduğunu biliriz Umıd-u ihtiraz, taleb ü azım kanunlarının biri de duadır. Bütün vukuat esbaba merbut ise dua da o esbabdan birisidir

3 — Eshabı kıram Resulullahı Cebr-ü kader mes'alesini sormuşlar «Ya Resulallah nasıl görürsün? Bizim amellerimiz mefrugun munih bir şey mi? Yoksa bir emrı muste'nef midir?» demişler, «شيء قدوم» buyurulunca «o halde amel nerede kalır?» sualını irad eylemişlerdi Bunun üzerine «اعملوا كل ميراث خلق له» = çalışınız herkes mahulıka lehine muyesserdir» buyurulmuştu Hem kaderin sebkını ve hem muyesser olmak için çalışub amel etmenin lüzumunu gostererek ısm ne cebr-u icabı mahiz,

ne de hürriyeti mutlaka olmadığını, belki ikisi arasında mutavassıt ve icab ile ihtiyarın hasılası «emrun beyne em reyn» olduğunu göstermiş ve müsahhar değil müyesse buyurmuştur. Şaşıranlar bu noktai itidalin ya ıfrat veya tefritine düşenlerdir

4 — Duadan maksud, il'âm değil, ızharı ubudıyyet arzı zillet u inkisar ile müracaattır. Maksud bu olunca kaza ve kaderine rıza ile beraber Allaha dua etmek hissai beşeriyeti terqih değil, kudretü ilâhıyeye her şeyden ziyade ta'zimidir. Bu da en büyük makamdır Cebra ilın ve Hazreti İbrahim'in zikrolunan sözleri de makamını göre duanın en beligidir. Tasrihi sual duanın zaruriyatından değildir. Zaman olur ki edeb ve makamını bilen ehl huzur için hal, kalden daha belğ olur. «Yarab huzurun dayım halım sana ma'lûm» demek, soyleyenin makamını kalbının derecei sıdk-u ihlâsına göre en belğ dualarda daha belğ olur Daha doğrusu dua sarıh olduğu gib kinaye ve ima ile de olur. Bu noktai nazardandır ki kerîmı cevada karşı arzı hamd-ü sena duayı da tazammur eder ve bu sebeble «اصل الدعاء الحمد» buyurulmuştur

5 — Dua hakkında edillei nakliye o kadar çoktur ki bunları ancak kâfirler inkâr edebilirler, ezcümle, bu âyetten başka «ادعوني استجب لكم»، «وادعوا ربكم تضرعوا وحمة»، «امس بحبيب» لضر ادادعاه»، «قل ما يأمركم ربي لولا دعاءكم»، «ولا ادعاهم أناسا تضرعوا ولكن قمت قلوبهم» gibi nice âyetler vardır Sonuncusu gösteriyor ki Allah istemiyenlere gadab eder Daha evvel surei Fatıhanın Surei dua ve Ta'lîmı mes'ele isimlerini de haiz olduğu ve bununla edebi duanın ta'lîm buyrulduğu geçmiştir Duanın ehemmiyetini anlamak için yalnız sadedinde bulunduğumuz âyeti düşünmek kıfayet edecektir Çünkü cenabı Allah kitabının on dört yerinde sual ve cevap zikretmiştir ki bunların bazıları «يستلوك عن الحالب»، «يستلوك عن الروح قل»، «يستلوك عن الساعة قل»، «يستلوك عن الجمر» gibi fûrua müteallıktır Bunların cevaplar

da üç suretle varid olmuştur. Ekserisinde «قل», yerinde «قل» buyurulmuştur ki bu «ا» da cevabın müsta'celiyyetine ve derakab tebliğine tenbih vardır. Üçüncüsünde dua hakkında bu âyettir ki burada «اناسك عادى عى» kul veya fekul diye tasrih edilmeyerek cevabında doğrudan doğru «الى قريب» buyurulmuş, vasita hazfedilmiş ve kurbıyyet de icabeti dua ile beyan kılınmıştır ki bunda büyük bir nükte vardır. Cenabı Allah duada kulu ile kendisi arasına bir vasitanın tavassutunu istemiyor ve keenne diyor ki «Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında mühtac olabilirse de dua vaktinde benimle onun arasında vasita yoktur ben ona böyle karırım». Ben yakının buyurulub da kulların bana yakındır buyurulmaması da gayet ma'nahtır. Zira kul, mümkünvucud olduğundan kul olduğu havsiyyetle merkezi ademde ve hadıdı fenadadır. Bunun ilak tealâyâ bizzat kurbi mümkün değildir. Binaenaleyh kurbıyyet tarafı abidden değil tarafı hakdandır. Şimdi bu iki nükte mulâhaza edilirse şu hakikate erilir ki dua eden kimsenin gonlu Allahın gayrisile meşğul olduğu muddetce hakikaten dua etmiş olmaz. Masıvallahın hebsinden fena bulduğu vakit de ehadi hakkı ma'rifete mustağrak olur. Ve bu makamda kaldıkca kendi hakkını mulâhaza ve nasıbı beşeriyeti talebden ıntina eder, vesait bülkühye murtefi' olur ve o zaman kurbi hak husul bulur. Çünkü abid kendi garazına iltifatkâr olduca Allahı takarrub edemez, o garaz, vasıtai hacibe olur. Bu murtefi' olduğu zaman ise «و اومس امرى الى الله اراقه» tafvizi kemali samimiyyetle tecelli etmiş bulunur. Göz, dider hak olarak görür, kulak, sem'i hakko-larak işitir, kalb muratı hakkolarak bilir, duyar, ister ve o zaman milyonlarca esbabın, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, meşıyyeti ilâhiye hukmle «ارل» demekle olur. İşte dua böyle bir vasıtai kurbdur ve binaenaleyh efdalı ibadâttır. Netekim aleyhissalâtu vesselâm Efendi-

miz «الدعاء مع الصلاة» = dua ibadetin ilikidir » Buyurmuş, diğer bir hadîsi şerifde ise «الدعاء هو الصلاة» = ibadet duadan ibaret. tir» diyerek «ادعوني استجب لكم» âyetini okumuştur. Dikkat edilirse görülür ki duayı mühimsemeyenler, ibadeti mühimsemeyenlerdir Bunlar ise Allahın karîbi mücîb olduğunu bilmeyen ve hatta Allaha endad ıttihaz edenlerdir Bunlar hakka yalvarmaktan kaçınırlar da mahlûkun teveccühüne mazhar olmayı cana minnet bilirler İşte Cenabı Allah bu babdaki bütün şüpheleri def' ve ibadını irşad için duanın ehemmiyetine ve halı sıyamın buna en munasib bir hal olduğuna işaroten emri sıyamdan sonra Resulüne buyuruyor kı:

Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım, bana dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet ederim Binaenaleyh (فليستجيوالى) onlar da benim emirlorime candan icabet u ımtısal etsinler (وليؤمنواى) ve bana inan-sınlar, orucun fezaîlı hakkındaki beyanatını tastik eylo-sınlar (لعلهم يرشدون) kı ruşdlerine erebileler, doğruca narlı meram olabileler.

Ma'lûmdur kı dua ile emir, aynı sığa ile yapılan birer talebdırler Bir düşünün aman yetiş diye bağırsı bir dua, buna karşı bir imdatkârın «haydı kalk!» demesi bir icabet ve bir emirdir Kuçuklerin ıstındadına inayet buyukluğun şıarı olduğu gibi buyuğun emrine itaat de muktezayı edeb olduktan başka kuçuklerin menfaatleri icabından ve akl u hikmet muktezasından olan bur vecibe-dir Muktezayı akıl uzere harekete ise ruşdu ta'bir olunur. Buyuklerin buyuğu, ânurlerin ânır, hâkımelerin hâkımı olan Allah tealâ ise tekbir-u şukrana ehak ekberı mut-laktır Ta'bırı ma'rufile her yerde hazır u nazır, mahlû-katının her türlü hacetlerini is'afa kadir ve onlara kendi-lerinden daha karîb ve akrebdır. «احيب دعوة الداع اذا دعاه» diye

ayrıca bir va'dı icabette de bulunmuştur. Ve bu Allahı ekberdir ki kullarına ve mahza kullarının menfaati hısabına bir takım ahkâm teşri' etmiş ve bu babda sıyama muteallik emirler vermiştir Allah o azamet-ü kibriyasile kendini kullarından uzak tutmaz ve taleblerine icabet ederse acz-u fena içinde puyan olan kulların, onun emirlerine icabet ve candan ımtısal-u itaat eylemeleri lüzumu edeb-u ahlâk noktaı nazarından evleviyyetle sabit olacak bir ferıza teşkil eder. hattâ sade ahlâk değil muktezayı akl-u menfaat olan bir ruşd u sedad olur. Binaenaleyh ancak Allaha ve ahkâmına iman ile icabet u itaat edenlerdir ki akl u ruşdlerini isbat etmiş olur, ve meramlarına doğruca erebilirler. Bu suretle âyet ahkâmı sıyamanın meriyyeti ıerasını ilân için belğ esbab-u hikmeti havı bir fermanı vesik olmuştur. Bu tevsik itlakıyla bütün evamir-u ahkâma şamil ise de bilhssa emri sıyama ta'kib etmesi şayanı dikkattir. Oruc devanı nefsin lûlâfına bir teklif görüldüğü için diğerlerinden ziyade zor ve zahmetli telakkı edileceğinden bu tevsikı mahsus ile ihinalından tahzir buyurulmuştur. () halde dua hakkındaki diğer tafsilâtı gelecek olan diğer âyetlere bırakarak oruca devam edelim.

Rivayet olunuyor ki bîdayeten musulmanlar oruc tutacakları zaman ancak akşamdan yatsı namazını kılınca ya vevahut uyuvuncaya kadar yeyip içebilirler ve mukareneti zevciyyede bulunabilirlerdi, ya'ni imsak yatsı namazından veya uykudan itibaren başlardı. Bir gün Hazreti Ömer yatsıdan sonra mubaşeretle bulundu ve derhal nedamet edip huzurı Nebviye keldi, arzı ı'tizar eyledi, derken hazırandan bir takım zatlar daha yatsıdan sonra yaptıklarını aynı veçhle ı'tıraf ettiler, bunun üzerine şu âyet nazıl oldu

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ مِنْ لَبَاسٍ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٍ

لَمْ يَرْعَ اللَّهُ أَنْكُمْ كُنْتُمْ تَحْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ
فَالَّذِينَ بَشَرُوا مِنْهُنَّ وَابْتَغَوْا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى
يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ نَسِيَ امْتَوَى
الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوا مِنْهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ
ذَلِكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ

لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٦٩﴾

Meali Şerifi

Oruç gecesi kadınlarınıza ilişmeniz size helâl buyuruldu, onlar sizin için bir libas siz de onlar için bir libas mesabesinde-siniz , Allah nefsinize emniyet edemiyeceğinizi bildiği için müraceatınızı kabul buyurdu ve sizden afvetti, şimdi onlara mübaşeretle bulunun ve Allahın sizler için yazdığını isteyin ve tâ fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yeyin için, sonra da ertesi geceye kadar orucu tam tutun , bununla beraber siz mescidlerde i'tikâf halinde iken onlara mübaşeretle bulunmayın , bunlar Allah hudududur sakın onlara yaklaşmayın, böyle ayırd ediyor Allah âyetlerini insanlara ki sakınıb korunsunlar *

Ey mü'minler! (احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم) oruç gecesı kadınlarınıza refes size helâl kılındı gecenın hangi saatinde olursa olsun herkes halilesine muameleı zevciye

yapabilir Mukaddema olduğu gibi yatsıdan veya uyku-
dan sonra geceleyin mucameat savma manı olmaz. Buna
muhalıf olarak «کانت علی الدین من فلکم» den mustefad olan
şerayı sahle hukmu, kezalık savmı evvelde sunneti Nebe-
viyyeden me'huz olan hukmı sabık ba'dema mensuhtur —
Bu suretle Ramazan orucu sabık oruçları nesh etmiştir ki
bundan kitabın sunneti neshetmesi caiz olduğu da anla-
şılır

REFES, Fuhş kelâm ya'nı kinayesi icab eden şey'i
açık soylemektir ki kinaye olarak cimaa de ıtlak olunur.
Ve burada bu ma'naya olduğu muttefekunaleyhtir Yan'ı
refesi kavli değil refesi fı'lidir

Cenabı Allah ummeti Muhammede yusur murad etti-
ğinden savmın vaktını kısaltmış, geceleri neshetmiş,
refesi halâl kılmıştır Çunku (هن لباس لكم) onlar sizin el-

biseniz, ortunuz (و اتم لباس لهم) siz de onların elbisesi, or-
tususunuz — Bu bı istiareyi belğadır. Tasrih edilecek
olursa ma'na şu olur İki nokta nazardan böyle biribir-
nizin elbisesi mesabesindeğinizdir bir taraftan elbise
gibi yekdiğerinize sarılır sarmalaşırsınız, diğér cıbetten
elbisenin ayıbları ortmesi, soğuk ve sıcaktan koruması
gibi her biriniz diğérinin halını setreder. İffetını muha-
faza, tucurdan vikaye eyler Aranızda böyle bir ihtılât-ü
mulâbeset vardır (علم الله) Allaha ma'lûmdur ki (انکم کنتم-)

(تحتاؤون افسکم) bundan evvel muhakkak siz kendinize hıya-
net edivordunuz O mulâbeset dolayısıyla sabredemiyor,
nefislerinizi tenkisi sevaba ve teveccuhi ikaba ma'ruz
kılmak kendinize zulm edivordunuz (فتاب علیکم) binaena-
(و عفا- Allah size affı nazar etti, tevbenızı kabul

(عنكم ve sizden oruç gecesı refes günahını afvedib sıldı.

(واستروا- وابتغوا) onlara mubaşeratte bulunun (فالتن) şimdi (باشروهن)

(ما كتب الله لكم) Ve Allahın sizin için ezelde yazdığı, takdir

ettiğı, levhi mahfuza nakşeylediğı zurriyyeti taleb edin.

Diğer bir ma'na ile Allahın meşru' kıldığı mevzu tenasülü taleb edin Uçuncu bir mana ile. kadir gecesını arayın -

MUBAŞERET, beşere beşerceye gelmek ya'nı çıplak deri deriye dokunmaktır Bu münasebetle cımaa da ıtlak olunur ki burada murad bu olduğu muttefekunaleyhtir. İşbu «ماعروا» emrinin «كلوا» gibi ıbaha için olduğu da ıntutefekunaleyhtir Ya'nı mubaşerette bulununuz demek mucınaat edebılırsınız memnu değilsınız demektir Bunun akıbmde «واشروا ما كتب الله لكم» şunu gösteriyor ki mubaşeretten maksad evlâd olmalı, mucerred kazai şehvet ta'kib edilmemelıdır Zira halkı şehvetin ve meşruıyyeti nikâhın hikmeti tenasul ve bekaı nevi'dır Sade kazai şehvet değildir Bu «واشروا» emrinin azılden nehyolduğı da soylenmiş ise de mef'ulı ıbtığa olan «ما» sarılı olmadığından ka'ti değildir Ancak ahadııden dahı mustefad olduğı uzere kerahetine işaretten de halı kalanz

Hasılı oruc gecesı o veçhile mubaşerette blunun

(حتى يتبين لكم الخط الابيض من الخط - وكلوا واشربوا)

(الاسود) ta siyah ıplıkten beyaz ıplık size tebeyyun edin-

ceye kadar bunlar halâl ve mubahtır Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz ıplık bılırmısınız? (من المجر) fecirden

olan, fecrı sadıktan bır cuz bulunan beyaz ıplık - Ya'nı sabahleyin şafak sokünceye, tan yeri ıplık gibi ağarınceaya kadar, butun gece bunlara me'zunıyet vardır. İmsak vaktı sabahın bu beyaz ıplığı zuhur edeceğı andır Burada «حتى»

nın maba'di makablinde — ta'biri ıstılahisile — gaye muğayyada dahil olmadığı için haytı abyaz tebeyyün ettiği zaman imsak de başlamış bulunmak farzdır. Meşkûk olursa yememek müstehabdır, yenirse kaza lâzım gelmez, çünkü tebeyyün ilmi yakın demektir.

İşbu ^{من العجر} kaydının sonradan nazıl olduğu rivayet edilmiştir, şöyle ki bundan evvel bazı kimseler biri beyaz biri siyah iki iplik alır ve bunlar birbirinden seçilinceye kadar imsak yapmazlarmış, bu hâdise üzerine ^{من العجر} beyanı nazıl olarak ma'nayı murad tasrih olunmuş, haytı abyaz hakikati lügaviyye olmayıp mecazi mütearef olan evvelî fecr olduğu ve neharı şer'inin bundan başladığı anlaşılmıştır. Bunun için ilmi usulde bu beyanın vakti hacetten muahhar olup olmadığı munakaşa edilirkı doğrusu boyanı tağyırın vakti hacetten te'hiri caiz değildir, ve bu rivayete nazaran ref'i ihtimal, beyanı tağyır değil, beyanı tebdil ya'nı nesh addolunmak lâzım gelir. Fecrin hakikati subhı sadıktır. Subhı kâzıbe ancak kâzıb kaydile fecir denilir. Bunun için evvelî neharın ve vucubı imsakin fecri sadık bıdayetinden başladığına icma' vardır. Maamafih buna şöyle bir sual irad edilmiştir. Beyaz ıplığe benzeyen sabah beyazlığı subhı kâzıbın beyazı olmalıdır. Çünkü bu amudî ve mustatıl olduğundan ıplığe benzer, subhı sadıkın beyazı ise ufukta müstedir olur, binaenaleyh imsak, fecri kâzıbden başlamak lâzım gelmez mi? Cevab, lâzım gelmez. Çünkü yemenin hurmetini gösterecek olan beyazlık mıkdarı subhı sadıkın evvelî ve ilk lâhzasıdır. Fecri sadık iptida munteşir olmadan evvel küçük ve mee olur, Ufukta müstedir olması ıplığe teşbihine mani değildir, hattâ subhı kâzıb ile subhı sadık beyninde şöyle bir fark vardır. Subhı kâzıb incecik doğar, subhı sadık iptida incecik zuhur eder ve müstatîlen vuksehr ve haytı abyaz bunda müteareftir. Binaenaleyh

Öyle bir suale asla vecih yoktur. Ebu Hüreyre Hazretleriyle Hasan ibni Salih ibni Cinnî «cünüb olub da gusletmeden sabahı edenin orucu sahih olmayacağına» zahib olmuşlardır. Lâkin bu âyette inficarı subha kadar mübâşeret tecviz kılınmış olunca guslün sabaha te'hiri de bizzarure tecviz kılınmış olacağından Cümhuri ulemaya göre vaktinde imsak eden kımse cünüb da olsa orucu sahih olur.

İşte bu müsaade dahilinde fecrin beyaz iplik gibi incecik ufki şarkide zuhura başladığı ane tecavuz etmemek şartıyla kecenin nihayetine kadar yiyib içiniz, mübâşeret ediniz (ثم آثموا الصيام الى الليل) sonra o andan itibaren imsak edib ertesi geceye kadar sıyama ıtmam ediniz, tam imsak üzere bulununuz, Yani yalnız ekl-ü şurb ve cima'dan değil bunlara mulhak olmak üzere bedeninizin dahiline her hangi bir şeyi idhal etmekten sıyam niyyetiyle men'i nefis ediniz — İşte sıyama şer'i böyle niyyetle evvelı fecirden, ahırı nehara kadar imsaki tamdan ibarettir, ve savmın ma'nayı şer'isi, bu tafsilât ve buna müteferri beyanat dairesinde manayı lûgavisine munzam olan kuyud ve hududı şer'ie ile imsakı lûgaviden bir nev'i mahsustur. Bu kuyud da vakti imsak mı'yarıdır. «آثموا الصيام» sıyam niyyetini ıktıza ettiği gibi «ثم» bu niyyetin neharen de olabileceğini gösterir. İbadetler birer fırlı ihtıyarı oldukları eihetle irade demek olan niyyete mukarenetleri mahıyyetleri icabından bulunduğu gibi «آثموا الاعمال واليات» hadisi şerifi mucebince kavardı unumiyei şer'iyeden olduğu da ma'lûmdur. Binaenaleyh orucun farzları üçtür Vakıt, niyyet, imsaktır. Bu âyet mucebince vakti savm, tulû fecirden gurubı şemse kadar neharı şer'idir. Tulû Şemisten gurubı Şemse kadar olan neharı urfi veya Nücumi değildir. Niyyet de ekseri nehara olsun muzaf olmak lâzımdır Lâkin imsak evvelin-

den ahırına kadar bütün neharda tamamen bulunmak farzdır. Hayt ebyazın zuhurundan itibaren imsak bulunmazsa oruc sahih olmaz Gecenin evvelinden ahırına kadar hiç bir cuz'ü, vakti savm değildir. Bunda müftatın hepsi mubahtır Bazı kimseler fecirden tulû Şemse kadar sabah vaktinin neharı şer'ide dahil olmasına mebni gubdan kızılığa kadar, yanı akşam vaktinin de kıyasen gündüzden ma'dud olması lâzım geleceğine ve hattâ yıldızlar doğuncaya kadar imsak devam etmek ıktıza edeceğine zahib olmuşlarsa da bu kıyas fasıddır. Zira evveli neharda «من العصر» buyurulmuş sonra itmama «الى الليل» ile nihayet verilmiştir Gurubı Şemisten sonra Şark tarafından karanlık zuhur eder etmez de akşam olmuş, leyli urfi gırmıştır Ve burada gayenin mugayyaya dahil olmasının ihtimali yoktur. Bunu sabaha kıyas etmek nassı tebdil eylemek demektir Zaten sebebi nuzulden anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar zaman, gecelerin oruçta dahil olduğu zamanı sabıkta bile dahil değildi Maamafih Ca'feriye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı gormeden iftar etmezler. «ثم آتوا الصيام الى الليل» emrine dikkat edilir ve sıyamin lûgaten ma'nası da imsak demek olduğu mtulâhaza olunursa sıyâmı şer'inin imsakı lûgevi ma'nasından hiç bir noksanı olmaması ve zahr-ü batın bütün a'zanın savm üzere bulunması lüzumu anlaşılır Meselâ lisanın sıyâmı kizibden, nemimeden, mâlâya'nıdan imsak, kozun sıyâmı şupheli mahalle bakımından imsak, kulağın sıyâmı ıstı'mai melâhiden imsak, ilah.. olduğu gibi nefsin savmı temenniyat-ü şehevattan imsak, kalbin savmı hubbı Duniyadan imsak, ruhun savmı naim ve lezaızı Ahiretten imsak, sırrın savmı Allahdan gayrisını şuhuddan imsaktır İtmam emri bütün bunlara delâlet ederse de hepsi vücub tarikile olduğu iddia edilemez.

Makablinde bulhassa ekl-u şurb ve mübaşeretten bahs edilmiş olması karinesile farz olan imsak bunlardan ve

bunlara mülhak olan şeylerden bedeninin batin hükmünü haiz olan dahilini imsaktır ki buda gusülde yıkanmayan yerlerdir. Maadası nedb-ü fazilet kabîlindendir Ve adabı savmdandır. Bu suretle savmı islâmîde geceler vakıttan hariç tutulmuş ve başka zaman halâl-ü mübah olan şeyler, sıyam gecelerinde de halâl kılınmış olduğundan ey müslümanlar gündüzleri oruç tutmakla beraber geceleri bunları yapabilirsiniz, fakat (ولا تبأشروهن وانتم عاكفونـ

(في المساجد) siz mescidlerde i'tikâf halinde iken ne gece, ne gündüz kadınlarınıza asla mübâşeretle bulunmayınız. - Lügatta i'tikâf bir yerde habesi nefis ederek durub beklemektir. Şer'an de bir mescidde i'tikâf niyyetile meks etmektir. Buradaki mesacîd kaydı işte bu ma'nayı şer'îyi ta'ym eder. Başka bir kayıd bulunmadığı için bu mekis bir saat dahi olsa i'tikâfı şer'î bulunabilecek gibi görünür. İmam Muhammedin zahiri rivayeti de böyledir. Bu surette i'tikâfta savm, şart olmamak lâzım gelir Buna nafîle i'tikâf denilir ki oruçlu oruçsuz sahih olur Fakat âyetin siyakına bakılırsa i'tikâfın sıyamı müstelzim olduğu anlaşılır. Zıra «لا تبأشروهن» nehyi leyleyi sıyamdaki ibahai mübâşeret hükmünü muhassıs mevkunde olmakla i'tikâfta savmın şart olduğuna ve binaenaleyh muddeti i'tikâfın bir günden akal olamayacağına delâlet eder ki bu da asıl i'tikâfı şer'îdir. «لا اعتكاف الا الصوم» hadîsi de bunu müeyyiddir. İmamı a'zamdan bunun ancak mescidi cami'de olabileceği ve lâakal beş vakit namaz kılınan bir mescidden ma'adasında sahih olamayacağı mervidir «لا اعتكاف الا في المسجد الحامع» hadîsi şerîfi mucebince mesacîd kemaline masruf demektir. Ancak kadınlar için evlerindeki mescidden başkasında i'tikâf caiz olmaz Aleyhissalâtü vesselâm menî' buyurmuştur. İ'tikâf, muallâk veya müneccez nezrile vacib olur. Ramazanın aşırı ahırında yanı yirmisinden sonraki günler de sünneti müekkededir. Ma'adası müstehabdır.

Zira Sahihayinde dahi rivayet olunduğu üzere Aleyhissalâtu vesselâm Efendımız Medineye teşriflerinden vefatına kadar Ramazanın aşrı ahırinde i'tikâfa müvazabet buyur. muştur Ancak bir dafasında ezvacı tahirattan Hazreti Aişe ve Hazreti Hafsa ve Hazreti Zeynebin dahi mütea- kiben gelib mescidi saadette birer çadır kurarak i'tikâfa girmeleri üzerine bunları nehyetmiş ve kendisi de o sene Ramazanda i'tikâfı terkedib tâ Şevvalın aşrı evvelinde i'tikâf etmişti Bu ise hiç terketmemeye muadildir. Bunun için zührî demıştır ki «acaba nâs i'tikâfı nasıl terk ediyorlar? Halbuki Resulullah bazı şeyleri yapar, terk ederdi i'tikâfı ise ilvefat terketmedi.» Bu kadar müvazabet, delili vucub olmak lâzım gelirdi. Fakat Eshabdan i'tikâf etmeyenler de bulunuyor ve Resulullah bunlara bir şey demiyordu Bu ademî inkâr ile beraber müvazabet ise delili vucub değil, delili sünniyet olur, maamafih bir Ramazanda bırakmış olması da vacib olmadığına delâlet edebilir Lâkin Şevvalde yine yapmış olması da i'tikâfsız hic bir sene geçirmediğini isbat eder Binaenaleyh ademî inkâr ciheti olmasa idi hiç olmazsa senede bir i'tikâf vacib olurdu

i'tikâf şerayn kadımedendir Katâdeden menkuldur ki evveke bir adam i'tikâfa girerdi ve arada çıkar, zevce sine mubaşerette bulunur yine avdet ederdi, bu nassile bundan nehyedilmişlerdir. Binaenaleyh şeriatı islâmiyede kadınlara mubaşeret i'tikâfı müfsıddır Ve evvelki gıbı bu mubaşeretten dahi murad vatı'dır Lâkin imâmı Şatî Hazretlerinden bir rivayette bu ikincisi vatı'den eamıdır ve mulâkatı beşereteyn ma'nasınadır ki buna göre sehvetle kadına temas dahi i'tikâfı ifsad eder.

(تلك حدود الله) işte, ahkâmı mezkûre Allahın vaz'ettiği hududdur, yâhud hududı memnuadır (فلا تقربوها) Binaenaleyh tecavuz şöyle dursun bunlara yaklaşmayınız bile. —

«ار لكل ملك حى وحي الله محله من ربه» Netekim bir hadisi şerifde de «ار لكل ملك حى وحي الله محله من ربه» = her hükümdarın bir korusu vardır. Allahın korusu da maharimi yanı nehyettiği, haram kıldığı şeylerdi. Kuru etrafında othyanlar da içine düşmek tehlikesine ma'ruzdur» buyurulmuş ve bu suretle maharim-ü menahiye yaklaşımdan tahzir edilmiştir ki İlmî fıkhda bunlardan seddi zari'a kaideleri istinbat olunmuştur

(كذلك بين الله آياته للناس) görüyorsunuz ya Allah insanlara teşrî ettiği ahkama delâlet edecek âyetlerini böyle tebyini belîğ ile tebyin ediyor (لعلهم يتقون) ki korunabilsinler, evamir-ü nevahisine muhalefetten sakınıp mazharı vıkayı rabbanîye olsunlar

Şimdi ey mü'minler, bu sayılı günlerin oruçlarını ikmal-ü itmam ettikten ve Allahın hududı memnuasına yaklaşılmamak terbiyesini aldıktan sonra siz, yine «كلوا» müsaadesine avdet ederek, hayram yaparak yıyıp içecek-siniz, yiyin, fakat.

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا

إِلَى الْحُكَّامِ لِنَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Meali Şerifi

Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeble yemeyin nasın emvalinden bir kısmını bile bile günah ile yemek için o malları hâkimlere sarkıtmayın *

bu âyet pek büyük bir esasî hukukî ve içtimaîyi mutazammındır. Bu öyle bir hayatı içtimaiye te'sisinin

meb'dedir ki buna riayet eden insanlar rıbkai mahkûmiyetten tahlısı nefis ederek saadetle yaşarlar ve zalımlerin pençesi gadrine düşmezler Ancak bunu bihakken tatbik edebilmek oruç gibi tehzibi nefis ettirecek ibadetlerin kadrını bilmek ve onu husni suretle eda edip nufusu mutmeinne makamını ihraz eylemekle mümkün olur. Buna işaretten bu âyet, savm âyetlerini ta'kib etmiştir, şöyleki

(و لا تأكلوا أموالكم بينكم- Ey mu'minler yiyin fakat

(بالاطل) birbirinizin mallarını aranızda batıl suretle bilâ sebebi mesru' yemeyin - Malın haram olması ya aynında bir ma'nadan veya ciheti iktisabından dolayıdır. **Evvelki kısım** : emvalin usulu ya meadünden veya nebatattan veya hayvanattandır Meadin, eczaı Arzdırlar Binaenaleyh zehir gibi yeyene muzırrolmak haysiyyetinden başka bir vechle haram olmazlar Nebatatın da hayatı ve sıhhati veya aklı ızale edenlerden ma'adası haram olmaz muzili hayat olanlar, zehirler, muzili sıhhat olanlar vaktün gayride kullanılan devalar, muzili akl olanlar da muskırattır Hayvanata gelince Bunlar me'kül ve gayri me'küle munkasıdır Eklî halâl olan da zebhi şer'i ile zebhedilmedikçe halâl olmaz, zebholunanın da cem'i eczası halâl değildir Fers u dem haramdır ki tafsilâtı Fıkıhtedir **İkinci kısım** isbatı ved cihetinde halelden naşı haram olanlardır İmdi bir malı almak ya gayri ihtiyari bir sebeble olur, ırs gibi Veyahud alanın ihtiyariyle olur, bu da ya malıkinden me'huz olmaz ihraz gibi, veya malıkinden me'huz olur, bu da ya kahren alınır veya terazi ile Kahren alınan ya ismeti milkin sukutundan dolayı alınır, ganaim gibi veya ahızın istihkakından dolayı alınır, zekâtın utma edenlerin zekâtı ve nefekati vacibe gibi Terazi ile alınan da ya ıvaz ile alınır, beyi', mehir, ücret gibi veya bilâ ıvaz alınır, hibe ve vasiyyet gibi.

Bu suretle ıktisab ve isbatı yad için altı kısım hasıl olur ki tafsılâtı kutubı Fıkhiyyededir

Düşününüz, Ramazan günleri lezaızinden ve kendi oz malını bile yemekten emrı ilâhîye ımtısalen men'i nefis eden insanlar, sonra başkalarının malını bigayrı hakkın nasıl yer, elin malına nasıl goz diker? Elbette bunlara yaraşan daina halâl yemektir. Sakın haksız mal yemeyin, (وتدلوها الى الحكم لتاكلوا فريقاً من اموال الناس بالاثم) yiyib de nasın emvalinden bir kısmını günah ile, günahkârlıkla yiyesınız diye mallarınızla hâkımlere, hukûmetlere düşmeyin, halkın emvalinden yemek için hâkımlere, hukûmetlere ıntısab etmeyin, rışvet vermeyin (واثم تلمون) yanı bunları bile bile yapmayın.— Muamelâtınızda birbirinizin malına ve hukukuna iyi riayet ederseniz, yaptığınız ukud-u mukavelâtta haksızlıktan, nızaa badı olacak ve iş mahkemelere düşürecek şurutı fasideden sakınırsanız hâkımlere, hukûmetlere boyun eğmekten kurtulursunuz ve her nasılsa mahkemeye düştüğünüz zaman gerek hâkımı ve gerek birbirinizi tezvirat, şarlatanlık, rışvet gibi esbabı batile ile ikna-u ılzama uğraşmazsanız hâkımlerinizi bozmamış, zulme meydan vermemiş, haksız yere yekdiğerinzin malını yememiş, yedirmemiş olursuunuz. Hattâ mahkemede lehinize hüküm verilmiş olsa bile mucerred bundan dolayı kendinizi haklı sanmamalısınız, hakikatı hakkı gozetmelisiniz, nihayet hukm-ü hukûmeti me'kel addile halkın malını yemek için hukûmeti tevessul ve ıntısabdan sakınırsanız hukûmetiniz yuksehr, hakimiyetiniz artar, vazifeler hakkıyla gorulur, ibadullahın işı bıhakkın tesviye edilir, haksızlığa sed çekilir, mes'ut bir hayat yaşarsınız »

BATIL, lûgatte zail, ya'ni vucudda durmıyan ma'dum olan demektir Binaenaleyh «الباطل» yok yere, haksız, bilâ sebebi hakıkî, şayanı itibar bir sebebi meşru' olmaksızın

demek olur. Haksız mal yemeğe kalkışmak bütün fenalıkların başıdır. Bundan sakınmak terbiyei diniyenin en mühim bir neticesi matlûbesi olduğu bu âyetin sıyam âyetlerini takib etmesinden anlaşılır

Rivayet olunmuştur ki Abdanü Hadremî, İmrülkaysî Kindîden bir kî't'a arz dava etmiş idi ve beyyinesi yoktu, binaenaleyh Resulullah İmrülkaysî tahlife karar verdi, o da yemin etmek istedi, derhal aleyhissalâtu vesselâm « ارا الذين يشترون سعادته واعمالهم بما قليلًا » âyetini okudu, okuyunca İmrülkays yemininden çekindi ve mezkûr araziyı Abdana teslim etti Bunun üzerine işbu « ولا تأكلوا » âyeti nazıl oldu. Bir de huzurı risalete iki hasım muhakeme olmağa gelmişlerdi, Resulullah buyurdu ki « Ben de sizin gibi bir beşerim, siz ise bana muhakeme için geliyorsunuz, olabilir ki bir kısmınız hüccetini diğerinden eksik ifade eder, ben de dinlediğime göre hukmederim Binaenaleyh her kimin lehine kardeşinin hakkından bir şey hukmedersen ona bir ateş parçasını hukmetmiş olurum », bunun üzerine tarafeyn ıksı de ağladılar ve her biri « benim hakkım arkadaşımın olsun » dedi, Resulullah da « haydi bakınız, araştırınız. sonra kur'a atınız ba'dehu birbirinizle halâllaşınız » buyurdu.

Ta yukarıda Kible meselesi münasebetile hacce dair söz geçinmiş ve tavaftan bahsedilmiş idi, ve fakat henüz mu'minler için mevânî, zail olmamış bulunduğundan ahkâmı hacım beyanına nevbet gelmemiş idi Şimdi sıyamın farzından sonra binâi islâmın beşincisi olan hac ahkâmına geçilmek sırası gelmiş ise de bu hususta bazı istihzarata daha ihtiyac bulunması ve bunların vakt-ü zaman ile de alâkadar olması hasebile şer'an bir mikyası zamanî tayını muktezayı hikmet-ü maslahat olduğundan sıyam ve fıtr için şuhudı şehr mes'elesi münasebetile bir cihetten tetimime diğer cihetten tavtie olmak ve aynı zamanda başlı başına bir kanunı terbiye olacak pek mühim masavîhi de muhtevî bulunmak üzere buyuruluyorki:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْهَلَالِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ
الْبِرَّانَ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مِمَّا أُنْتُوا الْبُيُوتَ
مِنْ أَبْوَابِهَا وَأَتَوْا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَفْهَمُونَ

Meali Şerifi

Sana hilâllardan soruyorlar, onlar, de: insanlara haccîcin de vakit ölçüleridir bununla beraber irginlik evlere arkalarından gelmenizle değildir, ve lâkin iren, korunandır, evlere kapılarından gelin ve Allaha korunun ki felâh bulasınız *

EHİLLE, hilâlın cem'idır. Hilâl, kamerın insanlara ilk görüldüğü sıradaki halıdır. «اول حال القمر حين يراه الناس», bu ta'riften anlaşılır ki hilâl kelimesi rüyet ma'nasını mütezam-mındır ve hattâ gorülmesi üzerine haykırıldığından dolayı bu ism ile tesmiye edildiği beyan olunuyor Zira bu maddenin esası ma'nası sesi yükseltmektir ki lisanınızda «Ay!» sesi de buna muvafıktır Binaenaleyh hentüz nâka-bili rüyet olana hakikat olarak hilâl denilmez Şehrın evvelinden ıki gece hilâl namını alır Zira ilk gorunuşu bunlardan birinde olur, sonra Kamer namını alır Ebul-heysem demiştir ki kamere evvelı şehrden ıki gece, keزالık ahırı şehrden de ıki gece hilâl denılır, arasında da kamer tesmiye olunur. Mevakit, vakitten mikatın cem'idır, va'd, miad gibi. «vakit», bir emr için mefruz olan zamandır. «Zaman», mazıye, hâle, istikbale maksum olan müddettir. Müddeti mutlaka da hareketi küllün ım-tıdadıdır. Mikat, mekânı muayyen ma'nasına da gelir ki âfakının ihramsız geçmesi caiz oluyyan mekânlar demek

olan ihram mıkatları bu ma'nadandır, binaenaleyh lâfzı müşterektir Maamafih mevakıtı ihram, mekânlardan olmakla beraber bunlara vusul, ihramın zamanı vücutunu göstermek ı'tibarile birer alâmeti vaktiyye addolunabilirler, Mıkat, nişanei vakıt diye ta'rif edilirse müştereki ma'nevî olması da mümkündür

Ya Muhammed' Şehri Ramazan munasebetile (يسئلونك)

(عن الامة) sana hılâllardan sorarlar, yahud soruyorlar —

İbnü Abbas Katade, Rebi' ve sairenin nakline gore müşliminden bazıları hılâlin mehâkının, kemalinin, Şemse muhalefetının faidesi ne olduğunu sormuşlar ve rivayet olunmuştur ki bunu Ensardan Muaz ibni cebel ile Sa'lebe-tımgunun ya Resulallah bu ne haldir? Hılâli ıplık gibi incecik behriyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksile eksile iptidaki haline iucu' ediyor diye sormuşlardı Bundan başka yine rivayet olunuyor ki

1 - Cahıhye devrinde bir erkek bir şey'e niyyet ederde zor gelirse evme kapısından girmez arkasından girermiş ve tam bir sene böyle kalırmış

2 Ensardan bir kısmı omre yaptıkları vakıt Sema ile aralarına bir hıl sokmazlar ve bundan sakınırlar, zahmete girerlermiş Binaenaleyh ihrama girdiklerinde şayed mübtemm bir hacetleri varsa eve, bağa, çadıra kapılardan girmezlermiş de sahibi bina olan ehli meder evin sırtından bu delik deler, oradan girer çıkar veya arkadan bu merdiven atar, tamamile aşarmış, çadır halkı olan ehli veber de çadırlarının arkalarından dolanırlarmış ve bu adeti cahıhyeyi 2 = birr sayarlarmış

3 Ehl cahıhye ihrama girdikleri zaman evlerinin veya çadırlarının arkalarını delerler oradan girer çıkarlarmış, aneak hamasetü dınyelerinden dolayı «humûs» denilen kabûleler, ya'nı Kurevş, Kınane, Huza'a, Sekif,

Haysem, Benu Amir ibni Sa'sa'a, Benu Nasr ibni Muaviye ihram ettikleri zaman diyanette şiddet da'vası ile evlerine girmezler, çadırda golgelenmezler, tere yağ ve keş yemezlermiş. Bir gün Resulullah ihrama girmiş, bir de ihramlı birisi varmış, Resulullah ihram ile harab bir bostanın kapısından girmiş o adam da gorub arkasına düşmüş, lâkın, çekil denilmiş, o da niçin diye sormuş, «Sen ihramlı olduğun halde kapıdan girdin» buyurmuşlar. O adam durmuş da «ya Resul, ben senin sunnet-u irşadına razıyım sen girdin ben de girdim» demiş. İşte sualı mezkûr ile beraber bu hâdiselerden biri bu âyetin nuzulüne sebeb olmuş, bu âdetler, bu şiddetler, bu aksuluklar de kaldırılmıştır.

o (هى مواقيت للناس والحج) (قل) bu suale cevaben de kı

hılâller insanlar için ve haccın mikatlarıdır, vakit alâmetleridir. — İnsanlar vakte muhtac olan işlerinin ve bilhassa hac حج vakitlerini bunlarla tayin ederler kı bu mana «وقدره منازل ليعلموا عدداً ليل والحساب» «وحملنا الليل والنهار آيتين فحوا» «آية الليل وحملنا آياتها ليعلموا عدداً ليل والحساب» âyetlerinde de ayrıca beyan buyurulmuştur. İzahı

Şuhur ile zaman takdirinde yani ayın bir mikyası zemanî ittihaz edilmesinde bir takım menafı insanıye vardır kı bunların bir kısmı dînî ve bir kısmı dünyevîdir. Dînî olanlar

1 — شهر رمضان الذى اول فيه الاقرا» — 1

2 — الحج اشهر معلومات» — 2

3 — Iddeti vefat, «يترضى ما شهرين اربعة اشهر وعشرا» iddeti iyas, «هذه ثلثة اشهر» — 3

4 — Evkata muteallık nezirler ve hılâl ile ma'lûm olabilecek bir sıyâmı mendub — 4

Dünyevî olanlar da müdayenat, ıcarat, mevaid, muddeti haml-u rıda ve saire gibi pek çoktur. Eyyam ve eczai eyyam olan saatlar için evkatı salâtta olduğu gibi gunun

dahi bir mikat olduğunda şüphe yok ise de pek çok işler için ay hesabı elzemdir. Ve tahavvülâtı kameriye hilkaten bu hususta vaz'iyet şemsiyeden ziyade vakit hesabına elverişli ve umum için kolaydır. Ay hilkaten müstakıl bir vahid kıyasî olmalıdır. Şemsin cirminde bir tahavvul görülmediğinden dolayı Arza nazaran metali-indeki ihtilâfâtı ve burçlar üzerindeki intikalâtı umuri hafiyeden olmakla şehir tesmiyesine münasib olmayacağı gibi senei şemsiyede şehir bir mikyası zahiri değil, nihayet fusulî erbeaya veya nefsi seneye nazaran 'itbarî ve hafî bir cüz'î mikyastırlar. İlbuki ay, terbi'lerle haftaların dahi hakikaten mikyasıdır. Dünyanın her tarafında hafta hesabının vahdeti de bu mikyasın fitriliğinden naşîdır. Nihayet ay, geceleri itibarile gün hisablarına da barız bir alâkayı harızdır. Ve buna binaen günlerin isimleri umumiyetle buna tatbik olunarak yedi olmuştur, işte menafî beşeriye nokta nazarından tahavvülâtı Kamerin hikmeti zahiresi vakit hesabı için böyle bir mikat olmaktadır. Bunun için senei Şemsiye hesabında uydurma suretle olsun bir ay hesabına mecburiyet vardır ki buna tabî olmak insanlara hakikatten ziyade tevehhumat ve itibara sapmak itiyadını verir. Bunlardan başka Kamerin cirminde her gün meşhud olan bu tahavvulât ecramı Semaviyenin dahi ma'ruzi tagayyur ve kabılı mahvolabileceğine bir misali bahir teşkil etmesi itibarile kudret ve vahdaniyet ilâhiyenin âyâtı kubrasından olan hilkati Semavat içinde Kamer, mütefekkirinden başka en basit insanlara bile rabbulâleminin iradesini anlatan bir âyeti mumtaze ve ona ubudîyet etmek için vakit tayinine delâlet edecek bir alâmeti rabbaniye olduğunda da şüphe yoktur. «تارك» Butün bu meani «هى» الذى حل فى الباء روحا وحل فيها سراها وقرأ ميرزا

cevabında remal edilmiş ve sıyamdan sonra sadedü bahse tenbih için bilhassa «والحج» kaydı de zikrolunmuş ve suali mezkûre bu suretle bir cevabı hikmet verilmesi emredilmiştir.

Bu sual ile esbabı âdiyeyi, İlmî nûcum mucibince esbabı felekiyenin beyanını kâsd edenler dahı bulunabileceğinden, soranlara bu cevabı söyle, şunu da ilâve et:

(و ليس البر بان تأتوا البيوت من ظهورها) Bununla beraber, birr-ü hayır denilen haslet, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir – Bu ifadenin bir ma'nayı hakikîsi, bir de ma'nayı kinaîsi vardır. Hakikati itibarile ehli cahiliyenin ihramda yaptıkları bu aksilik bir ibadet olmadığı gibi ma'nayı kinaîsi itibarile de Resulullah'a İlmî nûcum sualı sormak, hıkmî ve ahkâmı ilâhiyeyi beyan-ü tebliğ için ba's buyurulmuş olan Peygamberi hâşâ bir muncim ve Kur'anı bir nûcum kitabı yerine koymak ve ulûmı âdiye mekasıdıyle İlmî nübuvvet metalıbını tefrik edememek işe tersinden başlamak demektir ki işlere böyle tersinden başlamakla hayra erilemez, birr-ü hayır böyle aksilikle değildir. (ولكن البر من اتقى) ehli bir ancak müttakı olan, korunandır Ya'ni yukarıda «ليس البران» «ولكن البر من آمن بالله واليوم الآخر والكتاب والسنة» âyetinde «اولئك هم المتقون» ilâ Ezcümle Peygamberin arkasına düşerek bostanın kapısından gırıp golgelenen kimsedir Bunu bilin (وأتوا البيوت)

(من أبوابها) ve evlere kapılarından gelin. İşlere doğru yolile, vechi lââyıkile gırışın aksılık etmeyin, bir sual sorarken de halinizi bilin, mâlâyâ'ni ile uğraşmayın, bu cevap ve bu emir camiülkelim bir darbı mesel şeklinde kulağınıza kûpe olsun da Peygambere tahavvülü hılâlin esbabı felekiyesini sormaktan şımdı vaz geçin. evvelâ kavminizin âdeti cahiliyesi olan şu aksılığın ızalesile halasınızı düşünün ve onun esbabını sorun (واتقوا الله لعلكم تفلحون) felâh bulmanız için de Allahdan korkun ve balâdaki evsafı ittıkayı

iktisab ederek Allahın vıkayesine girin ve şu emri dinleyin.

﴿ وَقَانِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾

الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْنَدُوا إِنَّا لِلَّهِ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١﴾
وَأَقْتُلُوا مَن مِّنْهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْقَسَّةُ
أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوا مَن عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ
فِيهِ فَإِنْ قُتِلُوكُمْ فَاقْتُلُوا مَن كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾
فَإِنْ أَسْتَهْوُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣﴾ وَقَاتِلُوا مَن هُوَ
لَا تَكُونُ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ أُتِيَ مَوْفَا فَلَا عُدْوَانَ
إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤﴾ الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ
وَالْحَرُمَتُ قِصَاصٌ مِّمَّنْ عِنْدِي عَلَيْكُمْ فَاغْتَدُوا عَلَيْهِ
بِمِثْلِ مَا عَتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ
الْمُتَّقِينَ ﴿٥﴾ وَانْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ
إِلَى التَّهْلُكَةِ وَاجْتَنِبُوا إِنَّا لِلَّهِ يَحِبُّ الْحُسْنُ ﴿٦﴾

Meali Şerifi

Korunun da size kıtâl edenlerle fisebillâh çarpışın, fakat haksız taarruz etmeyin çünkü Allah haksız taarruz edenleri sevmez * ve onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın, o fitne katilden eşeddir, yalnız Mescidi haram yanında onlar size kıtâl etmedikçe siz de onlara kıtâl etmeyin, fakat sizi öldürmeğe kalkışarlarsa hemen onları öldürün kâfirlerin cezası böyledir * Artık şirkten vaz geçerlerse şüpheşiz ki Allah gafur, rahîmdir * hem bir fitne kalmayıb din yalnız Allahın oluncıya kadar onlarla çarpışın vaz geçerlerse artık husumet ancak zalimlere karşıdır * hürmetli Ay hürmetli Aya ve bütün hürmetler birbirine kısastır, o halde kim size tecavüz ettiyse siz de ona ettiği tecavüzün mislile tecavüz edin de ileri gitmeye Allahdan korkun ve bilin ki Allah müttekilerle beraberdir * ve Allah yolunda infak eyleyin — masraf verin — de kendi ellerinizle tehlukeye bırakmayın, ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzelliik edenleri sever *

Başdaki «قاتلوا» âyetinin Medine de ilk nazil olan âyeti kıtâl olduğu ve Resulullahın, o zaman mukatele edene mukatele, keffî yed edenden de keffeder bulunduğu ve surei «رأه» deki «وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً» diye umumen kıtâl emroluncıya kadar böyle yaptığı Rebi İbnı Enes radiyallahü anhdan mervidir Müslümanlar önce tedafuî dahı olsa kıtâlden memnu' ve her ne olursa olsun sabrû muvadeaya me'mur edilir, bil'ahare kıtâl âyetleri ile bu memnuıyyet neshidıldı Lâkın kıtâl âyetleri iki nevî'dir bir kısmı sade me'zunıyet-ü cevaz ifade eder, bir kısmı da kıtâl-ü cihadı emrederek vucub ifade eyler. Bu âyet ise sadece âyeti kıtâl değil, emrı-kıtâl âyetidir. Hazretı Ebı Bekri Sıddık, Zührı ve Said ibnı Cübeyr gibi bir hayli zevattan kıtâl hakkında nazil olan ilk âyet surei Enbiyadaki «ادْعُ إِلَى دِينِ اللَّهِ فَإِنْ بُدِيَ قَاتِلُوا بِهِمُ الظَّالِمِينَ» âyeti olduğu da mervidir. Binaen-

aleyh Rebi' rivayetinin ma'nası bu «تَلُوا» âyetinin ilk emrî kıtal âyeti olmak lâzım gelir ki ekseri ulemai tefsirin kavlı de budur Bu emir «فَاعْمُوا وَاصْلَحُوا حَقَّ يَأْتِيَانِ مَأْمَرَهُ» âyetinde vadedilmiş olan emirdir Bu kıtal emirleriyle dır kı Hatemülenbiyanın seyf-ü cihada me'mur olacağı hakkında kütübü sahifede varid olan vasfı mahsusları da tebeyyün etmiş, bu suretle de mu'cizei ilâhiye tahakkuk eylemiştir Bu âyetin ma'badile veya Surei «Berae» deki «وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً» âyeti ile mensuh olub olmadığında ihtilâf edilmiştir Evvelkının düşman hucumuna karşı tedafüî harbe munhasır bir emir olduğuna tarafdâr olanlar mensuhıyyetine, bidayeten ı'lânı harbe dahı muhtemil bulunduğunu anlıyanlar da muhkemıyyetine kaildirler. Gerçi surei «Berae» âyetleriyle bidayeten fisebülillâh ı'lânı harbin ve taarruzî kıtânın dahı meşru ve icabına göre vacib olduğunda ihtilâf yoksa da mes'ele evvelki emrin elyevm mensuh mu yoksa ma'mulun bih mı olduğunu ta'yin etmektedir Peygamberimizin Medineye ilk senei hicretlerinden itibaren «seriyye» ler tertib ve etrafa ı'zam eylediği ve fakat bunların sırf te'mını inzibat-ı asayış ve etraftaki düşmanların hal u vazıyyetlerini keşf için gönderilmiş karakollardan başka bir şey olmadığı ve düşman tarafından kıtale mubaşeret edilmedikçe harb-u kıtal emrî verilmeyişi, hatta Bedir, Uhud, Ahzab ve namı diğerle Handak muharebelerinin hep zarureti müdafaa ile yapılmış harbler olduğu ve bu halin bir hayli zaman devam ettiği muhakkak ise de kıtal hakkında ilk varid olan ı'zan ve evamırı ilâhiye yalnız müdafaa harbine mahsus olub Peygamberi re'sen ı'lânı harb ü taarruzdan ser'an ve ale'l'tlak men'i mi ediyordu? Yoksa bu hususu ıktızavî siyasete tabı tutarak sonraki emirler gibi icabına göre taarruza dahı müsaid olduğu halde tatbikını bu gunku gibi re'y-u siyasete mı bırakıyordu? Hasılı bu babdaki nususi muteahhire esas itibariyle nâsîh midir?

Yoksa mübeyyin ve muvazzah mıdır? İşte mes'ele budur. Rebi' rivayetinin zahirine nazaran mensuh, Hazreti Ebi Bekir rivayetinin zahirine nazaran da muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtimal sabit ve istimal mümkün iken nesha hükmetmek caiz olamayacağından bir çok müfessirin muhkem olduğuna kaidirler ki biz de buna tarafdarız. Ragıb der ki «evvelâ münhasıran rıfk, sadece va'z ve mücadelei hasene ile emredilmiş, badehu kıtale izin verilmiş, sonra haktan ımtına edene harb-u kıtal ile emrolunmuştur ki bunlar aledderecat muktezayı siyasete göre varid olmuş emirlerdir» ilah.

Bu noktada Avrupalıların dîni islâm hakkında iki mütehalif fikir neşretmekte olduklarını görüyoruz Bir kısmı re'sen ilânı harbin cevazı mes'elei mukarreresini vesile ittihaz ederek islâmın mücaviz ve sırf kılıç kuvvetiyle intişar etmiş bir dîn bulunduğunu iddia etmek ve ilmi, Edebî, Hukukî, Ahlâkî, İctimaî haysiyyetle müsbet olan nüfuzı ma'nevîsini inkâr eylemek istiyor Bu fikir edille islâmiyenin ilmi kuvvetine mukavemet imkânı göremediklerinden dolayı islâmın hiç bir dinde görülmemiş olan intişarı mu'izesini sırf kılıç kuvvetine istinad ederek onu Hıristiyanlık taassubıyla hissi bir yoldan vurmak isteyen eski Hıristiyanların bakıyye neşriyatıdır Halbuki bunlar bu taarruz ile kendi davalarını iki cihetten nakzetmektedirler Zira bir taraftan Hıristiyanlık emrine muhalif olarak Ehli salıb devrinden beri Hıristiyanları hep silâha ve tecavuze saldırmışlar, diğer taraftan da alelîtlak harbi dîn fikrine mugayır göstermekle hem kendilerini hem de mensub oldukları kütübü salife ilâhiyeyi tekzib etmişler ve aynı zamanda bununla Hatemulenbiyanın cihad ile me'mur olacağı hakkındaki kütübü salife mu'izatını gizlemek istemişlerdir. Islâmın sırf kılıçla intişar etmiş olması iddiası tarihe ve ahkâmı islâma karşı bühtandır. Hakikat şu hadîsi şerifin

ıçındedir . اراءه برع بالسيف مالا برع بالقرآن = Allah tealâ Kur'an ile defetmiyeceği bazı fenalıkları kılıc ile def eder.», edillei ilmiye ve Akliye, söz anlıyan, ilme hurmet eden, insafı olanlar içindir Bunları tanımayan ve fırsat bulduğu zaman her hakkı ve her nevi mukaddesatı çiğniyen ve çiğnemek için muterakkıb olanların men'i fesadı ancak seyf ile mümkün olur Bunun için haddizatında eyı bir şey olmıyan harb, ılın-u akıl, nush-u ırşad dinlemıyen ve mucerred şehvetlerden, garazlardan doğan büyük büyük fitnelere nazaran ehveni şerrolur Ve bu suretle bir husnı ızafî iktisab eder de ıcabına göre tedafuî ve ıcabına göre taaranuî harblere gırışmek bir vazıfeyi dıniye ve mustahsene bile olur Boyle olması için de bunun ancak fısebilillâh, hak yolunda, hak uğrunda yapılması ve bu niyyetle hareket edilmesi lâzımgelir, çünkü başka maksad ta'kıb edenler, def'i fitne vesilesile daha büyük fitneler ıhdas ederler Zulme boyun eğmek tervici zulum olduğu vakıt ıcabı dıyanete muhalıf olacağı gibi, hakk u hayrı ta'mime çalışmamak da fıkrı dıniye muhalıftır Fitneler hem bastırılmalı, hem önüne geçılnehıdır Hakk-u hayır mevanı ızale edildiği zaman ıslâm her halde umum beşerıyyetin kosarak gıreceği yegâne bir dını ilâhıdır

Buna mukabil ikinci kısma gelince bunlar «dını ıslâmı da harb yalnız halı tedafu'de meşru' kılınmıs, mudafaa mecburiyyeti olmadıkça harbe cevaz verilmemiş ve ıslâm silâh ile değil, terki silâh nazariyesile ve ılın-u akla, fıkrı hakka verdiği ehemmiyet ile ve kuvveyi iknaiyesi ve lisanı ile intışar etmiştir» dıyorlar ve ıslâmı müdafaa eeder gibi görünerek Kur'andaki bütün kıtal emırlerının tedafuî harbe munhasır olduğunu ve müslumanlıkta re'sen ilâmı harbe ve taarruza cevaz olmadığını iddia ediyorlar. Bunları da Avrupa ve Hıristıyanlık noktai nazarından daha ince ve derin bir fıkrı sıyasî ta'kıb eden yeni bazı erbabı kalemin fıkrılerıdır Bu zevat pek â'lâ bılırler ki

cevazı harbin halı tedafua münhasır olması binnetice müdafaa imkânının da selbine sebebdır İcabında hasma takaddum etmek için re'sen taarruz edebilmek hakkından mahrum olanlar daıma denemezse de ekseriya müdafaa kudretine de malik olamazlar Bu ise hakkı mudafaanın da selbine müsavidır. Bunlar bunu bildikleri için tahtı istilâlarına aldıkları müslumanları maddeten ve ma'nen silâhtan tecrid için zahiren dını islâm lehinde görünür telkinat ile yine islâm aleyhinde ince bir ta'biye yapmış oluyorlar Evvelkiler muslumanlık ne fena şey? Çünkü silâh emrediyor dıyorlar, berikiler de muslumanlık ne iyi şey? Çünkü terkı silâhı emrediyor dıyorlar ve bu ıkı fikir binnetice muslumanların silâhını almak maksadında birleşiyorlar Yeni olan bu ıkıncı fıkrı cidden insanıyet ve islâmıyet lehinde bir fıkrı ılmî zannederek bu sayede neşri islama hizmet edeceğız hayalile tervic ve balâdaki nesih mes'elesını aksıne te'vil etmeğe çalışan bazı islâmı muharrırları de ısıdıyoruz Bunlar da onlara tebean ilk nazıl olan ve mensuhıyeti rivayet olunan muharebe âyetlerinin hem mudafaaya munhasır ve hem gayrı mensuh olduğunu iddia ettikleri gibi sonra nazıl olan ve müdafaaaya munhasır olmadığı zahır ve müttefakun'aleyh bulunan âyetleri de ma'kûs olarak sırf tedafuî gostermek ısıyorlar Muahhar mukaddemin beyanı veya nâsihi olmak lâzım gelırken mukaddem muahharın beyanı veya nâsihi ımış gibi idarei kelâm ediyorlar kı bunlar, islâmın ruhı aslısı olan hakk u hakikat fikrını bırakıb yanlış bir umud için hulâfını tervic etmek demektir Doğrusu dını islâmıda ilk emırlerden ıtıbaren hakkı müdafaa meşru' olduğu gibi indelhace fısebıllâh olmak uzere hakkı taarruz da meşrudur. Hattâ icabında bır vazifedir Ve ancak bu ma'na ıledir kı bu ilk emr mensuh değildir denebiliyor Ve işbu fısebıllâh kaydı her harbin rûknüdüdür Bu mulâhaza edilmedikçe harb-ü kıtale asla cevaz bile yoktur Bundan

dolayıdır ki Avrupalıların düşündükleri mana ile teca-
vüzî harbin dını islâmada yeri yoktur demek caiz olabi-
lır. Dın fıkrine munafı olacak harb de ne müdafaa ne
taarruzdur Fısebilillâh ve emri hak ugrunda olmıyan
fıkrı Tagut ve mahzı taaddı garazile olandır Halbu ki is-
lâmıda halı harbde dahı harbı müstahsen kılabilcek gaye
hılâfında taaddı haramdır. Bunun için taarruz harbinde
dahı riayet edilmesi lâzım gelen hukukı harb vardır. Ve
bunu tarihı beşerıyyette ilk evvel dını islâm te'sis etmiştir
« ولا تعدوا ان الله لا يحالدين » Binaenaleyh dını islâm sırf sı-
lâh kuvvetle intışar etmiş bir taaddı dinidir demek
ıftırayı mahz olduğu gibi intışarı islâmıda silâhın hiç
hızmeti yoktur demek de kitab-u sünnete muhalıf
bir valan olur Islâm sırf silâh kuvvetiyle intışar etmiş
olsa ıdı o silâhı tutan ellerin cuz'î bir zaman içinde nasıl
toplanıverdiğini, ve Kısraların Kayserların silâhlarına nasıl
galebe ettiklerini ızah etmek mümkün olmazdı, bu kat'-
ıyen gösterir ki zatı dın ve mu'ızatı rısalet silâhtan
evvel mustakillen ıeravı nufuz eden bir âmili yegânedir
Bununla beraber fevzi islâm silâhsız olarak yalnız ma'ne-
vıyatı mucerredeve munhasır olsa ıdı Fahrı rısaletin silâh
ıstımal etmesine ve Kur'anın kıtal emirleri vermesine hiç
de lüzum olmazdı Bu da kat'ıyen gösterir ki emri dünde
silâhın dahı bir mevknı muhimmi vardır Ve bütün hakı
kat « ان الله وعه بالعباد مالا وع بالفرار » hadisi şerifinde mündericidir
Kulu dın bunların hududunu evvelâ tem'yız, saniyen tatbık
etmektir

الرأى قبل شعاعة الشعان

هو اول وموالحل الثاني

Rivayet olunduğuna gore Hudeybiyye senesi müşrikler
Resulullahı zıvareti Kâ'beden menetmişler ve senesi âti
gelmek ve Mekkei Mukerreme üç gün tahliye edil-
mesiyle bir musalahada akdeylemişlerdi. Ertesi senesi
[7] Resulullah bu musalahada mucibince ömrei kaz

için avdet ettikde müslümanlar müşriklerin ahde vefa etmiyeceklerinden endişe etmişler, Haremi şerifte ve şehri haramda muharebe etmeyi de hoş görmemişlerdi ki bu âyet bunun üzerine nazıl olmuştur Bunların ahkâmı haccı beyan sıyakında varid olmuş bulunması bunu müeyyid ve nesakı tilâvet ma'badının de beraber nüzulünü müş'irdir Bu âyetlerin bu sıyakı mulâhaza edilince anlaşılır ki bu kıtal ve katil emirleri Kiblei islâmın selâmeti, ahkâmı müsalehanın muhafazası ve ferızai haccın te'mini edası noktai nazarından ref'ı mevanı lüzumuna mebnidir ki bunlar da Hazreti Ebî Bekır rivayetinin kuvveti ma'nasını iş'ar etmektedirler. Gelelim ma'naya.

Evlere kapılarından gırın ve Allaha ıttıka edin (وَاتْلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) Allah yolunda muharebe de edin

(الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ) o kimselere ki size bilful kıtal ediyor veya edecektir. — Fisebilillâh mukatele, Allah yolunda, ya'ni dını hak uğrunda sırf ı'lâi kelimetullah için cihad demektir, Ve bu kıtalın meşruiyeti için «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» olmak uzere bir husnı niyyetin lüzumunu natiktir. Mufaâle babı fi'lın iptidaen fail, sanıyen mef'ulden sudurunda zahır olduğu için «الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ» harb-u katle taarruzun düşman tarafından olmasını iş'ar edeceğine mebnı bu emrin yalnız mudafaayı meşru kıldığı ve bundan dolayı «وَأَقَاتِلُوهُمْ حَيْثُ نَفَعْتُمُوهُمْ»، «وَأَقَاتِلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»، «وَأَقَاتِلُوا الَّذِينَ يَدِينُونَ مِنَ الْكُفَّارِ»، «وَأَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً» emirleriyle mensuh bulunduğu berveçhi balâ nakledilmişse de «وَأَقَاتِلُوا» dahi aynı babdan olduğu için bu noktada bir şaibei tearuz bulunacağından birini veya her ikisini mucerred isneyn beyninde muşareket ma'nasına hamletmek lâzım gelir Ve bu ma'na ile bilful mukatele, taarruz ve müdafadan eammolur. Netekün tefsiri Ebî Hayyanda «الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ» zahırı «iptidaen veya def'an anılhak munaceze kıtal demektir» diye taarruz veya tedafu'den eammolduğu gosterilmiştir. Bir de fi'li muzarı istakbale de muhtemil-

dır Bu surette «قَاتِلُوا» kıtale ehliyyet ve kudretı olub da harb edecek halde bulunanlar demek olur. Ve bu ma'na Hazretı Ebi Bekirden ve -Omer ıbnı Abdıl'azızden mervidir Bunda evvelkısı evleviyyetle sabıt olur, umumi müşterek veya umumi mecaz lâzım gelmez. Evvelkinde muhasırın ve munasibin haric kalır, ikincisinde bunlar da girer. Nasbı harb etmiyen veya kadın, çocuk, pırı fanı, Manastırdaki Ruhbanlar gibi ağılebi ahvalde harbetmek kudretini haiz olmıyanlar haric kalır, bunlara kıtal caız olmaz Evamırı ahire de dahi hal boyledir. O halde bu ıki ma'na beyninde muhtemul olan bu âyet de mensuh değildir

Bu suretle mukatele edin (وَلَا تَمْتَدُوا) fakat gerek kıtalde ve gerek diğer hususlarda Allahın emirlerini ve ta'vin ettiğı hududu tecavuz etmeyin, taarruzda haksızlık yapmayın, ya'nı bu mıyanda nasbı harb etmiyenleri ve kadınları, sıbyan ve etfali, Ruhbanı, harb zamanında za'f-u aczinden naşı ağılebi ahvale nazaran ehli kıtal olmamakta bunlar mecrasına carı olanları da öldürmeğe kalkışacak kadar ıleri gıtmeyin, kezahık katilde musle yapmayın, ya'nı öldürdüğunuz kimselerin burnunu kulağın ve sanesını kesmeğe kalkmayın — Netekim sıbyan-u msavı ve eshabı savamı katilden ve kezahık musleden Resulullahın nehyettiğı âsarı şayia ile sabıttır. Halifei Resulullah Hazretı Sıddıkın dahi kumandan Yezid ıbnı Ebısuıyana hukukı harbı mutazammın olarak yazdığı vesayada bunları ve kezahık şeyhi fânıyı katilden ve ma'murı tahrııden ve yemekten gayrı bir garaz ıçın sığır ve koyun kesmekten ve meyvalı ağacı yakmak ve sair bir suretle ıfsad etmekten nehyeylemıştı Bu mıyanda bazı mufessırın ilâmı harb haberi vasıl olmadan birdenbire basmak dahi taaddı cumlesinden olduğunu soylemiştir Bazıları da balâda zıkrolunan mukatele ma'nasından dolayı bu taaddıyı bızatılı taarruza hamletmişler ve bu

sebeble mensuhıyetine de hükmeylemişlerdir ki Rebın kavlıdır. Binaenaleyh mensuhur denilmenin ma'nası bıdayeten taarruz alehlıtlak taaddı değıl, ıktızaı hale göre meşru'dur demek olduğı unutulmamalıdır. Hasılı ber minvalı meşruh taaddı etmeyınız (ان الله لا يحب المتدين) zira Allah taaddı edenleri sevmez, onları sevaba değıl ikaba lâıyk görür

Fısebilillâh muharebe edin (واقتلوا من حيث تقتلوا) ve onları nerede yakalarsanız öldurun, Hill-ü Harem demeyin, onlar taarruz etsın diye beklemeyin, böyle yapın - (واخرجوهم) (من حيث اخرجوكم) ve sızı çıkardıkları yerden ya'ni Mekke den onları çıkarın, vatanınızı onların elinden kurtarın - Burada bu ıhrac emrı, emrı temkinîdir Bu va'd fethi Mekke ile meaz buyurulmuştur Gerçi katil haddı zatında fena bir şeydir, lâkın (والفتنة اشد من القتل) fitne de katıldan eşeddir, daha ağırdır - Zira katlin zahmet olması çabuk geçer, fitnenınkı devam eder Katil insanı yalnız Dunyadan çıkarır, fitne ise hem dından hem Dunyadan öldürür. Binaenaleyh fitneye tutulmaktan ise o fitneyı çıkaranları öldürmek veya olmak veya çıkardıkları fitneyı kendi başlarına yıkmak elbette yeğdir Ehveni şerreyn ıhtıyar olunur kaidesı de bu gıbı nusudan mustenbatır

FITNE aslı lûgate karışığını almak için altını ateşe koy maktır Bundan mihnet ve belâya sokmak ma'nasına ıstı'mal edilmiştir kı burada bu ma'nayadır Ya'ni vatandan ıhrac gıbı insanları azaba giriftar edecek belâ ve mihnet katilden daha ağırdır. Ölumden daha ağır ne vardır demeyiniz zira olumü temennı ettiren hal olumden daha ağırdır. Bu nazmun sıyakında insanı vatanından çıkarmak da ona olumu temennı ettirecek fiten-ü mihan cümlesinden oldu-

ğuna işaret vardır Şirk, neşri küfür, irtidat, hetki hürematullah, âsayışı umumîyi ihlâl, vatandan ihraç hep birer fitnedirler, mu'mının el'iyazellâh döndüb kâfir olması katlohunmasından eşeddir. İhtida eden mü'minlerden bazı zevat Mekke müşrikleri tarafından küfre döndürölme için ta'zib olunuyor, onlar da «ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله أموات بل أحياء» emri ilâhîsi mucebince olmeği göze alıb buizni huda sebat ediyorlardı, bu suretle Şehri haramda bazı Sahabeyi müşrikler katletmişler ve hep bunlar müslumanların gucune gıtmış ıdı İşte bütün bunlar «والفتنة أشد من القتل» dñsturunda telhis edilerek ı'lânı harbin sebebi icmal buyurulmuş ve muslumanlar def'ı fitne için fısebilillâh ya gazi veya şehid olmağa terğib kılınmıştır. Sebebi nüzul hassı se de nazım, mahıyyetü fitnenin mahıyyetü katlıle mukayesesını ifade ettiğinden hukum eamdır

Mescidı (ولا تقاتلوه عند المسجد الحرام حتى يقاتلوكم فيه) Haram yanında, Mekke içinde evvelâ onlar size kıtale başladıkça siz de onlara kıtal etmeyiniz, lâkın (فإن ماتلوكم فاقتلوه) onlar size kıtal eder de birinizi öldürürlerse siz de onları öldürünüz, (كذلك جزاء الكافرين) kâfirlerin cezası böyledir.

Hanza, kısıâ, Halefî âşır kıraetlerinde «ولا تقاتلوه... حتى يقاتلوكم» okunur kı Mescidı haram yanında onlar sizden birini öldürmedikçe siz de onları öldürmeyiniz, eğer onlar sizi öldürürse siz de onları öldürünüz -- Bundan anlaşılır kı Harenu Ka'be ve Mekke Mukerreme içinde taarruzan katil, caiz değıldır, ilk vazife yalnız ihraçdır, fakat orada katil yapan katlohunur Hattâ Mekke içinde bir katil yapan Harenu Kâ'be'ye iltica ederse orada yine katil caiz değındır, ırkarılır da kısas edilir «جواد حملنا البيت مائة ليل» «ومن دخله كان آمنا» lâkın Harenu şerif içinde katil yapan orada katledilebilir Bu emir makablını muhassıstır. Ahkâmı Kur'anda der kı hitabı vahidde nasih ve mensuh bulunamı-

yacağı, nesakı tilâvet ve nızamı tenzil de bu ıkı ayetin bir hitabda nüzulünü ışar ettiği ve hılafına bir naklı sahih, mevcud olmadığı cihetle «واقتلوهم حیث تقعنموهم» makablını nasih olmayıb mübeyyin olduğu gibi bu nehiy de «واقتلوهم» emrinin umumunu nasih değil muhassıs olur. Sonra bu nehide hiç bir emrile mensuh değildir, muhkemdir Gerçı - «فاقتلوا» emrı sonra nazıl olduğuunda ihtılâf yoksa da bunun işbu «ولا تقاتلوهم عدا المهاد الحرام» nehiyine müretteb olarak i'mali mümkün olduğuuna göre nesha delâleti yoktur İbni Abbas ve Ebu Şureyhı Huzafı ve Ebu Hureyre hazaratından rivayet olunduğu üzere fethi Mekke günü aleyhısalatu veselam irad buyurduğu hutbede «ey nas, Allah teala Semavat-ü Arzı halk eylediği gun Mekkeyı muhterem kıldı ve o benden evvel kınseye halâl kılınmadı, benden sonra da kınseye halâl kılınmıyacaktır. Bana da ancak bir günün bir saatinde halâl kılındı ve yine Yevmı kıyamete kadar muhterem oldu» buyurmuştur kı bu bir saat de müşrikler tarafından orada ıkı katl edildiği saat demektir. Ve bu hadısı şerif işbu âyetteki nehyi mukayyedın muhkem olduğuuna delâlet eder Buna karşı Rebi' ve Katadenın buna mensuh demeleri Peygamberden bir rivayet olduğu ma'lûm değildir Kendi ictihadları olmak üzere telakkı edilebilir ilah bu suretle bu hukum bakıdır, nesih sabit değildir

(فازالله - Binaenaleyh küfurden vaz geçerlerse)

«واحرحوهم من حیث احرحوكم» - Allah da gafur-u rahımdır. (غفور رحیم) kaydı delâletile bu âyetin Ehli kitab hakkında olmayıb Arab müşriklerine mahsus olduğu anlaşılır Ehli kitabın vergi ile mutavaati dahı makbul olabildiği halde Aarab müşrikleri ya islâm veya seyfe mahkûmdur. Ve bu nokta şu âyetle tansis olunuyor.

(حتی لاتكون فتنة) onlara o suretle kıtal edin kı (واقتلوهم)

hattâ, fitne ya'nı şirk-u tefrika olmasın (و يكون الدين لله) da din hep Aallah için olsun, yalnız Allaha inkiyad-ü itaat edilsin — Halbuki «ان الدين عند الله الاسلام» dır. Binaenaleyh bunlarda dını tevhidü hak olan islâmdan başka bir din bulunmasın, fitnenin başı olan şirk kalksın, bunun için aleyhıssalâtu vesselâm ben bu nasa «lâ ilâhe illâllâh» diyecekleri âna kadar kıtale me'muruun, onu dedikleri zaman benden canlarını kurtarırlar» buyurmuştur Diğerleri cizve ile dahı ismeti deme malik olabilecekleri halde bunlara bu musaade verilmemiştir. Bundan başka bilhassa Mekke'de gayri muslimın ikametine musaade de edilmemiştir Binaenaleyh (فان اتوا) kufurden vaz geçib islâmı kabul ederlerse (فلا عدوان الا على الظالمين) artık zalimlerden maadasına husumeti kıtal yoktur

İyi amma bu kıtal hasbel'ade muharebenin memnu' olduğu Şehri harama tesaduf ederse ne olacak? (الشهر)

(الحرام بالشهر الحرام والحرمات فصاص) Şehri haram, Şehri harama, hurmetler, hurmetlere kısastır, — Burada hurmet, muhafaza ve ihtınamı vacib olan, el uzatılması caiz olmıyan şey demektir ki emvale de samıldır Bu atıfta tahsistan sonra ta'min vardır Binaenaleyh (من اعتدى عليكم) her kim size tecavuz eder, hurmet-u ismetinizden bir şey ihlâl eylerse (فاعتدوا عليه مثل ما اعتدى عليكم) onun size tecavuz ettiği kadar, ya'nı müş olmağa şartile siz de ona bilmukabele tecavuz ediniz — Çünkü و حراء سبئة سبئة مثلها dır. Bir tecavuze karşı mukabele bilmusıl tecavuz değil, tecavuzun cezasıdır «الدادى اظلم» buna tecavuz ve taaddi ta'bir edilmesi, zatı fulde mümaselet dolayısıle bir müşakeledir Haddı zatında çirkin olan bir

şey böyle bazı şerait altında ızafî bir hüsn ıktisab eder. Binaenaleyh bâdının fı'li hakikaten ve hükmen çirkin bir zararı mahz olduğu halde onun aksül'ameli demek olan mukabile bir hak vermiş olur Boyle olabilmesi ise mü-maseletle meşruttur Mümaselete riayet mümkün olmıyan hususatta kısas yapılmaz. Keymiyyat birbirine takas edilmez, derecatı hukuka riayet lâzımdır Meselâ mağsub mevcud ise aynen alınır, mishiyyattan ise mışlı nev'isi ile, değil ise mışlı malîsi olan kıymetiyle tazmin edilir Hasıl meşru olan mukabele mutlaka değil, mukabele bilmisil-dır Misle riayet edilmeyince re'sen bir zarar ıka edilmiş ve zarara zarar ile mukabele olunmuş olur Halbuki islâmında لا ضرر ولا ضرار' dır Re'sen zarar caiz değil, zarara zararla mukabele de caiz değildir, fakat ızale zarar lâzım-dır Zarar ise bizzarure mışlıle takas edilerek ızale oluna-bılır Yoksa diğer bir zarar ihdas edilmiş olur Takas demek olan kısas kelmesi bu mumaselet ma'nasını mu-tazammın olduğu halde zühul edilmemek ve hukumde maksud bızatıhı olduğu gösterilmek için tefrian ayrıca da tansıs olunmuştur İşte mumaseletle meşrut bulunan «الحرمتصاص» kaidei kulliyesi muccebince memnu Ayda aynı memnu Aya takas edilir Düşünanlar geçen Hudeybiyye senesi Zılkı'dede müslümanlara taş, ok atarak kıtale kalkışmakla bu Şehri haramın hurmetini hetketteler Bu sene de bunu bahane ederek musaleha hükmünün icrasına mani olmak zu'munde bulunuyorlar, siz de buna mışlıle mukabele ede-rek aynı Zılkı'dede kıtalden sakınmazsınız Hasandan mervî olduğuna göre Arab müşrikleri Hazretü Peygani-bere «Şehri haramda kıtalden nehyetsen» demişler, «pek ıy!» buyurmuş, müşrikler bunu fırsat bilib Şehri haram içinde tağyırı ahdı kurmuşlar, bunun üzerine bu âyet nazıl olmuştur Lâkin İbnı Abbas, Rebı İbnı Enes, Katade ve Dahhakten rivayet olunduguna göre Kureyş Hudey-biyye senesi Resulullahı ihramlı olarak Şehri haram olan

Zilki'dede Beledı haram olan Mekkedden reddetmişlerdi, Cenabı Allah da ertesi sene yine Zilki'dede Resultünü Mekkeye idhal buyurdu da umresini kaza ettirdi Ve bunu geçen Hudeybıyye senesi vakı olan men'u haylulete takas etti ve sebebi nuzul bu oldu ki evvelkine göre âyet, Mekkeye kabledduhul nazıl olmuş, sarahaten emr-u inşa ve zımnen ıstıkbale aid va'd-ü ihbar, ikinciye göre de ba'dedduhul nazıl olmuş ve müşriklere «işte bu geçen senekine kısastır» diye sarahaten ihbarı ve maamafih Şehrı haramda bıdayeten olmamak şartile ibahet kıtal omrını mutazammın bulunmuştur Sıyakı âyet evvelkine daha muvafıktır Ve her halde bu âyetler «Umroi kaza senesi» ta'bir olunan hicretin yedinci senesinde ziyareti Ka'be sadedinde nazıl olmuştur Ancak bil'ahare Şehrı haram adeti alel'ittlak neshedilmiş olduğundan bu âyetin Şehrı haramda bıdayeten il'ânı harbe cevaz vermiyen hukmu «رأى» âyetleriyle bil'ittifak mensuhtur. Bundan maada mukabele bilmisıl hakkında ahkâmı umumîyesi ise bil'ittlak bakıdır

Bunları yapınız ve kendinizi koruyunuz (واعلموا) ve bilmiz kı (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ) her halde Allah korunanlarla beraberdir Mukabele bilmisıl caız ise de alel'ittlak ittikanın zaruriyyatından değildir Tathıkında mumaseleti tecavüz etmemek tem ıy dikkat ediniz, Allahdan korkunuz ve en iyi suret hangısı ise onu yapınız ve her halde korununuz, mutteki olunuz, ittika âyetlerini unutınayınız. — Bundan anlaşılıyor ki «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» mutlak değildir Sabır, ittika ile mesruttur ve makamına göre derecatı vardır Vakı olmuş musibet ile henüz olmamış musibetlere karşı sabrın farkı vardır Ve def u ref'inde mümkün olduğu kadar «تَوَّابٌ» gosterilecek hususat vardır. Ittika derken de ittika âyetlerinde «وَالصَّابِرِينَ وَالصَّالِحِينَ وَابْتَغُوا الْوَجْهَ لِلَّهِ» inazmunu unutulmalıdır Evlere kapılarından girilmelidir Şu da derhatır

edilmelidir ki harb-ü kıtal denilen şey parasız ve malsız olmaz, masrafta ister bunun için (وَاتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) Allah yolunda infak da yapın; mal tedarük edib havaici harbe sarfedilmek üzere vergi, iane verin, lâkin yalnız mal kazanmak sevdasına düşüb de (وَلَا تَقْلُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ)

kendi kendinizi tehlikede bırakmayın, sade para kazanmak ve istirahat etmek sevdasının insanları istilâi esaret ve mahkûmiyet gibi büyük tehlikelere düşüreceğini ve bu tehlikenin önüne geçmek ancak fisebilillâh harbetmek ve harbe alışmakla mümkün olacağını unutmayın — Bu âyetin sıyakı v sebebi nuzul-u fisebilillâh harb-ü kıtalden ve o uğurda sarfı maldan kaçınmanın bir tehlike olduğunu ihtar içindir. Tirmizî ve Ebûdavudda dahi tahrîc olunduğu üzere rivayet ediyor ki Eneviye devrinde Abdurrahman ibni Velid kumandasında bir islâm ordusu Kostantiniye ya'nı İstanbul şehrine gaza etmiş idi, Ebu'eyyubı Ensari Hazretleri de bu asker miyanında idi, Rumlar şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı, o sırada müslümanlardan bir zat kaledeki düşman üzerine açıktan hucum etmiş, bunu gören cemaatı islâm «mehmeh lâilâhe illâllah, kendi kendini tehlukeye ilka ediyor» demişlerdi Bunun üzerine Hazreti Ebu'eyyubı Ensari «ey müslümanlar bu âyet bız ma'seri ensar hakkında nazıl oldu, vaktaki Allah Peygamberine nusrat ve dini olan islâmı galebeye mazhar etti o zaman biz artık mallarımızın başında durub onların islâhile meşgul olalım mı? Demistik Allah tealâ «وَاتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تَقْلُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» âyetini inzal buyurdu, binaenaleyh kendini tehlukeye ilka etmek, mallarımızın başında durub onları islâh ile uğraşmamız ve cihadı terk etmemizdir» demiş ve bunun üzerine hiç durmayıp fisebilillâh çibada girişmiş ve nihayet şehid olub Kostantiniyede defnolunmuştur.» Müşartınileyh bu suretle tehlukeye ilka fisebilillâh cihadı terk etmek demek olduğunu ve

âyetin bu hususta nuzulünü haber vermiştir ki İbni Abbasdan, Huzeyfeden, Hasan, Katade, Mucahid, Dahhâkten dahı böyle rivayet edilmiştir. Bera'ibni Azib ve Ubeydetisselmanî Hazretlerinden «ellerile tehlukeye ilka, irtıkâbı meası ile mağfiretten yeis» demek olduğu da mervıdır Bunun infak karnesile infakda ısraf edib yiyecek içecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak» manasına olduğu da söylenmiş, «düşmana ıcrayı te'sir etiniyecek bir vechile harbe atılmak» demek olduğu da söylenmiştir ki Ebueyyubun itiraz eylediği ve sebebi nuzulu söylediği cemaatin telâkkısı de bu ıdı Sebebin hususu, hukmun umumuna manı olmayacağından ve bu ma'naların ıctımaında da tezağ ve tenâti bulunmadığından âyetin umumuna şumulu caızdır Bunun için imanı Muhammede sıyeri kebirinde zikreder ki Munferid bir adam bin kısıye hucum edecek olsa eğer necat veya düşmana bir nıkâyet ve te'sir umıdı varsa beis yoktur Necat veya nıkâyet umıdı yoksa mekruhtur Çunku musulmanlara bir faidesi olmakzını kendını telefe arazetmiş olur Bunu yapacak olan zat ya kurtulmak veya musulmanlara bir menfaati bulunmak umıdı bulunursa yapınalıdır necat ve nıkâyet umıdı olmadığı halde diğeri musulmanlara cur'et versin ve bu suretle düşmanı tepesınler diye numuncı mıtısal olmak uzere yaparsa beis yoktur ilah. » Ve bu menı? sahlıtır Binaenaleyh dine veya mu'minîne hiç bir menfaati olmaksızın nefsi telef etmek lâyıktır Fakat nefsi telef etmekte dine aid bir menfaat varsa o zaman da bunu yapmak pek şerefli bir makam olur ki Cenabı Allah Eshabı Resulullahı bununla medhetmiş «ان الله اشترى من المؤمنين اموالهم بان لهم الجنة يقاتلون في سبيل الله فيقتلون و يقتلون» buyurmuştur Ebu Eyyubi Ensari Hazretleri de bu makamı gostermiş Binaenaleyh mucerred huzur perestlikte tehluke bulunduğu gibi harb noktası nazarından da teh-

lûke bulunabilir, o da dusmana ıcrayı te'sir etmiyecek boş yere bir müslüman telef edecek olan husustur. Müslümanlara faidesi olmadığı gibi bil'akıs zararı malûm olursa o zaman harbe atılmak ve telefı nefis etmek hiç caiz olmaz Lâkin gafletâ beşer harbı mutlak bir tehluke zannedebileceği için bu âyet mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıb cihadı terk etmenin tehluke olduğunu ihtar sıyakında nâzıl olmuş ve o makamı şerifı göstermiştir Demek ki tehlukei sulh bil'ibare, tehlukei harb bil'ışare ihtar buyurulmuştur

Ey mü'minler, bunlara dikkat edin (واحسنوا) ve her hususta ihsan ile muamele eyleyin, yaptığınızı güzel yapın, sizden asıl matlûb olan hasenattır. Çunku (إن الله

يحب المحسنين) Allah hep muhsınları sever. Bunun için infa-kı da en güzel vechile yapın ve her hangi bir fenalığı ahsen suretle defedin ve mukabele bilmish daha güzeli mümkün olmadığı zaman yapın, seyyienin cezası seyyie ise de «ادع إلى ما أحسنه» emrı mucebince kotuluğu dahı en güzel suretle defeyleyin. harbı de en güzel sebeb, en güzel vasıta, en güzel suretle yapın ve ancak fisebıllâh yapın, yapın da

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ
مِنْ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ
فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ آذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ
مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ

بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ
ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ
كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٠﴾

Meali Şerifi

Hacc-ü omreyi de Allah için tamam yapın, eğer ihsara tutulmuşsanız o vakit hedyin kolayınıza geleni, bununlabera-
ber bu hedy mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etme-
yin, içinizden hasta olana veya başından bir eziyeti bulunana
tıraş için oruç veya sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye
var; ihsardan aman bulduğunuz vakit de her kim hacca
kadar omre ile sevab kazanmak isterse ona da hedyin kolay
geleni, bunu bulamıyana ise oruç, üç gün hacda yedi de
avdet ettiğinizde ki tam on gündür ve şu hüküm, ehli Mes-
cidiharam mukimlerinden olmıyanlar içindir, hasılı Allah-
dan korkun ve bilin ki Allahın ıkabı cidden çok şiddet-
lidir *

Bu âyet dahi makablı gıbı omrei kaza senesi denilen
yedinci seney hicriyede nazıl olmuştur

HACC «ح» anın fethi veya kesrile mukaddemen dahi
zıkrulunduğu uzere lûgaten kasıd demektir Lâkin mutlak
kasıd değil, büyük ve ehemmiyetli bir şey'e kasıddır.
Şer'an zamanı mahsusunda mekanı mahsusa bir ziyaret
mahsusadır ki hac niyyetle mekân ve zaman mahsusunda
ihrama girib Arafatta vakfa, badehu Kâ'beyi tavafı ziya-

retten ibaret ef'ali mahsusadır. İhram, vak'fe, tavaf bu üç fiil gerek farz ve gerek nafile haccın farzlarıdır. İhram şart, vakfe ve tavaf da rükündür. Mekân ve zamanı mahsus dahi şartın şartı olan şurut cümlesindendir. Bu suretle haccın şartları, erkânı ve bunlardan başka vacıbatı, sünnetleri, müstehabları, memnuatı vardır Şöyle ki

Erkânı: Vakfe ve tavaftır.

Şartları: Şartı vucub ve şartı sıhhat olmak üzere iki nevi'dir

Şartı sıhhat İslâm, niyyet ile ihram, mekân ve zamanı mahsustur. eşhurı hacdan evvel hiç biri sahih olmaz.

Şartı vucub bu da ikidir, birincisi nefsi vucubun şartıdır ki islâm, hurriyet, akıl, bulûğ, ıstıtaa, vakit dari islâm'da bulunmak veya dâri harbde ise haccın farzıyyetini bilmüş olmaktır İkincisi de vucubı edanın şartıdır ki sıhhatı heden, mevannı hissiyye bulunmamak, emni tarık ve kadın hakkında iddet beklemek olmamak, zevce veya mahremi beraber bulunmaktır.

Vacibleri: 1 — İhramı mikattan veya bir mahzur melhuz değilse daha evvelden yapmak.

2 — Arafatta vakfeyi guruba kadar temdid etmek

3 — Müzdehfedede dahi vakfe yapmak.

4 — Safa ile Merve arasında yedi şavt sa'y etmek

5 — Sa'yı mu'teddünbih bir tavaftan sonra yapmak.

6 — Mevku mahsusunda taş atmak

7 — Halk veya taksır ya'ni başını kazıtmak veya kırtırmak.

8 — Afakî olanlar için tavafı sader denilen veda' tavafı yapmak.

- 9 — Tavafa Haceri esvedden başlamak.
- 10 — Tavafı sağdan yapmak.
- 11 — Ozru yoksa tavafta yürümek.
- 12 — Tavafta hadesi asgar ve ekberden taharet üzere bulunmak.
- 13 — Setrı avret
- 14 — Tavafın yedi şavtından uçu, ki dördü farzdır.
- 15 — Sa'ye Safadan başlamak
- 16 — Kârin veya mutemetti' olanlar için kurban kesmek
- 17 — Her yedi tavafta iki rek'at namaz kılmak.
- 18 — Remy ile halk beyninde tertibe riayet etmek
- 19 — Yevmı nâhırde kurban kesmek
- 20 — Halkı mekânında ve zamanında yapmak.
- 21 — Tavafı ziyareti eyyamı Nâhırde yapmak ki bu vacıblardan biri terk olunursa dem lâzım gelir

Sunneleri: Tavafı kudum, ya'nı Mekkeye girince Ka'beyi tavaf etmek, tavafı kudumda veya tavafı farzda «remel» yapmak ya'nı tavafın üç şavtında «devrinde» meydana harbde mubarezeye çıkmış pehlivan gibi omuzlarını titreterek yürümek — Sâfa ile Merve arasında «miley-ni ahdareyn» beyninde derenin içinde koşmak — eyyamı mahsusasında geceleyin (Mina) da yatmak — (mina) dan Arafata güneş doğduktan sonra, Muzdelifeden «mina» ya da güneş doğmadan evvel hareket etmek — ve bunlardan ma'ada daha bir takım hususat ki müstehabbat-ı âdabı ile beraber tafsilâtı kutubı Fıkhîyededir

Haccın memnuatı da iki nevi'dir. Bırısı şahsın kendinde yapmaktan memnu' olduğu şeylerdir ki cima' — saç ve kıl ızale etmek — tırnak kesmek — koku sü-

rûnmek — başını ve yüzünü örtmek — dikişli bir şey giymektir Diğer, başkasına yapmaktan memnu' bulunduğu şeylerdir ki başkasını tıraş etmek — gerek harem ve gerek hilde sayde taarruz etmektir İhramdan çıkıncıya kadar bunların hiç biri yapılamaz, yapılırsa ceza lâzım gelir. Gerçi Haremin ağacını kesmek dahi memnu' ise de bu memnuiyet hacca ve ihrama mahsus değildir. Mezhebi Şafiîde Safa ile Merve arasında sa'y ve bir kavilde halk veya taksir dahi haccın farzlarından ve hattâ erkânındandır

Haccın sebebi şer'isi Beytullahdır. Zira hac ona mu-
zaf olur da «حج البيت» denilir, Beyt ise bir ve gayri müte-
kerrir olduğundan hacc müslumana omründe bir kerre
fevren ya'nı ilk imkân senesinde farz olur Terahî tari-
kile farz olub ta'cil, efdal olduğu da rivayet edilmiştir.
Bu âyetlerin nâzıl olduğu omrei kaza senesinde Aleyhis-
salâtu veesclâm Efendımız Zıkrı'dede omre suretile Ka'-
beyi ziyaret etmiş ve bir sene evvel mümaneatı müşrikîn
ile itmam edemediği omreyi bu veçhile kaza ettikten
sonra berveçhî musaleha uç günden ziyade Mekke'de kala-
mıyacıklarından kablelhac avdet buyurmuştu İrtesi
sekizinci sene hicriyede Hudeybiyye musalehasının
müşrikler tarafından nakzına mebnî Ramazanı şerifte
hareket edilmiş ve ramazanın aşırı ahırında Mek-
ke fetholunmuş ve Şevval içinde Huneyn muharebesi
ve Tâif muhasarası yapılmış ve Reslullah yine bir omre
yparak vakti hacdan evvel Medineye avdet buyurmuş
ve o sene Mekke'de vali bırakılan Attab İbni üseyd âdeti
Arab veçhile nasa haccettirmiş idi, daha irtesi doku-
zuncu sene hicriyede Hazreti Ebîbekri siddık radiyallahû
anhı tarafı risaletten emîri hâcc ta'yin buyurulub ilk ola-
rak bu sene-haccı islâmî eda edilmiş ve ba'dema beytî şerifin
urryan olarak tavaf edilmemesi ve müşriklere hacc yap-
tırılmaması il'an olunmuş ve nihayet onuncu sene hicri-

yede bizzat Resulullah ilk ve son olarak edai haccetmiş ve menasıkı haccı tamamen ta'lim buyurmuştur ki bu sene-ye "haccetulveda" denilmiş ve irtesi sene vefatı Peygam-berî vuku bulmuştur Binaenaleyh Resulullahın yaptığı bu son haccın edai farz için olduğunda şüphe yok ise de evvelkilerin farz olduğu sabit değildir İşbu «واعمالالحج والعمرة» emrî aslı haccın farziyetini kat'iyyen ifade etmeyib başlan-mış olan her hangi bir hac ve omrenin vücuti itmamını ifade eylediğine nazaran hac bil'ahare استطاع إليه -
«وله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلا» nassile farz kılınmış ve tarafı Peygamberiden de ilk imkân senesinde fevren ıera buyurulmuştur Maamafih haccın daha evvel bu âyetlerle omrei kaza senesinde farz kılınmış olması melhuz ve bu takdirde tarafı Nebe-viden edası terahî suretile olmak da muhtemil bulundu-ğundan farziyyeti haccın fevrî veya gayrî fevrî olması beyne'l'emme muhtelefunfihtir Ve imamı A'zamdan da ıkı rivayet vardır Birini imam Ebuyusuf diğerini imam Muhammed ihtıyar etmiştir Esahhı Ebu Yusuf rivayeti olan fevirdir İmam Malikten muhtar rivayet de budur. İmamı Şafiiden muhtar rivayet de İmam Muhammed gibî terahıdır

Haccın hikmetine gelince bunun dınî ve Duniyevî menatını kesreyi mutazammın olduğu her türlü şupheden varestedir Ezenimle emrî Kiblede beyan olunan «أما تكتوبون» nizamını cehlündeki tevhidî içtimaîyi fi'len tecelli ettirecek olan en büyük ve en şamil bir şıarı teabbuddür ki bunun vus'atı şumulunu kurei Arz üzerinde hiç bir mekânda bulmak kabil değildir Zira Kâ'bei muazzama kadar kudsiyyeti kadım hiç bir ma'bedi tevhid yoktur. Kâ'benın milleti İbrahime alâkası bütün edyanı Semaviyece müsel-lem ve hattâ Hazreti Ademe kadar ıntıhası da mervıdır. Mekkenın hurmeti ta hilkatı Arz ile kaimdir. Haccı Kâ'be, beşeriyeti bütün urukı esasıyesından birleştirmeğe saik ve musaid olduğu halde ondan sonra muhdes olan

meabıd ü mevakı binnısbe hususiyetlerinden dolayı böyle tevhidı külle salıh değıldır Hattâ bızzat kabrı nebevî turabı Kâ'beden efdal olduğı halde Kâ'be için mevcut olan devai ve hasası hac bunda bile tasavvur olunamaz Hasılı indallah haccı elyak olan Kiblei vahıdet her halde «بت عمیق» olduğunda hic şuphe yoktur, bundan başka Kâ'be arayanlar, tevhide değıl, şırk u tefrika çalışmış olurlar. Sonra hac bir cihetten salât gibi bedenî, diğır cihetten zekât gibi malî haysiyetleri haız bir ibadetı camıadır Ve aynı zamanda ma'nayı cihadı da mutazammındır Netekim bu hadisi şerifte varid olduğuna göre «hacc bir cihaddır, omre tetavvudur ve yine bu munasebetledir ki burada mesalı hac, evamırı cihad ile beraber nazıl olmuştur

OMRE, lûgaten ziyaret ma'nasınadır Şer'an İhram, tavaf, sa'y, nihayet halk veya taksirden ibaret bir ziyareti mahsusadır Omre küçük bir hac demektir ki ihram şartı, tavaf ve sa'y rukunleri, ve halk veya taksir vacibidir Demek ki bunnı haçdan mahıyyeten farkı vakfe ruknunun bulunmaması, sa'yın ruknolması, hukmen farkı da hac farzdır, omre farz değıl, tetavvu olan bir ibadettir Maamafih goreceğımız vechile bunun da farziyetine kail olanlar vardır İmdi bir senenin Eşhuri haccinde hac ile omrenin içtimalı ve ademı içtımına nazaran haccın üç nev'ı vardır Haccı ifrad, haccı temettu' haccı kıran

Haccı ifrad Mikatı afakiden yalnız hac niyyetiyle ihrama girib tavalı kudumu yaptıktan sonra ef'alı hac bitinciye kadar Mekke de muhrım olarak kalmaktır Ki bunda omre bulunmayib tek bir hac yapılmış olduğundan haccı mufrıd ve haccı ifrad tesmiye olunur Âfakilerin ihramsız geçmeleri caız olmiyan mıykatı mekânî beştir Zulhuleyfe, Zatu ırk, Cuhfe, Karen, Yelemlemdir

Haccı temettu' Mikatı âfakiden omre niyyetiyle ihrama girib omre için tavafı ve sa'yı yaparak tıraş olub

ihramdan çıkmak, sonra Mekkede bir Mekkeli gibi kalıb nihayet Yevmü terviyede hacc için Haremden ihrama girerek haccı ıtınam etmek ve kurban kesmektir. Tuli müddet ihramda kalınmamak için omreden bu suretle istifade edildiğünden dolayı buna haccı temettu tesmiye olunmuştur

Haccı kıran Mıykatı âfakîden hem omre ve hem hac ıkısına birden niyyet ile ihrama girib Mekkeye varınca evvelâ omre için tavaf ve sa'y badehu hacc için tavafı kudum ve sa'yetmek ve sonra ihramdan çıkmaksızın nihayetne kadar ef'alı haccı yapmak ve kurban kesmek tir Cahiliyede omre ile haccın Eşhuri hacde ictimai caiz değıl ıdı, bu ayet bunların meşru'yyetını beyan için nazıl olmuş ve sukranesi olmak uzere kurbanı da vacib kılınmıştır Şöyle ki

Balâdaki emurleri icra edin (وَأَتِمُوا الْحَجَّ وَالْمَرَّةَ) Allah için hac ve omreyi de tamamlayın Ya'nı velev nafile olsun hac ve omreden birine veya ıkısına başladınız mı tamamlayın, nakıs bırakmayın veyahud tammolarak icra edin, ne evvelinden ne ahırinden hic bir noksan yapmayın — Geçen Hudeybiyye senesi omreye başlanmış ve fakat müşriklerin harbe kalkışmaları üzerine ıtınam edilememiş ıdı binaenaleyh bu sene hem onun ıtınamıyle kazası emredilmiş, hem de bu munasebetle muheyıyı inkışaf bulunan haccın aksamı meşruasına da işaret buyurulmuştur «وَلَا تَطْلُوا أَعْمَالَكُمْ» nehyi celihnde dahi beyan olunacağı uzere alelûmun nevaflı bile şuru ile farz olur ve nakıs bırakılırsa kazası lâzım gelir. Bundan anlaşılır ki bu ıtınam emrinde henüz haccın veya omrenin re'sen vücutuna bir delâleti kat'ıye yoktur. Hac bundan sonra «وَاللهُ عَلَى النَّاسِ حَكِيمٌ» nassile farz kılınmış ise de omrenin re'sen vücutuna dair bir nass yaktır Fakat bir haylı ulema ve mufesssırın omrenin de vücutuna ya'nı farzıy-

yetine kail olmuşlardır. Hazreti Aişe ve İbni Abbas ve İbni Omer, Hasani Basri, İbni sirin, omre vacibdir demişler, İmamı Şafii de bunu ihtiyar eylemiş ve itmamın vucubu, aslın vucubunu müstelzim olacağına zahib olmuştur. Bil'akıs Abdullah ibni Mes'ud ve İbrahimi nahaf ve Şa'bi den omrenin «تعروع» olduğu rivayet edilmiş, Mucahit dahi «وَأَمَّا الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ» kavlı ilâhîsinde «bız hac ve omre ile omrolunmadık» demiştir. Aynı zamanda itmamın ma'nasında da sleften muhtelif rivayetler vakı olmuştur. Hazreti Ali, den ve Said ibni Cübeyrden ve Tavustan mervıdır ki «itmamları ehlinin evceğizinden bunlara ıhram etmektir» demişler, Mucahid «itmamları bunlara duhulden sonra nihayetlerine ırmektir» demiş, Said ibni Cübeyr ile Atâ «itmamları bunları nihayetlerine kadar Allah için ikame etmektir, çunku ikiside vacibdir» demişler İbni omer ile Tavustan «itmamları ifradlarıdır» diye rivayet olunmuş, Katade de «itmamı omre» omreyi hacc aylarının gayrısında yapmak olduğuna kail olmuştur. Goruluyor ki bunların hasılı evvel emirde iki ma'naya raci' oluyor birinde «أَمَّا» başladığınızı tamamlayın demek, diğernde de gerek evvelinden gerek ahırından tam yapın demek oluyor ve sanıyen tam yapmanın suretinde ihtilaf edilmiş bulunuyor. Evvelki manada re'sen vucub ihtimalı yoktur, lâkin ikinci de vucub da muhtemeldir ademı vucub da. Halbuki farziyet ya'nı vucubı kat'i ihtimal ile sabit olamayacağından bu âyetten hac ve omrenin farziyetini anlamak kabıl olamaz, bunun için mezhebi Hanefide omre ayrıca farz olan bir ibadet değildir. Hacde dahil tetavvu' ve nafilê kabılinden bir ibadettir. Ve her nafilê gibi şuru' ile vacib olub ıtınamı lâzım gelir. Filvakı omreye haccı asgar denılır, boyle olduğu halde büyük hacda dahil olmiyan mustakıl bir hac farz olsa ıdı iki hac farz olmak lâzım gelirdi, halbuki Akra ibni Habis «hac her sene mıdır? yoksa bir kerre mıdır ya Resulallah» sualine cevaben Resulullahın «bir kerredir», zıya-

desi tetavvu'dur» buyurdduğu sabittir. Kezalik hadisi Cabirde «omre yevmi kıyamete kadar hacda dahildir» ve «hac cihad, omre tatavvudur» diye rivayet edilmiştir. Binaenaleyh omrenin re'sen vucubuna delil kat'i bulunmakla beraber ademini vucubuna dair haberi sahîh te vardır.

Lâkin gerek hac ve gerek omre tatavvuan dahil başlanmış olsa bütün nevafilde olduğu gibi şuru u iltizam ile vacib olacaklarından tamamlanmaları farz olduğunda da şuphe yoktur Binaenaleyh (فان احصرتم) ihramdan sonra ihzar vakı olur bir manı muhbir tutulub hacdan veya omreden kalırsanız (فما استيسر من الهدى) hediyye nev'inden kolayınıza gelen bir şey lâzımdır —

HEDİY, deve, sığır, davar cinsinden Beytullaha ihda olunan kurbanlıkların ismidir ki akallı bir koyun veya keçidir «hediye»nin yedide biri de kâfi olur «نحر» ve «نحره» gibi vahdinde «hediye» denilir ihzar, lügâten mutlak men' manasınadır. Şer'an ihramdan sonra bir ozri şer'i ile haccin vakte ve tavaf iki ruknunu de ifadan ve yahud omreden menedilmiş olmaktır Âyetde ihzar mutlak, binaenaleyh gerek düşmanın men'i ve gerek kırıklık, topallık gibi bir maraz veya zayıf nafaka veya kadın hakkında fevî mahrem manalarının men'i dahil ihzardır Fakat İmamı Şafii sebebi nuzul dolayısıyla yalnız düşmanın men'ine hasretmiştir. Başlanmış olan hac ve omrenin ıtmanları vacib olunca badeli'ihram ihzara uğrıyanlar bunları ıtman etmedikçe lâ'akal bir sene ihramdan çıkamamak ıktıza edeceği bu ise pek müşkil bir emrolacağı cihetle toysır içm ihzar halinde meşruan ihramdan çıkabilmek üzere sevki hediyye vacib kılınmıştır Fakat (ولا تحلقوا رؤسكم حتى يبلغ الهدى محله)

hediyye varacağı yere varıncıya kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz, ya'nı ihramdan çıkmayınız — Binaenaleyh ihzara uğrayan muhrım tahallul etmek isterse Haremü şerife kola-

yına gelen bir hedyı gönderir ve gönderdiği kimse ile bir gün kararlaştırır o gün gelib de kurbanın kesildiği zannı hasıl olduğu zaman başını traş edib ihramdan çıkabilir. Zira hedyın mahillı «مذبح النكحة» mantukunca dahilı Haremdır Abdulah ibni Mes'ud, İbnı Abbas, Ata, Tavus, Mucahid, Hasan, İbnı Sirin, buna kail olmuşlardır Hanefiyyenin ve Sufyanı Sevrinın kavilleri de budur Lâkin imam Malik ve Şafii muhsar için mahillı hedyın mevkı ihisar olduğuna ve mahilline bulûğu da o mevkide zebhinden ibaret bulunduğuna kail olmuşlardır Kur'anın zahırı hilâfına olan bu ma'naya zalub olmalarının sebebi de, Hazreti Resulullahın Hudeybiye ihsarında hedyını bulunduğu mevkide zebhetmiş olmasıdır Hudeybiye mevkı ise Haremden haric Hil kısmındadır Fakat hudeybiyenin bir tarafı hil bir tarafı Haremdır Resulullahın konak yeri bulde musallası da Harem tarafında ıdı, yani mevkı ihisar, Hudeybiyenin Mekke altına doğru olan tarafı ıdı ki burası Harem cümlesindendir Resulullahın hedyını Haremda boğazlamış olduğu da zuhrîden sarahaten menkuldur Binaenaleyh nassı âyeti zahırının hilâfına hamletmiye mahal yoktur Demek ki her iki takdirde hedyı muyyesser olmazsa muyyesser oluncaya veya tavaf edinceye kadar muhsar ihramında kalmaya mecbur olacaktır Hedyı gönderen de mahalline bulûğundan evvel tıraş olamıyacaktır Ancak (فمن كان منكم مريضاً) ihramda bulunan sizlerden gerek muhsar ve gerek gayrı muhsar herhangi biriniz tıraşa muhtac olacak derecede hastalanır (أوبه أذى من راسه) yahud başında kehle ve yara gibi bir eziyyeti bulunur da vaktinden evvel başını tıraş ederse (فقدية من صيام أو صدقة أو سكر) ona da oruc veya sadaka veya kurban, bu üç nev'in birinden bir fidye vacib

olur — Bunun sebebi nüzulu Kâ'b ıbnı ucre hadisesi olmuştur. Meşhurdur ki Hudeybiye senesi Resulullah Kâ'b ıbnı ucreye uğramış, başının kehlendiğini görmüş «galiba hevammın sana eziyyet veriyor?» diye sormuş, «evet ya Resulallah» deyince «tırış ol da uç gün oruc tut veya altı miskine bir fark hurma tasadduk et veya bir koyun kurban kes» diye emretmişti Bir fark üç sa'dır. Bu hadısın bir rivayetinde altı sa' ta'biri vardır ki bu daha evlâdır Sebebi nuzul ihşar ve kehle eziyyeti olmakla beraber mantukî âyet muhsar ve gayrı muhsar ve her nevi maraz ve ezaya âmdir. Maraz ve eza baş tıraşına muhtac kılabilceği gibi elbiseye ve tib istimaline de muhtac kılabilir Ve bu suretle hüküm halı ihramdaki mahzuratı haccın hepsine şamil olarak fidye şartıyla ruhsatı tazammun eder ki tafsilâtı kutubı fıkhiyededir

(فادا اسم) Badehu ihşardan emın olduğunuz, yahud em-

niyyet ve vüs'at halinde bulunduğunuz zaman—(فمن تمتع بالعمرة)

(الحج) her kim hac zamanına kadar omre ile istifade etmek ya'nı omreyi haccı terfık ederek haccı kıran yapmak ve ya omreden tahallul ile hac ihramına kadar serbes kalmak ve mahzuratı ihramdan intifa etmek suretiyle haccı temettu yapmak isterse (فما استيسر من الهدى) bu temettu se-

bebiyle hedyin envaından kolayına gelen bir şey vacib dır — Ya'nı haccı kıran veya haccı temettu yapanların hedyi gönderib nihayetle bir kurban kesmeleri vacibdir Ve bu kurban imamı Şafiye gore demi cebirdir, sahibi yiyemez Çunku müşarunleyhe ve imam Malike gore haccı ifrad, temettu ve kırıdan efdaldır. Binaenaleyh bu kurban, omre ile haccın cem'inden mütevellid olan noksanı telâfi içindir Fakat biz Hanefiyeeye gore bu kurban demi şukrandır Çunku haddi zatında kıran, temettu'dan, te-

mettu, ifraddan efdaldır. Ve böyle âdeti cahiliyeyi neshe-
den kıran veya temettu suretiyle iki ibadetin birden eda-
sına muvaffakiyyet ayrıca mucibî şükran olan bir nîmet-
tir ve hediyy bunun içindir Binaenaleyh bundan uhdıye
gibi sahibi de yiyebilir Bu ihtilâfın sebebi de haccetul-
veda'da resulullahın haccı hangisi olduğu hakkındaki
rivayâtın ihtilâfıdır Bu babda en büyük ve en güzel ve
en cem'iyetli esas, Sahihü Müslimde ve İbnü Ebî Şeybe
ve Ebu Davud ve Nesefî ve Abdibnî Hamîd ve Bezzâf
ve dâremî musnedleri gibi diğer kütubı ehâdiste rivayet
olunduğu üzere Ca'ferü Sadık Hazretlerinin pederi tarı-
kıyle Cabır ibnî Abdillâh radiyallahuanh Hazretlerinden
vakı olan rivayeti sahihâdır, mahalline ve ez cümle fıkhî
Hanefîden şerhî hıdaye fethülkadire müracaat oluna

(فمن لم يجد) Binaenaleyh her kim hediyy bulamazsa
(فصيام ثلاثة أيام في الحج وسبعة إذا رجعتم) üç gün hacda yedi de
döndüğünüzde oruç tutması lâzımdır. — Hacdaki hacc ayları
içinde tutulur ki mustahabbi Zilhıccenin yedinci, sekizinci,
dokuzuncu günleridir Donüşteki de ef'alı hacdan fariğ
olunca ve Şafiyye göre ehl-i ıyaline kavuştuğunda tutul-
malıdır. (تلك عشرة كاملة) işte hediyy yerine kaım olacak
olan bu oruçlar minhaysulmecmu tam ondur Sakın ter-
did veya tahyir suretile üç veya yedi kifayet eder zann-
edilmesin (ذلك) zikrolunan temettü' veya şafiyye göre

(لمن لم يكن أهله حاضري المسجد الحرام) hıkmı hediyy ve sıyam
ehl-u ıyalı Mescidiharam huzzarından olmıyen kimseler
içindir — kı bunlar meskenleri mikat haricinde olan âfa-
kilerdir Çünkü mevakit ahalsı ve onlardan beridekiler
Mekkeye ihramsız girebildikleri cihetle Mekke ahalsı
hükmündedirler. Mekkedden çıkanlar da mikatı geçmedikce

Mekkeye ihramsız yine avdet edebilir Binaenaleyh Mes-cidiharam hazırlarının hakikaten ve hukmen gayrı bulu-nanlar maverayı mikat ahalsı olan afakiler demek olur. Fakat imamı Şafı bunları Mekke'de kasrı salât edecek kadar bir mesafeyi seferden gelenler, Tavus «Haremı Mekke maverasından olan ehli hıl», imam Malik de «bız-zat Mekke ehalsının gayrı» diye anlamışlardır Hasılı hacı kıran ve temettu' maverayı mikat ehalsından bulu-nan ve Mekkeye ihramsız girmeleri caiz olmıyan âfakiler hakkındadır Âfakî olmıyan ehli hıl-u harem ancak hacı ıfrad yapınabırlar

İşte hac ve omreyi böyle Allah için tanımlayınız (وَاتَّقُوا اللَّهَ) ve Allaha ısyandan sakınınız ve bahusus emrı

hacda pek ıttıkalı olunuz (وَاعْلَمُوا) ve biliniz ki (إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ

(العقاب) Allahın ıkabı pek şiddetlidir.

(Gelelim hacın vaktına

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَةٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ
وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ
يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَرَزَّوْدُوا فَإِنْ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى
وَأَتَّقُوا يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ ﴿١٠﴾ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَاءٍ

فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا مَدَّيْكُمُ
وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ أَفِيضُوا
مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾ فَإِذَا قُضِيَتْ مِنْ أَنْبِئِكُمْ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ
أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمَنْ النَّاسُ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا
فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿١٢﴾ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٣﴾ أُولَئِكَ لَهُمْ
نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٤﴾

Meali Şerifi

Hacc ma'lûm aylar, kim o aylarda hacca şuru' ederse artık hacda ne refes, ne füsuk, ne cidal yok, hayra dair ise ne

işlerseniz Allah onu bilir ve çünkü azığın en hayırlısı takvadır, azık tedarük edin de bana takva ile gelin ey beyni olanlar * rabbınızın fazlından ticaret istemeniz size günah değildir, derken Arafattan ifaza ettiniz mi Meş'arı haram yanında Allahı zikredin hem onu size doğrusunu öğrettiği gibi zikredin, doğrusu siz bundan evvel cidden şaşırmışlardan idiniz * sonra nâsın ifaza eylediği yerden ifaza edin, ve Allahın mağfiretini isteyin, çünkü Allah gafur, rahîmdir * nihayet menasikinizi bitirdiniz mi vaktiyle atalarınızı andığınız gibi hattâ daha şiddetli bir anıyla Allahı anın, zikredin, çünkü nâsın kimisi "rabbena, der bize Dünyada ver,, buna Ahirette kismet yoktur * kimisi de "rabbena bize dünyada bir güzellik ver Ahirette de bir güzellik ve bizi ateş azabından koru,, der, işte bunlar, bunlara kazandıklarından bir nasib var, Allahın hesabı da çabıktır *

(الحج أشهر معلومات) hacc, ma'lûm aylardır. Ya'ni vakti

hacc otedenberi beynennas ma'ruf olan aylardır - Şeriati islâmiye bu ma'rufu tebdil etmemiş, fakat Arabı cahiliye Nesî dedikleri usul ile ba'zan hac mevsimlerini değiştirdiklerinden dolayı aslı ma'rufu tesbit-ü takrîr eylemiştir. Bu ma'lûm aylar Şevval, Zilkî'de ile, onuna kadar Zilhıcedir İbnı Abbas, İbnı Omer, Nahâî, Şa'bî, Mucahid, Hasânı Besrî bazaratı onuncu gününün de dahil olduğunu beyan etmişlerdir ki mezhebi Hanefî de budur Haccın son bu ruknu olan tavafı ziyaret bu gün yapılır. Maamafih imâmı Şafî Zilhıccenin ancak dokuzunu saymış, Arefatta vakfeve yetişemeyenin yevini nahrolan onuncu günü tulu'ı fecrile haccı fevt olacağı mülâhazasile bu günü vakti hacdan saymamıştır imam Malik Hazretleri de akalı cımı' uçtur diye Zilhıccenin hepsi eşhûrı hacda dahil olduğuna kail olmuştur ki Urvetübnızzübeyrin kavıdır. Fakat gerek bu ve gerek kavlı Şafî mütearefe muhalıftır. Binaenaleyh vakti hac, ma'lûm olan bu iki

ay on gündür. Üçüncü aydan bir kısmının vakti hacda dahil olması cem'i killet ile eşhür ıtlakına kâfi gelmiştir. Ef'alı hac bir taraftan namaz yakıtları gibi zarfe bir taraftan da oruç vakti olan gün gibi mi'yara şebih olan bu vakt içinde yapılır. Cahiliyenin yaptığı gibi bu vakti tebdil etmek caiz olamaz Acaba haccın şeraiti mutekaddimesinden birine ya'nı ihrama da bu vakitten evvel başlanamaz mı? Şafîî «hayır, böyle bir ihram ancak omre olur» demiştir. Fakat bütün Hanefiye ve Malik ve Sevrî ve Leys ibni Sa'd vakti hacdan evvel gerek omre ve gerek haccın ihram caiz olduğuna ve ancak gerek ifrad ve gerek temettu' ve gerek kıran suretlerinde mutebaki ef'alın bu aylar içinde yapılması lüzumuna kaidirler. Ya'nı vakti hacdan evvel, ihramı hac, haram değil, sünnete muhalif olduğundan mekruhtur «بشأنك عن الامة قل عى- موافقت للناس والمج» âyetinde bu cevaza işaret vardır ki tafsili ahkâmı Kur'anda ve kütübü fıkhiyededir

İmdi vakti hac bu ma'lûm ve mukarrer aylar olunca (فمن فرض من الحج) her kım bu aylarda haccı farz kılar, ya'nı ihram telbiye veya sevki hedyile kendine iltizam ederse (فلا رفت ولا فسوق ولا جدال فی الحج) artık eyyamı hacda ne cima' veya fuhşî kelâm, ne irtakâbı mahzurât ile hududî şeriden huruc ne de hizmetcileri veya arkadaşları ile mücadele ve muhalefet hiç birı yoktur — Sade haddi zatında memnu ve çirkın olan şeylerden başka ahvalı adiyede mübah olan şeylerin bir kısmı da hacda memnudur. Hac böyle bir nezahetî kâmile ve salâhı tam ve alessaviye bir vıfak-u ıntizam içinde icra edilmelidir. Burada haccın levazımı ahlâkiyesine şumullu bir tenbîh vardır ki tafsilâtı kütübü Fıkhiye ve menasikte aranmalıdır. Bu suretle hacda salât-ü sıyam ve zekâtta bile bulunmıyan ferdî, ietimaî bir tehzibi nefis, bir ıdmanı ahlâkî hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır. Bu nezahetlerle

beraber (وما تفعلوا من خير) gücünüzün yetebildiği her hang
 bir hayrı yaparsanız (يعلمه الله) Allah onu bilir, ya'nı ecrini
 ihsan eder, fakat hiç bir şerrinizi görmek istemez, o halde
 (وتودوا) bütün hazırlığınızı görün, azığınızı, yol levazı-
 minızı iyice tedarük etmiş bulunun da takvalı olun (فان)
 (حيروا ذات القوي) çünkü en hayırlı azık takvadan ibarettir. —

ZAD, yiyecek, içecek, giyecek, binecek, ve sair
 havaice sarfedilecek mal demektir ki lisanımızda
 levazımı ta'bir olunur Bunun azık diye tercemesi ma-
 rufdur. Gerci azık daha ziyade yiyecek ve içeceğe
 masrufdur, lâkin zâd dahı bu suretle ıstımal olunur, çün-
 ku bunlar en zarurîsıdırler Deniyor ki Yemenliler Hac-
 ce azıksız olarak gelirler ve biz mutevekkilız derler, bin-
 netice halka yok olurlardı. Bu fıkra bunlar hakkında nâ-
 zıl olmuş, dilencilikten ve halka ağırlık vermekten ko-
 runub sakınmaları için tezevvüd emrı verilmiştir.
 Bu suretle bu nazmı cehl gösteriyor ki takva ehâssı me-
 talibdir, her fenalıktan korunub mertebai takvaya ermek
 için de azığını ve levazımını tedaruk etmek lâzımdır.
 Bunu tedaruk etmeyen ve tedaruk etmek için çalışmı-
 yanlar, sevkı ihtiyacla fenalığa düşebilirler Ve aynı za-
 manda insanların diğer azıkları ne kadar mebzul olsa
 hissi takvaları bulunmadıkca yine mes'ud olamaz, fena-
 lıktan korunamazlar, şehvati muhlıkeye bir ihtiyac gibi
 atılırlar Binaenaleyh tedarukı zad' inedarı takva ola-
 cağı gibi hissi tekva da tedarukı zad için en büyük bir
 saiktir, bu suretle hayırlı azık takva ve takva en ha-
 yırlı azık demektir. Bu nazmıcehl bu vechile şunu da
 anlatıyor ki insan için iki sefer mukarrerdir. Bırısı Dün-
 yada sefer, bırısı de dünyadan seferdir. Dünyada sefer

için yiyecek, içecek, binecek ve lüzumunda sarfedecek zad-ü zahire lâzım olduğu gibi Dünyadan sefer için de bir zad lâzımdır Bu da ma'rıfetullah ve inahabbetullah ile vikayetullaha girmek ve mâsıvallahdan ır'az ile Allahdan başkasına arzı hacet etmemektir Ve bu zadı takva obırından daha hayırlıdır.

Bunu bilib her ıkı sefer için hazırlığınızı eyı gor'un (واتقونی) ve benim emırlerime muhalefetten sakınıb bana ittika edin (یا اولی الالباب) ey temiz ve tam akıllılar Boy-le hissi takva ile levazımınızı eyı tedaruk etmek emrı ilahî ve akli kâmil muktezası olduğu için (لیس علیکم جناح) rabbınızın her hangı bir fadl-u atası-nı taleb etmenizde size hiç bir cunha ve gunah yoktur Yanı velev hac avlarında olsun kesh u ticaret ile erzakı-nızı, levazımınızı kazanmaktan memnu' değilsiniz — Eva-mırı sabıkaya riavet şartıyla hac, ticarete, kazanca inâni degıldır

Denilyor kı Arablar cahliye devrinde hac mevsim-lerinde Ukâz, Mecenne, Zulmecaz gibi pazar ve pana-yırları açarlar ve onlardan te'mını maişet evlerlerdı, dını islâm gelince hacde bunlardan sakınmağa başlamışlar, bu âyet de bunun hakkında nâzıl olmuştur

Sonra (فادا افضم من عرفات) Arefattan ifaza ettiğinizde yanı Arefe gunu Arefat dağında an cemaatın vakfeden boşanıb akdığınızda (فاذكروا الله عندالمشعرالحرام) Meş'arı haram civarında yanı Muzdelifede Allahı zıkredin — kı bu gece akşamı ve yatsı namazlarının burada birikte kılınması bu zıkremrının tatbikıdır Zıra nâmaz en buyuk zikir-dir Bundan başka (واذكروه كماهديکم) ve Allah size böyle

güzel hıdayetler bahsettiği gibi siz de orada tevakkuf edip telbiye, tehlil ve dualarla, bilebildiğiniz güzel güzel zikirlerle onu yadedin (و ان كنتم من قلة من الصالحين) Bilirsiniz ya siz bundan evvel dalâletler içinde idiniz, iman-ı taat-tan haberiniz yok, ne yabdıgını bilmez şaşkınlar guruhun-dan idiniz »

AREFAT Arefe günü huccacın vakfeye durdukları dağın ismidir ki Mekkeve on iki mil mesafededir Ve ora-daki dağların en murtefidir Zilhıccenin sokuzıncı günü-ne yevmü tertıve denildiği gibi dokuzuncu gününe de yevmü Arefe denilir Ve bu gün Arafatta vakfeye çıkılır Esas itibarıyla Arefe gelumesinin cem'i, veya cem'i gibi olan Arefat isminin bu dağa ne sebeb ile alem olduğu ve bunun murtecel mi, muştak ve menkul mu olduğu hakkında muteaddid kaviller vardır İştıkaka kail olan-lar da tanımak mânasına ma'rifetten veya itraftan veya rayıhuı tayyibe manâsına «arf» dan muştak olduğunda ihtilâf etmişlerdir Bu ihtilâflar ile vechi tesmiye sureti kat'iyede tesbit edilmiş değil ise de her biri cebeli Arefa-tın bir hasletini irae etmiş olmak itibarıyla isimden ziyade musemmanın tavsıfine hadım olmuştur Hazretü Adem ile Havvanın burada telâkı edip birbirlerini tanı-muş olmaları, Hazretü İbrahimın burayı görunce tavsıfatı mutekaddime ile tanımış olması, muşarunıleyhın hitabı ebril ile menasıkı hacı burada tanımış olması, Hazretü İsmailin, valıdesinden bir muddet ayrılıb badehu burada telâkı ederek tanışmış olmaları, huccacın burada birbirleriyle güzel bir suretle tanışmaları, burada vakfeye duranların Hak teâlânın rububiyet-u celâlımı, samedıyyet u istignasını ve insanlığın meskenet u ihtıyacını itıraf etmeleri, niha-yet, huccacın habası zunubdan temizlenerek ındallah lâkı cınan olan revavıhuı tayyibeı ma'neviye ıktısab etme-leri hakikaten cebeli Arefatın evsafındandır Arefe ve

Arefat ikisi de bu dağın ismidir Yevmi arefe buna muzaftır, bunun günüdür Yevmi iyası küffar, Yevmi ıkmalı dın, Yevmi itmamı ni'met, Yevmi rıdvan isimleri dahi yevmi Arefenin esmai mahsusasındandır

MEŞ'ARI HARAM, esahhı rivayete göre Müzdelifede Cebeli kuzah dahi tesmiye olunan ve üzerinde «mîkade» tabır olunur alâmeti muhtereme demek olan ustuvanî bir taş bulunan bir tepedir Mukaddema burada odunlarla ocaklar, Harunî Reşid zamanında büyük mumlar, daha sonra büyük kandiller yakılırdı, ahiren üzerine bina yapılmıştır Asıl Meş'arı haram bu, indelmeş'arılharam da Muzdelifedir Arefatın «Urene» deresinin içinden başka her tarafı mevkıf olduğu gibi Muzdelifenin de «Muhassır» dere-sinden maada her tarafı mevkıftır «عند الشمر الحرام» buyurulması vadı Muhassırın istisnasıyla muzdelifeye ve kurbi meş'arde zıkrın efdahıyyetine işaretir Gerek Arefat ve gerek Muzdelife vakfeleri hakkında muteaddid ehadisı şerife vardır Ezcumle Resulullah «الحج عمره في أدرك العرة فدادوك = hacc, Arefe demektir, Arefeye yetişen haccı yetişmiş olur» kezalık muzdelifede «من صلى معاه الصلوة ووقف معاه الموقف وقد = bızimle beraber bu namazı kılan ve bızimle beraber şu mevkife duran ve ondan evvel gece veya gündüz Arefede vakfe yapmış olan kimsenin haccı tamam olur ve tavaf yapıp ihramdan çıkması zamanı gelir» buyurmuştur

Herkes Arefatta vakfe yaparken Kureyş ve onların dındaşları olanlar, ya'nı yukarılarda beyan olunduğu üzere hamaseti diniye iddiasıyla «humus» namıyla yad olunanlar Arefata çıkmazlar da cemaatleriyle Muzdelifede dururlar ve «bız ehlullahız ve huddamı haremız» diye diğer nasa takaddum ve tefevvuk etmek isterler, onlarla mevkifte musavata razı olmazlardı Bu sebeble şu âyet nazıl olmuş ve Arefatta bulunmanın vucubuna delâleten buyurulmuştur ki (ثم افيضوا من حيث أفاض الناس) bundan son-

ra nasın ötedenberi ifaza edegeldiği yerden, yani Arefattan ifaza yapınız, yalnız Muzdehife ile ıktıfa ve müsavatı ihlâl etmeyiniz (واستغفروا الله) ve şımdıye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allaha ıstığfar ediniz (از الله عور رحيم) şuphe yok ki Allah gafur, rahîmdir, siz ıstığfar ederseniz rahmetiyle o gunahlarınızı mağfıret eder de muhalıflere mahsus olan ıkabından korur — Şuphe yok ki umumen ifazanın Arafattan yapılması lüzumu hacta herkesin Arefatta bulunmasına mütevakkıftır ve Arefata yetişmeyen hacca yetişmemiş olur

(فادا قضيم مناسككم) Badehu menasikınızı, ya'nı hacca mu-teallık ibadetlerinizi bitirdiğinizde (فادكروا الله كد كركم ابا. كم) mukaddema atalarınızı yad-u tezkâr ettiğiniz gibi şimdi de öyle (واشد دكرآ) ve hatia daha kuvvetli bir surette Allahı zikrediniz — Bu zikir emri de hacce akıbında (Mina) gunlerine ıarettı Kabeleislâm Arablar âdetleri veçhile menasiki haccı bitirdikten sonra Minada mescid ile dağ arasındaki mevkide tevakkuf ederler, atalarının mefahırını ve eyyanı mahsusalarını yad u tezkâr eylerlerdi, bunun yerine şimdi Minada zıkrullah ile ıstıgal emrolunarak o âdetin ref'ine ve bundan başka hacdan alınan ıntıbahı kudsinin ıdamesi lüzumuna ıaret buyuluyor ki Şeytan taşlamak ve tekbirler almak, bunun son bir hatırası berguzdesıdır Ve bu suretle kelimeci tevhiddeki nefyi şirk ma'nası butun levazımı amehyesiyle fı'len gösterilmiş oluyor

Bu âyetle gösteriliyor ki hacın netaiçi hasilesi yalnız atalar hatırası gibi dar bir sahada tevakkuf ederek onların yadı hayahile gururlanmak değildir. Ehl-ü ıyalından, vatanından ayrılıp mallar sarfederek, meşakkatleri

iktihâm eyleyerek seferi hacca tahammul eden, gurbetin, ihram ve vakfenin te'sirâtı ruhanîye ve cismanîyesi altında bütün bir deryayı ictimaîye dalıb kadım bir tarihî mukaddesin şearı ulvîyesi arasında hayatı beşerin tahavvulâtı, âlemin safahatı rakıkasını seyreden, fânilerin acızlerini, bakînin sırrı bakasını sezen âkıl-u kâmul insanların bu ibadetten alacakları intibahı ruhî her türlü âsârı şırkı atıb vahdeti kulhiyyeye doğru yurumek nefsin gururı şahsî ve alevî ve kavmîsini, tabiatın sevakî şehvanîyesini, levhî ruhun nukuşı batıla ve zailesini sılib Allaha dua ve tedarru' ve ıstığfar'u inkıta ile zıkrı damı içinde arzı ihtısas etmek ve kalblerde nurı vahidî ilâhînin tecellisini gormek gibi bir akıbeti hasene ile neticeelenmelidir.

Boyle amma, insanların hepsi bu gaveye ırmek için zıkr-u dua eder mı dersınız? Hayır (فی الس من) şu nasın bir kısmı vardır ki (يقول ربنا آتانا في الدنيا) ey rabbımız bize vereceğini Dünyada ver der (و ماله في الآخرة من حلاق) ve bunun Ahirette bir bir nasıbı veya hissası talebî olmaz, bütün himmeti Dünyaya maksurdur — İmam Fahrüddin Razi tefsirinde der ki «saadetlerin meratıbı üçtür ruhanîye, bedenîye, haricîye Saadetü ruhanîye ikidir birisi ilm ile kuvveti nazariyenin ıstıkmalı, birisi de ahlâkî fazıla ile kuvveti amelîyenin ıstıkmalıdır Saadetü bedenîye de ikidir sıhhat, cemal Saadetü haricîye de ikidir mal, cah «ما في الدنيا» talebî de bu kısımlardan her birine şanıldır Çunku ilim Dünyada tezeyyun ve akıana takaddum için taleb edilirse Dünyadan olur Kezâlık ahlâkî fazıla dahi Dünyada başa geçmek ve masalıhı Dünyayı zahtu idare etmek için istenirse bu da Dünyadan olur, ba'su meade imanı olmu-yanlar da gerek ruhanî ve gerek cismanî her hangı bir fazileti taleb ederlerse ancak Dünya için taleb edeiler

(و منهم من) yine insanlardan diğeri bir kısım vardır ki

(يقول ربنا انا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة و قنا عذاب النار)

ya rabbenâ bize hem Dünyada hasene, hem Ahirette hasene ver ve bizi ateş azabından korusun der, böyle dua eder — HASENE, insanın nefsinde, bedeninde, ahvalinde nâhiyetle mesrur olacağı her nîmettir kı ma'nâyı ismî ile güzel ve güzelliğ demektir Esasen hasen ya'nı güzel, mucibî surur ve râğbet olan her hangi bir şey demektir kı husun, güzelliğ onun nefsinde müessir olan haletî mahsusasıdır Binaenaleyh hâsun haddi zatında vakıf bir emir olmakla beraber kıymetî, enfusî te'sirâtı itibarıdır Ya'nı husun ıstihşane mukaddemdir, fakat tecellisi onunladır Bunun için güzel uç nevidir ya akl-u basiret cihetinden müstahsen veya heva cihetinden müstahsen veya husun cihetinden müstahsen olur Avam, husnu hissile ve ale'l'ekser gözle arar, Kur'anda varid olan husunler ise ekseriyetle basiret cihetinden müstahsen olanlardır HASEN, HASENE, HUSNÂ beyinde tark, şöyledir hasen hem a'yan ve hem maaniye itlak edilir, Hasene de sıfat olduğu zaman böyle ise de isim olunca ma'neviyatta mutcareftir Husnâ ise ancak maneviyatta söylenir Nâhiyeti bîdayeten mucibî surur olan hasenelerin bir çoğu nihayet ve akıbeti itibarıyla felâketi dâir olabilir Binaenaleyh asıl hasene akl-ü basiret noktası nazarından müstahsen olan akıbeti salim hasenelerdir Bunun için yalnız bîdayeti nazarı itibarıyla alarak Dünya hasenesi istemek kârı akıl değildir Bunu isteyenler o neşve-i husnun her halde humarını, belasını görürler Evvelki kısımdan olan insanlar istediklerinin bîdayette olsun bir hasene olup olmadığını dahi hisaba katmıyarak sadece «ver ve dünyada ver!» diyorlardı Buna mukabil olan erbabı basiret ise evvel ve ahır gözeterek «yarab hem Dünyada hasene, hem Ahirette hasene ver!» derler, ve hattâ bu kadarla da ıktıfa otıneyib azabı nardan mutlak bir vikaye de taleb ve dua ederler

*Ehli hakkın halı lezzet, kalı lezzettir bütün
Böyle bir hüsün peşinden koç da mağnum olma hiç*

o halde böyle Dünya ve Ahiret haseneleri nelerdir? Mufessirîn diyorlar ki Dünyada sıhhat, kıfâf, tevfiķı hayır, Ahirette de sevabdır Hazreti Aliden bir rivayette «hasenei Dünya mer'ei salıha, hasenei ahiret hurfidır, azabı nar da kotu karıdır» diye varid olmuştur ki mısâl ile tefsirdir

Hasılı insanların bir kısmı yalnız Dünyayı ister bir kısmı da hem Dünya ve hem Ahiret güzelliğini (اولئك)

işte bu iki kısım insanlar yok mu? (لهم نصيب مما كسبوا) bunların ikisinin de sureti taleb ve dualarına göre kazançlarından bir nasıb vardır Evvelkiler yalnız Dunyadan bir nasıb alır, Ahiretten mahrum kalır, berikiler de hem Dunyadan hem Ahirette nasıb alırlar (والله سريع)

الحساب Allah da serulhisabdır, bütün bunların hesabını bir lemhada görebilir — Eksir mufessirîn, «اولئك» ismi işaretinin ikinci kısma raci ve nasıbın onlara ait olduğunu göstermişlerse de Ebu hayyanın beyanı vechile her iki kısma şamil olması «من كان يريد حرث الدنيا فؤنه وما له في الآخرة من» «من كان يريد حرث الآخرة ردله في حرثه» âyetine pek muvafıktır

Şimdi bunları nazarı itibara alıb niyyetinizi eyice tasahh edim

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَجَلَّاهُ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّبَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا

أَنْكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٠﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجِيبُكَ قَوْلَهُ
 فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ
 ﴿١١﴾ وَإِذَا كُنْتَ سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ
 وَالنَّسْلَ اللَّهُ لَا يَجِبُ الْفَسَادَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ
 أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِتْخَابِ ﴿١٣﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُ لِمَ بَدَّلْتُ
 الْيَاسْمِينَ زُفْرًا سَأَلْتَهُ مَا خُبْرُ الْيَاسْمِينِ ﴿١٤﴾ وَمِنَ
 النَّاسِ مَن يَشْتَرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ
 بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا
 تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١٦﴾ فَإِن
 زَلَلْتُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
 ﴿١٧﴾ مَلْ يَنْظُرُوا إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي طُلُوعِ الْفَجْرِ
 وَالْمَلَائِكَةُ وَفُضِي لَا مَرُوءٍ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٨﴾ سَلِّبَتْ
 إِسْرَآئِيلَ كَمَا بَيَّنَّهُمْ مِنْ آيَةِ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ

اللَّهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٠﴾
 الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ
 آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ
 مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١١﴾

Mealı Şerifı

Bir de sayılı günlerde Allahı zikredin — tekbir alın —
 bunlardan iki gün içinde avdet için acele edene günah yok,
 teahhur edene de günah yok amma korunan için: Allaha ko-
 runun ve bilin ki siz ona haşrolunacaksınız * Nas içinden
 kimi de vardır ki Dünya hayat hakkında sözleri seni imren-
 dirir bir de kalbindekine Allahı şahid tutar, halbuki o islâm
 hasımlarının en yamanıdır * İş başına geçti mi yer yüzünde
 içine kadar fesad vermek ve hars-ü nesii helâk etmek için
 sa'yeder Allah da fesadı sevmez * Ona "Allahdan kork," denil-
 diği zaman da kendisini günah ile onur tutar, Cehennem
 de onun hakkından gelir, cidden ne fena yataktur
 o * Yine nas içinden kimi de vardır ki, Allahın rıza-
 sına ermek için kendini feda eder, Allah ise kullarına
 çok refetlidir * Ey o butün iman edenler! kâffeten silme gi-
 rinde Şeytan adımlarına uymayın çünkü o sizin aranızı açan
 belli bir düşmandır * Size bunca beyyineler geldikten sonra
 yine kayarsanız eyi bilin ki Allah çok onurlu bir hakîmdir *
 Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan golgelikler içinde
 meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversin halbuki
 bütün işler Allaha götürülür * Beni İsraille sor: biz onlara ne
 kadar açık âyet vermiştik, fakat Allahın nı'metini her kim

kendine geldikten sonra değişdirirse şüphe yok ki Allahın ikabı şiddetlidir * Kúfredenlere o Dünya hayat bezendi de iman edenlerle eğleniyorlar, halbuki korunan o mü'minler kıyamet günü onların fevkındadır, Allah dilediğine hisabsız ni'metler verir *

(و ادكروا الله في ايام معدودات) Ve bilhassa sayılı günlerde Allahı tekbirlerle zikre-
din — ki bu günlere Eyyamı teşrik denilir Hâce müte-
allık âyetlerde bir «امام معدودات» bir de «امام معلومات» vardır
«امام معلومات» aşrı zilhıce veya «امام محر» da bil'itti-
fak eyyamı teşrik ile tefsir edilmiştir Teşrik, yüksek
sesle tekbir almaktır Hazreti İbrahime nisbet edilen ve
yüksek sesle alınan ma'ruf tekbiri mahsusa tekbiri teşrik
denilir Arefe sabahından Kurban bayramının dördüncü
günü akşamına kadar eyyamı zıkr-u tekbirdir Ve eyya-
mı ma'dudat bunun beşine de muhtemeldir Maamafih bun-
lardan birincisi Arefe, üçü eyyamı nahır, beşincisi yalnız
yovmı teşriktir, fakat eyyamı teşrik tabiri bilhassa zil-
hıccenin onbirinci onikinci onüçüncü, yani Kurban bay-
ramının ikinci üçüncü dördüncü günlerine itlak edilir ki
bu günler «mina» da tekbir alıp taş atma günleridir Ay-
nı zamanda bu günler kurban etlerini serinek günleri-
dir ki teşrikin bir manası da budur Şu halde eyyamı
tekbir beşe kadar bağı oluyor ise de Arefe ve vevmü
nahır zıkr u tekbiri evyamı malûmata dahil olduğundan
menasıkı haccin edasından sonraya taalluk eden eyyamı
ma'dudat zıkrı hassaten eyyamı teşrik itlak olunan bu üç
gün demek olur «في تملح» sıyakı da bunu mufiddir Ba'del-
hac Şeytan taşlamak Kur'anda tasrih olunmamış ve fakat
bunun ayrıca bir vesilesi tekbiri ilâhî olduğuna işaret bu-
yurulmuştur Rivâyet olduğuna göre bu günler Hazreti
Omeri radiyallahuanh çadırında tekbir alır, ve etrafındaki-
ler de alırlar, hattâ yolda ve tavafda bulunan bütün halk
tekbir alırlardı Hülâsa balâdaki «ادكروا الله كذكركم اناءكم» zikri

mutlakı ve ona matuf olan «وادكروا لله في ايام ممدودات» tekbiri teşrik ile zikri hass emretmektedir ki hasılı manâ şu olur

Arefe ve nahırde malûm olan zikirlerden başka bir de menasıkı haccın hitamıyla huccacın avdeti için sayılı olan uç teşrik günleri içinde dahı namazların arkasında ve taş atınak gibi diğer vesilelerle cehren tekbirler alarak Allahı zıkrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız. (فن تعجل)

(في يومين) Binaenaleyh bu esnada her kim iki gün zarfında ışıını bitirip «مر» yani vatanına hareket için ıstical ederse (فلا أثم عليه) bunun üzerine günah yoktur Fakat bir gün zarfında değil — Bu sebeble bu iki günün birincisine «يوم القر» yani karar günü denilir ki bu gün mınada bulunur İkincisine de «يوم مرارل» denilir ki huccacın bazısı bu gün mınadan hareket eder Bu iki gün bayramın ikinci ve üçüncü günleri olup hem eyyamı nahırdan, hem eyyamı teşriktendirler (ومن تاجر) ve her kim te'ahhuredib. de remyını «يوم مرارل» denilen ve son teşrik günü olan üçüncü güne bırakırsa (فلا أثم عليه) buna da günah yoktur Ta'eil-u te'hır muhayyerdir Lâkin bu muhayyerlik ve ademı ısım alel'itlak değil (لس اتقى) muttaki olan hacı içindir Ve onun kalbine halecan düşürinemek matlûbı ilâhîdir Zira eshabı takva en küçük bir kusurdan sakınır. ve zaten ındallah hacı boyle muttaki olanlardır Bu sebeble (واعلموا) hepınız de Allaha ıttıka edınız (واثقوا لله) siz ancak ona toplanıb haşrolu. nacaksınız

Boyle iken (و من الناس من يمجك قوله في الحياة الدنيا) insan -

lardan bazısı vardır ki onun hayatı Dünya zımındaki lakırdısı senin taaceubunu celbeder ve pek beğenecek olursun (و يشهد الله على ما في قلبه) o kalbündekine Allahı şahid de tutar, kalbine, vicdanına Allah şahiddir ki bu boyle, şu şöyle gibi yeminler ederek, tatlı tatlı diller dokerek seni kandırmak için parlak parlak sözler soyler (وهو الدخام) hal-bukı hakıkatte onun düşmanlığı kıyaktır Ve zaten habıs olan kimselerin düşmanlığı pek kıyak, pek gaddar olur (و ادا تولى) senden ayrılınca veya bir iş başına geçince (سعى في الارض ليمسد فيها ويهلك الحرث والنسل) Yer yüzünde fesad çıkarmak ve ekinleri, zurriyyetleri mahvetmek için kosar dolaşır (والله لا يحب الفساد) Allah da tesadı sevmez, tesada razı olmaz Buna binaen (و ادا قيل له اتق الله) o mufside Allahdan kork demince de (احداه العرة بالأمم) onu izzeti nefsi tutar daha zivade gunaha sokar, (محسبه) bu Cehennem de ne lena yataktır »

CEHENNEM, darı azab olan ateşin ismi alemıdır ve muennestir Arabea cehnam kelmesinden me'huz bu da cehimden mustaktır Cehim, gahız ve mustekreli olmak, cehnam, dibi görünmez derin kuyu demektir Binaenaleyh «صل» vezninde Cehennem alemıyyet ve te'nisten dolayı gayrı munsarif olmuştur Bunun kehennam dan muarreb a'cemı olduğu ve men'i sarfı ume ve alemıyyetten neş'et ettiği de soylenebilir

Bu âyetler, Benisekiften Ahnes ıbnı Şerik hakkında nazıl olmuştur Bu munafık Benüzührenin halıfı ınış,

Hazreti Peygambere gelmiş müslumanlık izar etmiş, diller dökerek mahabbetten bahsetmiş, yeminler etmiş, sonra huzurı Peygamberiden çıkınca ehli islâmın bir mezreasına uğramış, mezruatı yakmış, hayvanatı itlâf etmiş idi Sebebi nüzul bu olmakla beraber mazmunu âyet bu gibi evsaf ile muttasıf olan munafıkların hepsine şamil olduğunu mufessirinin ekseri muhakkıkını tasrih etmişlerdir Bu münasebetle âyet bir iş başına geçirilecek insanların dillerine bakılmayıb hallerinin tedkiki lüzumunu iş'ar için nastan üçuncu bir kısmın hissalını göstermiştir

Maahaza insanların bütün bunlardan başka bir kısmı muntazı vardır şöyle ki (ومن الناس من) insanlardan bazıları da vardır ki (يشري نفسه ابتغاء مرضات الله) Allahın rızasına ermek için canını bile verir, yahud Allah rızası için Dunyasını ve hattâ canını bile verir de kendini ilelebed satın alır — O bilir ki mülk kendisinin değil Allahındır, maksadı aksa can değil rızaullahdır Allah rızası için canını veren kendini âlâmı ebediyeden kurtarmış ve en büyük ticarete ermiş olur Bunlar Allahın has kullarıdır, din-u tâat uğrunda meşakkatlere tahammul ederler, fisebilillâh harb-u cihad mehlekelelerinde bezli can eyler veya öldürüleceğini de bilse emir bılma'ruf ve nehiy anılmun-ker yaparlar Bunların bütün noktaı nazarı rızaullahdır Yaptıklarını Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler Bunlar kendilerini ne Dunyaya, ne Ahirete değil, ancak Allaha satarlar ve rızaullahı almakla da kendilerini bütün masıvallahdan ve nefsi emmarelerinden satın almış, azad etmiş olurlar Bunlar «وما آتانا والدنيا حصة ولا الآخرة حصة متاعا» diyenlerden daha bahtıyardırlar Nufusu radiye makamından dahı geçib nufusu merdiyyeye ırerler(والله رؤف بالعباد) Allah da kullarına pek re'fetlidir Kemali re'fetinden do-

layıdır ki onlara takvayı teklif ve tavsiye etmektedir. Kulların kendi rızaları onları Allahın rızası kadar esirge-
mez, kendi rızasını rızaullahda, kendi iradesini iradetullahda
fanı kılmış olanlar selâmet u saadetin mertebesi kusvasına
ırerler Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bazı insanlar
gururu Şeytanî ile kendi gonullerinin temayulâtını mahzı
rızaullah zannederek taassub ve hamıyyetü cahiliye ile
hılâfı şer'i ilâhî hareket eder ve kendilerini bilâ faide
tehlukeye atarlar Allahın emrettiği yerde olmeği istemez
de nehyettiği yerde gonlunun ilcasına tebean intihar
etmiye kalkışır, bu iki haletü temyiz etmek için Eshabı
Resulullahın ahvalıyla Havaricın ahvalını mukayese et-
mek kâfidir Mes'elenin ruhu sırf Allah rızası için olmaktır
kı bu da şer'i ilâhiye nazaran Allahın emirlerine tevfikı
hareketle olur «وَلَا تَقْرَأُوا الْكِتَابَ إِلَّا بِالْهَدْيِ» âyetine bak

Bu âyetin sebebi nuzulunde uq rivayet vardır

Birincisi İbnı Abbastan, Suheyb ibni Sınanı Rumî
hazretleri hakkında nâzil olduğu mervidir Mekke müşrik-
leri bu zatı tutmuşlar, dıninden dondurmek için işkence-
lerle ta'zib etmişlerdi Suheyb Mekkelilere karşı «ben
ihtıyar bir adamım, malım ve metam da var, benim
sızden veya düşmanlarınızdan olmanın size hiç zararı ol-
maz, ben bir söz soyledım, ondan cayınayı eyi gormem,
malımı ve metamı size veririm dınımı sızden satın alırım»
demoştı Onlar da buna razı olmuşlar, salıvermişlerdi,
oradan kalkıp Medineye gelirken bu âyet nâzil olmuştu,
Medineye girerken Hazretü Ebı Bekır rastgelmiş, «bey'in
kârlı olsun ya Suheyb» demoştı, o da «senin bey'in de zarar
etmesin, o ne?» diye sorduğunda «Allah tealâ senin hak-
kinda bir âyet ınzal buyurdu» deyib bu âyeti okumuştı,

İkincisi Hazretü Omer ve Aliden, emir bulma'ruf ve
nehiy anılmünker yapan bir zat hakkında nazıl olmuştur
diye mervidir

Uçuncusu de hieretü Nebeviye gecesı Resulullahın ya-

tağında yatan Hazretü Ali hakkında nâzıl olduğu mervîdir.

Beyanatı sabıkayı dinledikten sonra şu hitaba dikkat ediniz

(ادخلوا في السلم كافة) Ey iman edenler (يا ايها الذين امنوا)
hepiniz boyle kemali inkıyad ve butün kulliyetinizle sulh-u musalemete giriniz, muslimi kâmil olunuz.
(ولا تتبعوا خطوات الشيطان) Şeytan adımlarına, insanları volda çıkararak ehli kufr u dalâlin akval-u e'âline uymayın
(انه لكم) isyan-u tefrika ve şeytanet vollarına sapmayın .

(عدمين) zira o Şeytan size gırlı de gelse her halde açık bir düşmandır İkinci bir ma'na ile o sizin Allah ile ve biribirinizle aranızı açacak ve sizi perişan edecek bir düşmandır Uçuncu bir ma'na ile o sizi ıgva etmek için belîğ ve parlak söz söylemesini bilen büyük bir düşmandır «ESSILM» Nafı, İbnı Kesır, Kısaî, Ebû Ca'fer kıraetlerinde sinin fethiyle diğerlerinde kesriyle okunur ki ma'na birdir. İkisi de sulh u musalemet demektir Bu da esasen islâmın inkıyad ma'nasına raci'dır İslâm, Allaha inkıyad ve ihlâs demek olduğu gibi bir de buna istinad ile musalemete girmek ma'nasını ifade ediyor Binaenaleyh bu âyet ile iman ve islâmın meali Dünya ve Ahiret sılın-u selâmete girmek demek olduğu ifham edilerek unum ehli iman kemali islâma davet olunuyor, Netekim bir hadîsi şerifte mushımı kâmil من سلمه الله ومن بعده mushım odur ki mushumanlar onun dilinden ve elinden selâmet bula diye tarîf edilmiştir Bu ise mushımın elinden ve dilinden diğerlerini munfelil edecek hiç bir zarar ve eza çıkmayıb bil'akis esbabı selâmet-u menfaat çıkması lüzumunu müş'irdir ki «من أسلم وجهه فهو مني» mazmunu cehlının tatbıkı kâmilıyla butun kavanını hukukıye ve ahlâkıyeye muraatı âmırdır Kıtâl ve

hacc âyetlerini muteakib ahvali ruhiye noktaı nazarından insanları dört sınıfta telhis ettikten sonra ehli imana bu âyet ile hitab buyurulması haccın intibahı ictimaideki ehemmiyetine ve imanı tevhid ile cihad-u haccın semeresi matlûbesi umumiyetle te'mini sılm-u selâmet olduğuna ve bu babda ahlâkı fadıla ve dekaıkı hukukiye ve ictimaiyeyi mutazammın vası bir şeriatı amelîyenin bütün şumuliyle tathbıkı lüzumuna tenbîhtir

Binaenaleyh oy mu'munler evamırı ilâhiyeye inkıyad ile oyle mukemmel bir hey'eti ictimaiye ve oyle muntazam bir Darulislâm teşkil ediniz ki aranızda isyandan, niza-u şikaktan, birbirinize ezadan, eğrihikten, hukukullahı ve hukukı ibade tecavuzden, hasılı rızaullahı muhalıf harekâtın eser bulunmasın da herkes emniyet ve mahabbeti mutekabile ve asayiş ve huzuru tamın içinde vazifeleriyle meşgul olsun, ıstıkbâl ve Ahiretine neşvei kâmile ile vorusun ve bunu ihlâl edecek tesadlara meydan verilmesin, hayatı Dünya hakkında parlak sözler söyleyib de kalbleri en kıyak husumetlerle dolu olan ehli şeytanetin arkasından gıdılmasın (فان رلکم من بعد ماآء تکم۔)

(البيات) size beyyineley, aklınızı erdirecek açık deliller geldikten sonra da kusur eder, silme dubulden mihraf ederseniz (فاعلموا) biliniz ki (ان الله عزيز حكيم) Allah, muhakkak bir azı u hakîmdir Mıslı bulunmaz, galıbı gayrı mağlûb bir salıbı izzettir ki hukmüne karşı gelinmez, dilediğini yapar, emrını behemehal infaz eder Bununla beraber salıbı hıkmettir, her hıkmeti bilir, yaptığını hıkmet ile muhkem olarak yapar İnsanların sılm ile, nızamı islâm ile yaşaması da hıkmetindendir Aziz olan Allah bu nızama karşı gelen ve sevtanet yollarına sapıb hukmı tevhidi ve ahikâmı sılmı ihlâle çalışan mücrimlerin haklarından gelir, belâlarını verir, şayed tehir ederse o da hıkmetin-

dendir. Böyleleri (هل ينظرون) başka bir şeye bakmazlar, (الا ان يأتيهم الله في ظلل من الغمام والمثكة) ancak beyaz buluttan zulleler, gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allahın ve meleklerin onlara gelivermesine (وقضى الامر) ve işin bitirili-vermesine bakarlar. — «المثكة» Ebu Ca'fer kıraetinde olduğu üzere «مطل» üzerine ma'tuf olarak esre okunduğuna göre Bunlar artık başka bir şey'e değil, ancak beyaz buluttan zulleler ve melekler içinde Allahın onlara gelivermesine ve işi bitirib, akıl ermez, umid edilmeyen bir surette kendini ve Allahlığını onlara gösterivermesine bakarlar. — Allah ليس كذلك «olduğundan sureti cismaniyede gelip gitmekten munezzehtir Binaenaleyh bu âyet bir çok vucuh u maaniye muhtemil ve müteşabıhtır Bunun muhkemata müracaatla te'vilinde başlıca iki ma'na vardır Allahın gelmesi emru iradei ilâhiyenin kemali kudret ü şiddetle zuhurundan kınayedir Sade buna bakmak da bu mucrimlerin mucazatları hususunda her türlü esbab u vesail bitmiş tukenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan emru iradei ilâhiyenin zuhuru kalınış olması demektir ki bakmak tavakkuf demek olur Buluttan yağmur umulursa da beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar o sırada Allahdan rahmet umud etseler bile hilâfiâde bir ümid olacağından böyle rahmet umud ederken yağmur yerine ateş çıkmak gibi birdenbire belâlarını buluvermeleri melhuz olur Saniyen Allahın gelmesi muhal olduğundan bunların emrı hakka inanlarını muhale ta'lik etmiş oldukları ve ahbarı sadıka ve delâlı beyyine ile vakı olan inzara vukuundan evvel inanmayacakları ve binaenaleyh hiç ihtimal vermedikleri bir anda belâlarını bulacakları ifade edilmiş olur ve her iki takdirde bu manaların müteşabihen ifade edilmiş olması bunların nizam ü intizamı âlemi ihlâl yoluna sapmalarından nâşi

işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzımı umur etmek ihtimali kalmıyacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir surette belâlarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakikat ile kinayenin cem'i mümkün olacağına göre hasılı mana şu olabilir: böyle mücrimler «ارافة حرة» diyen kavmi Musa gibi Allahı görmedikçe tariki akl-ü nakilden ahbarı sadıka ve delâli vazıha ile iman etmek istemez ve vukuundan evvel hiç bir inzara kulak asmaz, Allaha ve Allahın inzarlarına inanmak için Allahın kendisini bütün kudretile ıyanen kosterivermesini ve gelecek masaıbın bilfiıl başlarına gelivermesini gozetirler, bunun için ilmu imana ehemmiyet vermezler de şeytanet arkasında koşarlar, sılm-u selâmeti ihlâl ederler, dünden, imandan mustefid olub da felâkettten kurtulmak istemezler, böyle olduklarından dolayı işler akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzım olunabilmekten öyle çıkar ve halleri o kadar muhtell olur ki belâlarını bulmaları için yalnız emr-ü iradei ilâhiyenin zuhur edivermesi kahr, çünkü onsuz da hiç bir şey olınaz, o zaman da her iş biter kıyametler kopar, insanlara muktesebatı sabıkalarından başka bir şey kalmaz

(و الى الله ترجع الامور) ve evvel-ü ahır bütün işler bizzarure ancak Allaha irca' olunur Veya ancak Allaha raci' olur, çünkü İbnîâmır, Hamza, Kısâî, Halefîâşır kıraetlerinde daıma tanın fethi ve cımın kesrile «رجع» okunur

İşlerin Allaha irca' ve rucuu zarurî olunca da onun emirlerine, iradelerine karşı gelmeyiı umumiyetle silme dahil olmak lâzım gelir Hilâfına hareket edenlerin haline mısâl ararsan (سَلْ نَحْنُ إِسْرَائِيلَ) Benî Israile sor (كَمْ أَتَيْنَاهُمْ-

بِآيَاتِنَا مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ) bız onlara ne kadar açık âyetler verdik, onlar bunları dınledikleri zaman ne oldular ? Dinlemeyib

(و من يبدل- hallerini tebdil ettikleri zaman ne oldular ?

(نعمه الله) Allahın nımetini bunlar gibi her kım tebdil ü

tagyir eder de ihtılâl arkasında koşarsa (فاز الله شديد العقاب)

Allahın onlara ıkabı da her halde pek şıddetlidir. Bu gibi ihtılâlleri de Dünya âlâyışına meftunıyetlerinden do-

layı kâfirler yapar, çünkü (رين للذين كفروا الحياة الدنيا) hayatı

Dunya kâfirler için pek zıynetlenmiş, gözlerine güzel gosterilmiş ve kalbleri bu alçak hayatın mahabbetile dolmuştur. Bu sebeble bunlar Dünyadan başka bir şey

istememezler (و يسخرون من الدين امنوا) ve Resulullahı iman

edib Dunyaya iltifat etmeyen mu'mınlerden bir kısmını

ve alehusus fukarayı sabırını ıstıhıf ederler. (والدين اتقوا)

ehli takva olan o mu'mınler ise (فوقهم يوم القيمة) yevmı kı-

yamette onların fevkındadır » Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler Cehennemın esfelı safılınınde inleyecekler, bu müttekiler de Cenneti âlâda hıraman olacaklar-

dır, bu Allahın bir kısmetidir. (والله يرزق من يشاء بغير حساب)

ve Allah gerek Dünyada ve gerek Ahirette dilediğine hısbatsız rızık verir.»

Ebucehil ve arkadaşları Allahın bahşettiği servetlerle zevk-u safa eyler de Ahireti inkâr ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir İbni Fihre, Habbab, Bilâl hazaratı gibi fukarayı mu'mınin ile « o bizim Peygamberimiz olsa idi ona eşrafımız tabı olurdu » diye eğlenmek isterlerdi Abdullah ibni Übey ve arkadaşları da zevk-u safa ederler ve zuafayı mu'mınin ile alay etmek isterler «şunlara bakın Muhammed bunlarla galebe edece-

ğını zannediyor• derlerdi, Beni Kureyza, Beni Nadir, Beni Kaynuka' Yehudîlerinin ulemasında fukarayı muhacirîn ile eğlenmek isterlerdi İşte bu âyetin nüzulü bu hâdiselerden birisi olmuştur Ve bu babda bu suretle üç rivayet vardır.

İşte Ahireti ve Dünyanın akıbetini düşünmeyib sade hayatı Dunyaya meyl ü mahabbet etmek otedenberi nev'i beşerin fitratı ashyedeki vahdetını bozan ve sılm-ü sükûneti ihlâl eden bir sebebi arazî, bir re'sı hatiedir. Filvaki.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ

اللَّهُ النَّبِينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ
فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَ تَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
بِفِئَا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ
مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا
يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْزِئِينَ الْبَنَاءُ
وَالضَّرَاءُ وَرَزِلْهُمْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا
مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿١١﴾

Meali Şerifi

İnsanlar tek bir ümmet idi Ayrılmaları üzerine Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile kitab indirdi ki nas arasında ihtilâf ettikleri noktada hakem olsun, bunda da sırf o kitab verilenler kendilerine bunca beyyine-ler geldikten sonra tuttular aralarındaki ihtiras yüzünden ihtilâfa düştüler, bunun üzerine Allah onların ihtilâf ettikleri hakka izni ilâhîsiyle bu iman edenleri doğrudan doğru mu-vaffak buyurdu, öyleya Allah dilediğini doğru yola çıkarır * Yoksa siz kendinizden evvel geçenlerin mesel olmuş halleri hiç başınıza gelmeksiz Cennete girivereceksiniz mi sandı-nız? onlara öyle ezici mihnetler, kumldatmaz zaruretler dokundu ve öyle sarsıldılar ki hattâ Peygamber ve maiye-tinde iman edenler “ne zaman Allahın nusratı?,” diyecek-lerdi * Bak işte Allahın nusratı yakın *

İhtar: «كان الناس امة واحدة» nazmı cehlî «امة واحدة فاحملوا» nâmâsında «امة واحدة» takdırındedir Sıyak u sıbak bunu gösterdiği gibi «وما كان الناس الا امة واحدة فاحملوا» âyeti kerimesinde bu kayd mu-sarrahtır Bundan başka Abdullah ibni Mes'ud kiraetinde burada dahı «فاحملوا» mezkûrdur ki bu kiraet mutevatır değil ise de meşhur olduğundan vacibul'ameldir.

(كان الناس امة واحدة) İptida bütün insanlar ummeti va-hide idi. Kissat Ademden de an-laşıldığı uzere hepsi bir asıldan turemiş, fitratı ulâ muce-bince kanunı hak uzere hareket eder, cemaati vahide, milleti vahide idi İnsanlar bidayeti hilkatlerinde dınsız cemiyetsiz yaşamış değildir, ahvalı hayvanat bile gozden geçirilirse bidayeti hilkatinde anası koynunda olsun içti-maiyyetle yetişmeyen hiç bir hayvan yoktur, Her doğan fitrat üzere doğar, insanlar da ber muktezayı fitrat bida-yetinde cemaati vahide idi, sonradan ihtilâf ettiler de

işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzımı umur etmek ihtimali kalmıyacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir surette belâlarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakikat ile kınayenin cem'i mümkün olacağına göre hasılı mana şu olabilir böyle mücerimler «ارأاة حمرة» diyen kavmi Musa gibi Allahı görmedikçe tariki akl-u nakilden ahbarı sadika ve delâli vazıha ile iman etmek istemez ve vukuundan evvel hiç bir inzara kulak asmaz, Allaha ve Allahın inzarlarına inanmak için Allahın kendisini bütün kudretile ıyanen kosterivermesini ve gelecek masaıbın bılful başlarına gelivermesini gozetirler, bunun için ilm u imana ehemmiyet vermezler de şeytanet arkasında koşarlar, sılm-u selâmeti ihlâl ederler, dindon, imandan inustefid olub da felâketten kurtulmak istemezler, böyle olduklarından dolayı işler akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzım olunabilmekten oyle çıkar ve halleri o kadar muhtell olur ki belâlarını bulmaları için yalnız emr-u iradei ilâhiyenin zuhur edivermesi kahr, çunku onsuz da hiç bir şey olmaz, o zaman da her iş biter kıyametler kopar, insanlara muktosebatı sabıkalarından başka bir şey kalmaz

(و الى الله ترجع الامور) ve evvel-u ahır bütün işler bizzarure ancak Allaha irca' olunur. Veya ancak Allaha raci' olur, çunku İbnîâmır, Hamza, Kısâî, Halefiâşır kıraetlerinde daima tanın fethi ve cıvın kesrile «رجع» okunur

İşlerin Allaha irca' ve rucuu zarurî olunca da onun emirlerine, iradelerine karşı gelmeyib umumiyetle sılme dahil olmak lâzım gelir Hilâfına hareket edenlerin haline misal ararsan (سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ) Benî İsraile sor (كَمْ آتَيْنَاهُمْ-

بِآيَاتِنَا مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ) biz onlara ne kadar açık âyetler verdik, onlar bunları dınledikleri zaman ne oldular ? Dınlemeyib

hallerini tebdil ettikleri zaman ne oldular ? (و من يدل)

(Allahın nımetını bunlar gibi her kim tebdil u

tagyır eder de ihtilâl arkasında koşarsa (فان الله شديد العقاب)

Allahın onlara ıkabı da her halde pek şiddetlidir. Bu gibi ihtilâlleri de Dünya âlâyışına meftunıyetlerinden do-

layı kâfirler yapar, çünkü (رین للذین کفروا الحیوة الدنیا) hayatı

Dünya kâfirler için pek zıynetlenmiş, gözlerine güzel gösterilmiş ve kalbları bu alçak hayatın mahabbetile dolmuştur. Bu sebeble bunlar Dünyadan başka bir şey

istemezler (و یسخرن من الدین امنوا) ve Resulullah'a iman

edib Dünyaya iltıfat etmiyen mü'minlerden bir kısmını

ve alelhusus fukarayı sabırını istihfaf ederler. (والدین اتقوا)

ehli takva olan o mü'minler ise (فوقهم یوم القيمة) yevmı kı-

yamette onların fevkındadır.» Dünyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler Cehennemın esfelı safılınınde inleyecekler, bu muttekiler de Cenneti âlâda hıraman olacaklar.

dır, bu Allahın bir kısmetidir (والله یرزق من یشاء بغير حساب)

ve Allah gerek Dünyada ve gerek Ahirette dilediğine hısabsız rızık verir »

Ebucehil ve arkadaşları Allahın bahşettiği servetlerle zevk-u safa eyler de Ahireti inkâr ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir İbnı Fihre, Habbab, Bilâl hazarati gibi fukarayı mü'minin ile «o bizim Peygamberimiz olsa idi ona eşrafımız tabı olurdu» diye eğlenmek isterlerdi Abdullah ibnı Ubey ve arkadaşları da zevk-u safa ederler ve zuafayı mü'minin ile alay etmek isterler «şunlara bakın Muhammed bunlarla galebe edece.

(فبث الله النبيين مبشرين ومنذرين) Allah, hakka itaatın ve vifakın sevabını müjdelere, muhalefet-i isyanın ıkabını anlatarak korkutur Peygamberler gönderdi. (وانزل معهم الكتاب)

(بالحق ve bunlarla beraber hakka müteallik kitab da in-

dırdı ki (ليحكم بين الناس فيما اختلفوا فيه) insanlar arasında ihtilâf ettikleri hususta hâkım olsun, nizam ve haksızlığı kaldırıp ihkaki hakketsin — Ebu Ca'fer kıraetinde «ya»nın zammı ve «kâf»in fethiyle meçhul sıgası üzere «ليحكم» okunur ki beyennas ihtilâfatta kitabı hak ile hukmolsun, icrayı hükümet edilsin demek olur. Ve her iki halde hüküm-u hükümetin hikmetu gayesi vaz'ı hak değil, hakka tevfiқан ref'i ihtilâf ve te'sisi musalemet olduğu anlaşılır. Sonra insanlar bu kitabı munzelde de ihtilâf ettiler (وما اختلف فيه) kitabda ihtilâf çıkaran da başkaları

değil (الا الذين اوتوه) ancak o kitaba nail kılınmış olan Ehli

(من بعد ما آتاهم الكتاب بغيا) kütaptır. Hem bunlar bu ihtilâfı

(بينهم kendilerine açık âyetler, nususı zahire geldikten sonra aralarındaki bagy-u hasedden, ileri gitmek ve Peygamberlerle bile yarış etmek davasından nası çıkardılar — Eğer bu ihtilâf nass-u beyyine bulunmayan, nassta meskûnun anı kalan hususatta edillei gayri beyyine ile taharrî hakkının olsa idi ihtilâfı nası mümkün olduğu kadar azaltacak meşru bir icthad olabılırdı, lâkin bunlar böyle yapmadılar, beyyineler geldikten sonra mevrîdî nassta ihtilâf ettiler, halbuki mevrîdî nassta icthada mesâğ yoktur. Ve bu gibi nusustan dolayıdır ki bu kaide, ilmi Fıkhın kavayıd kulliyesinden birini teşkil etmiştir. Mevrîdî nassta icthad, fertler tarafından kanunî hak hilâfına

re'sen bir teşri'dir. Bu ise hakka tevfikân ref'i ihtilâf değil, vaz'ı hılâftır. Bu suretle Ehli kitab nasın hubbi Dünya ile niza'ü ihtilâfına bîhakkın hâkım olmak için bahşedilmiş bulunan kitabı hakkın nusus-u beyyinatına karşı bagy-ü tecavüzle yeniden ihtilâflar çıkararak nası teşvişe düşürdüler, hukuk payımal oldu, ahlâk ve nizamı içtimaî bozuldu, nî'metler zeval buldu, hatır-ü hayale gelmez belâlara gırıftar oldular (فهدى الله الدين امنوا لما احتلموا فيه من-

الحق باذنه) Badehu Allah bunların ihtilâf ettikleri hakka bî'seti Muhammediye ve inzalı Kur'an ile bizni huda iman edenlere hıdayet verdi (والله يهدي من يشاء الى صراط مستقيم) ve işte Allah böyle dilediğini bir sıratı mustakiine hıdayet eder, doğrultur »

Mebdei beşeriyetten bî'seti Muhammediyeye kadar küzeran olan tarihi beşerin bir icmali olan bu âyeti celile fitrati beşerin, emri nübüvvetin, menabii hukukun, hikmeti teşriin, icrayı hükûmetin kunhi esrarını mutazammın büyük bir ilmi içtimâî esasatını muhtevidir Bu munasebetle müfessirinin bu noktadaki mebahısı ilmiyelerini telhis etmek fardeli olacaktır.

Balâda «ummeti vasatta» görmüştük ki ummet, fırakı nasın ittiba ettiği cemaat» diye tarif edilmiş idi Lâkin bu ma'na daha ziyade ümmeti vasat itlakına yaraşan bir ma'nayı hastır Alelittlak ümmet, bir şey üzerine içtima edib birbiririne uyan cemaat demektir kı ıktıda demek olan itimamdan mehuzdur Bu âyet ise mazide insanların ümmeti vahide olduğunu tasrih ediyor Binaenaleyh bu cihet, şayanı taharrıdır Ve bu noktada müfessirîn ihtilâf etmişlerdir

1 — Ekser muhakkıkîn ilk insanların tevhidı hakka iman ile dını vahid üzere içtima etmiş milleti vahide olduklarına kaidirler. Sıyaki âyette Enbiyanın ihtilâf

üzerine ba's edilmiş olması da buna delâlet eder diyorlar. Ve zaten fıtratı tevhid asıl, şirk-ü küfür ve ihtilâf hılâfı asıldır. Alel'itlak vahdet ve ademî ihtilâf mevzu bahis olduğu zaman tevhidi hak tebadür eder. İlk insanların vahdetini şirk-ü küfür ve ihtilâfta bir vahdete hamletmek için hak yoktur. her halde vahdeti ilâh hiss-ü fikrî tabiaten dahi teaddudı ilâh hiss-ü fikrine mukaddemdir. Müşriklik tevhitten sonra ilâhta ihtilâftan çıkan bir sureti tenazuun ifadesidir Binaenaleyh Tarihî edyanda, akvamı salıfede kadim gibi gorunen şirk-u küfür, vahdeti aslıye ve fıtrîyenin bozulmasından munbais arazi bir haleti sanıyedir Her doğan çocuk, hakka samimî olarak doğar, nankorluğu, yalancılığı sonradan öğrenir Efradı beşer tekessur ettikçe tenazı âmal çoğalmış, bundan ihtilâf-u şirk zuhur etmiştir. İrşadı ilâhî ile tekâmülü akli hasıl oldukça tariki tevhide rucu olunmuştur Binaenaleyh mebnayı sîm u ıslâm olan tevhidi hak ımanı beşerîyetin fıtratı ulâsında merkûz olan ve Hazretî Âdemden itibaren benî Ademîn şuuruna telkin edilmiş bulunan bir aslı kadim ve mutlaktır

Buna kail olanlar bu ummeti vahidenin kimler olabileceğinde rivayati muhtelif nakletmişlerdir Mucaluttan bu ummeti vahide «yalnız Âdem» dir diye menkuldur Buna gore ummet, «ان اراهم كان امة قاتلة» âyetinde olduğu gibi cemaat makamına kaim bir ferd veya imam manasile mecazen ferde itlak edilmiş olduğu beyan ediliyor Âdem, alemi şahıs olmayıp da alemi cins olsa idi mecaz oluazdı. Lâkin bu mana mutearefe muhalıftır.

Bu ummeti vahide Âdem ve Havva' ve nesem olarak zahrından çıkarıldıkları sırada Benî Âdemden ibarettir ki fıtrat uzere idiler [Ubev ve İbnî Zeydden]

Devrî Âdemden devrî Nuh kadar geçen kurunı aşere hakuzere edılır, ihtilâfları üzerine Hazretî Nuh ba'solunmuştur [İbnî Abbas ve Katâdeden],

Görülüyor ki bu rivayâta ciheti vadet, kanunı hak olduğunda ittîfak bulunmakla beraber bunun bal arıları gibi bazı hayvanatta olduğu veçhile bir fitratı mahza olarak garîze halinde gayri ihtiyarî bir şuuru içtınai zarurî mi? Yoksa inkişafatı fıkriye ve akliye ile alakadar bir içtınai ta'limî ve ihtiyarî mi? Olinası noktasında bir ihtilâf mevcuddur Ya'nı beşerde içtınaiyet, bîdayeten tabii ve zarurî mi? Yoksa sınaî ve iradî midir? Bu ihtilâf elyevm Avrupa İlmî hukuk ve İlmî içtınai uleması beyninde carıdır Bızım muhtarımıza göre bîdayeten fıkır veya hıssı içtınai, ıcabı ilâhî ile zarurî, tatbikatı fı'hiyesi ve inkişafatı ihtiyarîdir. Çunku nubuvvet bir ilmi zarurîdir ve Hazretü Âdem nebîydir

2 — İkrime ve Katâde gibi bazı mufessırının kavlıdır ki bu ummeti vahide küfr üzere, dını batıl üzere idilir, ve bir ta'bir ile behanın gibi idiler, Peygamberler geldiler bunlara iman ve hak telkîn ettiler, iman edenler etti, etmeyenler etmedi, bu suretle mu'mın ve kâfir müleh muhtelif husule geldi Bunlar âyette «احتلوا» takdîrime luzum gormemişlerdir Buna göre bu ummeti vahide «الکفرمة واحدة» mazmunu üzere ademî umanda müşterek, hak tanınmaz insan suretinde bir suru hayvanat demek oluyor fakat bu surette şu uç sual teveccuh eder

Evvelâ : sıyakı âyete nazaran Enbiyanın ref'i ihtilâf ve tesbiti hakkıem ba's buyurulmuş olduğu anlaşıldığı halde eğer «احتلوا» mukadder değil ise Enbiyanın ihtilâf için ba'sedilmiş olması lâzım gelecek ve ba'slerinin te'hîr edilmesi manasız olacaktır Bu i'tirazi mufessırın ehemmiyetli talakkı etmişlerdir. Cevaben denebilir ki «haletü ulâ devrı sabavet gibi idi ve bunlarda kufrın manası, henüz teklif mevcud olmadığından naşı ademî iman demektir. Peygamberler kanunı terbiye muktezasınca bittedric tekemmulâtı akliyenin mebdinde ba'solunmuşlardır Ve ihdası ihtilâf için değil, terakkı için ba'solundular, bunun

üzzerine ihtilâf, iman etmiyenlerden çıktı, Peygamberlerden değil». Bu cevap zamanımızın Avrupa telâkkiyatına muvafık gelir Fakat hali sabıkı muhafaza edenlere muhalefet çıkardı demek doğru olamayacağına nazaran her halde bu telâkkide Peygamberlere bir ihdası ihtilâf isnadı lâzımı gelir Bu ise sıyakı âyete ve ruhi mazmuna muhaliftir Bu nokta nazardan müfessirinin bu itiraza ehemmiyet vermeleri yerindedir

Saniyen : Hazretü Âdem ebülbeşer ise Nebiy olmamak, Nebiy ise ebülbeşer olmamak lâzım gelecektir. Çünkü hem Nebiy, hem ebülbeşer olduğuna göre evlâdı küfrile ona muhalefet etmiş olacak bu surette teklif mevcud ise de evvelı nas, ümmeti vahide olmamış, ihtilâf etmiş bulunacaktır Halbu ki Âdemın ebülbeşer ve ilk Nebiy olması muttefakun'aleyhtir Bu sual kavli evvele varid değildir Çünkü evlâdı iptida ona muvafakat etmiş ve hak üzere ummeti vahide teşkil eylemişler, sonra ihtilâf etmişler, bunun üzerine muteaddid Enbiya ba's buyurulmuştur Ancak bu takdirde «النبی» de teahhür, Âdemden maadasına masruf olmak zaruridir. Cem'i muhallâ billâm lâ'akal uçten başlayacağı için Enbiyayı muteaddide ya'nı taaddüdi Enbiya sonradan ihtilâf üzerine vakı olmuştur demek olur Ve ba'sı Âdem bunda dahil olmaz, bu ise Âdemın ebülbeşer olmasına manı' olmaz Lâkin bu ma'na ikinci kavle kâfi değildir

Salısen : bu kavilde ummet kelimesinin ma'nayı içti ma'isi de müsbet olarak tahakkuk etmez ve bu surette üçuncu kavle zahib olmak lâzım gelir şöyle ki

3 — Burada ummeti vahide demek cınsı vahid veya sınıfı vahid demektir. Yani bunlar üzerinde emr-u nehiy yokdu, hiç bir kanunı şer'îye tabi değil idiler, ibahai aslıye devrinde yaşıyorlardı «مما الله» gösteriyor ki şeriatler sonradan Enbiya ile gelmiş ve ma'ruf manasıyle din ve içtimaiyet o zaman başlamış, iman-ü küfür taksimi o za-

man zuhur etmiştir O halde evvelkiler behaim veya çocuklar gibi mükellefiyetten ari ve ahkâmdan hali olmak itibariyle bir cins idiler veya cevheri vahıdden ve bir babadan gelmiş olmaları itibariyle sınıfı vahid idiler. Sunufi muhtelif, ırklar, milletler, ayrılmış değil idi, vatan-
daş ve eenebî yok idi, binaenaleyh bunlara ummeti vahide itlakı hakiki manasıyla din-ü şeride müttehit cemaat demek değil, cinsî vahid veya sınıfı vahid demektir, bu kavıl Ebu hayyanda imâmı Maturidî Hazretlerine nisbet edilmiştir Bu surette demek olur ki insanlar bîdayeti hallerinde Avrupahların haleti tabiye dedikleri gibi hürriyeti mutlaka içinde bulunuyorlardı, hiç bir vazife ve hiç bir memnuiyete tabi olmuyorlardı ve üzerlerinde hiç bir amir-u hâkim tanımiyorlardı, henüz insanlar az, Arz vası' mahsulâtı arzıye maişetlerine kâfi idi, serbes serbes yaşıyorlar, yalnız hayvanatı saireye karşı mücadele ediyorlardı, insanlar beyninde mucadele ve ihtıyacî mücadele yokdu, hilkatleri, halleri bir, temayulı fitrileri bir, tarzı hareketleri bir idi, ilk babadan gordukları gibi gidiyorlardı, hep boyle hareket edebilseler idi kanuna, hükûmete muhtaç olmayacaklardı. Lâkin nesilleri tekessür ettikce, bulundukları yerler darlaştıkça tezâhum ve temanu' hasıl oldu, cehaletle, hubbı hayat ile ihtilâfa düşdüler, sınıf sınıf, fırka fırka oldular, işte o zaman bu ihtilafları ref' için içlerinde mıntarafıllah âtiyî goren, acı tatlı haberler veren, hayr u şerden, hıll-u hurmetten, vazife ve memnuiyet kanunlarından bahseden Enbiya ba's buyuruldu, muvafakat edenler iman ile birleşdi, muhalefet edenler de bunlara karşı koymak için birleşdi, bu suretle mu'mın ve kâfir mileli muhtelif zuhur etti Nihayet Hatemül'enbiya tevhide kulli için ba's buyuruldu. Bu ızah, « فاختلوا » takdirine ve siyakı âyete de tevafuk edebilir Lâkin bunda hılaflı zahır iki cihet vardır Birincisi, ümmet kelimesi zahır olan mânayı içtimaîsinde kullanılmamış olur.

İkincisi, devrı sabavet gıbı de olsa insanın her türlü ka-
vaninden muarra, bir hurriyet ve ıbahat mutlaka devrı
yaşamıs olduğu teslın edilemez, bir taraftan bütün
hayvanat, mebdı tevelludde fitrî bir devrı hıdane ve
terbiye yaşamıs ve her uzvı hayatî bile bir vazife ve
memnuiyet kanununa tabı bulunmuş olduğu, diğır ta-
raftan «و اد احدك من بنی آدم من طهورهم دينهم و اشهدهم على اسمك ربكم»
hıtabı ezelişıyle de bu nokta daha esasından takvi-
ve edilmiş bulunduğu halde fitratı insanıyeyi bıdayetan-
de velev basıt olsun mebadı medeniye ve ıctımaiyyeden
azade telâkkı etmek hem ıstıshabı hale hem de delâleti
nakle muhalıf olur Binaenaleyh Hazreti Ademden itibaren
bir sırrı teklıf, kabul etmek zarurıdır «ولا تقرأه الشجرة»
nehyı teklıfın kıdemını ifade ettiğı gıbı nubüvveti Adem
kazıyyesı de bunu icab eder Netekim insan medenî
bıttabıdır ve insan muanesetten muştaktır denılı-
yor kı bu da sırrı teklıfın ve ıctımaiyyetin fitratı insa-
niyede merküz bulunduğunu ifade eder Bu ise bir kanu-
nı haktır, ve mebdı iman ve şerai' ile alâkadar bir ka-
nunı haktır ve bunun alel'itlak lâşuuri olduğunu iddi-
aya hak yoktur, bu bir şuuri zarurıdır Maamafih lâşu-
uri de olsa yine kanunı haktır Bunu kufre değıl imana
mebde olarak ahzetmek lâzım gelir

4 — Mu'tezileden Kadı Abdulcebbar ve ona tabı olan-
lar demıştir kı, Peygamberlerin ba'sından evvel insanlar
seriatı akıhyeve temessukte ummeti vahide idiler, şeriatı
akıhye san'ı Hak tealânın vücudunu ve sıfatını itıraf ve
m'îmetine şukrile hizmetine ıstıgal ve zulm u tecavuz,
kızıb, cehul, abes ve emsalı gıbı kabayihı akıhyeden ıctı-
nab esasına mustenıddır Çunku bunlar aklen idrak olu-
nunlar Mademkı âyetde «مما افاد الله» ba'sı Enbiyanın terahı
ifade eden fa ile sonradan olduğunu gostermıştir, demek
kı bunlardan evvelkı ummeti vahidenin vahdeti Enbiya-
dan istifade edilmiş olmıyan bir şeriat ımış, böyle bir

şeriat ise bir şeriatı aklıye olabilir. Fakat Hazretü Âdem ilk insan ve nebîy değil mi idi? O halde bi'seti Enbiyadan evvel sırf akıl ile mükellef insanlar farzı nasıl doğru olur. Kadı Abdülcebbar bu sualı kendine irad ile demiştir ki ihtimal, Hazretü Âdem iptida evlâdıyle beraber şeriatı aklıyede içtima etmişlerdi de sonradan Cenabı Allâh kendisini evlâdına Peymamber ba'setmiştir. Ve ihtimal ki onun ilk şeriatı nebevîyyesi munderis olmuş da insanlar şerayı aklıyeye temessuk etmişler ve bilâhare diğer Enbiya ba's buyurulmuştur. Ebu Müslimi İsfahanî de Kadının bu mezhebini ihtiyar eylemiştir. Bunlara göre akıl, Enbiyadan evvel bir Resulü ilâhî olmuş oluyor. Nübüvvet de akılları kendi kendilerine idrak edemeyecekleri masalh-u kemalâta isal etmiş bulunuyor. Lâkin bu mezhepte de isbatı mümkün olmayan iki nokta vardır. Birincisi aklın medarı ahkâm olan husn u kubuhta bizzat hâkim olup olamayacağı ve vucubı aklının vucubı amelîyi istilzam edib edemeyeceği meselesidir ki ilmi usul ve Akaidin mesali muhimmesindendir. İkincisi bîdayeti halde insanların adli u zulmî semiyeye bilecek ve üzere bina muamele edebilecek derecede istidlâlî aklıye muktedir olup olamayacakları ve bu kadar derin bir şuur ile hareket edib edemeyecekleri meselesidir. Bu iki nokta bu gün dahi sabit değildir.

5 — Bazı mufesssırın de demişlerdir ki âyet iptidada ümmeti vahideyi tasrih ediyor. Fakat bunun iman üzere mi yoksa kufr üzere mi olduğunu beyan etmiyor. Bu cihet, dehle muhtaedir, Binaenaleyh meselede hüküm vermeyib « العلم عداوة » diye tevakkuf etmek lâzım gelir.

6 — Burada « الناس » dan murad, mebdai hilkatten beri umum nas değildir. Bu ümmeti vahide kavmi İbrahim veya kavmi Musadır. Enbiyadan murad da bunlardan sonra ki Enbiyayı müteahhirindir. Diyen mufesssırın de vardır.

Ve bu son kavıl âyetin makabline irtibatı noktai nazaraından muvafık gibi ise de «الأس» lâfzı âmını tahsis, hılâfı zahir olduğu gibi âyetin mazmununda umumî görünen yüksek sırrı içtimaîye de kâfi değildir. Biz de şunu ihtar etmek isteriz ki aklın en mühim kıymeti ılliyyet kanunu mucibince sebebdan müsebbebe veya musebbebdan sebebe intikaldedir Bu ise garize, fitrat veya aklı garizî ve bedihî tabır olunan mebadı zaruriyeye veya tecribeye mütevakkıftır Nübüvvet ise matalibi nazariyeyi bile ulûmı zaruriye halinde idrak ve telkin eden bir kuvvei rabbanıyedir. Ve ledettedkık dalâlâtı beşerıyyenin inkışafatı aklıye ile inkışafatı şehevaniyenin tedahulunden ve ukulun şehavat için istihdamından neşet eder Fıtratı ülä bu dalâletten âzade olduğu gibi nubuvvet de gerek ilmî ve gerek amelî olarak bundan âzadedir Meselâ bal arılarının sınaatı şaşmak bilmıyen bir sınaatı garızıyyedir. Ve alelümüm nübüvvetler de böyle şaşmak bilmıyen bir vahyî ilâhîdirki «اوحي ربك الى المحل» âyetiyle buna işaret buyurulmuştur Binaenaleyh bir fitrat mes'elesi olan nubuvvet bir taraftan ukul-ü iradatın mebdai, diğer taraftan muntahasıdır Bunun için bir nubuvveti ülä, bir nübüvveti saniye vardır Kitab, nubüvveti saniyededir bu ikisi arasında hak tanımayan bagy-ü tegallüb uzere hareket eden bir halı küfür vardır ki hak kendi kudret-u iradesinden ibaret zanneder Selâmeti umumıyeyi ihlâl eyler İnsan ilk hilkatten itibaren insandır Dın, lısan, içtima mebdai o zamandandır Nübüvveti Âdem nübüvveti ülädir ukulı evvelin bununla tekâmül etmiş, hubbı Dünya, tenevvuati şehevaniye ve ihtilâfatı beşeriye uzere nübüvveti saniye ve inzalı kutup vakı olmuştur Binaenaleyh kavlı evvel de olduğu uzere ilk insanların fitrat ve nübüvvet üläya mustenid imanı fitrî ile kanunı hak uzere bir ummeti vahide olduklarını kabul etmek ıktıza eder. Ve sıyaki âyet bize vahdeti hakkın bu suretle kідemını ve sırrı iç-

timainin mebdaini, irşadatı ilâhiyenin sureti ceryanını hukukun ve hikmeti teşriin şerâtı evveliyesini ve Peygamberlerden sonra onlara yarış ederek nususu zahireye karşı ihtilâfat çıkaran usulî hukukîyeyi bağyü teğallüb ile ihlâla kalkışanlar zuhur ettiğini beyan etmektedir O halde nası umumundan ve ümmeti zahirinden ihraca sebep yokdur Matûridî Hazretlerine nisbet olunan kavilde bunun bir nevi ızahı olarak kabul edilebilir Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki her Peygamber, zamanında meb'us olduğu insanlar beyninde muhtelefun fih olan emrî hakkı ızahı eddrek ref'î ihtilâf ve talımı tevhid etmiş ve bu babda nususu zahire ve beyynatı kat'iye getirmişdir Bu sebeble ehli imanin ve ulemanın vazifesi mevrıdî nassda ihtilâf çıkarmak değil, nususun sakıt olduğu hadısâtı hukukîyede edillei gayrıboyyineden taharrî hakk-u hakikat ile ref'î ihtilâf edecek ahkâmı istinbat edebilmek ve bu suretle lemai ümmetin tariklarını ilmen ihzar eylemektir. Hasılı ihtilâfatı ferdiye olmasa ıdı insanlar hâkım u hukme, ahkâmı cezariye muhtaç olmayacaklardı Ve müleli muhtelif zuhur etmiyecekti, harb-u darbe, hukmu hukûmete lüzum kalımiyacak, kavanını fıtrat kâfi gelecekti Mademki ihtilâf ettiler ve ihtilâfatı ferdiyeden ihtilâfı millîye de geçtiler, o halde hak düşmanlarıyla boğuşmağa mecbur olacaklardır. Bununla boğuşabilmek için de kendi aralarında hakka iman ü riayetle teavun ve tekâfulı hak sayesinde Dünya ve Ahiret korunmak ve sılını külliyi tesis etmekle mukelleftirler ve rısaleti Muhammediye ile Kur'anı azımüşşan beşerîyyeti bu suretle mebdainden muntehasına müvazi bir vaz'iyet içinde tevhidî hakka ve selâmeti kulhiyeye hidayet için gelmiştir.

Şimdi bu hidayet gelmekle ey ummeti Muhammed! siz (ام حسبتم ان تدخلوا الجنة و لما ياتكم مثل الدين خلوا من قبلکم) sizden evvel geçen ummetlerin halı sizin başınıza hiç gelmeden,

meşakkatler, sıkıntılar çekmeden, bütün ahkâmı ilâhiyeyi teabbüdâtı ameliye ile tatbik etmeden mücerred iman ile dari selâm olan Cennete giri vereceğinizi mi zannettiniz?

(مستهم البأساء والضراء) o ümemi salıfeye nice sıkıntılar ve

zaruretler el verdi (و زلوا) de sarsıldılar, o kadar sarsıl-

dılar ki (حتى يقول الرسول و الذين امنوا معه متى نصر الله) hatıa baş-

larında bulunan Peygamber ve onunla beraber iman eden ler Allahın nusratı ne zaman deyecek dereceye vardılar.

Lâkın (ان نصر الله قريب) Allahın nusratı

muhaakkak yakındır Sız bu imanı-ı hıdayette sabit kadem

oldukca yakında o nusratı görecek, muradınıza ereceksi-

nız — Resulullah Mekkedeki muhalefeti müşrikinden son-

ra muhacirîn ile terkı diyar ve emval ederek Medineye hicret buyurdıkları zaman evvel emirde Yehudun ada-

vetine ma'ruz olmuş idi, bu sebeble bu âyet nâzıl oldu

Uhud veya Hadek muharebeleri sebebiyle nâzıl olduğu

da mervıdır Bu âyet gösteriyor ki ıttırad kanunu muce-

bince ümmeti Muhammed bütün umemi salıfenin geçirilmiş

olduğu bazı ahvale maruz kalacak, ıhtılâflar görecek, mu-

kavemetlere uğrayacak, sıkıntılar, zaruretler geçirecek, sa-

bit kadem olanlar akıbet, muvaffak olacaklardır İlk hil-

katte olduğu gibi bi'seti Muhammediyeden itibaren de

fıtratı beşer mecrayı hakta yeni bir inkışafe başlayacak

«ان الزمان قد استدار كيثه يوم خلق الله السموات والارض» hadîsı Nebevîsı mül-

-eddasınca asrı Muhammedî mızanı külle bir mebde

olacaktır. Bundan sonra da âlemde hakka karşı yine

bagy u udvan zuhur edecek, ümemi salife gibi fırkalar

husule gelecek ve bütün bunlar içinde Peygamberin ve

Eshabının yoluna giden ve kitab-ı sünnet ve cemaat

ile korunmasını bilib tevhidı hakkı ehassı Âmal ittihaz

eden ehli hak, fırkaı naciye «ومن الناس من يشري نفسه ابتغاء مرضات الله»

medlûlünce hareket ederek sabr-ü sebat ve mesai ile nusratı ilâhiyeye erecek, galebei hakkı görecek ve silmı külliyı te'sis edeceklerdir. Ve muvaffak olmak için tarihten ibret alıb ona göre korunmalıdır.

Ihtilâftan korunmak ve bu nusrata ermek için :

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الْبَيْنُ
وَالْآقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا
شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّعْرِ
الْحَرَامِ قُلْ فِيهِ قُلُوبٌ قَاتِلٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ وَكُفْرٍ بِهِ وَالسَّجْدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَمْوَالِهِ مِنْهُ
أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ
يَقَاتِلُونَكَ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ
يَرُدَّكُمْ عَنْ دِينِكُمْ فَبِمَتٍ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ

أَنَّمَا هُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
 فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هُمْ
 وَجَّاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ
 غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦١﴾

Meali Şerifi

Sana soruyorlar: neye infak edecekler? deki: verdiğiniz nefaka ana baba, en yakınlar, öksüzler, biçareler, yolda kalmışlar içindir. hayrolarak daha her ne yaparsanız her halde Allah onu bilir * kıtal üzerinize yazıldı, gerçi o size hoş gelmez fakat olur ki siz bir şey'i hoşlanmazsınız halbuki hakkınızda o bir hayırdır ve olur ki bir şey'i seversiniz halbuki hakkınızda o bir şerdir siz bilmezken Allah bilir * sana hurmetli aydan ve onda kıtalden soruyorlar; deki onda bir kıtal büyük bir günahdır, maamafih Allah yolundan bir meni' ve ona bir küfür ve Mescidiharamdan meni' ve ehlini ondan çıkarmak Allah yanında daha büyük ve fitne katilden daha büyüktür, onlar güçleri yeterse sizi dininizden döndürmek için sizinle muharebe etmekten bir zaman geri durmazlar, sizden de her kim dininden döner ve kâfir olarak can verirse artık onların bütün amelleri Dünya ve Ahiret heder olmuştur ve artık onlar eshabı nardırlar, hep orada muhalled kalırlar * şübhesiz iman edenler ve Allah yolunda muhacir olub da mücahede edenler muhakkak bunlar Allahın rahmetini umarlar, Allah gafur, rahimdir *

Ya Muhammed' (يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ) neye infak edeceklerini, ya'nı ne gibi cihetlere nefaka vereceklerini sana soruyorlar.— Uhud muharebesinde şehid olan pek ihtiyar ve malı çok bir zat bulunan Amr ibni Camuh, Resulullah'a «mallarımızı nelere sarfededeceğiz ve nereye vaz' eyleyeceğiz» diye sormuş idi, bu âyet nâzıl oldu. (قل) cevaben deki (مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ) az veya çok hayır cinsinden, ya'ni envayı maldan vacib veya tetavvu' olarak rızaen lillâh sarfettiğiniz veya edeceğiniz nefaka (فَلِلَّهِ وَالْكَافِرِينَ) evvelâ ebeveynınız, sanıyen (وَالْأَقْرَبِينَ) en yakın akrabalarınız, salısen (وَالْيَتَامَى) muhtac olan yetimler, (وَالْمَسْكِينِ) miskîn fakırlar, (وَالسَّيْلِ) yolda kalmış yolcular içindir.— Babalarınıza atalarınıza bakmak ilk vazifenizdir, diğer akrabalarınız onları ta'kib eder ve bu suretle «الْأَقْرَبُونَ» kaidesine infak, vacib olur Bunlardan maadasına da zekât ile vacib olarak ve sadakâtı saire ile nafîle olarak mal, sarfedilir. Bunlardan başka (وَمَا تَعْمَلُونَ مِنْ خَيْرٍ) herhangi bir hayır daha yaparsanız (فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ) elbette onu Allah pek ıyî bilir ve ecrini verir Bu hayır cümlesinden olmak üzere (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ) sılmi küllîyî te'sîs ve hakkı tevhid edecek olan o kıtal, ya'ni fisebîlillâh muharebe üzerinize yazıldı, icmalen bir ferıza oldu ki icabında bazan farzı ayın ve bazan farzı kifaye olur. (وَهُوَ كَرِهٌ لَكُمْ) (عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ -) halbukı o sizin hoşunuza gıtmez (بَعْضُ الْأَشْيَاءِ خَيْرٌ لَكُمْ) bazı şeyler sizin için mahzı hayr-ü menfaat ol-

duğu halde siz onu hoşlanamıyabilirsiniz, harb de böyledir. (و عسى أن تحموا شيئاً وهو شر لكم) diğer bazı şeyler de sizin için şerr-ü zarar olduğu halde siz onu hoşlanıp sevebilirsiniz. Hoşlanıp hoşlanmamak mucerred bir hıstır. Sade bununla hayr-ü şer, nef-u hayır ta'yin edilemez, bunlar hakikatı ve avakıbı umuru bilmeğe tavakkuf eder (والله)

(و انتم لا تعلمون) siz bilmezsiniz. — İnsanlar ne kadar ılımı iddia etseler yine cehilleri ılımlardan çoktur Uzun bir ıstıkbal ile alâkadar olan bütün hayırlarını ve şerlerini bilmezler, aklı beşer husn-u kubha tamamen hâkim olamaz Buna hâkim olan Allahdır Bu sebeble size hayrınız için emirler verir, şerden vıkaye için nehiyler yapar İnsanlar evvel emirde hissıyata merbutturlar, hoşluk nâhoşlukla filhal hislerine çarpan şeylere kapılırlar, halbuki bunların hayır veya şerr olmaları ıleride bunlar üzerine terettub edecek menafia veya mazzarrata merbuttur Bu ise his anında ma'lûm olmaz Bazan uzun bir tecrübeye muhtac olur Ve ekseriya tecrübesi mümkün olmaz ve tecrübe halinde iş işten geçmiş bulunur Allah bunları kitabı ile ve emsalı tarihıyesile bildirir. Balâda ıemal olunduğu üzere tarihı beşer bağıy-u tecavuz ve ihtilâf ile meşbu' olduğundan dolayı sını kullıye kadar bu hal içinde harbu kıtal ıetnabı nâkabıl bir zarurettir, Allah ehli hakkın hayırları korunmalarında olduğunu bildiği için harbı size farz kılmıştır Luzumuna göre siz onu yapacak, tevhdı hakkı ile sını tamma gireceksiniz Şehadetler, zaferler, ganımetler size hayır olmaktadır

Bu âyette kıtal için vakıt, ta'yin edilmedeğinden dolayı ya Muhammed' (يَسْتَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ) sana Şehri haramdan, o Şehri haramda kıtal den sual soruyorlar —

Resulullah Bedır gazasından ıkı ay evvel «ve Bedrı ũlâ» dan ba'delavde anıca zadesı Abdullah İbnı Cahşı esedıyır; Sa'd ibnı ebi Vakkas, Ukâşe ibnı Muhsın, Ukbe ibnı Gazvan, Ebi Huzeyfetıbnı Utbetıbnı Rebia, Suheyl ibnı Bayza' Âmir ibnı Rebia, Vakd ibnı Abdillâh, Halid ibnı Bekir radiyallahü anhum sekız zat ile beraber serıyye olarak göndermış ve kumandan olan Abdullaha bir mektub vermiş ve ıkı gün gıtmedıkçe bu mektuba bakınmasını, sonra bakıb içindekı emrı infaz etmesını ve arkadaşlarındaı hiç bırıne ıkrah yapmamasını emretmış ıdı, Abdullah ıkı gün yol gıdınce mektubu açıb baktığında «اذا نظرت الى كتابي هذا فسر حتى ترسل طي محلة بن مكة والطائف فتصد بها قريشا وتعلم لنا = bu mektubuına baktığın vakıt hemen yürü tâki Mekke ile Taif arasında «Batınahle» nam mevkie inesın orada Kureysı tarassud edesın ve haberlerini bize bildirsesın» diye muharrer olduğunu gordü görünce «sem'an ve taaten» dedi, sonra arkadaşlarına «Rusulullah bana Nahleye varıb Kureysı tarassud etmemı ve haberlerini almamı emretti ve sizden bırıne ıkrah yapmaktan, yani zorlamaktan da nehyeyledi Bınaenaleyh hangınız şehıd olınak ıster ve şehadete rağbet ederse gelsın, istemeyen donsun, bana gelince ben Resulullahın emrını yapacağım» dedi ve hareket etti, arkadaşları da beraber hareket ettiler, hiç bırı geri kalmadı, hicaza doğru gıttılar, Necran denilen bir ma'dene vardıklarında Sa'd ibnı Ebi Vakkas ile Utbetıbnı gazvanın bir gün bırıbırı arkasına bindiklerı bınitleri kayboldu, aramak için ıkısı kaldılar, Abdullah ile diğerleri gıttılar, Nahleye indiler, derken oraya Kureysın kuru tuzum vesair me'kûlât ve emvali ticarıyye yuklu bir kârbanı uğradı Kureysın Amr ibnı Hadramî, Osman ibnı Abdillâh ibnı Mugire ve bıradarı nevfelıbnı abdillâh ibnı mugire ve hışam ibnı mugirenın kolesı Hakemıbnı Keysan vardı, yakınlarına indiler, Ukâşetıbnı Muhsın bunlara yanaşıb baktı, başını da kazıtınış ıdı Bunu gördüklerı zaman emın oldular,

bunlar bize bir şey yapamaz «لأَسَ عَلَيْهِمُ» dediler. Bu gün Cumadelahirenin sonu ve ertesi gün Receb idi, bu da Şehri haram idi binaenaleyh Receb girmeden çarpışmaya lüzum gordular, Vakıd ibni Abdillahi Teymî, Amr ibni Hadramîyi bir okla öldürdü, Osmanıbnı Abdillah ile Hakemıbnı Keysan esir oldular, Nevfel ibni Abdillah kaçı, onu yakalayamadılar, Abdullah ibni Cahş ve arkadaşları kârbanı ve bu iki esiri alıp Medinede Resulullah'a getirdiler, bu ganimet islâmda ilk ganimet ve bu katl musriklerden ilk katl idi, Abdullah arkadaşlarına bu ganimetin humsu Resulullahındır demişti ve halbuki o zaman daha humus farz kılınmamıştı. Geldikleri zaman Resulullah «ben size Şehri haramda kıtal emretmedim idi» buyurdu Abdullah «ya Resulallah, ibni Hadremîyi katlettik, akşam hilâli Recebı gorduk, bilmiyoruz Receb-demi, yoksa Cûmadelahirede mi bunu yaptık» dedi Binaenaleyh Resulullah o ganimetten hiç bir şey almadı. Bunu gorunce bu zevat mahvolduklarını zannettiler ve tevbeleri hakkında bir şey nâzil olmadıkça kımıldamayız dediler. Muslumanlardan bunlara bu hususta emrolunmadığınız bir şeyi yaptınız, kıtal ile emredilmediğiniz halde Şehri haramda kıtal mı ettiniz diyenler oldu, Kureyş de «Muhammed ve eshabı balkın tedarukı maişet için çalıştıkları ve korkuda bulunanları emniyette bulundugu Şehri haramı istihlâl ettiler, Recebde kan doktuler» diye vaygara yaptılar. Mekke'de bulunan muslumanlar da «bunlar bunu Cumadelahirede yaptılar» diye reddediyorlardı. Yehudiler de bununla Resulullah aleyhine kendi hisablarına تَال = tefe'ul ediyorlar, Amr ibni Hadremîyi Vakıdıbnı Abdillah öldürmüş Amr = harb ma'murleştı, Hadremî - harb hazırlandı, Vakıd ibni Abdillah = harb ateşlendi diyorlardı. Hasılı soz çoğaldı ve ekseri mufes-sirine gore bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.

(قَالَ) Ya Muhammed' cevaben de kı (قَالَ فِيهِ) bunda bir

(صد عن سبيل الله) fakat (و) kıtal (كبير) büyük bir gunahdır. Allah yolundan, dini haktan meni' (وكنفر به) ve Allaha küfür (واحرأح- ve Mescidi haramdan meni' (والمسجد الحرام) Mescidi haramın ehlını, Muhammed ve eshabını ondan çıkarmak da (أكبر عند الله) indallah o kıtalden ve sair kebairden daha büyük bir gunahdır (والفتنة أكبر من القتل) fitne de kıtalden ekberdir Öyle ihrac, şirk-ü küfür, nâsı iptidaen veya bakaen islâmdan meni' dinsizlik neşriyle herkesi belâyaya sokmak, İbnü Hadremînin katlinden daha feci'dir (ولا يزالون يقاتلونكم حتى يردوكم عن دينكم ان استطاعوا) halbuki ehli fitne olan o düşmanlar güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar size muharebe edip duracaklardır. (ومن يردد منكم عن دينه) ve siz muslumanlardan her hangi biriniz dininden doner (فيمت وهو كافر) de kâfir olarak irtidaddan tevbe etmiyerek giderse (فاؤثك) artık bu evsaf ile muttasıf olanların (حبطت اعمالهم في الدنيا والاخرة) bütün amelleri, islâm halinde yaptıkları hasenatın hepsi Dunyada ve Ahirette haptolur, telâfısı kabil olmayacak bir surette tutulur, hakkı hayatı kalmaz, mesaisi heder olur gider (واؤثك) ve bunlar (اصحاب النار) eshabı nardırlar (هم فيها خالدون) o ateşte muhalled kalırlar Acaba o gunah kıtalı yapan Eshabı seriyye ne olacak dersenez? (ان الذين امنوا) والذين هاجروا واجاهدوا في سبيل الله) şüphe yokki o iman edenler

ve Allah yolunda hicret edib de fitnelere karşı cihad ve mücahede yapanlar (اورثك) işte bu evsafı celile ile muttasıf bulunanlar (يرجون رحمت الله) Allahın rahmetini umarlar, umabilirler, (والله غفور رحيم) Allah da gafur, rahîmdir.

İnfakın kesbı emvale, harbın de kuvvetı kalbe bir tevakkufu vardır Cahiller, tenbeller, korkaklar da kumarı bir vasıtai kesib, şarabı da bir vesilei kuvvet gibi tevehhüm ederek aldanırlar, bu münasebetle

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَيْرِ وَالْأَمْسِرِ ﴿١٠٠﴾

قُلْ فِيهَا أَثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿١٠١﴾

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَآخِزْهُمْ وَانْكُتْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْنَيْكُمْ إِنَّا اللَّهُ غَنِيٌّ حَكِيمٌ ﴿١٠٢﴾

Meali Şerifi

Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, de ki bu ikisinde

büyük bir günah bir de nasa ba'zı menfeatler var fakat günahları menfeatlerinden daha büyüktür, yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? de ki sıkmayamını, böyle beyan ediyor Allah size âyetlerini ki düşünesiniz * Dünya ve Ahiret hakkında; bir de sana yetimlerden soruyorlar, de ki: Onlar hakkında bir ıslâh karışmamaktan daha hayırlıdır, kendilerine de karışırsanız ihvanınızdırlar. Allah muslihi müfsidden ayırır, eğer Allah dilese idi sizi mutlak sarpa sardırırdı, şüphesiz ki Allah azîzdir, hakmîdir *

Ya Muhammed (يسئلك عن الخمر والميسر) sana hamr-ü mey-sirden, şarab ve kumardan soruyorlar — Bunu soranlar Hazretü Omer ve Muaz ile beraber sahabeden bir takım zevat ıdı «ya Resulallah hamr hakkında bize bir fetva ver çunku akli gıderiyor» dediler ve bu âyet nâzıl oldu

HAMR, esasen ortmek ma'nasına masdar olduğı halde «çığ uzun şırasından ıstıdad etmiş ve kopuğunu atmış olan şaraba ismolmuştur Çunku akli buruyub orter, ve bir ta'bır ile kafayı dumanlar kı buna humar denilir Hamrın bu uzun şarabına ıtlakı ıtlakı hastır Bu munasebetle hamr, bir de alelûmum akla humar veren şey ma'nasına kullanılır kı bu ma'naca muskiratın hepsi hamırdır İbnı Omer Hazretlerinden mervıdır kı tahrı mı hamr nâzıl olduğı gun hamr beş şevden Uzûmden, hurmadan, buğdaydan, arpadan, darıdan ıdı ve hamr, akla humar veren demektir» Ebu Davud da Nu'man ibni Beşırden rivayet olunduğı üzere Resulullah «ان من الخمر حمرا و ان من العسل حمرا و ان من الزجر حمرا و ان من الشعير حمرا» buyurmuştur kı «üzûmden bir hamr, hurmadan bir hamr, baldan bir hamr, buğdaydan bir hamr, arpadan bir hamr vardır» demektir Buna binaen imamı Malık ve Şafi'i-ve bunlardan mukaddem veya muahhar bir

haylı ulema ve fukaha Kur'andaki hamrın manayı eammile alel'itlak muskir demek olduğuna ve binaen-aleyh her nevi müskiratın nassı Kur'an ile aynen haram bulunduğuna ve her birinin yalnız sekir derecesi değil, katrelerinin bile şurb-ü isti'malı ve bey-u şırası asla caiz olamayacağına hukmetmişlerdir Çünkü bundan sonra surei «Maide» de «أما الخمر والميسر والأصاب والألغام وحس من عمل الشيطان فاحسبوه» buyurularak aynen rıcs yani necsolduğu beyanıyla ictinab emrı buna ibtına ettirilmiştir Fakat imamı âzam Ebuhanıfe Hazretleriyle beraber Eshab ve tabi'inden bir çok ulema ve fukaha «hamr» kelimesının beyyın ve kat'i olan manası, bilhassa uzum şarabı olduğundan inkârı kufrolabilecek vechile nassı Kur'an ile haynıhı haram olan şarab bu olduğuna ve diğer muskiratın aynen ve bizzat değil iskarlarından dolayı kıyası Kur'ana muvafık olarak «كل مسكر حرام» gibi ehadisı şerife ile haram olduklarına ve binaenaleyh hamr aynen necsolmak hasebiyle bir katresının bile şurb u isti'malı kat'iyen haram ve musluman için bey u şırası gayrı caiz bulunduğuna ve lâkin uzum şarabı bulunmıyan ve ondan mamul olmıyan diğer muskiratın hurmeti ancak sekir vasfiyle sabit olduğundan içilmekten başka bir suretle ıstımalleri için bey-u şırası da caiz olabileceğine kail olmuşlardır Demek olur ki nassı Kur'an uzum şarabının aynen hurmetinde kat'idir Bu nassın diğer muskirata şumulu ise lafzan değil hıkmethi hurmet olan illeti iskâr dolayısıyla ve ehadisı şerifemin tansısıyledir Lafzı Kur'anın manayı eamma hamlı muhtemil ise de manayı hâssı gibi kat'i değildir Binaen-aleyh dını islâmda alel'unum muskiratın muskirat olarak ıstımalı haram ve fakat uzum şarabı aynen ve alel'itlak haramdır Ve bunun munkırı kâfırdır. Üzum şarabı ve bundan mamul olan muskirat aynen necistir Obirlerinin ise necsolması şüphelidir. Meselâ üzerine şarab ve şampanya ve arak, konyak dokulmuş olanlar her halde

yıkamadıkca namaz kılamazlar Lâkîn üzüm şarabından mamul olmıyan ispirto, bira ve sair müskirat içilemezse de elbiseye veya bedene surûlmesi de namaza manı olur diye iddia edilemez Ebuhanıfe Hazretleri bu suretle şarabdan maada müskiratın aynı ve katresi necis ve haram olmadığına ve binaenaleyh iskâr derecesine varımaksızın ve feseka ve kefereye teşebbüh kasdı bulunmaksızın kuvvet için az bir miktarda içilmesi caiz olabileceğine kail olmuş ise de «Fethulkadır» de kitabul'eshrîbede beyan olunduğu üzere mezahıbı selâse ile beraber mezhebi Hanefîde dahi muhtar olan « ما سكر كثيره فله حرام » hadîsî şerîfî mucebince çoğu serhoş edenin azı da harâm olmasıdır Şer'an şurb noktaı nazarından bütün müskirat manayı eamııyle hanırdır Bu günkü ehli fennin ilmi kimyaya gore noktaı nazarları da ihtımar tabır olunan hâdisesi kimyeviye itibarıyle her nevi muskiratın hamr mahıyye tinde müşterek olmasıdır ki buna Arabca «elkühl» kelimesinin frenkleştirilmiş olan «alkol» «elkuül» veya sadece «kuul» tabır ederler Bu da hanrın manayı eamına muntabık ise de aynı zamanda manayı hassın esas olduğunu da müş'ırdır Tababet ve tedavı noktaı nazarına gelince bu cihhet « في اسطر عيراع ولا عاد » ruhsatına tabı olarak zaruret ve zaruret hukımunde bulunan iltıyac mesailındendir

Dını islâmda hamrın ve muskiratın men'i tedricen vakı olmuştur. Bıdayeti islâmda hamr henüz mubah ıdı Bu babda aledderecat dört âyet nazıl olmuştur Evvelâ Mekke'de «ومس-» âyeti nazıl olmuştur. O zaman muslumanlar da içerler, Hazreti Peygamber sukût buyururdu Sanıyen bervechı balâ Hazreti Omer ve Mu'az ve diğer bazı Eshabı kirâmın «اقتنا يا رسول الله والخمر فاهامدهم العقل» diye ıstıftalarına binaen bu âyet nazıl oldu ve ilk tahrım bununla başladı Bunda memnuıyet zahir olmakla beraber cevaz ihtimalı de yok değıl ıdı. Bunun üzerine hemen terk edenler

bulunduğu gibi henüz etmiyenler de vardı, sonra bir namaz hadisesi üzerine «لَا تَقْرُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine içenler pek azaldı ise de yine vardı. Bir gün İtban ibni Malik Sa'd ibni ebi Vakkas ile beraber bir kaç kişiyi davet etmiş, ısrar de olmuş, serhoş oldukları zaman tefahura ve şurler inşadına başlamışlar, bu sırada Sa'd, Ensardan birinin hecvinin mutazammının bir şur okumuş, o da bir çene kemiğiyle vurub başını yarmış, binaenaleyh Sa'd Hazreti Peygambere giderek şikâyet etmiş, bunun üzerine Resulullah «إِنَّمَا الْحَرُّ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَسْهَابُ وَالْأَزْلَامُ رَحْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاحْتَسِبُوا لَكُمْ تَعْلُونَ... إِنَّمَا رِبَاسُ الْحَرِّ وَالْمَيْسِرِ وَالْأَسْهَابِ وَالْأَزْلَامِ رَحْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ... إِلَى «مَيْسِرٍ أَمْ مَسْهُورٍ» âyetleri nâzil olmuş ve bununla hurmeti hamr son derece teşdid edilmiştir. Hazreti Omer bunu dinleyince «İnteheyne yarabbi = ya'nı tamamen vaz geçtik yarabbi» demiştir. Hazreti Alının «bir kuvuya bir katre hamr düşse, sonra oraya bir menare yapılsa o menarede ezan okumazdım ve bir katre hamr bir denize düşse, sonra o deniz kuruyub da yerinde otlar bitse orada hayvan gutmezdim» dediği, Abdullah ibni Omer Hazretlerinin de bir parmağını hamre sokmuş olsam o parmak bende kalıncıydı, ya'nı keser atardım» dediği menkuldur ki emri ilâhî üzerine eshabı Resulullahın ne büyük iman ve takvaları bulunduğunu anlamalı. Ridvanullahı aleyhın eameîn

MEYSİRE GELİNCE yusur veya yesardan masdarı mîmî olarak kumar oynamak manâsınadır ki kumarda ya kolaylıkla zahmetsiz mal çarpmak veya çarptırmak vardır. Kumar demek de zar gibi ne olacağı belli olmıyan muhtaralı bir şeye ta'lik ile mal vermek veya almak demektir. Cahiliyede Arablar gerek kendilerinden ve gerek Acemlerden ve saireden belledikleri nerd ya'nı tavla, «şat-rane ve saire gibi oyunlarla kumar oynarlardı. Ezcumle frenklerin piyanko dedikleri tarzda ıstıksam tarikile bir

kumarları vardı ki bunu hayır bile sayarlar ve müfteh-rane yaparlardı şöyle ki zar makamında ezlâm-ü aklâm denilen on okları vardı, bunlara fezz, tev'em, rakıb, hıls, nafis, müsıl, muallâ, menih, sefih, vagd derlerdi, menih, sefih, vagd bunların üçünden maada diğerlerinin bir nasıbı olurdu. Meselâ piyanko çekilmek üzere bir deve kesilir yirmi sekiz sehme ayrılır, fezze bir, tev'eme iki, rakıbe üç, hılse dört, nafise beş, müsıle altı, muallâya yedi, sehüm tahsis edilir Menih, sefih, vagd okları boş ve mahrumdur Bu on kalemin hepsi rebabe denilen bir torbaya atılıp bir adlın önüne konur, o da torbayı çalkalayıp elini sokar, ıstırak eden herkes namına bir ok çeker nasıblı ok çıkanlar muayyen olan nasıbını alırlar, boş ok çıkanlar da mahrum kalırlar, ve fakat devenin bedelini öderler Nasıb alanlar da nasıblerini fukaraya verirlerdi Bu suretle meysır evvel emürde diğer kumarlara nazaran ehveni şer gibi gorunen ve hayır zannedilen boyle tevzi-ü ıstıksam ya'nı piyanko tarzına itlak edilmiş ve bundan alelumum kumarlara dahı meysır denilmiştir. Hattâ bir hadîsi şerifte çocukların aşık ve ceviz oynamaları bile meysırdan ma'dud olduğın beyan buyurulmuştur İki kışiden biri diğerine şukadar yumurtayı yiyebilirsen şu senin olsun demiş idi, bunlar Hazreti Ahıye mürafaa oldular, bu kumardır diye cevaz vermedi Zaten hayır namına piyanko haram olunca diğer kumarların haram olacağı evleviyyetle anlaşılır Hamr ile meysırın bir sualde derci de muskırat ile kumarın mürafakatlerine işaretir

(ف) cevaben deki(فيها ام كير) bunlarda büyük bir zarar ve günah vardır Ezcümle ikisi de malları telef ve insanları perişan eder, Alelekser bunlar birbirine sürükler. Evvelâ hamr, akli selbeyler, akıl ise hem dının, hem Dünyanın kutbudur Artık serhoşlukla oyle cinayetler yapılır, ve kumarbazlıkla oyle fenalıklara dusulür ki bunlar saymakla bitmez, ancak «büyük günâh» namı ile anlaşılır,

maamafih (و منافع للناس) Bunlarda nasa bazı menfeatler de vardır. Ezcümle biraz neşve ve lezzet duyulur, haylı ticaret yapılır Korkaklara şecaat ve tabiate kuvvet gelir. Meysır de bazıları badı heva mal ele geçirir (وأنهما أكبر من نفعهما) günahları da menfeatlerinden, mazarrat-

ları faidelerinden çok büyüktür – Binaenaleyh menfeatleri hakikî ve sağlam menfeat değildir, neşveleri humara inkılâb eder, o arızî şecaat sebebi felâket olur ve o muvakkat kuvveti tabiat, sıhhati berbad eder, kazanılan malın hayrı olmaz, bir kâr yuz ziyan getirir Mübtelâ olanlar yakalarını zor kurtarırlar. Hasılı neş'e ve lezzetleri ferdî ve muvakkat olduğu halde zararları, mefsedetleri hem ferdî ve iştimaîdir, hem bedenî ve hem ahlâkîdir Emrazı sarıye gibi umuma sarıdır Cezasını önünde çekmiyenler sonunda çekerler, muhayyel cuz'î bir kâr için, muhakkak ve küllî bir ziyana düşmek de kârı akıl değildir. Def'ı mazarrat celbî menfeatten mukaddemdir. Şu halde bunların aklen haram olması lâzım gelir Bu âyet de böyle delâleti iltizamıye ile şer'an bunların hurmetini ifade etmiş olur Kur'anda hamr hakkında başka bir âyet olmasa idi sade bununla tahrımı hamr sabit olurdu Ancak bu tahrım, haynıhi sarih bir tahrım olmazdı, aklına guvenerek mazarratlarını tahdîd ve menfeatlerinden istifade edecegiz zannedenler bulunabilirdi. Bunun için eshabı kıramda bu tahrımı akliden tahrımı şer'î anlamayan zevat olmuş ve bilâhare «رحس فاحسنوه» emriyle sureti sarıha ve mutlakada tahrımı şer'î varid olmuştur

Hasılı kelâm, şarabı içmeyiniz veya müskirat kullanmayınız, kumar oynamayınız, pıyanko ile hayır yapılır zannetmeyiniz, bunların şerrî hayrından, gunahı menfeatinden çok büyüktür Buna karşı (ويستلوك ماذا يفتون) hayrolmak üzere sana ne

infak edeceklerini yine soruyorlar «مادا يعفون» — İkî ma'naya gelir: Biri neye infak yapılacağını sormak, diğeri de ne infak edileceğini sormaktır, kî evvelkinde «من له العفو» ya'nî nefaka verilecek, mal sarfedilecek kimseler ve cihetler, ikinde de verilecek mal ya'nî nefsi nefaka sual edilmiş olur. Yukarıda evvelkinin cevabı verilmiş idi Şimdi de mey.

sirin men'inden sonra ikinciye cevaben (قل) de kî (المعروف)

afvi infak ediniz, ya'nî malınızın havayıcı zarurîyenizden fazlasını infak ediniz» pıyanko, kumar gibi gayri meşru vesait ile değil esbabı meşrua ile mal kazanınız ve bu maldan nefsinizin ve ehl-ü ıyalınızın havayıcı zarurîyesine kâfi olanından fazlasını balâda beyan olunan cihetlere ve vücuhi hayra infak ediniz Diğer âyetlerde de görüleceği üzere evlâdı sıgar, zevce, muhtac olan ebeveyn ve bunlara mülhak olan usul, ehl-ü ıyaldendir ve ehl-u ıyالın nefakası, kışının kendî nefakasından ma'duddur. Binaenaleyh hayır yapacağız diye kendinizi ve ehl u ıyalınızı nefakasız bırakmak caiz olmaz. Vücuhi hayra infak bunların fazlasından yabılır.

(كذلك) işte böyle (بين الله لكم الايات) Allah sizin için ahkâmı şer'îyesine delâlet eden âyetler, nasslar, deliller beyan edecektir ki (لعلكم تتفكرون) siz bunları tefekkür edesiniz,

tefekkür edib de makasıdına vakıf olabilesiniz ve muktezasıyle amel edesiniz Şu kayde dikkat etimeldir ki (في الدنيا والآخرة) o âyetleri hem Dünya ve hem Ahiret hak-

kında olarak beyan edecektir. — Bu suretile dîn ve şeriâtı islâmîye ne yalnız Dünyaya ve ne yalnız Ahirete münhasır olmayacak, hem Dünya ve hem Ahirete şamil olacaktır. Ve bunda «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» diye dua edenlerin duasına cevap bulunacaktır Boyle olunca bu şeriâttten yalnız Dünya isteyen kâfirler de busbütün mahrum kalmıyacak, Ahiretten nasıbleri olmamakla beraber

Dünyaları için istifade edeceklerdir Ve bu vechile risaleti Muhammediyenin «rahmeten lil'âlemîn» olduğu ve dını islâmın umuma şamil bir dını tevhid olduğu tebeyyün ve tecellî edecek. Ve maamafih harsi Ahiret isteyenlerin harsleri muzdad olacak, bunlar emir bilma'ruf ve nehiy anılmünkeri taahhüd ederek «ümneti vasat» olacaklardır Beyan olunacak deliller ve onların ahkâmı boyle Dünya ve Ahirete şamil olmakla (و يسئلك عن التاي) sana yetimlerden de soruyorlar.—

Rıvayet olunuyor ki surei «Nisa» dakî «ان الذين ياكلون اموال اليتامى ظلما» âyeti nâzil olunca nas yetimlerle ihtilâttan ve onların mallarına bakmayı deruhde etmekten sakınır oldular, iş müşkil göründü, Resulullah'a arzı keyfiyet ettiler, bu nâzil oldu (قل) cevaben de ki

(حیر) yetimler için bir islâh (اصلاح لهم) bırakıvermekten daha hayırlıdır Binaenalevh islâh tarıkale hallerine, mallarına el surmek onların menfaatlerini, istikballerini gozeterak işlerine bakıp kendilerini ta'lim-u terbiye ve mallarını tenmiye etmek her halde ıctınabdan daha ıyıdır (وان تحالطوهم) ve eğer siz onlardan kaçınmaz da ihtilat eder, yanlarınıza alır, muâşeret veya muşareket veya musaheretle içinize alır, işlerine bakarsanız (فاعوانكم في الدين) onlar sizin dinde kardeşlerinizdir, dın kardeşliği ise kan kardeşliğinden aşağı değil daha kuvvetlidir İnsan olan kardeşini atamıyacağı gibi müsluman olan da dın kardeşini atamaz, hukukî uhuvvete riayet eder «اما المؤمنون احوه فاصلحوا بين احوالكم» medlûlunce uhuvvetin muktezası ise islâh ve nef'ine çalışmaktır. Aksı halde onlar size kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebilirler Bu ise hayatı ıctınamıyenizde büyük rahneler açar Bunun için musaheret suretile muhaleta

(والله يعلم المفسد من- edecek olursanız ihvanı dininizle olsun- Allah da mûfsıd ve müslîhi bilir ve bunları biri-
birinden temyiz eder ve ona göre ecirlerini ve cezalarını verir. Bunu bilmeli ve ıslâh namı altında ıfsada kalkış-
mamalıdır. (و لو شاء الله لا اعتكم) Allah dılese ıdı sızı zorluklara
koşar, ağır tekâlif ile zahmetlere gırıftar ederdi, âciz
bırakır, yetimlere hiç müdahale ettirmezdi kendi derdi-
nize düşer, onlara ne ıslâh ne ıfsad hiç bir şey yapmağa
muktedir olamazdınız, bunun için Allahın verdiği kuvvet
ve kudrete şükranne olmak üzere yetimlere ve kasırlara
ıfsad ile değil ıslâh ile muamele ediniz, canım fûlan kimse
yetimin hakkını yedı de ne oldu demeyiniz (ان الله عزيز حكيم)

her halde Allah azız-ı hakîmdir Emrı behemehal yerını bu-
lur, ınhalederse o da hikmetındendir ve o hikmetı siz bilmez-
siniz - Bu babda nice ehadısı şerife de vardır Ezcumle
= yetimin ağlamasından Arş titrer »
Kezalık = « اما و كامل اليتيم كمالين والجنة » ben ve yetimi tekefful eden
Cennette şu ıkı parmak gibiyiz » buyurulmuştur

Ihvanı dınınızden olan eytam ile muhalata cumlesinden
bırı de nıkâh ve musaheret ihtilâtdır. Bu münasebetle
aleliltlak nıkâh hakkındaki hukmı ilâhîyı dinleyiniz

وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَا مَهْرٌ مُؤْمِنَةٍ خَيْرٌ
مِنْ بُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَنْجَيْنَاكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَنْجَيْنَاكُمْ وَأُولَئِكَ
يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ

بِإِذْنِهِ وَبَيِّنْهُ لِّلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٧٧٠﴾

Meali Şerifi

Maamafih müşrikeleri iman etmedikçe nikâh etmeyin, bir müşrike sizi imrendirse bile iman etmiş bir cariyeye her halde ondan daha hayırlıdır, müşrik erkeklere de nikâh ettirmeyin bir müşrik size hoş görünse bile, mü'min bir kul elbette daha hayırlıdır, onlar sizi ateşe da'vet ederler, Allah ise iznile Cennete ve mağfirete davet ediyor da âyetlerini insanlara beyan buyuruyor gerekki hatırda tutarlar *

NIKÂH, esasî lûgatte zâminetmek ma'nasından me'huz olarak urfî lûgatte sıfahın ya'nı zinanın zıddı olan ve vat'î meşru' kılan akd ma'nalarında ıstimal edilir Şer'an «milkî mut'a üzerine cereyan eden bir akd» diye ta'rif olunur ki burada da murad budur

MUŞRIK, lisanı Kur'anda ıki ma'naya ıtlak olunur ki birı zahırî diğeri hakikîdir Zahırî müşrik, açıktan açığa Allaha şerik koşan, teaddüdî ilâha kail olanlardır Bu ma'naca Ehli kitaba müşrik denmez Hakikî müşrik de hakikaten tevhîde ve dını islâma kâfir olanlar, ya'nı mu'mın olmıyan gayrı muslimlerdir Bu ma'naca Ehli kitab olan Yehud ve Nasara dahı müşriktirler Zira bunlar zahûren tevhid iddialarına rağmen hakikatte Allaha veled ısnad ederler, Nasâra teslise kaildirler ve «Mesih, İbnullâhdır» derler, Yehud da «Uzeyr, ibnullah» demişlerdir Boyle demekle beraber tevhid de iddia ederler. Binaenaleyh her ikısı de zahır de müşrik değilseler de hakikatte müşriktirler Bunun için alehtlak müşrik denildiği ve bilhassa iman mukabilı zikredildiği zaman ıtlak üzerine cereyan eder, ve umumiyetle kâfirlere şamil olur. «ما يود الذين كفروا من اهل الكتاب ولا المشركين» gibi mutlak küfrile bitteka-

bül zikredildiği zaman da müşrik kâfirden ehass olarak Ehli kitabdan maadasına muhtas olur Bu âyette de müşrikât ve müşrikin mu'mın mukabilı olarak mutlak ve muhallâbillam olarak istigrakı eşmel lâfzı âmm ile zikredilmiş bulunduğundan zahırî ve hakikî butun müşriklere ya'nı umum kâfirlere şamıldır Şöyle kı

Ey ehli iman (ولا تنكحوا المشركات) gerek zahırî ve gerek hakikî müşrik olan ya'nı mu'mın olmıyan kadınlardan hiç birini nikâhınıza almayınız, tezevvuc etmeyiniz (حتى يؤمن) ta kı iman etsinler, o zaman tezevvuc edebilırseniz (ولامة مؤمنة) ve şunu muhakkak bılınız kı mü'mine bir cariye (حیر من مشركة) müşrike bir kadından hayırlıdır.

(ولو اعجبتم) vелеvse o müşrike sızı neftun ve hayran etsin, husn-u cemali, hal-u etvarı, terbiye ve nezaketı son derece hoşunuza gıtsin Ehli imanolan bir kadın evlı bir cariye bile olsa mu'mın olmak itibarıle nikâh ve ızdıvaca, aile teşkiline elzem olan iffet-u istikamet ve sadakat noktaı nazarından hur ve pek güzel gorunen imansız bir kâfirenden çok yuksektir Binaenaleyh imansız kadınları tezevvuce edib de aile teşkiline kalkışmayınız Burada müşrikenin mu'mine mukabilinde zikredilmesi, müşrikâttan murad gayrı mu'mın alelumum kâfireler olduğunu ayrıca gösteren bir nassdır (ولا تنكحوا المشركين) gerek zahırî ve gerek hakikî müşrik olan ve gerek ehli kitab olsun gerek olmasın gayrı mü'mın bulunan kâfir erkeklerin hiç birine de inkâh etmeyiniz Onlara sizden hiç bir kı, kadın tezevvuc etmeyiniz (حتى يؤمنوا) tâ kı o imansızlar iman etsinler,

o zaman verebilirsiniz. (و لعل مؤمن) ve hiç şüphesiz yok ki mü'min bir kole (حير من مشرك) her hangi bir müşrikten, imansız bir kâfirden hayırlıdır. (ولوا عجبكم) vevse o kâfir sizi meftun ve hayran etsin, hürriyeti, cemali veya serveti veya cah ve ikbalı Dûnyevîsi veya sair ahvali ve muamelesi ile pek ziyade gözüñüze girmiş bulunsun. Böyle bile olsa gayrı mü'min olan kimseye hiç bir mü'mine ve müslimeyi nikâhlayınız (اولئك) o imansızlar erkek olsun dişi olsun (يدعون الى النار) ıraları insan ve taş olan o belâlı ateşe da'vet ederler, halen veya kalen ona çağırırlar (والله يدعوا الى الجنة والمغفرة باده) Allah ise ıznu emrile Cennet-u mağfirete da'vet ediyor (و بين آياته للناس) ve âyatını, delâilî ahkâmını, gafıl insanlara beyan eyleyor ki (لعلهم يتذكرون) onları tezekkür edib akıllarını başlarına alsınlar Ve mü'min olmıyanların behemehal müşrik olduklarını ve bunlarla nikâh ve inkâhın bir zina ve sırke muncer olacağını anlasınlar, bu nokta tefekkure muhtac değil, tezekkür kâfidir Binaenaleyh ey ehli iman Allahın emrini, da'vetini bırakıb da o kâfirleri veya kâfireleri tezevvuc veya tezvıc ile kendinizi ateşe atmayınız.

Bidayetü islâmda müslumanlar gerek Ehli kitab ve gerek kitabsız alel'itlak gayrı müslimlerle kız alır verirdi Bu esnada Abdullah ibni Revaha radiyallahüanh müslime bir cariyesını azad etmiş ve tezevvuc eylemiş idi. Haseblerine rağbeten kâfirelerle münakehayı arzu eden nas buna bir carıyeyi tezevvuc etti diye ta'n etmişlerdi. Bir de Benî Haşımın halıfı olan Ebumersedi Ganevî Ken-

naz ibnihusayn veya Mersed ibni Ebi Mersed Kureyştin anak namında müşrike ve fakat cemalden nasıbedar olan bir kadını tezevvüc etmek için resulullahdan ıstızan etmiş «inneha tucibunî ya Resulallah!» demiş idi. Kezalik Huzeyfet ibnilyeman velîdei sevda hasna nam cariyesini ı'tak ve tezevvüc etmiş idi, bu hadiselerden biri veya mecmuu sebebiyle bu âyet nazıl oldu, kuffar ile münakehat, yani gerek almak ve gerek vermek ikisi de sureti kat'iyede men-u tahrım edildi. Bunda hurmetin şiddetine tenbih için ale'l'umum gayrı mü'minlere müşrik ıtlak olunmuş « و الذين يؤمنون بما ازل اليك وما ازل من قبلك والاحرة هم يوقون » medlulünce tebliğatı Muhammediye vechile mu'mını müvahhid olmıyanların hepsinde zahiren olmasa bile hakikaten bir müşriklık bulunduğu ve bunlarla nikâhın ateşe atılmak demek olduğu da bilhassa ihtar olunmuştur ki hurmetin şiddetine tenbihdir. Ancak surei « Maide » de « و المحصات من الدين اتوا الكتاب من قبلكم » âyeti beyanıyle bu âyetin birinci fıkrasından Ehli kitab kadınları ıstisna olunarak Ehli kitabdan kız almağa maalkerahe ruhsat verilmiş ve fakat ikinci fıkra muhkem olarak kalmış ve kız vermek hiç bir suretle teviz edilmemiştir « الرجال قوامون على النساء » kanunı ilahisi mucabince zevceler zevclerinin tabi'iyetinde bulunurlar, binaenaleyh bir mu'mineyi kâfire teviz etmek onu onun tabi'iyetine tevdi etmek ve davetine mahkûm kılmak olacağından o mu'mineyi sureti kat'iyede ateşe atmaktır Lâkin bu kanunı ilahiyi bilen ve kendini ona gore idare edebilecek olan erkekler hakkında bu tabi'iyet ve davete mahkûmiyet zarurî ve kat'i değildir, bu şerait altında musluman erkekler için ihtıyac halinde bir ruhsata imkân vardır. Bunun için bu âyet ile ırşad ve tezkirden sonra « و المحصات من الدين اتوا الكتاب » ile luzumunda yalnız Ehli kitabdan kız almağa ruhsat verilmiş ve zaruretler mikdarınca takdir olunacağından ma'adası yine hurmette bırakılmıştır. Şunu da tezekkür edelim ki

« موالدى خلق لكم ماوالا اروس حياثم استوى الى السماء » âyeti muccebince emval ü eşyada aslolan ibaha olduğunu ve dehli hurmet bulunmadıkça ibaha ile âmel olunacağını ve fakat « لكم ما » buyurulduğundan dolayı bu ibaha da insanlar, insanların canı ve ırzı dahil olmadığını ve bil'akis emvaldeki ibahai asliye insanların canını, ırzını, hukukunu menafını muhafaza için bulunduğunu ve hasılı can ve ırzda aslolan ibaha değil hurmet olduğunu görmüş idik, can ve ırzda hurmet asl olunca da bir ibaha ve cevaz dehli bulunmadıkça can gibi ırz da dahil tasarruf, haram olacağından cevazı nikâh behemehal bir dehile mutevakkıftır Dehli ibaha bulunmayan mevaki'de nikâh, haramdır Yani o nikâh, nikâh değil zinadır Bu nokta ıyı tezekkür olununca anlaşılır ki bu âyetteki müşkrıkât ve müşrıkîn mu'minat ve mu'minîn mukabil olmasa idi de müşrıkî zahır manasına olabilse idi o zaman da musluman kadınlarının diğer kâfirlere nikâhı hurmeti ashye ile haram olacaktı Zira والمحصات ile musluman erkeklerin Ehlî kitab kadınlarıyla tezevvuclerine mesağ gösterilmiş olduğu halde musluman kadınların Ehlî kitab erkekleriyle tezevvucu caiz olacağına dan ne âyet, ne hadîs hic bir dehli ibaha varid olmamıştı Hulâsa yakında geleceği üzere muslumanların kadınları islâm tohumları için bir harsı muhteremdir Ve ehlî islâm alelumum harslerinden mezrealarından hic birini ağyara cığnetmemek, vat' ettirmemekle mukelleftir, harsı mal olan vatan toprağını ecanibe cığnetmek büyük bir felâket olduğu gibi can ve dîn harsı olan nisvanı islâmiyeyi ağvara cığnetmek de felâketlerin felâketidir Bunlar nikâh değil, onların da'vetine uyub canları ateşe atmaktır « اولئك يدعون الى النار والله يدعون الى الحق والمعرة ناده و بين اناه للناس لعلهم يدكرون »

Sımdı nikâh dolayısıyla

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْرِضُوا عَنْهُ النَّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ لَا
وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ
أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُنْطَهِرِينَ *
نِسَاءُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتُمْ وَقَدِمُوا لَا نَفْسُكُمْ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلْقَوْنَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *

Meali Şerifi

Sana hayızdan da soruyorlar, deki o bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın, iyi temizlendiler mi o vakit Allahın emrettiği yerden onlara varın, her halde Allah çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever * kadınlarınız sizin için bir harsdır, o halde harsınıza nasıl isterseniz varın ve kendileriniz için ileriye hazırlık yapın ve Allahdan korkun ve her halde onun huzuruna varacağınızı bilin, müjdele mü'minlere *

MEHIYZ masdarı minî veya ismî mekân veya ismî zaman olabildiğine göre hayız, mahallî hayız, veya zamanî hayız demek olur. Hayız, esasî lûgatte sevelân manasından me'huz olarak kadınların âdeti olan kan akıntısının ismidir ki rahimden vakit vakit gelen kırılı bir ıfrazı tabîi olup eşhasa vevâ ahvale göre müddeti tefavut eder. Maamafih akallı üç, ekseri on gündür. İmamı Şafîî, akallı bir, ekseri on beş gün olduğuna ve İmam Malik akal ve ekserinin de ta'yını mümkün olmadığına kail olmuştur. İki hayız beynündeki temizlik müddetine tuhul denir.

Hayzın ahkâmı şer'iyesi, namaz ve oruca mani olması, mescide girmekten, Kur'an okumaktan ve Mushafa dokunmaktan ictinab edilmesi, kadının bununla bülûğa ermesi ve bu halde cimin haram olmasıdır ki burada mansus olan da budur şöyle ki

(و يسئلونك عن الحيض) sana hayızdan da sual ediyorlar —

Burada ve makablinde vavı atf ile « ويسئلونك » buyurulmasına mebnı bu suallerin hamr-ü meysirle beraber sorulmuş olması muhtemeldir. Veya bu atf, bu suallerin müslumanlar tarafından sorulmuş olduğuna işaretir Cahiliye Arabları hayızlı kadınlarla beraber durmazlar, beraber yemek yemezlerdi ki Yehudilerin ve Mecusilerin âdetleri de böyle idi Nasara ise hayza ehemmiyet vermez, mucameat bile ederlerdi. Nihayet eshabdan bir kaç zat ile beraber Ebuddehdah Rıdvanullahı aleyhim ecmeln Peygambere sual ettiler, o ifrat ve tefrit beyninde bir ıtidal olmak üzere şu cevap nâzıl oldu

(هو ادى) o bir kırıklık, bir pıslıktır. Ya'ni yaklaşıp istikrah ile eziyet verecek murdar bir şeydir. Rayıhası fena, rengi bozuk, muhteveyatı mulevves bir ifrazı suflıdır (فاعزلوا النساء في الحيض) binaenaleyh kadınlardan hayız zamanına veya hayız mahalline mahsus olarak çekilin (ولا تقربوهن حتى يطهرن) temizleninceye, halı tuhra gırinceye kadar o kadınlara kırban etmeyin, ya'nı muameatta bulunmayın veya dızlık altına yanaşmayın (فادا)

(تطهرن) tuhur akıbında tetahhur ettikleri, ya'nı gusledip ıyıce temizlendikleri vakıt (فأوهن من حيث أمركم الله) onlara (إن الله يحب التوابين) Allahın emrettiği mevzıdan gıdın

şüphe yok ki Allah hasbelbeşeriye vakı' olacak kusurlardan dolayı çok çok tevbe edenleri sever (وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) ve tertemiz olmağa çalışanları fuhşıyattan ve pıslıktan sıyrılıp pam pâk olanları sever Binaenaleyh siz de Allahın sevdiği gibi olun ve Allahın sevdiklerini sevin. — Rivayet olunduğuna göre Yehudiler bir kimse zevcesının onüne arkasından mucamaat ederse doğacak çocuğu şaşı olur derler ve bunu Tivrata ısnad ederlermiş, Resulullah'a bu nakledilmiş «كِدَّتِ الْيَهُودُ» buyurmuş ve şu âyet nazıl olmuş: ey erkekler (سَاءَ كَرْتُكُمْ) kadınlarınız sizin harsınızdır — HARS; esasen zıraat gibi ekim ekmek demek olub ekin yeri, mezrea manasına ısın de olur ki burada bu manayadır Bu ta'bır ile kadının kadınlık uzvu bir yere, erkeğin nutfesi tohuma, doğacak çocuk da bitecek hasıllata teşbih edilerek bir ıstiare yapılmış ve bununla Allahın emrettiği mevzıı hars, ızah buyurulmuştur ki mana şu olur kadınlar sizin ekinliğinizdir, siz onlara insan ve musluman tohumları ekib hasıllat olarak zürriyyet yetiştireceksiniz (فَاتُوا حَرْثَكُمْ أَنِي شَتْمٌ) binaenaleyh harsınıza — hars manası unutulmamak ve mevzıı harstan olmak şartile — dilediğiniz taraftan, her hangi bir vaz'iyette isterseniz gidiniz (وَقَدِّمُوا لَافْسَكُمْ) ve ma'amatıh kendiniz için ilerisini gozetib ona gore ihtiyatlı bulununuz, sade kazayı şehvetle meşgul olmayıb istikbalınız için a'malı salıha ile hazırlık göruntüz (وَأَتَوَالِلَهِ) ve Allaha ısyandan sakınınz da eğrı yola gıtmeyinz (وَاعْلَمُوا) ve bilinz ki (أَنْكُمْ مَلَاقُوهُ) siz muhakkak Allaha mülâkı olacak huzuruna çıkacaksınız. Binaenaleyh o zaman yuzunuzu guldurecek şeyler kazanın da rûsvay olacağınız şeylerden kaçınız.

Ya Muhammed ' Bu ahkâm ı irşadatı tebliğ et (وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ) ve bunları hüsnı kabul ile tatbık edecek olan mü'minleri de mujdele

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُضِلُّوا أَبْنَاءَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾
لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٦١﴾ لِلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ نَرْجُسُ
أَرْبَعَةَ أَشْهُفٍ فَإِنْ قَاوَا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَإِنْ غَرَمُوا الطَّلَاقَ
فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَالْمُطَلَّقَتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ
قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكُنَّ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي رَحِمِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبَعُولَهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا
إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٤﴾ الطَّلَاقُ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ سَاءَ
بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسَبَّحَ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْتُمُوهُنَّ

شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا
 حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ
 فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
 ﴿٦٠﴾ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ
 فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا
 حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

Meali Şerifi

Bir de sözünüzde durmanız ve mütteki olmanız ve nasın
 arasını düzeltmeniz için Allahı yeminlerinize hedef veya si-
 per edip durmayın o Allah sizi yeminlerinizde bilmiyerek
 ettiğiniz — lağv — le mü'ahaze etmez ve lâkin kalblerinizin
 irtikâb ettiği yeminlerle mü'ahaze eder ve Allah gafurdur, ha-
 limdir o Kadınlarından perhiz yemini (ilâ) edenler için dört
 ay beklemek vardır, şayed rücu' ederlerse şüphesiz Allah
 gafur, rahîmdir o Yok eğer talâka azmetmişlerse şüphesiz
 Allah söylediklerini işidir, kurduklarını bilir * Ve tatlık edi-
 len kadınlar kendi kendilerine üç âdet beklerler ve Allahın
 rahimlerinde yarattığını ketmetmeleri kendilerine halâl olmaz
 Allaha ve Ahiret gününe imanları varsa ketmetmezler
 kocaları da barışmak istedikleri takdirde o müddet zarfında
 onları geri almağa ehaktırlar, onların lehlerinde de aleyhle-
 rindeki meşru' hakka mümasil bir hak vardır, yalnız er-
 kekler için onlar üzerinde bir derece var, ve Allahın izzeti

var hikmeti var * O talâk iki def'adır, ondan sonrası ya eyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır, onlara verdiklerinizden bir şey almanız da sizlere halâl olmaz, meğer ki erkekler kadın Allahın çizdiği hudutta duramayacaklarından korksunlar, eğer siz de bunların hududu ilâhiyeyi dürtüst tutamayacaklarından korkarsanız kadının ayrılmak için hakkından vaz geçmesinde artık ikisine de günah yoktur, bunlar işte Allahın tayin ettiği hududdur, sakın bunları aşmayın, her kim Allahın hududunu aşarsa işte onlar hep zalimlerdir * Derken kadını bir daha boşarsa bundan sonra artık ona halâl olmaz ta başka bir kocaya varıncaya kadar; bu da onu boşarsa Allahın hududunu sağlam tutacaklarına ümid var oldukları takdirde evvelkilerin birbirlerine dönmeleri kendilerine günah değildir * Bunlar işte Allahın tayin ettiği hudud, ilim ehli olanlar için bunları beyan buyuruyor *

URZA Gergı ve manıa yahud açıktan hedef gibi bir şey'e maruz olup duran demektir.

YEMİN Esasen kuvvet ve sağlamlık demektir Bu munasebetle sağ ele «yemin» denildiği gibi «bir kelâmı, ısmullahı sureti mahsusada zikrederek takviye etmeğe» de şer'an yemin denir ki soylediği sozu Allah huzurunda Allahı ıshad ederek onun azametı namına soylediğini göstermek suretile bir taahhud ifade eder Bunun için yalan yere yemin etmek akıbeti pek vahim bir günahdır,

ÎLÂ', dahı esasen yemin etmek manasınadır Şer'an zevcesine mucamaat etmemek üzere yemin etmektir

TALÂK, tatlık manasına bir ısımdır Selâm teslim gibi TATLIK lûgaten ıtlak gibi bir şey'in bağını çözüb salıvermektir veya saldırıvermektir Şer'an kaydı nikâhın ref'idır ki lisanımızda boşamak denir

MA'RUF, ma'rıfetten esasen tanınmış manasına sıfat olup bundan (akıl veya şeri' ile hüsnü tanınan her fi'le ism) olmuş bir kelime camıdır ki mukabılı münkerdir.

Adl-ü i'tidal, hakkaniyet, ihsan, cüd, tatlı dil, hüsni muamele ve saire gibi müstahsen olan ma'aniye ve âdeti müstahseneye hep ma'ruf itlak edilir.

Ey mü'minler (ولا تجملوا الله عرضة لا يمانكم) bir de Allahı (ان تروا وتقوا) yeminlerinize ma'ruz kılıb durmayınız.

(تصلحوا بين الناس) ki sözünüzde durasınız. Mütteki olasınız, halkın beynini ıslâh edesiniz. — Ya'nı Allâha çok yemin etmezseniz, barr, mütteki, muslıh olabilirsiniz veya birr-ü takva ve dargınlıkları barıştırmak için de olsa Allâha çok yemin etmeyiniz, yahud yeminleriniz behanesile ıyılık etmenize, fenalıktan kurunmanıza, dargınlıkları barıştırmınıza Allahı örtada bir engel bir sed gibi tutmayın. Ya'nı bu gibi umuri haseneyi yapmıyacığınıza yemin edib de Allahı bunlara mani' tutmıya kalkışmayın. Evvelâ böyle yeminler etmeyin, sanıyen böyle terki hayra mutaallık yeminlerinizde durmak Allah rızasına muvafıktır sanmayın — Netekim bir hadîsi şerifte de varid olmuştur ki «bir kimse bir şey'e yemin eder de sonra gayrısını daha hayırlı 'gorurse o hayırlı şey'i yapsın ve yeminine keffaret versin» Rivayet olunduğuna göre Abdullah ibni Revaha bir kırkılık hasebiyle eniştesi Bısrıbnı Nu'manın yanına gitmiyeceğine ve konuşmıyacağına ve kız kardeşiyle aralarını ıslâha çalışmıyacağına yemin etmiş ve bunun üzerine «Allâha yemin ettim artık yeminimi bozmanı caiz olmaz» denmiş idi. Bu âyet bunun veya Hazreti Ebı Bekrın bir yemini hakkında nâzıl olmuştur. Hazreti Aışe demıştır ki bu âyet, Allâha yemini tekrar etmek aleyhinde nâzıl olmuştur Binaenaleyh doğru yeminden nehyedilmiş olunca artık eğrisi nasıl olacağı tasavvur edilsin. (والله سمیع) Allah semî'dir yapılan yemin-

leri işidir (علیم) alimdir. Nıyyetlerinizi bilir

O halde her yemine mu'ahaze eder mi? (لا يؤاخذكم الله -)

(بِالْأَنفِ وَإِيمَانِكُمْ) yeminlerinizin içindeki lâğiv kısmıyla Allah sizi muahaze etmez. — LÂĞİV, derecesi itibardan sakıt olan kelâm demektir, yemini lâğiv da bir akd ü kasıd bulunmayan yemindir Bu da bir şey'e kanaatına göre yemin etmek ve sonra hılâfına olduğu anlaşılmaktadır ki bunda kızıb kasdı yoktur. Fakat ımamı Şafı'î yemini lâğvı lisanda hayır vallahı, evet vallahı gibi mucerred te'kid için soylenip half manası hatıra gelmiyen elfazı yemine hamletmiş ve bunda keffaret lâzım gelmiyeceğine kail olmuştur Lâkin bu âyetteki mu'ahazeden murad, muahazei Uhreviye olup mu'ahazei Dunyeviye olan keffaret demek olmadığı zahırdır, o cihhet surei «en'am» da gelecektir Demek olur ki Allah kezıb kasdı bulunmıyarak ve doğru zannedilerek yapılab da hılalı hakikat zuhur eden boşuna yeminlerle mu'ahaze etmez (ولكن يؤاخذكم بما كسبت -)

(قلوبكم) ve lâkin kalblerinizin kesbıyla, yalan kasdıyle, bile bile yalan olarak yapılan yeminlerle mu'ahaze eder Bu-na «yemini gamus» denilir ki keffareti yoktur, bunun kunahından keffaret ile dahı kurtulunmaz (والله عمور حلیم)

halbuki Allahın mağfireti çok, hılını çoktur ve lâğiv yeminlerle haddizatında kunah olmadıkları için değıl gufranı-u hılminin çokluğundan dolayı mu'ahaze etmez Fakat Allah böyle gafuru halim olduğu halde kalblerin kesbile kasden yapılan yalan yere yeminlerle muahaze eder Eksanı yeminden bir de «yemini mun'akıde» vardır ki bununla ıstıkbalde bir şey yapmağa veya yapmamağa azmedılı ve bu suretle talıkı bir akıd yapılır «filan şeyi yaparsam şöyle olsun, şunu vallahı yapacağım yahud vallahı yapmıyacağımı» tarzında yapılan yeminler yemini mun'akıdedirler Bu kabilden olmak üzere

(لَّذِينَ يُولُونَ مِنْ سَاءَ ثَمَرٍ) kadınlarından kaçınarak îla yapanlar, yani zevcesını vet-etmemek üzere yemin edenler için (تَرْبِصَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) dört ay mühlet vardır (فَإِنْ فَاؤًا) Binaenaleyh bu muddette «و» yaparlar, yani yemını bozup filen donerlerse (فَإِنَّ اللَّهَ غَمُورٌ -) (وَإِنْ عَرِمُوا الطَّلَاقَ) şüphesiz Allah gaffur, rahimdir İleride beyan olunacak keffaret ile onları mağfiret eder (وَإِنْ عَرِمُوا الطَّلَاقَ) ve eğer «و» yapmazlar da îlâ ile talâka azmederlerse (فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) her halde Allah semî, alîmdir — azmedilen talâkı ıstıdır, ve niyyetlerinin ne olduğunu bilir.

İlâ ile «و» yapmayıp talâka azmetmek mes'elesinde selef üç vechile ihtilâf etmişlerdir İbni Abbas demiştir. ki azımeti talâk dört ayın inkızasıdır, İbni Mes'ud ve Zeyd İbni Sabit ve Osman İbni Affan Hazaratının kavilleri de budur Bunlar bir talâkı bair vakı olur demişlerdir. Hazretü Alı ve İbni Omer ve Ebubderdadan iki rivayet vardır ki biri evvelkiler gibidir. Biri de muddet geçtikten sonra ya rücu' etmek veya tatlik eylemek üzere zevce tevkıf olunur ki Hazretü Aışenin kavlı de budur Üçuncu kavil Said İbni Museyyeb, Salım İbni Abdullah, Ebu Bekir İbni Abdurrahman, Zührî, Ata, Tavus kavlidir ki dört ay geçince bir talâkı ric'î vakı' olur. Hanefiye evvelkine, şafiî ve malikî de ikinciye kail olmuşlardır talâk lâfzı sarıh olub maba'dinde goruleceğı üzere ric'î ifade ederse de azımeti talâk tabırı kınaye gibi beynunette zahırdır. Sonra azım unuru kalbiveden olduğı için ayrıca talâffuzu mustelzını değıldır İlâ' yemını buna kâfidir. Bir de bu âyetto îlâ' için rucu' veya talâk arasında başka bir şık yoktur Binaenaleyh bu yemını bozma-

mak onunla talâka azimdir Bu azmîle ilâ talâka niyyet edilen elfazı kineviye kabilinden olmuş olur ki bunlarla da bir talâkı bâyin vakı olur. İlâda artık zeve başkaca bir de tatlık yapsın diye ıntazar edilerek şıkkı salis ihdas olunamaz

Şımdı yemin talâka müntehi olunca mutallâkalara geline

(يُتْرَكْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَ قُرُوءٍ) (والمطلقات) alelumum mutallâkalar nefislerini uç kuru' tutub beklerler. Aise, zatı hamil, gayrı medhulün bıha, sağıre ve carıye diğer nusus ile bu umumdan muhassastırlar Kuru' ve akra' «ثلاثة» in cem'i'dir kı azdaddan olarak hayız ve tuhur manaları beyninde lâfzı müsterekdir. Binaenaleyh mucemeldir. Ta'yını manası taleb ve taharrı ile beyana mütevakkıftır Imam Malik ve Şafiî bunu tuhur ile tefsir etmişler de Ebu Davud ve Tirmizide tahrir olunduğu üzere Hazreti Aışeden rivayet olunan «طَلَقَ الْإِمَامَةُ طَلَقًا وَعَدَهَا حَيْضًا» = cariyenin talâkı ıkkı talâk ve iddeti ıkkı hayızdır» hadısı Nebevî ve buna mutabık olarak İbnı Omerden İmamı Şafiî Hazretlerinin dahi rivayet eylediği diğer hadısı Nebevî delâletile iddetde «kar» ın hayız demek olduğu beyan olunmuş ve kemmiyette fark varsa da bu nokta nazardan carıye ile hurrenin iddetinde fark bulunmadığı müttfekunaleyh ve sıyakı âyetten anlaşıldığı üzere beklemekten maksad beraetırahmın tebeyyun eylemesi olub bu beraetın hayız ile anlaşılacağı da zahır bulunmuş olmasına ve kutubı Fıkhiyede mübeyyen olan daha bazı müeyyidata binaen eimmei Hanefiye bunu hayız ile tefsir etmiştir kı hulefai Raşidîn, Abadile, Übeyyibnı Kâb, Muaz ibnı cebel, Ebüdderdâ, ubadet, ibnısamıt, Zeyd ibnı Sabit, Ebu Musel'eşari ve Ma'bedicüheni radiyallahu anhum Hazaratının kavilleri de budur. Binaenaleyh hur ve bahga olan mutallâkalar tam üç âdet görünceye kadar nefislerini zabtedib bekhyeceklerdir. (ولا يحل لهن-)

(ان يكتمن ما خلق الله في ارحامهن) ve onlara Allah tealânın rahimlerinde halk ettiği hayız veya hamil her ne ise onu ketmetmeleri caiz olmaz ve saklamakla intifaa kalkışmaları halâl olmaz (ان كن يؤمن بالله واليوم الآخر) eğer onlar Allaha ve yevmi Ahirete iman ediyor iseler bunları saklamazlar olduğu gibi söylerler, bu babda söz kendilerininindir. (و لمولتهن).

BÜULE «ba'l»ın cem'idır. Ba'l bir zamanlar perestış edilen bir putun ismi olduğu gibi yükseklik mazmunu ile Seyyid ve Malik Ya'nı Efendi ve zevce ve zevce manalarına da gelir Erkeklerle muzaf olursa Hanımları, kadınlara muzaf olunca da Efendileri, zevce kaimleri demek olur ki burada böyledir o halde mealı ve o mutallakaların Efendileri ya'nı onları boşayan ve fakat talâkı ric'i ile boşayıb henüz Efendiliğini muhafaza eden kocaları (احق بردهن في ذلك) onları bu muddet zarfında ric'at ile yine nikâhlarına ırca etmeğe herkesten ehaktırlar — Hattâ iddet zarfında erkek kavlen veya fi'len ric'at etmek ister de kadın razı olmazsa söz erkeğindir (ان ارادوا اصلاحاً) eğer o Efendiler aile beyninde bir ıslâh isterler, ızzar ve beynunet fikrinde bulunmazlarsa bunu yapabilirler, bu da hukukî nokta nazardan verdikleri talâkı bâyin olarak vermeyib ric'i olarak vermeleri ile anlaşılır, buna rağmen bâtında maksadları geçinmek olmayıb kadının iddetını uzatarak ızzar etmek gibi bir sui niyyet ile alâkadar olursa sırf kalbî olan bu nokta da (ولكن يؤاخذكم بما كسبت قلوبكم) medlûlunce muahaze ilâhiyyeye mustahik olurlar (ولهن) ve kadınlar için erkekler üzerinde (مثل الذي عليهن) erkekler için kadınlar üzerinde bulunan hukuka mumasıl (بالمروف) maruf

veçhile, yani tanınması ve muhafaza edilmesi vacib hukuk, mevcuddur, ki bunlar müteaddid âyetlerde beyan olunmuştur. Ezcümle «عاشروهن بالمعروف» «امساك بمعروف او تسريح بإحسان» - «وعلى المولود له رزقهن وكسوتهن بالمعروف» «الرجال قوامون على النساء بما فصل الله مضمهم على بصص وما اعقوا من اموالهم» «واتوا النساء صدقاتهن نحلة» «وان اردتم استبدال روح مكان روح واتيم احد بين قطارا فلا تاحدوا منه شيئا» «ولي تستطيخوا ان تعدلوا بين النساء ولو حرصن فلا تعيلوا كل الميل فتدروها كالمعلقة» İmdi bu hükmün umumu içinde şu da anlaşılıyor ki hîni nikâhta mehir tesmiye edilmemiş ise mehri misil de lâzım gelir

(و) Maamafih (للرجال عليهن درجة) erkekler için kadınlar üzerinde fazla bir derece vardır. Maksadı ızdivacda erkekler kadınlara müşarık olmakla beraber üzerlerinde bulunurlar, onları ve ellerindekini gozetir, muhafaza ederler, idare ve infak eylerler, me'unetü aileyi erkekler çekerler, erkeklerin bu gibi ehvetlerle der'uhde edecekleri fazla ve cıbeye mukabil meziyyet ve dereceleri de fazladır Ve fakat bunu sui ıstimal etmemelidir (والله عزيز حكيم) Allah da aziz, hakîmdir. Ahkâmına muhalefet edenlerden intikamını alır ve onun ahkâmı hıkem ü masalih ile doludur.

(الطلاق) Şer'an kaydı nikâhın ref'ı demek olan talâk: boşamak (مرتان) ıki kerredir. (فامساك بمعروف) Talâkı mu-teakib hüküm de ya donub hüsnı muaşeret ve ıyı muamele ile tutmaktır. — Demek ki talâk lafzı sarıhı ıki kerresinde talâkı ric'ı ifade eder (او تسريح بإحسان) ve-ya donmeyip ihsan ile, güzellekle salıvermektir. (ولا)

يحل لكم ان تاحدوا مما آتيتوهن شيئا) Ve mukaddema nikâh için onlara vermiş olduğunuz mehirlerden talâk mukabilinde bir şey almanız halâl olmaz Bu halâl olmazsa diğer mal-

larından hiç olmaz. Erkekler buna tenezzül etmemeli, kadınları tazyik edip talâk behanesiyle verdiklerini geri almağa veya onlardan istifade etmeğe kalkışmamalıdır, böyle bir şey kat'iyen haramdır (الانحافا -)

(الايقيا حدودالله) Meğer ki o karı koca Allahın ta'yin ettiği hududda duramayacaklarından endişe etmiş, sevişemeyip hukukî zevciyete riayet edemiyebilecekleri, gayrı meşru bir hale gıriftar olacakları zannına düşmüş bulunsunlar.

(فانخضم الايقيا حدودالله) o vakıt ey hâkimler! bu ikisinin Allahın ta'yin ettiği hududı şeri'de duramıyacaklarından korkar, bunu ba'zı emarelerden anlarsanız (فلا جناح عليها فيما -)

(اقتدت به) o zaman kadının kaydı nikâhtan kurtulmak için talâka mukabil gerek mehir ve gerek saireden verdiği bedelde ne veren zevce ne de alan zevc, ikisine de cünha yoktur. — Bu suretle hul'olub nikâhtan sıyrılmak caizdir. Ve bu bir talâkı bâin olur ve talâkın da böyle ric'at caiz olmaz bâin nev'i vardır

Rivayet olunuyor ki Abdullah ibni Ubeyy ibni Selûlun kızı Cemile zevci Sabit ibni Kaysi sevmezmiş, Resulullah'a gelmiş de «ya Resulallah ne ben ne Sabit başlarımızı hiç bir şey bir araya getiremeyecek. Vallahi ne dîninde ne ahlâkında bir aybını görmüyorum Lâkin islâmdan sonra küfre düşmeği çirkın görüyorum, ona da bugzumdan tahammül edemiyorum. Bir gun perdenin bir tarafını kaldırıp baktım, karşidan bir kaç kış içinde gordum, ne göreyim içlerinde en siyahı, en kısası, en çirkın yuzlusü o» demiş, badehu bu âyet nâzil olmakla Sabitten mehrolarak aldığı bağçeyi verib hul'olmuştu.

(تلك) İşte bu ahkâm (حدودالله) Allahın ta'yin ettiği hu-

duddur. (فلا تمتدوها) artık bunları tecavüz etmeyiniz (ومن يتعد حدود الله) ve her kim Allahın koyduğu hududu tecavuze kalkışırsa (فاولئك هم الظالمون) işte bunlar zalimlerden ibarettirler Bu tecavüzle kendilerini gadab ve ıkabı ilâhîye ma'ruz kılmış olacaklarından bu zulmü de evvel emirde kendilerine yapmış olurlar. — Zamir ile ıktıfa olunmayıp da Allah ısmı celâlinin intükerrer ızharı, celâli ilâhîyi ihtar içindir

(فان طلقها) zikrolunan ıki talâktan sonra zevce o mutalakayı ba'derric'e veya iddet içinde bir daha boşarsa (فلا تحل له من بعد) artık üç talâktan sonra o kadın o erkeğe hiç bir veçhile halâl olmaz — Bu sarahate karşı ona halâl demek kufrolur Bu hurmet (حتى تنكح زوجاً غيره) ta o kadın kendini diğer bir zevce tam manasıyle nıkâh edinceye kadar Rıfaanın zevcesi hakkındaki «حتى ندوق من» hadîsî şeritle beyan olunduğu üzere balcıgazını tatıncıya kadar devam eder — Oyle aralarında üç talâk vakı olmuş olan erkekle kadının samımı bir âile teşkil edebilmeleri âdeten ihtimâlsızdır Aralarında cüz'î bir cazibe bulunsa ıdı her halde bir veya ıki talâkla ıktıfa edılır ve o zaman salâhi hale intızar olunabilirdi Alâkai zevciyet ve ahvalı ruhiye dakık ve derin bir şey olmak hasebiyle bıhakkın takdir edilemeyip bazı arızalarla bittehevvur kat'ına kıyamı edildiği halde çok geçmeden a'makı ruhtan nedamet geleyan edebileceği melhuz olduğundan dolayı Cenabı Allah üçe kadar talâka müsaade etmiş ve bunların da kadının temiz bulunduğtu tuhur zamanlarında yapılması mesnun kılınmıştır Binaenaleyh birinci ve ikinci talâk birer dersi tecrîbedir. Bu

teciribeler yapıldıktan sonra üçüncü talâka lüzumı gören ve hakkın bahşettiği bu dersi teciribeden istifadeyi hiç de takdir etmeyen bir erkekle o kadın arasında ciddî bir hayatı içtimaiyeye ihtimal verilemez Fakat o kadının elden çıkıp fıraşı ahare girmesi gibi acı bir hicrandan sonra bile ruhlarının derinliklerinde evvelce hissedemedikleri bir alâka ızdivac bulunduğunu takdir ederlerse o zaman bunun ciddiyetine inanılabilir Binaenaleyh (فان طلقها) bu nikâhtan sonra bu ikinci zevce şayed o kadını

tatlık ederse (فلا جاح عليهما ان يتراجما) bu kadın ile zevce sabıkın birbirlerine tekrar donub her ikisinin rızası ile nikâh olunmalarında mahzur yoktur (ان طنا ان يقيا حدود الله)

Allahın hududı şer'iyesinde duracaklarını zannederler, öyle bir hicrandan sonra böyle alâka hissederlerse bunu yapabilirler (وتلك) ve işte yukarıdan beri zikrolunan bütün

şu ahkâmı (حدود الله) Allahın tağyır-ı muhalefetle taarruzdan masun bulunan ahkâmı kat'iyet muayyenesidir ki (بينها لقوم يعلمون) Allah bunları anlayıp bilecek olan ehli

ilim zümresi için beyan eder — Teklif, umuma, felihi-u tebliğ, ehli ilimdir Kitap ve sunnet ile bunlara daha bazı beyanlar lâhik olacak ve bütün bunların dekarını veresei Enbiya olan ulemayı din ve e'immei muctehidîn anlayacak, fîruatını ve zaman, zaman netayici cuziyesini onlar istinbat ve tebliğ edeceklerdir Binaenaleyh ilimde rusuhu olmıyanlar bunları kendi kendilerine halletmeğe kalkışmayıp ulemaya müracaat etmelidirler.

Siz şimdi şu beyanata dikkat ediniz

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَا تَبْلُغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
 أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
 ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
 اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ بِعَظُمِهَا وَاتَّقُوا
 اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ
 فَلَا تَبْلُغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ إِذَا رُجِلْنَ بِهِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَهُنَّ
 بِالْمَعْرُوفِ فَلَا عَظْمَ لَهُ مِنْكُمْ يَوْمَ اللَّهِ وَالْيَوْمِ
 الْآخِرِ ذَلِكُمْ أَزْكَ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

Meali Şerifi

Hem kadınları boşadınız da ıddetlerini bitirdiler mi, artık kendilerini ya iyilikle tutun veya iyilikle salın, yoksa haklarına tecavüz için zararlarına olarak tutmayın, bunu kim yaparsa nefesine zulmetmiş olur, Sakın Allahın âyetlerini şaka yerine tutmayın, Allahın üzerinizdeki ni'metini ve size va'zlar vererek indirdiği kitab ve hikmeti unutmayın düşünün, hem Allahdan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir * Kadınları boşadınız da ıddetlerini bitirdiler mi, aralarında meşru surette rızalaştıkları takdirde kendilerini kocalarına nikâh edecekler diye tazyik da etmeyin, bu işte içinizden Allaha ve Ahret

gününe iman etmiş olanlara verilir bir öğüttür, bu sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihdir, siz bilmezken Allah bilir *

(واذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن) Kadınları tatlik ettiniz onlar-
da ecellerine yetiştiler mi, Ya'nı bervechi balâ beklিয়ে-
cekleri müddetlerinin sonuna yaklaştılar mı — Lâfzı
sarîh ile «talâktüha = onu boşadım» demek bir talâkı
ric'î ifade edeceğine mebnı hükmi sabıka tevfikân.
(فامسكوهن بمعروف) ya o muddet bitmeden derhal ric'at
edib onları vechi ma'ruf ile ve hüsnü suretle tutunuz
(اوسرحوهن بمعروف) veya vechi ma'ruf ile saliveriniz
(ولا تمسكوهن ضاراً لتمدوا) haklarına teaddı ve tecavüz et-
mek için, meselâ hul'a mecbur edib ellerinden bir bedel
kaptmak için onları zararla karşılayıp ızzar etmek kasdile
tutmağa kalkışmayınız Eyice geçinmek maksadınız ve
ümidiniz yoksa ilk talâkta güzelce saliveriniz de bir iddet
ile kurtulsunlar İddetlerinin nihayetlerine doğru mûra-
caat edib tekrar boşamak suretiyle iki veya üç kerre
iddet beklemeğe mecbur etmeyiniz (ومن يفعل ذلك) bunu,
bu ınsaki zırrarı her kım yaparsa (فقد ظلم نفسه) muhakkak
kendine zulmetmiş olur (ولا تتخذوا آيات الله هزوا) bir de Al-
lahın âyetlerini eğlence gibi tutmayınız, alelhusus nikâh
ve talâk hakkında pek ciddî olunuz Zırra âyatı ilâhiyeyi
istihfaf küfurdür.»

Deniliyor ki ba'zıları nikâh, talâk ve atâk yapar sonra
canım ben şaka yapıyorum dermiş, bu sebeble bu nazmı
celil nâzıl olmuş ve bunun için aleyhissalâtu vesselâm

«üç şeyin ciddi cid, hezli de ciddır Nikâh, talâk, atâk» buyurmuştur.

Binaenaleyh ey müslümanlar! bu babda hezilden, istihfaftan son derece ıctınab ediniz (واذكروا نعمت الله عليكم)

de Allahın üzerinizde olan nimetlerini yad ediniz (و)

bilhassa (ما ازل عليكم من الكتاب والحكمة يعظكم به) size va'z-u ırşad olarak üzerinize inzal buyurduğu kitab ve hıkmeti hatırda tutunuz (و اتقوا الله) bu babda Allahdan korkunuz

(واعلموا) ve biliniz ki (ان الله بكل شيء عليم) bilâ şek velâ şuphe Allah her şeye alımdır. — Yaptığınız, yapacağınız, terk ettiğiniz ve edeceğiniz şeylerden hiç biri ona gızlı kalmaz. Binaenaleyh siz onun nimetlerini unutur, bu kitab-u hıkmetin kadrını bilnez, hukukunu muhafaza etmez ah-kâmına riayet eylemezseniz tasavvur edemeyeceğiniz envai ıkaba gırıftar olacağınızı bilmelisiniz Bu âyet Sabit İbnıyesar hakkında nazıl olmuştur, sınanı ensarı dahi denilir Zevcesını tatlık etmiş iddetinin. çıkmasına ıki üç gun kale ric'at etmiş yine boşanmış yine ric'at etmiş yine boşanmış, bu suretle kadının zararına yedı ay geçmiş ve o zaman henüz talâk, tahdid edilmemiş imiş

ECEL, hem muddete, hem de muntehasına ıtlak olunur BULÛĞ da bir şey'e crışmek demek olub tevessuan son derece yaklaşmak manasına dahi gelir Binaenaleyh bulûğı ecel, iddetin nihayetine erib bitirmek veya nihayetine yaklaşmak ma'nalarına muhtemeldir Halbuki balâda «و هو أولى الحق بردى في ذلك» buyurulmakla hakkı ric'atın iddet içinde olmakla meşrut olduğu anlaşılmıştı, Burada ise «فامسكوه» hakkı ric'atı ifade ettiğinden bu karine ile bu âyette bulûğı ecel iddetin nihayetine yaklaşmak demek olduğu tezahur eder şımdı de iddetin inkızasından sonraki hukum beyan buyurulmak uzere buyuruluyor ki

(و اذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن) bir de ey veliler veya ey mü'minler kadınları boşadığınız ve binaenaleyh onlar da ecellerine erdiği ya'nı iddetlerini bitirdiği vakıt (فلا تمضوهن -)

ان ينكحن اذواجهن ادا تراضوا بينهم بالمعروف) eski zevçlerine nefislerini tezvîc etmelerine aralarında veçhi ma'ruf ile teradî bulunduğú takdirde mümaneat etmeyin — Hasılı iddet bittikten sonra zevcî evvelin kendiliğinden hakkı ric'atı kalmaz, lâkin kadının rızasıyle teedîdî nikâh edebilir. Buna da ma'ruf veçhile olmak şartıyla hiç kimsenin ve hattâ velilerin bile mumaneata hakkı yoktur Meselâ şahıdsız veya mehri mısılden dun bir mehrile razı olmak gıbı hilâfı ma'ruf olursa o zaman velisi menetmeğe salâhiyet dardır Binaenaleyh ıki talâkta böyle bitteradî ıki def'e teedîdî nikâh caızdır. Fakat üçuncusu berveçhî bâla zevce ahara varımadan halâl olmaz Rivayet olunduğuna göre Ma'kıl ibnı Yesar kızkardeşi Cumlu Ebulvelid Asım ibnı Adiyyibnı Aclana tezvîc etmiş, o da sonra tatlık etmiş bırakmış, iddeti çıktıktan sonra pışman olmuş, yeniden istemeğe gılmış, kadın da razı olmuş, bunun üzerine Ma'kıl de kız kardeşine «o seni boşadı sen yine ona varmak istiyorsun, eğer tekrar varırsan yuzum yuzune haram olsun» demiş idi Kezalık Cabır ibnı Abdillâh da amucasının kızını menetmiş idi. Bu âyet bunlardan birı veya her ıkısı hakkında nâzil olmuştur Resulullah Ma'kılı çağırılmış bu âyeti tılâvet buyurmuş, Ma'kıl de «rabbımın emriyle burnum surtuldu, Allahım, razı oldum ve emrine inkiyad ettim» demiş ve kızkardeşini zevceine nikâh etmiş Hazretü Cabır de «bu âyet benim hakkında nâzil oldu dermiş. Lâkin sebebi nuzul bunlar olduğuna göre tatlık yapanlar başka mumanaattan menolunanlar başka olmak lâzım geleceğinden bu da «طلقتم» hitabıyla «لا تمضوا» hitabının ayrı ayrı muhatablara teveçhi ile tefkîkını ıktıza edece

ğinden nazma muvafık olmayacağı mülâhazâsile âyet-i şu mana verilmiştir. ey zevçler kadınlarınızı boşadığınız ve bunun üzerine onlar da iddetlerini bitirdikleri vakit onları tazyik edip başka kocaya varmaktan menetmeyiniz, taradû tarafeyn ile berveçhî meşru nikâh ile gerek siz ve gerek başkası dilediklerine varsınlar.» İbnî Abbas, Zührî, Dahhak demişlerdir ki bu âyet zevcelelerini tatlık ettikten sonra başka bir kocaya varmaktan meneden zevçler hakkında nâzıl olmuştur Çünkü hamıyyeti cahiliye ile bazıları mutallakalarını zulmen tazyik ederler, izdivaçlarına meydan vermek istemezlerdi. Kuvveti rivayete binaen ekser mufessirîn evvelkine tarafdâr olmaklaberaber dırayet noktaı nazarından bunu evlâ görenler de vardır Esasen bu iki mana mütearız değildir, biri diğerini mustelzımdır Fakat her birinde bir noktaı nazardan faidei zaide vardır Masîkaleh noktaı nazarından ikinci tefsire göre bu âyetteki nehyi adal obir âyetteki imsakı zırrar nehyının mazmuununda dahil bir nevi tetimmesi olacak, birinci tefsire göre ise ona mukabil bir hükmi mustakıl ifade etmiş bulunacaktır Tefkîkî hitab mahzuru ise uç suretle medfu'dur Evvelâ, telvînî hitab dahil bir nevi iltifat olarak vucuhı belâgattendir Sanıyen, tatlık, sebebine isnad suretile boşatınak manasına da gelebilir. Ve bu suretle muhatablar değişmemiş ikisi de velilerden ibaret olmuş olur Lâkin bunun Ma'kıl ve Cabır hâdiselerine intibakı biraz cayı nazardır. Salısen, diğer hitabların yalnız zevcelere veya velilere aid olmayıp umum ümmete muteveccih olmasıdır ki bu suretle talâka hukukullah ta'bırî ahârle hukukî umumîye taalluk ettiğinden ba'zın fi'li mecmuuna nisbet edilmiş olur ve bolye isnad gerek kelâmı Arabda ve gerek Kur'anda şayi' ve mustefizdir Hukukî şahsiye itibarile boşayanlar zevçler, münanaat edecek olanlar diğerleri olduğu halde hukukî umumîye noktaı nazarından ikisi de bir hey'eti içtimaiyeye aiddir Ve binaenaleyh ekser mufessirîn kavlı rivayeten

kuvvetli olduğu gibi dirayeten de dakıktır. Ve filvaki talâkta hukukullah bulunduğır müsellemdir.

Ey muhatabı mutlak' (ذَكَ) şu beyan olunan nehyi tazyık hükmi mühimmi (يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَوْمَ الْآخِرِ) siz insanlardan Allaha ve Ahiret gününe iman eder olan her ferde vaz-u nasihate şayandır Ey mü'minler' (ذَلِكَ)

bu yok mu? (أَزَى لَكُمْ) sizin için en feyizli (وَاطْهَرِ) ve en temiz, pek ziyade mucibi taharet u nezahet bir hükümdür

Şer'an ve mürueten müstahsen olan veçhi ma'ruf ile bitterâzı nikâha mani olmamak, bu babda müşkilât çıkarmamak, tazyık etmemek evvelâ bunu yapabilecekler için emri ilâhiye ımtısal olacağından bir hayır, bir sevabdır. Sanıyen zevce ve zevce için namus-ü iffet noktası nazarından pek ziyade mustelzimi taharet-u nezahettir Zira nikâhtan menolundukları takdirde hudanekerde şüpheye ma'ruz kalmalarından korkulur Çünkü kadınlarla erkekler arasındaki alâkalar esrarengiz bir şeydir (وَاللَّهِ يَلْمُ) bütün bunların ledünniyyatını ve ahvalı beşerin salâhına müteallık ahkâm-u şerayın kunhunü Allah bilir (وَأَنْتُمْ) (سَازْ بِلَمْوَن) siz ise bunları bilmezsiniz, zahirde dolaşırsınız

Mutallâkalar hakkında neticei nikâh olan ve binaenaleyh menkûhalarda dahi carı bulunan ırda' ve nefaka gibi bazı ahkâm daha vardır ki bunlar da berveçhi âti beyan olunur

وَالْوَالِدَتُ يُرْضَعْنَ وَلَا دَمْرَ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْسَبَ
الرَّضَاعَةُ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

لَا تَكْلِفُ نَفْسًا وَلَا وُسْعَهَا لَأَقْضَىٰ وَالِدَةٌ بَوْلَهُمَا وَلَا
 مَوْلُودٌ لَهُ يُولَدُ لَهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا
 عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ
 أَنْ تَسْرِعُوا بِالْوِلْدَانِ لَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ
 بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٠﴾

Meali Şerifi

Valideler evlâdlarını emziğin tamamlanmasını isteyenler için iki bütün yıl emzirirler, evlâd kendisinin olana da emzirenlerin yiyecekleri, giyecekleri lâyıkiyle borc, maamafih her-keş ancak vüsuna göre mükellef olur, ne yavrisiyle bir ana, ne de yavrisiyle bir baba ızrar edilmesin, varise düşen de aynı borc, eğer baba ve ana birbirlerinin müşavere ve rizalariyle memeden kesmek isterlerse kendilerine günah yok, ve şayed çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz vereceğinizi güzel güzel verdikten sonra yine size günah yok, bununla beraber Allahdan korkun ve bilin ki Allah her ne yaparsanız görür, basîrdır *

(والوالدات) Menkûha olsun mutaliâka olsun bütün va-lideler (يرضع اولادهن حولين كاملين) evlâdlarını tanı iki sene emzirirler, emzirmeleri lâzım gelir, hükmü ilâhîde valide-lerin şanı budur Bu hukum (لمن أراد ان يتم الرضاعة) emzir-

meyi itmam etmek istiyen içindir Binaenaleyh tam iki sene müddeti irda a'zamî olup âyetle beyan olunacağı üzere tenkısı caizdir. (و على المولود له) mevlûdün leh yanı çocuk kendisi için doğmuş ve onun vilâdetine illet ve ne sebîne malik bulunmuş olan baba üzerine de - رزقهن و - (رزقهن o validelerin ücretleri olmak üzere rızıkları ve kısıveleri vacıbdır Fakat alel'itlak değil (بالمعروف) kadri ma'ruf ile yanı babanın vûs'atına gore tarafeynin hal-û şaniyle mütenasıb olarak bir hâkımın muvafık görebileceği mîl darda vacıbdır Çunku (لا تكلف نفس إلا وسعها) hiç bir kınise vus'unden başkasıyla mukellef olmaz, teklîfi malâyutak mumkin olsa da yapılmaz (لا تضار) - İbnî Kesir, Nâfi'den Vers, Yakub kiraetlerinde «ra»nın şeddesi ve zammıyla, Ebucâfer kiraetinde şeddesiz «ra»nın sukûniyle Aşerenin mutebakısında «ra»nın şeddesi ve fethiyle okunur kı müşeddederde «مر» dar ve mûfaale babından malûm veya meçhul nehvî hazı sâkinde «مير» den nehy meçhuldur (والدة تولدها ولا مولود له بولده) ne çocuğu yuzünden vahde ne de çocuğu yuzünden peder ızrara kal kışılmaz, ızrara kalkışmasın, ızrara kalkışılmasın, hiç birine zarar verilmesin لا ضرر ولا ضرار .

Baba berhayat ise rızık ve kısve boyle, vefatı takdîrinde (و على الوارث مثل ذلك) varis üzerine de onun gibidir - Bu varis ya babanın varısı veya çocuğun varısıdır Ev velâ vefat eden babasına varis olan sabiye mikdarı kâfî mal kalmış ise o rızık u nefaka ona, kalmadığı ve başka cihetten malı da olmadığı takdirde de o sabiye o sırada varis olabilecek mevkide bulunan zı rahımı mahrem karî

bine veya asabasına vacib olur. (فان ارادا فصلاً) imdi ana ile baba iki seneden evvel memeden kesmek isterlerse (عن تراضٍ منهما وتشاورٍ) ikisinin bir müşavere edib rıza göstermeleri şartile (فلا جناح عليهما) ikisine de bunda bir günah yoktur. — Ana ile baba beraber müşavere ederlerken her halde yavrıların menfeatini gözetirler Böyle ikisinin re'y-ü icthadı birleşib de rıza gösterdiler mi artık hata ihtimali pek az olur. Olsa bile husni niyyetle ehlinde ve yerinde vakı olan icthad da hatâ ma'fuvdür. Fakat müşavere etmezler veya birinin rızası olmadan yapılmış ise günah olur. İşte balâda «من اراد ان يرضع الصبي» bu müşaverede kesmeye razı olmayandır

Ey babalar! (و ان اردتم ان تسترضعوا اولادكم) bir de siz ev-lâdınızı sût ana tutub emzirtmek isterseniz - (فلا جناح عليكم) lâdınızı sût ana tutub emzirtmek isterseniz - (فلا جناح عليكم) vermek istediğiniz ücreti veya - ibni Kesir kıraetinde medsiz «اتيم» okunduguna göre — ihsanı, orfe muvafık ve şer'an mustahsen bir surette güzelce teslim ettiğiniz takdirde size bir günah yoktur — Demek ki baba çocuğuna sût ana tutub valideyi emzirmekten menedebilecektir Fakat sût anayı memnun etmelidir ki çocuğa ıyı baksın. Dikkat ediniz (واقفوا لله) ve Allahdan korkunuz (ان الله بما تعملون بصير) ve biliniz ki (واعلموا) yaparsanız Allah ona muhakkak agâhtır Binaenaleyh size ona gore mücazat veya mükâfat eder.

Ahkâmı nikâh talâka, talâk, iddete ve neticei nikâh olan vilâdet, rıda' ve nefakaya, nefaka da «وعلى الوارث مثل ذلك» fıkrasında vefata ve nihayet ahkâmı Uhreviyyeye muntehu olmakla şımdı de iddeti vefatın ve bu münasebetle yeni-

den bazı adab ve ahkâmı nikâhın beyanı için buyuruyor ki:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ
 أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
 فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
 خَبِيرٌ ❀ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا عَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةٍ
 إِلَى النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَفْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عِلْمُ اللَّهِ أَنَّكُمْ تَسْتَذَكِّرُونَهُنَّ
 وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا
 وَلَا تَفْرِمُوا عَقْدَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ
 اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
 حَلِيمٌ ❀ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ
 أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرِهِ وَعَلَى
 الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْحَسَنِينَ ❀
 وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ

فَرِيضَةً فَنَصِفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَغْفِرُوا أَوْ يَغْفُوا اللَّهَ
 بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَغْفُوا أَقْرَبُ لِلنَّفْوَى وَلَا
 تَسْأَلُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنْ أَلَّ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٠﴾
 حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ
 قِيَمِينَ ﴿٢١﴾ فَإِنْ خَشْتُمْ قَرَبًا لَا أَوْرِكَانَا فَإِذَا آَمِنْتُمْ
 فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

Mealî Şerifi

İçinizden vefat edib de arkalarına kadın bırakanların zevceleri nefislerini dört ay on gün bekletecekler, iddetlerini bitirdilermi artık kendi haklarında meşru' olarak ihtiyar edecekleri hareketten size mes'uliyet yok. Allah her ne yaparsanız habîrdir. Kadınlar namzedliği çıtlatmanızda veya gönlünüzde tutmanızda da size bir beis yoktur, Allah biliyor ki siz onları mutlaka anacaksınız, ancak kendileriyle bir gizliye va'dleşmeyin yalnız meşru' bir söz söylemeniz başka, Farzolan iddet sonunu bulmadıkça da nikâhın akdine azmetmeyin, muhakkak Allah gönlünüzde ne varsa bilir, bunu bilin de ondan hazer edin, Hem de bilin ki Allah gafur, halîmdir. Eğer kadınları kendilerine el sürmeden veyahud bir mehir kesmeden boşadınızsa olmaz değil şu kadar ki onları müstefid edin, eli geniş olan kaderince, eli dar olan da kaderince ve güzelliikle bir müt'a verin, bu, muhsinler üzerine borc bir haktır. Ve eğer onları kendilerine el sürmeden

boşar da mehir kesmiş bulunursanız o vakit borc o kesdiğiniz miktardan yarısıdır megerki kadımlar afvetsinler veya nikâhın düğümü elinde bulunan erkek afvetsin, erkekler! sizin afvetmeniz takvaya daha yakındır, aranızdaki fazlı unutmayın şüphesiz ki Allah her ne yaparsanız görür, «صبردر» * namazlara dikkat edin hele orta namaza, ve kalkın Allah için divan durun * eğer bir korku halinde iseniz yaya veya süvari giderken kılın, emniyeti bulduğunuz vakit de böyle bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi hemen Allahı zikredin *

(والدين- Malûmya bu doğuşun bir de olumu vardır)

(يتوفون منكم ويدرون ادواجا) یتوفون منکم ویدرون ادواجاً (zevce bırakanların zevceeleri de - یرلصن بانفسهن ارلعة اشهر و- یرلصن بانفسهن ارلعة اشهر و-)

(عشرا) nefislerini dört ay on gun bekletirler, diğerlerine nikâh edilmezler, suslenmezler, gorucuye çıkmazlar (فاذالفن-)

(فلاحناح- sonra muddetlerinin nihayetine irdiler mı- احلوهن)

(عليكم فيما فعل في اسهه بالمعروف) artık kendi haklarında vechi ma'ruf ile ya'nı şer'in reddetmiyeceği bir suretle yaptıkları harekâtta meseiâ suslenmek, namzed olacaklara görünmek gibi iddet içinde memnu bulundukları kadınlık temayulâtını meşru vechile ibraz etmelerinde size bir gunah yoktur - gerek umum ve gerek evlihayı umur iddetten sonra bunları bu gibi meşru harekâttan men'a kıyam etmemelidirler Ba'del'idde bunlar ihtiyarlarına sahib dirlər, ancak gavrı meşru harekât başka, o zaman iş değişir (والله بما تعملون خير) ve siz gızlı açık, ma'ruf, münker her ne yaparsanız Allah ondan haberdardır A'malınızın

ma'rufuna ma'ruf, münkerine münker karşılık görürsünüz
 , İddetin hikmeti «ولا يحل لهم ان يكتسبوا حلق الله وارحامهم» nassı celi-
 linden müsteban olduğuna göre beraeti rahimin tebey-
 yünü ve bunda asıl da hayz idi. Üç hayız alel'ekser üç
 ayda cereyan edebileceği gibi her kadın da zatulhayz
 olmaz. Talâkta kadının zatulhayz olub olmaması da şayanı
 mülâhaza bir sebep olur Bunun için talâkta zatulhayz
 olanların iddeti kuru' ile âyiselerin de ona bedel şühur
 ile olması mahzı hikmet olur. Fakat mevt herkes için
 müsavî bir sebebdır Bundan neş'et eden iftirakta kadının
 zatulhayz olub olmamasının hiç hukmu yoktur. Binaena-
 leyh iddeti vefatın umum için musavî ve muttarid bir
 surette olması da mahzı hikmettir. İyas gibi bunun üç
 ay ile takdîri bu müsavata kâfi değildir, umum zatulhayz
 olanlar noktai nazarından da te'minî müsavat için daha
 fazlasına lüzum olabilir. Aynı zamanda iddeti mevtin
 talâktan ziyade bir ma'nayı mâtemi tazammun etmesi de
 yaraşır. Kadın için ni'meti nikâhın zevalı her halde sürür
 ile karşılanacak bir hâdise sayılmamalıdır Maamafih
 talâkta vesilei teshiyet olacak bir ni'met haysiyeti de
 melhuzdur. Olum ise hiç kimse için vesilei inşirah değıl-
 dir Bunun yegâne teshiyeti «الله، اما الى راحون» imanıdır Olum
 sebebiyle ni'meti nikâhın zevalı hassasıyyeti rakık ve
 endişeci iffeti daha fazla olan kadın için talâktan daha
 fazla bir sebebi matem olmak ıktıza eder Bu hikmetlere
 binaen denilebilir ki iddeti vefatın şühur ile takdîri za-
 tulhayz olanlarla olmiyanlar hakkında musavat te'minini
 mutazammın olduğu gibi bunun dört ay on gün olması
 da alel'ekser üç ayın üç hayza muadıl, mutebakı bir ay
 on gün de ekalliyet noktai nazarından tebeyyünü beraet
 için bir ihtiyat ve ıstızhâr olmakla beraber mevte müte-
 allık mâtemi ma'nasını mufid olmak hikmetiyle alâkadar
 görünmektedir Bu muddetin tamam teşekkülü cenin ve
 nefhi ruh ile alâkadar bulunduğu da Ebül'âliyyeden ve

Hasanî Basrîden mervidir Maahâza bu muddeti ıddet Fıkıh noktai nazarından muallel değıl, muteabbeddir

(ولا جناح عليكم فيما عرضتم به من خطبة النساء) vefat ıddeti bek-liyen kadınlara hitbe ya'ni nikâh namzedliği nev'inden yaptığınız ta'rızda (او اكنتم في انفسكم) veya ne ta'rızan, ne tasrihan ızhar et-meyib gönlünüzde gizlediğiniz rağbet ve fıkrı nikahta dahi size günah yoktur. Gonlunuzden geçirebilirsiniz, «ne hoşsun, ne güzelsın, beğendim, ıyı kadınsın» hattâ «evlenmek ıstıyorum» gibi ta'rız yapabilirsiniz «seninle evlenmek ıstıyorum, nikâhına talibim» gibi tasrih etmi-yerek ta'rız caizdir. Allah musa'ade etmiştir. Çünkü (علم الله انكم ستذكرونهن) Allaha ma'lûm kı ıddet bıtince siz onları anacaksınız, sarahaten nikâhlarına talib olacaksınız Binaenaleyh ıddet içinde de tasavvur etmenize veya sab-redemeyip ta'rızan ızharı rağbet eylemenize musaade et-miştir (ولكن لا تواعدوهن سرا) lâkın bu mûsaadeyi gorub de onlarla bir sırre ya'nı vat'a va'dleşmeyiniz (الان قولوا -)

(قولاً معروفاً) ancak ma'ruf ve meşru' bir soz söylemeniz, ya'nı tarız ile hitbeniz veya sair ahvalı meş'rua hakkında konuşmanız mustesnadır.

(ولا تمزمو اعددة النكاح حتى يبلغ الكتاب اجله) farzolan ıddet nıha-yetine ırıncıye kadar nikâh duğumunu berkitmeyiniz. Yani akdı nikâhı ıddit çıkmadan yapmak azminde bulun-mayınız. Iddet içinde nikâh haramdır, yapmayınız (واعلموا)

ve bilınız kı (ان الله يعلم ما في انفسكم) her halde Allah gonlu-nüzdekini bilir (فاحذروه) Binaenaleyh oyle harama azm-u

karardan hazer ediniz. Lâkin ba'del'iddet nikâha iddet için de niyyet «او اكنتم و اعصم علم الله» mucebince halâldır

(وانعلموا) şunu da biliniz ki (ان الله عفور حلیم) her halde Allahın mağfireti ve hılmı çoktur — Eğer öyle olmasa idi bervechi balâ tarıza müsaade etmezdi, iddetteki bir kadına tarız ile namzedlik ve hattâ sükût ile rabtı kalb bile bir nevi kusur, bir sabırsızlık olduğu halde iddetten sonraya aid olan samimiyet ve maslâhatınızı gozeterek onlara müsaade etmiştir Bunlardan anlaşılır ki zatüzzevce veya talâkı ric'i ile mutallâka bulunan kadınlara gerek tasrih gerek ta'riz hiç bir vechile soz atmak caiz değildir mu'teddei vefat olan kadınlara tarız ile talebi nikâh caiz olmakla beraber ale'lumum mu'teddelerin zatüzzevce olanların arzı nikâhı mevkunde bulunmaktan ihtiraz etmeleri vacıbdır Aksı halde dulların hukukuna tecavuzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlukeye maruz bırakmış olurlar

Talâk ve iddet mesarılı böyle arz-u talebi nikâha mu-teallık ince bir takım vezarif ve adabı ıctunaiyeye munteli olunca hukuk noktaı nazarından da bazı beyana ihtıyac hissedilir. Menkûhalar evvelemirde iki kısımdır Mehır farz u takdir edilmiş olan, olmıyan, bunlardan herbiri de iki kısımdır Baden nikâh dubul vakı olan, olmıyan Binaenaleyh mutallâkalar da bu suretle dört kısımdır, evvelkısı medhulun biha ve mefruzulmehrolan ki bunların bukmı balâda zıkkı edilmiş, talâk üzerine zulmen hic bir şey ahzolunmayıp mehirlerinin tamamen tedivesi ve üç «م» iddet beklemeleri luzumu beyan olunmuş idi İkincisi medhulun biha olub mehri tesmiye edilmemiş bulunandır Bunlara da aynı vechile «ولهن مثل الذي عليهن بالمعروف» medlûlunce mehri misil luzumu iş'ar kılınmış idi ki bununla alâkadar daha bazı beyanlar gelecektir Uçuncusu ne medhulun biha ne mefruzulmehir olmıyan, dorduncusu de medhulun biha olmıyan ve fakat mefruzulmehir bulunandır ki bu ikisi de berveç-

hiâtı ıki âyet ile bir de surei «Ahzab» da «فالكم عليهن من عدة -

مأنتوهن» âyetiyle beyan olunacaktır Şoyle ki
Mehürsüz nikâh veya kabledduhul talâk caız olabilir-
mi? Gafur, halîm olan haktealâ ındinde bunların hukmü
nedir? denilirse (لا جناح عليكم ان طلقتم النساء ما لم تمسوهن) Hanza
ve Kısâf ve Halefî âşır kıraetlerinde «لم تمسوهن»

(أو فترضولهن - «لم تمسوهن» menkûhanız olan kadınlara ne teinas ne de onlar

ıçın nikâhta ferıza olan bir mehir takdır ve tesmiye et-
medüğünüz, yanı ne duhul, ne de tesmiyei mehir hiç birını
yapmadığınız muddette onları boşarsanız caızdır Sırf
bundan dolayı size bir gunah yoktur » Tesmiyei mehrol-
madan nikâh, sahıh olabileceğı gibi kabledduhul talâk da
caız ve vakı olur Fakat buna da bir vecıbeı dınıye te-
rettub eder (فتتموهن على الموسع قدره وعلى المقتر قدره متاعاً بالمعروف)

Bicaenaleyh onlara maruf veçhile bir mut'a verib istifa-
de ettiriniz, o suretle ki bu mut'a halı geniş olana kade-
rince, dar olana da kaderince olsun, bunu bahşetmek

(حقاً على المحسين) muhsinlere hakkâ vacıbdır - Velevse me-

hir tesmiye edilmemiş bulunsun, her nikâhın kadına bir
faidei mahıye ile neticelenmesi lâzımdır Mehir tesmiye
edilmeden nikâhın sahıh olması alel'itlak hiç bir şey
lâzım gelmez demek değıldir () zaman «ولهن مثل الذي عليهن بالمعروف»
manasız kalmış olurdu Buna binaen tesmiyeyi mehrolma-
dığı halde duhul bulunmuş olsa ıdı mehri nısl lâzım gelecek
ıdı. Kabledduhul tatlık edilmiş olunca bu mahrumiyete mu-
kabil bir mut'a olsun verilmek ıktıza eder ki bu da Fıkıhta
beyan olunduğı uzere lâekal baştan başa bir kat elbise-
dir ki bunun da ekalli bir baş ortusu, bir entarı, bir
çarşaf veya bunların bedelıdır. Ensardan bir zat bir
Hanifiyyeyi mehir tesmiye etmeksızın tezevvuc etmiş

sonra da henüz duhul, vakı olmadan tatlık eylemiş idi, bu âyet bunun hakkında nazıl olmuş ve Resulullah buna «متها ولو قلسوك» = kulâhını sat o kadına bir müt'a ver» bu-
yurmuştur

KADERÜHU, Nafı, İbnü kesir, Ebu amır, İbni âmirden Hışam, Asından Ebu Bekir Şu'be, Yakub kiraetlerinde «dal» in sükûniyle, mütebakısında fethiyle okunur

CUNAH, esasen bir şeyi basıp meylettiren sıklet demek olub harec, sıkıntı ve alel'itlak ism-ü vebal ma'na-
sına da gelir ki «günah» kelimesinin aslı budur

KADINA MESS, temass, hısanımızda dokunmak dedi-
ğımız gibi cima'dan kınayodur Bu bir sırrolduğundan delili zahırsı bulunan halveti sahiha ile ya'nı manı'den salım olarak tenhaca beraber bulunmakla ma'lûm olur ve buna duhul denılır. Bu suretle kabledduhul talâkta mehir tesmiye edilmemiş bulunduğu takdirde talâkı bım vakı olur Ve mut'a lâzım gelir

(وان طلقتموهن من قبل ان تمسوهن) Ve eğer onlara dokunma-
dan evvel talâk verir
(وقد فرضتم لهن فريضة) ve halbuki bir ferızai mehir takdir
ve tesmiye etmiş bulunursanız (فنصف ما فرضتم) vecibeniz
farz kıldığınız mehri musemmanın nısfıdır (الا ان يعمون)
meğerki o kadınlar bunu afv-u iskat etsinler۔ (اوليماوالدى يده۔)

(عقد النكاح veya nikâh doğumu elinde olan, akdedilmiş
nikâha ve onu çözmek hakkına malık bulunan kimse
ya'nı boşayan zevc fazlasını versin. — hitabdan bu ta'bir
ile gıyaba iltıfat olunması bu vass ile fazla tergib içindir.
Mervıdır ki Eshabdan Cubeyr ibni Mut'im Hazretleri
böyle tamamını vermiş «ve ene ehakku bil'afvı» demiştir.
Radiyallahu anh Maamafih ilk nazarda bu kımseden

murad velî gibi görünür ki «veya kadın sagire olduğundan dolayı tezvicine malik olan velisi o nısfı afvetmiş bulunsun» demek olur. Lâkin evvelki ma'nayı te'yiden buyuruluyor ki (وَإِنْ تَعْلَمُوا اقْرَبَ لِتَقْوَى) ve afvetmeniz takvaya akrebdır. — Belli ki sagirenin hakkını ıskatta bir alâkai takva bulunamıyacağından bunun ma'nası şudur Kadının afvetmesinden sizin fazla vermeniz takvaya akrebdır.

(وَلَا تَسُوا الْعُضْلَ بِنَيْكُم) Aranızda fazlı da unutmayın, biri birinize karşı fazl-ü faziletle muamele etmeyi elden bırakmayın «وَالرَّحَالُ عَلَيْهِمْ دَرَجَةٌ» mazmununu hatırdan çıkarın (إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) zira her ne yaparsanız Allah ona agâhtır yaptığınız fazl-ü ihsanı zayı etmez. Kadın afvederse bu fazileti o ihraz etmiş olur, erkek fazlasıyla tamamını verirse fazl-u rüchanını ısbat etmiş bulunur Binaenaleyh nikâh, talâk ve mal derdiyle Dunyaya dahi fazl-u fazileti unutmamalıdır. Boyle olabilir için de (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ) ma'lûm olan namazları

(وَالصَّلَاةَ الْوَسْطَى) ve hele salâtı vustayı ustlerine düşerek muhafaza ediniz Her birini dikkatle gozetib vaktinde eksiksiz olarak edaya devam ediniz (وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) ve Allah için kıyam edib divan durunuz, ya'nı Allah için kalkıb onünüze bakarak, ellerinizi güzel bir vaziyette tutub oynatmıyarak sükût-ü sekinet ve bir tavrı inkıyad için de Allah diyerek namaza durunuz —

KUNUT, bir şeye o suretle devam ve mulâzemet edib durmaktır ki taat, huşu' sükût, kıyam ma'nalarını tazammun eder ve lisanınızda divan durmak ta'bir olunur. Bunun için kunut, taattır, Kunut tulı kıyamdır, kunut süküttür, kunut huşu' ve hafdı cenah ve sükûnı

etraftır diye muhtelif noktai nazardan ta'rif edilmiştir. Bir hadîsi şerifte «أصل الصلاة طول القوت» buyurulmuştur kı kıyam demektir. Binaenaleyh namazda kıyam ve kiraeti, duayı veya huşu' ve sükûtu uzatmağa da kunut denilir Netekim Hazretü Peygamber «bir ay kunut yaptı, bunda Arab kabilelerinden biri aleyhine dua ederdi» diye rivayet olunan fi'lı Nebevîde kunut duaye kıyâmı uzatmak demektir. İşbu «قوموا لله قاتين» emrile namazda bilhassa Allah için niyyetin ve ıftıta tekbirinin ve kıyamın ve huşu' ile Dünya kelâmından sükûtu farzıyeti anlatılmıştır Bu suretle kıyam namazın ilk rûknudur. «ما قرؤا» واذكروا واسجدوا» emirleri inucebince kiraet, rûkû', sujud, ka'de tertibde bundan sonradır Her namazda evvelâ divan durmak vardır. Bu sebeble namaz esasen bir kunuttur Fakat vitir namazı gibi bazı namazda kıyam esnasında bir tekbir ile daha dua için kıyâmı uzatmağa da manayı hassıyle kunut denilir kı kunut içinde kunut demek olur, Binaenaleyh «kanıtın» musallîn, haşîn, sakıtın demek olur Asıl kıyam «قوموا لله» den musteban olduğu için «قاتين» daha ziyade zikrullah ile durub huşu' ile sükût manasına sevkolunmuştur Ebuamrışşeybanîden mervidir kı «bız iptıda ahdı Resulullahda namazda tekellüm ederdik وقوموا لله قاتين» nazıl oldu sükût ile emr edildik» demiştir Abdullah ibnı Mes'ud dahı demıştır ki bız Habeşistana gıtmeizden evvel Hazretü Peygambere namazda olduğu halde selâm verirdik o da bize karşılık verirdi Habeşistandan geldiğimde selâm verdim karşılık vermedi, sonra bunu kendisine arzettim «Cenabı Allah dilediği emrı ılıdas eder, namazda tekellüm etmemenizi de kat'iyen emreyledi» buyurdu Ebusaidı Hudriden mervidir kı bir adam Hazretü Peygambere namazda selâm verdi o da işaretle aldı, selâm verdikten sonra buyurdu ki «bız namazda reddi selâm ederdik, ya'nı selâm alırdık amına ondan nehyedildik Muaviyetabnıhakemissülemî hadîsinde de aleyhissalâtu vesselâm buyurmuştur kı «bızım

şu namazımız yok mu ? Bunda kelâmı nastan hiç bir şey yaraşmaz, o tesbih, tekbir, kiraeti Kur'andır» Bu âyetin nüzulünden sonra Eshabı kiramdan her hangi birisi namaza durduğu vakit heybeti Rahman ile uzağa bakmaktan, sağa sola iltifat etmekten, bir çakılı itmekten, gonlunde Dünya umuruna müteallik bir kuruntu yapmaktan sakınırdı

«الصلوات» da «الف لام» ahdi haricî içindir ki murad gunde beş vakit ma'lûm olan farz namazlardır Bu ahdolmasa idi ma'lûm olan bütün namazların farz olması lâzım gelecekti ki buna güç yetmezdi.

VUSTA, evsatın müennesi olarak ismi tafdıldır ki orta veya efdal demektir Bunun için salâti vustâ hakkında mefhum i'tibarıyla orta namaz veya efdal namaz diye ancak iki kavil vardır İsmi tafdil, ziyade ve noksanı kabul eden şeylerden bina edildiği cihetle mevttten emvet denilmediği gibi bir şey'in vasat olması da ziyade ve noksanı kabul etmeyeceği için evsat ve vusta kelimesinin tafdil manasında istimalı doğru olmayacağı ve binaenaleyh evsat en hayırlı, en mu'tedil demek olup salâti vusta da efdal namaz ma'nasına olnak lâzım geleceği ihtar da edilmiştir Maamafih ismi tafdilın aslı fül manasına vurudu dahi inkâr edilemeyeceği gibi tavassutun ızafî veya hakikîsini tasavvur da mümkündür Şu halde salâti vustâ namazların en ortası veya ortası demek de olabilir

Mâsadakına gelince atif tegayur ıktıza edeceğinden «الصلوة الوسطى» essalevattan baska bir namaz gibi görünür ise de esasen essalât, الصلوات ta dahil olduğundân bu affın ziyade i'tina için hassı amme atif kabılınden bulunduğu edna mulâhaza ile anlaşılır ki alel'umum mufesssîrîn riva yetleri de boyledir Binaenaleyh bu atif «ve melaiketihî ve cibrîl» diye meleklerle Cebrail atif gibidir ve farz namazlar içinde salâti vustâ Melaike içinde Cebrail benzer, aceba bu hangi namazdır? bunu sureti kat'iyede tayin

mümkin değildir, kıbarı Tabînden Said ibni Müseyyeb Hazretleri «salâtı vustâ hakkında Eshabı resulullah şöyle ıdır» demiş ve parmaklarını birbirine geçirmiş Bu babdaki akvalin hulâsası

1 — Bu, ikındı namazıdır Bu kavıl Hazreti Aliden, İbni Mes'uddan, Ebu Eyyubdan, bir rivayette İbni Omerden, Semretibni cundebden, Ebu hureyreden, Utayye rivayetinde İbni Abbastan, Ebu Saidi hudrîden, bir rivayette Hazreti Aışeden, Hazreti Hafsadan radiyallahüanhüm, bir haylı Tabînden, imamı azâm Ebu hanifeden, bir kavilinde imamı Şafîden, Ahmed ibni hanbelden ve bazı eshabı Malikten mervıdır. Fılvakı hadîsi sahih ile şayan rivayet edilmiştir ki Resulullah Efendımız «Ahzab» inuharebesi gunu = شعلوا عن الصلوة الوسطى صلاة العصر ملائكة قلوبهم و بيوتهم نارا = bızı salâtı vusta olan salâtı asırdan meş'gul ettiler, Allah kalblerine ve evlerine ateş doldursun buyurmuştur Çünkü düşmanların kıtal için hucumlarından dolayı salâtı havf suretiyle olsun vaktında kılamanmışlar, gurubı Şenisten sonra kılınmışlardı Hazreti Ali de «bız salâtı vustayı sabah namazı zannederdik, nihayet Resulullah soyledi de bunun asrolduğunu tanıdık demıştır Ebu Malik Eş'arî ve Semretibni cundeb Hazaratı da Resulullahın, «الصلوة الوسطى صلاة العصر» buyurduğunu rivayet etmişlerdir Bunun vechi ve hikmeti olarak denilmiştir ki İkındı namazı vakti herkesin ticaret ve maışet için en ziyade meş'gul oldukları bir vakıttı Melâike leylü neharın ıetimai hengâmıdır, bir de neharı şer'î ile iki gündüz iki gece namazlarının ortasıdadır Binaenaleyh her iki ma'nasıyle vustadır

2 — Sabah namazıdır Bu da Hazreti Omerden, bir rivayet te Hazreti Aliden, Ebumusa ve Muaz ve cabır ve Ebumaine ve bir rivayette ibni Omer Hazaratından ve Mucaludden ve imam malikden ve bir kavilde imamı Şafîden mervıdır Bunun hakkında da resulullahın bir gun sabah namazını kılıb kablerrukû kunut de yaptığı

ve elini kaldırıp dua ettiği ve hitamında «مدد الصلوة الوسطى التي» buyurduğu Eburecaî Utarîdî Hazretlerinden rivayet edilmiş ve Fahrüddinî Râzî, tefsirinde buna daha çok ıstılâlâtta bulunmuştur

3 — Öğle namazıdır Bu da ibnî Omer, Zeyd, Üsame, Ebuseid, Aîşe Hazaratından ve bir rivayetde İmamiazâm-dan mervîdir Zeydîbnî Sabîr radiyallahüanh şöyle rivayet etmiştir ki Hazretî Peygamber öğle sıcağında namaz kı-lar, nas da hâcîrelerinde sıcaktan tahaffuzgâhlarında bu-lunur, cemaate gelmezlerdi, Resulullah bu hususta soy-lendi, cenabı Allah «والصلوة الوسطى» yı inzal buyurdu ki murad öğle namazıdır Ve yine rivayet olunmuştur ki o zaman öğleyin Hazretî Peygamberin arkasında ancak bir iki saf cemaat bulunurdu, resulullah - لا يلهدون الصلاة - «لقد هممت احرق على قوم لا يلهدون الصلاة» - vallahı şu namaza gelmiyen kavmin üzerlerine ev-lerini yakayım diye gonlume geldi» buyurmuş bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur Bir de öğle namazı resu-lullahın iptîda Cebrail imametîyle kıldığı ilk namazdır Bundan başka Cum'a namazı bu vakıttadır, bunun fazi-leti ise malûmdur

4 — Akşam namazıdır. Bu da Ebu Ubeydetesselmanî ve Kubeysatebnî Zuveybden radiyallahü anhuma mervîdir. Zira bu namaz hizada ve seferde hep üç rek'at sabittir

5 — Yatsı namazı olduğu da bazı zevattan nakledil-miştir

6 — Beş vakit namazın meemuudur ki Muaz ibnî cebel radiyallahüanh buna kail olmuştur Fılvakı namaz aslı iman ile a'malî saire beyninde mütevassıt bir iba-dettir. Bu i'tibarla «vustâ» sıfatı kâşifedir Diğer cihetten namazda sahibî tertib olmak efdal olduğunda söz vaktur Bu ise her gün beş vakit namazın mec'muu i'tibarîyledir

7 — Beş vakit namazdan gayrı muayyen olarak birısı-dır Kıbarı Tabîünden Said ibnî Müseyyeb, ve Ebu Bekrî verrak buna kail olmuşlardır Cenabı Allah Şehrî Rama-

zanda Leyla kadri, esma hüsnasında ismi a'zamını, yevmi Cum'ada saati icabeti gizlediği gibi namazlar içinde de salâti vustâyı gizlemiş ve bununlabeleder muhafazasını emretmiştir ki namazların hepsine devam ve muhafazasına ı'tına olunsun Boyle olduğunu Nafi', ibni Omerden rivayet etmiş, Rebi' ibni Haysem de buna kail olmuştur, bir de bu âyet iptida «*والصلاة الوسطى صلاة العصر*» diye nâzil olmuştu, Hazreti Hafsanın kolesine yazdırdığı ve bu âyete gelince bilhassa ımlâ suretile yazdırdığı Mushafta ve kezalık Hazreti Aişenin Mushafında boyle, ve bir rivayette «*ومى صلاة العصر*» olduğu, fakat bunun bil'ahare neshedilib yalnız «*والصلاة الوسطى*» kiraeti kaldığı kiraati mutevattire ile sabit ve Bera' ibni Azib Hazretlerinden de bilhassa mervı bulunduğu cihetle anlaşıyorki bu evvelâ ikindi namazı olmak üzere ta'yın edilmiş olduğu halde bil'ahare ta'yını nesh olunub muhhem bırakılmıştır Mufessir kurtubî demiştirki sahih olan budur Zira edille, mutearız ve vecih tercih, mefkuddur

Meşhur olan kaviller bunlardır Bunlardan başka

8 — Cum'a günü Cum'a namazı, diğer günlerde öğle namazıdır, Bu da Hazreti Ahden rivayet edilmiştir

9 — Yatsı ve sabah namazlarıdır ki Ebu Hayyanın zıkrına göre Hazreti Omer ve Hazreti Osman buna kail olmuşlardır

10 — Sabah ve ikindi namazlarıdır ki fukahai Malikîden Ebu Bekri Ebherinin kavlidir

11 — Bilhassa Cum'a namazıdır

12 — Farz namazların hepsinde cemaattır

13 — Salâti havftır

14 — Vitr namazıdır Ebulhasen Aliyibni Muhammedis sehavi bunu ihtiyar etmiştir

15 — Kurban bayramı namazı,

16 — Ramazan bayramı namazı

17 — Kuşluk namazıdır

Müfessir Ebu Hayyanı Endelüsî bunları telhîs ederek der ki «Bu kavillerden her biri zikrettiği namazın fazileti hakkında varid olan hadislerle bir de bazısının şu, şu arasında mütevassıt olmasile tercih olunmak istenilmiştir Halbuki bu bir huccet değildir, Muayyen bir namazın fazileti mahsusası bulunmak ne efdalı kıl olmasına ne de salâti vustadan muradı ilâhî o, olduğuna delâlet etmez Butün bu rivayat mıyanında, en şayanı i'tımad olan kavi, Fahri rısaletin «salâti asır» diye beyanıdır.» ilah. İbnî Cerîrî Taberî de tefsirinde bunu savab göstermiştir Hanefiyyenin de en ziyade tarafdâr olduğu budur. Böyle olmağlaberaber bu kadar ihtilâf içinde bunun kat'î bir tefsir olduğu iddia edilemez, zira âyetten «salâtul'asır» beyanının mensuhutılâve kalması ta'yın hukmunun neshına da muhtemeldir Yalnız neshı tılâvet olması salâti vustanın ma'hudıyyeti beş vakit namaz gibi takarrur edib bittevatır ma'lûm ve muayyen olmasına mutevakkıftır. Halbuki görüldüğü üzere beş vakit namaz kat'iyven ma'lûm olduğu halde bu öyle değildir, bu ancak mefhumı kullisiyle ma'lûmdur, gerçı vevmı «Ahzab» hadîsi en kavı bir bevandır Lâkin bunun o çunku ikındı namazına masruf olması da muhtemeldir, çunku en ziyade manava ma'ruz olan o, olmuştur Ve kesretı ıstığal hikmetine nazaran salâti vustanın ekseriyetle ikındı namazına hamlı, ekseri nas için ikındı namazının kesretı meşgaleye musadif olmasından ve bu suretle ortada kalmasındandır Halbuki umuma nazaran kesretı meşğuliyet ve mania diğer namazlara da tesaduf edebilir Bu cihetle denilebilir ki her şahs için kesretı mevânı' hasebile kılınması müşkil ve en ziyade ortada kalıb fevt olması melhuz bulunan namaz hangısı ise onun hakkında efdalı salevat ve salâti vustâ da odur Ve berveçhı balâ her namaz hakkında rivayet vakı' olması bu suretle ızah edilebilir Ve nuzulı evvel dekı «salâtulasır» beyanının mensuh bulunması da bunu mueyyıddır O halde salâti vustâ hakkında esahh-u evsatı

akval, beş vakit namazdan gayrı muayyen birisi olmaktır. Butün namazlara i'tinayı te'nün için salâti vustâ kat'iyetle ta'yin olunmamış ancak ekiden buyurulmuşturki

Namazların hepsini ve hele salâti vustâyı muhafaza ediniz ve Allah için kalkıp dıvana durunuz, (فان ختم) ve şayed korkarsanız, düşman veya yırtıcı hayvan gibi bir sebebden naşı şiddeth bir korkuya düşerseniz (فرجالاً -

(اور کباناً) piyade veya süvari nasıl durabilirseniz öyle kılınız - Ya'nı ıktızai hale göre nasıl ve ne tarafa durmak mümkün ise öylece velev hayvan üzerinde ima ile olsun munferiden kılınız ve her halde mümkün olduğu kadar kılınız, terk etmeyiniz, bu suretle gelişine göre namaza «korku namazı» denilir ki en şiddetli korku zamanındadır. Salâti havfin cemaatle kılınabilen diğer bir sureti vardır ki surei «Nisa»da gelecektir, onda korku bundan azdır Fakat düşman ile bil'ful kıtal esnasında bunların hiç biri yapılamaz, hareket namazı mufsid olduğundan o zaman namazı kazaya bırakmak zarurî olur Netekim «Handak» muharebesinde «Ahzab» gunu gurubu Şemse kadar böyle olmuş da Resulullah «شمولوا عن الصلاة الوسطى» buyurmuş, dört namazı kazaya bırakmış ve gurbdan sonra alettertüb kaza eylemiş idi

(فادامتم) artık korkuyu atıp emniyet-ü selâmete çık-

tınız mı (فادكروا الله كما علمكم ما لم تكونوا تعلمون) size o bilmediği- nizi ahkâmı ve bu iniyanda ahkâmı salâti nasıl ta'lim etti ise öylece Allahı zikrediniz, namazlarınızı yine kemalile kılınız ve diğer ahkâmını da ıera ediniz ki şukretmiş ola- sıınız, o ahkâm içinde namazlara devam bu fadl-ü fazileti unutturmaz Demekki namazlar içinde salâti vustâ nasılsa butun ahkâmı şer'îye içinde namazlar da öyledir.

Ve bunu anlatmak için nikâh-ü talâk mesaili henüz bitmeden arada bilhassa bu emirler verilmiştir, vefatın ve talâkın mevzu bahis olduğu ve olacağı bir sırada fazilete sevk ve namazı emir ve havf-ü eman ile cihadı ihtar ne kadar belîğdir Bu intabah ile o ahkâmın mütebakısını dinleyiniz

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً
لَا زَوَاجَهُ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَا
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِنَا مِنْ مَعْرُوفٍ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ وَلِلطَّلَاقِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١١﴾ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾

Meali Şerifi

Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecekları olanlar, zevceleri için senesine kadar çıkarılmaksızın bir intifa'ı vasıyyet etmek var, bunun üzerine kendileri çıkarılarsa kendi haklarında yaptıkları meşru' bir hareketten dolayı size bir mes'uliyet yoktur, maamafih Allah azizdir, hakimdir. Mutallakaların (boşananların) da ma'ruf veçhile bir istifade haklarıdır ki ihkakı Allahdan korkanlara bir vazifedir. * İştakullarınız irsin diye Allah size âyetlerini böyle beyan bu yuruyor *

KIRAET «وصية» Ebu Amr, İbni Âmir, hafe rivaye-
tıyle Asım, Hamze kiraetlerinde mansub, mütebakisinde
merfu' okunur Abdullah ibni Mes'ud kiraetinde de
«كنت عليكم الوصية» idi.

Cumhuri müfessirîn işbu «والذين يتوفون..» âyetinin nüzulü
evvelkinden mukaddem olduğunu ve fakat tilavette te'hîr
edildiğini söylemişlerdir. Maamafih tarih, mübeyyen de-
ğildir, evvelki iddet, bu da nefaka içindir

(والذين يتوفون منكم ويدرؤون أرواحاً) yine içinizden vefat
edib de acıklı zevceler
birakanlar (وصيةً لأرواحهم متاعاً إلى الحول غير أحرار) zevceleri
için senesine kadar haneden çıkarılmıyarak nefakalana-
cakları bir metai vasiyyet bırakırlar Bunların zevceleri
için böyle bir vasiyyet hukmu vardır ki vasiyyet yapılmasa
bile hukmolunur (فإن حرجن) bunun üzerine o zevceler
(فلا جناح عليكم فيما فعلن في أنفسهن - kendiliklerinden çıkarlarsa)

(من معروف) o zaman kendi haklarında maruf nev'inden
yaptıkları harekâtta size bir kunah yoktur Nefaka hak-
larını kendileri iskat etmiş olurlar (والله عير حكيم) Allah da
azîz, hakîmdir Maruf hilâfına hareket edenleri veya
marufa mudahale eyhyenleri muahaze eder - Burada
nekire olarak «maruf» evvelkinden bilmaruf buyurul-
ması, bunun nuzulu mukaddem, obirinin mu'ahhar bulun-
duğundan dolayı olduğunu müfessirîn bevan ediyorlar
Huruc halinde nef'ı cunah gösteri ki bu bir sene tema-
men iddet değildir, Zira iddet olsa idi hurucları kunah
olurdu Binaenaleyh bu âvet evvelkinden nuzulde dahı
muteahlır olsa idi dört ay on gün iddet muddetiyle
mütearız olmazdı O halde mukaddem olduğundan dolayı
nefakaya aid olan bu muddetin iddet muddetiyle mensuh

veya muhassas olması ıktıza etmezdi. Lâkin şurası unutulmamak lâzım gelir ki bu bir sene kadar hakkı intifa' vasıyyet veya vasıyyet hükmünde olarak sabittir. Halbuki ileride görüleceği üzere zevce dahi rubu' veya stımun bir hisse ile varis olacaktır Bu suretle miras âyetlerinin nüzulünden sonra vârise vasıyyet, mensuh olduğundan bu vasıyyet de mensuhtur Ve binaenaleyh zevce vefat eden zevcelere kendi hissei irsiyelerinden başka bir de nefaka vacib değildir, bu âyet, hıdayeti islâmda zevceye miras yok iken nâzil olmuş ve bulahare irs ile neshedilmiştir. Ve bu nesh zevcenin aleyhine değil lehine olmuştur Bir sene de iddet manâsı mulâhaza edenler bu neshin, nüzulü müahhar olan iddet âyetiyle olduğuna da kail olmuşlardır Demek ki her iki takdirde mensuhtur Ancak Mûcahıdden sukânâ hakkında mensuh olmadığına dair munferid bir kavil vardır Ve inamı Şafî de ona kail olarak bunlara nefaka yoktur, fakat bir sene hakkı sukûnâ vardır demiş, sukânâ dahi nefakadan madud olduğu cihetle bu telâkki rivayeten ve dirayeten zaftır

Zevce vefat edenlerin nefakaları böyle, bu beyanın âhırını evveline rapt için bu babda ilk mevzuı bahsolan mutallâkalara gelince (وللمطلقات متاع بالمعروف) mutallâkalar için de şer'an ve adeten maruf veçhile bir meta' bir hak ki intifa' vardır ki (حقاً على المتقين) verilmesi müttekilere, takvanın inanâi eammiyle mü'minlere vacibdir — Zevce onu vermeli, vermezse hükkâmı müşimîn alıvermelidir. Bu meta' medhulun biha olanlar için, nefakayı iddet, olunanlar için de mut'adır Fakat müt'a balâda geçmiş bulunduğuy cihetle burada aslı masıkaleh nefekayı iddet olacağı aşıkârdır. Bunun ma'rufu da zevcem vus'una göre zevcenin haliyle mütenasib olmasıdır «لاتكف عن الا وسعها» «على الموسع» قدره وعلى المقتر قدره .

(كذلك) İşte böyle (بين الله لكم آياته) Allah ahkâmına delil olan âyetlerini beyan ediyor (لعلكم تفلحون) ki aklınız ersin, sahibi akıl ve fehmolassınız Ahkâmı ilâhiyeyi güzelce anlayıp husnı tatbık edesiniz de ölüm denince akıllarını kaçıranlar gibi olmyasınız

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ
وَهُمُ الْوَفَّ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ
أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

Meali Şerifi

Bakmaz mısın o kimseler ki ? binlerce kişi iken ölüm korkusuyle diyarlarından çıkdılar, Allah da kendilerine “ölün,, dedi, Sonra da onlara bir hayat verdi, her halde Allah insanlara karşı bir fadıl sahibi ve lâkin insanların pek çokları şükretmiyorlar *

«الم ر» ekseriyetle taaccüb ve takrır için kullanılır kı lisanımızda «gormedin mı» de boyledir Rü'yet de ya gozle, ya kalble olur. İkısı de «ال» ile sıslalanmaz. Binaenaleyh «الم ر ال» denıldığı zaman nazar veya intihâ ma'nasını tazammun eder kı «bakıb gormedin mi? Görmüş gibi bilmedin mı, ılmın bu ma'lûm şey'e daha yetişmedi mi? Ne garıb? Hayır sen onu bılırsın» yahud «haberın yok mu baksanâ ne acayıb» demek olur

(المتر الى الدين) Görmedin mi? Haberin yok mu? Ne acıib baksanâ şunlara ki (خرجوا من ديارهم وهم الوف حذر الموت) binlerce kişi oldukları halde ölümden kaçınmak için diyarlarından çıktılar (فقال لهم الله موتوا) Allah da onlara ölün dedi (ثم احياهم) sonra bunlara yeniden hayat verdi Ba's, badel mevte mazhar oldular – Ölmüyelim diye kaçtıkları zaman korktukları başlarına geldi, öldüler, fakat ölüm içine düşüb adeten öldük dedikleri bir anda da akıl-ü hayale gelmez bir surette tekrar hayat buldular Demek ki hükmi ilâhîden kaçılmaz ve hiç bir zaman Allahtan ümid de kesilmez. Rivayet olunmuş ki vaktiyle Irakta Vasıt tarafında «داوردان» denilir birkasaba varmış, orada ta'un olmuş, ehalisi bundan kaçmak için memleketlerinden çıkınışlar, fakat hep telef olmuşlar, sonra Allah yine hayat vermiş. Bir de Beni İsrail'den cihada memur olan bir kavim muharebeden korkub vatanlarından çıkmışlar, kaçmışlar, fakat yine ölmüşler, perişan olmuşlar, nihayet Allah onlara tekrar hayat vermiş, fisebıllâh mubarebe etmelerini emretmiş Bir gün Hazreti Omer namaz kılarken geride iki Yehudî varmış, müşarünleyh rükû'a varırken hava yapar, ya'ni rükû'da kollarını boğürlerine kısmayıb serbes ve aralık tutarak dizlerine kor ve karnını çekkin tutar ve bu suretle rükû'da merdane ve metin bir vaz'iyet almış, bunu gören Yahudîlerin biri diğerine «bu o mu» demiş Hazreti Omer namazı bitirince birisinin «bu o mu» dediğini söylemiş, «biz kitabımızda bızznillâh olmaları dırılten Hazkılın verdiğini verecek demırden bir boynuz, (karn) buluyoruz» demişler, Omerin, «biz kitabımızda Hazkil ve İsadan başka bızznillâh ihyâi mevtâ eden bulmuyoruz» demesi üzerine «Biz Allahın kitabında sana nakletmediği Peygamberler buluyoruz» demişler, Omer de «evet» demiş, binaenaleyh Ye-

hudîler ihyâ mevtaya gelince «sana şunu söyleyeceğiz ki Beni İsrâile veba vaki olmuştu, bunlardan bir kavim çıktılar, bir mil gider gitmez Allah bunları öldürdü, bunlara bir divar çevirdiler, kemikleri çürüdüğünde Cenabı Allah Hazkılı konderdi, üzerlerinde bir müddet durdu, Allah da bunları bu yüzden ba's ba'delmevte mazhar etti» dediler diye de mervıdır

İşte bu âyet bu kıssaların birı veya hepsi dolayisile nâzıl olmuştur. Ve deniliyor ki Hazkil Zulkıflı aleyhisselâmdır Sıyak, kıtal kıssasına daha munasib gibi görürse de âyetle hazerî mevt mutlak olduğu için gerek taun ve veba ve gerek muharebe her hangi bir sebeble olsun ölüm korkusuyle hukmı ilâhîden fırar etmek isteyenlerin hepsine şamıldır, taun ve veba gibi oletlerde herkes bulunduğu yerden kaemağa kalkmamalı, muharebe lâzım geldiği zaman da binlerle halk korkub vatanlarından kaçmamalıdır. Olum korkusuyle vatanlarını muda faa ve emrî ilâhîyi tenfız etmekten kaçınarak suru suru terkı diyar eden binlerle akvamın çok geçmeyib mahv ü perişan oldukları ve sonradan bızını Huda yine hayat buldukları hakkında tarıhı beşer misallerle doludur, burada Cenabı Allah bütün bunları iltar ederken olümden, hukmı ilâhî olan vazıfeden kaçıp kurtulmanın ınkâmı bulunmadığını ve böyle yapanların korktuklarına daha çabuk ve daha leci' bir şurette uğrıyacıklarını ve hattâ Allah murad edince hukmunu infaz etmek için olüleri bile dirilteceğini ve binaenaleyh olmakle kurtulacaklarını zannedenlerin de kurtulamıyacıklarını ifham buyurmuş, hasıl hukmı ilâhîden kurtulmak için ne olümden kaçmanın, ne de olüme koşmanın kârı akıl olmadığını anlatmıştır

(إِنَّ اللَّهَ لَدَوْ فَصْلٍ عَلَى النَّاسِ) şüphesiz ki Allahın insanlara fadl-u keremı çoktur, böyle her türlü esbabın munkatı'

olmuş artık hayata imkân kalmamış zannedildiği bir sırada bile yeniden hayat verir. (ولكن أكثر الناس لا يشكرون) ve lâkin nasın ekserisi şükretmezler. — Onun emirlerine muhalefet eder ve kaçmakla kurtulacağız zannına düşerler ne budalalık. Ey mü'minler siz böyle olmayın

وَقَالُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَعْلَمُوا

أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ * مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ
اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضِعُّهُ لَهُ أَمْضَعَا فَاكْثِيرُهُ
وَاللَّهُ يُقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *

Meali Şerifi

O halde Allah yolunda çarpışın ve Allahın semi' alim olduğunu bilin * hani kim var Allaha bir karzı hasen arz edecek ki Allah ona bir çok katlarını katlayıverirsin, Allah hem sıkar hem açar, hep de döndürülüb ona götürüleceksiniz *

KIRAET «مِصَاعَهُ» Nafi', İbnü Âmr, Hamze, Kısâî, halefi Âsır kiraetlerinde «ما»nın zammıyla, İbnü Kesir ve Ebu Ca'fer kiraetlerinde «با»nın zammını ve aynın teşdidıyla elifsiz «مِصَاعَهُ» mutebakısında «ما»nın zammıyla «مِصَاعَهُ» okunur. «بِصَط» Nafi', bezzî, Ebu Bekir Şu'be, Kısâî, Ebu Ca'fer revh kiraetlerinde «سین» yerine «sad» ile okunur.

Sız bunlardan ibret alıb şükreyleyin (وَقَالُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ve Allah yolunda muharebe edin, vazifenize bakın. — Anlaşıldı ki korkunun ecele faidesi yok, kat'iyen mukadder

olanın da reddine çare yok. Ecel geldi ise fisebilillah ölmek, gelmediyse kıymetli zaferlere nail olub sevablar

kazanmak var (واعلموا) ve biliniz ki (ان الله سميع عليم)

Allah muhakkak semî'dir alîmdir. — Gidenlerin ve kalanların ne söylediklerini ıdır Kalblerinde neler gizlediklerini bilir Şimdi (من ذا الذي) kındır o yığit ki - (يقرض الله)

(قرضاً حسناً) Allaha bır karzı hasen, ya'ni gnlünden kopa-

rak, husnı niyyet ve ihlâsa makrun olarak, dışından tırnağından guzelce kırkıb bır ödünce versin, fisebilillah

infak etsin de (فيضاعه له اضماً كثيرة) o da yarın ona az'

afı kesiresiyle kat kat versin, yahud her kim öyle ödünç

verir, Allah da ona böyle kat kat verir Bu katların mıkdarını ancak Allah bilir Maamafih - (ككل حة امتت سبع سال)

hıسابıyla bire yedı yüz de denilmiştir

Rivayet olunuyor ki Ebuddehdah radiyallahuanh va resul benim iki bağçem var, birisini tasadduk eder-

sem bana Cennette iki mısli var mıdır? demiş «evet»

buyurulmuş, «Dehdahın anası da beraberimde mı?»

demiş «evet buyurulmuş, sabıyye de beraberimde mı?»

demiş «evet» buyurulmuş, bunun üzerine bağçelerinin

en guzelı olan «humeyniyye» namındaki hadıkasını tasad-

duk etmiş, donub ehl u iyalne gelmiş, onlar da o bahçede

bulunuyorlarmış, hemen bağçenin kapısına durmuş, zev-

cesi Ummı Dehdaha bunu nakletmiş, o da «ıstıra ettiğın

bağçeleri Allah mubarck etsin» demiş, çıkmışlar, bağçeyi

teslim etmişler, bu âyet nâzıl olmuş, Resulullah «Ebu

dehdah ıçın Cennette nice hurma ağaçları saçak atıyor.»

buyurmuş

Bu ne lûtuftur ki Allah kullarına böyle bir istikraz

ilân ediyor ve bu feyzin ihlâs ve husnı niyyetle iradeı

abile merbut bulunduğunu da gösteriyor. Buna talib

olumuz, Allah bu katlı ihsanı önceden neye yapıvermiyor demeyiniz, çünkü (والله يقض ويبسط) Allah sıkar ve açar, gerek ferdlere ve gerek cemaatlara bazan darlık verir bazan da genişlik — Darlıkta me'yus olmamalı, genişlikte de azıtmamalı, her ıki takdirde herkes haline göre ragıbı hasenat olmalı. Dışından tırnağından güzelce kesib Allaha malen ve bedenen — velev sıkıntılara tahammül etmek ve hiç bir şey bulamazsa «سحارة والحدة ولا اله الا الله، افعاكر» demek suretiyle olsun — karzı hasen yapılmalıdır ki sonu genişlik olsun (والله يرجعون) ve siz ne kadar kaçınırsanız akıbet o Allaha ırea' olunacaksınız Ecir veya cezanızı behemehal bulacaksınız

Bunların cereyanını tenvir için

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَكِ الَّذِي مَنَّبَنِي إِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى
إِذْ قَالَ لِلنَّبِيِّ هَمْ أَبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
قَالَ مَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا
تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ
أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاءُنَا قُلْنَا كُتِبَ عَلَيْهِمْ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلَيْهِمُ بِالظَّالِمِينَ
❀ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ

مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ
 بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ
 اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ
 وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
 ﴿٢٠﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ
 التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا
 تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ
 إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿٢١﴾
 فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ
 بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَّمْ يَطْعَمْهُ
 فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا
 مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ
 آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ

وَجُنُودِهِ قَالِ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلِقُوا اللَّهَ
 كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً
 بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٢٥﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ
 وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
 أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٢٦﴾ فَهَزَمُوهُمْ
 بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاتَّيَهُ اللَّهُ
 الْمَلِكَ وَلِحِكْمَةٍ وَعِلْمُهُ تَمَّ يَسَاءً وَلَوْ لَا دَفَعُ
 اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ
 وَلَكِنَّ اللَّهَ دُوْفَضِلٌ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٢٧﴾ نِلَكَ آيَةُ اللَّهِ
 تَسْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَرْبِ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٢٨﴾

Meali Şerifi

Baksan â Beni İsrailin Musadan sonra yüze gelenlerine
 hani bir Peygamberlerine "bize bir melik gönder Allah yo-
 lunda muharebe edelim," dediler, nasıl dedi, üzerinize farz
 kılınırsa muharebe etmeyi verir misiniz? biz, dediler, neye
 muharebe etmiyelim? yurdlarımızdan çıkarıldık evlâdlarımız-

dan cüda edildik, vektaki bunun üzerine muharebe kendilerine farz kılındı fakat pek azından maadası dönüverdiler, Allah o zalimleri bilir * Peygamberleri onlara işte, demişti: Allah size melik olmak üzere Talutu gönderdi, A! dediler, ona bizim üzerimize melik olmak nereden? melikliğe biz ondan daha lâıyk iken; malce bir genişliğe de nail edilmiş değil, onu, dedi: sizin üzerinize Allah intihab etmiş ve ilimde, cisimde ona ziyade bir vüs'at vermiş, hem Allah mülkünü dilediğine verir, Allah vasi'dir alimdir * Peygamberleri onlara şunu da söylemişti: Haberiniz olsun onun melikliğinin alâmeti size o Tabutun gelmesi olacaktır, ki onda rab-bınızdan bir sekine ve ali Musa ile ali Harunun metrukâtından bir bakiyye vardır, onu Melaıke getirecektir, elbette bunda size kat'î bir alâmet vardır, eğer mü'minlerseniz * vaktaki Talut ordu ile hareket etti, muhakkak, dedi: Allah sizi bir nehrile imtihan edecek, kim ondan içerse benden değil, kim onu tatmazsa işte o benden, ancak eliyle bir avuc alan müstesna, derken varır varmaz ondan içtiler, ancak içlerinden pek azı müstesna kaldılar, derken Talut ve maiyetinde iman edenler nehri geçtiler, o vakıt de "bizim bu gün Calut ile ordusuna takatımız yok,, dediler, Allaha mülâki olacaklarına kanı' olanlar ise şu cevabı verdiler "nice az bir cemi-yet, çok bir cemiyete Allahın izniyle galebe çalmışlar, Allah sabırlılarla beraberdir,, o Ve vaktaki Calut ve ordusuna karşı meydana çıktılar şöyle dediler "Ey bizleri yetişdiren rab-bımız üzerlerimize sabır dök ve ayaklarımıza sebat ver ve bizi kâfirler kevmine karşı muzaffer buyur,, * Derken Allahın izniyle onları tamamen bozdular, Davud Calutu öldürdü ve Allah kendisine mülk ve hikmet verdi ve daha dilediğinden ona ta'lim de buyurdu, Allahın insanları birbiriyle defetmesi olmasa idi Arz, mutlak fesad bulmuş gitmişti ve lâkin Allahın zevil'ukul âlemlerine bir fazlı var * İşte bunlar Allahın âyetleri, onları sana bihakkın tilâvet ediyoruz, muhakkak ki sen o gönderilen Resullerdensin *

KIRAET. «سين» Nafi', «sin» in kesrile, bakıları fethile. «مرية» Nafi', İbni Kesir, Ebu Amr, Ebu Ca'fer gayının fethile, mütebakısı zammile «دعاه» Nafi', Ebu Ca'fer, Ya'kub «دعاه»

«ملا» kavm, raht gıbu müfredı olmiyan bir ismi cemı' dır kı toplandıkları zaman göz veya yer dolduran bır cemaat veya cemiyet mefhumile eşrafı nasa, ya'nı ileri gelen ve sahibi re'y olan vücuah ve erbabı hall-ü akd hey'etına itlak edilir İbni Atıyye demiştir kı «ملا» kelimesinin ash vaz'ı cemıı kavmdır, eşrafa «ملا» denilmesi teşbihendir ilah. . Ya'nı eşrafa bütün kavmi temsil edebilmeleri haysiyetinden onlar gıbu «ملا» itlak olunur. Onun için âtide göreceğiz ki sozler eshabı re'ye muzaf olmaklaberaber mes'uliyet umuma müteveccıhtır Hasılı «ملا» ıkı noktâı nazarla cumhurı kavm demektir. Ferrâ beyan eder kı butun Kur'anda «ملا، ومطاء، قوم، مر» rıcal demektir, içlerinde kadın yoktur

Ey sahibi nazar (الم تر) gormedin mı baksanâ (إلى الملا) Musadan sonra Benı İsraılden o cumhur cemaata (اذ قالوا بنی لهم) bır vakıt bunlar bır Peygam berlerine [1] (امث لنا ملکا نقاتل فی سبیل الله) bize kumanda edecek bır emır, sevket fısebilillâh muharebe edelim dediler (هل عسیتم ان کتب علیکم القتال الا تقاتلوا) o Peygamber (قال) size

[1] Kı Eşmoil veya Şem'un ibni Sa'be veya Yuşa' ibni Nun diye bır kaç rivayet vardır Ahfadı Yusufden Yuşa' ibni Nun Fetayı Musadır kı Hazretı Musadan sonra ona halef olmuştı Binaenaleyh Talut ve Davud zamanından çok mukaddem olduğu cihetle rivayetler en ziyade Eşmoil üzerindedir Ancak bunun Eşmoil ibni Bâl ibni Alkame veya Eşmoil ibni helkaba olması hakkında ıkı kavıl vardır Mukatil Harun aleyhıselâm neslinden Eşmoil ibni Bâl demiş, Mûcahid de Eşmoil ibni Helkabâdır demiş Eşmoil İsmailin İbrânîsidir Âyetle ismi tısrıh edilmediği gibi لی لهم diye nekire olarak ıradı hukmun zata değil, mutlak vasfı nübuvvete müteallık olması ve bu suretle Hazretı Peygambere dahi ımayı tazammun etmesi içindir.

muharebe farz kılınırsa yapmamak etmiyesiniz? dedi, damarlarına basdı, hakikati gördü tesbit etmek istedi. Cevaben (وما لنا الا نقاتل في سبيل الله) bütün cemaat (قالوا) bütun cemaat (وقد أحر حمان ديارنا وإيماننا) halbu ki yurtlarımızdan çıkarıldık ve evlâdlarımızdan olduk dediler * Hissı sar ve Allahdan ümidi zaferle esbabı harbin balıgan mabelağ mevcut olduğunu söylediler. Bu sırada Mısır ile Filestin arasında sakın bulunan Amalika'nın başında İmlık evlâdından Calut namında bir cebbar hükumdar bulunuyormuş, bunlar Beni İsraile galebe etmişler, vatanlarının bir çoğunu zapt ile evlâdlarını, hattâ mülûk zadelerinden dört yüz kırk kişiyi esir edib gottürmüşler, kalanlara vergiler tarhetmişler ve Tevratlarını bile almışlar Bu sırada Beni İsrailin bir Peygamberleri yokmuş, nihayet Allaha yalvarmışlar, Allah tealâ bunlara sülâlei nubuvvetten kalına tek bir kadından bir çocuk vermiş ve buna nubvvet ihşan eylemiş, bu sayede umıdlennmişler, bir taraftan onun nubuvvetini imtihan, bir taraftan da umıdı zaferle harbetmek arzusuna düşmüşler, bu saika ile ondan bu talebde bulunmuşlar ve boyle soz vermişler İmamı Kuşeyrî bu noktada demiş ki fakat husnı niyyetlerine mal ve evlâd endişesini karıştırarak hareket etmiş ve sırf fisebılillâh ihlâsı tam ile emrı ilâhîye amâde durmayib izharı tecelludle tahyıcı harbe kıyamı eylemiş bulunduklarından maksadları tamam olmanın ve alel'ekser rahata alışmış kimselerin mu'tadı olduğu üzere iptida hissı intakam ile celâdet göstermişler ve sonra iş sıkıya gelince fr'illeri kavillerine uymamış

Fılvakı (فلما كتب عليهم القتال) vaktaki muharebe yazıldı. — Emir verilip iş kesbi kat'iyet etti (ولوا) geri döndüler — Fr'illeri kavillerine uymadı, sozlerinde durmadılar,

emre riayet etmediler. Harb meydanına gelirken yüz çeviriverdiler (الْأَقْيَالُ مِنْهُمْ) ancak içlerinden birkaçı müstesna bir makam kazandılar. — ki yakında görüleceği üzere bunlar bir avuç su ile iktifa edenlerdi, azlıklarına bakmadılar sebat ettiler ve muzaffer oldular. Bir hadîsi şerife nazaran bu akalliyet eshabı «Bedr» in adedince idi ki üç yüz on üç kişi imişler demek olur Sozlerinde duran ve muvaffak olan bu akalliyetten maadası bîdayeten harbi tehye ettiler de meydanı harbde bunları yalnız bırakıp çekiliverdiler (وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ) Allah da boyle zalımları bilir. Binaenaleyh onlara yapacağını da bilir — Bu cümle tezyihye sozlerinde durmıyan ve alehusus harbe talib olub da bilahare donenler hakkında büyük bir inzarı muhtevîdir Burada لا يبال عهدى الظالمين kavlı ilâhîsını hatırlamak lâzım gelir.

Harbin nasıl kesbi kat'iyet etuğine gelince

Onlar ovle soylediler (وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ) o Peygamberleri de onlara (إِنَّ اللَّهَ قَدْ مَتَّ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا) Allah size Talutu emîr gönderdi dedi Buna karşı (قَالُوا) o cemaat (أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا) o bize karşı nerden melik olacak? Yahud bizim üzerimize onun melik olması nasıl olur? (وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ) halbuki biz melikliğe ondan elyakız, melik olmak ondan ziyade bizim hakkımız (وَلَمْ يَؤْتْ سَعَةً مِنَ الْمَالِ) ona bir se'atı mahiye de bahşedilmiş değil diye irtiraz ettiler Cevaben (قَالَ) o Peygamber dedi ki (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ عَلَيْكُمْ) Allah onu ıstıfa ve intihab ederek üzerimize sureti kat'iyede ta'yın etti (وَرَادَهُ سَطَةٌ فِي الْعِلْمِ وَالْحِسْمِ) ve ona ılımda ve cısımda maddi

ve ma'nevî ziyade bir inkişaf ve inbisat verdi. — Maddeten iri, güçlü, kuvvetli, güzel, ma'nen ilmi din ve siyaset, fenni idare ve harbde sizden yüksek yarattı. Bilfi'l hükümdarlık ve kumandanlık için umde olan şerait de budur Yoksa veraset, neseb, şartı aslî değildir. Deniliyor ki İbrani olan «Talut» ismi Arabca «طول» maddesiyle de alâkadar olarak kudret ve uzunlukta mubalaga ma'nasını mutazammındır. Binaenaleyh kudreti ilmiye ve cisimiyeye bir unvan gibidir. esasında ucme bir ismi hastan ibaret olsa da Kur'an, Arabî noktai nazardan mefhumuna işaretle bunu bir düsturi küllî halinde ta'rif-ü tesbit etmiştir, Talutun ismi Süryanîce Sayıl ve İbranîce Savıl ibni Kays imiş Demekki Talut, lekabdır.

Şimdi biz dururken Allah bunu neye boyle yapmış? mı denecek? (والله يؤتى ملكه من يشاء) Allah mülkünü dilediğine verir. — Malikulmülk o, asıl mülk onundur. Mülke nail olanlar bil'esale değil ondan binniyabe nail olurlar (والله واسع عليم) hem Allah vası' ve alımdır. — Rahmet-ü ihsanı çok failı muhtardır. Kabzını bastı tâ'kib eder, fakîrî ganı kılar, mülksüze mülk verir, vereceğini vermek için de hiç bir kayd-u şarta tabı değildir, cehilden münezzehtir Mulke lâıyk olub olınayanları, kimlere niçin ve ne kadar muddet vereceğini de bilir Buna karşı biz dururken mülkunu Taluta neye verdi denemez. Ancak habere itımad edemiyecek kimseler mantıkan bu da'vanın suğrası olan istıfa kazıyyesini ne ma'lûm diye menedib dehl istıyebilırler Bunu itmam için

(وقال لهم عليهم) Bir de Peygamberleri onlara dedi ki (ان اية ملكه ان ياتيكم التابوت) Talutun melik olmâsının alâmeti zahıresi ve nubüvvetin mu'izesi size tabutun gelmesidir. —

TABUT sandık demektir Maamafih müracaat demek

olan «tevâ» maddesinden mübalâğa sığası olmak hasebiyle döñüb dolaşib gelinecek, merci'i kü'l mealinde bir mefhum da ifade eder. Bu tabuttan murad da Tevrat sandığıdır ki Hazreti Musadan sonra Beni İsrâil'in ısyânıyla ellerinden çıkmış, refolunmuştu Lâk'ın erbabı ahbar demişler ki «Allah tealâ, Hazretü Âdeme bir tabut inzal etmiş, içinde evlâdından gelecek Enbiyanın suretleri varmış Şimşir ağacından en boy üç iki (3×2) kadarmış, Âdem aleyhisselâmın vefatına kadar nezdinde kalmış, badehu birer evlâdı tevarüs etmişler, nihayet Ya'kub aleyhisselâma intikal etmiş, sonra Beni İsrail'in elinde kalmış, Musa aleyhisselâma kadar gelmiş, Hazretü Musa Tevratı buna kor, muharebe ettiği zaman öne geçirir, Beni İsrail'in gönülleri bununla sukûn bulurdu. Vefatına kadar yanında idi Badehu Beni İsrailde elden ele geçti Bir hususta muhakeme olacakları zaman buna müracaat ederler, beyinlerinde hâkim olurdu Muharebeye gittiklerinde önlerinde götürürler ve bununla teberrük ederek düşmanlarına zafer ümid ederlerdi Melekler bunu askerin başında tutar, muharebeye girişirler, sonra Tabuttan bir ses ısıttıkları zaman muzafferiyete yakîn edinirlerdi Vaktâki Beni İsrail ısyana başlamışlar, fesada düşmüşler, işleri çığırından çıkmış, Allah başlarına Amalıkları musallat etmiş, bunlar galebe etmişler, Tabutlarını da almışlar götürmüşler, bir pıslığe, bir halâya bırakmışlar, Cenabı Allah Talutu melik yapmak murad edince Amalıkaya bir belâ vermiş, hattâ Tabutun yanında abdest bozanlar basura tutulur olmuş, diğer taraftan beldelerinden beş şehir de mahvolmuş, kâfirler bu ıbtılânın Tabut yüzünden olduğuna kail olmuşlar, onu çıkarmışlar, iki oküze yükletib koyuvermişler, Allah da bunlara dört Melek müvekkel kılmış sevketmişler, Talutun evine getirmişler. İşte Beni İsrail Talutun mulküne beyyine istedikleri zaman Peygamberleri, onun âyeti mulku tabutun gelmesi olduğunu söylemiş ilah. Demek oluyor ki Bani İsrailde

tabut, emâneti mukaddeseden olub Hıristiyanlıktaki Saltb gibi bir mevki'de tutulurmuş. Netekim Hıristiyanların salibi kebrî de buna şebih bir vak'a geçirmişti. Tabutun tâ Hazreti Ademden beri gelmesi, içi resimli bir sandık olması, bunun Ebûlbeşer olan Hazreti Adem olması ile tefviki müşkil ve aynı zamanda bu ahbarı şayıyaı ceffel-kalem tekzib de haksız olacağından İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu üzere bunun zayı olmuş «Tevrat sandığı» olması ıktifa etmek ve şukadar ki bunu Hazreti Musa yaptırmış olmayıb daha kadim tarihî bir sandık olduğunu da kabul etmek muvafık olacaktır. Maa-mafih Ragıbın naklettiği vechile Tabut, kalb, ve sekine ondaki ihminden ibarettir de denilmiş Çunku kalbe

سقط العلم، بـالحكمة، فـولـ علم، وعاء علم، صدوق علم .

Bu gercî meshure ve zahire muhalif görünurse de onun lâzımı olan muhim bir ma'nayı işari olduğu da inkâr edilemez Buna göre hasılı meal onun hakikî âyeti mülkü isyan ve gurur ile zayı olmuş ve sızı perişan etmiş olan kalbinizin verine gelmesi ve hakikate iman ederek sukûnet u itminane umenizdir Bevymer hakikiye afakî olıktan zivade enfusidir Sız fikri fesad ile zayı olmuş kalbinizi bulub da'vayı bırakarak ona bıy'at ettiniz mi mesele biter Aksı halde Allahın ona verdiği kudret ve vereceği muvaffakiyyet size melikliği bil'icaz teslim ettirir İste onun mülküne kat'î delil, işbu zahırî ve batınî Tabutun gelmesidir (سكينة من) o Tabutta veya gelişinde

(سكينة من ربكم وبقية مما ترك ال موسى و آل هرون) rabbinizdan bir sekine, âli Musa ile âli Harunun metrukâtından bir bakıyye vardı

SEKINE, esasen sukûnet gibi sukûndan ve vekar-u sebat ve emn-u itminan demektir ki hısanımızda da sekinet demir Hâfızlığın ve telâşın zıddıdır Bir de tanınan ve

endisile sükûn-ü itmi'nan hissedilen her hangi bir âyet, bir alâmete sekine itlak edilir. Meselâ bir ordu için sancak bir sekinedir. Burada bunun ne olduğu hakkında müteddid rivayetler vardır ki bazıları maddî ve bazıları ma'nevîdir. Bir sureti mahsusa, bir riyhi heffafe, ilâhî bir uhu mütekellim, Cennetten altın bir tas ki içinde Enbiyanın kalbleri yıkanır, rahmet, elvah mahfazası, bir âyeti na'rufe. Bunların hasılı başlıca şöyle telhîs edilmiştir.

1 — Sekine, Benî İsrailde zebercedden veya yakuttan iki anath ve kedi gibi başı ve kuyruğu bulunan bir suretmiş, bir inilti yaparmış, inledikçe tabutu alıb düşmana loğru giderler, durdukça dururlarmış

2 — Hazretü Aliden İnsan yuzune benzer yûzu var bir riyhi heffafe ريح هفافة = Hoş bir nesim

3 — Sekine, Hazretü Musa ve Harun ile onlardan onrakı Enbiyayı Benî İsraile nazıl olmuş kitablardan «Ce-
lâlı Allahın Talut ve askerine nusrat ihsan edib düşmanları defedeceğine dair bazı bîşaretler

4 — Ne olduğu gayrı ma'lûm bir şey

BAKIYYEYE GELİNCE diyorlar ki bu da elvah kırıkları, Asaı Musa ve Tivrattan bir nobze ıdı Birinci ma'na üzere tabutun bir sebebi sekinet olduğu da mervıdır

Hasılı ma'na O tabutta veya gelişinde size rabbınızın bir sekinet ü itminan ve âli Musa ve âli Harundan kalma mebrukâtın bir bakıyye vardır ki siz bununla sükûnet bulur, emn-u itminana ırer, onlar gibi amel edersiniz demek olur Bu suretde tabut muhtevvatile kendisi bir sekinedir الاماء المورثوا ديارا ولا درهما واما وروا الله = Peygamberler ne bir altın ne bir gümüş miras bırakmamış, ancak ilim miras bırakmışlardır ~ Hadîsi şerîfi medlûnce Enbiyadan kalma bakıyyeyi yadıgâr ise ilme, dîn-u ıeriate aid şeyler olur

Fakat bu bakıyyeyi ve o sekine vu sekineti havı tabut

nasıl gelir? (تحمله الملكة) onu Melekler, Allahın elçileri, kuvvetleri getirir. — Yerden getirir, Gokten getirir, nasıl getirirse getirir siz o ciheti düşünmeyin de gelirse bilin ki Talut meliktir, (ان في ذلك لاية لكم) o tabutun gelişinde sizin için muhakkak bir âveti hak, bir beyyine ilâhiye vardır (ان كنتم مؤمنين) eğer siz mu'min iseniz veya iman şanınızdan ise bu böyledir — Bu fıkra şunu da gösterir ki ehli imana yaraşan hafıflık değil, vekar-u sekînet, sebat-ü itminandır Bunda da mirası Enbiyanın, ılm-u dinin büyük ehemmiyeti vardır Emanatı mukaddesenin de kuvveti kalb için bir feyz-u bereketi bulunacağı inkâr olunmamalıdır

(فلما فصل طالوت بالجنود) vaktaki bunlar tamam olub Talut askerleriyle hareket etti (قال) askerine hitaben şöyle dedi (ان الله متليكم بنهر) Allah sizi behemehal bir ırmakla imtihan edecektir (من شرب منه) binaenaleyh ondan her kim içerse (ومن لم يطعمه) benden değil, (فليس بي) ve her kim ona ağzını surmezse (فانه بي) o şüphesiz bendendir, benim askerimden veya benim sevenlerdendir (الا من اعترف غرقة) ancak eliyle bir avuc alan içlerinden mustesna, bu kadına ruhsat var Doğrudan doğru ağızla sümürmiye müsaade yok, Talut bir emir sıfatıyla bu emrı, bu talimatı vermişken (فأمرهم الا قليلا منهم) ırmağa gelince askerın birazından ma'adası hep ondan içtiler, emrı dinlemediler —

Rıvayet olunuyor ki bir adam bir, avuc alır kendine ve hayvanına kıfayet edermiş, fakat saldırıp içenlerin dudakları morarır, hararetleri artarmış, Binaenaleyh bunlar nehrin berisinde dokulub kaldılar (فلما جاوزه هو والدين امنوامه)

de Talut ile iman eden mayıyeti nehri geçince (قالوا) kalanlar geriden (لا طاقة لنا اليوم بجالوت وجنوده) bu gün bizim Caluta ve askerine harb edecek takatımız yok dediler — Yahud bunlar değil de nehri geçmiş mü'minlerin zaıf kısmı düşmanın çokluğunu görünce ümitsizliğe düşüb birbirlerine böyle söylediler Çünkü mü'minlerin de imanda dereceleri mutefavittir Söylediler de ne oldu? (قال الدين)

(هم يظنون أنهم ملاقوا الله) her halde Allaha mulâkı olacaklarına kani ve müntazır bulunanlar — Ya'nı ölümden kaçmanın mümkün olmadığını, bu gün bu muharebede olmazsa diğer bir gün behemehal olacaklarını ve nihayet huzurı ilâhiye varacaklarını bilen, binaenaleyh ahdinde sabit veya zafer umidile ya şehid veya gazi olmağa azmeden ehli yakîn (كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله) nice kerreler azacık bir boluk bir çok boluklere biiznillâh galebe çaldılar (والله مع الصابرين) Allah sabr-ü sebat edenlerle beraberdir dediler — Zaiflerin kalblerine de kuvvet verdiler (ولما برروا جالوت وجوده) vaktaki Talut ve mayıyetindeki bu mü'minler Calut ve askerlerine karşı meydanı harbe çıktılar ve düşmanın çokluğunu ve hazırlığını müşahade ettiler (قالوا) hepsi birden kuvveti kalb ile Allaha yalvarıb şöyle dediler (ربنا افرج علينا صبراً) ya rabbena! bize

sabır yağıdır (وَبْتَ اِقْدَامَنَا) ve bizi paydar eyle, ayaklarımızı denk ve yerinde tut, tütretme, kaydırma, azm-ü hedefimizden şaşırma (وَاصْرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ) ve o kâfirler güruhuna karşı bize nusrat-ü muzafferiyet ihsan et Bunun üzerine (فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللَّهِ) çok geçmeden o kâfirleri

Allahın izniyle bozdular, (وَقَتْلَ دَاوُدَ جَالُوتَ) ve Davud Calutu

oldürdü (وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ) ve Allah ona — yanı Davuda — hükümdarlık ve hikmet-u nübuvvet ihsan etti — Talut kendisine kızını vermiş ve bilahare Arzı mukaddesin meşarık-u mağarabinde büyük bir devlete nail olmuştu. Ve Benı Israil Davuddan evvel hiç bir melikın etrafında bu kadar toplanmamıştı Bunlardan başka (وَعَلِمَهُ مَا يَشَاءُ)

ona iradei ilâhiyesi taalluk eden daha bzi şeyler de öğretti — Ezcumle demirleri yumuşadı b zırhlı elbiseler yapmak san'atını ve başkalarının bilmediği kuş dilini, elhanı tayyibe ve saireyi talim etti Ve işte o zalimler in zulmüne rağmen bir ekalliyetin azm u iman ve himnet u duasıyla Allah tealâ böyle ümid edilmez muvaffakiyyatı azıme ihsan eyledi Şimdi buna karşı ıyı amma Allah muharebeye hic meydan vermese ve sultanı hükûmete musaade etmese daha ıyı olmaz mı ıdı² dememelı, çünkü (وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ)

(النَّاسَ لِمَصْهُمْ بِنِعْمَتِ اللَّهِ) Allah insanların bazısını bazısıyla defi' veya müdafa etmemiş, müfsid ve mutecavizleri muslih ve mucahidlerle defi' ve ohlı sibu-ü salâhı ve evlâd-ü nisvanı vikaye etmemiş olsa ıdı (لَقَسَدَتِ الْأَرْضُ) yer yüzü fesada uğrardı, Arzın menafı u mesalılı muattal olur, hars-ü nesilden, ilm u san'atdan, din ü imandan eser kal-

mazdı. — Zira def ü mukavemet kanunu olmasa idi ekser nas, mütecazib ve mutı-ü münkad bile olsa mütecavizlerin mütemadiyen hücumuna ma'rüz kalırlar, çığnenir mahvolurlardı, muadelei içtimaiye bulunmaz, nihayet her kes mütecaviz olur, her kes mütecaviz olur da mukavemet de farzedilmezse hepsi mahvolur. Cenabı Allah insanları sahibi irade olarak yaratmıştır, ve böyle yaratması mahzı rahmet-ü kudrettir, fakat bu iradeler mutlak bırakılır da birbirleriyle tadıl edilmez ve hiç bir mukavemete maruz kalmazlarsa külfeti mesaiye katlanılmaz, önüne geleni çığnemeğe çalışır Müdafea ve mukavemet olmayınca da tecavüz, aksarı turuk, tarıkı müstakim olmuş olur, o zaman da insan namına bir şey kalmaz, nızanı Arz muattal olur (ولكن الله ذو فضل على العالمين) ve lâkın Allah bütün âlemlere ve o mıyanda bilhassa zevil'ukul âlemine bütün bir fazl-ü rahmet sahibidir — Bu fesada razı olmaz, o Arza Omran verecek, üzerinde insanları fazl-ü keremiyle yaşatacak, ebedi saadetlere, yüksek mertebelere erdirecektir. Binaenaleyh fesad talısı batıldır, matlûbı ilâhî salâhtır. Binaenaleyh salâhın fesadı def etmesi için ehli salâh-ü hayrın ehli fesad ü şerri defetmesi lâzımdır ve zaten mukavemet ü müdafaa umum kâinatta bir kanunu hakdır. İradeden, akl-ü şuurdan hissedar olmıyan mahlûklar bu mukavemetlerini cebri hakkı ile bil'ıztırır ıbraz ederler Fahlı muhtar olanlarda bunun tatbıkı de akl-u irade ve imanlariyle yapılmak lâzım gelir İşte Allah harbı ve hükûmeti bu hıkmitle meşru' kılmış ve insanların müfsid ve mütecaviz kısmını muslih kısmiyle defî ve hüsnî suretle çalışacakları vıkaye için enretmiştir. Erbabı salâh ve fazilet bu noktayı derpiş etmeyib ve müdafaa kaydiyle meşgul olmayıb da mütecavizleri serbes bırakacak olurlarsa bütün kudret onların eline geçer ve onlar da âlemi temellük etmek sevdasıyla yer yüzüne fesad verecekler ve buna meydan verenler mes'ul

olacaklardır ki balâda buna «ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة» ihtarı sebk etmiş idi Şu halde iki harb vardır Birisi harbi islâhî diğeri harbi ifsaddır Ehli imana emredilen de fisebilillâh harbi islâhtır ki bu da zulm-ü fesadın ve menbai zulm olan kufr-ü şirkın def'i ve sîlmi küllinin te'minidir. Ehli salâh ve islâm bunu yapmazsa kufr-ü fesad istilâ edecek o zaman da insanlar kökünden kazınıb kıyamet kopacaktır

Ya Muhammed! (تلك) şunlar, binler kıssasından Davud fıkrasına kadar olan şu kıssalar (آيات الله) ibret alınacak Allah âyetleridir. (تتلوها عليكم بالحق) bız bunları sana her türlü reybu hatadan, şarbei tahrif-ü galattan arı mahzı hakkı hakikat olarak tılâvet ediyoruz, Cibril ile sana mutevalıven okuyoruz (وانك لمن المرسلين) sen de muhakkak ve muhakkak murselindensin, o büyük Peygamberler cumlesindensin, bunu bil, vazifeni ifa et

O murselinin makamlarını anlamak ister misin ?

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ
بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتُلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَلَكِنْ أَخْلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ
مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتُلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِي
 يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ
 الظَّالِمُونَ ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ
 سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
 مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا
 خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ
 كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ
 الْعَظِيمُ ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرِّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
 فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَهُدًى اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
 الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿

Meali Şerifi

O işaret olunan Resuller, biz onların bazısını bazısından
 efdal kıldık, içlerinden kimı var Allah kelâmına Kelim etti,
 bazısını da derecelerle daha yükselere çıkardı, Meryemin
 oğlu İsayı da o beyyineleri verdik ve kendisini Ruhul'kudüs
 ile te'yid eyledik, eğer Allah dilese idi bunların arkasındaki

ümmetler, kendilerine o beyyineler geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi, ve lâkin ihtilâfa düştüler kimi iman etti kimi küfür, yine Allah dilese idi birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lakin Allah ne isterse yapar * Ey o bütün iman edenler size merzûk kıldığımız şeylerden infak edin: gelmeden evvel bir gün ki onda alım satım yok, dostluk da yok şefaât de yok kâfirler ise hep o zalimlerdir *

Allah, başka tanrı yok ancak o, daima yaşayan, daima duran tutan hayy-ü kayyum o, ne gaflet basar onu ne uyku, Göklerdeki ve Yerdeki hep onun, kimin haddine ki onun izni olmaksızın huzurunda şafaât edecek? onların önlerinde ne var arkalarında ne var hepsini bilir, onlar ise onun dilediği kâdâ-rından başka ilmi ilâhîsinden hiç bir şey kavrayamazlar, onun kürsisi bütün Gökleri ve Yeri kucaklamıştır her ikisini görüb gözetmek ona bir ağırlık da vermez o öyle ulu, öyle büyük azametlidir * Dinde ikrah yok, rüşd, dalâlden cidden ayrıldı, artık her kim Taguta küfredib Allaha iman eylerse o işte en sağlam tutamağa yapışmıştır, öyle ki onun için kopmak yok, Allah işidir, bilir *

Ya Muhammed! (تلك الرسل) o Rûsul, o işaret olunan Peygamberler, şunun bunun intihab-ü ta'yını ile değil bizzat Allahın gönderdiği o Allah sefirleri, içinde hülun-duğun Resuller kafilesi yok mu (فضلنا بعضهم على بعض) biz onların ba'zısını diğer ba'zısına tafdıl ettik, evet hepsi Resul, aslı risalette hepsi mûsavi, fakat böyle olmakla beraber ba'zısına ve belki her birine bir mezîyyet, bir fazileti mahsusa, bir rutbe-i mümtaze verdik (منهم من كلم الله) kımisine Allah bizzat kelâm soyledi, Kelımullah yaptı, netekim Musa Turda ve leyleri hıyerede Allahın elçisiz kelâmını dinledi (و رفع بعضهم درجات) ba'zısını da bir çok

dereceleri daha yüksekleri çıkardı, Sidrei müntehada geçirib « قات قوسى او ادی » sirrile makamı kurbı mutlakta rahmeten lil'âlemîn, meb'usı kü'l, habibi huda, Hatemül Enbiya yaparak Makamı mahmuda ilâ eyledi. Biz azımsan Peygamberleri yekdiğerine tafdıl ettik (و) bu mıyan

da obirlerinden sonra veyesenden önce (آئینا عيسى ابن مريم الينات) Isa ibni Meryeme dahı o beyyineleri — risaletanı ve faziletini mübeyyin olan açık huccetleri, ya'nı İncılı İncıldak o mevaız ve tezkıratı müessireyi natık âyetleri, ta'bır aharle kelimeyi, ihyai mevta ve ıbrai ekme mu'âzel rını — verdik (و ايدناه بروح القدس) ve kendısını ruhülkudu ile te'yıd ettik, kudsî ve nezih bir haslete mazhar kıldıl و لقد آتينا موسى الكتاب و قميا من صده الرسل و آتينا عيسى ابن مريم النيات الآيه ناق « şimdi sureti tafdılı ızah eden şu cümlelerin uslubu beyenında «صلواتهم، و رفع، و آتينا» diye cem'i'den ıfrada, ıfradda cem'e, fadıldan efdale, efdalden fadıla iltıfat iltıfat üzerin nasıl bir tenevvu' var dikkat edilmehtır Evvelâ her bir risalette ve binaenaleyh kelimeı hakta müttefik, sanıyeı sureti umumiyede ba'zısı bir fazleti mahsusa ile müt fadıl olarak mın vechin mütenevvi ve tenevvuuna gör birer ümmete nüsaid Salısen bu tefadılka Musa ve İs gibi makamı cem'i'de mutekabil iki haddı mütamayız v ortada makamı cem'ulcem'i'de cam'ulku' ahırı evve evveli ahır, daireı risaletın merkezi mutlakı cemaatı rust lün kalbı ekmeı ve binaenaleyh umemı mütenevvıanı derecatı muterettabe üzere kesretten vahdete ircaı içi kurbı mutlaka vasil imamı tevhdı olarak nızamı ekme üzere bir sılsileı Mürselin mevcut Şayanı dikkattır k fıkrı Isa bir taraftan te'bır ediyor, bu cihetle derecat mukarin gosterilerek kadri ilâ ediliyor, diğertarafta sahibı derecata iltibas hasıl olmamak için «آئینا» ile t yukarıdaki «صلوات» cümlesine atfolunuyor da «آتى عيسى» dıy

«رَج» ye atfolunmuyor, bu suretle de sahib derecata değil, alelûmum Rûsûl zümresine rabtediliyor. Bir de validesine nisbetle ismı tasrihen zıkrolunuyor ki bunlarda hem Beni İsrâılın çırkın isnadlarına bir rağmen, hem de ona ilâh ve ibnullah diyen Nasâranın ifratlarına belîğ bir red vardır. Ve aynı zamanda bu sureti atf ile İsanın sahib derecattan zamanen mukaddem olduğuna dahı işaret olunmuştur. Bundan başka işbu cemaatı murselinin mazhar oldukları bu makamat ve bu fezaili müteretibe-nin kendilerinde zatî ve kesbî olmayıb mahza mevhıbe-i ilâhiye olduğu ıyice tefhım edilmek için «صلى الله عليه وسلم»

buyurulmuş ve bununla hem risaletin ma'nası izah edilmiş, hem de bu babda ifrat veya tefrit ile var-tai şırke düşulmemesi ihtar olunmuştur ki âyetin ma'-badı bu nokta üzerinde bir siyak ta'kib edecek ve nihayet Ayetulkursi ile bütün hakikat tavzih olunacaktır, hasılı cemaatı murselin, esasî risalette muttehid ve fezaili mütenevvia ile mutefazıl olarak makamâtı mahsusalarile yüksek bir hey'eti muntazama arzederler. Bu miyanda uçu bilhassa calıbi dikkattır ki ikisi cenanı, biri kalb ve merkezdir. Bir cenahta Kelimullah, bir cenahta da İsa Ruhullah vardır. Kalbde taayyuni kâmilinden dolayı ismini tasriha luzum olınıyan ma'ruf birisi ta'biye edil-miştir ki diğerlerinin bir çok derecat ile fevkinde bir makamı refu mahmuda mazhardır. Bu noktada cenabı Allah Habıbını fahr u ucubdan sıyanet eylemek için Isadan mukaddem ve Musadan daha yüksek birine ve meselâ Hazreti İbrahime telmih eder gibi «ورج منهم درجات» diye tekrım etmiş de «o da sensın ya Muhammed» diye tasrih etmemiş ve fakat tasrihten daha belîğ bir ahd ile iltifat göstermiştir, Belâgatte bu tarzı beyanın bir çok misal-leri vardır. Netekim şuarayı Arabdan «Hutey'e» ye en yük-sek şair kimdir diye sual olunduğu zaman Züheyri ve Nabı gayı soylemiş de isteseydim uçuncuyü soylerdim demiş ve

bununla kendini kasdetmiştir ki eğer «kendimi söyledim» demiş olsa idi azameti olmazdı. Cenabı rabılâlemîn de burada efdalî rûsûlüne bu tarzı beyan ile makamını iş'ar eylemiştir, buna binaen Habibi huda «ben evlâdî Ademin seyyidiyim fakat fahr-ü iftihar yok = اما سيد ولد آدم ولا فخر hadîsî şerîfî ile bu hakikatı beyan ettiğî gibi hem bu nükteye hem dâ «لا فرق بين احد من رسله» âyetindeki musavatı rûsûl fık-reî imanîyesine tenbîhen = لا تفضلوا على يوسف منى = benî Yunûs ıbnı mettya tafdil eylemeyin, ya'nı ben de Peygamberim, o da Peygamber» buyurmuştur Binaenaleyh Peygambêr-lerin isimlerini tasrîh ederek tafdile kalkışmamak muktezayı edebî imandır İbnî Abbas radiyallahu anhdan mervidir ki «biz, demiş mescidde Enbiyanın fadlını konuşuyorduk, Nuhu tulı ıbadetîyle, İbrahimî hulleî ile, Musayı Allahın kendiye teklîmî ile, İsayı semaye ref'î ile yâdederek ve fakat Resulullah hepsinden efdaldır, kâffer nasa meb'us, onu, sonu mağfurdur ve Hatemulenbiyadır dedik, derken aleyhissalâtü vesselâm gırıverdi «ne gibi balus desınız» dedi, söyledik «hiç bir kınseye Yahya ıbnî Zekerıyyadan hayırlı olmak gerekmez» buyurdu ve onun hiç bir şeyye yapmadığını ve niyyet de etmediğini söyledi» ilah. Şüphe yok ki butun mürselin miyanında Musa ile İsanın bittah-sıs zıkrı bu ıknı Peygamberin azameti şanlarına tenbîhdır Bu ise bunların derecat ile fevkında gösterilen Resulî ekmelin celâletü kadrine başkaca bir burhan teşkil eder Zakrettiğimiz ehadîs nebevîyye de bu ekmeliyyetin tecellıvatı nezihesinde dir Yarab bızı de bu şefiülmuznıbnın şefaatile bekâm eyle

Şimdi fahvayı hitab şuna muncerr oluyor işte makamâtı mürselin, bu miyanda makamını anla, ve ona göre ifayı vazife eyle. Fakat şunu bilmeli ki bu fazalî mutenevvia ve derecatı refia mahza bir atıyye ilâhiyedir Bu yükseklik kendilerinin bilasale bir hasletü zatıyeleri değil, ıhsanî ilâhî ile nail oldukları bir mevhibe subhaniyedir Bunları

Allah vermiş ve kendilerini Allah göndermiştir. Asıl vazife risalet evamiri ilâhiyenin tebliğ-u icrasına niyabettir. Resuller ancak emrî ilâhîyi temsil ederler Fazaili mahsûsaları, meşîyyetî cüz'îye ve niyabiyeleri emrî ilâhîde fânîdîr. Alehtlak kendi dilediklerini yapamazlar Bizzat meşîyyetî mutlak ve külliyyeye malik ve bütün vukuata hâkım, vacibûlvücud, ezeliyyüzzatı vessıfat, iradei külliye sahibi, hâlık ve mükevvın değildirler, ne Musanın mazhariyeti kelâmiyesi, ne İsânın mazhariyeti beyaniye ve ruhiyesi ve hattâ bunların derecat ile fevkında olan Resulü ekmelın makamı kurbı risalet hududundan çıkıp rububîyyet haddine giremez, asıl irade Allahındır, Aallah murad etmeyince hiç bir şey yapamazlar gormez mısın (ما اقبل الدين من - ولو شاء الله)

(ما اقبل الدين من - ولو شاء الله) bu Peygamberlerden sonra ümmetleri kendilerine bu kadar beyynatı hak geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezler, muharebe etmezlerdi. — Peygamberlerini tasdik ve emrî ilâhîyi açık olarak beyan eden nususun mucbile amel eder, ihvan olurlar da hilâfına hareket edemezlerdi Alehusus Musadan sonra ne Benî Israil birbirile boğuşurdu, ne de Peygamberlerin kanına gırıp İsadan sonra Nasâra ile döğüşürdü. Hele İsânın beyynatından sonra Hristiyanlar ne kendi aralarında ne sair akvam ile hiç bir muharebe etmemek lâzım gelirdi Zira onlara «bir yanağına tokat vurana obır yanağını da çeviriver» diyen beyanı İsa tecavûze bile mukabeleden menetmek emrinde ne kadar samîmî ve ne kadar açık ıdı. Bundan sonra Hristiyanlık her ne sebeble olursa olsun birinin kanına girmek değil hattâ kımseye el kaldırmamak, hiç bir cidal yapmamak ıktıza etmezmiydi? Onlara muharebe haram ıdı (ولكن اختلفوا) ve lâkın böyle olmadı ihtılâf ettiler, muhtelif fırkalara,

milletlere ayrıldılar (فمنهم من آمن ومنهم من كفر) de kimi iman etti, dini Enbiyayı iltizam eyledi, kimi de i'raz edib kâfir oldu, olabildi de biribirlerinin kanına girdiler, nice muharebeler yaptılar ve hâla yapıyorlar O Peygamberlerden ve o beyyinnattan sonra da bunlar olabildi, kelime-i hak, tebliği emir ve Peygamberlerin bunları infaza masruf olan iradatı cüz'iyeleri bu ihtilâfı ve küfr-ü muhalefeti mümteni kılmadı, kaldırmadı, halbuki Allah dilesse idi bunlar olamazdı — Demek ki her emri ilahî hilâfına hareket imkânını selbetmez, her emir ademî muhalefeti irade eden bir emri tekvini, bir meşıyyetü cebriye değildir, eğer böyle olsa idi ademî muhalefete meşıyyetü ilâhiye taalluk etmiş bulunur, Allahın Peygamberlerine ve tebliğ ettiği beyyinatı emriyeye küfr ü muhalefet mümkün olamazdı Vaki ise böyle değildir, Demek ki Allah ihtilâfın alel'itlak ademî vukuunu dilememiştir Dikkat olunursa tefadulı Enbiya esasta müttahid olmak üzere bir tenevvü ifade eder ki bu tenevvü bizzat muradı ilahîdir Bunlarla unemî mütenevvianın teşekkülü de muradı ilahîdir Bu az çok bir manayı ihtilâfı tazammun eder İşte bu tenevvü ve ihtilâfı kulliyi iktiza etmemek için bunları aledderecat tevhid edecek daha yüksek Peygamberler ve hepsinin fevkında meb'usı kü'l, sahib derecat ba's buyurulmuştur ki bu suretle ummetler tenevvü ve kesret içinde bir tevhidü mutlakı mazher olsunlar Demek ki emri tevhid bıkulliye mam ihtilaf olmadığı gibi imkânı muhalefeti de selbetmiş değildir, ve bunların hepsi meşıyyetü ilâhiye iledir Zira olmasa idi olamazdı, binaenaleyh saa'ı meşıyyet, sea'ı emirden, sea'ı hak, sea'ı hayırdan eamdir Emri teklifi, meşıyyetü cebriyeyi değil hayr-ü rızayı istihdaf eder Vuku ve ademî vuku ise meşıyyetü mutalakaya ve emri tekvine merbuttur. Görülüyor ki tebeyyünü ilmi vücubı akli ve yalnız emri teşrii, iradatı cüz'iyeye, fi'il ve ya terkin illeti tammesi değildir. Ne kadar kat'i ve beyyin

olursa olsun emri mücerred, ilmi mahız ve ne kadar vazılı ve musib bulunursa bulunsun sadece irşadat ve ten-virata fıkriye voleyse Peygamberlerden zahır olsun iradatı cüz'iyeye bütün insanları şerden, ısyandan, tecavüzden, küfr-ü ihtilaftan menî' ve beyinlerinde cıdal ve kıtalı refetmeğe sebebi kâfi değildir Her şeyde olduğu gibi bu hususta asıl sebebi muessir ve illeti tamme bizzat meşıyyeti ilahıye ve emri tekvinidir. Madem ki bu kadar beyınattan ve bu kadar terakkiyatı ilmineden sonra Allahın evamırı teklıfıyesine ve Peygamberlerine karşı ihtılaf ve ümmetler beyninde cıdal ve kıtal yine vuku bulmuş ve bulunmaktadır, o halde hepsi mu'min olsun ve ihtılaf-ü kıtal mümkün olmasın diye meşıyyeti ilahıye taalluk etmemiştir

Fılvakı (ولو شاء الله ما اقتلوا) Allah dilemiş olsa ıdı unı-metler hiç bir zaman iman ve kufrile muhtelif oldukları halde bile birbirlerinin kanına girmezlerdı, giremezlerdı, Allah kıtal olmamasını dilemiş olsa ıdı bazı ahvalde yap-tığı gibi onu yapacak insanlara irade ve kudret vermez veya irade ve kudretlerini hükümsuz bırakırda hepsını cebren ve bil'ıztırar sılm-u vıfaka sevkeyler, cıdal ve kıtale muteallık hiç bir hareket yaptırmazdı ve o zaman bunlar üzerinde cobrıye mezhebi cereyan eder ve fı'ille-rinde muhtar değıl, mukreh ve muztar olurlardı Ve o zaman Allahın failı muhtar olduğu da bilinmezdı.

(الله يفعل ما يريد) velâkın iş öyle değıl (ولكن) Allah ne dilerse yapar, dilediğine ismet dilediğine hızlan verir, iradeı mutlaka onun, ihtıyarı tam onun, kudretı mutlaka onundur Iradesını tevkıf edecek hiç bir kudret yoktur, kudretne karşı koyacak hiç bir şey mutesavver değildir. () hiç bir hususta mecbur değıl, tam manasıyle fa'ılı muh-tardır ve her ihtıyarı hukmettir Ale'l'umum mahlûkatın-da sırf musavat ve mümaselet murad etmemiş, müsavat

hiç biri bulunmıyacak, o gün gelmeden evvel bey-u şıra yapmak, Allah için uhuvvet ve sadakat te'min etmek, şefi' ve nâsir bulmak mümkün olan eyyamı Dünyada tedarükâtı lâzımede bulunmak üzere size her hangi bir sebeble kısmet ettiğimiz emvalden fisebıllâh nefakalar, masraflar veriniz — Ya'nı emvalinizin farzolan haklarını eda için zekâtlarınızı yerli yerine sarfediniz, kâfirler gibi emvalinizi keyflere, hevalara sarf ve boşuna telef veya hukukı mefruzasını ketmedib de kendinizi ıkaba ma'ruz bırakmayınız. (و) unutmayınız ki (الكاؤون هم الظالمون) Alla- ha ve Peygamberlerine ve o dehşetli güne ve bu emirlere iman etmiyen o kâfirler hep zalımdırler — Emri hakka bakmaz, hakkı yerli yerine koymaz, hududı ilâhiyeyi tecavuz ederler, neye güçleri yeterse çığnerler, beyyinatı mücerredeyi dinlemezler, fi'len bir maniaya musadif olmadıkça hak, hukuk gozetmez saldırırlar, ahıdları mı nak-zetmezler, canlar mı yakımazlar, ırzlara mı geçmezler, gonullerının hükmettiği kadar vergiler mı almazlar, ıba-dethaneleri, muessesatı hayriyeyi tahrib mı etmezler, hasılı mukavemeti fi'lye görmedikçe her haksızlığı yapar-lar Sız ise haksızlığın, kufru zulmun def'ine me'mur-sunuz, oyle ittıfaklarla bunlara karşı lâzım gelen def'u mukavemeti ıhzar etmelisiniz Bunu yapmıyanlar kendi-lerini ıkabı ilâhiye ma'ruz bırakırlar, yevmı cezadan ko-runmazlar da nihayet zulmu kendilerine yapmış olurlar. O gün her halde gelecek, o kâfirler o zaman bey-u şıra ile, fidye ve mubadele ile hiç bir iş göremiycekler, ne dostları bulunacak ne şefa'at edenleri Tapınıb sakladık-ları ve Allah yolunda sarfetmedikleri altınlar, gümüşler ateşden damga olacak, alınlarını, böğürlerini dağılyacaktır. «الاحلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقين» medlûlünce o gün bütün dostlar birbirlerine düşman kesilecek, şefa'at kapıları kapanacak, bu felâketlerden ancan iman edib vazifesini yapan ve önceden korunan muttekiler müstesna olacaktır Binaen-

aleyh bu mertebe ittıkayı ihraz ve o felâketten ihtiraz ıçm mü'minler o gün gelmeden evvel vecibelerini eda etmeli, fişebilillâh infaklar yapmalı, seve seve zekâtlarını vermeli uhuvvetlerini te'yid ve cemiyetlerini tanzim ederek hazırlanmalı, uyumayıb intibah üzere bulunmalı, kâfirler gibi Allahın emrine muhalefet edib de kendilerine yazık etmemelidirler. Bakınız Allah nasıl bir Allahdır

(الله الا هو) Allah o yegâne ma'budı haktır ki ha-

kıkatte ondan başka ma'bud yoktur Çunku (الحى القيوم) fena ve zevaldan munezzeh hayyukayum ancak odur. Ezelden ebade bütün hayat-ı beka onun, bızatıhı ve lızatıhı kaim vacıbulvucud ve her an mudebbırı küll, mukavvımı kul ancak odur O olmasaydı ne hayattan eser olurdu nede vucuddan » Hayatı ilâhiye mebdet ilm-ü irade olan bir sıfatı ezeliyedir

KAYYUM نور kıyamdan «fe'ul» vezninde bir sıgır mu- baleğadır ki kendi kaim ve diğerlerini mukim ve mukavvim demektir Ve bunda kıyâmı eşyanın kıyâmı ilâhîde fanî olduğuna lâfzan dahı bir îma vardır İbnı Sına bunun vacıbul- vucud mefhumuna musavı olduğunu söylemiş ise de bunda vacıbulvucud mefhumunun kendinden başka lâzımıolan mu- cid ve mudebbırı kul gibi diğer kemal mefhumlarının hep- sı de mantukan dahıldır Âyetin maba'dı bunun beyanıdır Ve bu isimlerin ismi a'zanı olduğu da söylenmiştir — O öyle bir hayı kavyumdur ki (لا تأخذه سنة ولا نوم) onu ne gaflet basar, ne uyku, daima alim, daima habîrdır (لهم فى السموات)

(وما فى الارض) Semavat-u Arzda yukarılarda, aşağıda ne varsa onun, görünür görünmez bütün mükevvenat onun mülküdür, iletı kul o, gayet kul o, malıkı kul o, Allahın mül- kı olan bu mahlûkattan (من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه) kımın

haddi ki Allahın iznı olmaksızın huzuru kibriyada şefaate ede bilsin, bu halde hangi budaladır ki Allahın emri olmadıkça bunların birinden şefaate dılenebilsin Çünkü *يعلم ما بين أيديهم* (Allah yukarıların aşağıların, onlarındekini ve

arkalarındakını, geçmişlerini, geleceklerini, bildiklerini ve bilmediklerini bilir, onun ilminden gizli hiç bir şey yoktur *(ولا يحيطون بشئ من علمه)* bunlar ise onun ma'lûmâtından hiç birini ıhata edemezler *(إلا ما شاء)* ancak dile

diği kadarını kavrayabilirler. — Binaenaleyh bizzat onun iznı emri olmadıkça herkes başından korkmadan nasıl şefaate kalkabilir Her hangi bir şeyde velev cüz'î bir tasarrufa kımın salâhiyeti olabilir, meğer ki onun izn-u emrini almış sevgililerinden olsun. Ma'lûm ki şefaate hurmetli birinin madununda bir diğeri hesabına reca ve niyaz ile yardım ederek ona inzıam etmesi demektir ki bu bir meçhulu ilâm veya bir arzuyu ızhâr ile bir tesahub manasını tazammun eder Bunu da kendini ve hay sıyyetini bilen ve meşfu' meşfu' mınhten ziyade bir alâkası bulunan ve mazarrat celbetmeyeceğinden emîn olan kimseler yapabilir Halbuki mülki ilâhî olan şu mahlûkattan her hangi birine Allahdan ziyade tesahub etmeğe ve ona bilgiçlik satmıya ve ılerisini gerisini tamamen ıdrak etmeden ve onunu ardını saymadan huzuru ilâhîde kendine bir paye verib de şefaate kalkışmak gerek şefi' ve gerek meşfu' için ne kadar tehlikelidir. Eğer Allah bildürmüştür ise şefaate edecek olanın halı şefaate edilecek olandan daha ziyade endişeye şayan olmadığı nereden ma'lûm olur Bu hal içinde velevse Melâike ve Enbiyadan olsun kımıdır o, ki izn u ıkdarı ilâhî olmadan onun ardını saymayıp Allahın kullarına Allahdan ziyade tesahub etmek salâhiyetini kendinde gorsun de şefaate cur'et ede-

bilsin. Meğerki Cenabı Hak dilesin, hususî veya umumî şefaate iradei ilâhiye sadır olsun da kendilerine bildirilmiş bulunsun. — Demek ki, kibriyayı ilâhîden şefaate umulamaz değildir, fakat o da herkesten evvel onun kendi yedindedir. Ve onun izn-ü emrile cereyan edebilir O zaman babı şefaate açılır ve şefaate me'zun olanlar kendi dilediklerine değil yine Allahın dilediklerine şefaate imkânını bulabilir. Bundan anlaşılır ki evvelâ hak tanımayan Allah düşmanlarının kendilerine şefaate etmesi melhuz bir Allah dostu bulabilmelerine, kezalık müşriklerin putları gibi ılım şanından olmıyanların şefi' olabilmelerine asla ihtimal yoktur, sonra me'zun olabilecek her sefiin hududî şefaati de indî ilâhîdeki derecesi ve o nisbette mazhar olabileceği izn-ü ikdarın şumuhle mutenasıb olabilecektir Binaenaleyh evvel-ü ahır ızın çıktığı zaman en umumî surette sahib şefaate balâda makamâtı murselin hakkındaki beyanı ilâhîden musteban olduğu üzere hepsinin fevkında sahib derecat olan efdal rûsul olabilecektir, bu babdaki nususa nazaran Cenabı Allah ona şefaate için ıstızan salâhiyetini de bahşetmiş ve en yüksek makamı risalet makamı şefaati uzma olmuştur ki Makamı mahmudda hadîsî şefaate gelecektir Allah öyle bir sahibi ilm-u saltanatıdır ki (وسع كرسى السموات والارض) tecellîgâhı hükmu olan kürsîsi butunn Semavat-ü Arzı geniş geniş tutmuştur. Yerlerde ve Goklerdeki bütün eceram-u eesam içinden dışından hep bu kürsî ile muhattır her birinin kıyâmı onun içindedir Bu miyanda hiç bir nokta bulunmazki orada kürsî ilâhînin hükmü carî olmasın Arzın içinden çıkamayan insanlar onun Yerleri, Gokleri muhat olan kürsîsini nasıl idrak eder. «وما قدروا الله حق قدره والارض حيا قصته يوم القيمة والسموات مطويات مبدية. Semavat-ü Arz denince bir mahbus gibi bunlarla her taraftan muhat olan insanlar madde ve kuvvetin, hissın, hayalın, vehmin, aklın, tasavvurun, hükmün ve cemii taayyünatı ızafiyenin dahilden son

haddine dayanır, bunların maverası deyince bilâ kayd-ü şart bir incıza bî kalbî ile namütenahî bir muhîta namahdud bir emelî mutlak sahasına geçmek için çırpınırlar. İnsanlar kendilerince Arzın küçük bir parçası üzerinde bile bir devlet-ü hukûmet ele geçirib idare ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu ve asırlardan beri gelen nice nice devletlerin milletlerin bu yüzden memleketlerini muhafaza edemiyerek mahv-u munkarız olub gittiklerini görüb bildiklerinden nihayet tasavvur edemedikleri işbu Semavat-ü Arzın bir kabzai tasarrufta kursî vahdetten saltanatı vahide ile idare olunur bir memleket olduğunu mulâhaza ettikleri zaman muhafazası ne kadar müşkil ve ağırdır gibi bir zanna düşebilirler. Fakat o kursî ilâhî butun Semavat-ü Arzı tutmuş olmakla beraber (ولا يؤده حفظهما) bu Semavat u Arzı o kursî vahdetten kabzai tasarrufta tutub hıfzetmek Allaha ağır da gelmez, onun için bu hic bir şey değildir, (وهو) o Allah celle celâluh (العلی العظیم) pek yüksek pek büyüktür. Yegâne alıy, yegâne azîm ancak odur. Binaenaleyh bundan başka bîhakkın bir ma'bud nasıl mümkün olur, ve buna karşı başkalarına taabbud edilib de sefaatleri nasıl umulur, ve böyle yapan kâfirler ne kadar bedbahttır.

Bu âyete Âyetelkursî itlak edilir ve bundan dolayı bu sureye «Suretulkursî» dahi denilir. Görüldüğü üzere bu âyet saltanat'ı melekûtî ilâhînin gayet belîğ ve mütez bir tasvirini ve Allah tealânın zatı sıfatını hem ta'rif ve hem Semavat ü Arzın ve muhitlerinin hilkatı kıvam-u nızamı, kismet-ü vüs'atını muhafazası, sırrı hayat, sırrı ılım, sırrı hâkımıyet gibi maddî manevî kuvvetlerinin şهادeti bahıgasıyla isbat ederek bütün ilâhiyyat mesailinin ummehatını kursî ilâhî gibi vasi' bir şümul ile muhtevî bulunduğundan bütün âyatı

Kur'aniye miyanında mevzuıyla mütenasib olmak üzere en yüksek bir şeref-ü kıymeti haizdir. Netekim aleyhüsalâtü vesselâm «Kur'anda âzamı âyet ayetülkursîdir. Bunu her kim okursa Allah o saat bir Melek gönderir ertesi güne kadar hasenatını yazar ve seyyiatını mahveder, bu âyet bir evde okunsun da Şeytanlar onu otuz gün bırakmasın olmaz ve kırk gün ona ne sahir ne sahire girmez, ya Ali' bunu evlâdına ve ehline ve komşularına öğret bundan büyük bir âyet nazıl olmadı», «Her kim salevâtı mektubenin her birinin arkasında ayetülkursiyı okursa onu olümden başka Cennete girmekten menedecek hiç bir şey kalmaz — ya'ni olünce doğru Cennete gider — ve ona ancak siddik veya abid olanlar devam eder. Ve bunu her kim yatağına yatarken okusa Allah onu kendisine ve komşusuna ve komşusunun komşusuna ve etrafındaki hanelere emin kılar», «seyyidi eyyamı yevmü Cum'a, seyyidi kelâm Kur'an, seyyidi Kur'an Suretulbakare, seyyidül Bakare de âyetülkursîdir buyurmuştur

KURSÎ LÛGATTE üzerine münferiden oturan ma'lûm şeydir ki esasen taht ve ilmi şerifin aynı surette olan makamı mahsusu ve muntazı demektir, nefsi ilmi ve âlme dahı ıtlak olunur. Bilâhare iskemle ve sandalye gibi şeylere dahı ta'ini edilmıştır. Lisanımızda en çok makamı ilimde musta'meldir, her hangi bir sevin aslına ve toplandığı yere dahı kürsî denilir. Netekim kursii memleket, payitaht ma'nasına gelir. Bunun aslı olan «kurs» kelimesinde ictima' ve imtizac ile keçe gibi gıriftleşib muhkemleşmek ma'nası vardır. Hasılı hakikî ma'nasıyla kürsî ancak bir kışı oturabilen en yüksek bir nevi sandalyedir. Binaenaleyh Yerleri Gokleri kaplamış bir kursî tasavvuru bu ma'nayı ma'rufun aynı olmiyacağı da şüphesizdir. Aynı zamanda bu kelimenin bize bir hâkimiyet ve saltanat, bir ilim, bir şeref-ü azamet ve nüfuz mefhu-

mu ifade ettiğinde de şüphe yoktur. Bız bir memlekette bir kursî bir taht tasavvur ettiğimiz zaman evvelâ bir menleket, saniyen onun içinde bir payitaht salisen o payitaht içinde bir Arş bir saray rabian o saray içinde bir taht hanusen o taht üzerinde bir reisi hâkim sadisen bu hükumdardan bütün memlekete şamil bir nüfuz tasavvur ederiz ki bunda hükümdar zarf zarf içinde memleketle tamamen muhat ve aynı zamanda nüfuzla muhittir ve bunda en şayanı hayret olan nokta da bir şey'in hem muhit ve hem muhat olabilmesindeki sirdir ki aynı ılımda de vardır Ve bu nokta insanlara vahdeti ilâhîyeyi en güzel telkin edecek olan bir lemhadır. Âyeti kursî bize bu mazmunu telkin etmekle beraber gösteriyor ki memleketi ilâhîye Semavat u Arzdır Fakat bunlarla kursî ilâhî muhat değil muhittir Bızın kursî tasavvurumuzun hilâfınadır Allahı tefekkür ederken hep muhattan muhita doğru geçmelidir. Taht veya payitaht memleketi Semavat ve Arzı muhit, Arş, tahtı muhit, Rahman Arşın içinde değil üzerinde ve Allah hiç muhat değil hep muhit ve kayyumdur ve obirindeki tezaddı kaldıran budur Şu halde kursî ilâhî bize ancak bir isim, ve muhattan muhita geçerek nihayet Semavat-u Arz tasavvurunun mâvera-sından muhenni ve nâkabılı tahâyşül bir mefhumu azamet ile ma'lûm olabilir Bunun hakikatini ta'yin edebilmemize mîkân yoktur, Maamafih müfessirin bunun ta'rifinde bir kaç vecih, rivayet etmişlerdir Şöyle ki

1 — Kursî, Semavat-u Arzı kaplamış bir cısmı azımdır Buna Arşın kendisi diyenler de olmuştur Lâkin ahbarı sahiha «kursî Arşın tahtında ve Semavatın fevkinda bir cısmındır» Diye varid olmuştur Kursî, mevzu kademeyndir Suddiden menkul olduğu üzere Semavat-ü Arz kursının cevfinde, kursî Arşın altında ve ıkı ayağının mevziidir Bunda mevzu kademeyn kademi Arşın mevzu olduğu musarrahtır-ki bunu ruhi a'zamin veya

hamle Arştan büyük bir Meleğin mevzi'î kademeyn diye gosterenler de vardır. İşbu mevzi'î kademeyn ta'rifi kürsînin payı taht ya'nı makarrı hukûmet ma'nasile alâkadar olduğunu aşıkâr gösteriyor. Semavat-u Arz ma'lûm olan bütün âlemi cismanînini ifadesi olduğu cihetle bunları kaplamış olan cevfi kürsînin bir cism olması Semavat-u Arzda ma'ruf bulunan ecsamın cismaniyetinden başka bir cismaniyet demek olduğunu da unutmamak lâzım gelir, ya'nı kursî bir cismi mütehayyiz değil aynı hayyiz olan bir cism demek oluyor ki bunun cismaniyeti madde ile değil, ıntıdadı mutlak, tabırı aharle ale'lumunı mahall-u mekân denilen bu'di mucerred ve cevfi küllî ile tasavvur olunmak mümkündür Zira mekanı mutlak denilen bu'di mücerred, feza, madde ıntıdadının künhunu ifade eden bir ıntıdadı mucerreddir, bu'd ve ıntıdad ise cismaniyetin en umumî manasıdır Fakat ecsamı maddiye bunda mütehayyiz olduğu halde bu başkaca bir hayyizde mütehayyiz değildir, ve diğer ecsam ile kabılı tedahuldür Lâkin şu âlemi cismanîde görülen kuvayı maddiye ve şunatı vucudiyenin mevkiî tecellisi de budur. Butun ecramı ulviye bunda mutemekkin ve aralarındaki âlemi esîrîve varıncıya kadar bütün emvaci mekfufe bunda kâmdır Harekât u sukûn bunda carıdır Ancak zaman ve âlemi ervah bundan daha vasi'dir Bir zamanlar malûmatı fenniyeye bir kıymeti sabite ısnad eden ve munze-lâtı ilâhiye hududunun hududı fenniyeden çok vasi' bulunduğunu düşünmiyerek âyatı Kur'anıyeyi zamanının malûmatı fenniyesine göre izah ve tevîl etmekten zevk alanlar o zaman hey'eti âlemi hakkında Batlemyus ılmı hey'etının en yüksek bir mevki'î fennîyi haiz olması ve kendileri de bu ılmın mütehassıslarından bulunması hasebiyle Semavat-u Arzı ona göre mulâhaza ve te'vîl ettikleri gibi kursînin cismaniyeti hakkındaki asarı da o fennin nazariyatıyla izaha çalışmışlar ve binaenaleyh «kursî

feleki samin olan feleki sevabı, Arş da feleki tası' olan feleki atılâstır» diye te'vil eylemişler. «Kürsîde Semavatı sebî' bir kalkan içine atılmış yedi para gibidir», «Arşta kürsî büyük bir sahraya atılmış demir bir halka gibi bir şeyden ibarettir» mealinde mervi olan iki hadîsi şerîfi de buna delil gibi farzetmişlerdir. Bu gün goruyoruz ki işbu dokuz felek nazariyesi fenniyesi kuvvetini zayı' etmiş olduğu halde âyatı Kur'aniye ve ehadisî nebeviyye nazarlarda yine bu günkü Semavat-ü Arz gibi bütün kıymetile tecelli edib durmaktadır. Binaenaley bunları behemhal kendi ma'lûmatımızın dairei ihtasına alarak izah etmeğe çalışmak ne icabatı fenniyyeye, ne de icabatı diniyyeye muvafık değildir. Bu iki hadîsi şerîf bize kursînin feleki samin veya feleki sevabı olduğunu değil, nihayet Semavat-ü Arza nazaran büyük bir mekân, Arşa nazaran da pek küçük bir daire olduğunu temsil etmektedir. Binaenaleyh asrı hâzirdaki ma'lûmatı fenniyyeye göre buna bir mana vermek lâzım ise kürsîyi mekânı mutlak mefhumile tasavvur etmek elbette daha muvafıktır ve bubızın kendi mulâhazamız değildir, imam Fahrüddinî razî bu âyetle değil lâkin Fâtıha tefsirinde kursîyi mekân, Arşı da zaman nazariyeleriyle mutalea etmiştir. Çunku mekânı mutlak semavat-u Arzı cövfine almış kaplanıdır. Ve halbuki bütün mütadâ mekânî şu andaki bir lahzaî zamanıyenin içine sığmış mâzî ve istikbalin cereyanı mutevalısı içinde bu dairei hal tıbbî büyük bir sahrada küçük bir halka gibi kalmakta bulunmuştur. Maamafih diğer taraftan kursî ve Arşın manevî hasıyyetleri hakkında da rivayetler vardır. İnsan şu mutaleaları tefekkür ederken bile farkına varır ki Semavat-u Arzı mekândan başka ihata eden, kuvvet u kudret, akl u ilm ve bunların fevkinde ruh vardır. Ve hatla zaman, mekânı muhit görünürken bunun da ruhla tecelli eden bir şeyen olduğu ve binaenaleyh âlemi ilm-u ruhun zamanı dahi kaphyan bir muhit bulunduğu.

nu takdir eder Netekim kursî ruhu azamın veya diğer büyük bir meleğin mevzı kademeynı denilmişti Şu halde bunların esası hududı Arşa dahil iseler de kursînin kursî olması mucerred cesamet ü imtidaddan değil bu manevî kuvvetlerin de bir tecellisine mazhar olmasındandır. Ve Al-laha izafetü de bundan olınalıdır Buna binaen

2 — Kursî, saltanat u kudret ve mulk demektir, zira ilahîyet ancak kudret-u icad ile tezahur edeceği gibi hısanda da taht ve kursî denildiği zaman bizzat kudretü hâkimiyet murad olunduğu vardır.

3 — Kursî ilâhî ilımı ilâhî demektir, zira kursî ilım taht manâsından daha ma'rultur ve bu munasebetle nefsi ilme dahi mecazen kursî denilir Bu rivayet, İbnı Abbas Hazretlerinden mervidir İbnı Ceziri Taberî gibi bir hayli mufesssırın bunu ihtiyar etmişlerdir

4 — Bu kelâmdan maksud Allahın azamet-u kibriyasını mahzâ bir tasvırdır Cenabı Allah halka zat ve sıfatını ta'rif ederken nâsın mulûk ve eazım hakkında mu-tatları olan suretlerle hitab buyurmıştır Netekim Kâ'beyi kendine beyt yapmış ve tavaf-u ziyaretini emrevelmiştir Zira nâs hükûmdarlarının saravlarını ziyaret ederler, Haceri esvedin Arzda yeminullah olduğunu soylemiş ve mevzı-ı takbıl yapmıştır Netekim nâs mulûklerinin ellerini ve eteklerini operler Kezâhık bu kabılden olarak yevmı kıyamette kullarının muhasebesi hakkında Melâikenın Enbiyanın, şuhedanın huzurda bulunacaklarını ve mizanlar vaz'olunacağını zikretmiştir İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş «الرجس على العرش اسوى» buyurmus ve bunu tavsif ederek «وأتى الملائكة حايين من حول العرش يسبحون محمد وحميم» buyurmus, sonra kendine kursî de isbat etmiş «وسع كرسيه السموات والارض» buyurmuştur Bundan anlaşılır ki Arş ve kursî gibi teşbihî iham eden ellaz Ka'be ve tavaf ve Haceri esved hakkında daha ziyadesile mevcuddur Halbuki bunlar da

meselâ Kâ'benin beytullah olmasında Allahın beytuteti gibi bir manayı teşbih ve tescim maksud olmadığı Nâsıl muttefekun aleyh ise Arş-ü kürsi hakkında da maksud, azamet ve kıbrıyayı ilâhînin tasvirinden ibaret olduğunda tereddüd edilmemek lâzımgelir. Kaffal ve Keşşaf gibi muhakkıkın de bunu ihtiyar etmişlerdir Bu surette kürsiden murad nedir? Ve nasıl şeydir? diye düşünmeğe lüzum yoktur. Bu ızah Cenabı Allahu cismanî şaibelerden tenzih için pek güzel olmakla beraber kursî ilâhînin vakı'de bir medlûlu olmadığını kabul etmek de hılâfı zahırdır Evet ma'ruî olan hakikat manasile bir kursî bir taht maksud olmadığı berveçhibâlâ muhakkaktır Maamafih bir beytullah bulunduğuna iman etmek lâzım olduğu gibi bir kursî ilâhî bulunduğuna iman etmek de lâzımdır Ve bunun az çok cismanî bir mefhumu muhtevî olması Cenabı Allaha hâsâ bir cismaniyet isnadını müstelzim değildir, mes'elenin ruhu kursînin Allaha ızafetını lâyıkiyle düşünabilmekte, bunun bir ızafeti ku'ud olmayıb bir ızafeti rububiyet olduğunu anlamaktadır Âyetten anlaşıldığına göre kursî ilâhî bir taraftan eesamı mad-diye mecmuu olan Semavat-u Arzın hepsini kaplayıb tutan muhit eesamı bir şeydir Biz bunun kürsî ismile mevcudiyetine iman eder ve hakikatını idrak ve ıhata edennyeceğimizi anlarız Diğer taraftan az çok bir tasavvur edinebilmek lüzumuna kanı olur isek kursî ilâhîde tahtı saltanatla, kursî ilim mefhumlarındaki kemal mazmunlarını cemî' ve kasır ve fanı mefhumları «حی قیوم»، «ایس کائنات» medlûlleri mucebince tayyederek onu mutlak bir ilm-u saltanat tecelligâhı olmak üzere mulâhaza ederiz Ve binaenaleyh haddı zatında azametü kıbrıyanın tasavvuru mucerredî değil, sureti tecellisinin de bir ifadesini tazammun etmiş bulunduğunu tasdik eyleriz Ve bütün eesam ve eeramı ulviye ve suflıye kursînin icinde kaldığından onun üzerinde

icrayı hükmeden sahibi ilm-u saltanatın cismaniyet fevkinde bir vücudî âlâ olduğunu da yakinen anlarız Ve daha vazih olmak için kürsünün cesametini ifham eden ahbara nazaran diyebiliriz ki kürsü ilâhî Semavat-ü Arzda tecelli eden bütün maddelerin, kuvvetlerin kaynaşmış bulunduğu bu'dı mutlak ya'nı ilm-u irade ve kuvvetten muarraf olan sadece fezaî mücerred değil, bunların bir mır'atı tecellisi bulunmak haysiyetiyle mekân ve hayyızî küll olmak muhtemeldir Bunda mütemekkin olan Allah değil Semavat-u Arz denilen ecesam ve eceramı mutehayyız mecmuudur. Bunun fevkinde daha vasi' olarak ımtidad zamanî ve âlemî ukul ve ervahı muhtevî ve melâike mukarrebîn ile mahfuf Arş vardır. Ve burası fevkalme kândır Artık bunda ma'nayı cismaniyet yoktur Ve «الرحمن على العرش استوى» medlûlu üzere Allah tealâ Arşın içinde değil rahmanîyyetle fevkindedir Ve bu fevkiyyet lâme kâni bir fevkiyyettir «وما وسعت كل شيء رحمة وعلما» âyeti inukteza sinea da ihata ilâhiye rahmet u ilim cihetiledir. Ve kürsü bu ilm-u rahmetin bütün âlemimize mahallî tecellisidir Binaenalevî ne kursünün, ne Arşın Allaha ızafe-i ızafe-i tahayyuz değildir Mulk-u tasarruf, zabt-u teshir ve hukm-u emir gibi tecelliyat ile bir ızafe-i rububiyettir Bu ızafe-i, bu tecellî sayesinde ki ervah ile ecesam, zıhr ile haric birleşerek nokta-i tahakkuklarında vücudî hakır bir lemhasına mır'at olurlar da Yerlerin Göklerin mekânların zamanların, kursünün Arşın ihata edemediği vücudî ilâhiyi kalbî mu'min, eşyanın her zerresinde mekânın her noktasında, zamanın her lâhzasında marifetî yol bulur ve her şeyi idrake ancak bununla muvaffak olur Hak demeden hiç bir şey bilemez ve zâtı hakka muteallık en yüksek ma'arifetî de «ما عرفناك حق معرفتك» dir bunun için de sade ma'rifetî iman olamaz, se'âî iman, se'â ma'rifetten geniştir Ma'rifette bir kayıd vardır, iman ise bilâ kayd-u şart bir islâm bir alâkai lâhiyedir Ve er

buyuk temaşa ondadır Buna mahallolan kalbı mü'min de Yerlerden Goklerden geniştir Bunun için mekâm mutlakin dahı kuvayı mütecelliyesiyle beraber Semavat-u Arz cumlesinde dahil olması daha ziyade muhtemel bulunduğundan en salmı iman kursî ilâhîve beyanı ilâhî veçhule iman edib ma'rîfet taslanamaktır İşte Semavat u Arz ne kadar zahır ise Allah ondan daha zahirdir Onları muhit olan kursî ve onun maverası ne kadar batın ise Allah ondan daha batındır Bununla beraber o havv-u kayyum hem evvel hem ahırdır. O halde bundan başka ma'bud, bundan başka ilâh nasıl tasavvur olunur İhtıyar-u irade gibi bir lûtfi ilâhîyi sui istimal edib o geniş kalbı darlatıb da Allaha ve onun emirlerine kutredenler zahm oluaz da ne olur? bunlardan ziyade nefislerine zulmeden nasıl tasavvur edilir? Bunlar hep cebr u ikrah isterler, dıne davet edildikleri zaman Allah istiyorsa bizi zorla dındar yapsın derler lâkin (لا إكراه في الدين) dinde ikrah yoktur — Allah onu zorla kimseye vermez Dini ihtıyar ile dilemek lâzım gelir dinde ikrah kanunu yoktur Bunu böyle anlamalıdır Çünkü fiddin ikraha müteallık değil, haberdır Ash ma'na ikrah, dinde yoktur demek olur Ya'm sade dıne değil her neve olursa olsun cınsı ikrah dını hakkolan islâmda mevcud değildir, daire dinde ikrah, menfidir Dının mevzuu ef'ali ızırariye değil ef'ali ihtıyariyedir Bunun için ef'ali ihtıyariyeden birisi olan ikrah, dinde menhıdır Hasılı nefiy veva nehiy edilen ikrah yalnız dıne ikrah değil, her hangi bir seve olursa olsun cınsı ikrahtır Yoksa dinde dıne ikrahı yoktur amma Dunvaya ikrah olabilir demek değildir Belkı âlemede ikrah bulunabilir amma dinde, dının hukmünde, dının dairesinde olmaz veya olmamalıdır Dının şanı ikrah etmek değil belkı ikrahtan korumaktır Binaenaleyh dını islâmın bihakkın hâkım olduğu yerde ikrah bulunmaz veya bulunmamalıdır.

Cebr-u ikrah olursa onun haricinde olur Şu halde din, ikrah ediniz demez, ikrah meşru' ve mu'teber olmaz. İkrah ile vaki' olan amelde dinin va'dettiği sevab bulunmaz, rıza ve husnı niyyet bulunmayınca hiç bir amel ibadet olmaz. «اما الأعمال فاليات» dir Metalıbı dinîyenin hepsi ikrahsız, husnı niyyet ve rıza ile yapılmalıdır. İkrah ile i'tikad mümkün değil, ikrah ile gösterilen iman, imanı hakikî değil, ikrah ile kılınan namaz, namaz değil, oruç keza, hacc keza, cihad keza ilah. Bundan başka bir kimsenin diğerine tecavuz edip de her hangi bir işi ikrah ile yaptırması da caiz değildir, basılı hukmı islâm altında herkes vazifesini bilhıtiyayı yapmalı, ikrahsız yaşamalıdır. Cihad da bu hikmet ile meşru'dur. «و» de zarfiyet değil sebebiyet manası mulâbaza edirse mana şu olur ikrah din için yoktur, vahud ikrah din için, dine idhal için yapılamaz. Zira ikrah bir kınseye hoşlanmadığı bir işi tîlen bir tehdid ile iltizam etmektir. Halbuki din hoşlanılmıyacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın koku tasdik ve i'tikadı kalbidir. Bu ise sırf bir rıza ve husnı ihtiyar ısıdır. Bunu «يعمل ما ردد» olan Allahdan başka kınise iltizam edemez. Meşruyeti ilâhiye ile iman ve hattâ iman ile amelî salih cebre değil husnı ihtiyara ve rızayı vieda-nîve menut bulunduğundan din için ikrah mümkün olmaz. Ancak tebliğ ve teklif edilir «و لو شاء ذلك لآمن من في الأرض كلهم»- binaenaleyh dinc duhul için kınseye cebr-u ikrah yapılmamalıdır. Çünkü mukrehin ızhar edeceği iman iddallah imanı hakikî olmaz. İkrah ile hakikî bir mutedeyyin kazanılmaz. Maamafih kalbe Allahdan başkasının nazarı nafiz olmayacağından ve bu ikrah halinde olsun iman edene de sen ikrah ile iman ızhar ediyorsun yine kâfırsın denilmez, kâfir muamelesi edilmez. Halî tebeyyun edip şuphe zail oluncıya kadar bakılır. Çünkü o imanı ızhar etmesi de az çok bir eseri ihtiyardır. Hiç istemese idi onu da yapmazdı. Demek ki zevki

imanı bir zerre olsun tatmıştır Bu cihetle «لا اكره والدين» Zec-
cacin dediği gibi harb ile ızharı islâm eden kerahete nisbet
edilmez demek olabılırkı ikrahın bir manayı lûğavîsidir

İkrah ne hacet, cebr u ikrah beklemekte ma'na nedir ?
Ukalânın hepsi dine sarılmak lâzım gelmez mi ? Çünkü
(قد بين الرشد من العي) ruşd, gavayetten, doğruluk, sapıklık-
tan ıyice ayrılmıştır — Bu kadar Peygamberlerden, ilmi
ameli bu kadar beyyinatın ve nihayet saltanatı ilâhiye-
nin bu kadar büyük tecellısından sonra iman ve dının
insanlara bairi felâh-ü saadet, kufr-u ilhadın badiı ikab-u
felâket olduğu kat'iyen tebeyyun etmiş Hak batıldan,
hayır şerden temeyyuz evlemiştir Belli ki ehli dın, muhak-
kak mes'ud olacak, ehli kufur de muhakkak ceza ve ikab
gorecektir, ve bunlar her nereden gelse kendi ihtiyarla-
riyle kendi kesıbları olacak ve o zaman bu mecburiyet
bir ikrah manasını tazammun etniyecektir, bu bilhassa
şunu gösteriyor ki «dinde ikrah yoktur» deyince hiç kimseye
teklif, ceza ve ikab yoktur demek anlaşılmasın, elbette
ruşdun gayden kat'iyen ayrılmış bulunması, hilâfı dın
harekâtta muhakkak bir ikabın mutebeyyen olmasındandır

Ma'lûmdur ki cebr-u ikrah, fi'le takaddum eder de o
fi'il için ihtiyarı selb veya ıfsad eyler ve o fi'il böyle
rızasız yapıldığı için netice fi'liyesi hayır veya şer failının
hakkı muktesebi olmaz, mes'uliyeti ikrah edene aird olur,
mukrihin elinde mukreh bir âlet olur Artık kazanç,
maksad, ikrah olunanın değil, ikrah edenındır Fakat
ikrahsız yapılmış olan kufr-u zulmun, lısk-u isyanın bil-
ihtiyar kazanılmış bir fi'li mukteseb olduğunda da şuphe
yoktur Ve artık bu yapıldıktan sonra onun neticesi lâzı-
ması olan ceza ve ikab da failının kendi kazancı, kendi
bir ıstıhkakıdırkı bunda manayı cebr-u ikrah tasavvur
olunmaz, o kendi kendine zulmetmiş olur Allah tealâ ise
kemalî rahmetinden kullarının ne kendilerine, ne de başkala-
rına zulm u tecavuz etmelerine razı olmadığından onları koru-

mak için hududlar ta'yın etmiş, din ve ahkâmını bildirmiş «لا إكراه في الدين» buyurmuştur Bu nass mucebince ikrah, avarızı ehliyettedir, darı islâmda ikrah, memnudur Hattâ hiç bir kimseye dinı islâma girmek için bile cebredilemez, herkes dininde serbes ve muhtardır Ahkâmı islâmiye altında müşrik, ehli kitab, Yehudî, Hıristiyan hepsi hurriyeti diniyelerinde yaşayabilirler, meselâ bir müşrik dilerse Yehudî veya Nasranî olabilir, hiç birine musلمان ol diye cebredilmez, ahdinde durmak ve vergisini vermek şartile dininde bırakılır Fakat her kim olursa olsun ahdinde durmayanları da cürmüne göre cezasını görür. Birrıza kabulü islâm ettikten, Allaha ve Peygamberlerine ahid verdikten sonra döner irtıdad eder de tevbe etmezse mücazat edilir ki bu bir ikrah değil, nakzı ahidın neticesi zarurıyesıdır Bu noktada imamı Şafî gibi ba'zı ulema ahidı islâmında bulunan Mecus veya Nasâradan birisi eski dininde kalmayıp da meselâ Yehudî olacak olsa ben onu ya eski dinine ruc'u et veya islâm ol diye cebrederim demiştir Fakat İlanefiye ve saire demişlerdir ki «الكرامة واحدة» mucebince o suretle tebdilî dinde bir nakzı ahid manası yoktur Binaenaleyh ya don veya islâm ol diye cebr edilmez Ancak dinı islâma girdikten sonra donen nakzı ahdetmiş olur Ve yalnız bu tevbe etmezse cezası verilir Bundan başka ibadat ve sair muamelât gibi rıza şart olan furu' a'malda dahı ikrah gayrı mu'teberdir Fı'lın nefazına mani'dir. Meğerki fı'l fı'lı şer'i olmayıp fı'lı hissî olsun Ve her halde ikrah bir taaddıdır, derecesine göre cezaya müstehluktur. İşte dinı hakda hurriyeti vıedan ve ahd-ü mısak ve hukuk bu kadar yuksektir Hattâ bundan dolayıdırki ilânı cihadda bile düşmana ya dinı hakkı kabul etmesi veya mağlûbiyeti teslim ederek dininde kalıb hukuku mahfuz olmak üzere islâm tabıyetinde vergi vermesi beyninde ihtıyarına mufavvaz bir teklif yapılır. Bunlardan birini kabul ederse bilmusaleha

ahdına riayet edilir, kabul etmediği ve harben mağlûb olduğu takdirde de yine tebdilî dine cebredilmeyib adalet dairesinde bir vergiye bir, ınzibata mecbur tutulur. Demek cihad, tebdilî din için bir vasıtai cebriye değil, dini hakkın ulviyyetini fi'len isbat eden bir beyyinesi haktır. Zira ikrah ile din olmaz Fakat beyyinatı akliye ve ilmiye yı dinlemeyen kefere ve zalemenin tecavuzatı da böyle bir beyyinesi fi'liye olmadan durdurulmaz, herkes her türlü zulm-u ikraha ma'ruz kalır Maahaza cihad-u kıtal bir ikrah değil, bir varıştır Hanga tarafın tehdidini ıka' edebileceği gayri ma'lûm bir ımtıhandır. Bir de cihad, hukmi din cari olan Darıslâm haricinde cereyan edeceğinden ikrahın menfi olduğu din muhitından harıktır Darı harp zaten darı ıkrahtır Boyle iken yukarıdan beri beyanı ilâhînin sıvaki dikkatle mulâhaza edilince anlaşılır ki «لا اکراه والدى» nazmı mubını emri cihadın gayesini tesbit etmektedir Ya'ni cihadın hukmeti insanları ikrahtan korumak, ikrah kabul etmeyen dini hâkim kılarak ilâi kelimetullah etmek, va'm herkesi mensub olduğu akideden cebrlen çıkarmağa çalışmayıb hakkın bulıhtıyar kabul ve ımtısarna sed çekmek istiyen ve gucunun yettiğine cebr-ü ıkrah eden hak düşmanlarının def'i ve mevanın ref'i ile kalbı selim ve akli mustakim için tebevyun etmiş bulunan ta'iki rusdu, hâkimiyeti hakkı umuma arz-u ilân etmek ve bu suretle ummeti Muhammedî cemaatı mürselin miyanındaki makamı Muhammedî ile mutenasib olarak mileli muhtelifeden inurekkeb bir hey'eti ıctınaiye üzerinde musalemeti umunıyeyi kâfil kalbı kül gibi hâkim bir ummeti vasat yapmak ve Peygamberlerin hiç birini tefrik etmeyib hepsine aledderecat iman ile vâhdanıyeti ilâhiyeye muhtem olan dini islâmı bütün dinlerin rabıtai kulhiyesi ve hedefi terakkısı olan bir dini umumî olarak mudataa ve ızhar cylemektir Bunun için islâmda gayeyi harb ımtıkam, katıl, tebdilî dine icbar değil, hasmı

mağlûb etmek ve kuvveyi cebriyesini alıb dîninde serbes olarak hükmi hakka tabî' tutmaktır kı ı'lâi kelimetillah bundadır. Bu sebeble her ne zman müslûmanlara za'f tarî olur, Dîni hak müdafaa edilmezse fîtneler kopacak, cebr-u ikrah çoğalacak, butûn beşeriyet here'û merce uğrayacaktır.

Lâkin bu izahtan sonra bir sual kaldı. Balâda «وقالت لهم حتى» âyetinde gorulduğı üzere Mekke ve hatta Ceziretül'arab müşriklerine ehli kitab gibi hurriyeti dîn verilmemiş, bunlar hakkında «امرت ان اقاتل الناس حتى» hadîsiyle ya ıslâm ya olûm ılân edilmişti. Bu ise «لا اكره والدين» hukmune münafi değıl mıdır ? Bunun cevabı şudur Eğer munafî ise iki âyet birbirini nesih veya tahsis eder onların bunda dahil olmadığı anlaşılr Bununla beraber şu da bilinmelidir kı onlara hürriyeti dîniye verilmemesi bilhassa «لا اكره والدين» hukmunun tatbıkını te'min icindir

Bu munasebetle mufessirinden bir kac kavil vardır

1 — Bu «laıkrahe» âyeti mukaddemâ sureti umumiyede nâzıl olmuş ve bil'ahare cihad ve kıtal âvetleriyle neshe dilmiş bulunduğı Zevd ibni Eslemden mervıdır Fakat bu kavil ıtlakile savab gorulmemiştir Filvaki «مدى الرشد» bunun nuzulü dînin tebeyyuni kâmilinden sonra olduğınu gostermede ve boyle bir mulâhazaya mani gorunmaktadır Bir de gorulduğı üzere cihad mes'elesi esasen buraya dahil değıldir kı onunla nesih, mevzuı bahs olsun Lâkin şunu bilmek lâzım gelir kı her nesih nâsıhın derecesi tenavulune goreğir Binaenaleyh bu, cihad ile mensuhtur demek diğer ahvalde muhkem demektir, ve bu sebeble ıkrahin cihada şumulú bulunduğuna zahab olabilecekler için bu rivayet muhımdır, demek olur kı bu âyette boyle bir ihtımal varsa bu ihtımal, mensuhtur Ve rivayeti nesih ancak bu cihete munhasırdır Yoksa cihad âyetleriyle mutebakının mensuhıyetine imkân yok-

tur, âmm, ba'dennesih mütebakide yine kat'idir H
nesih, kullî değıl cüz'idir.

2 — Bu âyet, Ehli kitab hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh Müşrikîn bunun umumundan harîedir. Bu vaki «لَا كُرْهَ لَكُمْ فِي دِينِكُمْ» âyetinden başlıyan sıyak bunu muvakkat olduğu gibi sebebi nuzul hakkındaki rivayetler de bunu müteyyiddir. Rivayet olunuyor ki bi'seti seniyeden önce kaddem Ensardan bazıları evlâdlarını Yehudiyyete ve Nasranıyyete sokmuşlardı, dîni islâm gelince bunları ıkrâh etmek istediler. Kable'l-islâm Ensardan bir kadının çocuğu yaşamadığı surette çocuğu yaşarsa onu Ehli kitab ile beraber ve onların dîni üzere bulundurmaya nezrederdi bu sebeble Ensar çocuklarının bir takımını Ehli kitab dîninde bulunuyorlardı. Binaenaleyh islâma geldikleri zaman dediler ki biz vaktile bunların dînlerini bizim dînimizden efdal görürdük de çocuklarımızı onun için sevkölerdik, mademki dîni islâm geldi her halde biz bunları ıkrâh ederiz dediler, ezcümle Benî Salâm ıbnı Ayften Husayn namında bir Ensarının iki oğlu vardı. Mukaddema Şam tuccarlarının telkîni ile Hristiyan olmuş gitmişlerdi, bi'seti seniyeden sonra Medineye geldiklerinde babaları bunlara «vallahı sızı bırakmam illâ musluman olmalısınız» diye sataştı, onlar da ımtına ettiler, ucu bir Resulullah'a müracaat ettiler, bunun üzerine bu âyet nazil oldu, babası da onları bıraktı. Bu hâdiseler gerek cihada ızından evvel olsun ve gerek sonra, her ıki takdirde sebebi nuzul müşriklere şamil değıldır, o halde hukmunun umumu da Ehli kitaba aiddir. Ve mensuh değıl muhkemdir. Bu güzel lâkin sebebin hususu hukunun umumuna mani' değıldır, «لَا كُرْهَ لَكُمْ فِي دِينِكُمْ» ise eandır. Sonra bu hüküm yalnız Ehli kitaba mahsus olsa idi, dari islâmda Ehli kitabdan ma'adasına ahid ü eman verilme-
mek lâzım gelirdi. Halbuki Ceziretül'arab müşriklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır. Şu halde bu âyet

alelîtlak mensuh olmadığı gibi unumu Ehli kıtaba da has olmamalıdır. Netekim Hazreti Enes sebebi nuzulu «Resulullah birisine» اسم = muslûman ol» buyurmuştu, o da «احدى كارما = kendımı hoşlanmaz buluyorum» demişti, bu âyet bunun hakkında nazıl olmuştur» diye rivayet etmiştir ki bu sebep daha mutlak olmağla hukmun unumunda daha zahirdir

3 — Ma'lûm ki Arab müşrikleri hakkındaki muamele «لا اكره والدين» emrine mübtendir «ولا تلوم حتى لا تكون مته وبكون الدين لله» ise «ba'de islâmı'arab dinde ikrah yoktur, vergi kâfidir» mealinde olduğunu tefsiri Kelbide beyan eder. Demek ki rüşdün gayden tebeyyunu o zamandır. Ve bu hüküm mâkablüne şamil olmaz bu ma-naca bu âyet «ولا تلوم حتى لا تكون مته» âyetinden sonra nazıl olmuş demek olur. Mukaddem ise muahharı ne nesih, ne tahsis edemiyecüğünden «lâikrahe» umumu uzere kalır Bu surette aralarında bir cihetten tearuz varsa muahhar mukaddemi neshetmiş olacaktır Halbuki bunun evvelkını nâsîh olduğuna dair hiç bir kaıvı yoktur, ve olamaz Zira bunun tarihen muahhar olduğu sarabaten ma'lûm değildir. Bâ-lâda görüldü ki hilâfına rivayet bile mevcuddur. Binaenaleyh usulen mukarenete mahinul olmak lâzım gelir. Böyle olunca da yekdiğerını mutekabilen tefsir ve tahsis edebilirler, Şu halde tebeyyunu rüşdi islâmı Araba ve ademı ikrahi ondan sonraya tahsis de doğru olamaz Evvelâ bıdayetı islamda ikrah değil mukabele bilmisil bile yapılmadığı ma'lûm, şimdi islâmı Arabdan sonra da ademı ikrah, musellem, bu arada muslûmanlar arasında bulunan Arab müşriklerine dahı bu hâdiseye kadar hiç bir ikrah yapılmadığı ma'lûmdur, o halde «لا اكره والدين» ın bütün şumulile ma'nası «dını islâmın dairei hukmunde ikrah yoktur» demek olur. Harb ve harbî mes'elesi bu hükümden esas ı'tibarile haric olduğu gibi ikraha mukabele ve cürme ceza da bundan haricedir. Ancak bu âyeti

«وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ النَّارِ» âyetleriyle beraber mulâhaza eylemek lâzımdır. Binaenaleyh âhiri âyetin de delâlet edeceği üzere dını islâmın dairei hükmünde ikrah bulunması tahsisan iki kayd ile mukayyeddır ki biri fitne bulunmamak, biri de darı islâmda edyanı saire erbabının nakzı tâbüyyet etmemeleridir âmm ise ba'dettahsis zan ifade eder, burada fitneden murad ise şirk ıdı, lâkın umumî manasıle ahzı de caızdır Bu surette ikinci kayde de şamil olacağından bu bir kayıd dığerinden muğnı kalır Demek ki, hasılı mana şu olur «Fitne yoksa dinde ikrah yoktur, çünkü rüşd, dalâletten ıyıce ayrıldı, bunları karıştıranlar belâlarını bulurlar»

Binaenaleyh (فمن يكفر بالطاعات و يؤمن بالله) her kım Taguta, azgınlara veya azgınlıklara kufredib Allaha iman eylesse, ya'nı hulûsı kalb ile لااله الا الله diyerek evvelâ o Tagutları kokunden sıler, samiyen butun mevcudıyetile Allaha iman eder ve binaenaleyh Allahın gönderdiği Resulleri, munzelâtı hakkı tasdik eylesse (فقد استمسك بالعروة)

(لا اعصام - o muhakkak en sağlam kulpa yapışmıştır (الوثق)

(لها) ki kopmak onun için değil - bu habli metnin kulpu, o tutamak ne kopar, ne kırılır Ancak bırakılırsa tena düşulur Bu beyyınatı ılmıyye ve ameliyyeden, hakk u batılın bu temeyyuzunden sonra muktezayı akl-u rüşd artık bu gün var yarın yok, fanı, bâtil, zıllı, zail, kırılıb dokulecek, nihayet kendine tutunanı düşurub bırakıb gıderecek olan Tagutların, Firavınler, Numrudlar, Şahırlar, Kâhınler, Şeytanlar gıbı azgın, sahte ma'budların çuruk kulplarına yapışmak değil, من الال الى الالاد حی قوم، şaşmaz, yanılmaz, uyumaz, nızganmaz, Semavat u Arzın malikul-mulkü, ızın olmaksızın huzuruna yanaşılmaz, şefaate cur'et edilmez, sahıb kıbrıya, gızlı aşıkâr, cüzî kullî her şey'e

alim, her şeyden habîr, ilminin künhüne ırılmaz, o bildirmediğçe bir şey bilinmez, kursî celâlî Yerleri Gökleri tutmuş, Yerler Gökler kabzaı kudretinde lâ şey kalmış o yüksek, pek yüksek uluvvi kudretî, şanı azametî bi payan «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» olan Allah tealânın kopmaz kırılmaz urveı vuskasına ıki elile seve seve hırzıcan edib yapışmak, ya'ni bittemsıl o kursî ilahîden uzadılmış kopmaz kırılmaz bir hablî metnin kulpuna, tutamağına benzıyen ve dının başı olan tevhdı hakka husnı i'tikad ile iman edib muktezasile amel etmek ve onu hiç bırakmamaktır İşte bu imanı yapan boyle bir kulpa yapışmış olur (و) lâkinbu iman ve i'tikad yalnız sözde ve yalnız kalbde kalmamalı, ağız, gonul bir, iç dış musavı olmalıdır Çünku (الله سميع عليم)

Allah semî' alîmdır Hem sözleri ışıdır hem niyyetleri bılır Ağzından «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» deyib içinde kufur saklıyan munafıkların ve bil'akıs içinden hakkı bılıb ağzından kufur savuran kâfirlerin yaptıklarından Allah gafıl değildir

TAGUT, tuğyan dan mubalâga sıgasile bir ısımlı cinstir kı aslı ceberut gıbı «tagavut» olub kalbı mekân ile tavagut yapılarak «vav», «elîf» e kalbedilmiştir, mufrede ve cem'a, muzekkere ve muennese ıtlak edılır Aynı tuğyan kesilmiş, tuğyankâr, azım, azman, azıtgan demek gibidir İbnî Cerırî Taberının ta'rifı vecihle Allaha karşı tuğyankâr olub kahr-u cebrile veya birrıza perestış edilib ma'bud tutulan gerek insan, gerek şeytan, gerek vesen ve gerek sanem ve gerek sair her hangi bir şey demektir, bunun tefsirinde «Şeytan, veya Şahir veya Kâhın veya İns u Cinnin mutemerridleri veva Allaha karşı ma'bud tanınıb ıazı olan Fır'avn ve Nümrud gibiler veya eşnam» diye muteaddid rivayetlere tesaduf edılır Ebu Hayyan der kı «bunlar birer misal ile beyan olmak gerektir, çunku Ta'gut bunların her birinde mahsurdur. ilah.» balâdaki ta'rif bun-

ların hepsine şamıldır. Maamafih Kazı Beyzavî bu hasra «Allah yolundan menedenler» fıkrasını da ilâve etmiştir ki daha eam bir ta'rîfî tazammun eder. Çünkü bunu yapanlar ma'bud tanınmış oluyabilir. Şu kadar ki bu da «أمرأت من اتخذ الله هواه» mucebince kendi hevasına uyub kendi kendine ma'bud payesi vermiş addolunabileceği mülâhaza olunursa evvelki ta'rifte dahil olacaktır Bu ızahattan bir kaç faide alacağız. Evvelâ, Tagutun müteaddid tefsirleri mısâl veya tenevvuunu gösterebileceği gibi Şeytan, Sâhîr, Kâhîn, Ma'budî batıl, Mütemerridini ins u cın kelumelerinin her biri Tagut kelimesile ta'rif müşabih mütesadık bir tarzda ifade edildiğine göre bunların ma'nen tam muteradif değilseler bile pek mütekarıb veya mütelâzım olarak kullanıldıklarını da iş'ar edebilir Sanıyen, demek olur ki Tagutun açığı da gizlisi de görünuru de görünmezi de vardır Sahsen, tuğyan mefhumundan anlaşılıyor ki putlar derece tahyede Tagutlardır Bakılırsa zevî'ukul olmıyan asnam-u evsan Tagutlardan ma'dud bile olmamak lâzım gelirdi Zira bunlar kendileri Allaha karşı sahib tuğyan olamazlar ve Tuğyana rıza veremezler, fakat red de edemezler, bu sebeble nihayet bir vesile Tuğyan olabırlar Ve bu vesileyi de azgınlar bulurlar Putlar esasen erkek veya dışı Tagutların hayalleri ve azgınların azınanlarıdır Gızlı veya açık azgınlar bunlarla kendi Tuğyanlarını ıleri surerler Bu cihetle putlar asıl Tagut değil, Tagutların mümessilleridirler. Bu suretle «من يكره الطاعات» sunu iş'ar etmiş oluyor ki emri tevhidde ilk iş putlardan evvel ona saik olan azgın tuğyankârlara küfretmektir Râbian, Allaha karşı tuğyankâr olmıyan ve şırke razı olmak ihtunalı bulunmıyan ve bununla beraber bir takım tuğyankârlar tarafında ilâh diye telâkkî edilen Hazreti İsa ve Uzeyr gibi ekâbırın kendileri Tagutun ta'rifinden ve masadakından haricdirler Emri tevhidde «لا اله» derken bunların ülûhiyyetini

dahi selb-ü inkâr etmek, taabbüd etmemek farz olduğu halde diğer cihetten bunlara küfür caiz olmayacak, bil'akis Allaha imanın zarurîyatından olarak Enbiyaya iman ve ta'zım dahi şeraiti imana dahil bulunacaktır. Bu pek mühim nükteye işaretten «فمن يكمر بالطاعات» buyurulmuş da masivaya küfür şart edilmemiştir. Demek ki tevhidin şartı masivallaha küfretnmek değil, masivallahtan ulûhiyyeti nefyetmek ve bu miyanda Tagutlara küfreylemek ya'nı onları hiç tanımamak, ma'adasının da ulûhiyet ma'dunundaki derecelerine göre haklarını tanımaktır. Zira hak Allahındır, nihayet «فمن يكمر بالطاعات» şunu da kat'iyen ifade ediyor ki mu'mını müvahlid olmak için Allaha imandan evvel küfre tevbe etmek şarttır ve bu tevbenin şartı da Tagutları asla tanımamağa azmeylemektir. Bu suretle «لا اله الا الله» «فمن يكمر بالطاعات و يؤمن بالله» kelime-i tevhidin bir tefsiri demektir, işte böyle zahir ü batını ile iman eden muhakkak urve-i vuskaya yapışmış olur ki buna tutunanların kursî ilâhiye, a'lâi illiyyine doğru çekilip goturulecekleri ve giderken bırakıverenlerin de dehşetli bir surette düşecekleri fahvayı kelâmdan anlaşılıyor. Şimdi hem bunu daha ziyade tenvir hem de acaba hiç tutunmasak, hiç bir kulpa yapışmasak ne lâzım gelir diyebilecekleri ırşad için buyuruluyor ki

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الظَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ
مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥٠﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ

أَنَا أَنَا اللَّهُ الْمَلِكُ إِذْ قَالَ ابْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي
 وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُخِي وَأُمِيتُ قَالَ ابْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ
 يَأْتِي بِلِلِّ السَّمِيسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
 الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٠﴾
 أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى
 يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
 بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتُ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
 قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ
 كَمْ تَسْنَهُ وَانْظُرْ إِلَى جِهَارِكَ وَلِيَعْلَمَ أَنَّ لِلنَّاسِ
 وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَعَلَّكُمْ تَتَذَكَّرُونَ
 ﴿٢١﴾ بَيِّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمْتُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٢﴾
 وَإِذْ قَالَ ابْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ يُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ

قَالَ بَلَىٰ وَلَئِنْ لِّيُطْمِئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فخذِ زُبَّةً مِنَ الطَّيْرِ
فَضْرِبْهُنَّ إِلَىكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ
ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

Meali Şerifi

Allah iman edenlerin vehsidir onları zulümattan nura çıkarır, küfredenlerin ise velileri Taguttur onları nurdan zulümata çıkarırlar, onlar işte eshabı nar, hep orada kalacaklardır o Baksanâ ona: O, kendine Allah meliklik verdi diye İbrahime rabbı hakkında huccet yarışına kalkana, İbrahim ona "benim rabbım o kadırı kayyumdur ki hem diriltir hem öldürür,, dediği vakit "ben diriltirim ve öldürürüm,, demişti, İbrahim: "Allah güneşi Meşrıkten getiriyor, haydi sen onu Mağrıbden getir,, deyiverince o küfreden herif dona kaldı, öyle ya: Allah zalimler guruhunu muvaffak etmez o Yahud o kimse gibi ki bir şehre ugramıştı, altı üstüne gelmiş ıpsız yatıyor, "Bunu bu ölumunden sonra Allah nerden diriltecek?,, dedi, bunun üzerine Allah onu yuz sene öldürdü sonra diriltti, ne kadar kaldın? diye sordu "bır gün yahud bir günden eksik kaldım,, dedi, Allah buyurdu kı: Hayır, yüz sene kaldın, öyle iken bak yiyeceğine, içeceğine henüz bozulmamış, hele merkebine bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretimizin canlı bir âyeti kılayım diyedir, hele o kemiklere bak onları nasıl birbirinin üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et geydiriyoruz? Bu suretle vaktaki ona hak tebeyyün etti, şimdi biliyorum, dedi: Hakikaten Allah her şey'e kadir o Bir vakıt da İbrahim: "yarabbi göster bana ölüleri nasıl diriltirsin?,, demişti, "inanmadın mı ki?

buyurdu, "inandım velâkin kalbim iyice yatışmak için," dedi, öyle ise, buyurdu: Kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, iyice tanıdıktan sonra her dağ başına onlardan birer parça dağıt sonra da çağır onları sana koşa koşa gelsinler; ve bil ki Allah hakikaten azzîdir, hakîmdir.

(الله ولي الدين اموا) Allah, iman edenlerin, ilmi ezelîde imanı mukarrer olanların muhıbbı ve velıyyül'emrıdır (يخرجهم من الظلمات الى النور) onları hıdayet u tevfikıyle zulmetlerden nura çıkarır. — Burada 'zulumat' ın cemı, 'nur' un müfred getirilmesi ne kadar şavanı dikkattır, demek ki âlemd e mütenevvı' zulmetler vardır Butun bu zulmetleri izale edecek olan nur ise birdir ki o da "الله والسموات والارض" mucebince nuri haktır, her hangi bir hususta nuri hak bulunamadı mı insanı her tarafından sayısız zulmetler kaplar, nuri hak tecelli edince de o zulmetler kalkar Nuri hak bulunmadı mı Yerler Gökler hiç, gündüz gece, güneşler zıfır, gözler kor, kulaklar sağır olur, kalbler bın türlü hayalât ile buhranlar içinde çarpınır kalır, aranan bulunmaz, ne arana-çağı bilinmez, gonullere vesveseler, elemeler, azablar çöker, etralı evhamlar, umacılar kaplar, Cınler Şeytanlar başa toplanır o zaman insana varlık bir belâ kesilir de ah keske ben de bir hic olsa idim diye haykırır, o sırada her hangi bir sebebd en nuri hak zuhur ediverirse Seni- lar güler, yıldızlar doğar, baharlar açılır, neşveler sunu- lur, elemeler sınıır, inkıbazlar unutulur, gonüller imbisat ve inşirah ile dolar, zevkı vücud doyulur Ve zaten işte nuri hakkın bu bir lemhı zevkıdır ki insana hayat ha- yat' dedirtir Bu zevkı ebedileştirmek ıstıyen âkıllar da kendini kendine bırakmaktan vaz geçip nuri hakka ir- mek için onun urveı vuskasına yapışmalıdır. Malûm ki her şeyde ancak bir veçhi hak vardır ve Allaha ancak o veçhten gıdılır Buna mukabil her şeyde vücuhı batıl

namütenahıdır. Meselâ bir şey kaybettiniz, o bir yerdedir. Ve ancak oradadır. O anda bunda vechi hak budur, fakat siz bir kerre onu bilmiyor ve hele o yeri bildiğiniz halde o, orada yoktur diye itikad etmiş bulunuyorsanız oradan başka hangi taraf aklınıza gelse vechi batıldır, bulamazsınız. Bu bir şeye karşı bütün cihati cihan batıl kesilir. Bu suretle her hangi bir şeyde bir vechi hakka mukabil namutenahi vücuhı batıl vardır. Nuri hakk olan ma'rifet doğunca bu zulmetlerden çıkılır. Binaenaleyh zulumat çok, nur birdir. Nur vücudî, bütün zulmetler ademîdir. Bir vücuda namütenahi adem tekabül eder. Bütün mevcudat üzerinde kayyum olan da ancak Allah tealâdır. Bunun için Allaha iman nuri hakkın, mağrifeti yakîniyenin, inşirahı mutlakı mebdî tulûi, fecrî sadıkıdır, iman u ma'rifete mukabil veya muhalıf adem, yeis, kufur, reyb, vesvese, dalâl, cehil, ılmı nakıs, fısk, hevâ, terbiyesizlik, nankorluk, ahlaksızlık, hadnaşınaslık ve sair hepsi birer zulmettir. Binaenaleyh buradaki zulumat zulumatı küfr-u maasiden, zulumatı şekk-ü şüpheden ulumı ıstidlâhiyenin meratıbı kavîyesine nazaran meratıbı zaifesinden ve hatta mertebî keşf-u iyanîye nazaran ulumı fikriye ve ıstidlâhiyenin hepsine şamıldır. Nur ise her birine aledderecat mukabil olan ma'rifet-ü ikandır ki ikanı imanîden ikanı iyanîye kadar gider.

İşte Allah tealâ iman edenlerin ellerinden tutar, zulmetlerden çıkarır. nuri yakîn ile işlerinde muvaffakiyet, nefislerine edeb, gonullerine inşirah bahşeder. Tarıkı müstakimde saadeti ebediyeye mazhar eyler, buna mukabil

(والدين كفروا) o urve vüskaya yapışmıyan ve Tagutlara küfredecek yerde Allaha küfreden, tevhid ile iman kulpuna sarılmıyan kâfirler ise ki bunların bir kısmı Allaha az çok inansa bile aynı zamanda Tagutlara da inanırlar. Bir kısmı Allaha inanmaz Tagutlara inanır, bir kısmı da ne Alla-

ha inanır ne Tagutlara ancak kendine tutunmak ve başka hiç bir şey tanımamak ister ve Tagutlar alelekser bu kısımdandır (اولياؤهم الطاعون) artık bunların evhıyayı umuru Tagutlardır Başlarına azgımlar çöker, kahr ü ikrah ile veya hile ve hud'a ile her taraflarını kısıkıvrak bağlar, zımanlarını ellerine alırlar - يخرجونهم من النور الى -

(الطلقات) onları nurdan, Allahın fitraten bahşettiği nuri mmandan, tariki mustakimden çıkarır karanlıklara çekerler - Çunku Tagutlar dosdoğru aydınlıkta iş gormesini istemezler, her tuttuklarını aksine, tersine suruklerler, mutemadiyen karanlığa, gıdılmedik yollara giderler, aklı-ı ilmi sevmey fıkırları ihtiyarları ifsad eder, ahlâkları bozar, Allah Peygamberlere varış etmek zu'mule vapılamıyacak şeyler yapar, keyfini ıera etmek için nerde Allahdan korkmaz varsa ardına takar ve taktığını karanlıklara, içinden çıkılmaz belâlara surukler Sonra ne olur? Bunlar orada kahrılar da Tagutlar kurtulur mu? Hayır, (اصحاب النار) Tagutlarıyla beraber bütün bu kâfirler (اولئك) eshabı nur değil eshabı nardırlar Allah tarafından o muebbet atese mahkûmdurlar (هم فيها خالدون) hepsi o nâri

Cehennemde muebbeden kahrılar - Göruluyor ki Allah inan etmıyen kâfirler Tagutlara kufur bile etmiş olsalar, va'mı hie bir kulpa yapışmak istemeyib kendi kendilerine kalmak isteseler bile yine Tagutların tasallutundan kurtulamıyacak her halde Tagutlara takılmıya mecbur olacaklardır, çunku insanın cem'iyyetsiz, emırsız nehiysiz yaşaması kabil olmadığından Allahın teklifini, Allahın emırlerini dinlemeyenler, behemehal Tagutların emırlerine mahkûm olacaklardır لا اكره diyen dını tanımayib ikrah eden cebbar Tagutlar da binnetice kendilerini kurtara-

miyacak akıbet ebedî ateşlerde kalacaklardır. Şüphe yok ki hak tanımayan kuduz nefislerin sürükliyeceği yer nârı Cehennemdir

Bakınız Allahın mayetiyle bir mü'min bir Taguta ne yapmış, ve Allah mu'minlere ne gibi şeyler göstermiye kadırdır İşte tarihten mısâl (الم تر الى الذي حاح ابراهيم في ربه -

(gormedin mi Allah kendisine mülk ya'ni devlet ve hukumdarlık verdiği için mağrur olarak - veva hukumdarlığının şükranını ma'kûs bir suretde kuf-ran ile edaye kalkışarak - Halilullah olan İbrahime rabbi hakkında muhacce eden, galebe etmek zu'nile munaza-rava çıkışan o Taguta - o Numruda - baksan a

(ادفال ابراهيم ربي الذي يحيى ويميت) o zaman İbrahim «benim rabbim o zatı eccl-u a'lâdır ki hem ihya eder hem de öldürür» demişti ki hem hayat halk eder hem memat demektir Rivayet olunduğuna göre Hazreti İbrahim put-ları kırdığı zaman Numrud onu zindana atmış, bir mud-det sonra çıkarıp sen kime davet ediyorsun diye sormuş o da böyle solemişti Buna karşı Numrud (قال اما احى واميت)

ben ihya ederim ve öldürürüm dedi Rivayete nazaran iki adam getirtmiş birini idam edip birini salıvermiş, işte gordunmu demiş, bununla Hazreti İbrahim'in dermi-yan ettiği ihya ve imate burhanına gereki gibi atfı nazar etmemiş, gûya kendince bir taraftan bir uslûbı hakîm yapmış bir taraftan da tehdid savurarak işte o benim» diye rububiyvet iddiasına kalkmış idi Bu cahilâne muş-rik cevabına karşı derhal ona haddini bildirmek için tam yerinde bir uslûbı hakîm ile (قال ابراهيم فان الله ياتي بالشمس من -

İbrahim «şu muhakkak ki Allah

güneşi Maşrıktan doğduruyor sen de Mağrıbdan doğdur bakayım» dedi (فیهت الی کفر) deyince kâfir tutuldu kaldı mebhut-u mağlûb oldu — buna kâfir azgınlık yabmayıb da hakkı kabul etse idi ihya ve imateyi hakikatile telâkkı edib hıdayetü ilâhiyeyi reddile zulum etmese idi bu zulmete düşmezdi fakat (والله لایہدی القوم الظالمین) Allah da zalımler gûruhuna hıdayet etmez, kendilerini aynı hak farz edib de hakk-u hakikate karşı gelen böyle zalımler nurı haktan nasıl istifade edebilirler Hayat halk etmenin hareketi şemsî tebdil etmekten daha muhim ve hâdisatı hayat hadısatı muhanıkıyeden daha yüksek bir bürhanı kudret olduğunu takdir etmiyen ve onu oyuncak zannedib de istihfaf eyliyen zalımler nihayet böyle Semadan inen muhanikî bir tokatla mağlûb edılırler. Lâkin hakkı kabul etmek emelinde bulunmıyan azgınlar böyle mebhut-u mağlûb olurlar da yine imana yanaşamaz, zulmetten çıkamazlar. Ferdler böyle olduğu gibi cemaatler de böyledir Demek oluyor ki Tagutun misallerinden biri böyle «ben ihya ederim ve öldürürüm» diye Allah ile rekabete kalkışan kâfirdır ve işte bir mu'mın böyle bir azgına mudahene etmek şöyle dursun ona lâyıkiyle haddini bildirirverir ki bu Allahın bir lûtfudur Allaha imanı olmıyanlar, bunun yanında korkusundan tırıl tırıl titrorken bak İbrahim ona ne yapmış, ne hale getirmıştır Bununla şu da sabit oluyor ki kâfir, melik olabilir ve fakat bir kimse melik olmakla hıdayete ermiş olmaz, ni'meti mülkün muktezası onu kendi gonlune ve nefsanıyetine göre sunıstı'mal etmek değil Allahın emrine ve hakkın muktezasına göre idare ve ta'kib etmektir Ya'nı ihya ve imate ilâhiye o kadar muhakkak ve mütebeyyındır ki bunun pek âdı, pek mehzul bir şey gibi zannedib kendilerine mal etmek isteyen kimseler bile bulunuyor. Fakat ıtlakıyla bu kadar muhkem ve metîn olan bu hakikat tafsile geçildiği zaman

kısa akıllar tekerrürü hayat misallerini göremezler de aslı hayatı tasdik ederken ba's-ü neşri inkâr ederler. Kendilerini kanunı hakkın fevkında tanımak isteyen ve emr-ü iradelerile hakk-u hakikatı tağyir eylemek sevdasında bulunanlar her halde sillei hakkın darbesine mahkûmdurlar, tebaalarile beraber kendilerini de zulumata sürükler ve uçurumlardan yuvarlanır, derekâtı nara tıklırlar, elbette haktan kaçan hakka muaraza eden haksız olur, haksızın hakka ırması de bir tenakuzdur Şüphe yok mülk-ü hükûmet pek büyük bir nimeti ilâhiyedir Fakat insanlar kendilerini bunun sahibi aslı ve hakikası değil, sahibi niyabî ve mecazısı bilmelidirler Nûmrud bunu böyle tanımadığı için hidayeti ilâhiyeden mahrum zalımlerden oldu Ve Allaha istinad eden İbrahîm galebe ederek bîznı Huda mebhut u perişan eyledi Mufasssalatı tefasırde bütün vucuhı ilmisi tetkik edilmiş olan bu münazarayı ilmiye misali Allahın iman edenlere imayotını ve bir imtûminin Tağuta karşı muamelesini bir iki cümle-i vecize içinde o kadar vuzuh ve belâğatle ifade etmiştir ki inayeti ilâhiyenin bu misali bütün akılların kavrayabileceği bir hakikatı barizeyi muhtevîdir Ta'bırı aharle bu âyet, itlakile muhkemattan olan bir âyeti beyyinedir. maamafih Cenabı Allahın kudreti ihyası bir kerreye munhasır da değildir, o kudreti mutlaka ile dilediği gibi ihyaya kadırdır Ma'dumu icad edib hayat verdiği gibi meyyıtı de tekrar ba's ile ihyâ edebilir Ve bu ihyâ ve imâtenin envayı vardır. Bunlar esbabı âdiye ile vakı' olabildiği gibi hârikul'ade suretlerle de vakı' olabilir Zaten sırrı ihyâ başlı başına bir hârikadır Bunun gibi Allahın mu'mınleri zulmetten nura ihracı da akılların ihata edebileceği derecelerden çok yuksektir. Onun öyle incelikleri ve öyle ledünniyyatı ve öyle fevkal'ade suretleri vardır ki onlar akılların, fenlerin tahdid edemeyeceği nice harikalara müntehi olur Böyle olmakla beraber

bunlar akılların kabul edemiyeceği, reddine mecbur olacakları muhalâttan değildirler Bilâkis cereyanı hayattan istinbat olunabilecek hakaiktırlar Vukuundan evvel akılların tahmin etmeleri ihtimali olmiyan ve fakat vukuundan sonra da tesliminde tereddüde imkân kalmıyan öyle misallerde vardır ki bunlar imanı olmiyanlar için bir muamma, bir emrı muteşabih kaldığı halde ehli iman için diğer bir beyyine muhkeme teşkil ederler Cenabı Allah bunları da iki misal ile beyan edecektir, evvelâ şöyleki

O misale (او کالدى) yahud şu sahis gıbisine baksan â — işbu «کالدى» yukarıdaki «الدى» ye ma'tuf olduğuna göre «او الم رالى کالدى» demek olur. Bu surette «کاف» da harfı cerr-olursa haifi cerrın harfe dubulu caiz olmiyacağından «او الم رالى» denilmek lâzım gelir. Buna binaen bu kâte «تحم» ya'nı tahsını lâfz için gelmiş bir harfı zaid diyenler olmuş. Fakat bunun «مثل» manasına kâfi ismi olarak «او الم رالى مثل الدى» demek olduğu ihtar edilmiş ve vahut manava atfile «او رأأت کالدى» yahut buna benzer şey gordunmu manasında olması da söylenmiştir Lâkin manaya atıf nokta nazarından düşünülürse «الم رالى الدى» nin mealı «مداد» = bu şunun gibi demek olacağından «او کالدى» de buna atfen veya şunun gibi demek olur Maamafih her ne olursa olsun burada «kâf» ın tasrifi evvelkinden daha ziyade zatı vak'aye, burada misal ve misahne celbi dikkat edilmiş yani meşhuddan gayrı meşhuda intikal ile mu-maselet kanunu mucebince evvelâ kıyası temsili, sanıyen kıyası istikraî tarikiyle ehasen eamme bir ilmi istidlâfi gösterilmiş ve mebadif imandan olan «الله على كل شیء قدير» tesbit kılınmış ve bu suretle iman ve ilim birleştirilmiş olduğuna bir ihtarı muhtevîdir Yani mu'minlerin veliyyul'emrı olan Allahın onları zulumatı cehlu ıstıbahtan nuri yakine nasıl ıhrac ettiğini ve onun imate ve ihyadaki kudreti bahşasını anlamak için şu mahzun ve mükedder şzlısın harikul'ade vak'asını munferid bir harika olarak

değil, vücuhı muhtelifeden ibret engiz vukuat ile meş-
hun olan kıssasını bir mısıl olarak alıp emsaliyle mülâ-
haza ediniz, ve bütûn envaiyle cereyanı hayatın her lahza
imate ve ba'sı mutazammın olarak tekerrürü emsal
içinde ayniyyet ve şahsiyyet ifade eden bir vak'a olduğunu
anlayınız ve her kanunı küllînin bîdayette bir harıkayı
münferidenin ta'mimî bulunduğunu biliniz ki (مرعلى قرية)

o şahıs bir karyeye, bir şehre uğramışdı - (وهي حاوية على)

(عرشها) o sırada bu karye damlarının üzerine çokmuş,
o ma'mur binaların tavanları çokub inmiş, altındaki
divarlar onların üzerlerine yıkılmış altüst olmuş veya
bağlarına bağçelerine rağmen harab, bomboş, kimsesiz,
ağlanacak bir halde idi. — Arş, esasen tavan demek olub
musakkafata ve her tarafına kolge veren şeylere de ıtlak
olunduğundan burada bir kaç tasvir, mümkündür. Hazretî
Alı, İbnı Abbas, İkrime, Ebul'aliye, Said ibnı Ubeyr,
Katade, Rebi', Dahhak, Suddı, Mukatal, Suleyman ibnı
Bureyde, Naciyetibnı Kab, Salımılhasas demişlerdir ki
bu şahıs, Hazretî Uzeyr idi. Fakat Vehb. Mucahid, Ab-
dullah ibnı Ubeyd ibnı Umeyr, Bekr ibnı Muzar, Hazretî
Ermiya idi demişler, İbnı İshak da Ermiyanın kızoldu-
ğunu söylemiştir Bunlardan başka Lût aleyhisselâmın
kolesi veya Şa'va dahi denilmiş, bîdayeten bir şahıs kâfir
ve fakat ba'delhiya mu'mın olduğu da söylenmiştir
KARYEYE GELİNCE, Vehb, Katade, Dahhak, İkrime,
Rebi' buna ilva' ya'nı «Beytulmakdis demişler, Dah-
hakten Bevtı makdis'e iki fersah mesafede «Karyetul'nebi»
veya Arzı mukaddes, ba'zılarından Mu'tefike, İbnı Zevd-
den balâda zıkrı geçen ve olumden kaçan binler şehri,
İbnı Abbastan Dicle kenarında Deyrî Hırakl, Kelbîden
Şabur abad, Suddîden Selnâbad, diye de nakiller vardır
Bunların içinde en meşhuru şahsın Hazretî Uzeyr ibnı

Şerhiya, karyenin de Beni İsrail devletının makarri olan Kudüs şehri olmasıdır ki Buhtünassarın harbile istilâ ve tamamen tahrib edilmiş ve bütün Beni İsrail üç kısma tefrik olunub bir kısmı baştan başa katli ammedilmiş ve bir kısmı Şamda iskân olunmuş, bir kısmı da esir edilib götürülmüş idi Uzeyr bu esirler mıyanında olub bilâhare kurtulmuş ve bir gün merkebile Kudse uğrayıb bu halde gormuş idi İbni Abbastan sebebi nüzulün bu olduğu bittafsıl mervıdudur. Maamafih berveçli balâ diğerleri hakkında da boyle birer ınata ve ihya harikaları mervı ve kissanın mefhumı umumîsı her birine veya hepsine muhtemul bulunduğu gibi mevzu kıssa bir ye's zulmeti üzerine cereyan etmiş gibi görünmesine, ye'sin de bir kufrolmasına mebnı bu vak'ayı zulmeti kufürden nuri ınana, yeisten muvaffakiyyet ve umide bir intikal misalı gibi telâkki eden mufessirler olmuş ise de sıyakı âyet bunun meşhuru uzere bir harika nübüvvet olmasında daha zahırdır ve mevzu kıssa kâfirane bir ye'sin değıl mu'mınane bir hüzn-u kederin netaicini ve harikul'ade bir sureti inelâsını tazammun eder Her türlü esbabı hayatı kal'etmiş gorunen feci' bir hâdisesi tahribden acı bir inkısara düşerek, ihyayı temennı ve fakat kudreti ih-yayı izam ve tarikını bilmekte itirafı kusur eyliyerek acı beşerîsile derin bir elein ve telehhüf içinde kalan ve bu halde Allah ile muamelesını kesmeyib velev hatâ âlud bir dil surçmesi ile olsun hasbıhal eden bir acıklının geçirdiğı ımtıhamı ve nihayet harika eltafi ısbatı ba'se ve zulmetten nura ihraca bir misalı bedi' olarak almak için bir kufrolan ye'sı mutlak tasavvuruna mazmunı âyet, munafıdır Şu kadar ki Numrud gibi zalımâne ve tağıyâne bir surette olmiyan ve «حتم الله على قومهم» mazmunu uzere kufrü tabiat edinmemiş olanlar hakkında kufurden ınana ihrae ve o ımanı harikalara mazhar etmek de «الله على كل شيء قدير» hukmünde dahil olarak caız olabı-

lir. Ve şüphesiz «الله ولي الدين اموا» bu gibilere de şamil olarak mülhaza edilmek lazım gelir. O halde sebebi nüzul Uzeyr veya Ermiya vak'ası da olsa mefhumı âyet, tahsis edilemeyerek kıssa müteaddid vukuata muntabık olabilmek için «karye» nekire olduğu gibi «كالى» de ahdı zihni ile tasavvur olunmalıdır

Demek olur ki ısıni lâzım değil — o şahıs uğradığı karyenin bu acıklı halini görünce «قال انى يحيى هذه الله نعد»

(bu müdhış olümünden sonra Allah bu memleketi nerden ıhya edecek diyordu. Kı bu soz şahsın haline göre şu manaları ifade edebilir

1 — Edecek amma acaba nerden edecek? Nasıl edecek, ne zaman edecek?

2 — Ben buna seri' bir hayat temennı ediyorum, fakat âcızım yolunu bilmıyorum, bilmem kı Allah bunu yapacak mı? yaparsa da galiba geç yapacak, onu da ben gormem, ah ne felâket, ne falâket'.

3 — Yapabilir amma galiba yapmayacak.

4 — Ölen dırılır mı? Kiden geri gelir mi? Bunun ıhyasına, ba's ba'delmevtine ımkan ve ihtimal yok heyhat!. Kı bu dördüncüsü bir ye'si mutlak, bir kufurdur. Bunun için bu sozü soylıyen bu maksadla soylememis olsa dahı bu iham dolayısıle bir lisan kayması, bir zelle yapmış olur. Mü'mın hiç bir şeyden me'yus olmaz Fakat esbabı âdiyenin sevkile hasbelbeşeriye za'fı ümmide ma'ruz olabilir Zira ye's kufrolduğu gibi, emni mutlak da kufurdür O da Allaha gurur ile ondan bir nevi inkıta'dır. Bu hay-siyetledir ki «حق اذا استیأس» buyurulduğu gibi «ولا یرکم الله العرو» «حق اذا استیأس» buyurulmuştur Demekki ye's değil, fakat ye'se doğru bir zan ve tevehhum ile inkısarı ümid ve bu suretle bir gam ve elem Peygamberler hak-kında bile mümkündür Fakât Peygamberler ısmeti ilâhı-yede bulunduklarından öyle bir noktada derhal nusratı

ilâhiye tecelli eder. Mü'minler de böyle bir l
«لَا تَبْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ»، «لَا تَقْطَعُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ»، «وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» d
urvei imana daha ziyade sarılıb sabr-u salât ile
etmek, ye'si andırır bir ceza'-u feza' gostermemek, d
ölümden sonra da ihyaya kadir olduğunu bilmek
muntazar olmak lâzım gelir İşte «أَيُّ بِحْيٍ هَدَاهُ اللَّهُ عَذَابَ مُوَسَى»
mahzun calibi nusrat bir halı inkısarın ifadesi
bunun az çok bir ihamı yeisten dahı hâlî kal
olması bir zelle olacağından o anda hem nusratı
başlıyacak, hem de bu zellenin bir terbiyesi olmak
hususı murad bir asırlık bir bataet ile inkışaf edec

Binaenaleyh (فَامَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ) Allah hemen o şah
sene suren medid bir olum verdi bu muddette
namına bir şey tatdımadı — Rivayete nazaran bir u
dalmıs o uykusunda ole kalmıs ıdı ve henüz ge
(ثُمَّ مَاتَهُ) sonra da o oluyu tekrar havata salıverdi e
gibi hay, âkıl, fehımlı, mearıfı ilâhiyede nazar-u is
mustaid bir ruh ile ba's ba'delmevte mazhar etti -
rivayete gore bu yuz senenin yetmişinci senesi «
namında bir Furs hukumdarı tarafından kullıvyetli
kerle Arzı mukaddes fethedilmiş, Buhtunassar helâk
Beni İsrailin bakavası yine Beytulmakdıs ve civarına
tırılmış Otuz sene zarfında Kudus yeniden i'mar olunı
işte «أَيُّ بِحْيٍ هَدَاهُ اللَّهُ عَذَابَ مُوَسَى» deyen Hazreti Uzevri de Allah b
da o karve gibi ba's ba'delmevte mazhar etmiş —
(قَالَ كَمْ لَبِثْتَ) ne kadar kaldın diye sordu o da bir

dan uyanırcasına (قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ لَيْسَ يَوْمٌ) bir gün
bu günün bir kısmı kaldım dedi — Belli ki ilk ıntıba
ruhuna bu sual teveccüh edince henüz hakikate vak
lunmadığından ve fasıla zaman da vahdeti şah
manı' olmadığından evvelki hayatın uyku hakk

bakiyei hatıratından bil'istidlâl tahminen ve yalândan ihtirazen bil'ihtiyât böyle soyledi. Demek ki her âti, mazının hatırasına sahibdir Gerek uyku gerek olüm bile ilk intıbahta insana icmalen bir hatıra bırakıb da gıdıyor. Oyle olmasa ıdı, kalkan adam o anda kendini maziye rabtedemez, vücudunun o anda başladığını zanneder «kalmadım yeni doğuyorum» derdi Bu suretle nice fasılalardan sonra bile ânata hayat bırıbırına rabtedılır de mazi, hal ve istakbalde yaşar Bu irtibat o kadar serî'dir ki hayatta geçen yuz senelik bir omür bile nihayetinde insana bir gun gibi gelir Butun bunlar insanlara Ahireti ve esrarı ba'sı anlatmak için meşhud mısallerdir Bu muttekiyane it'ıraf uzerine (قال) Allah hakikatı anlatıb

buyurdu ki (بل لبثت مائة عامٍ) hayır yuz sene kaldın

(فانظر الى طعامك وشرابك) şımdı yiyeceğine ve iceceğine bak

Allahın kudretini seyret ki (لم يتسه) hiç birı yıllamamış ya'nı bozulmamış, hep eskisi gibi tazece duruyor

(وانظر الى حمارك) merkebine de bak onu da oyle bulacaksın

(ولنجمك آية للناس) ve seni ceelin geldiği için değil mahza

bir ibret için, seni nasa bir âyet, hakkın meshud bir burhanı kudreti kılmak için boyle oldürub ba'settik bu hârikaları yaptık Sana bu kadar mevî mediddenden sonra insanî, nebatî, hayvanî, şahsî, nev'î, ruhanî, cismanî hayatların hepsinde ba's-u ihvayı bilfi'il gosterdik ki zevkı yakîne iyanen üresin de insanlara nubuvvet veya vilâyetle bir şahıdı hak olasın O halde sadece ahbar ile kalma, kudreti ilâhiyeyi iyanen anlamak için tekrar tekrar ırcı nazar

et (وانظر الى العظام) o kemiklere, ya'nı kendının veya merkebinin kemiklerine veya her ıkısına, yahud alelûmumı ke-

mıklere de bak, hem nazarı basar, hem nazarı basiret ile seyret ki (كيف نُشْرِها) bız onları nasıl çıkarıp birbirine bindiriyoruz ve yerli yerine koyuyoruz. — Nafi', İbni kesir, Ebu Amır, Ebu Ca'fer, Ya'kub kıraetlerinde noktasız «راء» ile «اشار» dan «نشرها» okunduguna göre. Bak o kemikleri hayata nasıl atıyoruz da (ثم نكسوها لحياً) sonra onlara et geydiriyoruz? O kemikler nelerden, nerelerden zuhur edib geliyor, nizamına giriyor ve etler nasıl tekev-vun ediyor, neşv-u nema buluyor, o kemikleri sarıyor da bir cısmı zihayat teşekkul ediyor? Bilful imate ve ihya sırrını her lâhzasındaki tahavvülât ve o tahavvülât içindeki bakavı şahsiyyet ile gosteren bu etlerin kemiklerin keyfiyyeti zuhur ve kıyamına dikkat et Şimdi her hayatta cari olan ve adem ile vücudun, mevt ile hayatın, fena ile bakanın, ayniyet ile gayriyetin bir tenakuz gibi görünen telâkilerini tazammun eden bu hâdiseler, bu hârikalar, akıl ve kudreti beşerle ölçülecek olursa bunların vuku'una imkân olur mu idi? Ecza mutehavvil, kü'l sabit olsun bu nasıl şev? Demek ki bütün bunlarda sabit olan ne o ecza, ne o kuldur, ancak kudretullahtır. Bu nazarılarla şu hakikat tamamen munkeşif olur ki havat her şeydir ve her şey, kudretullah ile kaimdir İnsan bunlardan zuhul ederse bilfi'il içinde bulunduğu halde bile ba's-u neşri anlıyamaz da zulmette kalır Bunlar hayatı evvelde dahı cereyan edib dururken bu müşahededen gaflet edib de bunları yapıb duran Allahın kudretinde şüphe etmek büyük bir hızlandır Binaenaleyh bu babda asla tereddud kalmamak için içinde bulunduğun şu hengâmda bunlara ıyı bak da kudretullahın canlı, şuurlu bir bürhanı ol (فلما تبين له) bu hitab üzerine hak kendisine tebeyyün edince o şahıs «على كل شيء قدير» bılırim Allahın (قال اعلم ان الله على كل شيء قدير)

olduğunda şüphe yoktur dedi. Hamze, kısâf kıraetlerinde emir sığasiyle «اعلم» okunur ki bu şüphe üzerine Allah o şahsa bu emrî yakınıyı verdi demek olur Bu ilme ırenler, mebadı, ılmıyye ve akliyyesının başına, beyyınatı ılmıyye- nin hepsinden daha beyyın olan bu hakikatı koyanların akılları fikirleri, gonülleri, Semavat-ü Arzdan daha geniş olur. Hiç bir zaman zulmette kalmaz, akli kâmil, ilm-ü fende eshabı tâliye ve mebadı âdiyyenin ızafî olan hakkını vermek isterken saltanatı kâinata hâkını kayyumı küll olan Allah tealânın hakkı mutlakını unutmamak lâzım gelir. Bunu unutanlar dar bir zınnıyyet içinde sıkışır kalırlar da akl-u fen namına hareket ediyoruz zu'mıyle bir yudum suda boğulurlar, imkân ve vuku' sahalarını daraltır, yeislere kasvetlere düşer, pek âdî sebeblerden korkar kuşkulanırlar, havarıkı sabıteyi inkâra kalkışır, hurafe der geçer, halbuki bunu derken takıldığı sebebin zâmanına dahil olmıyan bütün kâinat onun nazarında bir hurafedir Sebebinin kendisi de zaten bir muamımadır. Bunun için nurussemaavatı vel'arz olan kudretullaha tutunmıyanlar, o urvei vuskaya yapışmıyanlar, yakîn ile tenevvür edemezler, munevver olamazlar, nura zulmet, zulmete nur derler giderler

Allah «على كل شيء قدير» olunca bizzat kendisi dilediği veçhile ba'su ihya yaptığı gibi bunu kullarına da ihsan edebilir Hayat ve nur bahşettiği kullarına o hayat ve o nurdan diğerlerine ifaza edecek bir ihya ve tenvir kudreti de verebilir ki bu da nurun alâ nur olur (و) buna misal olmak üzere de (اذ قال ابراهيم رب انى كيف تمحى الموتى) bir vakit İbrahim «yarabbi bana goster öluları nasıl diriltırsın?» demişti Şüphe yokki «رى الذى تمحى ويميت» diyen İbrahim yarabbi dediği zaman «ey ihya ve imateye kadir olan rabbım» diyor, «كيف تمحى الموتى» demekle de «bılırım sen mevtayı ihya edersın, fakat keyfiyetı tamamen ma'lûmum olmadıgından

.feyzi hayat gibi feyzi ihya da bende tecelli edebilir mi? Ta'yin edemiyorum da düşünüyorum, bana bunu göstermeni niyaz ediyorum» demiş oluyordu rabbi (قال اولم تؤمن)

iman etmedindemi ki? Yan'i tafsili keyfiyeti bilmiyorsan ıtlakiyle inanmadında mı, benim nasıl dilersem oylece ihyaya kadir olduğumu bilib iman etmedin mi? İman için görmek mi lâzımıki göster diyorsun? dedi — Bunda, her hangi bir keyfiyet bir taayyuni mahsus ifade eder Kudreti mutlakı ilâhiyenin taayyûnatı ise nâmutenahıdır, onlar tamamen görünmez ancak imanı mutlakla bilinir, sen ise mu'mını kâmilisin o halde neye göster diyorsun ve hangi keyfiyeti görmek istiyorsun? Elbette ben istersem sana da gösteririm fakat butun keyfiyatı değil bazısını gibi elve inzarı andırır bir tebşir vardır O zaman ta'yını sebep ve maksadla İbrahim (قال بلى) evet yarabbi iman

ettin, sen dilediğin zaman hayatı bana bende gösterdiğin gibi ihyayı da gösterirsin (و لكن ليطمئن قلئ) ve lâkin kal-

bım mutmain olmak için, o imanın verdiği şevk ile kalbime dusen hevecanı umımı teskin etmek, miandan vısalı ıyana, ilmi yakînden aynı yakîne, havattan ihyaya geçmek için istiyorum dedi ve asıl maksadının her şaibeden müberra velâvezal bir havatı kalb olduğunu ve bu vecihle makamı hullete erib ile'ebed Halilullah olarak kal-maktan ibaret bulunduğunu izhar etti Bu âşikane niyaz üzerine (قال) Allahı hayatın tayyar bir şey olduğuna işa-

reten buyurdu ki (فحدارمة من الطير) oyle ise kuşlardan dö-rünü — rivayetne göre lâmi ahd olarak tavus, horoz, karga, guvercin veya nesir — tut da (فصرهن اليك) bun-ları çevir kendine meylettir, nefse zammet — صر»

Hamze kiraetinde «sad» in kesrile, mutebakisinde zammiyle okunur zammı «سور» dan kesrı «صیر» dan gelir ki ikisi de imale manasına birer lügattir Parça parça kat etmek, suret suret kesib ayırmak manalarına da gelir Mazmumu imale, meksuru kesine manasına olduğu da beyan olunmuş ve ıki vechile de tefsir edilmiştir Fakat kesme ma'nası maba'dından da anlaşılacağı cihetle burada imale kâfidir Imalenin «ال» ile sıılanması da zam ma'na sını tazammun eder veya müstelzumdur Bunun için hasılı ma'na Onları kendine meylettir, evir çevir nefesine zammet, suret ve hakikatı mahsusalarıyle bıl tanı denmektedir Kı bununla tutulacak kuşların mahıyyet ve huvıyyetlerini teşkil eden suverı mahsusaları ıyce teemnuul ve tasavvur ve idrak olunarak sırrı hayata mazhar olan hakikatı hassalarıyle tanımb ılmı İbrahıme idhal, suretı hakikiyeleri ve a'vanı sabiteleriyle nefsi İbrahıme zammolunmaları kudretı ihya için bir şart olduğu gösterilmiştir Bu vechile tutulan kuşlar vechi hayatlarıyle ılmı İbrahınde sabit olarak nefsi İbrahıme ilhak olunacak, İbrahımın de Allaha bılıhtıyar rucuu kâmulı dolayısıyle bu nokta, ba's olunacak emıvatın Allaha rucuu mebdeme bir mısıl teşkil edecektir, bu olduktan sonra da ilm ile irade arasındaki alâkanın zuhurundan «كِر» emrının bir lemhada tecellısından başka bir şey kalınyacağını anlamak kolay olur İste bu usulı muhımmeye tenbihen buyuruluyor kı Onları tut, kendine imale ve nefesine zammet, hakikatı mahsusalarıyle ilmıne al, kendine ilhak eyle (ثم اجعل علی کل جبلٍ مهس حراً) sonra nefsinde parça parça tahlil et, cuz cuz ayır ve her dağın başına bunlardan bir cuz koy (ثم ادعهن) sonra onları çağır, bızıllâh huknu irade ve ihya zahır olsun da (بآیك سعیاً) sana koşarak gelsinler (ان الله عزیر حكیم) sen de sunu bıl kı (واعلم) Allah

muhtakkak bir azîz, hakîmdir Evvelâ cemîi mümkinata galib ve hâkim ve hiç bir sebebe mahkûm ve mağlûb olmaz bir sahibî izzettir Bununla beraber ef'al ve asarını birbirine rabtettmiş, onlara da yekdiğerine karşı sebebiyet ve müsebbebiyet bahşederek aralarına nizam ü tertib koymuş ve binaenaleyh cuz'iyatı eşyayı birbirlerine karşı da rabitasız, alâkasız bırakmamış hepsinin arasında nizamı mahsusa ve ızafatı muterettibe ile de kudretini göstermiş, avakıbı umura ve gayatı eşyaya alim bir sahibî hıkmettir Boyle ef'alının esbabı âdiyye ve kavanımı muttarıdeye ıbtinası her birini harikul'âde tariklarla icaddan âcız olduğu için değil, her fi'linde namütenahi hikem-u masalılı bulunduğu içindir. Musebbıbul esbab olan Allah sebebi evvel ve faili â'lâ olduğu için hiç bir sebep halk etmeyib her fi'lini re'sen bir harika olarak yapmaya da kadırdır Lâkin o zaman ef'alı arasında kendinden başka hiç bir vechi irtibat ve munasebet ve eşyada bu sunu ihkâm bulunmazdı Şuphe yok ki yalnız ma'ülûlât ve musebbabat halk etmek başka, aynı zamanda musebbabatı yekdiğerine esbabı muttarıde ve muterettibe halinde rabtederek halketmek yine başkadır "بحی ویت وهو" olan Allahın ne izzeti hikmetine munafıdır, ne de hikmeti izzetine munafıdır Cenmı esbab ve musebbabata hâkim ve galib olan izzeti onların hepsini tevkife ile kadırdır Eshaba teşebbus edildiği zaman o dilemezse hiç bir şey olmaz Hikmetiyle eshaba revac verdiğinden dolay izzetini esbabı mahlûkaye terk edivermiş de değildir İşte Allah böyle bir aziz ve hakim olduğundan emvati da dilerse kendinden başka hiç bir sebebe merbut olmuyarak ihya eder ve dilerse hikmetiyle esbabı mahsusa tahtında ihya eder Her hâdisede hem izzeti hem hikmeti muncelidir maamafih halkı evvel izzetine, halkı sanı de daha zıvade hikmetine merbuttur Cümlei hikmetlerinden biri de kollarının unan u iltıyarlarına dahı bir sebebiyeti

mahsusa bahşetmiş olmasıdır ki bu sebebiyet sırrı ihyaya kadar çıkabilir Ve bu sayede insanlar rücu cebrî ve ba'sı cebrî ile evvel-ü ahır bir hayatı muhtarra atılacakları gibi rücu ihtiyarî, ve ba'sı ihtiyarî ile de bir hayatı muhtara ve hattâ bir ihyayı ihtiyarîye nail olurlar ki dîn ve saadeti Ahiret bunun içindir Demek ki «على كل شيء» «مرر» makamı icmalde hukmı izzetle ba'sı cebrîye, İbrahim makamı tafsilde hukmı izzet ve hikmetle hem bâsı cebrîye hem ba'sı ihtiyarîye mazhardır Halilullahdır Bu izahtan anlaşılır ki Hazretî İbrahim bu emirlere ıntisal edip muradına erdi mi ermedi mi? diye düşününce lüzum yoktur Gerçi bu ciheti âyet tasrih etmiyor Fakat bu emirler ya emri tekvinî veya emri teklîfi veya emri ta'izîdir Emri tekvinî olduğuna göre muktezaları emri vakî' olacağında şuphe yok Emri teklîfi ise İbrahimün bunlara muhalefet ve isyanı mevzu bahsolamaz Emri ta'izî olınalarına ise hiç bir vecih ve karine bulunamayacağı gibi âyetin sıyakı munafıdır Zira âyet cenabı Allahın mü'minleri zulumattan nura ıbracını ve kudretü ihyasını temsil ve Hazretî İbrahimi medih sıyakında varid olmuş bulunduğundan binnetice Allah İbrahimi bu emirlerle acız ve mahrum bıraktı demek sarahaten batıldır, binaenaleyh Hazretî İbrahim tarafından bu emirlere bilmütisal müşahede ba's ü ihya ile tatmını kalb bil'ful vakî olduğu fehvayı kelâmdan temâmle zahırdır, ve bu babda eslaf ve ahlâftan bütün mu-fessirinin icmal ve rivayetlerin ittıfakı da vardır Bizce doğrusu bu emirler emri teklîfi olmakla beraber emri tekvinîyi mutazammındır Hazretî İbrahimün rabbına imanı kâmil ile rücu namını buznillâh keyfivâtı ihyadan bazısının kendisinden sudurunu müşahade ederek tatmını kalbeylemesine sebep olmuştur Bir taraftan hevarık ile meşhun olan diğer taraftan en yüksek kavânını ilmiye ve hikemiyeyi tazammun eden şu iki kıssanın acaiba-

tını şerh ü izah ile tüketmek mümkün değildir, bunlarda kursî ilahının tecellî hâkimîyeti kadarı ıyan ve maama-fih onun gibi na kabîlî ihata esrarı ma'rifet mundemidir. Bunlardan her kes derecesine göre gâşî nur olur, en umumi olmak üzere şunu söyleyebiliriz ki bu âyet bize hiç söz gotürmez bir sırrı yakîn telkîn etmektedir. Hayatın hakikatine lüzumu kadar ilim hasıl olur, ve mebd'î a'lâya ittisâl peyda edilirse ba's ü ihyanın bir irade mes'alesine bir, « كى » emrine raci' olacağı görülecektir, bunu akıllarına sığdıramıyanlar şu mısali düşünce bilirler. Bir insan nefsinde suretî ilmiyesi mevcud olan bir şeyi kalbinde dilediği gibi parçalasın, tefrik etsin, cezasını duman gibi her tarafa savursun, sonra dönüb yine kalbinden o şey'e evvelki gibi aynen gel diye bir irade etsin o anda Allah aksını murad edib ona bir nışyan veya diğer bir arıza vermezse derhal gorur ki o dağılmış ecza bir an içinde kel'evvel toplanır, gelir karşısına dıki-lir iste enfusî âlemde her zaman cereyan edib duran bu hafıza ve ıstıhzar ışığı bize bir vücud ve o vücud da bir ba's-u ihya temsil eder. Ve bizim ruhumuza nazarı enfusî âlemin tecelliyatı ilm-u iradei ilâhiyeye nazarı enfusu âfak bütün mevcudat âleminin tecelliyatına en vazih misaldır. Bizim suverî zihniyemiz tahavvulâtın dakı tahlîlîler, terkîbler her gün bize bu vücudda binlerce ba's-u inya numuneleri arz ederler ki bir çokları irade-mize muterettibdir. Her tezekkür bir ba'stır. Bunlar bizim kursî netismiz olan kalb-u dimağın sahai hâkimî-yetidir. Bütün enfusu âfak kursisi Semavat-ü Arzı muhit olan Allah tealânın ilm-u iradei ilâhiyesi tahtında bulunduğundan bunı karşı âfak tasavvuru mevzuu bahs olamaz. « والارض حميا فصته يوم اتيعة والمموات مطومات عيه » müteddasınca enfusu âfak bir kabzada matvidir. Allahın ba's ve ih-yası bizim bir tezekkürümüzden daha serî'dir, binaenaleyh bütün sahai hilkatte her şey onun bir kun emrine mü-

terettübdür O emir bize taallük ettiği vakit biz de onun hükümünü nefsimizde ve hattâ haricimizde görürüz. Ve netekim haride yapabildiğimiz şeyleri de bu sayede yaparız. İşte Hazretü İbrahim rücu ilâllah ile makamı hulletinde bir emri tekvinîyi dahı tazammun eden bu emirler üzerine o kuşları binzillâh tutub nefsine zam ve ilhak edebildiğinden dolayı oyle bir hayatı kalbe ermiştir ki ihyayı enfûsî misalî üzere bir irade ile ihyayı âfakîyi nefsinde müşahedeye muvaffak olmuştur Allahın yalnız hay değil muhyı dahı yarattığını görmüş, hem azîz, hem hakîm olduğunu anlamış, izzetine teslimi nefs ederek hikmetinden Halilullah olmuş, rucui ıztırariden sonra ba'sı cibrî nasıl muhakkak ise tam bir rucui ihtiyarî üzerine de ba'sı ihtiyarînin tahakkukunu görmüş, bu sayede nârı numrudu sondurub gulşen-u gulzar yapmıştır. Allah böyle bir veliyyul'emirdir, ve mu'izâtı Enbiyada tecellî eden havarik ve esrarı ihya hep böyle demektir Bunları kabîlî tasavvur görmemek kendının karşısındaki haricî âfak gıbı Allahın karşısında şurekâyı âfak veva mafevk farz etmekten neş'et eder ki şirk-u kufur de bu demektir Allah derken böyle bir tasavvurda bulunmak ise tenakuzdur Bu tenakuzdan cıkarmıyanlar ise ile'ebed zulumata mahkûmdurlar Bundan ancak Allah çıkarır, o da cehren değil iman ile çıkarır İman billah aklın basıdır Akıl her halde bir mebd'e bir tutamak arar Onu izzeti hakka teslim edib onun urveti vuskasına yapışmalı, hikmetine ittiba etmelidir Din ve imanın nızanı hikmet üzere ne büyük semeratı intac edeceği ve mebadı imandan olan ba's ve ihvanın butun envaiyle imkân ve vukuu, cerevanı hayatın bununla kamı olduğu, hayatı ebediyyenin de bununla olacağı ve her ba'ste hayatı saniye hayat olanını semeratını hamul olacağından ıstıkbâlî nâmutenahide saadeti uhreviye hayatı Dunvadaki muktesebatın bîhikmetillâh

semeratı müterettibesı gıbı inkışaf edib gıdeceği ve bina-
enaleyh yevmı ba'ste ancak izzeti ilâhiye hâkım olurken
insanların hayatı ulâda mevzuı dın olan ef'ali ihtıyariye-
leri de ber mucebi hıkmət esbabı âdiyei mütেকaddimeden
olacağı ve o halde insanlar için Ahiret âlemi esbab değil,
mahza bır âlemi musebbebat olabileceğinden onların ahı-
rete ahirette değil ancak Dünyadan biemrillâh hükmede-
bilecekleri ve bunun için «لا یجیه ولا حة ولا شعاعة» olan o yevmı
ba's gelmeden bilıhtıyar o urveı vuskaya yapışıb fısebi-
lillâh infak ve mücahede ile Allaha rucu' edenlerin vilâ-
yetullah ile zulumattan nura, mevtı muhakkaktan hayatı
bakıyeye nasıl geçecekleri ve bunları yapmayıb Tagutla-
rın ellerine düşenlerin nefislerine pek büyük bır zulüm
yapmış olacakları otedenberi beyyınatı hakkile hem ıhbar,
hem ısbat edilmiş, hem de bu kıssalarla erbabı ukul
kâmilin tenvir buyurulmuştur Kursı ilâhiden tecelli
eden ve dın-u imanın mahıyyet ve semeratını tebyın
ve tenvir eyleyen bu beyyınatı yakınıye balâdaki «اعتوا-
» «من ذا الذي يقرص-» âyetinin esbabı hükmiyesile ızahından
başka daha yukarıdaki ahkâmın ve bilhassa «قرصا حسا يصاعه اصفا كثيرة-
» özeli ve ebedi te'minatı yakınıyesini dahı muhtevi bulun-
duğundan bu beyanın ona ittisahnı göstermek için aziz
ve hâkım olan Allah keyfiyyeti ıhyayı müteakıb ber mu-
cebi hıkmət bu karz-u infakın keyfiyyeti ribh-u nemasını
ve şeratı kabulünü dahı tenvir sıyakında buyuruyor ki

مَثَلُ

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَبْتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضْعِفُ لِمَنْ

بِنَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلَيْهِ ❀ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ
 فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثَلَاثَةٌ لَا يُبْغِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَتًّا وَلَا آذًى لَهُمْ
 أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ❀
 قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا آذًى
 وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ❀ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ
 بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا
 يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَتُلْهُكُمْ مَبْطُلَاتُكُمْ عَلَى
 رُءُوبٍ فَاصَابَةٌ وَابِلٌ فَرَكَةٌ صُلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ
 يَمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ❀
 وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيئًا
 مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ كُلَّهَا
 ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُضَيَّبْهَا وَابِلٌ فَطُلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

﴿ اَيُّودُ اَحَدُكُمْ اِنْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَاعْنِبِ
 تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَاصَابَهُ
 الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَاصَابَتْهَا اِغْصَارٌ فَيَوْمَئِذٍ
 نَاذٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ
 تَتَفَكَّرُونَ ﴿

Meali Şerifi

Mallarını Allah yolunda infak edenlerin meseli bir tâne meseli gibidir ki yedi başak bitirmiş her başakta yüz tâne, Allah dilediğine daha da katlar, Allah vâsıdır alimdir * Fi-sebilillâh mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı gönül incitmeyi reva görmeyen kimseler, rab-ları ındında onların ecirleri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır * Bir tatlı dil, bir mağfiret arkasına eza takılacak sadakadan daha iyidir, Allah ganidir halimdir * Ey o bütün iman edenler! sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin: O herif gibi ki nasa gösteriş için malını dağıtır da ne Allaha inanır ne Ahiret gününe, artık onun meseli bir kaya meseline benzer ki üzerinde bir az toprak varmış, derken şiddetli bir sağanak inmişde onu yap yalçın etmiş bırakıvermiş: Öyleler kesible-rinden hiç bir şey istifade edemezler, Allah kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz * Allahın rızasını aramak ve kendi-lerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda paydar kılmak için mallarını infak edenlerin meseli ise bir tepedeki güzel bir bağçenin haline benzer ki kuvvetli bir sağanak

düşmüş de ona yemişlerini iki kat vermiştir, bir sağanak düşmezse ona mutlak bir çisenti vardır. Allah amellerinizi gözetiyor * Arzu eder mi hiç biriniz ki kendisinin hurmalık ve üzümlüklerden bir bağçesi, olsun, altından çaylar akıyor, içinde her türlü mahsulâtı bulunuyor, üstüne de ihtiyarlık çökmüş ve elleri irmez, güçleri yetmez bir takım zürriyeti var, derken ona ateşli bir bora isabet ediversin de o bağçe yanıversin ? İşte Allah âyetlerini böyle anlatıyor gerek ki düşünesiniz *

(مثل الدين ينفقون اموالهم - Sırrı ba's ve feyzi hıkmetledir ki)

(Mallarını Allah volunda, dın uğurunda husnı ihtiyar ve kemalî rıza ile sarfedenlerin, ya'nı gerek farz ve vacib ve gerek nafîle ve tatavvu' olsun hayr u hasenata bezli emval eyhyenlerin hâl-u kârı (کمال حة) olye

bir tânenin hâl-u kârına benzer ki ekilmiş (انت سمع سائل) yedi sunbule bitirmiş, bîbîkmetillâh bir kokte çatallanarak yedi başak bitmesine sebep olmuş, hem nasıl başaklar (في كل سلة مائة حة) her başakta vuzer tâne var — Hasılı

bire yedi vuz tutmuştur Mü'münler bir tâneyi bile kuçuk gormemeli, telef etinemeli ve Allahdan hiç bir şey kıskanmamalıdır Eğer bunu eken elinde bir tânecik var toprağa atarsam bu da gıdecek diye düşünürse ne kazanır ? Hiç değil mi ? Oyle ise Allahın nızanı hıkmetine dikkat etmeli, sarfedecekleri şeyleri Allah yolunda sarfetmeli ve bundan çekinmemelidir Nızanı hıkmet ve sırrı ba's olmasa ıdı o bir tâne çurur gider, ne fılz verirdi ne başak, bunların her lâhzasında izzetî ilâhiye dahı hukmunu göstermekle beraber daha zıvade hıkmeti ilâhiye tecellî eder İste ef'alı ıbad da boyledir Boyle

olduğu içindir ki insanın ekme fi'li bir tâne sebeбіle bihikmetillâh yüzlerce tâneye temessül eder. Fîsebilillâh yapılan infaklar dahı Ahirette boyle inkişafatı mütezayide ile temessul edecek ve mızana konacaktır. Artık Allah yolunda koşacak insanlar Allah için sarfedilen, ekilen tânelerin feyzını anlamalı, acaba bu temsil farazî bir şey midir? Yoksa muhakkak mıdır? Habbe ne cinsten olursa olsun her hangi bir tâneye ıtlak edildiğine göre mahsuldar tarlalara ekilen kum darı gibi bazı hububatta bu feyz, meşhudattandır Fakat habbe daha ziyade buğdaya masruf olduğuna göre bu misale ender tesaduf edildiği söyleniyor Temsilin hakikî olması için bu kadarı da kâfi ise de âyet bize bilhassa şunu ifham ediyor ki hikmeti ilâhiye asgarî olmak üzere bu kadarına musaiddir Bunun boyle istihsal edilememesi nızanı hukmet üzere zer'ıyyat yapılamamasındandır Binaenaleyh insanlar fesadı berta rat edib ilımı ziraatı de terakkı ottirecek olurlarsa bu kadar mahsul almağa mubeşşerdirlər O zaman Yer yüzünün erzakı bize yetismiyor diye gavgı etmezler, yetismiyecek diye ye'se de duşmezler .Lâkin misale dalib da aslı maksudu unutmıyalım Maksad buğday toplamak değıl onları verinde fisebilillâh sarfetmektir Bu ekimin hasılatı ise asıl Cennette biçilecektir ki işte o zaman bire yedi yuzden aşığısı yok (والله يصاع لمن يشاء) Allah dileyeceğine boyle veva daha ziyade katları da katlar — Yedi yuzu sade iki kat değıl, daha fazla katlar artırır Usulı muzaafı nâ mutenahıve gider İbnı kesirden Bozzî kiraetinde ﴿صاع﴾ okunur ki manâ bın demektir Zamanımızda ziraat tecrübeleriyle uğraşanlar bir buğday tânesinden çıkan çimlerini catallandıktan sonra ayırarak fide halinde dikmek suretiyle bir taneden iki bın tâneyi mütecaviz hasılât alılabıldığını müşahede etmişlerdir Bunlar bir def'a daha aynı vechile ekilecek olsa nelere balığ olur. Fakat bız habbeyi kubbe yapmaktan vaz geçelim de şunu bilelim ki

'kavanini hayat her halde usuli muzaaf üzere cereyan ettiğinden hayatta erbabı hayatın intifai ve kelimatullahın ilâsı için fisebıllâh Allahın kullarına ve alel'husus mücahidine bezledilen infakat-ü sadakatın indallah namütenahi semerat-ü sevaba sebep olacağı şekk u şüpheden ârıdır (والله واسع علم) ve Allah vasıurrahmedir, yolunda ne kadar ziyade infak yapılırsa yapılsın artık yetişir ben bunların rıbh-u ecrını vermem demez Bununla beraber alımdır de, infak edenin niyetını, mıkdarı infakını, hasılâtı mev'udesını bilir, hiç birinin hesabını şasırmaz

SEBİLULLAH, Allah yolu, dın demektir Fakat dının zâmanı ve ehli dının ıkrahtan vıkayesi demek olan cihad fisebıllâh, harekâtın en muhımmı olduğundan «وسبيل الله» ta'bırı şer'an daha ziyade cihadda müteareftir Bunun için bazı mufessırın burada fisebıllâh mütearef olduğu üzere cihad demek olub bu âyet bizzat cihada gıden ve kendi emvalını sarfeden mücahidine, bundan sonraki de kendi gıtmıyereke diğer mücahidine infak yapanlar hakkında nâzil olmuştur, hasenatı saireden cenabı Allah bire on vadettiği halde kendi malını sarfederek cihad edenlere lâekal bire yedı yüz ecir vad buyurmuş demişler ise de diğerlerinin beyanına göre bire on alel'unum hasenatın haddi asgarısı olub cihad ve diğer bazı a'mal gıbı infak başkaca meziyyeti haız olduğundan bu âyet alel'unum infaka tergıb ve her nevi vucuhi hayratta infakın ecrını tasvir buyurmuş bundan sonraki de şeratı kabulünü beyan edecektir Tefsiri Ebi Hayyanda ibni Omerden mervıdır ki bu âyet nâzil olduğu zaman resulullah «رب ردى» «اذا بوى الصارون احرهم ميرحبا» «اذا بوى الصارون احرهم ميرحبا» nâzil olmuştur

Fisebıllâh infakın ecr-u feyzı bu kadar yuksektir. Fakat her infaka da bu ecir verilmez, çünkü sebebiyyeti asliyye tohmun, infakın kendısınd eğıl Allahıdadır Bu.

nun için (الذين ينفقون اموالهم في سبيل الله) mallarını fisebilillâh sarf-ü infak edenler (ثم لا يتبعون ما آفكوا منا ولا اذى) sonra da infaklarına ne minnet ne eza takışdırmıyanlar, mağrurlanmıyan tiksındırmıyenlerdir ki (لهم اجرهم عند ربهم) Allah yanında ancak onların ecirleri vardır - (ولا خوف عليهم)

(ولا هم يحزنون) ve yalnız Allahdan korkub ve ancak ondan ecir beklediklerinden dolayı bunlara ne başka bir korku gelir, ne de mahzun olurlar, bir zayıat yerine kat kat mukâfat alırlar

Dikkat edilsin ki bazı âyetlerde «لهم» bazılarında da burada olduğu gibi «لهم» buyurulmuştur Bunun hikmeti sudur * sebebiyet ifade eder Beyanı sebebiyet matlûb olan yerde zikredilir Olmıyan mevkide de terk olunur Balâda hikmet esası üzerine infakın ece sebebiyeti gösterilmiş idi bunda ise sebebiyeti hakikiye ve illeti tamme tevehhum olunmak iltimalı vardır, bu âyet de bu tevehhumu izale ile asıl sebebi hakikînin Allah olduğunu ve hikmetin izzeti ilahîve selbetmiyeceğini ifham ile infakın idallah serası kabulunu bevan ettiğinden * zikredilmemiştir

MENN VE MINNET lûgatte iki ma'nava gelir Birisi m'ân ve m'net ma'nasıdır ki lisanımızdaki meninunıyet bundan mehzurdur Diğer de bir hakkı tenkis etmek, kesmek, ezumle ihsan ettiği kimseye karşı ihsanını bir sev saymak ve az çok ihsanına mağrurlanmaktadır ki gonul bulandırır ve ihsanın kıymetini eksiltir veya keser Burada murad budur Lisanımızda minnet bu ma'nadan mehzurdur

EZA ise tiksındırmek, eyilige balgam atmaktır, ki manı dolayısıyla bu kusur yüzünden şikâyet etmek, el

dil uzatmak, m'amı yüzüne vurmak, başa kakmak hep ezadır Lisanımızda minnet ikisinden eammolarak kullanılır ve bunlara katılanmağa minnetdarlık denilir Minnet çekmem, minnetdarlık etmem yerine de «minnet etmem» denildiği vardır Hasılı iyılığı bir vazife diye yapmalı ve unutmali, yaptığı bir iyılığa goz dikmek, onu kendine yapmamış farz etmekten neş'et eder Ecir ise niyyete merbuttur Binaenaleyh iyılığı yap denize at, balık bılmezse hâlık bilir Gazvei Tebuk için ihzar olunan ve «Ceyşî usret» tesmiye edilen ordunun techizine Hazreti Osman radiyallahuanh hatablarıyla, çullarıyla bin deve, Abdurrahman ibni Avf radiyallahu anh Hazretleri de dört bin dirhem sadaka vermişlerdi Bu âyetin bunları taltifen nazıl olduğu mervidir Hukmün sebebi nuzule mahsus olmadığı da ma'lûmdur Bilmeli ki (قول معروف)

gonul alan hoş bir soz, tatlı dille reddetmek (ومغفرة) ve kusura bakmamak ayıb ortmek, munasebetsizliğe karşı afv ile muamele etmek (خير من صدقة يتمها ادى) arkasından ezâ gelen veya bir gonul bulantısıyla muterafik olan bir sadakadan hayırlıdır Zira (والله عى حليم) Allah kı ganıdır, ona kırılı şeyler takdim etmek sebebi felâket olabilir Ganı olan Allah fikarasını başkalarının barı minnetine tahammul ettiremez, onları hatır-u hayale gelmez oyle cihetlerden merzuk eder kı gun gelir fakırı o minnetciye sadaka verecek derecede ıgna eder Maamafılı Allah halinidir Her gunahkârı derhal muahaze edivermez Ezâ yapanları da ukubete mustahik olmadıklarından dolayı değil, fakat tevbekar olsunlar diye hilminden dolayı imhal eder

Infak-u sadakatın şeraiti kabulü malûm olduktan sonra (لا تطولوا صدقاتكم بالئن والاذى) ey mu'mınler (يَا ايها الدين امنوا)

sadakalarınızı yüze vurmak, başa kakmakla ibtal etmeyiniz, bunlardan birivle ecrini kesmeyiniz, menn veya ezâ karışan sadakalar ecirsız kalır - كَالَّذِي يَفْقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ -

(ولا يؤمن بالله و اليوم الآخر) Ne Allaha ve ne Ahiret gününe inanmayıp malını insanlara gösteriş, rıya' için sarf-ı infak eden munafığın sadakası gibi hiçe gider (فثله) çünkü bu-

nun halı (كُتِلَ صَعْوَانٍ عَلَيْهِ تَرَابٌ) üzerinde bir az toprak

varken (فأصابها و ابل) başına şiddetli bir yağmur inmiş de (فتركه صلياً) cas cavlak bırakmış, bir toz bile kalmamış

yalçın kayanın bu halı gibidir Oyle bir sadaka böyle bir taş ustune atılmış tohum gibi zayı olur gider

(لا يقدرُونَ عَلَى شَيْءٍ مَّا كَسَبُوا) de imansızlıkla infak, rıya ile, menn u eza ile sadaka verenler kesbettikleri bu amel-den hiç bir şey elde edemezler (وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ)

Allahı kâfirler guruhunu hayra muvaffak etmez Binaen-aleyh sadakalarını menn u eza ile kâfirlerin murâyane sarfıyatına benzeten mu'minler de onlar gibi ecirden mahrum kahrılar

(و مثل الذين ينفقون اموالهم ابتغاءَ مرضاتِ الله و شيئاً من انفسهم)

Mallarını Allahın rızasını istemek ve bu sayede kendilerini veya kendilerinden bir kısmını canlarının bir nefakası olan mallarını, amellerini, ihvanlarını temayülâtı fasıdeden ve her türlü sarsıntıdan muhafaza ile Allah yolunda tesbit etmek ve hayr-u hasenâtı kendilerine melekeler sabite kılmak ve ondan sonra her nevi tezaül ve ibadâtı suhuletle yapmak, hulâsa ekecekleri tohumu tutturmak için can u gönulden infak eden-

lerin hal-ü şanı ise (كحل جنة ربوة) a'lâ bir tepedeki güzel bir bağçenin şu haline benzer ki (اصابها وامل) buna kuvvetli bir yağmur düşmüş de (فاتت اكلها ضعفين) meyvalarını iki kat vermiştir Alel'âde ahvalde meselâ bın veren bu bağçe bu yağmur sebebiyle iki bın vermiş bulunuyor O kayayı cas cavlak bırakan yağmur, bu tepede aynı rahmet olur. - Bu temsil balâdaki bire yedi yuz ve daha kat kat va'dını tenzil etmiş değil belki bir daha katlamıştır (فان لم يصبها وامل) böyle bir bahçeye şayed yağmur düşmezse (فطل) hafif bir yağmur, az bir nem de yetiştir, vereceğini yine verir (والله عما تعملون بصير) unutmamalı ki Allah amellerinizi görür bilir Sakın gösteriş yapmayın, gızlıde aşıkârda ihlastan ayrılmayın

(ان تكون له جنة من نخيل - اود احدكم) hiç biriniz istermi ki altında ırmaklar akar, hurinalık, uzumlukları muhtevî ve dılınışın bir bağı, bağlık bağçelik bir cenneti (وله فيها من كل الثمرات) ve bunun içinde kendının her çeşid meyvaları olsun (واصابها الكثر) ustune de ihtiyarlık çöksun (وله درية ضعفاء) ve bu halde elleri irmez, güçleri yetmez yavrucukları dahi bulunsun (فاصابها اعصار فيه نار) da o dilber bağa ateşli bir bora ısıbet etsin baştan başa (فاحترقت) bir lahzada yansın mahvolsun! Boyle felâketi kim ister? . İşte iman ile hasenatın ecr-u

mesubatu böyle cennetler, bunların ihlâsına ve Allah rızası için olmasına mani' olan imansızlık, riya, menn-ü eza ve sair ağrazi faside gibi seyyiat da yevmi kıyamette o ateşli bora gibidir Ahiret Cennetlerinin bir yolu Niamı ebediyenin mezraası olan ve içinde ikrahsız yaşanmak lâzımkelen darı islâm dahı böyle hüsni infak ve a'malı salıha mahsulü bir bağa, bir Cennete cebbar ikrahkâr, kâfir, zalım duşmanların ve kezalık fışk-u fücurun, ahlâk-sızlığın, hımmetsizliğin onu ıstılâsı da bu ateşli boralara kasırgalara benzer, hem Dunyayı yakar hem Ahireti (بين الله لكم الايات) Allah size

diğer âyetler beyan edecektir ki (لعلكم تفكرون) düşünesi-
niz — Ya'nı ibretler alasınız, güzel güzel kıyaslara yol
bulasınız, bunların her birini dehl, asıl, dustur, mebd'e
kubra ittihaz edib uslubı hikmet uzere tefekkür edesiniz,
ahvalınızı, masalihınızı bunlara tatbik ederek her birine
lâyık suğraları bulub neticeler alasınız ve o neticelerle
amel edib muradlara ıresiniz Zira fıkır, umurı ma'lûmeyi
tertib ile ma'lûmdan mechulu bulmaktır

Şimdi düşünub de o infakları nerden yapacağız, zekât-
ları, sadakaları nerden ve nasıl ve kimlere vereceğiz mi
diyeceksiniz?

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَسَّمُوا
الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَجْدِيهٖ إِلَّا أَنْ تَقْضَوْا
فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ۝ السَّيْطَانُ يُعِدُّكُمْ

الْفَقْرَ وَيَا مُرُكَّهَ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ
 مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلَيْهِ ❀
 يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
 خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ❀
 وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ
 يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ❀ اِنْ بُدُوا
 الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا
 الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ
 وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ❀ لَيْسَ عَلَيْكُمْ هُدْيُهُمْ
 وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
 فَلَا تُنْفِسْكُمْ وَمَا تُنْفِقُوا إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ
 وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ

لَا تَظْلَمُونَ ﴿١٠﴾ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنَاءَ مِنَ الْعَقْفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ الْخَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ
عَلِيمٌ ﴿١١﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ بِالْإِثْلِ
وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٢﴾

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! İnfakı gerek kazandıklarınızın ve gerek sizin için Yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın, kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız fenasını vermiye yeltenmeyin ve Allahın gani, hamid olduğunu bilin. Şeytan sizi fakırlikle korkutub çirkin çirkin şeylere teşvik ediyor, Allah ise lütfundan bir mağfiret ve fazla bır kâr va'd buyuruyor, Allahın kudreti geniş, ilmi çok. Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar. Her ne nefaka verdiniz veya ne adak adadınızsa her halde Allah onu bilir fakat zalimlerin yardımcıları yoktur. Sadakaları açık verirsiniz o, ne iyi ve eğer onları gizler de

fukaraya öyle verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına keffaret olur, hem Allah her ne yaparsanız haberdardır * Onların yola gelmesi senin üzerine değil velâkin Allahdır ki dilediğini yola getirir, ve hayır namına her ne infak ederseniz hep kendi lehinedir, ancak sırf Allah yüzünü gözeterek verirsiniz, bu vechile hayra dair her ne verirsiniz karşılığı size tamamen ödenir ve hiç hakkınız yenmez * Verin o fakırlara ki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmiyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırın: Halkı bizar etmezler, hem işe yarar her ne verirsiniz hiç şüphesiz Allah onu bilir * Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfeden kimseler, işte onların rablarının yanında ecirleri sırf kendilerininindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar *

(افقوا من طيات ما كسبتم) ey mu'mınler (يا ايها الذين امنوا)

kazançlarınızın temizlerinden aslen veya fer'an halâl kesh ile ele geçirdiğiniz her nevi' emvalın ıyı ve hoşlarından, ezcumle emvalı ticaret ve nukuddan (وما احرحله)

(لكم من الارص) ve size Arzdan çıkarıverdiğiniz emvalden hububat, meyvalar, maadın ve rikâz gıbı Yerden çıkan şeyler den bunların da ıyılarından infak ediniz — Ya'nı menbai ser-vet ikıdır kesh, sa'ıy Kesh, sa'y u amel, sınaat veya mukavele ile her hangi bir cihetten bizzat veya bılvasıta istıhsal edilmış olsun bir şey üzerinde bir mülk takarrur etinektir diye tarif olunur ki bu surette mirasda kesib de dahil olur Arz, karaya ve denize ve havaya şamıldır. Sonra bu ıkı menbain terkıbı ve bu terkıbın hasılatı kalır ki bunlar kısmen kesbe ve kısmen Arza medyun olduklarından hangi taraf galib ise ona muzaf olarak bu ıkı

sebebe racıdırler. Takduninden anlaşılır ki insanlar için kesb en yakın sebebdır Alel'ekser Arzdan ihracı emval dahı buna terettüb eder Fakat aynı zamanda kesb, mevhubatı hilkat ile alâkadardır Çünkü sa'y ü amel fitraten bahşedilmiş olan esbab-u alâtin ıstımal oluğundan kudreti mevhubeye ve mahallı sa'ye mutevakkıftır Binaenaleyh kesb hiç bir zaman sebebi mustakıl olamadığı halde Arz, olabilir Demek ki kesb esasen bir terkibe de nazır olduğundan kesb ve Arzın terkıbını ayrıca beyana hacet yoktur, bu fehvayı kelâmdan müstefad olur Bu noktada insanların başlıca ıkı hatasına tesaduf edılır. Bırısı servette sa'y-u amelı bir sebebi mutlak gibi telakki etmek ve binaenaleyh bütün sermayeleri buna medyun farzederek hukumsuz gibi addeylemektir ki bu hataya umumiyetle çalışan ve sa-yu amel ile zahmet çeken sermayesızler düşerler ve erbabı sermaye ile derin bir cüdâle girerler Bunlar sa'y-u amelın kesbın kıymeti, sermayenin kıymeti demek olduğunu görmemek isterler. Sa'y u amelın gayesi sermaye istihsalı olmasa ıdı sa'y-u amelın hiç bir kıymeti olamazdı Gayesını ıbtale masruf olan her fıkırn boş bir tenakuz olduğu da asıkârdır Sermayenin gayeri sa'y olması ise yalnız istihlâk noktası nazırından değil, balâda beyan olunan kanunı taz'if mucibince istihsal olunan hasılatın veniden sa'y u amele mebdâle olarak kesbı teshıl ve teshıl ile beraber teksır etmesi haysiyetini de hariz olmasındandır Bunun için sa'y u amel erbabının sermayeye husumet etmesi, zahmet ve mahrumiyetlerini istemektir Buna işaretendir ki kesbden sonra bilhassa asıl sermaye olan Arz ve Arz ihracaatı kesbe mukabil olarak ıhtar edilmiştir Diğer hata, sermayeyi sebebi mutlak telakki edib sa'y-u amelı hukumsuz addetmektir Bu hataya da bizzat çalışmak ihtiyacını hissetmeyen ve başkalarının sa'y-u amelından zahmetsiz istifade etmek isteyen çok sermaye yanı para sahipleri düşerler

Bunlar nükûde mebdî evvel nazarıyle bakarak her kesb onun eseri olduğuna hükmeyleyler ve sa'yısız yaşamak mümkün gibi zannederler Bunun için erbabı sa'yı istihkat ederek ve sermayelerine fazla kıymet vererek sa'yileri tazyik ve sermayelerinin mukabilsiz menafından istifade etmek daha doğrusu sermaye vasıtasıyla ehli sa'yın amellerini gasbeyleyip kendileri amelsiz yaşamak isterler düşünmezler ki kasalardaki paralar, kendi kendilerine hiç kimsenin karnını doyurmaz, onun bir dilim ekmek getirmesi bir amel ile mümkündür Düşünmezler ki bunlar esasen sermaye değil, sa'y-ü amelden çıkmış meksubattırlar Sa'y-u amelî teshil ve teksire hadım olmaları itibarıyla birer maya iseler de esasen sermaye değil neticeci ameldirler Bunların amelleri ta'kim ve tazyik etmesi, bindikleri dalı kesmek, istinad ettikleri temeli yıkmaktır Gerçi asıl sermaye yok değildir Fakat o olsa olsa Aarz ve mevahibi hıkkattır Bunun için sermaye erbabının kendî amelleri olmadan yaşamak sevdasında bulunmaları ve erbabı sa'y-u amelî tazyik etmeleri de büyük bir hatadır Her hangi bir cemiyette nükud ve sermaye bu vaziyeti alır, para, ve para sahipleri hâkımı mutlak kesilirse ak-sul'amelî olarak evvelki hata yüz gösterir Sermaye ile sa'y-u amelî arasında cidal başlar Nizamı cem'iyet de muhtell olur İşte sermaye namı verilen nükudun esasen sermaye olmavı meksubattan bulunduğu ve hatta husnı kesbe mukarın ise meksubatın en hoş, en temiz olduğu ihtar edilmek için «من طيات ما کسبتم» buyurulmuş ve asıl sermayenin Arz olduğu diğer servetlere nazaran kesbin de sermaye vaziyetinde bulunduğu ve hatta bunun sermayeyi Arzdan daha evvel nazarı dikkate alınması lâzımı geleceği gösterilmiştir «من طيات ما کسبتم» şu nu da anlatıyor ki meksubatın bir temiz ve tayyibi bir de bunun zıddı ve habisi vardır Her kazanılan temiz ve iyi olmaz Bu ise ya meksubatın kendilerine veya

tarıkı kesiblerine nazaran maddî veya ma'nevî iki cihetle mulâhaza olunur Bâlâda beyan olundu üzere infak bir feyzî nâmutenahının tohumu ve hayatı ebediyenin bir ruknû olduğundan bu tohumun en temizlerinden seçilmesi lâzım gelir Binaenaleyh bunları tefekkür edib ma'kul ve mesru' olarak çalışınız da kesb ve Arz sermayelerimin halâl ve pâk ve ıvı hasılatından infak ediniz (ولا تيموا الحيث) ve öyle habısını ya'nı kotusunfı veya haramını vermeğe niyetetmeyinizki (منه تمنون ولستم باخذيه الا ان تمنوا فيه) ondan infak edersiniz de kendiniz içmazı ayn etmeden, sıkılmadan hediyeye dıve, veya musamaha etmeden alacağınız yerine almazsınız Boyle kotu, aşâğılık şeyleri kendiniz almazken, Allaha borcunuzu bu aşâğılık şeylerden vermeğe kalkışmayınız

Rivayetlere nazaran iptida sadakat emirleri nazıl olduğu zaman ba'zıları hurma salkımlarını getirirler, Muh-tac olanlar yesimler diye Mescide asarlardı Bu miyanda ba'zıları da carız zannile dokuntu, bozuk, çuruk çarık şeyler getirmişlerdi, bu âyet nazıl oldu Bununla verilecek vergilerin, zekâtların, sadakaların ne gibi mallardan verileceği beyan olunmuştur Her malın vacib olan vergisi kendi cinsindendir Meselâ altına altın gümüşe gümüş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, dveye deve, sığıra sığır, davara davar, ata at, hububatta keزالık buğdava buğday, arpaya arpa ilah Maadin ve saire keزالık hep boyle hepsi, ednası olmamak şartıyla kendi cinsinden boretur Bunların ednasını a'lâsına tahvil ederek kıymetlerini vermek mükellefin ihtiyarına aiddir Bu tarzı mukellefiyet halk için en kolay tarık olduğundan dolayı dını islâm bunu emretmiş idi Ve bunun intışarı islâma ve neşri ma'dilete pek büyük faideleri olmuştu. Duvelî saire, ahalısmiden behemhal nakdî vergi taleb ettikleri ve masrafları da masarısı islâmiye gibi vücuhi hayra mahsus bulunmadığı halde dını islâmın infakı bu tarzı

ma'dilete ifragı «رِدَاءُكُمْ بِالْبِرِّ» kanunı ilâhîsinin bir tatbıkı olduğundan düveli muhtelif tabi'iyetinde bulunan nas bu vusr-ü ma'dilete agâh oldukları zaman büyük memnuniyetlerle telâkkı etmişlerdi. Fakat bunun bir devlet için böyle büyük faideler temin etmesi bir şarta mütevakkıf ıdı ki o da bunu tatbık edeceklerin Allahı bilir dındar, ahlâklı amiller olması, ellerine tevdi edilen emaneti kendi mallarından ziyade bir itina ile husnı muhafaza ve idare etmeleri mes'alesıdır Bu olunca emvalın bir çoğu mübadeleye muhtaç olmaksızın devlet u milletin havâcine sarf olunabileceği gibi mübadelesi ıktıza edenler de husni suretle mübadele edileceğinden hiç bir vechile sui ıstımal mevzuı bahsolamaz Boyle olunca da hem milletin masarısı azalır hem devletin menabı'ı serveti inkışaf eder. Fakat böyle olmayıb gerek halk ve gerek amillerde ahlâksızlık teamnunu eder vazifeler gereği gibi yapılmaz, emanet, husnı idare edilmeyib sui ıstımal, ketım, sırkat israf, lâubalılık meydan almış bulunursa aynen vergiler pek çok telefata ve sui ıstimale musaid bulunduğu gibi masarının tezyidini ve varıdatın tenkisini icab edeceğinden hükûmetler aynıyatı bırakıb vergilerini nukud olarak taleb etmeği daha muvafık bulurlar Nukud ise mübadele siz hiç bir şey goremıyeceğinden yine mübadele cereyan eder, yine olacıklar olur Devletin masarısı mutemadiyen artar, arttıkça milletin de yuku artar ve her kes muza-yekayı hisseder para hakım olur, arada en ziyade nukud mübadelesinde dolaşanlar kazanır Fakat diğır ıstıhsalât erbabı sıkışdırıldıkça bunların da ıstıkballeri tehlikede kalır Bütün bu tehlikelere saık ise bu babdaki avamılın erbabı vezanın sui ıstimale musaid olan ahlaksızlıklarıdır Bunu bertaraf edecek olan ise bıhakkın dın u diyanettir. Bunun için insanların dını diyanetten kaçınmaları ve infak vazifelerini husni suretle ifa ve bunları husni idare etmemeleri, hikmeti ilâhiyede ıztırab ve felâketlerinin

mebdemî teskil eder Binaenaleyh bu emrî ilahî mucebince hareket etmeyenler ne kadar ilm-u hikmet davasında bulunurlarsa bulunsunlar muktezayı hikmetin zıddına gitmiş, istikballerini zayı etmiş olurlar Bu âyet bu hakarkı muhtevî olarak zekât ve sadakat lâzım gelen emvalin usulunu beyan etmiş ve maamafih nevafile şumulu olub olmadığı cayı bahs olmuştur Ya'nı aşağılık ve haram şeylerden farz vergi yoktur ve verilmez Lâkin nafîle sadaka verilebilir mi? Muhtelefunfihtir Doğrusu haramdan nafîle sadaka da caiz olmaz İndallah sevabı olmaz. Lâkin aşağılık maldan nafîle caiz olabilir. Fakat mendub a'lâsından vermektir ولا تيمرو nehyî farzlarda tahrim, nevatilde kerahetî ifade edecektir Hukmî umumîsî tahrimen veya tenzihen kerahet demektir Âvetin zahırî her neyî maldan bir zekat lâzım geleceğini gösteriyor gibidir Fakat nisabı, mîkdanı hakkında sakıt olduğu gibi tayyib ve habîs vasıfları ile de muhassas olduğundan sunufî emvale derece şumulu muemel ve muhtacı beyan olmakla bunlar sunenî Nebiyye ile hadîsde beyan olunmuştur Tafsîlâtı için kutubî Fikhiyye muracaat oluna

Hasih Allah dıyor ki ey mu'minler sizin kazandıklarınızın ve bizim verdiklerimizin temizlerinden mîlak ediniz ve kendinizin almadığınızı, kabul etmediğinizi kötü şeylerden zekât ve sadaka vermeye kalkmayın (واعلموا) ve biliniz ki (ان الله عى حمد) Allah her halde ganî, sadakalarınızdan mustağnîdır, onlar sizin kendi menfaatleriniz, kârlarınız içindir Hem Allah hamîddir, mahmuddur Herkes ona hamd-u sukre borçludur — Boyle ganî ve hamid olan Allahın rızasına ırmek için habîs, aşağılık şeyler nasıl takdim olunur Diğer bir ma'na ile Allah hamîddir, kendi namına yapılan hayr-u hasenatı daha yüksek ma'na hasenat ile karşılar Rızası uğrunda vuku' bulan sa'yîleri meşkûr eder Boyle bir Allah namına en temiz en nehs şeyler arz edilmemeli midir?

Ey nısab sahibleri bu emirlere karşı elimize geçenlerin iyilerini vere vere kendimiz fakır düşmez miyiz? Gıbı bir şey hatırlınıza gelirse bunun bir Şeytân vesvesesi olduğunu biliniz. (الشيطان) o şeytan rahmeti ilâhîyeden umudunu kesmiş olan o me'yus İblis veya hayır işlere karşı gizliden veya âçıktan ümitsizlik telkin ederek yanlış ve aldatıcı efkâr-ü hissıyat saçan her nevi şeytanlar veya nefsi emmare (يدكم الفقر) size fakırlık va'deder, aman hayır yapmayın züğürtlersiniz der (و يأمركم بالمشاء) ve size çırkın hasletler emreder. Bahıllığe, hasıslığe sevkeder, mallarınızı fenalıklara hevaıyyata, fuhsıyyata, isyanlara sarf için teşvik de eyler (والله يمدكم مغفرةً منه وفضلاً) Allah ise size tarafından mağfıret ve fadl-ü kerem vad ediyor. — () sadakalarla Ahirette gunahlarınıza mağfıret, Dünyada masrafınızın yerine kat kat kârler Dünya ve Ahirette eer-ü musubat ile yuksek saadetler te'min eyliyor (والله واسع عليم) ve Allah vasi'dır alimdir — Fad-lu ihsanı bol, ılımı çoktur İn-fakınızın da kadrını bilir ecrını verir va'dını ıncazda darlık çekmez Her şey'in onunu sonunu bilerek emr-ü va'd eder

Allah vasi' olduğu içındındır ki (يؤتي الحكمة من يشاء) her kime dilerse hıkmet verir, vermek için hiç bir kayd ile mukayyed olmaz men'i mefsedet ve celbı maslâhat edecek sebebiyyet ve hâkımıyyeti, ılımı hak ve bil'irade fı'lı savab ile âlımıyyeti faile ve fâiliyyeti nafıayı yalnız kendine hasretinez de erbabı ukulden dilediğine dahı verir (ومن يؤتي الحكمة) ve her kım hıkmete erdirilirse, yahud — ta'nın kesrile Ya'kub kiraeti üzere — her kime hıkmet

verirse (هـد اونی حیرا کثیرا) o muhakkak bir çok hayra erdirmiş olur — Çünkü hikmetsiz bünde bir hayra ırılirse bir hikmet ile binlerle hayra erilir Hikmet, Dünya, ve Ahiretin hayrını tazaminun eder Hikmetsiz hayr ise bir var bir yoktur (و ما یذکر الا اولوا الالباب) ve fakat aklı temiz, ozü sağlam olanlardan başkası tezekkür etmez, — Hakk-u savabı ne kendi düşünür hatırlar, ne de ihtar kabul eder Bizzat Allah tealâ âyâtıyla ihtar ve tezkir eder de yine tezekkür etmez, etmeyince de hikmeti ilâhiyeden istifade edemez Demek ki hikmete irmek için vermek kâfi değil almak da lâzımdır Veren Allah vâsî' olduğundan sarta muhtac değildir, amma alacak kul şarta muhtacdır Hikmete irmenin mebdci tezekkurdur Bu da temiz akıl, temiz kalb ile olur Allahın verdiği aklı şehovata ve Şevtanın vesveselerine kapdıranlar ne varidatı enfusiveyi, ne de mevarıdı âfakiyeyi tezekkür ve tefekkür edemezler

Zihinlerimde bulamazlar Yahuc düşünmezler veya düşünseler bile hatıralarına ırcı nazar ederken âlâmı hakk-u hayrı ıntıhab edemezler Edemeyince de tarıkı hikmette yuruyemezler Bu suretle büyük bir fazl ilâhî olan hikmet ancak temiz oz, halis akıl sahiplerine nasıb olabilir Binaenaleyh akıl ve husnı ihtıyar hikmetin sarti, tezekkür de mebdcidir Bunları hep Allah vergisi ve meşiyeti ilahiye eserdir Su vehüle ki şerati evveliye bilâ kayd u şart bir meşiyeti mutekaddiminin eseri vehbi iken nıazını hikmette cereyanı asar meşiyeti abid mai'yetinde taalluk eden meşiyeti ilâhiye eseri olarak hem keshi hem vehbidir Meşiyeti abid sebebi adi, meşiyeti ilahiye illeti mucibedir Onunde sonunda meşiyeti ilahiye bulunmadan hic bir şey bulunmaz Meşiyeti abid arada bir tarıktı Meşiyeti ilahiyenin bu tenevvuu de vus'atı ilahivedendir Ve bu suretle aslı hikmet, mevhub ve asarı hikmet meksuh ve mevhubdur

HİKMET NE DEMEKTİR? Bu kelime hukm, hukûmet ihkâm manalarıyla alâkadar olarak masdar ve ism olur Binaenaleyh ıstırakı manevî veya lâfzî ile mutcadid manalarda mustamel olduğundan makamına göre tefsiri icab eder Masdar olmak itibarıyla esasında men'î fesad ve celbî salâh manası vardır ki hukm, hukûmet, muhkemlik hep bu esastan me'huzdur Her nerde defî metsetet ve celbî menfaat ve maslâhat varsa orada bir manayı hikmet vardır. Bunun için bir şeyin üzerine te rettüb eden ve ondan maksud olan menfaat u maslâhate o şeyin hukmı ve hikmeti denilir ki hikmetin maanısı ismiysinden birisidir Bunda tamamen bir illeti gayye manası olmasa bile az çok maksud olmak şarttır Buna binaen hikmet, faideden ehass ve illeti gayyeden eamdır Zira hikmet, illeti gayyeden mukaddem de olabilir Binaenaleyh hikmet denildiği zaman her halde va bir illiyet ve malûliyet veya daha eammolarak bir sebebiyet-u musabbibiyet ve bir manayı terettüb mevzuı bahıstır Yani hikmet behemchal ahırın evvele redd-u ircaı ile bir nisbeti muhkeme ve muntazame manası ifade eder Netekim bir emrî emrî ahare isnad etmeğe hukm denildiği gibi ilmî, amelî her hangi bir hukmı musabede hikmet denilir Hasılı böyle tazammunî veya istilzamî vacuuhı maaniden her birı dolayısıyla hikmet, muhtelif manalarda müsterek bir ismolmuştur En umumî olarak hikmet, menfaat ve maslâhat ve ihkâm manası dolayısıyla her ilmi hasen ve amelî salihın ismidir Maamafih ilmi amelîye ihtisası ilmi nazariden ziyade olduğu gibi amele ihtisası da ilminden ziyadedir Âmalî salihâ içinde de amelî ilmiye ihtisası daha ziyadedir Bunlardan anlaşılır ki hem ilmi hem amel hikmetin en esaslı manasını teşkil eder Butun bu noktâ nazarlarla hikmet, bervechü âtı mutelif tariflerle tefsir edilmiştir

kavl, nefsi ve lâfziden eamdir. Fi'l de fi'lî kalb, fi'li lisan ve sair âmalden eamdir. Her hangi bir hususta kalben veya lisanen şu şöyledir demeli ve öyle yapmalı ve isabet de etmeli bu bir hikmet olur. Şu halde yalnız kavilde isabet hıkmət olmadığı gibi yalnız fiilde isabet de hikmet olmayacaktır. Kavilde isabet hükmi nefsinin hakk-u savab ve vakıa mutabık olması yani ilmolub cehl, hata, yalan olmamasıdır Fi'ilde isabet de o fi'lın hem hükmi nefsiye mutabakatı ve hem vakı'de kendisinden matlûb olan asarın gereki gibi üzerine terettüb edebilmesi yani def'i mefsedet ve celbi menfaat eyleyebilmesidir ki bunlara o fi'lın hükmi hikmeti, gayesi, garazı veya illeti gayyesi denilir Hasılı kavilde isabet, hakka, fi'ilde isabet hayra müteveccihdir Hikmetin evveli, ilmi hak, ahır fi'lî hayırdır Hakikati hikmet evvelinden ilmi, ahırından amelî iki haysiyetin içtimalı demektir, bu mana diğer suretlerle de ifade edilmiştir şöyle ki

2 — Hikmet ilm-u ameldir İlm ve onunla ameldir Bu ıksını cemedemiyene hakim denilmez مقاتل واس قتيه burada ilm, manayı hakikisiyle yakîn demektir, bunu tavzih için ale'ekser «ilm-u amelde ihkâm ve itkan» yahud «tahkiki ilm ve ihkâmı amel» tabırını kullanmışlardır Zira ilmin muhkemliği yakîniyetinde amelin muhkemliği gayesine hakkiyle isabetindedir Bu evvelki tarîf bize gösteriyor ki hıkmetten cüzolan ilm tecrübe ile muevved ve amelî kıymeti harız olan ilmdir Hikmetten cüzolan amel de ilmi olan ve bir ilmin şahıdı tahakkuku bulunan ameldir Hasılı hıkmət, ilm ile iradenin mutenasiben fi'le çıkması ve o fi'lın gaye maksudesını arkasına takmasıdır Tabırı aharle ilm ve san'atın içtimalıdır

3 — Hikmet İlm ve fıkıh demektir (Mucahid) bu tarîf evvelkilerden başka gibi telâkki edilebilirse de oyle değildir Fıkıh kelimesi esas itibarıyla hikmet kelimesine

müradif gibidir. Meselâ şunun hikmeti veya sırrı veya ruh ü hakikatı şudur yerinde «fıkıh şudur» denilir Hikmet gibi fıkıh dahi vücuh ve esbabı mufasssalası ile ilmi dakik ve amelî nafi' ifade eder Aslı lûgatte fıkıh garaz ve maksadı anlayıp bilmektir. O halde ilim ilmi mutlak fıkıh da o ilimden garazı idrâktır ki amele de şamıldır. «من ير داله به حيرا يعقه و الدين» hadîsi şerîfî dahi bu âyetteki hikmetten murad, fıkıh olduğunu ıfham edecek bir delil olarak gösterilebilir. Dinde fıkıh ise dının makasadını idrak demek olur ki bunun hakikatı de «nefsi insanının leh ve aleyhindeki ahkâmı» hukuk-u vezarîfîni, menafi-ü mazarratını bilmek melekesıdır Bu da kendini ve ındallah merbut olduğu kavanın ve ahkâmı ve ona göre kendi işını bilmek ve hatta vapmak ıktıdarıdır Şu halde fıkıh olmyan ne kadar âlim olursa olsun hakim olamaz. Bu tarife göre şu da muhakkaktır ki fıkıhtan baska ilmi olmyanlara da hakim ıtlak edilemiyeecektir Fılvakı fakih olmak için fıkıhın mutevakkıf olduğu usulu bilmek de sarttır Bu ise butun ulûm ile alâkadardır Fıkıh, hem nazari hem amelî havsiyeti haız bir ilmolduğu gibi bir tahkika göre amelî ilmiye dahi şamıldır Yani ilmi ile âmil olmuyana hakikat olarak fakih ıtlak edilmez Binaenaleyh ilim, ilmi tevhid ve Akaid gibi usule, fıkıh da ilmi furu' ve amele hamledilince bu tarif, hukmeti nazariye ve hukmeti amelîyenin mecmu'una muntabık olmuş olur ki hasılı, hukmet, usul ve furuu, mebadı ve makasadı hakayık-u de kayıkı ile bılıb yapacağını tayin ve muktezası ile amel etmek mealne raci'dır Ancak fıkıhta yalnız ilmiyet mülâhaza edilirse bu tarif gelecek olan dorduncu gibi olur

4 — Hikmet, Maaniyi esyayı ma'rifet u fehımdır (İbrahımı neha'ı) maani, a'yan mukabilı olduktan baska mutekaddımın hısanında illet kelimesi yerinde kullanılmakla evsafı müessire ve ilel-ü makasıd demek olacağın.

dan bunun hasılı âyanı eşyanın mutazammın olduklurı evsafı tanımak ve evsafı muessire ve makasıdı müterettibelerini anlamak yanı eşya beynindeki nızamı ilhiyeti takıb ile mahıvât ve gavatı eşyayı fehmeylemek demek olur Bu tarıf, amel kaydını hazfetmiş ve hıkmeti yalnız ilmi haysiyetle almış olduğundan evvelkilerden camdır. Çunku fi'l ve amel takdırine de sadık olabilir. Fakat marifet ve fehmi bütün maanı eşya ile takyid edib mazmun ve cem'ivetını tezyid ettiğinden dolayı da munvechin ahasır, marifet ve fehmi ilmi mutkan mealinde olub evvelâ cuz'iden kulliye intikal tarikını ifham eder Ma amafih «vav» tertib ıktıza etmiyeceğinden aksine de muhtemeldir Bunlar Allahın sıfatı olan hıkmetten ihtirazdır Zira ilmi ilahıye fıkıh denilmediği gibi marifet ti fehmi de denilmez Çunku bunlar sebki cehli una ederler Demek olur ki her marifet hıkmetsiz olmaz, fehmi de şarttır Fehmi ise bir şey'in sureti aklivesını kavramaktır Eğer bu tarife amel kaydı ilâve edilmiş olsaydı o zaman bu hıkmetsiz sahibi bütün eşyayı yapabilmek ıktıza ederdi ki o zaman âyetteki hıkmetsiz sadık olamaz Marifet ve fehmi kavdıyle sıfatı ilahiyenin tarifi olmak da müşkil olurdu Bu tarif bütün ulum ti fununun vahdete ırcayle nesaki kullısını ifade eden ve ilmi hıkmetsiz ilahıye tabir olunan ilmi a'lâve muntabık olur Meşhur olduğu üzere ilmi hıkmetsiz hakaiki eşyayı marifet diye tarifi de buna sebki olmakla beraber bundan kasırdır Hakaiki, sırf mabaddetabi olduğu gibi makasıda şamil de olmaz Lâkin beserde böyle bir ilmi hıkmetsiz mümkün müdür? Evvelâ marifet ve fehmi bilfi'l değil meleke ve kuvve karibe manasına olunca mümkün ve vaki'dir Samiyen Allah murad edince mümkündür Ve böyle bir ilmi hıkmetsiz Enbiya da ve ezaime evliyaullah ta tasavvur olunabilir ve filhakika Kun'anın birçok yerlerinde hıkmetsiz, nubuvvet ile müessesidir Netekun Suddi bu âyette de böyle tefsir etmiştir Zira

Nubuvvet hem ılmî hem amelî haysiyetle hikmeti mevhubenin en yuksek mertebesini ifade eder. Bunun içindir ki İbnü Rüşd Tehafutunde «her Nebîy hakîmdir fakat her hakîm Nebîy değildir» diye bu hikmeti ı'traf etmiştir.

5 — Hikmet akıl fiemrillâhtır (Zeyd İbnü Eslem ve oğlu) bunda da akıl aklı nazari ve aklı ameliden eanm ise de nefsi amele şamil değildir

6 — Hikmet fehm demektir (Şureyk) bu bir târîfî lâfzî olmakla beraber diğerlerinin cinsini ahzeylemiştir. Demek ki hikmeti ilmiyenin en umumisi fehmidir, Mu'tezile bunu kuvveî fehmive manasında ahzetmişlerse de doğrusu fî'len fehmüdür. Ve her ikisi atıyey ilâhiyedir. Fehmi olmayan hakîm olamaz. Bu uç târif, hikmeti yalnız haysiyeti ilmiyesiyle mulâhaza etmiştir. Bunlara mukabil yalnız haysiyeti ameliyesiyle mulâhaza edenler de vardır şöyle ki

7 — Hikmet icad demektir (Ta'rifatı Seyyidden) hikmet, nisbeti ilhiyete raci', ilhiyetin hakikatide halk-u icad olduğundan asıl hikmet icad demektir. Fakat bu evvelâ Allahın hikmetine muntabıktır. Bir de icadı mutlak bir izzeti ilâhiye işi olduğundan hikmet yalnız âsar ve musebbeatı mahza ve munferide halketmek değil, bununla beraber o musebbeatı vekdîğerne karşı menafî' ve masalihî mutazammın olarak muterettiben icad etmek, ya'nı esbab halkevlemektir. Bu suretle eseri evvel, eseri saniye, eseri sanî, sahse vehelumme cerra sebeb ve illeti ulânın te'sirine bir tarîk olur da o âsar birbirlerine perçinlenmiş bir halde aralarında bir nizamı muterettib cerevan eder ve buna sunnetullah ta'bîr olunur. İşte bütün sırrı hikmet bu nizamın içindedir. Bunun için hikmetin maanî ismiyesinden biri de sunneti muhkemedir. Nizamı hak, şeriatı hak, dını hak ve bunlara ittiba ve bu ittiba ile icadı hakka tarîk olan her sıretü hasene hep hikmettir. Ve yine

bundan dolayı hikmetin bir ma'nası da sebeptir İste bu vechile insanlarda dahi bir sebebiyet ve ıliyeti âdiyye bulunduğundan bu hikmeti icad eden cenabı Allah dile-diği insanlara da bundan bir hissa bahşetmiş tariki hikmeti üzerinde onlara da velev âdi ve zahiri olsun bir inşa ve vaz'ı nizam mazhariyeti ihsan eylemiş demektir ki o insan bunda mucidi hakiki değilse de icadı ilâhînin vasıtası tezahürü olmak itibarıyla onun tariki olarak niyabî bir kıymeti hâizdir Hulâsa. Fahrüddını Razînin beyanına göre bu ma'naca Allahın hikmeti halde veya mealde ibadın menafı veya masalihı bulunan şeyler halk etmesi olduğu gibi ibaddan da böyledir İnsanların hikmeti de diğer ibadullahın menafı ve masalihı bulunan şeyler yapması, sünneti ilâhiyeyi fehim ve ona göre bir icad-ı ihtiraa sebep olması ya'nı sade kendine bir eser değil diğer âsara ve bilhassa menafia sebep olan âsar vapımasıdır Ancak insanların haddi zatında mahlûk ve müsebbeb oldukları ma'lûm bulunmakla mazharı keşf-u icad olanlar kendilerini sebebi evvel farz ederlerse ilmi hay-sıyyette musebbebden sebebe geçememiş olacaklarından Zahirıyyeden kalılar da hükemadan olamazlar

8 — Hikmet Eşyayı mevzı ve mertebesine koymak ki bu da zahiren cennı eşyaya nazır olduğundan sıfatı ilâhiyeyi ve hikmeti kullıyyeyi ta'rıftır Ancak her hangi bir şey'i mevzı ve mertebesine koymak denildiği zaman da hikmeti cuzziyyeye muntabık olacağından insanların sıfatına da sadık olur Bir de bu vaz'ı hîm icaddaki vaz'ı evvele ve ba'del'icad vaz'ı saniye mutenavildir Ve hikmetin bir nizamı tertib ve terettübü mucib veya muktazı olduğunu da müş'irdir Bu surette bilâ tertib icad, mefhumı hikmetten haric olur Maamafih bu ta'rif vaz'ı sanı mulâhazasıyla daha ziyade adlın ta'rifi olmak üzere meşhurdur Şu halde hikmet, adalet demek olur Hikmeti amelive denilen nazari ilmi ahlaki ıfrat ve tefrit beyinde adil esası üzerine bina edenler bu ma'nayı almışlardır

9 — Ef'âlî haseney saibeye ikdamdır Bunda hıkmetin hüs-n-ü hayra müteveccih olduğu ve bu gayenin mutenahi olmayıb müstemirren ikdam lâzım geldiği ve binaen-aleyh hıkmetin bir melekei sabite, bir hulkolduğu mu-sarrah demektir. «Akıbeti mahmud olan fi'lı yapmak» tarifi de buna karıbdır.

10 — Siyasette bıkaderittakatilbeşereye halık subha-nehu ve tealâya ıktıdadır ki bu da ılımını cehilden fi'lını cevirden, cudını buhulden, hılımını sefehten ten-zih ile olur (Fahrüddını Razî tefsirinden) siyaset ta'bırı bu ta'rifte bir hususiyet veriyor gibi görünurse de «كلکم راع وکلکم مسئول عن رعیتہ» hadîsi şerifi medlûlu teem'mül olunursa umumiyeti tezahur eder. Maamafih bu ta'rif her halde hıkmetin bâkımıyet manasile alâkasını ıbraz evler.

11 — Hıkmet ahlâkı ilâhiye ile tahalluk (Razî), nete-kim bir hadîsi şerifte «خلقوا مخلق الله» buyurulmuştur Fatı-hada ahlâkı ilâhının bir tecellisini gormüstük Surei «Nun»da aleyhussalâtu vesselam Efendımız hakkındaki «و ان الله لعلی خلق عظم» âyeti celilesi de bunun en büyük misalını gos-termıştır Ahlâkı ilâhiye ve hulukı azım ahlâkı Kur'an olduğu da tefsiren beyan olunmustur «سنت لائم مكارم الاخلاق» hadîsi şerifi mucebince Fahri kâinat Efendımız'ın sırrı bi'seti de bu noktada toplanmıştır Şuphe yok ki akıl, tehim, iman, ma'rifet, ılım bu tahallukun erkânından değilse şeraitındandır Âyet de «وما يذكر الا اولوا الالباب» da bu-nu beyan etmiştir Hıkmetin kâh ılım ve kâh amel ve hâh her ikisi olmak uzere mülâhazası da bundan nâsıdır Bunun için esbab ile musbbebat, mebadı ile gavat ara-sındaki sırrı nisbete raci' olan hakikatı hıkmet ılım ile amel arasındaki sebebiyet ve musebbebiyet nizamında tecelli etmek itibarile ilk ta'rifler veçhile ılım ü amelde ihkâm ve kavî-u fulde isabet diye ta'rif olunduğu zaman mecmuu mülâhaza olunduğu gibi sebeb olan tarafı evvelin vucudde takaddumune binaen ılım ile, sonra bu nisbetten

maksad netice ve gaye olması vücudde muahhar olan gayenin ilimde mukâddem bulunması i'tibarile de amel ile ta'rif edilmiştir Fakat şunu unutmamak ıktıza eder ki sebebiyet ve mesehbebiyet nisbetini ve bu nisbette def'i mazarrat ve celbı menfaat mefhumunu tazammun eden hikmet, netice amele tesebbubu olmıyan ilme ve kezalık ilmden mun'ber's olmıyan amele ve her ikisinin celbı maslahatı, değil celbı mefseleti istihdaf eden kısmına muntabik olamayacağından ilme hikmet denilmesi, üzerine amelı nafın terettub edebilmesi ya'nı ilmi amelı olması haysiyyetine, amele hikmet denilmesi de ilmden mutesebbib ve ona muferrı' olması ya'nı amelı ilmi bulunması ve mazarrat-u mefseleti istihdaf etmemesi haysiyyetine raci'dır Binaenaleyh her hangi bir ilmi nazari bizzat bir hikmet olmadığı gibi tesadufi olan her hangi bir amelı gayri ilmi de oyledir Ve bunun için hikmeti ilâhıvede ne ilmi nazari vardır, Ne de ilmi tesadufi Buna binaendir ki nızanı ilhyete mustenid olan hakikatı ilim, tesadufu inkâr eder Tesaduf, hakikate ve ilme nazaran değil, sebebinı bilneyen cehle nazarandır Tesaduf nazariyesi daıma cehil nazariyesidir Ve böyle olduğu için mebd'e de bir tesaduf da'vasına muncer olmaktan kurtulmıyan tabiat, tabiatın mebdı evvel ve illeti ulâ olması nazariyesi gayri ilmidir. Ve butun ulûm u fununun cereyanına munahı bir cehalettir Fihakıka butun vukuatı ve kemalâtı bir veçhle tesadufe hamleden bir fikrin ne kendisinde ne eserinde hikmet nasıl tasavvur olunabilir? Hikmet ve vücudda ihkâm her halde ilme, ilmi de alımı kul ve hakımı mutlak olan bir sebebi evvele istinad eder Ve hikmeti âlem bu hakımı mutlakın izzet-u hikmetine şahıddır Ve hikmeti beserin mebdı ona iman ü ma'rifet, gayesi de onun nızanı hikmetini, sunneti cariyesini tezekkurle ona ittıba ve ahlâkile tahalluk edib her hareketinde savab ve nafi' olanı yapmaktır. Demekki sebebi evvel olan Allah tealâya mahlûkattan her birının iki nevi istinadı vardır Birisi ona

bızzat bir ıstınad ve müsebbebiyyettir ki her şey'in hususiyeti bununla kaimdır. Eğer bu hususiyet ve ıstınad bızzat olmasa ıdı âlemde hiç bir şey diğërinden temayuz etmez, ofradı vucud tahakkuk edemezdi Bu nokta, mu'mının Allaha tevekkülü, izzeti ilâhiyeve ve harıkaya imanı mebdedir Burada akıl değıl ancak iman hâkımdır Diğëri halden ezele, ezelden ebede doğıru muteselsıl bir sebebiyet ve musebbebiyyet alâkası içinde nâmutenahı vesart ile olan ıstınaddırkı bunda butun eşya birbirine tutunarak hey'eti umumıyesile evvel u ahırinden Allaha dayanır Bu da hikmeti ilâhiye mes'elesidir ve akl-u ılım sahasıdır Hikmeti beşer buıkı nevi' irtıbat-u ıstınadın hasilesine intıbak edecektir Burada akıl ile kalb birleşecek ve insan, insanı kâmil olacaktır Ve insanı kâmil olanlar ilel'ebed vucudda bir sırrı hâkımiyyete nail olurlar da hiç bir zaman bunda esaret iddia etmezler ve onu hâkımiyyeti ilâhiyenin bir cerevanı tanırlar Netekim Hazreti İbrahim sırrı ıhyaya nail olduğu halde «اما احي واميت» demeyib «روى الذى يحيى ويميت» demiştir Halbu ki Numrud bir mulke nail olmakla «اما احي واميت» davasına kalkışmıştır وما يذكر الا اولوالالباب, insanlarda mebdeleri hikmet olan akıl, sırf bir atıyei ilâhiye olduğu gibi mebdeleri izzet olan kalb-u netis de bir atıyei ilâhiyedir. Bunlar bızzat Allaha ıstınad ederken eserleri olan ef'al dahi kesiblerimin tesebbubiyle hem bızzat ve hem bilvasıta bir atıyei ilâhiyedir يؤتى الحكمه من يشاء, alel'itlak bu ıkı cihete nazırdır وما يذكر الا اولوالالباب, da lub itibarile vehbe, tezekkür itı barile kesb u vehb meemuuna tenbıhtır Demek ki mahzı fazlından cenabı Allah dilediğine hak ile batılı, va'dı ilâhî ile va'dı Sevtanîvi fehm-u temyiz ederek ona gore amelî savabı yapacak ve men'i fesad ile celbı maslahat edecek bir hikmet ve hâkımiyyet bahseder Hikmet ise bir sebebe bir çok musebbeatın terettubunu muktazı odluğundan hayrı kesir olur Fakat ılım ve fehm amelî mulkem için bir sebep veya sart olmakla beraber iletı tamime olmiyaçağından ehli akl-u fehmın kesiblerle tezekkür ve tefek-

kür edib iradelerini sarfetmeleri de hikmet noktai nazarından bu hâkımıyete ve bu hayrı kesire ırmek için şarttır. Bu suretle her akıl sahibinin derecesi aklına göre hikmetten bir hissesi vardır. Ve her halde va'dı Şeytanî ile va'dı Rahmânîyi fehm u temyiz etmek için bîdayetinde insan tefekkür ve tezekkür üzere bulunmalıdır. Bilâhare bu tezekkür ve o hikmet feyzı hakk ile bir meleke olur da insan mertebesine göre ahlâkı ilâhiye ile tahalluk eder, aklı amelisi kuvvetlenir, bildiği yaptığı hakk-u savabdan şaşmaz. Şu halde tezekkür ile alâkadar olan ilmi nazarı bizzat bir hikmet değilse de ilmi ameliye sebep olabilmesi itibarı ile mukaddımatı hikmetten sayılabilir. Bunun için ilmi nazarı hikmetin evveli addedilerek hikmeti nazariye tesmiye edilmiştir. Lâkin yalnız bunda tevakkuf edib kalmak Şeytana yol kestirmek demektir, bu nihayet bir feylesofluktur. Ya'nı hikmet değil hikmet lâfı etmektir, sırf Felsefe ile uğraşmanın inakduh olması da bundandır. Bunların ekserisinin fi'li kavline uymaz. O zaman kavli savab ise fi'li hata, fi'li savab ise kavli hata olacağından mevcudiyetleri bir tenakuz teskil eder. Bu hal yalnız kendilerini mahzul etmekle kalmaz diğerlerini de idlâl eder de Şeytan ve Şeytanet mefhumunda dahil olurlar. Bundan tahzır için «^{سَاءَ عِلْمًا مِمَّا تَعُوذُوا مِنْ عِلْمٍ لَا سَمْعَ}» = ilmi nafı' isteyiniz ve menfaatsız ilimden istiâze ediniz» buyurulmuştur. İste bir çok ulemanın hikmeti ta'rif ederken amelde ısrar etmeleri hikmeti abesten tefrik ve celbi menfaat mefhumunu tahakkuk ettirmek ıdır. Zira ilmi-u marifet pek yüksek bir şey olmakla beraber lâfta ve kuvvede kaldıkça veya fi'ilde hılâfı tatbik olundukça bîyhude bir ibtilâdan başka bir şey değildir, fi'lolmasa ıdı ilmin imolduğu tahakkuk edemezdi. Allah teâlâ bile kâinatı bîhb de halletmese ıdı hikmeti mevcud olmazdı. Ahlâkı ilâhî ile tahallukta bu ma'na da muhımdır. Buna mukabil diğer bir kısmı ulemanın ilmi

ahzetmeleri de ilimsiz amelin hikmet olamayacağını bil-
hassa anlatmak içindir Yoksa ameli istihdaf etmiyen ve
vücuuda tahakkuku hayır hedefine nazır olmıyan ilme
hikmet demek için değildir. Demek ki asıl hakikat ikisi-
nin ıctimaındadır. O halde evvelki ta'rifleri esas olarak
almak, diğerlerini de bunların birer haysıyyetle şerhı gıbı
telâkkı etmek lâzım gelir Binaenaleyh ılım ve ameli
hikmetin birer nev'ı değil, birer cüz'ü olarak ahzetmek
ıktıza eder Ya'nı hikmet ya ılımı savab veya fi'lı savab
değil, ılımı savab ile fi'lı savabdır Bunların her birine
mustakillen hikmet ıtlakı mecaz veya istilâhtır Bu izah
ile amelin ımandan cüzü' olmadığı halde dinden cüzü'
olmasının vechü de tezahür eder Kezâlık akıldan sonra
tefekkur ve tezekkur hikmetin şartı olduğundan ılımı
ameliden evvel nezarinin dahı hikmeti beşerin bir cüz'ü
değilse bile bir mukaddimesi olacağı ve bunun belheime-
hal ılımı ameliyi, onun da nafi' ve hayrolan ılımı ameliyi
istihdaf etmesi ve her halde ma'rifetten ubudiyyete geçilib
«وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون» hikmetinin tahakkuk ettirilmes lüzü-
mu anlaşılır kı fıkıhı islâmînin uslûbu da budur Her
hangı bir matlabda taammukı nazarî ile kalıb ameile geçe-
memek hüsran demektir, hikmeti nazariye enfus ü
âfakiyle kâıratındaki sunneti cariyei ilahıyeyi mütalea
ve tefekkurden hasıl olur Âlem bir kitabı hikmettir.
Kur'anda bu hikmetin ledünnıyyatını tezkır ve ihtar eder .
Âlem bir hal, Kur'anda bu halin evvel-ü ahırır, erbabı
akıl halı gormeli, evvel ve ahırı tezekkur etmeli, hikmete
irmelidir Halı gormemek veya içinde boğulub kalmak
ondan evvele intikal edememek veya edib tevakkuf et-
mek ve ahire kadar hikmeti takib etmemek, ettikten son-
ra da ona ittıba' etmeyip tekkı tabı'iyete çalışmak hikmete
muhalıftır, bu suretle hikmetin evvelı eşyaya nazar-u
tezekkur ile fehm-u ılım, evsatı dın-u ta'at, ahırı saadeti
Ahırettir Ve bunun için hikmet hayrı kesiri muhtevıdır.
Bu meaniyi tesbit için de denilmiştir kı

12 — Hikmet: Tefekkür fiemrillâh ve ona ittiba'dır. (İbni Kasım'den Kuşeyry)

13 — Hikmet Allaha taat, Fıkıh, dın, ameldir (Kuşeyry) Bu on uç taraf manayı hikmeti efradını camı', ağyarını mani' bir surette tasavvur edebilmeğe kâfıdır Fakat daha ziyade tenvir edebilmek için şunları da mulahaza etmeliyiz ki her birinde bir hassası mufide vardır

14 — Hikmet bir nurdur ki vesvese ile makam bey-ni bununla fark edilir (Ebu Osman)

15 — Sür'atı cevap maa isabetıssavab (Bundarıbnihüseyn)

16 — Savaba red (Fadıl)

17 — Ervahın muntehayı sukûnet ve itminanı (Kettanı)

18 — İşaret bilâulle, yani mafevkinde illet tasavvur olunmıyan hak tealâdan bıla kayd-u şart varid olub şek-k-u şuphe, za'f-u fesad ihtimalı bulunmıyan, niçin ve neden diye taharriye hacet bırakmıyan işaret

19 — Cemni ahvale hakkı ıshad,

20 — Salahı Dın-u Dunya,

21 — İlmi ledunnî

22 — Vurudı ilham için teeridi sır,

23 — Bunların hepsı

Goruluyor ki bunların bazıları hikmet ilmi u amel der-ken mes'eleyi kalb ü viedana dayamışlardır Fılvakı ilmi-u amel, akıl ve irade mulâhaza olunurken ortada ikisinin noktai telâkkısı olan ihtisasatı viedaniyeyi hisab etmemek doğru olmaz Çunku وما يذكر إلا أولوا اللبب lubb meflumı ile aklın bu ozune işaret etmiştir Şuuri suur demek olan viedan Nefsın kendini kendinde filhal bir buluştur ki bunun lenihaları onun anati havatını teskil eder Bir lem-hai viedanda her nefis kendisinin ıklık içinde bir vahde-tini gorur ki biri bulan nefis, biri bulunan nefistir Bulan kım bulunan kım? Burada şayani hayret bir sırrı vahdet munehdır Kalb dediğimiz şey de nefsin bu merkezi vah-detıdır Kalbı cismani bedendeki a'sab ve adelâtın ensice-

sine malik olduğu gibi kalbî ruhanî de böyle bir şebekeli fi'l-u infialdır Kalbî cismanî harekâtı mütevaliyesiyle nasıl bir inkıbaz ve inbisat münavebesi yapıyor ve hayatı cismaniye bu inkıbaz u inbisatın haddi telâkisine nasıl medyun bulunuyorsa kalbî ruhanî de böyle bir takallubî manevî tevalisi içinde bir inkıbaz u inbisat münavebesi yapar ve hayatı maneviye bunların anâtı telâkileri olan lemhai viedana medyun bulunur da her iki manasivle hayatın gökû kalbîn temayulât ve takallûbatına ibtina' eder. Kalbî cismanînin inkıbaz ve inbisatı ak eğerlerin hevedan nefes alıp vermesinden zahiren nasıl bir ımdad alıyorsa batinen kalbî ruhanî dahi inkıbaz ve inbisatında ruhî emrî ile enfası rahmanîvenin ımdadından feyz alır Enfası rahmanîvenin çekilmesi bir inkıbaz, vürudu da bir inbisat ifade eder ^{والله يقص وسط} Inkıbazın inbisata intikal ettiği lemhai viedan nefisde bir lezzet Inbisatın inkıbaza intikal ettiği lemhai viedan da bir elem olur Inkıbaz, kalbîn kendine rucu-u, elem de bu rucu içinde hissai adennü bir tadışdır Inbisat kalbîn nefesi rahmana vusulu, lezzet de bu vusul içinde vucudu bir tadışdır Kabzî ilâhî nefse ımdadı sabıkı yutturub hasletü ashîyesi olan adennü tatdırmak üzere kalbî kendine irca' eden bir terk-u sevk, bastı ilâhî de bil'akis kalbî kendinden alıp vucudu tatdıran bir ımdaddır Bunun içindir ki insan kendi kendine bırakılıverdiği zaman pek ziyade munkabız ve muteellim olur da kendini her şey farzeden o azgın insan bu lâhzada hakdan cuz'î bir ımdad almak için kıvrıldıkça kıvrılır Hasılı havat gerek zahırde ve gerek batında hakk ile böyle bir muamelesi mütevaliyedir Inkıbazın ımtıdadı bir maraz, inbisatın ımtıdadı da bir marazdır Inkıbazı küllî memat, inbisatı küllî yine mematdır Birı boğar Birı çatlatır Sıbhâtı hayat, kalbde inkıbaz u inbisatın haddi telâkisinde, elem-u lezzetın münavebesinde, ıstıkbale nazaran hikmet, ye'su

ümîdin tevazûnunde, beynelhavfı verreca' r'itidâl-ü meta-
netindedir

Hıkmetin masdar ma'nası ızah edilirken meanı ismi-
yesinden bir çoğu da bu miyanda bilmünasebe zikredil-
miş oldu ki ba'zısına ıtlakı has, ba'zısına ıtlakı ammile
hıkmeth namı verilir Binaenaleyh ma'lûmatı muhkeme,
ahlâkı hamide, sınaatı nafia menfaatı müterettibe vü
maksude, sebep ve sebebiyyet, manı mefsedet veya calibi
maslahat olan her hangi bir şey, mucibi ibret-ü nasihat
olan her hangi bir söz, acaibi esrar, nübüvvet, sünneti
muhkeme, adetullah, sünneti Nebviyye şeriat, dın, kitab,
Kur'an, İncil, işte bunların her biri hıkmetin maanı
ismiyesindendir

Mukatilden rivayet olunuyor ki «hıkmeth Kur'anda
dört veçhile tefsir edilir

1 — Mevazı Kur'an ma'nasına hıkmeth kı surei Baka
rede «وما ازل عليكم من الكتاب والحكمة يعطكم» bu ma'nayadır

2 — Fehm-u ılım ma'nasına hıkmeth kı «ولقد آتينا لقمان الحكمة»
gibi

3 — Nubuvvet ma'nasına hıkmeth kı surei «Nisa» da
«واتيناك الملك والحكمة» Bakarede «قد آتانا ال اراهم الكتاب والحكمة» bu
ma'nayadır

4 — Acaibi esrarıyle Kur'an kı surei Nahilde «ادع الى سبيل»
«ومن يؤتى الحكمة فقد اوتي خيرا كثيرا» kezahkı bu âyetdeki
ma'nayadır demıştır Fahrüddını Razî de bu dört
ma'nanın indettahkı ılım ma'nasına raci' olduğunu
soylemiştir İlâh İbn Mes'ud ve Dahhak vesairenden
«ومن يؤتى الحكمة من يشاء» da hıkmethden murad Kur'andır diye İbn
Abbasta bir rivâyette «Kur'anın nasih ve mensuhunu
muhkem ve mutesaibını, mukaddem ve muahharını
marifettir diye, İbrahım ve Ebul'âhiye ve Ktadeden
fehmi Kur'an» diye, Hasandan «ورع وديانة» diye, Rebî'
İbn Enesten «Hasyet diye tefsir edildiği de menkuldür.
Bunlar da balâda naklettüğümüz ma'nalara zammedilince

mecmuu yirmi dokuz vecih tefsire baliğ olur Bunların ba'zısı ma'nayı masdarı, ba'zısı hâsılı masdar, ba'zısı da ismi mahz olmakla beraber bir kısmı ilme, bir kısmı amele, bir kısmı da her ikisine raci olduğundan bu tafsilât kısmen misal ve ta'rife hamledilmek suretiyle mecmuu üç tefsire irca olunabilir ki ameli nafia müteddi olmak haysiyetle ilim, ilme müterettib olmak haysiyetiyle ameli nafi', biri de ilm-ü âmelde ihkâm ta'bırı aharle kavil ve fulde isabet veya ilim ve fıkıh ma'nalarıdır. Bu ma'nalar ise mütekarib ve mütelâzımdırlar tahsisâ hiç bir karine yoktur. «lâm» ın ahde hamlile hikmeti nübüvvet, hikmeti Kur'an ma'naları muhtemil «مِنْ شَاءَ» ve «حَرَكَةٌ» az çok buna bir karine gibi ise de âyetin gerek makabline irtibâtı, gerekse «وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا أُولَ الْأَلْبَابِ» ile ciheti kesbe işareti de muhtevî bulunması cins ve hakikatı hikmete hamlını iktiza eylediğinden muhakkıkının muhtarları bu üç ma'nadan ma'nayı masdarı veya hasılı masdar olarak bilâ tahsis tefsirdir Hayrı kesir medhî her halde bu yukarıda ızah eylediğimiz veçhile iki haysiyetin cem'inde zahırdır Men'i mefsedet ve celbî maslâhat ma'nayı esasısının bil'ful tahakkuku da buna mutevakıftır Her nevî hikmet, Allahın ihsanıdır. Fakat hayrı kesir hikmeti kâmileddir Ekinel hikmet de hayrı kuldur

Cenabı Allahın fadl-ü rahmeti boyle vasi'dır. Fakat Allah tealânın bu tezkîratını ulûl'elbab olan âlîmü âmil erbabı hikmet ve ehli ilm-u fıkıh tezakkur eder Bunlardan ma'adası va'dı İlâhî ile va'dı Şeytanînin hükümlerini fehmi temyiz eyliyezmezler de enri infakın ve sair beyanatı ilâhiyyenin ne büyük hikmetleri muhtevî olduğunu ve fadl-ü ihsanı İlâhînin ne kadar vasi' bulunduğunu takdir edemezler vesvsei Şeytanîyeye aldanabilirler, çünkü kalbleri bozuktur, akılları çürüktür, lubsüzdürler Bundan başka Allah, âlîm olduğu için (وَمَا أَنْعَمَ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذْرَةٍ)

(نذر) az veya çok, habîs veya tayyib, gerek Allah yolunda ve gerek Şeytan yolunda her ne niyyetle her ne nafaka sarf-ü infak eder veya gerek taat ve gerek ma'siyet her ne adak adar nezır yaparsanız (فإن الله يعلمه) onu da Allah şüphesiz bilir Ona göre yapacağını da bilir, iyiye iyi, kötuye kötü ecr-ü ceza verir Binaenaleyh Allahdan bir şey gizlenir zannedib de ma'siyeti taat, taati ma'siyet yerine koymamalı, hukukullahı, hukukı ibadî men'ü tağyır ederek insan ne gayriye ne de kendisine zulmetmemelidir Çünkü (وما للظالمين من انصار) alel'umum zalimler için ensar ü a'van namına bir ferd, bir yardımcı, bir şefa'atçı yoktur. Allahın ikabı o zalimleri yakaladığı gün hiç bir taraftan bir kimse çıkıp da onlara yardımcılık etmez ve edemez. Zulum her hangi bir şey'i hakkı ve lâıykı olan mevzının gayrisına koymak demek olduğundan, hayır tohmu ekmek için yapılması lâzım gelen infakları maası ve şurura sarf ederek şer tohmu ekmek veya taatlere masruf olması lâzım gelen nezırları, adakları ma'siyetlere tahvil etmek, emvalını ketnedib borc olan sadakatı vermemek, men'etmek veya nezırlarını ifa eylememek veya habîs ve bozuk şeyler infak etmek, veya rıya, menn-u eza ile infak etmek veya daha sair bir suretle hukukullahı veya hukukı ibadî ketm-u tağyır etmek suretiyle zulmedenler nihayet kendilerine yazık etmiş olurlar, Allahın nıзамı hikmeti bunları bir gün behemehal ikab-ı ukubete sevkeder ve o gün onlara bir taraftan bir yardımcı zuhur etmesine ihtimal yoktur Allahı saymıyan o zalimlerin her şeye kadir olan Allah tealâdan harikalar beklemeye de hakları yoktur. İlmü İlâhî onların hiç bir niyyetini, hiç bir hareketini kaçırmıyacağından muktezayı hikmetle cezayı sozalarını bulurlar — Burada «رأس الحكمة محالة» mazmununu ifham vardır Zira Allahdan

korkmıyanlar her halde korkulaçak âkıbete düşerler. Hikmetin, celbi maslâhat ma'nası, mahabbetullahı mütevakıf olduğu gibi ona metekaddım olan def'i mefsedet ma'nası da mehafetullahı müterettıbdır Saygısız bir alâka, severken sevilmek arzusundan ve sevilmemek korkusundan müteheyyic olmıyan, zevalinden havf ü endişe edilmiyen lâübalı bir alâka, mahabbet değil bir eğlence dir. Mahıubunun rızasına hasrı nazar etmiyen ve onu her fenalığa razı olur farzederek hiç bir hareketten-nefret ve ıstıkrahını husaba katmıyan ve binaenaleyh ona karşı hiç bir edebsizlikten korkub çekimmiyen bir muddet'inin mahabbet dâvası bir oyundan başka ne olur? En yuksek, en hassas sevgi en cüz'î bir şaibe muhalefete meydan vermemek endişesiyle titriyen, ve bu titreyiştten en yüksek bir edeb ü terbiye ilhamı alan kalbın mahabbetidir Bir de izzeti olmıyan mahıubun ne muhibbünde ne mahabbetinde bir kıymet yoktur. İzzetın ilk hükmü ise mehabet, ta'zim ve mehafet ilka etmektir Ve muktezayı mehabbeti nâzım ve mahabbeti küstahlığa çevirmeye mani olacak böyle bir mehafetle mutelâzımı olmıyan mahabbet davaları kızb-ü tahakkünden başka hiç bir şey değildir Hiç bir aşk tasavvur edilemez ki onda en derin âlâm u lezaızın mubarezesinden çıkan ateşli bir heyecan bulunmasın Âşıkı hakıkının kalbı en büyük harb ma'rekelerinden daha müteheyyic, en büyük zevk salınelerinden daha neş'elidir Hıcran ile vısalın çarpışmadığı hiç bir lâhzai aşk tasavvur edilemez Elektrikte müsbet ve menfi iki zıd ızdıvac etmedikçe bir cereyanı müfid hasıl olmadığı gibi kalbde de elem-ü lezzet, mehafet-u mahabbet kaynaşmadıkça mecrayı mahabbet eşkî mehafetle tathır edilmedikçe nuri hukmet hasıl olamaz. Binaenaleyh mahabbetullah ılm-ü amelî, netaıcı haseneye ısal eden bir ruknı hikmet iken mehafetullah da onları her türlü fesaddan koruyan bir re'si

hikmettir, sonra mahabbet yükseldikçe mehafet de yükselir. zevkî terakkî, havfî tedennî ile mütenasibdir. Şartı huzur, şartı gıyabdan başka olduğu gibi şeraiti kurb de şeraiti bu'dden başkadır. Bunun içindir ki mazharı mahabbetullah olan ve yalnız sevmiş değil, sevilmiş olduklarını bilen ekâbir «لاحوق عليهم ولاهم يحرون» tebşirini aldıkları halde «hasenatül ebrar seyyiâtül mukarrebîn = iyiler için hasenat sayılan bir takım hareketât vardır ki bunların mukarrebinden suduru seyyiât, kabahat sayılır» müeddâsınca her lâhza hasenatlarının seyyiât oluvermesi tehlikesini bildiklerinden muktezayı kurbi izzet olan en yüksek mertebeyi mehafette bulunurlar Oyle işler vardır ki küçüklerden suduru terfî'î derecata vesile bilinirken büyüklerden suduru ıyazen billâh bir cinayeti azime oluverir İşte cenabı Allah beyanı hikmetten sonra bu meratıbı mehafete işaretten evvelâ «وما يذكر إلا أولوا اللباب» و ما لا طائل - «ما راقه يملئ» salisen «وما يذكر إلا أولوا اللباب» diye delâletten sarahate doğru uç mertebe üzere birer ihtar ve inzar yapmıştır

Şimdi, sadakaları nasıl vermeli gizli mi açık mı diye de bir sual hatıra gelebilir Fılvakı işbu «وما اعلم من عنة» âyeti nâzıl olduğu zaman Resulullah'a «sadakanın gizlisi mi efdal, aşikâresi mi» diye sormuşlardı cevaben şu âyet nazıl oldu (ان تبدوا الصدقات)

verirsiniz (فمما هي) [1] bu sadaka - rıya olmamak şartıyla - ne iyi ne güzel bir şeydir (وان تموها وتؤتوها العراء) ve eğer onları gizler ve gizlice fukaraya verirsiniz (مما هي لكم) bu gizleyiş sizin için bir hayırdır veya daha hayırlıdır (ويكفر عنكم من سيئاتكم) ve sizin seyyiâtınızdan, çirkinlikleri-

[1] Ashî «نسي» gibi «نسي» olup idgam olunmuştur

nizden ba'zısını örter, ya'nî Allahın örtmesine mağfiretine tarafınızdan bir sebep, bir keffaret olur. — «بكر», İbnü kesir, Ebu Amır, Asımdan Ebu Bekir Şu'be, Ya'kub kiraetlerinde «و» ile «ككر» Nafi, Hamze, Kisâi, Ebu Ca'fer, Halefî a'şir kiraetlerinde «و» ve cezâmî «راء» ile «ككر» okunur kı. «Biz de sizin seyyiâtınızdan ba'zısını örteriz» demek olur.

«حُذِرَ أَمْوَالُهُمْ» SADAKA, farza da nafıleye de ıtlak olunur. «أَعْلَى الصَّدَقَاتِ لِقَرَاءَةِ» gibi «عَلَى عِيَالِهِ صَدَقَةٌ» = kışının ıyalıne nefakası bir sadakadır» hadısı şerifinde de bir farza ıtlak edilmiştir Fakat zekât yalnız farza ıtlak edilir Ehli lûgat demişlerdir ki sadakanın aslı olan «مَرْدَقٌ» maddesi bu tertib üzere bir sıhhat ve kemal ma'nasına mevzudur Bu maddenin sıdk, sâdık, sadık gibi bütün müştakkatında bu ma'na vardır Hattâ mehre sadak denilmesi de nikâhın bununla tekemmül etmesindendir Zekâta sadaka ıtlak edilmesi de iki vechiledir Birisi malın taharetile sıhhat-ü kemaline sebep olması, diğeri de imanda sıdk-u kemale delâlet etmesidir Her sadakada bu ma'nalar vardır İşbu «الصدقات» daki «الف لام» in ıstıgrak veya ahdı haricî ma'nalarından hangısı olduğu hakkında bir kaç kavıl vardır Ekser müfessırın ahd için olub yalnız sadakatı nafıleye masruf olduğuna kâil olmuşlardır Çünkü farzlarda ızhar efdal olduğu mn'lûmdur. Bu mıyanda ba'zısı ahd için olmagla beraber yalnız farza mahmul olduğuna kail olmuştur Ve bu takdirde «مَوْحِي لَكُمْ» daha hayırlı demek olmayıb bir hayırdır ma'nasına hamledilmiştir Fakat başta Hasanı Basrî Hazretleri olmak üzere diğeri bir kısmı müfessırın «lâmi ıstıgrak» olarak farz-u nafileden eammolduğuna kail olmuşlardır ki muhakkıkının muhtarı da budur. Ebussuud ve sairinin beyanına gore âyette bu manâ üzere güzel bir üslûbı taksım ve tavzı vardır İzharın güzel bir şey olduğunu gösteren birinci fıkra farz olanlar hakkında, ihfanın ızhardan daha hayırlı olduğunu goste-

ren ikinci fıkra da tetavvu' olanlar hakkında olmaktadır, bir de bir insanın zekâtını ızhar etmesi, servetinin tamamını ızhar etmesi demek olacağından bazı zamanlar, ve hele bazı eşhas hakkında bir takımlarının hasedını ve zalemenin tamamını tahrik ederek zarara sebep olabilir. O zaman malını gizlemek efdal olacağından zekâtını gizlemek de efdal olur Bu cihetle emval dahi iki kısımdır Birisi hayvanat, mezruat gibi alel'itlak kabılı ihfa olunan emvaldir ki bunlara emvali zahire denilir. Bunların farz olan sadakatını gizlemekte de bir manâ yoktur, diğeri nükud gibi kabılı ihfa olan emvaldir ki bunlara da emvali batine denilir Bir mahzur bulunmadıkçe bunların zekâtını da ızhar efdaldır Fakat zikrolunduğu üzere bir mahzur bulunduğu ve meselâ açıktan verildiği zaman mahallı layıkına teslim olunamayacağı takdirde bunu da nafîle gibi gizli vermek efdal olur Yoksa tatavvu'da sırren vermek alenen vermekten yetmiş kat efdal, farzda da alenen vermek gizli vermekten yetmiş kat efdal olduğu beyan olunmuştur ki âyet de taksımı bedi'î ile buna nazırdır (والله بما تعملون حير) Allah da açık gizli her ne yayarsanız habîrdir Bnaenaleyh Allaha bildirmek için sadakalarınızı Dunyaya ilân etmeğe kalkışmakta da manâ yoktur, gizlemek daha muhlisane olur *

Bu âyeti celîlenin mazmunu üzere sadakatın ızhar-u ihfasından her birinin vechi efdaliyeti hakkında alel'unum edillei şer'iyenin istikrasıyle elde edilen netâic bervechiâtı mufesssırın tarafından beyan olunmuştur sadakâ tetavvu'da ihfanın vechi efdaliyeti Evvelâ ihfa rıya ve sumadan uzaktır Aleyhisselâtu vesselâm «لاقبل الله من مسمع ولا مراء» = Allah ne ısttiren sumacıdan, ne gosteriş yapan muraiden, ne de minnetciden bir şey kabul etmez» buyurmuştur Sadakasını soylemeğe ve el lâein ortasında vermeğe kalkan da rıya sum'a peşinde dolaşır, sukût ve ihtâ ise bundan halâs eder Eazını islâmiyede sadakala-

rını verecekleri fakire bile bildirmemeğe çalışan bir çok zevat geçmiştir. Kimi sessiz sadasız bir a'manın eline bırakır. kimi fakirin geçeceği veya oturacağı yere göreceği vechile kor ve fakat kendini göstermez, kimi fakir uyurken elbisesine bağlar, bazısı başkasının vasıtasıyla fakire ısal ederdi ki hepsinden maksad rıyadan, süm'adan, minnetten sakınmaktır Zira fakirin vereni gormesinde şarbei rıya ve minnet melhuz olabilir. Sanıyen, sadakasını gizlediği zaman beynennas şöhet, medh-ü ta'zım huşule gelmez, bu da nefse zor gelir Binaenaleyh sevabı da çok olur Salısen, aleyhisselâtu vesselâm buyurmuştur ki,
 اصل الصدقة جهداً نقل الى الغنى و سر ، sadakanın efdalı az bir şeyi olanın fakire gizli olarak verdiği cuhdu yanı gücünün son yettiğidir » Diğer bir hadiste «kul sırren bir amel yapar Allah da onu sırren yazar, sonra bu ameli ızhar ederse sirden nakleder, alâniyete yazar, sonra lakırdısını ederse sırr ü alâniyeden nakleder, rıyaya yazar » Meşhur olan bir hadisi şerifte de «yevmı kıyamette Allah kolgesinden başka bir kolge bulunmıyan o gunde Allah tealâ yedi kısıyı kolgesinde kolgelendirir Birisi bir sadaka verib sağ elinin verdiğini sol eli bilmıyen adamdır İlah..» diğer bir hadisi şerifte «sadaka sırr, gadabı rabbi sondurur » Buyurulmuştur Rabian, ızhar etmek alan kimseye bir takım zararlar getirir ki ihfada bunlar yoktur. Birincisi İzharda fakirin namus ve haysiyetine dokunmak, fakrını ilân etmek vardır ki o fakir buna razı olıyabilir. İkincisi İzharda fakiri bir az sonra gelecek olan âyette medhedülen halı teaffuftan çıkarmak, ahlâkını bozmak mahzuru vardır Üçuncüsü Halk fakirin sadaka alma sını muhtac değil iken aldı zannederek gayrı meşru' telâk-ki edebilirler Fakir mezenimete halk da gaybete düşer. dörduncüsü yediulya yedi süflâdan hayırlı olmak i'tibarıyla izharda fakiri bir tezlil ve ona bir ihânet manası vardır Halbuki mü'mını tezlil caız değildir Beşincisi sadaka

hediye mecrasına carıdır Halbuki bir hadisi şerifte «her kime bir hediyeye takdim olunur da yanında bir cemaat bulunursa onlar o hediyeye ona ortakdırlar» Buyurulmuştur. Binaenaleyh açıktan sadaka verildiği zaman fakir yanında hazır bulunan ortaklarına ondan bir şey vermezse bu izhar yüzünden nâseza bir hale giriftar olmuş olurki buna sebep olmak da nâseza olur. İşte bütün bu esbabı ma'kule ve menkule nafile sadakanın ihfası efdal olduğuna delâlet ederler

Sadakanın izharı caiz olmasının vechine gelince bir insan sadakasını izhar ettiği zaman halkın da kendisine iktida edib sadaka vereceklerini ve bu yüzden fukaranın muntefi' olacağını bilirse bu halde izhar ihfadan efdal olabilir Netekim İbni Omer radiyallahü anhdan rivayet olunduğu üzere Resulullah buyurmuştur ki «السر اصل من العلية» sır, alâniyeden efdaldır, alâniyet de kendine iktida edilmek murad eden için efdaldır» Hakîmî Tirmizî Muhammed ibni İsa demiştir ki insan halktan gizliyerek bir amel yapar ve nefsinde onu halkın görmesini ister bir şehvet bulunduğu halde bu şehveti def'eder durursa burada Şeytan ona halkın görmesi sevdasını ilka' kalbı de onu fena gorerek def'etmekte olduğundan dolayı bu insan Şeytan ile muharebe halindedir Bu sebeble bunun bu gizli ameli alâniyetten yetmiş kat fazla katlanır Sonra Allahın böyle kulları vardır ki nefislerini terbiye ve tezhib etmişler ve binaenaleyh Allah kendilerine envar hidayet ihvan eylemiştir de kalblerinde envarı ma'rifet terakum etmiş kendilerinden nefis vesveseleri çıkarmışlardır, çünkü şehvetleri olmuş, kalbleri Allah tealânın derhayı azametine dalmıştır Böyle bir insan açıktan bir amel yapacağı zaman mucahedeye muhtac olmaz, zira şehveti nefis batmış, munazara nefis muzmahil olmuştur. Bu aemelihi açıkladığı zaman diğerlerinin kendine uyub da nahlı sevab olmaları arzusundan başka bir maksad

beslemez Bu kendi tekemmül etmiş de başkalarını kemale irdirmeğe sa'yeden ve bu suretle tam ve hattâ fevkatta-mam olmak isteyen bir kuldur. Netekim Allah tealâ kıta-bında bir takım kimseleri sena etmiş, onlara «ibadurrah-man» unvanını vermiş «اولئك يحوزون المنة» diye bunlara Cenne-tin en yüksek dercelerini vaad eylemiştir Ve bunların dualarında taleb ettikleri hısalı de «و جعلنا لمتقين اماما» derler diye beyan buyurmuştur Ümmetü Musayı medhederken «و من قومي موسى امة يهدون بالحق و لا يضلون» buyurduğu gibi ümmetü Muhammedü «Sallâllahu aleyhi vesellem» medhederken de «كنتم حيرامة احرحت للناس تأمرون بالمعروف و تنهون عن المنكر» sonra bir ifhamî tefhîm ile «و من خلقنا امة يهدون بالحق و لا يضلون» buyurmuştur. İşte bunlar hıdayet pıstıvaları, din alemdarları, halkın Efendi-leridir ki halk, Allaha gıderken bunlara ıktıda etmek sayesinde yollarını bulurlar İlah

Farz olan zekâtın ızharı efdal olmasına gelince evlâ, bu babda «حد من اموالهم صدقة» diye ahze emir verilmiştir Bu ise ızhardır. Sanıyen bunun ihfasında kendiye tohmet celbetmek ve herkesi sui zanna düşürmek tehlikesi var-dır ki ızhar, bunu def'edeceğinden efdal olur Netekim Resulullah farz namazlardan baska namazlarının ekserisini haneî saadetünde kılardı Namazda nefyî tohmet için farz ile nafilenin hukmu değıştiğı gibi zekâtta da boyledir Salısen ızhar emir ve teklifi ilâhiye musaraatı tazaminun eder gizlemeğe kalkışmak ise vacıbın edasına terki iltıfatı iham eder Emri ilâhî dururken diğer mulâhazalara iltı-fat etmek esasen gayrı lâyıktır Binaenaleyh ferarızda ız-har, nevafilde ihfa evlâdır

Zekât yalnız mü'minlere verilir, çunku o mucerred ihsan değıl, hakkı ma'lûm olan bir boredur Fakat buna kıyasen mahzı ihsan olmak üzere verilecek nafile sadakalar da böyle zannedilebilirdi Netekim rivayet olunduğuna gore Hazretü Ebî Bekrın kerimesi Esmâ radı yallahü anhanın anası Nüteyle ile ninesi müşrike oldukları

halde Hazreti Esmâ'ya bir şey istemek için gelmişler, o da Rasulullahdan ıstızan etmeyince size bir şey vermem Çünkü siz benim dınimde değİlsınız demışdı. Bir de Ensardan bir takımlarının Benı Kureyza ve Benı Nadır Yahudilerne karabetleri vardı. Boyle İken onlara sadaka vermezler ve musluman olmadığınız müddetce size bir şey verimeyiz derlerdı Bir rivayete göre de fukara'ı müslimİnİn çoğaldığı bir sırada Resulullah müslumanları müşriklere sadaka vermekten men' etmiş ve müşriklerin sevkı ihtıyac İle İslama gelmelerini arzu etmiş İdı. Bu sebeblerden bunı veya hepsı dolayısıyle şu ayet nazıl olmuştur

(İس علیک هدیم) Ya Muhammed' Onları bilful yola getirmek ustune vazİfe değİl, sen ancak kotüluklerden nehir İle hayre ırşad ve terğİb etmeğe me'mursun, bilful hıdayete yanı kalblerde hıdayet halk etmeğe gelince onu sen vapacak değİlsın (ولكن الله يهدي من يشاء) ve lâkin Allah her kime dilerse bilful hıdayet de nasİb eder Yol gosterdİğı gİbı yola da goturur, tevfiğ verir. Tezekkur nasİb ederek gonullerini hıdayet cihetine sevk ve onlar da hıdayet de halk eyler (و) siz (ماتسقوام حیر) her ne havır, vanı her hangı bir mal infak ederseniz (فلانفسكم) kendınız İçındır, menfaatı alanlara değİl, size aıddır. Muh-sın olcak, İhsan cerine İrecek olan sizsiniz Bmaenaleyh kendi menfaatınızdan dolayı sadaka verdİğınız kİmselere men-u ezaya hakkınız olmadığı gİbı ondan dın cihetiyle İntİfa edemeyen fukara'ı müşrikİne sadakayı men' etmeniz de lâvİk değİldİn (وَمَاتسقون إلا ابتعاء وحاه الله) siz yanı seninle unmetin ve hele Eshabın Allaha arz-u takdım olunmak arzusundan başka bir maksadla veya boyle bir talebden başka bir halde İntak da etmezsiniz. O halde

Allahın her hangi bir kuluna sadaka vermekten nasıl men' edersiniz veya Allaha arz edilmeğe lâayık olmıyan kotu bir şeyi nasıl verirsiniz? (وما تسقون من خير) hem siz her

hangi bir hayır, bir mal infak ederseniz (يؤاالكم) o bın-netice size kat kat ecr-ü sevabıyla balıgan mabelağ ode-necek (وانتم لا تظلمون) siz bir zulme de maruz bırakılmı-yacaksınız, va'dolunan az'afı muzaaf ecr ü sevabda ne hulf goreceksınız ne de bir noksan, yahud bövle husnı niyyetle infakı ânın sayesinde siz zalemenin eline düşmek-ten, zulme uğramaktan mahfuz da kalacaksınız Binaen-aleyh gerek müşim ve gerek gayrı müşim her hangi bir fakîre sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da ıyısını vermekten sakınmayınız. Madem ki Allah mümin veya kâfir herkesin rabbidir, ve madem ki sadakalarınız Allah hıسابınadır, o halde mumine de kâfire de Allah için te-tavvuan sadaka verebilir ve her ikisinden cernızı alırsı-sınız. Fakat en ıyısı hangısıdır? Ve bu emredildiğiniz borcunuz olan sadakalar kımlerin hakkıdır, bu cihete gelince, emr ü teşvik olunduğunuz infak-u sadakat (للقراء)

(لا يستطيعون صراأى الارص) Allah yolunda tutulmuş, dın uğ-

runa ilme, cihade vakfı nefis etmiş (لا يستطيعون صراأى الارص) ver yuzunde şuraya buraya gidemeyen, yanı Allah yolun-da meşguliyetlerinden veya maraz ve acız gibi bir mania-dan dolayı nefakalarını kazanmağa ıktıdarları olmıyan o fa-kîrler içindir ki (بحسب الحال) hallerini tecrube etmiyen ca-

hıl onları (اعفاء من التعفف) taaffuflerinden, yanı ısteineye tenezzul etmeyib tahammul ve teceminul ile iffetlerini mu-hafaza ve ıbraz eylediklerinden dolayı zengin zanneder

(تعرفهم بسميم) sen onları sımalarıyle, dikkat edildiği zaman hallerinde görülecek edeb ü nezahet yüzlerinde, müşahede olunacak asârı fakr-u zaruret gibi alâmetleriyle tanırısın. (الخالفا) İnsanlardan dilenmezler hele (لايستلون الناس) ısrar ile hiç dilenmezler, olsa olsa pek muztar kaldıkları zaman ehline ıfhamı hal ederler. — İbnü Mes'ud radiyallahü anhdan mervıdır ki Allah afif ve müteaffif olanları sever, çok verilirse medihte ıfrat eden, az verilirse zemde ıfrat eden fahiş, yüzşüz, dilenci, musırr olanı da sevmeyiz, diğery bir hadisi şerifte عليه «لايمنع احدنا من مسئلة الافتح الله عليه» - باب فقر و من يستغنى عنه الله و من يستغنى عنه الله تعالى لا يحد احدكم حلا يحتجب بيبه = Her hangi bir kımse bir dilencilik kapısı açtımı her halde Allah ona bir fakır kapısı açar Ve her kim müstağrı bulunursa Allah onu ıgna eder, her kım de iffeth olmağa çalışır, istemekten sakınırsa Allah ona iffet verir, her birinizin bir ip alıb odun getirerek bir mıkdar burmaya satması insanlara dilencilik etmesinden çok hayırlıdır.»

Bu âyet, Eshabı suffe tesmiye olunan fukarayı muhacırın hakkında nâzıl olmuştur ki dört yüz kısı kadar vardılar Medinede ne bir meskenleri, ne aşiret ve akrabaları hiç bir şeyleri yoktu, daima mescıdı nebeviye mulâzemet ederler, Mescıdın sofasında ikamet eylerler, ılımı Kur'an tahsil ederler, mevaz ve tedrisatı Peygamberiyyı istıma' ile mustefid olurlar, hep oruçlu bulunurlar, hasılı ılımı u ibadete hasrı evkat ederler ve her ne zaman bir gaza olursa gıderlerdi Bunlar medrese rısaletın Allah voluna vakfı nefsetmiş talebesi idiler Buna binaen ılı kı âlemı islâmda Medreseler, hep cevami'ı şerife etrafında yapılır ve Medrese nışın talebei ulumdan da Eshabı suffenin meslekine sulûk beklenir ıdı. Tahsilı ılım ibadet, dın uğurunda her nevi meşak'ka tahammül ile muhafazaı iffet ve neşrı dıne hizmet, ıcabında cihad Maa-

mafih bilâhare surei «Berae» de - «وما كان المؤمنون ليغروا كافة طولامر - من كل فرقة طائفة منهم ليتفقوا في الدين و ليدروا قومهم اذا رجعوا اليهم لعلهم يحذرون » âyetiyle bütün talebei ulumun cihada gitmemesi ve tahsile sekte verilmemesi lüzumu da beyan olunmuştur.

Ibni Abbas Hazretlerinden vaki olan rivayete gore bir gün Resulullah sallallahü aleyhivesellem Eshabı suffenin başlarına durmuş hallerini nazarı tedkikten geçirmiş idi, fukaralıklarını, çekmekte bulundukları zahmetleri gördü ve kalblerini tatyib edib buyurdu ki «ey Eshabı suffice size mujdeler olsun ki her kim şu sizin bulunduğunuz hal-u sıfatta ve bulunduğunuz halden razı olarak bana mülâkı olursa o benim refıklarımdandır» İşte bu âyet de bunlar dolayısıyla nâzil olmuştur Ve fakat hukmu amdır. Allah rızası için düşmana karşı nevbet bekleyen veya Allah rızası için Medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için hıdematıammeye vakfı nefsedan ve bu ahval içinde mal-ü milki yok, muhtac olmakla beraber nefakasını kesbe vakıt bulamıyan veya kudretı yetişemıyen fukarayı mu'mının bu âyetin hukmünde dahıldırler Bunlar infakat-ü sadakatın en güzel masrısını teşkil ederler.

Maamafih (وما تفقوا من خير) gerek bilhassa bunlara ve gerek ale'l'unum erbabı ihtıyaca her hangi bir mal infak eder, yahud maldan, cahdan, ılmıden, nasıhatten, delâletten, lüzmeti nefısten, ı'zaz-ü ikram ve ta'zından, iradei kalbden, hatta ihtiram ile selâmdan her hangi bir hayır yaparsanız (فان الله به عليم) her halde Allah onu bilir,

ecrını zayı etmez Binaenaleyh verınız efendiler verınız ve Ale'l'husus Allah yolunda hasrı vücud etmiş olan şu fakırlere verınız, ıhlas-u kemalınız gece gündüz gızlı veya açık farkını hissettirmıyecek kadar yükselsın, menn u ezadan, riya ve nıfaktan sakınıb Allah rızasını talep ve kendınızı Allah yolunda tesbıt için gönül hoşluğu ile gücünüzün yettiği kadar iyilerinden vermek adetınız, huyu-

nuz, melekeniz olsun da her zaman ve her suretle veriniz Çünkü (الدين ينفقون اموالهم بالليل والنهار سرا وعلانية) mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâre infak edenler, yani her vakit ve her suretle infak yapabilmek melekesini ıhrâz eyliyenler yok mu (فلهم اجرهم عند ربهم) bu infakları sebebiyle bunların rabbülâlemin indinde balığan mabelâğ ecirleri vardır (ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون) ve bunlara bir korku olmadığı gibi hiç bir zaman mahzun da olmazlar — Verdiklerini Dünya ve Ahiret kat kat alırlar, bütün korkulardan selâmet bulurlar Dünyada verdiklerine huznu esef duymayıb memnun oldukları gibi Ahirette de mahrumlar mahzun olurken, bunlar her türlü huznu kederden azade kalır, mes'ud olurlar.

Hazretü Ebî Bekir radiyallahuanh malik olduğu kırk bin dinarın on binini gece, on binini gündüz, on binini gizli, on binini aleni olmak üzere birden tasadduk etmiş idi ve bu âyet bunun hakkında nâzil olmuştur deniliyor. Hazretü Ali radiyallahuanhe dahî dört dirhem gümüşten başka bir şeye malik değil iken bunun birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açıktan olmak üzere hepsini tasadduk etmiş idi, Resulullah da neye böyle yaptın diye sorduğunda «rabbimin va'dine mustelik olmak için» demiş, «evaben de ١٠٠ = ١٠٠, senin» buyurulmuş idi ki sebebi nuzulun bu olduğu da mervîdir Bir rivayette bu âyetin fisebüllâhî cihad için atlar besleyib buna masraf edenler hakkında nâzil olduğu söylenmiştir Hazretü Ebî Hüreyre besili bir at gorduğu zaman bu âyeti okumuş. Bunlardan başka bu âyetin unumı evkat ve ahvalde sadaka veren ve her hangi bir muhtacın ihtiyacına agâh oldukları zaman tel'ir etmeksizin derhal o hacetü bitiren ve başka bir hal-u vakta ta'lik etmiyen zevat hakkında ta'mını hayra tergib için nâzil olduğu da naklolunmuştur ki

Fahrüddini Razi «sebebi nüzule dair zikredilen vücuhun içinde en güzeli budur. Çünkü bu âyet ahkâmı infakı beyan eden âyetlerin sonu olduğundan hiç şüphe yoktur ki bunda vücuhı infakın ekmele zikredilmiştir» diye bunu tercih etmiştir.

Hikmet ve sunneti ilâhiyeye nazaran boyle gece gündüz, gızlı açık demeyib her zaman ve her halde infaka devam edebilmek az olsun çok olsun infakın ekmele vücuhu olan bu tarzı sahibinin tariki kesbine nazaran muhtelif meratibe mütehammıldır Bunun esasında emvalın intifaa tahsisıyla ihtikâr-u iddihardan sıyaneti ve tedavulun tesri gibi hayatî, malî, iktisadî hikmetler vardır En calıbı dikkat nokta iktisadî ferdî ile iktisadî umumîyi telif etmektir Cemiyetin nizamı umumîsi servetin tedavulı kullisine mani ve iddiharı şahsî hirsını tervice musaid olduğu zaman sukutu içtimai başlamış olduğunu bilmek lâzım gelir ve o zaman ehli imanin eshabı emvaline bu babda yuksek vazifeler terettub eder ki bunlar butun meksubatın sarfına kadar munteli olabilir Maamafih bu tarzı infak behemehal butun malının infakını muktazı değildir Bilâkis balâda geçen «يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُعْقُونَ قُلِ الْعَمْرُ» âyeti medlûlunce feraızda nisab nazarı dikkate alınacağı gibi tetavvuatta da tarikına nazaran kesbin idamesi için meşrut olan masarîf veya ihtiyat sermayesi az çok nazarı dikkatten dur tutulmamak, ya'ni ekmele infaka devam için infakta dahı itidal-u iktisada muraat etmek dahı bir mes'ele teşkil eder Fukaranın hacatını defî, marzıyyı İlâhî olmakla defî hacet edenin muhtac bir halde kalması matlûbı İlâhî değildir, netekim surei «esra» de «وَلَا تَحْمِلْ يَدُكَ مَوْلَإِىَ عَمَلِكْ وَلَا تَبْتَغِ بِرَأْسِ السَّيْطِ مَتْعَةً مَلُومًا مَحْسُورًا» âyeti bu noktayı tesbit buyurmuştur Bu hukmete mebnî olsa gerektir ki İbnü Ceriri Taberinin nakline gore işbu «الَّذِينَ يُعْقُونَ أَمْوَالَهُمْ.. وَلَا هُمْ يَحْرَمُونَ» âyetinde Katade şöyle rivayet etmiştir. «Bunlar ehli Cennettirler, bize nakledildi ki

Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem «المكتون هم الا = müksirler ya'nı çok servet toplayanlar alçaktırlar» buyuruyordu, Eshab «يا حياة الامس = müstesnaları kimler» dediler «يا حياة الامس» buyurdu, «المكتون هم الا سلون» dediler, fakat nâkabılı red bir mes'ele vukuundan korkdular, nihayet Hazreti Peygamber yedı saadetleriyle işaret ederek «ancak maliyle— sağından ve solundan şöyle ve şöyle, önünden şöyle ve arkasından şöyle diye etrafı erbaasına infak ederek malına hükmeden müstesna, bunlar da pek az, işte bunlar Allahın farz kıldığı ve razı olduğu yolda ısrafsız, imlâksız, tebzirsız, fesadsız infak edenlerdir» buyurdu. demek olur ki iktisad ü r'ıdal bu âyetteki infakta dahi mu'teberdir. Fakat bizzat âyetin itlakı az veya çok elde mevcut cemrı malın infakını muktazı olmamkla beraber manı de görünmüyor. Netekim sebebi nuzulde zikrolunduğu üzere Hazreti Alının yaptığı bu kabıldendir. Ve bu noktai nazardan kemmiyet, mevzuı bahs da değildir Bunun için bu itlakın kaydı iktisad ile takyıldı zikrolunan âyetlerden birile veyahud diğēr bir nass ile min vechin nesih veya tahsisını iktiza edecektir, bunun için ba'zı mufessirîn «راء» dan buraya kadar olan âyetler surei «ان سدوا الصدقات» deki tafsılı zekât âyetleri nazıl olmazdan evvel ma'mulun bih olub «Berae» nazıl olunca ona kasredildiğini nakletmiştir. Lâkin buradaki sadakat, muhtara gore zekât ve nafileden eammolduğu cihetle bu beyan dahi kâfi olamıvacaktır Şu halde buradaki infak, farz, vacib, nafile her nevi infaka mutenavıl olmak ve aynı zamanda infakın ekmeli vücuhunu da mutazammını bulunmak haysiyetle itlakı üzere ahz olunub sebebi infak olan hacetin muktezavatına ezimine ve emkinemin, eşhas u ahvalın irabına gore tatbikını eshabı infakın hıkmet ü kemaldeki derecatı mutefaviteleriyle mutenasıb irfan ve icthadlarına bırakmak daha muvafık olacaktır. Zaman olur ki

evlad-ü ıyal, din-ü millet uğurunda bütün emvalin sarf-ü infakı kaidei iktisadın bile dairei şumulüne girer. Sonra mal olsa olsa canın bir yongası hükmündedir. Halbuki mütevekkilen Alallah fedayı hayattan bile çekinilmemesi lâzımgelen öyle vazıfı insanıye vardır ki bu gibi yerlerde infakı küllî elbette daha hafif kalır ve diğer cihetten «لا سرف والخير» hayırda ısraf olmaz dahi buyurulmuştur. Fakat bu derecei âliye en büyük erbabı kemalin kârıdır ki bunlar «وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَسْمِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» medihasına mazhaftır lar Bundan hissayaab olabilecek derecede sabr-ü tahammüle, kuvveti kalbe malik olmayıp yaptığı hayra binnetice müteessir ve pışınan olacak olanların bütün mamelekinin infak etmeleri tehlükeden salın olmadığı için kendi haklarında da bir hayır teşkil etmez, neuzübillah bıl'âhare küfre kadar münceer bile olabilir Zira bu gibiler hakkın da «كَادَ الْغُرَانُ يَكُونُ كُفْرًا» buyurulmuştur. Bu hususta şahsî kıymet kadar ve hatta daha ziyade muhitı ictimainın dahi büyük bir ehemmiyeti vardır Çunku fazilete hasm olan ve efradı kendi çıkarından başka hiç endişe beslemiyen bir muhit içinde hayırhah ve faziletkâr insanlar maazallah ya bozulmaya veya bogulub boğulub gıtmıye mahkûm olurlar Bu müşkilâtın ihlâsını iktihâm etmek ise tevfikı rabbanî ile yuksek bir kuvveti kudsiyeye mutevakkıftır Ve işte Kur'anın baştan beri infakat hakkında devam edegelen beyanatı belıgası de bermucebı hıkmnet insanlar arasında boyle feyyaz, ebedşumul bir ictimaiyet te'min edecek «وَاذْكُرُوا سُبُلَ اللَّهِ وَلَا تَقْلُوبُوا بِيَدِكُمُ إِلَى الْبَاطِلِ» mısdağınca nice nice tehlükelerin onune geçecek bir ahlâkı kudsî ta'linını natiktır ki Ahirette mev'ud olan eer-ü mesubatı muzaafe ahlâkı ilâhiye ile tahallûk ederek niyabet anıllâh şerefını bahşedecek olan bu hasletlere merbuttur Binaenaleyh rehber ve muslıh olabilecek havassın daha doğrusu havassı havassın melekâtı mushıhanesiyle onlara peyrev olacak avammın melekâtı salıhası ahkâmı mutefavıt olabileceği

gibi devri ıslah ile devri salâhın da ahkâmında tefavüt bulunabilir ve bu noktai nazarla infakı küllî avamm için hayır yerine şerr-ü zarar intac ederken ehli vilâyet olan ekâbiri Havass için hayrı mahız ve hattâ vazife bile olabilir. Şu da unutulmamak icab eder ki sırf infakâtı hayriye yüzünden iflâs etmiş, perişan olmuş bir zengine tesaduf edilmemiştir Halbuki hevaı nefsanî yoluna sarf edilen gayrı meşru infakat ile nice hanümanlar söndüğü daima meşhuddur. Hatta muamelâtı ticariyedeki iflâsların ekserisi ve belki hepsi bir taraftan fazla kazanmak hırsıyla girişilen muamelâtı fasidenin, diğer taraftan hissi iddihar ve ihtikârın icab ettiği habsi servet ve tazyikî a'malın netâicidir ki bunların cumlesi «الشیطان یدکم الفقر وامنکم» «المشاة» mazmununa dahildirler Tedavulı servetı te'min ve tesri' eden infakâtı hayriyede ise bu tehlikelerin hiç birı yoktur. Bunlarda «وأنه یدکم معرفة منه وصلا» hukını carıdır. Ya'nı infakâtı hayriye behemehal musmırdır Şu kadar ki bunun semeratı muhtelifesindeki ezvak ve tena'um eşhasın ve ahvalın ihtilâfiyle muhtelif olabileceği gibi bir takım kimselerde de bu semerelerin müddeti idrakı kadar sabr u tahammul bulunmıyabilir. Bunun için sureti umumiyede infaktan bahsedildiği zaman balâda beyan olunduğu üzere «melûm ü mahsur» kalmak endişesinden azade bir surette ıktisad-u ıtidal unutulmamak lâzım gelir Fakat beşeriyeti gafile hevâ ve heves yolunda neticesiz, semeresiz, istihlâkı mahız olan nice nice masarısı bihude ile emvalını israf etmekte ifrat eyler de infakâtı hayriyeye gelince bunda ıktisad-ü ıtidal şöyle dursun kırkta bir zekâtını vermekten bile kaçınır (Öyleleri vardır ki oyun masalarında avuc avuc paraları hevaya atıktan korkmaz da beri tarafta devlet-ü milletin eksliğini düşünmez, karşısında yoksulluktan kıvranan hemşehrisinin, hemcinsinin kursağına bir lokma ekmek yetiştirmekten tiksindir, kıskanır Fazla olarak ona karşı

görüyor musun işte sen açsın ben tokum, sen ınlersın ben zevk ederim gibi bir hissi gurur ve ıftıhar ile çalım da satar düşünmez ki ferdin sefaleti hey'eti ıctımaiyenın sukutudur. Ve hey'eti ıctımaiyenın sukutu sefaleti erinde, gecinde bütün efradına saridir Düşünmez ki bir insanın muhitındaki sefalet-ü ihtiyaç kendi sefalet-ü ihtiyacıdır. Serhadlerdeki gedikler hanenin gedikleridir Âilesinde, akrıbasında, komşusunda, hemşehrilerinde, hemcinslerindeki açlıkların, hastalıkların, perişanlıkların, felâketlerin hepsi insanın kendi mevcudiyetindeki rahnelerdir. Fukaların gözleri onünde açık lokantaların süslü masalarında ve yahud velvele hâ-y-ü huyı etrafı çınlatan gımbürtülü hanelerin yemek salonlarında hayatı umumıyeye göz yumarak kakhahalarla yeyib içen, servetler ısraf eden erbabı gaflet düşünmez ki fazla kaçırdığı her lokma belki bir fakırın bir ıkı günlük, kutı lâyemutu olurdu. Bir lokma belki binlerle kimselerin hakkı hayatından sıyrılmış, sızdırılmış bir hasıle sa'y-ü amel bulunuyordu. Düşünmez ki her kakhaha bir çok erbabı ihtıyacın gayzı derunısını kaynatacak, ehli iffetin kuvvei tahammuliyelerini çatlatacak, namuskârları fesadlara, sırkât-u şekavetlere sevkedecek bir mıdrabı heyecan olabilir

*Evet, kuvvet nedir bilmezsin ey mağrurı nahvet sen
Ezer bir müştı kudret beynini yevmı mesarında*

Ekseriyet bu hasleti gafilede iken alel'itlak infaka tergıb, i'tidalı te'min ile salâh ve müvazeneı ıctımaiyeı istihdaf ve te'min eder. Ondan sonra infakta ıfrat ile zenginlerin fakırleşmeğe başladığı ve bu suretle muvazeneı ıctımaiyenın bozulacağı zaman gelince de «لا تسطها»
«كل السط» ırşadına lüzum vardır. İnsan düşünmelidir ki hiç bir kimsenin kesbı nı'metının illeti kâfiyesi değildir, Bunda evvelâ hâlıkın mevahibi fıtrıyesi vardır Her doğan çıır çıplak, fakır ve muhtac olarak doğar, unuma küşade, olan bu sufraı hılkate konar Bir sineği def'etmeğe kud-

reti yokken etrafından kendine nasıbı kadar ni'metler sunulur Sunulan ni'metleri alıb, hazmedecek kabiliyyetler bahşedilir, feryadlarına cazibeli, müessir nağıneler konulur, etrafında bunlara cevap verecek hizmetçiler ta'biye edilir, ne suretle olursa olsun devrı kesbe kadar yaşamış olan hiç bir ferd yoktur ki bunlardan halı kalmış bulunsun binaenaleyh her kesb birinci mertebede hâlıkın bu in'amlarına borçludur. Bu suretle defteri hayatın ilk hıسابı zımnet sahıfeleriyle açılır Sanıyen hayatı beşerde her kesb bir çok kesblerin hissası teavününe medyundur Hiç bir kesb ferdî tasavvur olunamaz ki onda cemiyetin bir zâmanı, diğer efradı cemiyetin bir alâkası ıktisabı karışmamış bulunsun. Tok, sofrasında karnını doyururken anda karşıdan geçen bir açın henüz ödenmemiş bir hakkı bulunmadığı iddia edilemez İktisabatı gayrı meşruayı kale almıyalım, fakat en hukukî olan ıktisabatın mubadele esasına mustenid olduğu tasavvur edildiği zaman rıbh u ticaret zaruret ve ihtiyacıyle alâkadar olan mubadelenin tam bir muvazene üzerinde yurumuyacağı ve binaenaleyh bu yuzden tevzi' emvalde bir çok açıkların terakum etmesi de zarurî bulunacağı gibi serveti umumiyede hissası sebkeden emsalsiz bir takım amalı meselemin hayatı Dünyada kabılı mubadele emsal ve esmanı bulunamayacağı da icmimul edilirse her yenen lokmanın pek derin hukuk ile alâkadar olduğu ve bu hukukun edası mubadele kanunlarından başka infakâtı hayriye kanunlarıyla mümkün olabileceğini anlamak kolay olur

İhtimal ki bir lokmanın karşısında yutkunacak fakır onu kanıyla, canıyla temin eden bir şehidin yavrusu veya babasıdır Boyle de olmasa nef'i hayat için yaradılmış olan malı habs veya itlâf edib de ifnayı hayat etmek ne buvuk haksızlıktır, gafleti beşeriye ile bu ince ve derin vazifeleri düşünmeyen zenginlerin bir çoğu servetleri boşu boşuna sarf veya kılıklı yerlerde habsetmekten zevk

alır, hey'eti iqtimaıyesıyle ve onun evlâdı olan fukara-sıyle gereği gıbı alâkadar olmaz, ağrıya ile fukara arasın-da cidal ü husumet ıhdas eder, cemiyetin salâbetını bozar ve bınnetice kendilerine zulmetmiş olurlar

Burada bilhassa bu sui istimalın islâhı sureti mutla-kada matlûb olduğundan umumî ıtdale takrîb için âyet, havassı ekabırın infakı kullî ile isare muteveccih olan makamı vilâyetleri üzere varid olmuştur. Kur'anın daha bir çok yerlerinde infakın mutenevvi' haysıyyetlerini gos-terecek âyetler gelecektir, burada Kur'an infakı, ahlakî ve iqtimaî haysıyyetiyle beraber daha ziyade ıktisadî nok-tai nazarla talim edib her şeyden evvel bize şunu gosteriyor ki, kesb u istihsal tanzim etmek için evvel emirde gayei istihsal olan infakı tanzim ve tedavülü tesrî ve ta'mim etmek lâzımdır Zamanınızda ılnı ıktisad erba-bının «istihlâk == konsumasyon» tabir ettikleri infak, sureti umumiyede iki neva ayırılır Birisi, ferdî, iqtimaî hiç bir menfaat terettub etmiyen abes veya muzır ve habıs in-faklardır ki istihlâkı mahzolan bu infakattan haktealâ men u tahzir buyurmuştur Diğerı, her hangi bir menfa-atı hayatıyeye masruf olan infakâtı hayriyedir ki emvalı hayata kalbetmek demek olan bu infakat haddi zatında istihlâk değil gayei istihsaldır Ve bu istihsal ne kadar umumî, ne kadar temiz ise kıymeti de o kadar yuksektir. Mesaisını ındallah hayatı ebedıyeye kalbedib de Dunya ve Ahiretin havf u huznunden kurtulmak isteyenler bu hayriyete, bu ahlâka, bu iqtimaıyete, bu tarıkı ıktisada sülûk etmeli, bununla mutenasıb kesb u istihsale sa'y u ikdam eylemelidir

Bunun tam zıddına gidenlerin ahvalıne gelince

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْبَئُهُ

الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا
وَاحْلَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ
فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ * يَحْيَى اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي
الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ *
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا الصَّلَاةَ
وَاتَوَاتُوا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا
مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ * فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا
فَأَذِنُوا لِمَنْ يَحْرِبِ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّكُمْ دُونَ
أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ * وَإِنْ كَانَ
ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَإِنْ تصَدَّقُوا خَيْرَ لَكُمْ

إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ
ثُمَّ تَوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١﴾

Meali Şerifi

Riba yiyen kimseler şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar, bu işte onların "beyi" tıpkı riba gibidir,, de meleri yüzünden, halbuki Allah bey'i halâl kıldı ribayı haram bundan böyle her kim Rabbi tarafından kendine bir öğüt gelir de ribadan vaz geçerse artık geçmişi ona ve hakkında hüküm Allaha aiddir, her kim de döner yeniden alırsa işte onlar eshabı nardırlar, hep orada kalacaklardır * Allah ribayı mahveder de sadakaları nemalandırır, Hem Allah vebal yük lenici musurr kafirlerin hiç birini sevmez * İman edib eyi işle yapan ve namaz kılıb zekât veren kimselerin Rabları ın dinde ecirleri şüphesiz kendilerindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar * Ey o bütün imar edenler! Allahdan korkun ve riba hesabından kalan bakayayı bırakın eger gerçekten müminlerseniz * Yok eğer yapmaz sanız o halde Allah ve Rasulünden mutlak bir harb oluna çağını bilin ve eğer tevbe ederseniz re'sûlmallarınız sizindir ne zalim olursunuz ne mazlûm. Ve şayed borçlu sıkıntıda ise o halde bir kolaylığa intizar, bununla beraber tasaddul etmeniz hakkınızda daha hayırlıdır eğer bilerseniz. Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndürülüb o gün Allahı götürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamile ödenecek ve hiç bir zulme maruz olmiyacaktılar *

KIRAET — «آدوا» Asımdan Ebu Bekir şu'be ile Hamza kiraetlerinde «مه» nin meddı ve «د» ın kesrile «آدوا», «میسرة», «فادوا» Hafstan ma adasında «س» ın zammile «میسرة» Ebu Amir v «رحمون», «آمدقوا» «س» ın da şeddesile «آمدقوا»

Yakub kiraetlerinde «ف»nın fethi ve «cimin» kesrile «زحون» okunur.

RİBA, aslı lûgatte ziyadelenmek, fazlalanmak manâsına masdar olup faiz dediğimiz ziyadei mahsusanın ismi olmuştur. Lisanı şeri'de, bir akdî muavaza zımında ıvazsız kalan her hangi bir fazla demektir Riba bir muamelede hem ıvaz kasdı hem ıvazsızlık suretinde bir yalancılık bir tenakuzdur Binaenaleyh bir akdî muavaza zımında olmayınca riba tasavvur olunamaz. Cinsî, ölçüsü bir olan şeyler birbirleriyle mübadele edildiği zaman iki bedel beynindeki tefazul tahakkuk edebileceğinden o vakit ziyade tahakkuk eder Yani mikyası riba' cins ve miktar veya her biridir Akdî muavazanın esası malı mala bitterazı mübadele demek olan beydîr ki bey'î menfaat demek olan icare de buna mulhaktır Gerçi bey'î bazan ribh ifade eder Fakat bu ribh bir değil lâakal iki akdın semeresi olduğundan ıvazsız olamaz On kuruşa alınan bir şey on bir kuruşa satıldığı zamandır ki bir kuruş kâr denilir Riba ise bir akd zımında olur Bir akıdde cins ve miktarı muttehid iki mal birbirine tekabül ettirilerek mübadele edilmiş olduğu halde arada bir tarafa bedelsiz bir fazla tahakkuk ettimi işte bu bir ribadîr ki bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yoktur, Meselâ birine bedelini bilâhare almak üzere karzan on lira verdiniz, harcetti, bir muddet sonra yerine on lira getirib verdi, verdiği anda bu muamele bey'î sarf suretile iki on lirayı bir mübadeledir Bunlar cins ve miktarda tamamen mutekabildir Fakat o on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyadedir İşte bu ayet nazıl olduğu zaman böyle altın veya gümüş nukud ikrazile riba devrı cahlıye Arablarında ma'ruf idi Hatta agniyasının alelekser yediği içtiği hep riba demektî, birî diğerine bir va'de ile altın veya gümüş bir miktar para ikraz eder ve o muddet için miktarı istikraza aralarındaki teraziye göre bir

mikdar ziyade de şart eylerdi. Bu âyet nazil olduğu zaman beyinlerinde en meşhur olan riba bu idi. Her hangi bir borçta va'de hulûl ettiği zaman borçlu veremezse alacaklısına «veremiyecğim, ırba et ya'nı artır» derdi, yine bir mikdar daha riba zammedilir ve bu suretle va'de yenilendikçe borcun mikdarı artardı ve arta arta aslının bir veya bir kaç mışlını bulurdu. Aslı deyne re'sûlmal ve ziyâdesine riba ta'bir ediliyordu. Her va'denin tecdidinde zammedilecek ribanın yalnız re'sûlmal hesabı ile veya evvelkının re'sûlmale zammile mecmuu üzerine yurütülmesi de şekli teraziye tabı olurdu ki zamanımız ta'birine göre birı basit faiz, birı mürekkeb faiz demektir ve ribanın re'sûlmale geçib az'âfı muzaaf olması faizî murekkebde daha serî olmakla beraber ikisinde de vaki olur. Cihanın bu günkü faiz muamelâtı da mahıyyeten devrî cahılıyenin bu âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman faiz mikdarının ve eşkalının çoğalması veya azalması ise mahıyyetî muameleyi tebdil etmez. İşte urfî Arabda riba, tam ma'nasıyle zamanımızda nukudun faizî veya güzeste veya neması ta'bir olunan tazlasıdır. Bunun karzdan başka duvunatta tatbıkı dahı boyledir. Şüphe yok ki lûgate nazaran bunun en munasib ismi riba, ziyade, fazla, artık olmak lâzım gelir, buna faiz veya nema itlakı «اما الميع مثل الروا» medlûlünce bey-û ticarete teşbihen verilmiş yalan bir itlaktır. Ribanın ziyadesi nukudda mutearef olan bu ma'nası şerî'de diğer emvale ve nesieye dahı tatbik olunmuştur. Netekim «اما الروا السنة» hadîsî şerîfî mucebince muameleî sarratiye de mucerred nesie ya'nı veresi başlı başına bir ribadır. Kezâhik «الحطه بالحطه مثلا مثل يدأيد والعصل وما والشعر بالشعر مثلا مثل يدأيد والعصل وما الخ» diye hurmayı, tuzu, altını, gümüşü, hasılı altı şeyi aynı vechile sayan meşhur hâdisî şerifte fadıl hem yeden biyedîn pışın ve hem mislen bınışlın mûsavı mukabilı olduğundan mûsavı olduğu halde pışın olmamak suretiyle

tahakkuk eden fazlın sırf veresi olmaktan ibaret ziyadei hukmıyeye şümulü muttefekun aleyhtır. Bununla beraber bu hadiste ribanın altın gümüş nukuddan maada şeylerde dahi tahakkuku gösterilmiştir ki bunlar urfî lûgatte ribadan ma'dud değil idiler. Binaenaleyh rıba kelimesi ma'nayı orfisinden ta'munen menkul bir ismi şer'i olmuştur. Boyle olduğu şununla da müeyyedir ki Hazreti Ömerülfaruk radiyallahü anh $\text{ان من الربا اواناً لا تحيى. منها السلم والس}$ = ribanın gizli olmiyan bir takım ebvabı vardır ki sinde ya'nı hayvanda selem bu cümledendir » buyurmuştur ki bu bir taraftan ribanın ebvabı hafıyyesi dahi bulunduğunu una ettiği gibi diğer taraftan urfî lûgatte rıba ıtlak edilmiyen ve netekim bu gün dahi faiz ta'bir olunmayan hayvanatta selem muamelesinin hafı olmiyan ebvabı ribadan bulunduğunu tasrih etmiştir Ahkâmı Kur'anda beyan olunduğu üzere yine Hazreti Omr demiştir ki « rıba âyeti Kur'anın en son nazıl olan âyetlerindendir » Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi vesellem bunu bize tamamen beyan etmeden irtihal etti Binaenalevh دعوا الربا والربى = ribayı ve ribeyi bırakınız, ya'nı bevanatı mevcudeye nazaran rıba olduğu açıktan ma'lûm olanları bıraktığınız gibi rıba reybı, rıba şüphesi bulunanları da bırakınız » $\text{«الحلال بين والحرام بين وبينهما أمور مشتبهات -}$ buna binaendir ki islâmda $\text{دع ما ركب الى ما لا يركب.}$ hadisi Nebevîsi muktezasınca ale'lumun şubuhattan ihtiraz bir nedb, bir takva mes'eleşi olduğu halde bilhassa şüpheli ribadan ihtiraz vacıbattan olmuştur Bunun için ilmi Fıkıhta «şüpheli rıba, rıbadır, zira rıbada şüpheli mu'teberdir» diye bir kaide vardır. Müslümanların bunları bilmesi icab eder. Zikrolunan eşyayı sütte hadisiyle nususı sairenin ıstıkrasından Eimmei İlanefiyemin istinbatına göre gerek nukud ve gerek sair emvalde ribanın illeti, mikyası iki şeydir cins, mikdar, Fakat Şafi'ye nukuddan maadasında bunlardan başka ta'mın, Malikiye de kut ma'nasını ilâve eylemişlerdir

Ahkâmı riba, bi'seti seniyyenin son senelerinde ve fethi Mekke sıralarında nâzil olmuştur. Ve hattâ tatbikatı umumiyesi ile il'ânî Haccetülvedaa mûsadif bulunmuştur Bu sıralar ise «اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم صمتي و رصيت لكم الاسلام دينا» âyeti mucibince dinî islâmın devrei ikmalî bulunuyordu. evvelâ surei Ali imrandaki «يا ايها الذين امنوا اتاكموا الربوا واصحابه» ba'dehü bu âyetler nâzil oldu Bu bize gösterir ki ribanın ref'i bir gayei tekâmüldür Riba carı olan hey'eti ictimaiye henüz tekemmül etmemiştir ve tekemmül etmeyen akvam ve mîlelden de riba ref'olunamayacaktır Ahlâkı dinîsî yükselmemiş, teavünü içtimai'sî ağızlardan kalblere geçmemiş, ictimaiyyetleri tağallüb ve tahakkümden kurtulub dairi ubu'vete girmemiş olan cemiiyetler ribadan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da marzıyı hakkolan kemali ahlâkî ve ictimaiyi bulamaz, menafi'î âmme ile menafi'î hassa tesadumünü ref'edemezler Her hangi bir hey'eti ictimaiyyede fâizsiz yaşanmayacağı hissi çoğalmıya ve fâizin inşaiyyetine çareler aranmağa başladı mı orada sukut ve inhiyat ve devri cahiliyeye irtica' başlamıştır. İztırar ise ibaha kapısını açar, bu gunku cemiiyeti beşeriyenin riba devrinden kurtulabilmesi ciddî bir salâhı ictimai iktisab etmesine mütevakıftır Fakr azalıb salâhı ictimai ilerledikçe fâizler tenezzul edecek ve bir gün gelib kalkacaktır. Fakat riba devam ettikçe de servetler inhiyardan kurtulmayacak, fakr azalmayacaktır. Unumî nokta-i nazarla bu gunun Dunyasında fâizin ref'i bir mefkûre olarak düşünülmeğe başlanmış ise de doğrusu temayülâtı hazıra henüz ref'i değil tenzili üzerinde dolaşabilmektedir İşte bütün Dünyanın henüz tahakkuk ettiremediği bu umumiye mıntarafillâh ictimaiyyeti islâmiyede tahakkuk etmiş idi Bu suretle Kur'an ve dinî islâm halî hazırdaki bütün beşeriyyete dahî en yüksek bir tekâmülün ilhamını bahşedecek bir kitabı mübin, bir kanunî ilâhîdir. İktisadî amını te'min için infakî hayır usulünü ta'mim eden

cemiyetler fakrın tedavisini abassı amâl ittihaz eyler, bil'akıs tevzi emvalde rıba usullerini tervic eden cemiyetler dahı servette inhısar ile fakrın ta'mimini ıstihdaf eylerler. Fâizeci rıba almak için daima bir muhtac gözetir Ve her rıba bir bedel verilmeden alınan açık bir fazla olduğu için muhtacın ihtıyacını tehvin yerine sa'y-ü amelini mukabılsız gasbederek dolayısıyla teşdid eder ve hakıkatte o cemiyet rıbacılara münhasır olur. Fukara kısmı ne kadar faziletkâr olursa olsun cemiyetin haricinde ağyar vazıyyetinde bırakılır Bu da o cemiyeti mutemadiyen ihtılâle surukler, nâ meşru' makasıdden doğan efkârı ihtılâl ile titrî sebeblere ıstinad eden ihtılâlin ise âzım farkı vardır Rahmeti ilâhiye ağniya ve fukaranın bir teavunu samını içinde sufraı hilkatten mutena'im olmalarını ıktıza ederken bunun zıddına hareket eden ve karşılarında fakr ıhdas etmedikçe mutena'im olmayacağını zanneden cemiyetler, hiç bir zaman ıztırab ve ihtılâli içtimaiden kurtulamazlar Boyle tevzi emvalde rıbayı r'ıtyad eden cemiyetlerin efradı için rıba tiryakilerin alyonu gıbı hasret çekilir bir ihtıyac halını alır O zaman bir re'sulmale malık faziletkâr ferdlerin de bundan tevakkısı müteassır olur Hepsi çar u naçar bu çarkın dışları arasında ezilir gider O zaman bu müşkilâtı ıktıham edib de etrafindakilere bir nefes aldırabilen eazın halâdaki «الم احرم» - «هم ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون» tebsirine ma sadak olurlar Rıbacılar ise ebedî bir sar'ayı ihtılâlin ihtılâcatı içinde kıvranırlar giderler İşte Hak tealâ bunların bu hallerini beyan için buyuruyor ki

(الذين يأكلون الربوا) rıba yiyenler, ya'nı faiz muamelesi yapan

ve bu suretle servet ıstıhsal edivoruz diye muhtaclarin kazancalarını ellerinden çeken ve gaye ıstıhsalı nef'ı amdan hırsı hassa tahvil ederek hakıkatte ıstıhsalden ziyade ıstıhlâke hizmet eden velhasıl infakatı hayriye gayesinin tamamen zıd-

dına gidenler (لا يقومون الا كما يقوم الذي يخبطه الشيطان من المس) sar'a dan cinnetten kalkamazlar, ancak yevmi kıyamette Şeytan çarpmış sar'alı veya deli gibi perişanlık içinde kalkarlar. — Esasen dokunmak demek olan «mess» lisanı Arabda delirmek manasına da gelir ve mecnuna, sar'alıya memsûs denilir, bunlar kühüne ırılmaz esbabı hafiyeden neş'et eden fena marazlar olduğu için Cinne, Şeytana nisbet edilerek Cin tutmuş, Şeytan çarpmış denile geldiği de umumen malûmdur Bunların Cin ve Şeytana nisbeti hakikatını mecezi mi? mes'elesi mevzuî münakaşa olmuş ise de asıl mana aşıkârdır ki fenalığın dehşetini ve esbabı sırrıyeye taallukunu göstermiştir. Bunlar rıba ile sa'y ü amel erbabının semerei mesaisini alıp geçindiklerinden rahavet içinde yatar, serî bir ıntıbah ile kalkamaz, ekserisi yataklarında Şeytan çarpmış gibi saatlerce gerneşerek, ağzını gozuntı eğerek sendeliye sendeliye kalkar, hayatları fıkri rıba ile delicesine geçer, düşdükleri zaman bellerini doğrultamazlar Fakat asıl mes'eale bu değil, bunlar karınlarını rıba ile doldurduklarından dolayı bir hadîsi Nebevîde de beyan olunduğu üzere kabirlerinden kalkarken unumiyetle sar'alı veya mecnun halinde kalkacaklar ve bu hal onların alâmeti farıkları olacaktır Leylâ Muraeda Resulullah rıbacıları âyetin tasviri vechile görmüş, bunlar kını diye sorduğu zaman Cebrail bu âyeti okumuştur.

(دالك) o ikab (بأنهم) esasen şu sebebledir ki bunlar

(قالوا إنما البيع مثل الربوا) bey'ı başka değil ancak rıbanın mısliidir. ona mumasıl ve ona mülhaktır diye itikad ettiler Beyile rıbanın hakikattteki farklarına rağmen kıyas maal'farık suretiyle ikisini cinsi vahidden birer muamele itibar ettikten başka bununla da kanaat etmeyip rıbayı asıl, bey'ı ona benzer ve onun cereyanını takib etmesi lâzım gelir bir ferî' gibi farzetmişler ve bu itikad ile hareket

eylemişlerdir İşte fenalığın başı ribayı bey'a teşbih ve kıyas ile ikisini mütemasil nev'ı vahid itibar ettikten sonra bu teşbih akis veya kalb ile ribayı asıl ve bey'ı ferî' itibar edip «sade rıba bey'ı gibi değil bil'akis bey'ı rıba gibidir» اما السبع مثل الروا demeleri ve böyle bir tasarrufi fikrî ile ribayı bey'a bir esas imiş gibi istihlâl eylemeleri olmuştur ki buular bir taraftan bey ile ribanın farkını kaldırmak iddiasında bulunur, diğer taraftan bu farkı me'kûs bir surette tesbit ederler — Müfesssırın bu teşbihin teşbihı maktûb veya teşbihı ma'kûs olması hakkında idareî kelâm etmişler fakat âyetin zahiri vechile teşbihı me'kûs suretiyle bir kıyası me'kûs olmasını ihtıyar eylemişlerdir ki birine göre mübaleğaten ribanın asıl gibi farz, diğerine göre de asıl iddia edilmiş olduğu anlaşılır

Nukud her nevi' emvalın serian vasıtai mübadelesi olmak, beyı ve mübadeleinin tekerrur ve tevahsı de bin netice emvalin bir sebebi ribih ve neması bulunmak itibarıle nukud durduğu yerde bil'ül bir nema yapmasa bile takdiren ve bilkuvve namı farzedılır. Bu şer'an da boyledir Bu behane ile ribacılar birine bir para verdikleri zaman verdikleri paranın bilfi'il mevcut olınıyan nemayı takdirisini zihnen mulâhaza ile tahayyül olunan menfaati mevhumesını ıvaz gostererek yerine faiz denilen bir ziyadei muhakkaka alırlar Dava mübadele davasıdır. Fakat hakıkatte bedelin birısı var diğeri bir emrî mevhumdur Alınan faiz görünür, bilinir, muayyen bir mal, onun bedeli farzedilen şey ise ne görölür, ne tutulur, ne bilinir, ne hisde mevcuddur, ne akılda, ancak şöyle olabiliirdi, böyle olabiliirdi diye karanlık namütenahi faraziyat içinde dolaşan bir kuvve, bir hayaldır. Hayal ise hakikate tekabül ettiği zaman hüçtır, hayalin hakikat ile mübadelesi de bir mübadele hayaliyeden başka bir şey değildir. Bey'ı ise bir mübadele hakikiyedir Hakkın muktezası da hayale hayal, hakika-

ta hakikat hükmünü vermektedir. Rıbacı hak gözetmediğinden bu mübadele hayaliyeyi bir mübadele hakikiye olan bey'a benzeterek karşısındakine «riba' bey'ı gibidir, ben bu faizi meccanen almıyorum, bey'ı gibi bir mübadele ile alıyorum» diye gösterir ve bunu bey'ı menfaat olan icare gibi bir şey tahayyul ettirmek ister, Halbuki icarede menfaat mütehakkık, riba' da mevhumdur. Rıbacının mübadele iddiası altunların şingirtisini altuna satmaktan daha hayali bir mübadeledir Riba'cı altunlarına şöyle bir bakar «Ben bunları tedavüle çıkarsam da her hangi bir alış veriş etsem, neler neler kazanmazdım, işte şu on lirayı bütün bu menafiyle sana veriyorum, haydi bu menfaatları şu kadar müddette sen kazan da bu müddet nihayetinde bu on lirama on lira o menfaatler mukabilinde de şu kadar lira olmak üzere minhaysulmecmu' on kûsûr lira getir» der, üzerine «bak sana ne kadar iyilik ettim» diye bir minnet te yapar O zavallı fakir de belki kazanırım ümidile alır, kazanabilirse faizciye verir, kazanamazsa mahvolur gider Maamafih rıbacılar «riba bey' gibidir» sözünde kalmış olsalar, hakikate karşı büyük bir bühtan olan bu sözleri, bu haleti ruhiyeleri cem'iyeti beşeriye için binnisbe ehveni şerr olurdu Zira o zaman bey'in aslı esas olduğunu kabul ve it'raf etmiş olacaklarından fâiz muamelâtını mümkün olduğu kadar mübadele hakikiyeye takrîb etmeğe çalışırlardı ve o zaman bütün muamelâtı ticariyede riba hâkim olmaz, fâizsiz sahil ve salim ticaretlerde yapılabilir, erbabı sa'y-u amel o kadar zarara düşmez, servetler de tamamen mihusara uğrayıp kalmaz Halbuki rıbacılar kendi nefislerinde «riba bey'ı gibidir الروامل البيع» demekle kalmazlar Onlar şu kanaattedirler «Muamelâtın asıl maksad nef'i âmın değil rahatla ziyade kazanmaktır Ziyade kazanmanın en kısa en rahat yolu da fâizcılıktır Fâizde kâr muhakkak ve kavî, bey'de mevhum ve zarfıtır Bey'ı gibi müteaddid

akıdlerin, muhtelif mesa'i ve zahmetlerin tevalisinden sonra hasıl olacak kâr ile bir akıdde hasıl olacak kâr arasındaki fark aşıkârdır. Sonra hakikî olan eşya ve menafî'nin mübadelesinden çıkacak kârde bir kuvvei icadiye yoktur, insan hayalî hakıkate kalbettiği zamandır ki ciddî bir kâr yapmış olur, beyî' ve ona müteferri' olan bütün mubadeleler, hep ribh u kâr için vasıtalarlardır. Ve beyî yalnız ribh u ticaret içindir. Tüccarlık menafî umumiyeye hizmet değil, menafî umumiyeyi çekmektir. Hasıl bey'in asıl mahiyeti mubadele ile bedeline temellük değil ribh u ticarettir. Halis ribh ise ribadır. Binaenaleyh ticaretin kokü ve başı beyî değil ribadır. Riba bey'a benzer değil, ancak beyî ribaya benzer. «اعمالهم مثل الربا» beyî, halâl ise riba evleviyetle halâl olmalıdır» derler. Ve hiç bir istihsal yapmadan paralarını artırmak isterler. Bunun için paranın menfaati dedikleri zaman ancak ribayı düşünürler. Paralarının fâızını hisab etmeden hiç bir işe gırışmazlar, fâız kalkarsa ticaret durur derler, kendilerini tacirlerin en büyüğü sayarlar. Fâız işine karışmadan ticaret yapanlara tüccar demezler, halbuki tüccarı yaşatan fâizciler değil, fâizcileri yaşatan onlara tabî tüccardır, fâız düşünmeyen bir kimse meselâ yüzde beş kâr ile işe gırışmek isterse ribacılar yüzde on ile bile iş tutmağa razı olmazlar, fakat diğerlerini iflâs ettirib de fâız piyasasını fırlatmak için türlü türlü entrikalar çevirerek bir müddet zararlara bile katlanırlar. Bir kerre muamelâtı ticariyenin aslı ve esası fâızdır kararı verildi mi artık riba bütün mubayeata hâkim olur. Ribaya benzetilmeden, fâız hesabı karışmadan hiç bir beyî yapılamaz. Maksud bizzat olan emval ile vasıta olan nukud arasındaki tevazun, emvalin aleyhine, esmanın lehine buzulmağa başlar. Sa'y u amellerin semerati fâız kanallarından ribacıların ellerinde toplanır, tedricen servet muhsara uğrar, istihlâkâtı muzırre meydana alır, sermayedarlar lehine istihlâk kıymetleri artar. Biz-

zat müstahsiller hesabına istihsal kıymetleri düşer, müte-
vassıtlar ikisi arasında mütemadiyen bocalar, bakarsınız
hem mal vardır hem de sermaye, bununlabeleder ıztı-
rabat ve ihtirasat çoğaldıkça çoğalmıştır. Toklar az, açlar
çok, gülenler az, ağlayanlar çoktur. Dünyalar kadar malı
olsa parası olmıyan fakir sayılır. Derken sa'y-ü amel
erbabı ile sermayedar arasında gayz-u kin başlar. Bir
taraf-tan sermayesiz müstahsiller nukudun vasıtai müba-
dele olması aleyhinde efkâr-ü hissiyat beslemeğe, emvâlin
bilâ vasıta mübadelesini arzu etmiye başlar, diğer taraf-
tan menabı nukud dahı bütün vasıtalarıyle bunları zabt
veya ıfna edebilmek için her cihetten esaret altına almağa
çalışır. Gıt gıde sermayeden, istihsalden mahrum olanlar
da çoğalır. Bunlarda da bir yağmagerlik hissi uyanır,
dışından bakıldığı zaman mes'ud ve muhteşem zannedilen
bir hey'eti ictimaiye, içinden çurumuş kurtlanmış. Su-
kûn içinde kımıldanmak ihtimali yok gibi görünen unsur-
lar, ruhlarındaki halecanı ızdırab ile patlamağa müheyya-
dır. Şeytanlar da bundan istifadeye kalkar. Bütün bu
fenalıklara sebep olan ribacıları dehşetli bir sar'ayı omnet
sarar da bütün hakikatleri hayal ve bütün emelleri pa-
yınal olur. Bu sar'a onlara ta «اما البع مثل الربا» dedikleri
zaman dimağlarına gizlenen eseri cinnetin bir tezahuru
olacaktır ki kıyameti suğrada olmazsa kıyameti vustada,
olmazsa kıyameti kibrada mutlak bu ıkabı goreceklerdir.
Tashihü r'ıkad ile tevbe etmedikçe bu neticeden kurtuluş
yoktur. Belâgatı Kur'anıyye ne şayanı hayrettir ki Edatı
hasr altında bir teşbihü ma'kûs ifade eden «اما اوسع مثل الروا»
cumlei vecizesinde bu kadar maanıyı zubde etmiş ve ihtı-
yacatı âmmeyi def' ve teavunı birr-u takvaya hizmet için
mevzu' ve meşru' olan bütün mubadelâtı umumıyye ve
muamelâtı ticariyyeyi ribanın tahtı inhısarına vermek ve
cereyanı hukukî ve ictimaiyi husnı iktisad ve infakâtı
hayriyye gayesinden çevirmek ve mesaili âmmeyi ihtirasatı

hassaya hadım kılmak ve hakikatleri hayale irca eylemek isteyen ribacıların bir nevi cinnet ile alâkadar olan bütün ahvali ruhiyyelerini gösterivermiştir

Evet ribacılar «اعمال البيع مثل الربا» demekte ve bu kanaatla hareket etmektedirler (واحل الله البيع و حرم الربا) halbuki Allah bey'ı halâl, ribayı haram kıldı, bunlar mutemasıl değil, yekdiğerine tamamen zıddırlar. Hukmı ilâhının nassı böyle iken aralarındaki fark nasıl aksedilir – Nassı ilâhî karşısında kıyasatı fasıde ile bey'ı ribaya veya ribayı bey'a kıyas etmiye ve bunları birbirlerine karıştırıp haramı halâl, halâhı haram yapmıya kimsenin hakkı yoktur Allah zıddolan yalan ile, doğruyu, hayal ile hakikatı nasıl tefrik etmiş ve bu farkı kaldırmak kudretini hiç bir kimseye nasıl vermemiş ise bir mubadele hakikiyye ve sahiha olan bey' ile bir mubadele vehmiyye ve kâzibe olan ribanın zıddiyyetini ref'a ve hıll u hurmetini karıştırmıya kalkmak da boyledır Zıddolan nur ile zulmeti birbirine mumasıl farz etmek nasıl bir cinnet ise riba ile bey'ı mutemasıl addetmek de oyledır

Aklı idrakleri kemale gelmemiş ve henüz ırşadı ilâhî kendilerine vasil olınamış bulunanlar ne ise, fakat böyle açık ve belğ ihtaratı rabbanıyyenin vurudundan sonra da bu sevdadan ayrılmayıb böyle efkâr ve hissiyyatı batılada ısrar edenlerin ahvalı uhreviyyeleri şeytan çarpmış mecnun ve masru' gibi olınazda ne olur? Binaenaleyh (فمن جاء موعظة من ربه فانتهى) kendisine rabbından böyle bir mev'iza, bir nasihat-u ihtar gelibde derhal ribacılıktan vazgeçen her kını olursa olsun (فله ماسك) geçmiş olan riba artık onun kendisınındır O fesh olunmaz istirdadına kalkışılmaz, hukmı makabline şamil değildir (وامره الى الله)

ve onun hükmü sırf Allaha kalmıştır Halde emri ilâhîyi dinlediğinden dolayı derecei ihlâs ve nedametine göre me'cur kılar, mazısını de dilerse mağfîret eder, dilerse etmez, onu ancak o bilir Şu kadar kı kabulü tevbe hakkındaki va'dine nazaran afvı mercûvdür (ومن عاد) her kim de dönerse, ya'nı eski hale doner yine ribayı tahlil etmiye başlarsa (اولئك اصحاب النار هم فيها خالدون) işte bunlar eshabı nârdırlar Cehenneme sevk olunur, Orada ebediyen kalırlar .

Bu nassı Kur'an mahıyyetü rıba ile mahıyyetü bey'u muavaza beyninde öyle kat'i bir farkı tezağ tesbıt cılemiştir ki bu tokabul-u taksım «الروا» daki elif lâmi ahdı haricîye hamile «اصنافه» gıbı bir nev'ine sarfetmeğe imkân bırakmamıştır Binaenaleyh rıba mefhumu ile beyi' mefhumu iyice tasavvur edildikten sonra bunları yekdiğerine karıştırmaya imkân yoktur İndallah beyi', beyi' olduğu haysıyyetten halâl, rıba, rıba olduğu baysıyyetle haramdır Rıba karışarak yapılmış olan beyi'lere gelince bunların da temiz ile pıslın karışmasından çıkacak olan hukmı ma'lûme tabı' olacđı ma'lûmdur Mı'desi temiz olanlar, bir katra necaset karışmış suyu nasıl içmezlerse bu da öyledir Netekim bir hadîsi şerif mucebince «halâl ile haram ıctıma' edince haram takdım olunur» Kaidesi de bunu natıktır Rıba haram ve batıl olunca rıba ve o gıbı mefasıd karışan beyi' de fasıd olur ki tafsılı fıkha aiddir Balâda görüldüğu üzere şeri' noktaı nazarından âtıdeki mefhumı rıba muemeldir. Bunu mümkün olduğu kadar beyanata Nebeviyyeden anlamak ve istıbat eylemek lâzım gelir Ancak orfı lûgata nazaran ma'lûm olan bir mısalı rıba vardır ki o da nukudda cereyan eden faızdır ve bunun mentukı — âyetinde duhulu her türlü şupheden azâdedir Âyetin bundan maadası hakkında müc-

mel olan delâletü şer'iyesi başlıca yukarıda zikredilen meşhur eşyayı sitte hadisiyle «أما الربا والسبئة» hadisi şerifi ile tefsir edilmek ıktıza ederse de va'de ile nakid ikraz ederek alınan meşhur faizin hurmeti âyetin bizzat mucebi kat'îsinden müstefaddır. Şu halde gerek geçen va'fd, gerek gelecek olan il'ânı harb vesaire inzarı teemmül edildiği zaman hiç bir mu'mın şüphe etmemek lâzım gelir ki hey'eti ictimaiyyenin salâhını taharrı edecek yerde ondan sarfı nazar edib de beyanatı Kur'anıyyenin zıddına olarak riba için turukı cevaz taharrısına kalkışmakta faide değil azîm zarar-ı hatar mevcuddur. Ancak ale'l'itlak ferd noktai nazarından düşünüldüğü zaman her ferdin cereyanı ictimaiyi tevkif veya tahvile iktidarı iddia edilemeyeceğinden bazı ahvalde ve bazı eşhas için bunun «من اضطر» «فمن اضطر» medlûlünce sevki ıztırar ile ekli meyte kabılinden bir hukme tabi olabileceği mevzuubahs olmuş ve bunun için bir vakıtlar, eytam-ı aramıl ve onlar hukmunde olan aceze ve muztarrın için hıylei ser'iye namı verilen devr usulüne mesâğ bulunduğu zannedilmiş idi ki bu da sui istimalinden kat'î nazarla manadan ziyade bir şekil ısıdır. Ve böyle bir vaz'ı ıztırariye düşmek şüphe yok ki kimse için şayanı temennî değildir. Binaenaleyh riba derdi bir marazı ferdî olmaktan ziyade bir marazı ictimaidir. Ve bunun için teavuni ictimaiisi pek kasır olan gavri mutekemmil cemiyvetlerde sarı bir surette istilâ eder. Tekemmule doğru yuruyen cemiyvetlerde de aksı vakı' olurki bîdayeti islâmda bu tekemmül feyzi Muhammedi ile yirmi sene zarfında hasıl oluvermiş ve iki üç sene zarfında refı riba tatbık edilivermiştir.

Mufessirîn ribanın tahrımı için berveçhı âtı esbabı muteaddide zikretmişlerdir

1 — Balâdan muntelüm olduğu uzere riba insanın malını ıvazsız ahz etmektir. Yuz lirayı yuz bir liraya peşin veya veresi satmak her halde aşıkârdır ki bir lirayı kar-

şılıksız almaktır, insanın malı da hacetiyle alâkadar olduğundan büyük hurmeti haızdır Netekim Resulullah «حرمة مال الانسان كحرمة دمه» = insanın malının hurmeti kanının hurmeti gibidir» buyurmuştur Binaenaleyh insanın malını ivazsız ahzetmek haram olmak lâzımgelir Acaba o yüz lira re'sûlmalın bir müddet zımmette ıbkası bir liranın ıvazı değil midir? Bir de bu gün peşin olarak on kuruşa satılacak bir şey'i bir ay sonra veresiye olarak on bir kuruşa satınak da caiz olmuyor mu? Hayır, bir lira sağlam bir lıradır Yüz liranın zımmette durması ise mevhum ve i'tibari bir duruştur ki bu duruş bir menfaat olabileceği gibi aynı zamanda bir zarar da olabilir Hattâ bundan dolayıdır ki rıba yalnız insanın malını ıvaz almakla kalmayıb ıvazlı namını vermek gibi bir ahlâksızlığı, bir yalancılığı ve bir nevi' sahtekârlığı mutazammındır Buna karşı gosterilen terâzının bir tarafı hakıkatte rıza değil bir kerhtir Bunun için bir lirasını doğrudan doğruya hıbe veya sadaka olarak veren kimse ile faiz olarak veren kimsenin ahvalı kalbiyyelerinde ne büyük tefavut vardır Birisi en vuksek zevkine ermiş bir kalb olarak munşerih olurken diğeri malını carptırmış bir bıçare vaz'ıyyetinde ıztırab içindedir Bey'ideki viresi, peşin farkına gelince, eğer alınan verilen bedeleyn bir cinsten değil iseler bunlar her hangi bir akıdde yekdiğerine tekabül ettirildikleri ve yalnız birbirleriyle ölçüldükleri zaman aralarında tefadul farkına imkân yoktur, O tefadul bu mubadelede değil akıdden haric olan uçuncu bir mukyasa nazaran sabit olabilir Bunun için yalnız bir akdı bey'i hiç bir zaman rıblı ifade etmez Beyide rıblı bir şey üzerine tevali-i ukudun netacesıdır Tuccar da böyle ukudı mu-tevaliye ile ıstıgal edendir Meselâ on huruş şu anda ve şu akıdde bir okka buğdaya tam mukabil olabildiği gibi diğeri bir gün ve diğeri bir akıdde on okka buğdaya tekabül eder Ve kuruş ile buğday arasında cinslerinin ve

menfaatlerinin tehâlüfunden dolayı tarafeyn her zaman için seve seve hakikî bir mübadele yapabilir. Ve hiç birî maksadına nazaran bir şey zayı' etmiş olmaz Bu, bunlar dan birisine bir kâr te'min etmiş olursa o kâr yalnız bundan değil, bununla daha evvelki bir akdın mukayesesindendir Ya'nı on okkayı on kuruşa satan ihtimalkı mukaddema unu beş kuruşa almıştır Bil'âkıs bir okka unu on kuruşa satan da yirmi kuruşa almış olabilir Ve beyi' suretile muamelâtı ticariyyedeki kâr-u zarar hep böyledir Yoksa eşyayı muhtelif arasında bir mübadele re'sen ve bizzat düşünüldüğü zaman ne kâr, ne zarar tasavvur edilemez, ancak bir teadul düşünülebilir ve oy- ledir Diğer esbabı fesad bertaraf edilirse mahıyyeti bey'i boy- ledir Ancak bu bey'i buğdayın buğdaya, altının altına mübadelesi gibi mutecanis şeylerde ise o zaman her biri- nin miktarı yekdigherinin nıkyası olacağından bunlar gerek peşin ve gerek veresi olsun aralarında tefadul bir okka un ile iki okka unun, kezalık bir lira ile iki liranın mübadelesinde olduğu gibi derhal taayyun eder ve goze batar Bunun için bunlar musavî bile olsalar biri bir gün sonra verilmiş bulununca bir günlük teahlur veya takaddum bir fazlalık teşkil eder ve bu artık bey'i olamaz, malıza rıba olur Zaten ikrazat da bu kabilden olduğu için rıbadır Binaenaleyh rıbayı buna benzeterek tahlil etmek bir musaderedir Bunun için eşyayı sitte hadisiyle bu ma'na rıbayı urfiye munzam olarak ayrıca beyan edilmiştir

2 — Rıba insanları cidden kesbu ıstıhsal ile ıstıgal- den meneder Çünkü her hangi bir suretle beş on ku- ruş para sahibi olmuş bulunan bir kimsa faizcilikle para- sını peşin veya veresi arttırmak imkânını bulunca artık maişetini kazanmak için az veya çok kolay bir yol bul- mus olur Ve o zaman zahmetli olan ticaretler, san'atler ile kazanmak kulfetine tahammul edememeğe başlar Bu

ise yuksek istihsalâta kabiliyyetli bir çok şahsiyyetlerin faaliyyetinden sa'y-u amel âleminin mahrumiyyetine ve binaenaleyh halkın menafî'î umumîyesinin inkita'ına sebep olur. Halbuki masalihî âlem ancak ticaretler, hırfetler, san'atlar, umranlar ile kesbî intizam eder Yuksek mesa'ının, yuksek sermayelerin dahı alâkadar olduğu bu noktâ nazardan sermayeleri tezyid için ribanın da menafî'î umumîyyeye hizmet edebileceği iddia olunamaz. Çünkü bu tezyid yalnız ribadan beklenecek olursa sa'y-u amele hiç iltifat edilmemiş olur Halbuki umranat ve menafî'î umumîye nukuda bir vasıta olmak üzere mutevakkıf ise sa'y-u amele bizzat bir illet olmak üzere mutevakkıftır Binaenaleyh sermaye sahiplerinin nakıdlerle beraber sa'y-u amelleri de diğerlerine munzamın olduğu takdirde hasil olacak netice ile bunların sa'y u amellerinin mevkî'ini velev kısmen olsun ribaya terkoderek diğer orbabı mesa'ının sayılarını istihlâk etmekten hasil olacak netice arasında fark pek buyuktur Eğer âlemi ticarete riba ile ır'a'olıktıdar eden sermayedarların fâizcilik kudreti ellerinden alındığı zaman kıymetî ticariyelerinin kalınıyacağı farz olunuyorsa bunların esasen kıymetli anasırı muvıdeden olmadıklarını kabul etmek ve o zaman bu yuksek sermayeleri ellerinde habsetmeğe hakları olmamak lâzım gelir Yok eğer bu sermayedarlar cidden ıktıdarı ticariyyı haız kimseler ise o zaman da ribacılık bunların mesai'î hakikiyelerinden âlemi ticareti veya sınaatı mahrum ediyor demektir

3 — Ribacılık insanlar beyninde ihtiyaca göre karzı hasen suretile hayı-u muavenetin inkıtâna sebep olur Çünkü riba harâmı ve memnû olunca misli misline karz vermek insanların hem hoşuna gider hem de bu vaz'ıyyet, ahlâk ve emniyyeti umumîyyede istikametın tevessuuna ve hey'eti ictimaiyyenin rasanetine sebep olur Herkes istihlâkı nisbetinde odemıye mecbur olacağından borcunu te'diyyeye

daha ziyade namus ve gayret ile sarılır Ve şüphe yok ki on yerine on bir ödemiye mecbor olanlar da batan borçların çoğu batmaktan da kurtulur Rıba cereyan ettiği surette ise muhtac olanların ihtiyacı bir lira yerine iki lira borçlanmaya sevk edebilir ve bu imkânı bulan para sahipleri de bun vesile tutar, karın hasenden istinkâf etmiye başlar Bu suretle beynennas ıyılık, ihsan, muvasat husleri sılınmiye, yerine hırs ve teaddi fıkırları taammünü etmiye yüz tutar Bu da felâketi küll olur.

4 — Rıbayı tecvîz etmek zenginlere fukara ve zuafardan fazla bir mal çekmek imkânını bahşetmektir ki bu da Rahmanı Rahîmin rahmetine munafıdır Bu bir kaç sebep, rıbanın infakı hayır hasletine zıddıyyetinde tamenen iş'ar eder

5 — Bunların her birı rıbanın kubh-u şenaatını ifade eden zararlarını göstermekle beraber ındallah hurmetinin tamamı hıkmeti olmalarını da ıktıza etmez İhtimal ki bunun ma'lûm olmıyan daha bir çok mefasıdır Asıl hurmeti rıba nass ile sabit olmuştur Ve cem'i tekâlfın hıkmetsi mukellef olan halkın ma'lûnu olmak da vacib değildir Binaenaleyh bız sebep ve hıkmetsi bilmesek bile rıbanın kat'iyyen harâmı olduğunu tanınamız vacib olur

Hasılı rıba, bir çok vücuh ile tahıfı hakk-u hakıktır Bunda vasıtayı maksad, makasadı vesait farzettiren bir teşviş, bir şeyi kendisiyle hem mukayese etmek hem de kendine intibak ve musavatını ref'etmiye çalışmak gibi bir tenakuza muhal vardır On lira onlıra ile hem ölçülmek hem de on bir lira addedilmek hakk-u hakikatın hilâfına en büyük bir tenakuzdur Bunun için rıba hakikatte hakka bir mevcudıyyet vermek istemiyen ve nihayet kendi temayulâtını mebdet hakk u hakikat farzetmek istiyen nâkısların şıarıdır Bunun için rıbaya taraf-tar olanlar danma mevzuatı hukukıyyeyi hakikat mıkıyasile

bunlara gelecek bir korku yok, bir zayıftan mahzun olacak da değildir

(يا ايها الذين امنوا) Ey ehli iman (اتقوا الله) Allahdan korkunuz, ikabından korununuz «ما سلف» hukmünce geçmiş olan ribanın makbuza mahsus olduğundan gaflet etmeyiniz (ودروا ما نقي من الربوا) da henüz kabzedilmemiş kalmış olan riba bakavasını bırakınız (انكم مؤمنين) Eğer siz hakikaten mu'mın iseniz böyle yaparsınız Zira imanı kâmil amelî ıstılam eder (فان لم تفعلوا) Şayed yapmazsanız, yani Allahdan korkmanızda ribanın haram olduğuna inanmaz veya inanır da terketmezseniz (فادونا بحرب من الله ورسوله) Allah ve Resulu tarafından bir harb ma'lûmunuz olsun Yahud — كذبا — kiraetine göre — Allah ve Resulü tarafından kendimize harb ilân ediniz

Burada ribavı terketmeyenleri gerek riba halâldır ı'tıkâdına aydet etmiş murted veya nakzı ahdetmiş kâfir olsun, gerekse hurmetine iman eder ve fakat imanile amel etmez mu'nunı fasık olsun ikisine de Allah tealâ ilâni harbî emretmiştir Çunku bunlar zekâtı inkâr veya vermekten ımtına edenler gibi ya murted veya bagıdır. ler Harbedeki kâfirlere ilâni harb her vakit için zarurî olmadığı halde bunlara ilâni harb alelîtlak vacib kılınmıştır Demek olur ki ribadan sakınmak tâbiriyyetü islâmiyyede bulunanların hepsine farzı ayn bir vazifei ferdiyye olduktan başka sureti umumîyyede riba muamelesini kaldırmak da muhım bir feizai ıctımaiyyedir Çunku riba öyle bir fitnedir ki hey'ı ıctımaiyyede cereyan ettiği müddetce efradın ondan ıctımai muteassır ve belki muteazzır olur Filvaki darı kufurde bulunan bir muslumandan muslum ile gayrı muslum beyninde ribanın hurmeti sakıt olacaktır mezhebi Hanefide musarrahtır Bilhassa bu hıkimetten

naşı olsa gerek ki asrı saadette umûneti islâmiyye mer-
tebe-i kemalını bulub da harb ıstıtaatını ıktısab etmedikçe
hurmeti rıba ı'lân edilmemiştir Binaenaleyh hukûmeti
islâmiye rıba muamelesi yapan ferdleri ta'zir ve terbiye
eder Bunlar ferd veya cemaat halinde hükûmete karşı
koyarsa o zaman onlara ı'lânı harb umum müslumanların
vazifesi dıniyeleri icabındandır Maainafih bu gunku mus-
lumanlar bu vazifelerini unutmus ve bunun tatbiki
hususunda ıqtımaî ıstıtaatlarını zayi etmiş bir halî tezeb-
zubde bulunduklarından bilâmel rıbadan kaçınmak şırf
ferdi bir vazife gibi kalmış, cem'iyetteki revacı da bun-
ların vaz'iyetlerini müşkilleştirmiştir Kur'an böyle rıbayı
terketmiyenlerin muntarafilâh ı'lânı harbe ıstıhkaklarını
beyan etmekle bu curmun ne büyük bir cinayet olduğunu
anlatıyor ki hısanı Kur'anda «Allah ve Resulünün harbi»
ta'birı ba'zan hakikaten harbde ba'zan da curmun azame-
tini ve zararını tasvir için makamı inzarda mecaz olarak
kullanılır Ve burada her iki tefsir varid olmuştur Demek
ki biri olmazsa biri her halde olacaktır Faiz yiyen veya yedi-
renler maddî ve ma'nevî harbi ilâhîden azade kalamıya
caktır, bunun için bir hadisi Nebevîde « $\text{لعن الله اكل الربا، واكله}$ »
= Allah rıba yiyeni ve yedireni lâ'netledi ve lâ'netlesin
bu vurulmuştur

Bu böyle, (وانتم) ve eğer ribanın hurmetine iman
ile ribaya tevbe ederseniz (فلكم رؤس اموالكم) re'sulmalleri
niz ızındır Onları alırsınız, o suretle ki (لا تظلمون ولا تظلمون)
zulum etmezsiniz zulum de edilmezsiniz, ya'nı ne ziyade
alırsınız ne de eksik Fakat tevbe etmezseniz irtıdadınız
dan veya zuhnunuzden dolayı harbi ilâhî ile her türlü
zayıata uğrar re'sulmallerinizi ve hattâ butûn emvalınızı
bile gaybeder, kendimize yazık etmiş olursunuz »

ما يها الذين اموا dan burava kadar bu âyetin musluman

olub da mukaddema yaptıkları riba muamelâtından henüz kabzetmedikleri alacakları kalmış olan bir takım kimseler hakkında nâzil olduğu anlaşılıyor. Daha hususî olmak üzere bervechi âti bir kaç sebebi nuzul rivayet edilmektedir

Mukatilin rivayetine göre Taifde Sekif kabilesinden Benü Amr ibni Umeyr demilen me'sud, Abdi yaleyl, Habib, Rebi'a namlarındaki dört birader hakkında nâzil olmuştur ki bunlar Mekke'de Benü Mahzumdan Benü Mugireye mudayene yaparlardı Resulullah Taifi fethettiği zaman bu dört kardeş musluman olmuşlar, sonra Benü Mugiredeki alacaklarının fâizlerini istemişlerdi Benü Mugire islâmda fâiz vermekten ımtına ettiler, fetihten sonra Mekke valisi bulunan Attab ibni Üseyde muracaat olundu ve bir rivayete göre Sekifin Hazretü Peygamber ile Taif musedhasında halk üzerinde ribadan olan gerek alacak ve gerek vereceklerinin mevzu' ya'nı metruk ve sakıt olduğu munderıdı Attab ibni Useyd radiyallahuanh Resulullah'a yazdı, o zaman bu âyet nâzil oldu Binaenaleyh Resulullah bunu yazıp Attab ibni Useyde "razı olurlarsa febiha voksa harb ilân et" diye emretti Ata ve İkrimenin beyanlarına göre anınnı Nebiy Hazretü Abbas ibni Abdulmuttalib ile damadı Nebiy Hazretü Osman ibni Affan radiyallahu anhuma müşterek olarak hurma selemı yapmışlar, ya'nı vakti gelince hurma verilmek üzere pışın para vermişlerdi. Toplama vakti gelince bir kısmını kabzetmişler, mutebakisine de fâiz zamm eylemişlerdi Bu âyet nâzil oldu Suddinin rivayetine göre Hazretü Abbas ile Hazretü Halid ibni Velid Cahılıyede şerik olarak riba ile veresiye muamele yapıyorlardı, islâma geldikleri zaman fâizli pek çok alacakları vardı, bu âyet bunlar hakkında nâzil oldu

Kutubı chadiste rivayâtı sahiha ile tahrir olunduğuna göre İbni Omerle Cabır radiyallahu anhuma bizzat Hazretü Peygamberden şöyle rivayet etmişlerdir ki

Resulullah «Haccetülveda» günü Mekkede ya'nı Cabırın tasrîhı vechile Arafattaki hutbe senıyyelerinde «ان كل ما كان = Cahılıyede olan rıbaların hepsı batıl ve sakıttır İlk ıbtal edeceğim rıba da Abbas ibnı Abdulmuttalibın rıbasıdır» buyurmuş ıdı Mekke ve Taifin fethi hicretin sekızncı senesinde işbu Hacci veda'da onuncu sensinde vakı' olmuş ve bir kaç ay sonra on birinci sene içinde vefatı Peygamberi vuku' bulmuş ıdı Bundan anlaşılır ki, işbu rıba âyetinin, Mek kede ilk tatbikatı fi'hyesi bu hutbede ı'lân buyurulmuş ve mazmunı âyet vechile makbuzu tenfiz ve gayrı mak buzu ıbtal edilmiştir Binaenaleyh Hazreti Abbasın fâızları âyetin bilhassa sebebi nüzulü değılse bile umumî olan hukmünün Mekkede ilk mevrıdı tatbıkı olmuştur Bu âyet müsluman olan kuffarın ahkâmı hakkında büyük bir esastır Bunların zamanı kufurlerinde ahkâmı islâma muhalıf ve fakat beyinlerinde mu'teber olmak üzere yaptıkları sabık muameleler esasından fesh-u nakzedil- mez, lâkin ba'del'islâm vakı' olacak olan neta'ci, ahkâmı islâma gore hailolunur Meselâ beyinlerinde caiz ve fukat islâmda gayrı caiz bir nikâh akdetmiş bulunsalar bu mafıvdur Lakin o emr-u ta'kib olunmaz, meselâ bâlı ku furde bir sud kardeşini nikâh etmiş ve dahil olmuş bu- lunsa, bu nikâh sabıka nazaran mu'teberdir Verilen mehir geri alınmaz Fakat ba'delislâm ıbka da edilmez Beyinleri te'rik olunur Mehır verilmemiş ise mehri musıl bile verdi- rilir İşte ibaresi rıbaya tealluk eden bu âyet delâletı ı'tı- barile muameleı sairede dahı esastır, Kezâlık Haccetül'vo da' hutbesi bir çok ahkâma esastır Ezcumle bu delâlet ediyor ki darı harbde vakı' olan akıdler fasıd olarak yapılmış olsalar bile fetihten sonra ı'tiraz ile esasından feshedilmez Zira ma'lûm ki âyetin nüzulu ile Mekkede gayrı makbuz rıbaların ıbtalını ı'lân eden bu hutbe Nebıviyye arasında Mekkenin fethinden evvel cereyan etmiş bir takım ukudı rıba vardı Demek ki bir darı

harbde muslûmanlarla diğerkleri arasında vakı' olan akıdler o darı harbı muslûmanların fethinden sonra esasından feshedilmez Makbuz olanlar ıade olunmaz. İşbu rıba ahkâmında olduğı gibi fasıd kısım ıdame de olunmaz. Ya'nı hukmı fetih makabline şamil olmaz, ancak maba'dine nâzır olur. Bu beyanattan şu neticeleri alabiliriz Evvelâ, âyeti ribanın nüzulü sade Haccetülvedadan değıl fetih Mekkedden bile biraz mukaddem unış, sanıyen rıba için kâfir veya âsiye ılânı harb ferızası darı harbde değıl, dâri islâm içinde ve tâbriyyeti islâmiyyeyi kabul etmiş olanlara nezaran bir hukumdur Müslumanların vazifesi darı harbe ribanın lağvını teklif için harb ılân etmek değıl, kendi memleketlerini müslim veya gayrı müslim kim olursa olsun rıba fitnesine ma'ruz bırakacak olanlardan muhafaza etmektir Bunun için >يا ايها الذين امنوا اتقوا الله< diye hitab buyurulmuş >يا ايها الناس< denilmemiştir. Mü'minlerin vilâyeti de darı islâma aiddir Darı harbe tecavuz etmez Bu ma'naya binaendir ki Rasulullah tabriyyeti islamda bulunmıyanlara terkı ribayı teklif etmediğı halde zimmeti islâma giren Necran Nasârasına rıba yememek ve rıba yiyenden zimmeti beri olmak üzere ahid vermiş ve >يا ربایا terkedersınız veya Allah ve Rasulunden harb malûmunuz olsun< diye de yazarak bu âyetin mazmununu tebliğ' buyurmuştur Zira darı islâmda ehli zimmetin ahdı, hukuk noktaı nazarından ehli islâmın imanı makamındadır Ve ehli zimmet ibadat ile değıl, fakat muamelât ile mukelleftir

Velhasıl darı islâmda rıba muamelesi yapanlar gerek saikâı kufr-u irtıdad ile yapsınlar, kerekse saikâı fık-u isyan ile yapsınlar, her ıkı surette de Allahın ve Rasulunun harbine mustahıktır Fakat tevbe edenlerin de re'sulmalleri bilâ ziyade vela noksan mahfuzdur Şukadar ki bunun derhal edası da medyunun vesarile meşruttur (فطرة الى- وان كان دوعسرة) ve eğer medyun zuğurt bulunursa

(ميسرة) o halde hüküm bizzarure halı yûsrune intızardır. Ona verebilecek bir hale gehnceye kadar mühlet veril-
mek lâzım geħr (وان تصدقوا) ve bu gıbı borelulara alacağın-
ızı tasadduk etmeniz (حیرلكم) sizin için mühlet vermek-
ten daha hayırlıdır Sevabı daha çoktur (ان كنتم تعلمون)
Eğer bılırseniz boyle yaparsınız. «Bu âyetin hükmu biddelâle
bütün duyunata şamıldır Buda ahkânı mudayenatta bir
esastır Bunun için medyunun usrû tahakkuk ederse hab-
sedilmez Medyun olan fakırlara borçtan kurtulmaları
için muavenet ve tasadduk etmek de büyük bir hayır
teşkil eder

Ey ehli iman! bunları yapınız (واقفوا يوماً) ve oyle bir
gune korununuz kı (ترجعون فيه الى الله) o gun Allaha ırca'
olunacaksınız — yahud — rucu' edeceksınız (ثم توفى كل نفسٍ)
(ما كسبت) Sonra her nefse kazandığını balıgan mabelağ ode-
necek (وهم لا يظلمون) ve bunlar zühnedilmiş de olmiyacak-
lardır Bu kıyamette muebbeden azab ve ukubete de ma-
ruz olsalar bunda mazlûm bulunmiyacaklar, çünkü kendi
kazançlarını alacaklardır »

Ibnı Abbas hazretlerinden mervıdır kı bu âyet kur'a-
nın en son nâzil olan âyetidir Şoyle kı Rasulullah hacc-
ettiği zaman âyeti kelâle, yâni «يسموتك قل الله يديكم والكلالة» âyeti
nâzil olmuştu Sonra Arafatta vakfede iken «اليوم اكملت لكم دينكم
واقفوا يوماً ترجعون فيه الى الله» nâzil oldu Sonra da işbu
nâzil oldu Ve Cibril aleyhisselâm «Ya Muhammed! Bunu
Bakareden ıkı yuz sekseninci âyetin başına koy» dedi ve
bundan sonra Rasulullah seksen bir gun yaşadı kı yirmi

bir gün veya yedi gün, yahud üç saat yaşadığı da söy-
lenmiştir. Eyi veya kötü amellere ileride terettüb edecek
ecir veya ceza sahiblerinin kazancı olmak üzere indallah
defterlerine kaydolunmuş bir karz veya taahhüd mesa-
besinde bulunduğundan son nâzil olan bu âyetin vefatı
ve yevmı kıyameti ihtar ederek nâzil olması pek ma'nidar
olduğu gibi bunun bilhasa rıba bahsını ta'kib ederek
mudayenat ahkâmı mıyanına kayd oluuması da gayet
belig' ve ma'nidardır

Ahkâmı infak, vesatı kesıbden olan bey'ü rıba ahkâ-
mına, buda ahkâmı müdayenata muncer olmuş, deyn ise
evvel emirde taahhud ve zınnmet denilen haysiyyeti insa-
niyye ile kaim bir vasıf bulunmuş olmagla Cenabı hak
bunu bizzat mısakı ezelişi tahtına alarak nihayet en bu-
yük müeyyidesi olan hıssı dın-ü takvaya rabtetmiş ve
fakat hıssı takvanın kesbı halâla mani' olacak menfı bir
surette karar kılmanması için bundan sonra aleliltlak mu-
davenatın vesaiki tahririyyeye rabtı ve usulı kitabeti ile
derecei tâhyede bulunan tevsikatı zahiresını ve diğer
ahkâmı esasıyyesını beyan ederek buyurmuştur ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى آجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ
كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَخْشَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ

وَلِيَّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ
لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتٌ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشَّهَادَةِ أَنْ يَضِلَّ أَحَدُهُمَا فَتَذَكَّرَ أَحَدُهُمَا الْأُخْرَى
وَلَا يَأْتِ الشَّهَادَةُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمَعُوا أَنْ تَكْبُوهُ
صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى الْآجِلِ ذَلِكَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ
لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى الْأَثَرِ تَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تَجَارَةً حَاضِرَةً
تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا
وَاسْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَ كَاتِبٌ وَلَا
شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُقُوكُمْ وَأَتَقُوا
اللَّهَ وَيُعَذِّبْكُمْ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهْنِ مَقْبُوضَةً فَإِنْ
أَبَى بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ

وَلْيُقَالِ لِلَّهِ رَبِّهِ ثُمَّ لَا تَكْفُرُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْفُرْهَا فَإِنَّهُ
 إِثْرُ قَلْبِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

Mealı Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Muayyen bir va'de ile borçlaştığınız vakıt onu yazın, hem aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen yazsın, bir yazı bilen de kendisine Allahın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın; bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyib yazdırsın ve her biri Rabbi Allahı zülcelâlden korksın da haktan bir şey eksiltmesin; Şayed borçlu bir sefih veya küçük veya kendisi söyleyip yazdıramıyacak ise velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın, erkeklerinizden iki hazır şahid de yapın, şayed ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna emin olduğunuz şahidlerden bir erkekle iki kadın ki biri unutulunca diğeri hatırlatsın, şahidler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar, siz yazanlar da az olmuş çok olmuş onu va'desine kadar yazmaktan usanmayın, bu, Allah yanında adalete daha muvafık olduğu gibi hem şahadet için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir, meğer ki aranızd hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda size bir beis yoktur, alım satım yaptığınız vakit de şahid tutun, bir de ne yazan ne şahadet eden zararlandırılmasın, eğer ederseniz o mutlak kendinize dokunacak bir fışk olur, hem Allahtan korkun Allah size ilim öğretiyor, ve Allah her şeyi bilir o Ve eğer seferber iseniz bir yazıcı da bulamadınızsa o vakıt kabzedilmiş rehinler, yok birbirinize emin olmuşsanız kendisine inanılan adam Rabbi olan Allahtan korksın da üzerindeki emaneti te'diye etsin,

biriniz kendi kendine veya kâtibi hususîsi ile kendi defterine ve yalnız kendi hesabına yazdırabilirse de bununla iktifa edilmesin (ولایاب کاتب ان یکتب کما علمه الله) müracaat olunan hiç bir kâtıb de Allahın ona öğrettiği gibi — yani tahriri vesâikta mukarrer usuli kitabete tevfikân, yahud demin bildirildiği üzere adl-ü hakkaniyyet dairesinde, yahud bir ihsanı ilahî olan kudretü kıtabetin şükranesi olarak — yazmaktan ımtına etmesin (فلیکتب) de öylece yazsın — Bunu yazmak farzı kifayedir, taayyün edince farzı aynolur Bunun için hukûmetin kâtıbı vesâik, tabiri aharle kâtibi adl tayin etmesi de vezâifindendir Ve böyle kâtıbların muracaat vukuunda yazmaları farzı ayndır. (ولیملل الذی علیہ الحق) ve hak, üzerinde bulunan, yanı medyun olan taraf ımlâ etsin. Çunku yazılacak senedin mazmunu onun ıkrarı bulunacak, şehadet de onun aleyhine olacaktır O halde zabtolunacak ifade, mukırrın takrırı olmalı, senedi o vermelidir —

İMLÂL, ımlâ' kelimesının aslı veya muradıfıdır kı ezbere söyleyib yazdırmak demektir — Bundan şu da anlaşılır ki böyle bir müdayenede borcun senede rabtını borçlu taraf teklif etmeli, o yazdırmalıdır Binaenaleyh tamamen ımlâ etsin yazdırsın (ولیتق الله ره) ve ımlâ ederken kâtıbden vesaireden değil, rabbı olan Allahtan korksun da (ولایخس منه شیئاً) o haktan zerre kadar bir şey tenkıs etmesin, ifadesinde hile ve hud'aya saparak veya ba'zı kuyudı müdafıa dercederek vak'anın halen veya istikbalen cereyanı hukukîsını değıştirmesin (فان كان الذی علیہ الحق سفیها اوضعیفاً اولاً یستطیع ان یمل) imdi hak, üzerinde bulunan borçlu malını israf ve telef eder hafif akıllı bir sefih yahud sagır veya ma'tuh bir zaif yahud

dilsizlik, tutukluk, cehalet vesaire gibi her hangi bir sebepten dolayı bizzat söyleyip yazdırmağa gücü yetmez bir kimse ise (فليمل وليه بالمدل) velisi, ya'nı onun yerine işine bakan veliyyi umuru, vasısı, vekılı, tercümanı yahud veliyyi deyn olan dam adl-ü hakkaniyyet veçhile ımlâ etsin, o yazdırsın, yaptığınız borcu böyle yazınız

(واستشهدوا شهدين من رجالكم) hem de siz mü'minlerin er-

keklerinizden lâekal ıki şahid ıshad edib ındeliktıza buna şahadet otmelerini taleb ediniz. — «مرالحال» buyurulmayib da «مرحالكم» buyurulması, çocukların, keزالık mü'minler aleyhine gayrı mü'minlerin şahadeti kâfi olmadığını anlatıyor Ya'ni sizin rıcalınızdan, rıcali mü'mininden olmıyan erkeklerin siz mü'minler aleyhine şahadetleri kâfi gelmez (فان لم يكونا رجلين) eğer ıki erkek olmazsa (فرجل وامرأتان)

bir erkekle ıki kadın şahid olsunlar, oyle ki bunlar (ممن ترصون من الشهداء) şahadetlerine razı olacağınız sizce adalet ve mevsukıyyetleri ma'lûm şahidlerden bulunsunlar, yoksa keyfe mettefak bir erkek ile ıki kadının ve keزالık ıki erkeğin şahadetleri mu'teber olmaz, diğeri bir âyette «واستشهدوا ذوي عدل مكم» buyurulduğı gibi adalet de şarttır. Sonra bir erkek yerine ıki kadın olsun ki (ان تصل)

(احديهما فتذكر احديهما الاخرى) birisi unutacağından birisi diğeri tezkir ve ihtar etsin, yahud — Hamze kiraetine gore — birisi unuttur, şasırsa birisi diğeri hatırlatır — Ya'ni şahadete ehliyyetin şartlarından birisi de hakkıyla zabt ü hıfızdır. Ahlâkı marziyyesi olmıyanların şahadeti mu'teber olmıyacağı gibi ahzinde veya zabtında halel bulunanların dahı şahadeti mu'teber değildir. Fakat zabt için evvelinden ahırına kadar her lâhza hafızasında

tutmak da şert değildir Elverir ki edayı şehadet edeceği sırada hakkıyla tezekkür ve tahattur etmiş bulunsun Demek ki bir vak'ayı defterine kaydeden bunu bir muddet unutsa da sonra o deftere müracaat ettiği zaman zihninden eyice hatırlarsa şahadet edebilir Kendi kendine «kaydetmişim amma hâlâ iyi hatırlayamıyorum» diyorsa edemez Şahidlerin ihtara tâbî' olması da iyi olmaz Unutan şahid kendiliğinden hatırlıyabilmeli, nısabı şehadetin lâekal iki olması da reyb-u tohmeti, ihtimali hata ve nısyanı bertaraf ederek zabtın ve adaletin kuvvetini tebyin ettirmek içindir İşte sureti umumiyede mulâhaza edildiği zaman erkeklere nisbetle kadınlarda kuvveti zabt, nakıs ve ihtimali nısyan galıbtır Boyle olmayanları bulunabilirse de itibar cinse ve ekseredir Bunu şöyle mulâhaza edebiliriz Evvelâ kadınlık fıtratında hassasiyyet galıbdır ve galebei hassasiyyet, kesreti teessurâtı istilzam eder Kesreti teessur ise esbabı nısyandandır ve zabt-u hıfz ısı sadece bir zekâ mes'elesi değildir Bir çok zeki insanlar vardır ki ziyadei hassasiyyetinden ve kesreti teessurundan naşı hafızasına itımad olunamaz Sanıyen kadında enfusiyyet galıbdır Hâdisatı âfakiyye onu derecei sanıyede alâkadar eder Doğrusu muamelât ve mudayenatı nas gibi âfakî vekayı ile meşgul olmak veya işgal edilmek kadınlık için arzu edilecek bir kemal değildir Bunlar esas itibarıyla erkeklerin ısı olmalıdır Binaenaleyh kadın mukemmel bir kadın olmak üzere düşünüldüğü zaman bu gibi hâdisatı hariciyyeyi mustakillen ta'kib ederek şehadet edebilecek surette zabt u hıfz ile iştigalden âzade kalmak ve bu gibi işlere re'sen sevkedilmemek icab eder Salısen kadında haya ve hicab galıbdır ve galib olmalıdır onun kıymeti nev'ıyyesi en cüz'î bir meşgulıyyetle zayı' olur Bunun için vakayın muhtıraları kadında erkekten azdır Bu seriat altında bir kadına şehadet tahmılı onu ızrar ve ız'ac etmektir Rabian kadının fıtratı ve kemali nev'isi

erkeğe müteakıl olduğundan erkekleşmek kadın için bir züldür Buna binaendir ki kadınlaşmış mütehannis ricalın şahadetı mu'teber olamayacağı gibi erkekleşmiş mütereccıl nisvanın şahadetı de caiz değildir Bunların ikisi de kemalî nev'ilerinden uzaklaşmış, sukut etmişlerdir Boyle kalbî hakıkate mütemayıl olanların şahadetleri de tahrifî hak tohmetinden azâde kalamaz Şu halde fitretî hak kadının kemaliyle, erkeğin kemalını bil'vucuh tefrik etmiş bulunduğundan kadının vakıatı haricîyyeye aid zabtında noksan ihtimalî fazla bulunması kemalî nev'isinin muktezasıdır. Bunun için şahadet edilecek vakıayı kadın erkekten ziyade unutabilir Lâkin unuttuktan sonra tekrar hakkıyla tezekkur ve tahattur edebilirse şahadet etmesi mümkün olur Kadını re'sen zaptı vakayia mecbur tutmak revayı hak olmadığı gibi ledhicab üzerine tahmil edilen şahadetı de hesbelbeserîyye unuttuğu zaman da onu haricî muhtıralarla tahattura sevk etmek de revayı hak değildir Binaenaleyh bu erkek mukabilinde yalnız bir kadına tahmilî şahadet icabı hakka muvafık olmaz Ancak bunlar iki kadın oldukları zaman birinin unuttuğunu diğeri, diğerrinin unuttuğunu da obırısı unutmamış olabileceklerinden bunlar edavî şahadetten evvel haricî hiç bir ihtara tabî' ve muhtac olmaksızın vekdiğeriyle hasbihal ederek kendi kendilerine müteakıl ihtarât ile zabıtlarını takvîve ve tesbît edebilir ve bu suretle hem kendi hay-sıvvetlerini, hem de tahmil olundukları emrî hakkı muhafaza eyleyebilirler Şayed hic unutmamış bulunurlarsa vazıyyetleri daha kuvveth olur Şu halde bu tezkır-u ihtar mahkemedede edavî şahadet sırasında olacak diye anlaşılmamalıdır. Çünkü bu hal şahadetin kabulüne mani' olabilir İşte bir taraftan kadın fitratının ve hukukunun, bir taraftan da kukukî nâsın muhafazası ve te'yîdî noktaı nazarından erkeklerin vâkıf olabilecekleri umurda kadın işhad edilmemeli, kadınlara vazıfeyi şahadet tahmil olun-

mamalıdır. Bu gibi umurda erkek bulunamayıp da kadına müracaat zarureti hasıl olunca da bu vazife bir erkek mukabilinde bir kadına değil iki kadına tahmil edilmelidir. Şu halde erkeklerin muttali' olmaları caiz olmıyan hususatta yalnız kadınların ihbarıyla ve hattâ sırasına göre bir kadının ihbarıyla de amel caiz olur. Meselâ kadınlar hamamında cereyan eden bir hâdisenin şahıdı ancak kadın olabilir. Ve bir çocuğun annesinden vilâdeti bir kabilenin haberiyle sabit olur.

(ولا ياب الشهداء اذا ماعوا) Bir de şahıdler her ne vakit şehadete da'vet olunurlarsa imtina' etmesinler.» — Binaenaleyh gerek tahammül ve gerek eda olsun şehadet için vuku' bulan da'vete icabet farzı kifayedir. Hiç kimse gitmezse herkes âsım olur. Giden bulunur da maksad hasıl olursa diğerleri de gûnahtan kurtulur. Başkası bulunmaz da muayyen kimselerin gitmesine ihtıyac tahakkuk ederse o vakıt bunların şehadet için davete icabet etmeleri farzı ayın olur. Ba'zı ulema bu nehyin yalnız tahammüle, ba'zıları da yalnız edaya aid olduğunu beyan etmişler ve bir çokları ikinciyeye hükmetmişler ise de ahkâmı Kur'anda beyan olunduğu üzere hüküm mutlakdır. Ve «اداماعوا» eamdır. Bunun sebebi nüzulünde Katadeden «bu hususta bir adam oba oba dolaşır kimse aldırılmazdı, bu nâzıl oldu» diye rivayet edilmiştir. Binaenaleyh eda farzası daha muhim olmakla beraber ihtıyac vukuunda gerek tahammül ve gerek edayı şehadet farzı ayın olur. — Hasılı böyle yapınız

(ولا تسموا ان تكتبوه صغيراً او كبيراً الى اجله) ve büyük olsun küçük olsun o deynı veya hakkı eceline varıncaya kadar yazmaktan usanmayınız, az olsun çok olsun yazınız ve ecel-u müddetine varıncıya kadar bütün müfredat ve evsafıle mufasssalen yazınız, her ciheti vazıh olsun «azdır, ehemmiyyeti yoktur, canım su ciheti bellidir. Yazmaya lüzum yotur» demeyiniz. Yazmağa ve mufasssalen yazmağa

üşenib de baştan savmayınız — Bu fıkra balâdaki «ما كنوه» emrinin bir tavih ve te'kidı olmak üzere kâtiblere hitab gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha şumullü olarak sened tahririnden başka gerek dayin ve gerek medyun tarafından deynin ayrıca kendi defterlerine kaydını, keza-lik şahidlerin dahı şehadetını tahammül ettikleri hakkı zapt için mümkün olduğu kadar yazmalarını ihtar ile hem tarafeyne, hem kâtiblere, hem şahidlere hitab olma-sı da muhtemeldir. Ve mabadına nazaran bızce bu ma'na sıyaka daha muvafık görünüyor. Çünkü ey mu'mınler (ذلكم) böyle mufasssalen yazılması üç faideyi tazammun eder. Evvela bu (اقسط عند الله) Allah ındinde adeldir En ziyade adl-ü ıstıkamettir Vesikaı esasıyye olan takvanın icabatına pek muvafıktır Sanıyen (واقوم للشهادة) ikamei şehadete de kuvvetli bir medardır Salısen (وادى الارتاوا) kuşkuya, şüpheye düşmemenize en yakın bir sebebdır Deynı, hakkı bu suretle tavsık ettinıznmı cinsinde, mukdarında, müddetinde, şahidinde, şehadetinde, yekdiğerinize karşı vaz'ıyyetı ahlâkıyye ve hukukıyye-vu ictimaiyyenizde emniyyet hasıl eder Şüpheden kurtulur, yakın üzere bu-lunabilirsiniz O halde bunları yapınız — تكون تجارة

(مجرد تذكير) megerkı yaptığınız iş aranızda yedbeyd alıp vereceğiniz tamamen peşin hâzır bir ticaret muame-lesi olsun [1] yahud megerkı iki taraftan aranızda yed-

[1] Ticaret, ribh ve kâr tasavvur-u kasdıle yapılan tasarrufı malidü kı esası bey'-u şıradır Bunun için ribh kasdıle değil, aynen inufa kasdıle yapılan be-y'a ticaret denmez Lâkin gerek peşin gerek veresi olsun akdı bey'ı şıran ıcab ve kabul ile tamam olacağından filhal mevend ıse de teshm ve tesellum vu-ku bulmadan bu mevcudıyyet ıtıbaı olduğu için goz önünde hâzır değil demek tir Buna işareten ticareti hâzire peşine ıtılak edilmiş ve ıtıbas kalmamak için «تدرونها بكنكم» diye tavih olunmuştur Maamafih ticaret malı ticarete de ıtılak edilir ki bu surette sıfatı mufasssire olmaz

beyed alıb vereceğiniz hâzır bır malı ticaret bulunsun O zaman (فليس عليكم جاح الا تكتبوها) onu yazmamanız da size bır beis ve zarar yoktur» — Demek ki yine yazmakta fena bır şey degildir Muştereken bır kâtıbı adl huzurun- da sened tahririne luzum yoksa da her ihtimale karşı hususî bır surette veya icmalen yekdiğerine bır muhtıra olmak uzere mumkin olduğu kadar yazılıverirse fena da olmaz Lâkin vazı bilmiyen ekser nas için bunda harec ve meşakkat bulunacağı, bu ise faideden büyük zarar getire- bileceğı cihetle bunun yerine buyuruluyor ki yazmama- nızda beis yok amma (واشهدوا اذا بایعتم) velev pışın olsun bır mubavea, bır alım satın yaptığınızda işhad ediniz, şahid huzurunda alenen yapınız, her kesten gızlı bır suret- te yapmayınız — Muamelât ve emvalı ticariyye şubheden salım olsun, çunku hırsızlık mal kaçırmıyor, alış veris yapıyorsunéz Bunun için mubaıeatın goz önunde yapıl- ması emniyyet ve hukuk noktaı nazarından her halde bır ihtiyattır Cümhuri mufessırın beyan ediyorlar ki bu âyet- teki nedib ihtiyat icmidir (ولا یصآركات ولا شهيد) birde ne kâtıb, ne şahid, ızrara kalkışmasın, indelmuracea icabet etmemek veya kitabetu şehadeti tahrif ve tağyir ey- lemek gibi ahlaksızlıkla eshabı hukuku zararlandırmasın, yahud — لا یمآر mecbul sığası olduğuna gore — ne kâtıb ne şahid ızrar edilmesın, bunlara kitabet veya şehadet gibi bır vazıfeyı dıniyye tahmil olunurken kendilerince mu- humun olan işlerinden alıkonulmak veya ta'yın edilen hududdan çıkılıb ziyade teklıfatta bulunmak yahud kâtube ücretini vermemek gibi bır suretle zarar da verilmesın (وا ان تعملوا) ve eğer ızrar yaparsanız (فانه فسوق—)

{كم bu her halde sizin için bır fısıktır, Hak tealâya ita-

atten çıkmaktır Bunu yapmayınız (واتقوا الله) Allahdan kor-

kunz, ıkabından korununuz, vıkeyesine giriniz (ويعلمكم الله)

Allah size daha ziyade ılımler öğretecek, masalihinizi tazammun eden ahkâmını, maarifini belletecektir (والله بكل -)

(شيء علم) Allah her şey'e alîmdir Binaenaleyh emirlerine itaat, nehiylerinden ıctınab, va'dine ı'tımad, kendine ta'zîm ile hukuk ve muamelâtınızı tevsik ediniz esaslî tevsik dîn ve takva olduğunu unutmayınız

(وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتباً) ve şayed sefer üzerinde o-

lun, bir kâtib de bulamazsanız (ورهان مقوصة) () zaman ve sıkalarınız kabz edilmiş rehınlerdir * (Gerçi rehın alınabilmek bu zamana bu şartlara munhasır değildir Hazarda kâtib ve kıtabet mümkün iken dahı rehın almak sahîh ve caızdır Fakat kâtib bulunmadığı, sened ve kıtabet ile tevsika imkân olmadığı zaman rehın taayyun eder Binaenaleyh bu şartlar rehının sıhbat ve cevazının değil, tevsik için taayyununun şartıdır. Yani bu şartın «seferde olmaz veya kâtib bulursanız rehın alamazsınız» diye mefhumı muhalıfı muteber değildir Mantıkan malûmdur ki inukad-demin nakızı tâlının nakızını istılzâm etmez Ancak şart bulunduğu zaman meşrut lâzım gelir Şu halde sefer ve kâtib bulunamamak rehının şartı cevaz ve sıhbatı değil, şartı vucub veya nedbidir Ve bu şartta esas, kâtibin bulunamaması hasebiyle kıtabetin imkânsızlığıdır Sefer bunun sebebi âdî ve ekserisidir Ta'bırı aharle ihtirazî değil, kaydı vukuîdir Diğer esbabı ma'zeretten birle dahı hizada kâtib bulunmazsa hukum yine böyle olacaktır, Hazarda rehının cevazı fi'lı nebevî ile de sabıttır Çunku Rasulullah halı hizada zirhlî günleğini rehnnetmiştir Maama-

fih âyet şunu gösteriyor ki sened ve kitâbet ile tevsik mümkün oldukça mü'minler beynindeki müdayenatta rehin taleb etmek caiz olsada mendub olmiyacaktır. Meger ki bir ma'zeret bulunsun, birde anlaşılıyor ki reh-nin tamam olması için kabız şarttır, makbuz olmiyan reh-nin bir tevsik ifade etmez. Zaten rehnin ma'nasında habs etmek vardır. Şu halde rehnin bir hissaı sayıya olmasıda doğru olmaz. İşte esas olmak üzere müdayenat ve muamelâtta üç nevi' tevsik vardır Kitabet, işhad, reh-nin Fıkrı dîn-ü takva hakkı tesbit ve ihkaka hizmet eden bu gibi tevsikata mani' olmamalı, hatta saik olmalıdır. Mü'minler mudayenat ve muamelatta bu tevsikata riayet etmeli ve bu suretle malı halâli muhafaza ve helâk-u zaya'dan sıyanet ederek tarıkı meşru ile kesb-ü istihsale sa'y eylemelidir ki insan bu sayede fisebilillah infaka kudretyab olsun Magdubı ilâhî olan riba ve eşbahı inasıyden sakınsın da tekvaya devamı mümkün olabılsın. Görülüyor ki hukukî beşer için bu miyanda en büyük te'minat Haktealâya inkıyad ile ahkâmına irtisam bahş eden hissi dîn-u takvadadır Bu olmayınca diğer tevsikâtı tâhiyenin fevaidi pek mahduddur

İmdi (فان امن بضمكم نصاً) ba'zınız ba'zınıza, ba'zı dayın-ler ba'zı medyunlara tamamen emniyyet eder, reh-n almaz, Bu tevsikattan hiç birine lüzum gormezse (فليؤدالدى او بمن)

(فان امن بضمكم نصاً) emniyyet olunan kimse de emanetını te'diye etsin, emniyyete lâyık olduğunu bihakkın isbat eylesin demek oluyor ki balâda emr olunan üç tevsikten hiç birini yap-mayıb da alel'itlak emniyyet etmek dahi caizdir. O halde buna mukabil olan balâdaki «ماكتروه» ve «انهدوا» emirleri «مرهان مقبوضة» mülâzemesi vücut için değil, nedb içindir, Zira vucube mahmul olursa o vücutun bununla men-suh olmasını ıktıza edecektir Filhakika Hasan, Şa'bi.

Hakem ibniuyeyne gibi bazı müfessirîn bunun evvelkileri nâsîh olduğunu dermiyan etmiştir. Lâkin İbnî Abbas hazretleri âyeti müdayenede nesih yoktur, muhkemdir diye tasrih ettiği ve bu âyetin nüzulü evvelkinden muahhar olduğuna dair bir sarahat de bulunmadığı ve halbuki tarih muahhar olmadıkça nesih bulunamıyacağı cihetle cümhuri müfessirîn burada nesih bulunmadığında ittifak etmekle beraber ekserisi işbu cevazı emniyyetin nâsîh değil, karinei nedb olduğuna, Ata', İbnî Cüreye, Nahaf gibi bazıları da bu cevaz «وَأَرْكَمَ عَلَى سِرٍّ وَلَمْ يَخْلُصُوا كَلَامًا» şartına merbut ve kâtib bulunamaması haline müterettib bulunmasına göre reh'nin nedbine karine olursa da imkân takdirindeki emirlerin nedbe hamlini ıktıza etmeyeceğinden hali imkân da kıtabet ve işhadın vacib olduğuna kail olmuşlardır Ahkâmı kur'anda Ebu Bekrî Razî'nin beyanına nazaran fıkıh nedb üzerindedir Fakat her ne olursa olsun emniyyet edilen şahıs emaneti bihakkın eda etmek farz olduğunu bilsin (وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ) ve Rabbi olan Allah tealâdan korksun da emniyyeti hiç bir vechile sui istimal etmesin (وَلَا تَكْفُرُوا بِالْشَّهَادَةِ) siz de şهادeti ketmeylemeyiniz, ey şahidler ledelhace edayı şهادetten hem ımtına' etmeyiniz, hem de gorub bildiğiniz hakk-u hakikatı gizlemeyiniz, ey medyunlar siz de nefsinizde ma'lûm ve meşhudunuz olan borcunuzu inkâr eylemeyiniz Zira (وَمَنْ يَكْفُرْ بِهَا) her kim şهادeti ketmederse (فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ) Her halde o kalbı günahkâr bir kimsedir. Ketmi şهادet günahı oyle zahîrî ve haricî bir uzvun günahı değil, bizzat mahallî iman olan kalb-ü nefsin bir günahıdır. Binaenaleyh en büyük kebâirdendir, küfre, akidesizliğe yakındır. — Netekim İbnî Abbastan mervıdır ki «ekberî kebâir Allaha şîrk, yalancı şahıdlık ve ketmi şهادettir» Ketmi şهادet boyle bir kalb günâ-

hıdır (والله بما تعملون علم) Allah ise şahadet veya ketmı şahadet gibi gızlı açık zahır veya batında her ne yaparsanız tamamıyla bılır Sırası gelince cezasını verir. Sakın kalbde kalan gızlı seyleri kim bilecek demeyınız Zıra

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ يُّدُوْا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ وَتَخَفُوْهُ
يُحٰسِبُكُمْ بِهٖ ۙ اللّٰهُ يُفِصِّلُ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيُعَذِّبُ لِمَنْ يَّشَاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ

Meali Şerifi

Allahındır hep Göklerdeki ve Yerdeki, siz nefislerinizdeki-ni açsanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hisaba çeker sonra dilediğine mağfiret eyler dilediğine de azab, ve Allah her şey'e kadirdir *

KIRAET — Nafi', İbnü Kesir, Ebu Amır, Hami-ze, Kısaî, Halefî aşır kıraetlerinde «و»nın cezmıyle «وَلَمْ يَكُنْ» Ebu Amır, Asım, Ebu Cafer, Yakubdan maadasında «و»nın cezmı ve «mım» e idgamıyle ve ancak Verşde idgam-sız cezm ile okunur, ma'nâ farkı yok gibidir

SEBEBİ NUZUL — Bu âyetin sebebi nüzulunde ıki rivayet vardır Bırısı ketmı u ikamei şahadet hakkında nâzıl olmuştur, diğeri, mu'mınlerden kâfırları veli ittihaz edib taklid eyliyenler hakkında nâzıl olmuştur Zıra ısmı kalbın küfur ile munasebeti derkârdır

(لله مافی السموات ومافی الارض) Bütün Goklerde ve Yerde bulunan her şey bilâ kayd it şart Allahındır, bütün hakikatleri ve nizamı mevcudiyetleriyle onun mahlûku, onun mülküdür. Onunu tahtı tasarruf ve tedbirindedir Bütün kâınattâ ılmı ilâhîden gizli hiç bir şey tasavvur olunamaz o hepsini bilir Sız de bunlarda dahil olduğunuzdan sizin içinizde dışınızda her amelinizi bilir (وان تبدوا مای آنفسکم اوتخفوه) ve siz nefislerinizde sabit olanı ızhar da etseniz ihfa da etseniz her iki takdirde (یحاسبکم به الله) onunla sızı Allah hisaba çeker.

Binaenaleyh ne açık ne gizli hiç bir fenalık yapınayınız — «ماو اعکم» itlakile nefsin her türlü ahval ve e'âl ve keyyfiyatına muhtemeldir. Iradat ve ihtisâsat ve temayülât, tasavvurat ve tahayyulât ve efkâr ve her nevi' havâtır ve vesveseler, rey-b-u r'ûkad, ahlâk u melekât ve halât u harekât, ihtiyârî ve gavrî ihtiyârî, mustekır ve gavrî mustekır eyî ve kotu nefiste bulunan her şey, bunda dahil olabilir Fakat evvelâ sıyak, ketmî şahadet gibi fena şeylere dair olduğundan eyî olanlar zahiren muhasebeden haric gibi görünür Sanıyen «ماو اعکم» zarfı mustekarrı sabit ve mustekır olanlarda zahır olduğundan bir var bir yok olan zail ve gayrı mutekerrirler haric görünür Salısen ızhar ve ihfa, e'âlî ihtiyariyeden oldukları için insanların iradesi ile alâkası olan a'mâlî zabire ve batıne dahil olub geyrî iradî olanlar muhasbeden haric kahr Zira muhasebe, mutlak zuhur ve hata takdirlere değil, insanların ızhar ve ihfası takdirlere muterettabdır Bu ise behemehâl kasd u niyyetle olur Boyle olmıyanların zuhur ve hafası bizzat Allah tealânın ızhar ve ihfasına musteniddir Lâkin kotuluk, kotuluk olduğundan haddî zatından sebebi elem ve azabdır. Bunun için her ne suretle olursa olsun insanlara zuhuru bir azabdır Hele zarurîsi zarurî bir azabdır Bunda muhasebe olmamak da felâhı temin

etmez. O zaman bunu temin edecek olan ancak Allahın ihfası ve mağfiretidir. Bunun için insanlar mağfireti ilâhiyyeye ihtiyacdandır kurtulamazlar. Hasılı insanların hiç bir şeyi Allahdan gizli kalmaz. Bunlardan kendilerinin ızhar-ı ihfasıyla irade ve ihtiyarları taalluk edenlerin hepsinin hesabını Allah sorar, mes'ul eder. Eder de - (يفقر لمن -)

(فيعقر لمن يشاء ويمدب من يشاء) mes'uliyet tebeyyün ettikten sonra dileğine mağfiret eder, dilediğine de azab eyler, Binaenaleyh azabı mahzı adalet, mağfireti de mahzı fazl-ü ihsan olur. Gerçi mağfiret, azaba mukaddemdir Lâkin bunlar hükmi meşîyyetiyle cereyan ettiğinden mağfiret kime, adalet kime nasib olacağını Allahdan başka kimse bilmez. Bu hakikat karşısında insan olanlar kismetlerine adalet çıktığı takdirde istihkakları azab olmamak için, zahir ve batında her türlü fenalıktan sakınıb imanı kâmil ile hasenata sarılmalı ve mehasin-ü fezalî itiyad ederek güzel huylarla ittısaf etmeli, kendilerinde çirkin şeyler huy, meleke, ahlâk değil, hal olarak bile bulunmamalı, nefsinden her fenalığı def'e çalışmalıdır Bunlar nasıl mümkün olur demeyiniz (والله على كل شيء قدير) Allah her şeye kadir hem pek ziyade kadırdır İnsanları ve sair muhteveyatıyla Semavat ve Arzdaki şeylerin hepsini bilib halk-u ıcad, ifna ve unate ettiği gibi olenleri tekrar ihya edib hafi, celi geçmişin hesabını sormağa, eyilere eyi, kötülere kötü ecr-ü ceza vermeğe, müstehikki azab olanları mağfiret etmeğe de kadırdır».

Zat ve sıfatı İlahiyyeye enfüs-ü afak bütün âlemini ıshad ve böyle ıhkâmı şehadet ve ilim akıbinde - «فما من السموات» cümlesiyle Ayetül'kürsiye bir irca'ı nazari muhtevî olan bu âyeti kerime kalb cürmü olan ketmi şehadet gunahının mücazatını ısbat münasebetiyle yukarıdan beri surenin mutazammın olduğu âyât-ü delâilin tekâlif-ü

ahkâmın fezlekesiyle umumî bir muhasebesini yaparak hedefi beyanı erkânı imandan bilhassa mes'ele-i Ahirete tevcih, bunu da aslı dın olan ma'rifetullah mes'elesine ve bilhassa sıfatı ilâhiyeden ilm-u irade ve kudret sıfatlarına rabet ettiği sırada tekrardan salun bedi' bir tercî'î bend neşvesi veren «وَاللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» fasılasıyla surenin ahırını ta yukarısında ilk hitabı ammolan «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا» âyetinin evveline bağliyan ve bu suretle bu kadar mütenevvi' ve müteaddid beyanat ve hitabatın mecmuunu evvel ve ahır mütenasık bir hitabı amda tevhid eden bir nescî beyan olmuştur Binaenaleyh bununla surenin evvelinde o hitabı amdan mukaddem olan dıbasesine mukabil bir hatımeye başlanmış oluyor ki bu hatıme uq âyete balıg olacaktır Bunlara «havatımı Suretilbakare» denilir Bunlardan birincisi balâda en ziyade kefare ve munafıkın hakkındaki on beş âyete nazırdır Bunu müteakıb bunun bazı hafayasını dahı ızah eden son ıkı âyetle de surenin ta başına tenasukunu tamamen göstermek ve orada iman ve sair evsaf ile bıkuvve tasvir olunan müttekinî mufluhını burada bil'ül ta'yın-u tesbit evliyerek «لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ... الخ.. وَاُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» mazmunlarına nazaren hıdayet ve tebliğatı ilâhiyenin nasıl bir feyz-u semere verdiğini ve vereceğini ve binaenaleyh imanın hakıkate, gaybın şuhuda nasıl geçtiğini ve geçeceğini musbet bir surette anlatmak ve nihayet Eatıhadaki «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ مَا كَانَ لِلنَّاسِ أَنْ يُضِلَّ اللَّهُ شَيْئًا وَلَٰكِنَّ النَّاسَ يَفْعَلُونَ» duasının bir sureti inkışafını tecelli ettirmek üzere buyuruluyor ki

أَمْرَ الرَّسُولِ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ

مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ

وَرُسُلِهِ لَا يَفْرِقُونَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا

وَاطْفَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٦٠﴾ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ
 نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
 رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا
 إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا
 مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا
 أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦١﴾

Mealî Şerîfî

Peygamber, Rabbından ne indirildi ise ona iman getirdi, mü'minler de, her biri "Allaha ve melâikesine ve kitablarına ve peygamberlerine: Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız diye,, iman getirdiler ve şöyle dediler: semî'na ve eta'-na, gufranını dileriz ya rabbena! sanadır gidiş o Allah kimseye vüs'ünden öte teklif yapmaz, herkesin kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir, ya rabbena! eğer unuttuk veya kasdımız olmayarak yaptıkça bizi muahaze buyurma, ya rabbena! hem bize bızden evvelkilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme, ya rabbena! hem de bize takatımız olmayanı yükletme, ve bizden günahlarımızı afiv buyur ve bizlere mağfiretini reva, rahmetini atâ kıl, sensin mevlâmız, bizi mansur buyur artık seni tanımayanlara karşı, kahrolsun kâfirler o

KIRAF — وكنه Hamze, Kısaî, Halefî aşır kıraetlerinde müfred olarak «لا مرق» Ya'kub kıraetinde «لا مرق» ile «لا مرق» okunur

SEBEBİ NUZUL — Rivayet olunduğuna göre «وَأَسَدُوا» âyeti nâzil olunca Eshaba pek şiddetli geldi, toplanıp Resulullahın huzuruna vardılar, dız çoktılar, «ya Resulallah salât, savm, cihad, sadaka gibi takatınız yetecek amellerle mukellef olduk. Şimdi ise bu âyet, inzal olundu. Halbuki bizim buna gücümüz yetmiyecek dediler. Ve «Her biriniz kendi gönlünde öyle şeyler konuşur ki Dünyaları verseler bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez» diye insanın bilâ ihtiyar maruz olduğu hatıratı tasavvurattan bahis de ettiler. Hazretü Peygamber sallallahu aleyhi vesellem «sızden evvelki eski ehli kitab gibi «semin'a ve asayna» mı demek istiyorsunuz?» «وَأَسَدُوا» deyiniz» buyurdu, bunu okumağa hepsi birden okumağa başladılar, okudukça dilleri yumuşadı, o zaman «آسَ الرُّسُولُ» âyeti nâzil oldu. Böyle Allaha tazarru' ve niyaz ile istiğfar ve ilticaya devam ettiklerinden dolayı bir muddet sonra da «لَا يَكُفُّ اللَّهُ عَمَّا لَا وُسْعَها» âyeti nâzil olup teklifi malâyutak endişelerini ızale etti. Demek ki Eshab «وَأَسَدُوا» nazmı cehlinin bütün ihtimalâtı zahire ve hafıyyesini nazarı dikkate almışlar ve bu haberin mustelzını olduğu inşa'ı teklifin azmı iradeye ıktıran etmeyeyen havatırı nefsiyyeye dahi şumulu ihtimalından korkmuşlar ve kendilerinince âyetin teklifi malâyutak olmaması lâzım geleceğine hükmedip Resulullahdan her ihtimalı kat' ile bu hukm-u te'vili te'yid edecek bir beyan aramışlardı. Buna karşı evvel emirde itaatı mutlaka ve istiğfar u tazarru' ile emrolununca derhal itaat ettiler. nefislerinde zarurî olan endişeyi havatar içinde teklifi ilâhî ve emri rısaletpenahîyi ıtlakıyla husnı telâkki eylediler. Allah tealâ da evvelâ bunların imanı kamillerini ve bu sem'u taat ve kemali daraat ile rabbena rabbena diye istiğfar ve munhasıran kendisine iltica ve arzı dehalet etmelerini medh u sena ederek tatyib ve dualarına devam için tergib, saniyen bir muddet sonra kemali rıfkı lûtfunu ızhâr edip «لَا يَكُفُّ اللَّهُ عَمَّا لَا وُسْعَها» iltifatıyla arzu ve te'villerine göre beyanı hükmetmiş ve ıztırablarına

sebeb olan mes'uliyyeti havadır endişesini izale etmiştir ki işte taatın ve Allaha ilticanın semeresi daima böyle def'i endişe ref'i ve ıztırabdır. Hasan ve Mücahid ve İbni sirinden ve bir rivayette İbni Abbastan rivayet olunduğuna göre «آمن الرسول»¹, bu iki âyet, Cibril vasıtasıyla nâzil olmamış, Resulullah bunları Leylei Mı'racta bilâ vasıta istima' etmiştir Binaenaley surei Bakare medenîdir ancak bu iki âyet müstesna Maahaza diğer bir rivayette İbni Abbas ve İbni Cübeyr ve Dahhâk ve Ata «bunlar da Medîne'de Cibril ile nâzil oldu» demişlerdir Gelelim ma'nasına

(امِنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ) o Peygamber, ya'ni bu kitabı münzelin tebliğine me'mur olan o muhatabı hass, balâda «وَاَنَّكَ لَمِنْ الرّٰسَلِيْنَ» «عددا» evsafile ma'lûm bulunan o Resuli müfahham Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhi vesellem Rabbından kendine inzal edilenin hepsine iman etti, risaletini şüphe ile değil bu iman ve ıykan ile yaptı, Rabbından gelene hem o inandı (وَالْمُؤْمِنُوْنَ) hem de onun ummeti olan ve yukarıda evsafı umumîyyeleri beyan edilen o mü'munler (كُلٌّ اِمْنًا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ) her biri Allaha ve Allahın Meleklerine ve Kitaplarına — yahud kitabına — ve Peygamberlerine Allahın olmaları haysiyyetiyle iman getirdiler (لَا نَفَرَقَ—قَوْلُوا اِلهًا وَّاحِدًا وَمَا ارْلَ الْيَا وَمَا ارْلَ الْخِ) bız Allahın Peygamberlerinden hiç birinin arasını ayırmayız Birinin Peygamberliğini tasdik diğerini tekzib ederek aralarını tefrik etmeyiz hepsini derecelerine göre Peyganiber tanırız [تَكَرَّرَ رَسُلًا مَعَهُمْ عَلَى مَنْ] âyetine bak] diye iman ettiler (وَاقَالُوا) ve bu iman ile şöyle dediler (سَمِعْنَا وَاطْعْنَا) dinledik ve itaat ettük, haktan gelene kulak verdük belledük ve kerhen değil, tav'an rızamızla seve seve tuttuk, (عَمْرَانِكَ رَبَّنَا) gufranını niyaz ederiz Rabbımız! — Ne kadar itaat etsek yine kusurumuz çok,

hele hatıratı nefsanıyyeden kurtuluş yok (واليك المصير) akıbet varılacak merci' de ancak sensin, senden geldiğimiz gibi dönüb dolaşib yine sana geleceğiz, ölüm, Ahiret, ba's hak yarabbi' ölümden sonra dönulüb sana varılacak, sana hisab verilecek, sen de dilediğine mağfiret dilediğine azab edeceksin, işte bız şimdi sana iltica ediyoruz ve mağfiretini istıyoruz. — Bunlar Allahın tekliflerini böyle güzel bir hissi itaat ile telâkki edib Ahirete ıykan ve bu ıykan ile Allahdan talebi gufran eylediklerinden dolayı rahmeti ilâhiyeden şu iltifat ile cevaba nail oldular

(لا يكلف الله نفساً الا وسعها) Allah kimseye vus'undan başkasını teklif etmez — edemez değil otmez Allahın tekâhfi kulların vus'u kadar ve hattâ takatının madununda olur Takatı tazyik eylemez. Harec ve meşakkat vermez. Mukellefler onları güçleri geniş geniş yeterek yapabilirler Netekim «يريد الله بكم اليس ولا يريد بكم العسر» buyurmıştır Dini hak vusurdur onda harec yoktur Boyle olması da tâkat yetişmez teklife kudreti olmadığından değil, mahzı fazl u rahmetinden dir. Bu suretle Allahın mükelleflere bahsettiği kudret ve tâkat yaptığı tekliflerden geniştir Bu sayede onlara vazifelerini yaptıktan sonra dinlenecek veya teklifsiz havırlar yapmaya müsait kudretlerde kalabilecektir Netekim feraızı ifadan sonra daha neler yapamazlar Meselâ günde beş vakit nemazdan ma'ada daha ne işler goremazlar Gerçi teklif, iradeye tahmül külfet demektir, her külfet ise bir kudret sarfını ıktıza eder Ve bu hikmetle her teklif bir kudreti mümekkinine ile meşruttur Fakat o teklifin bu kudreti tazyik etmemesi de şarttır Ya'nı her ferdin mukellefiyyeti vus'ıyla, kudretiyle ölçulmek lâzım gelir Binaenaleyh efradın kudretleri mutelavî olduğuundan kudret ve istitaatları fazla olanların meratıbı mukellefiyyetleri de fazla olacaktır ki adalet ve musavatı hukuk da budur. Meselâ malı olmıyan zekât ile mukellef olmıyacağı gibi muhtelif zenginlerin zekâtları da bir nisbet daresinde

muhtelif olur. Kimi on, kimi yüz verir. Fakat hepsi de aynı nisbet dahilinde meselâ kırkta birdir. Kudret hısaba alınmıyarak nüfus başına alesseviyye şu kadar demek bu esasa münafıdır Kezalık ümmete toptan teveccüh eden farzı kıfaye tekâlifin efrada teveccühü de böyledir. Sonra bir şahsın uhdesine teveccüh eden tekâlifin mecmuu hisab edildiği zaman dahi kudretini geçmemelidir Bunun için ba'zı tekâlifte bilâ hareç kudretü mümekkineden başka bir de kudretü muyessire denilen, yani daha ziyade kolaylık esasına istinad eden kudret de şart olmuştur Velhasıl bu âyet hikmeti teşri'in en büyük esasını fezleke etmiştir. Teklif mukellefin vus'ıyle mutenasibdir (لها ما) Herkesin kesb ettiği lehine, ıktisab ettiği de aleyhinedir, — Kesb ve ıktisab lûgatte ve Kuranda bir ma'naya kullanıldığı gibi farklı olarak da kullanılır Kamusta dahi gösterildiği üzere evvelâ kesib, ıktisab, tekessub, talebi rızktır, yâni intifa' edecek, hazz alacak bir şey istemek ve aramaktır ki bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir, iradei cüz'ıyye Bir sarfı kudret demektir Türkçesi çalışmak olur Kesb ile ıktisabın farkı olmavınca birinin lehe, birinin aleyhe olması ancak mu'teallaklarından neş'et edebilir Bu nokta nazardan «ما کست» teki «ما» ile «ما کست» teki «ما»nın ma'naları tefrik edilerek evvelki Allahın tekliif ettiği hayır, ikinci nehyettiği serr ile tefsir edilmiştir Sanıyen, kesb, isabet ya'nı talebini ustune vurdurub istediğine nail olmaktır ki türkçe kazanmak demektir İktisab ise gerek isabet etsin gerek etmesin aleliltlak tasarruf ve ichtihad, ya'nı çalışıp çabalamaktır Binaenaleyh kesibden min vechin cam ve min vechin ahastır Bu munasebetle yekdiğeri makamında kullanılabılır Sahsen kesib kazandırmak ma'nasına gelir ki o zaman iki mef'ulüne taaddi eder «ما کست» fülâna mal kazandırdım denilir. Şu halde ıktisab bu ma'naya tekabül ettiği zaman bilmutavaa kazanmak, ya'nı başkasının kazandırması ile kazanmak demek olur Bu ma'naya esas

olmak üzere Ragıb şunu da beyan eder ki «Kesib hem kendi ve hem başkası için kazanıp aldığına, ıktısab ise sırf kendisi için istifade ettiğine denilir Binaenaleyh her kesib ıktısab değildir Fakat her ıktısab kesibdir Bunlar «حیر و احتیر ، شوی و اشتوی ، طبع و اضح» gibidir ilah «Bunun için ıktısab şehvet ile kesb ise hukmet ile alâkadar olur İşte bu ma'naların her birı i'tibarile «لها ما اكتسبت و علمها ما اکتسبت» muteaddid ma'nalar ifade edebilir Ezcumle

1 — Her nefsin istediği, yaptığı iyılık kendi lehine, kendi menfaatinedir Sonunda sevabı ancak kendinin olacaktır Bilakis yaptığı kötülük, yuklendiği vebâl kendi aleyhine, kendi zararınadır Akıbet azabı kendine aittir «من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فلنفسه» herkesin yaptığı iyılık kendine yaptığı fenalık yine kendinedir Allahın teklifleri de iki kısımır Bunu zahirde veya batında veya her ikisinde yapılmasını teklif ettiği evamırdır Bunlar hayr u hasenattır Diğeri yapılmamasını teklif ettiği nevahıdır ki bunlarda şerr u seyyıattır Evvelkilerin fi'li menfaat, terki zarardır Berikilerin fi'li zarar, terki menfaattır Bunların menfaat ve zararları da Allaha değil, mukelleflerodur Binaenaleyh teklifi İlâhî vus'a göre olmak gibi bir kolaylığı mustemil olduktan başka her mukellefin sarfedeceği vus'u, zararına sarfettirmeyib tamamen menfaatine tahsis ettirmek gibi bir faidei mahsusa ve rahmeti tadileyi de mutazammındır Bunun için Allah kullarına hiç bir teklifte bulunmasa daha büyük bir rahmet olmazıydı gibi bir vesvese hatıra gelmesin Rahmet ve inayeti İlâhiye kullarına dayeri şehvet ile zarar ıktısabından nehyetmemeye ve ebedî menfaat kesbile mukellef tutmamağa musaid olamaz, zararlar menfaatlerle mutekabıldır, Zarar melhuz olmasa idi, menfaat melhuz olmazdı Teklif ızrar için değil zararlardan sıyanet ve menfaate sevk içindir Kulfet nîmete goredir Bu hukmete mebnıdır ki Allah verdiğü kudret ü takatten fazla bir teklif yapmaz, yaparsa menfaatten ziyade zarar, nîmetten ziyade kulfet tahmil etmiş olur Bu ise artık teklif olarak kalmaz, ta'zib olur. Bunu

da adl-u rahmeti İlâhiye teklifi kabul etmemenin bir cezası olarak ta'yin buyurmuştur. Bundan dolayıdır ki «عليها ما اكتست» buyurulmuştur. Bu cihetle tekâlifî İlâhiyeye tamamen «سما واطما» demeyen ve kavanını hak daire-sinde kesib yapmıyanlar akıbet böyle bir ta'zibe gi-riftar olurlar. Netekim Ahirette «ادخلوا ابواب جهنم» emrî böy-lelere teklifî malayutak suretinde bir ta'zibdir. Bunun Dün-yada da misali yok değildir. Kavanini hakk ile amel etmi-yen milletler veya ferdler böyle nelere maruz olmuşlar-dır Ve bundan sonraki duaların talimi de bu hikmetle alâkadardır Allah tealâ kullarının re'sen böyle bir zarar-larına razı olmadığından onları mükellef tutmuş ve tek-lifini verdiği vüs'u ile mütenasib yapmış ve adaletiyle külfeti nî'mete tekabül ettirmiştir. Madem ki böyledir, O halde insanlara da nî'mete göre gulfete katlanmak ve hatta tekliften fazla kalan kudret ve takatını mühmel tutmıyarak bılâ teklif nafîle ibadate ve hayr-ü hasenata sarfedib nî'met ve menfaatını tezyid eylemek yarasır. Bu suretle «لها ما اكتست وعليها ما اكتست» hem faidei teklifi beyan ile mukellefatı kabule sevk hem de feraizdan maada te-tavvuat ve nevafile teşvîkı mütezammındır ki buna nedb ta'bir olunur

2 — «Her nefsin kazandığı yanı yohile isteyib ısbet ettiği menfaatine, aksine veya kor korune çalışib boğuş-duğu zararınadır» Binaenaleyh vus'a kore teklif o men-faatı celb ve bu mazarratı defî' hikmetine müsteniddir Zira teklif olmazsa insan âtil olur Teklif vus'a göre olmazsa o zaman da boğuşur durur, her ıkısı de zarar olur. Bir de Allah vus'a göre teklif yapmasa hayr-u nî'mete vusul için ya yol tayin etmemiş veya gosterme-miş olurdu. O zaman insanlar boş durmak istemeseler bile ya boş boşuna veya kör körüne uğraşır dururlar. dı Takatten fazla teklif yapsa o takat yetişmez, kesbol-maz, çalışdıkları boşuna giderdi. Her ıkı surette Allah kullarının hayrını istememiş zararlarını istemiş olurdu ki bu da Rahmanı Rahımın rahmetine münafidir. Bu mana-

ya göre kesib ve ıktısabın müteallâkında şer esasen mevzu bahis bile olmiyabilir Her ıkı «ما» hayırdan iharet olabilir kı biri ele geçen hayır, biri de ele geçmiyen hayırdır. Yanı yolile hayır kazanmak menfaati mahzadır Şer şöyle dursun hayır kazanacağım diye korkórune çalışıb boğuşmak bile mazarrattan hali değildir Çünkü netice boşa çıkarsa mesai heder olur ve ihtimal kı daha büyük tehlukeye, şerre gıdılır Cehalet bunun için muzırdır İstevus'a göre teklifi ilâhî hayrın yolunu gostormekle o menfeati temin etmiş ve kudreti ıtlâf ettirmiyerek bu zarardan sıyanet eylemiştir

3 — «Her nefsin hem kendı ve hem başkaları için kazanıb aldığı sırf kendı lehinedir Asıl kazanç böyle kazandır kı hayır buna derler Hayır her halde salubı-nındır Bilâkıs şehvet-ü hırsma mahkûm ve mağlûb olarak «ben, ben» diye yalnız kendısı için kazandığı da zararınadır Zira o kendı kendine yaşavınaz kazanmak için bile ahare muhtacdır Binaenaleyh teklifi ilâhî bu menfeati temin ve o zararı def içindir Bunda hudkâmlıkla diğer kâmlığın güzel bir tevfikı vardır

4 — «İnsanın kazandırdığı sırf kendı lehinedir, hakk-u menfaat temin eder Fakat diğerinin kazancıyla yasaması da aleyhinedir» Vazife bore, mahkûmiyet ıktıza eder Yedi ulya yedi suflâdan hayınlıdır Binaenaleyh teklifin vus'a göre olmasında mukellefi yedi suflâdan sıyanet ve temını hukuk vardır Bunun için cenabı Allah infakı hayır, mübadelei salıha teklif etmiş, tescülden rıbadan, te-cavuzden nehyeylemiştir

Ekseriyetle mufessırın bu dört manadan birincısı üzerine yürümüşler berikilerin her birını birer vechile ona ilhak eylemişlerdir Binaenaleyh asıl tefsir evvelkidir Zira butun esrarı teklifi muhtevîdir ve vazıhtır.

Şimdi cenabı Allah «سَمِعُوا وَأَطَاعُوا عِمْرَانَ وَآلَهُ الْكَافِرِينَ» diyen mü'minlerin tazarru' ve ilticasına karşı iltifat ile bu cevabı verdi. Yüsr-u tahfifi beyan ile onların halecanını teskin etti. Bu suretle kelâmullah yalnız

Resulu ile değil ona her vechi meşruh iman eden ümmeti ile de bir mukâleme ve munacat şeklinde tecelli eyledi ki bu üslûb bilhassa Fatihada sebk etmişti. Bu, Kur'an okuyan veya dinliyen mu'mınlrın ara sıra kendilerini cenabı Allah ile bizzat mukâleme halinde bulmaları gibi büyük bir nîmeti intakı tazammun eder. Bu mertebede ihlâs-u taat hissiyle huzurı ilâhîye iltica edenler yalnız şerefi hitaba nail olmakla kalmıyacak huzurı baride ruh-satı kelâma malik olup söz söylemek, bizzat dilek dileye bilmek şerefine de mazhar olacaalardır İşte bu makamı vısalın kuvvet ve şerefını göstermek için cenabı Allah onlara istınafen bir cevap olan bu kelâmını bir fasıla ile ayırmakla beraber bir taraftan da yine onların sözleri ve onlardan hikâve olunuyormuş gibi bir sıyakta irad buyurmıştır Çunku ilakiyle «semin'a ve eta'na» diyen o mu'minler aradıkları bu cevabı bu yusu-u rahmeti evleviyetle derhal kabul ve ıkrar ile tekrar edecekleri zaman aynen söyleyeceklerdir Esası mazmununu da kendilerinin düşüncelerine muvafık olduğundan bu âyet dahi bastan başa onların mekuli kavilleri olacaktır Bu nakte ile bu âyet dahi onların hisanından hikâve ediliyormuş veya onların duaları arasında bir cumle mu'teriza olarak bulunuyormuş gibi bir tarzı mutesabihle sevk buyurulmuştur Bu tarzı vuslet ile sırrı teklifi beyan eden bu cevap kendilerine teklifi malâyûtak olmiyacağını ve bil'akis vus'ile yusu-u tahfif matlûb olduğunu tebşir ederken aynı zamanda teklifi malâyutakın haddizatında mıkânını ısrab etmiş ve bununla beraber kesbın kıymetini ve nîmetin kulfete göre olduğunu ifham ederek tekliften artan takatlerin bilâ teklif kesbı hayra sarfolunmasına tergibu teşvik ile «لا يزال عندی المؤمن یقرب الی الواف» hadisi kudsisi mazmununu anlatmış olduğundan «لها ما کست» tergibile «علیها ما اکست» inzârının tahtı te'sirinde tekrar bir azını itaat ve havlı ma'siyet ile dua ve ilticaya bair olmakla bu cumle cevapıye aynı üslûbda ve bütün arzularına muvafık gayet mühim yedi matlûbu havı dualarla

hıtam verilmiş, şimdi de şöyle deyiniz diye emir tasrih olunmuş, bu da evvelki dualarının ahırı suretinde ta'lim buyurulmuştur. Bunun için burada Nahiv noktası nazarından uç vecih vardır. Birisi «سمعا واطعا» dan, surenin nihayetine kadar mecmuu «قلوا» nun mekulu olmak, ikincisi, yine böyle olub ancak «لا يكلف الله عسالا وسعها لها ما كست و» «عليها ما اكتست» arada cümle mu'teriza halinde bulunmak, üçüncüsü, bundan sonra bir «قلوا» takdir edilmektedir. Ya'nı ey mu'minler şu halde duadan kısılmeyiniz de şöyle deyiniz (رسالا توأحدنا ان يسيا او احطانا) varabbena'unutursak veya hata edersek bizi muahaze etme — ya'nı vüs'umuzun nisbetinde teklif ettiğin vazifeleri husnı edaya ve hatlâ' gucumuz yettikçe daha ziyade hayırlar kesbederek terakkî etmiye yemi baştan'bir hissi itaat ve ıstıyak ile azmettik, fakat farz kıldığın vazifelerden birini hasbelbeşeriye unuttu veya mesru bir şey yapmak isterken haram kıldığın menettiğin şeylerden birine kasdımız olunarak düşer, hata edersek bu da terki hayır veya fi'li şer'î kabıldan bir ıktisab olabilecektir, «وعليها ما اكتست» ise mutlak olduğundan bunlardan muahaze muhtemeldir. Binaenaleyh ne nısyan-u hatanın kendisinden, ne esbabından ne de bunlardan biri sebebiyle ıktisab etmiş olduğumuz terki hayır veya fi'li şerden bizi unneti Muhammede Dünya ve Ahirette mucazat eyleme.

NİSYAN VE HATA İKİ NEVİ'DİR Birisi sahibi ma'zur görülebilir, diğeri görülemez. Meselâ bir kimse üzerinde bir necaset gorse de ızalesini te'hîr eylese, sonra unutup namaz kılsa ma'zur olmaz. Görür görmez ızale etmediğinden dolayı taksir etmiş olur, lâkin görmezse ma'zurdur. Kezâlık bir kimse bir ava tülük atsa da bir insanı vursa, orada insan bulunabileceğini ve bulunduğu surette ona isabet edip etmiyeceğini hısaba katmamış ve bu hususta lâzım gelen takayudata riayet etmemiş ise ma'zur olmaz, kezâlık insan vezâfı dünyeye ve şer'iyyesini bellemeğe çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak için tekrar tek-

rar mütalea eylemez de unutursa nısyanda ma'zur olmaz. Bunun için balâda usulî tevsik gösterilmiştir. Binaenaleyh bizzat nısyan ve hatanın bazılarında ıhtiraz, vûs'ı beşerin haricinde ise de bazılarında böyle değildir. Binaenaleyh «الا» «ale'l'itlak nısyan-ü hatadan muahaze ihtimalini refetmiş bunların «وعليها ما اكتست» de duhulleri melhuz bulunmuştur Demek ki mesele müşkildir. Nısyan ve hata ile yapılmış olan fenalıklar haddi zatında muzır, gayri meşru' ve vûsu' dahilindedirler Unutarak veya hata ederek yutulmuş olan bir zehrin zararı yoktur denilemeyeceği gibi bunlar da böyledir Seyyiat ve meası tıbkı zehir gibi muzırdır Hataen bir kuyuya düşmek tehliûke olduğu gibi hataen birinin gözünü çıkarmak da bir zarardır. Hasılı hic nısyan ve hata yapmamak vûs'ı beşerden haric de olsa bunlar sebep oldukları fi'lın indallah yanı haddi zatındaki netaicini değiştirmez «وعليها ما اكتست» de dahil olurlar Bunun için insanlar bunlardan mümkün olduğu kadar tevakkı ile de mükelleftirler. Katlı hatada olduğu gibi hata mesailinde bazı ahkâmı teklifive vardır. Nısyan ve hata hukukî ibaddaki zararın zâmanına manı olmaz Bunlara isaretendir ki «لا تكلم» denilmemiş «لا تؤء احداء» denilmiştir. Bu suretle gerek hata ve nısyandan ve gerek esbabı mu-tekaddimesinden, gerekse netaici müterettibesinden ademî teklif değil ale'l'itlak ademî muahaze istid'a olunmuştur Ve bn ta'lim birr-ü adlı de tazammun eylemiştir Netekim «رمع عن امتي الخطأ والسيان» hâdîsî şerîfî bununla alâkadardır. Evet nısyan ve hataya düşmemiz de kötü bir şeydir Fakat lûtfunla bunlardan bizi muahaze etme.

(ربنا ولا تحمل علينا اصرار كما حملته على الدين من قلنا) Yarabbena !. Bize bızden evvelki ümmetlere yuklettiğin gibi ağır yük de yukleme, bızı asâ ve ısyan milletleri gibi yapma» — Yanı bızı diğer milletlere yaptığın gibi yerinden kımıldatmaz, tazyık eder, zor tahammul edılır ağır boyunduruklar, şiddetli misaklar, gıran tabi'yetler, tekâlîfî şakka, şiddetli ahkâm-ü kavayin ve muamelât altında bulundurma, binnetice mü-

kelleflerini meshederek maymunlara hınzırlara çevirecek sıkıntılara koşma, bızım ahkâm ve hayatı umumıyyemizde tazyıklar, şiddetler olmasın rabbımız.

ISR; Aslı lügatte esr-ü habs manasıyle alâkadar olub altındakını yerinde tutan ağır yük ve bağ demektir ki boyunduruk gibi ağır mısaka, zor tahammül edılır ahd-u tabi'iyete, kezalık rahim u karabete ıtlak edilir Anlaşıyor ki tarihlerde goruldüğü üzere Yehud ve Nesârâ gibi ünemı salifede şiddetli ahkâm ve tokâlif vardı. Mufesssı- rının beyanlarına nazaran meselâ Yehudiler günde elli vakit namaz kılmak malının dortte birını vergi vermek pıshık bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından çıkarılmak bir çok hususatta henon ıdam cezası tatbık edilmek, tev- be için ıntihar ile mükellef tutulmak, bir ısyân üzerine hemen ceza verilme, her hangı bir bata vakı olursa ha- lâl olan taamlardan bazıları tahrını edilmek gibi ahkâm vardı Tefsırı Kaffalde demıştır ki «Yehudilerin ellorinde Tevrat diye iddia ettikleri kitabın sıfırı hamısı mutalea edilirse onların ne kadar sert ahkâma, ne kadar şiddetli mısaklara tabı tutuldukları daha bir çok acarıbat ile be- ra- ber gorulür. İşte mü'mınler' bu gibi tazyikat ve teşdidat- tan sıyanetlerini niyaz ettiler ki o da fazl-u rahmetiyle ıleride gelecek olan «وَامْعَهِمْ أَصْرَهُمْ وَالْأَعْلَالُ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ» âye- tiyle bunları ızale eyledi » İlah

لَا يَكْفِيكَ مَا آلا وَصَمَهَا buyurulduktan sonra bu duaya ne hacet vardı? denilmesin. Çünkü evvelâ, vusu', takatten geniş ise de takat manasına ıstımalı de meşhurdur. O halde teklifin takat ile mutenasıb olması da muhtemul bulunur Bu da tazyik-u şiddetten başka bir şey değildir, ünemı salifede bunun vukuu da sabıttır Binaenaleyh bu ıemalın ref'ile vus'. un zahir olan ma'nayı yusurde tesbıtı ıstırhamı edılmıştır Saniyen amel, teklifden mın veckin eamdır Bunların bizzat teşri' ve teklifi İlâhî olarak değil teklifi hakkın hilafına giden Firavın ve saire gibi cebabirenin tasallutayle mahzı terbiye olması da mümkündür Bunun için «حُلْ» ta'bir olunmuştur Surenın başından beri gelen Beni

İsrail kıssalarında her iki cihet de ihtar olunmuştur Aynı ma'na şu duada daha ziyade melhuzdur

(ربا ولا تحملأمالا طاقة لنا) Ya Rabbena! bize tâkatımız olını-
yan şeyler de tahmîl etme hiç çe-
kilmez, tâkat getirilmez, teklîfi olursa yapılamaz, ısyân ve
ihtilâlâle sevkoder, tekvîni olursa ta'zib olur, mahv-ü ih-
lâk eder malâyütak belâlar, sevdalar altında inletme ey
kadir Rabbımız — Çünkü sen her şey'e kadırsın Bunu
rahmetinden dolayı teklif olarak yapmazsan imtihanen
veya asilere gazabından dolayı ta'ziben yapabilirsin Her
şey senin meşîyyetindedir. Binaenaleyh bize ne teklifen
ne imtihanen ne ta'ziben malâyütakı tahmîl etme, hasılı
لا تكلف الله ما لا وسعها tebşürün ummeti Muhammededir Bu yusr-u
tahfîfin, bu ummete bahşettiğin ıeyzı ıman, hissi itaat ve ihlâs,
husnı irade, ittiba'ı hak gibi hasarlı tadile ile mütenasıbdır
Elbette bu kanunu tanımayanlar, bunun sâhasından dışarı
çıkınak ıstıyenlei ale'l'itlak sâhaı teklîften çıkabilecek
değiller, o zaman onlara birbirlerimin muktazayı şehveti
olan ve hakk-u hukuk, vus'u takat dınlemiyen teklifler
yaptıracağım, kâfir, kâfir olmakla mukellefiyetsiz vasa-
mıyacak fakat hakka tabi' olmadığından halka haksız
teklifler yapacak ve bilmukabele haksız teklifler altında
kalacaktır ki bu da aynı zamanda adlı u hakkın makte-
zası olarak senin bir tahmîlin olacaktır Bu noktaı na-
zardan âleindeki her kavmin kendine göre bir kanunu
vardır Ve o kanun behemehal bir tahmîli İlähiye müs-
temiddir Şukadar ki mu'mınlerinki mustakim ve eseri
rahmet, kâfirlerinki gayrı mustekim ve eseri adlı u ga-
dabdır Mu'mınlere adalet olan kâfirlere adalet olmaz,
kâfirlere adalet olan da mu'mınlere adalet olmaz Bütün
bu lıyakat ummetin ruhunda ve kalbindedir Kalbler ise
Yarab, sen Rahmanı zulcelâlin iki parmağı arasındadır
dilediğin gibi taklib edersin Binaenaleyh bızı dını islâmın
teklifi ahkâmı yusrunden, tariki mustekunden ayırma,
bundan avrılmağa, rahmetinden cüda düşmeğe tahammül

edemeyiz Bizi böyle dayanılmaz derdlere ma'ruz bırakma rabbımız, o muahazeyı bu haml u tahmil u yapma da «واعب عما» bizden günahlarımızın asarını afvı ile ızale et, i'taraf ederiz ki biz ahkânıma itaatı bütün ihlasımızla taahhüd etmiş olduğumuz halde yine kusurdan, gunahıtan hali değiliz, butun mesamiz esas i'tibar ile bir n'metinın şükrünü eda edemez Sarfettiğimiz, edeceğimiz vus'u takat esasen senin in'anın, onun şartından hasıl olacak menafi'de bize bahşedilmiş olduğu halde biz onu temamen senin yolunda sarfetmek lâzım gelirken biz tutuyoruz da onunla senin rızana muhalif olarak kendimize zararlar bile yapıyoruz Sermayeyi kesb olarak verdiğin irade ve kudretlerimizi, akıl ve fikirlerimizi tamamen tevhid edip de hepsini menafîmiz yollarına sarfedemiyoruz Bunun için dilediğimiz dilekleri istihkakımızdan değil, fadlı rahmetinden ümid ile dileyoruz Halbuki vaki', vaki'dir Bizden herhangi bir suretle sadır olan gunahlar ilmi ilâhinde sabittir Onların oradan ızalesi mumteni'dir Fakat sen kemali kudretinle onların bize muteveccih olan netaicini bizden silebilirsin, Zira musel bîbül'esbab, muessiri hakikî sensin, bizim kötü fi'limizle nefaci arasındaki irtibatı sen mahvedebilirsin, bizden onları afvettikten başka «واعملوا» bize mağfiret de et, ayıplarımızı ilmi ilâhinde gizle, ört bastır, eller içinde bizi rusvay eyleme, bununla beraber «وارحوا» rahmetinle bize in'am da et «ات، وليا» sen bizim mevlamız, sahib u maliki'miz, veliyyi umurumuz, nasırımızsın «اتولى الدى آموا» buyurdun, binaenaleyh (فانصرنا على الوم الكافرين) o kâfirler guruhuna karşı bize nusrat ihlan et, maddeten, manen mudaleal hak ve ilâî kelîmede bizi galib ve muzaffer eyle

Aleyhissalâtu vesselâm Efendımız bu dualarla dua ettiğı zaman tarafı ilâhiden peki yaptım buyurulduğı Mushm ve Tirmizide rivayet edilmiştir Herıdeki surelerde de bunlara cevablar goreceğiz, ezeumle surei Âli İm-

ran» bu nusrat duasına bir cevap olarak başlayacaktır. Kütübı sıttede ibnı Mes'uddan rivayet olunan bir hadîsi Nebevîde buyurulmuştur ki «her kim geceleyin suretül'-Bakareden iki âyeti okursa ona kifayet eder» Hakim ve Beyhakînın Ebu Zerden tahrir ettikleri diğeri bir hadîsi şerifte de Fahrî risalet buyurmuştur ki «Allah tealâ su-
re-i Bakareyi iki âyetle hitama erdirdi ki bunları bana Arşın altındaki bir hazineden verdi. Bunları öğreni-
niz, kadınlarınıza, oğullarınıza bellediniz, ta'lim ediniz, çünkü bunlar hem salâttır, hem Kur'an-
dır, hem duadır» Hazreti Omer ile Hazreti Ali
radiyallahu anhumadan mervıdır ki

her birı «âkıl bir adam
gormezdim ki sure-i Ba-
karenin ahırındaki bu
âyetleri okumadan uyu-
sun» demişlerdir. «Cibril Re-
sulüllaha sure-i Bakarenin ahı-
rında âmin telkin etti» diye de
Ebu Meysereden mervıdır Hemen
cenabı Allah bız kullarını da bu
duaların ma'nâlarını fehm ve
muktezasına ittiba' ile vad-
ettiği feyzı icabetinden
bîrvuk büyük nasıblerle
kâmyab buyursun

Âmin

Mukaddime [1]

Yanlış	Doğru	Sahıfe	Satır
الله راب العالمین	الله رب العالمین	11	24
العالمین	العالمین	23	10
ürkeceği	urkeceği	12	6
tekellüfsuz	tekellüfsuz	15	30
yeşşekkaku	yeşşakkaku	16	15
refi'e	refia	23	1
harfina	harfine	31	11

Tefsir

hukûmu	hukmu	3	19
luğevî	lûğavî	5	20
Refî	Rufey'ı	7	11
oda	o da	8	26
şurehbılı	şurahbılı	10	27
menkebesını	menkabesını	10	35
nuzulu	nuzulu	11	13
fitratte	fitratte	11	25
lahzei	lâhzaı	13	2
hıs olunur	hissolunur	13	10
hokmunu	hukmunu	14	25
adedılır	addedılır	25	3
bulunmuş	bulunmuş	27	28
ısmı	ısmı	28	34
cemilerde	cemiler de	28	34
lûgavının	lûgavînin	31	26
keski	kesbî	36	12
Ezliyet	Ezeliyeti	37	2

(1) Bazı kelimelerin imlâsında - asıl telaffuzlarını muhafazası, başka kelimelere iltibasını defî , ve indelîcab lûgat kitaplarına muracaatı tesbîl için - bir hususîyyet iltizam edilmiş ve muhimmecî görülen yanlışlar tasbîh olunmuştur

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
Şureti	Sureti	37	23
muzafünleyh	muzafünleyh	38	9
ثم اسم السلام	ثم اسم السلام	38	21
vücūhi	vücuhi	41	18
nuzul	nuzul	51	34
zühurumuza	zuhurumuza	53	7
suresi	sûresi	54	5
Allahta	Allah da	54	10
Allahta	Allah da	54	11
tenasubin	tenasûbun	54	31
suveri	suveri	56	14
alamazlar	olamazlar	57	12
şükurun	şükrün	57	22
hakk-u	hakk u	58	13
manyı	manayı	59	25
garezsiz	garazsız	59	28
Resulü	Resuli	59	34
muhammediyedir	muhammediyedir	61	31
ınşirah	ınşirahı	62	2
aşk u	aşk u	62	3
i'caz	îycaz	63	4
mürade fi	murad ıfı	63	31
emrünehi	emr-unehiy	63	33
Aleminin	Âleminin	64	20
def'i	def'i	64	32
alâka	aleka	65	22
murtabıten	mürtabıtan	66	10
suurumuzda	şuurumuzda	66	12
ıstıfa	ıstıfa	66	18
ıstıfa	ıstıfa	66	23
tabır	tâbırı	66	21
cebır-u	cebr-ü	66	34
ıstıfa	ıstıfa	67	2
behemhal	behemehal	67	17
vücudumuz	vucudumuz	70	9
ısı	ıse	70	20
ukelâyı	ukalâyı	70	25
alemlerin	âlemlerin	70	26

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
alem	âlem	71	8
alem	âlem	71	19
uyuku	uyku	73	23
zöğürtlüğü	zuğürtlüğü	73	24
vele	velev	73	26
maneviyi	manevîyi	75	33
kosmayınız	koşmayınız	79	3
tazyık-ü	tazyık-u	79	8
şirik	şirk	79	33
vahi	vahıy	87	22
kâbildir	kabildir	87	31
şevkı	sevki	89	5
yardır	vardır	91	30
mesdarlarında	masdarlarından	97	17
bütü	butun	102	2
hasaletler	haslatlar	111	2
numune	numûnei	114	13
saltanatarın	saltanatların	115	(1)
şöle	şöyle	115	(10)
olanlara	onlara	117	14
tdfsiri	tefsiri	121	28
muhakkının	muhakkıkının	123	12
fünununun	fünunun	130	18
mutefarrıdır	muteferrı'dır	131	13
mahduda	mahdude	131	33
tebean	tebean	134	13
tabaan	tebean	134	27
nasarı	Nesârâ	149	29
badı	bazı	137	31
Hıristihan	Hıristiyan	141	15
fikrî	fikrî	141	21
marrife-	marife-	142	25
Yehutd-ü	Yehud-u	149	15
ahirle	âharle	153	34
vahdi	vahidi	156	27
musamma	musemma	157	16
vehyin	vahyin	161	19
tasbit	tesbit	161	13

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
mehsusü	mahsusü	161	26
mudafa	müdafaa	165	31
ı'liye	ılmiye	166	23
tekvayı	takvayı	168	17
toebe	tevbe	169	20
إيهاليس	إيهاليس	169	19
essabının	eshabının	169	31
velâyet	vilâyet	170	1
televvucı	temevvücu	173	17
tehevvcun	temevvücün	173	18
elektrikte-	elektirikten	173	23
makaulu	makulü	174	26
onunun	onun	175	7
kap	kapı	176	15
mevzu ıbahs	mevzuı b.	179	33
kısım	kısmı	180	29
şer'ide	şer'ide	181	19
insalığın	insanlığın	185	33
edabı	âdabı	190	4
sıffat	sıfat	190	8
keffrel	kefferel	190	29
fa'dei	ka'dei	191	12
Dunua	Dunya	199	9
ılah	ılh..	213	23
tevbe ü	tevbe ve	214	20
mu'minnı	mu'mını	218	8
olmuşlar	olmuşlardır	220	14
gordurler	İördurler	220	22
kalblerinde	kalblerinde	228	27
bunuu	bunun	230	1
ı'tıhadı	ı'tıkadı	230	28
endişceleri	endişeleri	240	13
hidayetçının	hidayetçimın	297	27
kelime.	kelime..	301	32
telekki	telakkı	306	11
sonraı	sonra	306	31
olsınlar	olsunlar	310	25
subhan	subhan	313	13

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
kâfirler	kâfirler	318	02
بمعصون	بمعصون	318	22
nesbde	nesebde	320	06
بأبيكم	بأبيكم	328	18
Mısırdâ	Mısırdâ	347	16
göğten	gökten	361	23
lutûf	lutuf	362	28
hur'ana	kur'ana	387	31
smerelelerinden	semerelelerinden	384	34
mnhat	muhat	403	8
dykı	dekı	423	4
onlara	onlara	436	14
şeyntalar	şeytanlar	441	8
nassa	nasa	441	8
olmrzkı	olmazkı	462	17
başk	başka	463	19
guzle	guzel	479	15
değildzr	değildir	480	5
gıdıyorsım	gıdıyorsun	494	20
ameleriniz	amelleriniz	513	17
nssara	nesârâ	513	19
onlarıu	onların	513	24
yehdî	yahudî	517	8
esn	sen	522	4
nassın	nâsın	522	17
olsanız	olasınız	524	2
sunıyen	sanıyen	531	16
kıblesız	kıblesız	533	27
ektarı	aktarı	536	27
Millet	millet	537	18
ayniyeye	âyineye	540	24
ılimdır	ılmidir	552	26
blr	bır	554	23
asılı	aslı	555	1
beyen	beyan	556	27
şumnu	şumûlu	561	11
mada	maadâ	562	1
tutanların	tutulanların	562	1

<u>Yanlış</u>	<u>Doğru</u>	<u>Sahifd</u>
saffati	sıfâtı	562
sıffat	sıfât	562
yakınınız	yakînimiz	564
ahırdan	âhirden	568
hah	hak	568
ceası	esâsi	575
ilâhe	ilâh	577
gördüler	kördurler	583
heçmiş	keçmiş	583
duğ	duğu	585
indirdlgine	indirdiğine	587
nisbetine	nisbetinde	594
taharri	taharrii	599
ba	da	602
sanıven	sanıyen	604
gryri	gayri	604
voya	veya	605
vâ	ve	606
divet	diyet	607
ziyrde	zıyade	610
aleyhissalatı	aleyhissalatı	614
unuaui	unvanı	615
sana	sonra	617
sallallahü	sallallahü	618
maznundu.	maznundur	620
boyl	boyle	622
sefere	sefer	629
kaeşı	karşı	633
vr	ve	646
kecenın	gecenın	673
yok	yuk	720
gelimesinin	kelimesinin	722
hakuzere edılır	hakk uzere idiler	744
idılır	ıdiler	745
hakmîdir	hakimdir	761

Yanlış	Doğru	Sahıfe	Satır
edebilirseniz	edebılırsiniz	771	10
gaffur	gafûr	783	6
iddit	iddet	803	23
bulnumuş	bulunmuş	805	24
künah	günâh	816	14
kunah	günâh	816	25
şafi	şafîi	817	16
sükünâ	suknâ	817	17
hazkil	hazkil	820	5
hazkil	hazkıl	820	9
sebeble	sebeble olursa	820	13
ettiğine	ettiğine	829	15
müdafa	mudafaa	836	23
mutalakaya	mutlakaya	845	31
ancan	ancak	848	33
aucak	ancak	849	13
hamleı	hameleı	855	1
mevzu	mevzı'ı	855	2
ılâhiyyet	ılâhiyyet	857	8
Ma'arıfeti	ma'rıfeti	859	31
kaiul	kavil	867	19
doyulur	duyulur	874	27
allah	allaha,	876	13
allah	allaha,	876	21
sölemişti	söylemişti	877	19
islûbı	uslûbı	877	24
yamış	yapmış	877	25
kab	kâ'b	881	18
kiden	giden	883	19
rivayetine	rivayete	888	27
nammi	tammı	891	30
enfesi	enfusu	892	32
mebdc	mebde'	893	26
olanmı	ûlânın	893	32
olundn	olunduğu	910	2

Yanlış	Doğru	Sahifa	Satır
müşubat	mesûbât	913	15
ahırından	âhirinden	916	15
cudunu	cudunu	921	9
kısım	kısım	924	34
ettirilmesi	ettirilmesi	925	19
kuşeyry	kuşeyr	926	2
kuşeyry	kuşeyr	926	3
ktâdeden	katâdeden	928	31
metekaddim	mütekaddim	931	3
lâem	âlem	934	32
ferarızda	ferâızda	937	27
Nüteyle	kuteyle	937	34
anhe	anh	942	18
cok	çok	944	14
örc	göre	944	32
infakih	ın akı	949	9
ziyik	nienc	959	25
kazmdığın	kazan	975	15
Zınam	zema	959	25
su	ön n	984	31
onunu	ön n	991	4
mutekerrirler	müstekırlar	991	22
eatıhadaki	Fatıhadaki	993	25
ref'i ve	ve ref'i	996	3
müminldrin	mumınlerin	1002	4
bn	bu	1004	25

